Kâzım Karabekir

İstiklâl Harbimiz

2. Cilt

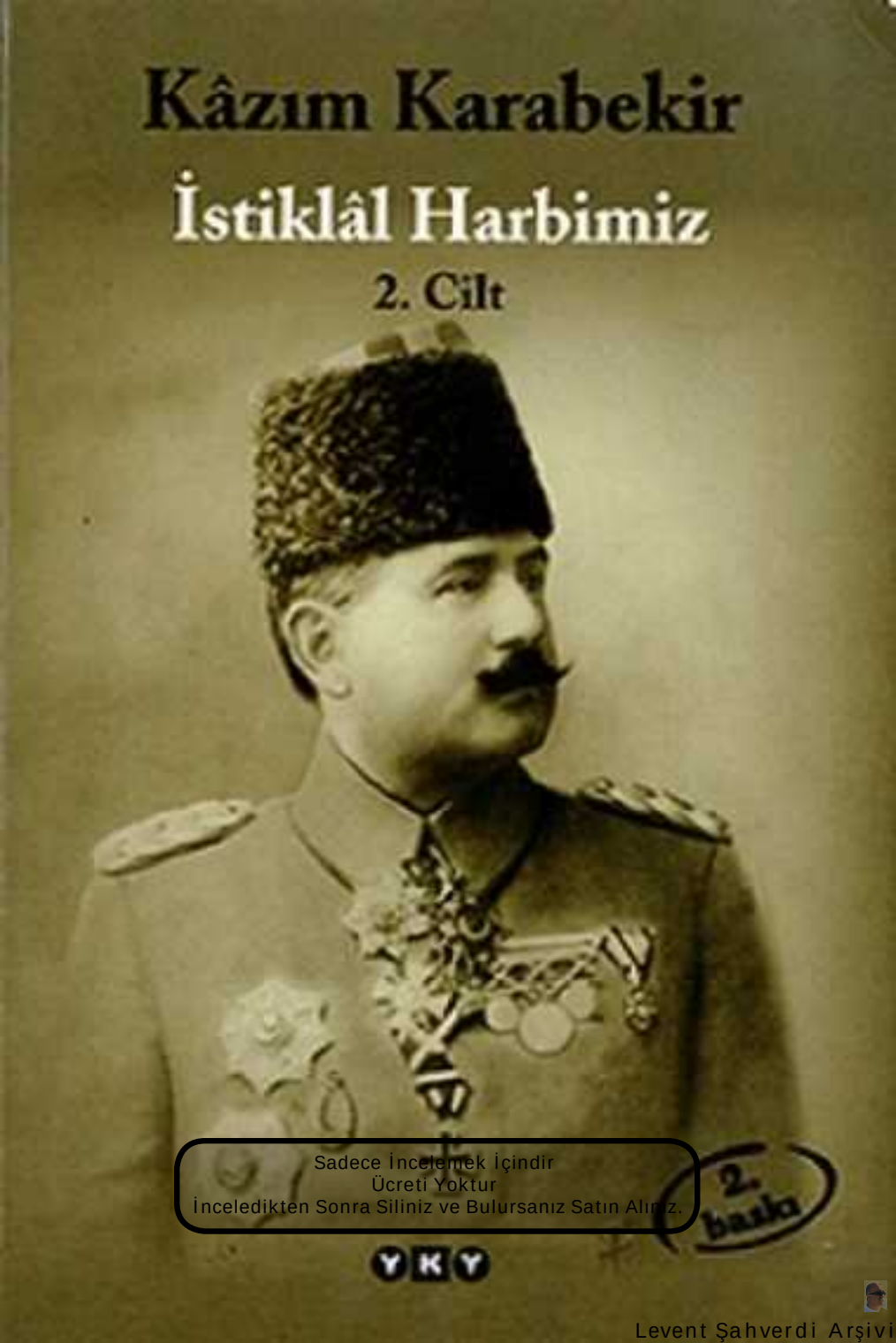

Sadece İncelemek İçindir
Ücreti Yoktur
İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız.

2. baskı

YKY

Levent Şahverdi Arşivi

İSTİKLÂL HARBİMİZ

Kâzım Karabekir (23 Temmuz 1882, İstanbul – 26 Ocak 1948, Ankara) Baba mesleğini seçerek askeri öğrenim gördü. 1902'de Harbiye Mektebi'ni, 1905'te Erkân-ı Harbiye Mektebi'ni birincilikle bitirdi ve kurmay yüzbaşı oldu. Kurmay stajını Manastır'da Üçüncü Ordu emrinde tamamladı. 1907'de Enver Bey (Paşa) ile birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Manastır şubesini kurdu. 1909'da, 31 Mart Olayı patlak verince, Hareket Ordusu'nun İkinci Tümen kurmay başkanı olarak isyanın bastırılmasında görev aldı. 1912'de binbaşı rütbesiyle Balkan Savaşı'na katıldı. 1914'te yarbaylığa, 1915'te albaylığa, 1918'de mirlivalığa (tuğ-tümgeneral) yükseldi. 2 Mart 1919'da Erzurum'daki 15. Kolordu komutanlığına atandı ve Milli Mücadele hareketine katılan ilk komutanlardan biri oldu. Erzurum Kongresi'nin düzenlenmesinde büyük emeği geçti. Milli Mücadele hareketi boyunca Edirne milletvekili ve Doğu cephesi komutanı olarak görev yaptı. 1920'de, Ermenilerce işgal edilen toprakları geri aldıktan sonra, 31 Ekim 1920'de ferikliğe (korgeneral) yükseltildi ve 2 Aralık 1920'de Ermenilerle Gümrü Antlaşması'nı imzaladı. Milli Mücadele hareketi başarıya ulaştıktan sonra Ankara'ya geldi ve 30 Ekim 1922'den başlayarak TBMM'nin çalışmalarına katıldı. Ordudaki görevlerinden izinli sayılan asker milletvekillerinin Meclis veya ordudaki görevlerinden birini seçmeleri kararlaştırılınca, 24 Kasım 1924'te milletvekilliğini tercih ederek Birinci Ordu komutanlığından ayrıldı. 9 Kasım 1924'te Halk Fırkası'ndan istifa ederek 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurdu ve bu partinin başkanlığına getirildi. Partinin 3 Haziran 1925'te hükümetçe kapatılmasından sonra milletvekilliğini bağımsız olarak sürdürdü. 1926 yazında İzmir'de Atatürk'e karşı bir suikast planının ortaya çıkarılmasından sonra, ülkenin önde gelen muhalifleriyle birlikte İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı. Ama suikastle ilgisi görülmeyerek beraat etti. 1 Mart 1927'de milletvekilliği sona erince ordu kadrosunda açığa alındı, aynı yıl 1 Kasım'da emekliye sevk edildi. Bu tarihten başlayarak, 12 yıl boyunca, İstanbul Erenköy'deki bugün müze olan köşkünde, siyasetin dışında bir hayat sürdürdü ve anılarını kaleme aldı. 26 Ocak 1939'da yapılan ara seçimde yeniden İstanbul milletvekili oldu. 1946'da seçildiği TBMM başkanlığı görevindeyken Ankara'da öldü.

Levent Şahverdi Arşivi

KÂZIM KARABEKİR

İstiklâl Harbimiz

2. Cilt

Azerbaycan Respublikası Prezidentinin
İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTABXANASI

YKY
İSTANBUL

Levent Şahverdi Arşivi

Yapı Kredi Yayınları - 2621
Tarih - 39

İstiklâl Harbimiz - 2. Cilt / Kâzım Karabekir
Yayına hazırlayan: Ziver Öktem

Kitap editörü: Yücel Demirel
Düzelti: Barış Taşyakan

Kapak tasarımı: Nahide Dikel
Uygulama: Akgül Yıldız

Baskı: Promat Basım Yayım San. ve Tic. A.Ş.
Namık Kemal Mah. Adile Naşit Bulvarı 122. Sk. No: 8 34513 Esenyurt / İstanbul

1. baskı: İstanbul, Ocak 2008
2. baskı: İstanbul, Nisan 2008
ISBN 978-975-08-1348-1
Takım ISBN 978-975-08-1346-7

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2006
Sertifika No: 1206-34-003513
Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.yapikrediyayinlari.com
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://alisveris.yapikredi.com.tr
http://www.yapikredi.com.tr

Levent Şahverdi Arşivi

İSTİKLÂL HARBİMİZ

2. CİLT

Levent Şahverdi Arşivi

Trakya'daki Vaziyetimiz

Trakya'da Cafer Tayyar Paşa da oradaki ahvâli bildiriyor:

Bandırma: 30/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

1. Kolordu kumandanlığından gönderilen 27/3/1336 tarihli ve 82 no'lu raporu arzularıyla aynen berâ-yı malûmat zirdedir:

14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet

Suret

1 — Edirne vilâyeti dahilinde esasen mevcut olan idare-i örfiyenin temami-i tatbikine tevessül edilmiştir.

2 — 310 - 315 tevellüdüne kadar yerli, yabancı, muhacir ve istisna ve bilâ-tecil silâhlı mükellefin kıtaat kadrolarının pek zayıf olan mevcutlarını ikmâl edebilmek ve mahza temin-i asayiş ve haricen vukubulacak Yunan işgaline mukabele eylemek maksadıyla celp ve davet olunmuşlardır.

3 — Dersaadet'le şimendifer münakalâtı kemafi's-sabık mevcut ise de telgrafla muhaberat Çorlu'dan katedilmiştir. İstanbul telgraf başmüdüriyeti izole edilen telin raptını Edirne telgraf müdürüne bildirmiş ise de bu hususa kolorduca müsaade olunmamış ve Dersaadet'le teati olunan müraselât-ı hususiye kolorduca sansüre tâbi tutulmuştur. Dersaadet'ten gelen bilumûm ceraid-i yevmiyeden tehyic ve teşvişi efkârı mucip ve âmâl-i milliyeye münafi görülenler tevzi ettirilmemektedir. Edirne vilâyeti Dahiliye Nezaretiyle teati-i mürâselât eylemektedir. Kolorduya Harbiye Nezareti Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesinden gayrı sair devair ifadesiyle evrak-ı resmiye vürut etmekte ise de Kolordudan Harbiye Nezaretine hiçbir resmî evrak gönderilmemekte, bilâhare vaziyetin daha ziyade inkişafına intizar olunmaktadır.

4 — Evvelce hat boyuna taksim edilmiş olan Yunan taburu İstanbul işgalinden iki gün evvel toplanarak Hadımköyü'nde ictima ettirilmiştir. Yunan taburunun Hadımköyü'nde posta ve marşandiz trenlerini sıkı bir kontrol.....

5 — Karaağaç'ta bulunan müslüman Fas ve Cezairli efrad Karaağaç'tan celbedilen Senegal efradıyla tebdil edilmişlerdir. Yeni gelen efrad kırkar vagonlu iki trenle gelmiştir. İşbu tebeddülâtın evvelce arz edildiği vechile Faslı efradın müslüman ahaliye karşı eser-i muhadenet göstermelerinden Hıristiyanlara da dürüştâne muamelelerinden ileri geldiği zannolunmaktadır.

6 — İngiliz ve Fransızlardan mürekkep birer müfreze Gelibolu depolarında bulunan mühimmâtı kısmen berhava etmek ve kısmen denize dökmek suretiyle imha etmişlerdir. Ancak topçu cephanesiyle toplara ilişememişlerse de topları da tahrib edecekleri haber verilmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

7 — Gelibolu'da bulunan ağır topçu 16. Alay zabitan ve efradı evvelce Harbiye Nezareti emriyle yalnız depolar muhafızı bırakılarak ... Kadıköyü'ne çekilmişlerdi. İstanbul işgali günlerinde Gelibolu'da bulunan Fransız kıtaatının kendi karargâhları etrafını siperler kazarak ve makinalı tüfekler vaz ederek emniyet tertibatı almışlardır.

8 — Kolorduca her kısım mükellefînin celbinden dolayı ahali-i Hıristiyaniye her tarafta ve bir propaganda taht-ı tesirinde İngiliz ve Fransız mümessillerine hayatlarının taht-ı tehlikede bulunduklarından bahisle müracaatta bulunmuşlar ise de memurin-i mezkûre de mahallerinde edilen tahkikatta kizb ve iftiradan ibaret olduklarına kanaat getirmişlerdir. Bilhassa işbu celb ve davet dolayısıyla de ahali-i Hıristiyaniye beyninde mevcut ve malûm olan teşkilât halen fiilî bir hâdise ika etmemektedir. İşbu rapor 82 numaralıdır.

Birinci Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar

Trabzon'da 3. Fırka da şu malûmatı verdi. Heyet-i Temsiliyeye bildirdim:

Soğuksu: 30/3/1336

Gümüşhane Meb'usu Zeki Bey'in İstanbul'dan yazmış olduğu 23 Mart 1336 tarihli mektubunda ber vech-iâti malûmat vermekte olduğu maruzdur.

Tevkifat devam ediyor. Bugün dahi üç dört arkadaşımızı hariçte tevkif ettiler. Trabzon meb'usu Muhtar Bey, esbak Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'in biraderinin elinde İngilizlerce tevkif edilecek yirmi bir kişilik bir liste görmüştür. Ve bu listeye ben de dahil imişim. Hükûmet telgraf muhaberatı olmadığından müdavele-i efkâr için dört meb'ustan ibaret bir heyetin Ankara'ya izamına karar vermiş ve İngilizler de Kuva-yı Milliyeye mensup meb'uslardan olmamak şartıyla heyetin azimetine müsaade eylemişlerdir. Bu heyet Yusuf Kemal, Rıza Nur, Konya meb'usu Vehbi, Abdullah Azmi Efendilerden müteşekkildir. Şimdiye kadar Rauf, Kara Vasıf ikinci defada Trakya Cemiyeti azalarından ve Edirne meb'uslarından Faik ve Şeref Beyler İstanbul meb'usu Numan Efendi meclisin dahilinden alınarak tevkif edilmişlerdir. Hariçte tevkif edilenler sabık Harbiye Nazırı Cemal Paşa, esbak Erzurum valisi Tahsin Bey'dir. Bugün de Celâl Nuri, Doktor Adnan, Yunus Nadi, gazetecilerden Velid, Ahmet Emin Beyler tevkif edilmişler. Bizler burada mevkuf gibiyiz. Dün on sekiz zabit tevkif edildi.

3. Fırka Kumandanı Rüştü

1 Nisan. *Tribuna* gazetesinin 20 Kânunısani 1920 nüshasında Şam ahvâli hakkında oradaki muhbirinin mektubu şâyân-ı dikkatti. Arapların istiklâl istediğini, darülfünun mezunu münevverlerin işi idare ettiğini, ahalinin bayraklarla sokak sokak dolaşarak "yaşasın Arap vatanı, kahrolsun Fransa"

Levent Şahverdi Arşivi

diye bağırıştıklarını nümâyişlerde silâh atıldığını, bedevi süvarilerinin de iştirak ettiğini, trenlere taarruz, otomobillere ateş edildiğini, Arap istiklâlinin parolasının Şam şehrinde sâdır olacağını tafsilen yazıyor. Trabzon ve Erzurum gazetelerine yazdırıldı. Harb-i Umumi'de İngilizlerle birlikte aleyhimize yürüyen Araplar, şimdi de Fransa aleyhine kıyam ediyorlar, İngilizleri kendi diyarlarına da müstahlis gibi karşılayan bu millet acaba Fransızlara mı yoksa istiklâl aşkına mı kıyam ediyorlar. Her ne hal ise sükûnet ve meskenetleri nef'imize değildir. Cenup mıntıkalarımıza musallat olan Fransızların arkadan sözle değil darbe ile sarsılması bizim için olduğu kadar Arap milleti için de faydalıdır. Esasen Trabzon'da 26 Mart *Peyam-ı Sabah* gazetesinin mühim hülâsası şifreli telgrafla bildirildi: Âyan hâlâ kanunlarla uğraşıyor! Mühim olan B fıkrasıdır. Anzavur'un Bursa üzerine yürüdüğü, Adapazarı, İzmit mıntıkalarında dahi hıyanet başladığı havadisleri tatsızdır. Heyet-i Temsiliye henüz bir şey yazmadı, kendilerine sordum. Gelen hülâsa şudur:

Soğuksu: 31/3/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

26 Mart 1336 tarihli *Peyam* gazetesinde görülen mühim malûmat hülâsaten ber vech-i zir maruzdur:

A — Dün Meclis-i Âyan Tevfik Paşa'nın riyaseti altında ictima eylemiştir. Muhassasat erbabına ita edilmekte olan tahsisat-ı fevkalâdenin meclis-i meb'usan riyaset ve azalarına da teşmili hakkındaki lâyiha-i kanuniyeye dair maliye encümeni mazbatası okundu: Vasfi Efendi söz alarak demiştir ki: Meclisin ne kadar devam edeceği malûm değildir. Meb'usan esasen kanunen muayyen nisab-ı ekseriyete malik olmadığı gibi ahiren bazılarının tevkif olunması, diğerlerinin de firar eylemesi dolayisile bugün otuzdan fazla meb'us yoktur. Bu miktarla içtima-ı umumi akdedilmesine de imkân göremiyorum. Meb'uslar bugüne kadar ne mesai sarf ettiler ki zamaim istiyorlar. Ben bu kanunun reddini şiddetle talep ederim. Rıfat Bey kanunu müdafaa etmiş ve bir müddet müzakere cereyan eyledikten sonra beş maddelik lâyiha-i kanuniye ekseriyetle kabul edilmiştir. Tekrar içtima edilmek üzere celseye hitâm verildi.

B — Ahmet Anzavur Bey Bursa üzerine yürümeye başlamıştır. Kuva-yı Milliyeciler her taraftan firar ediyorlar. Adapazarı, İzmit, Bandırma taraflarında Kuva-yı Milliye taraftarları bütün nüfuz ve ehemmiyetlerini kaybetmişlerdir.

C — Damat Ferit Paşa'nın kabine teşkiline memur edildiği hakkında dün vermiş olduğumuz malûmat bugün resmen tecyyüd ediyor. Damat Ferit Paşa kabineyi teşkil eylemek üzere rufeka-yı siyasiyesiyle müzakereye devam etmektedir. Mezkûr gazete, matbuat müdüriyetinin Sadrıazam Salih Paşa'nın istifasını tekzib eylemesinden hakayık-ı ahvâl karşısında bir mana çıkaramadık, diyor.

Levent Şahverdi Arşivi

D — Zât-ı şâhâne *Temps* gazetesi muhbirine müttefiklerin Türkiye hakkında adilâne mukarrerat ittihaz edeceklerini ve Türkiye'ye muavenet ve müzaherette bulunacaklarını ümit eylediğini söylemiştir.

E — Washington'dan yazılan 4 Mart tarihli bir telgrafta ayanın kuyûd-ı malûme ile Versay Muahedesini kabul eylediği bildirilmektedir.

F — 20 Mart 1336 tarihli Londra'dan yazılan, bir telgrafta Emir Faysal'ın Şam Meclis-i Millisi tarafından kral ilân olunması, İngiltere ve Fransa hükûmetlerince tasdik edilemediği kendisine iş'ar edildiği ve vaziyetinin tayini için de müşârünileyhin Avrupa'ya davet olunduğu bildirilmektedir.

G — Hindistan heyetine cevaben birçok sözler arasında bilhassa ber vech-iâti sözleri söylemiştir: Türkiye için de Avusturya ve Almanya gibi âdil olacağız. Türkiye'ye sırf Müslüman olduğu için şiddet gösterecek değiliz. Hint müslüman efkâr-ı umumiyesi Türk sulhunun tanzimi üzerine tesir etmiştir. Fakat bir Müslüman memlekete muharebe etmiş olduğumuz Hıristiyan milletlere muahedelerle tatbik eylediğimiz şerâit-i sulhiyeden farklı esaslar tatbik edemeyiz. Trakya'ya gelince: Lloyd George Türk istatistiklerinin de havali-i mezkûrede ahali-i İslâmiye'nin ekalliyette kaldığı, İzmir için de keyfiyetin böyle olduğunu söylemiştir.

H — İstanbul'un işgalinden mütevellit vaziyet hasebiyle şerâit-i sulhiyenin tevdii maalesef bir kaç gün daha teehhüre uğradı. Mamafih muahedenin ihzârı hayli ilerlemiş olduğu ve takriben San Remo'da içtima edecek konferans için evvelki celselerin mesaisini itmam ve tasdikten başka yapılacak bir iş kalmayacağı temin edildiği Londra'dan yazılan 23 Mart tarihli bir telgrafta bildirildiği maruzdur.

3. Fırka Kumandanı Rüştü

2 ve 3 Nisan istihbaratını ber vech-iâti tamim ettim:

Erzurum: 2 Nisan 1336

Erivan telsiz telgraf istasyonunun 1 Nisanda İngilizce neşrettiği bir tebliğe nazaran Zengezor'dan Akara Nehri üzerinde Azerbaycan milli kuvvetleriyle Ermeniler arasında muharebe başlamıştır. Akara nehri Zengezor'la Karabağ'ın cenubunda bulunup Azerbaycan toprağındaki Şuşa ve Zengezor'un merkezi bulunan Gerus kasabalarının arasından ... dörder kilometre mesafelerinden geçer ve Aras'a akar.

2 — Moskova telsiz telgraf istasyonunun 31 Mart tarihinde neşrettiği havadislerin mühimleri zirdedir:

a) Arap kıtaatı Antakya şehrine hücum etmişler, Fransızlar büyük zayiatla şehri tahliye ederek çekilmişlerdir.

b) İrlanda'daki ihtilâl tevessü etmiş her tarafta silâh depoları ihtilâlciler tarafından basılmıştır.

c) Garbî Almanya'da Ren Nehri'nin garbine Ruhr mıntıkasındaki maden kömür ocaklarına vaz-ı yed ederek Versay Muahedesinin tatbikatına mâni olan ameleler Ruhr mıntıkasında Sovyet hükûmetini ilân etmiş-

Levent Şahverdi Arşivi

lerdir. İşbu Sovyet hükûmetinin yüz bin mevcudundaki kırmızı ordusu Ren Nehri üzerinde kâin Vessel şehri cephesinde mukavemete tamamen hazır bulunmaktadırlar.

3 — Heyet-i Temsiliye'ye Kolordulara ve Miralay Refet Beyler ve Onbeşinci Kolordu Fırkalarına ve kıtaata ve vilâyetlere arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Erzurum: 3/4/1336

Mevsuk istihbarattır:

1 — Kafkasya'nın Karadeniz sahilindeki Yeşilordu, Kırmızı ordunun taht-ı idaresine girmiştir.

2 — Gürcistan'a iltica eden otuz bin Denikin perakende efradının silâhları Gürcüler tarafından alınmış ve kendileri tevkif edilmiştir.

3 — Gürcistan'da pek yakında Bolşeviklik ilânına kâtiyetle intizar olunmaktadır.

4 — İngilizler Artvin kasabasına Batum'dan beş yüz kadar askerle iki top ve dört makinalı tüfek sevketmişlerdir. Mevkufinin bir kısmı Ardanuç'a gitmiş ve orada Gürcü askerleri ile 24 Mart 1336'da vukubulan müsademede İngilizler kırk mecruh ve üç maktul vermişlerdir. Maktul ve mecruhların Batum'a geldiği görülmüştür.

5 — 28 Mart tarihli malûmata nazaran Karabağ'da Ermenilerle Azerbaycan millî kuvvetleri arasında şiddetli muharebeler olmuştur. Karabağ'a hareket eden Azerbaycan gönüllü kafileleri pek parlak tezahürat ile teşyi edilmektedir.

6 — Heyet-i Temsiliye'ye, Kolordulara, Vilâyetlere ve On Beşinci Kolordu kıtaatına arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Erzurum: 3 Nisan 1336

Tamim

1 — Moskova telsiz telgraf istasyonunun 2 Nisan 1920 tarihinde neşrettiği mühim havadisler zirdedir:

a) Mahreci Reval Kabire'de yerlilerin akdettiği bir ictimada Mısır'ın istiklâli ilân edilmiştir. Bunlar İngilizlerin himayesini artık tanımadıklarını da bildirmişlerdir.

b) Litvanya hükûmeti Litvanya amele ve köylülerinin ısrarı üzerine Sovyet Rusyası'nın müsalâha akdi hakkındaki teklifini tekrar etmiştir.

c) Portekiz'de umum demiryolları ameleleri grev ilân etmişlerdir. Şimendiferler tatil edilmiş ve hükûmet kıtaatı ile grevciler arasında müsademeler olmuştur.

d) Japonya'da da Japon amelesi 1 Mayıs'ta büyük nümayişler yaparak günde sekiz saat çalışmayı talep etmeye karar vermiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

2 — Heyet-i Temsiliyeye, Kolordulara ve Vilâyetlere ve On Beşinci Kolordu Kıtaatına arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Heyet-i Temsiliyeden gelen telgrafta Anadolu'ya geçen meb'usların ilk kafilesinin 3 de Ankara'ya muvasalatlarını yazdığı gibi 4'te Meclis-i Meb'usan Reisi Celâlettin Arif Bey'den aldığım telgrafla yazdığım cevap şunlardır. Gazeteye ve Müdafaa-i Hukuk'a da bildirdim:

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

İstanbul'a ve şahsıma karşı vukubulan taarruzdan tahlis-i nefs ile hukuk-ı milletin müdafaası zımnında bugün Ankara'ya muvasalat eylediğimi lütfen Erzurum ahali-i muhteremesine bildirmenizi istirham eylerim, efendim. 3/4/1336

Meclis-i Meb'usan Reisi Celâlettin Arif

Ankara'da Meclis-i Meb'usan Reis-i Muhterem Celâlettin Arif Beyefendi Hazretlerine

Erzurum ahalisi ve Kolordum zât-ıâlilerinin ve diğer rüfekanın salimen Ankara'ya muvasalatından dolayı bahtiyardırlar. Meclis-i Millimizin ve payitâhtımızın tarihde emsali nâ-mesbuk bir surette uğradığı ihanet ve hakareti ve hâlâ devam etmekte bulunan gaddarlıkları hazmedemeyeceğiz. Bütün şark halkı ve askerleri Ankara'da toplanacak olan meclis-i kiramın her bir emrine kemâl-i sadakatle mutavaatı ve milletimizin hakk-ı meşruunu tasdik ettirmek için hisselerine düşecek her türlü fedakârlığı sonuna kadar götürmeyi en büyük şeref biliyorlar. Artık kurtarılacak yalnız Türklük değil 350 milyon İslâm'ın hukuk ve namusudur. İstanbul feciasından kurtulup Ankara'ya gelebilen muhterem meb'uslarımıza en hâr ve samimî muhabbetle mübahiyim.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Trabzon'da 3. Fırkadan gelen 4 tarihli şifrede pek mühim bir mes'ele bildiriliyor: "Ferit Paşa, sadarete geçerek ordumuzun terhisine dair bir irade-i seniye neşrettiği ve bu suretle orduda bir inhilâl vücuda getirileceği." Bu müthiş silâhı kırmak için fırkaya şunu yazdım: "İngilizler İstanbul'da ne padişahımıza söz söyletiyorlar, ne de namuslu kimselere. İstedikleri şeyleri İngilizce yazıp tercüme ettiriyorlar. Ölüm tehdidiyle padişaha bile imzalattırabilirler. Orduda en ufak bir fesada çalışanlar derhal kurşuna dizilecektir. Her kim olursa olsun derhal elleri bağlanıp Erzurum'a gönderilsin." Ayrıca kıtaata yaptığım tamimde "Bolşevik harekâtının cihana sirayetinden endişe eden İngiliz ve Fransızların İstanbul'daki kıtaatı kâmilen silâhtan tecrit ettikleri gibi para kuvvetiyle de Ermeni ve Rum gazeteleri ile İstanbul, *Peyam-ı Sabah*, *Alemdar* gibi gazeteleri de iştirak ettirmişler ve bazı namussuz insan-

Levent Şahverdi Arşivi

ları satın almışlardır. Millet Meclisimiz Ankara'da toplanıyor. Saadet ve selâmet günlerimiz yakındır."

5 Nisan'da 3. Fırkadan gelen malûmatın diğer mühimleri: "23 Mart 1336 tarihli İslâm *Gürcistan* gazetesi (Aleyhimizde neşriyat yapar) yazıyor: Deverân eden şayiâta nazaran Düvel-i Müttefika'nın Samsun ve Trabzon'u da işgal etmek fikrinde oldukları. *Matin* gazetesi yazıyor: İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Osmanlı milliyetperverlerine karşı müttefikan hareketi kargir olmuştur. Maksat Türkiye'ye karşı icra-yı sefer değil, kâh Berlin, kâh Moskova'ya istinad eden Enver ve Talât'ın hilkâti hükûmet ve ahali üzerine bir tazyik icra etmekten ve şarkî Hıristiyan milletleri üzerine de icra-yı tahakkümden menetmektir. Meclisi kontrol mes'elesiyle ve Türkiye'de ordunun yerine kalması muhtemel jandarma keyfiyetiyle iştigal ettiğini ve mezkûr jandarma kuvvetinin Türklerden müteşekkil olacağını ve kadrosu dahilinde Fransız, İngiliz, İtalyan zabitleri bulunacağı", *İslâm Gürcistanı* Kuva-yı Milliye aleyhinde neşriyat yaptığından sahil halkımızı tedhiş için Samsun ve Trabzon'u da işgal mes'elesini ortaya atıyor. Bu gazete İngilizlerin elinde olduğundan havadise inanmadım. Bununla beraber böyle bir vaziyet daha evvelden ihtimal dairesine alınmıştı. Son vaziyeti ber vech-iâti hülâsa ederek kıtaatıma tamim ettim:

Erzurum: 5/4/1336

Fırkaları ve Mevki-i Müstahkeme

1 — 2 Nisan 1336 tarihine kadar alınan istihbarat ile malûm olan son vaziyet hülâsaten zirdedir:

A — İstanbul'da İngiliz hakaret ve hâkimiyeti devam etmekte ve memleketin ricali ve münevverânı peydarpey tevkif edilmektedir. İngiliz âmâline hadim olmak üzere Ferit Paşa taht-ı riyasetinde hayat-ı siyasiyeleri hıyanet ve mefsedetle dolu olan eşhastan mürekkep bir kabinenin teşkil edildiği hakkında alınan malûmat henüz teeyyüd etmemiştir.

B — İstanbul'daki İngilizlerin hâkimiyeti Rumeli'de Çatalca hududuna ve Anadolu'da Kandıra-İzmit-Derince hattına kadar olan menâtıkta câridir. İstanbul'un bu hududların hariciyle muhaberat-ı telgrafiye ve münasebatı resmiyesi yoktur.

C — İtalyanlar işgal ile alâkadar olmadıklarını daima neşir ve ilân etmektedirler.

D — Son defa İstanbul'dan kaçan ve İngilizler tarafından takip olunan Meclis-i Meb'usan Reisi Celâlettin Arif Bey'le on iki meb'usumuz ve kıymettar Kolordu Kumandanlarımızdan Erkân-ı Harbiye Miralayı İsmet Bey ve diğer bazı zevat salimen Ankara'ya vasıl olmuşlardır.

2 — Birinci Kolordu, mıntıkası olan Edirne vilâyetindeki idare-i örfiyenin tamami-i tatbikine tevessül etmiş ve asayişi temin ve haricen vukubulacak herhangi bir işgale karşı hukuk ve mevcudiyeti millimizi müdafaa ve mukabele için 310 - 315 tevellüdüne kadar yerli, yabancı, muhacir mükellef

Levent Şahverdi Arşivi

efradı bilâ-istisna silâh altına celb ve davet etmiştir. Kolordu serbesti-i harekât ve suhulet-i icraat için Bulgarlarla da anlaşmıştır.

3 — İzmit ve Derince'deki İngiliz kıtaatı her iki mevkiin şimâl ve şarkında tahkimata başlamıştır. Geyve Boğazının şimal medhalinde toplanmış olan Kuva-yı Milliyenin pişdarları Adapazarı ve Sapanca kasabalarına parlak bir istikbal ile girmiştir.

4 — Kuva-yı Milliyenin Gülek Boğazı ve Pozantı istikametlerindeki harekâtı da muvaffakiyetle devam etmektedir. Çiftehan ile Pozantı arasındaki Fransız kuvvetleri bi'l-müsademe kaçırılmış ve bu kuvvetlerin Pozantı'daki Fransız kuvvetleri ile birlikte ricate hazırlandıkları haber alınmıştır.

5 — Urfa vaziyetinde tebeddül yoktur. Antep, Cerablus, Telülebyaz, Katma havalisinde hâkim olan Kuva-yı Milliye tevsi-i faaliyet etmektedir. Haruniye ve Birecik'te mahsur kalan Fransızları kurtarmak üzere Bahçe'deki Fransızların yaptığı taarruzlar muvaffakiyetle tard edilmiştir.

6 — Suriye'de Fransızlar aleyhindeki faaliyet de tezayüd etmiştir. Muhtelif şehir ve kasabalarda Arap gençlerinden teşekkül etmiş olan hafi cemiyetler Arabistan'ın Fransızlardan tathir ve temini istiklâli gayesine hararetle çalışmaktadırlar. Arap kıtaatı Antakya'daki Fransızlara hücum ederek şehri tahliyeye mecbur etmişlerdir.

7 — Hunharlığa asla doyamayan Ermeniler son hafta zarfında yine İslâm mıntıkalarına musallat olmuşlar ise de her tarafta gördükleri tenkit ve mukavemeti fedakârane karşısında hezimetlere uğrayarak pek ziyade şaşırmışlardır. Kafkasya'da Denikin'in mahv ve inkırazı İslâm mıntıkalarındaki kuvvet ve faaliyetin tezayüdü Azerbaycan'la Türkiye'nin İslâmlara muavenette bulunduğu şayiası Ermenileri yeis ve nevmidiye düşürmüş, her tarafta azîm heyecanı bâdi olmuştur. Revan ve havalisindeki Ermenilerin kıymetli eşyalarını Gürcistan'a doğru şimale göndermekte oldukları ve ailelerin muhacerete hazırlandıkları mevsukan haber alınmıştır. Ermeniler Azerbaycan millî kuvvetleriyle Zengezor hududunda ve ayrıca İslâm Şûralarıyla Ordubad ve Büyükvedi havalisinde muharebe etmektedirler. Ermeniler Ordubad'da iki yüz maktul ve yedi makinalı tüfek ve Vedi'de iki makinalı tüfeği islâmlar tarafından iğtinam edilmiştir. Ermenilerin Zengibasar'a taarruza hazırlandıkları da haber alınmıştır. Ermeniler yine mıntıkalarındaki müteferrik İslâm ahaliye her türlü işkence ve kıtalden fâriğ olmuyorlar.

8 — Gürcistan'da Denikin taraftarları hudut haricine çıkarılmakta ve Bolşevikliğin infilâkına intizar olunmaktadır. Batum limanının bîtaraflığı hakkında Sulh Konferansının verdiği şayi olan karar ile Batum'daki Ermeni menafiinin itilâf hükümetleri tarafından daha ziyade siyaneti Gürcistan'da azîm heyecana sebeb olmuştur. Evvelâ Acara mıntıkasını sonra da Batum'u işgale hazırlanmış olan Gürcü kuvvetleri Ardanuç ve Şavşat'ı işgal etmiştir. İngilizler bu işgale mâni olmak üzere Batum'dan sevk ettikleri sunuf-ı muhtelifeden mürekkep beş yüz kişilik bir müfreze

Levent Şahverdi Arşivi

ile Artvin'i daha evvel işgal ederek Gürcülerin ileri hareketlerini bi'l-müsademe tevkif eylemişlerdir. İngilizler Acara'nın merkezi olan Hula kasabasını da küçük müfreze ile işgal etmişlerdir. Burada Acaralılarla İngilizler arasında müsademeler olmaktadır. Gürcülerin Şavşat'ta beş yüz piyade, iki top, Ardahan ve civarında bin beş yüz piyade kuvvetleri ve Ardanuç'da bir müfrezeleri vardır.

9 — Azerbaycan'da Bolşevikliğe pek taraftar ve müncezip olan ekseriyet-i avam tarafından dahilî bir inkılâbın hazırlandığı müstahberdir. Resikârda bulunan ve zengin tabakadan olan kabineye suikast yapılmıştır.

10 — Şimalî Kafkasya'da Denikin kuvvet ve mevcudiyetini ortadan kaldırmış olan Bolşevik orduları Gürcistan ve Azerbaycan hududlarına vasıl olmak üzeredir. Azerbaycan ve Gürcistan'da Bolşevik efkârı ve temayülâtı pek kuvvetlidir. Batum ve havalisinde kuvvetli bir Bolşevik teşkilâta olduğu haber alınmıştır.

b) Garp cephesinde Bolşevikler Litvanya ile sulh yapmak üzere harekâtı tatil etmişlerdir. Lehistan cephesinde muharebat devam etmekte ve keza Lehlilerle de sulh müzakeratının başlayacağı zannedilmektedir.

c) Cenub-ı garbı Besarabya cephesindeki harekât Kafkas harekât-ı cesimesinin icra edildiği esnada sabit kalmıştır. İşbu cephedeki sükûnet henüz muhafaza edilmektedir.

d) Moskova'daki Ermenistan ve İspanya ve İran konsoloslukları Sovyet hükümeti tarafından teb'id edilmiştir.

11 — Versay Muahedesinin tatbikatına ve itilâf kuvvetlerinin işgaline mâni olmak üzere Garbî Almanya'da maden kömürü ocaklarını havi olan Ruhr mıntıkasına vaz-ı yed eden silâhlı ameleler Sovyet hükümeti ilân ve yüz bin kişiden mürekkep bir Kırmızı ordu teşkil etmişler ve bu teşkilâtı nihayet Alman hükümetine de kabul ettirmişlerdir. İşbu vaziyetle şerâiti pek ağır olan Versay Muahedesi tatbikatına mâni olacak vesaitin ihdas edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

12 — Bütün garbî Avrupada azim bir amele inkılâbının pek hararetli hazırlıkları görüldüğü ve bunun âsârının Fransa'da sık sık müşahede edildiği ajans tebligatındandır.

13 — İrlanda'da ihtilâl devam etmektedir.

14 — Kahire'de Mısır'ın istiklâli ilân edilmiş ve millî teşkilât artık İngilizlerin himayesini tanımadıklarını bildirmiştir.

15 — Amerika'nın Almanya ile münferiden sulh akdettiği haber alınmış ise de henüz teeyyüd etmemiştir. Amerika Almanya'daki harekât ile İstanbul'un İngilizler tarafından işgali hakkında ne düşündüğünü Lenin'den sormuştur.

16 — Fırkalara, Mevki-i Müstahkeme tebliğ edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Levent Şahverdi Arşivi

4/5 gecesi Moskova telsizleri:

Paris'e ve Umuma

2 Nisan 1920 Komünist Fırkasının yeni kongresi: Radek'in nutku diyerek yazdırdığı nutkun mühim noktaları: "Yalnız Rus halkının kahramanane mücadelesinden bahis ile iktifa etmeyip bütün memleketlerin avâmının mücadelâtını da zikretmeliyiz. Sovyet Rusyası haricinde teşekkül eden kırmızı teşkilâttan birinci olarak ihtimal Ruhr havzasının kömür ameleleri muharebeye gireceklerdir. 3. Beynelmilel Komünist fırkanın arkasında beş senelik bir tarihi vardır. Çünkü emperyalist muharebenin bidayetinde Bolşevik fırkanın merkezî komitası ilk defa kâinatta serzede-i zuhur oldu... Sosyalist harp yeni beynelmilelin parolası oldu. Biz biliyorduk ki harp bir inkılâp zuhur etmedikçe bitmeyecektir. Rus, Avusturya, Alman inkılâpları bizim beyanatımızı teyid ettiler. Vekayi bize gösterdi ki kapitalistlerin yegâne cephesi bir kabiliyettir. Versay Konferansı bu cepheyi ihdas etmekden uzak bulunarak Üçüncü Beynelmileli takviye etmekten başka bir şey yapmadı. Müttefiklerin Almanya'yı Sovyetist Rusya aleyhine sevk etmek teşebbüsleri iflâs etmiştir. Versay Muahedesi Alman sovyetist inkılâbı için şâyân-ı hayret bir zemin hazırladı. Bu senenin bütün tarihi, Kapitalistlerin kendi elleriyle harabe yığınlarını çoğaltmaktan başka bir iş görmedikleri memâlikin amelelere verdiği bir arzuhaldir. Hayat ancak 3. Beynelmilel tarafından vücude getirilen inkılâb esası üzerinde tecelli eder. Macar Komünistlerinin hata-yı esasisi opportünist anasırla ittihad etmeleridir. Bu ders hiçbir avam tarafından unutulmayacaktır. Gerek opportünistler aleyhine ve gerek bütün... anasıra karşı merhametsizce muharebe etmek hususunda komünist fırka hak kazanmıştır.

Âtideki telsizle tamim ettim:

Erzurum: 5/4/1336

1 — Moskova Telsiz Telgraf İstasyonunun 3 Nisan tarihli tebliğidir:

a) Garp cephesinde muvaffakiyetli muharebat devam etmektedir.

b) Kafkas cephesinde Karadeniz sahilindeki kıtaatımız muvaffakiyetle ilerliyorlar.

c) Denikin Litvanya'nın istiklâlini tanıdığını Litvanya hariciye nazırına bildirmiştir. Halbuki bu kabul keyfiyeti biraz geç kaldı... Çünkü artık dünyada Denikin hükümeti yoktur.

d) Ruhr mıntıkasındaki umumî grev hitam bulmuştur. Hükûmet amelelerin bir kırmızı amele ordusu teşkil etmesini kabul etmiş ve bu kırmızı orduda hizmet eden amelelerin fabrikacılar tarafından tard ve ihracını da men eylemiştir. Bu tevakkuf ve kabul yeni ve azîm bir inkılâp hareketi için fasıla addedilmektedir.

e) Ruhr mıntıkasındaki sovyet hükümetini idare ve kırmızı ordusuna

Levent Şahverdi Arşivi

kumanda eden General von der Goltz'tur. Mezkûr ordu Ren nehri üzerinde kâin Vezel şehrini işgal etmiştir.

f) Bolşevikler ile Litvanyalılar arasındaki iptidaî teklifat mütekabilen kabul edilmiştir.

2 — Heyet-i Temsiliyeye, Kolordulara, Miralay Refet Bey'e, Vilâyetlere ve 15. Kolordu kıtaatına arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

İran'ın şimal-i garbisinde – Beyazıt'ın şarkında - Makû vilâyeti valisinin - Makû serdarı - Ermenilere mevadd-ı iaşe gönderdiği ve casuslarını muhafaza ve kolaylık gösterdiğini haber aldım. Beyazit'teki Onsekizinci Alay vasıtasıyla kendisine "Bu münasebetsizlikten vazgeçmesini, eğer vazgeçerse ebediyen mevkiini daha şerefli olarak muhafaza edebileceğini aksi halde bütün hanedanile birlikte mahvını mucip olacağını" 5 Nisan'da tebliğ ettim. 6 Nisan'da ilk defa olarak yağmur başladı. Bugün Heyet-i Temsiliyeden telgrafla bildirilen malûmatın hülâsası: (4/5 tarihli) "Geyve'den itibaren İstanbul'dan kaçabilenler trenle geliyorlar. On iki meb'usla beş güzide ümera-yı askeriye ve Halide Edip Hanım 2 Nisan'da Ankara'ya gelmişler, merasimle karşılanmışlar. Dün Meclis-i Meb'usan Reisi Celâlettin Arif Beyle beraber Miralay İsmet Bey ve bazı güzide erkân-ı harp zabitleri de gelmiş parlak merasim yapılmış."

İstanbul'un son vaziyeti hakkında da Salih Bey'den malûmat alınmasını 3 de rica etmiştim. Şifre ile gelen malûmatın hülâsası: (5 tarihli) "Harbiye Nazırı Fevzi, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Şevket Turgut Paşalar'dır. Harbiye Nezaretinde ölen yoktur. Lefke hâdisesi üzerine İngilizler kabinenin şahsen mes'ul olacağını ve irtibat için zabit gönderebileceklerini nota ile bildirmişler. Seryaver Erkân-ı harp Salih Bey de bu vesile ile gelmiş. Ailelere tecavüz olmamış. İstanbul'dan harice gidebilmek İngilizlerin müsaadesi iledir. Erkân-ı Harbiye Reis-i Sanisi Kâzım Paşa vazifesi başındadır. Letafet Apartımanı hâdisesinden başka bir fevkalâdelik yoktur. Boğaziçi ve Kadıköy vapurları serbesttir. Marmara vapur ve kayıkları kontrola tâbidir. Edirne şimendiferi hali tabiide. Anadolu hattında banliyö nakliyatı mutadında, İzmit'ten şarka tren geçmiyor. Malûm mevkufların gemilerle bir semt-i mechule sevk edildiği söyleniyor. Polis müdürü Nurettin Bey, Jandarma Kumandanı Kemal Paşa'dır. Kurt kulübünün faaliyeti hakkında şâyân-ı arz bir şey malûm değildir. *İkdam*, *Peyam*, *Alemdar* çıkmakta, Cemiyet-i Ahmediye teşkilâtı hakkında malûmat yoktur. Halk meyus, Anadolu harekâtı hakkında sarih hiçbir fikir ve kanaat yok. Bolşevik harekâtındaki durgunluktan herkes endişede. Münevverler Bolşeviklerden bir ümid-i halâs intizarındadır. Padişah ve âyanın vaziyeti menfi. Veliahdın vaziyetinde bir mana mündemiç değil. Harbiye Nezaretine kolordular bir şey yazmıyor."

12 Mart tarihli *Times* gazetesinden âtideki mühim malûmat 5 Nisan tarihile şifre ile geldi: "Lord Brays Lordlar Kamarasında İstanbul'un Türklerin elinden alınması, Hıristiyan olan her yerde Türk idaresinin kaldırılması ve Hıristiyanların himayesi için bir karar ittihazı hakkında beyanatta bulunarak bunların Türklere cebren yaptırılması lüzumundan bahseylemiştir. Lord

Levent Şahverdi Arşivi

Curzon uzun nutkunda şöyle demiştir: Türkler hakkında tatbik edeceğimiz esasatı evvelden kendisine hissettirmiyeceğiz. Şimdiden Ermenistan tesbit etmeyeceğiz. Şimdiki beyanatımız muahedenin akd-i katisinden evvel hiçbir kıymeti haiz değildir. Türkler hakkında ittihaz edeceğimiz tedabir-i zecriyenin tamami-i tatbikine muktezi kuva-yı berriye ve bahriyenin istihdamı için meclisin bize vereceği senetlerle bu babdaki mukarrerat hakkında beyanatta bulunmak mümkün olacaktır." Hakkımızdaki yaman kararı bilmiyor değiliz bol keseden vaatlerde bulunan bu efendiler işin nereye varacağını bilmiyorlar. Bolşeviklerin vaziyeti hakkında Heyet-i Temsiliyeden gelen sual ve cevabım aşağıdadır:

Ankara: 5/4/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

26 Martta bildirilen vaziyetten sonra Kırmızı ordunun harekât-ı müteakibesi hakkında malûmat alamadık. Batum'dan Artvin ve Ardanuç'a İngiliz müfrezeleri sevkedilmiş olmasına ve Ermeni tebliğ-i resmilerinde Bolşevik tehlikesinden bahs edilmesine ve on gündenberi Tiflis ve Bakü istikametinde hiçbir hareket mevcut olmamasına nazaran Şark vaziyet-i umumiyesi mühim bir mahiyet kesbediyor. Kabil olduğu kadar bu müphemiyetin izalesine çalışılmasını rica ederiz.

Heyet-i Temsiliye Namına Mustafa Kemal

Cevabım:

Erzurum: 6 Nisan 1336

Heyet-i Temsiliyeye

Zata mahsustur.

C. 5/4/1336 Şifreye:

1 — Kafkasya'daki Denikin ordusunun izmihlâli ve mahv-ı kat'iye uğradığına ve Kafkasya vaziyetine kâmilen Bolşeviklerin hâkim bulunduğuna artık katiyyen şüphe kalmamıştır. Denikin'in perakende enkazının Maykop-Tuapse demiryolu üzerinde ve Karadeniz sahilinde keza Tuapse'nin on kilometre şimâl-i garbisinde mukavemete çalıştıkları anlaşılmakta ise de vaziyet-i umumiye ile alâkadar olmayan işbu mukavemetin de bugün, yarın kaldırılacağı şüphesizdir. 4 Nisan tarihli son malûmata nazaran asıl Bolşevik ileri kıtaatının bulunduğu malûm olan hat suret-i umumiyede Petrofsk'un elli kilometre cenubunda Boynak istasyonu-Vladikafkas'ın cenubunda ve Gürcistan hududunda Kazbek geçidi-Kafkas Dağları-Tuapse'nin yirmi kilometre şimal-i şarkisinde Tuapsinka kasabası-Keza Tuapse'nin on kilometre şimal-i garbisinde Karadeniz sahilinde nihayet bulan hattır. Derbent'i işgal edenlerin Dağıstan kıtaatı olduğu anlaşılmıştır. Dağıstan Bolşeviklerle müttehiden hareket etmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

2 — Şu halde Azerbaycan ve Gürcistan hududlarına vasıl olmuş olan Bolşeviklerin harekâtına arız olan tevakkuf hiçbir mukavemetin neticesi değildir. Martın başından itibaren karakışta Kafkasya'da harekât-ı cesime icra eden yarım milyonu mütecaviz mevcuttaki Denikin ordusunun hayatına hatime çeken Bolşevik ordusu harekât ve icraat-ı âtiyesinin esaslı hesablara ve metin esaslara ibtinası için ihzaratta bulunmakta ve bittabi takip edeceği hatt-ı hareket için yeniden tahşidât yapmaktadır. Bundan başka son bir tebliğde Petrofsk'un Denikin'e mensup donanma tarafından bombardıman edildiği hakkında alınan malûmata nazaran Volga nehrindeki Bolşevik donanmasının henüz buzlar çözülmemiş olmasından dolayı Bahr-i Hazere inemediği ve bu sebeble Bolşeviklerin aşağı inecek donanmaları ile Bahr-i Hazere hâkim bir vaziyet almaya intizar ettikleri görülmektedir. Azerbaycan ve Gürcistan'ın resikârında burjuvazi sınıfına mensup birer kabine bulunmakta ve bu kabinelerin Bolşevikliğe temayüllerine dâir bir emare görülememekte ise de ekseriyeti Bolşevikliğe taraftar olan halkın dahilî bir inkılâb ile Bolşevikliği infilâk ettirecekleri anlaşılmaktadır. Ezcümle Azerbaycan kabinesine yapılan ve fakat neticesiz kalan suikast bu inkılâbın ilk asarındandır. Esasen Zengezor hududunda Ermenilerle henüz gayr-i resmî surette ciddî muharebeler yapmakta olan Azerbaycan millî kuvvetlerine Bakü ve havalisinden mütemadiyen gönüllü kafileleri gelmekte ve Azerbaycan'ın Ermenilere karşı kin ve gaye-i millisini istihdaf eden bu muhaberat Azerbaycan hükûmetinin vaziyet-i siyasiye ve askeriyesini zaten tesbit etmektedir. Binaenaleyh Azerbaycan millet ve ordusunun Bolşeviklik aleyhinde bir vaziyet alacağına ihtimal vermiyorum. Gürcistan'a gelince Gürcüler memleketlerindeki Denikin taraftarlarını hudud haricine çıkarmakta, iltica eden Denikin perakendelerinin silâhlarını toplayıp tevkif etmektedir. Gürcistan efkârı Sulh Konferansını Batum'un açık liman olarak kabulüne karar verilmiş olmasından ve Batum'da *Ermeni menfaatinin siyanet edilmesinden* dolayı pek müteheyyic ve Gürcü matbuatı Gürcistan'ın pek sarih hakkına yapılan bu tecavüzden dolayı çok dilgîrdir. Ardahan'dan şimale doğru Şavşat, Ardanuç'u işgal eden Gürcü kuvvetleri Artvin, Acara'yı da işgal etmek üzere Ardanuç'tan ilerlerken Batum'dan Artvin'e sevk edilen zaif bir İngiliz müfrezesi tarafından bi'l-müsademe tevkif edilmiş ve ayrıca Acara'nın merkezi olan Hula kasabası da keza cüz'i bir İngiliz kuvveti tarafından işgal olunmuştur. Hula'da yerli Acara kuvvetleriyle İngilizler arasında şimdilik âdi müsademeler olmakta ve Artvin kasabası da İngilizlerin taht-ı işgalinde bulunmaktadır. Bu vaziyete nazaran İngilizlerle İslâm ve Hıristiyan Gürcüler âdeta yekdiğerine hasım bir halde bulunuyorlar. Bundan başka alınan malûmata göre Karadeniz sahilinde ve Gürcistan dahilinde Gagri, Sohumkale taraflarında Bolşeviklerin ahaliyi tahrik ve teşviki yolundaki faaliyet tevessü etmiş, Bolşevikler tarafından neşredilen beyannameler her tarafa dağıtılmış, asılmıştır. Mevaki-i mezkûredeki Rumlar müessesat ve emvali Bolşeviklerden siyaneten ve muvakkaten ahali-i İslâmiyeye teslim etmektedirler. Batum'daki Bolşevik

Levent Şahverdi Arşivi

komitesinden üç kişilik bir heyet İngiliz valisi Kokkolis'e müracaat ederek idare-i örfiyenin ref'ini ve serbest içtimalara ve Bolşevik kulübünün küşâdına ve bir Bolşevik gazetesinin neşrine müsaade edilmesini taleb etmiş ve aksi halde beyannamelerle halkı taleplerinden haberdar edeceklerini söyleyerek tehditkâr bir vaziyet takınmışlardır. Ermeniler son hafta zarfında Ordubad ve Vedi İslâmları karşısında hezimete uğramış ve Zengezor hududlarında Azerbaycan millî kuvvetleriyle kendi aralarında vukubulan muharebe ciddî bir mahiyet almıştır. Zaten Denikin'in mahvıyla ezgin ve nâ-ümid olan Ermenistan'da pek azîm bir heyecan vardır. Şimdi ise Ermeniler son bir ümit ile mukavemete hazırlanmakta millet ve ordusunun maneviyatını mehma-emken korumak maksadıyla yeni tehlikelerden bahsetmemektedir.

3 — Bolşevik ordusunun esbabı arz edilen tevakkufu bizim için de iyi oluyor, çünkü bir kaç haftaya kadar bizim bir hareketimiz müşkildir. Karların henüz kalkmamasından dolayı arazi icra-yı harekâta müsait değildir. Saniyen Kolordunun Trabzon'da pek çok erzakı ve cephanesi vardır. Bunların nakli bir kaç hafta sürecektir. Vaziyet bizim için matlûp olan şekli tabiisinde devam etmekte olduğu maruzdur.

4 — Yalnız Heyet-i Temsiliyeye arz edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

7 Nisan'da Moskova telsizi ve cephe istihbaratını tamim ettirdim. Şunlardır:

Erzurum: 7/4/1336

Tamim

6 Nisan 1920 tarihli Moskova telsiz telgraf tebliği aynen zirdedir:

1 — Kırmızı ordu erkân-ı harbiye-i umumiyesinin harb raporu Vestink No. 81

a) Şimal cephesi Moziriç mıntıkasında kıtaatımız Süved Nehrini geçmişlerdir. Birçok esir, esliha ve mühimmat aldık. Nehirdeki düşman zırhlılarının topçu ateşine uğradık.

b) Korustensk mıntıkasında kıtaatımız Uvaça şehrinin 25 kilometre şimalinde birkaç köy zabtettiler.

c) Beriçef mıntıkasında da bir kaç köy aldık.

d) Cenup cephesi 5 Nisan'da bir Fransız gemisi Odesa'ya ateş etmiştir.

e) Kafkas cephesi Karadeniz sahilinde kıtaatımız Tuapse'ye ilerliyor. Bahr-i Hazer sahilinde Petrofsk'un şimalinde Karaman iskelesine yanaşan düşmanın bir torpil gemisi limandaki kıtaatımız tarafından zaptedilmiştir. Vladikafkas mıntıkasında şimdiye kadar düşmandan 69 sahra öbüsü, 140 makinelitüfek, bomba makinaları ve bomba ve el silâhları aldık.

f) Şark cephesi Koğdinsk mıntıkasındaki kıtaatımız Çin hududuna 50

Levent Şahverdi Arşivi

kilometre mesafede bulunan Focağaho şehrinin muhafız kuvvetleri iltica etmiştir. Burada pek çok ganimet aldık.

2 — Heyet-i Temsiliyeye, Kolordulara, Miralay Refet Bey'e, Vilâyetlere, 15. Kolordu kıtaatına arz edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Erzurum: 7/4/1336

İstihbarat hülâsasıdır:

1 — Ermenilerin Zengezor mıntıkasındaki İslâm köylerine anî tasallut ve taarruzları ile zulüm ve işkenceye uğrayan dil ve din kardeşlerini kurtarmaya koşan Azerbaycan millî kuvvetleriyle Ermeniler arasında başlayan muharebenin İslamların muvaffakiyetleriyle devam ettiği haber alınmış ise de safahatı hakkında mufassal malûmat gelmemiştir.

2 — Nahcivan mıntıkasında Ordubad İslâmlarına taarruz eden Ermeniler fedakârane mukavemetler karşısında münhezimen firara mecbur edilmiş ve islâmlar Ermenilere iki yüz maktul verdirerek yedi makinalı tüfek iğtinam etmişlerdir.

3 — Revan havalisinde Vedi mıntıkasında Ermeni taarruzuna maruz kalan İslâmlar bu taarruzu tard ederek Ermenilerden iki makinelı tüfek ve birçok cephane ve eşya iğtinam etmişlerdir.

4 — Kendi zulüm ve vahşetlerinin zararlı neticelerini görmeye ve idraksizce tecavüzlerin İslâmlar tarafından verilen cezalarını çekmeye başlayan Ermeniler son muvaffakiyetsizlikleri yüzünden pek büyük telâş ve heyecanlara kapılmışlardır.

5 — Gürcistan hükûmeti Gürcistan'da bulunan Denikin taraftarlarını hudut haricine çıkarmaya devam etmektedir. Çocuk ve kadınlar bu mukarrerâttan istisna edilmektedir. Tiflis'te Denikin hesabına çalışan Mıgırdıçyan isminde bir Ermeninin riyasetinde bir Ermeni iğtişaş komitesi Gürcistan zabıtasınca keşif ve tevkif edilmiştir.

6 — Karadeniz sahilinden kurtarılabilen bazı Denikin enkazıyla Denikin'e mensup zabitan ve memurin ailelerinden bir kısmını hamilen Gürcistan sahillerinde dolaşan iki nakliye gemisi Gürcüler tarafından tevkif edilerek Poti'ye getirilmiş ve gemilerdeki esliha, mühimmat kâmilen alınmıştır.

7 — Gürcistan'ın Karadeniz sahilinden Sohumkale, Gagri Öçemçir kasabalarında Bolşevikler tarafından ahaliye beyannameler dağıtılmış, sokaklara asılmıştır. Bu kasabalardaki Rum ve Ermeniler kendi müessesat ve fabrikalarını ve kıymetli eşyalarını yaklaşan Bolşeviklerden siyaneten ve muvakkaten İslâmlara devir ve teslim etmektedirler.

8 — Batum'da Bolşevik rüesasından üç kişilik bir heyet Batum'daki İngiliz valisi General Kokkolis'e müracaatla şehirde idare-i örfiyenin kaldırılmasını ve Bolşevik kulübünün küşadıyla bir gazetenin neşrine müsaade edilmesini ve müracaatları is'af edilmezse taleplerini ahaliye beyannamelerle iblâg edereklerini bildirmişlerdir. Bu talep ve teklife İngiliz

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTABXANASI

Levent Şahverdi Arşivi

generalinin vereceği cevaba intizar edilmekte iken Batum'da her tarafa Bolşeviklik beyannamelerinin yapıştırılmış olduğu haberi alınmıştır.

9 — İran hükûmeti Kafkasya ve Ermenistan'a buğday ihracını men eylemiştir.

10 — Heyet-i Temsiliyeye, Kolordulara, Miralay Refet Bey'e, Vilâyetlere ve 15. Kolordu Kıtaatına arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

7 Nisanda umum kolordu gürbüzlerinin (Yetim evlâtlarımız) teftişini yaptım. şâyân-ı iftihar buldum. Bunlar için yazmakta olduğum Öğütlerim'in tashihi bitti. Artık tab olunacaktır.[101] Kendi hayatımın tecrübelerinden ibaret olan bu kitabı çocuklarımıza rehber olmak üzere vakit buldukça yazmıştım. Bunu samimî muhitime de okuyarak icabeden tashihi bu akşam bitirdim.

Salih Paşa Yerine Damat Ferit'in Sadarete Tayini

8 Nisan'da Salih Paşa kabinesi çekilmiş yerine Damat Ferit gelmiş. Heyet-i Temsiliye "Hiyanet-i vataniyesi sabit olan ve düşman süngüsüyle tavzif edilen Damat Ferit Paşa heyetinin hiçbir suretle tanınmayacağını" tamim etti. 9 Nisanda Moskova telsizini tamim ettim.

8 Nisan tarihli Moskova telsiz telgraf tebliği hülâsasıdır:

1 — Dünya yangını başlamıştır.

2 — İngilizler İstanbul'u işgal ettiklerini altı lisanda ilân etmişlerdir. Bütün Anadolu bu işgale karşı hal-i kıyamdadır.

3 — Ren nehri boyunda Almanlarla Fransızlar arasında muharebat oluyor.

4 — 1 Mayıs'ta Fransa'da yapılacak pek azim amele nümayişleri için şimdiden hazırlıklar yapılmaktadır. hükûmet mesai şerâitinin tebdilini kabul etmezse derhal umumi grev ilân edilecek ve bu grev amele arzularının teminine kadar devam ettirilecektir.

5 — Denikin İstanbul'a İngiliz murahhasları nezdine gitmiştir.

6 — Lehistan'da şimendiferler de dahil olduğu halde ameleler umumi grev ilân etmişlerdir.

7 — Japon kıtaatı Viladivostok'u 7 Nisan'da işgal etmişlerdir.

8 — Heyet-i Temsiliyeye, Kolordulara, Refet Bey'e, Kolordu kıtaatın, vilâyetlere arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

8 tarihiyle Heyet-i Temsiliye'den bildiriliyor:

101 Erzurum'da tab ettirdiğim gibi Azerbaycanlılar da kendileri için Bakü'de tabını rica ettiler. Kendi harfleriyle dört bin kadar bastırarak çocuklarına dağıtmışlar. Erzurum'da da dört bin kadar bastırıldı. Çocuklarımıza birer tane verildi. Çocuk babalarına da hediye edildi.

Levent Şahverdi Arşivi

"Konya'da 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey'in İstanbul'a sadık kalmak hususundaki fikr-i musırrı ve Konya muhitinin ötedenberi malûm olan efkârı Fahrettin Beyle aynı fikirde olan Erkân-ı Harbiye reisi yerine İsmet Bey ile Salih Bey gönderildi. Refet Bey kesb-i ehemmiyet eden Anzavur mes'elesini hallettikten sonra kolordu ve cepheye bakmak üzere Konya veya Afyonkarahisar'da bulundurarak İsmet Bey'i celb edeceğiz. Miralay Kâzım Bey, Kaymakam Seyfi Bey, Binbaşı Naim Cevat Beyler Perşembe günü Erzurum'a hareket edeceklerdir. Saffet Bey'in şimdilik Heyet-i Temsiliyede çalıştırılmasına müsaade buyurulmasını rica ederim. Diyarbakır'a kimseyi göndermedik, takdim-i ihtiramat eyleriz.

Heyet-i Temsiliye Namına Mustafa Kemal

10 Nisanda gelen şifrede: "Anzavur Gönen ve Karacabey'i işgal etti. Yusuf İzzet Paşa Bursa kaplıcalarına tedavi için diye geldi. Fırkalarıyla müstakillen muhabere ediyoruz. Refet Bey Konya'dan 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey ve valiyi ve eşrafı getirdi. Fahrettin Bey kanaatini değiştirdiğini bildirdi" deniyordu. Bu hususta muhabereyi bu kolordu kumandanlarını imale için yazdığım şifreler meyanına kaydetmiştim. Vaktiyle yapılmayan tedbirleri talih tashih etmese felâket olacak.

11 Nisanda âtideki malûmat geldi:

Ankara: 11 Nisan 1336

15. Kolordu Kumandanlığına

8/4/1336 tarihli Dersaadet matbuatı hülâsasıdır:

1 — 5 Nisan 1336 ve 1920'de İstanbul'da bir İngiliz torpidosu ile gelen General Denikin ve Erkân-ı Harbiye reisi Romanovski Rus sefarethanesine nâzil olmuştur. Şahs-ı meçhul tarafından Erkân-ı Harbiye reisinin katli üzerine General Denikin tekrar vapura avdet etmiştir.

2 — Almanya vaziyetinin pek büyük bir teyakkuzu istilzam eylediği Berlin müttefikin kuvvetlerinin heyeti reisi General Tulle tarafından bildirilmiştir.

3 — Garbi Almanya'daki Ruhr havzasında amele harekâtı dolayısıyla vaziyet halen müşevveştir.

Heyet-i Temsiliye Namına Mustafa Kemal

İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'ın Feshi İradesi

Bugün İstanbul Meclis-i Meb'usanı'nın feshi hakkında irade çıkmış. Zaten bir kaç akılsız veya hissizden başka tebliğ esnasında Meclis'te kimse yokmuş. Gazetelerde gördüğüm irade suretini tarihî bir hâtıra olmak üzere yazıyorum. Bu gaflet de Anadolu'da Meclis-i Millinin toplanması için henüz aklı yatmayanlara ders oldu:

Levent Şahverdi Arşivi

İrade Sureti

Esbabı zaruriye-i siyasiyeden naşi Meclis-i Meb'usanın feshi iktiza etmesine ve Kanun-ı Esasimizin muaddel yedinci maddesinin fıkra-i mahsusası mucibince lede'l-iktiza hey'ât-ı meb'usanın feshi hukuk-ı şâhânemiz cümlesinden bulunmasına binaen meclis-i mezkûrun ber mucib-i kanun dört ay zarfında yeniden bi'l-intihap ictima etmek üzere bugünden itibaren ber mucib-i kanun feshini irade eyledim.

11 Nisan 1336

Zavallı Kanun... "Kanun kanun diye kanun tepelendi!" mısraı temenni edelim ki son müstebit hükümdardan sadır olmuş ola! Bu irade ile Merkez Kumandanı Mustafa Nâtık Paşa Meclise gidiyor, bir kaç adama tebliğ ediyor ve Meclisi kapıyor. Muhafız bölüğüyle polislerin silâhlarını da alıyor!... Usulen *Alemdar, Peyam-ı Sabah* gibi soysuz gazeteler de bu karar ve icraatı alkışlıyorlar.

Ankara'da toplanacak Meclis-i Milliye aza olmaklığımın pek lâzım ve heyet-i umumiye için mucib-i faide görüldüğünü, şark cephesinden uzaklaşmak mahzurunun nazar-ı dikkate alındığını vilâyât-ı şarkiyenin münasip bir noktasından intihabımın teminini, intihab bittiyse garp mıntıkasından temin edileceğini Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa 8 tarihli şifre ile bildirdi. Kendilerine teşekkürle bu havalide namzetliğimi vaz etmek ayrılacağım hakkında endişe tevlid edecek kıtaat ve ahali üzerinde elim bir tesir bırakacaktır diyerek, oraca icabının icrasını rica ettim. 10 tarihli diğer bir şifrede: "Bilfiil meclise iştirakiniz kabil olmasa bile müntehap bir aza bulunmanızı pek lâzım görüyorum. Meclisin in'ikadından sonra vücude getirilmesi pek lâzım olan heyet-i icraiye meyanında zât-ı âlilerinin bulunmaları faydalı ve lâzım olduğu fikrindeyim. Tahminime göre heyet-i icraiyeyi teşkil edecek zevatın yine meclis azasından olmaları mevzuubahis olabilir. İsmet Beyefendi ile zatı devletlerini Trakya'ya bildirmeyi tasavvur ediyorum." buyuruldu. Cevaben: "Trakya'dan İsmet Beyle tayinimiz pek musîb olur. Heyet-i icraiyenin sırf meclis azasından olmaları hükûmetin behemehal meclis-i meb'usandan intihabında olduğu gibi birçok mahzurları câmi olacağını hatıra olarak arz eylerim." dedim. Benim Ankara'ya gitmekliğim ancak muzafferiyât-ı nihaiyeden sonra makul olur. Bundan başka meclis-i millinin teşekkülünden sonra pek kıymetli bazı vatandaşlarımız gelir veya görülürse, kendilerinden hükûmet uzvu olarak neden istifade olunmasın. Gerçi bazı hükûmetlerde meclis-i millî azasından gayrisi hükûmet erkânı olamıyorsa da bizim gibi rical-i devleti mahdut millette ve meclis intihabatında henüz milletin hür ve muayyen siyasî efkârının âmil olamadığı bir zamanda mes'eleyi dar bir çerçeve içine sıkıştırmamayı muvafık gördüğümden cevabımı buna göre yazdım. Trakya, Aydın, Karesi, Menteşe'den meb'us intihab edildiğim, bunların birini tercihim soruldu. Şarkta kumandan olmak dolayısile memleketimizin en garbinde bulunan Trakya'dan meb'us olmayı dahil ve harice karşı

Levent Şahverdi Arşivi

daha manidar buldum. Bu Edirne'yi almadıkça sulh etmeyeceğimizi fiilen göstermekti.

16 Nisan'da Trakya Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi Reisi Şevket Bey yazıyordu: "Memleketimiz hakkındaki vukuf ve malûmat-ı kâmileleri hasebiyle zât-ı âlilerinin intihabı tensip olunmuş olmakla ol vechile meclis-i mezkûre devamla malûmat itasına bezl-i mürüvvet buyurmaları rica olunur." Buna 17 de verdiğim cevap (Birinci kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey vasıtasıyla muhabere ettik):

Trakya Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesine

> Edirne'ye olan irtibat ve hürmetim lâyezeldir. Senelerce beraber çalıştığım Trakya halkının hukuk-ı milliyelerinin muhafazaları için Meclis-i Millî-i fevkalâdeye aza intihabım hususunda gösterdikleri teveccüh ve kadirşinaslığa karşı bütün kalbimle arz-ı şükran eylerim. Umum milletimizin selâmetini kâfil olan şark vaziyeti yakın zamanda temin edildikten sonra inşallah vatanımızın aksâm-ı mütebakiyesinin dahi pek şanlı bir surette istihlâsına muvaffakiyet elvereceğine itimadım tamdır. Şark vaziyetinin halline kadar meclise yakından iştirak edemeyeceksem de yine Meclisin her mukarreratına muttali olacak ve sevgili Trakyamızın her bir hakkını bütün mevcudiyetimle muhafaza ve bizzat ve bilvasıta sizleri de tenvir edeceğim. Bütün sevgili Trakyalılara hürmet ve samimiyetimin tebliğini rica eylerim efendim.
>
> Kâzım Karabekir

Diğer intihab olunduğum yerlere de teşekkür ettim. Heyet-i Temsiliye'ye de 21 Nisan'da şunları yazdım:

> Trakya'dan Meclis-i Fevkalâde azalığına intihab edildiğimi fartı hürmet ve memnuniyetle kabul ve kendilerine verdiğim cevabı da arz ediyorum. Bu vazifeyi deruhde etmekle zaten bütün kalb ve ruhumun merbut olduğu Meclis-i Millimize daha kat'î alâkadarlarla da rabıta-bend bulunmuş oluyorum. Şark cephesindeki vazife-i hazıranı o feyizkâr muhit içinde *bilfiil* bulunmaklığıma mâni olduğu cihetle uzakta bulunduğum müddetçe din ve milletin halâsına matuf müzâkerât-ı cariyelerinden mümkün ise her gün kısa bir hülâsanın âcizlerine de berâ-yı malûmat iblâğına müsaade buyurulmasını rica eder ve Meclis-i Milli-i Fevkalâdenin bir uzvu sadıkı olmaktan mütehassil hiss-i bahtiyarimin heyet-i celileye büyük hürmetlerimle arza tavassut buyurulmasını istirham eylerim. (Trakya'ya yazdığımı da ilâve ettim.).

Meclis-i millimizin ictimaında (Şark cephesindeki vezâif-i mühimmelerinin ifasına devam edilmek üzere bilâ-müddet mezun addolundum.)

Levent Şahverdi Arşivi

Bakü Ahvâli

Bakü'ye gönderdiğimiz zabit gelmiş 11 Nisan'da Trabzon'dan 3. Fırka âtideki şifreleri verdi:

15. Kolordu Kumandanlığına

Trabzon:10/4/1336

1 — 18 Mart tarihli şifre-i samilerini Halil ve Nuri Paşalara isale memur edilmiş olan Topçu Mülâzımı İbrahim Efendi bu gece 9/10'da Trabzon'a avdet eylemiştir. Mumaileyh 5 Nisan'da Bakü'dan ayrılmıştır. Dağıstan'da bulunan Nuri Paşa ile görüşememiştir. Halil Paşa 1Nisan'da Karabağ'a gitmiştir.

2 — Mumaileyhin verdiği malûmat ber vech-i zirdir:

a) Bakü'ye muvasalatında Halil Paşa'ya mazrufu vermiş ve Küçük Talât ile birlikte bulunan müşarünileyh tarafından tahrirat-ı sâmileri okunmuştur. Bilâhare cevap verileceğini söylemişlerdir. İbrahim Efendi bilâhare Doktor Fuat'ı görmüş vaziyet ve ahvali anlatmış ve bunun üzerine Fuat Bey arkadaşlarını toplamış ve derhal Türkiye'nin yeni vaziyetinin icab ettirdiği şekil ve tarzda çalışılmasına ve İttihat ve Terakki prensiplerinin tesbit eylediği milliyet düsturları dâhilinde çalışan ve Azerbaycan hükûmet-i hazırasına da mümâşât etmekte bulunan Halil Paşa ve rüfekasına kendileriyle bolşevik siyaset-i umumiyesine nazaran teşrik-i mesai eylemeleri lüzumunun anlatılmasına karar vermişler ve bilahare Halil Paşa grubunun da muvafakatnamesini istihsal eylemişler ve bizzat Halil Paşa'dan da vaad-i kavi almışlardır. Gerek Rus ve gerekse Türk komitesinin muvafakati üzerine Halil Paşa'nın ihtilâl ordusunun emir ve kumandasını deruhde etmesi münasip görülmektedir.

b) Evvelce Azerbaycan'da bulunan Türkler iki grup halinde toplanmışlar. Halil Paşa, Küçük Talât, Baha Sait, Komiser Tahsin, bazı zabitan iki doktor, Fuat Bey grubu Yüzbaşı Yakup, ihtiyat zabitlerinden Süleyman Efendiler, ikinci grup bilâkaydüşart Türkiye'nin halâsına matuf bir gaye takip eylemektedir. Gayelerinin husulü için Bolşeviklerle teşrik-i mesaiyi elzem görmektedirler. Bu grup Bolşevikler nezdinde pek ziyade mazhar-ı itimad olmuş ve olmaktadır.

c) İki grubun müştereken akdeyledikleri bir ictimada Bolşeviklerle teşrik-i mesaiye karar verilmiş ve bunun için de hususat-ı âtiye takarrür eylemiştir:

1) İngiliz siyasetinin pek ateşin mürevvici olan Azerbaycan hükûmet-i hazırasını en az bir müddet zarfında yıkmak ve bolşeviklerle anlaşacak bir hükûmeti resikâra çıkarmak.

2) Bu maksad için derhal faaliyete geçmek üzere her iki gruptan müntehap bir komite teşkil eylemişler, bu komite Halil Paşa, Doktor Fuat, Süleyman, Erkân-ı harp Mustafa, Baha Sait ve Süleyman Beylerden müteşekkil olup âtideki şubelere ayrılmışlardır:

Levent Şahverdi Arşivi

A) Harekât şubesi: Erkânıharp Yüzbaşı Mustafa Bey, Baha Sait, Süleyman, Yakup ve üç de Rus bolşeviği,

B) Neşriyat şubesi: Şefi Doktor Fuat Bey. Bu şube bir gazete neşredecektir.

C) Propaganda şubesi: Şefi Zor mutasarrıfı Salih Zeki Bey.

3) Bakü'de bulunan zabitanımızla Bakü'ye gelecek zabitanımız ihtilâl ordusu cüz'-i tam kumandanlığında istihdam edileceklerdir. Bu komite ile Bakü'de bulunan Kızılorduya mensup komite arasında cereyan eden müzakerat neticesinde Kızılordunun Azerbaycan'a duhulü ancak Türk Komünist Fırkası tarafından bir talep vukuuna talik edilmiştir. Gerek Türk Komünist Fırkası ve gerek yerli Azerbaycan bolşevikleri Kızılordunun bir mecburiyet-i kat'iyye olmadıkça Azerbaycan'a girmemesini iltizam etmektedirler. Çünkü Azerbaycan'ın Kızılordu'nun tahakkümü altına girerek ezilmesi korkusuyla korkmaktadırlar. Hâlbuki Bakü'de Türk komünist komitesinin yapacağı inkılâb sükûnla vücut bulmadığı takdirde bu inkılâbı boğmak üzere faaliyete geçecek muhalif kuvvetlere karşı koyabilmek için Kızılordunun muavenetini istemek mecburiyetinde kalınacağı ihtimâli de pek varittir. Binaenaleyh böyle bir dakikada ihtiyaç ve lüzumunun tahkik halinde henüz kolbaşısı Petrofsk mıntıkasında bulunan hakikî Kızılordunun Azerbaycan'a girmesi taht-ı karara alınmıştır. Hükûmeti Bolşevikler namına ele almaktan ibaret bu inkılâbın esasatı da bir haftaya kadar ihzar ve tesbit edilecektir. Bademu Kızılordunun Volga'da bulunan donanmasının Bahr-i Hazer'e geçmesine ve bizimle de irtibat husulüne muvaffakiyet elverdiği anda inkılâpcılar derhal ihzaratı tatbik ve icraya başlamaları muvafık teemmül edilmiş ise de vaziyet ve ahvale nazaran daha evvelden faaliyete geçilmesi de nazarı dikkate alınmıştır. Türk komitesi kıtaatımızın Kafkas hudutlarına doğru tahriki Azerbaycan'da yapılacak inkılâba karşı Gürcü ve Ermeniler tarafından vukuu muhtemel tecavüzata müessir olmak üzere istemektedirler.

d) Bakü Türk Komitesi Türkleri bolşevik inkılâbının hakikî mürevvicleri oldukları ve inde'l-hace bolşeviklere de yardım ve muzaherette bulunacakları kanaatini verebilmek için Ermenistan'ın bolşeviklik namına tarafımızdan işgalini pek muvafık görmektedirler. Rus Bolşevik komitesi bu hareketin kendilerince de şâyân-ı arzu bulunduğunu söylemişlerdir. Bu keyfiyet ordumuz tarafından da muvafık görülduğü takdirde harekâtın icrasını Rus bolşevikleri tarafından bize teklif ettireceklerdir. Bu harekât bu suretle Moskova Şûrasının muvafakati dahilinde vukubulacağından Türk emperyalizmi namına yapılmadığı hakkında bütün cihana propaganda yapılacak, emperyalizm âmâlini takip eden hükûmetler tarafından Turk mezâlimi tarzında cihana ilân edilmek istenilecek mezkûr harekât dünya inkılâbı taraftan bulunanlar üzerinde vukua getireceği su-i tesiratın izalesi temin edilecektir.

3 — Azerbaycan hükûmet-i hazırası resikârda kaldıkça hal-i hazırda Bakü'de bulunan telsiz telgraflarla bizimle muhabere yapmasına imkân yoktur. Kırmızı ordudan telsiz telgraf celbine tevessül edilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

4 — Dağıstan'da İslâm Bolşevik rüesâsından Kazikof'un Nuri Paşa'nın maiyeti tarafından katledilmesinden dolayı Nuri Paşa'nın mevkii büsbütün düşmüştür. Nuri Paşa bir tarafa sıvışmaya ve saklanmağa mecbur kalmıştır. Halil Paşa İbrahim Efendi'ye Nuri Paşa'nın çocuk olduğunu ve etrafının tesirine kapıldığını ve Bakü'ye celb edeceğini söylemiş. Dağıstan kâmilen bolşeviktir. Derbent, Yalama kâmilen yerli bolşevik eline geçmiş, Dağıstanlı Hüdaverdi namında bir zatın riyaseti altında Sovyet hükûmeti teessüs etmiştir.

5 — En son Bakü'den alınmış malûmata nazaran Kızıl bolşevik ordusu Petrofsk, Vladikafkas, Yekaterinodar, Zitorsiski mıntıkasındadır. Şümendöfer hattı tamamıyla kızılların elindedir. Bu hattın daha cenubundaki harekât yerli ve ekseriyetle İslâm olan bolşevikler tarafından yapılmaktadır. Asıl Kızılorduda dahi islâm bolşevik kıtaatı vardır. Son harekâttan evvel karargâhı Astrahan'da bulunan On Birinci ordu bir fırkasile Kızlar, iki fırkasıyla Çariçin üzerinden Vladikafkas, diğer bir fırkasıyla Yekaterinodar'a yürümesi ve başka bir ordunun mühim kıtaatı da Rostof'tan Torusiski istikametine ilerlemiş ve son muvaffakiyetli harekâtı yapmışlardır. Bu kuvvetlerin hakiki miktarı mechul ise de iki yüz bin kişilik bir kuvvet tahmin edilmektedir.

6 — Bolşevikler işgal edecekleri yeni bir mıntıkaya doğrudan doğruya tecavüzü bir tahakküm ve tezebbür siyaseti zannını vereceğinden muvafık bulmamaktadırlar. Evvelemirde bolşevik idaresi hakkında halkı tenvir ve irşada çalışmaktadırlar. Ve bu suretle muvaffakiyet el vermeyeceği anlaşıldığı takdirde bu mıntıkadaki mazlum insanların halâsı namına harekât-ı tecavüziyeye geçmektedirler. Ve bu sayede muvaffakiyetlerini az bir zaman zarfında tevsi eylemektedirler. Hal-i hazırda Azerbaycan ve Gürcistan'a karşı bu vaziyeti takınmışlardır. Propaganda mücadelesinde ve harekât için hazırlıklar yapmaktadırlar.

7 — Azerbaycan efkâr-ı umumiyesi hükûmeti hazıraları aleyhinde bulunmakta ve bolşevikliğe karşı büyük incizab göstermektedir. Şu kadar ki iki sene evvel Türk ordusu Bakü'ye girmezden evvel Bakü'deki Ermeniler bolşevik namı altında Bakü'yü talan ve katliam eylemiş olduklarından halk, kitalin tekrar vukuundan korkmakta ve bu suretle bolşevikliğe karşı tereddüt göstermektedirler. Buna karşı bolşevik komiteleri halkı tatmine çalışmakta ve muvaffak da olmaktadırlar.

8 — Badema tarafımızdan eşhasa değil orada teşekkül etmiş ve yukarda arz edilmiş olan komite namına tahrirat yazılması da karargir olmuştur. Komitenin ismi Türk Komünist Fırkasıdır. İşaretleri de T. K. F.

9 — Azerbaycan'a son defa giden Türk zabitanı hükümet-i hazıra ordusuna kabul eylememekte ve vukubulan müracaatları birer surette baştan savmaktadır. Bu hususta İngilizlerin tesiri bulunduğu gibi hükûmetin de Türk zabitanının ordu nüfuzunu ellerine almalarından korkmaktadırlar.

10 — Moskova Bolşevik Şûrasıyla temasa gelmek ve bir an evvel anlaşmak mecburiyeti zamanı gelmiş ve geçmek üzeredir. Bunun için Moskova Şûrası nezdinde Türkiye mümessili olmak üzere bir zatla ve salahiyet

Levent Şahverdi Arşivi

ve vesaik-i lâzimeyi hâiz bir zatın bir an evvel gitmesi lüzumu tahakkuk eylemektedir. Gidecek zevatın her vechile şâyân-ı itimad ve cüretkâr ve aynı zamanda inkılâb fikirlerine vakıf bulunması ve metin bir ahlâka malik olması lâzım geldiği anlaşılmaktadır. Azerbaycan hükûmeti hazırası mevki-i iktidarda kaldıkça Azerbaycan'dan Türklük namına bir müzaheret ve muavenet beklemek faydasız olacaktır. Bir tahavvül vukuu halinde bile, teşkilât-ı hazırasında mevcut zaaftan dolayı tamamıyla istifade de edilemeyecektir. Bütün ümidi yegâne ordumuza teveccüh etmektedir. Ordumuz faaliyete geçmedikçe Türk ve İslâm âleminden vâsi bir faaliyet beklemek beyhude bir intizar olacaktır. Bu faaliyet için muktezi techizat, para her halde vâsi menabii olan bolşeviklerden temin edilebilecektir. Binaenaleyh Bolşeviklerle bilhassa Moskova Şûrasıyla anlaşmak pek nâfi olacaktır. Bu anlaşmayı müteakip derhal faaliyete başlamak da ahval-i dâhiliyemizin icabat-ı zaruriyesinden olduğu teemmül edilmektedir.

11 — Bolşevik programları biri Rusça hülâsası da Azerbaycan lisanınca vürut ettiği, asıl mufassal Rusça programın mümkün olduğu kadar da burada tercüme ettirileceği maruzdur.

3. Fırka Kumandanı Rüştü

Azerbaycan hükûmeti maatteessüf kendisini ve milleti vahim bir tehlikeye düşürecektir. Bir taraftan da Karabağ'da Ermenilerle müsademe ediyor, bir taraftan Bolşeviklerle anlaşmaya yanaşmıyor. Bizi ise hiç düşünmüyor. Bütün bu ters işlerin İngilizlerin tertibatı olduğunu bilmemesi kabul olunamaz. Nuri Paşa'nın yaptığı ve daha da yapacağı gafletlerde Müsavat hükûmetinin teşviki ve tabiî büyük bir hisse-i musibeti de olacaktır. Trabzon'dan gelen ikinci şifre:

Soğuksu: 10/4/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

İbrahim Efendinin vasıta-i sâmileri ile Heyet-i Temsiliyeye yazılmak üzere getirmiş olduğu tahrirat aynen arz olunur:

Heyet-i Temsiliye'ye

Azerbaycan vaziyet-i siyasiyesi hal-i hazırda Azerbaycan'ın mukadderatı en ziyade Müsavat Fırkasına istinad etmek üzere fırak-ı sairenin iştirâkiyle müteşekkil muhtelıt bir kabine tarafından tedvir edilmektedir. Bu hükûmet siyaset-i hariciyesinde İngiltere'ye alet olmakta berdevamdır. Bu siyasetin de ana hattı Müsavat partisidir. Son günlerde bolşevik ordularının Kafkas Dağlarına dayanmaları mehâfil-i hükûmette endişeyi mucib olmuş ve muhtelif siyasî fırkaların iştirâkiyle tahaddüs eden bu vaziyet Azerbaycan'ın takip etmesi lâzım gelen haricî siyaset yeniden mevzubahis olmuştur. Neticede hükûmet-i hazıra İngiliz siyasetinde ısrara karar

Levent Şahverdi Arşivi

vermiştir. Mamafih zaman kazanmak ve tedbiri ihtiyatî olmak üzere Sovyet hükümetiyle bir zemini itilâf bulmak için parliment tarafından Moskova'ya bir murahhas izamı takarrür etmiştir. Avam hükûmetin ve fırkacıların İngiliz taraftarlığını hoşnutsuzlukla telakki etmektedir. Bu temayülâtın esası da şüphesiz avamın hiss-i selimi ve buralarda bulunan Osmanlı Türklerinin İngilizler aleyhindeki propagandası Türkistan ve civar memleketlerdeki İslâmların umumiyetle bolşeviklerle elele vererek beraber çalışmaları ve bilhassa Türkiye'nin İngilizler tarafından mütemadiyen duçar-ı hakaret olmasıdır. Halk Azerbaycan halâsını ve istiklâlinin ancak Türkiye tarafından yapılacak yardımla kabil-i istihsal olduğuna kani bulunmaktadır. Buna mukabil hükûmet ahalideki bu temayül ve kanaati sarsmak ve takip ettiği siyasette isabet olduğunu isbat etmek üzere Türkiye'nin ümitsiz bir vaziyette olduğunu ve bundan kurtulamayacağını bolşeviklerin federatif bir Rusya teşkili gayesini istihdaf ettiklerini ve Azerbaycan'da zuhur edecek bolşevikliğin Mart vekayiinde görüldüğü gibi İslâmların katliamı, emlâk ve emvalinin yağma edilmesinden başka bir şekilde tecelli etmeyeceğini ... etmektedirler. Bu tezebzüb-i siyasî içinde Türkiye'ye nafi bir cereyan çıkarmak için iki şık vardır. Birincisi pek yakınlaşan bolşevik ordusunun taht-ı tazyikinde temayülât ve hissiyatlarında itidal âsârı görülmeye başlayan bir kısım münevverân arasında icra-yı tesir ederek Moskova sovyetiyle uyuşacak sollardan mürekkep bir hükûmeti mevki-i iktidara getirmek. Bu sovyet esaslarının kansız ve sarsıntısız bir surette tedricen Azerbaycan'da tatbiki için icab eden zamanı kazandıracak bir intikal hükûmeti olabilir. Biz buna mütemayiliz ve daha ziyade de bu şeklin hayyiz-i husule gelmesine sarf-ı mesai eylemekteyiz. İkincisi, şayet marrü'l-arz intikali hükûmetin mevki-i iktidara gelmesi çok teehhür ederse netice ihtilâl ile yaklaştırılacaktır. Mahaza biz itidali kendimize üssülhareke ittihaz etmekten geri durmayacağına ve mümkün olduğu kadar komünistleri birinci nokta-i nazara imale etmek istiyoruz. Bolşeviklerin son vaziyetleri halen Şimalî Kafkas ve Dağıstan kısmen bolşevikliği kabul etmiş ve oralarda sovyet hükûmeti tesis etmek üzere bulunmuştur. 10 - 15 gün evvel Nuri Paşa maiyetinde bulunan ve Nuri Paşa'nın vaziyetinden cür'et alan küçük zabitlikten yetişme mülâzım Çerkes Kâzım Efendi'nin Dağıstan Komuk Türklerinden bir bolşevik reisini katlettirmesi ve sovyeti dağıtması ve azalarının ileri gelenlerini de katletmek üzere tevkif ettirmesi Türk zabitlerinin bolşevik aleyhtarı, Denikin taraftarı oldukları hissini vermiş ve neticede o mıntıkada bir kaç Türk zabiti ahali tarafından bilmukabele öldürülmüş ve bir kısmı da yaralı ve yarasız Azerbaycan'a iltica mecburiyetinde kalmış ve bu suretle Nuri Paşa'nın o taraflardaki tesir ve nüfuza kâmilen kırılmıştır. Bu vekayi üzerine Bakü'de bolşevik komitesinin yaptığı umumî bir ictimada azanın hemen ekseriyeti Türklerin mürteci oldukları mütalaasında bulunmuş ise de Kafkas merkezi bolşevik komitesi reisi Dağıstan'daki son vaziyetin bazı avantüriye Türklerin eseri olduğu ve Dağıstan'da çalışan bolşeviklerle birlikte aynı hattı hareket üzerinde hakikî halkçı Türkiye'yi temsil eden yoldaşların çalıştığına

Levent Şahverdi Arşivi

merkezin vakıf olduğunu ve kendisinin Dağıstan seyahatinde bu hakikati gördüğünü iddia etmiş ve nokta-i nazarı kabul ve tamim edilmiştir. Derbent Dağıstan bolşevikleri tarafından zaptedilmiştir. Bolşeviklerin eline düşmek suretile Denikin ordusunun vücudu ortadan kaldırılmış ve bu ordunun enkazından yirmi bin kişi Gürcistan'a ve kısm-ı mühimmi de bahren Acemistan'da Enzeli'ye iltica etmişlerdir. Şu anda Kırmızı ordular cenubi Kafkas hükûmetleri ve bunları kukla gibi oynatan İngilizler karşısında serbest olarak bulunuyorlar. Burada bolşevik mehafiliyle vukubulan temasımızda anladığımıza göre Kırmızı ordu cenubî Kafkas hükûmetine karşı şimdilik intizarkâr bir vaziyet alacak ve bolşevikliği cebren kabul ettirmek maksadıyla ordularını Azerbaycan'a idhalden ictinab edeceklerdir. Maksadları prensiplerini kabul ettirmek hususunda bile emperyalizm şiarından olan tahakküm ve tecebbürden kendilerinin uzak olduklarını göstermektir. Mamafih Azerbaycan'da kâmilen inkişaf edecek bolşevik hareketini boğmak üzere Gürcü, Ermeni veyahut İngiliz kuvvetleri tarafından bir müdahale vaki veya şimalî Kafkasya'yı tahliye eden Denikin kuvvetlerinin hal-i hazırdaki Azerbaycan hükûmeti takviye etmek üzere bir ihraç hareketi vaki olursa buna mani olmak üzere Kızılordu her zaman muavenete müheyya bulunacaktır. Biz de faaliyetimizde bu gayeyi istihdaf etmekteyiz. Şöyle ki: Burada infilâk edecek bir bolşevik inkılâbını boğmak üzere Gürcü ve bilhassa Ermenilerin Enzeli'de bulunmakta olan bir alay kadar İngiliz askerinin Azerbaycan üzerine yürüyecekleri hemen muhakkaktır. Duçar-ı taarruz olan fikri inkılâbın muayyen ve beynelmilel demokrasinin halâskârı sıfatıyla kendilerine Tevhid-i harekât etmek üzere Anadolu inkılâb kuvvetlerinin Ermenistan veyahut Gürcistan üzerinden şimale teveccühünü Kırmızı Ordular ümit eder. Bolşeviklerle Tevhid-i faaliyet ve harekât zamanı arefesinde bulunulduğuna nazaran sizinle serian bir irtibat ve muhabere tesisi fevkalâde haiz-i ehemmiyettir. Bu nokta-i nazardan bir iki cebel bataryası ve telsiz cihazı refakatinde olarak bir alay kadar veya daha ziyade bir kuvvetle serian Nahcivan'ın işgali ve Elviye-i Selâse'deki istilâkâr Ermeni ve Gürcü idaresi altında inleyen müslümanlara kuvvetli bir tarzda yardım edilmesi çok mühim ve vaziyet için pek enfa' ve müessir olacaktır. Bu hareket aynı zamanda ahali arasında Türkler lehine olan temayülü azami surette arttıracak ve muntazar inkılâb-ı siyasinin sür'at-i inkişafına âmil olacaktır. Bakü'de iki telsiz telgraf istasyonu vardır. Nahcivan'a gönderilecek telsiz bunlarla veyahut bolşeviklerden alınarak Karabağ mıntıkasına ikame edilecek telsiz istasyonuyla muhabere edebilir. Azerbaycan'ın hali faaliyete girebilecek tayyaresi yoktur. Türkiye'den tayyare gönderilmesi münasip olur. Ve bu Gence civarında Gürdemir mıntıkasına inebilir.

Ermeni tecavüzatı:

Bir hafta evvel mahallî Ermeni ahalisi Karabağ mıntıkasında tecavüzata başlayarak ..... işgal ve Karabağın merkezi olan Şuşakale'ye hücum ettiler. Ermenilerin bu hususi vaziyetleri hükûmet mehafilinde lâyık olduğu ehemmiyetle telâkki edilmemiş ve yalnız refakatinde bir batarya bulunan

Levent Şahverdi Arşivi

Karabağ mıntıkasına sevkiyle iktifa edilmiştir. Karabağ ahali-i islâmiyesi hükûmetin bu muavenetini kâfi görmediklerinden on gün evvel Bakü'ye gelen Halil Paşa'yı davet ettiler. Ve başlarında müşarünileyh olduğu halde Ermeni tecavüzlerini kendi kuvvetleriyle def etmek arzusunu gösterdiler. Halil Paşa da bu davete icabetle dört gün evvel hareket etti. Hal-i hazırda Ermeni hükûmeti hal-i tevakkuftadır. Ermeniler İngilizlerin büyük mikyasta muavenetlerine mazhar olmakta ve bilhassa İngiliz zabitanı marifetiyle ordularını tensik ve takviye etmektedirler. Mebzul esliha ve mühimmatları vardır. Yalnız Zengezor mıntıkasında nizamiye ve milis karışık olarak 12 bin kadar kuvvetleri mevcuttur. Azerbaycan ordusu nizamı harbi melfuftur. Heyet-i zabitan: Azerbaycan'ın heyet-i erkân-ı harbiyesi yoktur. Mevcut bir tek erkânı harpleri Habib Bey Selimof halen kolordu kumandanıdır. Mülâzimleri evvelce Bakü'de bizim ordu tarafından tesis edilen talimgâhlardan yetişen gençlerden ibarettir. Sabık Rus ordusunda küçük zabit ve zabit vekilliği rütbelerini ihraz edebilenler bölük kumandanlığı mülâzim ve yüzbaşılar da kaymakam ve miralay rütbelerini haiz olarak tabur ve alay kumandanlığı vazifesi görüyorlar. Eski Rus ordusundan müdevver olmak ve mütebakisi Azerbaycan, tarafından terfi edilmek üzere bir ..... paşaları vardır. Alay ve tabur kumandanları meyanında Harbiye Nezaretinde birçok Rus ve Gürcü zabitanı da vardır. Bunların çok defa sadakatsizlikleri ve düşman tarafına firarları görülmesine rağmen kendilerine bizim Türk zabitlerinden de iyi bir mevki bahşedilmektedir. Orduda lisan-ı tahrir Ruscadır. Mekteb-i Harbiyelerini Rus zabitanının idaresine tevdi ettiklerine bakılırsa âti için kendi millî lisanlarını öğrenmekte istical etmedikleri anlaşılır. Ahval gösteriyor ki orduyu teşkil ve buna zinde bir ruh ve mevcudiyet izafe edecek sahib-i azim bir zat bunlar arasında mevcut olsa gerek. Kıtaat talim ve terbiyesi yanaşık nizamlara münhasırdır. Zabitan zevk ve sefahat âlemine dalmış, maiyetlerine hâkim değildirler. Başta azimkâr bir kumanda heyeti bulunmayan ve zabitanın gayr-ı mütecanis, efradı yetişmemiş olan bu küçük ordunun kıymet-i harbiyesi ne olabilir. Bu ordu muntazam muharebede daha ilk temasda dağılmaya mahkûmdur. Maahaza efrad cesarete ve kabiliyet-i harbiyeye maliktir. Bakü bolşevik heyet-i merkeziyesiyle teşrik-i mesai son Dağıstan vukuatında olduğu gibi Osmanlı Türkleri arasında menfi fikir ve hareketlerine meydan vermemek ve tahaddüs edebilecek su-i tefehhümlerin önünü almak ve muhtelif istikametlerde yapılan faaliyetleri bir noktaya tevcih ve Azerbaycan siyasetine verilmek istenilen cereyanın tesri-i husulünü temin etmek maksadıyla burada İbrahim Efendinin size söyleyeceği zevattan mürekkep bir heyet-i merkeziye teşkil edildi. Bu heyet bolşevik heyet-i merkeziyesiyle teşrik-i mesai ederek onun bir şubesi gibi ibrazı faliyet etmeye başladı. Buradaki Türkleri tevhit etmeye çalışacak ve fimabad sizinle bolşevikler arasında vasıta-i temas bu heyet olacaktır. Binaenaleyh askerî, siyasî vesair hususata mütedair bütün iş'aratımızdan da fimabad heyetin muhatap tutulması münasip olur.

İmza: Türk Komünist Fırkası

Levent Şahverdi Arşivi

Haşiye:

5 Nisan 1336 Mahreci Bakü

1 — Denikin ordusu enkazı 6 zırhlı, 3 vapurla bahren Bakü'ye gelerek iltica etmişlerdir. Bu zırhlı vapurlar ve hamuleleri olan 10 milyon fişek, 15 bin tüfek, 100 mitralyöz, yirmi iki top, 3 kara, 6 deniz tayyaresi, 2 torpito, 1 telsiz telgraf, 1 zırhlı otomobil, 16 eşya, binek otomobili Azerbaycan hükûmeti tarafından mübayaa edilmiş ve teslime başlanmıştır. Vapurlarda asker ve ahali olarak 2500 neferden askerler silâhsız olarak Gence'ye sevk edilecekler ve orada kendi zabitleri kumandasında çadırlarda asker hayatı yaşayacaklardır.

2 — Bolşevik ordularının tekarrübü Azerbaycan ibre-i siyasetince bugüne kadar kat'i bir tahavvüle bâdi olmadıysa da bolşevikliğe karşı halktaki temayülü takviye ve neticede de hükûmeti büyük bir tereddüde sevkettiği muhakkaktır. Son günlerde bolşeviklerle seri bir anlaşma taraftarlığı hükûmet fırkası arasında belirmiş ve solların kabine riyaseti deruhde etmesi muhtemel zat marifeti ile Bakü merkez komitesile bir müzakere kapısı açılması için Demir Bey'in bolşevik komitesi nezdinde tavassutu iltimas olunmuştur. Solların bu teklifi komitemiz tarafından heyet-i umumiye müzakeresinde söylenmiş ve uzlaşma suretiyle yapılacak muslihane bir inkılâbın zorlu ve kanlı bir ihtilâlden müreccah olduğu yolundaki nokta-i nazarımız izah edilmiştir. Komite derhal böyle bir müzakereye muvafakat etti. Bir kaç gün devam etmesi muhtemel bu müzakerat muvaffakiyetle netice-pezir olursa arzu ve maksadımız hasıl olacaktır. Şayet bir anlaşma imkânına muvaffakiyet elvermezse daha ziyade intizar edilmeyerek ihtilâl ile maksadın istihsaline teşebbüs mecburiyeti yüz gösterecektir. Gerek muslihane ve gerek zorla vukua gelecek inkılâb neticesinde Azerbaycan'ın İngiliz Ermeni hücumuna maruz kalması ihtimali ziyadedir. Böyle bir hal karşısında Aziriler kâfi derecede kuvvetli değillerdir. Ordu namıyla ellerinde bulunan kuvveti sefer edecek ve ellerine geçen yeni esliha ile yeni teşkilât yaparak müdafaa-i memleket vesaitini tevsi ve bütün bunları inzibat tahtında mahirane sevk ve idare edecek erkân-ı harbiye kumanda heyet-i âlîsine malik değillerdir. Bu elîm vaziyet şu günlerde Karabağ Ermeni çeteleriyle vukubulan müsadematta da bir daha sübût bulmuş ve Azeri askerini isyan ettirerek biz Türk zabiti isteriz, kendi zabitlerimizi istemeyiz şeklinde ufak bir isyana sebeb olmuştur. Bugün Bakü'de Denikin'den satın alınan vapur ve zırhlıları muayene ve teslim alacak tek bir bahriye zabiti olmadığı rical tarafından yana yakıla söylenmekte ve buna sebeb olan hükûmete lanet edilmektedir. Sollardan teşekkülü muhtemel kabine riyasetine namzet bulunan zat tarafından ilk fırsatta Osmanlı erkân-ı harbiye-i bahriye ve berriyesinden Azerbaycan'a vâsi nisbette istifadesi vesaitine tevessül olunacağı dermeyan edilmiştik.

3 — Anadolu'da husule gelen vaziyet-i Müdafaa-i Milliye Heyet-i Temsiliyesinin vekili olarak selâhiyeti kâmileyi hâiz bir murahhasın komite nezdinde bulunması lâzım görülmekte bu sıfatı hâiz bir zatın ya oraca inti-

Levent Şahverdi Arşivi

habıyla serian buraya izamı veyahut Heyetimiz azasından birine bu vazife ve talimatın verilmesi reyindeyiz, T.K.F. (T.K.F. Birinci şifrede bildirilen Türk Komünist Fırkasının işaretidir)

12 sabahı da âtideki şifre geldi:

Soğuksu: 11/4/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Telsiz telgraf işaretiyle muavenet-i nakdiyede bulunmalarına tavassut için Halil ve Nuri Paşalara hitaben yazılan emr-i sâmilerini Bakü'ye isal eden zat evvelki gün Batum'a avdet etmiş ve 7. Alay Kumandanı Rıza Bey'e Baha Sait Bey'den getirdiği 8 Nisan tarihli mektup suretiyle şifre suretleri âtide derc edilmiş olduğu maruzdur:

3. Fırka Kumandanı Rüştü

Suret

İstanbul'dan buraya Moskova'nın murahhası avdet etti. Mustafa Kemal Paşa'ya bildiriniz. Moskova'ya gönderilecek heyet-i murahhasasını göndersin. Pek müstaceldir. Ve lâzımdır. Oradan gönderilecek adam titizlikten bulamazlarsa burada Küçük Talât ile beraber ben varım. Kırmızı ordunun bütün Kafkas umûru şimdilik benim mukadderatıma bağlanmış haldedir. Halil Paşa Karabağ'da Ermenilere karşı hareket eden kuvvâyı tanzim ile meşguldür. Nuri Paşa bir ahmak, hain gibi vaziyet-i umumiye-i milliyeyi sarsacak çocukluklar yaparak Azerbaycan hükümeti ve İngiliz taraftarı oldu. Artık o ihtilâl kuvvetleri nazarında kirli bir nokta oldu, Maatteessüf böyle oldu. Bugün Denikin'in Bahr-i Hazer filosu Azerbaycan ile birleştiği gündür. Bunun vehameti muhakkaktır. Türkiye'ye muavenet edebilecek Rusya bunu biraz daha kapayacaktır. Amiral Sergiyef Azerbaycan hükûmeti ve Ermeniler fena halde vaziyeti işkâl ediyorlar. Erzurum'un Ermenileri tevkif etmesi elzemdir. Artık burada Halil ve falan paşalar yoktur. Halil'in de dâhil olduğu teşkilât-ı umumiye vardır. Onun vasıtası da benim. Onun için muhaberatı ol veçhile tanzim etsin. Türk Komünist Fırkası adına olacaktır. Vasıtamız Hacı Şahin Beyzade Ahmet Beydir. Rıza Bey akrabasıdır. Kendisi Batum'dadır. Mümkün olduğu kadar bahriye efradı, meselâ bin kadar topçu, kaptan, makinist, hesap memuru, nefer, gemici olarak bir mevcudun muhtelif eshab-ı ihtisastan olmak üzere tefrik edip göndermeye çalışınız. Ancak Azerbaycan'a ait olan bu filonun Rus elinden kurtarılması buna bağlıdır. Filonun mecmu kuvveti 40 top, 10 gemidir. Bunlar burada 3-4 parçada yerli harp gemisini de ilâve etmek gerektir. Yedi buçukluk ve on beş buçukluk arasında muhtelif topları, makinalı tüfekleri, tayyare topları vardır. Ekserisi tüccar gemileridir. Üç tane küçük torpito vardır. Buna mukabil şimal filosu daha kuvvetli ise de henüz ortada yoktur.

Levent Şahverdi Arşivi

Çünkü Volga buzları daha erimedi. İcabında bu filo Bakü'yü tehdid edecektir. Bundan başka Azerbaycan 16 bin tüfek, iki küçük tank, 120 makinalı tüfek, top mermisi, beş milyon piyade fişeği aldı. Beş bin kadar Rus askerini belki ordusunda istihdam edecektir. Bu ahvale tâbidir. Şimdiki halde Azerbaycan hükûmeti tamamen İngiliz elinde bulunmuş görülüyor. Onun için Şimal harekâtının Türkiye'ye imkân derecede muavenete mümanaat ediyor, demektir. Eğer Erzurum'da Ermeniler aleyhine ordu kumandanının da Halil'e bildirdiği gibi bir hareket-i sûriye bile gösterilse burada vaziyet biraz kesb-i salâh edecektir. Azerbaycan'da vaziyet-i dâhiliye, hükûmet fırkaların mümessilleriyle teşekkül ediyor. Kuvvetli fırka addedilen müsavat 10 Ermeni meb'usunun da Taşnak reyiyle ekseriyeti muhafaza ederek ancak mevki-i iktidarda kalıyor. Münci görünen bu hükûmetin şiarı da samimî surette İran-İngiliz ittifakına mümaşat şeklinde tebarüz etti. Ve İran ile dört maddelik bir mukavele de yaptı. Şehbender, İktisad, Demiryolları, Limanlar, İttihad, Ahrar, Sosyalist, Komunist Fırkaları 35 rey ile müttehiden ekalliyettedirler. Müsavatın 10 Ermeni, 5 Rus sesair reyleriyle kırk beş reyi vardır. Sosyalist nazırlar istifa ettiler. Şimdi vekâleten mevkilerinde bulunuyorlar. İkinci grubun hepsi İngiliz aleyhtarı ve ihtilâlcidir. Mamafih komünist partisi hepsinden daha kuvvetli olduğu için yeni intihabat olursa ekseriyeti onlar kazanacağından bu parlemana benzeyen kaptüre heyeti dağıtmak istemiyorlar. Komünistlerde hiç bir müşterek hükümet kabul etmemek şiarında oldukları için kabineye dahil olmuyorlar. Gürcistan Batum'u kendilerine terk ettirmek için Azerbaycan'a heyet gönderdi. Azerbaycan buna muvafakatten başka çare bulamayacaktır. Onun için bizim en kuvvetli çaremiz Kars, Ardahan, Batum teşkilâtını takviye ederek şimalden Karadeniz sahiliyle gelen kırmızı kuvvetle bir yol açmak olacaktır. Azerbaycan'dan ümid-i muavenet beklemek şeytandan ümid-i rahmet beklemek kadar abestir. Batum teşkilâtını takviye için lüzumu kadar masraf görülmüştür. Buraya sür'atle bir kaç yüz neferler gönderilmek de lâzımdır. O da hâmil-i tezkereye tenbih edilmiştir. Azerbaycan'ın dört tayyaresi dört de bahriye tayyaresi oldu, mümkünse bir iki tayyareci zabiti en serî vasıta ile gönderiniz. Tayyareci Ahmet Nüzhet orada ise söyleyiniz, gelsin. Gence'de telsiz telgraf istasyonu yoktur. Baku istasyonu alır cevap veremez. Astrahan cevap verir ve alır. Parolanız bugün Astrahan'a gönderilmiştir. Şifre de gönderilmiştir. Bir halta sonra Astrahan sizi siz de Astrahan'ı arayınız. Buranın telsiz telgraf istasyonu iki gündür hükûmetin emriyle temhir edilmiştir. İşlemiyor. Şimâl ile vasıta-ı muhabere olmaktan korkuluyormuş. Mamafih açtırırız. Şifremizle aynı işaretle arasınlar. Baku istasyonu açıldıktan sonra muhaberemizi temin edebileceğiz. Yakında Demirhan Şûra'da bir istasyon vaz ve tesis olunacaktır. Bundan sonra göndereceğim mektupta vaziyet-i umumiye-i sevku'l-ceyşiyeyi göndereceğim. Dağıstan'ın vaziyeti Nuri Paşa bolşeviklerle tesisi muhasame ve temdidi harekât için Azerbaycan'dan külliyetli miktarda akçe istenmiştir. Bu mektup mahalline isal edilmedi. Halil ve Talat'ın da dâhil olduğu komitemiz Mustafa Kemal'in tamimini ve kolordunun tebliğini kendisine tebliğ etti.

Levent Şahverdi Arşivi

Artık onun kendi başına hareket etmesi musırren devam ettikçe aramız bozulacaktır. Enver Paşa'nın 3 Şubat İsviçre mektubu buraya vasıl olmuştur. O da Moskova'ya gitmek arzusundadır. İngilizler ona İstanbul'un Türkiye'de kalması ve Türk memleketlerinin müstakil olması şartıyla tedafüi ve taarruzi bir mukavele akdini teklif etmişler. Şu kadar ki: Hindistan, Mısır vesair bilâd-ı İslâmiyede Türkler ihlâl-i asayişe değil tesis-i tabiiyete mazhar olsunlar. Radek bolşevik murahhası ile de Mustafa Kemal namına gönderilen suret ..... şekline yakın bir istikamette görüşmüş. Her halde Mustafa Kemal'de bulunan metn-i asliye onun heyet-i murahhasa ile cevap vermesi lâzımdır. Dağıstan şimdiki halde Denikin'den halâs olmuştur. Ya da Denikin kuvvetleri tamamıyla tahliye etmişlerdir. Yoksa cebren, kahren alınmadı. Kırmızı ordu kuvvetleri Mustafa Kemal'de olan metin iktizası Türklerin rızası olmadıkça Dağıstan'a giremeyecektir. Yahut halkın ekseriyet-i ârâsı gerektir. Fakat yine Türklerin muvafakati şarttır. İşte hal ve mevki bu suretle lehimizdedir. Yalnız Azerbaycan başları derd anlamıyor Türkistan tamamen tathir edilmiştir. Heyet-i nuzzar komiser heyeti kâmilen İslâmdır. Ekseri valiler Türktür. Heyet-i nuzzar içinde iki Türk vardır. Moskova'nın Kafkas vekili yanımda komiser olmak şartıyla Umum Kafkas Komitesi beni şimdilik başkumandan mevkiinde bulunduruyor. Yani bütün bu işleri ale'l-hesap ben görüyorum. Bir Türk zabiti harbiye dairesi reisi, bir Türk erkân-ı harp zabiti harekât şube reisi, bir kızıl miralay da benim erkân-ı harbim reisim intihab edilmiştir. Yani kuvve-i icraiyenin yarısı Türk yarısı da şimâl murahhaslarıdır. Techizat seferberlik vesair teşkilât suret-i umumiyede Rusyalıların elinde, Erkânıharp reisi olan miralayı Mustafa Kemal tanır. İstanbul'da bulunuyordu. İktisadî muavenete bir hafta sonraya kadar yani telgraf muhaberesi tesis edinceye kadar sabretmek lâzımdır. İstenildiği kadar muavenet edilecektir. Artık muvasalayı ciddî ve pek mahremane teşkil etmekten başka işimiz yoktur. Bu mektubumda her kelimeyi olduğu gibi kabul ediniz, umumî hatları yazdım. Meşkûk olan bir şey de yazmadım. Baha Sait. Şifre miftahı Fransızca hurufatla tertip edilmiş mukabili erkam dahi Fransızca yazılmıştır. Üç grupludur.

Heyet-i Temsiliyeye ait mektubu aynen, diğer malûmatın da mühim hülâsasını Heyet-i Temsiliye'ye bildirdim. Mustafa Kemal Paşa'ya da şunu yazdım:

Erzurum: 12/4/1336

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Zata mahsustur:

Bakü'ye göndermiş olduğumuz memurumuzun Bakü'deki Türk Komünist Fırkasından getirmiş olduğu 5 Nisan 1336 tarihli mufassal mektup aynen 175 No. ile parça parça şifre ile yazılacaktır. Bundan başka istihsal kılınmış olan bazı malûmat ve mütalaat zeylen arz olunacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'dan nam-ı âlilerine olarak imzalanıp Rus bolşevik murahhasına verilmiş olan aslı zat-ı sâmilerinde bulunan bir mukaveleden Baha Sait Bey çok bahsediyor. Bunun Rauf Bey tarafından zât-ı âlilerine gönderilen mukavele olduğunu zannediyorum. Lüzumuna mebni bir suretinin müsaraaten iş'ar buyurulmasını istirham eyleriz.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Baha Sait Bey'in verdiği şâyân-ı dikkat malûmat var. Bugün akşama kadar bu gelen malûmat Ankara'ya verilebildi. Bunlar hakkında Mustafa Kemal Paşa'ca da malûmat hasıl olmuştur. 13'de kendilerine bazı sualleri ber vech-i âti sordum:

Erzurum: 13/4/1336

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Zata mahsustur.

Bakü'deki Türk Komünist fırkasından ve Baha Sait Bey'den ahiren alınan ve Heyet-i Temsiliye'ye arz edilen malûmat-ı âcizîlerini zat-ı sâmilerile ve suret-i hususiyede ve açık olarak âtideki nıkat hakkında hasbihale sevk eyledi:

a) Baha Sait Bey'in mektubunda bahis olunan ve nam-ı âlilerine imza edilen ve muhteviyatı henüz mechulümüz bulunan metnin Dersaadette bir heyet tarafından bolşeviklerin murahhasları ile teati edilmiş bir nevi itilâfname olduğu hissedilmekte ve Baha Sait Bey'in erkânıharbiye reisim dediği Rus erkân-ı harbiye miralayının zatı sâmilerince maruf olduğundan ve Moskova'nın İstanbul murahhasının Bakü'ye avdet eylediğinin zat-ı sâmilerine arz edilmesinden bahsedilmesi bu hissi takviye eylemektedir.

b) İtilâfçıların İstanbul'u işgal günü vâlilere telgrafla yazdıkları beyannamede bazı zevatın tevkif ve muhakeme edileceklerinde ve bilâhare zuhur edecek hâlâttan dolayı mes'ul olacaklarından kapalı ve manidar ibarelerle bahis eylemeleri İstanbul'da bolşeviklerle teati edilmiş işbu itilâftan haberdar olduklarını da işrâb etmektedir.

c) Yusuf Ziya Bey'in Azerbaycan'dan külliyetli bir para ile gelip Oltu'ya gitmesinin ve benimle görüştüğü halde Oltu'da malûmatın haricinde bazı icraata teşebbüs eylemesinin mezkûr itilâfla alâkadar olduğu şüphe hasıl etti.

d) Bolşeviklerin harekete geçmeleri bizim taraftımızdan teklif olunduğu halde mezkûr hareketin bazı kuyûd tahtında Türklerin hareketiyle meşrut kılınması ve daha kış ortalarında iken taraf-ı sâmilerinden 15. Kolordunun seferberliğinin teklif buyurulması da bu itilâf ile alâkadar olduğu zannını hasıl etti. Binaenaleyh bâlâdaki itilâf ve taahhudün akdedilip edilmediği veyahut malûmat-ı âcizi haricinde bu gibi diğer taahhüdat ve itilâfat bulunup bulunmadığı hakkında tenvir buyurulmaklığını istirham eylerim.

Kâzım Karabekir

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara'da Anadolu Ajansı faaliyete başlamış. İlk 12 Nisan tebliği şudur:

Ajans

12 Nisan 1336

Payitahtımız düşman işgali ve istilası altına geçmesi üzerine Anadolu ve Rumeli'nin müdafaa-i hukuk azmi mütecellidânesile harekete geldiği şu sıralarda din ve vatan kardeşlerimizin en sahih havadis ve malûmat alabilmelerini teminen tesis edilen Anadolu Ajansı bugünden itibaren ifa-yı vazifeye başlıyor. Bugün alınan havadis ve malûmat oralara da mümkün olduğu kadar fazla kimse tarafından okuyup bilinmesi lüzumu arz ve izaha hacet yoktur. Bu maksat ve oralarda dahi teşkilâtı mahsusa vücude getirilerek her gün vereceğimiz malûmatın telgrafhane kapılarında siyah levhalar üzerinde tahrir ve vesait olan yerlerde tab ve neşir ile tevzii nahiyelere hattâ köylere varıncaya kadar gönderilmesi hususatının temini cümlenin himmet-i hamiyetkârânelerinden rica ederiz. Bu mukaddemecikten sonra bugünkü son malûmat ber vech-i âtidir:

1 — Almanya'da Cumhuriyet taraftarı Hindenburg Partisine tabi olmaktadır.

2 — Cemahir-i Müttehide-i Amerika'da Wilson prensiplerinin tatbiki için büyük bir arzu ve mehafilinde lehimize şiddetli cereyan olduğu gibi Amerika gazeteleri de Türklerin müstakil kalabilmeleri için uzun makaleler neşretmektedirler.

3 — Bolşevik orduları Denikin ordusunu tamamen dağıtmış Dağıstanlılarla müttefikan Kafkasya'da vaziyete hâkim olmuşlardır. Gürcistan ve Azerbaycan efkâr-ı umumiyesi ekseriyetle bolşeviklere taraftar bulunuyorlar.

4 — İzmir'de Yunan mezaliminden hükûmete ve düvel-i itilâf mümessillerine şikâyet etmek üzere gelen bir heyetin muhtıraları Türkçe olarak İtalyan, Amerikan ve Fransız mümessilleri kabul ettiği halde İngiliz mümessili yalnız İngilizce veya Fransızca olarak kabul edeceğini söyleyerek şikâyetleri dinlememiştir. Bu muhtırada mezkûr mezalim arasında karye imamı Haydar Efendi'nin bir çam ağacına bağlanarak boğazından destere ile kesilmek gibi vahşetler mevcuttur.

5 — Arnavutluk'tan umum Hıristiyan işgaline karşı ihtilâl vardır. Görice'yi Arnavutlar zabtetmek üzeredir.

6 — Yunanlıların Makedonya'ya kırk bin kişilik bir kuvvet sevketmek mecburiyetinde oldukları haber alınmıştır. Telgraf ve telefoncu takımları Nisan'da ilk kafile olarak Selanik'e iki tabur sevk olunmuştur.

7 — Bulgarların Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri teşkilât-ı milliyesiyle Tevfik-i hareket etmeyi kendi menfaatlerine muvafık bulduklarını Bulgar gazeteleri yazıyorlar. Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgali halinde müslümanlar ile beraber Yunan ordusu aleyhine harbetmeye karar vermiş oldukları yine mezkûr gazete münderecatından anlaşılmıştır.

Anadolu Ajansı

Levent Şahverdi Arşivi

Heyet-i Temsiliyeden 12 de aldığım şifre ve verdiğim cevap bolşeviklerle fiilen tesis-i münasebât hakkındaki düşünce ve tertibatımı bildirdiğinden mühimdir. Aynen kaydediyorum:

Ankara: 11/4/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne.

Bolşeviklerle bir an evvel fiilen tesis-i münasebet lüzumu malûmdur. Bu hususta zat-ı devletlerinin ittihaz-ı tedabir buyurmuş olduğunuz iş'arat-ı sabıkaları da malûmdur. Şimdiye kadar teşebbüsatın maddî bir temas ve neticeye iktiran edip etmediğinin iş'arı mercudur.

Heyet-i Temsiliye Namına Mustafa Kemal

Verdiğim cevapta nazarı dikkate alınan esaslar şunlardır: 1) İtilâf zümresile uzun zaman hal-i muhasamada kalabileceğimizi göz önünde tutmakla beraber büsbütün alâkayı kat ederek anlaşmamazlığa sapmamak. 2) Memleketi bolşeviklere veya bolşevizm cereyanına çiğnetmeyerek ve hissiyat-ı İslâmiyeyi rencide etmeyerek iktisadî ve ahlâkî bazı müşabehet arz eden esasları göstermek, bunda da şahsi veya bir heyetin fikrini değil milletin iradesini kullanmak. 3) Bolşeviklerle fiilen temasta bir anarşiye mâni olmak için padişahlık ve hilâfet mevkiini sigorta gibi elde tutmak. 4) Bize karşı husumetini katliamları temadi ettirmekle gösteren Ermenistan'a karşı hareketi emin bir vaziyette ve müsait bir mevsimde yapmak ve fakat Gürcülerle tamamıyla hem-hudut olacak vechile harekâtı ileri götürerek Ermenistan'la Gürcistan arasına girmek ve bu suretle Azerbaycan'la da hem hudud olmak. Bu hususu Harb-i Umuminin pek müsait bir zamanında maatteessüf Almanların tesirile bir türlü karargâhı umumiye anlatamadık. Ermenilerle gülünç bir hudut kabul ettiler ve Azerbaycan'la aramızda şimâlde Gürcü hududundan İran'a kadar kalın bir sed gibi bırakılarak bugün bile bizi müşkil vaziyete sokacak bir hamakat yapıldı. Bu hususu şifahen ve iki defa da tahriren bildirdiğim halde derdimi anlatamadım. Pek mühim olan cevabım şudur:

Heyet-i Temsiliye'ye Mühim Teklifler

Erzurum: 13 Nisan 1336

Ankara'da Heyet-i Temsiliyeye

Müstaceldir:

C. 11/4/1336 — Bolşeviklerle bir an evvel fiilen tesis-i münasebat elzem olmak hasebiyle keyfiyet 8 Mart 1336 tarihinde Heyet-i Temsiliyeye yazılmış ve alınan cevapta muvafakat beyanıyla beraber bu hususun Dersaadete yazıldığı bildirilmiş idi. Mahaza memleketin içinde bulun-

Levent Şahverdi Arşivi

duğu zıyyık-ı ahval lâzımı gibi tasvir olunarak Kızıl ve Yeşilordaların hududlarımıza doğru tevsi-i harekâtları lüzumunun istikmâlini ve Nuri Paşa'nın Azerbaycan rical ve ağniyâsına müstenit hükûmet-i hazıra ile hem-fikir olarak bolşeviklere mümâşâtkâr olmadığını Batum menabiinden haber alınca derhal bu fikrin vahameti ve atiyen araya cebir ve kan girerse Azerbaycan'ın tamamıyla süpürülmek ve istiklâllerini kaybetmek tehlikesinin muhakkak olduğu beyanıyla seri bir uzlaşma lüzumunu yazmış idim. İşte Bakü'ye bu muhaberatı götüren zabitimiz bu kerre avdetinde Heyet-i Temsiliye namına Bakü Komünist Fırkasından getirdiği cevabı takdim ettim. Ayrıca zabitimizin oradaki zevat ile görüşerek not ettiği malûmatından ve istitlaatından aksâm-ı mühimmeyi de naklen arz ettim. Mündericatı vaziyeti tamamıyla ve alınması lâzım gelen tedbirleri göstermiştir. Buna nazaran ve esasen kızılların eline İstanbul murahhası vasıtasıyla gitmiş olduğu anlaşılan talimat ve mukavele ahkâmına nazaran âcizlerinin tesri-i hareket hakkında gösterdiğim talep ve lüzumun gayrı kâfi olduğu ve herhalde selâhiyettar olan Heyet-i Temsiliye'nin buna bir cevap ve talimat vermesi icab edeceği, nitekim Halil ve Nuri Paşalar namıyla hiç bir adresin olmadığı ve bundan sonra mutlaka kızıllarla Müslümanların müştereken dahil olduğu Bakü Türk Komünist Fırkası namına yazılmasını talep ve tavsiye etmekte ve paşalar namına yazdığım muharreratın mezkûr komite nezdinde hal' ve müzakere ve tevessülâtta bulunulduğu anlaşılmaktadır. Bittabi bundan sonra Bakü'den hiç bir şahs-ı münferidin imza ve selâhiyeti kabul edilmeyerek daima komitenin müşterek karar ve selâhiyeti tebliğ olunmalı ve oradaki Baha Sait Bey'in de ancak o komitenin bir ferdi ve şayet intihaba mazhar olmuşsa o komitenin reisi unvanını taşıması ve böyle iblâğ buyurulması lâzımdır. Şu takdirde muktezi cevap ve talimat Heyet-i Temsiliye tarafından ihzar edilmek ve vesatet-i âciziyle yine Batum ve Trabzon'daki emniyetli zevat vedaatile gönderilmek üzere işbu talimat metin ve münderecatına girmesi lâzım gelen mevad hakkındaki mütalaatımız ber vech-i âti arz olunur:

a) Anlaşılıyor ki Kızılordular Azerbaycan ve hattâ Dağıstan içine gerek ellerindeki mukavele metnine sadık kalmak ve gerekse bilhassa oralarda akacakİslâm kanı veyahut yanlış bir harekât yüzünden Türkiye'nin ve âlem-i İslâm'ın ve kendi ordularının mühim kısımlarını teşkil eden İslâm kuvvetlerinin teessür ve infialini ve su-i nazarlarını celp ile bi'n-netice plânlarını bozdurmamak için teenniye ve bizim tarafımızdan istihsal-i muvafakat ve talimata lüzum gösteriyorlar. Bu pek muvafıktır. Azerbaycan'ın bir darbe-i hükûmet ve dâhilî infilâk ile komünist partisinin devam-ı idaresine geçmek ve bu suretle bir istilâ harekâtının yapabileceği tahribattan masun bulundurmak bizim de nokta-i nazarımıza tevafuk eder. Böyle bir inkılâb-ı dâhiliyi boğmak için İngiliz ve Gürcü ve Ermenilerin bir hareket-i müşterekesi vukuunda kolbaşı Petrofsk cenubunda olan hakikî Kızılordunun cenuba inmesini tasvib etmek de muvafık olur.

b) Azerbaycan'ı canlandırmak ve harekete getirmek ve komünist idaresini tasvibkâr bir safhaya sokmak için hemen bizim harekâta geçip

Levent Şahverdi Arşivi

Ermenistan'ı çiğnememize lüzum gösteriliyor. Ve buna da Kızılların muvafakati bildiriyorsa da bu şekil tıpkı eski vaziyet gibi efkâr-ı umumiye-i cihan karşısında münhasıran tarafımızdan ve Ermeniliği izale nokta-i nazarından telâkki edileceği cihetle bu muvafık değildir. Bu hareket ancak iki başlı olur. O da hakiki Kızılordu Vladikafkas ile Karadeniz sahili arasından Tiflis ve Batum istikametinde bir hareket yaparak Gürcistan'ı işgal ve bolşevizm kuvvetine tamami-i riayete icbar ederken bizim de muayyen olan plân dairesinde Ermenistan ve Elviye-i Selâse üzerine hareketi mütekabile ve müşterekemiz başlarsa o zaman bizler Kızılordular hesabına çalışan bir pişdar veya alet mevkiinde kalmamış ve bilâkis müşterek bir halâs plânı etrafında müşterek hareketlerle bir hedef üzerinde çalışmış ve böylece cihan enzar ve vekayiini kaydetmiş oluruz. Kızılların bu hareketi yapmasına mukabil biz de Ermenistan'ı çiğnemekle beraber Azerbaycan'ı ayaklandırmayı ve komünist kudret-i idaresinin teessüsünü taahhüt ederiz.

c) Malûm buyurulduğu vechile mevsimin bilhassa Van ve Beyazit arasında on gün mukaddem düşen karın yaptığı müşkilât Mayısın on beşinden evvel bizi harekât devresine geçirmeyecektir. Fakat Mayısın iptidasında her taraftaki kuvvetler bulundukları garnizonlardan yürüyüşe başlayarak Beyazit ve Hasankale havalisinde tahaşşüt harekâtına başlayacaktır. Bu istihzarat yapılmakta ve ikinci (b) fıkrasındaki muhaberat icra edilmekte iken Azerbaycan dâhilindeki komünist partisinin şiddetli harekât ve âsârı istihzaratı başlamalı ve bunda da meselâ ricalinin ve yeni gelen Rus amiralinin suikastle itlafı ve herhalde İngiliz nüfuzunu şiddetli kırıp bazı ricali tedhiş ve fikirlerini imale gibi kafi teşebbüslerde de bulunmalıdır.

d) Ruslardan Bakü'ye iltica eden filonun satın alınması ve mevcut eslihanın Azerbaycan eline geçmesi muvafık ise de bu esliha ile Rus ve Denikin taraftarının teslihi veyahut Karabağ mıntıkasında Ermenilere muavenet ihtimâli olacağı cihetle bu eslihanın ancak komünist kuvvetin murakabesine alınması ve Gence civarında hali istirahata geçirilmesi arzu edilen silâhsız Rus askerlerinin Ermenistan'a firar ve orada silâhlanmaları muhtemel idiğinden yakın komünist ahali mıntıkasına naklettirmek ve zabitlerinden ayrılmaları lâzımdır. Bahren Enzeli'ye çıkan bir kısım Rus askerlerinin Miyane tarikiyle Tebriz'e gelip Nahcivan, Ordubad mıntıkasını tazyik ve Ermenilerle elele vermesi muhtemeldir. Bâhusus Azerbaycan'ın ergeç komünistler tarafından işgal edilmesini nazarı dikkate alan İngilizler Enzeli ve Lenkeran sahillerini tutmak ve Bahr-i Hazer'in garp sahillerine hâkim olan Şuşa ve Karabağ silsilesini elde bulundurmak istemeleri de muhtemeldir. İşbu hususat bizce de nazarı dikkate alınarak tedabir yapılacaktır. Yakın günlerde Nahcivan havalisinde de bilfiil daha kuvvetli ve emniyetbahş bir şekli idare de tesis edeceğiz.

e) Daha mühim bir maddeye gelince Moskova'ya millet namına selâhiyettar bir heyet-i murahhasa isteniliyor. Bu pek doğrudur. Çünkü bütün harekât ve emel-i müstakbele plânları vesaireyi konuşmaya ve bu babda alacağı talimat üzerine müzakereye velhasıl tamami-i emniyeti haiz bir

Levent Şahverdi Arşivi

irtibatı husule getirmeye memur ve selâhiyettar bir heyet-i murahhasa istiyorlar ki bu pek mühimdir ve pek istical edilmelidir. Herhalde Moskova'ya gidecek insanların akıl ve ulûm ile müzeyyen olması ve bir mevcudiyeti temsil ve izhar edebilmesi pek mühimdir. Mutlaka iki hukukşinas, bir de muktedir erkânıharp, diğeri de malî, idarî, millî işlere vakıf zevattan mürekkep olması pek arzu olunur. İstanbul'daki bir çok rical ve rüfekamızı bir vechile oradan çıkaramadığımız daima kara bir elem noktasıdır. Maahaza Heyet-i Temsiliye Anadolu'da ve elinde bulunan merâtib-i muhtelifedeki rical ve zevatı tetkik ederek bu heyeti imkân ve sür'at-i azamî ile yola çıkarması büyük faidemiz icabıdır. Böyle bir heyetin yola çıkmak üzere olduğu da Bakü Komünist Fırkasına verilecek cevaba derc edilmelidir. Bu heyet agleb-i ihtimâlat zamanın geç kalması itibarile Moskova'dan evvel meselâ Bakü'de dahi Moskova'nın selâhiyettar murahhaslarıyla birleşerek birçok hutut-ı asliye müzakeratını daha evvelden küşâd edebilir.

f) Bu heyet giderken en mühim nikat-ı asliyeyi hal' ve iblâğ ve müşavere edeceğinden bu nikat-ı mühimmenin şimdiden tesbit buyurulması lâzımdır. Şimdiye kadar bolşeviklerin hakikî programını ve ayrıca âlem-i İslâm içindeki programlarını okumadık. Ahiren Trabzon'a Rusça bir program geldi. Tercüme edilmektedir. Alınınca aynen ve şifre ile takdim edilecektir. Maahaza bu babdaki mütalâamız da ber vech-i âtidir: Memleketimiz kapitalist değildir. Zürra memleketidir. Fabrikalarımız da yoktur. Emperyalist olan İngiltere ve Fransa âlem-i İslâm'ı Asya'da ve Afrika'da boğmuş ve her yerde esir mertebesine getirmiştir. Binaenaleyh bolşevik gayelerinde bir milletin diğer millet toprağına göz dikmesini ve emperyalizm tahribatının yıkılarak umum milletleri kardeş gibi yaşatmak varsa biz emperyalist olan bu devletlerin ve hassaten İngilizlerin düşmanıyız ve bu noktalarda bolşeviklerle nihayete kadar beraberiz. Bizde bir padişahlık ve bir de hilâfet vardır. Meşruti idare bütün mes'uliyeti hükûmete verdimi cihetle padişahlar gayr-ı mes'ul ve müdahale hakları da yoktur. Halife bütün islâm âleminin tanıdığı ve tazim ettiği bir makamdır. Bizde ne padişahlık ne de hilâfet ile oynanmamalıdır. Çünkü biz padişahlığı ıskat edersek hilâfet kalkacak, hilâfet ıskat edilirse padişahlık kalmayacaktır. Hâlbuki bugün İngilizlerin tekmil gizli emelleri dâhilde ve hariçte yaptığı ve çizdiği planları halife ve padişahı eline almak ve âlem-i İslâm üzerinde İngilizlerin hesabına ve kuvvetlenmesine muvafık bir tarzda propaganda ettirmektir. Binaenaleyh bu kuvveti biz bozarsak kendi elimizle İngilizlerin eline silâh makamında vermiş olacağız. Biz padişahlığı ve hilâfeti devirirsek bunu cihan âlem-i İslâm'ı hiç bir veçhile hazım ve kabul etmeyecek ve edemeyecektir. Binaenaleyh bizim mevki-i ictimal ve dinîmiz Asya'nın sair müslümanlarına benzemez. Biz metbu', onlar tabi vaziyetindedir. Akaid-i İslâmiye cihetlerini de tamamıyla serbest ve muhtar bırakmalı çünkü Kur'anı Kerim fukaraya, ameleye ve sa'y u gayrete müteallik ve bizce malûm olabilen ne kadar bolşevik prensipleri varsa hep ihtiva ediyor. Ondan dolayı da müslümanlar bolşevikliği kolay ve munis kabul ve telâkki etmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

g) Bunun gibi ictimaî ve idarî işlerimizde dahi muhtar bulunmalı ve bolşevik prensiplerinin icab ettirdiği tadilât ve tahavvülâtı memleketimizin münevveran ve zümamdaranı peyderpey ve tedricen tatbike başlayıp milletin ve İslâm milletlerinin hazım ve kabule göre alıştırarak tevsi etmelidir.

h) Malî, sınaî, iktisadî bir çok muavenetlerin memleketimize bolşevik menâbiinden serî bir surette akıtırılması ve bu suretle İtilâf devletlerinin bahrî ablukasından ve memleketin varidatı ve ihracatı olamamasından mütehassil tazyik-i iktisadî kariben buhran şekline girmemek için evvel-beevvel mebzul parayı, ondan sonra da fikaramızı doyurmak ve memleketimizde işlememiş refah yollarını kurmak için dünyanın her yerinden fakir olan madenlerimizin işletilmesi için ilim ve fen heyetleri vesaireyi göndermek ve fakat bu para mes'elesini şimdiden ve ehemmiyetle Bakü Komünist Fırkasına ve Moskova'ya iblâğ ettirmek elzemdir.

i) Bizim hudutlarımız ırk ve din esasatını takip etmelidir. Ve bu da zaruridir. Bu nokta-i nazardır ki Kızılordularla birleşmek üzere şark cephemizden vaki olacak harekâtın hudutları Gürcistan hududunda nihayet bulacak ve ırkdaşlarımızın esareti zail ve bunun yerine huzur ve emniyetleri kaim olacaktır.

j) Moskova komitesile re'sen veyahut bilvasıta olacak selâhiyettar müzakerelerde İstanbul'un, Adana'nın, Irak'ın, Suriye'nin, İran'ın, Mısır'ın vesairenin halâsı hakkında safha safha görüşülerek buna muktezi menabiin isal ve hassaten bolşeviklerin islâm kuvvetlerinin âlem-i İslâm bekalarına memur edilmesi.

k) Yazılacak mevadın Moskova'da Sovyet hükûmetine hitaben yazılması ve Bakü komitesinin vasıta olarak kabulünü muvafık görüyoruz.

l) Hatırımıza gelen mevadd-ı mühimme ve mütalaamız bâlâdadır. Artık kabul tadil ve tevsi olunması heyet-i muhteremelerine taallûk eder. Her halde milletin ve İslâmların bolşevizm prensiplerini kendi tarz-ı kabulüne göre tesbit ve kabul ve iblâğ etmesi ve bu kabul ve iblâğ keyfiyetinin de milletten ve eshab-ı selâhiyetten alınması lâzımdır.

Haşiyedir: Azerbaycan'ın Türkiye'ye paraca muavenet etmesi lüzumunu tekrar yazmış idim. Türk Komünist Fırkası yazdığı cevapta bundan bahsetmiyor ise de Baha Sait Bey hususi mektubunda para mes'elesinin bir hafta sonra halledileceğini yazıyor. Gerek tahriren ve gerekse telsiz telgrafla resen muhabere imkânı tahassül edince muhabere etmek üzere Bakü'ye bir şifre miftahı göndermiş idim. Bu miftahın vusûlünü ve oradaki harflerimizin mukabillerinde fransızca rakamlar yazılarak Astrahan'daki bolşevik telsiz telgrafı merkezine gönderildiği ve kariben Demirhan Şûrada dahi bir bolşevik telsiz merkezi küşad edeceği cihetle bugünlerde o merkeze atf-ı nazar ve ehemmiyet olunması Baha Sait Bey'den gelen mektupta izah olunmuştur. Bizden arzu ettikleri tayyareci zabit aramaktayız. Bulamazsak bir tayyare zabiti kolordudan göndereceğim. Nuri Paşa hakkındaki müessif izahata gelince, Nuri Paşa Bakü'ye gittiği zaman Müsavat Fırkası kendisine yüz vermemiş olduğu cihetle kendisinin Batum'dan fırarına sanki fedakârlıklarda bulunmuş olan Müsavat Partisine bir mukabele-i şükran olmak

Levent Şahverdi Arşivi

üzere partinin bolşevizme mugayir âmâline ram ve bu suretle hükûmet fırkasına alet olduğunu tahmin ediyoruz. Esasen de sinninin küçüklüğü, dimağının ve tecrübesinin darlığı buna sebeptir.

Kâzım Karabekir

Bu mühim mütalaatta erkân-ı harplerim Binbaşı Mustafa ve Fahri Beylerle beraber Kolordu Sertabibi Miralay İbrahim Tali' Bey ve Mevki-i Müstahkem Kumandanı Erkân-ı Harp Miralayı Manastırlı Kâzım Bey de hemfikirler. Bu mütalaat aynı zamanda açılmak üzere bulunan Ankara Meclis-i Millisi için de bir milletvekili sıfatıyla düşüncemdir. Ankara Meclisinin ilk asıl hedefi düşman istilâsından kurtularak istiklâlimizi temin edecek bir sulhe nail olmaktır. Şimdiden hilâfet ve saltanatı hedef-i tariz ederse veyahut henüz teferruatını bilmediğimiz bolşevikliği körü körüne kabul ederse kör döğüşüne başlamış olacak ve hedef-i asliyi kaybedebilecektir. Birkaç gündür Ankara'ya yazdığım şifrelere cevap gelinceye kadar olan vukuata geçiyorum. Burada en mühim olan keyfiyet Heyet-i Temsiliyenin de hilâfet ve saltanata karşı aynı düşüncelerde olduğu beyannamesi ve fetva mes'elesidir. Sırasıyla gelecektir. 13 Nisan'da Bakü'den alınan mevsuk malûmata nazaran Denikin enkazından yirmi bin kişinin Gürcistan'a ve kısm-ı mühimminin de bahren Acemistan'da Enzeli'ye iltica etmiş olduğu anlaşıldığından Enzeli'ye gelenlerin Çulfa istikametinde icrayı hareketle Zengezor'daki Ermenilere iltihak vazifesi alması ihtimâline karşı Nahcivan mıntıkasıyla sağ cenahtaki (Van-Bayezit mıntıkası) On Birinci Fırkanın nazar-ı dikkatini celbettim. Böyle bir halde esas üzerindeki iki yüz metre kadarlık demiryolu köprüsünü tahrib ve Aras'ı müdafaa bizim için mümkündü. 14 Nisan'da bazı havadisleri İstanbul'dan sahillere gelen yolcular verdi. Fakat aslı çıkmadı: Venizelos İtalya'da katledilmiş, İstanbul'da Fuat Paşa yatak odasına giren dört İngiliz zabitini öldürdükten sonra intihar etmiş. Aslı olup olmadığı bilinmeyen bir malûmat da Hindistan'ın Türkiye istiklâline halel gelecek olursa ilân-ı isyan edeceğini tebliğ etmek üzere Avrupa ve Amerika ve İstanbul'a birer heyet göndermesidir. Hindistan'dan böyle bir ilânın pek muhtemeldir ki İngilizlerin arzusuyla İstanbul'da yaptıkları zulmü Hindistan efkâr-ı umumiyesinden kaybetmek için, yapılmış olsun. Bugünkü ajans da şudur:

Ajans

İngilizlerin İstanbul'da ..... ve emirleri altında bulunan hükûmet marifetiyle teşkilât-ı milliye aleyhine bazı fetvalar çıkartmak üzere istimal-i cebir ettikleri istihbar olunuyor. İşgal vukubulan Millet Meclisi bir takım tevkifat ile meflûç bir hale getirilmeden zat-ı şahanenin ve Millet Meclisinin müzahir-i itimadı olan bir heyet-i vükelâ iş başında iken böyle fetvalar elde etmeye muvaffak olamayan İngilizlerin işgal ile zat-ı şahaneyi esir ve Salih Paşa kabinesini cebren ıskat ettikten ve millet meclisini keenlemyekûn hükmüne koyup ve Ferit Paşa gibi sırf kendilerinin emrine tabi bir adamı sadarete çıkardıktan sonra efkâr-ı umumiyeyi iğfal maksadıyla bu gibi

Levent Şahverdi Arşivi

teşebbüslerde bulunmaları ve sırasıyla bir takım fetva ısdar etmeleri ihtimalden bâid görülemez. Ancak bu gibi teşebbüsat-ı merdûdânenin zaten müttefikin bulunan efkâr-ı umumiye-i millet nazarında en ufak bir kıymeti bile haiz olamayacağı elbette şimdiden şüphesizdir. Samsun'a Mösyö Tak isminde bir Amerika konsolosu gelmiştir. Bilhassa İstanbul'un İngilizler tarafından ve şekl-i malûmda vukubulan işgalinden sonra Amerika efkâr-ı umumiyesi ile mehafil-i resmiyesi de lehimize olarak hasıl olduğu bildirilen cereyanı teyid ediyor. Hindistan'ın Pencap Eyaleti'nde akdolunan pek büyük bir mitingde Türkiye mukadderatı hararetle nutuklar olmuş biri Londra'ya ikincisi Newyork'a üçüncüsü de İstanbul'a gitmek üzere üç heyet-i mahsusa intihabına karar verilmiş ve miting in'ikadda iken bu heyetler intihab edilerek yola çıkarılmıştır. Londra ve Newyork'a giden heyetler Türkiye meselesinde verilen sözlerin tutulması lâzım geldiğini anlatacaklar, bütün Hindistan namına bu noktada ısrar edeceklerdir. İstanbul'a gelmekte olan heyet ise hakk-ı adalete muvafık bir sulh istihsali emrinde Hindistan'ın Türkiye'ye bütün kuvvet ve mevcudu ile müzahir olduğunu tebliğ ve Devlet-i Osmaniye'yi ve hilâfet-i İslâmiyenin şeref ve haysiyeti namına fena bir hale vaz'-ı imza etmeden tahrir eyleyecektir. Almanya'nın vaziyet-i müşevveşede İngiltere ve Fransa'yı işgal etmekte devam ediyor, Fransa başvekili ... Meclis-i Meb'usanda vukubulan beyanatı meyanında Fransa ile İngiltere'nin arasında Almanya'nın saha-i ihtilâl olan Ren havzasına yüz bin kişi gönderilmek üzere bulunduğunu bahsetmiştir.

14/4/1336
Anadolu Ajansı

Bugün Heyet-i Temsiliye'nin tamimi de şudur:

Tamim

Makam-ı hilâfet ve saltanat her türlü kavaid-i adil ve hakka muhalif olarak İtilâf hükûmâtı tarafından işgal ve milletimiz hakkında hiç bir tarihin kaydetmediği tahkirât ve tecavüzâta cür'et edilmesi üzerine tekmil Anadolu ve Rumeli'de bir vahdet-i vicdan ile feveran eden hukuk-ı hilâfet ve milleti tahlis gayesini istihsal eden azm-i milliyi ihlâl edip düşmanlarımızın en evvel tevlit etmek istedikleri çare-i nifak dahil iken işte sırf bu maksad-ı hainanenin tatbikat cümlesinden olmak üzere gerek İstanbul'da düşmanlarımızın âmâlini tatmin için teşekkül eylemeleri Ferit Paşa hükûmetini ve gerekse bizzat Anzavur'u teşvik etmişler, bunun neticesi olarak Gönen, Biga havalisinde ika-ı fasıde teşebbüs etmişlerdir. Aydın cephesinde Yunanilerin taarruzları püskürtülerek bu cephe vaziyeti emin bir şekle girdiği ve Kilikya havalisindeki işgal kuvvetleri Urfa'yı tahliye ettikleri ve Mersin, Tarsus, Adana, Haçin, bilinmedik mevakideki işgal kuvvetlerinin de kâmilen muhasara edildikleri bir zamanda Anzavur'un Gönen havalisindeki teşebbüsleri doğrudan doğruya Yunanlıların menfaatine hizmet ve menafi-i aliye-i milliyeye sarih ve faal bir hıyanettir. Bu teşebbüs-i caniyane düşmanlarımızın istihdaf eyledikleri gayeyi temininden pek uzak olarak hiç

Levent Şahverdi Arşivi

bir kuvvetle tezelzüle uğramayacak derecede kavi olan azm-i millî karşısında pek yakında imha ve caniler müstahak oldukları ceza-yı adle giriftar edileceklerdir. Binâberin Meclis-i fevkalâde-i millî azasından Ankara'da ictima etmiş olan murahhaslarımız ve meb'uslarımızın da reyi ve kararı inzimam edilmek üzere 61. Fırka Kumandanı Miralay Kâzım Bey'e Karesi livası ve 56. Fırka Kumandanı Bekir Sami Bey'e de Hüdavendigâr vilâyetinde tekmil Kuvâ-yı Milliye ve askeriye ve milliyeyi deruhde eyleyerek dâhil-i memlekette düşmanlarımızın ihdas eylemek istedikleri tefrikaya mani olmak için her yerde teşebbüs edilmesi vahdet ve istiklâl-i milliyi ihlâle teşebbüs edecek veya idame-i vahdet ile ibraz-ı mesai etmeyecek veya edemeyecek olan bilûmum memurin-i mülkiye ve askeriye hakkında cürmün derecesine göre azil, hapis ve idam gibi her nevi cezaları tatbik için selâhiyet-i fevkalâde verilmiştir. İstiklâl-i millî uğrundaki mücahede-i kat'iyyemizde her zaman olduğu gibi bundan sonra da tevfikat-ı sübhaniyeye mazhariyetimizden Cenâb-ı Hak bizimle beraberdir. Bu tebliğ her tarafa tamim olunacaktır.

Heyet-i Temsiliye Namına: Mustafa Kemal 14/4/1336

Yetimlerimizden teşkil ettiğimiz çocuklar bandosu bugün mektepleri teftişinde ilk havayı çaldı. Bütün çocuklarda da, biz büyüklerde de sevinç ziyade.

15 Nisan: Moskova telsizinin tebliğini tamim ettim. Şudur:

15/4/1336

14 Nisan 1920 tarihli Moskova telsiz telgraf tebliğidir.

Kırmızı ordu harekât raporu No. 105 - Moskova 14 Nisan - Radyo - Vetsnik

1 — Garp cephesi a) Bobrotensk mıntıkası kıtaatımız düşman taarruzlarını tard ediyor, b) Mozirsk mıntıkası şiddetli muharebat devam ediyor. c) Novograt Voltsnik mıntıkası mütebeddil muvaffakiyetlerle Novograt şehrinin şimâlinde muharebeler oluyor. d) Kaketsk Podolsk mıntıkası Ojina'nın şimalinde kıtaatımız düşmanla muzafferane harb ediyor.

2 — Cenup cephesi: Kırım mıntıkasında kıtaatımız şiddetli muharebelerle ilerlemektedir.

3 — Kafkas cephesi: a) Tuapse mıntıkası Tuapse'yi zapteden kıtaatımız sahil boyunca taarruzlarına devam etmektedir. b) Derbent mıntıkası bolşevik muntazam ordusuna mensup kıtaat Derbent şehrine girmiştir. Âtideki kolordunun izahatıdır. Derbent şehrine 24 Mart tarihinde girmiş olan Dağıstan yerli İslâm bolşevik kıtaatıydı.

4 — Heyet-i Temsiliyeye, Kolordulara, Miralay Refet Bey'e ve 56., 61. Fırka Kumandanlıklarına 15. Kolordu kıtaatına ve vilâyetlerine, Erzincan mutasarrıflığı vekâletine arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Levent Şahverdi Arşivi

Van'da 11. Fırkadan bugün gelen bir şifrede şu malûmat veriliyor: Azerbaycan tarikiyle esaretten avdet eden aşiret Binbaşı Ali Bey Azerbaycan'dan bazı zabitlere mektuplar getirdi. Mühim cümleler şunlardır:

a) Halil Paşa'dan 11. Fırka Kumandanı Cavit Bey'e: "Azizim Cavit. Şimdi istediğim gibi geniş bir vatanla muameledeyim. Türkiye'den ale'd-devam muallim ve zabit celbi ile buralarda tavzif ediyorum. Buraların işi yoluna girdikten sonra Türkistan'a gideceğim. Kaşgar'da dahi müstakil bir cumhuriyet yapacağım. İnşallah milletimizin âtisi parlaktır.".

b) Sabık Reşt şehbenderi olup elyevm Bakü'de bulunan Trabzonlu Yakup Bey'in mektubundan: "Nuri Paşa'nın Bakü'de murahhasıyım. Nuri Paşa ve Doktor Fuat Bey Dağıstan'dadırlar. Orada bolşeviklerle beraber çalışıyoruz. Halil Paşa Karabağ'dadır. Talât Bey buradadır. Bu sırada memlekete merbut adamlarımız olsa pek büyük inkılâplar yapabileceğiz. Bu maksatla birçok para ile Trabzon'a ve İstanbul'a memurlar gönderdik. Bolşeviklerin muvaffakiyetleri tevali ediyor. Birkaç güne kadar cephemizin en canlı yeri olan Derbent elimize geçecektir. Öyle bir hal ki insanın inanamayacağı geliyor. Türk, Dağıstanlı, Azerbaycanlı, Rus, Gürcü, Çinli, Alman, Macar ve daha birçok milletlerden adamlar bir araya gelerek çar taraftarlarına karşı kahramanane harp ediyorlar. Bilhassa Türkler, Rus ve Çinliler müthiş harp ediyorlar. Bugün Türkistan, Başkırdistan birer Türk Halkçı cumhuriyeti teşkil etmişlerdir. Türklüğe büyük sahalar açılmıştır. Bolşeviklere dost, aleyhtarlarına düşmandırlar. Buna mukabil bolşeviklerde dehşetli para, mühimmat-ı harbiye vesaire veriyorlar. Adres: Bakü Şimâl Kafkas ve Dağıstan Başbuğluğu Bakü murahhası Yakup." Diğer mektuplarda da bu kabil malûmat varmış. Mektupların tarihlerini fırkaya bildirmemiş. Tarih her şeyde ilk esastır. Çok defa maatteessüf ekseri kimseler bunu ihmal ederler. Tarihsiz mektuplar hikâye kabilinden oluyor diye fırkaya ihtarda bulundum. Bugün 3. Fırkadan gelen malûmatta: Nuri Paşa'nın 11 Nisan'da Gence'ye geldiği ve Azerbaycan hükûmetinin bolşeviklere karşı bitaraflığını ilân eylediği bildirildi. Mektupların hemen bir aylık olduğu anlaşıldı. Bir ay sonrasını görmeden yazılan bu yazılar insana ne kadar garip geliyor! Her biri bir havada. Maahaza son ikazımla Halil Paşa'nın aykırı hareket etmediği yeni haberlerden anlaşılıyordu. Azerbaycan hükûmetinden hâlâ bitaraflık ilânı gibi akılsızca hareketlerine hayret ettik. Toptan göçeceğini göremiyor. Bolşevikler bilmiyorlar mı ki daha bugüne kadar ve belki de yarın bile Müsavat hükûmeti İngilizlerin elindedir! Lâzımı kadar söyledim ve yazdım. Bakisi kendilerinin bileceği. 3. Fırkadan bugün gelen mühim malûmat:

— İngilizler Artvin kasabasındaki askerlerini çekerek kasabayı Gürcülere teslim etmişlerdir.

— Batum limanında İngilizlerin üç kurvazörüyle üç gün evvel gelen iki dretnot olmak üzere beş parça harp gemileri vardır. 15 Nisan'da bu filodan bir bando ile seksener mevcutlu ve beher bölükte dört hafif makineli tüfek bulunmak üzere sekiz bölüklük bir kuvvetle sokaklarda nümayişler yaptıkları haberi de bilâhare geldi.

9 Nisan tarihli *Peyam-ı Sabah* gazetesinde *Zogornizayn* gazetesine atfen

Levent Şahverdi Arşivi

havadis: "Ermenistan hududlarını tahdide memur heyet-i murahhasa reisi Wilson tarafından ahiren vukubulan müdahale üzerine Batum ile Trabzon arasında bulunan Lâzistan sevahilini Ermenistan'a vermeye karar vermişlerdir. Ermenistan'ın garp hududu Karadeniz'in Of limanından başlayarak cenuba doğru Bayburt'a oradan Kâğdariç, Beypınar, Pülümür, Kemmizi, Palu'ya kadar mümted olacaktır. Erzincan, Harput Ermenistan hududu haricinde bırakılmıştır. Cenup hududu Palu'dan başlayarak Çapakçur, Sason, Bitlis'in 30 kilometre cenubunda, Müküs, Çölemerik ve eski İran hududu." Ne âlâ havadis! Ermenilerin aklı başlarına geldiği vakit galiba artık yapacak işleri de kalmayacak. Bu mıntıkadaki Türk ve Kürtlere hâkim olmak için evvelâ bunları imha edeceklerdir! Başka çareleri yok!... Bu işe Ermeniler pek ehildirler. Daha işgal altında tuttukları Kars mıntıkasında bile katliamlarla ve yağma ile hükûmet tesisine çalışmakta iken bu ne hudud! İnşallah yakında ordunuzun silâhlarını toplayacağım. Heyet-i Temsiliye'den 16 Nisan'da Kafkasya ve bolşeviklerle münasebât hakkındaki uzun şifrelere cevap geldi:

Baha Sait Bey'in Faaliyeti

Ankara: 15/4/1336

Zata Mahsus
Fevkalâde müstaceldir.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C.12/36 şifreye
Baha Sait Bey'in bahseylediği mukavelename akdemce arz eylediğim gibi tarafımızdan imza olunmamıştır. Sureti âtide arz olunur.

Mustafa Kemal

Suret

Rusya Müttehit Sovyetler Cumhuriyeti namına hareket eden ahali komiserleri sovyetinin Kafkasya'daki İştirakiyun Fırkası Kafkas mahallî merkez komitesi murahhası ile Türkiye ihtilâl hareketini temsil eyleyen Karakol Cemiyeti ve Uşak Kongresi heyet-i icraiyesi namına hareket eden Kafkasya'daki murahhas Baha Sait beyninde ber vech-i âti akd-i muahede olunur.

1 — Tarafeyn-i âkideyn gerek memleketleri dahilindeki muhalif ihtilâllerde ve gerek hariçteki Avrupa-yı garbî fütuhâtcı hükûmetlere karşı bilcümle vesait ve kuvvetlerile yekdiğerine teavün esası dahilinde tecâvüzî ve tedâfüî ve bir ittifak-name akdederler.

2 — Tarafeyn-i âkideynin işbu ittifak muahedesini akiddeki başlıca gayeleri:

a) Cümle memâlik-i İslâmiyenin Avrupa-yı garbi emperyalistleri boyunduruğundan tahlisi.

Levent Şahverdi Arşivi

b) İran, Arabistan, Mısır, Hindistan ilh. gibi memâlik-i İslâmiyede garbi Avrupa'nın emperyalist burjuva hükûmetlerine ve bilhassa Asya ve Afrika'da İngiliz emperyalistine karşı mücadele.

c) Elveym teşekkül etmiş bulunan ve Avrupa emperyalistlerine karşı açılan mücadele neticesinde teşekkül edecek olan sovyet tarz-ı idaresinin kabul ve teyidini teminden ibarettir.

3 — İşbu gayeye vusul için Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti salifü'z-zikr Türkiye teşkilât-ı ihtilâliyesine silâh, mühimmat ve para vesaire tedarik ve temini hususunda kemâliyle ibrazını taahhüt eyler. Türkiye teşkilât-ı ihtilâliyesi işbu muahedenamenin imzasını müteakip silâh, mühimmat ve para ihtiyacını Rusya sovyetlerine bildirecek ve mezkûr Sovyetler işbu matleb-i bilâ-ihmâl kabul ve icra edecektir.

4 — Türkiye teşkilât-ı salifesi Rusya cumhuriyetinden talep eyleyeceği miktarda müsellah kuvâ-yı askeriyeyi Denikin, Kolçak ve Rusya Sovyetleri cumhuriyeti diğer düşmanlarına karşı harbetmek için ihzar etmeyi taahhüt ederler.

5 — Türkiye ihtilâl hükûmet-i muvakkatesini temsil eyleyen Karakol Cemiyet-i ihtilâliyesi ve Uşak Kongresi heyet-i icraiyesi Batum, İran, Afganistan ve Hindistan'da İngiltere aleyhine bir kıyam ihdası için muktezi teşebbüsata hemen ibtidâr edecekleri ve Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti dahi icab eyleyen para, esliha ve mühimmatı kâmilen tedarik etmeyi müteahhiddirler.

6 — Garbi Avrupa emperyalistleri aleyhine İslâm memleketlerinde yapılacak işbu millî ihtilâlleri himaye edecek olan Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti bu müslüman memleketlerinden her birinin istiklâl-i tammını tanıyacağını ve mes'ele-i dahiliyelerine kat'iyyen müdahale etmeyeceğini ve ahali-i mahalliyenin arzusuna muhalif ictimai ve siyasi teşkilât ihdasını talep etmeyeceğini müteahhittir.

7 — Rusya Sovyet Cumhuriyeti garp emperyalistlerine karşı kıyam eyleyen cümle Müslüman memleketlerini ve bu hareketlerin başında her hükûmeti işbu tecavüzi ve tedâfüî muahedenameyi kendisi imza eylemişçesine müttefik ad ve kabul ettiğini müteahhittir.

8 — İşbu memleketteki siyasî ve ictimai tarz-ı idarenin tesis ve teşkili ahalisinin serbest ve arzu ve iktihadına tabi olup tarafeyn-i âkideyn akvâm-ı mezkûrenin arzularını cebr ve tazyik etmemeyi taahhüt ederler.

9 — Türkistan'da müteşekkil olan Sovyetler idaresinin tahkim ve tarsini için icab eden tedâbirin ittihazını Türkiye hükûmet-i muvakkate-i ihtilâliyesi kabul ve taahhüd eyler.

10 — Denikin ve Kazaklara karşı Dağıstan'da yapılan mücadelâtta Dağıstanlılar sovyetler tarz-ı idaresi lehine temayul eylediğinden işbu memleketteki amele ve köylü ve ahalinin serbest arzusuna tebaan teşekkul eyleyen sovyetlere müzaheret göstermeyi Türkiye ihtilâl hükûmet-i muvakkatesi taahhüd eyler. Dağıstan hükûmetinin tarz-ı terekkubune gelince bunu tayin Dağıstan amele ve köylü kongresinin hakkı olup tarafeyn-i âkideyn bu mes'eleye kat'iyyen müdahalede bulunmayacaklarını taahhüt ederler.

Levent Şahverdi Arşivi

11 — Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti ve Türkiye ihtilâl hükûmetinin İngiltere ve Rusya emperyalistlerine karşı Kafkasya'da açacağı hareket-i müştereke Avrupa emperyalistlerinin emir ve nüfuzu tahtında işbu mukavelenin istihdaf eylediği gayelere muhalif hareket ve elyevm tarafeyn-i âkideyn yekdiğerinden tefrik eden Gürcistan ve Ermenistan ve Azerbaycan hükûmet-i hazıraları tarafından ihlâl edildiğine nazaran Türkiye hükûmet-i muvakkate-i ihtilâliyesini temsil eyleyen Uşak Kongresi Heyet-i İcraiyesi ve Karakol Cemiyet-i ihtilâliyesi ber vech-i bâlâ üç hükûmeti gerek Rus emperyalistleri gerek İngiliz ve gerek Avrupa-yı garbinin sair istilâcı devletlerine karşı tarafeyn-i âkideyn ile müttehiden hareket edecek hükûmetlerle bu hususta Kafkas teşkilât-ı mahalliyesine muavenet ve müzahereti taahhüt eyler. İşbu darbe-i hükûmeti Azerbaycan'da tatbik için Türkiye hükûmet-i muvakkate-i ihtilâliyesi Azerbaycan Türk ahalisinin temayülât-ı ırkiyyesinden ve Azerbaycanlılarca maruf Türk milliyetçilerinin nüfuz ve şahsiyetlerinden istifade etmeyi taahhüt eyler. Azerbaycan hükûmet-i ihtilâliyesinin tarz-ı teşekkülü Azerbaycan amele ve köylü kongresinin serbestçe vereceği karar dairesinde olacağından tarafeyn-i âkideyn kongre mukarreratına muhalefet etmemeyi taahhüt eyler.

12 — Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Şimâli Kafkas gibi bilcümle Kafkas hükûmâtının temami-i istiklâlleri tarafeyn-i âkideynce kabul edilmiş olduğundan bunların yekdiğerinden ayrı bir surette müstakillen veyahut Kafkas İttihadına iltihak suretiyle veyahut federasyon şeklinde düvel-i muazzamadan birine iltihak şeklinde tesis-i hükûmet eylemeleri hususunda alâkadarânın kemâliyle serbest bırakılacaklarını ve bu mes'eleye hiç bir suretle müdahale etmeyeceklerini tarafeyn-i âkideyn kabul ve taahhüt eyler.

13 — İşbu muahedenamenin iki nüshası evvelemirde bir taraftan Rusya Sovyetleri hükûmet-i cumhuriyesinin Kafkasya'daki murahhasları yani Rusya Komünist Partisinin mahallî komitesi ve diğer taraftan da Karakol Cemiyet-i ihtilâliyesinin ve Uşak Kongresi heyet-i icraiyesinin murahhası tarafından imza edilecektir. Bu suretle mümza nüshalardan bir adedi Karakol Cemiyet-i ihtilâliyesi ve Uşak Kongresi merkez-i umumileri tarafından tasdik edilecek ve diğer adedi umûr-ı hariciye ahali komiserleri sovyeti reisi ve Rusya sosyalist federatif sovyetler cumhuriyetinin heyet-i icraiye-i merkeziyesi reisi tarafından bade't-tasdik mütekabilen imza edilen muahede teati edilecektir.

14 — İşbu muahede 13. maddede zikredilen surette imza edildikten sonra iktisab-ı kat'iyyet eyleyecektir. Tarafeyn-i âkideynin Kafkasya'daki murahhasları kendi imzalarını müteakip ittifaknameyi mevki-i tatbike koyacak ve hükûmât-ı metbualarının tasdikine intizar etmeyerek hareket-i müşterekeye mübaşeret eyleyeceklerdir.

15 — İşbu muahedename Baha Sait Bey tarafından 1920 senesi Kânunusâni'nin 11. günü Bakü şehrinde akid ve imza edilmiştir.

Heyet-i Temsiliye Namına Mustafa Kemal

Levent Şahverdi Arşivi

Bu ne cür'ettir? Uşak kongresi de kim oluyor. Orduda kimler acaba malûmattar? Bilâkaydüşart felâketimizi mucip olan bu cinayeti nasıl irtikâp etmişler? Bu muahedenin kuvve-i teyidiyesi nedir? Hususiyle ben şarkın kumandanıyım, benden habersiz neye muvaffak olunabilir? İkinci şifre 17 de geldi:

Ankara: 16/4/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C. 13/4/1136 şifreye — İmza edilmek üzere Kara Vasıf Bey tarafından gönderilen itilâfname suretini arz etmiştim. Buna verdiğim cevabı ve bu münasebetle Rauf Bey'e yazdığım telgrafı aynen âtide arz ediyorum. Katiyyen imza etmedim ve Rauf Bey de hiç bir muamelede bulunmadı. Baha Sait Bey yalan işaa ediyor. Kara Vasıf Bey Karakol Cemiyeti namına malûmatımız hilâfına imza etmiş ise bundan da malûmatımız ve buna muvafakatimiz yoktur. Bu hususta ıttılaımız haricinde hiçbir muamele yapılmadığına itimad-ı tam buyurarak arzu buyurulduğu gibi red ve tekzib ve bolşevik ve Kafkas işlerinde vukubulacak tasavvurat ve teşebbüsatımızı aynen zât-ı âlinize arz etmedikçe bundan sonra da hiç bir şey yapılmayacağını arz ederim.

Birinci Suret

(Rauf Bey'e yazılan mektubun suretidir)

Vasıf Bey'in taraf-ı âlinizden dahi mütalâa buyurulduğu beyan edilen 26 Şubat 1336 tarihli mektubu ve iki kıt'a meltufu alındı. Esas mesail hakkında serd-ı mütalâadan evvel hakkında şunu dikkati âlinize yaz ederiz. Vasıf Bey'in dahil ve harice karşı Karakol Cemiyeti namı altında mustakil bir komitenin heyet-i merkeziyesi olarak hareket ettiği ve Baha Sait Bey'in Karakol Cemiyetinin ve Uşak Kongresinin selâhiyettar ve mustakil murahhası olarak Bolşeviklerle bütün memleketin mukadderatına ait muahedat akdettiği sabit oluyor. Vasıf Bey'e cevaben yazdığımız mektupta Karakol Cemiyeti ve bilhassa bu cemiyetin dahilen ve haricen mustakil harekete mezun bir heyet-i merkeziyesini ve Baha Sait Bey'in sıfat ve selâhiyetini tanımakta ve binaenaleyh Baha Sait Bey tarafından hakikate mutabık olmayan sıfat ve selâhiyette başlanmış olan müzakereye ve yapılmış olan muahedeye temasta mazur olduğumuzu bildirmek Vasıf Bey ve rüfekasına sadece Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İstanbul Heyet-i merkeziyesi olarak tanıdığımızdan böyle olduğu temin ve teyid edilmedikçe ve mühim mukarreratın sabık heyet-i merkeziye azasından olup İstanbul'da bulunan rüfekanın müzakere ve münakaşasından geçtiği anlaşılmadıkça nazar-ı itibare alınmayacağı yazılmıştır. Vasıf Bey'in mektubunda İstanbul'a bolşevik murahhası olarak Miralay Ilyaçef geldiği

Levent Şahverdi Arşivi

ve yapılacak ittifaknameyi mumaileyhin alıp götüreceği mukayyettir. Zat-ı aliniz bu zatla görüştünüz mü? Filhakika selâhiyete malik midir? Ve bugün imzamız tahtında yedine bir vesika vermek hususundaki reyiniz nedir. Bundan başka Baha Sait Bey'in yaptığı 15 maddelik muahedenameyi gördünüz mü? Bizce bu muahedename mevaddında bir defa sahtekârlık vardır. Çünkü Türkiye hükûmet-i muvakkate-i ihtilâliyesini temsil eyleyen Uşak Kongresi Heyet-i İcraiyesi ve Karakol Cemiyet-i ihtilâliyesi gibi ifadeler mugayir-i hakikattir. Muahedename mevadd-ı umumiyetle bugünden ifasını deruhde edemeyeceğimiz hususatı ihtiva eyliyor. Zat-ı aliniz bizzat İlyaçef ile görüşüp selâhiyetini anladıktan sonra bugün için deruhde edebileceğimiz noktalarını ihtiva etmek uzere kısa bir ittifakname esası hazırlar ve onu şifre ile bize bildirirsiniz. Biz de bir taraftan kolordu kumandanları arkadaşlarımızın bu hususa dair nokta-ı nazarlarını istimzaç ederiz. Ancak ondan sonra taahhüdatta bulunabiliriz. Ve taahhüdatımızın Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi heyet-i icraiyesi gibi heyetler tarafından teyidine ve bu suretle harice karşı vahdet-i tammeye malik olmadığımızı izhar ve işaaya meydan vermeye de bittabi razı olmavız. Vasıf Bey ve rüfekasıyla Karakol mes'elesi hakkında pek ciddi olarak görüşmenizi rica ederim. Eğer bu arkadaşlar bizim evvelce Karakolun intişar etmemesi hakkında verdiğimiz kararını yaptığımız tebligatı nazar-ı itibara almamışlar ise bize karşı doğru hareket etmemiş olurlar. Ve fimabad ayni tarz-ı harekete devamları takdirde kendileriyle muamele ve irtibatı kat'etmek mecburiyetinde kalacağımızı kendilerine anlatınız. Halil ve Nuri Paşalara Erzurum üzerinden yeni talimat gönderilmiştir. İcab ederse delâlet-i âlinizle de göndeririz. Kafkasya'ya bir murahhas göndermek lazımsa Bekir Sami Bey'in gitmesi lüzumunda musırrım. İşte Baha Sait Bey'in maksada ve gösterilen itimada karşı ne yolda muamele ettiği meydandadır. Edip Bey ne maksatla ve ne vakit İtalya'ya gönderilmiştir. Mir-i mumaileyh için Vasıf Bey'in talep ettiği vesika ve talimatı verebilmek için evvelâ bunun sıfat ve selâhiyeti ve sebeb-i seyahatini bilmek lâzımdır.

İkinci Suret (Vasıf Bey biraderimize)

26 Şubat 1336 tarihli mektupları ve melfufâtı buradaki rüfeka ile beraber kemâl-i ehemmiyetle okuduk. Mektubunuz iki mühim mütalâa hakkında izahat ve mütalaatı ihtiva ediyor. Melfufâtta Türkiye ahval ve hareketini temsil eden Karakol Cemiyeti ve Uşak Kongresi heyet-i icraiyesi namına hareket eyleyen Kafkasya'daki murahhas Baha Sait Bey'in bolşeviklerle yaptığı bir muahedename müsveddesi ile bunun mevaddı hakkında tadilât ve izahatı havi bir mütalaanamedir. Bolşeviklerle irtibat ve ittifak ve Anadolu vaziyet-i âtiyesi başlı başına mühim ve umum milletin hayatına müteallik mesaildendir. Mektub-ı âlilerinin ve melfufatı muhteviyatında Türkiye hükûmet-i muvakkate-i ihtilâliyesini temsil eyleyen Uşak Kongresi heyet-i icraiyesi ve Karakol Cemiyeti ihtilâliyesi gibi ifadelere tesadüf edilmiştir. Bir de muahedenin tarafımızdan tebyiz ve

Levent Şahverdi Arşivi

imzasından sonra Karakol tarafından da mühürlettirileceği zikrediliyor. Karakol Cemiyeti nizamnamesi tarafımızdan tanzim ve bade't-tab kıtaata gönderilmesini müteakip bunun tatbikatında mazarrat gördüğümüz ve kongreler mukarretatıyla tesbit edilen esasata mutabık olmadıktan başka vahdet-i umumiye ve milliyemizi ihlâl edeceği mülâhazasıyla hiçbir tarafta tatbik edilmemesini tamim etmiştik. Ve zât-ı âlinizle Sivas'ta görüştüğümüzde bu cemiyeti izah ve Karakol nizamnamesinde mevzuubahis olan büyük erkân-ı harbiyeden maksat ne olduğu izah edilmişti. Zât-ı âliniz Anadolu'daki teşebbüsattan henüz malûmattar olmadığınız bir sırada böyle bir nizamname kaleme aldığınızı ve bu cemiyet teşekkül ve taazzuv ettiği takdirde büyük erkân-ı harbiyenin Heyet-i Temsiliye olacağını ifade buyurmuştunuz. Biz bütün rüfekanın Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin esasatı dâhilinde çalıştığı dâhilî ve haricî tedabir-i siyasiye ve icraiyeden millete karşı dünyaya karşı ve tarihe karşı Heyet-i Temsiliye'nin mes'ul bulunduğu kanaatindeyiz. Baha Sait Bey'in kullandığı sıfat ve selâhiyetten haberdar olmadığımızdan ve İstanbul'da harice karşı müstakil bir mevcudiyet izharından ve harekâtında müstakil olan bir heyet-i merkeziyenin vücudunu bilmediğimizden Baha Sait Bey'in kabiliyet-i icraiyesi muhtac-ı tetkik görülen taahhüdatı üzerine Karakol Cemiyeti heyet-i merkeziyesiyle beraber vaz'-ı imza etmekte mazur olduğumuz gibi arkadaşlarımızın bu tarz-ı hareketi de ez her cihet menafi-i memlekete mugayir görürüz. Gerek zât-ı âlinizi ve gerek zât-ı âlinizle beraber çalışan arkadaşımızı Heyet-i Temsiliye Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin İstanbul heyet-i merkeziyesi olarak tanımaktadır. Yoksa siyaset-i dâhiliye ve hariciyede ayrı ayrı komitenin itilât etmiş şekline delâlet edecek her türlü muamelât ve tezahüratı kat'iyyen reddederiz. Eğer memleket ve milletin menafi-i âliyesi müşterek ve muttehid çalışmamızı iktiza ettiriyorsa müşareket ef'alimizi ancak âmâl-ı milliye mutabakatı fiilen sabit olmuş bulunan esasat-ı malûme dairesinde cereyan edebilir. Ahval ve hâdisat şekl-i hazırın ve esâsât-ı mesrûdenin tadil ve tebdilini iktiza ettirirse yine bilcümle alâkadaranın malûmat ve mütalaatı inzimam etmek ve orduyu bi'n-netice anarşiye duçar etmekten tevakki edilerek olabilir. Binaenaleyh gerek bolşeviklerle irtibat ve ittifak meselesinde ve gerek tedabir-i âtiyenin ittihazında Müdafaa-i Hukuk İstanbul heyet-i merkeziyesiyle muhabere ve muamelede bulunduğumuzun teyid ve temin edildiği ve bu gibi mühim mukarreratın orada bulunan sâbık Heyet-i Temsiliye azasından netice-i müzakeratına iktıran ettiğine dair izahata intizar ederiz. Bitti.

Heyet-i Temsiliye Namına M. Kemal

Baha Sait Bey'in akılsızca cür'etine ve bunu gönderen ve vekâlet verenlerin idrâkine hayret! Ortada bir Heyet-i Temsiliye var, bütün kolordular da buraya bağlanmıştır. İstanbul'da Meclis-i Meb'usanın açılacağı günün arifesinde (12'de Meclis açılıyor, 11'de Baha Sait Bakü'de muahede imzalıyor) bizi tarumar edecek bir taahhütname imzalanıyor. Asıl garibi bu metni 26

Levent Şahverdi Arşivi

Şubat'ta Heyet-i Temsiliye'ye de göndererek tasdik ettirmek istiyorlar. 3 Mart'ta Heyet-i Temsiliye bir nebze bundan malûmat vermiş 5 Mart'ta da ben cevap vermiştim. O zaman şimdi verilen tafsilât verilmemişti. Bugünkü vaziyet bir rezalet olmuştur. Demek Azerbaycan işlerini ve Ruslarla temas mes'elesini benim Halil Paşa, Doktor Fuat gibi zatlarla uğraştığımı görünce Baha Sait'in mevkii sarsıldı ve işi mecra-yı tabiisine dökmek ve bu meyanda mevkiini sağlamlaştırmak için bana malûmat vererek müracaat ediyor. Bolşevikler de Baha Sait'in Türkiye'yi temsil etmediğini anlamış olacaklar ki Heyet-i Temsiliye tarafından selâhiyettar heyet istiyorlar. Atideki mütalaamı Heyet-i Temsiliyeye yazdım:

Erzurum: 18/4/1336

Ankara'da Heyet-i Temsiliyeye

Gayet aceledir: C. 15 Nisan 1336.

1 — Baha Sait Bey'e lâzım gelen ihtarat ve vesâyânın ifası yine Heyet-i Temsiliye tarafından yapılmalı ve mumaileyhin evza ve harekâtından Bakü heyet-i muhteremesinin tenvir ve haberdar buyurulması daha muvafık olacaktır.

2 — Asıl mühim ve müstacel olan maddeye gelince 13 Nisan 1336 tarihli mufassal arz ve teklifim vechile Heyet-i murahhasanın sürat-i tayin ve izamıdır. Fakat vakit o kadar gecikmiş ve vukuat o derece ilerlemiştir ki bu heyetin intihap ve izamı herhalde birinci safhaya yetişemeyecektir. Halbuki âti-i karîbde Kafkasya'da vukuat infilâk edince millet namına selâhiyet ve milletin âmâl-i mes'ülesine muvafık hiçbir müzakere yapılıp ihzar edilmemiş ve lâakal harekât nokta-i nazarından askerî bir plân bile gösterilmemiş olduğundan agleb-i ihtimâlât Elviye-i Selâse dahilinde karşı karşıya gelecek ve bazı anlaşmazlıklar da vuku bulabilecektir. Bunun için Heyet-i Temsiliye izhar edeceği heyete takaddüm etmek üzere ve yalnız askerî nokta-i nazarından ehliyet ve kifayeti kolorduca mücerreb olan Trabzon'daki Alay Kumandanı mümtaz Binbaşı Ali Rıza Bey'in refakatine bir zabit ilâvesiyle hemen Bakü'ye göndermeyi muvafık görüyorum. Ondan sonra büyük heyet, büyük ve umumî plânlar dairesinde müzakereye müsaraat eder. Görüşülecek ve tesbit edilecek mevaddı zeylen arz ediyorum. Bu bâbdaki karar ve mütalâalarının müsaraaten inba buyurulmasını istirham eylerim.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Erzurum: 18/4/1336

Heyet-i Temsiliyeye

Bakü'ye gönderilecek askeri heyet-i murahhasaya verilecek talimat ber vech-i âti olacaktır:

Levent Şahverdi Arşivi

1 — Emperyalist hükûmetler aleyhine harekâtı ve bunların taht-ı tahakküm ve esaretinde bulunan mazlum insanların tahlisi gayesini istihdaf eden bolşeviklerle tevhid-i mesai ve harekâtı kabul ediyoruz.

2 — Bolşevik kuvvetleri Gürcistan üzerine harekât-ı askeriye yapar veyahut takip edeceği siyaset ve göstereceği tesir ve nüfuzla Gürcistan'ın da tamamen bolşevik idaresini kabul etmesini ve bolşevik ittifakına dahil olmasını ve içlerindeki İngiliz kuvvetlerini çıkartmak üzere bunlar aleyhine harekâta başlamasını temin ederse Türkiye hükûmeti de emperyalist Ermeni hükûmeti üzerine harekât-ı askeriye icrasını ve Azerbaycan hükûmetine bolşevik esâsâtını ve âmâlini tamamen kabul ettirmeyi ve bu hükûmeti bolşevik zümre-i düveliyesine idhal etmeyi taahhüt eyler. Binaenaleyh Azerbaycan üzerine Rus bolşevik harekât-ı askeriye icrasına lüzum görmüyoruz.

3 — Türkiye kuvvetleri halen Ermeni hükûmetinin idaresi altında bulunan araziyi işgal ettikten sonra ekseriyet-i kahiresi İslâm olan mezkûr mıntıkada kuvvetli teşkilât-ı askeriye vücude getirecek ve usul-i idareyi tanzim ve tesis eyleyecektir.

4 — Atiyen bolşevik esâsât ve programına göre emperyalist hükûmetler aleyhine harekâtın temini için Türkiye bolşevik hükûmetinden para, erzak ve cephane hususunda azamî muavenet talep ve rica eyler.

5 — Bundan maada hususata ait müzakere ve mukavele Heyet-i Temsiliyece gönderilecek heyet-i murahhasa tarafından akdedilecektir.[102]

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

17 Nisan ajansı:

17 Nisan 1336

Ajans

1 - İstanbul işgaline müteallik İngiliz tecavüzâtı meyanında Meclis-i Mebusanın dahi içinden cebren meb'uslar alınarak tevkif edilmek suretile İngiliz kuvâ-yı müsellahasının taarruzuna maruz kalındığı ve bunun üzerine artık İstanbul'da devam-ı in'ikadına imkân kalmamış olan Meclis-i Meb'usanın ictimaat-ı umumiyesini tehir etmiş olduğu ve meb'uslardan kurtulabilenlerin Ankara'da ictima edecek olan Meclis-i fevkalâde-i milliye iştirak etmek üzere buraya gelmiş ve gelmekte bulundukları malûmdur. İngiliz emir ve iradesiyle mevki-i iktidara gelen Ferit Paşa hükûmeti İngilizvari hareketle evvelki gun İstanbul'daki Meclis-i Meb'usanı fesh etmiştir. İstanbul muhafızları riyasetinde içerlerinde İngilizler de bulunan muhtelif kuvve-i askeriye alarak Meclis-i Meb'usana gitmiş ve orada tesadüf ettiği beş on meb'usa Meclisin bu irade-i seniye mefsuh olduğu bi'l-beyan kendilerini dışarıya atmıştır. Zaten İngiliz tahakkümü ve tasallutu

102 Cevap geciktiğinden 22 ve 23 ve 26'da tekid ettim. 27'de cevap aldım.

Levent Şahverdi Arşivi

tahakkuk ettikten sonra İstanbul'da Meclis kalmamış idi. Mamafih öyle de olsa Ferit Paşa hükûmeti şu tarz-ı fesih ile İngilizler elinde ne kadar baziçe olduğunun yeni ve pek müstekreh bir delilini daha vermiş oluyor.

2 — Anzavur'un takip ve istiskaline memur Bursa Kuvâ-yı Milliye efradı bugün Kirmasti'ye dâhil olmuşlardır. Merkumun etbâ'ı olan eşkiya Karacabey ve Kirmasti'yi yağma ederek kaçmışlardır. Ciddiyetle takip olunuyorlar.

3 — İstanbul'dan emin vesaitle bildiriliyor. Pek büyük tazyik altında bulunuyoruz. Milleti nifak ve kitale sevk etmek için her türlü tebligata teşebbüsat yaptırıyorlar. Vatanperver İstanbul matbuatı ve alelûmum İstanbul tebligatı cebir elindedir. Milletin bu tazyikatı daima hatırda bulundurulması İstanbul'da bulunan bütün vatanperverler ve bütün rical-i âliye rica ediyorlar.

4 — *Times*'ta okunmuştur: İstanbul'un işgali haberi Tunus'ta heyecanı mucib olarak ulema tarafından sokaklara beyannameler yazılmıştır. Darülfünun gençleri cemm-i gafir halinde Fransız valisi ..... müracaatla hilâfet-i İslâmiye makarrının işgalini protesto etmişlerdir. Fransız valisi nümayişçilerden yedi murahhası nezdine kabul ederek Tunus'taki galeyan-ı efkârı teskin edebilmek üzere İstanbul işgalinin ahval-i ahire iktizasıyla bir tedbir-i muvakkatten olduğunu Fransa ise müdahale ederse bunun müslümanlığın selâmeti için bir teminat teşkil edeceğini söyledikten sonra Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ebedî revâbıttan bahseylemiştir.

5 — Almanya'da Fransız ve İngiliz zabitlerine karşı taarruzların devam ettiğini Times gazetesi yazıyor... gazetesi Almanya'dan bilhassa Fransa aleyhine hafi tertibat ve teşkilâta müstenit bir hareket-i hasmane mevcut olduğunu kaydediyor.

6 — İstanbul'da İngiliz tertibi mahsulü olarak kuvâ-yı tenkiliye kumandanlığı unvanıyla yeni bir memuriyet ihdas edilmiş ve şimdilik kumandanlığa Ferit Paşa yârânından Yusuf Rasih isminde biri tayin olunmuştur. Halkın oynanacak komedyaya uzaktan seyirci vaziyette bulunduğu bildiriliyor.

Anadolu Ajansı

Anzavur'un harekâtı hakkındaki malûmat:

Ankara: 16/4/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Anzavur'un vaziyeti hakkında 61. Fırka Kumandanı Kâzım Bey'den alınan 12 Nisan 1336 tarihli malûmat hülâsası ber vech-i âtidir: Anzavur Kirmasti, Karacabey, Bandırma, Erdek, Gönen, Biga kasabalarına nüfuzunu sirayet ettirmiştir. Kendisine padişah tarafından paşalık rütbesi, Karesi Mutasarrıflığı ve umum kuvâ-yı takibiye kumandanlığı verilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Anzavur Biga'daki kuvvetiyle Balya üzerine ve Gönen, Karacabey'deki kuvvetleriyle de Balıkesir üzerine ilerlemek tasavvurundadır. 61. Fırka Balıkesir'de tahaşşüdün ikmaline kadar Balıkesir'in 20 kilometre şimâlinde şarktan garba doğru bir setir hattını tesis etmiştir. 61. Fırka 12 Nisan'da Balıkesir'de tecemmuunu ikmâl edecek ve 12 Nisan'da ileri hareketi başlayacaktır. Bursa'da toplanan kuvvetlerde 13 Nisan'da harekete başlayacaktır.

Heyet-i Temsiliye Namına Mustafa Kemal

Fetva, Hatt-ı Hümâyûn ve Hükûmetin Beyannamesi

Heyet-i Temsiliyeden fetva hakkında gelen telgraf:

Ankara: 16/4/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

1 — Ankara müftü ve ulemasının verdiği fetva-yı şerife imza eshabı tarafından bugün müftülere tebliğ edildi. Vilâyet ve elviye-i müstakille ile kazalar müftü efendilerinin dahi vaz'-ı imza etmek suretiyle iştiraklerinin temini münasip olur.

2 — Mıntaka-i âlileri dahilindeki müftü efendilerin fetvaları asılları posta ile gönderilmekle beraber şimdiden telgrafla isimlerinin iş'arı mercudur.

Heyet-i Temsiliye Namına Mustafa Kemal

Fetva! Tarihimizde bir silsile-i fecâyidir. Matbaanın icadından üç yüz sene sonra dahi memleketimize girmesi fetva-yı şerif (!) ile olmuştur. Bu sefer bu münasebetsizliği evvela İstanbul yaptı. 11 Nisan'da İstanbul gazetelerinde "Fetvâ-yı şerife sureti" hatt-ı hümayun ve hükûmetin beyannamesi baykuşlar gibi sırada idiler. Bunlardan sonra Ankara fetvasını yazacağım. Millet esaret altına düşüyorken İstanbul'un ulemast, padişahı, hükûmeti ile Anadoludaki milletin düşünce ve arzuları ve bunları tarz-ı beyanları görülecektir.

Fetva-yı Şerife Sureti

Sebeb-i nizam-ı âlem olan halife-i İslâm edamullahu taala hilâfetihi ilâ yevmi'l-kıyam hazretlerinin taht-ı velâyetinde bulunan bilâd-ı İslâmiye'de bazı eşhas-ı şerire ittifak ve ittihad ve kendilerine ruesa intihab ederek tebaa-i sadıka-i şahaneyi hiyel ve tezvirat ile iğfal ve izâle ve bilâ-emr-i âli ahaliden asker cem'ine kıyam edip zahirde askeri iaşe ve techiz bahanesiyle ve hakikatte cem'-i mal sevdasıyla hilâf-ı şer'-i şerif ve mugayir-i emr-i münif bir takım garâmât ve vergiler tarh ve tevzi ve enva-i tazyik ve işkencelerle nâsın emvâl ve eşyâsını gasb ü garet ve bu vechile ibadul-

Levent Şahverdi Arşivi

laha zulmü itiyad ve tecrime cesaret ve memâlik-i mahrusanın bazı kurâ ve bilâdına hücum ile tahrib ve hâk ile yeksan ve tebaa-i sadıkadan nice nüfus-ı masumeyi katil ve itlaf ve dimai-i mahfufeyi sefk ü irâka ettikleri ve canib-i emirü'l-müminininden mensup bazı memurin-i ilmiye ve askeriye ve mülkiyeyi hodbehod azil ve kendi hempalarını nasb ve merkez-i hilâfet ile memâlik-i mahrusanın muvasalat ve münakalat ve muhaberatını kat' ve taraf-ı devletten sâdır olan evâmirin icrasını men ve merkez-i diğer memalikten tecrid ile şevket-i hilâfeti kesr ve tevhin kasdederek makam-ı mualla-yı imamete ihanet etmekle taat-ı imamdan huruç ve devlet-i aliyenin nizam ve intizamını ve bilâdın asayişini ihlâl için neşr-i erâcif ve işaa-ı ekazib ile nasıl fitneye saik ve sai-i bi'l-fesad oldukları zahir ve mütehakkik olan rüesa-yı mezburun ile a'van ve etbâ-ı bağiler olup dağılmaları hakkında sadır olan emr-i âliden sonra hâlâ inad ve fesadlarında ısrar ederlerse mezburların habasetlerinden tathir-i bilâd ve şer ve mazarratlarından tahlis-i ibad vacib olup *fekaatilulletiy tebgıy hatta tefiy'e ilâ emrillah* nass-ı kerimi mucibince katl ü kitalleri meşru ve farz olur mu?

Beyan buyurula.

Elcevap: Allahutealâ a'lem olur.

Bu suretle memâlik-i mahrusa-i şahanede harb u darba kudretleri bulunan müslümanlar imam-ı âdil halifemiz sultan Mehemmed Vahideddin Han hazretlerinin etrafında toplanıp mukatele için vaki olan davet ve emrine icabet ve bugat-ı mezbûrûn ile mukatele etmeleri vâcib olur mu beyan buyrula.

Elcevap: Allahutealâ a'lem olur.

Bu surette halife-i müşarünileyh hazretleri tarafından bugat-ı mezbûrûn ile mukatele için tayin olunan askerle mukateleden imtina ve firar eyleseler mürtekib-i kebire ve âsim olup dünyada ta'zir-i şedide ve ukbâda azab-ı elime müstahak olurlar mı, beyan buyurula.

Elcevap: Allahutealâ a'lem olurlar.

Bu surette halifenin asakirinden olup da bugatı katledenler gazi ve bugat tarafından katl olunanlar şehit ve müsâb olurlar mı beyan buyurula.

Elcevap: Allahutealâ a'lem olurlar.

Bu surette bûgat ile muharebe hakkında sadır olan emr-i sultaniye itaat etmeyen müslümanlar âsim ve tazir-i şer'iye müstahak olurlar mı, beyan buyurula.

Elcevap: Allahutealâ a'lem olurlar.

Ketebetü'l-fakir Dürrizade Esseyid Abdullah afi anhümâ

Hatt-ı Hümayun Sureti

Vezir-i meâli-semîrim Ferit Paşa

Selefiniz Salih Paşa'nın vuku-ı istifası cihetiyle mesned-i sadaret derkâr olan ehliyet ve reviyyetinize binaen uhdenize tevcih kılınmış ve meşihat-ı İslâmiye dahi Dürrizade Abdullah Bey uhdesine ihale edilmiştir. Kanun-ı Esasi'nin 27. maddesi mucibince teşkil eylediğiniz heyet-i cedide-i vükelâ

Levent Şahverdi Arşivi

tasdikimize iktiran etmiştir. Mütarekenin akdinden bed' ile bi't-tedric nokta-i salâha takarrüb eden vaziyet-i siyasiyemizi milliyet namı altında ika edilen iğtişâşât vahim bir hale getirmiş ve buna karşı şimdiye kadar ittihazına çalışılan tedabir-i muslihane faidesiz kalmıştır. Ahîren tebarüz eden vekayie göre bu hal-i isyanın devamı maazallah daha vahim ahvâle masdar olabileceğinden iğtişâşât-ı vakıanın malûm olan mürettib ve müşevvikleri haklarında ahkâm-ı kanuniyenin icrası ve fakat muğfel olarak bu kıyama iltihak ve iştirak etmiş olanların hakkında affı umumî ilânı ve bütün memâlik-i şahanemizde asayiş ve intizamın iade ve temini tedabirinin kemâl-i sür'at ve katiyetle ittihaz ve ikmâli ve bilumûm tebaa-i sadıkamızın bu suretle de makam-ı hilâfet ve saltanata muhakkak olan merbutiyet-i tagayyür nâ-pezirinin teşyîdi ve bu cümle ile beraber düvel-i muazzama-i mütelife ile samimî revabıt-ı itminânkârane tesisine ve menafi-i devlet ve milletin hak ve adalet esasına istinaden müdafaasına ihtimam olunarak şerâiti sulhiyenin kesb-i itidal etmesine ve sulhün bir an evvel akdine sarf-ı makderet edilmesi ve o zamana kadar her türlü tedabiri maliye ve iktisadiyeye tevessül edilerek müzayaka-i âmmenin mehmaemken tehvini katiyyen matlûbumuzdur. Cenâb-ı Hak tevfikat-ı ilâhiyesine mazhar buyursun.
15 Receb 1338 5 Nisan 1336

Mehemmed Vahideddin

Hükûmetin Beyannamesi

Devlet-i Osmaniye bugün misli görülmemiş bir muhatara içindedir. En hakiki manasıyla vatan tehlikededir. Millet bilmeyerek, istemeyerek sürüklendiği o dehşetli muharebede malen ve canen en büyük fedakârlıklara katlandığı halde nihayet kat'iyyen mağlûp olmaktan kurtulamamış ve o zamanki hükûmet tarafından akdolunan mütareke ile galip devletlere arz-ı teslimiyet edilmiş idi. Artık bu elemli neticeden ibret alarak bundan sonra olsun akla ve hale uygun bir selâmet yolu tutulmalı idi. Fakat bu hakikat de lâyıkı vechile anlaşılamadı. Bir takım kesânın yalnız hırs ve menfaat sevkiyle teşkilât-ı milliye unvanı altında meydana çıkardıkları fitne ve fesad bir taraftan vaziyet-i siyasiyemizi son derece tehlikeli bir hale getirdi, diğer taraftan da muharebede uğradığımız zayiattan ve hususiyle harb senelerinde yapılan türlü türlü su-i istimalât ve cinâyâttan dolayı derin bir surette mecrûh olan vatan-ı mukaddesimize yeniden yeniye yaralar açtı. Bir takım çirkin hâdiselerde Avrupa ve Amerika efkâr-ı umumiyesinde aleyhimize şiddetli bir fikir ve cereyan peydâ ve şerat-i sulhiyenin bir kat daha şiddetlendirilmesi muhatarasını tevlid etti. Nihayet yine bu ahval tesirâtıyla düvel-i muazzama mütareke ahkâmını İstanbul'u muvakkaten işgal-i askerî altına almak suretiylede tatbik ettiler. Buna karşı erbâb-ı isyanın payitaht ile Anadolu arasındaki muhabere ve müvaredeyi kat'a teşebbüs etmeleri ise en büyük bir hıyanet-i vataniyedir. Bu halde teşkilât-ı milliye denilen harekât-ı bağiyâne hem Anadolu'yu korkunç bir istilâya uğratmak hem de devletin başını gövdesinden ayırmak felâketini hazır-

Levent Şahverdi Arşivi

hıyor. Bugün millet-i Osmaniyenin en buyuk düşmanları yalancı milliyet davasıyla şahsî ihtiraslarına vatan ve milleti feda edenlerdir. Bunların öyle felâketli bir âkıbeti hazırlamak için buldukları çare ise ağır bir silsile-i cinâyâttır. Kanunı Esasiy'i ve kavanin-i devleti ayaklar altına alarak ahaliden cebren para toplamak, zecren asker almak, para vermeyenlere ve böyle fena bir maksatla askerliği kabul etmeyenlere eziyet etmek, öldürmek, köyleri basıp yağma etmek, köyleri hattâ kasabaları vurmak gibi fazahatler mütevaliyen ika olunmaktadır. Hâlbuki bu ef'alin emr-i ilâhiye münafi ve şer'-i şerif nazarında merdûd olduğu sureti merbut fetva-i şerife ile de müeyyeddir. Vatan-ı Osmanî'nin duçar olduğu türlü türlü musibetlerin tamiri ve nüfus ve kuvvet itibarıyla uğradığımız zayiâtın telâfisi vücûbundan dolayı hükûmet-i hazıra indinde bugün her ferdin hayatı ve sa'yı her zamandan ziyade kıymettardır. Bu cihetle hükûmet vasıl olmak istediği maksad-ı hayr ve salâha kan dökmeden vusulü her vechile tercih etmekle beraber devletin ve milletin hakikaten tehlike içinde bulunan hayatını ve selâmetini kurtarmak için yola gelmeyenleri şer'-i şerif ve kanun-ı münif mucibince ve hatt-ı hümayun ile tebliğ olunan irade-i seniye-i hazret-i hilâfetpenâhîye imtisalen tedib etmekten tereddüt etmeyecektir. Binaenaleyh evvelâ harekât-ı isyaniyenin mürettib ve müşevviki olanların iğfalât ve tehdidatına kapılarak ve yaptıklarının neticesi ne kadar vahim olacağını düşünmeyerek onlara iştirak edenlerden bir hafta zarfında izhâr-ı nedamet ve şevketlû padişahımız efendimiz hazretlerine arz-ı sadakat edenlerin aff-ı âliye mazhar olacakları, sâniyen murettib ve müşevviklerin ve onlarla beraber harekette inad edecek olan âsilerin şer'an ve kanunen tedib edileceği ve memleketin herhangi cihetinde olursa olsun gerek ahali-i islâmiye tarafından sunûf-ı saire-i ahaliye gerek sekene-i müslime tarafından ahali-i müslimeye karşı taaddiyât ve tecâvüzât vukuu hükûmetçe hiçbir vechile tecviz olunamayacağına böyle bir hal vukuunda mütecasirlerinin ve o hususta müsamaha veya müşareketi görülenlerin şahsen ve şediden dûçâr-ı mücazat olacakları ilân olunur.

Ankara'nın Fetvası

Ankara'nın fetvaları: (Anadolu gazeteleri neşretti.)

Fetva-yı Şerife Suretleri

1 — Sebeb-i nizam-ı âlem olan hilâfet-i müslimîn edamullahu hilâfetihi ve şevketihi ilâ yevmi'd-din hazretlerinin makam-ı hilâfet ve makam-ı saltanatı olan İstanbul emirü'l-müminînin hilaf-ı marzîsi olarak a'dâ-i Müslimin olan düvel-i muhasama tarafından fiilen işgal edilerek asakir-i İslâmiye eslihasından tecrid ve bazıları bi-gayrı hakkın katl ve makarr-ı hilâfetin muhafazasını kâfil bilcümle istihkâmât ve kıla' ve vesait-i harbiye-i saire zabt ve muamelât-ı resmiyeyi tedvice ve cüyûş-ı müslimîni techize memur

Levent Şahverdi Arşivi

olan Babıâli ve Harbiye Nezaretine vaz-ı yed edilerek halifeyi menafi-i hakikiye-i milleti zâmin tedabir ittihazından fiilen men ve idare-i örfiye ilân ve divan-ı harbler teşkil ile İngiliz kavanînine tatbikan muhakeme ve tecziye etmek suretiyle halifenin hakk-ı kazasına müdahale ve kezalik hilâf-ı marzî-i hilâfetpenâhî olarak eczâ-yı memâlik-i Osmaniye'den İzmir ve Adana ve Maraş ve Antep ve Urfa havalisine düşmanlar tarafından tecavüz edilerek tebaa-i gayr-i müslime ile bi'l-iştirâk İslâmları katliam ve malları nehb ü garet ve muhadderatına tecavüz ve mukaddesat-ı müslimîni tahkir eder olduklarında ber vech-i meşruh maruz-ı hakaret ve esaret olan halife-i müslimînin istihlâsı hususunda kudret-i mümkinelerini sarfetmek bilumûm müslimîne farz olur mu?

Elcevap: A'lemi allahutaala olur. "Ve'l Cihadu farz-u aynin in heceme'l-adüvvü tahrucu'l-mer'atü ve'l-abdü bila izni zevciha ve Seyyidihi (Keza fi'l-Kenzi ve fi'l-Bezzaziye) İmraetün müslimetün sübiyat bi'l-meşrıkı vecebe alâ ehli'l-mağribi tahlîsuhâ min'el-esâreti (Keza fi'l-Bahri'r-Raik)".

2 — Bu surette hukuk-ı meşruasını hilâfetin kudret-i magsûbesini istirdad ve bilfiil maruzu tecavüz olan memâlik-i mezbureyi düşmandan tathir için mücadele ve mücâhede eden cumhûr-ı müslimin şer'an bağî olurlar mı?

Elcevap: A'lem ü Allahutaala olmazlar. "El-Buğâtü Kavmün müslimûne, haracû an tâati'l-İman'il Hakkı bi gayr-i hakkın (Keza fi Mecmâul Enhur)"

3 — Bu surette vech-i muharrer üzere hukuk-ı magsube-i hilâfeti istirdad için düşmanlara karşı açılan mücahedede vefat edenler şehit ve berhayat olanlar gazi olurlar mı?

Elcevap: A'lem ü Allahutaala olurlar. "eş Şehidü men katelehû ehlü'l-harbi evi'l-bağyü ev kutta-ut-tarikı ev vucide fi'l-ma'reketi ve bihi eserü'l-cirahati ev katelehû müslimun zulmen ve lem tecib bikatlihi diyetün ve keza katelehû zımmıyyûn ve lem tecib bi katlihi diyetun keza fi'l aynî."

4 — Bu surette mücahede ve vazife-i diniyesini ifa eden cumhûr-ı müslimîne karşı düşman tarafından bi'l-iltizam müslimîn beyninde ika-ı katlederek istimal-i silâh eden müslimîn şer'an ekber-i kebairi mürtekip ve saiibilfesad olurlar mı?

Elcevab: A'lem ü Allahutealâ olurlar. "Kâle'l-lâhu Teâlâ; Ve'l fitnetu eşeddü mine'l katl (el ayet), El-Fitnetu yesreu -ileyha ehlü'l fesad keza fi Fethu'l-Kadir..

5 — Bu surette düvel-i muhasamanın ikrah ve iğfali ile vakıa ve hakikate gayr-ı muvafık olarak sadır olan fetvalar cumhûr-ı müslimîn için şer'an muta' ve mamûlüm aleyha olurlar mı?

Elcevab: A'lemü Allahutealâ olmaz. "El-ikrahu Yu'dime'r-rıda (Keza fi'l-velvaliciyye)".

Müftü Ankara Mehmet Rıfat

İstanbul fetvalarla Anadolu'ya karşı cihad ilânına Ankara da aynı silâhla mukabele ediyordu. Mühim olan nokta makam-ı hilâfet ve saltanatın muhafazasını Anadolu'nun ulemâsını da işhad ederek millete karşı Heyet-i Temsiliye ve açılmak üzere bulunan Meclis-i Millî deruhde ediyordu. 13

Levent Şahverdi Arşivi

Nisan tarihli şifre ile bolşeviklerle olacak münasebâtta bu hususlardan ben de bahsetmiştim. Demek ki Heyet-i Temsiliye de aynı zamanda aynı zarureti görüyor. Ve hattâ bunu şuhûd-ı muteberesile ilân ediyordu. Âlem-i medeniyete karşı pek garip gelecek olan bu ilân millî birlik için bir samimiyet bağı olursa nef'i mahzuruna galip olacağından münakaşası kısa ve aleyhimize olmaz fakat Ankara esmayı üzerine sıçratırsa pek çirkin bir şey olacaktır. Tarihin tenkidi de tabiî pek acı olacaktır.[103] Heyet-i Temsiliyenin bunu şarkın gayr-ı müdrik bin bir köşesine kadar imzalatması arzusu eser-i zaafımız olacaktır. Hususiyle imzalamayanlara ne yapabileceğiz? Ben arzuları vechile tamim etmekle beraber Erzurum ulemasını müftü nezdine toplatıp onları ikna ile Erzurum müftüsüne tasdik ettirerek bütün şark namına diye Heyet-i Temsiliye'ye gönderdim. Heyet-i Temsiliyeye hazine-i hümayunu hatırlattım. Harb-i Umumi'nin ikinci senesinde Çanakkale Boğazı zorlanırken - benim erkân-ı harbiye-i umumiye istihbarat şubesi müdürü iken yaptığım teklif üzerine – Konya'ya nakl olunmuştu. Heyet-i Temsiliye tahkikatında hazinenin kâmilen İstanbul'a iade edilmiş olduğunu bildirdi. Bugünkü şerâit altında bu kıymetli hazinemiz tabiî İstanbul'dan alınamayacaktır. Pek yazık.

18 Nisan sabahı Batum istikametinden İngilizlerin iki drednotuyla bir kruvazörünün Trabzon limanına geldiği ve evvelce mevcut torpitonun da limanda bulunduğunu 3. Fırka bildirdi. 3,30 sonrada gelen bir şifrede:

> Trabzon'a gelen İngiliz harb gemileri kumandanının valiyi zırhlıya davet ederek ber vech-i âti teklifatta bulunduğu bildiriliyordu:
>
> a) Boztepe'de bulunan iki büyük topun taraflarından tahrib edileceği.
>
> b) Yarın 19 Nisan 1336 öğleden evvel İngiliz efradının şehir dahiline çıkarak resm-i geçit yapacakları.
>
> c) 18 Nisan 1336 da Trabzon'a zabit ve silâhsız İngiliz efradı çıkarak şehri gezeceği.
>
> d) Rus emvâl-i metrûkesinin verilmediğinden dolayı Ruslar tarafından şikâyet edildiğini söylemiştir. İngiliz Kumandanı asayişin devam ve mükemmeliyetinden dolayı vali beye teşekkür etmiş. Mustafa Kemal Paşa'nın da itidale girdiğini söylemiş, Vali Bey de Mustafa Kemal Paşa'nın zaten itidal üzere hareket ettiğini cevaben bildirmiştir. Vali beye velev resm-i geçit için bile olsa İngiliz efradının karaya çıkmasının muvafık olmayacağının ve kıtaatı mevzilerine çekeceğimin, iade-i ziyarete gidecek vali bey tarafından anlatılması temin edilmiştir. Boztepe'deki 24 lük iki top sırf namludan ibarettir. Bir işe yaramaz. Bu gece sabaha karşı kıtaatı mevzie çekecek ve İngilizlerin anî bir faaliyetlerine karşı tedabir-i lâzime ittihaz edilecektir. Bu hususata ait emr-i samileri maruzdur.
>
> 3. Fırka Kumandanı Rüştü

3. Fırka Kumandanlığına cevaben verdiğim emirde:

103 Garbın birçok yerleri Ankara hükûmeti teessüs ettikten sonra fetva falan dinlemeyerek kıyamlar yaptılar. Şarkta Kürdistan dâhil olduğu halde Ankara hükûmetine karşı sonuna kadar itaat devam etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

"İttihaz edilen tertibatın pek muvafık olduğu ve memleketin hiç bir nümayişe ihtiyaç ve tahammülü olmadığından bahisle ahaliden kalabalık heyetlerle müracaat edilerek aksi takdirde ordu ve milletin zuhur edecek vekayiden mes'ul olmadığının kat'i bir lisan ile iblâğını ve bütün teşebbüsat hilâfına olarak İngilizler müsellah kuvvet çıkarırlarsa Fırkanın verilmiş olan talimat mucibince harekette bulunmasını" bildirdim. Bu talimat kıtaatın şehre hâkim sırtlarda müdafaa tertibâtıdır. "Yunanlılara karşı sahilde ihraca mukabele olacak. Fakat İngilizlere nümayiş yapmaları muhtemel olduğundan bir harbe ve şehrin harabiyetine sebeb olmamak için dahile ilerlemek isterlerse mâni olacaktır."

Şehre çıkan efrad hakkında şu malûmat geldi:

"Şehre çıkan gayr-ı müsellah İngiliz efradının bilâ-istisna şehir halkı üzerinde pek fena bir tesir bıraktığı bildiriliyordu... Şehirde dolaşan neferlerin birçoğu sarhoş olmuşlar, açık buldukları dükkânlardan eşya aşırmaya kalkmışlar, bir çocuğun elindeki kamayı almak isteyen dört İngiliz neferi çocuğun savletle mukabelesi karşısında rezil olup kaçmış. İki İslâm kadının peçesini açmak için vaki teşebbüsleri men edilmiş velhasıl İngiliz medeniyetinin (!) en celi misallerini gösteren bu harekât, halkın ruhunda emniyetle memzuc kin ve gayzı uyandırmış, Trabzon'un tecrübesiz halk ve muhiti, pek kıymettar ve müsait bir intibah vesilesine mazhar olmuştu. Bu münasebetle bir çok zevat Müdafaa-i Milliye'de toplanarak İngilizlerin tekrar şehre çıkmaları halinde kıyam ile silâhla mukabeleye karar verilmiş, vilâyet makamına ve fırkaya da tebliğ edilen bu karardan Fransız mümessiline de malûmat ita olunarak aksi halden hükûmetin mes'ul edilemeyeceğinin İngilizlere de anlatılması rica edilmişti. Bu feveran-ı hissiyata civar köyler de iştirak etmiş, bir çok silâhlı halk Fırka karargâhına müracaatla verilecek emirlere muntazır bulunduklarını bildirmişlerdi."

Trabzon ahalisinin gösterdikleri âsâr-ı azim ve metanetten dolayı Trabzon Müdafaa-i Hukuk Heyet-i merkeziyesine teşekkür yazıldı.

3. Fırkadan alınan 18/tarihli diğer bir şifrede bildiriliyor:

"Vali beye iade-i ziyareti gelen General Milne'nin erkân-ı harbiyesine memur bir erkân-ı harb zabiti nezdime de geldi. İngiliz, Türklerin her tarafta pek çok azgın düşmanları olduğunu ve bunların Avrupa ve Amerika efkâr-ı umumiyesini taglit edecek işaatta bulunduklarını söyledi. Ve fırkadan suret-i umumiyede Şarkî Anadolu'daki vaziyet-i askeriyenin hal-i hazırına dair malûmat verilmesini rica etti. Bu vaziyeti zaten kendilerinin bildiği cevabı verildi. Badehu Rumlara ve Ermenilere veya düvel-i müttefikaya karşı seferberlik ilân edildiğine dair olan şayiatın sıhhatini sordu. Seferberlik filân olmadığını ve kimseye karşı da bir fikr-i tecâvüz beslenmediği cevaben söylendi. Fırkadan Harbiye Nezaretyile mi, Erzurum'la mı muhabere yaptığı sualine de fırka bittabi kolordusu bulu-

Levent Şahverdi Arşivi

nan Erzurumla muhabere yapmaktadır cevabı verildi. 19 Nisan 1336'da gemi tayfalarının müsellahan dışarıya çıkmak için valiye yapılan tekliften bahsederek müsellah İngiliz askerinin karaya ayak bastığı andan itibaren şehirdeki askeri çekeceğimden mes'uliyet kabul edilemeyeceğini ve şehir dahilinde bir vak'a ihdasını arzu eden Turk düşmanlarının İngiliz askerlerine bomba vesaire atarak bir vak'anın tahaddüs eylemesi ihtimâlini de anlattım. Şehri işgal için katiyen bir maksadları olmadığını ve fakat serd edilen mahzurları amirale bildireceğini söyledi ve gitti. Gemiden çıkan İngiliz efradının bir çoğu şehir dahilinde islâm ve Rumlardan satın aldıkları şeylere para vermeden bedava yemiş, içmiş ve gitmişlerdir. Herhalde bu gemilerin sırf nümayiş yapmak maksadıyla geldikleri anlaşılmaktadır. Buradan hareketle Giresun ve Samsun'a uğrayacaklarını söylediler."

19/4/1336'da 3. Fırkadan alınan rapor hülâsası: "Bu sabah saat 8 evvelde sefâin-i harbiyeden birinci posta olarak 274 silâhlı, 42 silahsız, 2 borazan neferiyle 39 zabit ve 12 mitralyöz, 5 sedye, saat 9,20 evvelde ikinci posta olarak 184 silâhlı, 50 silâhsız, 7 borazan, 17 zabit, 5 mitralyöz, 8 sandık cephane Değirmendere iskelesine çıkmış, bu kuvvetler Boztepe'ye giderek orada kamasız, kundaksız ve gayr-ı kabili istifade bulunan Ruslardan metrûk 24 santimetrelik topları (2 adet) tahrip saat 2 sonrada bilâ-hâdise gemilere avdet etmişler ve şehir dahilinde dolaşmak, resm-i geçit yapmak gibi nümayişlerde bulunmamışlardır." Heyet-i Temsiliyeye ve 3. Kolorduya vak'a bildirilerek filonun Giresun ve Samsun'da dahi bu gibi nümayiş yapmaları ihtimali ve Trabzon'daki tedabir bildirildi. Kıtaatta bilhassa 310 ve 311'lilerden firar vukuatı ziyadeleşiyordu. Trabzon'a İngiliz filosunun nümayişi daha ziyade tesir yapabilecekti. Bunun için maneviyatı beslemek üzere istiklâl harbinin tasavvur ettiğim çerçevesini şöylece kıtaata tamim ettim:

Erzurum: 18/4/1336

Tamim

İçlerinde İslâm kolorduları dahi bulunan bolşevik orduları Kafkas dağlarını cenuba sarkmaya ve buzların çözülmesi üzerine Volga nehrinde bulunan filolarını da Bahr-i Hazer'e indirmeye başlamışlardır. Yakında bu ordularla irtibat hasıl olacak ve Ermenistan'ın ortadan kalkması suretiyle Kafkasya'daki İslâmlar necat ve hürriyet bulacak ve milyonlarla İslâm yekdiğerile elele verecek ve bir gaye-i mukaddes etrafında müttehiden çalışacaklardır. Bu vaziyetin tahaddüsü şarkta sükûn ve emniyetin tahassülünden sonra pek kuvvetli İslâm orduları şüphesiz garbe dönecek, İzmir, Adana vesair bu gibi işgal altında bulunan İslâm memleketlerini ve makarr-ı hilâfet ve saltanat olan İstanbul'u düşmanlarımız sulhen tahliye etmedikleri takdirde inayet-i Hakla düşmanlardan tathir ve ahali-i islâmiyeyi İngiliz ve Fransızların esaret ve tahakkümü altında bulundurmaktan tahlis edecektir. Binaenaleyh ahval ve vaziyet-i umumiye tamamen lehi-

Levent Şahverdi Arşivi

mize cereyan etmekte, âlem-i İslâm için şerefli ve mes'ut âtiler yaklaşmaktadır. Nihayet bu dört aya kadar bu işler hal edilmiş ve tazyik altında bulunan İslâmlar da halâs bulmuş olacaktır. İşbu şerefli vaziyetin husûlüyle 310 ve 311 tevellütlülerin terhisi, diğerlerinin de mazereti olanlara izin verilmesi mümkün olacaktır. Ahval ve vaziyetin bu tarzda ve fakat şifahen efrada kadar anlatılması hasad zamanı izinli gitmek isteyenlerin şimdiden memleketleri gösterilmek üzere tevellüdüne nazaran, miktarlarının iş'arı ve bu izin keyfiyetinin dağdağaya meydan verilmeyecek vechile istifsarı.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

18 de gelen iki ajans zirdedir. Meclis-i Milli'nin 21 Nisan çarşamba günü açılacağını ilân ediyorlar.

18/4/1336

Ajans

İngiliz menabii ve hususiyle nim-resmi Reuters Ajansı İstanbul'dan alınmış mevsuk malûmatta bilhassa Hindistan'a bir takım musanna haberler sevk ve neşir etmeye başlamıştır. Bu haberlerden birinde İngiltere'nin ancak hilâfet-i İslâmiyeyi takviye maksadıyla İstanbul'da tedabir-i hayırhahane almış olduğundan bahis etmekte ve diğerinde ise zat-ı şahanenin makam-ı hilâfet ve saltanatının şimdi her zamandan ziyade istiklâle sahip olduğu ileriye sürülmektedir. Zat-ı şahanenin güya yalnız Osmanlıların değil bütün Müslümanların İngiltere'ye karşı müteşekkir olmalarını hususiyle Hintli Müslümanların İngiltere idaresi altında itaatli ve kuvvetli bir sulh ve sükûn âmili vazifesini görmeleri lâzım geldiğini beyan buyurmuşlar imiş. Reuters Ajansının Hindistan'a verdiği malûmata nazaran İngiltere İstanbul'dan ve Memâlik-i Osmaniye'de hilâfet ve saltanatın parçalanmasını isteyen bir takım Rum ve Ermenileri tevkif etmiş, tehcir vesaire gibi vesilelerle başkaları tarafından hapsettirilmiş olan Müslümanları da tahliye eylemiş imiş. Burada payitahtımızı işgal ve hilâfet ve saltanatın mukaddes hakk-ı istiklâli paymal etmekte olan İngiltere'nin Hindistan'a hakayık-ı ahvali tamamen ber-aks etmek suretiyle verdirmeye başladığı bu uydurma haberlerle Hindistan'ı aldatmak ve uyutmak istediği zahirdir. İngiltere tabiî İstanbul'da hiçbir Rum veya Ermeni tevkif etmemiş, hiç bir Müslümanı tahliye etmek şöyle dursun milletin kısm-ı münevverini teşkil eden efrad-ı ümmetten her gün yüzlerce münevverler tevkif ederek kimbilir nerelere sevk eylemekte bulunmuştur. Mamafih İngiltere'nin korkacağı kadar uyanmış olan Hindistan'ın bu yalanlara kanmayacağı muhakkaktır. Fazla olarak âlem-i İslâmdaki ihvân-ı dinimizin vesait-i adide ile hakayık-ı ahvalden haberdar edilmesi esbabı istikmâl edilmiş bulunuyor.

2 — Meclis-i âli-i milletin şehr-i halin yirmi birinci çarşamba günü Ankara'da daire-i mahsusasında küşâd edilmesi mukarrerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

3 — Mersin havalisinde Feritli karyesine gelen Fransızları mecbur-ı ricat eden ahali-i mahalliye Mersin etrafına kadar ilerlediği sırada muteberân-ı memleketten şehir haricindeki bahçelerinde tesadüf olunanlar huzur ve rahat kemâl-i selâmetle şehre avdetlerinin temin olunmasından pek müteşekkir kalmışlar ezcümle bunlardan Ermeni Katolik milletinden ve Fransız tebaasından Mölivasla ve bütün efradı ailesiyle beraber şehre girerken umum muvacehesinde "Yaşasın Müslümanlar ve İslâm adaleti" diye bağırmıştır.

4 — Konya'da rehine olarak taht-ı nezarette iken maiyetindeki beş neferle beraber her nasılsa firar edebilmiş olan İngiliz zabiti ile maiyeti Beyşehir kurbünde derdest edilmişlerdir. Tahte'l-hıfız Konya'ya gönderiliyor. Ve Nisan ibtidasında Antep'e giden bir tabur miktarı Fransız askerinin ahali-i mahalliyenin mümanaatı üzerine bir top ve dört makinalı tüfek terk ederek mağlûben ric'at ettiği bildiriliyor.

5 — Bursa Valisi Keşfi Bey emr-i idarede tahakkuk eden acz ve zaafı sebebi ile valilikten infisal etmiş ve umur-ı vilâyet mahalli askerî kumandanı Miralay Bekir Sami Bey tarafından idare olunmuştur.

6 — Konya Ereğlisi'nde Miliyadis şahsın hanesinde yüz kat İngiliz elbisesi ve bazı malzeme-i askeriye bulunduğu haber alınarak basılmış eşya ve esliha bulunarak müsadere edilmiştir. Taht-ı tevkife alınan Miliyadis mahfuzen Niğde'ye celb edilmiştir.

7 — İrlanda mes'elesi olanca şiddetiyle devam ediyor. İrlanda'yı İngiltere'den ayırmak isteyen erbab-ı ihtilâl gerek karakollarda ve gerek sokaklarda polislere taarruz ile onları sık sık katletmektedirler. Postalar vuruluyor. Hükûmet İrlanda'nın kıtayı diğer taraftan ayırarak ve burasını İngiltere'ye merbut bırakarak diğer tarafta muhtariyet vermek esasına bir lâyiha-i kanuniye hazırlamışlar yine de kolayca sabık başvekil Scott'un şiddetli hücumlarına uğramakta İrlanda bankalarının ihtilâlcilerle münasebette bulunduğunu zanneden İngiliz mütemadiyen adamlarını istintak etmekte ve devairde mütemadiyen taharriyat icra eylemektedirler. *Times* gazetesi İngilizlerin İrlanda'dan pek ziyade korktuklarını ihsas ediyor.

Anadolu Ajansı

Ajans

18/4/1336

1 — Şehr-i halin yirmi birinci Çarşamba günü Ankara'ca in'ikad edecek olan Meclis-i Âli-i Millî azalığına intihab olunarak Ankara'ya muvasalat etmiş olanların önümüzdeki pazar günü vakti zevale kadar isimlerini Darülmuallimin Müdüriyetine kaydettirmeleri ve yolda bulunanların da hareketlerini tesri eylemeleri ilân olunur.

2 — Makedonya ve Arnavutluk'taki harekât-ı ihtilâliye üzerine Atina'da büyük bir meclis-i harb teşkil edilerek o taraflara asker sevki için müzakerat cereyan ettiği Atina'dan alınan malûmata atfen bildiriliyor. Asıl mes'ele askerin nerelerden alınacağı cihetidir.

Levent Şahverdi Arşivi

3 — İtalyan Başvekili Nitti'nin Türkiye'ye bir nefer bile sevk etmek niyetinde olmadığı bildirilmesi üzerine bütün sosyalist gazeteleri bu mes'eledeki tarz-ı hareketten bahsediyorlar.

4 — Kilikya'daki Fransız kuvvetleri ahali kuvvetleri tarafından her yerde mümanaat-ı musırraya uğraması ve Suriye ahvalinin de müşkilât ve takibatı o havali kumandanlığını büyük ümitsizliğe düşürdüğü bildiriliyor.

5 — Anadolu dâhilinden malûmat alamayan İstanbul'daki kuvâ-yı İtilâfiyenin torpidolarıyla Marmara sahillerinde dolaşarak ahalisi gayr-ı müslim bazı mevkilere uğrayarak istihsal-i malûmata çalıştıkları anlaşılıyor.

6 — Ahiren Samsun'a gelen Fransız torpidosu kumandanı daire-i hükûmeti ziyaret ederek gerek orada gördüğü ve gerek Anadolu'nun havali-i sairesinde asayişin istikrarından haberdar olduğunu takdir ve tebrik eder derecede olduğunu beyan etmiştir.

7 — Almanya İtilâf Devletlerinin âmâl ve metalibine mugayir yeni bir hükûmet teşkiline kıyam etmiş olan Generallerden Luttwitz ve ..... tevkif edildikleri ve Ludendorf hakkında da tevkif müzekkeresi sadır olduğu haberlerini Berlin tekzib ediyor.

8 — Ereğli'ye gelen bir vapurun kaptanıyla yolcuların ifadesine atfen verilmiş olan Ayandan Müşir Fuat Paşa'nın intiharı ve Venizelosun İtalya'da katli haberleri tarafımızdan yapılan tahkikat-ı mahsusa neticesinde doğru çıkmamıştır.

9 — Yunanlıların gösterdikleri her türlü isticale rağmen Trakya mes'elesinin halli henüz tayin olunmadığı ve Narlı Köyüne gönderilmiş olan Yunan askerlerinin İskeçe'ye iade kılındıklarını Bulgar gazeteleri yazıyor.

10 — Fransa'nın şark orduları kumandanı Franchet Desperey 6 Nisan'da Paris'e müteveccihen Edirne'den geçmiş ve orada bir müddet tevakkuf ederek kolordu kumandanı ve Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti erkânını davet ederek görüşmüştür.

11 — Cephelerimizde vaziyet iyidir. Anzavur çetesi muvaffakiyetle takip olunuyor.

Anadolu Ajansı

19 Nisan'da Meclis-i Milliye tayin olunan Erzurum ve Elviye-i Selâse meb'usları merasim-i mahsusa ile Erzurum'dan Ankara'ya hareket ettiler. İngilizlerin Trabzon'daki nümâyişlerine Erzurum'dan fiilî cevap veriyorduk. Yarın için de mutantan bir ağaç bayramı yapacağız. Oltu milis kuvveti 1600 piyade, 4 makinalı tüfek ve 2 toptan mürekkep oldukça muntazam bir müfreze halinde Dokuzuncu Fırkadan bir tabur çekirdek olmak üzere Fırka Kumandanı Halit Bey tarafından tensiki tamam oldu. Heyet-i Temsiliyeye 19 da bildirdim. Bugün Heyet-i Temsiliyeden Garp vaziyeti hakkında mühim şifre geldi. Düzce mıntıkasında Kuvâ-yı Milliye'ye karşı isyanın başladığı bildiriliyordu. 22'de gelen diğer bir şifrede de Çorum mıntıkasında dahi bazı

Levent Şahverdi Arşivi

müfsitlerin tahrikatı bildiriliyordu. Meclis-i Millinin açılacağı bir günde haricî düşmanlar kendi hareketlerinden başka dahilde de müessir oluyorlardı. Bu yeni gaileler İstanbul'daki Meclis-i Meb'usanın basılması ve fesh edilmesinden sonra oluyor. Acaba doğrudan doğruya Anadolu'da meclis toplamaya kalkışsa idik ne olacaktı?

Ankara: 18/4/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

1 — Anzavur aleyhine dünden itibaren ciddî harekât başladı. 61. Fırka Susurluk şimalinde Anzavur kuvvetlerile müsademeye başlamıştır. Anzavur kuvâ-yı ihtiyatiyesi Kirmasti'dedir. Bursa cihetinden de Kirmasti'ye doğru Bekir Sami Bey fırkasından kuvvet gönderiliyor.

2 — Üç gün mukaddem Düzce'de yeni bir hâdise baş gösterdi. Çerkes rüesası ahaliyi isyan ettirerek memurini hükûmeti ve zabitanı hapsettiler. Orada müfrezemizin silâhlarını ve üç makinalı tüfeğimizi aldılar. Bir zabitimiz şehit, bir neferle ahaliden dört kişi mecruh vardır. Bolu mutasarrıfı ile Düzce-Gerede arasında rüesa-yı usât ile görüştü. İstanbul'a bir heyet göndererek zatı şahanenin Kuvâ-yı Milliye'ye taraftar olup olmadıklarını anlamak ve alacakları cevaba göre kat'î hareket etmek istediklerini söylemişler. Zonguldak havalisinde bulunan, 32. Piyade Alayı Bolu'ya gelebilecektir. Geyve cihetinden de bir müfreze Adapazarı cihetine sevk ediliyor. İngilizlerin ve İstanbul'un kuvveti hilâfeti kullanarak ve bol para sarfederek harb-i dâhilî teşebbüsatına kemâl-i ciddiyetle sarıldıkları anlaşılmaktadır. Peyderpey arz-ı malûmat edilecektir.

Heyet-i Temsiliye Namına Mustafa Kemal

Heyet-i Temsiliye benden Garbe hâkim olmak için kuvvet de istiyordu:

Ankara: 18/19 - 4 - 1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hz.

Düşmanlarımızın memleketimizde harb-i dâhilî ihdası teşebbüsü muvaffak olmak üzeredir. Aznavur, Düzce hâdisatı İstanbul'un ve İngilizlerin pek ciddî ve şümullü bir tarzda bu işe sarıldıklarını göstermekte ve İzmit ve Adapazarı cihetlerinde de el altından mühim teşebbüsatta bulundukları anlaşılmaktadır. İstanbul'a civar Türk ve Çerkes menâtıkı teşvik ve iğfâlâta pek müsaittir. Bu cereyanın önüne geçilemezse bu fenalığın Sivas Çerkes mıntıkasına sirayeti de düşünülmek lâzım gelir. İngilizler makam-ı hilâfet kuvvetini de pek müessir bir şekilde kullanmakta nakden külliyetli fedakârlıklar ihtiyar eylemektedir. Harb-i dâhilîde birinci şart-ı muvaffakiyet sür'at ile emin muvaffakiyet-i taarruziyedir. Kıtaat-ı muvazzafanın hal-i hazırı maalesef itminan-bahş bir şekil arz etmiyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Alelumum yerlerinden oynatılan kıtaat efradından ziyade firar görülüyor. Binaenaleyh, inzibatına ve azim ve imanına tamamen itimad edilebilecek ve her hangi bir yerde patlayacak bir kıyamı anında tepeleyebilmek üzere kavi bir yumruk gibi güvenilebilecek seyyar ihtiyatlara ihtiyaç görülmektedir. Bu maksadı temin etmek ve millî ihtiyat kıtasını teşkil etmek üzere emr-i âlinizdeki fırkalardan intihab edilecek beş yüz ilâ bin mevcutlu güzide bir kıt'anın veyahut kıtaatın insicâmı bozulmadan ayrıca gönüllü olarak bu tarzda teşkil edilecek bir müfrezenin Ankara'ya izamını lüzumlu görmekteyiz. Bu müfreze efradına nakden fedakârlıklar yapmayı kabul edeceğiz. Bu bâbda mütalaa-i âlilerini ve ne suretle tertibat ve fedakârlık ittihazı münasip düşünüldüğünün iş'arını rica ederiz.

Heyet-i Temsiliye Namına Mustafa Kemal

Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına Takaddüm Ahvâl

Meclisin açılmasına takaddüm eden bu günlerde pek mühim vaziyetler doğuruyordu. Şarktan garbe gidecek ve orada içine düşeceği bir fesad çalkantısından akidesini bozmayacak beş yüz kişi bulmak gayr-ı mümkündü. İzmir'i Yunanlılar işgal ettiği ve İstanbul'un da uğradığı hakaret ve felâket acısından yüreği yanan o muhitten bu kadarcık emin bir kuvvet bulunamazsa şark gibi irfanen daha geri muhitte nasıl bulunurdu. Son günlerde silâhlı ve müctemi firarlar elimdi. Ermenilere iki sene evvel vurdukları darbeyi tekrar edeceğiz, yurdumuzu Ermenilere bir daha çiğnetmeyeceğiz ümidiyle Erzurum ufuklarında emir bekleyen insanlar bini mütecaviz kilometrelik mesafeyi kemâl-i intizamla kat edecekler, firarlar, ifsadlar, yorgunluk, ümitsizlik gibi vahim müessirlerden müteessir olmayacaklar, kalabilecek takatleriyle garpte yer yer fışkıracak isyanları teskin edecekler de Millet Meclisi iş görecek!... Ne elim vaziyet ve ne buhranlı hal. Eğer hakikaten garpte bu işi yapabilecek beş yüz kişi yoksa mes'ele de yoktur. Fakat nasıl olur? Şark gibi irfanca geri kalmış, Harb-i Umuminin bin bir çeşit felâketile inlemiş, yeni çoluk çocuğuna veya onlardan mahrum ocağına kavuşan bir mıntıkadan beş yüz ilâ bin kişi isteniliyor da yeni felâketlerin enîn ve ızdıraplariyle taze hissi intikam duyan ve daha görgülü halktan beş on bin kişi tedarik olunamıyor. Ben zannediyordum ki hesapla hakikat arasındaki muazzam hâdise farkının dimağlara havale ettiği ilk darbenin sallantısıyla maneviyatın kırılması neticesi olarak yanlış bir telakkidir. Sivas'taki münakaşalarımızda ben bugünkü tabloyu aşağı yukarı tasvir etmiş olduğumdan müsterihim. Mustafa Kemal Paşa ve bazı arkadaşlarımız "Hemen kıyam edelim, millî hükûmet teşkil ile şöyle böyle yapalım" diyorlardı. Bu fikri kabul eder idik belki milletvekillerini bile Ankara'da toplamaya ve bir millet hükûmeti tesisine muvaffak olamayacağımız bugünkü vaziyetten sonra büsbütün aşikâr oldu. Belki o arkadaşların benim yanıma -bugün İstanbul'dakilerin çabaladığı gibi- kaçabilmeleri bile bir muvaffakiyet sayılacaktı. Herhangi bir işe karar vermeden evvel o işin hakikat sahasına inkılâbındaki tabloyu tasavvur edebilecek kadar ince

Levent Şahverdi Arşivi

düşünemeyenler iş başladığı zaman yapabilmeleri mümkün olan şeyleri de yapamayacaklarına bu hal bir delildir. Ben kendi hesabıma bugünkü vaziyeti çok evvelinden gördüm ve mıntıkamda ve bilhassa askerlerim arasındaki tarz-ı hareketimle bu tablonun husul bulmasına çalıştım ve çalışacağım. Ve şarkta bu gibi kıyamların olmayacağına da imanım kavidir. Yapılması elzem olan işlerin en mühimleri telkin ve ikna, cebir ve tazyik değil; hissiyat-ı ruhiye ve kalbiyeye hürmet ve riayet, istihfaf ve tezyif değil; askerî zabtu rabtın icabatı olan emir ve kumandaya hürmet, silsile-i meratibi ihlâl ve Kuvâ-yı Milliyecilik gibi efelik değil. Askerin yediği, giydiği ve içinde bulunduğu şerâiti sık sık görerek bu vaziyetin icabatına temessül, ayrı ve aykırı muhitler teşkiliyle zıt bir yaşayış değil...

Ben garbe nasıl yardım edebileceğim? Bir kıta-i askeriyenin bu muazzam mesafeyi kat'ı zamanı bile akla hayret veriyor. Sonra isyan sahalarına üç tabur, beş tabur gibi sözlere kulak dolgunluğu olan ve garpteki daha fazla taburlardan korkmayan halka manen tesiri ne olabilir? Hakikatte gönderebileceğim kuvvet Erzurum kabadayılarından Harb-i Umumî feciasından sağ kalabilenlerden ufak atlı bir müfreze olabilecektir. Bunu manen büyütmek, fakat hareketlerinden evvel bu manevî kuvveti işaa edip vaktinden evvel küçültmemek de ihtiyatlı bir harekettir. Bu müfrezeye pekâlâ kuvvetli bir isim verebilirim: Yeşilordu'dan bir müfreze! Rusya'da bir Yeşilordunun Denikin Ordusu gerisinde birçok işler yaptığını işitmiştik. Yeşil! Bunun milletimiz üzerindeki tesiri de dehşetlidir. Kızıl ismi dâhilen ve haricen fena olabilir ve Bolşevikler geliyor diye büsbütün halkı ayaklandırabiliriz. Fakat Yeşilordu! Bu nedir? Bilen yok, rengi şâyân-ı ihtiram... İşte Ankara'ya hediye edebileceğim Erzurum dadaşlarından (Kabadayı) atlı müfrezeciğin ismi, buna bir de büyücek bir yeşil bayrak, mes'ele halledilmiştir. Bugün 20 de derhal bu müfrezeye kumanda edebilecek olan Erzurum civarında Ebulhindi köylü Cafer Bey'i Erzurum'a istedim ve hazırlık için icab edenlere emir verdim.[104] Ankara'ya da şunu yazdım:

Erzurum: 20/4/1336

Heyet-i Temsiliyeye

C. 18/19 – 4 – 1336 şifreye. Kıtaat mevcutlarının azlığı ve firari efradın son günlerde eskisine nisbetle kolorduda dahi çoğalması gibi esbâbdan dolayı Ankara'ya gönderilecek millî ihtiyat kuvvetinin kolordu kıtaatından tefrik ve teşkili mümkün olamayacaktır. Ancak maksadı bir dereceye kadar temine hadim olmak üzere Erzurum Kuvâ-yı Milliyesinden der-

104 Yeşilordu Müfrezesine 14 Mayısta merasimle ismini verdim. Otuz atlı olarak Erzurum'dan hareket etti. Çocuklar ordusu talimhanesinde müfrezeyi teftiş ettim ve kendilerine talimat verdim. O günde yazılıdır. Ne gariptir. Yeşilordu ismi ve bayrağı tasavvurumdan fazla tesir yaptı. Ankara'da bazı akıllılar "Yeşilordu" diye bir cemiyet bile teşkil etmek garabetini yapmışlar! Yani bu açıkgöz efendiler Yeşilordunun kuvveti karşısına müşekkel bir ubudiyet arz için tetik davranmak istemişler!

Levent Şahverdi Arşivi

dest-i teşkil olan ufak atlı bir müfreze Ankara'ya tahrik edilecektir. İşbu müfrezenin efradının hüsn-i hizmet ve faaliyetlerinin yapılacak nakdî fedakârlıklarla tezyidi kabildir. Müfrezenin tarih-i hareketiyle kuvvetini ayrıca arz edeceğim.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

20 Nisan'da Erzurum'da parlak bir ağaç bayramı yaptık. Aydın ve Maraş ismini verdiğimiz bahçelere binlerce halk ve bütün mekteplerin iştirâkiyle yüzlerce ağaç diktik. Muhtelif oyunlarla bugünü tes'id ettik.

Karabağ'da bulunan Halil Paşa Nahcivan havalisi kumandanı Yüzbaşı Halil Bey vasıtasıyla şunu yazıyor: (Nisan haftasında yazılmış). Halil Bey 17 Nisan tarihiyle bildiriyor.

1 — Azerbaycan hükûmeti İngiliz taraftarı ve hattâ İngilizlerin oyuncağı olan bir hükûmettir. Hükûmet Nahcivan ve havalisi ve Zengezor'u ve Karabağ'ı Ermenilere vermeye razıdır. Buna mukabil güya Dağıstan Azerbaycan'a ilhak edilecekmiş Bolşeviklere tamamıyla muhaliftir. Hattâ bolşeviklerle muharebe vukuunda iki saat bile mukabele ve tahammül edebilecek olsalar yine bolşeviklerle muharebe edecekmiş. Mamafih efkâr-ı umumiye ve asker tamamıyla hükûmete her hususta muhalif, bolşeviklerin lehindedir. *Hattâ Karabağ'da Ermenilerle* müsademede bulunan iki alay süvari ve beş bataryadan ibaret kuvveti İngilizler ve hükûmet geri çekilmeye karar vermiş iken asker gitmeyip muharebeye devam etmektedir. Asker Karabağ'daki Ermenileri temizledikten sonra Gerus istikametinde taarruza devam edecektir.

2 — İşbu harekâtın az bir zamanda hüsn-i suretle neticelenmesi için Osmanlı ordusunun da hududlara tecavüz edip harekâta iştirak etmesini ordu ve ahali dört gözle bekliyor. Halil Paşa ile fikirlerine iştirak eden bir kaç rüesa-yı hükûmet ve ordu başındakiler musırren talep ve arzu ediyorlar. Ordu-yı Osmanî harekâta başlar başlamaz Azerbaycan'daki hükûmet yıkılıp kızıl bayrak çektirilecektir. Ordu-yı Osmaninin hareketi teehhür edecek olursa bütün ihzarat ve makasıd-i milliye hülâsa her şey zir ü zeber olacak ve vaziyet tamamıyla aleyhimize dönecektir.

3 — Ordu-yı Osmanî'den vürud edecek bu raporun müsbet veya menfi cevabına şiddetle intizar edilmekte olduğu maruzdur.

Halil

Halil Paşa Zengezor mâniasını Azerbaycan kuvvetiyle kaldıramayacağını tecrübe ile de anladıktan sonra maddî manevî duyduğu ızdırapla bize baş vuruyor. Harb-i Umuminin son senesi bütün şark orduları kumandanı iken kendisine defaatla bu Zengezor'un işgaliyle Beyazıt-Nahçivan-Azerbaycan ittisalinin teminini teklif ettiğim halde söz dinletememiştim. Bu teessürümü her vesile geldikçe tekrar zaruretini hissediyorum. Bunu Erzurum'dan Azerbaycan'a giderken Halil Paşa'ya da anlatarak tarihin müsaadatından istifade edilmemesini acı olarak aleyhine kaydettiğini de söylemiştim. İşte

Levent Şahverdi Arşivi

Halil Paşa şimdi bu kaybolmuş fırsatı arıyor. O zaman ben kolordumla hazırdım. Karargâhım da Nahcivan'da idi, bize mâni olacak kuvvet de yoktu. Yerli çeteleri ezmek güç bir şey değildi. Şimdi ise vaziyet büsbütün başka. Asıl olan Zengezor'un açılması değil, Türkiye'nin selâmeti. Herhangi bir taarruz istikametimiz de Kars-Gümrü ve nihayet Erivan ve Tiflis'e müntehi olan şimendifer boyunca Azerbaycanla ittisaldir ki Zengezor'dan çok aykırı düşer. Ben belki ufak bir müfreze gönderebilirim. Oradaki himmet Azerbaycanlılara düşecek. Bunların müsbet bir iş göreceğine ise hiç de kanaatim yok.[105] İşte bu düşüncelerle şu cevabı gönderdim:

Erzurum: 21/4/1336

1 — İngilizlerin Türkiye'de Ferit Paşa, Ali Kemal ve bunlar gibi vatan hainlerini satın alarak İstanbul'u işgal ve bilâhare bunlardan bir hükûmet teşkil eyledikleri ve fakat istiklâl ve namus-ı milliyi muhafaza azminde bulunan milletin gerek Rumeli ve gerekse Anadolu'da vatan haini olan bu hükûmete itimad etmeyerek kat'-ı irtibat eylediği zât-ı âlilerinizce malûmdur. Millet mukadderatını kendi eline almış ve Ankara'da toplanan Meclis-i fevkalâde azaları 21/4/1336 dan itibaren in'ikada başlayacaktır. Türkiye'de olduğu gibi Azerbaycan'da da İngilizler aynı teşebbüste bulunabilir. Fakat Azerbaycan vatanperverleri menafi-i milliyeye muhalif olan bir hükûmete karşı elbette Türkiye'ye imtisal ederler.

2 — Osmanlı ordusu harekete geçmek için her türlü istihzaratını ikmâl etmiştir. Yalnız yolların mürûr ve ubûra müsait olmasına intizar edilmektedir. Mayısta yolların müsait olacağı zannedilmektedir. Mamafih eğer Azerbaycan milliyetperverleri kendilerinin ve bütün âlem-i islâmın selâmeti için mücahedelerinde devam etmeyecekse Osmanlı ordusunun hududu tecavüzle dahi bir şey yapamayacaklarını kabul etmek muvafık-ı akıl olur. Azerbaycan hududlarına dayanan bolşevik ordularının cebr ü kahır ile Azerbaycan'a girmesi ne gibi bir akıbet tevlid edeceği dahi düşünülerek Ermenilerle müsademeden ictinab etmemeli ve bir taraftan da hükûmeti hatırayı düşürmeğe çalışmalıdırlar. Mütalaatı âlilerini sırf Azerbaycan nokta-i nazarına göre buluyoruz. Halbuki ahvali sizce malûm olan Türkiye'nin vaziyet-i hazırası da düşünülecek olursa Azerbaycan mücahedatının tamamıyla Türkiye'ye bağlı bulundurulmaması ve bilâkis oradaki ictihadın Türkiye'ye nafi bir mecraya isali iktiza etmektedir. Bu ictihadda dâhilen muvaffak olunamazsa muhalif partinin daima temasta bulunduğu bolşeviklerden de istiane edilmelidir. Binaenaleyh Azerbaycan hükûmet-i hazırasının vaziyetinden dolayı azim ve ümit zaafa uğratılmayarak kemâl-i sebatla mücahedata devam edilmesini rica ederim. Bu husus Türkiye ve Azerbaycan'ın selâmeti için elzemdir. Zaaf-ı kalb gösterilirse Türk ordusu

105 Azerbaycanlılar tam zamanında tahminim gibi müsademeden vaz geçtiler de Bolşevik ordusuyla müsademe budalalığını yaptılar ve panik yapıp perişan oldular. Kılıç artığı (bakiyyetü's-süyuf) kalanları Erzurum'a getirdim. Temmuz nihayetlerinde bu vaziyet görülecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

harekâta başladığı anlarda dahi Azerbaycanlıların Ermenilerle uzlaşmasını hesaba katmaklığımız icab edecektir. Yani Türkiye'den ümid-i reha beklerken bu sureti hareketle karşısındaki Ermeni kuvvetlerini serbest bırakarak bizim cephemize gelmelerine müsaade etmek gibi bir fenalıkta bulunulacaktır. Böyle bir halde vatan-ı asliniz ve milletiniz Türkiye ve Türkler hesabına hiç bir menfaat kaydedilmeyecektir. Binaenaleyh bizim harekâtımıza kadar behemehal müsademeye devam olunması ve bilhassa harekâta geçildikten sonra faaliyetin daha ziyade arttırılması lâzımdır. Arz-ı hürmet eylerim.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

21/de Kolordu istihbaratını ber vech-i âti tamim ettim:

Erzurum: 21/4/1336

12 Nisan tarihli istihbarat hülâsasıdır:

1 — Tebriz'de bütün İran ve Azerbaycan namına büyük bir ihtilâlin başlangıcı olmak üzere her gün çarşı, pazarlar kapatılarak otuz kırk bin kişilik mitingler yapılmaktadır. İhtilâlcilerin başlıca maksadları içlerinden İngiliz kuvvet ve nüfuzunu çıkarmak ve müstakil yaşamaktır. Nümayişlere iştirak eden halk Türkiye lehinde hararetli tezahüratta bulunmaktadırlar. Nümayişçiler, Tebriz'deki ecnebi memurlarının kâffesini memuriyetlerinden çıkartmışlardır.

2 — Heyet-i Temsiliyeye, Kolordulara, 15. Kolordu kıtaat ve vilâyetlerine arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Erzurum: 21/4/1336

18 Nisan tarihli istihbarattır.

1 — Mahv ve nâbûd olan Denikin teşkilât-ı askeriyesine mensup Bahr-i Hazer filosu Amiral Serçiyef ile Amiral Darson'un kumandaları altında olarak Azerbaycan hükûmetine iltica etmiş ve donanmanın Rus Azerbaycan bandıraları altında kalmak şartıyla Azerbaycan hükûmeti tarafından teslim alınmasını teklif eylemiştir. İşbu teklif mezkûr hükûmetçe kabul edilmiştir. Bunun üzerine mürettebat amiralleri def ederek donanmayı Bakü şehri karşısında Narkin Adası'na götürmüşler ve Rus bandırasını indirip yerine kızıl bayrak çekerek donanmanın bolşeviklere arz-ı teslimiyet eylediğini telsiz telgrafla Astrahan'a bildirmişlerdir.

2 — Heyet-i Temsiliyeye, Kolordulara ve Onbeşinci Kolordu Kıtaatına ve Vilâyetlerine arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

Levent Şahverdi Arşivi

Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'nın İstanbul'dan Anadolu'ya Firarı

Harbiye Nazırı Fevzi Paşa bazı kıymetli zabitlerle Ankara'ya gelmek üzere İstanbul'dan kaçmıştır. Kendilerinden suret-i istifade hususunda sorulan suale, Fevzi Paşa'nın yeni hükûmette dahi Harbiye Nezareti makamını işgal etmesi ve İsmet Bey'in de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyasetine tayin olunmasının büyük isabet olacağını yazdım. Mukabil şifreler şunlardır:

Ankara: 20/4/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Harbiye nazır-ı sabıkı Fevzi Paşa davetimiz üzerine maiyetinde bazı kıymetli zabitan ile birlikte tahlis-i nefsederek İstanbul'dan çıkmıştır. Ankara'ya muvasalatı esbâbı temin edilmiştir. Müşarünileyhten manen ve maddeten azamî istifade için Büyük Meclis-i Millinin kararı ile teşekkül edecek Heyet-i İcraiyede Müdafaa-i Milliye Vekâletini ifa etmesini münasip zannediyoruz. Kendisinin bir mahalden intihabına tevessül edilmiştir. Fevzi Paşa'dan suret-i istifade için bir nokta-i nazar-ı mahsusunuz varsa acilen iş'ar buyurulmasını rica ederiz. Müşarünileyh İstanbul'da milletin vekili olarak Harbiye Nazırlığını ifa ediyordu. İşgal ile cebren nezaretten ecnebiler yediyle teb'id edildikten sonra milletine iltica ederek vekâleti iadeten temin etmiş olacaktır.

Heyet-i Temsiliye Namına Mustafa Kemal

Cevabım:

Erzurum: 21/4/1336

Heyet-i Temsiliyeye

Pek aceledir.

C. 20 Nisan 1336 - Fevzi Paşa Hazretlerinin dahi kurtulup vatanımızın merkez-i felahına atılması pek ziyade mucib-i haz ve şükran oldu. Müşarünileyh heyet-i icraiyede Harbiye Nezareti makam ve memuriyetini işgal etmesi de tesirat-ı hasene gösterecektir. Eğer Diyarbakır vaziyeti bir devre-i selâh ve emniyete girmiş ise o halde İsmet Bey gibi bir zatın müşarünileyhe Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyasetiyle refakat etmesinde pek büyük isabet olacaktır. Müşarünileyh hangi mıntıkadan geldiği takriben kaç gün sonra Ankara'da bulunmuş olacağı ve beraberinde gelmekte olan kıymetli ümera ve zabitanın kaç kişi ve kimlerden ibaret olduğu hakkında lütfen malûmat-ı lâzime itasına inayet buyurulmasını rica ederim.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

22 de garp vaziyeti hakkında gelen şifre şudur:

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara: 21/4/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hz.

1 — Anzavur vaziyeti şâyân-ı memnuniyet bir hale sokuldu. Merkumun ya Gönen tarafına veyahut Bandırma'dan İstanbul'a firar eylediği tahmin edilmektedir.

2 — Düzce hâdisesi Bolu'ya da sirayet etmiştir. Usât iki gün mukaddem Bolu telgrafhanesini de işgal ettiler. Ve Bolu'ya hâkim oldular.

3 — Dün gece Beypazarı'nda ahali İstanbul posta çantasını telgrafhaneden cebren ve depodaki 18 kadar silâhı gasbetmek gibi bir cürette bulundular. Vak'a teselsülü itibarıyla şâyân-ı dikkat görülmektedir. Ve Çorum'da da bazı müfsitler kargaşalık ihdasına çalışmaya başlamışlardır. Düzce, Bolu havalisinin kariben ıslâh-ı tedabiri ittihaz edilmiştir.

Heyet-i Temsiliye Namına Mustafa Kemal

Meclis-i Millî 21'de açılacağı ilân edilmişti. Garpte yer yer kıyamlar bildirilirken ve şarktan emin bir kuvvet istenirken pek mühim olan kısa bir müzakere ile bir karara bağlanması lâzım gelen 18 tarihli teklifime henüz cevap alamadım. Bunu Heyet-i Temsiliye halinde hazırlayarak ilk iş olmak üzere yeni hükûmet reisi sıfatıyla da derhal bildirmeyi pek lâzım görüyorum. Ahval Bakü mıntıkasında pek sarî tebeddüllere maruzdur. Gidecek heyet için Trabzon'da Yedinci Alay Kumandanı Binbaşı Rıza Bey'i refakatinde bir zabitle tayin ve hazır bulunmasını fırkasına emir etmiştim. Meclis 21'de açıldı mı? Heyet-i Temsiliye ne nam aldı bilemediğimden yine Heyet-i Temsiliye adresine bir tekit yazdım:

Erzurum: 22/4/1336

Heyet-i Temsiliyeye

Acele:

18 Nisan 1336 tarihiyle arz ettiğim talimatın Bakü'ye acilen gönderilmesini lüzumlu görüyorum. İradelerine intizar eylediğim maruzdur.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Bugün Moskova telsizinin tamimi şudur:

Erzurum: 22/4/1336

Moskova Telsiz Telgraf İstasyonunun 21 Nisan tarihli tebliğidir: Kırmızı sahra ordusu erkân-ı harbiyesinin harekât raporu: 21 Nisan No. 270 Vestnik:

1 — Garp cephesi: a) Mozirsk mıntıkası kıtaatımız Çereten nehrinin sağ sahilinde düşman istihkâmatını hücum ile zaptetmişler ve birçok esir ile

Levent Şahverdi Arşivi

ganaim almışlardır. b) Vit nehri mıntıkasında Ribyeçiçar-Mozir demiryolunun cenubunda kıtaatımız taarruzlarına devam ediyorlar. c) Oruça mıntıkasında Oruça şimalinde muharebat devam ediyor. d) Novograt Voltisk, Perdiçef ve Podolsk mıntıkalarındaki muharebat muvaffakiyetlerimizle devam ediyor.

2 — Cenup cephesinde Kırım, Prekopsk mıntıkasında kıtaatımız düşmanın tek satıhlı bir tayyaresini iskat etmiştir.

3 — Kafkas cephesinde düşman gemileri Tuapse'ye tesirsiz endaht yapıyorlar.

4 — Heyet-i Temsiliyeye, Kolordulara ve Vilâyetlere, 15. Kolordu kıtaatına arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Bursa'dan 22'de Ali Fuat Paşa bazı malûmat vererek ve bu malûmata istinaden İngilizlerin Ruslarla anlaşacağından endişe ettiğini bir an evvel Ruslarla temasımız lüzumunu Heyet-i Temsiliyeye ve bana yazıyor. Temas hususunda aynı fikirde olduğumu fakat bolşeviklerin İngilizlerle uzlaşmasına maddeten imkân olmadığını yazdım. Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine de cevabımı bildirdim. Şunlardır:

Bursa: 22/4/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

Gayet aceledir.

Zata mahsus ve gayet mahremdir.

1 — Güya mesail-i siyasiye ile hiç uğraşmamak, yalnız emtia mübadelesini intaç etmek vazifesiyle yeni bir İngiliz heyetinin Kopenhag'a geldiğini 10 Nisan 1336 tarihli *Temps* yazıyor. 19, 20 Nisan 1336 tarihli İstanbul gazeteleri San Remo Konferansında Rus meselesine de mevzuu müzakere olacağını bildiriyorlar. Ren garbındaki Ruhr ihtilâli dolayısıyla Fransızların ileri yürüyüşe başlayarak Frankfurt'u işgal etmelerine İngiliz, İtalyan ve Amerikalılar resmen muteriz davranıyorlar.

2 — Bu malûmattan anladığım: İngilizler Ruslarla anlaşmaya, Almanlarla uzlaşmaya çalışıyorlar. İngilizlerce henüz halledilmeyen yalnız Şark mes'elesi olduğuna göre bazı tavizat-ı münasibe ile bizim Ruslarla anlaşmamızdan evvel bu mes'elede de bir suret-i tesviye bulunması müsteb'ad değildir. Ve böyle bir ihtimalin tahakkuku halinde ise akibetimiz malûmdur. Binaenaleyh Ankara'daki Meclis-i Millî in'ikad etmekle beraber her şeyden akdem ve sür'at-i mümküne ile Ruslarla temasa gelmemiz lüzumu kesb-i ehemmiyet etmiştir. Arz-ı keyfiyet eder ve bu babdaki teşebbüsatı hakkında suret-i mahremanede tenvir buyurulmaklığımı rica ederim.

Heyet-i Temsiliyeye ve Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanlığına yazılmıştır.

20. Kolordu Kumandanı Mirliva Ali Fuat

Levent Şahverdi Arşivi

Cevabım :

Erzurum: 23/4/1336

Bursa'da 20. Kolordu Kumandanlığına

Zata mahsus:

C. 22/4/1336 ve 151 nolu şifreye. Bolşeviklerle anlaşmak için lâzım gelen tedabir yapılmıştır. Keyfiyet Heyet-i Temsiliyeye de arz edilmiştir. Bakü'de bolşeviklerle temasta bir heyetimiz vardır ki bizi daima ahvalden haberdar etmektedir. Esasen emperyalist ve kapitalistlerin devrilmesi için suret-i kat'iyyede azmetmiş olan ve bu hususda âlem-i islâmı da daire-i ittihadına almaya çalışan bolşeviklerin İngilizlerle uzlaşmasına maddeten imkân yoktur. Bu adem-i imkânı muharebenin cereyanı dahi fiilen göstermekte olduğunu arz ederim.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Ankara'da 20. Kolordu Kumandan Vekâletine

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinedir: Bursa'da 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın 22/4/1336 tarih ve 151 No. lu şifresine verdiğim cevab sureti zirdedir. Arz eylerim.

Suret

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

23 de Kolordu istihbaratını şöyle tamim ettim:

Erzurum: 23/4/1336

22 tarihli mevsuk istihbarattır:

1 — Bakü-Moskova arasında trenler işlemeye başlamıştır. Azerbaycan'la Sovyet hükûmeti arasında müzakeratın müsait bir safhaya girdiği anlaşılıyor.

2 — Bolşevik kıtaatı Karadeniz sahilinde Soçi şehrine vasıl olmuşlardır. İngiliz filosu Soçi'yi tesirsiz bombardıman etmiştir.

3 — 17 Nisan'da Batum'da bolşevikler tarafından her tarafa yapıştırılan beyannamelerde İngilizlerin Batum'u tahliye eylemeleri ve aksi halde mes'uliyetin İngilizlere râci olacağı ilân edilmiştir. Batum'da bir bolşevik gazetesi intişara başlamıştır.

4 — Düvel-i itilâfiyenin Halil Paşa ile ahiren Dağıstan'dan Gence'ye gelen Nuri Paşa'yı tevkif ve kendilerine teslimi hakkındaki teklifini Azerbaycan hükûmeti reddetmiştir.

5 — Hindistan hududlarında İngiliz hâkimiyeti aleyhine isyan etmiş olan kabail ile İngilizler arasında şiddetli muharebat olmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

6 — İrlanda'da umumî grev ilân edilmiştir. Grevciler İrlanda'nın tahliyesini ve İngiltere'den ayrılmasını musırren taleb etmektedirler.

7 — Heyet-i Temsiliyeye, Kolordulara, Refet Bey'e, On Beşinci Kolordu kıtaatına ve Vilâyetlere arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Havadis pek mühimdi. Ruslarla yapılacak temas çoktan beri, fakat hususi bir surette yapılmıştı. Sovyet hükûmetinin murahhasları karşısına Heyet-i Temsiliye'den elinde sarih talimatlı kimse yoktu. Hiç olmazsa ilk esasları muhtevi 18 Nisan'da teklifime de cevap gelmedi. Vaziyet pek serî ilerliyordu. Gerçi dün (22'de) dahi tekid ettim ise de yeni malûmatı bildirerek âtideki teklifi ve tekidi yazdım:

Erzurum: 23/4/1336

Heyet-i Temsiliyeye

Gayet acele.

1 — Bitaraflığını ilân etmiş olan Azerbaycan hükûmetinin bolşeviklerle müzakerata başladığı haber alınmıştır. Kolordunun 23 Nisan 1336 tarihli açık istihbarat tamiminde de neşredildiği vechile Bakü ile Moskova arasında trenlerin işlemeye başlaması, Halil ve Nuri Paşaların tevkifi teklifini Azerbaycan hükûmetinin reddetmesi, Sovyet hükûmetiyle yapılan müzakeratın müsait bir safhaya dâhil olduğu ve Azerbaycan hükûmet-i hazırasının bolşeviklere mütemayil bir vaziyete girdiği anlaşılıyor. Hükûmetin işbu temayülünü takviye ederek efkârın tereddütten kurtulması ve bu suretle müzakeratın bir an evvel hüsn-i neticeye iktiranı için Azerbaycan hükûmet-i hazırasına hitaben heyeti çeliklerinden müessir bir şifrenin kolordu vasıtasıyla Trabzon'dan gidecek heyetle gönderilmesi ve işbu şifre muhteviyatının her vech-i âti olması münasip olacaktır: "Azerbaycan hükûmetini en tehlikeli zamanlarında bir çok kan bahasına kurtaran ve ona mevcudiyet veren Osmanlı hükûmeti ve Anadolu Türk ağabeyleri her tarafta düşmanla pençeleşirken düşmanlarımız aleyhine azim bir harbe giren bolşevik ordularının önüne Azerbaycan'ın bir sed olması veya bitaraf kalıp lâkayt bulunması bilâhare bütün âlem-i islâmın sebebi izmihlali olacak ve Azerbaycanlılar ebediyen lekelenecek ve zaten kendisine de bu dünyada hakk-ı hayat kalmayacaktır. Bugün Anadolu'nun halâsı için bolşevik ordularıyla elele vererek hareketten başka bir çaremiz kalmamıştır. Türk'ü ve İslâm'ı ebediyen yaşatmak bu fırsatı kaybetmemekle olacaktır. İndallah ve indü'l-islâm Azerbaycan'ın şerefli bir iş yapacağı veyahut üç yüz elli milyon islâmın hayat ve namusunu boynuna alacağı dakikaları yaşıyoruz. Binaenaleyh bolşeviklerle müttefikan hareketiniz ve bu suretle Anadolu Türkleriyle birleşmeye çalışmanızı ümit ediyor ve intizardayız." 18 ve 22 Nisan 1336 tarihlerinde Bakü'ye izamını arz eylediğim heyetin bir an evvel tahriki lüzumunu bir daha arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Levent Şahverdi Arşivi

Büyük Millet Meclisi'nin Açılması

23 de Meclis-i Millin'in açılacağı hakkında açık telgrafla şu tamim geldi:

> "Bimmenhi'l-kerim Nisan'ın 23. Cuma günü Büyük Millet Meclisi küşad edilecek ve ifa-yı vazifeye mübaşeret edileceğinden yevm-i mezkûrdan itibaren bilumûm makamat-ı mülkiye ve askeriyenin ve umum milletin mercii meclis-i mezkûr olacağı tamimen arz olunur. 22/4/1336 Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal."

23 Nisan İstiklâl mücahedemizin ikinci kitabını açıyordu. Bir senelik mesaimizin yekûnu Türk milleti için şân-averdir. Bu yeni safhaya daha kuvvetli - şeklen ve şahsen - girdiğimizden muvaffak olacağımıza zerre şüphem yoktur..

Moskova Telsiz Telgraf istasyonunun 24 Nisan 1336 tarihli tebliğinin hülâsasıdır:

Erzurum: 24/4/1336

> 1 — Vladikafkas'ta Sovyet hükûmetinin teessüsünden beri Kafkasya'da bolşeviklere iltica eden gönüllü ordu zabitanında bir ittifak fikri hayliden hayliye ilerlemiştir. Sivastopol'daki zabitan arasında dahi her neye mal olursa olsun bu Rus Alman ittifakını meydana koymak hususunda birçok konferanslar verilmiştir. Bütün gönüllü ordu kumanda heyeti müttefikler aleyhine kin beslemektedir. Denikin'in halefi bulunan General Vrangel ailesiyle Almanya'ya hareket edecektir. Fransızlar ve İngilizler aleyhine olan bu infial Avrupa matbuat ve efkâr-ı umumiyesini işgal etmektedir.
>
> 2 — Kopenhag'daki Rus bolşevik murahhası Litvinof'dan 21 Nisan tarihile bolşevik umûr-ı hariciye komiserine gelen bir telgrafta üseranın mübadelesine bedel Fransa ve Belçika'nın Sovyet Rusyanın ve Sovyet Ukrayna'nın dahili işlerine karışmayacaklarını ve hiç bir taarruzî teşebbüsata girişmeyeceklerini taahhüt ettikleri zikredilmiştir.
>
> 3 — Poti'den Novorosiski'ye gelen bir İtalyan kruvazörünün kaptanı Novorosiski'de Sovyet idaresine müracaatla kendisinin İtalyan Başvekili tarafından memur edildiğini ve İtalya ile Bolşevikler arasında münasebât-ı resmiyeye başlamak için müzakerata selâhiyettar kılındığını beyan etmiştir.
>
> 4 — Büyük Millet Meclisi riyaset-i aliyesine, Kolordulara, Miralay Refet Bey'e, Onbeşinci Kolordu Kıtaatına ve Vilâyetlere arz ve tamim edilmiştir.
>
> 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

İstanbul'dan Trabzon'a gelen yolculardan alınan malûmatta: İngilizler Harbiye Mektebini cebren işgal etmişler, talebeyi kovmuşlar, eşyalarını pencerelerden atmışlar. Bazı evlerin basıldığı ve bazı tecavüzler olduğu söyleniyor:

Levent Şahverdi Arşivi

25 Nisan'da Meclisin açılma merasimi hakkında şu ajans geldi:

Ajans

Büyük Millet Meclisi bu sabah kable'z-zeval saat onda Reis Sinop Meb'usu Şerif Bey'in riyaseti altında ictima ederek evvelâ meb'usların encümenlerden gelen intihapları tetkik edildi. Badehu Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin evveldenberi geçen ahvâl ve hâdisat-ı mütemmimeye verdiği izahat istima edildi. Mustafa Kemal Paşa'nın bu münasebetle irad ettiği nutuk beş dakikalık bir nefes fasılasıylasaat bire kadar iki buçuk saat devam ettikten sonra henüz hitam bulmamış olduğu cihetle yemekten sonra saat ikide yine devam etmek üzere celse tatil edildi. Saat üçte Meclisin in'ikadını müteakip Mustafa Kemal Paşa sözüne devam ile Ferit Paşa'nın son sukutuna takaddüm eden zamanlardan itibaren son günlere kadar cereyan etmiş bütün ledünniyât ve serâiri izah etti. Muhtelif yerlerden medid alkışlarla karşılanan bu mufassal nutk-ı tarihî sonunda Mustafa Kemal Paşa bugün taht-ı esarette bulunan hilâfet ve saltanatı ve taht-ı tehdidde bulunan mukadderatını kurtarmak üzere elbette fiilen bizzat milletin vaz-ı yed etmesine sıra gelmiş olduğunu beyanla bu esası tavzih eden bir teklifname okudu. Bu teklifname metnini aynen vereceğiz. Bir müddet müzakereyi müteakip Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi kabul olunarak Büyük Millet Meclisi selâhiyet-i teşriiye ve icraiye ilk nefeste ictima etmek üzere bu dakikadan itibaren mesalih-i umumiye-i milliyeye vaz-ı yed etmiştir.

24 Nisan 1336 Anadolu Ajansı

Meclis-i Millinin 23 Nisan'da dinî ihtifalât ile Cuma gününü tercih ederek açıldığını bilâhare tafsilen öğrendik. Tarihimizin pek mühim bir hâdisesi olan Millet Meclisimizin resm-i küşadı hakkındaki Heyet-i Temsiliyenin tamimini aynen yazıyorum:

Heyet-i Temsiliyenin Tamimi

1 — Bimennihi'l-kerim Nisan'ın 23. Cuma günü Cuma namazını müteakip Ankara'da Büyük Millet Meclisi küşad edilecektir.

2 — Vatanın istiklâli, makam-ı refi-i hilâfet ve saltanatın istihlâsı gibi en mühim ve hayati vezaifi ifa edecek olan Büyük Millet Meclisinin yevm-i küşadını cumaya tesadüf ettirmekle yevm-i mezkûrun mebrukiyetinden istifade ve küşattan mukaddem bilumûm meb'usîn-i kiram hazeratıyla Hacıbayram Cami-i şerifinde cuma namazı eda olunarak envar-ı Kur'an ve selâttan istifaze olunacaktır. Bade's-selât lihye-i saadet ve sancağ-ı şerifi hamilen daire-i mahsusaya gidilecektir. Daire-i mahsusaya dahil olmadan evvel bir dua kıraatıyla kurbanlar zebh olunacaktır. İşbu merasimde cami-i şeriften bed' ile daire-i mahsusaya kadar Kolordu kumandanlığınca kıtaat-ı askeriye ile tertibat-ı mahsusa alınacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

3 — Yevm-i mezkûrun teyid-i kudsiyeti için bugünden itibaren merkez-i vilâyette Vali beyefendi hazretlerinin tertibiyle hatim ve Buharî-i şerif tilâvetine bed' olunacak ve hatm-i şerifin son aksâmı teberrüken cuma namazından sonra daire-i mahsusa önünde ikmâl edilecektir.

4 — Mukaddes ve mecruh vatanımızın her köşesinde aynı suretle bugünden itibaren Buhari ve hatimat-ı şerife kıraat edilerek cuma günü ezandan evvel minarelerde salâvat-ı şerife okunacak ve esna-yı hutbede bilumûm efradı milletin bir an evvel nail-i felah ve saadet olmaları duası tezkâr olunacak ve cuma namazının edasından sonra da ikmâl-i hatim edilerek bilcümle aksâm-ı vatanın halâsı maksadıyla vukubulan mesai-i milliyenin ehemmiyet ve kudsiyeti ve her ferd-i milletin kendi vekillerinden mürekkep olan Büyük Millet Meclisinin tevdi eyleceği vezâif-i vataniyeyi ifaya mecburiyeti hakkında mev'izeler irad olunacaktır. Badehu din ve devletimizin, vatan ve milletimizin halâsı, selâmeti ve istiklâli için dua edilecektir. Bu merasim-i diniye ve vataniyenin ifasından ve camilerden çıkıldıktan sonra bilâd-ı Osmaniye'nin her tarafında makam-ı hükûmete gelinerek Meclisin küşadından dolayı resmen tebrikât icra edilecektir. Her tarafta cuma namazından evvel münasib surette mevlid-i şerif okunacaktır.

5 — İşbu tebliğin hemen neşir ve tamimi için her vasıtaya müracaat oluncak ve serian en ücra köylere, en küçük kıtaat-ı askeriyeye, memleketin bilumûm, teşkilât ve müessesatına iblâğı temin edilecektir. Ayrıca büyük levhalar halinde her tarafa talik ve mümkün olan mahallerde tab ve teksîr ve meccânen tevzi edilecektir.

6 — Cenâb-ı Haktan muvaffakiyet-i kâmile tazarru olunur.

Heyet-i Temsiliye Namına Mustafa Kemal[106]

Tarihimizde bu kadar koyu bir taassuplu merasim-i diniye ile hiç bir meclis açılmamıştır. Fetvaları takip eden bu muazzam ihtifâlat acaba yer yer başlayan kıyamlara karşı bir sigorta mı olacağı düşünüldü. Ne olursa olsun selâbetle taassubu Meclis-i Millinin başlangıcı gününden ayırmak daha ihtiyatlı olurdu. Yani ne Cuma gününü intihaba ve ne de bu kadar velveleye lüzum yoktu. Beliğ bir dua lâzımı tesiri daha iyi yapardı. Gösterilen bu taassubun idamesi mümkün olamayacağından aksi tesiri daha vahim olabilir. Meclis-i Millî 23 Nisan Cuma günü pek dindarane, daha doğrusu pek dervişane bir merasimle açılıyor, ajansta zikir olunduğu surette vukuatın icmalinden sonra Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından âtideki teklif yapılıyor:

"Bugünkü müşkil vaziyet içinde vatanı tehlike, inhilâl ve izmihlâlden kurtarmak için ittihazı lâzım gelen tedabir bittabi heyet-i muhteremelerine ait olacaktır. Ancak bu hususta kendi tetkikat ve malûmatımıza isti-

106 Bu tamim pek dikkatli okunmalı ve 337 senesinde hocalar arasında aynı kisve ile "mefkûre hatırası" imzalı fotoğrafları da göz önüne konmalı. Sonra 339'da Lozan Sulhu esnasında Ankara Türkocağı'nda aynı Mustafa Kemal'in Cemiyet-i İlmiye diye toplanan Darülfünun müderrisleri ve bu ayarda zatlar huzurunda benimle münakaşası muvazene edilmelidir. Ben mütalaamı o güne kayd ettim.

Levent Şahverdi Arşivi

nad eden kanaatlerinim meclis-i âlinize arzetmeyi faideli addetmekteyiz. Gerek hukuk-ı esasiye kavaidine ve gerek tarihde emsâl-i adidesi ve gerek zamanımızda aynı şerâit-i elîme içinde maruz-ı inhidam olan milletlerin teşkil ettiği tecrübe-i müessireye nazaran memleketi inkısam ve inhilâlden kurtarmak için derhal kuvâ-yı umumiye-i milliyeyi esaslı teşkilâtla tarsin etmekten başka çare yoktur. Bunun şekli ne olmak lâzım gelir? İşte mes'ele buradadır. Gayr-ı meşru kuvvetlerin tahakkümile kuvâ-yı millet ve devleti tevhid imkânı bulunsa dahi bunun temadisi kabil olmadığını bilirsiniz. Esasen meclis-i âlinizin mevcudiyetinde evvel emirde meşruiyet ve mes'uliyet esaslarının milletçe vacibü'l-müraat görüldüğüne en büyük delildir. Binaenaleyh meclis-i âlinizde tekessür eden irade-i aliye-i milliyeye istinad etmek suretiyle meşruiyet ve kanuniyet ve yine heyet-i muhteremenizde tecelli eyleyen vicdan-ı milletin muhakemesine merbut bulunmak cihetiyle de mes'uliyetini takdir ve tesbit edecek bir kuvvetin idare-i umûr etmesi zaruridir. Bu kuvvetin şekl-i tabiisi ise hükûmettir. Hükûmet teşkilât şekil ve esası gayr-ı mes'ul bir reisi hükûmette tesbit edilen nokta-i tevazüne istinaden kuvve-i teşriiye vazifesiyle mükellef bir heyet-i murakabe ile vazifede devam heyetin inzimâm-ı itimadına mütevakkıf bir kuvve-i icraiyeden ve kuvve-i icraiyenin vezâif-i milliyeye göre taksim ve tensikinden ibarettir. Bu şekilde kuvve-i icraiyenin reis-i hükûmet tarafından müntehap ve kuvve-i teşriiyenin itimad ve muvafakatine müstenit bir kuvvettir ki milletin intihab ettiği heyet-i teşriiye ile muvazeneti hükûmet riyaseti makamının intihap ettiği nokta-i vahdette bulunup hükûmet teşkilâtının bu kuyud-ı esasiyesine göre içinde bulunduğumuz buhran ve memleketimizin ahval-i hukukiyesine nazaran bizim için kabili tatbik olmadığını düşünmek mecburiyetindeyiz. Bizim bu zümredeki tetkikat neticesinde hasıl ettiğimiz kanaate göre idarenin bu şeklini mahzurdan salim görmemekteyiz. Çünkü Devlet-i Osmaniye herhangi bir devlet gibi hükümdarının nüfuz-ı cismaniyesi etrafında müteşekkil değildir. Makam-ı saltanat aynı zamanda makam-ı hilâfet olmak itibarıyla padişahımız cumhur-ı İslâm'ın da reisidir. Mücahedatımızın birinci gayesi ise saltanat ve hilâfet makamlarının tefrikini istihdaf eden düşmanlarımıza irade-i milliye buna müsait olmadığını göstermekten ve makamat-ı mukaddeseyi esaret içinden tahlis ederek ûlü'l-emrin selâhiyeti düşmanın tehdid ve ikrahından âzâde bırakmaktır. Bu esasata göre Anadolu'da muvakkat kaydıyla dahi olsun bir hükûmet reisini tanımak veya bir padişah kaymakamı ihdas etmek hiç bir suretle kabil-i cevaz değildir. Şu halde reissiz bir hükûmet vücude getirmek zarureti içindeyiz. Halbuki bir nokta-i vahdette tevazün etmeyen kuvâ-yı devletin ahenk ve mesaisini idareye dahi imkân yoktur. Diğer taraftan hangi bir makama kuvâ-yı devlet ve milleti tevhid ve tevazün selâhiyetini bahşederek o makamı gayr-ı mes'ul tanımak mucib-i felâkettir. Halifenin bile mes'uliyeti esas olarak kabul etmiş olan islâmiyetin böyle suret-i tesviyelere müsait olamayacağı aşikârdır. Bir şekil ve yekdiğerine telifi imkânsız esasat içinde dûr u dırâz tetkikat icra ederek nihayet İslâmiyetin şerâit-i esasiyesine müracaatla meclis-i âlinin de tekessür edilmiş olan bütün cumhur-ı

Levent Şahverdi Arşivi

İslâm'ın da müzaharet ve muvafakatine mazhar buyurulan irade-i milliyeyi bilfiil mukadderat-ı vataniyeye vâziü'l-yed tanımak umde-i esasiyesini kabul ediyoruz. Aza-yı muhteremenin bu nikat-ı nazar hülasaten tasmim olunarak intihabına delâlet olunması ve selâhiyet-i fevkalâde kaydıyla intihab edilmiş bulunmaları ve müntehiplerin teksir ve tevsî olunması esası itibarıyla bu umdenin neticede tamamen kabul edilmiş olduğuna delildir. Binaenaleyh meclis-i âlimiz haiz olduğu selâhiyet-i fevkalâdeye binaen karşısına çıkacak bir kuvve-i icraiyeyi yalnız murakabe etmek ve mesail-i hayatiye-i millet üzerinde böyle bir heyetle mücadeleye mecbur kalmak gibi vaziyet-i hâzıranın mütemmim olacağı mahdut bir vazife-i teşriiye ile değil irade-i umumiye-i milleti fiilen deruhde ve selâmet-i memleket ve hilâfeti bizzat temin ve müdafaa vazife ve selâhiyetleriyle teşekkül etmiştir. Ve artık meclis-i âlimizin fevkinde bir kuvvet mevcut değildir. Hilâfet ve saltanat makamının tahlisine muvaffakiyet hâsıl olduktan sonra padişahımız ve halife-i müslimin efendimizin her nevi cebir ve ikrahtan âzâde ve tamamıyla hür ve müstakil olarak ve kendisini milletin agûş-ı sadakatinde gördüğü gün meclis-i âlimizin tanzim edeceği esasatı kanuniye dairesinde vaz'-ı muhterem ve meclûbiyet ahzeder. Meclis-i âlimiz murakıp ve müdekkik mahiyetinde bir Meclis-i Meb'usan değildir. Binaenaleyh yalnız teşri ve tatbik ile vazifedâr gayr-ı mes'ul bir mevkiden mukadderat-ı milliyeyi nezaret altında bulunduracak değil, bilfiil onunla iştigal edecektir. Nitekim fevkalâde ahval içinde bütün milletler bu prensipleri terk ederek ya kuvve-i teşriiyeyi taahhüt edip ümera heyetlerine fazla selâhiyetler bahşederler yahut bütün milletin irade-i umumiyesine müracaatla ittihaz-ı mukarrerat eylerler. Biz ittifak-ı cumhuriye her kuvvetten ziyade selâhiyet-bahş eden islâmiyet esasatını nazar-ı dikkate alarak meclisi âlimizde kâffe-i umûr-ı millette doğrudan doğruya vâziü'l-yed tanımak taraftarıyız. Bu umde-i esas kabul edildikten sonra daim meclis-i âlimizin heyet-i umumiyesini teferruat-ı umûra kadar fiilen tedkik ve müzakere imkânı bulunamayacağından heyet-i muhteremenizden tefrik ve tevkil edilecek azanın hükûmet teşkilât-ı hazırasına nazaran icab eden taksim-i mesai esasına göre memur edilmesi ve herbirinin ayrı ayrı ve cümlenin müştereken heyet-i umumiye huzurunda mes'ul olması temin-i maksada kâfidir. Bu halde meclis-i âlimize riyaset edecek zatın meclis-i âlimizi temsil etmesi itibarıylatevzi-i umur edilen aza-yı muhteremeden mürekkep heyete riyaset etmesi ve meclis-i âlimizin namına vaz'-ı imzaya ve tasdik-i mukarrerata selâhiyettar olması ve icraya ait mesaide diğer aza-yı muhtereme gibi heyet-i umumiye nezdinde tamamen mes'ul bulunması zaruridir. Bu şekilde heyet-i icraiye meclis-i âlimizin tsvibi ile tevkil edilecek heyet-i umumiye karşı mes'ul olacak aza-yı muhteremeden ibaret olacak ve hattâ isimleri de vekil tesmiye edilecektir. Reis olacak zat vakıa ağır bir mesuliyet altında bulunacaktır. Çünkü heyet-i icraiye vekilleri ile heyet-i muhteremeniz arasında bütün mes'uliyet evvel emirde kendisine râci ve bu mesuliyet hem meclis-i âlimizdeki ve hem heyet-i vekiledeki riyaset makamının ikisine birden saridir. Elbette memleketimizin şimdiye kadar geçirdiği buhranlı zamanlardan felâketlerden kâh Avrupa'yı

Levent Şahverdi Arşivi

taklit etmek kâh idare-i umur-ı devleti şahsî nokta-i nazarlara göre tanzim ve tensike çalışmak kâh kanun-ı esasiyi bile ihtiramat-ı şahsiyeye bâziçe eylemek gibi pek elîm neticelerini gördüğü basiretsizlikten hâsıl olan intibah-ı umumiyeye tercüman olduğumuz itikadıyla şu müşkil ve buhranlı devr-i tarihinin mücahedatını bu yolda tensik etmek taraftarıyız. Bittabi hüküm heyet-i muhteremelerinindir. Yalnız maruz olduğumuz inhilâl tehlikesine ve umûr-ı devlete ve milletin uzun müddettenberi mercisiz kalan tekrar nazar-ı dikkati celbederek bi-lüzum nazariyat arasında devam edecek münakaşatın en fena idarelerden daha ziyade su-i tefehhüm tevlid edeceğini arz etmekte bir vazife-i hamiyet icabı görüyorum. Cenâb-ı Hak muvaffakiyetler ihsan buyursun. 24 Nisan 1336

Anadolu Ajansı

Mustafa Kemal Paşa'nın bu teklifi şu geçmiş vak'alara siyaset-i dâhiliyemiz itibarıyla muvafıktır. 18/1/1336'da Rawlinson'la mülakatıma cevabında bildirdiği "Cevablar esasat-ı milliyemizin ruhunu ihtiva etmekle sezâvâr-ı teşekkürdür." demesine ve 9/1/1336 tarihli şifrede dahi "An'anat-ı milliye ve diniyemize mugayir olan" diyerek Lloyd George'un beyanatını her tarafta protesto arzusuna ve 18/19 Nisan 1336 da garp kuvvet isterken "İngilizlerin makam-ı hilâfet kuvvetini müessir istimâllerinden" şikâyet etmesine ve en nihayet fetvalarla ve muazzam ihtifâlât-ı diniye ile Meclisin açılmasına.[107]

Yalnız Heyet-i Vekileye değerli azanın hariçten kabulü hakkında kendileri de taraftar olmadıklarını beyan ediyorlar. Bilâ-müzakerede kabul edildiğine göre bütün kalbimle millî muvaffakiyetlerimizin serî kazanılmasını tazarru ettim. 25 Nisanda Millet Meclisi reisi imzasile Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinden aldığım ve cevaben yazdığım şifreler şunlardır:

Ankara: 24/25-4-1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Gayet aceledir:

Meclise bugün şahsımı hedef-i ta'riz ittihaz eden propagandacıların netice-i mesailerinden menafi-i vataniyeyi müteessir etmemek için şahsıma hiç bir mevki verilmemesini suret-i samimanede rica eylediğim, tadad ettiğim mahzurlara rağmen Meclis 120 mevcuttan 110 rey ile âcizlerini makam-ı riyasete intihap etti. Vaziyet-i hâzıranın icabatı müşkilesi karşısında bu vazifeyi adem-i kabulde ısrar ettiğim takdirde belki bir inhilâl vuku olabilirdi. Bu sebeble vazife-i riyaseti kabul ettiğimi arz eylerim.

Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

107 Lozan sulhunden sonra bütün bu sözlerin suya düşmesi tarihimiz için pek mühim bir hâdise-i ictimaiyedir. Milletin irfan ve idrakinde bir tahavvül olmadığına göre ya bu kuvvetli vaat ve teklifler cahi idi veyahut kalbi idı de hâdisat bunları çuruttü. Her iki şıkkın da muhakemesi pek meraklı bir şeydir. Ben her ihtimale göre münakaşamı yeni vaziyet günlerinde yazdım.

Levent Şahverdi Arşivi

Erzurum: 25/4/1336

Ankara'da Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Millet Meclisi riyasetine tayin buyurulduğunuzdan dolayı memnuniyet ve mesruriyetimiz azîmdir. Arz-ı tebrikât ve takdimi tazimât eyleriz.
15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis Reisi olması en tabiî ve en doğru bir işti. Umumî vaziyeti ilerdenberi idare etmiş dahil ve hariçte tanınmış bulunuyordu. Artık Millet Meclisi mukadderat-ı milleti alenî idareye başladığından millî kanunlarla selâhiyeti verilecek olan reisinin de bu selâhiyeti hüsn-i istimâl ve kendisini samimî tutan elleri samimî tutacağına hiç şüphe etmediğimden zuhura gelecek her müşkile galebe edeceğimize imanım pek kavidir.

25 Nisan öğle vakti Erzurum'da şiddetli zelzele oldu. 25 Nisan ajansı şudur:

24/4/1336

Ajans

İngilizler bin vaad ve vaid ile aldatarak ezcümle para ile vatanın istihlâsı ve istiklâliyetini temine âzim bulunan Anadolu'ya karşı kullanmak üzere Mısır'daki üserâmızdan bir çoğunu İstanbul'a getirmişlerdir. Ve bu maksadla İstanbul'a getirilen esirlerimizin otuz bin kadar olduğu tahmin ediliyor. Milletin namus ve hayatını müdafaa ederken esir düşmüş olan bu vatan yavruları kendilerine teklif olunan bu namussuz hizmeti ne bahasına olursa olsun kabul edemeyeceklerini anlayarak nefretle red etmişlerdir. Ve madem ki İstanbul'a getirilmek suretile esaret hayatlarına nihayet verilmiştir artık serbest bırakılmaları lâzımgeldiğini iddia etmişlerdir. Selimiye vesair kışlalara yerleştirilmiş olan bu askerimiz şimdi serbestçe bırakılmayarak muhafaza altında bulunduruluyor. İngilizler Ferit Paşa hükûmetini Anadolu'ya karşı kullanmak üzere İstanbul'da bir kuvve-i askeriye cem' ve tahşide sevk etmiştir. Ferit Paşa'nın bu teşebbüsü bir infialle neticelenmiştir. Ferit Paşa hükûmetinin davetine yüz kişi bile icabet etmemiştir. İngilizlerin bir kumanda deruhde ettirebilmek için az çok değerli ümera-yı askeriyemizden bazılarına müracaatları da neticesiz kalmıştır. İşgalin ikinci günü tevkif etmiş oldukları Refet Paşa kumandanlığını deruhde edecek olursa hem serbest bırakılacağı hem daha evvel verilmiş olan iki senelik mahkûmiyeti affedileceği ve kendisine fevkalâde tahsisat dahi verileceği yolunda kendisine serd olunan teklifi İngilizlere ve Ferit Paşa hükûmetine hakaret etmek suretiyle reddetmiştir. İngilizler selâmlık resmine Osmanlı askerinin silâhsız olarak dahi iştirak eylemesini hoş görmemiş olacaklar ki geçen hafta cuma selâmlığı

Levent Şahverdi Arşivi

iki tabur kadar İngiliz askeriyle icra kılınmıştır. Amerika Reisicumhuru Wilson İngiltere ve müttefikleri tarafından kendisine arz olunan Türkiye sulh muahedenamesini tetkik ederek efkârını izhar etmiştir. Wilson'un Türkiye'de Adalar Denizi'ne müntehi bir parçanın Bulgarlara verilmesi, Türklerin İstanbul'dan çıkarılması ve fakat İzmir'in Türkiye'ye bırakılması ve kendi itikadınca pek çok Ermeni ahaliye malik olan Trabzon'un mahrec-i bahrî olarak Ermenistan'a tefrik kılınması lâzım geldiğini ve ekseriyetle Türklerle meskûn olan Kilikya'dan Fransa'ya o kadar geniş arazi verilmesinin muvâfık-ı adalet olmadığı mütalaalarını söylediği anlaşılmıştır. San Remo'da ictima etmekte olan Sulh Konferansında Garbî Trakya'nın muhtariyet-i idareye mazhar edilmesi esasını müdafaa etmek hususunda Türklerle Bulgarlar birer, Türklerden Nedim Tevfik ve İskeçeli Hasan Sabri Beylerle bir Bulgar izamı takarrür etmiştir. Nedim Tevfik Beyler evvelki gün Sofya'ya hareket etmişlerdir. Masarif-i seferlerini Trakya'daki bankaların birinden Trakya namına istikraz suretiyle temin edilmiştir. Sair mevadda ictima etmekte olan sulh konferansında Fransızların İzmir mes'elesinde daha ziyade Türklerin hakk-ı esası müdâfaa edilecektir. Fransızların Trakya mes'elesinde ancak Trakya'daki Müdafaa-i Hukuk teşkilâtı ile bi'l-müzakere makul ve müstahak bir netice istihsal edilebileceği fikrini ileri sürerek bu maksadla teşkilât-ı milliye reisi selâmetle azimet ve avdetini taht-ı teminde olmak üzere İstanbul'a avdet eylemişlerdir.

Anadolu Ajansı

Kendi vatandaş, dindaş ve ırkdaş gibi her hususta bir uzvumuz olan bazı kuvvetleri aleyhimize kullanacakları tabiidir. Buna karşı biz de yalnız kuvvetimizle değil, propaganda kuvvetiyle de çok çalışmalıyız. İşte bunun için şimdiye kadar bildiğim ve toplayabildiğim malûmatı her tarafa -İstanbul'a bile- neşir ve tamim ettim, ayrıca Millet Meclisi riyasetine bir teklif de yaptım. Sırasıyla şunlardır:

Erzurum: 25/4/1336

Tamim

Rusya Sovyet Bolşevik idaresiyle birleşmiş âlem-i İslâm ve Hindistan havalisinde büyük bir nam almakla beraber Rusya Denikin ve Kolçak ordularının mahv ve perişan edilmesinde en ziyade tesir ve fedakârlık gösterdiklerinden naşi umum bolşeviklerin hürmetlerini kazanan islâm ve Türk hükûmetleri hakkında münhasıran elde edilen bazı malûmat:

Tatarlar, Kırgızlar, Başkırtlar, Sartlar, Türkmen, Yomutlar.

Tatarlar: Kısmen Sibirya kısmen Avrupa-yı Rusî'de sakindirler. Faal ve Müslümanların bilhassa ticaret âleminden en müterakkisidirler. Gayûr çalışkandırlar. Bolşeviklerle birleşmişlerdir. Türklüğe ve islâmiyete pek merbutturlar. Her türlü teşkilâtları vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Kırgızistan: Kırgızlar Sibirya-yı garbînin cenubundan tâ Türkistan'a kadar vasi arazidedirler. Maarifleri geridir. Mektep görmüş gençleri ve uleması halkı tenvir ve irşad ederek bolşeviklerle ittifak etmiş ve merkezi Orenburg olmak üzere ilân-ı istiklâl etmiştir. Teşkilât-ı askeriyeleri kuvvetlidir. Türklüğe ve islâmiyete fevkalâde merbutiyetleri vardır.

Başkırdistan: Ural Dağları üzerinde ve cenup civarında sakin müttehit dindar bir kitledir. Samarra'dan geçen ve Bahr-i Hazer'e dökülen büyük İdil nehrinin havzası bu mıntıkadadır. Ufa, Orenburg, Kazan, Nize Balaşil vesair meşhur şehirleridir. Vaktiyle Rusları bile içlerine sokmadıkları cihetle pek büyük bir gayret-i nefs-i milliye malik vakur bir kavimdir. Meşhur müverrih Zeki Velidî ve emsali gibi genç ve kuvvetli bir zümrenin tesiri ve ulema-yı mahalliyenin teşviki ile 14 kanton dâhilinde olmak üzere istiklâlleri ilân ve tasdik olunmuştur. Mülkiye ve askeriye teşkilâtları mazbuttur. İttifak ve muavenet-i askeriye şerâiti altında Bolşeviklerden her türlü muavenet görmekte ve mekteplerini her tarafta tesis ve tezyid eylemektedirler. Ordularının teçhizat ve teslihatı Rus ordularından yüksektir. Nüfusları on milyondan ziyadedir. Türklüğe ve İslâmiyet'e pek merbuttur.

Sartlar: Buhara'ya kadar olan arazide sakindirler. Eski şark medeniyetinin merkezinde bulunuyorlar. Yaşayışları daha muntazam ve daha medenicedir. Gençliği tahsile pek teşnedir. Bunlar dahi bazı şurût ve tekâlif ile bolşeviklerle birleşmiş ve istiklâlleri tanınmıştır.

Türkmenler: Aşkabad, Kranovodsk ve kısmen İran mıntıkasındadırlar. Teke, Göklen, Yamut namıyla üç kola ayrılırlar. Bu üç koldan Tekeler diğerlerinden müterakkidirler. Bunlar başlarına Çarlık Rusyası zamanında esarette bulunan müntehap Türk ümera ve zabitanını alarak kendi şûralarıyla teşkilât ve hâkimiyetleri idare olunmaktadır. Bunlar da bolşeviklerle birleşmiştir. Ve hassaten Afganistan ve Buhara hükûmet-i İslâmiyeleri ile beraber Hindistan'ın ve âlem-i İslâm'ın halâs ve necatı namına birleştirilmişlerdir. Türkmenlerin heyet-i umumiyesinin 600 bin kişilik silâhşorları vardır. Bunlar bolşeviklerin muavenet-i fevkalâdesiyle peyderpey tensik ve ıslâh olunmaktadır. Yamutlar daha bedevi ve hayme-nişîn olup Türklüğe âşık bir kavimdir. Bunların bir kısmı da İran hududunda bulunuyorlar. Fakat İraniler ile rabıta-i resmiyeleri az olup kendi an'ane ve terbiye-i milliyelerine daha ziyade merbut bulunuyorlar. Bütün Türkmenler mıntıkasında bilhassa son iki sene zarfında mekteplere fevkalâde ehemmiyet verilir. Pek çok mektepler açmıştır. Ve Taşkent'te bir de zabit yetiştirir Mekteb-i harbiyeleri vardır. Mektepler ve terakkiyat hususunda hassaten bolşeviklerin muavenet ve teşvikatı var. Muallimlerinin ekserisi Harb-i Umumide Çarlık Rusyası'nda esir kalmış olan Türk ümera ve zabitanıdır. Ve her tarafta tensikat yapılmaktadır.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Levent Şahverdi Arşivi

Teklifim:

Erzurum: 25/4/1336

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

İngilizlerin payitahtta tesis ettiği hıyanet şebekesi ve saray-ı hümayun ile hükûmet denilen müessesede para ve süngü kuvvetiyle ittihaz eylediği tertibat sayesinde hemen her arzu ettiğini yaptırmakta ve bu cümleden olmak üzere gerek dâhil-i memlekete neşir edilecek mütenevvi beyannameleri ve gerekse şark âlem-i İslâmı'na karşı halifenin ve padişahın İstanbul'da masun kaldığından vesaireden bahisle hıyanet ve sanîanın en iğfalkâr neşriyatını Anadolu ve Kuvâ-yı Milliye aleyhine olarak yapmaktadırlar. Binaenaleyh bütün cihanın enzarı ve efkâr-ı umumiyesi şarka ve bu meyanda hassaten Anadolu'ya matuf bulunduğu şu sıralarda İngilizlerin yaptığı desiseleri daima körletmek ve her tarafta aksülâmeller temadi ettirmek için her vesileden istifade ile Anadolumuzdan mühim malûmat ve neşriyatın Bakü ve Antalya tarikiyle ve oradaki telsiz telgraflarla verilmesi fevkalâde haiz-i ehemmiyettir. Binaenaleyh bu defa teyemmünen ve her türlü azim ve fedakârî ile mücehhez olan Büyük Millet Meclisi'nin, merasim-i dindarane ve vatanperverane ile vukua gelen resm-i bihîn-i küşadını bütün âlem-i İslam'a ve Moskova'da Rusya umum Sovyet Şûrasına ve bizzat bütün garp milletlerine hitaben neşretmesi ve bu neşriyatında istila-perest İngilizlerin pek bî-amân suretteki imhakâr siyaseti ve Türklüğe, âlem-i islâma yapılan bî-nihaye hakaretlerin ve padişah ile halifenin tamamıyla esir ve mahsur ve bir çok sahte imzalarla İngilizler tarafından neşriyat ve beyanatta bulunulduğunun ve şimdi de yine süngü ve para kuvvetiyle Türkiye'nin imhası şerâitini vatan ve milletle hiç bir alâka ve selâhiyeti olmayan satılmış kimselere imza ettirmeye hazırlanmakta olduklarının madde madde tasviri ile bu sayede yeniden bir tufan-ı heyecan koparılarak İngiliz düşmanlığının ve hukuk-ı meşrua-i istiklâlimizin muhafazasındaki azm-i kat'inin bir kere daha cihana ve hassaten âlem-i İslâm nazarında izharı elzem ad ve mütalaa olunmakta ise de icabının heyet-i celîlelerinin takdirine merbun bulunduğunu arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

26 da şu tamim geldi:

15. Kolordu Kumandanlığına

Anadolu'nun her köşesinden gelen vekillerimizin teşkil ettiği Büyük Meclis olanı biteni dinleyip anladıktan sonra millete hakikati söylemeye lüzum gördü. İngilizler tarafından satın alınan ve milleti birbirine düşürmek maksadını güden bazı hainler sizi aldatmak için türlü türlü vaatler söylüyorlar. İzmir vilâyetinin, Antalya'nın, Adana'nın, Maraş, Urfa hava-

Levent Şahverdi Arşivi

lisinin düşmanlar tarafından işgali üzerine silâhına sarılan millettaş ve dindaşlarımız da yine sizi mahv ettirmek için padişaha ve halifeye isyanı sözünü ortaya atıyorlar. Millet Meclisi halife ve padişahımızı düşman tazyikinden kurtarmak, Anadolu'nun parça parça şunun bunun elinde kalmasına mâni olmak, payitahtımızı anavatana bağlamak için çalışıyor. Biz vekilleriniz Cenâb-ı Hak ve Resul-i Ekrem namına yemin ederiz ki padişaha, halifeye isyan sözü bir yalandan ibarettir. Ve bundan maksad vatanı müdafaa eden kuvvetleri aldatılan müslümanların elleriyle mahvetmek ve memleketi sahipsiz, müdafaasız bırakarak elde etmektir. Hind'in, Mısır'ın başına gelen halden mübarek vatanımızı kurtarmak için İngiliz casuslarının sizi aldatmak üzere uydurdukları yalana inanmayınız. İzmir'ini, Adana'sını, Urfa ve Maraş'ını elhasıl vatanın düşman istilâsına uğramış kısımları müdafaa edenleri din ve milletinin şerefi için kan döken kardeşlerinizin arkasından size vurdurmak isteyen alçakları dinlemeyin ve onları Millet Meclisinin kararları üzerine cezalandıracak olanlara yardım edin. Tâ ki din son yurdunu kaybetmesin. Tâ ki milletimiz köle olmasın. Bizde birlik oldukça düşman üzerimize gelemeyeceğini resmen ilân etti. Onun candan özlediği aramızda nifak ve şikakta Allahın laneti düşmana yardım eden hainlerin üzerine olsun. Ve rahmeti ve tevfiki halife ve padişahımızı, millet ve vatanı kurtarmak için çalışanların üzerinden eksik olmasın. 26/4/1336

Büyük Millet Meclisi emriyle Reis Mustafa Kemal

Azerbaycan Vaziyeti

Azerbaycan kabinesinin değiştiği hakkında 20 Nisan 1336 tarihli Azerbaycan gazetesinde görülen malûmat 3. Fırkadan bildirildi. Ber vech-i âti tamim ettim:

Erzurum: 26/4/1336

Tamim

1 — Nesip Bey Yusufbeyli'nin taht-ı riyasetindeki Azerbaycan kabinesinde bolşevikliğe taraftar olan sosyalist ve ittihadcı azaların istifası ve Azerbaycan millet ve ordusunun da bolşeviklik lehindeki tesiratı neticesinde Azerbaycan kabinesi düşmüştür. Yeni kabinenin teşkilinin Müsavat Fırkasından Mehmet Hasan Haçinski tarafından kabul edildiği ve bütün fırkalar kendisine müzaherât-ı tamme beyan olunduğu haber alınmıştır.

2 — Millet Meclisi riyasetine, kolordulara, Miralay Refet ve Kâzım Beylere, Onbeşinci Kolordu kıtaat ve vilâyetlere arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Levent Şahverdi Arşivi

Yeni kabine reisi hakkındaki malûmatımızı da şöylece bildirdim:

Erzurum: 26/4/1336

1 — Yeni Azerbaycan kabinesinde reis-i vükelâlığı kabul eylediği haber alınan Mehmet Hasan Haçinski müfrit bir Türkçü ve Osmanlı muhibbidir. Kendisi Müsavat Fırkasının terakkiperverlerinden ve Rusya Mühendis Mekteb-i âlisinden mezun olup öteden beri bu makam için sosyalistlerle terakkiperver Müsavatçıların namzedi bulunmaktadır. Müşarünileyh Paris'ten Azerbaycan murahhaslığından avdetinde gayet şiddetli bir İngiliz aleyhtarı kesilmiştir. Bolşeviklerle iş görmeye taraftar bir zattır. Düşen kabinede evvelce Dahiliye nazırı iken bilâhare Ticaret nezaretini deruhde eylemiş idi.

2 — Millet Meclisi riyasetine, kolordulara, Refet Bey'e ve Onbeşinci Kolordu fırkalarına arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

26'da gelen mevsuk malûmat: Batum mıntıkasında bulunan İngiliz ve Gürcü kuvvetleri: Batum şehrindeki İngiliz kuvveti iki bin kadar tahmin ediliyor. İngilizlerin Çürüksu'da üç yüz, Artvin'de yüz, bir batarya da yedi buçukluk top kuvveti var. Gürcülerin Acara'da üç yüz, Şavşat'ta otuz kadar neferi var. Ardanuç'ta cüz'i miktarda İngiliz ve Gürcü askeri, Borçka'da beş altı İngiliz neferi var. İngilizler birçok para mukabilinde Kuvâ-yı Milliye'nin ahvaline kesb-i vukuf için casuslar göndermektedir. Diğer malûmat ber vech-i âti olup tamim ettim. 23 Nisan'da tahrip edilen köprüyü Bolşevikler Trabzon'dan aldıkları ateşleme makinesiyle atmışlar. Gürcüler tamirine başlamış on beş günde bitebilecekmiş.

Erzurum: 26/4/1336

1 — Bolşevik kıtaat-ı muntazaması Derbent civarında toplanmıştır. Nısfından ziyadesi Kırgız, İslâm Türklerinden ibaret olan elli bin kişilik Bolşevik kuvveti Derbent ile Bakü arasında Azerbaycan hududu üzerine Yalama istasyonu mıntıkasında hali intizardadır. Azerbaycan hükûmeti de bolşevik kıtaatını istikbale hazırlanmıştır.

2 — 23 Nisan'da Çürüksu ile Batum arasında Demiryolu üzerindeki bir demir köprü o mıntıkada İslâm Bolşevikleri tarafından tahrib edilmiştir.

26 Nisan'da Erzurum garbındaki Kiremitlik tabyasında 12'lik, Ruslardan ıgtinam ettiğimiz obüslerin ders endahtlarında bulundum. On iki kilometreye kadar müessir, bolca cephanesi var, Şarkta en kıymetli iki topumuz. Bütün Erzurum mektep çocuklarını da seyrine çıkarttım. Mesafe ve sıhhat-i endahtı hakkında herkeste memnuniyet ziyade. Topçu ders endahtlarında arasıra bütün mektepleri bulundurmakta maddî ve manevî çocuklar üzerinde fayda görüyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

Ermenilere karşı tasavvurum: Havalar müsait olduğundan 26 Nisan'dan itibaren kıtaatı hududa yaklaştırmaya başlattım. İki hafta sonra yani Mayıs haftasında Ermenistan'a karşı muvaffakiyetle harekete başlamak artık mümkündür. Havalar ve arazi kabiliyetlidir. İngilizlerin cüz'î bir kuvvetleri yalnız Batum havalisindedir. Fakat hareket kabiliyetinden mahrumdur. Gürcüler bolşevik ordularıyla temasta olduğundan tarafımızdan bir taarruz olunmazsa Ermenilere karşı yapacağımız harekette bîtaraf kalacakları sarih görülüyor. Sahillerimize hususiyle Trabzon'a Yunan kıtaatı çıkarılırsa Pontus ruhuyla meşbu Rumlarla birlikte maddî ve manevî zararları büyük olur. Ancak garpte yer yer işgaller yapan Yunanlıların şâyân-ı ehemmiyet bir kuvvetlerinin Şark sahillerimize gelebilmesi beklenemez. Yalnız Ermeni harekâtına başlayınca bir tazyik yapmak ve halk ve ordu üzerine manevî bir tesir yapmak için Trabzon'a herhangi bir veya birkaç devlete mensup müfrezelerin çıkabilmesi muhtemeldir. İşte bu ihtimâle karşı sahillerimizi tahliye ederek onları teşci etmemek ve şayet Ermenistan içerlerine kadar harekâtı temadimiz halinde Bolşeviklerin Gürcüleri serbest bırakmalarından aleyhimize Gürcü ordusunun da hareketini görürsem Acara ve Batum'a karşı tehdid kuvveti olmak üzere merkezi Trabzon'da bulunan 3. Fırkanın iki alayını şimdilik sahilde bırakarak en kuvvetli olan Üçüncü Alayını iki batarya topçusu ile şimdiden Oltu mıntıkasını işgal ettirmek 9 ve 12. Fırkaları Sarıkamış mıntıkasına karşı Horasan-Horum-hudud mıntıkasında toplamak, Kolordu topçu, süvari alaylarını ve birkaç aşiret alayını da yine bu mıntıkada toplayıp harekât-ı katiyeyi bunlarla icra etmek, sağ cenahta merkezi Van'da bulunan 11. Fırka'yı Beyazıt mıntıkasında, bundan bir müfreze Şahtahtı-Nahcivan mıntıkasındaki yerli Türk kuvvetlerini (Yüzbaşı Halil Bey Müfrezesi) takviye ile Erivan istikametini tehdid ederek bir kısım Ermeni kuvvetlerini üzerine celbetmek, diğer bir müfreze aşiret alaylarının çekirdeğini teşkil etmek üzere Karaköse'de toplamak, Beyazıt-Karaköse ve cenup mıntıka aşiret alaylarını yakınlıklarına göre Beyazıt ve Karaköse'de toplamak ve 11. Fırka ile Aras'a kadar olan araziyi işgal ederek keza Erivan istikametini tehdid etmek ve bu suretle en kuvvetli bir varlık olan Kars Kalesi muharebesini yaparken Ermenileri zayıf yakalamak. İşte son vaziyete nazaran ilk planım hülâsaten budur. Kars'ın işgaline muvaffakiyetle Arpaçayı'na yani 93 hududumuza kadar olan mıntıkaya hâkim olunur. Sonrası Bolşeviklerle Gürcülerin vaziyetine göre idame olunur. Soğanlı dağları, Yeniselim hattı, Kars gibi üç mühim muharebe yapacağımızı evvelki seneki tecrübemizden ve arazinin tabiatinden istimzac ediyorum. Bunlardan bilhassa Kars telörgülerinin ve tahkimatının müteaddit ve pek kavi olması itibarıyla en ziyade haiz-i ehemmiyet ise de bundan evvel hırpalayacağımız Ermeni ordusuna karşı Kars'ı manevra ile düşüreceğimize ümidim ziyadedir. Kars Kalesine çatmak en büyük gaflettir. Elde seyyar müteaddit aşiret alayları bulunduğundan Kars'la Ermenistan arasını vurmak ve bu esnada kuvve-i külliyemle Kars'ın şark ve şimâl-i şarkından vurmak suretiyle Ermenileri şaşkınlık içinde perişan edebileceğime itimadım tam. Tabii Kars muharebesinin kat'î şeklini Ermenilerin tarz-ı hareketi tesbit edecektir. Kars

Levent Şahverdi Arşivi

muharebesi Ermeni harbinin ikinci safhası olacak, son safhası da Gümrü şarkındaki muharebe olacaktır. Evvelki seneki tecrübelerimin gösterdiği safha budur. Bu mütalaatımı Erzurum Kongresi zamanı Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine de izah etmiş ve nihayet bir buçuk ayda Ermenilere kat'î hâkimiyetimizi temin edebileceğimi kuvvetle isbat etmiştim. Ermenilere karşı muvaffakiyetle hareket yapabileceğimi Mustafa Kemal Paşa da kabul ettiğinden vakit vakit bu güzel neticenin husul arzusunu gösteriyorlardı. Mayıs'tan evvel harekâtın vahameti emsaliyle sabit olduğundan bugünler artık kıtaatımızı hududlara sürmeye başlattım. Artık Ankara millî hükûmetimiz de teşekkül etmiş, Bolşevik orduları da yardım olarak en az Gürcüleri tevkif ve İngilizlerin Batum'dan içerilere hareketine mâni olduğundan hareket için intizar edecek başka bir şeyimiz yoktur. Fakat canımı sıkan bir şey varsa 18 Nisan'daki teklifime 22 ve 23'teki tekliflerime rağmen henüz Mustafa Kemal Paşa'nın cevap vermemesidir. Bunun için âtideki müessir tekidi yaptım:

Erzurum: 26/4/1336

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyasetine

1 — Nesip Bey Yusufbeyli'nin riyasetindeki Azerbaycan kabinesinin düşmesi, Azerbaycan ile Bolşevikler arasında münasebet-i ticariyenin teessüsüne tarafeynce muvafakat edildiğinin haber alınması, Derbent'te toplanan Bolşevik kıtaat-ı muntazamasına mensup ileri kıtaatın Azerbaycan hududu üzerinde bulunması ve istihbarat-ı muhtelifeye nazaran Azerbaycan hükûmetinin Bolşevikleri hüsn-i istikbale karar verdiğinin anlaşılması şimdiye kadar meşkûk olan Azerbaycan vaziyetinin şekl-i kat'isini almak üzere olduğunu göstermektedir.

2 — Kolordunun tahşidine başlandı. İki hafta nihayetinde hitamı memûldür. Tahşidatın hitamından sonra uzun zaman intizar halinde kalmaklığımıza vaziyet-i iaşemiz müsait değildir. Gerek bu müsaadesizlik ve gerekse Bolşeviklerin Azerbaycan ve Gürcistan dâhiline doğru harekete ibtidarıyla zuhur edecek ahval-i âtiye karşısında emrivakilere maruz kalmamak mülâhaza-i mühimmesi bolşeviklerle bir an evvel temas etmek lüzumunu teşdid etmektedir. Sureti arz ve teklif edilen esas dairesinde talimat-ı askeriyenin *hemen isaline müsaade edilmesini tekrar arz ederim. Meclis-i Millice* verilecek kararın asgarî zaman zarfında ve bütün işlere takdimen itasını ve Meclis-i Millice bir karar vermek mahzurlu addediliyorsa vatan ve milletin hayat ve memâtı olan son fırsatı kaçırmamak için serbestî-i harekâtımıza müsaadelerini istirham eylerim.

3 — İşbu maruzatımın vusûlünün iş'arına müsaadeleri müsterhamdır.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Levent Şahverdi Arşivi

İsmet Bey'in Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine Tayini

Bugün İsmet Bey'in Erkân-ı Harbiye Riyasetine tayini tamimi geldi:

15. Kolordu Kumandanlığına

Büyük Millet Meclisinin 25/4/1336 günü celsesinde Edirne Meb'usu Miralay İsmet Beyefendi'nin ittifak-ı ârâ ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyasetine intihab edildiği ve müşarünileyhin ifa-yı vazifeye mübaşeret eylediği tamim olunur.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

Kıtaata tamim ettim. İsmet Bey'e şunu yazdım:

Erzurum: 26/4/1336

Ankara'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Miralay İsmet Beyefendi'ye

Arz-ı tebrikât ederim. Ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine tayininizi bir beşaret ve ordumuz için bir fâl-i hayır addederim. Kemâl-i samimiyetle gözlerinizden öperim.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

27'de istediğim cevap geldi:

Ankara: 26/4/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Gayet mühim ve müstaceldir.

Zata mahsustur.

Bakü'ye gönderilecek heyet-i askeriyeye verilecek talimat-ı âlilerinde tadil edilen mevâd ber vech-i zir arz olunur:

1 — Emperyalist hükûmeti aleyhine harekâtı ve bunların taht-ı tahakküm ve esarette bulunan mazlûm insanların tahlisi gayesini istihdaf eden bolşevik Ruslarla Tevhid-i mesai ve harekâtı kabul ediyoruz.

2 — Bolşevik kuvvetleri Gürcistan üzerine harekât-ı askeriye yapar veyahut takip edeceği siyaset ve göstereceği tesir ve nüfuzla Gürcistan'ın da Bolşevik ittifakına dâhil olmasını ve içlerindeki İngiliz kuvvetlerini çıkarmak üzere bunlar aleyhine harekâta başlamasını temin ederse Türkiye hükûmeti de Emperyalist Ermeni hükûmeti üzerine harekât-ı askeriye icrasını ve Azerbaycan hükûmetini de Bolşevik zümre-i düveliyesine idhal etmeyi taahhüt eyler.

3 — Evvelâ *millî topraklarımızı taht-ı işgalinde* bulunduran emperyalist kuvvetleri tard ve âtiyen emperyalizm aleyhine vukubulacak mücadelât-ı müşterekemiz için kuvâ-yı dâhiliyemizi taazzuv ettirmek üzere

Levent Şahverdi Arşivi

şimdiden ilk taksit olarak beş milyon altının ve takarrür ettirilecek miktarda cephane vesair vesait-i fenniye-i harbiye ve malzeme-i sıhhiyenin ve yalnız şarkta icra-yı harekât edecek olan kuvvetler için erzakın Rus Sovyet Cumhuriyetince temini lâzımdır. Müzayaka-i maliyemiz malûm-ı âlileri olduğundan İstanbul ile kat'-ı alâka edilmesinden dolayı Dersaadet'ten para celbi de kabil olmadığından vilâyâtın varidat-ı mahalliyeleriyle temin-i idareleri müstahildir. Gönderilecek heyet Azerbaycan hükûmeti nezdinde teşebbüsat-ı lâzımede bulunarak mühim olan muavenetin hattâ istikrazın icrasına da sarf-ı mesai eylemesi münasiptir efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi M. Kemal

18 Nisan tarihli benim teklifim dört madde idi. Birinci maddesi aynen kabul edilmiş, ikinci maddede Gürcistan ve Azerbaycan hükûmetlerinin bolşevik idaresini kabul etmesi hakkındaki fıkralar tayyedilmiş, üçüncü madde kâmilen tayyolunmuş, dördüncü madde üçüncü olmuş ve istediğimiz para beş milyon lira olarak tesbit olunmuş. Esas aynıdır. Daha muhtasar ve para mes'elesinin kat'î olması iyidir. Yalnız serlevhası ve hatimesi bir teklif şeklinde olmadığından bunları da ben ilâve ettim. Trabzon'da emre muntazır heyetimizle hemen yola çıkartılmak üzere 3. Fırkaya şifreyle bildirdim. Bunu Büyük Millet Meclisi riyasetine de şöyle yazdım:

Erzurum: 28/4/1336

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Trabzon'dan hareket edecek heyete talimat-ı lâzime vermekle beraber Türk Komünist Fırkası'na âtideki mektup ve teklifnameyi imza-yı âlileri ile gönderdim. Yalnız sehven unutulan serlevha ile bir de hatimeyi ilâve ettim ki aynen ber vech-i zirdir: Serlevha: Türkiye Büyük Millet Meclisinin Moskova Sovyet hükûmetine birinci teklifnamesidir. Hatime de: Temini rica olunur. İhtiramat-ı faika ve hissiyat-ı samimanemizin kabulünü rica eyleriz.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

28 Nisan'da aldığım şifre şudur:

Ankara: 27/4/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

26/4/1336 tarihli şifre vasıl olmuştur. Teklif buyurduğunuz talimat sureti bade't-tadil 26/4/1336 tarihinde takdim kılındı. İstihzarata devam buyurulması arz olunur. Hududu tecavüz hususundaki kararın behemehal buradan tebliğ kılınacağı tabiidir, efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

Levent Şahverdi Arşivi

Bu emir de iyi. Fakat düşünülmeyen mühim bir nokta var. Bunu Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin nasıl olup da hatırlamadığına hayret ederim. Kendileri artık resmen bütün milletin ve hükûmetin reisi oldular. Bir seneden beri millî birliği tutan ve istilâlara mâni olan bu kerre de mühim bir hareket-i askeriyeye başlayacak olan benim mevkiim ne olacaktır? Harb-i Umumi'de ordu kumandanlık vekâletini yaptığım gibi kendi yerlerine ordu müfettiş vekili tayin olundum. Asaletim mukarrer iken kendilerine hürmeten bunu reddetmiştim. 21 Kânunısani'de yani daha üç ay evvel Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat ilân ettiği millî planda 3. Kolordu, 13. Kolordu, 15. Kolordu benim emrimde olarak Şark ordusunu teşkil edecekti. İki kolorduluk bir kuvveti yalnız bugünkü Onbeşinci Kolordu teşkil etmekte bulunduğundan mücavir 3. ve 13. Kolordular emrime verilmese bile yine bir şark cephesi teşkil olunmalı ve artık bir ordu kumandanlığı mevki ve selâhiyeti bana verilmelidir. Başka türlü hareket nasıl olur? Askerî her türlü mülâhaza bunu istilzam ettiği gibi dâhile ve harice karşı siyasî her türlü mülâhaza da bunu âmirdir. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye mevkii kolordulara ve hattâ ordulara bile âmir bir vaziyette iken İstiklâl Harbi'nin müstahzar ikinci devrinde işe başlayan Miralay İsmet Bey'in Erkân-ı Harbiye Riyasetine geçtikten sonra bu vaziyeti düşünmemiş ve teklif etmemiş olmasına pek ihtimâl de vermek istemiyorum. Bunu kendi tayininden evvel dahi hatırlaması en birinci bir vazifesidir. Ben şöyle beklerdim ki Mustafa Kemal Paşa riyasete geçer geçmez bir senelik mücadele-i milliye arkadaşlarına Meclisin selâm ve teşekkürünü ihda eder ve İsmet Bey'in Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne geçmesiyle aynı zamanda bilhassa millî planda vaziyetlerimiz tesbit olunan benim ve Ali Fuat Paşa'nın vaziyetlerini de tashih buyururlar. Şimdiye kadar bu olmadığı gibi "İstihzarata devam buyurulması" emrinde de bunun görülememesi, yarın hudud tecavüzü emrinde dahi unutulması ihtimâli gösterdiğinden âtideki teklifi yaptım. Muhaberatımız için Müdafaa-i Milliye veya Erkân-ı Harbiye Riyaseti merci gösterilmemiş ve Meclis Riyaseti cevap vermekte bulunduğundan Başkumandanlık sıfatının da yeni tarz-ı hükûmetimize nazaran burada bulunduğu anlaşıldığından o makama hitap ettim:

Erzurum: 28/4/1336

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

Zata mahsustur:

Harekâta ibtidar olunduğu takdirde Trabzon mıntıkasında bulunan 3. Fırka dâhil-i memlekette ahval ve vaziyetin icabatına göre müstakillen icra-yı harekât edecek, şark harekât-ı muhtemele ve mutasavveresini 9.,11., ve 12. Fırkalarla kıtaat-ı merbuta ve aşiretlerden teşkil edilecek kıtaat yapacaktır. Binaenaleyh emir ve kumanda ve sevk ve idare hususunun teshil ve maksada göre ifasının temini için 3. Fırkanın harekâtıyla dâhil-i memleket ve geri hidematına ait bilumum vezaifin doğrudan doğruya 15. Kolordu

Levent Şahverdi Arşivi

Kumandanı sıfatıyla Manastırlı Miralay Kâzım Bey tarafından tanzim ve ifa olunması ve Şark harekâtının da Şark Cephesi kumandanlığı namıyla tarafımdan sevk ve idaresi hidematın icrası nokta-i nazarıyla beraber hareket edecek kuvvetlerle sahil tarassuduna memur olanların nizam-ı harplerine düşmanlarımızın muttali olamaması için vezaif ve istihzaratın şimdiden bu suretle ifasına başlanılmış olduğunu ve fakat işbu hususatın pek mahrem tutulup yalnız evrak-ı âdiyeyi Kâzım Bey'in namına diye imzaya başlamış olduğunu arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Kâzım Bey mevki-i müstahkem kumandanı idi. Mevki-i müstahkem işi mahdud halbuki benim işim pek ziyade olmasına rağmen erkân-ı harbiyemde reis vekili olarak Binbaşı Mustafa Bey'le 9. Fırka erkân-ı harbi Binbaşı Fahri Bey her iki işe bakmak üzere bulunuyor. Bunun için mevki-i müstahkem işini de kolorduya aldırdım ve evrak-ı âdiyeyi Kâzım Bey vasıtasıyla tedvire başlattım.[108]

Gidecek zabitlerimize şu vazifeleri verdim:

Yapacakları propaganda: 23 Nisan 1336'da Ankara'da Büyük Millet Meclisi açıldığını, umum milletin bu meclise samimî merbut olduğunu, memleketimizin her hali pekiyi, milletin maneviyatı pek yüksek.

Anlayacakları şeyler:

a) Bolşeviklerin İngilizler hakkında siyasi ve askerî maksad ve gayeleri nedir? Hindistan'a, İran'a, Irak'a, Mısır'a karşı harekât-ı cesime-i sevkü'l-ceyşiye ihzar veya tasavvur ediyorlar mı? Varsa hangi kuvvetlerle yapacaklardır?

b) Türkiye'yi hal-i hazır vaziyetinde nasıl telâkki ediyorlar, bizimle siyasî ve askerî ve iktisadî nasıl bir münasebet tesisine mütemayildirler.

c) İngilizlerin sadık uşağı olan ve elyevm içerisinde birçok Denikin ordusundan ve İngilizlerden zabit bulunan ve bir Denikin kolordusu demek olan Ermenistan'ın hâl ve âtisi için ne düşünüyorlar.

d) Kafkasya'da ne kadar kuvvetleri vardır, Bolşevik donanması kuvveti, Bahr-i Hazer'in şarkındaki hareketin mahiyeti nedir?

e) Gürcistan'ın ahval-i dâhiliyesi nasıldır. Bolşeviklerin bunlar hakkındaki düşüncesi.

Azerbaycan'da tesir: Azerbaycan'ın Ermenilerle muharebeye devamı ve behemehal Nahcivan'daki kuvvetimizle birleşmeleri ve bu suretle iki kardeş hükûmet arasında mâni bırakılmaması.

Teklifle birlikte Bakü'deki Türk Komünist Fırkası'na (orada bulunan bildiğimiz arkadaşlar buna dahil) şunu yazdım:

108 Tekliflime cevap alamadım. 18 Mayıs'ta artık harekâta başlamak için bir daha bu teklifi yaptım. Evvelâ bunun düşünulmediğini zannetmiştim. Hatırlattığım halde cevap verilmemesini benim kolordu kumandanlığında bırakılmaklığım gibi haksız ve yolsuz bir düşünce ile olduğunu ve buna hasis düşüncelerin sâik olduğunu esefle anladım.

Levent Şahverdi Arşivi

Erzurum: 28/4/1336

Bakü'de Türk Komünist Fırkası'na

1 — İstanbul'dan kaçıp kurtulan bir çok kıymetli meb'uslarımızla ikinci defa umum memâlik-i Osmaniyeden intihab olunan meb'usların heyet-i mecmuasından müteşekkil Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1336'da Ankara'da iki yüze karib mevcut ile teyemmünen ve merasim-i fevkalâde ile açılmış ve bütün vükelâ-yı milletin ittifak-ı tammıyla Mustafa Kemal Paşa Büyük Millet Meclisi riyasetine intihab olunmuştur.[109]

2 — 5 Nisan 1336 tarihli raporunuz 12 Nisan 1336'da alınarak buradan şifre ile Ankara'ya yazılmıştı. (27/4/1336) Heyet-i muhteremeniz ve o vasıta ile Moskova'ya âcilen isal olunmak üzere şifreli telgrafname ile gelen teklifname mesafenin uzaklığı ve zamanın darlığı hasebiyle Trabzon'da 3. Fırka Kumandanı Miralay Rüştü Bey'e şifre ile tebliğ ve Büyük Millet Meclisi tarafından memuriyeti tasvib ve icra buyurulan Mümtaz Binbaşı Ali Rıza Bey'e tevdian Batum tariki ile irsal kılındı. Gerek Ali Rıza Bey'in memuriyeti ve gerekse isaline memur olduğu evrak-ı mühimme Fırka kumandanlığı tarafından mühr-i resmî ile tasdik olunmuştur. Moskova'da Sovyet karargâhına gidip müstakbel için mufassal müzakerelerde bulunmak üzere Ankara'dan bir heyet-i mahsusa hazırlanmaktadır. Fakat mesafenin uzaklığı ve seri vesaitin noksanı hasebiyle gecikecektir.

3 — Raporunuzdaki para mes'elesine cevaben Büyük Millet Meclisi Azerbaycan hükûmeti nezdinde teşebbüsat-ı lâzimede bulunarak mümkün olan muavenet-i nakdiyenin icrası ve hattâ istikraz akdi hususunun teminini heyet-i muhteremelerinden rica eylediğini bildirmektedir.

4 — Zamanın kıymet ve ehemmiyet-i fevkalâdesine binaen bir an evvel merci-i âlisine iblâğ olunarak takarrür edecek netayicden ve bilhassa Bolşeviklerin harekât zamanından bizi âcilen haberdar etmeyi[110] hassaten rica ve cümlenize arz-ı hürmet ve muhabbet olunur.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

3. Fırkaya verdiğim talimat şudur:

Erzurum: 28/4/1336

3. Fırka Kumandanlığına

Zata mahsustur.

1 — Bolşeviklerle temas ve Tevhid-i mesai hakkında Büyük Millet Meclisinden mevrud teklifname ve Kolordu'dan Türk Komünist Fırkasına yazılan tahrirat suretleri zirdedir.

109 10 muhalif reyi yazmayı muvafık bulmadım.

110 28/Nisan öğleden sonra saat 2'de Bolşevik ordusunun Bakü'ye girdiğini 1 Mayıs'ta haber aldık. Yani daha biz teklifimizi yapmadan Azerbaycan'da bolşeviklik ilân olunmuş. Eğer 18'deki teklifime derhal cevap gelse idi bu hareket muayyen bir şekil olurdu. Bakü'nün Bolşevikler tarafından işgali üzerine Batum üzerinden yol kapandı. 5 Mayıs'ta ayrı mektup yazdım, Nahcivan üzerinden gönderdim.

Levent Şahverdi Arşivi

2 — Bu teklifname ve tahriratı bolşeviklerin selâhiyettar karargâhına kadar isal ve bu hususta tafsilât-ı lâzime ita eylemek ve alınacak cevapları ve bize lâzım olan sair malûmatı hamilen avdet etmek gibi mukadderatımızla alâkadar pek mühim işler için 7. Alay Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey'den münasibini bulamadık. Binaenaleyh Ali Rıza Bey'le intihab edilecek diğer bir zabit bu muharreratı hamilen hemen hareket etmelidirler. Zaman-ı hareketlerinin ve kimin intihab edildiğinin iş'ar buyurulmasını rica ederim. Azimet ve avdetleri vesair masrafları için lâzım gelen para fırka kasasından tesviye edilmelidir.

3 — Muharerratın suretleri fırkanın resmî kumandanlık mührü ve imzanızla tasdik ve Ali Rıza Bey'le refikine bu memuriyete nasıpları hakkında yine Fırkadan vesika ita edilmesi ve her türlü ihtimale karşı mumaileyhümanın pantolon, gömlek gibi eşyalarına resmî mühürün basılması isabet ve tebeyyün-i hüviyetleri için lâzımdır.

4 — Ali Rıza Bey âtideki talimata tevfikat hareket edecektir. Gerek bu talimatın ve gerek Büyük Millet Meclisi teklifatnamesinin ve Türk Komünist Fırkasına yazılan tahriratın birer suretleri ihtiyaten Rıza Bey'in refikine dahi verilmelidir.

5 — Ali Rıza Bey'e ait talimat şudur:

a) Bakü'de Halil Paşa'nın dahi dahil olduğu Baha Sait, Doktor Fuat, Küçük Talât Beylerle ahiren bu taraftan geçen, Erkân-ı harp Mustafa vesair zabitandan mürekkep bir Türk Komünist Fırkası teşekkül etmiş ve bolşeviklerle tesis eyledikleri irtibat hakkında bize mufassal malûmat vermişlerdi ki bunların suretini 3. Fırkadan alıp mütalaa edersiniz.

b) Bu muhaberat üzerine Büyük Millet Meclisinden gelen teklifnamenin suretini ve Türk Komünist Fırkası'na yazılan, bir tahriratı 3. Fırka size bildirecektir.

c) Bu teklifnameyi Türk Komünist Fırkası delâletiyle bizzat sizin bolşeviklerin mümkün olduğu kadar en ziyade selâhiyettar bir karargâh veya heyetine tevdi eylemeniz lâzımdır.

d) Görüştüğünüz zevattan münasip olanlara teşkilât ve kudret-i milliyenin azametini anlatmanız meselâ Büyük Millet Meclisinin 23 Nisan 1336'da Ankara'da ve bütün Türkiye'nin aynı günde iştirak eylediği merasim-i fevkalâde ile küşad edildiği ve Bursa vilâyeti dahilinde İngilizlerin teşviki ile zuhur eden mahallî ve Denikin misalî isyanların bastırıldığı ve isyancıların imha edildiğini, Adana ve Mersin'deki Fransızlar Kuvâ-yı Milliye tarafından sıkıştırıldığı ve Antep civarında ve Maraş ile Urfa'dan Fransızların kâmilen tard edildiği, Kuvâ-yı Milliye'nin Irak ve Suriye'deki Araplarla sıkı münasebette bulunduğu ve bunların de İngiliz ve Fransızlara karşı hal-i isyanda olduğu ve Türklerle Tevhid-i harekât kararında bulundukları vesaire gibi ahval-i dâhiliyemiz hakkında güzel havadisler vermeniz muvafıkdır.

e) Kolorduca bilinmesi en ziyade matlûb olan hususat şunlardır: Bolşevikliğin maksad ve gaye-i umumisini Azerbaycan lisanıyla yazılan talimatın mütalaası ile anladık ise de Kafkas Dağlarına gelen bolşevik

Levent Şahverdi Arşivi

ordularının gerek Kafkas Dağlarının cenubundaki Eski Rusya ve İran ve Irak ve daha cenuptaki İngilizler hakkında siyasî ve sevkü'l-ceyşî maksat ve gayeleri nedir? Türkiye'yi hal-i hazır vaziyetinde nasıl telâkki ediyorlar? Bizimle siyasî, askerî ve iktisadî nasıl bir münasebet tesisine mütemayildirler? İngilizlerin küçük bir uşağı olan ve Denikin kolordusu olup halen bir çok İngiliz ve Denikin zabitleriyle ordusunu tensike çalışan Ermenistan'ı nasıl telâkki ediyorlar. Ve âtisi için ne düşünüyorlar. İran'a, Irak'a ve buralardan, Hindistan ve Mısır'a karşı bir hareket-i cesime-i sevkü'l-ceyşiyeyi ihzar ve tasavvur ediyorlar mı? Böyle bir hareket mutasavver ise bunu hangi kuvvet ve ordularla yapmak fikrindedirler. Bolşevik donanmasının kuvvetiyle nerelerde olduğu ve Bahr-i Hazer şarkındaki harekâtın şekil ve mahiyeti ve nerelere kadar dayandığı, Gürcistan ahval-i dâhiliye ve siyasiyesine dair malûmat alınmalıdır.

Gerek Büyük Millet Meclisinin teklifnamesinde ve gerek bu talimatta zikredilen hususatın ehemmiyet ve müstaceliyeti ve mukadderatımıza olan şiddetle alâkası hasebiyle uzun zaman tecehhüre tahammülü yoktur. Tarihî ve vatanî olan bu vazifenin asgarî müddet zarfında ifasıyla avdet eylemenizi müsellem olan fedakârlığınızdan intizar eylerim. Komünist Fırkasına yazılan tahriratta muharrer olduğu vechile Azerbaycan'ın bize nakden yapacağı muavenet ve ikraz edeceği para hakkında mezkûr fırka ile müştereken Azerbaycan hükûmeti nezdinde teşebbüste bulunarak keyfiyetin müsmir bir neticeye isalini rica ederim. Bakü veya Rusya dâhilinde ikametiniz temadî etmese bile istifadesi mümkün olan her türlü vasıtaya müracaat ederek mesainizden ve Azerbaycan'ın yeni kabinesinin vaziyeti ve efkâr-ı umumiyenin ne halde olduğu hakkında bizi avdetinizden evvel haberdar ediniz. Hattâ tayyare ile Hasankale'nin şarkına Azerbaycan veya bolşevik tayyarelerinin gelebileceği hakkında icab edenlerin nazar-ı dikkatini celp ediniz. Bütün Türklüğün ittihadı gayesi Harb-i Umumî nihayetinde husul bulmak ve Türk kardeşler birleşmek fırsatına nail olmak üzere iken fırsat kaçırılmış idi. Tarihin bugün bize tevcih eylediği son fırsatın kaçırılmaması ve İslâmiyet'in ebedî bir hicrana sürüklenmemesi için Karabağ'da Ermenilere karşı yapılmakta olan harekâtın gevşememesi ve bilâkis daha azim ve şiddetle takip ve idamesi ve bilhassa bizim tarafımızdan yapılacak harekâtın başlangıcına kadar Ermenilerin meşgul edilmesi lüzumunu Azerbaycan mehafil-i aidesine tebliğ ve isbat ediniz. Baha Sait Bey mektubunda kendisinin Başkumandanlığından bahseylemişti. Bir fırka-i siyasiyeden ibaret olan mahdud zevat arasında başkumandanlık tâbiri hüsn-i tesir yapmadı. Bu cihete Baha Sait Bey'in nazar-ı dikkatinin celb olunması ve İstanbul'dan gönderildiği bahis olunan mukavelenamenin kendi namına imza edilmesinden Mustafa Kemal Paşa'nın haberdar olmadığı, binaenaleyh böyle bir mukavelename varsa muteber olamayacağı ve umum milletin karar ve iradesine istinaden bolşeviklere karşı yapılan ilk teklifin bu kerre gönderilen teklifnameden ibaret olduğunun Baha Sait Bey'e anlatılması.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Levent Şahverdi Arşivi

22 Nisan 1336 tarihli *Takvîm-i Vekayi*'de Erkân-ı Harbiye Miralayı Hacı Hamdi Bey'in Trabzon vilâyetine tayini hakkında irade-i seniye sureti bulunduğunu ve İstanbul gazetelerinin de neşrettiği hâlbuki bir gün evvel görüşülen İstanbul'un vereceği hiçbir vazifeyi kabul etmeyeceğini bildirdiğinden tahkikata devam olunuyor, icap ederse derhal taht-ı tevkife alınacağını 3. Fırka Kumandanı Rüştü Bey bildirdi. 3. Kolordu Kumandanı Selahattin Bey'den gelen 27 tarihli şifrede "İstanbul'da Nemlizadelerden Salim imzalı ve 20 Nisan tarihli Samsun'da bir zata hususî bir vasıta ile gelip okunan bir mektupta Hacı Hamdi'nin Trabzon valiliğine tayin olunduğunu, Samsun'a da bir mutasarrıf geleceğini, harekât-ı milliyenin şekl-i hazırı devletçe muzır olduğu ve hükûmet bu sevahile yerleşerek tedricen dahile tevsi-i nüfuz edeceğini" bildiriyor. Hacı Hamdi'yi münhal bulunan Kolordu ahz-ı asker riyasetine istedim. Vaziyeti Meclis-i Millî riyasetine ve 3. Kolordu Kumandanlığına da bildirdim. Hacı Hamdi Bey Trabzon'da kalabalık ve mevki-i ticarisi olan Nemlizadelerin damadıdır. İstanbul'dan bir Nemlizade de Samsun'a bundan haber verdiğine nazaran daha evvelden bu işin hazırlandığı anlaşılıyor. Hacı Hamdi'nin Fırka kumandanı Rüştü Bey'e söylediği şudur: "İstanbul hükûmeti ile Anadolu'nun anlaşması lâzımdır." Benimle de görüşmek istemiş. Vaziyet-i hakikiyeye ıttıla hâsıl ettikten sonra icab ederse İstanbul'a gidip hükûmetle de görüşeceğini söylemiş. Erzurum'a gelebilmesi için Rüştü Bey bu tarzda muvafakat etmiş.[111] İstanbul hükûmeti sahillere emin adamlar göndererek ve emin gördüklerini iş başına getirerek Kuvâ-yı Milliye ye karşı Trabzon - Samsun sahillerini üssü'l-hareke yapmak istediği anlaşılıyorsa da

111 Hacı Hamdi Bey esasen Harb-i Umumî nihayetlerinde kolordumda fırka kumandanı idi. Pek kaba softu görünür. Fakat bütün mahfuzları alevlinde bazı hasis hallerinden şikâyet ettikleri gibi vaziyeti kavramaz ve daima her şeye mütereddi ve esasen de bu hallerinden dolayı Yakup Şevki Paşa'nın kolordusundan benim kolorduya naklen gelmişti. Ermeni harekâtı esnasında benim kolordudan da açığa çıkarılmış ve tekaüt edilmişti. Bu zatın İstanbul hükûmetinin kalasında ve onunla teşrik-i mesai ettiğini anladığımızı ve Trabzon'da bir şey yapamayacağını da anlayınca Erzurum'a diye harcırahını da aldığı halde 19 Mayıs öğleden sonra Değirmendere cihetinde tenha bir yere yanaşan bir İngiliz sandalıyla İngiliz torpidosuna kaçmış ve İstanbul'a gitmiştir. Bu torpido 19 Mayısta İstanbul'dan Trabzon'a gelmiş ve evvelce Trabzon kontrol memurluğunda müstahdem İngiliz mülâzımı Babıvel Erzurum'daki Rawlinson'a üç sandık getirmiş, sandıkların üzerinde bir paket memurlarımız tarafından açılınca İstanbul'un fetva, beyanname, hatt-ı humayundan ibaret matbu varakalar görülerek hafiyyen alınmıştı. Bu İngiliz zabitinin sokaklarda tesadüf ettiği çocuklara da üzerinde taşıdığı beyannamelerden dağıttığı görülerek memurlarca toplanmıştı. İşte bu mülâzım efendi bu marifeti yaparken Hacı Hamdi bunun geldiği sandala atlayarak torpidoya kaçıyor!... Trabzon'un ve vilâyât-ı şarkiyenin akıbeti meydanda ve bizler bunu kurtarmakla meşgul iken bir Trabzon evlâdı ve milletin bir erkân-ı harbiye miralığına kadar çıkardığı bu adamın fermanı da geldi. Ve revabıtlı işaretle mahrecine iade ettirdim. Bu adam 9 Ağustos 1336 tarihiyle İstanbul'dan bana mektup yazıyor ve İstanbul hükûmetiyle telif-i beyne tavassut edeceğini bildiriyor! Bunu mütalaatımla birlikte Erkân-ı Harbiyesi Umumiye riyasetine bildirdim. 3 Eylül 1336'da kayıtlıdır. Bu mektubu gazetelerde neşrettirerek kendisini teşhir ettim. Hacı Hamdi'nin vilâyet vekâletine tayini entrikasını görünce Vali Hamit Bey'in Meclis-i Millideki vazifesine gitmeyerek Valilikte kalmasını 29 Nisan 1336'da Büyük Millet Meclisi riyasetine de teklif etmiştim. 13 Mayıs'ta aldığım bir şifrede "Hamit Bey'in tavır ve muamelesi kendisinin işten çektirilmesini zarurî kılmaktadır." diye Mustafa Kemal Paşa tarafından bildirilmesi üzerine vilâyet vekâletini kendi arzuları üzerine Rüştü Bey'e devir zarureti oldu. Bu tafsilât da günlerinde kayıtlıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

vaziyeti anlayanlar daha çok ve kuvvet elimizde olduğundan ehemmiyetli bir mes'ele görmüyorum. Esasen lâzım olan tedbirler de yapılmıştır.

28 de tamim ettim:

Erzurum: 28/4/1336

27 Nisan 1335 tarihli Moskova Vestnik telsiz telgraf istasyonunun 135 No. lu tebliğidir:

1 — 1 Mayıs bizim amele bayramımızdır. Ve meserretli işleri izhar eden günümüzdür.

2 — Bütün dünya avamı 1 Mayıs'ta sermayeye karşı harbe girişecektir. Amele bu bayram gününde burjuvazi ve emperyalizmin son mikroplarını temizliyorlar.

3 — Komünizm açlıktan ve zahmetten bugünde halâs buluyor. Ve amele sınıfları arasında komünizm tevessü ediyor. 1 Mayıs'ta komünizm bütün beşeriyete meserret ve saadet serpecektir.

4 — Amele ve köylüler Kolçak'la Denikin'i silâh vasıtasıyla tamamen mahvetmişlerdir. Onların istediği Çarlık balta ve çekiç ile ezilmiştir.

5 — Zenginler "Kudret sermayededir" iddiasında bulunurlar komünistler de "kudret Cenâb-ı Allaha ve mükâfatı çalışanlara ait olmalıdır" diyorlar.

6 — 1 Mayıs Bayram gününü hatırlayınız ve Garp cephesini unutmayınız.

7 — Bütün dünya işe arz-ı tabiiyet edecek ve cihan işe ait olacaktır.

8 — Açlığa ve soğuğa karşı zabtu raptlı mesai ile darbeler lâzımdır.

9 — Tamir gören lokomotifleri 1 Mayıs'ta selâmlayınız.

10 — Serbest komünistler 1 Mayıs'ta bir halk teşkil ediyorlar.

11 — 1 Mayıs'ta bütün dünyada kırmızı amele bayrağı temevvüc edecek ve bu bayraklar altında binlerce, milyonlarca ümit ictima eyleyecektir.

12 — Londra'dan bildiriliyor. Son zamanlarda zuhur eden asayişsizlik ve intizamsızlık kesb-i şiddet etmiş ve Fransa'nın Belfur şehrinde müsademeler olmuş, inkilâpcılar tarafından 82 polis karakolu tahrip edilmiştir.

13 — Büyük Millet Meclisine, kolordulara, Refet ve Kâzım Beylere, vilâyetlere ve 15. Kolordu kıtaatına arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı *Kâzım Karabekir*

İbret alınacak bir hâdiseyi de tamim ettim:

Erzurum: 28/4/1336

Salâbet ve muhabbeti diniyenin pek kıymettar bir misali olan âtideki vak'a aynen arz ve tamim olunur.

1 — Çürüksu'da bir Gürcü taraftarı İslâm ölmüştü. Cenazeyi kaldırmak üzere imamı çağırdılar. Ahali imamı men ettiler ve ilâveten: Cenaze

Levent Şahverdi Arşivi

sahiplerine haber gönder de Gürcü keşişlerini çağırsınlar. İslâm toprağında Gürcüler için bir hakk-ı kabule ve bu hakkı müdafaa eden bir adama Çürüksu toprağında yer yoktur. Cenazeyi Azurkensi'ye götürüp orada gömsünler, dediler. Altı gün cenaze kaldırılmadı. Halkın müsaadesini istihsal için ricaya gelen akrabalarını da Gürcü taraftarı bir aileye mensubiyetlerinden dolayı tekfir ettiler... Vak'a büyük heyecan içinde cereyan ediyordu. Bu ağır ve haklı muamelelerden bir hiss-i intibah duyan dindaşlarına yalvararak rica etti ve istiğfar-ı zünûb için müsaadeler diledi, nihayet halk kabul etti. Aile efradına kâmilen abdest aldırdı, tövbe, istiğfar ettirildi, tazeden müslüman oldular ve ancak bundan sonra cenaze merasimi lâzime-i diniye ile kaldırıldı. Bu müessir vak'adan sonra Gürcü taraftarı İslâmlara kâmilen tecdid-i iman ettirildi ve artık Çürüksu'da bir tek Gürcü taraftarı bile kalmamış, İslâmlığın ikbal ve tealisi gayesi büsbütün kuvvet bulmuştur.

2 — Millet Meclisi riyasetine, kolordulara, 15. Kolordu kıtaatına ve vilâyetlere arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Fevzi Paşa'nın Ankara'ya Varışı

Fevzi Paşa'nın Ankara'ya muvasalatı hakkında şu tamim geldi:

Umum Kolordulara

Telgraf

İstanbul'un vaziyet-i elimesi karşısında orada herhangi suretle vatan ve millete hizmet ihtimalinin kalmadığını gören Harbiye Nazır-ı sabıkı Fevzi Paşa Hazretlerinin milletin istihlâs-ı mevcudiyet emrindeki mücahedatına fimabad Anadolu'da iştirak eylemek üzere büyük mezâhim ve mehâlik ihtiyarıyla Dersaadet'ten mütenekkiren müfarekatla salimen Ankara'ya muvasalat buyurdukları tamimen tebşir olunur. 28/4/1336

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

Fevzi Paşa'nın Ankara'ya gelmesinden çok memnun oldum. Kuvvetli bir arkadaş daha kazanılmış oldu. Beni ziyade memnun eden diğer bir husus da Mustafa Kemal Paşa'nın Fevzi Paşa hakkında kullandığı lisandı. Beş ay evvel Sivas'taki vaziyetleri ne elimdi. Benim samimî idarem olmasa idi bugün yüz yüze gelemeyecek bir halde kalacaklardı. Fevzi Paşa uysal ve mütevazi olduğundan Mustafa Kemal Paşa da artık mevkiini kanunî müeyyidelerle almış olduğundan aralarında imtizacsızlık olmayacağını pek kuvvetle zannederim. Fevzi Paşa'ya şunu yazdım:

Levent Şahverdi Arşivi

Erzurum: 29/4/1336

Ankara'da Harbiye Nazır-ı Sabıkı Fevzi Paşa Hazretlerine.

Telgraf

İstanbul'un esir ve mülevves olan muhitinden, kurtularak sine-i millette din ve vatanın selâmet ve istihlâsı uğrundaki mücahedeye iştirak buyurmaları pek büyük bir fahr ü sürûru badî oldu. Arz-ı hürmetle muvaffakiyetinizi Cenâb-ı Hakdan tazarru eylerim efendim.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Fevzi Paşa ile kimler geldiğini de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Bey'den sordum. Beş jandarma zabiti, bir ihtiyat istihkâm zabiti, Van Meb'usu Haydar, Hakkâri Meb'usu Mazhar Müfit Beyler geldiklerini kurtulup gelebilenlerin maalesef mefkud gibi olduğunu bildirdi. Mebus'lar yeni intihabla telâfi olunabilir. Fakat zabit mes'elesi mühimdir. Şimdiye kadar birçok kimseler isteselerdi gelenler gibi gelebilirlerdi. Vaziyet çoktan belli olduğundan İzmit yolundan maada Marmara sahilleri ve Karadeniz'in yakın yerleri ufak yelkenli kayıklar için de müsaittir. Fevzi Paşa, İsmet Bey gibi ricalimizin İstanbul'da bir senedir pek çok şeyler yapmış olduklarını zannediyordum. İsmet Bey'in "Kurtulup gelebilenler" kaydından endişe ettim. "İstanbul'dan Anadolu'ya kaçabilen zevatın selâmetini ve İstanbul hakkındaki istihbaratın tedarikini emniyetle temin eden kanal var mıdır?" sordum. Gelen cevap: "İstanbul ile irtibat tesisi ve İstanbul'dan gelecek zevâtın emniyetle celbi için Kuşçulu ve Kandıra'da müfrezelerimiz ve teşkilâtımız vardır. Ancak İzmit, Adapazarı ve Sapanca havalisi halen mıntıka-i isyan dâhilinde olduğundan şimdilik Kandıra'dan emniyetle Geyve Boğazı'na gelmek gayr-ı kabildir. Adapazarı ele geçerse bu imkân hâsıl olacaktır. İstanbul ile ve Avrupa ile muhaberat için Antalya'da bir merkez vardır. Buraya gelen İtalyan vapurları vasıtasıyla ve emin adamlarla İstanbul ve Avrupa'ya evrak göndermeye ve aynı suretle buralardan malûmat almaya çalışıyoruz. Semerât henüz kâfi değildir. Bunu Erkân-ı Harbiye Reisi İsmet Bey yazıyordu. Yani esaslı müteaddit kanallar yok diyordu. Ben bu hususu İstanbul hâdisesinden evvel de yazmış, buna büyük ehemmiyet verilmesini rica etmiştim. Bir kumandan, bir âmir daire-i mes'uliyetindeki halkın idrâk ve kabiliyetini ve ne gibi ahvalde ne gibi zuhurat olacağını vaktinden evvel bilmek vazifesidir. Vukuatı zuhurunda herkes görür ve zuhurata göre çareyi de pek çok kişi bulur. Gerçi bazı hâdiseler olur ki bunları evvelden görmek mümkün olmaz, bu hâdiseler ancak gayr-ı muayyen ve o anda vücut bulmuş sebeblerin tesiri altında zuhura gelmiş şeylerdir. İşte Meclis-i Millî İstanbul'da toplanmadan Ankara'da bugünkü teşebbüsü yapsa idik, bütün Anadolu'nun aleyhimize kıyamı evvelden görülecek bir hadise idi. Sebeb muayyen, hâdise de muayyendir. Hiç bir tesir altında olmayarak serbest mülâhaza her hakikati basiretkâr insanlara ayan kılar. Bunun gibi İstanbul'da meclis toplandığı zaman bir felâkete maruz kalacağını da evvelden gördüğümüzden kıymetli kumandan, erkânıharp ve

Levent Şahverdi Arşivi

zabitlerin ve fen adamlarının felâketten evvel savuşması ve kalacaklar için İstanbul'da ve müteaddit yollarda gizli teşkilât olması vaktinden evvel görülmüş ve teklif olunmuştu. Neler yapıldı, teferruatlı bilemiyorsam da teşkilâtın pek zayıf olduğunu Erkân-ı Harbiye-i Umumiye yazmaktadır. Pek mühim olan bir vaziyet İzmit yolunun kapalı bulunmasıdır. İstanbul'da bu kadar serih tecavüzlere rağmen bu halkın kıyamı acaba evvelden görülemeyen sebeblerin doğurduğu hâdiseler midir? Mıntıka halkının mizaçları bilinerek vaktiyle telkinlerle, teşkilâtla, kuvvetle velhasıl mümkün olan her vasıta ile bunun önüne durulamaz mı idi? Hiç değilse basit ve gayr-ı müessir bir sarsıntı halinde kapatılamaz mı idi. Gelen haberler pek iyi değildir: Bolu havalisinde dahi Kuvâ-yı Milliye aleyhtarlığı pek ziyade imiş, 24. Fırka Kumandanı Mahmut Bey (20. Kolordu Kumandan vekili diye bir çok muhaberelerde bulunan iyi bir kumandan) dört zabitle pusuya düşerek şehit olmuşlar. İki tabur, bir batarya, bir süvari bölüğü esir olmuş. Trabzon meb'usu Erkânıharp Binbaşı Hüsrev Bey yirmi neferle Bolu hükûmetini ele almaya gitmiş(!) esir düşmüş, işkencelere maruz kalmış... Hâdisat mühim olduğu kadar tedbirler de yarım. Mademki evvelinden görülmemiş, hiç olmazsa esaslı bir kuvvet ve esaslı tedbirlerle hâdisat def edilemez mi idi? Benim mıntıkamda da müthiş gizli işler ve tahriklerle mütemadi uğraşıyordum. Meselâ 29 Nisan'da Trabzon'da İstanbul'un fetvaları torba torba elde edildi. Bunları getiren bazı gafil vatandaşlarımız olduğu gibi İngilizler de yapıyordu. Sansürlerde hayli gizli mektuplar yakalıyorduk. Tabii elimize, kulağımıza vasıl olmadan birçok şeyler de geçiyordu. Ele geçenlerin tesirini izale için yapılan tedbirler diğerlerinin de tesirini izale ediyordu. Meselâ Erzurum meb'usu Ziya Bey'in Erzurum müftüsü Sadık Efendi'ye yazdığı mektupta "İstanbul'da her şey hal-i tabiisindedir. Değişmiş bir şey yoktur. Velvele yapanlar, Anadolu'ya kaçanlar İttihadcılardır, bu gibi yaygaralara ehemmiyet vermeyin" diyerek Ankara'ya aleyhdarlık ve İstanbul hükûmetine taraftarlık uyandırmaya çalışan bir mektuba mukabil şu tedbir bu mektubu ve bunun gibileri söndürüvermiştir: Müftü Sadık Efendi'ye İstanbul'dan *Sebilü'r-reşad* gazetesi de gelirdi. Şapirografla bu gazetenin içine şöyle yazdık: "İstanbul'da esiriz, İngilizler Meclis-i Meb'usanı süngülerle dağıttı, kıymetli bir çok insanlarımızı hapis ve nefy ediyorlar. İstanbul'dan gelen fetvalara ve mektuplara inanmayınız, bunları süngü altında cebren yazdırıp imzalatıyorlar. İslâmlığın ve Türklüğün ümid ve istikbali hür olan Anadolu'dur. Milli hükûmet ancak milleti kurtaracaktır. Ümit Allahdan ve sizlerden, bu ikâzımızı bizi korumak için mahrem tutunuz". Gazetenin adres kâğıdı ve posta pul ve damgası aynen olduğu halde yine posta vasıtasıyla kimse hissetmeden Müftü efendiye verdirirdik. Müftü efendi esasen ilk Erzurum Kongresinde bizimle beraberdi. Bugünkü vaziyette tabii ne tarzda anlatılırsa fetva öyle verebilirdi. İşte ertesi gün bu gazetenin içindeki yazılarımızı mahremane emin olduklarına okumuş, göstermiş. Bunu safiyetle bana anlattılar. Ben de hayretle *Sebilü'r-reşad*'dan Allah razı olsun, ne iyi adammışlar dedim ve Ziya Bey'in mektubu hâdisesini ve mukabil neşriyatımızı Meclis-i Milli riyasetine bildirdim. Bunun gibi vakit vakit münasib tamimler, vukuat-ı hariciye hakkında malûmat, mütemadi muhiti tenvir ve

Levent Şahverdi Arşivi

irşad, halkın hoşuna gitmeyen ahvalden mücanebet, mevkiinde hakkı olanın hakkını tediye gibi icraat halkın sükûnet ve takdiri için elzem işlerdir. Meselâ iştiale müthiş istidadı olan Kürtler hakkında bi'l-münasebe evvelce de yazdığım vechile bunların aşiret zabitlerinin muhassasat-ı kanuniyelerini vermek, mütemadi irşadatta bulunmak ve nazarlarında mevkiimin şâyân-ı ihtiram ve daima hak ve hakikatin sudûr edeceği bir varlık olduğunu göstermekten fariğ olmadığımdan bu mühim günlerimizde endişe etmiyordum. Onlar da biliyorlar ki herhangi bir hâdise haksız, maksatsız ve şiddetle tedibi muhakkaktır. Esasen vaktinden evvel olacak işi haber alabiliriz. Dâhilî neşriyattan başka harice karşı ne yaptığımızı ve ne yapacağımızı mütemadiyen neşretmek de lâzımdı. Aksi halde düşmanlarımız milli harekâtımızı bazı şahıslar peşine[112] takılmış bir takım kıyamlar şeklinde cihana göstererek kıymet ve ehemmiyetten düşüreceklerinden şu teklifi yaptım.

Erzurum: 29/4/1336

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Türkçe gazetelerimizde ne yazsak dünyaya bir şey anlatmak gayr-ı mümkündür. Herhalde yevmî veya haftalık bir Fransızca gazete neşriyle müdafaa-i milliyede bulunmanın faydalı olacağını ve böyle bir gazete neşrine kadar Kuvâ-yı Milliye veya Anadolu Mektupları unvanıyla lisan-aşina zevatın kalem-i ihtisasından çıkma bir silsile-i mekâtîbin mütemadiyen Avrupa'ya ve hassaten Paris'e yetiştirmenin faydalı olacağı maruzdur.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

29'da şu şifreyi aldım:

Ankara 28/29-4-1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

İstanbul'dan daire-i intihabiyelerine avdet etmekte olan bazı meb'usların Kuvâ-yı Milliye aleyhinde hafi tahrikât icrası için Ferit Paşa ile teşrik-i mesai ettikleri istihbar kılınmıştır. Bu meyanda Gümüşhane meb'usu Zeki Bey Trabzon dâhilinde icra-yı faaliyet etmek üzere İstanbul'dan hareket etmiştir. Duçar-ı tecavüz olan milletvekilleri Meclis-i Meb'usan reisi tarafından Ankara'da ictimaa davet edilmiş ve düşman esaretinden tahlis-i nefs edenler de peyderpey Millet Meclisine iltihak etmekte bulunmuş olduklarından Zeki Bey'in de buraya gelmesi icab edeceğinin mumaileyhe tefhimi ve gelmekten imtinaı halinde tavır ve hareketinin sıkı tarassud

112 Pek yazık ki millî emeli sonunda riyakârlık ile bir şahsın halâskârlığına ve harekât-ı milliyeyi de bu halâskârın emir ve iradesi şekline sokmak gafletinde bulunanlar, yine çok yazık ki o halâskâr yad ettiklerinin yani Mustafa Kemal Paşa'nın hoşuna gittiğinden – esbab-ı ruhiyesi yerinde yazılmıştır – sulhün akdinden sonra daha ziyade riyakârlıklar yaptılar.

Levent Şahverdi Arşivi

altına alınarak, halkı ifsada teşebbüsü halinde derakab tevkifi ile hakkında derdesti tebliğ olan Hıyanet-i Vataniye Kanununun tatbiki esbâbının istikmâli mercûdur.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

Gümüşhane Mebusu Zeki Bey Hakkındaki Emir

Şâyân-ı dikkat ve şâyân-ı mülâhaza bir emir! Millî hükûmet kuruldu, artık bilhassa bu gibi mühim işlerin merciini meydana çıkarmak ve işi o kanaldan görmek muvafık olmaz mı? Bir meb'usu cihet-i askeriye nasıl sıkı tarassud altına alacaktır? Trabzon valisine emri ben mi vereceğim, yoksa vilâyetten hariç olarak takibat mı yapacağız. Dâhiliye umûruyla Meclis reisi ve onun emriyle bir Kolordu kumandanı mı meşgul olacak. Eğer ahval müstesnadır deniliyorsa derhal teklifim vechile bir şark cephesi kumandanlığı teşkil olunur ve mıntıkamdaki valiler de emrime verilir. Böyle bile olsa bir meb'us için Meclis Reisi nasıl bir kumandana emir verir?[113] Her ne ise emir verilmiştir. Henüz Meclis-i Millimizin bir haftalık hayatı olduğundan Zeki Bey'i arattım. Bu zat İstanbul'dan çıkmış; maksadı beni gördükten ve ahval hakkında görüştükten sonra Ankara'ya gitmek üzere Trabzon'a gelmekmiş. İnebolu'ya uğradığı sırada derdestle mahfuzen Ankara'ya sevkolunmuş. Zeki Bey Erzurum Kongresi'nde Gümüşhane murahhası idi. Mustafa Kemal Paşa mirliva üniforması ve yaver-i hazret-i padişahî kordonu ile riyaset kürsüsüne çıktığı zaman: "Paşa, üniformanı ve kordonlarını çıkar da öyle gel!" diyerek Mustafa Kemal Paşa'yı sivil elbise giymeğe mecbur etmişti. Bilâhare Sivas Kongresi mukarrerâtı Erzurum Kongresi mukarrerâtıyla tesadüm etmiştir. Ne hakla Erzurum Kongresi'ni Sivas Kongresi bel' ediyor diye en hararetli müdafaa eden bu zat olup bana yazmıştı ki: "Erzurum Kongresinin mürekkebi kurumadan silinmesi âti için endişelerimizi mucib oluyor." İşte Mustafa Kemal Paşa'ya karşı ilk ve kuvvetli bir muhalif çehre gösteren bu meb'usun tarassud, tevkif ve hıyanet-i vataniye ile ittihamı gibi sırasıyla ağırlaşan cezaya çarptırılmasını Mustafa Kemal Paşa emrediyordu.

Meclis-i Millî teşekkül edeli meşguliyetin çokluğundan mı yoksa mercilerin karışmasından mı esaslı malûmat alamıyorduk. Gerçi haricî malûmatı ve bilhassa Rusya vukuatını ben şarktan telsiz telgrafla, gazetelerden ve Batum tarikiyle haber alarak Ankara'ya da bildiriyordum. Fakat İstanbul'dan gelen arkadaşlarımız İstanbul'da mühim mevkilerde olduğu gibi Ankara'da da en mühim ve bu işlerle alâkadar mevkileri işgal etmişlerdi. Mercilerin ve vazifelerin artık tesbit olunması lüzumunu düşündüğüm şu sırada Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa imzasıyla 9. Fırka Kumandanı Halit Bey'e[114] şifre

113 Bu yolda aykırı emir ve ricalar taaddüd etmiş ve maatteessüf aleyhime işlenmiştir. Vukuat sırasıyla görülecektir. Zeki Bey'in mes'ul edilecek bir şeyi bulunmamış, kendisi ikinci Millet Meclisinde dahi Gümüşhane meb'usu olup daima Kemal Paşa'ya muhalif vaziyette kalmıştır.

114 341'de Mecliste öldürülen Halit Paşa.

Levent Şahverdi Arşivi

geldiğini ve Halit Bey'in de cevap verdiğini haber aldım. Mülâzım İsmail Hakkı Efendi bir kaç ay evvel bana haber verilmeden Kemal Paşa tarafından Halit Bey'den bir fedai zabit istenilmiş, Halit Bey de yine benden habersiz mezun göstererek bu zabiti göndermişti. İstanbul işgaline kadar İstanbul'da kalmış olan bu zabitin[115] harcırahını ve kıt'asında kalan alacaklarının gönderilmesi hakkında Mustafa Kemal Paşa şifre ile Halit Bey'e emir veriyor Halit Bey de hesap veriyor ve diyor ki: "İsmail Hakkı Efendi'nin Erzurum'dan infikâkiyle Ankara'ya muvasalatı arasında geçen zaman bir mazeret-i meşruaya müstenit olmadığı takdirde kendisine karşı itimadımın mütezelzil olacağını arz ve tahkik edilerek neticenin iş'arını istirham eylerim." Bundan başka 17 Mart 1336 tarihli Halit Bey'in Oltu'da Yusuf Ziya Bey'e (Yukarılarda da ismi geçmişti. Harb-i Umumide ordumuzda ihtiyat binbaşı idi. Tebriz'de ordumuz tarafından bazı teşkilâta memur edilmiş Azerbaycanlı biridir. Şimdi de irtibat için gelmiş Oltu'da çalıştırıyordum.) yazdığı şifrede "Heyet-i Temsiliye yüz bin Osmanlı lirasına tekabül edecek parayı Azerbaycan'dan talep etmektedir. Osmanlı evrak-ı nakdiyesi olarak adam-ı mahsus vasıtasıyla teminini ve ne yapıldığının iş'arını rica ederim." diyor! Mustafa Kemal Paşa Sivas'ta iken artık Halit Bey'le muhabere etmeyeceğine namusu üzerine söz vermişti. Biri Heyet-i Temsiliye diğeri de Büyük Millet Meclisi Reisi imzasıyla temadi eden muhaberelerine teessüfle hayret etmemek mümkün değil! Ben bu şifreyi bizzat hallettim ve buna nazaran tertip ettiğim şifre miftahını Halit Bey'e verdim ve kaybetmişsiniz, şifrelerinizi böyle muhafaza edersiniz, diye bir ders verdim. Ve şifrelerin nasıl kapatılması hakkında da ihtaratta bulundum, teessüfümü Kemal Paşa'ya da yazacağımı anlattım. Mustafa Kemal Paşa Heyet-i Temsiliye namına diye yaptığı - söz verdiğine rağmen - ve bana haber vermediği muhaberelerinden sarf-ı nazar ediyorum fakat artık Millet Meclisi Reisi sıfatıyla muhabere pek çirkin oluyor, işitenlere fena tesir yapıyor. Kendisine şunu yazdım:

Erzurum: 29 Nisan 1336

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Mülâzım-ı evvel İsmail Hakkı Efendi'nin harcırahı hakkında taraf-ı samilerinden 9. Fırka Kumandanı Halit Bey'e gelen 26 Nisan 1336 tarihli bir şifre muhteviyatına aynen muttali oldum. Esasen bütün mıntıkam dâhilindeki cereyanların dış ve iç yüzünü öğrenmeye saik olan mecburiyetle, İsmail Hakkı Efendi'nin de suret ve maksad-ı seyahati ve Halit Bey'le olan ilk temas ve rabıtasının şekli ve bundaki müessiratı teferruatıyla öğrenmiş idim. Hatırnişan-ı devletleridir ki madun makamatla muhaberenin muayyen olan mahzurlarından dolayı Halit Bey'e malûmat-ı âcizi haricinde evamir ita buyurulmamasını zat-ı samilerinden mükerreren istirham eylemiş idim. Halit Bey'e de tebligat-ı lâzimede bulunarak muma-

115 Muhafız taburu kumandan olan İsmail Hakkı (Tekçe) Efendidir.

Levent Şahverdi Arşivi

ileyhden de söz almış idim ki bununla her şeyin fevkinde bir esas olan itimad ve emniyet-i mütekabilenin her vechile tezelzülden masun kalması ümmniyesine hizmet edilmiştir. Pek sevdiğim Halit Bey'in şâyân-ı takdir bir çok evsafı olmakla beraber gerek madun ve mafevkleri ve gerekse ahali arasında komitecilik ile de şöhreti vardır ki her halde hal-i hazır kumandanlarımızı ve tesanüt düsturuna dayanan sa'y-ı müşterek usulümüzü bu gibi şaibelerden mutlaka uzak bulundurmaya vatanî bir mecburiyet vardır. Bu ahval ve tesirat ile beraber şimdi zat-ı devletleri Büyük Millet Meclisinin riyaseti gibi yegâne bir mevki-i bülendi ihraz buyurmuş olmaları itibarıyla bittabi muhteviyatına hiç kimsenin vâkıf olamayacağı şifre ile küçük kumandanlarla resen ve bilâ vasıta muhabere buyurmaları maiyetlerinden ve telgrafhanelerden başlamak şartıyla birçok dedikodulara ve bi'n-netice riyaset-i celile makamını bazı mahzurlu evsâf tahtında göstermeye saik cereyanlara bâdi olabilir. Bu nıkat itibarıyla bir hakikat-i vicdaniyeden mülhem olan maruzatımdan sonra bu usul-i muhaberenin lâyık olduğu mecra-yı itimad ve emniyete ircaı ve her ne emir buyurulur ve mâdunlarımdan neler arzu edilirse makam ve şahsiyetimin bunda en salim bir güzergâh olarak ittihaz buyurulmasını ve bunca umûr-ı azîme ile meşgul bulunulduğu bir devirde ıztırap ve teessürat-ı maneviyeye bâdi olabilen müessiratın zeval-i kat'isini istirham ile pek mümtaz olan hürmetlerimi teyiden arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Şu cevabı aldım:

Ankara: 30/4/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Zata mahsus:
C. 29/4/1336 şifreye

İsmail Hakkı Efendi mes'elesi pek eskiden Halit Bey'le vukubulmuş hususi bir muhabereden neş'et etmişti. Bu muhabere hükmünü iskat edecek safahatın tevalisinden sonra mumaileyh İstanbul'un işgali üzerine çıkagelmiş ve muhassasatı mevzuu bahs olmuştur. En büyük emniyet ve itimad zât-ı âli-i biraderilerine olduğu o kadar tabiidir ki bu mes'ele bir an bile mevzubahis olamaz. Muhabere ve münasebet hususu da zât-ı âlinizin akdemce vukubulmuş iş'arınızdan sonra tekerrür etmemiştir. İhtimâl bazı tebrike mümasil telgraflar teati kılınmıştır. Emir buyurursanız İsmail Hakkı Efendi dahi iade olunabilir. Rencide-i kalb olmamanızı samimiyet ve hürmetlerimle arz ve rica eder, gözlerinizden öperim kardeşim.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

Levent Şahverdi Arşivi

Hususî ve samimî yazılan bu şifrede göze çarpan noktalar İsmail Efendi'ye artık lüzum kalmamış olması, İstanbul'dan henüz geldiğinden muhassasatının mevzu olması ve bunu da Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın imzalamasıdır. Değil bu makamda, Ordu Kumandanı iken, hattâ kolordu kumandanı iken bile bir zabitin muhassasatı için yazılacak şeye imza koymuşlar mıdır? Bu gibi şeyleri Erkân-ı Harbiye reisleri veya Müsteşarlar imza eder. Paşa yazıyor ki: ihtimal bazı tebrike mümasil telgraflar teati edilmiştir. İhtimal değil bu muntazaman olmaktadır. Ve ben bununla alâkadar değilim. Meselâ 18/19 Nisan 1336'da Kemal Paşa bana şu şifreyi yazmıştı: "9. Kafkas Fırkası Kumandanı Halit Bey'den Mirac tebrikini havi bir telgraf alındı. Mir-i mumaileyhin Oltu'ya gittiğini biliyorduk. Fakat avdetlerinden haberdar değiliz. Ne vakit gelmiştir, ne iş görmüştür, iş'ar buyurulması mercudur." Görülüyor ki maksat Halit Bey'le –maddî manevi– teması kaybetmemektir. "En büyük emniyet ve itimad zât-ı âli-i biraderilerine olduğu o kadar tabiîdir ki" cümlesi bir hissin tesirile yazılmış gibidir. Ben şarkta mes'ul bir kumandanım. Tabii olarak itimad silsile-i meratibe riayeti âmirdir. Ve bunun telaffuzu teselliyi mucib değildir. Her ne ise ben salâhiyetime ve mevkiime karşı vazifemi yapmak ve kendimi göstermekten fariğ olmamakla beraber nasıl ki şimdiye kadar Mustafa Kemal Paşa'yı başımıza geçirmeye çalıştımsa şimdiden sonra da samimî tutmaya çalışacağım. Ümit ederim ki o da artık benim fazla sıkıldığımı istemez.[116]

Büyük Millet Meclisi padişaha hitaben yazdığı beyannamenin şark âlemine iblâğı ve Orenburg hükûmet-i İslâmiyesine hitaben yazılan telgrafın mahalline isâli için 3. Fırkaya 30 Nisan 1336'da şifreli telgrafla emir verdim:

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Âtideki telgrafnamenin mahalline isaliyle inbasını rica eylerim. 29/4/1336

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

Orenburg Hükûmet-i İslâmiyesine

Ankara'da müteşekkil Osmanlı Büyük Millet Meclisi yeni bir dindaş ve kardeş hükûmet olarak Orenburg hükûmetinin teşkili haberine sürûr ile muttali olmuştur. Meclisin müttefikan verdiği karara tebaan yeni hükûmetinizi kemâl-i samimiyetle tebrik eder ve bilcümle harekâtınızda muvaffakiyet-i sübhaniyenin refik olmasını tazarru eylerim.

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

116 5 Mayıs'ta Erkânıharbiye-i Umumiyeye daha acı yazmak zaruretinde kaldım. Pek yazık fakat temadî ediyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Büyük Millet Meclisi'nin Padişaha Hitaben Beyannamesi

Beyanname de şudur:

Halife ve Hakan Efendimiz

İstanbul'un işgali ve bunu müteakip fecayi üzerine ve men'ini tetkik ve hukuk-ı saltanatı seniyelerini ve istiklâl-i millimizi müdafaa ve temin etmek maksadıyla bu defa Büyük Millet Meclisi halinde ictima ettik. Anadolu'nun düşman istilâsı altında olmayan her köşesinden gelen ve millet tarafından selâhiyet-i fevkalâde ile terhis edilen meb'uslar müttefikan ittihaz ettikleri bir karar ile südde-i seniyelerine bazı hakikati arz etmeyi kendilerine bir vazife-i sadakat ve ubudiyet bildiler. Padişahımız, malûm-ı seniyeleridir ki hanedan-ı saltanat-ı hümayunlarının cedd-i mübecceli olan Sultan Osman tarih-i millimizin mes'ut ve müteyemmen bir gecesinde hatırası nesillerden nesillere intikal eden bir rüya görmüştü. O rüyanın üç kıt'a üstünde gölgesini sallayan ve altında yüz milyonluk bir âlem-i İslâm barındıran kudsî ağacından artık bütün dallar kesilmiş ve ortada yalnız muazzam bir gövde kalmıştır. O gövde Anadolu'nun kökleri çok derin gitmek üzere bizim kalplerimizin içindedir. Ecdad-ı kiramınız Rumeli'de kendi başına bir cihan olan kıt'aları feth ve istilâ ederken ordularını bu Anadolu topraklarında davet eder uzak memleketlerin büyük ana hatlarını, askerî yollarını muhafaza ettirmek üzere yine Anadolu'dan davet ve celp ve en mühim noktalara iskân ederlerdi. Bu halk kütleleri Bosna-Hersek ve Suriye içlerine kadar yayıldı Basra Körfezi'ne indirildi, Suriye, Filistin yollarında taraf taraf yerleştirildi. Padişahımız: Tahtgâh-ı saltanat-ı seniyelerinin şeref ve bekası için Anadolu halkı asırlardan beri baba ocaklarından çok uzak harb yerlerinde ifna-yı hayat etmeyi kendisine en kudsî bir borç bilmiştir. Anadolu boşaldı, Anadolu viran oldu, fakat iklimleri uzanan hakanlarımızın şevket ve kudreti için her mihneti, her felâketi cana minnet bildi. O toprak ki Macaristan içerisinden Yemen çöllerine kadar Kafkas eteklerinden Basra'ya kadar koşan, uzanıp giden namütenahi meşhedlerle muhattır. O meşhedlerin her yerden fazla şimdi hürriyet ve istiklâli için yeni bir harb mücahedesini yapan bu eski Anadolu yurdu Şevketli Padişahımız islâmın her tarafta duçar-ı hezimet olan bayrakları gelip onun ufkunda toplandı. Onun ufuklarında kendine en son penâh ve necatını aradı. İzmir istilâsı üzerine memâlik-i şahanelerinin en mamur en mes'ut bir kısmı nasıl ateşlere yağma ve kıtallerle baştan başa harab oldu bilirsiniz. Hiç bir hakka istinad etmeyen ve milletimizi son yurdda duçar-ı esaret etmeyi emel eden bu vahşî akın üzerine kalb-i hümayunlarının duyduğu acı teessürleri cihan matbuatına bizzat tevdi buyurmuştunuz. İzmir işgali takip etti sonunda yetiştiği millet binlerce seneden beri cihanın en muhteşem tahtlarına sultanlar yetiştirmiş ve hür yaşamış olan bir millet sıfatıyla bu hal karşısında ne yapabilirdi. Padişahı elîm bir harp neticesinde ordularını kullanmaktan memnu ve

Levent Şahverdi Arşivi

mahrum gördüğü için kendi kendine silâha sarıldı ve nerede anavatanı tecavüze uğramış ise oraya dinini ve milletini, namusunu kurtarmak için koştu. Padişahımız Kafkasya'nın İslâm kahramanları babalarının ocaklarını kendilerinden gözgöre kavi bir düşmana karşı otuz senedir kadın, erkek müdafaa ettiler, Cezayir yirmi seneden beri bir devr-i şeamet yaşıyor. Zavallı Fas on senedir ki Fransız işgalini tanımıyor ve silâhını teslim etmiyor. Trablus bir avuç kahramanıyla aynı cidal içindedir. Bugün İslâm âleminin her bir köşesi silâhından tamamıyla mahrum bir halde iken zulüm ve hıyânetin boyunduruğunu atmak için isyan ederken Abbasî ve Fatımiye Hilâfetlerinden Selçukî Türklerinden beri hemen bin yüz seneyi mütecaviz bir zamandır istiklâl ve hürriyet ve din için gaza eden büyük milletiniz Asya'nın ve İslâm'ın alemdarı diye cihan-şümûl bir şöhreti olan milletiniz halâs-ı canına susamış düşmanlarının merhametinden bekler. Şevketpenah efendimiz millî müdafaamızı mübarek makam-ı hümayunlarına karşı bir isyan suretinde göstermek ve halkı iğfal için mütemadi çalışan hainler var. Onlar milleti birbirine kırdırmak ve düşman fütuhatına yolu açık bırakmak istiyorlar. Hâlbuki vuran da vurulan da hep sizindir. Hepsi aynı derecede sadık evlâdınızdır. Millî müdafaamızı düşmanların bayrakları babalarımızın ocakları üstünden çekilinceye kadar terk edemeyiz. Her yeri bir büyük hakanımızın aşk-ı dini ve ilâhisine mutantan, mehip bir delil olan İstanbul mabedleri etrafında düşman askerleri öz vatanın toprakları üstünden yad adamların ayakları çekilmedikçe mücahedemizde devam etmeye mecburuz. Cenab-ı hak atalarının yurdunu koruyan halife ve hakanının şeref ve istiklâli için uğraşan evlâdlarınızla beraberdir. Kendi hükûmetimizin idaresi altında bedbaht ve fakir yaşamak ecnebi esareti bahasına nail olacağımız huzur ve saadete bin kerre müreccahtır. Padişahımız kalbimiz hiss-i sedakat ve ubudiyetle dolu tahtınızın etrafında her zamandan daha sıkı bir rabıta ile toplanmış bulunuyoruz. İctimaın ilk sözü Halife ve Padişaha sadakat olup Millet Meclisinin son sözünün yine bundan ibaret olacağı südde-i seniyelerine en büyük tazim ve huşu ile arz eder.

Büyük Meclis emrilye Mustafa Kemal

Erzurum'da dahi birçok nüsha bastırarak her tarafa dağıttırdım. Bu beyanname efkâr-ı umumiyeye karşı iyi bir tesir olur, yalnız garbın bir hayli yerlerinde ateş saçağı sarmış olduğundan bunu daha evvel yapmak daha iyi olacaktı. Bununla beraber iyidir. Yalnız son vaat millet namına pek kuvvetlidir. Millet Meclisinin ilk ve son sözü halife ve padişaha sadakat deniyor. Halbuki bu padişah Millet Meclisi âsilerden mürekkeptir dedi ve hâlâ da diyecektir. Ve sözü iştial etmiş veya edecek yerlere müessir olacak ve Millet Meclisini nazarlarda âciz gibi gösterecektir. Ne gibi hâdiseler olacak, sulh ve istiklâle ne gibi şartlar altında kavuşacağız, kestirilemeyeceğinden son sözümüzü de şimdiden nasıl söylüyoruz. Herhangi bir veya bir kaç kimse padişahı şimdilik avutmak için diye herhangi bir vaadde bulunabilir. Fakat idrâk ve hisce birbirine benzemeyen Millet Meclisi bunu

Levent Şahverdi Arşivi

nasıl söyler? Mademki söyledi demek milletten aldıkları kuvvetli ve kat'î veche bu imiş.[117]

29/30 Moskova telsizi Lehistan'ın sulh şerâitine karşı bir hitab idi. Mutad makamlara yazdım:

Lehistanın verdiği sulh şerâiti

Lehistan'ın dermeyan ettiği sulh şerâiti süngüler üzerine mevzu istibdad ve kapitalizmden başka bir şey değildir. Bu mevad Litvanya, Rusya ve Ukrayna amele ve köylüleri için bir esaret-i kâmile taleb etmektedir ki, bunu arzu eden Lehistan hükûmeti boyunduruğu altında kendilerine yeni jandarmaların icra-yı hüküm ve tesir etmek istediği milyonlarca halis Rus kavmi bulunmaktadır. Rusya ameleleri, köylüleri ve Kırmızı Ordu mensûbini Rus arazisini yakması ve harabezara çevirmesi için Leh zalimlerine teslim etmek ister miyiz? Denikin ve Kolçak gibi zalimlerin elinden tahlis ettiğimiz ve uğrunda o kadar kan döktüğümüz memleketimizi teslim etmek arzu eder miyiz?... Hayır, bu mümkün değildir. Biz Lehistan'ın istiklâlini gözetmekle beraber sovyetist Rusya ve Ukrayna'nın da istiklâlini düşünüyoruz. Kendi burjuvalarının istibdadından serbest olan Rus amele ve köylüleri kendi arzularıyla Leh kavminin istiklâlini tanımıştır. Binaenaleyh biz hiçbir zamanda Leh arazisine ve Leh hukukuna herhangi bir suretle taarruz etmek istemeyiz. Bu ciddî beyanatımıza hal-i hazırda dahi bütün kuvvetimizle sadık bulunuyoruz. Alman militarizmi karşısında kendisini kurtardığımız Lehistan milletine karşı Sovyet murahhasları Brestlitovsk'ta fikirlerini söylemişlerdir. Sovyet hükûmeti Lehistan ile olan muamelâtında hiç bir vechile hissiyat-ı hasmane göstermemiştir. Lehistan istibdad ve kapitalizmin askeri kuvvetleri vasıtasıyla Sovyet hükûmetini, Beyaz Rusya'yı ve Litvanya'yı işgal etmelerine rağmen, birçok seneler çar istibdadına karşı kendisiyle beraber çalıştığımız Lehistan hükûmetine sulh teklif ederek hissiyat-ı dostane ve namuskârânemizi isbat ettik. Fakat Varşova'nın istilâcı kafaları kendi arzularıyla bizi lekelenmeye mecbur ettiler. Amele ve köylüler ve Kırmızı Ordu kardeşlerimiz! Lehistan beyaz muhafızlarına hesaplarında aldandıklarını isbat etmekle muvazzafsınız. Biz Lehistan'ın istiklâlini tanıdık ve tanıyoruz. Fakat Leh kapitalizminin Rus amele ve köylülerini imha etmek ve Leh istibdadının Rus köylüleri arazisini gasbetmek hususunda fikirlerini tanımıyoruz. Rus ve Ukrayna köylülerinin esir olmasını istemiyoruz. Biz sulh istemiştik ve istiyoruz. Fakat Sosyalizmin kırmızı bayrağını Varşova burjuvazisi önünde eğemeyeceğiz! Sovyetist Rusya Denikin ve Kolçak'a karşılarında bulunanların kim olduğunu ateş ve çelik (harb) ile gösterirken Varşova hükûmeti Ukrayna'ya darbe vurmak istedi; Ukrayna ve sovyetist Rusya'yı

117 Aynı Meclis saltanatın lağvına ve ikinci meclis de hilâfetin lağvına karar vermiştir. Ne gibi hâdise ve saiklerle az zamanda bu mühim inkılâblar oldu Türk tarihinin en ufak teferruatına kadar vesaike istinad ettirerek yapacağı münakaşa pek büyük merakla okunmaya değer. Ben hâtıratımda bildiklerimi ait olduğu günlere yazdım.

Levent Şahverdi Arşivi

bir tehlike tehdid etmişti. Köylüler ve Ameleler! Harb daha bitmedi Leh yumrukları bütün kuvvetiyle tesire, bizi tehdid eden alevi tevsie gayret ediyor. Sosyalizm nokta-i nazarından en iyi muharipleri çağırarak yeniden bir seferberlik yapacağız. Bir ruhtan ibaret olan Komünistler! Amele ve köylü ordularının garp cephesindeki vazifesi henüz bitmemiştir. Kırmızı Ordu kardeşleri! Kırmızı bahriyeliler, Kırmızı Kazaklar! siz sulh hayatına kavuşmayı, tarlalarınızda çalışmayı ümid ediyordunuz. Fakat Leh zalimleri sizi hanelerinize dönmeye bırakmıyorlar ve sizi kendilerine esir etmek istiyorlar. Malûm ve meşhûr olan kahramanlığınızı yeniden göstermeye mecbursunuz.

Kızıl Rusların Lehistan'la harb edeceği hakkında bu tebliğden kimse hoşlanmadı. Neticesi meşkûk olacağı gibi Kafkasya'da işi gevşeteceği, neticede Ermeni mezalimi altında inleyen vatandaşlarımızın kurtarılmasına - Elviye-i Selâse esasen bizimdi, Brestlitovsk Muahedesi mubicince de bize iade edildi. Batum Muahedesiyle de teyid olunmuştu - matuf harekâtımıza tesir yapabileceği endişesi başladı.[118] İstanbul hakkında on gün evvel sorduğuma bugün şu cevabı aldım:

Ankara: 29/4/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Müstaceldir:

C. 19 Nisan 1336 şifreye. Kabine ber veçh-i âti arz olunur. Sadrazam ve Hariciye Nazırı ve Harbiye Nazır Vekili Ferit Paşa, Meşihat Dürrizade Abdullah Efendi, Bahriye Kara Said Paşa, Maliye Vekili Reşat Bey (Müsteşardır). Maarif Rumbeyoğlu Fahrettin Bey, Adliye Ali Rüştü Efendi, Müsteşar Said Molla Bey, Dâhiliye Şûra-yı Devlet Reisi vekili Reşit Bey, Evkaf mütekait erkân-ı harp feriki Osman Rıfat Paşa, Ticaret ve Ziraat mütekait erkân-ı harp feriki Hüseyin Remzi Paşa (Nigehban Cemiyeti reisi), Nafia Operatör Cemil Paşa.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

20 Nisan'da İstanbul'dan çıkarak 28 Nisan'da Trabzon'a gelen Yenidünya vapurunda Azerbaycan'a gitmek üzere muamelât-ı zatiye emrinde iki mülâzım-ı evvel ile bir yüzbaşı ve maiyet-i seniye süvari bölüğünden bir mülâzım-ı evvel bulunuyormuş. Bunların İstanbul hakkında verdikleri malûmatla gazetelerde görülen mühim malûmat, İstanbul vaziyetini ve İstanbul hükümetinin nelerle uğraştığını gösteriyor. Bu zabitler Azerbaycan'a nasıl gidebiliyorlar, hayrettir. İstanbul'dan kimse çıkamıyor deniliyor, bir taraftan pekâlâ isteyenler herhangi bir vesile veya tarzda gelebiliyorlar. Bunları Fırka 30 Nisan'da bildirdi. Bu zabitleri İstanbul'dan Süvari Yüzbaşısı Nihat Efendi isminde orduca şâyân-ı itimad tanılan ırkan islâm Gürcü bir zabit gönderiyor-

118 Bu tesir Ankara'ya oldu, bu hususlaki mühim muhaberelerimiz Mayıs'ın haftasından başlar.

Levent Şahverdi Arşivi

muş.[119] Zabitler de şâyân-ı itimad imiş. Toplanan malûmatı 2 Mayıs'ta Büyük Millet Meclisi riyasetine bildirdim. Bize ne malûmat ve ne de ajans gelmediğine nazaran malûmat ve gazete alamadıkları anlaşılıyor. 30 Nisan'da 3. Kolordu Kumandan Vekili Fikri imzasıyla şu malûmat geldi: "26 Nisan 1336 alessabah düşman iki zırhlı otomobil ve külliyetli efrad ile Antebin şimâl-i şarki istikametinden taarruz etmiş ve kasabanın hemen medhal ve mahrecini tutmuş olan Kuvâ-yı Milliye'nin mukabelesi üzerine düşmana yirmi dört maktul ve pek çok mecruh verdirilmiş ve otomobilin birisini de siperlerimiz önünde terk ederek ricata mecbur olmuştur." Ne garip vaziyet, bir tarafta millet hayatıyla...

Çocuklar Ordusunu Teşkil

1 Mayıs: Öğleden evvel çocuklar ordusunu takdis ve tes'id ettik. Dün teşkilâtını ve techizatını ikmâl etmiştik. Bugün resmen ilân ettim. Tafsilâtı yaptığım tamimde vardır. Birinci Avcı Gürbüz Alayının talim ve terbiyesiyle daha sıkı meşgul olarak diğer mekteplere nümune olabilmek için alayın fahrî kumandanlığını ben deruhde ettim. Bu teşkilâtı bütün şarka teşmil ve sonra da bütün Türkiye'ye tamimini Büyük Millet Meclisinden rica etmek niyetindeyim.[120] Tamim şudur:

Erzurum: 1 Mayıs 1336

Birinci Avcı Gürbüz Alayı Fahrî Kumandanlığına

1 — 1 Mayıs 1336 günü Erzurum Çocuklar Ordusunun teşkilâtı yapılmıştır. Bu ordunun nizam-ı harbi şimdilik dört gürbüz alayından mürekkeptir. İsimleri leylî iptidaî askeri kolordu sanayi takımları, tesviyeci, demirci ve kuyumcu sınıflarını havi alay mektebi, şimendifer mektebi ve ana mektebi gürbüzlerinden mürekkep ve mevcud-ı umumisi bin yüz gürbüz olan Birinci Avcı Gürbüz Alayı, yüz seksen mevcudundaki İkinci Sultanî Gürbüz Alayı ve yüz elli mevcudunda bulunan Üçüncü Albayrak Gürbüz Alayı ve iki yüz yirmi mevcudundaki Dördüncü Yeşil Bayrak Gürbüz Alayıdır. Şehit evlâtlarından mürekkep olan Birinci Gürbüz Alayının fahrî kumandanlığını bendeniz deruhde ettim. Sultanî Alayının fahri kumandanlığını Miralay Manastırlı Kâzım, Albayrak Alayının Erkân-ı harp Binbaşısı Mustafa, Yeşil Bayrak Alayının da Erkânıharp Binbaşısı Fahri Beylere tevdi edilmiştir. İşbu çocuklar ordusunun kumandası abd-i âcizide bulunacak ve bu teşkilât kolordum mıntıkasının her tarafında tevsi olunacaktır.

119 Bu Nihat Efendi 1339 senesinde Kafkasya'ya firar etmiştir.

120 Şarkta 17 Çocuk Alayı teşkil ettim. Maatteessüf zaferden sonra Ankara'da kimseye dert anlatamadım. Meclis-i Millinin muhalif fırka lideri olarak her milletin çocuk teşkilâtı hakkındaki malûmatı anlatarak da uğraştım. Bu hususdaki zabıt ceridesinden söylediklerimi ve görüşlerimi o günkü hatıratımda yazdım.

Levent Şahverdi Arşivi

2 — Erzurum Çocuklar Ordusu Alaylarına Kars kapısı medhali civarında bir talim meydanı intihab edilmiş, eşkâl ve levazımât-ı fenniyeyi havi olmak üzere bir de endaht poligonu tesis olunmuştur. Alayların talim ve terbiyeleri her hafta cuma günleri toplu olarak hakikî top, makinalı tüfek ve tüfek üzerinde bi'l-âmel ve tahta bomba ve süngü ile de takliden yapılmaya başlanmıştır.

3 — Her alayın sancağı makamına birer Osmanlı bayrağı vardır. İptidailerden mürekkep Yeşil Alayın ise yeşil Osmanlı bayrağıdır. Alaylar tahta tüfeklerle mücehhezdir. Birinci Avcı Alayının her türlü techizatı mükemmeldir. Bombaları tahtadır. Bu alayın gürbüzleri leylî kolordu mekteplerinde talim ve tedris edildiklerinden kışın terbiye-i münferideleri mükemmel bir hale getirilmiş ve mahir kızakçılar da yetiştirilmiştir.

4 — Ayrıca manej, bisiklet, futbol, her türlü idman harekâtı vesair millî oyunlar da vardır.

5 — Bütün Erzurum çocuklarında pek büyük bir şevk ve arzu uyandırmış olan bu teşkilât ve ilk defaki talimlerde çocuklarda görülen âsâr-ı inhimâk işbu hayırlı teşebbüsten çok feyizli semeratın iktitaf edileceğini göstermiş, tekâmül ve inkişafat-ı âtiyemiz için beslenen vatanperverane emel ve ümidler bu suretle bir kat daha kuvvetlenmiştir.

6 — Büyük Millet Meclisi Riyasetine, Kolordulara, Trabzon ve Van vilâyetlerine, Refet ve Kâzım Beylere ve berâ-yı malûmat Onbeşinci Kolordu kıtaatıyla Çocuklar Ordusu fahrî alay kumandanlıklarına arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

Öğleden sonra sahra topçusunun ders endahtlarında bulundum. Bugün pek mühim olarak Bakü'nun 28 Nisan'da Bolşevikler tarafından işgal haberi geldi. 3. Fırkadan gelen bu malûmat şudur:

Dakika tehiri caiz değildir.

Soğuksu: 30/4/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

1 — Batum'da bulunan şâyân-ı itimâd bir zat tarafından Hudud taburu vasıtasıyla zirdeki gayet mevsuk malûmat gönderilmiştir:

a) Bolşevikler 28 Nisan 1336 Çarşamba günü saat 2 sonrada Bakü'yü işgal etmişlerdir.

b) İşgalden evvel İttihad Fırkası ile yerli bolşevikler hükûmete müracaat ederek, beş altı saat mesafede bulunan Bolşevik kuvâsı Bakü'yü işgal edeceklerinden kuvâ-yı mezkûreye karşı kat'iyyen mümanaat olunmaması haber verildi. Ve bu müracaat hükûmet tarafından is'af edildi.

c) Bakü şehri sükûnetle işgal edilmiştir.

d) 29 Nisan 1336 tarihinden itibaren Batum'dan yalnız Gürcistan'a tren işliyor ve yalnız Gürcistan için vesika verilmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

e) Batum Azerbaycan konsoloshanesi İngilizler tarafından kapatılmıştır. Konsolos Mahmut Bey dahi Tiflis'e gitmiştir.

f) Azerbaycan hükûmeti Gürcistan hükûmet-i cumhuriyesine aynı suretle hareketi tavsiye etmiştir.

g) Azerbaycan'da İttihad Fırkası vaziyete hâkimdir. Hükûmet İttihad Fırkası'ndan olduğundan Bolşevikler hiç bir suretle dahilî işlere karışmıyorlar.

h) 4000 kadar Kırgız Bolşevik İslâm askeri Ermenistan üzerine hareketle muhey yâdır.

i) 30 tarihli İslâm Gürcistan'ından: Gürcistan hükûmeti seferberlik ilân etmiştir.

3. Fırka Kumandanı Miralay Rüştü

Bu malûmattan kat'i olduğu anlaşılan âtideki maddeleri tamim ettim:

Erzurum: 1/5/1336

1 — 28 Nisan 1336 Çarşamba günü öğleden sonra saat ikide Kırgız Türklerinden mürekkep Bolşevik İslâm ordusu Bakü'ye dahil olmuş ve Azerbaycan millet, hükûmet ve ordusu tarafından pek parlak tezahürat ve istikbâl ile karşılanmıştır.

2 — Batum'daki Azerbaycan konsoloshanesi İngilizler tarafından kapatılmış ve Konsolos Mahmut Bey Batum'dan Tiflis'e gitmiştir.

3 — 29 Nisan 1336'dan itibaren Çürüksu'dan yalnız Gürcistan'a tren işlemektedir.

4 — Büyük Millet Meclisi riyasetine, Kolordulara, Trabzon ve Van vilâyetlerivle Erzincan mutasarrıflığına, Miralay Refet ve Kâzım Beylere, 15. Kolordu kıtaatına arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

Mühim olan cihet 29 Nisan'dan itibaren Batum'dan yalnız Gürcistan'a tren işlemesi ve yalnız Gürcistan için vesika verilmesidir. Bizim kuvvetlerimiz henüz hareket etmeden bu yolun kapanması can sıktı. Bir hafta evvel Ankara'dan cevap gelmemesi şimdi müşkil işler açtı. 11. Fırkadan Beyazıt - Nahcivan üzerinden iki zabitle ve bir de Oltu kanalıyla Fransızca şifre ile göndermek üzere hazırlığa başlattım. Ancak 5 Mayıs'ta hazırlık bitti. Telsiz tamimi:

Erzurum: 1/5/1336

Moskova telsiz telgraf istasyonunun 27 Nisan 1336 tarihli tebliği hülâsasıdır:

1 — Hive'de Meclis-i Millinin resm-i küşadı mutantan bir surette icra olunmuştur. Hive hükûmet-i muvakkatesi reisi verdiği nutukta bütün beşeriyete nur-ı maarif neşreden ve hayatın en iyi bir tarzda cereyanını

Levent Şahverdi Arşivi

temin eyleyen sovyetist hükûmetini medh ü sena etmiştir. Sovyetist Rusya'nın fevkalâde mümessili de buna karşı Sovyetist hükûmetin Hive memleketi dâhilinde maarif-i umumiye için birkaç milyon rublelik hususî bir ikraz da yapabileceğini cevaben beyan eylemiştir.

2 — İran resmî gazeteleri sovyetist Rusya ile derhal bir ittifak akdini musırren talep ve ilân ediyorlar.

3 — Volga seyr-i sefâin idare-i umumiyesi Volga nehrindeki buzların tamamen çözüldüğünü ve seyr ü sefere kâmilen salih bir hale geldiğini müteakip Perm'den üç milyon pot tuz ve Belbenuva'dan yarım milyon buğday naklini temin ve taahhüt eylemiştir.

4 — Millet Meclisi riyasetine, Kolordulara, Refet Bey'e, Kâzım Bey'e, Onbeşinci Kolordu kıtaatına ve vilâyetlerine arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

Bugün 29 Nisan tarihli şu telgraf tamimi geldi:

15. Kolordu Kumandanlığına

Nisan'ın yirmi yedinci salı günü Ankara'yı teşrif buyurarak doğruca Büyük Millet Meclisine dahil olan Harbiye Nazır-ı esbakı Fevzi Paşa Hazretleri mufassal bir nutuk irad buyurmuşlardır. Mezkûr nutkun aslı Meclis zabıtnamesinde intişar edecektir. Hülâsası ber vech-i âtidir. Mevki-i esaretten kurtularak milletin sine-i serbestisine iltica ya muvaffak olduğumdan dolayı Cenâb-ı Hakka hamdeylerim. İstanbul'un işgali pek feci bir şekilde icra edilmiş. Onuncu Fırka muzika efradı uyku esnasında basılarak bazı neferler şehid edilmiştir. Harbiye Nezareti nazır odası süngülü askerlerle basılmış ve Babıâliye hareketim esnasında süngülü İngiliz askerleri ihata etmişti. Cuma selâmlığında rikab-ı şahanede kudret-i saltanat temsili olarak bulunması mutad olan müsellah Osmanlı askerlerinin vücuduna müsaade edilmemiştir. Selâmlıktan sonra huzura kabul buyurulan müşarünileyh taraf-ı şahaneden kemâl-i hüzün ve elemle âtideki beyanat şeref-tebliğ buyurulmuştur. "Ben bugün böyle azab-ı elîm içinde camie gelmek istemiyordum. Fakat bu vazife-i diniyedir. Cenâb-ı Hakka bir ibadet olan bu vazifeyi geri bırakmayı münasip görmedim. Ancak elli senelik su-i tefehhümle gerek benim ve gerekse sizin kabinenizin üzerine yıkıldığını görmekle fevkalâde dilhunum. Enkazın altında ezildik." İngilizlerin pek şeni' olan tazyikatı karşısındaki tesirat-ı şahaneyi intak eder bu cümleler dikkatle okunmalı ve ahkâmı ahaliye anlatılmalıdır. İşgalden itibaren nazırların her telgrafı kontrol edilmiş ve birer suretinin Fransızca yazılması taht-ı mecburiyete alınmıştır. İngilizler kendi arzuları dahilinde bir sulh kabul edecek bir kabineyi mevki-i iktidara getireceklerini açıkça söylemişler ve Salih Paşa kabinesi süngülü Babıâliden atacaklarını ihsas eylemişlerdir. Kabinenin tedabir-i muslihasını İngilizlere kabul ettirmek mümkün olmamış ve ahali-i islâmiyeyi birbirine kırdırarak nail-i emel olmak esasından ibaret olan İngiliz makasidinin tatbikatına başlanmıştır. Milletin hissi hakikisi elbette bundaki fecayii görecek ve anlayacaktır.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

Levent Şahverdi Arşivi

Fevzi Paşa Hazretleri beyannamelerinde padişahı pek acınacak halde masum gösterdiği gibi Mustafa Kemal Paşa'nın da padişahın beyanatının dikkatle okunarak ahaliye anlatılmalı tamimini biraz sakat buldum. Garp isyanı tevessü etmekte ve bunu padişah bizzat fetvaları vesair vasıtaları ile göre gelmektedir. Bu beyanatın tamiminden sonra padişahın Kuvâ-yı Milliye ve Meclis-i Millî aleyhindeki tefevvühat ve emirlerini halk nasıl telâkki edecektir? Padişahın calî beyanatından bahsetmek daha hayırlı olurdu. İstanbul hükûmetinin el altından şarkta dahi bizzat hükûmet reisleriyle ne hiyanetler yaptığına şu misâl de şahittir. İki haftadır tahkikatla uğraşarak hâsıl olan neticeyi Millet Meclisi riyasetine de yazdım Hiç kimsenin hususiyeti halini anlamak veya teşhir etmeyi hiç sevmem. Fakat milletin tehlikede bulunduğu şu mühim zamanlarda istikbali ancak millî mücahede ile kurtarabilecek olan bir mıntıkadaki valiler, yardımlarından vazgeçtim, hiç olmazsa menfi vaziyetlerle âtiyi tehlikeye koymasalar. İşte bin müşkilât ve tehlike içinde uğraştığımız bu hükûmet reislerinin ahvalini de tarihe ve ahfâdımıza ibret olmak üzere hatıratıma kayda mecbur oluyorum. Erzurum valisi hakkındaki vaziyeti şöylece yazdım. Van ve Trabzon valilerinin gösterdikleri müşkilât da göz önünde tutulmaktadır ve sırası gelince yazılacaktır:

Erzurum: 1 Mayıs 1336

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Erzurum Valisi Reşit Paşa'nın tarihçesini ve son tezahürâta göre müşarünileyh hakkındaki kanaat-i kat'iyyeyi ber vech-i âti arz ediyorum:

1 — Reşit Paşa Erzurum valiliğine tayin olunduğu geçen Ağustos ayı zarfında Erzurum vilâyeti hududuna vasıl olduğu günden itibaren olduğu gibi Erzurum'a muvasalatla beraberinde getirdiği valilik fermanı kıraat olundukta ahaliye karşı Anadolu harekât-ı milliyesinin aleyhinde bulunmuş ve celâli vekayiine teşbih ederek devletin bunlara da bir çare bulacağını beyan etmiş idi. Bunun üzerine derhal feverana gelen halk bir heyeti kendisine göndererek izhar-ı heyecan olunmuş ve sözünü tevil ederek tarziye vermiş idi. Ele giren ricalden istifade ve İstanbul'da zehirlenen efkârını tashih ile âmâl-i meşrua-i millete imâle hakkındaki karar ve hatt-ı hareket; müşarüileyhden yine istifade yolunu tercih ettirmiş ve filhakika vilâyette hiç bir fayda temin etmeyen uyuşukluğuna rağmen uzun zaman bir sükûnet carî olmuş ve hüsn-i idare olunarak âmâl-i milliyeyi müdafaa sadedinde arasıra ne gibi teşebbüsat vaki olmuş ise kendisini celp ve teşci ile daima tesir altında idare olunmuş, bununla beraber her hâl ü kârdan tereddüdü ve zaaf-ı kalbi her yerde mahsus bulunmuştur. Eylül ayında Elaziz valisi Ali Galip harekâtı devresinde Ilıca Nahiyesi jandarmaları tarafından nahiyenin bazı köylerine imzalı bir beyanname gezdirilerek ilk işarette Sivas istikametine gitmek üzere onar günlük iaşeleriyle hazır bulunulması için bazı imamlara imza ettirildiği, bir müddet sonra pek mahremane haber alınarak bu mes'ele etraflıca ve uzun zaman tamik

Levent Şahverdi Arşivi

olunmuş ve neticede o devirde Ilıca Nahiye Müdürü olan ve Vali tarafından bilâhare Tortum Kaymakamlığı vekâletine gönderilen Mahmut Efendi'nin bu beyannameyi jandarmalara verdiğini bizzat jandarmalar; vilâyet jandarma alay kumandanlığının da hazır olduğu bir zamanda nezdimdeki heyet muvacehesinde söylemiş idiler. Bu tahkikat mumaileyhin inkârıyla netice bulup jandarmalar mahkûm edilmiş ve fakat iş yine mumaileyhi İstanbul'dan beraberinde getiren vali paşadan dahi şüphe hasıl olmuştu. Şimdi ise bir müddetten beridir İstanbul'daki vekayii adeta Ali Kemal'in ve Ferit Paşa'nın hezeyanları şeklinde tasvir ederek Ferit Paşa kabinesinin bu vatanı kurtarabileceği, İngiliz taraftarlığının ihtiyaten lüzumlu olduğu, Kuvâ-yı Milliye'nin ve Büyük Millet Meclisinin ittihadcılardan ibaret bulunduğu ve bu sırada bir seferberlik olursa ve bir kerre devletin eslihası millet eline geçerse o zaman cepheye sevk etmek müşkil olacağı tarzındaki işitilen hafif bir dedikodunun valiye müntehi olduğu anlaşıldı. Ermenistan meydanda bulundukça Şark vilâyatımızın daima mühlik vaziyetlerden kurtulamıyacağını bir iman şeklinde bilen Erzurum ahali ve avamı bir seferberliğe karşı şiddetli bir temayül göstermekte bulunduğu şu sırada Paşa'nın suretâ müdafaa-i milliye lehinde görünmekle beraber sık sık zengin eşraf ile hocagân hanelerine geceleri gittiği ve bundan iki gece evvel dahi eşraftan birinin hanesinde memleketin parasızlığını ileri sürerek mademki paraları yoktur niçin İstanbul ile irtibatı kestiği gibi beyanatta bulunmuştur. Şimdiye kadar geçen hafif fakat mahsus cereyanlar bizde daima şüpheler bırakmış ise de maslahaten sathî geçilmişti. Fakat artık işin bundan ziyadesine tahammülü yoktur. Dedikodu yapan birini prangabend ederek tahkikat tamik olunmaktadır. İcabat-ı seriası dahi yapılacaktır, takat taassup ve muhafazakârları ve zenginleri hazırlamakta olduğu anlaşılan Vali Reşit Paşa'nın artık vilâyette durması kat'iyyen caiz olmadığı cihetle acilen kendisinin bazı istizahat zımnında Ankara'ya celp ve davet veyahutta infisal ettirilerek Erzurum vilâyetinin vekâleten miralay Manastırlı Kâzım Bey tarafından idaresine serian emir buyurulmasını istirham eylerim.

2 — Van valisi Mithat Bey'in hanesinde birkaç Ermeni genç kadının bulunduğu ve bunlar meyanında da bir kadının casusluktan dolayı bir seneye mahkûm olduğu vesaire gibi sırf ahlâk-ı şahsiyeye ait zayıf noktalarını mevsuken ve müdellelen haber aldıysam da kendisinin âmâl-i milliyeye mugayir bir hatt-ı hareketi görülmemiş olmasına mebni şimdilik bazı tahkikat yapıyorum. Neticesi arz ve teklif olunacağı maruzdur.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

22 Mayıs'a kadar tetkikata müstenit kanaatimi de lehlerine olarak şöyle yazdım:[121]

121 Bir sene sonra Artvin'de tutulan Nuri isminde bir casus müthiş itirafatta bulunmuştur. Sivas ve Erzurum vesair güzergâhta bazı valilere İstanbul'dan mektuplar ve talimat getirmiş, üçüncü gelişinde Artvin'de yakalanmıştır. Gününde tafsilât vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Erzurum: 22 Mayıs 1336

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Erzurum Valisi Reşit Paşa hakkındaki tetkikata müstenit kanaat ber vech-i zir maruzdur: Erzurum'da geçirdiği müddet zarfında milletin nef'ine hiçbir şey yapmamış, yalnız evrak havale ederek vakit geçirmiştir. Temperverliğine inzimam eden cebanet-i tab'ından naşi ahval-i muhiti fena gördukçe dervişane idare-i kelâm ettiğinden bir takım cühelâdan ibaret olan eşraf-ı beldeyi endişede bırakmıştır. Esasen zeki bir zat da olmadığından saika-i havf ile bazan belâhat derecesinde sözler de söylediği olmuştur. Meselâ İstanbul'un 16 Mart'taki işgali üzerine Müdafaa-i Hukuk ve heyet-i ümeradan mürekkeb bir heyet huzurunda şu belâhatte bulunmuştur: Ya buradaki Rawlinson da Erzurum telgrafhanesini kontrol etmek isterse ne yaparız? O zaman Rawlinson'un ihtilâttan men edileceği söylenmiş ve teskinine çalışılmıştı. Müşarünileyhin hased-i tab'ı da pek ziyade olduğundan herkesin evine misafir gider Erzurum'un ne kadar idrâksiz insanları varsa etrafına toplanır eblehane hasbihalleri yaparlarmış. Fakat ilk geldiği zaman celâlî eşkiyaları diye nasıl ifadatta bulundu ise yine aynı safderunluğun neticesi olduğunu ve ifadatının dedikodu mahiyetinde kaldığını fakat umûr-ı devlette iş görecek kabiliyet ve iktidarda bulunmadığını arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Valilerden celâdet gösteren veya göstermesi muhtemel olanların adedi pek az olduğu gibi İstanbul hükümeti de bu gibileri daha ilk zamanlarda işten el çektirmişlerdi. Acz ve meskenet, millî teşebbüslerin felâkete müntehi olacağı vesair ahenksizlik ve dedikoduları eşeleyince hemen her yerde aşağı yukarı bir noktaya müntehi oluyordu: Hükümet!.. Valilerin bir kısmı ahvâlden korkarak: İşimiz Allaha kaldı, daha fena olacak! gibi miskinane beyanatla en yakın muhitleri olan eşrafı, bunlardan adamlarını bilmeyerek zehirliyorlar, bazı valiler geçirdikleri günlerin olsun zevkini itmamla uğraşarak vaziyetle alâkadar olmuyorlar, bazıları da korkarak ve menfi insanları etraflarına toplayarak iş yapıyorum diye menfi sahada faaliyet gösteriyorlar. Bu üç nevi simayı vakit vakit göreceğiz. 2 Mayıs'ta âtideki malûmatı ve mütalaatı yazdım:

Erzurum: 2/Mayas/1336

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

22 Nisan 1336 tarihli *Serbestî, Alemdar, Peyam* gazetelerinden naklen Trabzon'daki 3. Fırka Kumandanlığından bildirilen mühim maddeler lâhika olarak arz olunmuştur. Bunlardan kuvâ-yı inzibatiye kanunu haiz-i ehemmiyettir. Münhasıran gönüllü teşkilâtına ait olan bu kanun sırf

Levent Şahverdi Arşivi

Denikin ordusu teşkilâtının bir aynını İstanbul'da vücude getirmektir. Denikin ordularını bolşevizm aleyhinde teşkil ve galeyan ettiren İngilizler nihayet milyonlardan müteşekkil Amiral Kolçak, General Podeniç ve Denikin orduları; kısmen yeşil İslâm ordularından mürekkep bolşevik kuvâ-yı külliyesinin akınları karşısında mahvolup kâmilen eridi gitti. Gafletlerinin cezasını gördükten sonra kurtulan veyahut düştükleri tuzaktan sıyrılıp Bolşevik ordularına teslim-i silâh ile dehalet ettiler. İngilizlerin hazineler dolusu altın kuvvetiyle tedvir ve tahrik ettiği bu siyasetin aynı millet efradını birbirine kırdırarak şarkta idame-i nüfuza uğraşıldığını akıbet anladılar. İngiliz parasının kuvvetiyle kendi milletine karşı ihanet eden Denikincilerin çoğu nihayet selâmetin nerede bulunduğunu şimdi tamamıyla anladılar. Rus Denikin ordusunun izmihlâl-i tammını gören İngilizler şimdi de Dersaadet'te yapılan bu teşkilât ile Denikin gönüllü ordusunun bir aynını da İstanbul'daki mecnun ve mabudları para olan edanî vasıtasıyla cahillere tertip ettirmek istiyorlar. Hakkını, haysiyetini, hukukunu tamamıyla kaybetmiş olan makam-ı saltanat ve hilâfet namına süngü kuvvetiyle sahte fetvalar ve Denikin teşkilâtını vücude getirmek isteyen vatansız imansız bir zümre tarafından da pek namussuzca beyannameler ihzar edilip Anadolu sevâhilimize gondermektedirler. Bu sahte fetvaları çıkaran ve çıkartan hain kuvvetler düşünmüyorlar ki İstanbul'da para kuvvetiyle toplayıp yapacakları bu Denikin kuvvetlerini Anadolu'ya Türk ve İslâm bucağına musallat ettirmek yani ehl-i İslâm'ı ehl-i İslâm'a kırdırmak ve bunun karşısında Rumları Ermenileri ve bütün düşmanları güldürmek ve İslâm kanıyla kendi hayatlarını temin etmek gibi nevzubillâh dinen, aklen en mezmûm ve şeriat-ı celile ile menafi-i âliye-i milliye ve vataniyeye en mugayir bir tevessülde bulunuyorlar. Artık tamamıyla Kafkaslara da hâkim olan Kırgız İslâm ordularını da tamamıyla Azerbaycan ve havalisine yerleştirmiş olan Bolşevik orduları bütün milletlerin ve bilhassa âlem-i İslâm'ın esaretten ve müstemleke hayatından külliyen kurtulmasını istihdaf ettiği bütün âlem-i islâmın halâs-ı mutlak için sözbirliği ettiği ve mehîb İslâm ordularının da hilâfet ve saltanatı kurtarmak için Kafkasya'da toplandığı halde Dersaadet'te dinini, imanını, vatanını düşman parasına ve düşman süngüsüne bağlayan ve cahil bir zümrenin sözüne kanıp da gönüllü teşkilâtına girerek Anadolu'ya karşı herhangi bir harekete cesaret edenler behemehal mahv ve ifna edileceklerdir. Büyük Millet Meclisimiz yine halkın da anlayacağı bir lisan ile büyük bir beyanname halinde ihzar ve neşrederek sevahilde binlerce nüshalar tab'ıyla bugünlerde Dersaadet'e, muhtelif mehafile, camilere, sokaklara neşrederse İstanbul'un muhit ve âfâkında fevkalâde bir hüsn-i tesir ve aksülâmel yaparak Denikin teşkilâtçılarını daha fena vaziyete sokacak ve bütün Türk ve İslâm unsurlarını gafletten uyandıracaktır. Ve Anadolu'nun kudret ve salâbetini temsil eden pek güzel bir mukabil tedbir olacaktır.

2 — Aynı zamanda işbu kuvâ-yı inzibatiye kanununun ve para ile yaptırılmakta olan Denikin gönüllüler teşkilâtı hakkında münasip vechile Anadolu'ya bir tamim verilmesi ve Denikin teşkilâtını himaye için süngü

Levent Şahverdi Arşivi

ve para kuvvetiyle sahte fetvaların da hazırlandığını yazıp Büyük Millet Meclisi lisanından çürütülmesi muvafık olacaktır.

3 — Montekarlo kumarhanesinden İstanbul matbuatına telgraf çekerek Kürt heyeti riyasetinden istifasını bildiren Şerif Paşa'nın hareket-i vâkıası Anadolu'da namuskâr ve dindar Kürt kardeşlerimizin gösterdikleri evsaf-ı vatanperverane karşısında bir ric'at ve hezimet-i kahkariyedir. Bunun da münasip vechile neşri ve Kürt kardeşlerimizin tezahürat ve hissiyatının yine Büyük Millet Meclisi lisanından tebcil etmek muvafık olur.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

2 Mayıs 1336 tarihli şifreli maruzata lâhikadır:

23 Nisan 1336 tarihli *Serbestî*, *Alemdar* ve *Peyam* gazetelerinden:

a) Resmî bir ilanda İstanbul'da mevcut hizmette ve açıkta bulunan erkân, ümera ve zabitanın muamelât-ı zatiyeye müracaat eylemeleri, isbat-ı vücut etmeyeceklerin nisbet-i askeriyelerinin kat' edileceği maaş, sipariş vesaire gibi her nevi muhassesatlarının kesileceği ve kendileri de seferberlikten firar eylemiş addedilerek divan-ı harbe verilecekleri neşredilmektedir.

b) Kuvâ-yı İnzibatiye Kanunu irade-i seniyeye iktiran etmiştir. Bu kanun (..?....) on beş maddeliktir. Sırf gönüllü teşkilatına aittir. Mezkûr kanunnameye göre hükûmet tarafından teşkiline lüzum görülen gönüllü kıtaatı için alay kumandanlarına yüz elli, tabur kumandanlarına yüz, kıdemli yüzbaşılara doksan, yüzbaşılara seksen, mülâzım-ı evvellere yetmiş, mulazım-ı sânilere altmış, başçavuşlara kırk, çavuşlara otuz beş, tabur hesap memurlarına yetmiş beş, tabur imamına yetmiş, onbaşılara otuz üç, efrada otuz lira maaş tahsis olunacak ve her ay iptidasında ita edilecektir. Mezkûr kanun layihasının bir maddesinde dahi gönüllü kıtaata girecekler tahlif edileceklerdir. Bunların hakkında evvelce tahkikat yapılacaktır. İfa-yı hizmet esnasında malul olanlarla vefat edenlerin kendilerine ve ailelerine mükâfat-ı nakdiye ile yirmi sene hizmet edenler misillû tekaüt maaşı verilecektir.

c) Hükûmetin beyannamesiyle tayin edilen müddetin münkazi olmasından Anadolu isyanının mürettip ve müşevviklerinden Mustafa Kemal ve hempalarının Divan-ı Harb-i Örfî'ye tevdi edildikleri işitilmiştir.

d) Mayıs'ın üçüncü günü Marsilya tarikiyle Paris'e hareket edecek olan heyet-i murahhasamıza birinci murahhas sıfatile Tevfik Paşa Hazretleri'nin riyaseti takarrür eylemiştir.

e) Cafer Tayyar Bey İstanbul'a gelerek sadrazam paşa ile görüşmüştür. Cafer Tayyar Bey birçok Türk ve Fransızca gazeteleri muharrirleri tarafından ziyaret edilmiş ve Serbestî, Cafer Tayyar Bey'in bu gazete muhbirleriyle hemen aynı mealde olan mülakatlarını neşreylemektedirler. Hülâsası ber vech-i âtidir: Edirne'de her şey hal-i tabiiedir. Şimdiye kadar en küçük bir vak'a bile olmamıştır. Orada cereyan eden ahvali matbuat

Levent Şahverdi Arşivi

mensubini tahkik ederlerse Edirne'nin bugün sulh ve sükûn içinde olduğu anlaşılır. Fetva-yı şerif ve beyannamelerin Edirne ahalisi üzerindeki tesirini soran bir muharrire Cafer Tayyar Bey, "bu ahval-i ruhiyeye ait bir haldir ki anı tarif edemem. Bu tesiri anlayabilmek için Edirne ahalisinin halet-i ruhiyesini mahallinde tetkik eylemek ve ahalinin kanaatini kendilerinden anlamak lazımdır" demiştir. İstanbul'a nasıl geldiğini, hükûmetin daveti üzerine mi Edirne'den mufarekat eylediğini soran muhbire de "Her vakit ve her hususta hükûmetin emrine göre hareket etmeye hazır bulunduğunu" söylemiştir.

f) Divanıharp, makamat-ı mukaddese ve bilâd-ı İslâmiyenin diğer mahallerinde esna-yı muharebede maruz-ı felaket ve duçar-ı mağduriyet olup Dersaadet'te bulunanların şikâyetleri ve taşrada bulunanların da gönderecekleri şikâyetnameleri üzerine emr-i mühim-i adaletin tatbikinde istical olunacağını ilan eylemededir.

g) Monte Carlo'da bulunan Şerif Paşa İstanbul matbuatına âtideki telgrafı göndermiştir. "Makam-ı mukaddes-i hilâfete amik bir surette merbut olduğum ve her türlü efkâr-ı muzırra-i iftirakcuyaneden mütebait bulunduğum cihetle Konferans nezdindeki Kürt heyet-i murahhasası riyasetinden istifa eyledim. Her şeyden evvel bir Müslüman olmak itibarile hiç bir fırka-i siyasiyenin taht-ı tesirinde kalmaksızın bütün mesaimi hukuk-ı mukaddese-i hilâfetin teyidine hasreyleyeceğimi beyan eylerim."

h) Miralay Abdülvahid Bey İstanbul muhafızlığı Üsküdar mıntıkası kumandanlığına tayin edilmiştir. Trabzon'da mevki kumandanlığı esnasında görüşmek istediği bazı esafil tarafından darbedilen Abdülvahid Bey Ferit Paşa hükûmetinden tevcih-i vechile yeni bir delil teşkil eylemiştir.

ı) Merkez kumandanlığında bir İngiliz irtibat dairesi teşkil edilmiştir.

i) Şevket Turgut Paşa'nın Erkân-ı harbiye-i Umumiye riyaseti vazifesine nihayet verilmiştir. Mirliva Nazif Paşa riyaset-i mezkûre vekâletine tayin olunmuştur.

j) San Remo'dan yazılan bir telgrafta Ermenistan'ın mandaterliğini mali külfetleri deruhde etmemek şartıyla Felemenk hükûmeti kabul eylemiştir.

k) Paris'ten bildirilmektedir: Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan müşterek bir mahreç olmak üzere Batum'un beynelmilel bir hâle vaz'ına karar verildiğini gazeteler yazmaktadır.

l) San Remo'dan bildirilmektedir: Wilson'un Dersaadet'ten Türklerin teb'idine ve büyük bir Ermenistan teşkiline ait metalib ve teklifatı üçler meclisinde gayr-ı kabil-i kabul ad olunuyor. Büyük bir Ermenistan teşkilîne Ermeniler bile aleyhtardır.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

2/5/1336 tarihli şifreli maruzata ikinci lâhikadır:

20 Nisan 1336 tarihli mevsuk istihbarat hülâsasıdır:

1 — Ferit Paşa hükûmeti İngilizlerden aldıkları pek çok paralar ile İstanbul'daki efrad ve zabitanı itmaa kalkışmış ve bir gönüllü teşkilâtı

Levent Şahverdi Arşivi

vücude getirmek için teşkilâta dâhil olacak efrada onar, küçük zabitana yirmişer, mülâzimlere ellişer, yüzbaşılara altmışar, binbaşılara yüzer lira tahsisat-ı munzama vermeyi kararlaştırmıştır. Bu teşkilâta Nigehbancı ve Halâskâr Zabitan dâhil olmakta ve bunların adedi de pek mahdud kalmaktadır

2 — İngilizler İstanbul'da bir casus teşkilâtı vücude getirmişler ve bu teşkilâta dahil her ferde mahiye yüz lira tahsis etmişlerdir. Bazı zabitler de propaganda yapmak üzere oteye beriye gönderilmektedir.

3 — Büyük Millet Meclisi Riyasetine arz edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Telgrafçılarımız "İttihad-ı Meslek Telgrafçılar Cemiyeti" namıyla bir cemiyet teşkil ettiklerini bildirdiler. Telgrafçılarımızın geceli gündüzlü milli emellerimizin tahakkuku için çalıştıklarını her zaman her yerde söyler ve takdir ederim. Bugün harici malumatı da Harb-i Umumi'de Tebriz'de bulup yetiştirdiğim birkaç kıymetli efendi kolordumda hizmet-i askeriyelerini görmekte ve kolordu telsiz telgrafıyla bize Moskova'dan muntazaman malûmat almakta ve bu suretle ahval-i âlemden haberdar olmaktayız. Telgrafçılarımıza karşı şükran hislerini hatıratıma da kaydediyorum. Bana yazdıklarını ve cevabımı gazete ile de neşir ettirdim.

15. Kolordu Kumandan-ı âlisi Devletlû Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

Devletlû efendim hazretleri:

Program ve nizamnamesi heyet-i muhtereme-i temsiliyenin tasvib-i âlisine iktiran eden Konya'da müteşekkil "Müdafaa-i Vatan Zahiri İttihad-ı Meslek Telgrafçılar Cemiyeti" nin bir şubesi de maa-mülhakat Başmüdüriyet idaresine meşmûl olmak üzere elyevm Erzurum'da teşekkül etti. Mütarekeden beri duçâr olduğu tecavüzlerden vatanı intizar eylediği selâmete isal edecek olan milli mücahedeye bütün maddi ve mânevî varlığımızla iştirak ve bu maksat uğrunda vaziteten uhdemize tahmil edilecek hademat ve fedakârlığın kat'i bir azim ve sebatla ifa edileceğini muvaffakiyat devletleri duasına terdifen kemâl-i tazimle arz eyleriz. Ol babda emr ü ferman hazreti menlehu'l-emrindir. 1 Mayıs 1336

Müdafi-i Vatan Zahîri İttihad-ı Meslek
Telgrafçılar Cemiyeti Erzurum Şubesi
Posta ve Telgraf Başkâtibi
İmza

Cevabım:

Müdafi-i Vatan Zahiri İttihad-ı Meslek Telgrafçıları Erzurum Şubesine

Telgrafçılar şimdiye kadar vatanımıza hüsn-i hizmet etmekle temâyüz etmiş bir sınıf olarak tanınmaktadır. Harb-i Umumide ve mühim an ve zamanlarda gösterdikleri hizmet ve fedakârlığı takdir ederim. Vatanın

Levent Şahverdi Arşivi

bu pek tehlikeli bir zamanında telgrafçı efendilerin bir cemiyet teşkil ederek millî mücahedeye iştirak ve mesleklerinin icap ettirdiği fedakârlığı göze almaları, tahsine seza bir hareket-i vatan-perveranedir. Erzurum'da teşkil edildiğini bildirdiğiniz bu Müdafi-i Vatan Zahiri İttihad-ı Meslek Telgrafçılar Cemiyeti şubesini bir hiss-i memnuniyetle karşılar ve telgrafçı efendi arkadaşlarıma selâm ve teşekkürler ederim efendim.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Rawlinson hakkında İsmet Bey'den şifre:

Ankara: 2/5/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Ahiren Ankara'ya gelen Fevzi Paşa Hazretleri Rawlinson'un tahlisi için İstanbul'da iken İngilizlerin kendisine pek çok müracaat ve ısrar eylediklerini söylüyorlar. Mumaileyh Lord Curzon'un biraderi imiş. Binaenaleyh elimizde bulunması pek kıymetli olacaktır. Arz eylerim.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet

Rawlinson elimizde. İstanbul'da tevkif edilen arkadaşlarımıza mukabil rehine olarak Heyet-i Temsiliye emriyle muhafazada bulunuyordu. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye de tekid ediyor. Lord Curzon'un biraderi olduğu halde yazdığı raporları anlatamaması şâyân-ı eseftir. Ara sıra gidip bizzat çalışacağını yazıyor ve hüsn-i muameleden memnuniyetini bildiriyor. Kitab ve gazete gibi arzu ettiklerini verdiriyorum. Ve müracaatlarına cevap veriyorum.[122] İstanbul'dan firar eden zâtlardan Erkân-ı harp Miralayı Kâzım,[123] Kaymakam Seyfi, Binbaşı Naim Cevat, Bahriye Kolağası Necmi, bir de Özbek şeyhi Erzurum'a geldiler. Şeyh şarka memleketi olan Özbekistan'a gideceğinden propaganda için mevcut gazete ve beyannameleri göndereceğim. Diğerleri de şark cephesinin pek mühim olan Erkân-ı harbiyesi için şâyân-ı memnuniyet arkadaşlar. Bunlardan Kâzım Bey enişteşi olan Enver Paşa'nın yanına gitmek arzusunda, Naim Cevat Bey de vaktiyle Erkân-ı harbiyesinde bulunduğu Halil Paşa'nın yanına gitmek için ısrar etmekte! Vaziyeti, Batum'un bolşeviklere geçtiğini Enver ve Halil Paşaların oradaki birçok Türklerle müsavi bir muamele görmekte ve cereyana uymaktan başka bir vaziyette olduklarını, yakında bizim de şark hareketi yapacağımızı anlattım, Naim Cevat Bey bir kaç gün sonra tahriren de müracaatla icab ederse nisbet-i askeriyesinin kat'ına razı olacağını bildirerek behemehal gitmek istediğini

122 Bilâhare Malta'daki menfi arkadaşlarımız Rawlinson sayesinde kurtuldular. Bir aralık firar için muhabere ve hazırlıklarını yakalamışlar. Ben Kars'ta meşgul olduğumdan artık muhabere etmiyor ve meşgul olmuyordum. Ben uzaklaştıktan sonra kendisine iyi bakılmadığından hatıratında şikâyet ediyor, hakkımda iyi lisan kullanıyor.

123 Erkân-ı harbiye-i Umumiye reis-i sanisi Ferik Kâzım Paşadır. Arzusuna tebaan Kafkasya'ya bıraksa idım, istikbali mahvolacakmış.

Levent Şahverdi Arşivi

bildirmek cür'etinde bulunduğundan kendisini serbest bıraktım. Fakat cephe erkân-ı harbiye riyaseti için kimsem olmadığından arzusuna rağmen Kâzım Bey'i bırakmadım. Erkân-ı harbiye riyasetine, Seyfi Bey'i istihbarat şubesi müdürlüğünde çalıştıracağım. 1 Mayıs'ta Geyve İstasyonu'ndan 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa şu malumatı yazıyor: (3 Mayıs'ta aldım.) 25 Nisan Vakit gazetesinden:

a) San Remo Konferansının padişahın İstanbul'da ibkasına,

b) Boğazların beynelmilel hale ifrağına,

c) Türkiye maliyesinin murakabesine,

d) Ermenistan havalisinin müstakil bir eyalet olarak teessüsüne,

e) Gürcistan'a mahrec olmak üzere Batum'un serbest bir liman olmasına karar verdiğini ve Türkiye'nin muahede ahkâmını tamamen ifa edince beynelmilel kıtaatın İstanbul'u terkedeceğini yazıyor. Bir milyon iki yüz elli bin lira tahsisat-ı fevkalâde ile kuvâ-yı inzibatiye teşkili irade-i seniyeye iktiran etmiştir.

Ankara'dan resmî veya ajansla malûmat hâlâ verilmiyor. Evvelce malûmat alamadıklarını zannediyordum. Geyve İstasyonu'ndan ve Kolorduya gelen bu kabil malûmat muhtelif yerlerden tevsik olunabilir, olunmadan bildirilmesi de faydalıdır. Moskova'dan ahvali havaiye dolayısıyla bazan bir iki gün telsiz alınamadığı oluyor. 1 Mayıs Bayramı hakkında alabildiğimiz tebliği neşrettim:

Erzurum: 3 Mayıs 1336

Tamim

1 — Moskova Telsiz Telgraf İstasyonunun 1 Mayıs Bayramının mahiyeti hakkında tebliğidir: Ameleler! 1 Mayıs'ta elinizdeki çekicinizi örs üzerine değil, beynelmilel burjuvazi üzerine vuruyorsunuz. Darbenin kuvvetli olması nisbetinde zafer de daha yakındır. Büyük amele ordusunun askerleri için çekiç ve balta lâzımdır. Sanayi adamları! 1 Mayıs'ın kendinize yeni bir hayatın başlangıcı olmasını taht-ı imkâna almalısınız. Dülgerler! Kerpiçlerinizle kırmızı cumhuriyet binasını inşa etmelisiniz. Demirciler! Büyük mesai taraftarlığına ve son düşman aleyhine de silâh hazırlamalısınız. Makinacılar! Açlığa ve sefalete karşı amelelerin mücadele edebilmeleri için müstait çıraklar yetiştirmelisiniz. Şimendiferciler! Siz katarlarınızı büyük hürriyetin mevcut olduğu tarafa tahrik ediniz. Köylüler! inkişaf eden gençlik için sizin ekmeğiniz kan ve kuvvet ihzar edecektir. Muharrirler ve şairler! Avam muharebesi hakkında dünyaya tehdid-âmiz bir mısra okumalısınız. Ve serbest mesai için meserret-aver şiirler inşad etmelisiniz. Kırmızı askerler! Silâhlarınız elinizde olduğu halde sosyalizm aleyhine davranan düşmanlarınızla son harbinizi bitirmelisiniz!

2 — Büyük Millet Meclisi Riyasetine, Kolordulara, Refet Bey'e ve 56 ve 61. Fırkalara, Trabzon ve Van vilâyetleri ile Erzincan Mutasarrıflığı'na, On Beşinci Kolordu kıtaatına.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

Levent Şahverdi Arşivi

3 Mayıs telsizi tamimi:

Tamim

Moskova Telsiz Telgraf İstasyonunun 3 Mayıs tarihli tebliğidir:

1 — Kırmızı Sahra Ordusunun harekât raporudur: "Radyo Vestnik" 3 Mayıs 920

a) Denikin ordusu bekayasından olup Soçi mıntıkasını müdafaaya çalışan altmış bin kişi kıtaatımıza teslim olmuştur. Teslim olanların başında General Okretof ise General Morosof vardır. Teslim olanlara hayat ve hürriyetleri iade edilmiştir.

b) 30 Nisan tarihinde kıtaatımız Şemahi şehrine vasıl olmuştur. Kırgız Türklerinden mürekkep kıtaatımız da Ermenistan hududunda toplanmaktadır.

c) Kırım havalisinde her iki taraf filosu arasında bombardıman vardır.

d) Azak Denizi mıntıkasında düşman sefâin-i harbiyesi 2 Mayıs'ta Maryanpolsk limanını bombardıman etmiştir.

2 — Büyük Millet Meclisi riyaset-i celilesine, Kolordulara, Miralay Refet Bey'e ve 56, 61. Fırkalara, Trabzon ve Van vilâyetlerile Erzincan mutasarrıflığına ve 15. Kolordu kıtaatına.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

29 Nisan 1336 tarihli Cemiyet-i İslâmiye'den 4 Mayıs'ta şu malûmat geldi :

a) Azerbaycan'da Müsavat Fırkası lağvedilmiştir.

b) İngilizler Şavşat ve Ardanuç'u tahliye ile Batum'a çekilmişlerdir.

c) Ermenistan'a sevk edilmek üzere İngilizler tarafından vagonlara tahmil edilen cephanenin tekrar tahliye edildiği görülmüştür.

4 Mayıs'ta Artvin'den gelen malûmat da İngilizlerin Ardanuç ve Artvin'i tahliye ettikleridir. Artık İngilizlerin Kafkas milletlerinden ümidi kalmadığı ve onları kendi hallerine bırakmaktan başka çare görmedikleri anlaşılıyor.

Meclis reis-i sanisinden açık telgrafla icra vekilleri hakkındaki kanun tamimi 4 Mayıs'ta geldi. On yedi Vekâlet için insan ve yer nasıl bulunacak? Gelenlerin pek cüz'i olduğundan şikâyet olunuyordu. Vekâlet yapılan işlerin bir kısmı müdürlerle pekâlâ idare olunabilir.

15. Kolordu Kumandanlığına

2 Mayıs 1336 tarihinde Büyük Millet Meclisince kabul edilen Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin suret-i intihabına dair kanun sureti âtide aynen arz olunur. 2 Mayıs 1336

Büyük Millet Meclisi emriyle Reisi Sani Celâlettin Arif

Levent Şahverdi Arşivi

Suret

"Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin suret-i intihabına dair kanun."

1. Madde: Şer'iye ve Sıhhiye, Muaveneti İctimaiye, İktisad, Ticaret, Sanayi, Ziraat, Orman ve Maadin, Maarif, Adliye ve Mezahib, Maliye Rüsumat, Defter-i hakani, Nafia, Dâhiliye, Emniyeti Umumiye, Posta ve Telgraf, Müdafaa-i Milliye, Hariciye, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye işlerini görmek üzere Büyük Millet Meclisinin on yedi zattan mürekkep bir icra vekilleri yardır.

2 — İcra vekilleri Büyük Millet Meclisinin ekseriyet-i mutlaka ile aralarından intihab olunur.

3 — Her vekil deruhde ettiği umûrun ifasının mensup olduğu encümenin rey-i istişarîsini alabilir.

4 — İcra vekilleri arasında çıkacak ihtilâfı Büyük Millet Meclisi halleder.

Mezun addedildiğim hakkında da şu telgrafı aldım:

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Şark cephesindeki vezâif-i mühimmelerinin ifasına devam edilmek üzere zat-ı kumandanilerinin bilâ-müddet mezun ad olunması Meclis Heyet-i umumiyesinde karargir olmuştur. Ancak hem Trakya'dan hem de Menteşe livasından Meclis azalığına intihab buyurulduğunuzdan hangi taraf tercih buyurulursa diğer taraftan istifanızın iş'arını rica eylerim. 3 Mayıs 1336

Büyük Millet Meclisi Reisi Sanisi Celâlettin Arıt

Esasen Edirne'yi tercih etmiştim. Trakya'nın Edirne ile birlikte milli hududumuz dahilinde olarak sulhumuzun temini pek çok mühimdi. Şarktaki bir kumandanın Trakya meb'usu olması her halde manalı bir şeydi, bundan başka Edirne ve Trakya'yı iyi tanıyorum. Balkan Harbi'nden evvel ve harpte Edirne'de beş sene kadar fırka erkân-ı harbi olarak her yeri tanımıştım. Halk da beni tanımış ve severler. Karesi, Aydın, Menteşe intihaplarında bu arzumu bildirdiğime rağmen Menteşe'den intihab olunmuştum. Meclis-i Millinin mevcudiyetine müntehi olan bir senelik mesaimin sarih takdir olunmamasıyla beraber vazifemin ehemmiyeti teyid olunmuş. Ben de şu cevabı yazdım:

Erzurum: 5/5/1336

Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Aliyesine

C. 3/5/1336 Tele: Şark cephesindeki vazifemin ehemmiyetini teyiden Meclis-i âlice mezun ad buyurulmaklığıma arz-ı teşekkürat eylerim. Menteşe livasının hakk-ı âcizideki teveccühlerine arz-ı şükran ile beraber

Levent Şahverdi Arşivi

Trakya mıntıkasını ve ahali-i muhteremesini pek yakından tanımakta olduğum cihetle Menteşe azalığından bizzarur, affımı istirham eylerim.
15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

Büyük Millet Meclisi Reisinin Üçüncü Fırka Kumandanıyla Muhaberesi

Bugün can sıkacak bir haber aldım: Millet Meclisi Reisi ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Ankara'ya Lâzistan'dan ve Giresun'dan müfreze gönderilmesi hakkında Trabzon'da 3. Fırka Kumandanı Rüştü[124] Bey'le ve vilâyetle muhabere ettiklerine muttali oldum. Daha 29 Nisan'daki Halit Bey'le resmî işlerde muhabereye 30 da verilen cevaba rağmen bu yeni vaziyetin mânası nedir? Garpta vaziyet nedir? Neler yapılıyor, hiç malûmat almadığımız gibi şahsım için ehemmiyet-i hususiyesi olan mezuniyetim ve bunun Millet Meclisince görülen sebebini tatminkâr bir cümle ile imza altına almayan Kemal Paşa neden madûnlarımla - verdiği söze rağmen - muhabere ediyor; Trabzon kendilerine pek aleyhtar olduğu halde nasıl itimad ediyor. Vali Hamit Bey'le[125] daha mı hususidirler? Mustafa Kemal Paşa'yı daha İstanbul'da iken millî harekâta reis olmasını teklif eden, Erzurum Kongresi'nde - Her yere karşı müşkil vaziyette iken - kabul ve reis olmasına müessir olan, Sivas Kongresini temin ve sonuna kadar himaye eden bana, itimadsızlığına dilim varmıyor.[126] Hususiyle daha beş gün evvel bunu bana beyan etmişler, izhar-ı samimiyetle tekrar etmeyeceği ümidini vermişlerdi... Çok meyus olduğumdan İsmet Bey'e şu şifreyi yazdım:

Erzurum: 5/5/1336

Ankara'da Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Beyefendiye

1 — Her türlü muhaberatın madûnlarla yapılmaması hususunda müteaddit defalar Kemal Paşa Hazretleri'ne yazmıştım. Hattâ bir kaç gün evvel biraz acı da yazdım. Sebebi askerliğe yakışmadığı gibi zabturaptı ve şevk ve gayreti de kırıyor. Askerce değil çetecilikle iş görüldüğü zehabını da hasıl ediyor. Gerçi bu kabil işlerin de görülmediği vaki de değildir. Bu kere de Lâzistan'dan müfreze tahriki ve Giresun'dan Osman Ağa'nın[127] tahriki emirleri doğruca madunlara tebliğ edilmiştir. Bu tarzla mes'elede sür'at

124 İzmir İstiklâl Mahkemesi kararıyla Temmuz 1926'da asılan Rüştü Paşa'dır.

125 Vali Hamit Bey'in tavır ve muamelesi kendisini işten el çektirmeyi zaruri kıldı diye 12 Mayıs/1336 bir dosyalık muhabereyi teşkil eden hulâsayı yazdım.

126 İzmir (Ankara) İstiklâl Mahkemesinde Müdde-i umumi itimadsızlığını ilân etti.

127 Giresun'dan bir millî tabur teşekkül etti. Ankara bunun Şarkta kullanılmasını istediğinden Ermeni harekâtında Kars'a celbettim. Muharebelere yetişemediler. Bilâhare Ankara'nın talebi üzerine gönderdim. Mustafa Kemal Paşa'nın hususi muhafız taburu olarak millî kıyafetlerile hizmet ettiler. 1339 senesinde Trabzon meb'usu Ali Şükrü'nün şehit edilmesi vak'ası üzerine Çankaya'da müsademede Osman Ağa mecruh oldu ve öldü. Tabur da dağıldı.

Levent Şahverdi Arşivi

mümkün değildir. Belki yanlışlıklar ve emir üzerine emirler vermekte muhtemeldir. Bu hususu zât-ı âli-i biraderîlerine de arz ile muhik ve makul olan ve müteaddit defalar vukubulan işbu istirhamatımın artık kabulüne delâletlerini rica ederim.

2 — Lâzistan'dan emir buyurulan müfrezenin hemen tahriki için 3. Fırkaya emir verdim. Giresun'dan Osman Ağa'nın ayrılmasını muvafık bulmuyorum, fakat tertip edeceği kuvvetin hemen tahriki muvafıktır. Kolordum mıntıkası harici olmakla beraber Trabzon vilâyeti dahilinde olduğundan bu babda icab eden muavenetin icrası emrini de verdim. Osman'ın ayrılmasındaki mahzur şudur: Osman Ağa'nın nüfuzu Giresun ve havalisindeki Rumlara karşıdır. Oradan ayrıldıktan sonra Osman Ağa ancak gidecek müfrezelerin âmiri olur. Giresun'daki Rumlar belki hâkimiyeti alırlar. Arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

İsmet Bey'den 8 Mayıs'ta aldığım şifre:

Ankara: 7/8 - 5 - 1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

C. 5 Mayıs 1336 şifreye:

1 — Muhaberâta desatir-i askeriyeye riayet hususundaki ikazı âlilerini büyük bir dikkat ve ehemmiyetle takip edeceğimi arz ederim. Esasen bu hususta nokta-i nazarınıza ... etmek için samimî ve hakikî dikkat herkesde mevcut olup vuku bulan zühûller fevkalâdeliğin ihdas ettiği isticallerden olduğuna sizi temin ederim.

2 — Osman Ağa'nın, tensib-i âlileri vechile şahsen orada alıkoyularak yalnız tertip edeceği kuvvetin gönderilmesini rica ederim. Rüştü Bey'den mevcut bir şifre de Trabzon'dan otuz kırk raddesinde müsellah efrad ihzar olunduğu ve bunların Akşehir'e gelerek orada tanıdıkları pek çok olduğundan kuvvetlerini tezyid edeceklerini ifade eyledikleri ve masarif olmak üzere nefer başına yüz lira sarfı lâzım geleceği bildirilmektedir. Para hususunda müzayaka-i şedide malûm-ı âlileri olduğundan bunlar için oraca başka suretle para itası mümkün olup olmadığının ve bunların en münasip olarak ne tarzda iaşe ve idareleri muvafık olacağının iş'arını rica eylerim.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet

İcab eden emri 3. Fırkaya verdim. İsmet Bey, beni kızdıran ve dedikoduyu mucib olan madunlarla muhabere mes'elesinin "Fevkalâdeliğin ihdas ettiği isticallerden münbais zühûl" diyor! Daha Erzurum Kongresinden evvel Elaziz Valisi Ali Galip'i imha için çete gönderilmesi, Trabzon intihabının Halit Bey'in revolver çekmesine müntehi olan talimatı, Azerbaycan'dan para talebi, fedai zabit siparişi ve bunun teferruatı, Ankara'ya son olarak Laz müf-

Levent Şahverdi Arşivi

rezesi, Osman müfrezesi diye çeteler talebi...[128] hangi isticalin zühûlüdür!!... Bununla beraber bu gibi teferruat için esas mes'elenin zerre kadar sarsılmasına meydan vermeyeceğim. Bu esas dahilinde mevki ve hukukumu da lüzum gördükçe yazmakla muhafazaya çalışacağım. Mustafa Kemal Paşa'dan 3 Mayıs tarihli (mezuniyetimin tebliği günkü tarihle) 5'te şu şifreyi aldım.

Ankara: 3/5/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Elde beş para bulunmadığı malûm-ı devletleridir. Şimdilik dâhilde bir menba da bulunmuyor. Başka taraftan temin edilinceye kadar Azerbaycan hükûmetinden azami miktarda istikraz akdi imkânının teemmül ve temin buyurulmasını rica ederim.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

Azerbaycan hükûmetine kaçtır rica ettik. Bakalım bolşevik Azerbaycan ne yapacak. Maliye Vekâleti bilcümle menabie vaz-ı yedetmedi mi? Vilâyetler bir şey gönderemiyor mu? Batum yolunun kapanması üzerine şimdiye kadar ki emeğimiz boşa gitti. Beyazıt ve Oltu üzerinden ayrıca motorla Novorosiski'ye göndermeye teşebbüs ettim* Bakü Komünist Fırkasına da şu mektubu gönderdim: (28 Nisan'daki mektuptan lüzum görülen bazı maddeler farklıdır.)

Erzurum: Mayıs 1336

Bakü'de Türk Komünist Fırkasına

1 — İstanbul'dan kaçıp kurtulan bir çok kıymettar meb'uslarımızla ikinci defa umum memâlik-i Osmaniye'den intihab olunan meb'usların heyet-i mecmuasından müteşekkil Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1336 da Ankara'da iki yüze karip mevcutla teyemmünen ve merasim-i fevkalâde ile açılmış ve bütün vükelâ-yı milletin ittifak-ı tamıyla Mustafa Kemal Paşa Büyük Millet Meclisi Riyasetine intihab olunmuştur.

2 — 5 Nisan 1336 tarihli raporunuz 12 Nisan 1336 da alınarak buradan da şifre ile Ankara'ya yazılmış idi. Büyük Millet Meclisinden Heyeti muhteremenize ve o vasıta ile Moskova'ya acilen isal olunmak üzere şifreli telgrafname ile gelen teklifname suret-i musaddakası leffen vasıta-i mahsus ile tarafı âlilerine irsal kılındı. İşbu teklifnamenin ahval ve zamanın kıymet ve ehemmiyet-i fevkalâdesine mebni bir an evvel selâhiyet-i kâmileyi haiz

128 İttihat ve Terakki kanalı için garabet bu çekişmeden sonradır!

* Beyazıt'tan giden iki zabitimizi avdette İran'da eşkıya şehit etti. Novrosiski'ye giden Tabur Mülâzımı İbrahim Efendi ilk teklifimizin 3 Haziran tarihli cevabını 15 Haziran'da Trabzon'a getirdi. Bu fedakâr zabiti daima takdir ettim. Diğer şahısları da hayırla yâd ederim.

Levent Şahverdi Arşivi

bolşevik karargâhına teslim ve iblâğ olunarak takarrür edecek netayicden ve bilhassa bolşeviklerin harekât zamanından bizi âcilen haberdar etmekliğiniz ve mukabil bolşevik teklifnamesinin en serî ve emin vasıtalarla tarafımıza sevk ve isalinin temin buyurulması hassaten rica olunur.

3 — Büyük Millet Meclisi teklifnamesinin fırkaların resmî mühür ile musaddak birer suretlerinin de 3. ve 9. fırkalar tarafından emin vasıtalarla gönderilmesi yazılmıştır. Evvelce mezkûr teklifnameyi taraf-ı âlinize isale memur edilen Binbaşı Ali Rıza Bey'in izamından sarf-ı nazar olunmuştur.

4 — Moskova'da Sovyet karargâhına gidip müstakbel için mufassal müzakerelerde bulunmak üzere Ankara'da bir heyet-i mahsusa hazırlanmaktadır. Fakat mesafenin uzaklığı ve serî vesaitin noksanı hasebiyle biraz gecikecektir.

5 — Raporunuzdaki para mes'elesine cevaben Büyük Millet Meclisi Azerbaycan hükûmeti nezdinde teşebbüsat-ı lâzimede bulunarak mümkün olan muavenet-i nakdiyenin icrası ve hattâ istikraz akdi hususunun teminini heyet-i muhteremelerinden rica eylemekledir. Arz-ı hürmet ve samimiyet olunur.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Moskova'ya heyet gönderilmesi hakkında henüz Ankara'dan bir haber yok. Ankara tarikiyle gelen Erkân-ı harp Miralay Kâzım Bey'in verdiği malûmat şâyân-ı dikkat! Diyor ki: Enver Paşa'nın sekiz maddeli mektubu 15 Şubat'ta Kara Vasıf Bey'e verilmiş, bu da Mustafa Kemal Paşa'ya vermiş. Ayrıca Talât Paşa Mustafa Kemal Paşa'ya yazmış, Mustafa Kemal de cevap vermiş. Yani Mustafa Kemal Paşa'nın malûmatı altında Enver ve Talât Paşalar Moskova ile temasta olup Türkiye namına çalışıyorlarmış. Moskova'ya salâhiyettar heyet gönderilmesi ve İttihad rüesasının bu haberim olmayan mesaisini doğru bulmadım. Şark işleri benim vasıtamla görülecekti, birbirinden habersiz iki mesainin birbirine zıd neticeleri memleket için büyük zararlar getirebilir.[129] Bundan başka Mustafa Kemal Paşa'nın Talât Paşa ile muhaberesi Heyet-i Temsiliye zamanına ait olduğu anlaşılıyor. Büyük Millet Meclisi reisi sıfatıyla bu geçen maceraya ne deniliyor acaba? Harb-i Umumî faciası hesabını henüz vermeyen ve haricen dahilen fena bir şekilde görülen İttihat ve Terakki rüesâsını harekât-ı milliyeye karıştırmak muvafık mıdır? Millet Meclisi buna ne diyecektir? Malûmat ve mütalaatımı şöylece yazdım:

Erzurum: 5 Mayıs 1336

Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

Bakü Komünist Fırkası delâletiyle Moskova Bolşevik Şûrasına iblâğ olunacak meclis-i âlinin teklifnamesi derhal Trabzon'a verilmiş ve muktezi

129 3 Haziran 1336 tarihli Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya mektubunda da Talât Paşa ile Mustafa Kemal Paşa'nın muhabere ettikleri ve bolşeviklerle ittifak akdi hakkında teşebbüsler var. 15 Haziran gününde görülecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

tedabir yapılmış ise de Bolşevik ordusunun sükûnetle ve hüsn-i kabul ve istikbal suretiyle Azerbaycan'a girmesinden mütehassil vaziyet-i cedide üzerine Batum ile Bakü muvasalası İngilizlerin tesiriyle kapanmıştır. Bu tarikle isaline çalışılan muharrerat bu kere Beyazıt ve Nahcivan tarikiyle ve 11. Fırka tarafından müntehap güzide zabitan vasıtasıyla dahi gönderileceğinden buna ait tedabir de istikmal kılınmıştır. Ancak Azerbaycan'a giren İslâm ordularının bir kısmı Karabağ üzerinden Ermenistan'a karşı harekete hazırlanmakta oldukları Erivan havalisinden mevsukan bildirildiği gibi son malûmata nazaran da Gürcistan bolşeviklere karşı seferberlik yaptığı cihetle Azerbaycan cephesinden muhtelif bolşevik kuvâsının Gürcistan hududlarına teveccüh ettiği de anlaşılmakladır. Bu vekayiin zuhur ve cereyanı bizi agleb-i ihtimâlat yakın zamanda İslâm Bolşevik ordularının aksâmı ile birleştirecek ve teati-i efkâr ve müşavereye tabii bir sevk ile icbar eyleyecektir. Binaenaleyh Moskova'ya gitmek üzere sür'at-i ihzarını arz ve teklif ettiğim büyük ve muhtelit heyet-i muktedireye bir kerre daha nazar-ı dikkat-i samilerini ehemmiyetle celp eylerim. Şimdiye kadar milletin lisan-ı taleb ve mes'uliyetinden hakiki mümessil sıfatıyla kimse ile henüz temas ve müzakereye gelmemiş olan Bolşevik karargâh-ı umumisinin ilk vasıtalarıyla olacak temasta teati edilecek esaslı hiç bir fikre ve selâhiyettar bir heyete malik olmamak iyi bir şey olmayacaktır. Muktedir ve selâhiyettar heyetin hemen Erzurum'a müteveccihen yola çıkarılması elzemdir. Hukuk-şinastan gayrı bazı azalar Erzurum'dan dahi ikmâl olunabilir. Efkârı saibenin ve talimat-ı lâzimenin evvel emirde şifre ile de tebliğine müsaade buyurulmasını arz ederim.

2 — Hâdisatın inkişaf etmiş olan safahatına göre daha bazı mevâdd-ı mühimmenin şimdiden ve meclis-i âli tarafından hal ve tesbit ve alâkadarana iblâğ olunması pek elzem ve zaruridir. Buraya gelen miralay Kâzım Bey'in vermiş olduğu malûmattan ve bahseylediği muhaberattan anlaşılıyor ki Enver ve Talât Paşalarla rüfekası Bolşeviklerle ve Moskova ile sıkı bir temas ve alâkayı muhafaza etmekte ve zat-ı samileri de bu maceraya muhabere suretiyle vakıf bulunmaktadır. Binaenaleyh muhtac-ı hall ü iblâğ hususat şunlardır:

a) Yarın Bolşevik orduları hududlarımıza doğru gelirken ve Türkiye'nin mukadderatı ve müstakbelen beşerin halâsı namına yapılacak müzakerat sırasında İslâm orduları aksâmına istinaden veyahutta Anadolu'da yeniden İngiliz aleyhine açılmış olan mücadelâta iştirak emeliyle Enver, Talât, Cemal Paşalarla rüfekası ve keza Halil ve Nuri Paşalar gelirlerse bunlar nasıl telakki ve kabul olunacaktır? Şûrasız, meşveretsiz ferdi kararlar yüzünden vatan ve milletin bugünkü enkaz-ı mevcudesi nelere mal olduğu malûm-ı devletleridir. O halde bu zevat gelir ve onlar da bu kere iade-i haysiyet namı altında yeni bir intikam sevdasına tebaan işe karışmak ve hattâ baş olmak ve daha basiti de komite cereyanlarını feverana getirmek isterlerse millet bunu nasıl telâkki ve ne derecede kabul ve himaye veya müsamaha edecektir? Bütün bu işlerin avâkıbını derin bir nazar, müsmir fikirlerle tahlil ve ondan sonra tesbit lâzımdır. Bundan başka bu günkü şekl-i tesanüde kadar

Levent Şahverdi Arşivi

getirilmiş olan Anadolu harekâtı ancak işte halâs-ı vatan gayesini istihdaf eden ve her gûnâ fırka hissinin fevkinde olan umumî bir milliyetperverlik cereyanı dava ve takip ve bu sayeler harice ve cihana karşı da taassup ile arz ve izhar olundu. Bütün cihanda ikna edilebilen aksâmda bu fikrin husul ve intişarına çalışıldı. Kanaat getirmeyen veyahutta Anadolu'yu çürük temeller ve gizli, fâsık emeller üstünde gösterip çöktürmeye çalışan haricî ve dâhilî düşmanlarımızda bütün harekât ve Kuvâ-yı Milliye'yi ancak İttihat ve Terakki çerçevesi dâhilinde ve Avrupa'da bulunan firarilerin ahlâfı tarafından tedvir olunmakta gibi bir cereyan-ı muzır ile bu ana kadar da ale'd-devam aleyhimizde ve düşmanların hesap ve menfaatine bir kin ve hücum idame ettirmektedir. Bu hal bu merkezde iken şimdi hariçteki paşalarımız bolşevik cereyanı diye memleketimize dâhil olurlarsa o zaman dahili ve haricî düşmanlarımızın müddeiyatı artık şahitsiz bir surette âlem nazarında tecelli edebilir. Bundan başka milletin haricteki zevatı onların bilâ-vasıta dâhilde göstermek isteyecekleri cehd ü gayret velevki en yüksek bir vatanperverlik zemininde bile olsa birçok âlâm ve mesaibi gören milletin heyet-i umumiyesi olmak itibarıyla milletin hazmedip edemeyeceğini yine millete sorup onların kalbini ve lisanını söyletmek mecburiyeti vardır. Bununla beraber haricte olan bu zevatın izzet-i nefsini kırmamak ve inkisara düşürmemek de mukteza-yı menfaatimizdir. Zira tamamıyla taayyün ediyor ki Enver ve Talât Paşaların ve hassaten Enver Paşa'nın şark İslâm ve Türk âleminde büyük bir şöhretleri vardır. Moskova Sovyet hükûmeti bile Şark ve İslâm âlemini tahrik için bunların unvanlarından istifade ediyor. Şu takdirde bütün bu ahval ve ledünnyyinât karşılaştırılarak en makul ve mutavassıt bir karar ittihazı muvafık olur. İhtimal ki paşaların Şark âlemindeki unvan ve mesaisinden istifade etmek İngilizler aleyhine parlayan ateşi müntehasına kadar vardırmak için şarkta ittihaz edecekleri bir merkezden ale'd-devam şark namına teşkilât ve propaganda yapmak zaten bolşevik âlemi nezdinde milletimizi tanıtacak ve vatan ve milletimiz hesabına propaganda edecek haricî bir komitemiz de mevcut olmasından nâşi bolşevik planlarının hutut-ı asliyesi üzerinde haricen çalışmalarının faydalı olacağını anlatmak ve münasip vasıtalarla Anadolu ricali ile de temaslarını muhafaza etmek ve fakat her halde bugün Anadolu hudud-ı mesaisini ve şekli idaresini yalnız Anadoluda mevcut olan evlâd-ı vatana terk ile bir tarz-ı hal ve telif bulmak ve bunu ilk temasta veyahut imkânın bahşedeceği ilk müsait fırsatta kendilerine iblâğ eylemek lâzım gelir. Halil ve Nuri Paşaların da dâhilde değil hariçte müsmir ve azamî surette çalıştırılması lâzımdır. Müşarünileyhüm meselâ bolşevikler Musul ve Bağdat ve İran havalisine umumi bir hareket yapmak isterlerse bu planın tatbik ve icraatında pek müsmir ve kavi vasıtaları ve kumanda heyetleri olabilirler. Ve bu suretle yine vatanımıza ve dolayısıyla büyük hizmet ve istifadeler temin etmiş olurlar. İşte pek mühim olan ve şimdiden mevzuu bahis ve takdir olması lâzım gelen hususatı gerek meclis-i âlinin bir ferd ve azası ve gerek Şark cephemizin bir mes'ulü sıfatıyla bu maruzatımı takdim ediyorum. Bu babda milletin ruhundan nebean eden hakikî âmâli ve buna müstenit

Levent Şahverdi Arşivi

tedabir ve teklifi ya heyet-i umumiyede veyahut meclis-i âliye karşı mes'ul vükelâ-yı icraiyede kemâl-i ciddiyetle mevzu-ı müzakere buyurulup ona göre talimat-ı lâzime ve sariha verilmesine delâlet ve inayet buyurulmasını arz ve rica eylerim.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Ermenistan Harekâtının Yapılması İcab Ettiği Hakkındaki Ankara'ya Müracaat

Azerbaycan ordusunun bir fırkası Gence'de, süvari fırkası kısm-ı küllisi de Şuşa'da Ermenilerle temasta bulunuyor, bir fırkası da Bakü'de idi. Ermenilerle hayli zamandır Süşa garbinde Zengezor'da müsademede idiler. Bakü'ye gelen bolşevik ordusunda İslâm kuvvetleri de bulunduğu ve Azerbaycan ordusunu takviye ile Ermenilere taarruz edecekleri haberi de gelmişti.[130] Hariçteki paşalarımızın bu kuvvetlerle geleceği havadisleri de tekâsüf ediyordu. Nitekim yeniden aldığımız malûmat üzerine 6 Mayıs'ta Ankara'ya harekete geçmek lüzumunu ve 28 Nisan'da teklif ettiğim şark cephesi kumandanlığını da tekid ettim:

Şifre

Erzurum: 6 Mayıs 1336

Ankara Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

Zata mahsustur.

1 — 4 Mayıs 1336 tarihli Batum'da münteşir İslâm *Gürcistan* gazetesi yazıyor ki: Azerbaycan hükûmet-i cedidesi Azerbaycan Kırmızı askerinin Ermenistan'ı imha ve Osmanlı Türkleri Kuvâ-yı Milliyesiyle birleşmek üzere harekete başladığını ilân etmiştir. Gürcistan'ın alacağı vaziyet henüz tamamen inkişaf etmemiş ise de seferberlik ilân edildiği ve ahval-i dâhiliyesinde de fevkalâdelikler olduğu tahakkuk etmiştir. Ermeniler büyük bir telâş ve endişe içerisindedirler. Bolşeviklerle anlaşmak arzu ettikleri ve bu maksadla Bolşevikler nezdine bir heyet-i murahhasa gönderdiklerine dair henüz başka taraftan teyid olunmayan zayıf bir haber de alınmıştır.

2 — Bütün bu ahval bizim de harekete tamamen hazır olmaklığımızı ve icabında derhal harekete geçmekliğimizi icab ettirmektedir. Bu hususta kaçırılacak fırsat ve kaybedilecek bir gün bizim için pek zararlı olacak ve Ermeniler de dahil olmak üzere tekmil Kafkas akvâmının bolşeviklerle anlaşması ihtimâli karşısında hukuk-ı müktesebemizi de zayi etmiş bulunacağız.

130 Bu haber doğru çıktı ise de maatteessüf Nuri Paşa bolşevik ordusu Ermenilerle müsademeye giriştiği bir devrede Gence ve Karabağ'da bolşevikler aleyhine isyan çıkarttığından zaten Lehistan cephesine ehemmiyet verip kuvvet sevkeden bolşevikler Ermeni hareketinden sarf-ı nazarla isyan mıntıkasında kanlı tedibat yaptılar. Tafsilâtı görülecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

3 — Binaenaleyh hareket zamanının tayin ve icrası selâhiyetinin taraf-ı âciziye bırakılmasını münasip ve lâzım olduğundan bu babda Büyük Millet Meclisince bir karar itaıyla tebliğine delâlet buyurulmasını ve 28 Nisan 1336 tarihli zata mahsus şifre ile arz ettiğim Şark cephesi ve kolordu kumandanlığı teşkilâtı hakkındaki maruzatımın da bir an evvel Büyük Millet Meclisinin müsaade ve kararına iktiran ettirilmesini istirham eylerim.

4 — Harekâta mübaşeretle aynı zamanda seferberlik yapılacak ve hattâ kolordu mıntıkasının sahil kısmında bir tehlike görülmedikçe seferberlik yapılmıyarak oradaki ahval cereyan-ı tabiisine bırakılacak ve Trabzon mıntıkasında bulunan 3. Fırka ahvalin icabatına göre hareket edecektir. Şu halde seferberlik yalnız Erzurum ve Van mıntıkasına ait olmak üzere mevzii olacak ve yapılan harekât da Kuvâ-yı Milliye tarzında gösterilecektir.

5 — Erzurum'a muvasalat eden erkân-ı harp Kâzım, Seyfi, Naim Cevat ve Necmettin Beylerin de teşkilâta idhalen karargâhça vazifeye başladıkları maruzdur.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Vaziyet Ankara ile muhabere ve münakaşadan evvel aleyhimize bir şekil alabilecek mahiyettedir. Şimendifer boyunca Ermenistan'a yapılacak bir taarruz Gümrü (Aleksandropol) mıntıkasına gelince Ermenistan'ın da Bolşevik zümresine iltihakı gayet tabiî olacak ve Elviye-i Selâse'yi artık ebedî zayi edeceğiz. Ermenilerin bugün kazanamadıkları emellerini bolşevik perdesi altında kazanmaya çalışacaklarından fena bir vaziyete de düşebileceğiz. Bolşeviklere ilk teklif için tekidler neticesi on gün kaybettik. Bu sefer de şu bu mütalaat ile neticenin zararını düşünerek hareket selâhiyetini istiyorum, ordu kumandanlığı selâhiyeti ise artık pek gecikmiş şahıs ve vaziyetin münakaşaya tahammülü olmayan bir zaruretidir.[131] Seferberlik hususunda müessir olan düşünce şudur: Kıtaatın mahallerinde seferber edilerek tahaşşüd mıntıkasına sevki ve iaşe ve nakliye malzemesi noksanından gayr-ı mümkün olduğu gibi tahaşşüdden sonra derhal harekete geçilmediği surette felâketli bir açlık hazar mevcudunu da perişan eder. Hareket zamanı kat'i tesbit edilmeden seferberlik ilânıyla dâhilen ve haricen yapacağı dağdağaya rağmen harekete geçilmezse firarlar hazar kıtaatımızı da fena sarsabilir. Bundan başka Ermenileri beklemedikleri bir zamanda darbelemek için vaktinden evvel seferberlik ilân edilmesini de muvafık bulmadım. Harekâtın Kuvâ-yı Milliye tarzında ilânı Ermenilerin teyakkuzunu celbetmemek, İtilâf devletlerinin de sahillerimize karşı tehdidlerini celbetmemek yani mülâyim bir şekil göstermek yoksa harekât teşkilât-ı milliye ile olacak demek değildir. Büyük Millet Meclisi riyasetinin 6 Mayıs tarihli cevabı müthiş bir ricattır. Ermenilere karşı harekâtın mahzurları sayılarak hareketten vazgeçiliyor. Hâlbuki bu hareketin lüzum ve vücûbu bir senedenberi söylenmiş, münkaşa edilmiş ve bilhassa İstanbul hâdisesi günü – 16 Mart'ta - Mustafa Kemal Paşa hararetli olarak zaman ve imkân tatbiki hakkında fikrimi soruyor, daha

131 18 Mayıs'a kadar bilmem ne gibi düşüncelerle bu teklifime cevap verilmediğinden 18'de daha kat'î teklife mecbur oldum.

Levent Şahverdi Arşivi

doğrusu mevsimsiz teşci ediyordu. Mevsimin en müthiş düşmanlığı, bolşevik ordusunun Kafkas cenubuna inmemesi gibi mühim sebeblerle Nisan ortalarında işe başlamaklığımız hakkındaki mütalaam tasvib olunmuştu. Bundan başka Bolşeviklere yapılan ilk teklifte dahi Ermeni hareketi taahhüt edilmişti. Daha açığı 26 Nisan'da kıtaatımı hududlara doğru tahşide Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa tarafından tasvib üzerine başlamıştım. Yani Heyet-i Temsiliye harekâta taraftar ve hattâ teşne olduğu gibi Millet Meclisi de bu fikirde idi. Mes'ele hareket emrinin Ankara'dan mı verilmesi yoksa fırsat kaybetmemek için hareket zamanının tayin ve icrası selâhiyetinin bana verilmesi idi. Ben bu selâhiyetin bana verilmesini isterken gelen cevap en büyük yeisimi mucib oldu. Gelen cevabı okuyalım:

Ankara: 6/5/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Zata mahsus ve aceledir.

Vaziyet-i umumiye-i siyasiyemiz ve bolşeviklerle kesb-i ittifak için aradan emperyalizm siyasetine alet olan Ermeni hükûmetinin ref ve imhası mes'elesi bugün vekiller meclisinde müzakere olunarak zat-ı samilerine ber vech-i zir netice-i müzakerât tebliğine karar verilmiştir. Şöyle ki:

1 — Sulh Konferansının hakkımızda ittihaz edeceği mukarrerat suret-i katiyede tavazzuh edinceye kadar düvel-i İtilâfiyeyi bizimle itilâf ihzarı imkânından mahrum etmeye dahilî ve haricî vaziyet-i hazıramız şimdilik müsait değildir.

2 — Binaenaleyh bolşeviklerle şerâit-i müşareketimiz az çok tebellür etmeden ve hutut-ı esasiyemiz tesbit ve bize temin edecekleri maddî muavenet tayin edilmeden evvel fiilen bunlarla teşrik-i mesai calib-i mehâzir görüldü.

3 — Ermeni vukuatı bütün âlem-i İseviyeti aleyhimize sevk eden avâmilin en mühimlerinden olduğuna göre mevcudiyeti ilk evvel tarafımızdan tasdik olunan Ermeni hükûmetini ordumuzun kuvvetiyle mahvetmek ve bittabi yeniden bir Ermeni kitali demek olan bu harekete bizim tarafımızdan sebebiyet verilmek az çok lehimize bir cereyan getiren tahriki de muvakkaten fesih ve bilhassa Amerika efkâr-ı umumiyesini aleyhimize kıyam ve sevk ettirir. Ve İngiltere'nin hakkımızdaki tatbikini istediği tarz-ı harekete cümlesinin müzahir olmasını temin gibi muzır ve mühlik bir netice tevlit eyler. Esbab-ı maruzaya mebni ordumuzun şimdilik Ermeni hükûmetine karşı resmen ve alenen taarruz ve icra-yı muhasemattan tevakki etmesi, mümkün olduğu kadar suret-i hafiyede Elviye-i Selâse'de teşekkül eden küçük hükûmetlerin milis kıtaatı takviye olunarak bunlarla ve Gence'ye kadar ilerledikleri haber alınan İslâm Bolşevikleri vasıtasıyla bu taarruzun icra edilmesi daha ziyade muvâfık-ı maslahat görülmüş ve bu babdaki mütalaa-i devletlerinin sür'at-i iş'arı bilhassa mercûdur.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

Levent Şahverdi Arşivi

Son cümleye kadar ne büyük ıztırâb çektim, Allah bilir. Bereket versin bir hava payı bırakılmış da benden mütalaa istenilmiş. 6 Mayıs'ta Erzurum vilâyet vekâletini deruhde ettiğim gibi yığılmış işlerim de olduğundan tees-sürümün de geçmesi için bir iki gün sonra lâzım gelen cevabı bütün erkân-ı harbiye zabitlerinin de mütalâasını aldıktan sonra yazacağım.[132] Mayıs'ta Hıdrellez, kır eğlencesi lâtif geçti. Halk ve bütün mektepler Aydın Bahçesi civarında yeşil kırlarda rengârenk çiçekler gibi nazar okşuyordu. Çocuk ordusu renkli önlük, dört parmak enli kuşak ve başlık çocuklar tarafından büyük bir zevkle artık cuma ve merasim günleri için üniforma oldu. Mıntıkamızda ne kadar ebe varsa kurstan[133] geçirilerek diploma verileceği gibi sıhhiye küçük zabiti ve baytar muavinleri için de benim çocuklardan mektepler esasını kurduk. 6 Mayıs'ta Rus Millet Komiserliğinin şu tamimini neşrettim:

Erzurum: 6 Mayıs 1336

Rus Millet Komiserliği Sovyetinin ahîren elde edilen tamimidir:

1 — Rusya'nın ve Şarkın bütün müslümanlarına:

Kolçak ordularının ve Denikin ordularının mahvolmasından daha ehemmiyetli bir mes'ele Asyai bütün akvamın ve bütün mileł-i Muhammediye'nin uyanması ve hareket gelmesidir. Şarkın taksimi için başlayan kanlı muharebelerin de sonu gelmek üzeredir. Dünyanın bütün akvamını kendi boyunduruklarına altına alan İngiliz yağmacılarının kudretleri, efendilikleri sukut etmektedir. Artık, Rus inkılâb-ı kebirinin darbeleri sayesinde dünyada köleliğin ve esaretin eski binaları yıkılıyor. Hükûmetler, milletlerin eline geçecektir. Rusyanın alın teriyle ve kan bahasına çalışan bütün milletleri dünyanın esir milletlerine hürriyet kazandırmak için şerefli bir sulh akdettirecektir. Rusya bu mukaddes emel peşinden yalnız değildir. Avrupa'nın cihan harbi yüzünden bitkin bir hale gelmiş olan milletleri de ellerini bize uzatmışlardır. Keza Avrupa'nın meşhur yağmagerlerine asırlarca esir olan büyük Hindistan dahi kendi meb'uslarını intihab ederek ve menhus esareti yıkarak ve şark akvamını hürriyete davet eyleyerek kendi eliyle isyan bayrağını kaldırmıştır. Yağmagerlerin ayağı altındaki emperyalizm toprağı yanmaktadır. Ey Rusya'nın ve Şarkın İslâmları: Ey camileri, ibadethaneleri, meskenleri tahrib ve hakları gasbedilen kimseler, sizin dininiz ve ibadetleriniz, millî ve medenî hürriyetiniz serbest ve el sürülmez bir halde kalacaktır. Serbestçe ve mâniasız olarak hayat-ı milliyenizi tanzim ediniz. Buna hakkınız vardır. Biliniz ki Rus inkılâb-ı kebirinin Sovyetleri sizin hukukunuzu bütün kuvvetiyle himaye edecektir. Binaenaleyh bu inkılâba ve onun selâhiyettar hükûmetine yardım ediniz. Ey şarkın müslümanları: Türkler, Araplar, İraniler, Hintliler! Ey kendi memleketleri, malları, canları taksim ve harab edilmek üzere bulunan kimseler!!!... Sukut eden çarlık

132 9 Mayısta hazırladım, 10 da şifre edildi.

133 İki kursta yüz kadar cahil ebe diploma sahibi oldu. Mektepler hakkında tafsilât gelecektir

Levent Şahverdi Arşivi

tarafından tanzim edilen İstanbul'un cebren işgali muahedesi yırtılmış ve mahvedilmiştir. Rus cumhuriyet ve millet Sovyetleri memleketlerinizin cebren işgalini redd ile ve ilân eyleriz ki: İstanbul Müslümanların elinde kalacaktır. Türkiye'nin taksimine ve Türkiye arazisinden bir Ermenistan teşkiline dair olan muahede de yırtılmış ve mahvedilmiştir. Yine ilân ederiz ki İran'ın imhasına dair yapılan muahede de yırtılmıştır. Yağmagerleri ve memleketinizi boyunduruk altına alan zalimleri tard eyleyiniz. Artık susulacak devir geçmiştir. Memleketinizin efendisi kendiniz olunuz. Arkadaşlar, kardeşler dünyanın esir milletlerinin tahlisini bayraklarımıza yazalım.

2 — Büyük Millet Meclisi riyasetine, Kolordulara, Miralay Refet Bey'e, Trabzon, Van vilâyetlerile Erzincan mutasarrıflığına, 15. Kolordu kıtaatına.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

7 Mayıs'ta şâyân-ı esef bir haber geldi: Trabzon'dan 3 Mayıs'ta motorla hareket eden Trabzon ve Gümüşhane meb'usları İngilizlerden korkarak Ünye'ye çıkmışlar, 6 Mayıs'ta Çarşamba'dan arabalarla Samsun'a hareket etmişler. Yolda eşkiya pususuna uğrayarak Trabzon meb'usu İzzet, Gümüşhane meb'usu Rıza Beyler şehit edilmişler. Muhafızlardan ikisi yaralanmış. Eşkiya bunların meb'us olduklarını anlayınca firar etmiş. Diğer meb'uslara dokunmamışlar. 7 Mayıs'ta teessürle haber aldım. Ailelerini taziye ve istedikleri muavenetin yapılmasını 3. Fırkaya emrettim. Gazetelerle haklarında müessir neşriyat yaptırttım. 8 Mayıs'ta cenazeleri Trabzon'a gelmiş, pek büyük merasimle defnedilmiş. Fransız mümessili merasimde bulunmuş. Limandaki Amerikan harp gemilerinden de çıkan Amerikalılar resimler almış ve ecnebiler milletvekillerine karşı halkın muazzam ihtifalini görerek millî hareketi bir daha tasdik etmişlerdir. Ankara'dan hâlâ havadis verilmiyor. Arasıra 20 ve 12. Kolordudan bazı malûmat geliyor. Konya'da 12. Kolordu Kumandanı Miralay Fahrettin Bey'den âtideki açık telgraf 8 Mayıs'ta geldi. Konya'daki hâdise bu ikinci oluyor. Kasabada müsademe olmuş, iki nefer mecruh olmuş inkıyad edilmiş. Mülhakatta asayiş varmış. Bazı müfsidler Konya şehrinde ifsadatta bulunuyorlarmış. Telgraf altıda yazılmış. Ankara daha evvel haber almış olması ve Ermeni harekâtı hakkındaki rücuun ahval-i dâhiliyenin garp mıntıkasında berbad bir halde olmasından ileri geldiği ihtimali hatırıma geldi. Fakat böyle bir halin serî hareketi daha lüzumlu kılması mütalaasındayım. Her ne ise bu gibi hâdiselerin açık telgraflarla tamimini zararlı bulduğumdan ikaz ettim, bir taraftan Ankara kapalı dahi yazmıyor bir taraftan da millî müsademeleri herkes açık telgraflardan öğrenerek lüzumsuz dedikodulara sebeb oluyor. Fahrettin Bey 4 Mayıs tarihli bir şifrede de bildiriyor: "İtalyanların Burdur Kasabası'nı tahliye ettikleri fakat Antalya, Kuşadası, Söke, Aydın ve İzmir bazı hareketleri ve gayr-ı muttarid beyanatta bulundukları ve Yunanlıların, mütemâdi sevkiyattan dolayı Aydın'da cüz'i kuvvetleri kaldığı ve sevkiyatın Makedonya'da Bulgarlarla alâkası olduğu rivayet ediliyorsa da Akhisar ve Soma cephesine de muhtemel olduğu, İzmir'den gelen malûmatta San Remo Konferansı Türkiye mes'elesini

Levent Şahverdi Arşivi

bitirmiştir. İttihaz ettiği mukarrerattan resmen malûm olanlar: İstanbul'un Türklerde kalacağı, Boğazların beynelmileliyeti, Ermenistan Cumhuriyeti'nin tasdikiyle hududunun Harput ve Diyarbakır'a kadar imtidad edeceği ve garbî Trakya'nın Yunanistan'a terki. İstanbul'daki Düvel-i Mütelife mümessilleri Türk murahhaslarının Paris'e hareketi lüzumunu bildirmişler, Ermenistan Mandası Felemenk'e tevdi olunmuş." Bu malûmat, Büyük Millet Meclisine de bildirilmiş. 2 Mayıs'a kadar İstanbul gazeteleri Trabzon'a gelmiş hayli malûmat var: Ferit Paşa'nın beyannamesi Padişaha istinaden zehir saçıyor. Bizim Müdafaa Vekili Fevzi Paşa'nın Mecliste padişahı masum gibi göstermesinin ve cali beyanatını millete bir feryat gibi neşrin yanlışlığı açık görüldü. Kuvâyı Milliye'ye karşı hayli hazırlıklar var. Müşir Zeki Paşa Anadolu ıslâhat müfettişi oluyor, Süleyman Şefik Paşa İzmit havalisinde karargâh yapıyor, donanma Karadeniz sahillerini dolaşmaya hazırlanıyor, Tevfik Paşa'nın riyasetinde bir heyet 2 Mayıs'ta Paris'e hareket ediyor...

Bunların her biri mahiyetine göre tedbir ister. Bunlardan donanmanın ifsadına karşı mukabil beyanname ile efrad ve zabitanı elde etmek ve kodomanları ihanet-i vataniye cezasına çarptırmayı mıntıkam için yapıyorum. Fakat Ankara'da Millî hükûmet dururken sulh imzalamaya gidenlere bir şey söylenmeyecek mi? İzmit mıntıkasında ve sair yerlerde ne oluyor. Malûmat yalnız İstanbul gazetelerine bile kalsa hayli şeyler anlaşılıyor. İstanbul'un vatanperver insanları ne yapıyor? Neden bize hiç bir haber verilmiyor. Ermenilere karşı hareketten sarf-ı nazar ediş ve bu uzun sükût Ankara'nın yılgın gibi elim bir vaziyete girdiğini zehabını veriyor. Gazetelerin malûmatını, donanmaya ve isimleri geçen kumandanlara karşı yapacağımı yazarak İstanbul gazetelerinin bu gibi havadislerinin alınıp alınmadığını sordum:

Şifre

Erzurum: 8/5/1336

Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

1 — 25 Nisan tarihli İstanbul gazeteleri Harbiye Nazır vekilinin bilcümle erkân, ümera ve zabitana hitaben uzunca bir beyannamesini neşir ediyorlar. 30 Nisan gazeteleri 31. Alay ile İstanbul muhafızlığı alayından mürettep birinci inzibat alayı teşkil ve kumandanlığına Topçu Binbaşı Tevfik Bey'in tayin ve alayın sancağına tarafı şahanenin 3. Mecidî nişanı ihsan ve Ferit Paşa tarafından usâtın tedibinde muvaffakiyet temennisile talik olunduğunu yazıyorlar.

2 — 2 Mayıs 1336 tarihli *Peyam-ı Sabah* gazetesinden:

a) Tevfik Paşa'nın riyasetinde dahiliye nazırı Reşit Bey'le Cemil Paşa ve Fahrettin Bey'den mürekkep heyet Paris'e müteveccihen trenle 2 Mayıs 1336 da hareket etmişlerdir. Mahmut Muhtar Paşa heyete Paris'te iltihak edecektir.

b) Müşir Zeki Paşa Anadolu Islâhat Müfettişliğine tayin edilmiştir. Paşa karargâhını teşkil eylemek üzere Harbiye Nezaretinde işe başlamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

c) İzmit havalisi fevkalâde kumandanlığına tayin edilen Süleyman Şefik Paşa'nın Erkân-ı Harbiye riyasetine Miralay Tahir Bey tayin olunmuştur. Bu Tahir Bey Erkân-ı harp Yanyalı Tahir'dir. Rütbesi Binbaşı iken bu defa 28 Mayıs 1331 den muteber olmak üzere miralaylığa terfiine irade-i seniye çıkmıştır. Kumandanlık erkân-ı harbiyesine erkân-ı harp Binbaşısı Hayri Hüsnü, Yüzbaşı Hüseyin Tarık tayin edilmiştir.

d) Miralay Ahmet Muhtar Bey'in kumandasında bir alay İzmit'e sevkedilmiştir. Ahmet Anzavur Adapazarı, Bursa havalisinde icra-yı harekât eden kuvvetlere kumandan tayin edilmiştir.

e) Hamidiye Kuruvazörü süvariliğine Binbaşı Cavit Bey tayin olunmuştur.

3 — Trabzon'da İstanbul'dan alınan malûmata nazaran donanmamız Karadeniz'e çıkarak sahillerimizi dolaşacakmış.

4 — İstanbul gazetelerinin bu gibi havadisleri alınıyor mu? İş'arı müsterhamdır.

5 — Donanma gelmesi ihtimâline karşı efradına tevzi olunmak üzere müessir ve dinî beyannameler hazırlatıyorum. Donanma ile beraber gelecek olan muayyen kimseler ihanet-i vataniye cezasına çarptırılacaktır.

6 — Yalnız Büyük Millet Meclisi Riyasetine arz edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Sadrazam Ferid Paşa'nın Beyannamesi

Sadrazam ve Harbiye Nazır Vekili Damat Ferid Paşa'nın Beyannamesi

Zat-ı şevket-simat-ı hazret-i padişahinin Harbiye Nezareti vekâletini uhdemize tevcihten maksad-ı hümayunları bir an evvel dâhil-i memlekette asayişin iadesiyle Devlet-i Osmaniye'nin bir şekli muntazam iktisab etmesidir. Zira memleketin derece-i asayiş ve intizamı ve bu halin devamı hakkında ibraz edilebilecek temmumat-ı fiiliye ile yakında tebliği mukarrer ve muhakkak bulunan şerâit-i sulhiye taayyün edeceğinden âlem-i hakikat ve necatı yed-i müebbed-i şahanesinde tutan padişahımız halife-i zişan efendimiz hazretlerinin şems-i şevket ve ikbali asırlarca âleme şaşaa-pâş olmuş o muazzam taht-ı saltanat ve hilâfetin etrafında toplanalım. Bazı su-i tefehhümattan dolayı münfail olarak meslek-i itaattan inhiraf etmiş olan ümera ve zabitanın veyahut altı aydan beri hükûmet-i merkeziyenin idrâk ve tefehhümü müşkil muğlâk ve müstereddit harekâtından dolayı cereyan-ı nâ-meşrua bizzarure tebaiyet eden refiklerimizin daire-i istikamet ve itaate avdetleri esbâbını istihzara bilcümle mesaimi hasreyleyeceğim. Cümleye malûmdur ki: Bir zamandan beri bu nifak ve ûlü'l-emre itaatsizlik hasebiyle vatanımız ve hattâ ırkımız tehlikeye giriyor. Neferden beşere kadar cümlemiz kanuna ve padişahımız efendimiz hazretlerine itaatle mükellefiz. Yalnız bu suretle istikbalimizin temini mümkündür. Kadimen padişahlarına sadakat ve her emrine itaatle bir zaman hâkim-i âlem olmak

Levent Şahverdi Arşivi

istidadını göstermiş olan afif, necip ve sahib-i fezail Osmanlı milletinin ve mâdâmü'l-a'sar râyet-i mukaddese-i Osmaniye'nin kıtaatı selâse-i âlemde temevvücüne muvaffak olmuş olan ordu-yı hümayunun akibeti böyle elîm olmamalıdır. Mukaddema bedr-i tamm-ı revnak halini iktisab eden hilâl-i Osmani bugün kâmilen duçar-ı husûf olmak muhatarasına maruz bulunuyor. Harbiye Nazırı sıfatıyla ve selâmet-i vatan namına kumandan-ı zîşanımız padişahımız efendimiz hazretlerine mecbur olduğumuz mutavaat ve inkiyadda sabit ve daim olan bilcümle erkân, ümera ve zabitanı kemâl-i sitayişle takdir ve mesleki nâ-hemvariye salik bulunanları vazife-i askeriyelerine davet eyliyorum.

Sadrazam ve Harbiye Nazır Vekili Damat Ferit

Şark cephesi teşkili hakkındaki teklifime cevap gelmedi. Fakat işler beni de vazifedarları da bunaltıyor. Yeni gelen erkân-ı harp arkadaşları 8 Mayıs'tan itibaren işe başlattım:

Erkânıharp Miralayı Kâzım Bey: Şark cephesi Erkân-ı harbiye Reisi, erkân-ı harpBinbaşısı Naim Cevat Bey muavini.[134]

Erkân-ı Harp Binbaşı Fahri Bey Birinci Şube Müdürü

Erkân-ı harp Kaymakamı Seyfi Bey: Propaganda, İstihbarat ve Millî Harekât.

Erkân-ı harp Miralayı Manastırlı Kâzım Bey: Kolordu Kumandanlığı işleri (Şahsî işler, iaşe, ikmâl ve bilcümle menzil işleri.)

Erkân-ı-harp Binbaşı Mustafa Bey: 15. Kolordu Erkânıharbiye reisi.

İşleri bu yolda tefrikle beraber tamimi için Ankara'dan emre intizar ediyorum. Cevap gelmediği takdirde de bir daha yazacağım.[135] 8 Mayıs'ta şu havadisleri tamim ettim. (6 Mayıs'ta Meclis riyasetine teklifimde birinci maddeyi yazmıştım.)

Erzurum: 8 Mayıs 1336

Tamim

1 — Batum'da münteşir *İslâm Gürcistanı* gazetesinin 4 Mayıs 1336 tarihli nüshasında okunmuştur. Azerbaycan hükûmet-i cedidesi Azerbaycan Kırmızı askerinin Ermenistan üzerine yürümek ve Anadolu'daki Osmanlı Türkleri Kuvâ-yı Milliyesiyle birleşmek üzere harekete başladığını ilân etmiştir.

2 — Azerbaycan İslâmlarının da bolşeviklerle iştirak-i harekâtı ve İngilizlerin tazyik ve iğfaliyle Gürcistan hükûmetinin bolşeviklik aleyhdarlığında devamı Acara ve havalisindeki İslâm ahalinin memleketlerini İngiliz ve Gürcü tahakküm ve istilâsından kurtarmak arzularını şiddetlendirmiş ve halkın hissiyat-ı diniyesini tehyic eden bu maksadla yaptıkları dindarane ve vatanperverane tezahürat, 30 Nisan tarihinde İngilizleri

134 Az kaldı, yukarda yazdığım vechile Azerbaycan'a gitti.
135 18 Mayısta yazdım cevab-ı muvafakat geldi.

Levent Şahverdi Arşivi

Acara'nın merkezi olan Hula, Artvin ve Ardanuç kasabalarını tahliyeye ve bu kasabalardaki askerlerini Batum'a çekmeye mecbur etmiştir.

3 — 30 Nisan'da 350 kişilik bir Gürcü müfrezesinin Çürüksu civarında bir karyeyi işgal etmesi üzerine o mıntıka ahalisinden altı bin silâhlı ve dört bin silâhsız İslâm kuvveti derhal toplanarak Gürcü müfrezesini muhasara etmiş ve tazyik neticesinde öz memleketleri olan ve makamı mukaddese-i hilâfetle Anadolu'ya lâyezâl bir hürmet ve sedakatle merbut bulunan İslâm menatıkına İngiliz, Gürcü, Denikin ve Ermenileri hiç bir suretle sokmamaya ahdettiklerini beyan ederek Gürcü askerini Gürcistan hududu dahiline avdete mecbur etmişlerdir.

4 — Keza 30 Nisan 1336 da Gürcüler tarafından müteaddit kamyonlarla sevk edilen erzak, Acara suyunda ahali-i İslâmiye tarafından müsadere edilmiştir.

5 — Büyük Millet Meclisi riyasetine, Kolordulara, Refet Bey'e, Trabzon ve Van vilâyetlerine, Erzincan mutasarrıflığına, 15. Kolordu Kıtaatına arz ve tamim edilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

9 Mayıs vilâyette belediye büdcesini tetkik ettim. Öğleden sonra polis karakollarını teftiş ettim. Sarhoşluk neticesi vukuat çoktu, ilk icraat olarak meyhaneleri sed ve işreti men etmiştim. Vukuat kalmamış. İki Rum meyhaneci de Trabzon'a def olmuş. Propaganda ve casus yatağı yerler. Sarhoşluk bu milletimizin başına en büyük bir belâ. Harb-i Umumî neticesi düştüğümüz bugünkü felâketli vaziyetten kurtulacağımıza imanını kavi, fakat içki belâsını, hele sarhoşluğu bu memleketten nasıl kaldırabileceğiz? Bu pek müşkil. Yirmi yaşına gelmemiş çocuklara bile salgın yapmış. İçki men edilince Türk milleti melek gibi. İşte misâli Erzurum, bir kanunla bunu men etmeli ve bilhassa mekteplere içki aleyhinde iyi telkin yapmalı.[136] Bugünkü havadis tamimi şudur:

Tamim

Batum'da münteşir *İslâm Gürcistanı* gazetesinin 7 Mayıs 1336 tarihli nüshasında okunmuştur:

1 — Azerbaycan Sovyet hükûmeti Ermenistan hükûmetine ber vech-i âti telgrafı çekmiştir: "Azerbaycan Sovyet hükûmeti Azerbaycan namına mevâdd-ı âtiyenin icrasını Ermenistan hükûmetinden talep eyler. Karabağ ve Zengezor mıntıkalarının Ermeni askerinden tahliyesi; Ermeni askerinin Ermenistan hududlarına kadar çekilmesi, İslâmların katliamına nihayet verilmesi. Aksi takdirde Azerbaycan, Ermenistan hükûmetini kendisine muharip addetmek mecburiyetindedir. Bu mevâdda üç gün zarfında cevap verilecektir."

2 — Ermenistan hükûmet-i cumhuriyesi Azerbaycan'da bulunan Rus

136 Büyük Millet Meclisi bu güzel kanunu yaptı; fakat maatteessüf riayet olunmadı ve İkinci Millet Meclisinde bu kanun lâğvolundu.

Levent Şahverdi Arşivi

Sovyet vekillerinden dahi âtideki notayı almıştır: "Sovyet Azerbaycan'ında devam eden muharebatın inkıtaı ile Azerbaycan arazisinde bulunan Ermeni asakirinin ihrac ve bütün Azerbaycan arazisinin tahliyesi Rusya Sovyet hükûmeti namına talep olunur. Bu nota tarihi vusûlünden itibaren 24 saat zarfında ifa edilecek, aksi takdirde Rusya hükûmetine ilân-ı harp edilmiş nazarıyla bakılacaktır. Bundan mütevellit mes'uliyet Ermenistan hükûmetine aittir."

3 — Ermenistan hükûmeti tarafından verilen cevapta edilen iddiaların doğru olmadığı gibi kaçamaklı bir yol iltizam edilmiştir.

4 — Büyük Millet Meclisi riyaset-i celilesine, Kolordulara, Trabzon ve Van vilâyetlerile Erzincan mutasarrıflığına, 15. Kolordu kıtaatına.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

Diğer malûmat tamimi:

Erzurum: 9/5/1336

Tamim

1 — Bolşevik kuvvetleri Tiflis ile Gence arasında Demiryolu üzerinde ve Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan hududlarının bileştiği mıntıkanın şimalindeki Salahlı İstasyonu'na vasıl olmuşlardır. Tiflis'in 35 kilometre şark-ı cenubisinde bulunan Karayazı İstasyonu'ndaki Gürcü kuvveti mıntıkadaki İslâmlar tarafından tard ve Tiflis'e ricate mecbur edilmiştir. Karadeniz sahilinde ilerleyen Bolşevikler de Gürcistan hududu dahilinde Gagri'ye yaklaşmışlardır.

2 — Batum'da çıkan *İslâm Gürcistanı* gazetesinin 4 Mayıs 1336 tarihli nüshasında okuduğuna göre Ermenistan'a taarruz etmek üzere Karabağ-Gence şosesiyle Bakü - Gence demiryolunun birleştiği mıntıkada tecemmu eden bolşevik kıtaatı Hamit Sultanof'un kumandası altındadır.

3 — Mezkûr tarihli gazeteye naazran Gürcistan Meclis-i Müessisanı Bolşeviklere karşı mukabeleye karar vermiştir. Tiflis, Ahıska, Ahılkelek, Borcalı mıntıkalarında idare-i örfiye ilân edilmiştir.

4 — Gürcistan seferberliği pek bati ve muvaffakiyetsiz olarak cereyan etmektedir. Ahali bolşevikler lehinde tezahürat göstermektedir.

5 — Batum'daki gaz depolarına vaziyet eden İngilizlerin yapmak istedikleri nakliyata Batum bolşevik komitesi mâni olmuştur.

6 — Gürcülerin Batum'u işgal teşebbüsleri Çürüksu'da toplanan yerli İslâm ahali karşısında akim kalmıştır. Çürüksu mıntıkası yerli milisleri teşkil ederek hududu bunlarla işgal ettirmiştir.

7 — Batum'daki Rum ve Ermeni tüccarları eşyalarını İstanbul'a kaçırmak için fevkalâde telâştadırlar. Ameleler kat'iyyen taşımamağa karar verdiklerinden dolayı bütün eşyalar gümrüklerde yığılıp kalmıştır.

8 — Büyük Millet Meclisi riyasetine, Kolordulara, Refet Bey'e, Trabzon ve Van vilâyetlerine, Erzincan mutasarrıflığına, 15. Kolordu kıtaatına.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

Levent Şahverdi Arşivi

Ermeni Harekâtı İçin Tekrar Müracaat

Büyük Millet Meclisi umûr-ı hariciye vekili Bekir Sami ve umûr-ı iktisadiye vekili Yusuf Kemal Beylerin hareket etmek üzere oldukları, muhassasatlarının itası zımnında meclis riyasetinden vilâyete gelen şifreden anlaşıldı. Vakt-i hareketlerini sordum ve Brestlitovsk ve Batum muahedenameleri ile diğer lüzumlu görülecek muahedeleri beraberlerine almalarını meclis riyasetine yazdım. Ermenilere karşı harekât mes'elesini Erkân-ı harbiyemle 9 Mayıs'ta bir daha tetkik ettim. Ekseriyet Gürcülerin Ermenilerle müttefikan hareketinden endişe ediyordu. Bunun halen gayr-i varid olacağını isbat ettim. Ve 6 Mayıs tarihli taleb olunan mütalaatımı âtideki şifre ile bildirdim:

Erzurum: 9 Mayıs 1336

Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

C. 6 Mayıs 1336. Şark cephemizde yapılacak harekât hakkında beyan buyurulan mütalaat yeniden mevzubahis ve tetkik olmuş ve hâdisat ve vekayi muhtasaran tahlil ve icmal suretiyle heyet-i celileye ber vech-i âti maruzatı icap ettirmiştir.

1 — 26 Nisan 1336 tarihinde Moskova'ya ve Bakü'ye iblâğ olunmak üzere ita buyurulan teklifnamede bolşevik orduları Gürcistan'ı bilfiil işgal veyahut herhangi suretle bolşevizm âmâl ve harekâtına icbar edilirse bizim de Ermenistan üzerinden yapacağımız bir hareketle ictinab ve tereddüt vaziyetinde görünen Azerbaycan hükûmeti islâmiyesini bolşevik zümre-i düveliyesine idhali taahhüt ettiğimiz münderic idi, fakat vukuatın daha seri cereyan etmesi üzerine Azerbaycan Bolşeviklere iltihak etmiş ve Gürcistan'ın seferberliği üzerine de bolşevik orduları şimalden ve Azerbaycan dâhilinden Gürcistan'ı tazyik ve ihataya başlamıştır. Şu halde bazı kuyûd ile ifasını taahhüt ettiğimiz muavenet-i fiiliye tatbik edilmeden bizim tarafımızdan şart olarak gösterilen Gürcistan mâniası onlarca taahhüt ve tekeffül-i fiiliye girmiş, Ermeni mukavemetini kesr taahhüdümüz bittabi borç kalmıştır.

2 — Sulh Konferansının hakkımızda ittihaz edeceği mukarreratın suret-i kat'iyede tavazzuh edinceye kadar düvel-i İtilâfiyeyi bizimle itilâf ihzarı imkânından mahrum etmemekten bahis buyuruluyor. Şüphesiz cây-ı mülâhazadır; fakat zümre-i İtilâfiyun sulh veya çizdikleri plânı tatbik için millete müracaat etmemeyi ve milletin meram ve âmâlini dinlememeye müstenit kat'î kararı verdikten ve Dersaadet'teki şebeke-i ihanetle de uzaklaştıktan sonra Millet Meclisi basıldı, dağıtıldı ve bugünkü vaziyet ihdas olundu. Bilhassa bu tarihden sonra artık devletin tâbi olacağı şerâit-i mukaddere ve girive-i izmihlâl her türlü menabi ve matbuattan muhtelif şekillerle neşir ve ima olundu. Rumeli'nin, Aydın Vilâyeti'nin, Adana havalisinin, Şark vilâyetlerinden tevessü edecek Ermenistan'ın ve mahrec-i bahrîsinin ve İstanbul'un şekil ve vaz'ı aşağı yukarı gösterildi.

Levent Şahverdi Arşivi

İtilâf hükûmâtının son günlerde sulh şerâitimizi arzu-yı milliye muvafık bir şekilde kabul edecekleri hakkında kavi vaadler ve hattâ kat'î teklifleri dahi olsa, bu teklif sırf bolşeviklerin Kafkasya'ya hâkim olmaları ve yakında bizimle temasa gelecekleri korkusu neticesidir. Yani şark akınının hiç olmazsa hududlarımızda durdurulması ümidi veyahut Ermeni-Gürcü mukavemetinin bizim de iştirakimizle çabuk kırılmaması için zaman kazanmak politikasıdır. Bolşeviklerin Ermeni - Gürcü mukavemetini kıramamaları halinde İtilâf'ın hakkımızda tatbik edeceği program yine eskisi gibi bizi paralamak, imha etmekten ibaret olacağına şüphemiz yoktur. Sulhü yalnız İtilâf hükûmatıyla yapmakla hayatı millîmiz ve istikbalimiz taht-ı temine alınamaz. Binaenaleyh bir cümle ile arz olunursa Anadolu'nun garpte hiç bir ümit ve istinadgâhı kalmamıştır. Bu mütalaattan sarfı nazar edilse dahi farz-ı muhal olarak İtilâfiyun bize sulhü Anadolu meclis-i kebirinin murahhaslarıyla yapacağız diye Dersaadet veyahut Antalya tarikiyle bir heyet-i mes'uleyi davet etseler buna şerâit ve eşkâl-i hazıra tahtında imkân ve ihtimal verilir ve bina-yı âmâl buyurulur mu?

3 — Bolşeviklerle şerâit-i müşareketimizin tebellür etmesi, hutut-ı esasiyenin tesbiti ve bize temin edecekleri maddi muavenetin tayin edilmiş olması ancak bir cevap ve talimatın gelmesine muhtaçtır. Hâlbuki Gürcistan tarikinin kapanması heyet-i celilenin 26 Nisan 1336 tarihli olan teklifnamesi nihayet 8 Mayıs 1336 tarihinde kaçak bir motorla Novorosisk üzerinden ve diğer üç sureti de diğer üç tarikle yola çıkarılabildi. Fakat mahalline vusulü ve muntazır cevabın bize varması bazı engellere uğrayabilir. Ona intizaren her şey tehir edilirse hâdisatın pek serî cereyanı gibi zirde arz ve tasvir edilmiş ahval ve ihtimâller karşısında pek korkulur ki zaman ve hareket hesabatında bir yanlışlık yapılmasın.

4 — Ermeni vukûatının âlem-i İseviyet nazarında fena ve aleyhimizde harekâtı mucib telakki olunması şüphesiz ki pek kıymettar mütalaadır. Hattâ Moskova'nın Bakü'deki komitesi bile bunu düşünerek malûm-ı devletleri olduğu vechile bizim Azerbaycan'la elele vermemiz için Ermenistan'ı geçmemizi bize karşı teklif ve muvafakat ederken bu hareketin vukuundan evvel Moskova'yı haberdar etmemizi ve bu sayede Moskova'nın lehimizde ve Ermenistan aleyhinde telsiz telgrafla yapacağı neşriyat ile bolşeviklerin kazanmış oldukları garp milletleri üzerinde zuhuru muhtemel fena tesirleri izale ettirmek lüzumundan bahseylemiş idi. Zaten cümlece malûm buyurulduğu üzere Nahcivan, Şerür, Sürmeli, Kop, Kağızman, Oltu gibi Ermenistan ile aramızda teşekkül etmiş olan İslâm hükûmat-ı muvakkatesinin uğradığı büyük Ermeni taarruzlarında bir seneden beri İslâmların gösterdiği müdafaa ve muvaffakiyet ve harekât-ı mütekabileyi Ermeniler daima Türk hududlarından gelen askeri ve siyasî idarelere atf ile bu hâdisatın mücrimi olarak daima bizleri tanımış ve ara sıra Dersaadet'le Azerbaycan'ın tekzib ve işaalarına rağmen efkâr-ı hariciye aleyhimizde sabit kalmıştır. Böyle olmakla beraber bu defa hamûle-i zarurâtın icbar ve davet eylediği harekâtımızı daha munis ve mahdud ve harice karşı intikalinde de esbâb-ı mucibesinin daha ehven ve

Levent Şahverdi Arşivi

mülâyim olması cihetlerini ihzar ve iltizam etmek lâzımdır ve bu temin olunabilir. Çünkü İslâm Bolşevik ordusunun Azerbaycan cenup mıntıkasına girmesi ve Gürcistan'ı diğer bir ordunun tazyik ve ihataya başlaması mahvolmaktan korkan Ermenistan halkını ve hattâ ordusunu ikiye ayırmış, bolşeviklik temayülâtı vüs'atli bir surette başlamış ve şimdiye kadar istilâ emelleri arkasında ve kanlı bir kıyafetle koşan Taşnak komitesi ve teşkilâtına muhasım vaziyetler almış ve bazı rical-i mühimme bolşeviklerle uzlaşmak üzere Azerbaycan'a gitmiştir. İşte bu cereyanı yine Ermeni elleriyle alevlendirmek ve hepsini birden bolşevikliğe sürüklemekle beraber Taşnaklar gibi daima hırs ve istilâ arkasında koşan bir teşkilâtın kökünü yine kendi elleriyle kazıtmak imkân re fırsatı bizlere teveccüh etmektedir.[137] O da mahdud bir mıntıkaya kadar ilerlemek ve bu zemin üzerinde binlerle beyannameleri Ermeni halkına neşretmek kâfi gelecektir. Bu suretle kin ve intikam değil bolşevik esasları yani mazlum ve masum insanları kurtarmak düstur-ı hâkim olacak ve bu sırada şimalden gelmekte olan Bolşevik ordusunun takarrüb harekâtıyla imtizac eyleyecek ve muvazi gidecek olan bu safhada hem Ermenistan'ın tevessül ve istilâ kanını yaşatan avamil-i muzırrası kendiliğinden cezasını bulacak hem de fiilen mahdud ve tabii bir mıntıkaya kadar olsun hareket ve takaddümümüz sayesinde bolşeviklere karşı hakkımız, emeğimiz, yüzümüz ve söylenecek sözümüz olacaktır. Fakat Ermenistan'daki bu dahili tahavvül ve temayülât serî bir cereyan neticesinde umumi bolşeviklik ilân ettirirse ihtimâlâtın en galibidir ki yakın günlerin birinde Kırmızı bayraklı bir tren Sarıkamış'a gelecek ve Ermenistan'ın bolşevikliği ilân edilmesinden naşî masun ve mahfuz bulundukları bildirilecek ve bizi bulunduğumuz duvarın arkasında eli bağlı bırakacak ve Ermenistan yine başımızda şekli hazırı ile ve bizim için âtiyen de tehlikeli vaziyetinde bir belâ gibi daim olacak ve bundan mâadâ bizim zaten madde-i asliyesi kendiliğinden sakıt kalan teklifnamemiz ve metalibimiz suya inecek ve bizden hiç bir hak, emek ve fedakârlık görmeyen bolşevikler bize: "Pek geç kaldınız!" diyeceklerdir. Şu halde garbin imhakâr bir taksim siyaseti bizi boğmağa çalışırken hâdisat, maddî, manevî bağlandığımız şarktaki ümit ve menabiden de sırf âtıl kalmakla bizi mahrum edecek ve bizi şimdi de bütün manasıyla mahkûm bir şekilde gösterecektir. Buna göre Anadolu'nun millî ruhunu, parasızlık, tazyik-i iktisadiler, siyasî buhranlar, dinî ve menfi cereyanlar, dahilî vak'alarla boğmağa, inhilâl ettirmeye uğraşan ve Denikin ordusunun bedbaht bir mümasilini yapmaya gece gündüz çalışan İtilâfiyûn ateşi ile şark mahrumiyetlerini karşı karşıya getirerek daha açık bir hesap ve muvazene yapmak lâzımdır.

5 — Esasen Brestlitovsk Muahedesi mucibince bize ait olan ve hemen ehl-i İslâm'dan ibaret olan Elviye-i Selâseyi işgal etmek hakkımızdır. Çünkü bolşeviklerle bu muahede yapıldığı gibi İslâm Kars şûrası tıpkı İstanbul'daki Meclis-i Millimiz gibi süngü ile dağıtılmış ve bir senedir ehl-i

137 Gümrü'nün işgalinde bu husus görülecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

İslam'a katliamlar durmamıştır. Arpaçayı'na kadar harekâtımız şimdilik götürülmese bile en az elyevm zaten bir senedenberi İslâm hükûmetlerinin elinde bulunan ve esas itibarile Aras-Kars çayı - Allahuekber Dağı hattına kadar yapılması zaruridir. Esasen Ermenistan bugünkü şekli ile de kalsa veya Bolşevikler tarafından bel' ve ilhak olunsa bizim şimdiki 93 hudud-ı hakanîsi mahz-ı felâkettir. İngiliz miralayı Rawlinson bile vaktile bir kaç defa münakaşamızda ber vech-i bâlâ hattın müteşekkil İslâm hükûmetleri ve milliyetleri ve tehlikelerin icabatı olarak en zarurî ve tabiî bir hudud olduğunu ve vukuat-ı müstakbeleyi durdurmak için böyle olması lâzımgeleceğini söylemiş ve mercilerine de yazmış idi. Bu mes'eleyi sulh konferansında ısrar ve müdafaa için esbab-ı mucibesiyle 21 Şubat 1336 tarihinde Harbiye Nezaretine ve Heyet-i Temsiliyeye yazmış ve .../.../1336 tarihinde de tekid eylemiş idim. Binaenaleyh vacibü'l-icra olan harekâtımız en az müteşekkil ve müstahzar bir hudud demek olan mezkûr hatta kadar derhal dayanmalıdır. Orada ahval ve avâkıba intizaren bolşevik ordularının kademelerile temas etmeli bu devre kadar müzakerât ve muhaberat belki yeni ve daha vâzıh bir safhaya dâhil olur. İşbu hatta varmakla ayrıca bir büyük fayda daha hâsıl olacaktır ki Ermenistan'da bolşeviklik gürültüleri arasında veyahut ona herçibâdâbâd takaddüm edebilecek bir buhran hengâmında masum ahali-i İslâmiyenin mümkün olabilecek derecede son bir satırdan geçirilmesi gibi kargaşalık, bu suret-i takarrüb ile zail olacaktır. Emr-i samilerinin son fıkrasında Ermenistan'a karşı yapılacak harekâtın tarafımızdan takviye edilmiş küçük hükûmetler milisleri tarafından ve şimal İslâm Bolşevikleri vasıtasıyla yapmayı işaret buyuruluyorsa şimâl bolşeviklerle hiç bir teması fiilî olmayıp bittabi Kumandamız ve metalibimiz carî değildir. Yalnız onların harekâtını ve saha-i icraatını telgraflardan ve istihbarattan takip ediyoruz.

6 — Bizi bu hatta kadar olsun harekâta geçmeye saik olan daha üç mühim âmil vardır. Ajansların ve kuvâ-yı takibiye kumandanlarının verdiği açık tamimler bazı muvaffakiyat tasvir ile beraber bütün halk ve asker Anadolu'nun merkez ve garbinde müteaddit isyanlar olduğunu göstermekte ve bu asker arasında fena cereyanlar ika' edip zaten terhis için teşne ve İstanbul vaziyetine bir çok manalar veren bazı askerlerimize firar hissini vermekte ve bilhassa vukuat mıntıkalarına ait askerler arasında müsellahan firar çoğalmaktadır. Halbuki kolordum ile bu havali halkı arasında şarktan gelen İslâm ordularının Anadolu'yu ve payitahtını düşman elinden kurtaracağı fikir ve kanaati esas itibarıyla carî olduğundan hâdisat ve şûûnat-ı dâhiliye ve gizli fena propagandalar ve şarkta karşı hareketten ictinab ile teehhürât devam ederse askerin firarı artacak ve bir kere de akıntı başlarsa zabtı müteassir olacaktı. Halkın maneviyatı da bozulacak ve Kuvâ-yı Milliye'ye karşı itimadı sarsılacaktır. Bundan maada Kürtlük umumiyetle şark harekât ve hâdisatına inkiyad ederek hiçbir ses çıkarmıyor. Onları bize bağlayan en kuvvetli düğüm Ermenistan'ın büyümesi ve istilâ tehlikesidir. Biz olduğu yerde durursak ve Ermenistan'ın da tekrar bolşevik unvanı altında Rusların kucağına atıldığı görülürse zaten her

Levent Şahverdi Arşivi

taraftan ve bilhassa İstanbul'dan muhtelif fitneler ve cereyanlar husulüne çalışılan Kürtlük muhit içinde hasbe'l-mevsim en ehven olarak şakavet ve asayişsizlik devri açılırsa artık o mıntıkada fenalıklar pek büyük mikyasta olur. Ve malûm olan ahval ve etvar-ı mahalliyeye mebni kuvâ-yı takibiye, kuvâ-yı tedibiye, Kuvâ-yı Milliye gibi şeyler de semeredar olmaz; oralara mutlaka ordu[138] kuvveti icabeder ki o zaman kolorduluktan çıkacak olan kütle-i askeriye vechesi gavail-i dâhiliyeye çevrilse dahi efrad asayiş teminine değil, memleketlerine savuşurlar. Bundan maada kolordu, heyet-i celîlelerinden aldığı 26 Nisan 1336 tarihli emir ve talimat üzerine Bayburt, Erzincan, Erzurum, Van gibi iaşe garnizonlarından kâmilen ayrılarak hudud mıntıkasında toplanmıştır. Ancak muayyen günler için mevadd-ı iaşesi vardır. Ondan sonra iki yüz kilometre geriden iaşe yetiştirilmesine ne imkân ne de vasıta yoktur. Sayılı günlerden sonra kolordunun iaşesini bâlâda arz ve tasvir olunan İslâm hükûmetlerinin mıntıkalarından ve her halde hudud-ı hazıramızın öteki tarafından temin olunacaktır. Pek fakir olan hudud mıntıkalarında başka suretle imkân olmadığı gibi iaşe merkezlerine tekrar rücu ve intizar dahi firarı daha makul bir surette teşci eder ve bu yüzden gayr-ı memûl ceriha açılır. Son üç ay zarfında Van valisi ile Beyazıt'taki fırka kumandanının verdiği raporlar Musul şimal-i şarkisinde İngilizlerin bir senedenberi ihzar etmekte olduğu Nasturi ve Ermenilerden mürekkep bir kuvvetin Van ve Rumiye havalisine hareket üzere bulunduklarını bildiriyorlar ki gayet mühimdir. Tebriz'den de bu havadisler gelmektedir. Artık Beyazıt hududlarında toplanan fırkayı tekrar Van'a çekmek elîm ve felâketli ve maneviyat nokta-i nazarlarından da pek fena olur. Asker durmaz. Bu havadisin sıhhati teeyyüd ederse ancak Kürt aşairini ve mahalli Kuvâ-yı Milliyesini bir dereceye kadar kullanıp düşmanın şimâle gelmesini batileştirmek ve şimâldeki muvaffakiyetler ve irtibatlar teessüsünden sonra cenubun icabatına bakmak en eslem tariktir. İşte hakiki vaziyet bundan ibarettir. Daha bir mülâhaza-i fevkalâde kalır ki bütün bu zaruretlerin neticesinde kolordunun harekete geçmesi lüzumu heyet-i celîlelerince de kabul ve tesbit buyurulunca meclisi âli-i millî, ahval ve avakıp nokta-i nazarından garp milletlerine karşı şark inkılâbâtıyla temasta bulunan şark Kuvâ-yı Milliyesinin ve bu kolordunun aksamının gayr-ı iradî olarak hududun öteki tarafına ve İslâm hükûmat-ı muvakkatesi mıntıkasına geçtiğini ve Anadolu'da tebeddül etmiş bir hal olmadığını ve Anadolu'nun kendi mukadderatı için daima salâbetkâr bulunduğunu ilân buyurmasıdır.

7 — Buraca yapılan tahlil bütün safahatıyla arz ve teşrih olunmuştur. Buna nazaran vükelâ-yı celile-i milletin son emir ve kararına ehemmiyetle intizar olunduğu maruzdur.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

138 341 (925) senesi Kürt isyanı ve sevkine mecbur olunacak kuvveti altı sene evvel pek doğru görmüştüm. Kürtler hakkında muhtelif lâyihalar verdim en sonu 1339 dadır. Fasıllarında görülecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

En az Arpaçayı'na (93 den evvelki hudud) kadar gitmekteki projemden sarf-ı nazar (Aras-Kars Çayı - Allahuekber) hattına kadar işgal için bile bin muhakeme ve mütalaa yapmak, ricalarda bulunmak, en nihayet de garip bir mülâhaza dermeyanına kadar varmak ne kadar teessürü mucip bir hal. Daha iki hafta evvel harekât için muvafakat olunması üzerine kıtaat yerlerinden hududlara doğru sevk olunduğu halde şimdi bunun manasını ara da bul. Ermeni katliamı, Avrupa Amerika aleyhimize İseviyet âlemiyle hücum eder diye rücu neden? Hududdaki muvakkat hükûmetler nasıl hareket yapar? Mevcudiyetlerini ancak bizim kuvvetimizden aldıkları halde muntazam Ermeni ordusuna nasıl taarruz ederler? Bolşevik orduları emri bizden mi alacaklar? Bereket versin ki seferberlik ilân etmedim. Fakat ne olacak? İaşe mahdud, para mahdud, gerimizde Kürdistan, ilerimizde Ermenistan!. Kıtaat da firarlarla erirse değil şark için bütün Anadolu için ölümdür. Teklif ettiğim hattın işgaline muvafakat etseler, bu hayırlı bir başlangıç olur. Artık hâdisat Kars'ın zabtını, Gümrü'nün zabtını ve daha ilerisini açacağına şüphem yok. Ben lâzımı kadar sarih yazdım. Gösterdiğim hattın işgalinde Gürcistan ordusunun da Ermenilere yardım etmeyeceğine, bundan endişe eden maiyetlerimi de inandırdım. Bence bütün Ermenistan'ı işgal etsek Gürcülerin bolşeviklerle temas dolayısıyla kıpırdayacak halleri yoktur. Bakalım millî hükûmetimiz ne karar verecek.[139] Geçen hafta Berat gecesi kandilini Meclis-i Milliye tebrik ve kıtaatımın hissiyât-ı tazimkârânesini arz etmiştim. 10'da samimî cevap aldım:

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Leyle-i beratın tebrikini mutazamınım telgrafnameleri üzerine heyet-i umumiyenin samimî teşekkürlerini arz etmeye memur edildim. Bu vazifeyi ifa ederken büyük bir hazz-ı vicdanî duymaktayım efendim. 9/5/1336
Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

11 Mayıs: Moskova Telsizini tamim ettim:

Erzurum: 11 Mayıs 1336

Tamim

8 Mayıs tarihli Moskova telsiz telgraf tebliğinden:

1 — Rus Sovyet hükûmetinin tebliğinde Lehistan sulhü için vukubulan teşebbüsatın müntec-i muvaffakiyet olmasını Leh kibarlarının istemediklerini ve binaenaleyh harbin devam edeceğini ve sovyetist Rusya'nın muzaffer olacağını bildirmektedir. Diğer bir tebliğ ile Cemiyet-i Akvam'ın teklifine verdiği cevapta da Sovyetist Rusya'ya karşı harb eden hükûmetlerin bundan sonra artık ümitsizliğe düştüklerini memnuniyetle karşıladığını ve Rusya'nın hal-i hazırına dair malûmat almak üzere Rusya'ya bir

139 12 ve 13 Mayısta aldığım şifrelerle adem-i muvafakat cevabı geldi. 15 Mayısta tekrar daha acı yazdım. Sırasıyla gelecek.

Levent Şahverdi Arşivi

heyet göndermek hususundaki Cemiyet-i Akvam kararını bu cemiyete dahil olan bazı devletlerin Rus milleti aleyhine muharebeden feragat ettiklerini tebşir eden mahiyette telakki eylediklerini, her ne kadar sovyetist Rusya gelecek olan gazete muhabirlerinin Rus misafirperperliğini suiistimal etmemek şartıyla vaziyet-i dahiliyelerini tedkike mütemayil ise de Sovyetist Rusya aleyhine edilen harbe silâh ve muallim göndermek suretile fiilen muavenet eden bazı hükûmetlerin murahhaslarının da Cemiyet-i Akvam heyet-i murahhasası meyanında bulunmalarından dolayı mehazir-i harbiyeyi calib olmakla hal-i hazır harp vaziyetinde böyle bir heyetin Rusya'ya girmesine müsaade edilemeyeceği bildirilmektedir. Kazan'dan bildirildiğine nazaran cehaletin tenkisi için hat üzerinde işleyecek hususî katarlarda seyyar mektep ve kurslar tanzim edilmiş ve büyük istasyonlarda birer seyyar Heyet-i Temsiliye tertip olunmuştur.

2 — Büyük Millet Meclisi riyasetine, Kolordulara, Refet Bey'e, Trabzon ve Van vilâyetlerine, Erzincan mutasarrıflığına, 15. Kolordu kıtaatına.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

Antep'teki muharebelerin devamı hakkında da gelen malûmatı tamim ettim:

Tamim

1 — Antep'in hemen cenubundaki Kurban Baba tepesi Kuvâ-yı Milliye tarafından bi'l-hücum zaptedilmiştir. Düşman tarafından esaslı bir surette tahkim edilen bu tepede birçok makinalı ve otomatik tüfekleriyle yüz kadar muhafız vardı. Aynı zamanda kasabanın garbindeki Kollej müstahkem mevziinin toplarıyla ve yüksek Ermeni evlerinden piyade ateşiyle himaye edilmekte idi. Hücumla baskın tarzında yapılmasından Kollej'e firar etmek isteyen düşman kısmen Kurban Baba'da yakayı ele vermiş teslim olmayan bir zabit ile kırk nefer maktul düşmüştür. Kuvâ-yı Milliyenin ziyaı altı şehit on iki mecruhtur. Düşmandan adedi henüz taayyün etmemiş otomatik tüfek, fransız tüfeği, cephane, bomba iğtinam edilmiştir. Antep'te kalan düşmanın bakiyesi Kollej binalarıyla Amerikan eytamhanesinde ve Ermeni mahallâtında tahassun eylemiştir. Antep Kuvâ-yı Milliye tarafından tamamıyla muhasaraya alınmıştır. Bundan başka Antep Akçakoyunlu yolu üzerinde Nagan Boğazı'nda Antep, Kilis yolu üzerinde Kızılhisar'da Kuvâ-yı Milliye müfrezeleri yerleştirilmiştir.

2 — Hâkim nikata yerleşen Fransızlar her gün şehrin muhtelif İslâm mahallâtına ve camilere ateş etmekte ve masum birçok İslâmların şahadetine sebebiyet vermektedirler. Geceleri de Ermeniler bomba ve gazlı paçavralarla İslâm, hanelerini ihrak eylemektedirler. Müdafaa-i nefs için İslâmların tahassun ettikleri Çınarlı Cami'in kubbesi Ermeniler tarafından delinerek derûnuna bomba atılmaya başlanmıştır.

3 — 16 Nisan'da Nizip'ten gelerek şehrin etrafındaki hâkim nikatı işgal eden Miralay Norman kumandasındaki kuvvetler, Kuvâ-yı Milliye nin

Levent Şahverdi Arşivi

tazyiki üzerine terki mevzi eyleyerek geri gitmişlerdir. Bunların Cerablus istikametinde gittikleri anlaşılmaktadır.

4 — Fırkalara yazılmıştır.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey'den gelen şifreli malûmat:

Konya: 9/5/1336

15. Kolordu Kumandanlığına

İzmir gazetelerinin Yunan gazetelerinden naklen bazı telgraflara göre:

1 — Konferansca İzmir hâkimiyet-i Osmaniye altında olarak Yunan idaresine bırakılmıştır. İzmir'in kendisine mahsus bir parlamentosu olacakmış. İki veya beş sene sonra rey-i âma müracaatla aidiyet-i kat'iyyesi tayin olunacakmış. Bu suretle idare olunacak mıntıka hududu şudur: Edremit Körfezi vasatından başlayarak Akhisar dâhiline bir hatt-ı hudud Akhisar'ın tarafından hemen cenuba ineceği silsileyi takiben Kuşadası şimaline varacaktır. Kuşadası, Aydın, Salihli Türkiye tarafında kalıyor.

2 — Yunanlılar on güne kadar garbî ve şarkî Trakya'yı işgal edecekler, diyor.

3 — İngiltere'nin Filistin ve Irak, Fransa'nın Suriye mandasına mukabil İtalya'ya ziraî menabii imtiyazı verilmek üzere Edremit'ten Afyonkarahisarı, Konya'yı ve Antalya'yı alan şekil, cenup mıntıkasına tahsis olunmuş ve Ereğli kömür madeni işletmesi de İtalya'ya verilmiş.

4 — 23. Fırka 7 Mayıs 1336 tarihli telgrafına nazaran Lâpseki ve Çardak nahiyeleri Tevfik Bey kumandasındaki mücahidin tarafından işgal edilmiştir. Tevfik Bey Edirne'de Birinci Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey'le telgraf muhaberesi yapmıştır. Buna nazaran Cafer Tayyar Bey'in İstanbul'a gelerek Sadrıazam ile görüştüğü hakkındaki İzmir gazeteleri münderecatı yalan olduğu anlaşılıyor. İstanbul hükûmeti Edirne'ye bir vali tayin etmiş fakat Uzunköprü'de tevkif edilerek Kuvâ-yı Milliye ile teşrik-i mesai ettiği takdirde memuriyetinin kabul, aks-i takdirde İstanbul'a iade edileceği Cafer Tayyar Bey tarafından tebliğ edilmiştir.

5 — Büyük Millet Meclisine, Kolordulara, Fırkalara yazılmıştır.

12. Kolordu Kumandanı Fahrettin

Kendi kendilerine mükemmel bir taksim! İzmir için iki veya beş sene vadede Türklerin tedricî yani medenî imhası için bir vade! Yunan için iki seneye ne hacet! Yunan idaresi ilânından bir kaç hafta sonra cihan-ı medeniyet huzuruna kirli yüzle çıkabilir ve rey-i âma hazır olduğunu ilândan utanmaz. Trakya'yı da işgal edecekmiş! Olabilir, fakat behemehal oraya bile geleceğiz ve değil İzmir, Edirne'de ebedî Türk kalacaktır.[140] 4, 5, 6 Mayıs 1336

140 Yunanlıların Trakya ve Edirne'yi işgal edecekleri tahakkuk edince 27 Mayıs'ta Edirne'ye ve Meclisteki hukukunun müdafaası için benim tarafımdan da vekil olmasını İsmet Bey'e yazdım.

Levent Şahverdi Arşivi

tarihli *Peyam* gazetesinde görünen malûmatı 3. Fırka bildirdi. Mühimleri şunlardır. Büyük Millet Meclisi riyasetine de bildirdim:

1 — Silâhlarından tecrid edilmiş olan Osmanlı sefâin-i harbiyesinin ihzar ve techizi merci-i aidince tasvib edilmiştir. Bu sefâin Kuvâ-yı Milliye ye karşı yapılacak harekâta iştirak için icab eden sevahile sevk edilecektir. Osmanlı torpidolarından ikisi 3 Mayıs 1336'da Marmara'ya çıkarak Karabiga sahilinde bulunan Kuvâ-yı Milliye'yi bombardıman etmiştir. Hükûmet lüzum görürse Hamdi Paşa'nın taht-ı idaresinde bir kolordu, tertibiyle Samsun havalisine karaya çıkacak ve Ankara üzerine yürütecektir.

2 — Kuleli İdadisi müdürü ve bir yüzbaşı, iki mülâzım, otuz nefer, yetmiş talebe ve sekiz süvari ve bir mitralyözü müstahsiben Çamlıca-Alemdağ tarikiyle gitmekteler iken o civar jandarma kuvvetleri tarafından tevkif edilmişlerdir.

3 — Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyasetine Nazif Paşa'nın istifası üzerine Hadi Paşa tayin edilmiştir. Harbiye Nezareti müsteşarlığına esbak İstanbul muhafızı Mirliva Rüştü Paşa, İstanbul Muhafızlığına da esbak Merkez Kumandanı Kaymakam Saffet Bey tayin olunmuştur.

4 — Anadolu ıslahat müfettişi Zeki Paşa neşrettiği bir beyanname ile halkı padişahın etrafına toplanmaya davet ediyor.

Aynı gazetelerde güya 3. Fırka zabitanından 21 imzalı ve ayrıca 63 imzalı iki mahzar gönderilerek ferman-ı hümayun ve fetva-yı şerifeye arz-ı itaat etmeyip halkı daire-i itaatten çıkaranları tel'in ettikleri vesaire gibi bir hezeyan da uydurulmuş, bunu gazete ve telgrafla fırka tekzib etmiştir. Bu gibi neşriyatla İstanbul'da ve Anadolu'da tesir uyandırmak gibi şeytanet düşünmüşlerse de terzil edilmişlerdir. Müşir Zeki Paşa'nın beyannamesini de aynen kaydediyorum. Tâ ki millet başındaki müşirlerin, vezirlerin bu inhilâl günümüzde namuskârane cesaret gösterecceklerine ve hiç değilse seslerini kesip bir köşede oturacaklarına ne haltlar ettiklerini görsünler. Memleketimiz taksim olunuyor, fakat bunu zorla yapacak İtilâf devletlerinin kuvveti yok. Başta Padişah olmak üzere bu köhne unsur düşmanlarımızın kuvve-i tediyesi oluyorlar. Gelip herkesin hissesini kendi elleriyle verecekler!... Bunlar mıntıkam sahillerine ayak basar basmaz, bir daha kurtulamayacaklar, kadir, kavi kapanlar kurulmuştur. Soluğu Erzurum'da alacak ve ifsadkâr uykularından uyandırılacaklardır.[141]

Müşir Zeki Paşa Hazretlerinin Hitabeleri

Muamelât-ı mülkiye ve askeriyede selâhiyet-i kâmile ile tayin buyurulduğum Anadolu fevkalâde müfettiş-i umumilik umûruna bitevfikihi-taalâ mübaşeret eyledim. Ecdad-ı muhterememiz bidayet-i teessüslerinde nasıl ki bani-i muazzamları etrafında toplanarak bir saltanat-ı muhteşeme teşkil

141 Geçen sene ordu müfettişliğine gelecek Müşir Abdullah Paşa gibi bu zat da bu vazifeden –İşin varacağı noktayı görerek– *sarf-ı nazar* etmişlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

etmişler, bu sayede nasıl ki asırlarca idame-i mevcudiyet eyleyebilmişler ise bizlerin de haiz-i hilâfet olan erike-i saltanat-ı karininde ilâ maşallahi taalâ yine mazhar-ı necat ve tevfikat olacağımıza imanım kavidir. Ve işte bu iman iledir ki ve bütün vatandaşlarımın ecdad-ı izamlarına hayrü'l-halef bulundukları kanaatiledir ki işbu vazifeyi deruhde eyledim. Hilkat-i âdemden beri gelip geçmiş akvam arasında mağlûbiyet acısını tatmamış hiç bir kavim yoktur. Ve yine tarihen sabittir ki felâketli günlerinde reis-i hükûmetleri etrafında sıkı sıkı toplanan kavimler inkıraz-ı muhakkaktan kurtulmuşlar, pek az zaman içinde taze hayat kazanmışlardır. Yoksa değil tehlikeli anlarda asude zamanlarda bile nifak ve şikak bir heyet-i milliyenin şüphesiz mucib-i felâketidir. Hususiyle makam-ı akdes-i hilâfetin bikeremi hüda karininde bulunmakla mübahi olan bizlerden nifakcûyâne ihtiras peşinde koşanlarımız yalnız vatanına, milletine fenalık etmekle kalmaz, namı sehaif-i tarih-i İslâm'da lanetler ile de kayd ve zapta geçer. İşte esnaf, rencber, asker, memur umum vatandaşlarıma bu tarik-i savabı hatırlatmaya müsaraat ediyorum. Vicdanımdan kopan şu nida-yı felahtan müteessir olmayıp da şu felâketli demlerimizde yine ihtirasat peşinde koşanlar mutlaka bir ihanet meyliyle Osmanlılığın eliyazubillâh izmihlâline savaşanlardır. Bu gibileri memleketin selâmeti namına bilâ-ihmâl pençe-i kanuna teslim edeceğim. Bu hakayıkı ve iğfal olunduğunu idrâk edenlere de yarım asırdan ziyade devam eden hizmetimi ve bilûmum arkadaşlarımca malûm olan ahde vefamı derhatır ettiririm.

Anadolu Fevkalâde Müfettiş-i umumisi Müşir Mehmet Zeki

12 Mayıs: Gürcistan karargâh-ı umumisinin ve Sivastopol Telsiz Telgraf tebliğinin verdiği malûmatı tamim ettim:

Erzurum: 12 Mayıs 1336

Tamim

1 — Gürcistan karargâh-ı umumisinin tebliğ-i resmî neşrine başladığı Batum'da münteşir 8 Mayıs tarihli İslâm Gürcistan gazetesinden görülen âtideki suretten anlaşılmıştır.

Gürcistan karargâh-ı umumisinden:

a) Batum ve Ardahan istikametlerinde tebeddül yoktur. Kırmızı köprü civarında Bolşevik ve Azerbaycan müttefik kuvvetleri ile kıtaatımız arasında muharebat başlamıştır. Poylu Köprüsü'ne Mayısın dördüncü günü akşamı taarruz eden düşman müfrezesi muhafızlarımız tarafından püskürtülmüş ve ertesi günü düşmanın bir zırhlı treni köprüye takarrüb eylemiş ise de ateşle mukabele görmüş ve köprü asakirimiz tarafından berhava edilmiştir.

b) Poylu köprüsü Tiflis'in 72 kilometre cenubu şarkisinde ve Azerbaycan Gürcistan hududu üzerindedir. Kırmızı Köprü kolorduca haritada bulunamamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

2 — Tiflis bolşevikleri Mayıs'ın ikinci gecesi otomobillerle Tiflis'in büyük caddelerinde dolaşarak yaşasın bolşeviklik diye bağırmışlar ve bir çok tezahüratta bulunmuşlardır. Aynı gece Mekteb-i Harbiyeyi basarak talebeyi de kendi taraflarına celbe muvaffak olmuşlardır.

3 — 10 Mayıs tarihli Sivastopol telsiz telgraf tebliğinden hülâsadır:

a) Nisan nihayetinde Macar kuvvetleri Yugoslavya hududunu tecavüz etmişlerdir. Bunlarla Sırp kıtaatı arasında kanlı müsademeler olmuştur. Belgrad hükûmeti bu vaka hakkında sulh konferansı nezdinde protestoda bulunmuştur.

b) Temeşvar'dan bildirildiğine göre Hırvatistan'daki inkılâp hareketi bir bolşevik inkılâbî mahiyeti almaktadır. Komünistler bir çok şehirlerde hükûmet-i mahalliyeyi kendi ellerine almışlardır. Agram şehrinde avam diktatörlüğü ilân olunmuştur. İnkılâb hareketi Belgrad ve Bosna Hersek'e de sirayet etmiştir.

c) Bükreş'teki Sırp heyetine gelen bir tebliğ-i resmîde Sırp kabinesinin sukut ettiği zikrolunmaktadır.

ç) İtalya'da umumî bir grev ilân edilmiştir. Büyük topçu depolarında bomba infilâkı vukubulmuş demiryolları üzerinde bombalara tesadüf olunmuştur.

4 — Mevsuk malûmata nazaran Batum'da İngiliz nüfuzu sukut etmekte ve hâkimiyet yerli ameleye intikal eylemektedir. Batum'daki Rumlar için Yunanistan'dan gelecek altı nakliye gemisine intizar etmektedirler.

5 — Büyük Millet Meclisi riyaset-i celilesine, Kolordulara, Refet Bey'e, Erzurum, Trabzon, Van vilâyetlerine, Erzincan, Beyazıt mutasarrıflığına, Kolordu kıtaatına arz ve tamim olunmuştur.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

Bolşeviklerin Gürcülerin muharebeye başlamış olması bizim için pek mühim bir hâdise idi. Bir taraftan sulhumuzun şeklinin anlaşılması diğer taraftan da Kafkasya vaziyeti artık bizim de Ermeni harekâtına başlamaklığımız için eşref saat dedikleri ânın geldiğini apaşikâr gösteriyor. Trabzon'dan da İstanbul gazetelerinin tatsız havadisleri geliyor: 7 Mayıs 1336 tarihli *Peyam* gazetesinden: "Yalova mıntıkasında Süleyman Şefik Paşa mühim muvaffakiyetler kazanmaktadır. Geyve Boğazı'nda 400 kişilik, iki top, altı mitralyozdan mürekkep bir çete tenkil edilmiş, bir çok maktul, toplar ve cephanelerini bırakarak mezkûr çete alelacele firar etmiştir. Düzce ve Hendek taraflarına sarkmak isteyen çeteler de kanlı bir surette püskürtülmüştür.". Gazetelerin neşriyatı şayi olduğundan herkes malûmat istiyor. Gazetelerde Kuvâ-yı Milliye ye çete denilmesine ve Süleyman Şefik Paşa'nın sözlerinin yalan olduğunu gazetelerle ve mektuplarla cevap verilmesi için 12'de Fırkaya şunu yazdım.

Üçüncü Fırka Kumandanlığına

Kuvâ-yı Milliyeyi çete tabiriyle güyâ tekelemek isteyen Peyâm'ın bu gibi neşriyâtına karşı Trabzon gazeteleriyle münasip cevaplar yazılmalı ve muhtelif iskelelerden İstanbul'a iyi ve fena bir çok kimselere imzalı

Levent Şahverdi Arşivi

imzasız mektuplar göndermek ve *Peyâm*'ın çete dediği bu kuvvetlerin Anadolu'nun millet ve ordusu olduğu muazzam İslam ordusunun yolda bulunduğu ve Süleyman Şefik gibi bir namussuz denînin *Peyâm-ı Sabah* ve *Alemdar* gibi alçak gazetelerin sözlerine inanılmaması lâzım geldiği şerh ve izah olunmalıdır.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

Kolordu efradından memleketlerine halkı ikaz için mektuplar yazdırılması için icap edenlere emir verdim.

Büyük Millet Meclisine de şunu yazdım:

Erzurum: 12/5/1336

Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

İstanbul'da intişar eden Peyam ve diğer bu gibi gazeteler Kuvâ-yı Milliye ve kıtaatı çete vesaire ile tavsif ederek Süleyman Şefik Paşa'nın bunlara karşı muvaffakiyetinden bahsetmektedir. Bunların gazete ve İstanbul'a gönderilecek mektuplarla münasip surette red ve tekzibini 3. Fırkaya emreyledim. Suret-i umumiyede bu namussuz insanları İstanbul muhitinde dahi terzil etmek için gelişigüzel bir çok kimselere imzalı, imzasız mektuplar gönderilecektir. Keza kolordu efradından dahi memleketlerine halkı ikaz edecek vechile mektuplar yazdırılacaktır arzeylerim.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

Tahran'dan 23 Nisan 1336 tarihiyle Times gazetesine verilen malûmatı da İstanbul gazeteleri yazıyor.

"İngiliz İran askerî komisyonu İran ordusunun ıslah ve tensikine dair raporundan: İran ordusunu İngilizler tensik edecekler, sebebi şimdiki Rus buhranı hitama erdiği ve İran ecnebi kuvvetlerin muavenetinden mahrum kaldığı zaman İran'ın şimalinde büyük bir Rusya veya az çok müstakil müteaddit hükûmetler teşekkül edebilir. Bunlara karşı İran'da sakin bilcümle kabailin kuvve-i harbiyeleri hesap edilerek âtideki teşkilât kararlaştırılmıştır: a) Cenubi İran silâhendaz kıt'asında 47 İngiliz, 191 İranlı zabit, 250 İngiliz ve Hintli küçük zabit, 5400 İranlı neferi. Bunun senevî masrafı 700.000 liraya bâliğdir. Bu para Hindistan hükûmeti tarafından veriliyor. b) Masrafları İran ve İngiltere tarafından müştereken ödenen Kazak Fırkasına Rusların İran'da iktisab ettiği nüfuzu idameye hâdim nazarıyla bakılmaktadır. Bu fırkanın mevcudu 58 Rus, İranlı zabiti, 66 Rus küçük zabiti ve 7556 İranlı neferden mürekkeptir. Senevî masrafı 19.151.000 kurondur. Bunun 12 milyonu bir zamandanberi İngiltere tarafından tediye ediliyor. c) 8400 kişiden müteşekkil İsveç jandarma hükûmeti yalnız İran hükûmeti tarafından kontrol olunuyor. ç) Asıl ordu 198 piyade bölüğünden 61 süvari bölüğünden, 11 batarya, 8 makinalı tüfek kıtaatından mürekkep olup 60.000 muharipten ibarettir.

d) İngiliz zabitleri dört sene için istihdam olunacaktır."

Levent Şahverdi Arşivi

İngilizler Çar taraftarı Rus zabit ve küçük zabitlerini istihdam ederek İran'ı idare-i askeriyeleri altına alıyorlar. Bizim memleketimizden İtilâfın diğer doymazlarına birer ziyafet-i medeniye(!) çekmekle en mühim olan Boğazlarla beraber İran'ı Hindistan malikânesine zam ve ilhak esaslarını kuruyorlar. Fakat ziyafette kumandanlarının boğazlarına Türk süngüsünün batacağı tarih pek uzak değildir. Bugün (12'de) İstanbul'da erkân-ı harbiye-i umumiye ikinci şubede memur bir erkân-ı harpten gelen 5 Mayıs 1336 tarihli mektupta bildirilen mühim malûmatı Büyük Millet Meclisi riyasetine yazdım:

Erzurum: 12/5/1336

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

5 Mayıs 1336 tarihli İstanbul'dan mevsuk menâbiden alınan malûmatın hülâsasıdır:

1 — Şimdiye kadar İstanbul'da Kuvâ-yı Milliye'yi tenkil için teşkil ve sevkettikleri kuvvetlerin mecmuu bir alay piyade, yedi bölük mitralyöz, iki batarya top olduğu söylenmektedir. Mamafih bu kuvvetlere İstanbul hükûmetinin emniyet ve itimadı yoktur.

2 — Bir kaç torpido ile Hamidiye kruvazörü ihzar edilmiştir. Turgut zırhlısı da hazırlanmakta imiş.

3 — Yakup Şevki, Nurettin ve Kâzım Paşalarla Ferit Paşa arasında tarafeynin telifi için müzakere cereyan etmektedir.

4 — Hususat-ı mühimme yeni teşkil edilen erkân-ı harbiye-i hususiyeden geçmektedir.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

10 Mayıs tarihli ajans 12'de geldi. İlk millî hükûmetimizin beyannamesiyle bazı havadisler yazıyor ki kısmen 12. Kolordudan bildirilmişti: Asıl mühim olan Bolu-İzmit havalisinden hiç malûmat verilmiyor.

Ajans

Sabah ajansı: Vekiller Heyeti beyannamesi. Dün Büyük Millet Meclisi huzurunda okunan beyannameyi ber vech-i zir telhis ediyoruz. Beyannamenin mukaddeması şöyledir: Milletin maruz bulunduğu ahval-i fevkalâdeden dolayı nazarî, karışık ve uzun süren mesai ve muamelâta mahal olmadığı malûm-ı âlileridir. Meclis-i âlileri namına işe başlamış olan heyet-i icraiyemizin deruhde ettiği mesai vatanın selâmeti hilâfet ve saltanatın istiklâl ve nüfuzunu milletimizin pür şan ve şeref bir tarihi zafer ve vahdete istinad eden beka ve mevcudiyeti gaye-i ulviyesine matuftur. Bu itibarla deruhde ettiğimiz vazifeyi bu gayelerin istihsaline kadar milletin vahdet ve tesanüdüne güvenerek atıldığımız bir cidal diye kabul ediyoruz. Bu cidalda en büyük silâhımız milletin istiklâline matuf

Levent Şahverdi Arşivi

olan hakk-ı meşru-i tabiisini müdafaa emrindeki azim ve sebatıdır. Bu azim ve sebatını tecelligâhı meclis-i âlinizdir. Siyaseti hariciyemizde istihdaf ettiğimiz maksad bugün payitahtımızı esaret ve tahakküm altında bulunduran devletleri evvelce İstanbul'da in'ikad etmiş olan son Meclis-i Meb'usanın müttefikan tanzim ve tesbit ettiği ahd ve Misak-ı Millî dairesinde istiklâlimize hürmetkar kılmaktır. Mukarrerat-ı sulhiyenin kabul ve tasdik-i nihaisi bittabi heyet-i muhteremenizin ittihaz buyuracağı karara tâbidir. Siyaset-i dahiliyemizde bütün mesaimizin hedef-i müştereki milletin vahdet ve tesanüdünün muhafazası ve emniyeti umumiyenin tesisi ve takrirdir. Tesvilât-ı hariciye ve dahiliye ile ihdas edilen vukuatı hainanenin bir suret-i müessirede izale ve imhasıyla asayişin her yerde ve acilen teminini en büyük bir vazife telâkki etmekteyiz. Emir ve idarenin her vechile şâyân-ı emn ve itimad eyadi-i azm ve iktidarda bulunması cümle-i âmâlimizden olmakla meclis-i âlilerinin bunu âmir ve müeyyid olarak tanzim edeceği mukarrerat bittabi azim ve şiddetle tatbik olunacaktır. Gerek siyaseti hariciye ve gerek vaziyet-i dâhiliyemizin istilzam edeceği tedabir-i askeriye ve bir mecrayı salimde cereyan edebilmek için Kuvâ-yı Milliye teşkilât-ı muntazamaya ilhak edilerek resmî bir mahiyete koymak üzere tedabir-i mukteziyeye tevessül edilmiştir. Beyannamenin bundan sonrasını şöyle hülâsa edelim: 1- Siyaset-i milliyede halkın refah ve saadeti düşünülecektir. Dost devletlerin menafi-i iktisadiyesini kabul ederiz. Umûr-ı sıhhiye ve muavenet-i ictimaiyede azamî kavaid-i sıhhiye ve ictimaiye namına ve frengi ile sıtmanın tahdid-i mazarratına çalışılacaktır. Maarif işlerinde çocuklara dinî ve millî bir terbiye vermeye ve mevcut mekâtibi hüsn-i idareye bakılacaktır. Teşkilât-ı adliyede hükkâmın terfih ve hâkimi münferit usulüyle cürm-i meşhudlara üçer kişilik hâkimi müctemi usulü tercih olunacak ve adalet halkın ayağına kadar götürülecektir. Lâpseki ve Çardak kaza nahiyeleri 3 Mayıs sabahı Kuvâ-yı Milliye ve tedibiyenin Tevfik Bey kumandasındaki müfrezeleriyle işgal edilerek isyandan tathir edildi. 2- Hükûmet-i merkeziye tarafından Edirne'ye gönderilen vali Kuvâ-yı Milliye tarafından tevkif edilmiştir. Mumaileyh Kuvâ-yı Milliye ise teşrik-i mesai ettiği takdirde memuriyeti kabul ve aksi takdirde adem-i kabul emriyle İstanbul'a iade edilecektir. Edirne vilâyeti ikinci defa olarak İstanbul hükûmetine kat'ı alâka eylediğini ilân etmiştir. 3- 3 Mayıs İzmir'de Gaziemir Tayyare İstasyonundan hareket eden üç Yunan tayyaresinden birinin makinası sakatlanmış ve müteakiben benzin deposu ateş alarak tayyare ve râkibleri Giritli Manuel Todoraki ile Manisalı İlya Dunda yanmışlardır. Muhterik tayyare ve râkibleri İzmir civarında Seydiköyü'ne sukut etmiştir. 4- İzmit'te silâhları alınan efradın beş yüzü mütecaviz olduğu ve henüz vapurlardan çıkarılmamış olan topların ihracından sarf-ı nazar edildiği ve aralarındaki Rum, Ermeni askerlerin de bu vak'a üzerine civardaki gayr-ı müslim kariyelere firar ettikleri ve bunların silâhlarıyla firarına İngilizlerin bi'l-iltizam müsamaha eyledikleri ve müslüman efradın silâhları alınırken alenen müslümanlara karşı kendilerini sevk etmeye çalışanlara lanet ve Süleyman Şefik Paşa'ya hakaret etlikleri bildirilmek-

Levent Şahverdi Arşivi

tedir. 5- Hürriyet ve İtilâf'ın hususî talimatı Damat Ferit Paşa tarafından tevdi olunmuş ve bir hayli propaganda evrakını hamil eski meb'uslardan bir şahıs İnebolu'ya çıkmış ve orada tevkif olunmuştur.

10 Mayıs 1336
Ajans

Hükûmetin Kuvâ-yı Milliye teşkilâtını kuvâ-yı muntazamaya ilhak kararı pek muvafık bir karardır. Bu hatayı vaktiyle Heyet-i Temsiliye iyi düşünmeden yapmıştır. Bugün değil bir asır evvel bile harbi ancak muntazam orduların görebileceği kat'î surette tesbit edilmiş bir düsturdur. Zabitlik, kumandanlık asrımızda daha nazik bir şekil almış, uzun tahsil, uzun tecrübe ve istidad gibi esaslarla âmirlerin tayin ve tesbiti kat'i bir kaidedir. Kendi harplerimizde de Kuvâ-yı Milliyeciliği pek acı tecrübe etmemize rağmen nasılsa bu müthiş hata yapıldı. Geç kalmakla beraber tashihi büyük memnuniyeti muciptir. Kuvâ-yı Milliye sözü herhangi bir askerî hareketi setr için harice karşı bir klişe olabilir, fakat kıtaatın teşkilât ve silsile-i meratibini hüsn-i muhafazada pek kıskanç olmalıyız. Verilen malûmata gelince: Değil mes'ul kumanlara halka dahi kâfi değildir. Kulaktan gazete ve mektuplardan, gelenlerden, zan ve tahminlerden, propagandadan halk arasında müthiş dedikodular olurken Erkân-ı Harbiye-i Umumiyemizin işi daha esaslı tutması lâzımdır. Hususiyle Harb-i Umuminin son devrinde halktan ve hattâ kumandanlardan vaziyet saklandıktan sonra günün birinde: "Her şey bitti, yapanlar da kaçtı!" neticesi herkesi korkutuyor. Ve aleyhimizde bu kabil bühtanlar da yer buluyor. Ben haricî ve dâhilî lâzımı kadar malûmat alıyor ve alâkadarları ve lâzımı gibi halkı tenvir ediyorum. Halkın dimağlarını başkalarının bezetmesine ve gelişigüzel işlemesine seferde ve hazarda Erkân-ı Harbiye-i Umumiye katiyen müsaade etmeyecek tedbirler alınalıdır. Bu gün Ankara'da bir telsizin değil almak hattâ harice neşriyat yapacak vechile hazırlanamaması dahi ne büyük bir eksikliktir. İstanbul'un sinesinde ne kadar iş adamlarımız gömülü kalmıştır. Harb-i Umumi'de bu makinaları işletenler 16 Mart hâdisesine kadar Ankara'ya atılamaz mı idi. Kaç kere yazdım, ikaz ettim. Biz Türklerden hakikaten işi teferruatıyla önünden düşünenlerimiz ne kadar az. Teferruatla kullandığı makinanın istikbalde lâzım gelecek en ufak parçasıyla meşgul olanlara memleketimizin ne büyük ihtiyacı var.

12 de Nuri Paşa'nın 2 Mayıs tarihli bir mektubu Beyazıt'tan şifre ile bildirildi: Halil Paşa Bakü'de imiş, Nuri Paşa Karabağ'da imiş, Halil Paşa'nın Kafkas ordusu kumandanı olacakmış![142] Ermenistan'da 11 Mayıs'ta bazı bolşevik kıyamları olduğu ve bazı yerlerde bolşevik oldukları ilânları yapıldığı ve müsademeler olduğu haberi geldi.[143] 11 Mayıs vukuatça bereketli bir gün

142 Bolşeviklerin Gürcülerle muharebeye başladıklarını 7 Mayıs Gürcü gazeteleri yazıyordu. Ermenilerle de müsademeye başladıkları bir zamanda Nuri Paşa'nın Bolşeviklerle müsademeye girişmesi ve Gence, Karabağ'da bolşevik askerlerine ansızın kıyamlar yapılması hatır ve hayale gelir bir iş değildir.

143 Taşnaklar isyanları bastırmışlar bazı bolşevik Ermeniler 25 Mayısta Oltu mıntıkasında bize iltica ettiler.

Levent Şahverdi Arşivi

imiş! Düvel-i İtilâfiye muahede-i sulhiyemizi bir ay müddetle, tasdik olunmak üzere, İstanbul hükûmetine tevdi etmiş!... Milletsiz hükûmete muahede-i sulhiye verilir mi? Bu bizim lehimize oldu, bütün millet o felâket fermanını okuduktan sonra daha ziyade intibaha gelecektir. Bugün 12 Mayıs'ta harekâtın lüzumu hakkındaki şifrelerime şu cevap geldi :

Ankara: 10/5/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine 5/6 ve 6/7 Mayıs 1336 şifreye

1 — Meclis-i Millinin nokta-i nazarı, esas bolşeviklerle temas ve maddî ve fiilî bir ahd-i müşterek temininden evvel tarafımızdan hudud haricinde harekât-ı askeriyeye başlanmaması merkezindedir. Binâberin akdemce de arz ve iş'ar kılındığı üzere ileri harekâtın böyle bir itilâfa taliki zaruridir.

2 — Bekir Sami ve Yusuf Kemal Beyefendiler yarın Erzurum'a müteveccihen Ankara'dan hareket ediyorlar. Oraca kendilerine ilhak edilecek olan askerî azanın ihzar buyurulmasını rica ederim.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

10 Mayıs'ta hareket lüzumunu mufassal delilleriyle yazmıştım. Acaba bu mütalaalarım Ankara efkârında bir tahavvül yapmadı mı? Yukarıki şifre daha evvelkilere cevap olduğundan şunu yazdım:

Erzurum: 12/5/1336

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

c. 10 şifreye,

1 — İleri harekât hakkındaki 9 Mayıs tarihli mufassal şifreli maruzatımın cevabına muntazırım.

2 — Bekir Sami ve Yusuf Kemal beyefendiler ne vasıta ile hareket ettiler. Müşarünileyhümânın sür'atle Erzurum'a muvasalatlarını temin için bir binek otomobiliyle bir kamyonet Suşehri'ne kadar gönderilecektir. Suşehri'ne kadar da 3. Kolordu veya Amerika otomobillerile tesri-i hareketlerinin temin buyurulmasını rica ederim.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Şark Harekâtı Hakkında Ankara'nın Cevabı

13 akşamı istediğim şifreye cevap geldi:

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara:12-5-1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Hududun tecavüzüyle şarktan gelen harekete iştirâk hususundaki iş'arat-ı devletleri Heyet-i Vekilece büyük ehemmiyetle nazar-ı dikkate alındı. Heyet-i Vekile kararı kat'î itası için nıkatı âtiye hakkında mütalaa-i samilerine tekrar müracaatı münasib gördü:

1 — Kızılordu Ermenistan ve Gürcistan hududuna geldikleri halde bizim temini muavenetimiz için henüz bir müracaatta bulunmamışlardır. Hâlbuki buna imkân bulabilecekleri tahmin edilmektedir.

2 — Ermenistan'a taarruz hareketimizi İtilâf devletleri ve Amerika ilân-ı harb kabul edecek ve ihtimâl ki memleketin aksâm-ı garbiyesinden ve agleb-i ihtimal Trabzon'dan taarruza geçecekferdir. Bu umumî işgale karşı Şark harekâtına iştirâk eden kuvvetlerimiz garbı sıyanet için ne kadar zamanda serbest kalabileceklerdir. Bolşeviklerin bu takdirde maddî, serî muavenetleri ne olabilecektir. Bolşeviklerle aramızda henüz bir mukavelename yapılmamış olduğundan muavenetlerinden emin olabilir miyiz?

3 — Trabzon'a terk olunacak kuvvetin bir İngiliz ihracına mukabele ve müdafaaya kifayet edememesi halinde bütün memleket dâhilindeki tereddüdün aleyhimize inkişafı varid-i hatır oluyor. Ermeni ve Gürcistan hududlarına temas eden kızıl kuvvetlerin miktarı ne kadar tahmin edilmektedir.

4 — Heyet-i Vekilenin ve hattâ bir dereceye kadar Büyük Millet Meclisi kararını istihsal etmeden harekete geçmek mes'uliyetini mahzurlu görüyorum. Bu kararın istihsalinde mukabil temin edilecek menafiin bir ittifakname ile tesbit edilmiş olduğunu ifade etmek lüzumu anlaşılmaktadır. Mevcudiyet-i milliyemizi tehlikeye de vaz edecek bir mahiyette olacağı bedihi bulunan San Remo mukarreratının da yakınlarda tebliği münteşir ve binaenaleyh Meclisçe karar ittihazı karibdir efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

14 Mayısta mutad cuma günü Çocuklar Ordusu teftişini müteakip 36 atlıdan mürekkep Cafer Bey Müfrezesini yeşil bayrağıyla yola çıkardım. Firarileri en yakın hükûmet-i mülkiye veya müfrezeye teslim edecekler, benim Kumandamda Yeşil İslâm ordusu geliyor diye propaganda yapacaklar.[144] Yollardaki büyük mevkilere açık telgrafla yeşilordu müfrezesinin hareketini yazdım, resmî makamlara kuvvetini bildirdim. 15 de gelen şifreye cevap yazdım:

144 Bu müfreze kumandanı Cafer Bey'e muârız olanlar teşyide bulunmadığı gibi bu gibi çetecilere mevki veriyorlar diye dedikodu yaptıklarından ikinci bir müfrezeyi sevk için bu gibileri sıkıştırdım. Otuz atlı kadar bir müfreze daha göndermeye muvaffak olduk.

Levent Şahverdi Arşivi

Erzurum: 15/5/1336

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

C. 12/5/1336. Emir buyurulan dört maddeye sırasıyla cevab ber vech-i âti maruzdur: İşbu cevabımla beraber 7/8 Mayıs 1336'da Bolşeviklerin Gürcülerle akd-i sulh ettikleri mes'elesinin dahi nazar-ı dikkate alınmasını istirham eylerim:

1 — Kızılordudan henüz bir müracaat olmamıştır. Böyle bir tahriratın yolda olması ihtimali olduğu gibi, daha bir müddet salimen bize gelememesi ihtimali de vardır. Nitekim biz daha ziyade istical ettiğimiz halde kolay kolay isâl edemedik.

2 — Bizi taksim ve imha için itilâf devletleri kuvvet bulunca sebeb ve bahane bulmakta ibraz-ı maharet etmektedirler. İzmir, Adana ve İstanbul'un işgalindeki esbab gibi. Eğer takat ve kuvvetleri olsa idi Şark vilâyetlerimizi de işgalden bir gün dahi gecikmiyeceklerdi. Binaenaleyh bizi kâmilen imha için vakt-i merhununa yani zait düşeceğimiz ana intizar ettikleri zannındayım. Gerek bugünkü vaziyetinde ve gerekse Ermenistan'a taarruzda 15. Kolordunun gerek Trabzon'a ve gerekse garbe karşı yapacağı hareket farksızdır. Bugün garbe karşı birşey yapılamaması ve hattâ Trabzon tehlikede kalırsa oraya dahi fazla kuvvet gönderememesi mahza karşısında fırsat gözleyen Ermeni kuvvetinin bulunmasındandır. Bunun içindir ki kolordunun plânı Trabzon veya garp işgaline karşı şarka taarruz esasına göre yapılmıştır. İstanbul'un işgaline karşı bu taarruzun icrasına mâni olan her tarafın karla kapanmış olması ve vaziyet-i iaşemizin müsaadesizliği idi. Garbın en büyük tehlikelere düşmesi halinde dahi 15. Kolordu ancak şarka taarruz yapabilir. Garbe hareket şarkın da istilâ ve hercümerce uğramasını ve garba giden kıtaatın da dağılmasını mucib olur. Ve bi'n-netice memleketin istinad edecek bir yeri kalmaz. Bolşeviklerin garbe bilfiil muavenetleri hakkındaki tasavvurat şimdilik kat'î olamaz. Yalnız Ermenilerin ezilmesiyle 15. Kolordu pek kavi olarak garbe döner ve belki de bir hayli İslâm kıtaatı da birlikte getirebilir.

3 — Trabzon'a terk olunacak kuvvet ne olursa olsun bir ihraca mâni olamaz. Fakat ihrac edilecek kuvvet de ne olursa olsun dahile kolayca ilerleyemez. Ermenilerin mağlûbiyeti ve İslâm kuvvetleriyle ittihadla Trabzon işgali mukayese olunursa muvakkat kalacak olan işgalin pek ehven kalacağını zannederim. Bendeniz mes'elenin en mühim ve hayatî cihetini Ermenilerin mağlûp edilmesinde buluyorum. Ve ancak herhangi bir kuvvetle takviyesi halinde bunlara taarruz etmemeyi muvafık buluyorum. Yani zaif bulduğumuz gün Ermenileri ezmek ve bunları artık Türkluğe zararlı bir kuvvet halinden çıkarmak bize borçtur. Çünkü Ermeniler bizi zayıf bulunca behemehal bize taarruz edeceklerdir. Nitekim Yunanlılar zayıf buldukları İzmir'i böyle mahvettiler. Bugün Ermeni ve Gürcü hududlarında Kızılordu'ların miktar-ı hakikisi kat'î bilinemiyor. Yalnız Kafkasya'yı işgal eden üç ordu olduğunu muhtelif menâbi'den haber almıştık; fakat bugünkü vaziyet henüz mechulümüzdür.

Levent Şahverdi Arşivi

4 — Bendenizin istirhamımı lâyıkı vechile izah edemediğim anlaşılıyor. Evvelâ şunu arz edeyim ki hiç bir zaman heyet-i vekilenin karar ve emrinden hariç çıkmadım. Ve böyle bir düşüncede dahi bulunmadım. Bütün felâketlerimizin şahsî ictihadların vatan ve millet için hayırlı zannıyla atılan hatvelerden geldiğini her zaman hatırlıyor ve icabedenlere maruzatta dahi bulunuyorum. 9 Mayıs 1336 tarihli maruzatımın altıncı maddesinin son fıkrası hareket, heyet-i celîlelerince kabul ve tesbit buyurulunca meclisin bu bâbda harice karşı yapacağı neşriyat idi. Şifrede bir noksanlık varsa iş'ar buyurulmasını istirham eylerim. Emir buyurulan mevâddın cevabını arz ettim. 9 Mayıs tarihli maruzatımda esbâb-ı mucibe mezkûrdur. Bendenizin istirham ettiğim mes'ele herhangi bir teehhür-i muhabere ile zuhur edebilecek son fırsatı kaçırmamaklığımızdır. Meselâ bolşeviklerin Ermenilere karşı muayyen bir noktadaki taarruzunun ve bizden de muavenet tekliflerini alırım veyahut muayyen bir müddet zarfında Ermenilerin bolşeviklerle sulh akdedecekleri binaenaleyh bizim de hiç olmazsa bir sevkü'l-ceyş hududunu yani Aras-Kars çayı-Allahuekber hattını hemen tutmaklığımız lâzım gelir. Aksi halde Ermeni askerinin bulunacağı mıntıkalar Ermenistan addolunur. Bu gibi fırsatları arz etmek, cevap almak herhangi bir arıza neticesi bir kaç gün teehhür ederse gayr-ı kabil-i telâfi elîm bir zararı kendi elimizle millet hesabına kaybetmiş oluruz. Âcizlerine verilecek selâhiyetin su-i istimal edilmeyeceğine ve bendenizin her türlü harekâtımda hisli değil hesaplı olduğuma itimad buyurulursa vatan ve millet hesabına şu son fırsat günlerinde yüz güldürücü kârlar kaydedilebileceğini ve her tarafta kan ağlayan milletin hiç olmazsa şark tarafını artık emin görmekle müsterih ve istikbalden ümidvar kalabileceğini arz eylerim. Herhalde böyle bir selâhiyet verilse dahi her bir hareketi daha evvelden arz etmek ve heyet-i celîlelerinin emirlerini telâkki etmek tabiidir. Bendeniz lâzımı gibi maruzatta bulundum. Emir ve iradeleri ne yolda ise ona göre idare-i umur edeceğimi kemâl-i hürmetle arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

Mustafa Kemal Paşa'nın son cevabı ile benim şu cevabım vaziyet-i umumiyeyi ve kendi vaziyetimizi ne kadar aykırı gördüğümüzü pek âşikâr olarak göstermektedir. Mustafa Kemal Paşa Meclis Reisi olmadan hiç de benden aykırı düşünmüyordu. Bilâkis Heyet-i Temsiliye halinde iken kış ortasında - yakın mazimizde bir Sarıkamış felâketi varken - hemen harekete geçmek için yazıp duruyordu. O zaman Ermenilerin Gürcüler ve belki de İngilizler tarafından daha hudud boylarında takviyesi de pek muhtemeldi. Trabzon'a İngiliz, Amerikan debarkmanlarından da korkulduğu bildiriliyor. Acaba Heyet-i Temsiliye halinde iken bu daha muhtemel değil mi idi? Garp işgallerine karşı siyanet için kolordunuz ne kadar zamanda serbest kalacak diye endişe olunuyor. Acaba Heyet-i Temsiliye halinde iken bu endişeye mahal mi yoktu? Hükûmetin ve bir dereceye kadar da Millet Meclisinin reyini almadan hareketin mes'uliyeti ihtar olunuyor. Acaba bir Millet Meclisi ve

Levent Şahverdi Arşivi

onun hükûmeti var iken Heyet-i Temsiliye bu mes'uliyeti neden düşünmüyordu. O zaman mes'ul bir hükûmetin bu mes'uliyeti deruhde etmesini teklif eden bendim. Şimdi de hükûmetin emri hilâfına hareket yapmayı ben teklif etmedim, bu endişe nedendir?.. Bolşevikler Kafkasları cenuba aşmadan evvel hareket yapmamak ne kadar basiretkâr bir iş ise şimdi de hareketten ictinab etmek o kadar basiretsizliktir. Gürcülerin sulh yaptığı söyleniyor, Ermeniler de bunu yaparsa ve bilhassa Rusya ile birleşirse ne olacak. Harb-i Umumi'de büyüklerimizin daima kendilerinden büyük fakat havai muazzam projelerle uğraştıklarından ince ince düşünmemeleri ve vâki olan ihtarlardan da uyanamamaları bugün Zengezor mıntıkasını bizimle Azerbaycan arasında bir sed bıraktı ki bugün sebeb olanlar ıztırab-ı vicdan içerisinde kıvranıyorlar. Bugün de son fırsat günlerindeyiz. Acaba bu sefer de büyük diye başımıza aldığımız arkadaşlarımız tarihimize yeni bir gaflet mi yazdıracaklardır. Şifremin nihayetinde "Son fırsat günlerinde kan ağlayan milletin istikbalinden ancak Şarkı emin görmekle müsterih olacağını" yazdığımın sebebi budur. Ben hiç bir zaman teşekkülüne bir esas olduğum millî hükûmetin sözüne rağmen iş görmeyi aklıma getirmedim. Bunu da şifremin son satırlarında bir daha tekid ettim. Gerçi İstanbul'da ve Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa'ya şark hakkındaki tasavvurlarımı söylemişim. Fakat bu herhangi bir hükûmetsizlik halinde yani bizi istilâ siyaseti başlar ve bir hükûmet teşkil edemezsek zarurî bir vaziyetti. Fakat millî bir hükûmet tesisi ve şahsî ictihadlarla vatan ve milleti felâkete sürüklemek tarihini tekrara müsaade etmemek hakkındaki düsturumu da bildirmiştim. Nitekim İstanbul'da Millet Meclisi mevcut iken gayr-ı mes'ul olan Heyet-i Temsiliye namına diye Mustafa Kemal Paşa'nın da bu gibi arzularına karşı pek samimî nasihatlerde bulunuyordum. İşte bu şifremde bu noktayı derhatır ettirmek için "İcab edenlere maruzatta dahi bulunuyorum." kaydını yazdım. Cevabını kendi kalemimle yazdım ve Mustafa Kemal Paşa'nın şifresiyle yazdığım cevap hakkında alakadar arkadaşlardan gece mütalaalarını sordum. Aldığım cevap şu oldu: "Şark hareketini Heyet-i Temsiliye halinde iken Mustafa Kemal Paşa mevsime ve ahvale bakmadan istemesi İtilâf devletlerinin İstanbul meclisi ve hükûmetini imhaya vesile olsun için olduğuna şüphe kalmıyor. Şimdi millî hükûmetin reisi olan Mustafa Kemal'in şark hareketiyle temin edeceği bir şey kalmamıştır. Bilâkis parlak bir zaferin mevkiini sarsacağından endişe ediyor. Cephe kumandanlığı teklifine cevap verilmemesi de bir delilidir." Bu ne acı bir ithamdır. Acaba hâlâ kolordu kumandanlığı vaziyetinin tashih olunmaması da bundan mıdır? Bu halin doğurduğu bir mülâhazadır. Bakalım temadi edecek münakaşalarımız bunu daha ziyade açacak mıdır? Herhangi parlak bir muzafferiyeti müteakip benim muzaffer ordumla birlikte Ankara'ya giderek talihin felâketli misallerini yapacak kadar küçüklük yapmayacağımı birçok bilenler gibi Mustafa Kemal Paşa da bilmelidir. Daha ilk günden ben samimî vaziyetimi göstererek onu samimî ellerimle tuttum. Artık meşru bir hükûmet şeklinden sonra daha ziyade hürmette bulunacağımı kabul etmelidirler. Bütün kıtaatım gitse dahi ben şarkın irfan sahasındaki inkişafına mütevaziane hizmeti

Levent Şahverdi Arşivi

en büyük emel biliyorum. Mademki muhaberelerimizin şekli, fikirlerimizin aykırılığı ortaya bir feci nazariye çıkarmıştır, işte söz veriyorum ki Mustafa Kemal nihaî zaferi kazanmadıkça Ankara'ya giderek kendini tedhiş eden bir şekle sebeb olmayacağım. Yazdığım şifrede hissiyât-ı mutavaatkâranemi de lâzım gibi arz ettim.[145]

Şark hareketinden rücû'un istikbal için her ümidi kapayacağını anlatmaya çalışırken ve bazı hasis hislerin bizi hareketten men ettiğini düşünerek meyus olurken 16 Mayıs'ta Mustafa Kemal Paşa'nın 15 Mayıs tarihli şifresi kolordumun garbe hareketi hakkında aklımın bir türlü ermediği mütalaatı ortaya atıyor. Bu ve buna yazdığım cevap şunlardır:

Ankara: 15/5/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Gayet aceledir.

1 — Mudurnu civarında iki günden beri devam eden müsademe sevk olunan müfrezenin kolbaşısı dün akşam muvasalat etmiş olmasına rağmen bugün yeniden ve şiddetli başlamış ve 10 evvelden beri telgraf hattının inkıtaından usâtın Mudurnu'yu işgal ettikleri istidlâl olunmuştur. Muharebenin cereyanına ve neticesine dair başka malûmat yoktur.

2 — Sivas'ın Yenihan civarında 7-8 yüz kişi toplanarak Padişahla Kuvâ-yı Milliye arasında muharebe ve müsademeye mahal vermemek ve padişahımızla suret-i muslihanede mes'eleyi hall u fasletmek istediklerini vesaireyi havi Sivas vilâyetine dün bir talepname vermişler ve taarruz edilirse mukabele ve müdafaa edileceğini ve Samsun'da kuvâ-yı tenkiliyeye arz-ı hürmet ve umum gruplarını muavenete davet eyleyeceklerini ve kıtaatın silâhla köylerine firarlarını temin eylediklerini bildirmişlerdir. Bu hâdise bütün memlekete şamil İngiliz teşkilât-ı irticâisinin mühim bir safhası olup hâdiseyi serian halledecek kâfi kuvvet Sivas ve Tokat'ta mevcut olmadığından maatteessüf sür'atle ittisaa pek müsaittir. Az zamanda bütün vasatî Anadolu'nun bu tuğyana kapılarak hududların ecânibe bilâ-mukavemet açık kalması ihtimal dâhilindedir. Trabzon - Erzurum istikametinin de böyle bir fesada yatak olması istidadı olduğu malûmdur. Son alınan haberlere göre Aziziye civarında da bir hareket bulunduğu Kayseri'den bildirilmiştir.

3 — Bu vaziyete göre mütalaa ve tedabir-i âliyelerinin iş'arını rica ederim. Biz herşeyden evvel bütün kuvvetimizle memleketimizin tesanüd-i

145 Yunanlılara karşı pek şanlı muzafferiyata rağmen hakkımdaki hislerin tebeddül etmeyeceğini ve bir gün İzmir'de İstiklâl Mahkemesi müdde-i umumisi lisanından: "Daha ilk günden beri Kâzım Karabekir Paşa Mustafa Kemal Paşa'ya karşı her müşkülü çıkardığı, onu daha Erzurum Kongresi'nde dahi riyasete getirmemeye çalıştığı... yani rakibi olduğu" gibi garip fakat yukarıdaki muhaverelerden çıkarılan neticeyi müeyyid iddiada bulunacağını acaba kim hatıra getirebilirdi. 926 senesi Haziran 22'den Temmuz 13'e kadar mevkufiyetim, muhakemem, iddianame ve bunu tekziben Başvekil İsmet Paşa'ya mektubum ve şifahî mülâkatımız ibret levhalarıyla doludur.

Levent Şahverdi Arşivi

dâhiliyesini muhafazaya muvaffak olursak hududlarımızı kurtarmaya muvaffak olacağımız kanaatindeyiz. Binaenaleyh kolordumuz kıtaatı ile dahi herşeyden evvel irticai imha edecek surette garbe doğru harekât ve tertibat düşünmek mecburiyetindeyiz. Bundan maada bütün ifsadatı dahiliyenin kuvvetlerimizi dâhilde muattal bırakarak hududlarımızı ecnebilere teslim için mürettep olduğuna eğer Erzurum halkı hakikaten kani iseler bunlar civardaki hattâ uzaktaki halk ve ulemaya mütemadiyen mektuplar ve telgraflar yazarak mühim irşad vazifesi yapabilirler. Cevabına muntazırım efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

Bu vaziyete 12 tarihli 13 akşamı gelip 14'de okuduğum âtideki şifreyi de ilâve etmeli:

Ankara: 12/5/1336

Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Trabzon Valisi Hamit Bey'in tavır ve muamelesi kendisinin işten çektirilmesini zarurî kılmaktadır. Dâhiliye Vekâletince münasip bir zat bulununcaya kadar şimdilik vilâyet umûrunun vekâleten Üçüncü Fırka Kumandanı Rüştü Bey tarafından deruhde edilmesi münasib mütalaa kılınmaktadır. Zat-ı samilerince de tensip buyurulduğu takdirde tebligatı resmiyede bulunulmak üzere iş'ar-ı keyfiyet buyurulması mercûdur.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

Yukarıki şifrede "Trabzon - Erzurum istikametinin de böyle bir fesada yatak olması istidadı olduğu malûmdur" deniyor, üç gün evvel yazılmış şifrede de esbabı izah olunmadan Trabzon valisi Hamit Bey'in oradan kaldırılması lüzumu bildiriliyor. Hâlbuki 13 Mayıs'ta Trabzon vali ve ahalisinin Büyük Millet Meclisine ve kabul ettikleri siyaset esasına hürmetkâr olduklarını tahkikatıma istinaden yazmıştım. Benim bilmediğim birşey varsa sarih yazılması pek lüzumlu bir şeydir. Fakat mıntıkamda korkulacak birşey olmadığını ben daha iyi bildiğim için fazla bir şey sormadım. Hamit Bey hakkında 14'de verdiğim cevap şudur:

Erzurum: 14/5/133[illegible]

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Trabzon valisi Hamit Bey'in celbiyle vilâyet umûrunun 3. Fırka Kumandanı Rüştü Bey'in deruhde eylemesi pek muvafıktır. Yalnız esbâb-ı celp olarak müşarünileyhin Büyük Millet Meclisi azasından olduğu ve ahiren Trabzon'dan gönderilen iki milletvekilinin de şahadeti meclisçe pek hazin tesir bıraktığı cihetle Trabzon ahalisinin itimad ve teveccühüne

Levent Şahverdi Arşivi

mazhar Hamit Bey'in Meclis-i Millide bulunmasının münasip olacağı tarzında bir cemile gösterilmesinin muvafık olduğunu arz eylerim.[146]

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Garpta büyüyen tehlike nedir ve nedendir? Meclis-i Millî İstanbul'da basılmış dağıtılmış. Ankara'da yeni Millet Meclis-i millî hükûmet teşkil etmiş ve işe başlamıştır. Bu vaziyet bizim için ne kadar kuvvetlidir. Gerçi bugün iki hükûmet var, fakat İstanbul'daki, padişahın ve İngilizlerin emrinde, Ankara'daki milletvekillerinin emrinde, müşterek olan bir şahsiyet varsa Padişah! Ankara bu adamı beyhude yere masum göstermek hatasında bulundu, şimdi o Ankara aleyhine eline geçeni saldırıyor. Acaba halkımız irşad ve tenvir mi olunamıyor, yoksa Trabzon - Erzurum istikametinden olduğu gibi tevehhümle bazı kimselerden haksız şüphe neticesi şedit icraat mı işi büyülttü. Esaslı surette ancak bu son şifreden biraz vaziyeti anlayabildim. Acaba vukuat tevessü edinceye kadar hükûmet de işin farkında mı olmadı. Gerçi Mustafa Kemal Paşa ve bazı arkadaşlarımız, değil bugünkü gibi iki hükûmet varken hattâ İstanbul'da bir de meclis varken millî hükûmet tesisi fikrinde ısrar ettiklerine nazaran bugünkü vaziyeti düşünmemiş olmalarını kabul ederim. Ancak vaziyetin meydana çıkmasından sonra olsun ittihaz olunacak tedbir makul olmalıdır. Şarktan benim kolordum nasıl garbe gider? Bu vaziyet düşmanlarımızın arayıp da bulamadığı bir iş değil midir? Bütün kıtaatın firar etmesine ve halkın müthiş bozgunluk yaparak millî felâkete sebeb olacakları ne kadar aşikârdır. Daha geçende Van'daki 11. Fırka merkezinin fırkanın tahaşşüd ettiği Beyazıt'a naklini gören vilâyet ve halk ne telâşlar ediyordu. Bugün yapılacak tek bir iş varsa o da Ermeni hareketini bir an evvel bitirmektir. Ben selâmeti ileri harekette buluyorum, Ankara bu yeni formülü ile yegâne millî istinadgâh olan benim kıtaatımı da geri hareketle kat'î felâkete yürüyor. Vakitsiz ihtilâllerden ve şark hareketinden bahseden azimkâr Mustafa Kemal Paşa şimdi ahvalden şaşırmış, ümitsiz bir insan gibi hatır ve hayale gelmez tehlikeler düşünerek vahim yanlışlıklara gidiyor. İşte cevabımda hata ettikleri veya düşünemedikleri esasları sarih yazmakla bugünkü mühim vaziyette kendilerine sükûnetle tatbiki halinde muvaffakiyet-i kat'iyeye müntehi olabilecek samimî bir talimatname göndermiş oluyorum:

Erzurum: 16/5/1336

Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

15/5/1336 tarihli şifre cevabıdır:

Garpta büyüyen tehlikeye karşı mütalaa-i âcizi ber vech-i âti arz olunur:

146 Bu Hamit Bey hakkındaki evrak bir dosya teşkil etti. Mustafa Kemal Paşa'nın muteaddit şifrelerinden başka 23/24 Mayıs 1336'da Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa'nın 9 Haziran 1336'da Erkân-ı Harbiye Reisi İsmet Bey'in de şifreleri geldi. Nihayet 23 Haziran'da Vali Hamit Bey Trabzon'dan hareketle Ankara'ya müteveccihen yola çıktı. O tarihlerde, bu babda bir hülâsa kaydettim.

Levent Şahverdi Arşivi

1 — Kuvâ-yı asiyenin henüz fiilen giremediği aksâm-ı vatanda halkı iyice emin kulaklarla dinlemek ve tebdil-i kıyafet etmiş zabitlerle, ulema ile müessir ve mütemadi propaganda yaparak muhalefete müstait efkârı ikna etmek ve daima lehimizden ayırmamak lâzımdır. Mevcut felâketleri anlatmakla beraber İngilizlerin milletimizi birbirine düşürerek geriye kalan memleketimizi de işgal edeceğini hâlbuki millet yekvücut olursa İngilizlerin bu sene her tarafta perişan olarak memleketlerine kaçacaklarını halk diliyle neşretmelidir. Yanık destanlar da faydalıdır.

2 — Mevcut asker ve Kuvâ-yı Milliye'yi mümkün mertebe toplu ve kuvvetli tutmak ve mevcudun kuvâ-yı âsiye ve ecnebiye karşısında bulunan aksamını gayet ihtiyatlı ve idareli kullanmak ve memleket dahilinde bulunan aksamını da isyana müstait efkâr ve eşhası tazyik ve tehdide muktedir halde bulundurmak.

3 — Elimizdeki asker veya Kuvâ-yı Milliye ile muarız bulunan halka taarruz etmemek ve ancak taarruza karşı müdafaa ve mukabelede bulunmak.

4 — Dâhildeki ahaliye bütün memurin ve asakir ve Kuvâ-yı Milliye tarafından hürmet ve merbutiyet gösterilmek suretyile muamele olunmak ve ahalinin her nevi işini büyük bir alâka ile takip ve sür'atle intaç etmek ve kendilerine her yerde rahim, şefik muamele etmek ve dinî ve an'anevî Anadolu'nun ayranını kabartmamak.

5 — Gerek kuvâ-yı âsiyeye, gerek dâhildeki ahaliye hitaben milletin en buhranlı ve hayat memat saatinde padişahın başımıza geçmek ve milleti inhilâlden kurtarmak üzere Anadolu'ya davet olunduğu ve esir değilse gelmesi lüzumu ve gelmediği takdirde iradesine sahip olmayıp İngiliz süngüleri altında iradeleri imzaladığı neşrolunmak, padişaha hitaben de milleti birbirine kırdırıyorsun eğer esir değilsen Anadolu'yu teşrif et. Gelmediğin takdirde İngiliz süngüleri altında imzaladığın iradelerle her gün binlerce İslâm kanı dökülüyor tarzında açık bir beyanname yazılmalıdır.

6 — Sivaslı Emir Paşa gibi nüfuz sahibi zevat, müessir olacakları menatıka meselâ Aziziye taraflarına gönderilerek oradaki Çerkes ahali kazanılabilir.

7 — Şark ahalisi vaziyete hâkimdir. Ve bu kanaatle bize tamamıyla taraftar ve hadimdir. Hududda mütehaşşit kuvvet onların bu kanaat ve rabıtalarını kavileştiriyor. Şark halkı ve uleması da yazacakları şedit ve müessir telgraflar ve hitabelerle vasatî Anadolu halkını ikaza çalışacaktır.

8 — Harekâtta en mühim husus arz olunduğu üzere kuvâ-yı âsiyeye karşı eldeki kuvveti parça parça sevkden ictinab olunarak mevcut kuvvet ile icab ederse kazılacak siperler gerisinde kuvâ-yı asiyenin taarruzu beklenir ve bu suretle duçar-ı hücum olduğundan dolayı maneviyatı yükselecek olan asker ve Kuvâ-yı Milliye ile mukabil darbe vurulur.

9 — Samsun sahiline bir ihracı haiz-i ehemmiyet görmüyorum. 3. Kolordudan tasarruf olunacak kuvvetle Sivas'ta kuvvetlice bir müfreze bulundurulmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

10 — Yenihan'da toplanan ahaliye Samsun'da kuvâ-yı tenkiliye olmadığı söylenmeli ve icap ederse makina başında telgrafla görüşülerek ikna ve isbat ve padişahla tavassut isteyenlerin padişahı Sivas'a davet etmeleri teklif olunmalı ve herhalde muslihane zaman ve taraftar kazanmalıdır.

11 — 15. Kolordu kıtaatı ile her şeyden evvel irticai imha edecek surette garbe doğru tertibat ve harekâtta bulunması imkânı maatteessüf bugün mevcut değildir. Bu kanaatin hilâfına garbe kıtaat sevkine teşebbüs olunsa muhakkaktır ki bize taraftar ve hâdim olan şark ahalisi bizi Ermenistan'a mı çiğneteceksiniz, hududu bırakmanıza sebeb nedir? Diye askerin boynuna sarılır ve onu durduramazsa kendisi de çoluk çocuk hicret eder. Şüphesiz bu vaziyet her vakit müterakkib-i fırsat olan Kürtleri derhal kıyam ettirir ve ahalinin muhalif ve isyana müstait aksamını ayaklandırır. Bu halde 15. Kolordunun bu vilâyetler ahalisinden olup ancak Ermenilerden intikam almak arzu-yı şedidiyle hudud boyunda sabırsızlanan aksamı derhal terk-i vazife eder ve ailesi başına geçer. Mütebaki kalan vasati Anadolu efradı ise zaten firara çoktan hazır ve ocağına mütehassir olduğu için onlar da savuşurlar, yani kolordum inhilâl eder. Ve şimdiye kadar elde tutulabilen şark vaziyeti de alt üst olur, artık hiçbir taraftan felâh ve halâs ümidimiz de kalmaz. Dâhilî tesanüd için kolordumun Sivas veya Ankara muhitine kemâl-i muvaffakiyetle varması ve iş görmesi farzedilse dahi şarkın tehlikeye duçar olması halinde hududların muhafazasına artık imkân kalmaz. Çünkü memleketin şümendöferleri yoktur ki herhangi bir kuvveti istediğimiz zamanda istediğimiz tarafa nakledebilelim. Nitekim İzmir ve Adana felâketlerine karşı 15. Kolordu seyirci kalmaktan başka bir şey yapamamıştır. Diğer bir nokta daha nazar-ı dikkate alınmalıdır: O da, kâmilen Hasankale şarkında tahaşşüd etmiş bulunan 15. Kolordu Anadolu merkezine bir aydan evvel müessir olamaz. Bu zaman zarfında ise şarkın ve dolayısıyla bütün memleketin selâmet veya felâketi takarrür edecektir. Şu halde kolordumu hayat ve mematımızın takarrür edeceği şu zamanda göreceği tarihî bir hizmetten mahrum bırakmak nazar-ı teemmüle alınmalıdır. Bilâkis Gürcülerin İngilizlere ilân-ı harb ettiği ve binaenaleyh Ermenilerin yalnızca karşımızda kaldıkları bir anda şarka hareket edilirse az zamanda Ermeniler bir daha bizim için muzır olmayacak bir hale konur ve maneviyatı tamamıyla yükselen kıtaat ve bunlara iltihak edecek Azerbaycan İslâm kuvvetleri ve şark ahalisi ve aşairiyle beraber ve müsterih ve gözü arkada kalmayarak büyük bir kuvvetle garba pür-neş'e koşar.[147] Ermenilerle olacak muharebenin sebebini hâlâ yaptıkları İslâm katliamıyla Ermeniler ihzar etmiştir. Ermenilerin bu İslâm imhası ve neticede muharebenin zuhuru bütün Anadolu halkında bir tesir ve kısmen olsun bir ittihad hâsıl edebilir. Bütün milletler için bendenizin zannım

147 Muhaberatla vakit geçirdiğimiz bu günlerde teklifim vechile harekete geçseydik, kıtaatım en geç 31 Mart 1337 İkinci İnönü Muharebesine ve hiç değilse Eskişehir'in sukutundan evvel behemehal garbe yetişebilecek ve pek mümkün idi ki Sakarya ricatı da olmayacaktı. Neticede zafer-i kat'î de belki bir sene evvel olabilirdi. Yukarıki teklifim ve 15 Mayıs teklifim cevapsız kalınca 30 Mayıs'ta daha acı yazdım. Aksi cevap aldım. O tarihde yazılıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

ihtilâfat-ı dâhiliyenin izalesi ancak haricî yeni bir müsademe ile mümkündür. İzmir, Adana ve hattâ İstanbul vak'alarına millet alıştığından tabii geliyor. Bir Ermeni harbi ise yeni bir tesir yapabilir. Ermenistan dâhili de karmakarışık olduğundan harici devletlerin bize hücumunu da mucip olmaz. Olsa dahi bu hücum zayıf bir kıpırdamak olur. Şedit dahi olsa bu taarruz milletin daha kavi intibah ve ittihadını mucip olacağı maruzdur.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Yazdığım şeyler faydalı surette tatbik ettiğim ve kısmen de sükûnetle düşündüğüm hakikî vaziyetlerdir. Telkin ve ikna, irşad ve tenvir herşeyde esastır. Vurmak, kırmak, almak, kaldırmak gibi tehdidler daima işi azdırır. Meselâ Trabzon Valisi Hamit Bey'in oradan kalkması lâzımdır. İyi, sebeb nedir? Sebeb varsa bile kendisini kırmamak, izzet-i nefsini rencide etmemek lâzımdır. Aksi halde yoktan halkın lisana gelmesi işten bile değildir.[148] Aleyhimizdeki propagandalar, paralar, kuvvetler bizden pek kudretlidir. Bizim haklı olduğumuzu halkımıza anlatmalı, daima anlatmalıdır ve daima taraftar kazanmalıdır. Bu mes'ele Sivas Kongresi esnasında da az kaldı daha fena bir şekilde patlayacaktı. Asıl ana mesele Ermeni harekâtı idi, Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa, Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Bey gibi en muktedir kumandanlarımız bugünkü ahval-i müşkile içinde şaşırmamalı veyahut herhangi bir vehme kapılmamalı. Vaktimiz artık beyhude geçiyor. Yeni malûmat Gürcülerin Bolşevik olup İngilizlere ilân-ı harb ettiğidir. Gerçi bu bir havadistir, belki de yalan çıkar, fakat bunun ehemmiyeti yoktur. Ergeç olacak vaziyet budur. Ermenistan içerisinin karışıklığı malûmatı mevsuktur. Herhalde şark hareketinin gerek kendi vaziyetimizden ve gerekse haricî vaziyetten naşi tam sırasıdır. Ben tarihî vazifemi yapmakla beraber Harb-i Umumideki feryadlarıma bedel kaybolan fırsatı düşünerek çok meyus ve muztarip bulunuyorum. 17 Mayıs malûmatını tamim ettim:

17 Mayıs 1336

Tamim[149]

1 — Bolşevikler muzafferen Tiflis'e dâhil olmuştur. Guri şehri ile Tiflis - Batum hattı üzerindeki kasabaların birçoğu ele geçmiştir. Bunun üzerine Gürcüler, akd-i sulhe mecbur olarak Sovyet hükûmetini ilân etmişlerdir. Gürcülerin İngilizlere ilân-ı harb ettiği de bildirilmektedir.

2 — Bir ihtilâl neticesi Erivan'da Hatisof kabinesi sukut etmiştir. Taşnaklarla Osmanlı Ermenileri hükûmeti ele almıştır. Dâhilde iğtişâş tezayüt etmiş ve İslâmlara karşı katliam da başlamıştır. Zengibasar'la Kars

148 Trabzon'da da valimizi vermeyiz gibi bir kıpırtı başlangıcında, tedbirli bir hareketle susturuldu. Millet Meclisi Reisinin ve hükûmet erkânının arzuları yerine getirildi.

149 Birinci madde teeyyüd etmedi. Bizim Ermeni harekâtından sonra Gürcülerle Bolşevikler harb ettiler. Menşevikler mağlûb oldu, Gürcistan da Bolşevik zümreye dâhil oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

civarından kurtulabilip de iltica eden İslâmlar mezalimin derece-i vahşetini kemâl-i sûzişle hikâye etmektedirler. Ermenilerin bolşeviklik perdesi altında diğer menatıkta da katliam yapacakları hissedilmektedir.

3 — Büyük Millet Meclisi riyasetine, kolordulara, Refet Bey'e, Erzurum, Trabzon, Van vilâyetleriyle Erzincan mutasarrıflığına, Beyazıt mutasarrıflığına, 15. Kolordu kıtaatına.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Bugün Rus sahra toplarının (Evvelki sene Rus ordusunun ric'atinde Ermenilerden igtinam olunan) ders endahtında bulundum. Bizim sahra toplarına faik yalnız daha ağır. Cephanesinin mebzul olması memnun olacak şey. Faaliyette dört top var. Top başına on bir bin yüz kırk dört atım var. (Esliha ve mühimmatımız hakkında münasip bir de malûmat yazacağım.). Endaht esnasında bir saat kadar fındık büyüklüğünde dolu yağdı. 18 Mayısta yürüyüş cedveli mucibince 9. Fırkanın sonu olan 29. Alay Erzurum'dan Narman'a hareket etti, teftiş ve teşyi ettim. Şarktan bugünkü vaziyette garba kıtaat alınması felâket olacağı ve bunun yerine Ermeni hareketinin yapılması muvafık olacağı hakkındaki cevabıma muvafakat cevabı ümid ettiğimden cephe kumandanlığı hakkında 3. defa olmak üzere şu şifreyi Erkân-ı Harbiye-i Umumiyeye yazdım:

Erzurum: 18 Mayıs 1336

Ankara: Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine

Aceledir.

Büyük Millet Meclisi riyasetine 28 Nisan 1336 tarihli şifre ile arz ve 6 Mayıs 1336 tarihli şifre ile de tekiden istirham olunan Şark cephesi ve geri vezaifi kumandanlıklarının tasdiki ile cevabının sür'atle itasına delâlet buyurmanızı rica ederim. Çünkü ya teklif olunan tarzda veya Müdafaa-i Milliye Vekâletince takarrür ve tebliğ edilecek diğer bir şekilde vezaif taksim edilmedikçe muamelâtın karib olan hareket zamanında değil halen bile tedvir ve ifasında pek ziyade karışıklık olmaktadır, efendim.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Şark Cephesi Kumandanlığı Meselesi

Acaba harekâta müsaade olunacak ve bu üçüncü teklifime cevap verilecek midir?[150] Şark mıntıkasında bir orduluk kıtaat vardır. Mütarekede 9. Ordunun ismine 15. Kolordu denilerek ordunun tedricî lağvına gidiliyordu. Dört fırka ve bir orduluk kıtaat-ı merbuta var. Erzurum müstahkem mevkii, sahra şümendöferleri, aşiret kıtaatı gibi yalnız askerî vezaif bile kolordu teşkilâtını istilzam ederken valilere varıncaya kadar hâlâ Millet Meclisinin dahi

150 Cevap verilmemiştir. 30 Mayıs'ta bir daha harekât için yazdım.

Levent Şahverdi Arşivi

- Heyet-i Temsiliye'de olduğu gibi - benimle idare umûrunun zarurî olduğu bu devirde - vaktiyle verilmiş ve ilân edilmiş karara rağmen - Mustafa Kemal Paşa'nın bu makul ve muhik olan tekliflerime cevap vermemesini nasıl tefsir ettiğini hatıratlarında okumak ne meraklı bir şeydir. Bu işte birinci derece alâkadar makam ve mes'ul zatlar olan Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Bey de acaba bunu nasıl tevil edeceklerdir. Bugün askerliğin en basit kavaididir ki kendisinden kıdemsiz bir insanın âmir tayin olunması kıdemli madûna sen istifa et! demektir. Hâlbuki insansızlıktan ve şarktan ayrılamamak ehemmiyetinden naşî ben Ankara'da vazife almayı aklıma bile getirmemiş ve Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezareti için vaki teklifine de beni şarktan ayırmamak lüzumunu düşünerek Ali Fuat Paşa'yı ve sonra da Fevzi Paşa ve İsmet Bey gelince birini Harbiye Nezaretine diğerini Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyasetine teklif etmiştim. Fakat benim ordu kumandanlığım da yukarıda sırası gelince bahsettiğim vechile esasen vekâleten ifa ettiğim bir vazife ve Heyet-i Temsiliye'nin tesbit ve ilân ettiği bir makam idi. Bunun neden yapılmadığı artık en ufak rütbedeki bir şifre zabitinin de anladığı bir vaziyetti; fakat Mustafa Kemal Paşa doğru mu yapıyordu, vaziyet benim haysiyet ve şeref-i mevkiiyem ile oynamaktı. Ben istiklâlimizi kurtarmak için her fedakârlığa razıyım. Nitekim icap ettiği zaman İstanbul hükûmetinin ordu müfettişliği payesini de kabul etmedim. Fakat artık millî hükûmet, millî adalet tevzi olunurken bu dirsek çevirmek ne derece doğrudur. Mustafa Kemal Paşa'nın işi vurmak, kırmak, ezmek, çiğnemek gibi gördüğüm noksanlıklarını münasip düştükçe samimî nasihatlerimle tashihe uğraşıp duruyordum. İlk hamlede bu tabiatından dolayı herkesi aleyhine düşman alıyordu. Bugün Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa, kolordu kumandanlarından Yusuf İzzet Paşa, Fahrettin Bey, Selahattin Bey valilerden ise daha çoğu hep bu fena tabiatine karşı az kaldı ebedî kaybedeceğimiz insanlar olacaktı. Mahalli isyanlarda da evvelâ tevehhüm, sonra şedid ve yanlış hareketler isyanları teshil ediyordu. En samimî olan ve kendisini bugün millet riyasetine is'ad eden fikir ve kuvvetlerimin sarfına bedel şimdi benden de tevehhüm ediyor ve haklı teklifime cevap dahi vermiyordu. Milletin istiklâl harbi için başlayan bir işte bu hasis vaziyetten sıkılmamak mümkün değil. Bir gün gelir de ve bu gibi hususları alâkadar şahsiyetlerin nasıl bir ifade ile hatıratlarına yazdıklarını okuyanlar geçirdiğimiz günlerin ehemmiyetini daha iyi takdir edeceklerdir.[151] İşte ben bunu bir de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Bey'e bunun için yazdım.

151 Zafer-i kat'îden ve bilhassa sulhun akdinden ve arzuları dâhilinde intihab olunan İkinci Millet Meclisi teşekkülünden sonra bana karşı gösterilen itimadsızlık ve benden tevehhum artık beni istifaya mecbur etmişti. Tafsilâtı gelecektir. Yalnız Şark harekâtı hakkındaki tekliflerim okunurken şu kadarı bilinsin ki Mustafa Kemal Paşa'nın harekâta müsaade etmediği şifrelerini ben mahrem tutarken zafer-i kat'iden sonra hakkımda madunlarıma ve gazetecilere kadar denilmiştir ki: Ermeni hareketini Kâzım Karabekir'e güç hal ile yaptırtabildim, yapamayız diye ısrar etti durdu, nihayet cebirle ve plânlarını vererek yaptırttım Esasen eğer tesadüfen Anadolu'ya gelmeseydi belki de Kuvâ-yı Milliye aleyhine harbe girerdi!

Levent Şahverdi Arşivi

18 Mayıs'ta Moskova telsizini tamim ettim:

Erzurum: 18 Mayıs 1336

Moskova Telsiz Telgraf İstasyonunun 17 Mayıs 1920 tarihli tebliğinden hülâsadır:

1 — Kırmızı Sahra Ordusunun 16 Mayıs 1920 tarihli harekât-ı harbiye raporudur: a) Kief mıntıkasında: Kıtaatımız düşman taarruzlarını tardetmiştir. b) Berdiçef mıntıkasında: Berdiçef garbında taarruz eden kıtaatımız ilerlemişlerdir.

2 — Harb icra komitesi reisi Zineftayef, âtideki beyannameyi neşretmiştir: "Sovyetist Rusyanın sadık ve cesur köylüleri, ameleleri ve şehirlileri! Leh taarruzlarına karşı vurulacak yumruğa iştirâkinizle, kuvvet veriniz. Yeni bir hayat tesis etmek istediğimizi isbat eylediniz! Önünüzde birçok şehirlerde sizi, Sovyetist Rusya hükûmetini bekleyenlerin imdadına yetişiniz!"

3 — Müdafaa-i Milliye Vekâletine, Kolordulara, Refet Bey'e, Erzurum, Trabzon, Van vilâyetlerine, Erzincan ve Beyazıt mutasarrıflıklarına, 15. Kolordu kıtaatına.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

19 Mayıs'ta İstanbul gazetelerinden bir hayli malûmat geldi. Bu kabil malûmatı alıp almadıklarını Millet Meclisi riyasetinden sormuştum. Cevap gelmediğinden Müdafaa-i Milliye Vekâletine bildirerek tekrar sordum. Ankara'dan hiç bir makam yine havadis vermez oldu:

Erzurum: 19 Mayıs 1336

Müdafaa-i Milliye Vekâletine

9 Mayıs 1336 tarihli *Peyam* ve *Serbesti* gazetelerinde görülen mühim malûmat aşağıdaki maddelerde arz edilmiştir. İstanbul gazete hülâsalarının Ankara'ya gelip gelmediğinin iş'ar buyurulmasını istirham eylerim:

A) Anadolu Müfettiş-i umumiliği vezaif ve selâhiyetine dair neşredilen kararnamenin hülâsasıdır:

1 — Anadolu'da takrir-i emniyet ve asayiş için muamelât-ı askeriye ve mülkiyede selâhiyet-i kâmileyi haiz olmak üzere bir müfettiş-i umumilik ihdas edilmiştir.

2 — Anadolu'da takrir-i asayiş için istihdamına lüzum görülen kâffe-i kuvâ-yı inzibatiye-i askeriye ve kuvâ-yı zabita ve gönüllü kıtaatı müfettiş-i umumilik emrindedir.

3 — Müfettiş-i umumilik idare-i örfiye ilânına ve idare-i örfiye kararnamesi ahkâmı dairesinde muamele ifasına mezundur.

4 — Müfettiş-i umumilik sadarete merbuttur.

5 — Müfettiş-i umumilik teşkilât-ı mevcude-i askeriyenin inde'l-icab ilgasına ve yeniden kuvâ-yı inzibatiye teşkiline selâhiyettardır.

Levent Şahverdi Arşivi

6 — Müfettiş-i umumiye maaşından maada şehrî bin lira tahsisat ve refakatine memur edilen mütehassıs erkân, ümera ve zabitan ve mensubin-i askeriyeye tahsisat-ı fevkalâde muhassasat-ı şehriyeleri miktarı kadar zam verir. İşbu zemaim Dersaadet'ten hareketten itibaren ita olunur.

7 — Müfettiş-i umumilik heyetinin maaş ve muhassasatı Harbiye Nezareti büdcesine ilâve olunan bir milyon iki yüz elli bin sekiz yüz otuz altı liralık tahsisattan sarf olunacaktır. Bu tahsisat meyanından şehrî yirmi bin lira tahsisat-ı mesture olarak sarfa müfettiş-i umumi mezundur.

B) Yaveran-ı hazret-i şehriyârîden Erkân-ı harb mirlivası Hamdi Paşa 25. Kolordu kumandanlığına tayin edilmiştir.

C) Polis Müdürü Nurettin Bey azledilerek Beyoğlu sabık inzibat zabiti Hasan Tahsin Bey polis müdüriyetine tayin kılınmıştır. Polis kadrosunun iki bin iki yüzden dört bine iblâğı meclis-i vükelâca taht-ı karara alınmıştır.

Ç) Sadrıazam Ferit Paşa İzmit mutasarrıfı İbrahim Bey'e âtideki telgrafı çekmiştir: Adapazarı kazasının işgal ve isyanın kâmilen tenkil edilmiş olduğu beşaretini nâtık telgrafnameniz bi'l-vüsul memnuniyet-i azîmeyi mucib olup gerek size ve gerek bu hizmet-i vataniyeyi ifa ve padişahımıza karşı fedakârlık ibraz edenlerin cümlesine mahzuziyet-i hilafetpenâhîyi tebşir ederim. Bu hizmet-i vataniyeyi ifa eden zabitanın birer derece terfii mukarrer olduğundan isimlerinin telgrafla iş'arı tebliğ ve zat-ı behiyelerinin bu vesile ile asaleten mutasarrıflığa tayin edildiğiniz tebşir olunur.

D) Konferans tarafından İtalya'ya tefrik olunan mıntıka-i nüfuzun hududu Edremit Körfezinden başlayarak Afyonkarahisar'ın cenubuna ve oradan Konya'yı da ihtiva eylemek üzere Lâmas Körfezi'ne müntehidir. İtalya bu hudud dâhilindeki mıntıkada mevcut müttefik, bitaraf devletlere ait olmakla bilcümle teşebbüsata sahip olacaktır. Bundan başka Ereğli kömür havzasını da vasi miktarda işletmek hakkı da İtalya'ya verilmiştir. Arz olunur.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye mi, Müdafaa-iMilliye Vekâleti mi kim neşredecekse tebliğ-i resmiler neşretmemesi ve hiç cevap vermemeleri nedendi? Daha yeni Harb-i Umumi'den çıktık. Her gün tebliğ-i resmî gelmezse ne fena tesir yapıyordu. İstanbul gazeteleri bir çok uydurmalarla, efkârı berbad ederken biz alâkadar kumandanları da hattâ cevapsız bırakıyoruz. En mahrem şeylerden bile alâkadarlar vaktiyle haberdar olmazsa neticenin fena çıktığını her millet binlerce misaliyle bildiğindendir ki bazı ordular talimnamelerine böyle bir madde bile koymuşlardır. Şu iyi bilinmelidir ki eğer yukarısı havadis vermez ve mütemadi propagandalarla efkârı elde tutmazsa - hiçbir taraftan tek malûmat gelmediği farz olunsa dahi - aşağıdan öyle havadisler uydurulur ki bir gün iş başındakiler bile inanır gider. Bunu bizzat Edirne kalesinde tecrübe etmiştim. Bunun için arasıra behemehal halk malûmat ister, yoksa icad etmelidir fikrindeyim.

Moskova telsizinin 19 Mayıs'ta yaptığı tamimi:

Levent Şahverdi Arşivi

Erzurum: 19 Mayıs 1336

Moskova Telsiz Telgraf İstasyonunun 19 Mayıs 1920 tarihli tebliğinden hülâsadır:

1 — Kırmızı Sahra Ordusunun 18 Mayıs 1920 tarihli harekât-ı harbiye raporudur: Garp cephesi:

a) Pitaluvsk istikametinde Ostonova'nın 15 verst cenub-ı garbisinde düşmanın ilerlemek için yaptığı teşebbüsleri tard ettik.

b) Şilobin ve Mozirsk istikametlerinde mevzii ehemmiyeti haiz muharebat vardır.

ç) Taraşçensk havalisinde Sivenigonodki'nin 35 verst şimli garbisindeki Vinograd şehrini zaptettik.

d) Vupinarsk mıntıkasında: Vupinarsk istasyonunun 25 kilometre cenubunda bulunan (Tesirat ziyade olduğundan buradan aşağısı alınamamıştır.)

2 — Müdafaa-i Milliye Vekâletine, Kolordulara, Refet Bey'e, Vilâyetlere ve 15. Kolordu kıtaatına.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

20 de Trabzon'dan gelen malûmat:

"19 Mayısta Trabzon limanına gelen İngiliz torpidosundan evvelce Trabzon kontrol zabitliğinde istihdam edilmiş olan Mülâzim Babvel beraberinde üç sandık olduğu halde iskeleye çıkmış ve sandıkların Rawlinson'a gönderilmek üzere vilâyete teslim edeceğini söylemiştir. Sandıkların üzerinde görülen bir paket iskeledeki memurlarımız tarafından açılarak fetva, beyanname, hatt-ı hümayundan ibaret matbu beyanname olduğu görülerek hafiyyen alınmış ve vilâyete gönderilmiştir. Takip memurlarımız vali nezdine gitmek üzere iskeleden ayrılan Babvel'in Amerika, Fransa mümessilhanelerine uğradığını ve yolda tesadüf ettiği çocuklara üzerinde taşıdığı beyannamelerden verdiği görülmüş ve toplanmıştır."

Aynı zamanda gelen ikinci şifrede de bildiriliyor:

"Miralay Hacı Hamdi Bey perşembe günü (20 Mayıs) Erzurum'a hareket etmek üzere dün 18 Mayısta bir maaş almış ve âcizlerine de vesait için müracaat ederek Perşembe günü için fayton ihzar edileceği de kendisine bildirilmişti. Hacı Hamdi Bey bugün 19 Mayıs 1336 öğleden sonra limandaki İngiliz torpidosundan dışarıya çıkarılmış olan İngiliz sandalına atlayarak torpidoya firar eylemiştir. İngiliz sandalı Fransız konsoloshanesi hizasındaki Değirmendere cihetinde bir iskeleye yanaşmıştı. Hamdi Bey gezer gibi iskeleye gelmiş ve ansızın sandala atlamış ve derhal İngilizler tarafından iskeleden ayrılan sandalla torpidoya götürülmüştür. Hacı Hamdi Bey Erzurum'a hareket edeceğine dair söz verdiği ve para da aldığı halde böyle bir denaate cür'et edecek kadar alçak bir tıynete malik olduğu pek de varid-i hatır olmamıştı. Erzurum'a gitmeyi evvelce Hacı Hamdi Bey kendisi teklif etmişti. Bilâhare Büyük Millet Meclisinin küşadı dolayısıyla kendisinin Erzurum'a gitmesine lüzum kalmadığını ifade eylemiş ve Erzurum'a hareketi hakkında zat-ı

Levent Şahverdi Arşivi

samilerinin emirlerinin tebliği üzerine emr-i samilerine ittibaen Erzurum'a hareket edeceğini söylemişti. İngiliz torpidosuyla firarı şüyû bulunca büyük bir nefret uyandırmış ve her ağızdan lanet okunmuştur.".

Hacı Hamdi'yi gazetelerle ve tamimle halka ve kıtaata teşhir ve Büyük Millet Meclisi riyasetine de bildirdim.[152]

22 Mayıs istihbarat tamimi:

Erzurum: 22 Mayıs 1336

Mevsuk istihbarattır:

1 — Tiflis ve Batum matbuatında neşredilen Gürcistan tebliğ-i resmilerine ve mevsuk menabiden alınan malûmata nazaran, sulh havadislerine rağmen, Bolşevik ve müttefiki olan Azerbaycan Sovyet ordusu ile Gürcistan arasında şiddetli muharebeler olmaktadır. Batum'da çıkan İslâm Gürcistanı gazetesinin 19 Mayıs 1336 tarihli nüshasında görünen Gürcistan harb raporundan muharebatın Tiflis-Gence demiryolu yakınında Şıhlı karyesi civarında cereyan ettiği anlaşılmıştır.

2 — Sohum ve civarındaki bilûmum Rumlar motorlarla Batum'a kaçmakta ve Batum'a sokulmadan vapurlara bindirilip Yunanistan'a sevk olunmaktadırlar.

3 — Teşkilât-ı mükemmeleye malik olan Çürüksu ve Acara ahali-i islâmiyesi mıntıkalarını Gürcülere karşı müdafaadadırlar. Mezkûr teşkilâta mensup kuvvetli bir müfreze Gürcüleri Yukarı Acara'nın merkezi olan Hula kasabasından da tard etmiştir.

4 — İngilizler, İran'ın Azerbaycan hududuna yakın ve Bahr-i Hazer sahilinde bulunan Enzeli mevkiindeki bankalarını Tahran'a göndermişlerdir.

5 — Müdafaa-i Milliye Vekâletine, kolordulara, Refet Bey'e, Bekir Sami Bey Heyetine, Trabzon, Van vilâyetleriyle Erzincan, Beyazıt mutasarrıflıklarına, Erzurum'da vilâyete, 15. Kolordu kıtaatına.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

22 Mayıs 10'sonrada karanlıkta İbret Yeri'nde millî bir temsil temaşasına gidiyorduk, müthiş bir infilâk oldu. Erzurum'un yakın muhiti birçok cephanelikleri havi geniş siperler ve mahdut kapıları havi bir kaledir. Şimâl kısmı daha harapça diğer taraflar haliyle duruyor. Ruslar bütün cephanelikleri cephane, barut, dinamit vesair mühimmat ile doldurmuşlar. Bunların her birine nöbetçi koymak gayr-i mümkün olduğundan kısmen devriyelerle muhafaza olunuyordu. İki hademe neferi karanlıkta barut çalmak için Cenup mıntıkasında köşk civarında bir cephaneliğe girmişler, alacaklarını görmek için kibrit çakmışlar müthiş infilâkta parçalanmışlar, cephaneliğin ağzı şehrin oturduğum kısmına (Garp kısmı) müteveccih olduğundan püs-

152 Hacı Hamdi 9 Ağustos 1336'da İstanbul'dan bana bir mektup yazarak İstanbul hükümetiyle telif-i beyne tavassut edeceğini bildirdi. O tarihde kayıtlıdır. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyasetine de mütalaatımla birlikte yazdım.

Levent Şahverdi Arşivi

kürme lâğım gibi taşlar 2-3 kilometreye kadar fırlamış, kuzu kadar birkaç taş bizim ev civarına düşmüş, bunları ve yerinde tahkikatı 23 Mayıs'ta yaptık. İnfilâk o kadar müthiş oldu ki zelzele kadar sarsıldık ve mehib sedadan evlerden feryatlar başladı. Hamdolsun hırsızlık yapan iki neferden başka zayiat olmadı.

Türkiye Muahedesi, Yani Türkiye'nin Taksimi

23 Mayıs'ta muahede-i sulhiyemiz hakkında 15 Mayıs tarihli *İkdam* gazetesindeki malûmatı Büyük Millet Meclisi riyasetine yazdım. Muahedede şu cümle şâyân-ı dikkat: "Türkiye muahede ve mukavelâta riayet etmediği takdirde bu karar yeniden mevzubahis olacaktır!" Millet tabii esaret muahedesini kabul etmeyecek ve yeni muahede yaptıracaktır. Bizim işimize gelen bu manadır. Herifler bizi daha ağır şerâitle korkutmak isterken istikbalde yalancı çıkmamak için iki manaya gelir tarzda yazmışlar galiba:

Erzurum: 23 Mayıs 1336

Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

1 — 15 Mayıs tarihli İkdam gazetesinde Türkiye muahedesi metninin hülâsası Devlet-i Osmaniyenin taksimi serlevhası altında verdiği resmî malûmat ikinci maddede ber vech-i zirdir: Muahede metninde Anadolu'nun Suriye, Irak, Kafkas hududu ile anavatanımızdan Ermenistan'a, Fransa ve İtalya'ya peşkeş edilen toprakların vüs'at ve hududu hakkında şüphesiz sarih bir çok katil maddeler mevcut idi. Asıl cana dokunacak bu maddelerin hava bozukluğuna atfen telgrafla alınamamış suretinde meskût bırakılıp İstanbul gazetelerine verilmemesi doğrudan doğruya İstanbul'daki hain ellerin daha bir müddet Anadolu halkını oyalamak ve neşr-i fesat için vakit kazanmak istemelerinden başka bir şeye hamlolunamaz. Muahede metninin bir an evvel vuzuh ile anlaşılması ve tamimi pek elzem görülmektedir.

2 — Versay'da Tevfik Paşa Hazretlerinden 12 Mayıs tarihli ve 2 no. lu varid olan telgrafnamenin suretidir:

Mösyö Millerand'ın riyasetinde Düvel-i Müttefika ve muşareke süferasından müteşekkil Sulh Konferansı Heyeti tarafından hariciye nezaretinde merasim-i mutade ile kabul edildi. Mösyö Millerand iradettiği kısa bir nutukta hükûmet-i Osmaniyenin 1914'te ecnebi tazyikine kapılarak Harb-i Umumi'ye iştirak etmesi feci bir harbin düvel-i İtilâfiye için ihtimal ki bir kaç seneler uzamasına sebebiyet verdiğini dermeyan ederek böyle müthiş bir tehlikenin men' ve tekrarı zımnında düvel-i mezkûre tedabiri müessire ittihaz etmek vazifesiyle mükellef bulunduklarını isbat ve Boğazlardan serbesti-i mürur temin edilmekle beraber Dersaadet'te hâkimiyet-i padişahînin ibkasına karar verilmiş olması ve düvel-i müttefikanın

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'nin harekât-ı askeriye ve âmâl-i meşruası nazar-ı dikkate alınarak Osmanlı Imparatorluğu ile âdilâne bir muahede akdetmek arzusunda olduğunu teyid eylediğini ilâve etti. Ve müzakeratın tahriren icra edileceğini ve bunun için bir mah mühlet verildiğini beyan ile muahede lâyihasını tevdi etti. İşbu lâyihanın muhteviyatı kemâl-i itina ile tetkik edildikten sonra müddet-i mezkûre zarfında düvel-i müttefikaya cevap ita edileceği zemininde taraf-ı senaveriden mukabele olundu. Muahedename tercüme ettirilmekte olduğundan İstanbul'a hareket edecek ilk vapur ile memur-ı mahsusa tevdian irsal kılınacaktır. İstiklâl ve hattâ devlet mefhumlarıyla katiyyen kabil-i telif görülemeyen mevzubahis muahedenamenin başlıca ahkâmı şunlardır: Bazı şartlara talikan İstanbul payitaht kalmak üzere Dersaadet ve havalisinin bizim dahil olduğumuz bir komisyon tarafından idaresi Yunanistan ile aramızda Çatalca'nın hudud olması, beş sene sonra ârâ-yı umumiyeye müracaat edilmek üzere hâkimiyet-i Osmaniye namı altında İzmir'in Yunanistan tarafından idaresi, umûr-ı maliye ve inzibatiyenin tamamen müstakil bir heyet-i ecnebiye tarafından murakabe altına alınması, iktisadî kapitülâsyonların kable'l-harb müstefid olmayan düvel-i müttefikaya da teşmili suretiyle teşdiden ifası, teşkilât-ı adliyenin adlî kapitülasyonlar nazar-ı itibare alınarak icrası, kuvâ-yı askeriyenin gönüllü suretiyle kaydedilmek üzere otuz beş bin jandarma ile on beş bin miktarında takviye kıtaatından ibaret olması tertibine başladığımız cevapname ikmâl olundukta konferansa tebliğ edilmeden murahhaslarınızdan biriyle Dersaadete isal kılınacaktır.

Muahede metninin hülâsası: Paris 13 Mayıs tarihli telgrafnamenin baş tarafı teşevvüşat-ı havaiyeden dolayı karışık gelmiştir. Yunanistan'ın taht-ı idaresine geçmekle beraber Türkiye'nin hâkimiyeti altında kalacaktır. Muahedede yeni iki hükûmetin yani Hicaz ile Ermenistan hükûmetlerinin tasdiki bir mandaterin muavenetine mazhar olmak ve bununla istişarede bulunmak üzere Suriye ve Irak'ın muvakkaten birer hükûmet-i müstakille olarak tanınması, Filistin'in Britanya hükûmetince Musevi ahali için tertip edilen idare-i milliyenin tatbikinden mes'ul olacak bir mandater tarafından idaresi hususları münderic bulunmaktadır. Bundan maada Mısır'da Sudan-ı Garbi ve Cezayir-i Bahr-i Sefid'de harpten mütehaddis vaziyet-i cedidenin Türkiye tarafından tanınması, aynı zamanda Türkiye'nin Şimali Afrika müslümanları üzerinde icra-yı tesir etmek üzere bilcümle teşebbüsatına nihayet vermek için Fas ve Tunus'ta Fransız himayesinin vâzıhan tasdiki muahedede talep edilmektedir. İstanbul üzerinde Türkiye'nin hâkimiyeti devletlerce teslim ve tasdik edilmiş ise de Türkiye muahede ve mukavelâta riayet etmediği takdirde bu karar yeniden mevzubahis olacaktır. Murakabeye memur bir Boğazlar komisyonu tesis edilmiştir. Mezkûr komisyon İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve arzu ettiği takdirde Cemahir-i Müttehide, Bulgaristan mümessillerinden müteşekkil bulunacaktır. Bulgaristan hükûmeti, Cemiyet-i Akvam azası olarak tasdik edilmiştir. Rusya, Cemiyet-i Akvam'a dâhil olduğu zaman komisyonda Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonya gibi iki mümessil

Levent Şahverdi Arşivi

bulunduracaktır. Diğer milletlerden her birinin bir mümessili bulunacaktır. Muahedenin aksâm-ı sairesi muhtelif edyâna mensup ekalliyetlerin himayesine Osmanlı maliyesinin tarik-i miyâhiye ve hadîdiyenin beynelmilel murakabesine Rusya'nın muahedeyi herhangi bir zamanda kabul etmesine ve Osmanlı ordusunun tahdidine müteallik bulunmaktadır. Muahedenin son ahkâmı tamirat hususunu izah etmektedir.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

Böyle bir şekilde yaşamadan ise şerefli ölmek şüphesiz her seciyeli vatandaşa borçtur. Mustafa Kemal Paşa Ermeni harekâtı için Avrupa'nın teklif edeceği sulh şerâitini görelim diyordu. Birçok katil maddeleri henüz mechul olan bir hükm-i idam! Bakalım Ankara'dan ne akis yapacak?[153] Muahedename Trakya'yı, İzmir'i Yunan, şarkı Ermenilere yani küçük devletlere veriyor: Kalanı da arada kardeş payı yapıyordu. Kabul etmezsek ne olacaktı? Zorlayacak kimlerdi? Bunu da muhtelif tarihlerde gazetelerde yazmışlardır. Meselâ 25 Nisan tarihli Fransızca İstanbul gazetesi diyor ki: "Meclis-i Âli Türkiye'de müttefikler tarafından 24 fırka asker bulundurmaya karar vermiştir. Bu miktardan yüz bin kişiyi vermeyi Yunanistan teklif etmiştir." Yunanistan bu işte canını da verecektir! Fakat müttefikler Türkiye'nin ancak en güzel yerlerinde berâ-yı tebdil-i hava bir kısım kuvvetlerini resm-i geçitlerle meşgul etmekten maada bir şey yapamayacakları kendi gazetelerine nazaran kat'îdir. Gönderecekleri kuvvet ordumuzla değil Antep, Maraş'ta olduğu gibi halkımızla dahi başa çıkamamaktadır. Ermenilere gelince şu malûmatı biliyoruz: 21 Nisan tarihli *Temps* gazetesinden: Ermeni devleti vâsi olacaktır. Van Gölü ve Erzurum'u diyor. Ermeni hükûmeti elli bin kişilik bir Ermeni ordusu için levazım-ı harbiye istemiş, Amerika bunu temin edecekmiş fakat mandayı almaya senato taraftar değilmiş. Amerika efkâr-ı umumiyesi Ermeni mandasını bir tuzak addediyormuş. (Ermenilerin İngilizlerden de büyük bir ordu için levazım-ı harbiye istediklerini, bunun mübalâğalı olduğunu söyleyerek Ermeni heyetini tekzip ettiğini Rawlinson bana söylemişti.) 29 Nisan'da Lloyd George Avam kamarasında şunu söylüyor: "Müşkilât şudur ki Ermenistan'a vermek istediğimiz vasi araziye Ermenileri yerleştirmek için kuvvetimiz yoktur. Askerî müşavirlerimiz bu vazifeyi başa çıkarmak için muazzam ve teşkilâtı mükemmel bir kuvvete ihtiyaç gösteriyorlar. En büyük müşkil masrafta değil asker bulmaktadır. Biz Boğazları, Filistin ve Irak'ı, Fransızlar Kilikya'yı, İtalyanlar Antalya havalisini himaye ile muvazzaftırlar. Hiçbir hükûmet yoktur ki Ermenistan namına bir takım araziyi feth ve zabta razı olsun. Ermeni murahhasları kuvvetleri hakkında mübalâğalı erkam gösterdiler.[154] Mütehassıslarımıza göre bu Ermeni kuvveti ancak kendi Cumhuriyetlerini müdafaa edebilirler. Lâkin an'anat-ı askeriyeden

153 Aksisedası işitilmediğinden 27 Mayıs'ta Edirne Müdafaa-i Hukukunu teşci ettim. 30 Mayıs'ta da Millet Meclisine Ermeni harekâtı için tekrar yazdım.

154 Ermeni ordusu İngiliz silâh ve cephanesiyle mebzulen teslih olunmuştu. Külliyetli Fransız mühimmatı, Amerika elbise ve mualecatı vesairesiyle bir Avrupa ordusu kadar zengin idi. Bunlardır ki bir gün Yunan ordusunu denize dökecek kudreti Türk ordusuna vermiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

mahrum Ermeni askerleri istedikleri vasi araziyi tecrübe-i askeriyeye malik bir düşman elinden zabtedeceklerini ümit etmek abestir." Lloyd George'un bahsettiği "Tecrübe-i askeriyeye malik bir düşman" benim ordumdu. Kudret ve kabiliyetini Rawlinson vesair İngiliz zabitleri, Amerikalı General Harbord Heyeti kısmen görmüş, mercilerine yazmışlardı. Lloyd George'un yanıldığı nokta Ermeni ordusunun cumhuriyetlerini müdafaa edebileceği maddesidir. Bunu da inşaallah yakında bilfiil tekzib müyesser olacaktır. Harbord bunu iyi takdir ederek Erivan'da "Erzurum'la anlaşın, Paris sizi kurtaramaz" demesi basiretkâr bir takdirdir. Debout gazetesi: "Cemiyet-i Akvam Meclisi Ermenistan üzerinde bir vekâlet kabul edemeyeceğini San Remo Konferansına bildirdi. Ermenistan hududu Çoruh Nehri'nin mecra-yı süflâsı ile tahdid edilecek Batum'da bir mahreç verileceği gibi Rize ve Atina[155] limanları Ermenilere verilecektir. Trabzon limanı Ermenistan'a verilmeyecek fakat bu limandan ticareten istifade için teshilât verilecektir." diyor. Bu malûmat artık İstanbul gazetelerinde de bilâ-münakaşa neşredilip durulmaktadır. Gelelim günün işlerine: Beyazıt'ta bir telsiz istasyonu faaliyete getirerek Erivan, Gence, Karabağ cihetlerini dinletiyordum. Erivan Ermeni telsizinden alınan malûmatı tamim ettim:

Erzurum: 23 Mayıs 1336

Tamim

1 — 22 Mayıs 1336 sabahı Beyazıt Telsiz Telgraf merkezimiz, Erivan telsiz telgraf merkezinden Ermeni hariciye nazırı Hamazasip Ağacanyan imzasıyla Moskova'da Çiçerin'e hitaben yazılan âtideki telgrafı almıştır: "Moskova'da hariciye komiseri Çiçerin'e: Ermenilerin müdafaasız arazisinden olan Kervansaray ve havalisi Azerbaycan'dan gelen bolşeviklerin muntazam iki süvari alayı tarafından işgal edilmiştir. İki hükûmet arasında münasebet-i vedadkârane tesisi için müzakerata dahi başlanmış olduğundan bu kıtaatın Ermeni arazisinden çekilmeleri için serian tedabir-i lâzimeye tevessül olunmasını ve neticeden haberdar edilmekliğimi rica eylerim."

2 — Müdafaa-i Milliye Vekâletine, kolordulara, Refet Bey'e, Bekir Sami Bey Heyetine, Erzurum, Trabzon, Van vilâyetlerile Erzincan, Beyazıt mutasarrıflığına, 15. Kolordu kıtaatına.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Kervansaray Erivan'la Tiflis arasında Ermenilerin Azerbaycan'la hududlarına yakındır. Buradan cenuba Erivan'a, Şarka Gümrü'ye şose vardır. Erivan'a kadar 110 kilometre şümendöfer istasyonu Karakilise'ye kadar 50 kilometredir. Bolşevik kıtaatının Ermenistan'a girdiği resmen ilân ediliyordu. Bir taraftan da Ermenilerin bolşeviklerle anlaşmaya çalıştıkları anlaşılıyordu.

155 Şimdiki ismi Pazar

Levent Şahverdi Arşivi

Bu şifrenin Ankara'ya yapacağı tesire bir kaç gün intizara, bir şey çıkmazsa acı yazmayı tasarladım. Moskova telsizi de şu idi:

Tamim

Moskova telsiz telgraf istasyonunun 22 ve 23 Mayıs 1920 tarihli tebliğlerinden hülâsadır:

1 — Beyaz muhafızların iki seneden beri Bahr-i Hazer'e hâkim olan filosunun da zabt ve ilhakıyla büyüyen Rus-Azerbaycan Sovyetist filosu Bahr-i Hazer'in cenup sahillerinden avam kılavuzları Lenin ve Troçki arkadaşları selâmlamıştır. Sovyet cumhuriyetleri için artık hiç bir tehlike mevcut olmayan Bahr-i Hazer'de bütün gemiler Bakü ile Astrahan arasında nakliyat ile meşguldür.

2 — Kırmızı Sahra ordusunun harekât-ı harbiye raporu hülâsası: 22 Mayıs 1920 No. 165 Vestnik:

a) Garp cephesinde Pitalovsk, Vileysk mıntıkalarında mütebeddil muvaffakiyetlerle muharebat devam etmektedir. Borisof şehrinin bir kaç verst şarkında bazı mevaki kıtatımız tarafından işgal edilmiştir.

b) Şilobin ve Mozir mıntıkalarında taarruzlarımız muvaffakiyet kazanmıştır.

3 — Budapeşte'den: a) Yugoslavya'da hükûmet aleyhinde büyük bir hareket vardır. Belgrat'ta kralın sarayı önünde nümayişçiler tarafından 200 adam öldürülmüş ve 105 kişi yaralanmıştır.

b) Eski Macaristan'ın Yugoslavya'ya ilhak edilen kısmının her yerinde Bosna-Hersek ve Hırvatistan'dan Yugoslavya ile ittihad aleyhinde nümayişler devam etmektedir.

c) Karadağ, Sırp kıtaatının Karadağ arazisini derhal tahliye etmesini talep etmiştir.

4 — Bükreş'te münteşir *Alevrol* gazetesinin 20 Mayıs tarihli nüshasında Lehlilerin Ukrayna'ya taarruzları sebebiyle yazılan bir makalede Lehistan'ın Ukrayna'yı boyunduruğu altına almak ve yaptığı ..... maskesiyle kapatmak istediğini yazmakta ve eğer beşeriyet ..... altına girmek istiyorsa ..... Rusya .... oldukça bu sulh arzusunun teminine muvaffak olunamayacağını kaydetmektedir.

5 — Müdafaa-i Milliye Vekâletine, kolordulara, Miralay Refet Bey'e, Bekir Sami Bey heyet-i muhteremesine, Erzurum, Trabzon, Van vilayetleriyle, Erzincan ve Beyazıt mutasarrıflıklarına, 15. Kolordu kıtaatına.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Trabzon'a bir İngiliz drednotu gelmişti. Bunun hakkında Müdafaa-i Milliyeye şunu yazdım:

Levent Şahverdi Arşivi

Erzurum: 23 Mayıs 1336

Müdafaa-i Milliye Vekâletine

1 — 21 Mayıs sabahı Trabzon limanına Batum istikametinden gelen bir İngiliz drednotundan Trabzon'a çıkan bir zabit gemi efradının sıkıntılarından bahisle şehirde gezmelerine ve bir resm-i geçit yapmalarına müsaade edilmesini rica etmiş ise de askerin mevzilerine çekileceği ve ahalinin de askerin yanına giderek umumî bir galeyan ve mukavemetle karşılaşacakları bildirilerek talepleri reddedilmiş ve zabitin hiç olmazsa silâhsız çıkılmasına müsaade istemesi üzerine Vali Hamit Bey tarafından geçenki münasebetsizlikler tekerrür etmemek şartıyla posta posta çıkabilecekleri bildirilmiş ve zabit Hamit Bey'i dretnota davetle ayrılmıştır.

2 — Vali Bey İngiliz dretnotuna gitmiş ve avdet eylemiştir. Hamit Bey gemide iken Amiralin resm-i geçit yapmak hususundaki tekliflerini tekrar ettiğinden ve kendisinin de ancak silâhsız ve posta posta efrad çıkarılabileceğini cevaben bildirdiğinden başka bir malûmat vermemiştir.

3 — Dretnot 22 Mayıs 1336'da da Trabzon'da kalarak yetmiş seksen silâhsız neferi berâ-yı tenezzüh şehre çıkarmıştır.

4 — Zonguldak hükûmetinin Fransızlara istinaden elde edilmesi gibi bir hıyanetin tekerrür etmemesi için İngilizlerin velev gezmek için dahi olsun müctemian karaya çıkmalarına müsaade olunmaması hakkında 3. Fırka'ya tebligatta bulunduğum maruzdur.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Sahillere donanmamızın Anadolu fevkalâde müfettiş-i umumisi Müşir Zeki Paşa'nın vesair İstanbul'un bu misilli insanlarının geleceği havadisi üzerine bu kabil insanların sahile çıkar çıkmaz derdestiyle haklarında ihanet-i vataniye cürmü cezası tatbik edilmek üzere Erzurum'a izamları emrini vermiş ve Büyük Millet Meclisi riyasetine de bildirmiştim. Ferit Paşa kabinesi hakkında daha mükemmel verilen karar tamimi geldi. Kıtaatıma tebliğ ettim:

Erzurum: 23 Mayıs 1336

Büyük Millet Meclisinde makam-ı riyasete verilen takrirler üzerine Adliye encümeni tarafından tanzim teklifi heyet-i umumiyesince de kabul edilen mazbata sureti âtide aynen tamim olunur. Her tarafa neşrolunsun.

Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

Suret

İslâmları yekdiğeri aleyhine tahrik ve teşvik ile beyne'l-islâm iraka-ı deme sebebiyet veren ve şu suretle hiyanet-i vataniyeleri sabit olan Ferit Paşa kabinesiyle müzahir ve maiyetlerinin Hiyanet-i Vataniye Kanunu

Levent Şahverdi Arşivi

ahkâm-ı mündericesine tevfikan icra-yı muhakeme-i gıyâbiyeleri için bir karar ittihazı hakkındaki İzmit meb'usu Hamdi Bey tarafından mütalâa ve meclis-i umumiden havale olunan 13 Mayıs 1336 tarihli Ferit Paşa'nın Sulh Konferansında Toros'un cenubundaki dört milyona yakın Türk'ü haymenişîn ve yarıcı addederek Fransızlara peşkeş çekmesi ve Anadolu'nun muhtelif mahallerinde fesad ikaına kalkması büyük bir hıyanet olduğundan kendisinin vatandaşlık hukukundan tecridine ve milletimiz arasından tardına karar verilmesine mütedair olan Mersin Meb'usu İsmail Safa ve Bursa meb'usu Emin Beyler tarafından mu'ta takrir üzerine müzakere olundu. Damat Ferit Paşa'nın vatandaşlık hukukundan tecridine ve milletimiz arasından tardına karar verilmesi hakkındaki tekâlif encümence muvafık görülmekle keyfiyetin ol vechile karar ita buyurulması zımnında Meclis-i Umumiye tevdiine Ferit Paşa ile hıyanet-i vataniyede bulunan rüfekası, müzahir ve maiyetleri haklarında takibat ve tahkikatı lâzime-i kanuniyenin icra ettirilmesinin Heyet-i İcraiyeye berâ-yı havale makam-ı celile-i riyasete takdimine karar verildi.

24 Mayıs istihbaratını tamim ettim:

Erzurum: 24 Mayıs 1336

Tamim

1 — 20 Mayıs 1336 tarihli istihbarata nazaran: a) Azerbaycan ve Bolşevik müttefik kıtaatıyla Gürcistan arasındaki muharebat Tiflis'in 35 kilometre cenub-ı şarkisinde Borcalı mıntıkasında devam etmektedir.

b) Ermeniler Kervansaray'ın 50 kilometre garbında ve Tiflis - Gümrü demiryolu üzerinde Karakilise mıntıkasına kuvvet sevk etmektedirler.

2 — Ermeniler 16 Mayıs'ta Revan'ın 10 kilometre mesafesinde ve Zengibasar İslâm mıntıkası hududunda bulunan Arpalı ve Akçakışlak karyelerindeki islâm ahaliye 400 piyade ile taarruz etmişlerse de zulme uğrayan masum ve mukaddes haklarını müdafaada ibraz-ı metanet ve fedakârî eden İslâmlar karşısında 20 maktul ve 50 mecruh vererek Revan'a çekilmişlerdir. 18 Mayıs'ta Revan'dan sevkettikleri 500 piyade ve 2 sahra topu ile Kamarlı'dan Uluhanlı'ya celbeyledikleri sunuf-ı muhtelifeden mürekkep kuvvetlerle icra-yı mezalim ve vahşete hazırlandıkları haber alınmıştır. Ermeniler, Revan'ın hariçle irtibat ve münakalâtını men etmişlerdir.

3 — İstanbul'da çıkan 16 Mayıs tarihli *Peyam-ı Sabah* gazetesi neşrediyor: Ermeni patriğinin beyannamesinden hülâsadır: Büyük Ermenistan teşkili hakkındaki davamızın bazı zayıf noktaları vardır. Bu sebebden davamız birdenbire faslolunmayacaktır. Erzurum mes'elesi bizim için ehemmiyet-i hayatiyeyi haizdir. Erzurum bizim kalemizdir. Ermenilerin en eski yerlerinden biridir. Harput dahi Kilikya ile Ermenistan arasında köprü olduğundan onun da ilhakına sarf-ı mesai ediyoruz. 14 Mayıs tarihli *Tercüman* gazetesinden: *Chigaco Tribune* gazetesinin San Remo muhabiri yazıyor: Erzurum payitaht olmak üzere Ermenistan'a terk edilmiştir. Bir

Levent Şahverdi Arşivi

tahmine göre bu şehirle civarında 20.000 kişilik bir Türk kuvveti bulunmaktadır. İngilizler diyor ki; Türkler, Erzurum'u tahliye edinceye kadar İstanbul'u işgale devam edeceğiz. İtalya kabinesi istifa etmiştir.

4 — Müdafaa-i Milliye Vekâletine, kolordulara, Refet Bey'e, Erzurum, Trabzon, Van, Elaziz vilâyetleriyle Erzincan ve Beyazıt mutasarrıflıklarına, 15. Kolordu kıtaatına.

Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Bu havadisin 3. maddesi hoş! Ermeni patriği daha bazı sözler de söylemiş: "Biz Sivas, Suşehri, Kayseri hakkında metâlibde bulunmuyoruz." Bir de: "Zaten Wilson Erzurum'la Harput'un Ermenistan'a ilhakını iltimas eylemişti". Bu sözleri tamimden çıkardım. Suşehri'ne kadar yani Erzincan-Refahiye-Eğin-Arapkir... ilh. da Ermenistan'a idhal ediliyor demek. Gerçi ben İstanbul'dan hareketimden evvel Harbiye Mektebinde İngiliz erkân-ı harbiye istihbarat şubesindeki bir haritada Erzincan şimaline kadar bir hududu yaverim Ferit[156] Efendi görmüştü. Şimal Pontus, cenubu da gidebildiğine Ermenistan'mış! Erzurum kaleleri imiş, Harput köprü imiş! Şark için bu kadar kuvvetli propaganda -lehimize- zor yapılabilir. Bunun için açık olarak bütün mıntıkama neşrediyorum. Her Ermeni havadisi bize taze kuvvet veriyor. Bir de garip tehdid var: Türkler Erzurum'u tahliye edinceye kadar İstanbul'un işgali devam edecekmiş! Bunu Erzurum'un çocukları bile böyle anlıyordu: Siz Erzurum'u tahliye edin. Biz bütün Türkiye'nin canına okuyacağız! Şark ordumuzun gerisinde böyle bir çocuklar ordusu da aynı azim ve imanla yetişmekte idi. 24 Mayıs havadisini yalnız Müdafaa-i Milliyeye şifre ettim (Gerek Müdafaa-i Milliye ve gerek Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne sormuştum ki İstanbul gazeteleri havadislerini alıyor musunuz? Cevap gelmediğinden muntazam alamadıklarını kabul ile arasıra mühim şeyleri yazıyorum.):

Erzurum: 24 Mayıs 1336

Müdafaa-i Milliye Vekâletine

1 — 16 Mayıs tarihli Peyam gazetesinden: Erkân-ı harbiye Reisi Hadi Paşa istifa etti, yerine Ferik Hamdi Paşa tayin edildi.

2 — 14 Mayıs tarihli *Serbesti* gazetesinden: Bahriye Nazırı Kara Said Paşa'nın istifa eylediği müstahberdir. Harbiye Müsteşarı Şevki Paşa istifa eylemiş ise de sadaret tarafından kabul edilmemiştir. Varşova'dan verilen malûmata nazaran yedi zeplinin şarka doğru geçtiği görülmüştür. Bunların Rusya'ya askerî muallimler götürdüğü zannedilmektedir. İstanbul Divan-ı Harb-i Örfisi Mustafa Kemal Paşa, Kara Vasıf, 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Alfred Rüstem Bey, Doktor Adnan Bey ve Halide Edip Hanımın idamlarına, mallarının haczine gıyaben ve müttefikan karar vermiştir. Gazete divan-ı harbin kararını neşreylemekte

156 Erkân-ı harp kaymakamı.

Levent Şahverdi Arşivi

ve gazetenin iki sütununu doldurarak bu kararnamede birçok isnadatta bulunmakta olduğu Trabzon'dan bildirilmekle maruzdur.

3 — Trabzon'daki drednot 23 Mayıs öğleden sonra Batum istikametine çekilmiştir.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

25 Mayısta telsiz tebliği tamimi:

Erzurum: 25/5/1336

Tamim

Moskova telsiz telgraf istasyonunun 24 Mayıs 1920 tarihli tebliğinden hülâsadır: .

1 — Garp cephesinde Lehlilerle Molodoçensk - Minsk'in 45 kilometre şarkı -Berezina Nehri- Dinyeper Nehri sol sahili - Sivenigorodki şehrinin 35 verst şimal-i garbisindeki hatta ve Etua Nehri mıntıkasında şiddetli ve muvaffakiyetli muharebat vardır.

2 — Bahr-i Hazer filosu efradına neşredilen beyanname hülâsasıdır:

Bahr-i Hazer bahriye efradı!... Kırmızı sovyetist amele ve köylü iktidarının kahramanca mesaisiyle beyaz muhafız hükûmetinin ihata ve tazyiki kaldırılmış ve Enzeli limanında da beynelmilel mukabil inkılâp darbesine hitam verilmiştir. Bahr-i Hazerin tükenmez serveti Sovyetist hükûmetler için bir ganimet olmuştur. Sovyetist Cumhuriyetinin hayat-ı iktisadiye ve sınaiyesince büyük bir inkişaf imkânı hazırlamak üzere büyük amele ordusundan yeni iltihak eden inkılâbcı kuvvetleri Rus amele ve köylüleri pek samimî bir surette selâmlar. Cihan inkılâbının kırmızı bayrağını hatırlayınız! Bahr-i Hazer'in ve Mavera-yı Bahri Hazer'in neft, tuz, balık vesair mevâd-ı iaşe ve mevâd-ı ihrakiyece olan servetinden bütün sovyetist milletler istifade edeceklerdir. Önünüzdeki vazife, fazla mesaiyi icab ettirmektedir. Bütün inkılâbcı mesai ordusu mesai cephesinde Bakü avamının mesai-i inkılâbkârânesinin emsalsiz kahramanlıklarına muntazır bulunuyoruz.

3 — Müdafaa-i Milliye Vekâletine, kolordulara, Refet Bey'e, Erzurum, Trabzon, Van vilâyetlerine, Erzincan ve Beyazıt mutasarrıflıklarına, 15. Kolordu kıtaatına.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

25 Mayısta birkaç Ermeni Bolşevik Oltu mıntıkasında hududumuza iltica etti.[157] Bir müddetten beri bolşeviklik için hayli müsademeler olmuş ise de neticede Taşnaklar vaziyete hâkim olmuşlar. Bizim şimdiye kadar Ermeni ordusu hakkında aldığımız malûmata nazaran nizam-ı harbleri şu idi:[158]

157 Bunların hakikî bolşevik olup Rus Sovyetlerince de malûm olduğu bilâhare Rus heyetlerinden de anlaşıldı.

158 En son müfredatlı mevsuk malûmat 17 Temmuz 1336'da alınmıştır. O tarihte kayıtlıdır. 18 Haziran'da alayların on ikişer bölük yani üç taburlu olduğu haber alındı. Ermeni mültecilerinin fırka teşkilâtı olmadığı ifadeleri doğru fakat kuvveti az gösterdikleri anlaşıldı. Bu adamlar Taşnaklar aleyhine harekete geçmekliğimizi istiyorlardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Ermeni Ordusu
Kumandanı General Nazarbekof

Birinci fırka	İkinci fırka	Üçüncü fırka	Dördüncü fırka
Erivan	Kars	Gümrü	Yalnız Sason alayından ibaret diğerleri teşekkülde
	Alay Gümrü	Alay Kars	
Dört Batarya			

Rus sahrası
Üç adet telsiz istasyonu

Bir fırka teşkilâtı: 3 piyade alayı (Bir alay 4 tabur), 4 makinalı bölük, 4 batarya cebel,

Bir piyade alayında 2 cebel topu, beher taburda 4 makinalı tüfek, tabur-ların hazarî kuvveti 200-300 nefer. Cem'an topcu batarya halinde 10 cebel, 4 sahra koşulu. Bu kuvvet hakkında mültecilerden tahkikat yapıldı. Bunların ifadesi: Ermeni ordusunda fırka teşkilâtı yoktur. 7 mevcudunda, 7 de batarya var. Her alayda 16 makinalı tüfek ayrıca 2-3 Levis tüfeği vardır. 1, 4, 5. alaylar Kars havalisindedir.

Bugün 25 Mayısta Rusya'ya gidecek heyetimiz (Hariciye Vekili Bekir Sami, İktisad Vekili Yusuf Kemal Beyler) üç maiyetleriyle Erzurum'a geldiler. Hüsn-i istikbal ettik. Bir iki gün ihzar olunan konakta istirahat edeceklerdir.

26 Mayıs telsiz tamimi:

Erzurum: 26/5/1336

Tamim

Moskova telsiz telgraf istasyonunun 26 Mayıs 1920 tarihli tebliğinden hülâsadır:

I — Kırmızı Sahra Ordusunun harekât-ı harbiye raporu Vestnik tamimi 314 -26 Mayıs 1920.

a) Garbî Divinya sol sahilinde kıtaatımız Desni şehrinin 25 verst şimal-i garbisinde bir çok köyler zaptetti.

b) Molodeçno şehrinin 75 verst şimal-i garbisinde bir radyo istasyonunu zabt ettik.

c) Kıtaatımız yukarı Berezina nehrinin 25 verst garbinde Nogoşino kasabası mıntıkasında düşmandan 6 verstlik bir cepheyi bilmuharebe zaptettiler.

ç) Kıtaatımız Bobroisk şehrinin ileri istihkâmatma taarruz etmektedirler.

d) Şeci kıtatımızın şedid taarruzlarıyla Leh cephesi Minsk ve Molodeçno'da yarılmıştır. Dinyeper sağ sahilinde Borisof şehrini zaptettik. Bu harekât ile Divinya ve Berezina nehirlerini geçmemiz cihana isbat etti ki

Levent Şahverdi Arşivi

Kırmızı Orduyu mahvetmeyi düşünmek bir hamakattir. Leh taarruzu başlamazdan evvel Kırmızı Ordu Lehistana karşı hiç bir ciddî teşebbüste bulunmadı. Bizim merkezimizden çok uzak bulunan o cephede biz Lehlilerin küçük zaferler kazanmalarına müsaade etmiştik. Fakat şimdi de biz taarruz kalktık. Eğer biz Minsk ve Molodeçno şehirlerini zaptedersek Lehliler ve Pelna ve Brestlitovsk'u kurtarmayı düşünmeye mecbur kalacaklar ve bu takdirde Kırmızı Ordunun darbeleri altında eriyeceklerdir. Sovyetist Rusya'nın göğsünü muhafaza eden, cihan mesai güzergâhını temizleyen Kırmızı orduya şerefler ve senalar!...

2 — Müdafaa-i Milliye Vekâletine, Kolordulara, Refet Bey'e, Erzurum, Trabzon ve Van vilâyetlerine, Erzincan, Beyazıt mutasarrıflıklarına, 15. Kolordu kıtaatına.

26 Mayıs kolordu istihbaratı da şudur:

Erzurum: 26/5/1336

Tamim

1 — Poti'ye mütemadiyen mecruh Gürcü askerleri gelmektedir. Poti, Sohumkale, Oçemçir mıntıkalarındaki bolşevik faaliyeti fevkalâde artmıştır. Rumların motorlarla firarı devam ediyor.

2 — Ermeniler Kars'ın şimal-i garbisindeki Çakmak köyünden 3 milyon manat ve 200 at isteyen piyade, top, makinalı tüfekten mürekkep bir Ermeni müfrezesi köyü tazyik ve tahrib ederek ahalinin emval ve eşyasını gasb ve yağma etmiştir.

3 — Yukarı Kotanlı, Aşağı Kotanlı, Oluklu, Nemerli, Tuzluca, Böcüklü, Subhanazad, Kars civarında Iğdır, Cavlak, Paslı, Karaçayır vesaire ki cem'an yirmi yedi pare İslâm köyünden Ermeniler, fidye-i necat olarak doksan bin manat istemişler ve vermedikleri takdirde Çakmak köyünün akıbetine uğrayacaklarını bildirmişlerdir.

4 — Ermeni zulüm ve tahakkümü altında ezilen İslâmlar, Malakan köyleriyle birlikte hudud kumandanlarımıza mütevali müracaatlarda bulunarak tazallüm-i hal ve istimdad etmekte ve Ermenilerin son zamanlarda pek ziyade artan tecavüz ve vahşetlerini anlatarak hayat ve namuslarının kurtarılmasını niyaz eylemektedirler. Hudud haricindeki İslâmların kâmilen katil ve mallarının yağma edilmek üzere hazırlıklar yapılmakta olduğu teeyyüd etmektedir.

5 — Müdafaa-i Milliye Vekâletine, kolordulara, Refet Bey'e, Erzurum, Trabzon, Van vilâyetlerine, Erzincan ve Beyazıt mutasarrıflıklarına, 15. Kolordu Kıtaatına.

Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

Gelen haberler Ermenilerin İslâmlara karşı kudurmuşcasına hareketlerini yer yer haber alıyorduk. Vakit vakit Ermenilerin kudurarak şenaatleri

Levent Şahverdi Arşivi

öteden beri âdetleridir. Fakat bu sefer Malakan (aslen Rus, sakallı, iri, içki ve tütün bile içmezler, askerlik etmezler, kan dökmek dinlerince en büyük cinayettir, gayet iyi ziraat yapar ve hayvan yetiştirirler) köylerini de haraca bağlamaları ihtimal bolşevik istilâsına uğrar da bolşevik maskesi giymeğe mecbur olurlarsa o zaman Rusların tesiriyle yapamayacakları yağmagerliği ve vahşeti, yani ruhlarında sinmiş olan komiteciliği doya doya yapmak ihtiyacındadır. Fakat İslâmları öldürüyorlar da birçok İslâm ve Malakan hudud zabitlerine "Bizi kurtarın mahvoluyoruz" diye yalvarıyorlar. Bekir Sami ve Yusuf Kemal Beylere de bu felâketi ve Ankara'ya derdimi anlatamadığımı bir kaç gün sonra acı bir tarzda bir daha yazacağımı söyledim. Ve mes'ul iki vekil sıfatıyla bana yardım etmelerini de söyledim.

Bugün 26'da Elviye-i Selâse Heyet-i Temsiliyesi namına Oltu'dan şu açık telgrafı aldım ve Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine bildirdim:

15. Kolordu kumandan-ı âli-şanı ve Erzurum Valisi Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerinin vesatet-i aliyeleri ile Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Makam-ı mualla-yı hilâfet ve hanedan-ı celilü'ş-şan-ı Osmaniyeye kan ve imanla ebediyen merbut olan Elviye-i Selâse'nin artık halâsa kavuşacağına kanidir. Anavatanın ümid ve hayatı bulunan kuvve-i milliyenin giriştiği mücahedat-ı mukaddese bütün varlıklarıyla iştirak eden Elviye-i Selâse halkının tazim ve şükranları ile her dakika irade ve irşadat-ı sanilerine muntazır bulunduklarını arz ile ferman. 25 Mayıs 1336 Oltu'dan.

Elviye-i Selâse Heyet-i Temsiliyesi Namına
Oltu Mutasarrıfı Yusuf Ziya

Elviye-i Selâse anavatanın İzmir gibi bir kısmıdır. Fakat kırk seneden fazla zaman Ruslar idaresinde kalması ve anavatanın uzak ve ücra bir köşesinde olmasından halkımız tarafından tanılamaması ve Harb-i Umumî son senesinde vatanımıza kavuştuğu halde hemen bir sene sonra elden çıkması münevverlerimizi bile kendisiyle yakından alâkadar ettirmiyor! Hâlbuki şark nasıl ki Türkiye'nin temeli ise Elviye-i Selâse de şarkın kalkanıdır. Şimdiye kadar değil bu kadar uzak bir mıntıkamız, en yakın yerlerimiz bile biri birini tanımaz, tabiî alâkası da o kadar oluyor. Meselâ en münevver olan İstanbul halkından kaçı sahillerimizi görmüştür: Trabzon, Samsun, İzmir gibi daima vapurların işlediği limanları bile! bunun gibi şimendifer üzerindeki mühim şehirleri tanıyanlar: Bursa, Konya, Adana, Ankara gibi! ancak vazife sebebile gidenlerdir. Bu mühim merkezler halkının İstanbul'a gidenleri de ya âli tahsil görmek veya mühim bir iş içindir. Ucuz ve rahat seyahatler, sinema filmleri, güzel resimli albümler, risaleler memleketimizi ve halkımızı birbirine tanıtmak için hükûmetin en mühim vazifesi ve müteşebbis vatandaşlarımızın da şâyân-ı iftihar ve takdir işleri olmalıdır. Bu gibi hususî teşebbüslere hükûmet her türlü yardımı yapmalıdır. Sevmek, görmek ve tanımakla olur. Sevilmeyen için fedakârlık hissi uyanmaz. Vatan muhabbeti, vatan aşkı onu

Levent Şahverdi Arşivi

tanımakla mümkündür. Yoksa daha çok zamanlar için düsturumuz: "Ya şehit ya gazi! Dir!"

27 Mayıs: Yunanlıların Gümülcine'yi işgalleri ve Edirne ve Trakya'yı işgal için hazırlandıkları haberleri geldiğinden halkı teşci ve ümit ve emelimizi kendilerine bildirmek için muhabere kanalı olan Bandırma kumandanlığı vasıtasıyla şu açık telgrafı yazdım:

Erzurum: 27/5/1336

Edirne Müdafaa-i Hukuk Merkezine

Sevgili Edirne'mize uzanacak düşman ellerinin kırılacağına eminim. Trakya kahramanları tarihimizi şan ve şerefle dolduracak ve islâm dinini, Türk hakkını çiğnetmiyecektir. İnşallah pek yakında kükreyecek olan Anadolu aslanlarının da fiili yardımları oralara kadar ulaşacaktır. Sevgili Edirne'mizin ve Trakya'mızın muhterem ve kahraman halkına selâm ve ihtiramlar.

Büyük Millet Meclisi Trakya Murahhası
Mirliva Kâzım Karabekir

Acaba Büyük Millet Meclisimiz İzmir ve İstanbul'un tahliyesi ve şâyân-ı kabul bir sulh muahedesinde çok güzel Edirnemizi görmezse, kabul edecek midir? Bugün elimizde istirdat kuvveti dahi bulunduğu halde neden bizim olan Karsımıza bayrağımızı dikmiyoruz, neden bir çok işkenceler altında inleyen vatandaşlarımızı kurtarmak için yurdumuz olan Elviye-i Selâseyi işgal etmiyoruz? İşte bu teessür ve endişe ile ordunun resikârında bulunan benim gibi Trakya murahhası İsmet Bey'e de bu yazdığım telgrafı şu rica ile bitirdim :

Ankara'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Bey'e

Edirne'ye çektiğim telgraf aynen zirdedir. Millet Meclisinde Trakya hukukunun müdafaası hususunda vekâlet-i âciziyi de kabul buyurmanızı rica eylerim.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Bugün 27'de Rusya'ya gidecek heyete verilen 8 Mayıs 1336 tarihli talimatnameyi de okudum ve suretini aldım. Bu hususta iki vekil bey ile de görüştüm:

Ruslarla Olacak Münasebât-ı Mütekabile

1 — Türkiye'nin garp devletlerinin esaretine düşmesini Rusya kendi menafi-i esasiyesini kat'iyyen muhil addediyorsa bize muavenet ve bizimle ittifak etmeleri için esaslı bir nokta-i istinada malikiz demektir.

Levent Şahverdi Arşivi

2 — Türkiye'nin emeli şimdiki hudud-ı milliyesi içinde dâhilî ve haricî istiklâl-i tam dâhilinde yaşamak ve bu esas temin edilmek şartıyla Rusya ile Tevhid-i mukadderat ve istikbal eylemektir.

3 — Türkiye Garp devletlerinin istilâsından kurtulmak ve ikinci maddedeki emelini istihsal etmek için bütün kuvâ-yı hayatiyesini kendi toprakları dâhilinde istimale mecbur olduğu gibi kendisine hariçten muavenet de lâzımdır.

4 — Boğazlardan istifade bütün Karadeniz milletlerine serbest olacaktır. Bunu temin etmek için Karadeniz Boğazında tahkimat yapılmamak, İstanbul'a Rus donanması gelmesi bizim takdir ve tertibimize tâbi olmak üzere Bahr-i Sefid Boğazı tahkimatını Ruslar ile müştereken müdafaa etmemizdir. Bu şerâitten daha fazlası Rusların Bahr-i Sefid tahkimatına müstakillen malik olmaları veya İstanbul'a donanmalarını getirmekte serbest bulunmalarıdır ki her iki şekil İstanbul'un tasarrufunu ihlâl eyler. Ruslar için Boğazların serbesti-i mutlakını yalnız şerâit-i ahdiye ile temin etmek veyahut Boğaz'ın emr-i müdafaa ve murakabesini bütün Karadeniz devletlerinin bir mes'ele-i müşterekesi addettirmek bittabi daha müsait ve daha ehven suret-i hallerdir.

5 — Mücadele-i müşterekede muvaffakiyet uğrunda Türkiye dindaş ve ırkdaş anasır arasındaki bütün nüfuz-ı manevisini mevki-i istifadeye vaz edecektir.

6 — Hariçten yapılacak muavenet: Para, vesait-i harbiye, vesait-i fenniye, inde'l-hace kıtaatı askeriye.

7 — Ruslarla Tevhid-i mukadderat etmekten ve onların muavenetinden müstefid olmak kaydından hakiki bir fayda elde edebilmekliğimiz bizimle onlar arasında muvasalanın bilâ-mâni ve kat'iyyen emin olmasına mütevakkıftır: 8 Mayıs 1336

Bu talimatname Millî hükûmetimizin heyet-i murahhasaya verdiği bir direktiftir. Bunda en göze çarpan ikinci maddedeki "Rusya ile Tevhid-i mukadderat ve istikbal etmektir" cümlesidir. Eksikliği aranan madde de Şark hududlarımızın vaziyetidir. Tevhid-i mukadderat mes'elesi pek şümullü ve çatallıdır. Bu hususta heyet-i murahhasanın iki uzvu, aynı zamanda hükûmetin iki vekili de akord değillerdir. Bana şunu sordular: Her neye mal olursa olsun garp devletleriyle mi anlaşmalı yoksa bolşeviklerle mi birleşmeli? (Tevhid-i mukadderat ve istikbalin bir manası!) Yani açıkçası garp devletlerinin idaresine mi girmeli, bolşevik olup Sovyet hükûmetiyle mi birleşmeli (Bu da Rusların idaresine girmek demektir)? Ne o, ne öteki! dedim. Mes'elenin iki değil üç türlü tarz-ı halli vardır. Bahsettiğiniz her iki şekil de istiklâlimizi kaybetmek yani millî ölmektir. Ölümün hançerle mi, revolverle mi tercih olunmalıdır diye münakaşası faydasızdır! Çünkü neticesi birdir. İş ölmemektedir. İşte mes'elenin üçüncü şıkkı budur. Bu da hiçbir tarafa yutulmamaktır. Daha istiklâl mücadelesinin başlangıcında hangi ölüm daha iyidir diye münakaşa doğru değildir. Ruslarla yapılacak şey: "Mademki ikimizin de düşmanı müşterektir, şu halde tabii dostuz ve müttefikiz. Aramızda

Levent Şahverdi Arşivi

hududlarımızı ve yapabileceğimiz işleri tesbit edelim. Maddî manevî mütekabil yardımları taahhüt altına alarak zaten ayrı ayrı başladığımız işlerimizi yürütelim. Bizim ihtiyacımız para, vesait-i harbiye, vesait-i fenniyedir. Size yapabileceğimiz dindaşlarımız üzerinde tesir ve Ermeni engelini kaldırmaktır." esasıdır. Hududlar: Boğazların vaziyeti ile Şark hududlarımızın tesbitidir. Şark hududumuz behemehal Aras-Arpaçay hattına kadar sürülmelidir. Nahcivan ve Acara (Batum dâhil) meselelerinde tarafeyn menafii düşünülerek dostane bir esas tesbit olunabilir... İşte benim mütalâam böyledir. Heyete verilen talimatın birinci maddesi zayıf, ikinci maddesi de tehlikelidir, dedim. Bu esas dâhilindeki münakaşamızda gördüm ki Bekir Sami Bey garba, Yusuf Kemal Bey de bolşeviklere mütemayildir. Benim mütalaatımı pek doğru buldular. Yalnız şayet istiklâl mücahedelerimizde muvaffak olamazsak hangisini kabul etmeliyiz fikrindesiniz dediler. "İstiklâlimizi kurtarmaktan başka bir şey düşünmüyorum. Eğer mecburiyet zamanı gelirse ölümlerden münasip birini kabulü o zaman düşünürüz" dedim. Hak verdiler. Heyeti mekteplerimize götürdüm, usul-i tedrisi, terbiye-i bedeniye, el işleri, talim ve terbiye velhasıl görülen her varlıktan pek memnun kaldılar. Çocukların ictimaî ve vatanî düşüncelerini de gösterdim. Ordumuzun gerisindeki bu çocuklar ordusunun da istiklâlimizi kurtarmak için aynı azim ve celâdetle hazırlandıkları büyük tesir yaptı. Bugün Ramazan'ın dokuzudur. Çocuklar bir akşam iftara heyeti davet ettiler, adab-ı muaşereti de göstereceklerdir.[159]

İstanbul gazeteleri mühim malûmatı 3. Fırkadan geldi. Bermutad şifre ile Müdafaa-i Milliye Vekâletine yazdım:

Erzurum: 27 Mayıs 1336

Müdafaa-i Milliye Vekâletine

A — 18 Mayıs 1336 *İkdam* gazetesinden: Rumca Etnos gazetesine Atina'dan 14 Mayıs 1336 telgrafta Paris'te Türk taraftarları muahede-i sulhiye ahkâmını tahfif için uğraştığı ve Ahmet Rıza Bey'in bu hususta şâyân-ı dikkat faaliyet göstermekte olduğu ve müşarünileyh tarafından bir çok Fransız gazetecilerine ve rical-i siyasiyesine büyük bir ziyafet çekildiği ve bu ziyafette Pierre Loti tarafından lehimize hararetli bir nutuk irad edildiği bildirilmektedir.

B — Washington'dan Fransız gazetelerine yazılıyor: Müttefik devletlerin Ermenistan vekâletini yeniden Amerika'ya teklif eylemeleri mehafil-i siyasiyede taaccüple karşılanmıştır. Amerika evvelce Ermeni Mandaterliğini vâzıhan reddeylemişti. Müttefik devletlerin başvekillerinin bu yolda hareket etmek suretile Ermenistan hududlarının tayinine karşı Mösyö Wilson'un icra etmesi muhtemel olan itirazaatı men etmek istediklerini bazı rical-i siyasiye temin etmektedir. Amerika hükümeti Ermenistan vekâletini suret-i kat'iyyede reddettiği için bu devlete müteallik her türlü mesaili müdafaadan sarf-ı nazar edilmiş olacaktır.

159 10 Haziran (23 Ramazan) da iftarda bulunduk. O güne bazı notlar yazdım.

Levent Şahverdi Arşivi

C — Azerbaycan ahali komiserliğine Sultan Saidof tayin edilmiştir.

Ç — Reis Wilson'un ahval-i sıhhiyesi son derece kesb-i vahamet eylemiştir.

D — Anadolu'dan vürud edecek ve Anadolu'ya gidecek mektupların sansür edilmesi takarrür etmiştir.

E — Erkân-ı harbiye-i bahriye reisi Kalyon Kaptanı Hakkı Bey donanma-yı hümayun kumandanlığına ve kalyon kaptanlığından mütekait Enver Bey de sınıf-ı muvazzafa nakliyle Erkân-ı Harbiye-i Bahriye riyasetine tayin edilmişlerdir.

F — Harbiye Dairesi Reisi Ömer Lütfü Bey tahliye edilmiştir.

G — Anadolu fevkalâde müfettiş-i umumiliği selâhiyetine ait kararnameye müzeyyel kararnamedir: Müfettiş-i umumilik takrir-i emn ve asayiş ve sevkiyat için lüzum gördüğü kuvâ-yı bahriye ile sefâin-i harbiye ve nakliyeyi istihdam ve istical eylemeye selâhiyettardır. Müfettişlik emrinde istihdam olunacak sefâin-i harbiye ve nakliye kaptanlarına İstanbul'dan hareketten itibaren şehrî iki bin beş yüz, zabitan ve mühendislere bin beş yüz, gönüllü zabitana bin üç yüz kuruş taamiye verilecektir. Güverte efradının maaşı dört yüz, makina efradının altı yüz kuruşa iblâğen bahriye büdcesinden tesviye edilecektir.

2 — a) 19 Mayıs 1336 tarihli *Peyam-ı Sabah*'tan: *Son posta* ile *Near East* gazetesinin sulhumuz hakkında yürüttüğü mütalaadan Türk heyet-i murahhasası Dersaadet'e avdet etmeden ve muahede-i sulhiye Hükûmet-i Osmaniye tarafından tetkik olunmadan evvel Türkiye'nin vaziyet-i muhtemelesi hakkında tahminata girişmek abestir. Aradaki müddet zarfında Türk milliyetçileri anud ve şedid bir mübareze için açıktan açığa her türlü tedarikâtta bulunuyorlar. Onlar gönüllü kıtası tarafından Kastamonu civarında bir mağlûbiyete uğratılmışlardır. Muahedenin tatbik-i fiilisini temin için Düvel-i Müttefika ergeç istimal-i kuvvete mecbur kalmaları muhakkak görünüyor. Düveli mezkûre her türlü zuhurata karşı gelebilmek için istihzarat-ı mukteziyede bulunduklarını zannettirecek emarât vardır. Jandarma müzaheret alaylarının teşkilâtına ait bulunan iki kıt'a kararname arz-ı atabe-i ulya kılınmıştır. Tahsisata ait kararname de müzaheret alayları için yedi, taşra alayları için beş milyon ki cem'an on iki milyon lira tahsis kılınmıştır. Sinop mutasarrıflığına ve mevkii kumandanlığına Kaymakam Zeki Bey tayin edilmiştir. Mumaileyh bugün maiyeti erkânıyla Sinop'a hareket edecektir.

3. Fırka Kumandanı Rüştü

28 Mayıs'ta hava yağmurlu olduğundan mutad cuma günü Çocuklar Ordusu talimhanesinde umum mekteplerin teftişi ve çocuklar ve halk eğlenceleri yapılamadı. 29'da maarif mekteplerini teftiş ettim. Teferruatla uğraşmak bizde ne kadar noksan. En iyi ders takrir eden bir muallimin dershanesine giriniz. Duvarlardaki levhaların eğriliği, camların kirliliği, köşelerde örümcekler, sınıfın havasının fenalığı... daha içyüzüne giriniz, çocukların kirli tırnakları, dişler, kulaklar, saçlar, hele ceplerin diplerinin yıllanmış

Levent Şahverdi Arşivi

enkazı berbad. Çocukların dolaplarının intizamsızlığı, bazı münasebetsiz şeyler, tamire muhtaç parçalar gibi yüzlerce teferruat noksanlığı var. Terbiye-i bedeniye ve askerî talimlerine teşkilât dolayısıyla zabitler vasıtasıyla gayret edildiğinden çeviklik, keskin nazarlar şâyân-ı iftihardır. Muallim noksanına rağmen tahsil de zararsızdır.

Münakaşalarımız neticesinde heyet-i murahhasaya askerî aza olarak bulunmaklığımın pek lüzumlu olacağını vekil beyler lüzumlu gördü. Fakat Ermenistan tehlikesi bertaraf olmadıkça ayrılamayacağımı da kabul ettiklerinden şu şifreyi yazdım. Heyet benim riyasetimde gitmeyi memnuniyetle kabul ediyordu. Tevazularına teşekkür ettim. Heyet-i vekilede bulunduklarından mukabil tevazuumu gösterdim. Takdiri Ankara'ya bıraktım. Ordu kumandanlığımı tasdik etmeyen arkadaşlar benim bu mahviyetime ne diyecekler?

Erzurum: 30/5/1336

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Heyet-i murahhasaya askerî aza olarak bendenizin bulunmasını münasip gördük. Fakat Ermenistan tehlikesi bertaraf olmadıkça kolordunun başından ayrılmaklığım doğru olmayacağından eğer yakında bu husus hallolursa bendeniz, aksi surette Miralay Manastırlı Kâzım Bey'in tayini ve her iki halde dahi müşavir olarak Miralay Tali Beyle bir erkân-ı harbin ve bir iki ufak rütbeli zabitin alınması muvafık olacaktır. Askeri aza için itimadname gönderilmemiş olduğundan tensip buyurulduğu takdirde isim yeri açık olmak üzere acilen bir itimadname gönderilmesini istirham eylerim.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

30 Mayıs Moskova telsizini tamim:

Erzurum: 30 Mayıs 1336

Moskova telsiz telgraf istasyonunun 29 Mayıs 1336 tarihli ve 217 No. lu tebliğinden hülâsadır:

1 — Kırmızı Sahra Ordusunun 28 Mayıs 1336 tarihli harekât-ı harbiye raporu:

a) Vonaburg cenubunda Siventibansk istikametinde kıtatımız Poştavi kasabası civarını zaptettiler.

b) Volodoçno istikametinde muvaffakiyetli ve şiddetli muharebat olmuştur. Kipediç ve Doğlikof kasabalarını zaptettik. Divizino nehrini geçen kıtaatımız Krapsk kasabasına taarruz ediyorlar.

c) Borisof mıntıkasında Zehambin şehrinin garbinde düşmanı her yerden tard ettik.

ç) Havai filomuz Borisof-Minsk demiryolu mıntıkasındaki düşman mevaziine tesirli bombalar atmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

d) Kief cenub-ı garbisinde Taraşçansk mıntıkasında Taraşhan şehrini ve bu şehrin garbinde 40 verstlik bir cephe dâhilindeki köyleri bi'l-hücum zaptettik.

e) Ganirsk mıntıkasında kıtaatımız Gnzin şehri önünde muharebe etmektedirler.

2 — Merkez-i idaresi Kazan şehri olmak üzere Tatar Sosyalist ve Sovyetist Cumhuriyetinin muhtariyet-i idaresi kabul ve tasdik edilmiştir. Kazan vilâyetinin şark kısmıyla Menslinisk havalisi ve Uga vilâyeti, Bogorosklansk havalisinin büyük bir kısmı ve keza Samarra hükûmetinin büyük bir parçası Kazan İslâm Cumhuriyetine ait olacaktır.

3 — 11 Mayıs 1920 tarihinde Berlin'de şehrin en büyük meydanında yüz bin ameleyi temsil eden bir mitingde Rus amele ve köylüleri lehinde fevkalâde tezahürat yapılmıştır. Berlin'deki bu tezahürata Almanya'nın her tarafından iştirak edilmiştir. Kırmızı Ordunun Lehlilere karşı başlayan mukabil taarruzları bütün dünya amele kitlelerince azîm bir memnuniyetle karşılanmıştır. Şimdiye kadar Sovyet icraatına müzahir ve müdafi olduklarını göstermekle iktifa eden dünya ameleleri muzafferiyet-i katiyenin istihsalinden itibaren aristokrat ve kapitalist hükûmetlerine kâmilen isyan edeceklerdir.

4 — Romanya hükûmetinin Besarabya'da seferberlik ilân etmesi arzusuna karşı ahali, bolşevik komiserlerine müracaat ederek Romanya istilâcılarına hizmet etmek arzusunda bulunmadıklarını ve bilâkis Kırmızı Ordu hizmetine girmeye hazır olduklarını bildirmişler ve inkılâbcı şarkıları okuyarak muharebeye hazırlanmak için kıyam ettiklerini beyan etmişlerdir. Kırmızı Besarabyalılar, yakında cephe kumandanlığı emrine verileceklerdir.

5 — İtalya'da Milano'da grev ilân edilmiş ve bu grev İtalya'nın diğer büyük şehirlerine de sirayet etmiştir.

6 — Mudafaa-i Milliye Vekâletine, kolordulara, Erzurum, Trabzon Van vilâyetleri ile Erzincan ve Beyazıt mutasarrıflıklarına, 15. Kolordu kıtaatına.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

Mevsuk istihbarat tamimi:

Erzurum: 30 Mayıs 1336

Tamim

Mevsuk istihbarattır:

1 — Mevcudu 100.000 ve ekseriyet-i azîmesi islâm olan on birinci bolşevik ordusu Bakü'ye vasıl olmuştur. Azerbaycan kuvvetleriyle müştereken Gürcistan'la muharebe eden bolşevik kıtaatı 11. Bolşevik ordusu aksamındandır. Ayrıca Kırmızı orduya mensup 40.000 kişilik bir kuvvetin Vladikafkas'tan Bakü'ye müteveccihen hareket ettiğini Ermeni gazeteleri yazmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

2 — Azerbaycan, Dağıstan ve Bolşevik müttefik kıtaatından mürekkep 14.000 kişilik bir kuvvet Zengezor'un ..... karyesi havalisine tahaşşüd etmektedir.

3 — Kervansaray'ı işgal eden Azerbaycan kıtaatıyla Ermeniler arasında muharebat başlamıştır. Zengibasar'dan top sesleri işitilmektedir. Ermeniler, bunu kendileriyle Ermeni bolşevikleri arasında muharebe oluyor diye ilân etmektedirler.

4 — Gürcüler Çürüksu İslâm mıntıkasından tamamen eski hududlarına çekilmişlerdir. Hudud yerli İslâm kıtaatıyla işgal edilmiştir. Acara mıntıkasındaki İslâm kuvvetleri Gürcülerin erzak ve cephane nakliyatını müsaderede devam ediyorlar.

5 — Revan cenubunda demiryolu üzerinde kâin Uluhanlı civarında Karadağlı İslâm karyesi ahalisi Ermenilerin ölüm tehdidleri karşısında Zengibasar islâm mıntıkasına pek perişan bir halde iltica etmişlerdir. 23/24/-5-1336 saat 9 sonrada takriben 3-4 yüz kadar Ermeni askeri Uluhanlı'nın beş kilometre şarkında Çebeçalı karyesini ansızın muhasara etmiş ve ahalisini bir araya topladıktan sonra cümlesini süngüden geçirmiştir. Bu kariyeden ancak 3 erkek ile 4 kadın firara muvaffak olabilmiştir. Zulüm ve kıtale uğrayan islâmlar, hayat ve namuslarının kurtarılmasını niyaz etmektedirler.

6 — Müdafaa-i Milliye Vekâletine, kolordulara, Refet Bey'e, vilâyetlere, 15. Kolordu kıtaatına.

Kâzım Karabekir Mirliva 15. Kolordu Kumandanı

İstanbul gazetelerinden mühim hülâsaları Müdafaa-i Milliye Vekâletine şifre ile bildirdim. Son madde olarak bir daha sordum ki İstanbul matbuatı geliyor mu, gelmiyor mu? Ankara'nın temadi eden sükûtu efkâra fena tesir yapıyor.

Erzurum: 30/5/1336

1 — 21 Mayıs tarihli *İkdam* gazetesinden:

a) Ermenistan'ın parasızlığı serlevhası altında *Morning Post* gazetesinin San Remo muhabiri yazıyor: Başlıca müşkilât şudur ki: Düvel-i muazzamadan hiçbiri Ermenistan'ı idare hususundaki müşkil ve mes'uliyetli, ağır vazifeyi deruhde etmiyor. Meclis-i âli ahali-i müslimenin ekseriyet teşkil eylediği havali Ermenistan hükûmetine terk edildiği takdirde iğtişaşat zuhur edeceğini hissetmiştir. Ermeni mes'elesinin tesviyesine mâni olan en büyük müşkilât Türk askerlerine Ermenistan'ı tahliye ettirmekten ibarettir. Asakir-i mezkûrenin miktarı on dört binden az tahmin edilmiyor. Bunun çare-i halli Ermenistan ordusuna Avrupalı zabitler vermek ve esliha mühimmat tedarik eylemekten ibaret bulunmaktadır. Morning Post gazetesinin Erivan muhabirine sabık Ermenistan vekili Hatisof âtideki beyanatta bulunmuştur: Hatisof Türk ve Tatarlarla muhtelif cephelerde çarpıştığından bahseyledikten sonra Kafkasya'da asayişin muhafazasına

Levent Şahverdi Arşivi

karşı en büyük mânilin düvel-i müttefika tarafından vukubulan mevaidin hiçbirinin ifa olunmaması keyfiyeti teşkil eylediğinden ve Erzurum, Trabzon, Beyazıt ve Van'ın Avrupa kıtaat-ı askeriyesi tarafından işgal edilmesini ve Erzurum'la Kars'tan Trabzon'a ve Ermenistan'ın içeri taraflarına doğru yolların açılması lâzım geldiğini beyan eylemiştir.

b) Dâhiliye nazır vekili Reşat Bey Anadolu'dan vürud eden propaganda evrakını haiz-i ehemmiyet olmadığından dolayı muhaberat-ı ticariye vesairenin teehhürüne sebebiyet vermemek için sansürden sarf-ı nazar olunduğunu beyan eylemiştir.

2 — 21 Mayıs'ta Sultanahmet'te bir miting akdedilmiştir. Şeyhülislâm *Hayri, Rıza Tevfik* ve *Hafız İsmail Hoca, Hoca Rasim Efendiler tarafından* nutuklar irad edilmiştir. Bütün bu nutuklar memleketi bu hale sokanlar ve el'an sokmaya uğraşanlar şiddetle takbih edilmiş ve Avrupa'nın muhik olmayan şerâit-i sulhiyenin tadilini temenni eylemiş ve cebir ve şiddetten şiddetle tevakki lüzumu ve Avrupa'nın adaletine itimad edilmesi tavsiye edilmiştir. Bilhassa Rıza Tevfik şu sözleri söylemiştir: Muahedenin tanziminde intikam hissile hareket edilmiş değildir. Ben zannediyorum ki miskin bir takım menfaatler onlara rehber olmamıştır. Yalnız onların verdikleri hükümde aldanabilmiş olmaları bizi meşgul etmektedir.

3 — Selâmlık resm-i âlisi dün Yıldız'da Hamidiye Cami-i şerifinde icra buyurulmuştur. Zat-ı hazret-i padişahî saray-ı hümayunlarından cami-i şerife azimetlerinde bermutad mızıkalar tarafından terennüm edilen marş-ı sultanî ahval-i hazıra nezd-i şahanede teessür-i hümâyûnu mucib olmasına binaen mızıkaların terennüm eylememesi hususu irade buyurulmuş ve yalnız boru ile "Hazırol" işareti verilmekle iktifa olunmuştur.

4 — İstanbul matbuatının Ankara'da alınıp alınmadığının iş'arını rica ederim.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Bahis yine bizim Ermenistan'dan! Meclis-i âli ekseriyeti İslâm olan havali Ermenistan'a terkedildiği takdirde iğtişaşat zuhur edeceğini hissetmişler! Ermeni mes'elesinin tesviyesine mâni olan en büyük müşkilât da Türk askerlerine Ermenistan'ı tahliye ettirmekten ibarettir! Mikdarı on dört binden az tahmin edilmiyor! diyor ve çareler söylüyor. Hatisof cenaplarının[160] tedabir olarak gösterdikleri Erzurum, Trabzon, Beyazıt ve Van'ın herhangi bir devlet tarafından işgaline kadar bizim Erivan'a yerleşeceğimizi ve Ermeniliğin ebediyen mahvolacağını düşünen Ermeni akıllısı yok mudur acaba? Bazı hâdiseleri kaydederek bu işin kestirme çaresini bir daha Büyük Millet Meclisimize yazıyorum. Cenâb-ı Hak tesirini halk etsin. Ankara'nın sakit bir halde işi ağır alması vahim ihtilâtlar yapabilecektir. Hele garba kıtaat çekmenin ne felâketli olacağı görülüyor.

160 Hatisof, Gümrü'de muahede imzalamak üzere gelen Ermeni heyet-i murahhasası reisi olup ilk iş olmak üzere Sevr Muahedenamesi'ndeki imzalarını geri almak olmuştur. Amerikalı Harbord'un "Paris'e gideceğinize Erzurum'da anlaşınız" sözünü, dinlemediğimizden felâkete uğradık, demiştir. Tafsilâtı yerinde.

Levent Şahverdi Arşivi

Şark Harekâtı Hakkında Tekrar Müracaat

Erzurum: 30/5/1336

Ankara: Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Pek aceledir:

Kafkasya'nın vaziyet-i siyasiye ve askeriyesi pek ziyade tavazzuh etmiştir. 100.000 kişi kuvvetinde 11. Rus Bolşevik Ordusunun Bakü'ye geldiği muhtelif menbadan alınan malûmatla teeyyüd ediyor. Azerbaycan'la Gürcüler tatil-i muhasemat etmişler. Ve 29 Mayıs'ta Poylu'da Gürcistan murahhaslarının Azerbaycan murahhaslarıyla birleşeceği Gürcistan hariciye nazırı tarafından telsizle tebliğ edilmiştir. Azerbaycan'ın muntazam iki bolşevik süvari alayının Kervansaray mıntıkasında Ermeni arazisine girdiği ve bolşevik ordusunun Gence garbinde tahaşşüt etmekte olduğu tahakkuk ettiği gibi Rus, Azerbaycan ve Dağıstan kuvvetlerinden mürekkep 14.000 kişilik bir kuvvetin de Zengezor havalisine geldiği haber alınmıştır. Ermenistan dâhilinde ihtilâlciler vardır. Vaziyetin karışıklığından bilistifade İslâmlar katl ve imha edilmektedir. Bir taraftan Ermeni murahhaslarının da Moskova'ya gönderildiği tahakkuk etmiş ve bu husus Ermenistan hariciye nezaretiyle Rus hariciye komiseri arasında cereyan eden ve sureti alınan telsiz telgraf muhaberesiyle de teeyyüd eylemiştir. Halil Paşa'nın da Moskova'ya gittiği haber alındı. Pek muhtemeldir ki Bakü Türk Komünist Fırkası dahi gitmiş ve milletimiz namına bir şeyler yapmaya başlamış olsun. Tavazzuh eden şu vaziyete nazaran bizim heyetin de bir an evvel Rus Bolşevikleriyle temasa gelmesi elzemdir. Aksi halde zararımıza bazı mukarreratın tesbit edilmesi ve bilâhare milletimizin müşkil bir vaziyete girmesi pek melhuzdur. Halbuki Azerbaycan ve Bolşeviklerle hiç bir taraftan muvasalamız yoktur. Yollar kapalıdır. Büyük Millet Meclisinin bolşeviklere vaki olan ilk teklifi havi evrakı hamil olarak muhtelif tariklerle gönderilen zevattan bile bir aydan beri hiçbir haber alınamadı.[161] Binaenaleyh Ermenileri tehdid ile şark yolunun serbestîsini temin etmek mecburiyetindeyiz. Bugün için hâkim bir vaziyette bulunan şark kıtaatı dolayısıyla milletimizin siyaset-i dâhiliye ve hariciyesi Sivas havalisindeki isyan ve ihtilâlin Erzurum'a kadar sirayetiyle alt üst olacaktır.[162] Maatteessüf kıtaatta bazı zabitan arasında bir takım dedikodular başgöstermeye başlamış ve dün tevkif ile Divan-ı Harbe tevdi edilen bir zabitimiz Kuvâ-yı Milliye aleyhinde bulunmak cür'etini göstermiş ve zabitan ve efradın maaş alamadıkları ve iyi iaşe edilmedikleri, bolşevik harekâtının yalan olduğu ve halkın iğfal edildiği zemininde alenen beyanatta bulunmuştur. Şark vilâyetleri henüz Mart maaşını bile kâmilen vere-

161 15 Haziran'da Trabzon'a kuryemizin biri avdet etti.

162 Sivas'a girmek üzere bulunan yüzlerle şakiyi Erzurum'dan gönderdiğim Yeşilordu müfrezesi (34 kişilik Cafer Bey Müfrezesi) tenkil etmiş ve Sivas kıyamı sükûnet bulmuştur. 3. Kolordu fevkalâde takdirle bildirdi.

Levent Şahverdi Arşivi

memiştir. Kolordu ise nihayet bir ay daha maaş verebilecektir. Ermenilerin başladıkları İslâm katliamı herkeste emniyetsizlik ve ümitsizlik uyandırmaya başlamıştır. Zira biz daha kuvvetli olduğumuz ve tahaşşüd ettiğimiz ve Azerbaycan'a Bolşevik orduları girdiği halde âtıl durmaklığımızdan kimse bir şey anlamıyor. Ve bittabi bolşevik harekâtının doğruluğuna inanmamaya başlıyor. Hal-i intizarın temadisi şark için de hayırlı olmayacaktır. Asker ve ahaliyi yeni ve harici bir safha karşısında bulundurmak ve bunun tesiriyle vaziyet-i dahiliyemizi de ıslâh etmiş olmak için âtide suretini arz ettiğim bir mektubu Ermenistan hükûmetine göndererek heyetimizin trenle ve sür'at-i mümkine ile Bakü'ye gitmelerini talep etmek ve bu suretle henüz Moskova'ya vasıl olmadıkları anlaşılan Ermeni murahhaslarının Bolşeviklerle kat'-ı mukarrerat ittihaz etmelerinden evvel bizim heyetin de Moskova'ya muvasalatını temin etmekten başka çare göremiyorum. Yolun açılmasını temin etmek ve İslâm katliamını durdurmak için de Sarıkamış'ı işgal ile bir tehdid vaziyetini almak lâzımdır. Esasen San Remo'da takarrür ettirilen sulh şerâitimiz Avrupa ve Amerika'dan artık hiçbir ümid kalmadığını ve necatımızı şarkta arayacağımızı zannedersem tamamen göstermiştir. Ahval ve vaziyetin bir saat bile tehire gayr-i müsait olduğu artık tamamıyla tezahür ettiğinden cevab-ı samilerine makina başında intizarda bulunduğumuzu arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

Bunu Bekir Sami ve Yusuf Kemal Beyler de iyi buldu. Ben Ankara'yı tatmin için Sarıkamış'ın işgalinden bahsediyordum. Mustafa Kemal Paşa'nın hele sulh şerâitimizi görelim kaziyesi artık suya düşmüştü. Bekleyecek bir şey yoktu. Bolşevik ordularının Sarıkamış'a gelmeleri de bizim için felâketti. Bunu evvelki şifrelerimde tasrih etmiştim. Vaziyetimiz gittikçe fenalaşacaktı. Tarafımızdan söylenmedik bir şey kalmamıştı. Ermenilere evvelki sene harekâttaki tecrübelerime nazaran imzamla bir mektup yazmak maneviyatlarını bitiriyordu. Bunun için Ermeni ordusu ve Sarıkamış'a Dördüncü Alay Kumandanlığına birer mektup göndermek ve ferdası günü darbeyi vurmak müessir olacaktı. Şifrede bahsettiğim teklif şu idi. (Ordu kumandanına da hemen bu zeminde)

Sarıkamış'ta Dördüncü Ermeni Alayı Kumandanlığına

30 Mayıs 1336

Bolşeviklerle sulh akdi için Ermenistan, Moskova'ya heyetlerini gönderdi. Türk milleti dahi Erzurum'a gelen heyeti Moskova'ya gönderecektir. Artık emperyalistlerin iğfalâtına kapılıp da hâlâ düşmanlıkta devam etmek bütün Ermeniliğin mahvı demek olur. Bunun için Şark yolunun gidip gelecek adamlarımıza serbest bulundurulmasını ve bunun temini ve aynı zamanda Erzurum'un mahrukat ve inşaat buhranının bertaraf edilmesi için Sarıkamış'ın dostane bir surette işgal edileceğini hükûmeti-

Levent Şahverdi Arşivi

nize bildirdik. Kırk sekiz saat zarfında cevap beklediğimizi de yazdık. Bu zaman zarfında şayet cevap alamazsanız mukabele etmeyerek Novoselim şarkına çekilmenizi zat-ı alinize de beyan ederim. Arzu eden asker ve aileler silâhsız yerlerinde emniyet-i tamme ile kalabilirler. 100.000 kişilik 11. Bolşevik ordusu Gence ile Kervansaray arasında toplanmaya başladığından mukavemetinizle tahassül edecek halin netayici bütün Ermenistan'ı felâkete sürükleyecektir. Bu âzim mes'uliyetin doğrudan doğruya zât-ı âlinize ait kalacağını ihtiramatımla beraber beyan eylerim. Efendim.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

31 Mayıs Erivan telsizi tamimi:

Erzurum: 31/5/1336

Tamim

1 — Revan Ermeni telsiz telgraf istasyonunun 30 Mayıs 1920 tarih ve 182 hususî No. ile neşrettiği Ermenistan hariciye nazırı Ağacanyan imzalı ve 26 Mayıs 1920 tarihli bir protesto telgrafında 22 Mayıs'ta Azerbaycan'dan gelen iki süvari alayının işgal ettiği Ermenistan hududu dâhilinde Kervansaray kasabasında bulunan Ermeni dâhiliye nazırı vekili Minasyan, General Bağdasarof, Dilican havalisi Kumandanı Tuakenesyan, havali komiseri Esanatifof, muhit komiseri Melik İsrailyan ve mahallî ziraat idare memuru Sernotasaf'ın bolşevikler tarafından esir edildiği ilân edilmiştir.

2 — Kolorduca alınan diğer mevsuk bir malûmattan bolşeviklerin Kervansaray istikametinde hareketi üzerine Revan'dan sevkedilen Taşnak komitesine mensup 400 Ermeni'nin de bolşevikler tarafından kâmilen esir edilmiş olduğu anlaşılmıştır.

3 — İran'ın Azerbaycan hududuna yakın Bahr-i Hazer sahilinde bulunan ve İngiliz kıtaatının taht-ı işgalinde olan Enzeli müstahkem limanını 24 Mayıs'ta Bolşevik donanma ve kıtaatı tarafından işgal edilmiştir. İngilizler Tahran istikametinde çekilmişlerdir.

4 — Müdafaa-i Milliye Vekâletine, kolordulara, Refet Bey'e, vilâyetlere, 15. Kolordu kıtatına.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

Ankara'nın Ermenistan Harekâtına Müsaade Etmemesi

1 Haziran'da Ankara'nın hareket zamanı gelmedi, esasen üç fırka ile bu işi başa çıkaramazsın cevabı yeis ve elemler saçtı:

Levent Şahverdi Arşivi

Zata mahsus

Ankara: 1 Haziran 1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

1 — Şark harekâtı hakkındaki 30 Mayıs 1336 tarihli telgrafnameleri Vekiller Heyetinde mütalaa ve esbâb-ı mucibesi tetkik olunmuş ve kıtaat-ı askeriyemizle harekete geçmek suretiyle Ermenistan seferinin küşadı vakti henüz hulûl etmemiş olduğuna karar verilmiştir. Heyet-i icraiyemizin bu zamana taalluk eden hatt-ı hareketi ve mülâhazat-ı esasiyesi ber vech-i âti teşrih ve hal-i ictimada bulunan Vekiller Heyeti kararıyla tebliğ olunur:

Evvelâ: Devlet ve milletimizin halâs ve selâmeti hakkında garp devletlerinden hakikî bir muavenet ve insaf ümidi kalmadığı müttefakun-aleyhdir. Memleketimizin âtisi şark hududlarımızın Ruslara ve âlem-i İslama muttasıl olmasına mütevakkıf olduğu heyetimizce muhakkaktır. Bu ittisalin herhalde teminine cidden sarf-ı mesai edilecektir.

Saniyen: Bolşeviklerle siyaseten anlaşıp mütekabil harekât ve münasebatı tayin etmezden evvel kat'î harekete geçmeyeceğiz. Böyle bir hareketin bolşeviklerce nasıl telakki olunacağı bile bugün meçhulümüzdür. Zaten bolşeviklerin bizden intizar edebileceği en büyük menfaat yani hareketi askeriye faydasını biz kendi ihtiyarımızla onlara bahşettikten ve bu münasebetle içine düşeceğimiz vaziyetten rücu imkânı kalmadığını gösterdikten sonra bolşeviklerden bi'l-mukabele istihsal-i menafie imkân kalmaz, sadece onların mutî ve esiri oluruz. Alman seferine de böyle girmiş olduğumuzu daima derhatır etmekteyiz.

Salisen: Münhasıran askerî nokta-i nazarından dahi Ermenistan seferini emin ve muvaffakiyetle neticelendirmek için diğer bir taraftan fiilen muavenet-i askeriye lâzım olduğu kanaatindeyiz. Eğer Azerbaycan veya Gürcistan taraflarından Ermeniler kuvvet ile tazyik edilmezse yalnız bizim üç fırkamızla ve az zamanda Ermenistan kuvvetlerini imha edecek kadar takip edebilmek muhakkak değildir. İşte ber vech-i bâlâ üç esas nokta-i nazarından teklif-i âlileri tetkik edilmiştir. Bunlardan birinci madde zat-ı devletleri ile tamamen mutabık olduğumuzu irae eder. Diğer maddeler harekât-ı askeriye zamanının henüz hulûl etmemiş olduğunu tayin eder esbab-ı esasiyedir.

2 — Kafkasya'nın vaziyet-i siyasiye ve askeriyesi heyetimizce gayr-ı vazıh görülmektedir. Çünkü Bakü'ye bolşevik ordusunun 28/4/1336'da duhulünden beri Karabağ'da Azerbaycan ordusunun ve bolşevik ordusunun tahaşşüdü ve 10/5/1336 haberlerinde Ermenistan'a üç gün muhletle ültimatom verilmesi ve hattâ Türkiye -Azerbaycan ittifakının ilân ve tasdiki gibi haberler alınmış ve bunlardan şimdiye kadar bir netice çıkmamıştır. Bu defa dahi Azerbaycan'ın Gürcistan ile musalahası Azerbaycan için netice-i kuvvet veya netice-i ıztırâr olup olmadığı mechulümüzdur 100.000 kişilik ordunun Bakü civarında ve 14 bin kişinin Zengezor'da bulunması havadisiyle Ermenilerin İslâm katliâmına cür'et etmeleri ve

Levent Şahverdi Arşivi

komşularına karşı mütehakkimane bir tavır almaları havadisi arasında mahiyeten tenakuz vardır. Halil Paşa'nın kuvvetli bir ordunun kumandasını terk etmesini arzu eylemese gerektir. Velhasıl Ermenistan aleyhine icra-yı harekâta karar için Azerbaycan veya bolşevik kuvvetlerinin mevcudiyeti henüz mechulümüzdür. Biz bilâkis Bolşevik harekât-ı askeriyesinde tevakkufu ve şimdilik bolşevik kıtatının Kafkas Muhitinden uzaklaştıklarını istişmâm ediyoruz. Son zamanlarda bolşeviklerin Lehlilere Kief cephesinde mağlûp oldukları ve on beş bin esir verdikleri ve hattâ Kafkasya'dan kuvvet celbine mecbur oldukları zikredilmiştir. Odesa'nın tehlikede olup olmadığı da münakaşa edildi. Rusya için on beş bin esir veren bir mağlûbiyet mühim bir mâna ifade etmez fakat Kief ve Odesa isimleri mağlûbiyet-i askeriyenin mahiyetinden ziyade dahilî bir sarsıntıyı ima eder. Lenin'in yerine Bresilof'un geçmesi havadisinin mânası henüz anlaşılamadı. İstidlâlimize göre Rusya'nın Bolşevik mahiyeti bu yüzden değişmeyecektir. Daha ziyade azim ile ve kuvvet istimalini daha iyi temin için gelmiştir. Fakat bu tahavvülâtın inkişafını iyi tahmin etmeye lüzum vardır. Kafkas milletlerinin hatt-ı hareketleri de Rusya'daki hareketleri de Rusya'daki bu kararsızlığı göstermektedir. Binaenaleyh vaziyet henüz tavazzuh etmemiştir.

3 — Bu şerâit altında vaziyet-i dâhiliyemiz isticalden ad buyurulmamalıdır. Çünkü malûm olan sulh şerâitine nazaran Ermenilere mev'ud olan şark vilâyâtımızı müdafaa etmek için hazır bulunmak o muhitin ahalisine ve heyet-i askeriyesine karşı kuvvetli bir sebebdir. Fakat Sarıkamış'a giderek orada intizara mahkûm kalmak ezhân-ı basiteye karşı hem bir şey yapmaya iktidarımız olmadığı ve hem de belâları kendi ihtiyarımızla davet ettiğimiz şeklinde tesir eder. Ve daha ziyade sarsıntı yapar. Vaziyet-i maliyemiz ve iaşemizin Sarıkamış'ta daha iyi olması için sebeb yoktur. Bundan maada vaziyet-i dâhiliyemizde husule gelen salâh ve tebeddül malûm-ı devletleridir.[163] İstanbul ile doğrudan doğruya temasta olan muhitte kat'î darbeler indirilmiş ve pek mühim rüesa-yı usât Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na tevfikan tecziye edilmiştir. Konya'da da iki defa tezahür eden muhalefet fiilen bir kuvvete lüzum göstermeksizin teskin edildi. Sivas'taki hâdise Düzce, Bolu vukuatının hararetli zamanlarında ihzar edilmiş bir hareket idi. Rabt-ı ümit edilen menba-ı fesadın itfasıyla Sivas kıyamı hararetini kaybetmiş olacaktır. Tezahüratında bunu hissediyoruz. Hülâsa daha ötede ve beride zuhuru ihtimal dâhilinde olmakla beraber rüesa-yı idaremizin sırasında azim ve şiddetle hareket mütemadiyen irşad ve tedbire gayret etmeleri sayesinde iktiham edeceğimizi inayet-i hakla kuvvetle ümid ediyoruz. Bizim tecrübelerimize nazaran harekât-ı dâhiliyede ruh-ı mes'ele zabitanın karar-ı kat'isine ve imanına suret-i kati'yyede itimad olunan emin bir kuvvetin mevcudiyetidir. Buralarda böyle kuvvetler tedarikine esaslı surette tevessül ediyoruz.

163 14 Haziran'da Yozgat asiler eline düşüyor, 5 Temmuzda yani bir ay sonra Mustafa Kemal Paşa "Garba bir fırka yetiştir! Yunanlıların harekâtı tevessü ediyor, dâhilî isyan da tevessü ediyor" diye feryada başladı.

Levent Şahverdi Arşivi

4 — Murahhaslarımızın isali Ermenistan seferinin küşadı için sebeb-i müstakil olamayacağı tabii olmakla beraber şüphesiz pek mühimdir. Hareketlerinin istical edilmesini rica ederiz. Murahhaslarımızın mütenekkiren ve karadan Azerbaycan'a yol bulmaları zaruridir. Sarıkamış harekâtı onların şümendöferle seyahatlerini temin edemez. Ekseri yerinde İslâm halk ile muhat geniş bir mıntıkadan bir ferce bularak gitmeye imkân bulunabilir.

5 — Doğrudan doğruya Nuri Paşa yanından ve Bakü'den geldiğini ve onun Azerbaycan'da olduğunu bildiren efendi bir iki güne kadar buraya vasıl olacaktır. Lahey ataşemiliteri Kaymakam Nuri Bey de Avrupa'dan yarın buraya muvasalat ediyor. Ümid ettiğimiz gibi vaziyeti tenvir edecek bazı malûmat alırsak derhal arz, edeceğiz efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

15 Mayıs'ta yani daha iki hafta evvel yazdıkları ahval-i dâhiliyemiz hakkındaki ümitsiz vaziyete karşı benim kolordunun garba hareketi düşünülürken şimdi her şey yoluna girmiş ve Ankara'nın hâkimiyeti temin edilmiş. Ne âlâ! İnşallah bir daha nüksetmez. Mes'ele halloluncaya kadar bu imanın taşınması pek lâzımdır. Nitekim verdiğim cevapta da bunu anlatmıştım... Zatî mes'eleye gelince! Mustafa Kemal Paşa bundan mütemadiyen kaçıyor ve mühim sebeblerimi anlamamak istiyor. En sonra da "biz bu hareketi beceremeyiz ve belâları başımıza getirirsin!" diye apaçık düşüncesini yazıyor! Pekiyi, Heyet-i Temsiliyede iken daha mı vaziyetimiz iyi ve kuvvetim fazla idi? Şubat, Mart gibi şarkın en müthiş soğuk ve kar fırtınalarının devam ettiği bir zamanda ve Sarıkamış felâketinin üzerinden daha ikmâl-i hatırası azaltacak bir zaman geçmeden bu hareketi bana yaptırmak isteyen aynı zata mevsimin ve vaziyetin müsait olmadığını isbata uğraşan yine benim. O zaman Gürcü ve İngiliz muaveneti de pek muhtemeldi. Şimdi ne oldu da bizim yalnız başımıza Ermenilerle başa çıkamayacağımızın yazılmasına cür'et ediliyor! Ben bu vaziyette şarkta inhilâl olacağını yazıyorum o, "garpta artık hâkim olduk" diyor! Zihniyeti anlamak mümkün değil. Yarından sonra daha açık ve daha kat'î bir lisanla Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin ve hükûmetin düşüncelerinin yanlışlığını kendilerine kat'î delillerle yazacağım. Bugün hava yağmurlu derece-i hararet Erzurum havalisinde + 13'dür. Telsizimizin aldığı malûmatı tamim ettim:

Erzurum: 1 Haziran 1336

Tamim

1 — Telsiz telgraf istasyonumuz Tiflis'ten Bakü'ye verilen ve Azerbaycan Ermenistan Cumhuriyetleri arasında inkıta-ı münasebâtı bildiren âtideki telgrafları almıştır.

a) Tiflis'ten Bakü'ye No. 470 – 31 Mayıs 1920 Azerbaycan Cumhuriyeti. umûr-ı hariciye millet komiserliğine, bir sureti İran konsolosluğuna:

Levent Şahverdi Arşivi

Ermenistan Cumhuriyeti hariciye nazırının ricası üzerine Bakü'de bulunan İran konsolosu Ermeni siyasî memurin ve tebasının himaye ve muhafaza-i hukukunu deruhde etmiştir. No. 649 İmza: İran'ın Kafkasya'daki umumî konsolosu Muazzezüddevle.

b) Tiflis'ten Bakü'ye 31 Mayıs 1920 No. 649 ve Azerbaycan Cumhuriyeti umûr-ı hariciye millet komiserliğine Azerbaycan Cumhuriyetinin Gürcistan'daki mümessilinin ricası üzerine bugün Gürcistan Cumhuriyeti dâhilinde bulunan Azerbaycan tebaasının menafiini himayeyi deruhde ediyorum. Malûmat hâsıl olmak üzere ihbar-ı keyfiyet eylerim. İmza: İran'ın Kafkasya umumî konsolosu Muazzezüddevle.

2 — Beyazıt mıntıkası kumandanlığından alınan 30 Mayıs tarihli raporda Kervansaray havalisinde bolşevikler ile Ermeniler arasındaki muharebatın şiddetlenerek Ermenilerin mağlûben Dilican'a çekildikleri ve iki günden beri Dilican istikametlerinden gelen pek şiddetli top seslerinin Ararat Dağı şimalinden işitilmekte olduğu bildirilmiştir.

3 — Moskova Telsiz Telgraf İstasyonunun neşrettiği 31 Mayıs 1920 tarihli ve 320 no. lu harekât-ı harbiye raporundan hülâsadır:

a) Molodeçno şehri istikametinde ve Divisino nehrinin garbindeki muharebat muvaffakiyetlerimizle devam ediyor.

b) Borisof mıntıkasında ve Yerezina nehri havalisindeki kıtaatımız ilerliyor.

c) Mozir mıntıkasında demiryolu üzerinde şiddetli muharebat vardır.

d) Dinyeper nehrinin sol sahillerindeki muharebat muvaffakiyetle berdevamdır.

e) Taraşçansk ve Umansk mıntıkalarında düşman Umansk şehrinin on beş verst cenub-ı garbisine sürülmüştür.

f) Bütün cenup mıntıkasında kıtaatımız taarruzlarında devam ediyorlar.

g) Uman şehrinin yetmiş beş verst şimalinde müthiş bir darbe ile düşmanın bir taburunu mahvettikten başka sekiz Fransız sahra topu iğtinam ettik. Ricat eden düşman şimal-i garbi istikametinde takip edilmektedir.

h) Kabzinsk mıntıkasında kıtaatımız geniş bir cephe ile mezkûr şehre yaklaşmıştır.

i) Vapni Barsk mıntıkasında şehr-i mezkûrun otuz verst cenub-ı garbisinde şiddetli muharebat vardır.

4 — Müdafaa-i Milliye Vekâletine, kolordulara, Refet Bey'e, kolordu mıntıkasındaki vilâyetlere ve livalara, Onbeşinci Kolordu kıtaatına.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

2 Haziran/ istihbarat ve telsiz tamimi:

Levent Şahverdi Arşivi

Erzurum: 2 Haziran//1336

Tamim

1 — 29 Mayıs tarihli istihbarata nazaran Dilican mıntıkasında bolşeviklerle Ermeniler arasındaki muharebat tevessü ve kesb-i şiddet etmiştir. Mezkûr istikametten pek çok top sesleri işitilmektedir.

2 — Bahr-i Hazer sahilinde ve İngiliz işgalinde bulunan Enzeli şehrini zapteden bolşevik kıtaatı, İngilizleri daha cenupta olan Reşt şehrinden de tard ve mezkûr şehri işgal etmişlerdir.

3 — Moskova Telsiz Telgraf İstasyonunun 1 Haziran 1920 tarihli harekât-ı harbiye raporundan hülâsadır:

a) Leh cephesi... Sivitciyansk istikametinde Kozyani'de şiddetli muharebat vardır.

b) Molodeçno istikametinde Gorodzilof'da muharebat devam ediyor. Birçok köyler zaptettik.

c) Mozir istikametinde Şilobin kasabasının 25 verst cenub-ı garbisinde de bazı köyler zapteyledik.

d) Kief cenubu garbisinde Taraşçansk mıntıkasında Taraşçansk'ın 25 verst cenub-ı şarkisindeki istihkâmata karşı hücumlarımız devam ediyor. Düşmandan bütün ihtiyat cephanelerle birlikte dört sahra topu ve beş makinalı tüfek aldık.

e) Sovyet şehrinin 40 verst garbinde şiddetli muharebat vardır. Burada da düşmandan 9 top ve 100 makinalı tüfek iğtinam ettik.

4 — İdam edilen Kolçak'ın teşkil ettiği hükûmete ait işleri tetkike memur İnkılâb sovyeti fevkalâde komisyonu âtideki kararı vermiştir: "Kolçak ve rüfekası tarafından teşkil edilen mukabil inkılâbcı hükûmeti amele ve köylüler aleyhinde bir çok kan döktüklerinden ahaliyi isyana teşvik eylediklerinden dolayı inkılâb mesai-i milleti için büyük bir tehlike teşkil eden dört büyük azası idama, dördü müebbeden hidemat-ı şâkkaya mahkûm edilmişlerdir."

5 — Müdafaa-i Milliye Vekâletine, kolordulara, Refet Bey'e, kolordu mıntıkasındaki vilâyet ve liva ve kıtaata.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Bugün Nahcivan halkından altmış kadar muteber zatın imzasıyla şu telgrafı aldım:

Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanlığına

Nahcivan ve havalisinde yaşayan yarım milyona karib Türklerin zirde kolçeken biz vekilleri zât-ı âlinize ber vech-i âti maruzatta bulunuyoruz: İslâm düşmanları dört seneden beri bizim hukuk, ırz, namusumuzu payimal etmek istedikleri şimdiye kadar vaki olan hâdisâtla sabittir. Fakat biz kendi hukukumuzu, ırz ve namusumuzu şimdiye kadar kimsesiz tek başımıza yalnız Cenâb-ı Hakka istinad ederek kanımızla, malımızla müdafaa ettik. Son zamanlarda düşmanımız olan İngilizler sevgili halifemizi esir ve payitahtını işgal etmekle bütün âlem-i İslam'a fikri hainanelerini isbat ettiler. Binaenaleyh düşmanlarımızın zalim maksadlarına yalnız Nahcivan ve

Levent Şahverdi Arşivi

havalisi hedef olmadığı aşikâr oldu. Lehülhamd biz ordumuza sizin gibi öz milletimizi onun ile ittifak eden Azerbaycan ve Rusya Şûra hükûmetlerinin kuvvetleri gibi müttefik bir kuvvete nail olduk. Şûra hükûmetlerinin kuvvetleri bize muavenete gelebilmeleri için haylice mevanii aşmaları lâzımdır. Bu mevanii bertaraf etmek belki mürûr-ı zamana muhtaçtır. Hâlbuki yanı başımızda Beyazıt'ta ictima eden kuvvetin Nahcivan ve havalisine girmesine hiç bir mâni yok iken Beyazıt'ta durması bizim de burada şimdiye kadar olduğu gibi yine tek başına kalmaklığımız bizi dilhûn ediyor. Biz de mazlum Müslüman ve Türküz. Bizi sizden ayıran kuvvet nedir bilmiyoruz. Binaenaleyh yarım milyon nüfus size arz-ı feryad ediyor ki Beyazıt'ta ictima eden kuvvetin ya hepsi veyahut bir kısmı bizim içimize gelip şimdiye kadar hukuk ve namusumuzu müdafaa için döktüğümüz sel gibi kanların boşa gitmediğini ve arzu-yı millimize nail olduğumuzu size kavuşmaklığımız ile görelim. 13 Mayıs 1336

(İmzalar)

Nahcivan'da Harb-i Umumî son senesinde teşkil ettiğim bir milis alayıyla geçen sene gönderdiğim Yüzbaşı Halil ve birkaç zabit ve nefer maiyeti vardı. Bunlar oraları istilâ edip silâh toplayan ve yağma ve katil yapan Ermeni kuvvetlerini bastırarak bir muvaffakiyet de kazanmışlardı. Fakat şimâl ve şarkan Ermeni unsuru ile muhat olmaları ve mütemadi muharebelerden halk yılmağa başladı. Beyazıt'ta 11. Fırka neden duruyor da bir şey yapmıyor, anlamıyorlardı. Bunlar gibi Pasinler ovasında Sarıkamış'a karşı toplanan kuvvetlerin de ataletini ne ilerideki ve ne de gerideki halk anlamıyor, bizzat kıtaatta dahi bu toplanışı müteakip temadî eden ataletten dedikodu tevessü ediyordu. Ortada mühim bir elemli buhran tahassül etmişti. Niçin duruyoruz? Yarın Bolşeviklerin hududlarımızda kırmızı bayrak açmaları, Ermenilerin de bolşeviklerden daha koyu kırmızı olarak Türklere karşı daha gaddarane ve bu yeni menba'dan da taze kuvvet alarak daha uzun emellerle saldırışlara başlamayacak mı idi. Erzurum'a gelen iki hükûmet erkânı; hariciye ve iktisat vekilleri de şark havasını kokladıkları günden beri aynı fikirdelerdi. Vaziyetin istilzâm ettirdiği hareket idi. Erzurum'dan mevâdd-ı iaşe vesaire trenle sevk olunuyordu. Kömür yetişmiyor, odun yok, mevâdd-ı iaşe mahdud, para bitmek üzere... En fenası: "Mademki hareket yapılmayacak niçin iaşe ve iskân müşkilâtına katlandık" münakaşası hareketin şark ve umum memleket için açacağı reha yolunu görmeyenler için de mantıkî bir sözdü. Ben Ankara hükûmetini ve Mustafa Kemal Paşa'nın vaziyetini siyanet için[164] muhaberatımızı pek mahrem tutuyordum. Fırka kumandalarım bile

164 İstiklâl Harbimizde muvaffakiyeti Ankara hükûmetinin ve bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın mevkiinin daima kuvvetli olmasında gördüğümden kendilerini her dedikodudan sonuna kadar siyanet ettim: Mahremiyetle, telkinat ve propaganda ile, yüz vermeyerek, şedid davranarak... velhasıl yerine ve şahsa göre münasip tarz ile. Hiç aklıma gelmemişti ki bu kadar vefakârlığa karşı hayat ve memleketlerini kurtardığım Elviye-i Selâse'ninkiler de dahil olduğu halde Şark meb'usları mecliste aleyhime tahrik olunacak ve Ermeni harekâtını istemediğim, zorla ve plânları verilerek yaptırıldığı, hattâ en sevdiğim fırka kumandanlarından Rüştü ve Halit Paşalarla bile mütemadiyen aleyhime işlenecek: Hattâ sulhten sonra dahi!...

Levent Şahverdi Arşivi

bilmiyor, ancak erkân-ı harbiyemden mahdud kimseler vakıf idiler. Fakat vaziyetin daha ziyade münakaşaya tahammülü yoktu. Söz ayağa düşebilir, Ankara'dan şarkın iç ve dış yüzü görülmüyor veya görüldüğü halde iltizamen vaziyet süründürülüyordu. Fakat anlaşılmayan mühim nokta şu idi: Şark'ta bir inhidam olursa millî hükûmetin istinadgâhı neresi olabilecektir? 3 Haziran'da tesbit ve 4'te şifre edilebilen kat'î sözlerim şudur. Okunduktan sonra bir kaç noktanın izahı da görülecektir:

Ermenistan Harekâtının Yapılması İçin Tekrar Müracaat

Erzurum: 4 Haziran 1336

Ankara Büyük Millet Meclisi Riyasetine

C. 1 Haziran 1336 şifreye:

1 — 30 Mayıs 1336 tarihli maruzatımızla harekât-ı kat'iyeye geçmek ve bir Ermenistan seferi yapmak kastedilmemiştir. Ermenistan'a karşı kat'î ve esaslı bir hareket yapmak zamanının hulûl etmediğine kaniiz. Fakat ister bolşevik orduları hududlarımıza doğru yürüsün, isterse Kafkasya'da hiç bir hareket yapmasınlar, biz behemehal şimdiden arz ettiğim mektubu göndermek suretiyle diplomasi tarikiyle ve dostane bir tarzda ve aksi cevap alındığı takdirde cebir ve tazyik ile Sarıkamış'a kadar olan mıntıkayı işgal etmeye mecburuz. Soğanlı dağları bir duvar gibidir. Bugünkü vaziyetimiz de bir duvar gerisinde gafilâne oturmaktır. Ermeniler bir taraftan Azerbaycan'la muharebe ediyorlar ve dâhilî ihtilâller yapıyorlar, diğer taraftan bolşeviklerle anlaşmak üzere murahhaslarını Moskova'ya göndermişlerdir. Ermenilerin siyaset ve maksadları meydana çıkarılmak ve ikiyüzlü bir siyaset takibiyle vakit kazanmak ve fırsat bulurlarsa Azerbaycan'ı ezmek ve vaziyeti müsait bulursa İtilâf'tan da kuvvet alarak bize dönmek fırsatı verilmemek lâzımdır. Sulh muahedenamemize nazaran bugün Erzurum dahi Ermenistan addolunuyor. Binaenaleyh ilk fırsatta nasıl olsa bize karşı bir hareket yapılacaktır. Bugün kavi iken sevkü'l-ceyşce pek mühim olan Soğanlı Geçitlerini tutmamak, bir kaç ay sonra zayıf halimizde bize pek pahalıya mâl olacaktır. Bu düşünce bolşeviklerin hiç bize doğru gelmediği haline göre olan mecburiyettir. Eğer hareketleri vaki ise, ki bizce muhakkaktır, evleviyetle şimdiden Soğanlı Dağlarını aşmakla muavenet-i mütakabile yapmağa mecburuz; aksi halde ne bir şey talebine hakkımız olacak ve ne de bir fikir dermeyanına yüzümüz olacaktır. İşbu hususatı, müteakip maruzatımla bildirmiştim. Şeref-telâkki olunan cevab-ı âlilerine nazaran vaziyeti lâyıkıyla izah edemediğimi anladım. Bunun için madde-be-madde iş'ar-ı samilerine cevap yazıyorum. Ve son olacak işbu maruzatımla her türlü mes'uliyet-i maneviyeden kurtulmakla müsterih bulunuyorum:

Evvelâ: Garp devletlerinden nasıl bir muavenet ve ümid beklenmeyecek ise yine garbın vesâyâ ve iğfâlâtına dahi kapılınmamalıdır. Bugün

Levent Şahverdi Arşivi

garp en zayıf zamanlarını yaşıyor. Binaenaleyh bizim şarkla olacak ittisalimize mâni olamayacaktır. Bunun için iğfal tariki ile bizi iki ay olsun âtıl bırakmak için bi'l-vasıta veya bilâ-vasıta, vaad ile veya tehdid ile tarik-i fesada sapmıştır. Kazanacağı bu zamanın doğurabileceği ahvale intizaren Ermeni ve Gürcü gibi üç beş kişinin baziçesi olan milletleri kurban ederek sed yapmaya çalışmakta ve bunları teşci için Türklerin hiç bir şey yapamayacaklarını, hal-i tevakkufumuzu fiilen göstererek isbat etmekte ve aynı zamanda Türkiye dâhilinde harb-i dâhililer, inhilâller ikaını ümid etmekte ve içinde bulunduğumuz malî buhranın netayic-i tabiiyesini gözetmektedirler.

Saniyen: Yapılacak hareket şimdilik yalnız Soğanlı Dağları geçidini tutmaktan ibarettir. Bolşevikler herhangi bir tarzdaki hareketimizi pek ziyade hüsn-i telâkki edeceklerdir. Çünkü Ermenistan hareketini ilk evvel bize teklif eden onlardır. Saniyen Millet Meclisimiz dahi bunu kabul ettiğini bolşeviklere bildirmiştir. Mes'ele yalnız Gürcülerin tutulmasında kalmıştı ki bugün Gürcüler cephelerinde meşgul olduğu gibi harekete geçseler bile Soğanlı Dağ geçitleriyle Gürcülerin münasebeti yoktur. Bolşevikler mi bizden daha çok iş bekliyor, biz mi bolşeviklerin muavenetine muhtacız? Esaslı tetkike sezâdır. Bolşeviklerin hududlarımıza kadar geldikten sonra İstanbul, İzmir, Adana vesairemizin tahlisi için kim kimden ne bekleyecek ve talep edecektir? Alman seferine girdiğimiz zaman müstakil bir devlet idik. Acaba Alman seferinden evvel de bize bugünkü sulh muahedesi metni tebliğ edilse idi sefere iştirakimiz meşru olmayacak mı idi? Her şeyden sarf-ı nazar biz bugün bolşevik düşmanlarıyla hal-i harpteyiz. Şu halde mantıken bolşeviklerle müttefik-i tabiî değil miyiz? Buna bir de tahrirî taahhüdümüzün ilâve edilmiş olduğu düşünülürse bir Alman seferine vech-i müşabeheti kalmamış olur. Esasen Elviye-i Selâse'nin bizim olduğunu bolşevik hükûmeti tasdik etmişti. Ahiren Millet Meclisi'nin kararını da ancak bu tasdik kuvvetine istinad ettiğini zannetmiştik. Memleketimizin bir parçasındaki masum vatandaşlarımızı himayekâr bir vaziyete girmek, tıpkı, Adana ve İzmir gibi, bize vazife değil midir?

Sâlisen: Eğer Ermenistan seferinin müntehasına kadar icrası lâbüd görülürse üç fırka ile ve az zamanda Ermenistan'ı imhaya avn-i hakla kudretyâb olduğumuzun kabulünü rica eylerim. İki sene evvel Ermeniler daha kavi bir halde iken ve şarktan dahi işgal edilmemiş iken daha zebûn ve zayıf bir kuvvetle yüzlerle kilometrelik hareket yapılmış ve bir fırka ile başlayarak ekser harekâtı yalnız iki fırka ile ve kemâl-i muvaffakiyetle neticelendirmiş ve bütün mevcudiyetlerini Erivan'da imha edebilecek bir vaziyet almıştık. İmhalarına, bilâkaydüşart teklif-i sulh mâni olmuştu. Bugün Ermenistan Şark cephesinde meşgul olduğu gibi zayıf ve zebûn bir haldedir. Bununla beraber teklif-i âcizi Ermenistan'ın imhası veya istilâsı değildir. Soğanlı Dağlarının işgalidir.

2 — Kafkasya'nın bugün ateşler içinde olduğu şüphesizdir. Bakü'ye bolşevik ordusunun 28/4/1336'da vürudu bittabi kolbaşını teşkil eden herhangi bir kıtadır. Bu tarih ordunun Bakü'de tahaşşüdü gibi kabul buyurul-

Levent Şahverdi Arşivi

mamalıdır. Şimendiferin yüzlerce kilometre sahilden geçmesi dolayısıyla asıl Bolşevik ordusunun Bakü'ye duhulü Bahr-i Hazer'e hâkimiyet tarihi olan 22 Mayıs 1336'dan sonra kabul olunmalıdır. Şimalden Gürcüler üzerine hareket eden kuvvetlerin mahallî bolşeviklere istinaden ufak müfrezeler olması da yolsuzluk, şümendöfersizlik ve mevsimin yağmur ve tuğyan zamanı olması dolayısıyla tabiidir. Bu esnalarda gerek Ermenistan ve gerekse Gürcistan'ın tehdidi ve bu sayede o memleketler halkının üç günlük, yirmi dört saatlik ültimatomların verilmesi de aynı arzunun netayic-i tabiiyesi görülüyor. Ermenilerin İslâmları katliamına gelince: Bu hunhar milletin bundan iki sene evvel yaptığı da bundan başka bir şey değildi. Bir taraftan kaçmakta bir taraftan da güzergâhtaki İslâmları katliam etmekte ve köyleri yakmakta idi. Esasen bu işlerle meşgul olan komitecilerin ahval ile veya kendi milletlerinin başına geleceği felâketi takdirle bir işleri yoktur. Onlar yakmak, yıkmak, çalmak, çırpmak gibi fecayii hayat-ı tabiiyelerinden addetmişlerdir. Binaenaleyh bu hal Ermenilerin mütehakkimane vaziyetini göstermez. Halil Paşa'ya gelince: Büyük erkân-ı harbiye ile görüşmek üzere Moskova'ya gitmesi veyahut azasından bulunduğu Bakü Türk Komünist Fırkasıyla birlikte memleketimiz namına muahede akdine gitmesi pek mümkündür. Milyon kuvvetindeki Denikin'i mahv ile Kafkaslara dayanan Bolşevik ordusu Lehistan cephesine nakil edilse dahi Kafkas cephesine yüz bin kişilik bir ordu ayırmaması varid olamaz. Nitekim menâbi-i muhtelifeden mevsukan aldığımız malûmatta 100.000 kişilik 11. Ordunun Azerbaycan'a girdiği teeyyüd eylemiştir. Biz Bolşevik kuvvetlerinin tevakkufunu ve Kafkasya'dan uzaklaşmak değil hattâ - farz-ı muhal olarak - mağlûbane sulh imzalamasını veya inhilâl-i tammını bile kabul etsek yine Soğanlı Dağları bir an evvel tutmak mecburiyetini görüyoruz. Zira sulh muahedenamesi, bize karşı ilk fırsatta tatbik edilecek bir programdan başka bir şey değildir. 15. Kolordunun bugün bulunduğu mıntıka Ermenistan addedilmiş olduğundan behemehal, güçleri yettiği gün bize taarruz edeceklerdir. Şarktan gelecek taarruza karşı askerlik nokta-i nazarından dahi kuvvetli bir mevzi tutmak, tahkim etmek ve hazır bulunmak elzemdir. Bugünkü mevzilerimiz müsait değildir. Şimdiden gücümüz, kuvvetimiz varken pek metin olan Soğanlı Dağlarını tutmazsak vazife-i askeriyemizi elde fırsat varken yapmamış oluyoruz.

3 — Ahval-i dâhiliyemizin aldığı salâh-ı hal mucib-i şükranımız olmuştur. Sarıkamış'a kadar gidip kalmak ezhan-ı basita üzerinde fena bir tesir yapacağını zannetmiyoruz. Bu hareketi bilhassa sabırsızlıkla intizarda bulunan şark mıntıka asker ve ahalisi pek büyük bir memnuniyetle karşılayacaktır. Bu teşebbüsün başka bir belâyı davet etmeyeceğine de kaniiz Çünkü düşmanlarımız zaman ve ahvali müsait görürlerse hakkımızda istedikleri muameleyi tatbikten çekinmeyeceklerini ve bunun için bir sebeb ve vesile aramayacaklarını şimdiye kadar olan vekayi herkese göstermiştir. Soğanlı Dağları ormanları o kadar zengindir ki tehditkâr vaziyetimiz ve müsalemetci teklifimiz kabul edilip de yollar açılmasa bile Soğanlı ormanları şark buhranını giderebilir. Yalnız Erzurum'daki müessesat ve iki

Levent Şahverdi Arşivi

tabur mahiye kırk bin liralık odun yakıyor. İaşemiz Trabzon'dan geliyor. Karabıyık'tan trenle sevkine mecburiyet vardır. Trenler ise Erzurum evlerini yıkıp yakmakla işliyor.[165] Hâlbuki artık yıkılacak ne ev vardır, ne de satın alacak paramız kalmıştır. Vilâyet daha Mart maaşını dahi tamamıyla tesviye edememiştir. Kolordu da azamî iki ay kendisini besleyebilecektir. Hâlbuki Soğanlı ormanlarının kereste ve mahrukat esmanı bizi her türlü buhrandan kurtarabilir. Bunun için Sarıkamış'a hâkim olmakla vaziyet-i maliyemiz ve iaşemiz cidden iyileşecektir. Ahval-i dâhiliye mıntıkamızda en ziyade Dersim'de bozulabilirse de bu da ordumuzun kuvvetli olduğu müddetçe her sene olduğu gibi çapulculuk mahiyetini aşmaz. Bizim için en büyük tehlike İslâm katliamlarını işitmek, muhacirlerin perişan ahvallerini görmek ve bunlara karşı âciz vaziyette seyirci kalmakla memleketlerinden nasıl olsa alabilecekleri teşvik-âmiz mektuplarla silâhlı firarların çokluğudur. Yani durduğumuz vaziyet erimektir. Esasen her kolordu gibi 310 ve 311'lileri bir iki aydan fazla tutmak mümkün değildir. Kolordumun sülüsânı garp mıntıkası halkındandır. Bunlar giderse bilmem garp Erzurum'a efrad-ı cedide göndermeye kudretyâb olacak mıdır? Binaenaleyh elde kuvvet varken kuvvetli bir cephenin işgal ve tahkimini muvafık-ı basiret buluyorum.

4 — Münhasıran murahhasların izamı için bir sefer küşâd eylemek istenilmemiştir. Bu vesile ile mümkün olursa dostane veya tehdidkâr vaziyetle bâlâda arz edilen menafi temin olunmak arzu edilmiştir. Tamamen emniyet ve itimad hâsıl olmadıkça murahhaslarımız Ermeni içerisinden gönderilmeyecektir. Nahcivan üzerinden ve İran dâhilinden Karabağ'a geçmek ve oradan Bakü'ye gitmek asgarî yirmi günde mümkündür. Kısmen de tehlikeli bir yol vardır. Bu yol hakkındaki malûmatla beraber emirname-i samilerini heyet-i murahhasaya takdim eyledim. Hatt-ı hareketlerini bittabi kendileri tayin buyururlar.

5 — Nuri Paşa'nın yanından ayrılan efendinin tarih-i infikâki ne zamandır? Lahey ataşemiliterinin getireceği havadisler garp menabiinden ise tavsiyelerine itimad buyurulmamak muvafık-ı tedbir olacağını arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

Artık yazacağım bir şey kalmamıştı. Heyet-i murahhasa mütalaatımı takdir ediyordu. Gelecek cevaba intizaren hareket kararını verecekler. Mütalaatımda Ankara'yı tedhiş eden Ermeni hareketi yerine Soğanlı Dağları tezini tutturdum. Bunun da ucu aynı olacaktı. Her ne ise ilk adımı Soğanlı Dağlarına atmak da bir muvaffakiyet idi. Bu adım hazır, yalnız Meclis riya-

165 Valı sıfatıyla Meclis-i İdarede: Metrûke evlerin enkazından şimendiferlerimiz için verilecek mahrukatın on mislini yakında Sarıkamış ormanlarından vereceğimi ve Sarıkamış'ı benim çocuklar için "Çocuklar Kasabası" yapacağımı vaad ederek nakliyat için mahrukat tedarik etmiştim. Sarıkamış'ın zabtıyla bu sözümü yerine getirdim. En harabiyete maruz kalan Erzurum tamamıyla imar oldu ve kereste fiyatı Harb-i Umumi'den evvelki halinden daha ucuzladı. Bu vaadlerimin husulünü görmek hayatımın en büyük bahtiyarlığı olduğu gibi vaad verdiğim zatların bana karşı ebedî samimiyet ve hürmetlerini kazanmaya sebeblerden en mühimmi oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

setinin müsaadesine bağlı idi. Eğer müsaade olunmazsa artık yazacağım bir şey yoktu. Yapacağım bir şey vardı o da kıtaatımın kabiliyet-i harbiyesini muhafaza için elimden geleni yapmak. Fakat yerinde inhilâle müsaade etmek zilletini kabul etmemek. Başka bir şey aklıma gelmiyordu.[166] Asıl hayretlere seza olan şey 7 Şubat'ta Mustafa Kemal Paşa'nın seferberlik yapın, harekâta geçin gibi karlar, buzlar arasında — 32 derecede ve ne ahval-i siyasiye ve ne de askeriyenin zerre kadar müsait olmadığı zamanlardaki vaziyetini tashih için uğraşırken şimdi her şeyin tam mevsimi iken bu aksi vaziyettir ve bu da ancak bir şey ile kabil-i izahtır: O zaman her hangi bir hareket belki millî bir hükûmet tesisine sebeb olabilir ümidi! Yani biz Ermenilere hareket yapıyoruz diye tabiî İstanbul'da Meclis-i Millî darbelenir, zarurî Ankara'da millî hükûmet teessüs eder. Fakat acaba o zaman üç fırka ile hem de Gürcü veya İngilizler tarafından takviye olunacak Ermenilere karşı muvaffakiyet mes'elesi neden meşkûk görülmüyordu, da bugün Ermeniler yalnız başlarına kaldıkları halde düşünülmüyor? O zaman başımıza belâları kendi elimizle getirmek daha tabiî değil mi idi? Bir adem-i muvaffakiyet - ki mevsim dolayısıyla yüzde yüz kat'î idi - büsbütün her ümitlerimizin mahvı değil mi idi? O zaman tıpkı Harb-i Umumi'ye girdiğimiz gibi vakitsiz işe girişmek değil mi idi? Şimdi sulh şerâitimiz bize tebliğ olunmuş, İstanbul'da millî hükûmet darbelenmiş, siyaseten bir harekete hak kazanmışız, dahilî, haricî her vaziyetimiz gayet sarih. Her şeyden sarfınazar anlaşmışız ve hazırlanmışız. Mevsim de tam zamanı... Cevabımda her şey lâzımı gibi yazıldığından Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal imzalı bu hareket mes'elesine ait muhaberatla Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal imzalı muhaberatın iyice tetkik ve mukayesesi pek faydalı ve pek meraklı birşeydir... Bununla beraber bu son mütalaatıma cevab-ı red gelemeyeceği zannındayım; çünkü istinad olunacak tek bir madde bulunamayacaktır.

Bugün hava müsait olduğundan Çocuklar Ordusu'nun Kars Kapısı civarındaki talimhanesinde yoklamasını yaptım. Ve mutad talim ve oyunlarında ve halk oyunlarında bulundum. Kadın, erkek bütün Erzurum halkının anfiteatr halindeki siperler üzerinde çadırlar, allı yeşilli bayraklar, mühim yekûnda hareketler cidden görülecek manzara. Çocuklar için manej bisiklet, hakikî top ve makinalı tüfekler üzerinde tedris oyunları, tahta bomba ve tüfekle oyunları, hakikî tüfeklerle endaht hazırlıkları, kız çocukların Hilâl-i Ahmer oyunları, yüzlerce şefkat bacısının samimi faaliyetleri yürek açıyor. Halkın cirit, güreş ve oyunları da latif birer varlık.

5 Haziran'da telsiz tamimi (Bolşeviklerin Ermeni cephesindeki vaziyetlerinden de haber veriyor.)

166 6 Haziran'da harekâta müsaade edildi fakat hareket edeceğimiz günün arefesinde 23 Haziran hareketin katiyyen tehiri makina başında verildi! Bundan sonrası düşündüğüm gibi oldu. Ermenilerin taarruzlarına karşı Bardız-Oltu mıntıkasında bize lüzumlu olan yerleri 9. Fırka ve 3. Fırkanın 8. Alayı ile işgal ettirdim. Bir müddet yalnız Sarıkamış cephesinde muayyen hududu geçmedik. Fakat Eylül'de artık fazla intizara takatimiz kalmadığından 9 Fırka ile bir mukabil taarruzla kazanılan muvaffakiyet Sarıkamış - Allahuekber hattının yani Soğanlı Dağlarının işgalini ve bu da matlûp Ermeni harekâtını açtı ve bu suretle harekât-ı milliyenin umumî inkişafı temin olundu.

Levent Şahverdi Arşivi

Erzurum: 5 Haziran//1336

Tamim

1 — Moskova telsiz telgraf istasyonunun İngilizce olarak neşrettiği 3 Haziran 1336 tarihli tebliğinin hülâsasıdır:

a) Kafkas cephesinde Kırmızı Ordu Hasansu'nun 30 verst garbındaki hatta vasıl olmuştur. (Kolordunun izahatıdır: Hasansu, Gökçegölü şimalinde menbaını Şah Dağı'ndan alan ve Kura nehrine akan büyük bir sudur) Revan'a yüz kilometre mesafededir.

b) Bahr-i Hazer sahilinde Enzeli şehrini asker ihracıyla zapteden Kırmızı donanma on kruvazör ve yedi nakliye gemisinden ibaret olan bütün Beyaz donanmayı ve Denikin tarafından Kafkasya için iddihar edilen pek çok levazımat-ı harbiyeyi zapt ve iğtinam etmiştir.

2 — Telsiz telgraf istasyonumuzun aldığı bir Ermeni telsiz tebliğine nazaran Bakü'deki Ermeni murahhas-ı siyasisi Mardiros Arutinyan Azerbaycan hükûmeti tarafından tevkif edilmiştir.

3 — 31 Mayıs 1336 tarihli istihbarat hülâsasıdır:

a) 31 Mayıs 1336 gecesi Dilican istikametinden sabaha yakın pek çok top sesleri işitilmiştir. Mezkûr istikametten her gün top sesleri geliyor.

b) Dilican'ın Bolşevikler tarafından zaptedildiği haberi musırran devam eylemektedir,

c) 31 Mayıs akşamı Gümrü'den Revan'a gelen trenler pek çok muhacir ve mecruh getirmişlerdir.

d) Revan'da İslâmların eşraf ve ayanından 62 kişi tevkif edilmiştir. Bunların içinde Azerbaycan ataşemiliteri de vardır.

4 — Mayıs nihayetinde alınan mevsuk malûmata nazaran Tebriz'de pek büyük karışıklıklar başlamıştır. Ahaliden bolşevik ve şah taraftarı olanlar arasında müsademat vardır. Şûriş etrafa da sirayet etmiştir.

5 — Erkân-ı harbiye-i Umumiye riyasetine, kolordulara, Refet Bey'e, kolordu kıtaat ve mıntıkasındaki vilâyet ve livalara.

20. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

Sovyet Kıtalarının Ermenistan'ı İşgale Başlamaları

6 Haziran: Revan telsizi de Sovyet kıtaatının Ermeni arazisini işgal ettiklerini bildiriyor:

Erzurum: 6 Haziran 1336

1 — Revan Ermeni telsiz telgraf istasyonundan 3 Haziran 1920 tarihiyle yazılan ve serlevhası anlaşılmayan Ermenistan hariciye nazırı Ağacanyan imzalı bir telgrafta "Ermeni Cumhuriyeti arazisinden plan ve müttefik Sovyet kıtaatı tarafından işgal edilen Zengezor şimalinde Hasan Rıza Cevanşireski livası ve havalisinin tahliyesiyle Ermenistan'la münazaun-

Levent Şahverdi Arşivi

fih mesailin Moskova'ya gönderilen Ermeni murahhaslarıyla görüşülerek halledilmesi istirham edilmektedir. (Hasan Rıza mevkii Zengezor'un merkezi olan Gerus kasabasının 70 kilometre kadar şimalindedir.)

2 — a) Revan şehri sokak ve meydanlarında dolaşan Ermeni hatipleri şimalden gelen tehlikenin Ermenistan'a pek büyük bir felâket getirmekte olduğunu anlatarak halkı mukavemete teşvik ve teşci etmektedirler.

b) Dilican'da maktul düşen büyük rütbeli bir Ermeni kumandanının cenaze merasimi 3 Haziran'da Revan'da pek parlak bir surette yapılmıştır.

c) Revan'a gelen trenler her gün mecruh getiriyorlar.

3 — Moskova telsiz telgraf tebliğinin neşrettiği 3 Haziran 1920 tarihli Kırmızı Ordunun harekât-ı harbiye raporundan hülâsadır:

a) Derisa'nın cenub-ı garbisinde düşman taarruzlarını tard ettik.

b) Molodeçno istikametinde şiddetli muharebat vardır.

c) Kief cenub-ı şarkisinde Veskivira mıntıkasında muvaffakiyetli muharebeler yapan kıtaatımız düşmandan esir ve makinalı tüfek aldılar.

d) Vapniparsk mıntıkasında kuvvetli taarruzlarımız, düşmanın şedid mukavemetini Kirişbol istasyonunda kırdı. Taarruzumuz devam ediyor.

e) İngiliz amele mümessilleri Volga nehri üzerinde Samarra'ya vasıl olmuşlardır. Ve hükûmet, havali sovyetleriyle fabrikalar cemiyetlerinin pek büyük istikballeriyle karşılanmışlardır. Merasime müslümanlar namına iştirak eden hatiplerden birisi hitabesinde: "Garp cephesindeki Leh düşmanımızı mahvetmedikçe ve şark İslâmlığı da İngiliz pençesinden kurtarılmadıkça kılıçlarımızı kınlarına sokmayacağız" demiştir.

f) Lehistan'ın bolşevikler aleyhine vukubulan harekâtı İngiliz amelelerinin hoşnutsuzluğunu gittikçe kuvvetlendirmektedir. Demiryolu ve maden ameleleri Lehlilerin sovyetist Rusya aleyhine açtıkları harbin tatil edilmesini hükûmetlerinden talep etmişlerdir. Bütün İngiltere'de bir kaç gün sonra Lehistan muharebelerini protesto için bir günlük umumî bir grev ilân edilecektir.

g) İngilizlerin bolşeviklik aleyhindeki mesai ve entrikalarından bahseden Kristiyanya amele matbuatının mühim bir telgrafından hülâsadır: "İngiltere hükûmeti, Sovyetist Rusya aleyhine bir ordu teşkil etmesi için Lehistan'a yardım etti. Hâlbuki İngiliz hükûmeti Sovyetist Rusya ile birlikte Lehistan'ı tazyik etmesi için bir vakitler Denikin'e de teklifatta bulunmuş ve yine Lehistan aleyhine olarak Litvanya ordusunu teşkil etmişti. Şimdi de Lloyd George, Kırmızı Ordu'yu elinde bulundurabilmek için Vrangel'e yardım ediyor. Maksadı da, muharebeden sonra kanları büsbütün tükenecek olan Rus Beyaz muhafızlarının mirasına konmaktır. Mukabil inkılâbcı ameleleri bile İngiltere hükûmetini entrikacı addetmekte ve İngiltere'ye adem-i itimad göstermektedir. Hattâ Beyaz Rusya burjuvasında bile İngiltere'ye karşı büyük bir nefret mevcuttur. Rusya'daki bütün tabakatın Sovyetist hükûmetin Rusya'yı İngiliz müstemlekesi olmak tehlikesinden kurtardığını anlaması lâzımdır."

4 — Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine, kolordulara, Refet Bey'e. Kolordu mıntıkasındaki vilâyet ve livalara, kıtaata.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

Levent Şahverdi Arşivi

6 Haziran/ Moskova Telsizi:

Erzurum: 6 Haziran//1336

Tamim

1 — Moskova Telsiz Telgraf istasyonunun 5 Haziran//1920 tarihli tebliğinden hülâsadır:

Lehistan'da zafer hakkında şüphe hâsıl olmaya başlamıştır. Cihan avâmı Sovyetist Rusya'nın himayesi lehinde serlevhalı makaleden:

a) İngiliz sefâin amelesinin Sovyetist Rusya'yı himaye hususunda gösterdikleri esere demiryolu ameleleri de imtisal etmiştir. Demiryolu Amelesi Merkez Komitesi İngiltere'nin her tarafındaki bütün demiryolu amelelerine gönderdiği emirle Lehistan'a tahsis edilen vagonların hiç birine artık müsaade edilmemesini bildirdiği gibi Maden Amelesi Merkez Komitesi de bütün amelelerin İngiltere hükûmetini Beyaz Lehistan ile olan her türlü münasebat-ı ticariyeden vazgeçirmek üzere bütün kuvvetlerini sarfeylemeye davet etmiş ve Lehistan'a İngiliz limanlarından hiç bir gemi gönderilmemesini taht-ı karara almıştır.

b) Beyaz muhafızları bilmelidirler ki kendi düşmanları yalnız Rus Kırmızı muhafızlarından ibaret değildir. Yeni bir amele ordusu Sovyetist Rusya'nın imdadına koşmaya karar vermiştir. Beynelmilel amele ablukası ilân edilmiştir. Artık Lehistan için techizata olan ihtiyacını memâlik-i ecnebiyeden tedarik imkânı kalmamıştır.

2 — Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine, kolordulara, Refet Bey'e, Kolordu mıntıkasındaki vilâyet ve livalara, kıtaata.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

Elviye-i Selâse'nin Ordularımız Tarafından İşgaline Ankara'nın Müsaadesi

Bugün 6 Haziran 1336 öğleden sonra saat 9'da şu sevinçli şifreyi aldım:

Dakika tehiri caiz değildir. Ankara: 6 Haziran 1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Hariciye ve İktisad Vekil-i âlileri de mütalaa edeceklerdir.

Vaziyet-i tedafüiyemizi ıslâh maksadıyla Soğanlı geçitlerini işgal etmek için kıtaat-ı askeriye ile ilerlemek hakkındaki 4 Haziran 1336 tarihli 15. Kolordu Kumandanlığının teklifi Vekiller Heyetinde tetkik edilerek muvafık görülmüştür. Elviye-i Selâse'nin işgali hakkının zamanında istimâli Büyük Millet Meclisi tarafından heyet-i icraiyeye tevdi edilmiş

Levent Şahverdi Arşivi

olduğundan Vekiller Heyeti bu selâhiyete istinaden teklifi vakiin tatbikine karar vermiştir. Kararın cihet-i siyasiyesinin suret-i idare ve ilânı için lâzım gelen nota ve talimat gibi mukarrerat zât-ı âlilerine ayrıca zeylen buradan bildirilecektir. O zamana kadar siyasî hiç bir teşebbüste bulunulmayarak yalnız harekât-ı askeriyenin ihzarı ve bu harekâtın ne zaman başlayabileceğinin iş'arı mercudur.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

Okur okumaz hele şükür! dedim ve sevindim; fakat çok çekiştik ve bu kararı alıncaya kadar neler çektiğimi bildiğim için: Acaba tam seferberlikten sonra da yine karar geri alınırsa diye içime bir endişe düştü.[167] Ne ise insanlar müşkilâtla nail oldukları bir şeyi elde edince tabiî olarak bir müddet alışıncaya kadar ona malik olduklarına inanamazlar, bu bir hal-i ruhidir!... Birinci hatvemizi atmaya müsaade geldiği halde yine kolordu kumandanı olarak mı hareket düşünülmüş! Ordu kumandanlığı selâhiyetinin bu vaziyette dahi imsâk olunmasına kat'î mâna verilmek lâzımdır!... Pek haksız, pek adaletsiz bir düşünce ve karar! Ne ise mühim, olan hatvenin atılmasıdır. 7 Haziran'da seferberlik emrini verdim ve Meclis riyasetine de şöyle bildirdim:

Zata mahsustur.

Erzurum: 7/6/1336

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

C. 6/6/1336. Harekât-ı askeriyenin icrası için mevcud-ı hazırı bir misline iblâğ etmek üzere 305'liler de dâhil olduğu halde 316 ya kadar olan kura efradını celb emrini verdim. Bu seferberlik kolordunun her mıntıkasına şamil olmayıp yalnız Erzurum, Van vilâyetleriyle Erzincan livasına aittir. 9. Fırka'ya dahi Horasan mıntıkasına tahrik emrini verdim. 12 Haziran'da karargâh-ı âcizî de Horum sırtlarına naklolunacaktır. Şimdiden sıkı bir keşif yaptırıyorum. 16 Haziran'dan evvel olmamak üzere vaziyete nazaran harekete geçileceği maruzdur.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

Artık sevinçle işlerimizi yürütüyoruz. Esasen her şey evvelinden hazırlandığından her kıt'a seferberlik takvimi mucibince işlerini ikmâl ediyor. Ben de karargâhımla 12 Haziran'da Horum sırtlarında çadırlı ordugâha çıkacağımdan vilâyet ve kolorduya ait işleri erkân-ı harb miralayı Manastırlı Kâzım Bey'e devre başladım. Kolordu ahz-ı askeri de kendisinde olduğundan bütün menzil hizmetlerini kolaylıkla ve bir elden ifa edecektir. Yalnız Ankara'nın vaziyeti gariptir. Bir zaman raporları Meclis-i Millî riyasetine verirdik. Müdafaa-i Milliye ve son günlerde de Erkân-ı Harbiye-i Umumiyeye verilmesi istendi. Fakat harekât hakkındaki muhaberatımız Millet Meclisi Riyaseti iledir. Gerçi Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa, İsmet Bey harekât işlerinde

167 Bu da başıma geldi. 23 Haziran'da görülecek.

Levent Şahverdi Arşivi

birinci derece alâkadar makamları işgal eden zatlardır. Ve her fikir ve hareketten mes'ul olan onlardır. Ancak arada taksim-i amâl nasıldır? Mustafa Kemal Paşa Başkumandan vazifesini görmektedir. Herhalde Büyük Millet Meclisi Reisinin kumandanlarla bu gibi işlerde münasebeti olamaz. Ne ise madem ki merkez böyle istiyor, devam edelim. Mes'ele hareketin bir an evvel muvaffakiyetle inkişafıdır. Bakalım harekât zamanı hâlâ kolordu derlerse tashihi için kat'î yazarım. 7 Haziran'da istihbarat ve Moskova telsizi tebliğini tamim ettim:

Erzurum: 7 Haziran//1336

Tamim

1 — 4 Haziran tarihli mevsuk malûmattır:

a) Kars ve havalisinden Batum'a Ermeni ve Rum muhacirleri gelmektedir.

b) Acara Müslümanları bir Gürcü müfrezesini Hula civarında muhasara ederek 11 zabit, 450 neferi esir ve 2 cebel topu, 341 tüfek, 4 makinalı tüfek, 48 hayvan, 2 telefon makinası ve pek çok ecza-yı tıbbiye ve baytariye iğtinam etmişlerdir. Gürcülerin bu mühim mağlûbiyetle pek müşkil bir vaziyete girdikleri ve Acara'ya kuvvet sevketmekte oldukları müstahberdir.

c) Batum'da münteşir Rusça *Islova* gazetesinin neşriyatına nazaran Münih şehrinde küre-i arz üzerindeki bütün Müslümanların büyük mümessillerinin iştirakiyle bir kongre akdedildiği ve bu kongrede âlem-i İslâm'ın mukadderatı ile San Remo'da yapılan Türkiye muahedenamesinin müzakere olunduğu anlaşılmıştır. Azalar meyanında bilhassa üç Arap şeyhi, Sahra-yı Kebir meb'usları, Hint, Afgan ve Acem mümessilleri hazır bulunmuşlardır.

2 — Moskova Telsiz Telgraf İstasyonunun 7 Haziran 1920 tarihli tebliğinden hülâsadır:

a) 6 Haziran tarihli Kırmızı Ordu harekât-ı harbiye raporunda Garp cephesinde Pitalovsk'un 50 kilometre şarkı -Drisa şehri- Sivençiyansk istikametinde Şarkuv ve Gavbi kasabaları -Yukarı Berezina nehrinin 100 verst şimal-i garbisi- -Borisof mıntıkasında Berezina nehrinin sağ sahili-Bobroisk şimal-i garbisi hattındaki muharebatın mütebeddil muvaffakiyetlerle devam ettiği neşredilmektedir.

3 — Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyasetine, kolordulara, Refet Bey'e, 15. Kolordu mıntıkasındaki vilâyet, liva ve kıtaata.

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir

"a" Fıkrasındaki Rumlar Elviye-i Selâse'de hudud yakınlarında ve yollar üzerindeki Rum köyleridir. Ruslar Elviye-i Selâse'yi idarelerine aldıktan sonra mühim güzergâhlarla hudud yakınlarındaki İslâm köylerini gerilere alarak buralara Rum, Malakan, Ermeni köyleri tesis etmişlerdir. Rum köyleri Bolşeviklerin takarrübü üzerine Batum'a savuşmaya başladılar. Sebebi de bolşeviklerle harb için Besarabya'ya gönderilen Yunan askerlerini ve

Levent Şahverdi Arşivi

Rumları yakalayınca güya trenler altında eziyorlarmış diye kuvvetli şayiaların devrânıdır. Yunanlılar bizimle de hal-i harpte bulunduğundan şimdiden savuşmayı basiretli bir iş görmüşler. Ermenilerden gidenler de zengin kimselermiş. Kıymetli mallarını alarak Amerika'ya savuşuyorlarmış.

8 Haziran Heyete müşavir-i askerî olarak İstihbarat Şubesi Müdürü Erkân-ı Harp Kaymakamı Seyfi Bey'i münasip gördüm, tayin ettim. Erkân-ı harp binbaşısı Naim Cevat Bey de Azerbaycan'a gitmekte ısrar ve nisbet-i askeriyesinin kat'ına kadar razı olduğunu bildirdiğinden ve bu ahval-i ruhiyesi kendisinden istifadeye mâni olduğundan serbest bıraktım. Yine erkân-ı harp zabiti noksanı görüldüğünden Müdafaa-i Milliyeye bildirdim. Bilhassa erkân-ı harp zabitlerinden İstanbul'dan çıkmayanlara karşı insan daha fena telakkide bulunuyor. 16 Mart'a kadar haydi ne ise vaziyet görülemedi desinler fakat Anadolu'da millî hükûmetin teessüsünden sonrası ne kadar ayıp şey.

10 Haziran'da vilâyet vekâletini 15. Kolordu Kumandan vekili Miralay Kâzım Bey'e devrettim. Bu akşam bizim iptidaî mektebine iftara gittik. Sofrada bir büyük, bir küçük olmak üzere davetlilerle talebe yanyana oturdu. Büyük bir neş'e ve intizamla yemekler yenildi. Yemekten sonra bazı güldürücü monologlar söylendi. Çocukların muaşeret hususunda gösterdikleri varlık herkesin takdir ve iftiharını mucip oldu. Çocuk terbiyesinde büyüklerle - yaş, akıl ve ahlâkça - ara sıra temas ve münakaşası pek faydalı olduğunu tecrübe ettiğim için her hafta bu temaslara ehemmiyet veriyordum. İki vekilimizle bu akşam çocuklar o kadar serbest ve faydalı şeyler konuştular ve yemekte nazik ikramlar yaptılar ve kendileri de temiz yediler ki İktisad Vekili Yusuf Kemal Bey çocuklara hitaben takdiratında: "Benden daha ziyade muaşerete vakıf olduğunuzu ve benden güzel yemek yediğinizi söylemeyi bir borç bildim" cumlesini de söyleyerek yetimlerimizi sevindirdiler ve zaten benliklerini kazanmış bulunan bu yavrulara daha ziyade nefislerine itimad verdiler.

Bugün Trabzon valisi Hamit Bey hakkında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Bey de şunu yazıyor:

Ankara: 9/6/1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Trabzon meb'usları bugün Hamit Bey'in memuriyetinde ibkası için rica ettiler. Ahalinin bu yolda arzu ve müracaat ettiği söyleniyor. Bu hareketin Hamit Bey'in tertibi olduğunu tahmin ediyoruz. Hatta Hamit Bey'in Trabzon muhitinde de şahsî mevkiini takviye için bir teşkilât vücuda getirmiş olmasını da muhtemel görüyoruz. Binaenaleyh Hamit Bey'in behemehal Ankara'ya gelmesini temin mecburiyetindeyiz. Bu bâbda tarafı devletlerinden ciddi teşebbüsat icra ve ciddî tedabir ittihazını rica ediyoruz. Trabzon muhitinde bir fesad hazırlığı varsa bunun da bu vesile ile zat-ı devletlerinin hareketinden mukaddem meydana çıkması ve tasfiyesi faydalı olacaktır. İhtimâl ki Halit Bey'in muhtemel bir Trabzon fesadı için şimdiden memur edilmesi icab eder. Mütalaa-i devletlerine intizardayım.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet

Levent Şahverdi Arşivi

Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa da 23/24 Mayıs'ta yine bu işi şifre ile bana yazmış ve vali vekâletini Fırka Kumandanı Miralay Rüştü Bey'in deruhde etmesini yazmıştı. 1 Haziran/da Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa "Rüştü Bey vilâyet vekâletini deruhde etmedi mi?" diye tekrar soruyordu. 11'de yine Mustafa Kemal Paşa "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden 8/9-6-1336 tarihli telgrafname ile mumaileyhin ahvalin inkişafına kadar Trabzon'da ibkası ve davetinden sarfınazar edilmesi rica edilmektedir. Bir maksad-ı mahsus tahtında oradan ayrılmak istemediği Trabzon muhitini de buna alet ittihazına teşebbüs eylediği anlaşılan mumaileyhin ibkası badi-i mehazir olduğundan Rüştü Bey'in doğrudan doğruya umûr-ı vilâyeti vekâleten deruhde etmesi lüzumunun kendisine emir buyurulması ve neticenin iş'arı rica olunur" diyor. Trabzon Müdafaa-i Hukuku Büyük Millet Meclisi riyasetine yazdıkları telgrafı 8/9 Haziran/ tarihi ile bana da yazdılar... Bu Hamit Bey'in Trabzon'dan kaldırılması mükemmel bir dosya olmuştur. Meclis Reisi, Müdafaa-i Milliye Vekili, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi hepsi yazdılar. Hele İsmet Bey benim Erzurum'dan hareketimden evvel bir tasfiyeden ve Halit Bey'in gönderilmesinden bahsetmesi şâyân-ı hayrettir. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisinin valilerle münasebeti nedir? Halit Bey şimdiye kadar Trabzon'da ne yaptı ki bundan sonra ne yapacaktır? Madem ki valilerle beni başbaşa bırakıyordunuz neden dolayı hâlâ ordu kumandanlığı sıfatımı kabul etmiyorsunuz?! Bir taraftan harbe başlayacağım, bir taraftan 15. Kolordu kumandanı diye valiler hakkında benden icraat talebinde olsun taaddüt eden tekliflerim bu üç arkadaştan birinin de mi aklına gelmiyor!... Bir de Hamit Bey! Bir mes'ele oldu. Fakat aslı esası nedir? Trabzon'da şahsi mevkiini teminle ne yapacaktır. Mes'ele şahsî midir, nedir? Acaba garp mıntıkasında da icraat böyle üç makamın birden lüzumsuz ve selâhiyetsiz müdahaleleriyle mi vakit vakit kabarmıştır. Halit Bey'in Trabzon'a memur edilmesinin bir Trabzon isyanını mucip olacağı düşünülemediği gibi yanlışlıklar mı yapılmaktadır. Trabzon'u askerlerden korkutan Halit Bey'in lüzumsuz taşkınlıkları olmuştur. Şimdi onu nasıl gönderirim. Bundan başka Fırkası Hasankale mıntıkasından hududa yürüyüş emrini almıştır. Trabzon'a git denirse hasıl edeceği dedikodu hareket zamanı neye mal olur... Madem ki o kadar endişeyi mucip olmuş. Tam hareket zamanı münasebetsiz kuşku ve endişeye mahal kalmamak için 11 Haziran'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetin'e Hamit Bey'in Trabzon'un selâmeti için Büyük Millet Meclisine iltihakı lâzımdır diye samimî bir lisanla yazdım. Rüştü Bey'e de daha ziyade işi süründürmeyip emrimi alır almaz hükûmete gider vali vekâletini tesellüm edersin diye kat'î talimat verdim.[168] Mes'ele de halloldu. Trabzon Valisini halk bu kadar severken aksi gibi Mustafa Kemal Paşa istemiyor. Van valisi Mithat Bey ise daha müşkil vaziyet ihdas ediyordu. Bu zat daha Amasya'da Üçüncü Ordu

168 Mes'ele dağdağasızca halloldu. Hamit Bey Ankara'ya mütevecciben 23 Haziran'da Trabzon'dan ayrıldı. Bu Hamit Bey'i Mustafa Kemal Paşa Gümrü'de Ermenilerle sulh müzakeresi heyetine ve sonra da Erzurum valiliğine tayin buyurmuşlardır. Sulh-ı umumimizden sonra bu zat da İstiklâl Mahkemesine verilmiş, beraat etmiştir. Beni aç bıraktınız demesi üzerine hakk-ı sükût olmak üzere bir meclis-i idare azalığına tayin olunmuş... Gazi Paşa ikinci intihab zamanı "Trabzon'da bir kazan mütemadî kaynıyor," diyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Müfettişi iken Mustafa Kemal Paşa aleyhinde idi. Bu zat Erzurum'a geldiği zaman Sivas'ta Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa 9/9/1335'de yazmış idi ki: "Van Valisi Mithat Bey hakkında burada verilen malûmat ve mütehassıl kanaat mumaileyhin Van'a gitmesine mânidir. Erzurum'da bizzat görüşülmek üzere intizar etsin." Ben kendisini tanıyanlardan tahkik ettim, "zararlı bir zat olamaz" dediler. Elde kimse olmadığından müsaade edilmesini cevaben yazdım. Cevaben "Kongre azasından hiç kimsenin şahadetine mazhar olamayan Mithat Bey'in pek musip olan teklif-i devletleri vechile Van'a gönderilmesini ariz ü amik tezekkür ettik. Hassaten şu yeni vaziyet karşısında (Elaziz Valisi Ali Galip'in İstanbul'un emriyle Kürtlerle Sivas'ı basmak teşebbüsü) müşarünileyhin Erzurum'da alıkonulması yahut Dersaadet'e geri gönderilmesini zarurî bulduk" denildi. Bu zatle görüştüm. Bana sözümüzden çıkmayacağı hakkında kat'î söz verdiği gibi İstanbul'a da istediğimiz tarzda telgraf çekti. İstanbul'dan Abuk Paşa'nın tavsiyesile Van valiliğine tayin olunmuş, İstanbul'da iken de Kuvâ-yı Milliye lehinde bulunmuş, bunu bilen de olduğundan tekrar Heyet-i Temsiliye'ye şunu teklif ettim: "Van'da Fırka kumandanının kontrolüne tâbi tutarak idare mümkündür. Eğer muvafık görülmüyorsa esbab-ı mucibesini rica eylerim." Şu adam fenadır kâfi değildir. Kim ne gibi vak'alardan dolayı bunu söylüyor bilinmelidir. Ben bu zatı yeni görüyorum. Elimizde tanınan daha iyisi olmadığından valiliğe kadar hak kazanmış bir insanı bütün hayatınca yeis ve elem içinde bırakacak, maddi manevî mahvedecek bir muameleye maruz bırakmak için açık sebebler olmalıdır. İşte bu zatı bunun için siyanet ettim. 18/9/1335'te teklifim kabul edilerek Van'a gitmesini Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa bildirmişti. Van Valisi Haydar Bey Erzurum'a geldiğinden Mithat Bey'e lâzımı gibi nasihatte bulundum ve herhangi uygunsuz hareketinin hesabıma kaydolunacağını unutmamasını söyleyerek yola çıkarmıştım. İşte bu zat hakkında iki aydır şikâyetler başlamıştı. Mayıs bidayetinde kendisi vaziyetini kuvvetli görmeyerek bana müracaat ediyor. "Yerime başkası geliyor diye şayialar var, eğer teveccühüm baki ise bu şayiayı tekzip ve müsebbiplerini şiddetli tekdir buyurunuz" diye ricada bulunuyor. Hâlbuki Müdafaa-i Hukuk, eşraf, fırka erkân-ı harbiyesi mütemadiyen vak'a zikriyle hayat-ı hususiyesinin halkça tahammül-sûz olduğunu yazıyorlar. Fırkadan da tahkikat yaptım. Hayat-ı hususiyesi iyi bir şekilde değil. Bizde ne tuhaf, baş ne yaparsa mabadı sanki kırk yıldır aynı seciyede imiş gibi hepsi onun denginde oluveriyorlar. Bunu bilhassa Irak'ta kendi maiyet erkân-ı harbiyemin ayyaş bir baş idaresinde işret ve sefahatte ona peyrev olmaları ile yakından görmüştüm. İşte vali beyi görünce Maarif Müdürü, Polis Müdürü, İstinaf Reisi hep bir seciyede oluverdiler. Evlerinde Ermeni kızları, hem de bir seneye mahkûm olanı da var. Vali, Maarif müdürü, Polis müdürü bir evde bu halde, İstinaf reisinin nezdinde bir seneye mahkûm bir Ermeni kadını varmış, Jandarma kumandanından da tahkikat aynı neticede. İşret, kumar, işe devamsızlık, Kuvâ-yı Milliye teşkilâtıyla alâkadarsızlık! Hâlbuki bu gibi işleri giderken görüşmüş söz almıştım. 7 Mayıs 1336'da kendisine nasihat yazdım ve verdiği söze gelmezse şikâyetlerin Büyük Millet Meclisi'ne kadar gideceğini ve o zaman hakkında iyi olma-

Levent Şahverdi Arşivi

yacağını yazmıştım. İşte bu şikâyetler yine tazelendi. Hakkında umumî lisan şu: "Mithat Bey bir harabezârdan ibaret olan ve halkı yeis ve matemler içinde yaşayan Van'a pokercilik, ayş u nûş, Ermeni kadınlarıyla yaşamak usullerini öğretmekten başka bir şey yapmamıştır. Hükûmetin buhranlı bir zamanında bir Van gailesine intizar olunsun!" Ne garip Trabzon valisini halk bırakmıyor, Van valisini kimse istemiyor! İşte halkın ahlâk ve hissiyatına riayet ve adem-i riayetin aksi sadası![169] Harekât-ı askeriye sırasında mıntıkamın her iki ucunun valileri için mütemadi muhabereler can sıkıcı fazlalıklar oluyordu. Hususiyle bir kolordu karargâhının ve salâhiyetinin kat kat fevkinde işler. Bereket versin mıntıkamın ortası olan Erzurum valisine ait dosya kısaca daha evvel kapanmıştı. Bir taraftan hariçle, bir taraftan dahil ile uğraşırken diğer taraftan da valilerimizle uğraşmak ne elemli hâtıralar...

Bugün 11 Haziran Cuma günü Çocuklar Ordusu mutad yoklamasını yaptım. Yarın hareket edeceğimizden çocuklarımı tahassürle gözden geçirdim. Hava yağmura çevirdiğinden erken paydos yaptırdım. Ben Balkan seferini müteakip erkân-ı harbiyeye-i umumiyede İstihbarat şubesi müdürlüğünde bulunmuş ve bir sene kadar Almanlarla çalışmıştım. Bu hususta hayli malûmatım olduğundan casus teşkilâtı hakkında pek malûmatları olmadığını bildiğim Ankara'yı irşad için şu mütalâayı yazdım:

Zata mahsustur.

Erzurum: 11 Haziran 1336

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Miralay İsmet Beyefendi'ye

Makasid ve harekâtımızı öğrenmek için İngilizlerin pek büyük fedakârlıklar yaptığını Gürcü ve Ermeni muhitlerindeki faaliyetlerinden ve aldığımız malûmat ile tuttuğumuz üseradan anlıyorum. Millet Meclisinin niyât ve efkârına vâkıf ve hattâ bazı azanın harekâtına bile hâkim olmak için bu dessâs düşmanın bilhassa Ankara'da ümit edilmeyen kimselerle ve akla gelmeyen vesait ile bir casus şebekesi vücude getirmeye çalışacağını pek muhtemel görüyorum. Ve tedbir ve ihtiyat nokta-i nazarından böyle bir ihtimali kabul bile ediyorum. Ankara'da gayet mahrem ve faal sivil polis teşkilâtı yapılmasını ve bu teşkilâta müstait ve bu işe kabiliyetli olan zabitan memur edilmesini muvafık-ı basiret buluyorum. Oraca bunun nazar-ı dikkate alınmış olduğunu bilmekle beraber düşündüğümü size yazmayı da faydalı gördüm.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

169 24 Temmuz 1336'da artık ben de kefaletimi geri aldım ve Ankara'ca da itimad kazanamadıysa kendisine Ankara'da bir vazife verilerek göz önünde tutulmasını teklif ettim. Ankara'ya celp olundu. Reji Müdür-i Umumiliğinde mühim bir suiistimal mes'elesi şayi oldu. Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa bu suiistimalin vaki olduğuna kat'î kani olduğunu 39 senesi bana da söyledi. Fakat bu mes'ele kapanmıştır. Mithat Bey Kılıç Ali Bey'in enişteşi olmuş. İkinci Millet Meclisinde millet vekili idi. Bu zat hakkında kocaman bir adem-i itimad dosyası hasıl olmuştur. Ben telkin ve ikna ve nasihatle hayli memur ve halk kazandığımızı fiilen tecrübe ettiğimden bu zatın da yok yere lekelenmesine müsaade etmedim. Fakat şarkta iyi not almadı, garpta da fena not almış ise de mevkiini sağlamlaştırmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

12 Haziran'da saat 11,30 evvelde Erzurum'dan karargâhımla hareket ettim. Kars kapısı haricinde bütün halk, sivil asker memurlar, çocuklar ordusu renk renk bayraklar, esnaf levhalarıyla mehip bir manzara teşkil ediyordu. Kurbanlar kesildi, dualar ve mütekabil müessir sözlerden sonra otomobil ile bir saatte Hasankale'ye geldik. Öğle yemeğinden sonra aynı ahenkle Horasan'da 12. Fırka karargâhında bir çay içtik. Akşam karanlık basmış iken Horum'da çadırlı ordugâha geldik. Horum köyünün iki kilometre kadar şarkında Muhtar Paşa Tepesi'nin (Horum köyünün hemen şimalindeki tepeye ben bu ismi vermiş ve resmen de kabul ettirmiştim) hemen şarkındaki yamaçta.

13 Haziran gece derece-i hararet + 5'ti. Öğle vakti yine çadırda + 24 oldu. Hava açıktı öğleden sonra dehşetli dolu, yağmur, rüzgâr oldu.[170] Bugün Horum düzüne çıktık ve Soğanlı Dağları tarassut ettik. Ve hareketi idare için tarassut mahalli intihab ettik. Tarassutlarımızda hiç bir faaliyet görülmüyordu. 12. Fırka Kumandanı Kaymakam Osman Bey karargâhıma geldi. Harita üzerinde yollar ve Ermeni vaziyeti hakkında fırkaca elde edilen malûmat hakkında görüştüm. Sarıkamış'ta malûmumuz olan 4. Ermeni alayından başka yeni gelmiş kuvvet yok biliniyor. Karargâhımızı şoseden uzak ve susuzca bir yerde tesis etmişler. Gece de rahatsız olduk. Akşama doğru erkân-ı harbiyemle etrafı dolaştım. Ve şose ile çadırlarımız arasında güzel bir yeri beğenerek buraya naklettik. Karargâh yeri intihabı için de birçok mes'ele halli hakikaten lâzım. Bazan öyle yer intihab ederler ki oraya otomobil değil atla bile zor çıkılır. Sebebini sorsan manzarası vâsi ve güzel derler. Hâlbuki raporların serî gelebilmesi ve kolay bulunması için bu pek mahzurludur. Bazan da hemen caddeye yakın intihab ederler bu sefer de gürültüden, tozdan rahat edilemeyeceği gibi gelen gidenin bilerek bilmeyerek uğrağı olur, intizamsızlık, rahatsızlık ziyade olur. Ve rast gelenin karargâha girmesi mahzuru düşünülmez. Bazen telgraf hatlarından pek uzak, bazan da vızıltısından uyunamayacak kadar telgraf direğinin dibine çadırın kurulduğu vaki şeylerdir. Mecbur olursun bugünkü gibi bütün emeklere acımayarak yer değiştirmeye!..

14 Haziran'da Zivin'deki 36. Alayı teftiş ettim. Arabalarla bir saatte gittik. Zabitan ve efrad pek neş'eli, herşey iyi yalnız ikmâl efradının elbiseleri noksan. Buna da çaremiz yok gibi. Ruslar güzel şose yapmışlar, fakat uçurum ve kavisler çok. Avdette Zivin'e hâkim tepecikten tarassud ettik. Burası cephe tarassud mahalli olacağından tanzim için emir verdim.

Garp haberleri: 12 Haziran'da Zile usâttan istirdat edilmişti. 14 sabahı Yozgat usât eline düşmüş. Bu isyanlar müzmin hale gelmiş olduğundan şarkta parlak bir zafer istihsaline kadar devam edeceği zannındayım.

170 Horum mıntıkasında hemen her ikindi vakti çadırları yıkacak derecede fırtına, dolu, yağmur eksik olmazdı.

Levent Şahverdi Arşivi

Çiçerin'in Büyük Millet Meclisi Reisine Mektubu

15 Haziran'da Üçüncü Fırka: "Moskova'ya giden kurye zabiti İbrahim Efendi'nin 14 Haziran'da geldiğini Sovyet Hariciye Vekili Çiçerin'den Büyük Millet Meclisi riyasetine tahrirat getirdiğini, daha bazı mektuplar da getirmiş olduğunu" bildirdi. Şifreler de alınmaya başladı. İbrahim Efendi Mayıs bidayetlerinde Trabzon'dan motorla Novorosiski'ye çıkmış, oradan Moskova'ya giderek Büyük Millet Meclisinin ilk teklifnamesini Rus hükûmetine tevdi etmiş. Şimdi cevabını ve Halil, Cemal Paşalarla, geçen sene irtibat için gönderdiğimiz Doktor Fuat Bey'in ve Bahattin Şakir Bey'in muhtelif adreslere gelen mektuplarını getirmiş. Bu fedakâr zabite teşekkür ve istediği mükâfatın yapılması emrini verdim. Mühim olan Çiçerin'nin mektubu aynen şudur: (Ankara'ya da bildirilmesini ve aslının gönderilmesini Fırkaya yazdım.)

Moskova: 3 Haziran//1920

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Efendiye

Sovyet hükûmeti her iki milleti tehdid eden ecnebi emperyalizmine karşı mücadeleye iştirak eylediğini bildiren ve Rus Sovyet hükûmetiyle münasebât-ı muntazamaya girişmek arzusunu izhar eden mektubunuzu aldığını bildirmekle kesb-i şeref eyler. Başında Ankara Büyük Millet Meclisi bulunan yeni Türk hükûmetinin haricî siyasetinin esasatına Rus Sovyet hükûmeti memnuniyetle muttali oldu. Bu prensipler ber vech-i âtidir:

1 — Türkiye'nin istiklâlinin ilânı,

2 — Gayr-ı kabil-i itiraz Türk arazisinin Türk devletine ilhakı,

3 — Arabistan ve Suriye'nin müstakil devletler gibi ilânı,

4 — Büyük Millet Meclisi tarafından karara nazaran Türkiye Ermenistan'ında, Kürdistan'ın da, Lazistan'da Batum arazisinde, Şarkî Trakya'da, Türk ve Arapların müştereken bulundukları bütün arazide milletlerin kendi mukadderâtlarının tesbit ve tayinini kendilerine bırakmak. Sovyet hükûmeti mültecilerin ve arzuları hilâfında hicret etmiş muhacirlerin de bu menâtıkta serbestçe referanduma iştirak edebilmeleri için bunların mahallerine avdet ettirilmelerini tabiî buluyoruz.

5 — Başında Büyük Millet Meclisi bulunarak teşekkül eden yeni Türk hükûmetine ait arazide ve ekalliyette kalan milletler için Avrupa'nın en serbest hükûmetlerinde bulunan millî ekalliyetler için tanınmıştır olan bütün hukukun tanınması.

6 — Boğazlar mes'elesinin, Karadeniz sahil hükûmetleri tarafından akdedilecek bir konferansa tevdii.

7 — Kapitülâsyonların ve ecnebi devletlerin mali kontrolünün ilgası.

8 — Her nevi ecnebi nüfuz mıntıkalarının ilgası.

Rus Sovyet hükûmeti tazyik altında bulunan milletleri kurtarmak gaye-i temennisiyle emperyalizm hükûmetlerine karşı tevcih edilmiş

Levent Şahverdi Arşivi

mesai ve harekât-ı askeriyeye mutlak Büyük Millet Meclisi'nin arzusunu ahzeder. Kendi mukadderatlarını kararlaştıracak milletlerin, hakkın, adaletin talep ettiği vechile bir taraftan Türkiye, diğer taraftan Ermenistan ve Acemistan aralarında kat'î hududun tesbiti için vukubulacak müzakerat-ı siyasiyeye Büyük Millet Meclisinin müsaade edeceğini Rus Sovyet hükûmeti ümid eder. Ve Rus Sovyet hükûmeti her zaman alâkadaranın daveti üzerine tavassutu deruhdeye müheyyadır. Türkiye ve Rusya arasında münasebât-ı dostane ve devamlı bir muhadenetin tesisi için doğrudan doğruya münasebât-ı siyasiye ve konsolosluklara ait münasebata başlanmasını Rus Sovyet hükûmeti teklif eder. Rus Sovyet hükûmeti kendi mukadderatını bizzat tayin ve tanzim hakkını her millet için tanımaktadır. Rus Sovyet hükûmeti kendi istiklâl ve hükûmetini müdafaa ve takviye için Türk ahalinin cidal-i kahramananesini pek büyük bir alâka ile takip ediyor ve Türkiye için pek müellim olan bu günlerde Rus - Türk milletlerini birleştirecek muhadenâtın sağlam bir esas üzerinde olduğundan bahtiyar bulunuyor.

Büyük Millet Meclisi Reisi Efendi!

Bâlâdaki mevâdd pîş-i nazar-ı ittılaınıza vaz ederken müttehit köylü amele cumhuriyeti ahalisi namına istiklâl için mücadele eden Türk halkının muvafakiyatı temenniyatımızı da iblâğla kesb-i şeref eylerim.

Umur-ı Hariciye Ahali Komiseri Çiçerin

Hayret! İtilâf zümresi garp mıntıkamızı yutarken Bolşevikler de 4. maddede Türkiye Ermenistan'ın da, Kürdistan'da, Lâzistan'da ve bunlar yetişmiyormuş gibi Şarkî Trakya'da(!) diyerek ora halkını bizden ayrı ve aykırı istikametlere sevk edecekler ve kendileri mi yutacaklar?!... Millî hükûmetimizin heyetimize verdiği talimata nazaran Bolşeviklerin teklifi daha çok şümullü, fakat müthiş aleyhimize!... Bence yapılacak şey: Yalnız Elviye-i Selâse'deki kısım değil, Ardahan, Artvin, Batum Gürcüler elinde olduğundan şimdilik bunlarla meşgul olmayarak Ermeniler elinde bulunanı düşünüyorum. Daha ilerilere Gümrü havalisine ve müsait vaziyette bütün Ermenistan'ı işgal etmiş bir vaziyette heyetimizi Moskova'ya galip bir ordunun hükümet murahhasları diye göndermektir. Aksi halde herifler bizden yer koparmaya çalışacaklar! Bolşevikler bilmiyor mu ki evvelâ Laz denilen insanların yekûnu kırk bini aşmaz. Ve bunlar Batum'la Rize'nin hayli şarkındaki bir mıntıkada ve sahildedirler. Rize de dâhil olduğu halde Türk'tür. İptidaî bir kavim olan kırk bin kişinin dünyanın hiç bir tarafında reyi sorulamaz. Sonra Kürtlerden bahis ne demektir? Gerçi Harb-i Umumi'den evvel bütün yeryüzünde üç milyon kadar Kürt vardı ve ekseriyeti yani iki milyona yakın kısmı Türkiye'de idi. Bunlardan Rusya'da bir kısm-ı azamı Elviye-i Selâsede üç yüz bin, İran'da da yedi yüz bin kadar mevcuttu. Fakat Türkiye'dekilerin kesif olarak bugün mevcudu bir milyonu belki biraz taşar. Birçokları Rus istilâsı altında açlıktan ve sefaletten mahvoldular. Rus istilâsı erişen yerlerdeki Türklerin dörtte üçü mahvolmuştur. (Çoğu Ermeni eliyle şehit olmuştur.) Acaba Ruslar Sovyet kisvesine bürünmekle mazinin bu kanlı fecayiini bu yeni teklifleriyle bize

Levent Şahverdi Arşivi

derhatır ettirdiklerini unutuyorlar mı? İptidailikte Lâzlardan geri olan Kürtler farz-ı muhal olarak aykırı rey verseler bu zavallılar başka bir millete lokma olmayacaklar mı? Acaba Bolşevik Ruslar da Çarlık Rusyası gibi Kürdistan'ı herhangi bir nazariye ile bizden ayırmak ve yutmak emelinde midir? Türkiye Ermenistanı ne demektir? Muhacirlerin yerlerine avdeti ne demektir? Evvelâ Türkiye'de ne Ermenistan vardır ve ne de Ermenilerin kesif olduğu yer vardır. Bu Harb-i Umumi'den evvel böyle idi. Şimdi ise şark mıntıkasında tek bir Ermeni yoktur. Onlar yaktılar, yıktılar, astılar, kestiler, çaldılar, çırptılar ve yüzlerinin ve ellerinin kan lekeleriyle kaçtılar, göçtüler... Şark hakkında hal-i hazır düşmanlarımız da dost diye el uzattığımız Bolşevik Rusya hükûmetinden başka bir şey istemiyorlar. Harb-i Umumi'den evvel bütün cihandaki Ermenilerin mevcudu Kürtler kadar bir şeydir. 3 milyona da varmaz ve bunların daha çoğu Rusya'da, bilhassa Kafkasya'dadır. Ve bunların bir hükûmet teşkiline Türkiye hükûmeti müsaade etmiştir. Harb-i Umumi'nin son senesi mevcudiyetlerine hatime çekmek bir şey değil iken bu lutfu onlara veren milletimizdir. Fakat bu unsur bizi Harb-i Umumi'de arkamızdan vurmuştur. Ve tabii o zamanki hükümetten mukabil darbe yemişlerdir. Fakat Rus istilâsıyla onların haksız intikamı daha müthiş olmuş ve mevcudiyet-i milliyeleri kadar Türk kanı içmişlerdir. Bu vesikalar tab edilmiş, cihana ilân edilmiştir. Bu cinayetleri neticesi birçokları Amerika'ya, Avrupa'ya, İran'a bir kısmı da şimdiki Ermenistan'a kaçmışlardır. Amerika'dan bu katilleri Türkiye'ye getirip rey sormak! Bu ne suikasttır? Yeryüzünde kim vardır ki ana baba katilinin eline silâhı kendi verir, "gel evime beni de öldür!" der. Bugün Ermenistan'da kendi ifadelerine nazaran – Harb-i Umumî son senesi Gümrü'deki Ermeni heyeti bildirmişti - 850 bin Ermeni vardı. Bunların binlercesi de Bolşevikler geliyor diye Batum tarikiyle savuşmuşlar ve halen de kaçışmaktadırlar. Rusya Sovyet hükûmeti bilmelidir ki Ermeni ve Kürt mes'eleleri diye ne İtilâf nazarında ve ne de Ruslar nazarında ayrı ayrı mes'eleler yoktur. Bu ikisi bir mes'eledir! O da Kürtlüğü Türklerden ayırdıktan sonra Ermenistan namı altında tıkıştırmak ve topunu birden yutuvermektir. Acaba Azerbaycan'ı işgal eden Sovyet Rusya, Çarlığın şark vilâyetlerimiz hakkındaki açık yemek listesini İtilâf devletlerininki gibi Kürtlük boyasıyla mı nakışlıyorlar! Aras - Arpaçay - Acara bizim millî ve iktisadî ve tarihî hududumuzdur. Beri yakasından bahseden dostumuz değildir. Hele Kürtlerden ve şimdiye kadar kimsenin hatırına gelmeyen Lâzlardan bahseden ise düşmanımızdır. Evvelâ bu telâkkide anlaşmalıyız... İşte bu mütalaatımı hükûmetimizin ordugâhımda ahvale intizaren misafirim bulunan Hariciye ve İktisad vekili beylere de söyledim ve tabii onlar da aynı telakkide bulundular. Kuryemiz daha bazı mektuplar da getirmişti. Onların şifreleri gelmişti. Bunlardan da mühim şeyler okuyacağız. Bunlar kısmen 16 Haziran'da geldiler aynen Ankara'ya da yazılıyordu. Cemal ve Halil Paşalardan Mustafa Kemal Paşa'ya, ilk irtibat memurumuz Doktor Fuat Sabit Bey'den 3. Fırka kumandanı Rüştü Bey'e - mektuplarını bu vasıta ile göndermesi tenbih edilmişti - Bahattin Şakir Bey'den Rüştü ve Hilmi Beylere gelen mektuplardan İttihat ve Terakki erkânının da yine Mustafa Kemal Paşa'dan

Levent Şahverdi Arşivi

aldıkları talimatla Moskova'da bir şeyler yaptıkları anlaşılıyordu. Cemal Paşa mektubunda bunu açık yazdığı gibi Fuat Sabit Bey de bunu bildiriyordu. Bu garabeti ne ben, ne de nezdimdeki vekil beyler anlayamadık. Çünkü bize bu hususta Kemal Paşa malûmat vermemişti. Acaba bunlara ne talimat vermiş, ne zaman vermiş! Sonra Halil Paşa bizzat Erzurum'da geçen sene şarka geçerken benimle münakaşasında Kürtlükle Ermenilikle uğraşmayarak bir kaç vilâyet de verilse müstakil bir Türkiye hükûmeti şekline razı olmaklığımızı tavsiye ediyordu. İttihadçı reislerin tamamıyla bu fikirde olduklarını Fırka kumandanı Halit Bey'le bu hususu münakaşamızda da görmüştüm. Acaba bu paşalar bolşevik hükûmetine de bu felâketli fikirlerini ihsas etmiş olmasınlar! Fakat bu kendi fikirleri de olsa Türkiye namına nasıl telâffuz edebilirler. Mustafa Kemal Paşa'dan talimat aldık diyen adamlar böyle bir fikri kendiliklerinden nasıl söyleyebilirler. İşte bizi yeniden yeise düşüren pek mühim bir mes'ele. Mektuplar Kemal Paşa'ya da yazıldığı için tabii bir şey söylemesi hale ve tarihe karşı kendilerine bir borçtur. Gerçi daha Amasya'da iken bir ictimada bolşevikliğe karar verdiklerini ve benim ikâzım üzerine bu cümleyi garba karşı bir silâh olarak kullanmak ve mecburiyet görüldükçe o tarafa doğru görünmekle istiklâlimizi müeyyit faydalar koparmak düsturunu kabul etmişlerdi. Bolşevikler "her millet kendi mukadderatını tayinde serbesttir" nazariyesi ile beraber görüyoruz ki zayıfları işgal ve orada bolşevik idaresi - merkezi Moskova olmak üzere, yani Moskova idaresine alıyorlar, tesis ediyorlar. Ve bizim umur-ı dâhiliyemize karışmak istiyorlar. Cemal Paşa'nın mektubunda bahsettiği: "Talât Paşa ile sebkeden muhaberatımız neticesinde takarrür etmiş olduğu üzere" dediği muhaberat ne esas üzerinedir? Bakü'deki Baha Sait de 11 Kânunısani'de Mustafa Kemal Paşa'ya izafeten bir şeyler imzalamıştı! Bolşeviklerin Kürtlük, Lazlık, Ermenilik gibi şarkı bitirecek kayıtlarını okuduktan sonra Mustafa Kemal Paşa benim garba kuvvet göndermek aleyhinde bulunduğuma ve şark hareketini bir an evvel yaparak Bolşevik ordularıyla galibane temas yapmak hakkındaki mütalaalarımı nasıl bulacaklardır.[171] Ben seferberlik vesair istihzarata germiyet veriyordum. Bir hafta sonra inşaallah bugün bizi teessürler altında ezen her düşünce bir rüya gibi sönecektir. Kurye zabitimiz Kafkas hareketi yapan Kızılordu hakkında şu malûmatı veriyor: "Kafkas harekâtını yapan 8, 9, 10, 11. Ordulardır. Fakat bugün Azerbaycan'da yalnız Onbirinci Ordu kalmıştır. 9. Ordudan da Soçi'de yalnız 34. Fırka vardır. Diğer kuvvetler kâmilen Lehistan cephesine sevk olunmuştur. Zabitan ve efrad aynı elbise giyiyor, kollarında bölük ve tabur kumandanı olduklarına dair işaretler var, şapkalarında beş köşeli kırmızı yıldız var." Bolşevik kuvvetlerinin zayıf kaldığı harekâtın ilerlememe-

171 23 Haziran'da hareket yapacaktık. Gece makina başında hareketin tatili emrini verdiler ve 5 Temmuz'da yeniden bir taleb olmak üzere Garba bir fırka göndermekliğimi istediler. 1s Mayıs talebine karşı söylediğim vaziyet değişmiş değildi... Mütarekenin ilk günündenberi itilâf ajanları şu propagandayı yapıyorlardı: Turkler şarktan çekilsin, Boğazlar etrafında müstakil bir Türkiye teessüs etsin. Bunu bana Trabzon Fransız mümessili de söylemişti. Ravlinson da bu propagandayı yapardı. Halil Paşa, Halit Bey ve İttihadı Terakki ruesası bu mütalaayı kabul etmişlerdi. Acaba Kemal Paşa da bu fikre kapılmış mı idi? Ermenilerle yalnız baş edemeyeceğimi söylerken garba kuvvet istemesinin mânası ne olabilirdi.

Levent Şahverdi Arşivi

sinden de istidlal olunuyordu. Bununla beraber bu hal bizi kararımızdan dönmek değil bunu daha iyi şerâit altında yapabilmeye saik idi. Çünkü bu kuvvet karşısında ve ahval-i dâhiliyelerinin Bolşevik infilâkına pek müsait olmasından naşî Gürcüler bitaraf kalmaya mecbur idiler. Ermeniler bile şurada burada temas ve muharebelerde bulunduğu Azerbaycan ve bolşeviklere karşı bir kısım kuvvet terkine mecbur idiler. Bolşeviklerin Lehistan cephesine kuvvet sevketmelerinden naşî hâkimiyet Taşnaklar elinde kalacak yani bizden sıkıyı görünce bolşevik oluvererek Kızılorduyu karşımıza çıkaramayacaklardır. Seferberliğimiz ilerlerken sevinçlerimiz de artıyordu. Heyet-i murahhasamız da muzaffer ordu ile müreffehen yola çıkacaklarından memnun idiler. Yarın bayramdı, bütün zabitan ve askerlerim bayramı müteakip zafer bayramını tahayyül ile mesrur idik. Fuat Sabit Bey'in 3 Haziran'da Moskova'dan yazdığı mektup aynen şudur:

Moskova: 3 Haziran 1920

Moskova'dan Fuat Sabit Bey'in Mektubu ve Raporu

Muhterem Rüştü Bey!

Halil Paşa ile Moskova'ya geldik. Bolşevik rüesası ile görüştük. Memleketimizin vaziyeti hakkında izahat verdik. Sovyet Rusya ile münasebet tesisi Anadolu inkılâb hareketinin emeli olduğunu, bizim vazife ve salâhiyetimizin bu münasebeti tesis etmek değil Anadolu vaziyetini izah ederek bunun zeminini ihzar olduğunu, bu münasebet esaslarının tayin ve tesbiti her iki tarafın direktifini haiz selâhiyettar zevat vasıtasıyla olacağını, şimdiden söyleyeceğimiz bir şey varsa Anadolu'nun paraya, silâh ve mühimmata ihtiyacı olduğunu ve bunları hamilen Anadolu'ya gidecek bir Sovyet Cumhuriyeti mümessili ile münasebatın şekli ve vüs'ati hakkında görüşüleceğini izah ettik. Yalnız bu münasebatın mahiyeti hakkında vaziyetten mülhem şahsî kanaatlerimizi söyledik. Hariciye Komiseri Çiçerin Anadolu'daki millî harekete yardım etmek emelleri olduğunu, bolşevizmin mahiyeti ictimaî inkılâb olmakla beraber şarkta millî inkılâbları tasvib ve ona yardım etmek esasını kabul ettiklerini fakat bu bir had dâhilinde olduğunu söyledi ve ilâve etti: Meselâ Afganda'ki millî hareketi takviye ediyoruz, Emanullah Han'a yardım ediyoruz. Fakat emin değiliz ki yarın bu silâhlar bizim aleyhimize kullanılmayacaklar. Bundaki nükteyi anladım. Ve Anadolu'daki millî hareketin ne gibi ihtiyaçlardan doğduğunu ve Türkiye'nin tarihî ve ictimaî vaziyetinin Avrupa'dan pek başka bir şey olduğunu, Anadolu'daki millî hareketin ruhu garptaki sınıf hareketinin ruhundan başka bir şey olmadığını yalnız zulüm ve tazyik âmilleri şarkta başka olduğu cihetle istihlâs-ı hürriyet âmilleri de başka şekilde tecelli ettiğini, garpta bir tarafta kapitalizm ve emperyalizm saltanatını tesis etmek için istilâ siyaseti takip eden bir sınıf ile bunun tazyiki altında muztarip olan diğer bir sınıf olduğu için ihtilâl sınıfî mahiyette oluyor. Türkler

Levent Şahverdi Arşivi

maddeten ve manen haricî tazyik altında milletçe ezilmiş olduğu için ihtilâl hareketleri sınıf farkı gözetmeyerek millî esaslardan ayrılmadığını ve millî ihtilâlin menfaat ve gayesi her zaman ezilmiş sınıfların menfaati ile ve cihan inkılâbı ile beraber olduğunu, asrın zihniyeti ile tevafuk etmiş sergüzeştcû siyasetlerin Anadolu inkılâpçıları arasında yeri olmadığını izah ettim. Bu izahı bir rapor tarzında bildirmemi rica etmesi üzerine verdiğim raporun bir suretini gönderiyorum. Bizim bu müracaatımız üzerine yardım mes'elesi takarrür etmişti. Paranın miktarı tamamen takarrür etmemekle beraber bir milyon altın olacağı temin oluyordu. Silâh ve mühimmatın miktarı altmış bin tüfek, (Yirmi bin Rus, yirmi bin Fransız, yirmi bin İngiliz) beher tüfek için üç bin fişek, yüz on iki top, on ağır top idi. Sonra Mustafa Kemal Paşa'nın mektubunu hamilen İbrahim ve Hulusi geldiler. Bu mektup yardım hakkında bizim söylediklerimizi takviye ettikten maada Kafkasya'da orduca yardım da vaad ediyordu ki buna lüzum olmadığını söylediler. Verdikleri cevapta tabiî bunu tasrih edeceklerdir. Daha sonra Cemal Paşa, Bahattin Şakir ve Bedri Beyler Almanya'dan geldiler. Esas maksadları şarkta çalışmak olmakla beraber Mustafa Kemal Paşa'nın kendileriyle muhaberesi olduğunu ve Mustafa Kemal Paşa namına Rus hükûmeti ile müzakere edeceklerini yalnız Mustafa Kemal Paşa son sözün kendisinde kalmasını istediğini söylediler. Ben kendilerine Anadolu hareketinin İttihat ve Terakki hareketinden başka bir şey olduğunu, binaenaleyh kendileri Anadolu namına hareket ederlerse İttihat ve Terakki ile bu hareketin bir olduğu şüphesi uyanacağı ve bunun vaziyet üzerine iyi yahut fena tesir yapacağı hakkında benim hüküm veremeyeceğimi, yalnız benim şimdiye kadar beyanatım ve raporumda Anadolu hareketinin bir İttihat ve Terakki hareketi olmadığını gösterdiğim cihetle kendilerine namına hareket etmek doğru olmayacağına dair olan kanaatimi söylemek borcum olduğunu anlattım. Cemal Paşa şahsi kanaatlerinin Anadolu inkılâplarının düşüncesi ile tevafuk ettiğini zan ve farz ederek müzakere zemini açmayı ve buna esas olacak bir şey hazırlamayı teklif etti. Şahsi kanaat halinde kalmak şartıyla böyle bir esas kaleme alındı ki Cemal Paşa bunun bir suretini Mustafa Kemal Paşa'ya gönderecektir. Henüz Cemal Paşa grubu ile hükûmet arasında mülâkat olmadı. Binaenaleyh bunun ne tesir husule getireceği hakkında bir şey diyemem. Bugün Mustafa Kemal Paşa'ya yazılan cevap hazırlanıyor. İbrahim ile Hulusi hareket edecekler. Paraya ihtiyacınız olduğunu düşünerek bir miktar altının bunlar vasıtasıyla gönderileceği düşünülmüş ise de deniz tehlikesi bunu tehir etti. Ben ilk muavenet kafilesi ile ve bolşevik murahhaslarıyla birlikte geleceğim. Münasebet tesis etmek üzere Türkiye'ye gelecek Rus murahhasının şahsen pek ziyade şâyân-ı ehemmiyet olduğu için bize muhip ve Türk mes'elesine kıymet veren bir şahsiyet intihabı için çalışıyorum. Bunun hakkında merkezî komiteye bir rapor verdim ve bir namzed gösterdim. Bu taayyün etmesi uzun sürerse muvakkat bir murahhas olarak taayyün edecek bir zatla bir haftaya kadar Bakü-Tiflis-Kars yolu ile Erzurum'a geleceğiz. Beraberimizde 120 bin lira -ki ilk postadır- altın bulunacaktır. Bu suretle

Levent Şahverdi Arşivi

ufak miktar halinde nakledilecektir. Ordunun iaşesi için erzak vesaireye olan ihtiyaç ayrıca tesviye edilecektir. Altın mes'elesi hususi bir nezaketi haiz olduğu için onda imsak ediyorlar.

Türk'ün haklı davasını Avrupa efkâr-ı umumiyesine anlatmak ve sosyalist mehafilinde sesimizi yükseltmek bizim daima ihmal ettiğimiz bir şeydir. Ben bunun için burada Avrupa ve Amerika gazete muhabirleriyle muhtelif mülakatlar yapıyorum.

Ve vaziyeti izah ediyorum. Yalnız bu müphem ve eksik oluyor. Elimde materyal yoktur. Bu hususta istatistik üzerine yapılan beyannamelerin gönderilmesi büyük bir tesir yapacaktır. İstitraden söyleyeyim ki bizim Moskova'ya geldiğimiz tarihte İngiliz Trade-Union amele vekilleri de geldiler. Bunlara resmî büyük bir istikbal yapıldı. Biz de ona davetliydik. Ertesi gün Moskova'nın büyük Opera Tiyatrosunda bir ictima yapıldı. Rus Cumhuriyetindeki bütün amele ittihadları Sovyetlerin vekilleri toplanmıştı. Tahminen elli bin kişi vardı. İngilizler ve Ruslar mütekabilen nutuklar söylediler. Ben de orada Türk köylüsü ve işçisi namına söz söyledim. Bu büyük bir tesir yaptı. Rus sovyet vekilleri sahneye çıkışımı şiddetle alkışladılar. Bunda İngilizlere karşı bir nümayiş mânası vardı. Ertesi günü gazeteler nutkun hülâsasını neşrettiler. Aslının tercümesi hariciye nezareti mecmuasına konulacaktır. Rusça gazeteleri gönderiyorum. Tatarca gazeteler, Kazan'da intişar ettikleri için henüz gelmedi. İngiliz heyeti reisi, ben sahneden indikten sonra kâtibini göndererek benimle mülakat istediğini bildirdi. Buraya bir Ermeni heyeti geldi. Ermenistan hakkındaki iddialarında Türkiye'den muhaceret eden 300.000 Ermeninin yerleşmesine kâfi arazi istediklerini bildiriyorlar. Biz vaziyeti izah ettik. Hariciye komiserliğinde şark şubesi reisi ile bir kaç ictima akdedip Ermenistan meselesinin halli için mümkün olan tarz-ı düşünmemizi ve kanaatlerimizi söylemeyi teklif ettiler. Bunu sırf şahsî görüş ve düşünüş halinde kalmak şartıyla kabul ettik. 300.000 Ermeni muhacirine karşı bize muhacir olan Revan muhacirleriyle Erivan'da kalan Gökçegöl etrafında zulüm altında inleyen Azerbaycan'a muhaceret eden diğer müslüman muhacirlerin mübadelesi iyi üssü'l-esastır. Bununla beraber biz mes'elenin yerinde tetkiki için Türkiye-Ermeni-Bolşevik murahhaslarından muhtelit bir heyetin mahallinde tetkikat yapmasını ileri süreceğiz. Hürmetlerim.

Doktor Fuat

Fuat Sabit Bey'in mektubuna leffettiği raporu ve nutkunun suretlerini de sırasıyla aynen yazıyorum. Bazı iyi mütalaalar varsa da müthiş bir hata olan şarkta Ermenilerin nüfusundan ve Ermeni mes'elesi hakkında Türk, Ermeni ve bolşevik murahhaslarından mürekkep bir heyetin mahallinde tetkikat yapması gibi bir tekliftir. Bereket versin "sırf şahsî düşünüş" kaydıyla işin içinden çıkmıştır. Ermenilerin Moskova'ya heyet göndererek ikiyüzlü çalıştıklarını ve gerek İtilâfla ve gerek bolşeviklerle mesaileri aleyhimize olduğunu daha evvel Mustafa Kemal Paşa'ya yazmıştım. Şâyân-ı dikkat noktalardan en mühimmi Cemal Paşa, Bahattin Şakir ve Bedri Beylerin Mustafa Kemal

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa ile muhabere etmekte ve Mustafa Kemal Paşa namına Rus hükûmeti ile müzakere edeceklerini bildirmeleridir! Cemal Paşa da mektubunda bunu söylüyor. Hususiyle Büyük Millet Meclisi namına tesbit edilmiş esasları hamil heyet gitmek üzere yanımda bulunurken bu satırları okumak ne kadar yeis saçıyor. Memlekette vazife ve alâkaları olan insanlardan gizli işlerle milleti ateşlere yakan bu arkadaşlarla hususî muhabereyi ve hususî tarzda mesaiyi anlarım fakat "Mustafa Kemal namına Sovyet hükümetiyle müzakere ve ittifak" ne demektir? Fuat Sabit Bey gerek vazifesi hakkında bolşevik hükûmetine ve gerekse bu zatlara iyi söylemiştir. Benim endişe ettiğim vaktiyle Almanlar bu zatları ellerine alarak bir eksiği kalmamak üzere beş altı sene zarfında her arzularını yaptırdılar, şimdi de Ruslar aynı vasıtalarla Kafkasya'dan bunları öne katarak yeni marifetlere başlatabilmeleri idi. Fuat Sabit Bey'in 24 Mayıs 1920'de Sovyetlere verdiği rapor şudur:

Moskova: 24 Mayıs 1920

Anadolu İnkılâp Hareketinin Seciyesi

Anadolu hareketinin doğmasında ve büyüyüp genişlemesinde iki sebeb vardır: 1 — Dâhilî, 2 — Harîcî.

1 — Dahilî sebeb: Uzun süren bir muharebenin yaptığı idaresizlik ve suistimalâttan dolayı halkın hükûmete ve hükûmeti tutanlara karşı olan nefreti ve bunun izalesi çaresini araması.

2 — Haricî sebeb: Türkiye'nin aleyhlerinde harbe karışmasını vesile tutarak ve Anadolu'yu parçalamak hususunda İtilâf devletlerinin verdikleri karar ve bunun tatbikatının başlaması. Bu iki sebeb Anadolu hareketinin tekâmülünde vakit vakit tesirini göstermiş ve seciyesini tayin ve tesbit etmiştir. Hareketin başında birinci sebeb kuvvetli idi. İtilâfın bu kadar insafsızca davranacağı ümit edilmiyor, herkes daha ziyade dâhilî sebeble iştigal ediyordu. Bunun ıslâhı için düşünülen çareler hiç bir fırka programında garptaki mânasile sınıfî mücadele ve içtimaî ihtilâl yapmak suretiyle ezilen sınıfın hâkimiyetini temin etmek gayesini takip etmiyordu. Çünkü Türkiye'nin tarihî ve içtimaî vaziyeti onu Avrupa hükûmet ve milletlerinden tamamıyla başka ictimaî ve iktisadî şartlar altında bulunduruyordu. Bunları hülâsa edeyim:

A — Şimdiye kadar maruz bulunduğu kapitülâsyonlar sebebiyle memlekette büyük sanayi teessüs edememiş ve mevcut olan madenler şümendöferler, bankalar, limanlar, tramvaylar, vapur şirketleri, fabrikalar gibi büyük sanayi ve ticaret müesseseleri ya ecnebiler elinde ya onlarla müşterek olarak çalışan Ermeniler ve Rumlar elinde idi. Küçük el sanayii de teşkilât-ı hususiyeye malik loncalar halinde olmayıp her san'atkârın çalışma ve kazanma hakkı tamamıyla serbestti. İlâve edeyim ki son harb yıllarında küçük hisselerden mürekkep olarak teşkil edilen milli bir banka ile bir kaç millî anonim ticaret ve sanayi şirketi İstanbul'un Antanta tarafından işgali üzerine kapatılmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

B — Büyük arazi sahibi beyler kuvvetli değildir. Çünkü demiryolları muntazam olmadığı için ihracat ve nakliyat kâfi derecede değildi. Ziraat de fennî ve mihanikî olmadığından arazi büyük kâr bırakmıyordu. Ve buna da karşılık her köylünün büyük, küçük bir toprağı var idi ki her türlü hukuku kendisinin idi. İsterse satar, isterse bağışlar, öldüğü vakitte kanunen varisi kim ise ona kalır. Toprağı olmayıp beylerin toprağında yarıcılık yapanlar bir sınıf teşkil edecek kadar kuvvetli olmadığı gibi aralarında teşkilât da yoktu.

C — Avrupa'daki siyasî ve iktisadî mücadelelerin iki büyük temeli olan bu iki mes'eleye mukabil Anadolu halkının başında büyük bir belâ vardır ki o da bürokrasi ve hükûmetin zulmü mes'elesidir. Şimdiye kadar ruhanî ve cismanî iktidarı zâtında cem eden halife-sultanlar ve sarayın etrafında toplanan tufeyliler - dalkavuklar hükûmeti idare ediyordu. Mutlakiyet devrinde Babıâlinin hiçbir şahsiyeti yoktu. Her şey saraydan idare ediliyordu. 1908 inkılâbı buna kısmen bir darbe vurdu. Yalnız o da bir müddet sonra aynı zihniyete vâris oldu. Halkta terbiye-i siyasiye olmadığını ileri sürerek fırka tahakkümü ve tufeyli sürüsünü tezyid etti. İnkılâptan evvel de sonra da merkeziyetçilik hükûmetlerin sıfat-ı mümeyyizesi idi. Harb merkeziyetçiliği ve diktatörlüğü büsbütün ileri götürdü. Kumandanların ve valilerin içinde hakikî diktatör çıktığı gibi harb spekülasyonları başladı. Hükûmet siyasetinin âmilleri memurlar, ordu ve ulemadır. Memurlar doğuşları itibarıyla muayyen bir sınıfa mensup değildir. Yani yalnız zenginlerin veya toprak sahibi beylerin çocukları değildir. Her sınıf halktan toplanmış ise de ekseriyetle Rumeli veya diğer istilâ edilmiş yerlerin gayr-ı Türk muhacir halkından ibaret ve Anadolu halkı aleyhine mütesanit ve çok kere mütecavîz bir vaziyette olmaları bir hususiyetlerini teşkil eder, diyebilirim. Türk veya gayr-ı Türk, yoksul veya zengin memurlar hükûmet sandalyesine oturduktan sonra hususî bir zihniyet "memur zihniyeti" kazanır ki kendini halktan yüksek görür ve halka tahakküm için kendinde bir hak bulur. Zabitler ise yine her sınıf halktan alınır, hükûmet makinasının en temiz ve münevver unsuru olup ihtilâl hareketlerinde daima ezilmiş halk tarafında bulunmuşlardır. 1908 inkılâbının muvaffakiyetinde ordunun büyük hissesi olduğu gibi Anadolu hareketinde zabitan ekseriyetle İstanbul hükûmetinden ayrılıp halk tarafına gitmiştir. Ulema sınıfı hususi bir kast halinde değildir. Babadan oğula intikal eden mütevellilik ve hatiplik gibi dinî vezaif var ise de ehemmiyetsiz derecededir. Ulema bulundukları vazifelere hükûmet tarafından tayin olunur. Bunların kuvvet ve servet sahibi olanları payitaht ve civarında olup Anadolu'daki ulema yalnız hükûmet tahsisatı ile yaşayamaz. Halktan da istiane ederler. Ve çalışırlar. Bununla beraber gerek payitaht ve gerek mülhakat uleması zihniyetleri itibarıyla hükûmetteki mutlakiyet ve merkeziyetçiliğin istinad noktalardır. Bu sınıfın da bir hususiyeti vardır ki o da bunlara rehberlik eden mütefekkir ulema İslâm dünyasının dört bucağından toplanmış muhtelif dil ve muhtelif renkli ulema olması ve makarr-ı hilâfetteki telkinatları ile halkı ve hükûmeti ittihad-ı İslâm siyaseti takip etmeye daima teşvik ve tergip etmeleridir.

Levent Şahverdi Arşivi

D — Halkı ezen ve tekâmülünü durduran sebeblerden biri de kültürün din tesirinden azade olmamasıdır. Eski Arabî ve Farisî harsının tesiri altında olan ulema yeni hayatın yeni fikirlerini kabul için müsait davranmıyorlardı. Hars-ı Arap ve Farisî gibi yabancı tesirlerden kurtarmak için çalışan mütefekkirlerin mesaisi Türk an'anelerine istinad etmek, halk ve köylü hayatını tetkik etmek yani harsı millileştirmek esasında toplanıyordu. Bundan Türkçülük yani harsta milliyetçilik doğdu. Bu izahattan anlaşılır ki sanayi ve ticaret nasıl ecnebiler ve Ermeni-Rumlar elinde ise hükûmet ve hars da ekseriyetle yerli halkla alâkası meşkûk yabancılar elinde idi. Bunun için kapitale karşı mücadele sınıfî mahiyetten çıkıp millî bir renk aldığı gibi diğer taraftan hükûmete karşı mücadele yani hars ve hükûmetin dini siyaset ve yabancı tesirinden kurtulması da milliyetçilik mahiyetinde oluyor. Bu Türkiye'deki milliyethareketinin kuvvetini gösterdiği gibi Türk milliyetçilerinin neden Avrupa kapitalistlerine muhalif ve Sovyet hükûmetine mütemayil olduklarını ve Ermeni ve Rumların da İtilâfa koşulduklarını izah eder kanaatindeyim. Bu sebeblerden dolayı hareketin başında Türkiye'nin muhtelif yerlerinde teşekkül eden muhtelif gruplar Millî Ahrar, Millî Türk, Millî Halk fırkaları halinde teşekkül etti ve sosyalist fırkaları hayat-ı siyasiyede de rol oynayamayacak kadar nüfuzsuz idi. Halktaki harsî tekâmülün ilerlemesi kuvve-i cismaniye ile ruhaniyeyi tamamıyla ayırd edecek ve halifenin dünyevî işlere karışmasını tamamıyla men edecek hükûmetin cumhuriyet esaslarında teessüsünü temin edecek mahiyette değildi. Onun için cumhuriyet esası henüz hiç bir fırkanın programında mevcut değildi. Fakat vekayi bu hususta büyük bir âmil oldu. Padişahın İtilâf siyasetine alet olması Anadolu münevverlerini ve köylüsünü uyandırdı. Resmî programlarda yer bulmayan bu mes'ele vicdanlarda yer ettiği kuvvetle tahmin olunabilir. Bundan başka dünyadaki ictimaî ve siyasî mücadele, bilhassa Rus proletarya (kara halk) inkılâbı bu fırkalar üzerinde tesirsiz kaldı. Hemen hepsinde bir sollaşma başladı. Sosyalistlerde dahi sol milliyetçilerde Sovyet-Şûra temayülleri bile hasıl oldu. Yalnız İtilâfla harbin tahakkuku bu sola doğru hareketin inkişafını durdurduğuna şüphe yoktur. Hattâ fırka mücadelâtı bile kaldırılmış olup fırkaların ittihadı (Koalisyon) halinde hareket ediliyor. Hareketin başında İttihat ve Terakki azasına karşı bir galeyan varken harici vaziyetin buhranı bunu izale etmesi ve bir çok müteneffiz ittihadcıların Anadolu hareketine iltihakı bu sebeptendir. Bununla beraber bu muvakkattir. Harici düşman atıldıktan sonra fırka mücadeleleri başlayacaktır. Ve eminim ki Rus ihtilâlinin Türkiye'de ve mazlum şarkta yapacağı tesir, Fransa Büyük İhtilâlinin Avrupa'daki tesirinden büyük olacaktır.

Bakü Türk Komünist Fırkası Vekili Doktor Fuat

Nutku da şudur:

Levent Şahverdi Arşivi

Yoldaşlar:

Bir ictimada bulunuyorum ki orada mazlumları zulümden kurtarmak için çalışan, insanlar arasında haksızlığı kaldırmak ve kardeşliği tesis etmek isteyen merd insanların vekilleri toplanmıştır. Karşımda dünyadaki zulümlerin başı olan kapitalizm ve emperyalizme karşı üç yıldan beri tek başına döğüşen sellerle kan akıtan ve nihayet muvaffak olan kahraman Rus işçisi ve köylüsünü temsil eden asil yürekli insanlar var. Sonra kendilerini sevinç ve hürmetle karşıladığımız İngiliz ve amele vekilleri var. Meşhur misafirlere samimiyetle hoş geldiniz der ve kendilerine müşterek işte muvaffakiyet dilerim.

Şarkın ve garbın işçi mümessillerinin toplandığı bu tarihi içtimaı tebrik eder, burada mazlum Türk işçisi ve köylüsünün davasını açmaya ve bu nokta hakkında izahat vermeye müsaadenizi rica ederim.

Yoldaşlar! Dünyanın en büyük faciası bugün Anadolu köylü ve işçisinin başında oynanıyor. Avrupa kapitalistleri kendi memleketlerinde uyanan işçi efkâr-ı umumiyesi karşısında mağlûp olacaklarını anlıyor ve Türk proletaryası (Kara halkı) işletmek istiyorlar. Türkiye'yi her memleket kapitali için istilâ mıntıkalarına ayırıyorlar ve oraları işgal ediyorlar. Bu maksatlarını meşru bir şekilde yapmış görünmek için şarkta kapitalin ajanları olan Ermeni ve Rum mes'elesini ileri sürüyorlar.

Yoldaşlar; ben bu mes'eleyi kapitalistlerin tahrikâtından ve resmî ajanslardan değil, yerinde ve bitaraf olarak tetkik etmelerini muhterem mümessillerden rica edeceğim. Yalnız bir kaç kelime ile işaret etmek isterim ki Rumlara vermek istedikleri İzmir vilâyetinde Rum nüfus yuvarlak rakam tahminen yüzde 15 - 20'yi, şark vilâyetlerinde Ermeni nüfusu 10 - 15'i geçmiyor. Rum ve Ermeni istilâcılarının vazifelerini kolaylaştırmak için hükûmetin ve ordunun elindeki silâhı topluyorlar. Ve müsellah Rum asker ve çetelerini memlekete sokuyorlar. Tabiî bunu katliam takip ediyor.

Yoldaşlar! İzmir faciası bu hakikati anlatmaya kâfidir. Kendileri işgal etmek istedikleri yerleri ise sosyalist efkâr-ı umumiye nazarında işgallerini muhik göstermek için bir mes'ele ihdas ediyorlar. Kilikya mes'elesi buna şahittir. Size diyemem ki Ermeniler Türkiye'de zulüm görmediler. Fakat bunun mes'ulü Türk proleteryası (kara halkı) hattâ Türk milleti değildir. Şüphesiz Osmanlı hükûmetinin bunda hatası vardır. Fakat vekayiin menebiine kadar tahlil uzatılırsa bunun yine istilâya zemin hazırlamak için emperyalistler tarafından yapılan tahrikat ile olduğuna şüphe kalmaz.

Yoldaşlar; Türk işçileri ve köylüleri kanidir ki İngiliz amele mehafili bu yapılan işlerden bihaber ve ümid eder ki hakikate vakıf olunca hükûmeti nezdinde bu müdahale ve işgal siyasetine ve bu müessif vekayie nihayet vermek için kuvvetini sarfedecektir. Ve bekler ki bütün dünya işçileri ve bilhassa Rus işçileri başladığı mevcudiyet ve halas mücadelesinde kendisine kardeş yardımlarını esirgemeyeceklerdir.

Bakü Türk Komünist Fırkası Vekili Doktor Fuat

Levent Şahverdi Arşivi

Vaziyeti iyi kavramış ve ufak tefek yerlerinden sarf-ı nazar olunursa hal ve istikbalimiz hakkında sarih bir fikir izah edebilmiştir. Yalnız nutkunda da Ermeni mes'elesi hakkında gevşek davranmıştır. Ermenilerin rub-ı asır evvel İstanbul'daki kıyamları ve bundan evvel ve sonra şarktaki şirretlikleri ve Harb-i Umumîdeki ihanetleri sayılmalı idi. Hele Çar orduları çekildikten sonraki vahşetleri yadolunarak ve bugün de bu canavarlıklarında devamının mukabil darbeye istihkak kazandıkları sayılmalı idi. Bunlar Fuat Sabit Beyce bilindiği halde nasılsa bugün kuvvetli basacağımız bu noktanın hâlen bize lüzumu olduğunu düşünememiş. Mahaza vazifesini mümkün mertebe yapmış olduğundan bu noktanın ihtarıyla teşekküre hak kazandı. Ve bunu yaptım.[172]

Şimdi Cemal Paşa'nın mektubunu yazıyorum:

Mustafa Kemal Paşa'ya Cemal Paşa'nın Moskova'dan Mektubu

Moskova: 3 Haziran//1920

Kardeşim Mustafa Kemal Paşa:

Talât Paşa ile sebk eden muhaberatınız neticesinde takarrür etmiş olduğu üzere Bolşevik Rusya hükûmeti ile Türkiye arasında bir ittifak esaslarını müzakere etmek ve Rusya'nın Türkiye'ye muavenetini temin için dört aydan beri bir çok vesaite müracaat etmiş ve iki defa tayyare ile uçarak ölüm tehlikeleri geçirmiştim. Nihayet Almanya'dan Rusya'ya iade olunan Rus üserası meyanında Rus esiri olarak karışmak ve onlarla birlikte seyahat etmek mümkün olacağını düşündüm ve Mayıs'ın on sekizinci Salı günü akşamı 500 Rus esiri meyanında Ştettin'de vapura bindim. Mayısın yirmi üçüncü Pazar günü Finlandiya Körfezi sahilinde kâin ve Estonya ile Rusya hududu üzerinde bulunan Narva kasabasına vasıl oldum. Ertesi günü Petresburg'a muvasalat edince artık bundan sonra sevgili memleketim için kemâl-i ciddiyetle çalışabilecek bir sahaya girmiş olduğumdan dolayı son derece sevindim. 27 Mayıs 1920 Perşembe günü öğle vakti Moskova'ya geldim. Doktor Bahattin Şakir ve Bedri Beyler de benimle beraberdirler. Buraya gelir gelmez Halil Paşa'nın Doktor Fuat Bey'le beraber bizden evvel buraya gelmiş olduklarını ve üç dört gün evvel sizin tarafınızdan bir kurye zabiti geldiğini haber aldım. Bizi de onların sakin olduğu binaya misafir ettiler. Sizden pek çok haberler aldım Mücahedatınızda ne büyük bir azim ve iman göstermekte olduğunuzu kemâl-i iftiharla öğrendim. Zaten sizden intizar olunan hareket de bu idi Mustafa Kemal; emin ol ki memleket kurtulacak ve bu kurtuluş münha-

172 Fuat Sabit Bey sonra doğru hareket etmeyerek hakiki bolşevik teşkilâtına girmiş ve bir şifre talimatla - ve bittabi bunlara istinadgâh olacak maddî yardımla beraber - avdet ederek Sarıkamış'ta karargâhımın karşısında gizlice tezgâhını kurmuş ve cürm-i meşhud halinde yakalanmıştır. Tarihimizde böyle çok elemli misaller vardır. Bu gibilerin düşüncesiz hareketleri neticede millî felâketlere kadar vardığı olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

sıran kahramanlığı ve esarete karşı nefreti her türlü şüpheden azade olan Türk unsuruna senin telkin ettiğin vecd ve iman sayesinde kabil olacağı için Mustafa Kemal namı, Şark ve Türk muhallisleri arasında en büyük bir mevkii işgal edecek, şimdi buralarını bırakalım da işimize bakalım. Bolşevik Rusya hükûmetine yazdığınız teklifnameyi okudum. Geldiğim gün Üçüncü Enternasyonal reisi Yoldaş Radek ile görüştüğüm zaman sizin teklifatınıza karşı Bolşevik hükûmetinin bir iki güne kadar cevap vereceğini söylemişti. Cevabın bugün verilmesi mukarrerdir. Ben de bugün tekrar yoldaş Radek ile görüşeceğim. Daha evvel size verecekleri cevabı okuyacağım için tarafımdan vaki olacak teklifat ona göre taayyün edecektir. Ben Talât ve Enver Paşalarla müzakerelerim, Talât Paşa'nın Roma'da Edip Bey'le mükâlematı, sizin Bolşevik hükûmetine yaptığınız ilk teklif ve kendi mütalaat-ı hususiyeden mühim olarak Ruslara yapmak istediğim teklifatı biri açık ve diğeri hafi olmak üzere iki itilâfname suretinde yazdım. İkisinin de birer suretini leffen size gönderiyorum. Bu akşam okumaklığım muhtemel olan Rus mukabil teklifatı üzerine bunun metninde bazı tadilât yapılmak lüzum görürsem badehu bu tadilât ve o tadilâtı da yaparım. Hafî teklifnameden İran ihtilâl harekâtını idare edeceğinden bahsettiğim Türk generali Halil Paşa'dır. Hindistan ihtilâlini idare edeceğini söylediğim Türk generali de benim. Taşkent'e geçmek oradan Hindistan dâhilinde ihtilâller tertip etmek emeli bir seneden beri benim bütün ruh ve fikrimi işgal eden bir emeldir. Buna ahdettim. Her türlü mevanii kırarak bu emelime vasıl olmaya çalışacağım. Fakat bittabi Ruslar buna muvafakat ederlerse Türkiye'deki arkadaşlardan bazılarını yanıma almak isteyeceğim. Sen buna muvafakat edeceksin. Değil mi? Bilhassa Batum'un istirdadı sırasında Fırka kumandanlığı yapmış olan Erkân-ı harbiye Miralayı Kâzım Bey'le Dördüncü Ordu'da benim menzil müfettişliğimi yapmış olan ve şimdi Erzurum'da bulunan Miralay Kâzım Bey'i almak isterim. Ve daha bazı kıymetli arkadaşları etrafıma toplamak arzu ederim. Maahaza, şimdilik bunun vakti gelmemiş olduğundan tafsilâta girişmiyorum. Şimdi sizden rica edeceğim mes'ele şudur: Bu mektubu ve melfuf itilâfname müsveddelerini alır almaz şayet bu teklifata esas itibarıyla muvafakat ediyorsanız bana Kâzım Karabekir Paşa vasıtasıyla telgrafla Bakü'deki adrese bir şifre yazarsanız benim için yazacağınız telgrafın adresi şöyle olsun Bakü'de İhtilâl Komitesi azasından Mirza Davut vasıtasıyla Moskova'da Taştimurof'a şimdiki halde ismim Taştimurof'tur. Bu telgrafta fikirlerinize esas itibarıyla muvafakat ederim. Tafsilât postadadır. Yahut fikirlerinize muvafakat etmem, tafsilât postadadır. Aynı zamanda bir kurye zabiti ile hemen Moskova'da benim namıma tahriri emirlerinizi gönderirsiniz. Şayet sizden böyle bir haber almazsam ve Ruslar benim teklifatımı kabul ederlerse onlarla parafe edeceğim. Muahedenamemizi sizin tasdik ve kabulünüze arz edilmek üzere hemen size göndereceğim. Enver Paşa Moskova'ya gelmek üzere Berlin'den hareket etti ise de maatteessüf yolda bir arızaya uğradı. Bir, iki haftaya kadar o arızadan kurtularak buraya gelmesi kaviyyen memuldur. İtilâfnamede merkezi Moskova'da bulu-

Levent Şahverdi Arşivi

nacağı beyan olunan generalden maksat Enver Paşa'dır. Zannediyorum ki şarkta İngilizler aleyhine yaptıracağımız teşebbüsatın hadd-i azamisini bu teklifatım teşkil eder. Allah verse de Ruslar bu fikirlerimi kabul etseler. Suriye ve Irak ve Mısır'da sizin yapmakta olduğunuz teşebbüsat hakkında bana bir parça malûmat verirseniz teşekkür ederim. Berlin'deki teşebbüsat hakkında Talât Paşa size telsiz ile malûmat verdiği için ben bunlardan bir şey bahsetmiyorum. Şimdilik size yazacak başka bir şey kalmadı. Rüfekayı mesainize ayrı ayrı hürmetler takdim eder, cümlemiz için Cenâb-ı Haktan muvaffakiyetler temenni ederim. Kemal-i samimiyetle ve iştiyakla gözlerinizden öperim kardeşim. İmza Ahmet Cemal.

Zeyil: Şimdi Rusların size yazdığı cevabı okudum. Bu cevabın tamamen arzu ettiğimiz şekilde yazıldığı ve benim tarafımdan yapılacak bütün teklifatı havi olduğu için tarafımdan yapılacak teklifata dair hazırladığım müsveddeyi leffen göndermeye lüzum kalmadı. Binaenaleyh size tekliflerim şudur: Hemen Moskova'ya sefir gönderiniz. Bana kalırsa sefiriniz ne kadar çabuk gelirse işleriniz o kadar çabuk görülür. Saniyen burada büyük nüfuzu havi olan Rusların Üçüncü Enternasyonal reisi Kamarat Radek size şöyle bir teveccühte bulunuyor. Türkiye'nin garptaki mevki-i manevisi Ermeni mes'elesinden dolayı gayet naziktir. Bugün Rusya dahilinde teşekkül etmiş olan Ermenistan'a Türkiye arazisinden ufak bir fedakârlık yapacak olursanız bu fedakârlık sizin mevki-i manevinizi son derece takviye edecektir. Bu fedakârlık yalnız pek cüz'i bir zaman için olacağına hiç şüphe yoktur. Fakat; herhalde zaman-ı hazır için sizin hakkınızda o kadar büyük bir fayda temin edecektir ki bunun derecesi her türlü tahminin fevkindedir. Binaenaleyh bu fedakârlığı ihtiyar ediniz. Bu tavsiyeye ben şu cevabı verdim. Ermeniler Türkiye'den bazı arazi istiyorlar, Türkiye ise Ermenilere bir şey vermek istemiyor. Rusya hükûmet-i hazırası iki taraf arasında mutavassıtlık yapmak istiyor. O halde mutavassıt olmak isteyen sizler bize müşterek bir teklif yapınız. Bu teklifi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderiniz. Onlar bunu tetkik etsinler ve size lâzım gelen cevaplarını versinler. Biz burada size hiç bir vaadde bulunmaya kat'iyyen selâhiyettar değiliz. Yalnız bize kalırsa Türkiye'nin Ermenistan'a civar aksamı hakkında mahallinde tetkikat yapmak için Rus ve Türk ve Ermeni murahhaslarından mürekkep bir komisyon göndermek mümkün olacağını zannederiz. Bu mükâleme üzerine yakında size Ermenistan mes'elesinin suret-i halline dair düşündükleri hususatı havi bir teklif yapacaklarını söylediler. İşte kardeşim buradaki ahval bundan ibarettir. Ruslar bana Afganistan ve Hindistan ihtilâl teşebbüsatı idaresini tevdi etmeyi bugün kabul ettiler. Zannediyorum ki bir hafta on güne kadar Taşkent'e hareket edeceğim. İran ihtilâl hareketini de Halil Paşa'ya tevdi edecekler. İşlerimiz pek yolunda gidiyor. Ve bana pek büyük ümitler bahşeyliyor. Cenâb-ı Hak milletimizin muini olsun. Gözlerinizi öperim, kardeşim.

İmza Ahmet Cemal

Levent Şahverdi Arşivi

İttihat ve Terakki reisleri gibi bütün kâinatın nefret ve kinlerini kendilerinde cem etmiş zatlara böyle mühim teklifleri, hem de Millet Meclisi reisi olan bir zatın yapmasına hayret ettim. Bir zamanlar gurur ve azametinden burnunun ötesini görmeyen Cemal Paşa'nın ise bugünkü felâketimiz karşısında bir tarafata sessizce tövbekar kalacağına yine idrâksizce hareketlere giriştiğini bu mufassal mektubuyla bizlere öğretiyor. 31 Mart 1325 İstanbul irtica hâdisesine takaddüm eden aylarda kendi ve arkadaşlarının yanlış hareketleriyle bu felâketin muhakkak olduğunu söylediğim zaman bana: "Seni cesur biliyordum. Ne kadar korkak oldun!" diyor ve arkamı okşuyordu. Ve ben de "bu yakın günlerde kaçanla koşanı görürüz!" demiş ve hâdiseden sonra Hadımköyü'ne kaçan bu Cemal Bey ile Hareket Ordusu Edirne'den gelen 3. Fırka erkân-ı harbiye reisi sıfatıyla karşılaşınca sararan çehresine karşı "Cemal Bey kaçanla koşan karşılaştı mı" diyerek bir göz şamarı atmıştım. İşte bu Cemal Paşa şimdi de Afganistan'ı ele alacak, Hindistanı ayaklandıracak! "İran ihtilâl harekâtını idare edeceğinden bahsettiğim Türk generali Halil Paşa'dır. Hindistan ihtilâlini idare edeceğini söylediğim Türk generali de benim" diyor ve "bu emelin bir seneden beri benim bütün ruh ve fikrimi işgal eden bir emeldir. Buna ahdettim" i ilâve ediyor! Sonra da Suriye, Irak ve Mısır'da ne gibi teşebbüsler yapıldığını soruyor. Bu vasi hayalleri okuduktan sonra Ermenistan'a arazi vermekliğimiz için Ruslara: "Siz bize müşterek bir teklif yapınız" fıkralarını okurken birinci hayale "cinnet!" ikincisine "cinayet!" dedim. İttihat ve Terakki'nin bahriye nazırı ve Suriye ve Filistin'in sorulmaz hâkimi olan bu Cemal Paşa'nın cür'etli ve şiddetli tab'ına rağmen vâsi bir muhakemeye ve ileriyi görme hassasına malik olmadığını Balkan seferinden beri daha yakından bilirim. O zamanlar benim "Anavatan Anadolu'dur, her varlığı orada teksif etmeli herşey Anadolu için" düsturuma karşı beni hapse, divan-ı harb-i örfide pek ağır cezaya çarpılmama çalışmıştı. Arap diyarına - ta Kanal sahillerine kadar - Türk kanı ve Türk altınını kıyasıya döktükten sonra kırık dökük bıraktıkları harap Anadolu'da milletin dişiyle, tırnağıyla didişerek istiklâlini kurtarmaya çalıştıklarını görünce Harb-i Umumi'de şahane yaşadıkları ve hüküm sürdükleri günleri hatırlayarak ordusuz dahi olsa ve memleket haricinde bile olsa ve hattâ hayalhanelerinde dahi olsa yine bir başkumandan olmak hülyası bir emel olarak ruh ve fikrini istilâ ediyor! Elinizde muazzam Türk orduları ve silme dolu Türk hazineleri varken ve herkesi kayıt ve şartsız emir ve fermanlarınıza ram etmiş iken acaba sahillerine kadar vardığınız Mısır'da neler yapabildiniz, burası uzakta kalır. Bizzat sinesinde hükümran olduğunuz Suriye halkı ne marifetler yaptı, bilmiyor musunuz? Birçok Türk altınlarını hâmil insanlarınız hududlarımızdan kaç kilometre ötelere kadar arzularınızı götürebildi? Harb-i Umumi'nin feci hezimetinden sonra artık bizim hesabımıza o diyarlardan ne bekliyorsunuz? Bilhassa kendi memleketinden ve kendi milletinden kaçan ve onlara karşı yaptıklarının hiç bir hesabını vermeyen sizin gibi mes'ul insanlar oralara giderseniz Anadolu istiklâl harbine zararlı mı, yoksa faydalı mı propaganda yapmış olacaksınız? Eğer o milletler kendi hesapları için ayaklanmış iseler sizleri görünce şüphe etmem

Levent Şahverdi Arşivi

ki yine sırt üstü yatacaklar ve ancak sizlere pençe savuracaklardır!... Bu kadar büyük felâketlerden sonra dahi Cemal Paşa'nın bir senedir düşündüğü ve yaptığı işlerin ve yapmak tahayyülâtında bulunduğu plânlarını kendi el yazısından okuduktan sonra yandığımız ateşlerin mahrukatını kimlerin hazırladığını esefle bir daha uzunca düşündüm. Cemal Paşa'nın mektubundaki esaslar şunlardır:

1 — Bolşeviklerle Türkler arasındaki ittifak esasını müzakere etmek (Mustafa Kemal'in arzusuyla imiş!). "Sevgili memleketim için kemal-i ciddiyetle çalışacağım!" da diyor. Ve Mustafa Kemal Paşa'ya riyakârlık ediyor. Hâlbuki millet ismini dahi diğer bazı emsali gibi işitmek istemediğinden hayâsızlık da ediyor.

2 — Hakkımızda Ruslara bazı teklifler düşünüyor ve akılsızlığının - bu kadar mühim tecrübe ve intibalardan sonra - son şahidi olmak üzere Rusların bize yaptığı teklifi "tamamen arzu ettiğimiz şekilde olup yapacağı teklifin aynı olduğunu" yazıyor.

3 — İran ihtilâlini Halil Paşa, Hint ihtilâlini de kendisi yapacağını, büyük emelinin tahakkukunu anlatıyor. Yani rüya görüp sayıklıyor. Vaktiyle Enver Paşa'ya da söylediğim gibi bu gibi düşünceler Hindistan halkını ve İngiliz teşkilâtını bilmeyerek rüya görmektir. Cemal Paşa diyor ki: "Her türlü mevanii kırarak bu emelime vasıl olmaya çalışacağım" bunun için de yeni bir isim takınıyor "Taştimirof."

4 — "Suriye, Irak ve Mısır'da sizin yapmakta olduğunuz teşebbüsat hakkında bana bir parça malûmat verir misiniz?" diye vaktiyle kendi ham hayallerini yadederek saçmalıyor! Başka bir tabir bulamıyorum. Kanal seferlerini yaparken de Mısır'ın kendisini istikbal edeceğini ve kendisi de Ehramlar üzerinden mukabele-i şükran nutkunu okuyacağını sayıklıyordu! Kanalda Türk topları patlarken, acaba Mısır'da bir Arap aksiseda olmak üzere öksürmüş müdür?!

5 — Radek'in Ermeniler hakkındaki teklifine karşı cevabına ise söylenecek söz ağırdır. Bu milletin senelerce mukadderatını idare etmiş bir vezir! Bugün garp eyaletlerimiz düşman ayağı altında çiğnenmiş bir halde iken memleketin belkemiği olan şark hakkında bu mütalaayı nasıl karşıladın? Ruslar bize ne hakla bir teklifte bulunurlar ve biz nasıl bir karış yer bile terk ederiz. İtilâf devletlerinin arzusu da bu değil mi? Çürüksulu Mahmut Paşa vesair bazıları da bu hassas noktaya - İtilâfa mümaşatla garp mıntıkalarımızın yükünü tahfif edecekleri zannıyla dokununca ne acı ses verdiği görülmedi mi?.. Bir zamanlar müstebit hükümdarların cahilane idareleriyle ne felâketler yaptıklarını anlayan millet şimdi de bu okumuş ittihatçı rüesasının marifetlerini eskilerden daha berbad görerek lanet ediyorlar. Bence hükümdarları da, bu rüesayı da yanlış işlere sevk eden yegâne şey: "Her işi mes'ul ve alâkadar olana tevdi ve ona itimadla onun fikrine hürmet" lüzumunu anlayamadıklarından ileri geliyor. Her devirde bir sürü riyakâr insan bir veya birkaç resikârı: Dünya durdukça yaşa! sen olmasan millet harab olur. Senden iyi kimse düşünemez, düşünceniz kerametter. Siz emredin, biz kullarınız yapalım, siz dâhisiniz, siz

Levent Şahverdi Arşivi

halâskârsınız...[173] gibi tıpkı tilki ile karga hikâyesi misillû müdahene ile bir şey kapmaktadırlar. Bu âdi insanların dölleri İnşaallah daha uzun zaman devam etmez.

Halil Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya mektubu: Halil Paşa daha muhtasar ve olan işleri yazmış. Bunda şâyân-ı dikkat olan Ermeni harekâtı mes'elesidir. Ruslar eski hududa Rus kıtaatı sürmeye çalışıyorlarmış. Taşnaklarla da müsademeye sebebiyet vermekliğimizi istemiyorlarmış. "15. Kolordunun Ermenistan aleyhine sevkinden hem bizim ve hem kendi vaziyet-i hariciyeleri noktasından çekiniyorlar. Mazlum Türkiye'nin tekrar zalim addedilmesi fikrinin tevellüdünden korkuyorlar" diyor. Başka mütalâa yazmıyor. Zaten kendisi bizim şarkta uğraştığımızı kâr-ı akıl bulmadığından beyan edilen mütalaayı cerh ve reddetmiyor. Moskova'da hariciye nazırı muavini (Hariciye komiser muavini) Karahan'dan da bahsediyor. Bu bir Ermenidir. Bunun hissi tabiî Ermeniler lehinedir. Rusların fikri ise müdhiş surette aleyhimizdedir. Bunu oradakiler görmüyor, hayret! Gerçi esas fikirleri garpta büzülmek olduğundan ihtimal memnun da oluyorlar. Ermenilerin Sivas diye bağırdıklarını, garptan Yunanlıların da Ankara diye bağırdıklarını cihan işitirken Türklerin Ermeni ve Rum süngülerinin Kızılırmak boyunda biribirine temas edebileceğini ve arada tek Türk kalmayacağını nasıl düşünemiyorlar, hayrettir. Ah Mustafa Kemal! vaktile kabul ettiğin şu Ermeni hareketine mâni olmasaydın şimdiye kadar bu efendilerle Gümrü'den veya Erivan'dan konuşur ve kendimizi Sovyetlere çok bahalı gösterirdik. Azerbaycan'la temas görecek Sovyetler her istediklerimizi fazlasıyla yaparlardı. Şimdi bizim Ermeni hareketini istemeyerek bizi iğfale ve bizden yerler koparmak emellerini göstererek tehdide kadar da varıyorlar. Fakat ben sağ oldukça buna meydan vermeyeceğim, değil şarktan arazi vermek, eğer biz vakit ve zamanıyla Ermenistan'ı işgal etmezsek işimiz bitiktir. Bize Kürtlerden, Lâzlardan bahseden Sovyetlerin mebzul vaatlerine ve şu veya bu tekliflerine inanmamalıyız. Kararımız vechile bir hafta sonra harekete geçmekle hakikat yüzü daha iyi görülecektir.

Mustafa Kemal Paşa'ya Halil Paşa'nın Mektubu

Halil Paşa'nın mektubu şudur:

> Azizim Mustafa Kemal Paşa:
>
> İhtiramat-ı hâlisanemi arzdan sonra; vaziyet-i dâhiliyeye Bolşeviklerin muavenet-i mümkinesini temin için Moskova'ya gelmiştim. Erzurum'dan

173 Bu kadar kanlı tecrübelerden sonra Cumhuriyet devrinde dahi bir Adliye vekili her fırsatta, her yerde bağırır: "Dâhimiz emir ve işaret etti, ben onun gösterdiği izler üzerinde âcizane yürüyorum," Maarif, Zirat vesair vekiller bağırır: "Dâhinin gösterdiği yolda yürümekten bile âcizim..." Gazeteler vakit vakit ihtisasa taallûk eden işlerden bahsederken aynı nakaratla büyük yazılarla, resimlerle, klişeler basar, sütunlar yazar. Bir divane kalkar Türk peygamberi der!... Bunu İstiklâl Mahkemesinde canhıraş da söyledim. Bu riyakârlıklara inanmayan bahtiyarların millete karşı yapacağı iyiliklerdir ki ancak iz bırakır. Yoksa vaktiyle her kitabın başına yazılan klişeler gibi riyakârlıklar ancak kazanmak için bir afyondan başka bir şey değildir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bakü'ye memur Doktor Fuat ile birlikteyiz. Moskova'daki hariciye nazır muavini Karahan ve hariciye nazırı Çiçerin ve başkumandanları makamındaki Kamenef ile sizlerin ve vaziyetiniz hakkında görüşülmüştü. Teşebbüsat ve harekât-ı milliyeye muavenete karar verildi. Fakat bu muavenetin şimdilik ilânına taraftar değildirler. Bunda hem kendi nokta-i nazarları ve hem de ihtimâl ki sizin bu ilâna taraftar olmayacağınız noktasından lüzum hissedilmişti.

1 — Nısfı altın olmak üzere iki milyon lira,

2 — 3 kolordu için yirmi bini İngiliz, yirmi bini Rus, yirmi bini Japon olmak üzere cem'an altmış bin tüfek ile her tüfeğe iki üç bin kadar fişek itası takarrür etti.

3 — Yine 3 kolorduya birer alay teşkil edilmek üzere üçer bataryalı üçer taburluk 3 alay sahra topçusu için cem'an yüz sekiz İngiliz sahra topu bol cephane ile size verilecektir.

4 — Ayrıca on iki topluk bir ağır topçu taburu olmak üzere mevcut İngiliz obüslerinden (tahminen 10,5 luk) sevkolunacaktır.

5 — Henüz Sovyet şekline girmeyen ve Taşnakların elinde bulunan Ermenilerle bir münazaraya sebebiyet vermemek üzere bizim eski hududa Rus kıtaatı sürmeyi düşünüyorlar ki bu halde şümendöfer sevkiyatı başlayabilecektir. Biz bunlarla meşgul iken zât-ı âlilerinin Moskova'da Sovyet hükûmetine birinci teklifnameniz İbrahim Efendi ve refiki Hulusi Efendi vedaatıyla geldi. Hükûmete verildi. Tabiî hüsn-i tesir yaptı. Esliha ve cephanenin hemen Bakü'ye sevki Harbiye Nezaretine emredildi. Paranın miktarını belki tezyid edebileceklerdir. 15. Kolordu'nun Ermenistan aleyhine sevkinden hem bizim ve hem kendi vaziyet-i hariciyeleri noktasından çekiniyorlar. Mazlum Türkiye'nin tekrar zalim addedilmesi fikrinin tevellüdünden korkuyorlar. Bu mektubu pek acele yazıyorum. Çünkü yarım saat sonra gelecek otomobil ile cevabî mektuplarını alıp kurye arkadaşları şümendöfere yetiştireceğiz. Cemal Paşa ile Doktor Baha Şakir ve Bedri Beyler Almanya'dan geldiler. Buradadırlar. Enver Paşa'nın yakında buraya gelmesi memuldür. Ben buradan Bakü'ye ve oradan da İran'a hareket edeceğim. Irak gerilerine ve Belucistan istikametine harekâtı temdid etmek fikrindeyim. Burada en çok intizar edilen Büyük Millet Meclisi'nin kendisini resmen hükûmet ilân ederek buraya heyet-i sefaret izam etmesidir Buna vaziyetiniz müsait ise sefiriniz resmen kabul edilecek, hükûmetimiz tanınacak ve size sefir gönderilecektir. Bu hususdaki karar sizin ve rüfekayı hamiyetinizdir. Her türlü emirlerinizi Bakü vasıtasıyla telakkiye hazır olduğumu arz ile halkımızın saadetine hadim icraatta muvaffakiyetlerini temenni ederim muhterem kardeşim. Moskova: 4 Haziran 1335

Ferik Halil

Memleketin vaziyeti karar ve icraatınız hususunda Bakü'ye malûmat sık sık verirseniz pek şad olur ve icraatımızı size en müsait şekilde cereyan ettiririz efendim.

Halil

Levent Şahverdi Arşivi

Bahattin Şakir Bey'in 4 Haziran tarihli mektubu da şudur. Bundan anlaşılıyor ki İttihatcı reisler bolşeviklerle Berlin'de anlaşmışlar, bilhassa Hindistan'da bir şeyler yapacaklar. Ne mümkünse yapmayı tecrübe etsinler. Yalnız bizim esir zabit ve efradımızı da beraber sürükleyip öldürmesinler. Bunları bize göndersinler.[174] Bahattin Şakir Bey benim de Ankara'ya yazdığım bir mes'eleyi teyid ediyor: İtilâf devletleri arasında akord yoktur. Mühim bir nokta da mektubun nihayetine sokuşturulmuştur. Şark mıntıkasında vaziyet kendilerine müsait midir? Bizim için ne düşünüyorsunuz diye kapı açıyor. Bedbaht vatana arz-ı hizmetten bu da bahsediyor. Hâlbuki bedbahtlığa, müessir olanlar meyanında kendi ismi de sayılıyor. Bu zatın mektubunu okurken Edirne kalesinde muhasarada iken geçen bir muhaveremizi hatırladım. Ben Onuncu Fırka erkân-ı harbi Binbaşı, Bahattin Bey Hilâl-i Ahmer Hastahanesi sertabibi idi. Bir gün benimle görüşmek istediğini haber göndermişti. Görüşürken benim İttihat ve Terakki'nin teşekkülünde bulunduğuma rağmen şimdi dargın vaziyetimin bazı şahsî istirkab neticesi olduğunu zannettiğini izah ile "sen de ben de komiteciyiz, şöyle komitecesine açık konuşalım" demesi üzerine: Ben askerim, askerce konuşalım! daha açık olur demiştim. Daima muhalifleri kırmak, ezmek fikrini söyler, asmalı, kesmeli der durur hakikaten komitecilikten zevk duyar bir sima! Mektubunun son fıkraları bu ruhunu gösteriyor. Mektubu aynen şudur:

> Kardeşim Rüştü ve Hilmi Beyler; uzun bir iğtirab ve iftiraktan sonra muhabere imkânının bana verdiği neş'e ile size şu satırları yazıyorum. Vatan haricinde geçen gurbet eyyâmının manevi ıztırapları arasında vatanı ve bu meyanda eski yârânı hatırlamak bizler için yegâne zevk idi. Eski hurafattaki Kaf Dağı aşarcasına pek tehlikeli teşebbüslerden birçok aylardan sonra atladık. Rusya etrafında yapmış olduğu çenberi aşarak Rusya'ya dâhil olduk. Bugün Moskova'da bulunuyoruz. Bu mihnetli, tehlikeli seyahati yapmaktan gaye Rusların muaveneti ile İran, Türkistan, Afganistan'da çalışmak ve Hint üzerinde tesir yapmaya uğraşmak ve bu suretle vurulacak darbelerle memleket üzerindeki İngiliz kâbusunun tazyikini tahfif etmektir. Fakat bolşevikler bu gayede ne kadar samimi olacaklarını ve bizimle Berlin'de görüşülen mesailde ne kadar ahde vefakâr bulunacaklarını bilmeyiz. Eğer bu zemin ve sahada çalışmak bahtiyarlığını temin edebilirsek herhalde bedbaht vatana arz-ı hizmet etmiş oluruz. Aksi takdirde yani bizlerden ürkerek bu vadide çalışmamıza muvafakat etmezlerse Ruslar dâhilinde Bolşeviklerin bir aleti olarak çalışmayı kabul edemeyeceğimiz tabiidir. O halde bizim için ya içeriye girip bir nam-ı müstearla dâhil-i vatanda çalışmak ve eğer bunu da sizler muvafık görmüyorsanız yani vaziyet-i dâhiliye buna müsait değilse meyûsâne Almanya'ya dönerek vatanımın felâketine uzaktan ağlamaktır. Dâhil, her

174 Bunu Halil Paşa'ya 24 Haziran'da yazdım. Bir alaylık efrad Ermeni harekâtından sonra geldi. Halil Paşa'nın bildirdiği silâhlar gelmedi. Bolşevikler cüz'î şeyi garp cephesine gönderdiler. Fakat bizim Ermenilerden iğtinam ettiğimiz esliha ve mühimmat garp cephemizi lâzımı gibi besledi. Bu miktar yerinde yazılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

şeyden ziyade kendine, kendi silâhına, kendi vahdetine istinad etmelidir. Vahdeti ihlâl edecek her şey bilâ-rahm u insaf mahv ve ifna etmelidir. Bu hususta azim ve şiddetle hareket edilmezse hiç bir şey yapılamaz. İtilâf devletleri ordusunda azim ihtilâflar vardır. İtalya ve Fransa İngiltere'nin şark politikasına muhaliftirler. Beraberce asker göndermelerine imkân yoktur. Amerika tamamen çekilmiştir. İngiltere'nin yalnız başına şarkı râm etmek için tahmin olunan 300.000 muharip asker göndermesine imkân yoktur. Hal-i hazırda memlekette bulunan kuvvetlerden gayrı 300.000 kişi gönderilmesi lâzım olduğunu kendileri söylüyorlar. Hülâsa Anadolu vahdetini muhafaza eder, sonuna kadar müdafaayı kabul ederse halâs muhakkaktır. Avrupa devletleri arasındaki ihtilâfı husule getiren ahvalden en mühimmi Anadolu'nun kendini müdafaaya azmetmiş olmasıdır. Bu harekât değil Almanya vesaire gibi dost milletler ve hattâ düşman mehafilinde bile azim takdiratı ve belki hayreti mucip oluyor. Azim ile hareket fütur getirmemek, maksad-ı mukaddesin hususunu temine kâfil kavi silâhtır. Berlin'deki rüfeka dâhil ile tamamen hal-i temastadırlar. İcabında dâhile girmeye veya bu taraflarda saha-i müsaidi temin halinde buralara gelmeye ve şarkta çalışmaya âmâdedirler. Vaziyet-i dâhiliye hakkında bilhassa şark taraflarındaki vaziyet hakkında bizi tenvir etmenizi ve bizim hakkımızda tarz-ı mesaimiz hususunda düşündüklerinizi açıkça söylemenizi rica ederim.

Bahattin Şakir

Harekâta Doğru

İşte 14 Haziran'da Trabzon'a gelen kuryemizin getirdiği bu mektupları 16 Haziran akşamına kadar aldık, okuduk ve okuttuk. Ankara da okuyor. Bence tarihî bir hatıra olarak kayde geçebilir, işimize zerre mâni olmamalıdır. Nitekim de seferberlik ve diğer işlerimizi germiyetle ilerletiyorum.

17 Haziran bayram günüdür. Harb-i Umumi'de birçok bayramları böyle ordugâhlarda geçirmiştik. Bugünü de askerce ve daha samimî tes'id ettik. Erzurum'da kalan Kolordu süvari alayıyla istihkâm taburu da yürüyüş cedveli mucibince bugün Horum'a hareket etti. Bugünkü Moskova telsizi Kief garbında Leh ordusunun hatt-ı ric'atinin kesildiğini yazıyor. Kuvâ-yı Milliye'nin İzmit'i hücumla işgal ettiği de büyük memnuniyeti mucip oldu.

18 Haziran Kolordu kıtaatının hududa yaklaştırılması devam ediyor. Bugün 9. Fırkanın 17. Alayı Köprüköy'den, Fırka topçusu Hasankale civarından, kolordu süvarisi ve istihkâm taburu Hasankale'den hareket ettiler. Bugün Ermenilerin Merdinik cephesinden taarruzları başladı. Aynı zamanda Başköy - Verişan (Aras'ın şarkında Kağızman cenub-ı garbında) hattındaki mahallî milisleri de tard ederek bu hattı işgal ettiler. Ermenilerde her tarafta faaliyet ziyade idi. Seferberlik ve hududlara sevkiyatları devam etmekle beraber bilhassa Merdinik cephesinden Oltu milis müfrezesine yüklenmişlerdi. Bu cephe 9. Fırka kumandanlığına merbut idi. Fırka kumandanı Halit Bey

Levent Şahverdi Arşivi

raporunda: "Ermenilerin büyük kollarla ve kafilelerle Merdinik havalisinden Batum'a millî muhaceretlerini zan ve bunu setretmek için Merdinik mıntıkasına taarruz ettiklerini" raporla bildiriyordu. Bunu garip buldum ve Narman mıntıkasında bulunan 9. Fırkanın Alayıyla Bardız - Allahuekber geçitlerini tutturdum. Ermenilerin umumî taarruza başladıklarını kabul ettim.

19 Haziran'da 12. Fırka karargâhı Zivin, 9. Fırka karargâhı da yine bu mıntıkada 12'nin şimaline nakledildi. Bugün Horum Dağından ve öğleden sonra fırka kumandan ve erkân-ı harpleriyle Zivin sırtlarındaki tepecikten tarassut ettik. Sarıkamış'a kadar olan Aras - Çambar Dağı arasında faaliyet görülmüyordu. Akşama gelen raporda "Ermenilerin Merdinik ve Allahuekber Dağı'na taarruz ettiklerini cephedeki Narman taburundan maadası çekilip Tortum taburunun sol cenahta Muşeh yaylasını tuttuğu ve Oltu milislerinin dağıldığı, Allahuekber'de Ermenilere 29. alaydan iki bölüğün karşısına elli maktul bırakarak çekildikleri" bildirildi. Gerçi bizim harekâta geçmekliğimiz için daha bir kaç gün isterdi, 9. Fırkanın bir kısmıyla ve kolordunun aksamının hudut mıntıkasına vasıl olmaları taarruzumuz için lâzımdı. Ermenilerin kuvvetli göründükleri Oltu mıntıkasına 3. Fırkadan 8. Alayı (iki taburlu) gönderdim. Artık köhne hududu resmen geçerek anî harekâtımız için Çambar Dağı - Bardız şimal düzlükleri - Allahuekber garp geçitleri Oltu şarkında Tuzla hattını 29 ve 8. Alaylarla tutturdum. Bunların keşif süvarisi ve topçuları da vardır. Ermenilerin Oltu mıntıkasına taarruzları kuvve-i külliyeleri ile Aras - Çambar Dağı hattından taarruz edecekleri ihtimalini veriyor. Alınan malûmattan Kars mıntıkasına dolgun mevcutlu alaylar geliyor. Birinci Alay, bir süvari alayı, bir topçu alayı Kars'ta, ayrıca Kars'ta 38 top faaliyette. 12 Haziran/da 7. Alay ve 1 batarya Yeniselim'e (Kars'la Sarıkamış ortasında şose üzerinde. İki sene evvel Ermenilerin en ziyade güvenip müdafaa ettikleri hatt-ı müdafaalarıdır. Kars'ın ileri mevzilerinden) gelmiş, Sarıkamış'ta yine 4. Alay bir bölük süvari kısm-ı küllisi Sarıkamış'ta olmak üzere Aras-Çambar Dağı arasındaki hudut kısmını setrediyor. Merdinik mıntıkasına taarruz eden 5. Alay 1500 tüfek, 8 top, 12 makinalı kuvvetinde. Cem'an yekûn hal-i hazırda Kars vilâyetinde Ermeni kuvvetleri 5-6 bin kadar tahmin olunuyor.

Hâtıratımı yazarken askerler değil, her okuyanın anlamasını esas tuttuğum için emirler, raporlar ve uzun boylu münakaşalardan sarf-ı nazarla hülâsa kaydı muvafık buluyorum. Harb cerideleri mükemmel tutulduğu için sırf askerlik nokta-i nazarından lâzımı gibi ayrıca yazılmak lâzımdır. Her günün dâhilî ve haricî, siyasî vaziyetlerini mezcederek bütün vekayii zabtetmek ahvali iyi görebilmek için faydalıdır. Burada muhtasaran arazi ve tarafeyn kuvvetleri hakkında malûmatı yazıyorum:

Bizim birinci taarruz hedefimiz Aras (Kağızman'a kadar, bundan sonra Aras garbe döner ve bizim araziye girer) - Kars çayı - Merdinik hattıdır. Bu hatta mümkün mertebe az zayiatla vardıktan sonraki mühim mes'ele Kars kalesinin zabtıdır. Bu sukut edince artık Arpaçayı'na kadar bütün yaylaya hâkim oluruz. Bu zaman cephe Aras (Iğdır şimalinde Arpaçay'a kadar olan kısım) - Arpaçay hattı olur. Bundan sonra Gümrü'nün işgali ve bilhassa

Levent Şahverdi Arşivi

Gümrü'nün 8-10 kilometre şarkındaki Cacur tünelinin geçtiği tepelerin işgali lâzımdır. Bundan sonrası kolaydır. Ermeniler şarkta Bolşeviklerle temasta olduğundan iki sene evvel olduğu gibi bizi Karakilise boğazlarında da uğraştıracakları kabul olunamaz. Tabiî seyyar kuvvetlerin vaz' ve tertibi her taarruz hedefi için müessir olursa da arazinin ve Ruslardan müdevver mevcut tahkimatın şekilleri aşağı yukarı tarz-ı hareketimizi tesbit edecektir. Harekât ilerledikçe her mevzi için kısaca mutalaamı kaydedeceğim. Bütün mevzii iki sene evvel harbederek ve sonra da bir daha tetkik ederek tanıdığım için Ermeni kuvvetlerinin vaz' ve tertibine nazaran kararım hatasız olacağına Erkân-ı harbiyem de, madun kumandanlarım da emindir.

Arazi hakkında malûmat: İlk hedef için biri Erzurum-Sarıkamış-Kars şosesi, diğeri Narman-Oltu-Merdinik-Kars gibi iki mühim istikamet vardır. Oltu'dan Allahuekber'i aşarak da Kars ovasına inilir. Mayıs ortasında kar kalkar. Ermenileri bütün kuvvetleriyle birinci hedef üzerinde bulmak için onların Erzurum istikametinde taarruza karar vermeleri halinde tesadüfen mümkün olur. Bize karşı müdafaa için bu hattın işgali zor ve kendileri için tehlikelidir. Çünkü hat çok vâsidir. Herhangi bir yerinden delinebilir, birçok geçitlerden ibaret olduğundan yan hareketleri pek zor ve her sınıf için müsait değildir. Ormanlık olduğundan sevk ve idare pek müşkildir. Bu hatta büyük bir mağlûbiyet Yeniselim hattında tutunamamayı mucip olabilir. Belki Kars'ı da tehlikeye koyabilir.

Tarafeyn kuvvetleri: Ermenilerin[175] azamî kuvvetleri: dört fırkalık yani 12 alaylık teşkilâtları var. Cüz-i tamları fırka veya livadır. Dördüncü fırka veya buna mukabil alaylar teşkilâtla meşguldür. İki süvari alayı, 4 sahra bataryası, 2 tayyare (pilotları Rus), 3 telsiz istasyonu. Fırkalarda veya buna tekabül eden 3 alayda 4 batarya cebel, cem'an topçu 10 batarya cebel 4 batarya sahra, her alayda 16 makinalı tüfek ayrıca 2-3 Levis makinalı hafif tüfek var. Alaylar 1.500'er tüfek kuvvetinde olduğu hareket yapan kıtaattan görülüyor. Buna nazaran 15.000 tüfek çıkarabilir. Fakat bolşeviklerle, Azerbaycanlılarla ve Nahcivan mıntıkasındaki müfrezelerimizle temasta olduğundan asıl netice-i kat'iyye hâsıl olacak Kars mıntıkasına bu kuvvetleri kâmilen getiremez. Bilhassa Erivan'ı Nahcivan ve Beyazıt, Iğdır üzerlerinden tehdid ettireceğimden kuvvetlerin üçte ikisini karşımda bulacağımı kuvvetle tahmin ediyorum. Yani 10.000 tüfek, 10 batarya yani 40 top, 2 süvari alayı vesaire. Ermenilerin esliha ve mühimmatı mebzul, Ruslardan kalan Denikin'den, İngiliz ve Fransızlardan fazlasıyla gelmiştir. 50.000 kişilik bir orduya muktezi her şey vardır. Talim ve terbiye, zabitanın ve küçük zabitanın kıymeti ve kuvve-i maneviyece Ermeni ordusu Gürcü ordusuna, Gürcüler de Azerbaycan'a tefevvuk eder. Fakat Ermeniler bizim aşağımızdadır.

Bizim: 9, 12, 11, 3. Fırkalar, Kolordu süvari, topçu alayları, istihkâm taburu, tayyare, telsiz, nakliye müfrezelerimiz, aşiret süvari ve piyade liva ve alayları. Bunlardan 13.500 tüfek (aşiretler hariç) hattı harbe sokabiliriz.

175 Teferruatlı malûmat 7 Ağustos'ta yazılıdır. Esirlerden ve bilhassa Kars'ta esir olan Ordu Erkân-ı Harbiye Reisinden alınan malûmata nazaran cüz-i tam olarak 12 alay piyade, 3 alay süvari, 13 batarya koşulu topçu imiş.

Levent Şahverdi Arşivi

Tüfek başına 970 mermi var. Her fırkanın topçu alayı ve kolordu topçusu cem'an muhtelif cinste serî ateşli koşulu ve faal 48 top (Bunlardan sekizi 10,5'luk cebel obüsü, 2'si'12 lik Rus obüsü, bu iki top en kıymetli olup 12 kilometreye kadar müessir ve top başına 5.520 atım var.) Toplarımızın atımları binle on bin arasında yani maksada kâfi. Elimizde yedek koşulmamış toplarımız da var. Faaliyettekileri nihayete kadar sabit miktarda tutabiliriz. Tüfek de böyle. Bu kuvvetten zayıf iki alay ve topçusu Rize-Trabzon mıntıkasında diğerleri harekâta iştirak edecek. Yardımcı kuvvetler: Nahcivan mıntıkasındaki teşkilât iki alay, 3 müstakil tabur, 3 makinalı bölük, 2 top (biri sahra, biri cebel), 250 atlı cem'an beş bin nefer. Bunlar bir Ermeni alayı, bir bataryaya mukabele edebilir. Yani karşılarında en az bu kadar kuvvet tutarlar. Ayrıca Zengibasar'da (Erivan cenubu) bir kaç yüz milis, iki top. Oltu milislerinden 1600 piyade, 6 makinalı tüfek, 2 top, bir Ermeni alayı iki batarya, 12 makinalı tüfek (alayın belki 16'dır) karşısında mağlûp oldular. Iğdır-Kağızman hattının cenubundaki milis kuvvetleri ehemmiyetsizdir. Ancak teşkilât harici Ermeni çeteleriyle uğraşabilirler. Aşiret kuvvetleriniz: 11. Fırkaya merbut (Iğdır-Kağızman) mıntıkasında Aras'a kadar harekât yapacaklar. Birinci liva: 7, 9, 11. Alaylardan mürekkep 745 mevcudunda Pernavut-Kağızman hattı cenubunda, ikinci liva: 8, 13. Alaylarda mürekkep Gönüllü aşiretler 1.044 mevcudunda Hoşhaber-Çarıkçı hattının garbıyla Aras cenubunda, Üçüncü liva: 14. Alayla Sadkanlı, Hankanlı, Keçeraylı aşiretleri 603 mevcudunda Kurtkanı şimalinde Karagöl ile Orkof hattında 10. Alay 240 mevcut Beyazıt mıntıkasında.

12. Fırka emrinde 5., 6. Alay 500 mevcudunda Karakurt üzerinde Sarıkamış'ın arkasına yürüyecekler. Daha geride 4., 20. Alaylar da Hasankale-Malazgirt arasında toplanacak ve diğer toplanabileceklerle bilahare Kars ovasına alınacaklar. Bu rakamlar iner, çıkar. Bunların bir kısmını teftiş ettim. Rus harbinde hayli ezilmelerine rağmen işimize yarayacaklardır. Aşiret alaylarının bir kısmı atlı, bir kısmı yayadır. Tüfekleri, kılıçları iyidir. Cem'an yekûn 4 - 5 bin silâh çıkarabilirler. Fakat top ve makinalı tüfek karşısında yüzleri yoktur. Bazen mevcutları belki bin bile kalmaz. Vakit vakit köylerine evlerine dönerler. İlk taarruza başlayacağımız şu sıralarda elimizde iki binden fazla tüfek vardır. Aşiretlerden en ziyade Arpaçayı'yla Kars kalesi arasından Gümrü-Kars şümendöfer boylarına akında ziyade istifade edebileceğimizi zannediyorum. Bunlar civar fırkalar emrine verilmiştir. Karaköse'de bulunan 11. Fırka'dan bir nizamiye taburu da Beyazıttaki sağ cenah grubuyla Sarıkamış'a yürüyecek merkez grubu arasında mutavassıt bir kuvvet olarak Kağızman istikametinde yürüyecektir.

Hareket plânım:

Darbeyi 12 ve 9. Fırka kısm-ı küllileriyle Sarıkamış istikamet-i umumiyesinden vuracağım. Bu harekâtın sol cenahı Oltu-Merdinik üzerinden 8. Alay (3. Fırkanın) muhafaza edecektir. Beyazıt'taki 11. Fırka Iğdır'ı işgal ve Erivan'ı tehdid edecektir. Yani mümkün olan Ermeni kuvvetini üzerine celbedecektir. Daha sağ cenahta Nahcivan mıntıkasında da 11. Fırka üzerinde aynı vazife ile Erivan üzerine yürüyecektir. Bu şekil araziye ve Ermenilerin

Levent Şahverdi Arşivi

vaziyetine ve Erzurum (ambarlarımıza demiryol ve şose ile merbut olmasından) menziline göre en münasiptir. Bunun için 12 ve 9. Fırkalar arasında cepheyi Zivin-Sarıkamış hattı 12'de kalmak üzere taksim ettim. Fırkalar kısm-ı küllilerini birbirine yakın tutacaklardır. Ben de bu iki fırkanın harekâtını nazarım altında idare edeceğim. İşte bunun için bu iki fırka karargâhını Zivin ve civarında, kendi karargâhımı da bunların gerisinde tertip ettim. Ve 19 Haziran'da müşterek tarassudla araziyi fırkalar arasında - arazi üzerinde yerleri gösterilerek - taksim ettim. Kolordu süvari alayı, topçu alayı, istihkâm taburu Horum mıntıkasında ihtiyatı teşkil edecekler. Ve hareket gününe kadarki vaziyete nazaran münasip bir cepheye sokmaya veya ihtiyatta tutmaya ve bir delikten süvari alayını Kars ovasına atmaya karar vereceğim.

Bugün Büyük Millet Meclisi Riyaseti bolşeviklerle müzakereye benim de Meclis-i Millice murahhas tayin olunduğumu tebliğ etti. Benim bu vaziyette bir yere gidemeyeceğim kat'î idi. Vukuatı aynen Meclis Riyasetine ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetlerine de bildirdim. Bu kaydı artık her gün yazmayacağım.

20 Haziran: Dün Ermeniler Erivan cenubunda Zengibasar'a da taarruz etmişler. Altı saatlik bir müddette köy halkının teslim olmalarını istemişler, akşamüstü köyün şark cephesi sukut ettiğinden ahali Aras cenubuna kaçmış. Mevcut iki toplarından birini kurtarmışlar, diğeri bozulmuş ve kalmış. Ermenilerin bu taarruzlarının sebebini düşünürken Beyazıt'tan 11. Fırkadan şu malûmat geldi: "Nuri Paşa'dan 18 Haziran'da Nahcivan'a gelen bir mektuptan anlaşılan: Nuri Paşa Azerbaycan kuvvetlerini kumandasına alarak bolşeviklerle muharebe etmiş, mağlûp olmuş, yanında 20 zabit, 42 neferle Ordubad'a gelmiş! (İran hududunda Nahcivan'ın cenub-ı şarkında)" Tamam, bir bu eksikti! Gelen malûmat da pek noksan. Nerede ne münasebetle bu vak'a olmuş. Tahkikata başladık nihayet 22 Haziran'da şunu anladık: Nuri Paşa Azerbaycan'da Akdam mevkiinde 9 Haziran'da Bolşeviklerle muharebe etmiş, Gence ve Karabağ'da ahali kıyamları olmuş ve ahali mükemmel bir satır yemişler, Nuri Paşa da mağlûp olarak Aras boyunda Hudaaferin'e çekilmiş, oradan âtideki teklifi Tiflis'te sabık Azerbaycan hükûmeti azalarına yazmış:

Tiflis'te sabık Azerbaycan hükûmeti azalarına

Bolşevikliğin Azerbaycan'a nüfuzundan Gence, Karabağ taraflarında tahaddüs eden harekâtı havi varakayı Zinlof arz eder. Azerbaycan askerlerinden bir kısmı bugün Hudaaferin köprüsündedir. Bolşeviklere karşı bir hareketiniz mevhuz ise bu askeri Nahcivan üzerinden Tiflis'e sevketmek kabildir. Böyle bir hareket ancak Avrupa hükûmetlerinin birinin yardımıyla olabilir. Ben de daha bir zamanlar burada kalacağım. Bir sözünüz olursa lütfen bana yazınız. Askerin inzibatı mefkud, vaziyeti iyi değildir.
14 Haziran 1336 Nuri

Levent Şahverdi Arşivi

Bakü'den de Bahattin imzalı ve umum kumandanlığa diye gelen mektupta "Bolşeviklerin istilâ politikası takip ettiklerini, eski hududa geleceklerini yazarak bolşevikler aleyhine veriştiriyor." Bu Baha Manastırlı olup Nuri Paşa kafilesiyle Bakü'de çalışanlardan olduğunu anladık. Vak'a 9 Haziran'da olduğuna nazaran Çiçerin'in mektubundan sonra demek. Şu halde Ermenilerin her taraftaki faaliyetleri Azerbaycanlıların, daha doğrusu Nuri Paşa'nın kendilerine olan hareketi görerek ve pek muhtemel ki Moskova'daki heyetleri vasıtasıyla Çiçerin'in bize cevabını öğrenerek kaplarına sığamıyorlar.[176] Nuri Paşa Enver Paşa'nın kardeşi olduğundan kaymakam rütbesinde iken tecrübesinin kâfi gelemeyeceği bir vazife ve rütbeye çıkarılmış, Azerbaycan vali-i umumisi olmuştu. Batum'da mahbus iken aynı gecede İstanbul'dan amcası Halil Paşa, Batum'dan da kendisi kaçabilmişlerdi. O zaman bu garip tesadüfü İngilizlerin iltizamen ve kendilerine hissettirmeden yaptıklarını tahmin etmiştim. Bugün kani oldum ki İngilizler müthiş oyun kurmuşlardır. Halil Paşa vaziyetimizi biliyor ve bolşeviklerle bir an evvel irtibat temini için uğraşırken yakın zamanda yanından ayrılan Enver Paşa'nın kardeşi bu marifeti ne akıl ile yaptı. Garp vilâyetlerimiz mütemadî işgallerle ve ihtilâllerle sarsılırken bu hareket ana vatan aleyhine değil mi? Hâlâ 14 Haziran tarihli mektubuyla başka marifetler de düşünüyor. Avrupa hükûmetlerinden birinin yardımı ne demektir. Bunlar bizim düşmanımız değil mi? Nuri Paşa düşmanlarımızın kendisine muavenetiyle yapacağı hareketin kendini büyüten vatana karşı ne demektir? Enver Paşa kardeşini Azerbaycan'a gönderirken bi'l-münasebe Ordu Kumandanı Vehip Paşa'ya acı da yazmıştım. Enver, vaktiyle Manastır'da mütevazı, çalışkan ve benim pek samimî arkadaşım olan Enver, Harb-i Umumi'de bir Napolyon olduğunu zannetmiş, yeni Türk hükûmetlerine kardeşini hükümdar gibi göndermişti. Halil Paşa da geçenlerde yeni cumhuriyetlerden, sahanın müsaitliğinden, Türkistan'da bir yeni cumhuriyet teşkil edeceğinden bahsediyordu. Nuri Paşa da Batum'dan kurtulduktan sonra Elviye-i Selâse'de üç il cumhuriyetini tahayyül ediyordu!.. Bütün hayatım müddetince şunu gördüm ki muayyen kaide ve haklara istinaden kademe kademe yükselmeyip de bir hamlede bir kaç merhale atlayanlar muvazenesini bozuyor. Kendi dehası sayesinde oraya çıkmaya istihkak kazandığını zannediyor. Ve bundan sonrası da artık dâhiyane plânlar ve harekât! Beri yanda zavallı millet çekip duruyor! Erkân-ı harbiye Reisim Miralay Kâzım Bey Enver Paşa'nın ve Nuri Paşa'nın enîştesi, bu marifetleri görünce tabii eriyor, dedim: "Derhal Nuri Paşa'ya yaz, eğer elinde kuvvetlerle bana gelir ve yaptığı cinayetleri idrâk ederse kurtulur. Aksi halde vatan aleyhinde düşmanlarımızla hareket ediyor cürmüyle ittihamdan kendisini kimse kurtaramaz, çocukluğu bıraksın".[177]

176 Gümrü Muahedesi'ni akdederken bu hareketin sebebini hususi olarak Ermeni heyeti reisi Hatisyan'a sordum. Sebebini Oltu şimalinde Penek'teki kömür madenlerini elde etmek için maliye vekilinin ısrarıyla olduğunu ve mühendis olan kardeşinin de muharebede maktul düştüğünü söyledi. Cesareti Azerbaycan hâdisesinden almışlar!

177 Nuri Paşa ve Azerbaycan Süvari Alayı Temmuz nihayetinde geldiler. Ermeni harekâtına da iştirak ettirdim.

Levent Şahverdi Arşivi

Ermeniler Oltu mıntıkasında bir kaç koldan hareket yaparak Merdinik müfrezesinin hattı ric'atini kesmek üzere Penek'i tutmuşlarsa da müfrezemiz Tuzla mevkiine çekilebilmiş fakat iki toplarını, kamalarını alarak, terk etmişler. Tuzla mevkii dar bir geçit olan Oltu Boğazı'nda bir genişlik olup kuvvetli bir mevzi olduğu gibi sağ cenahı Allahuekber garp payelerinde 29. Alayla ve cephede 8. Alay ile tutulduğundan daha ziyade ilerlemek mümkün değildir.

22 Haziran'da garp cephesinde Şile ve Ömerli, Gebze, Darıca karyelerini Osmancık millî taburunun zabtettiği ve keşif kollarının Kartal'a kadar vardığı İngilizlerin Şile civarındaki topları tahrip ve Maltepe'deki tayyare hangarlarını ve barakaları ve İzmit'teki fabrikalarımızı da yakarak çekildiği haberi bizi sevindirdi. Esasen 23'te Ermenilere karşı taarruza başlayacağımızdan bayram yapıyorduk. Artık şark cephesi teşekkül etmiş, taarruz emirleri tebliğ edilmiş, heyet-i murahhasa da nezdimde itmi'nan ile ferdaya muntazardık... Fakat bu sevinçli intizarı yine Ankara'nın endişeli düşünceleri ye'se tebdil etti: Makina başında Mustafa Kemal Paşa, İsmet Bey hareketin millet meclisi emriyle tatilini emrediyorlar ve serî ve kat'î cevap bekliyorlardı! Çiçerin'in mektubu bu münasebetsizliğe bâis olmuştu. Karargâhımda bulunan Hariciye ve İktisad vekili beyler bu emirle ne hale geldiğimi gördüler. Ben kurulu kaldığımızdan ziyade açlık ve zehirli propagandalarla kıtaatımızın eriyeceğinden korkuyordum. Halk ve kıtaatım hep ayakta, emirler, nutuklar herkesin fikrini, ruhunu harekete getirmiş heyecanda idiler. Çiçerin kimdir, bir mektubuyla bu tesir nedir? Bunu nasıl anlatacağım. Nasıl diyebilirim ki ey ahali ve askerler: zaten ne millet meclisi ve ne de onun reisi ve ne de erkân-ı harbiyesi bu harekete taraftar değil idiler. Aylardan beri uğraştım, didiştim, işi bu vaziyete getirdim, zaten pamuk ipliğiyle bağlatabildiğim bu kararı geri almak için vesile arıyorlardı, ben Çiçerin'e de, mektubuna da veriştirirken Ankara bunu bir nimet telakki etti... Belki zayıf seciyeli bir insan kendini göstermek ve henüz teşekkül etmiş bir millî hükûmeti küçük düşürmek gibi bir fenalıkta bulunabilirdi, belki daha ileri de gidebilirdi. Ben bir kere daha geçenlerde Mustafa Kemal Paşa'ya da yazdığım vechile anarşiden hoşlanmadığım gibi itaatsizliği de sevmem ve vazifemden ne ileri ne geri kalmam. En büyük vazifesini tamamıyla yapmış olmaktan mütevellit vicdani huzuru duymakla beraber bu yanlış fakat ittibaı zarurî karar ve emirleri karşısında âtinin bizi bekleyen felâketlerini düşünmeye başladım. Ankara'nın emrine vekil beyler de erkân-ı harbiyem de zarurî olarak ittiba edileceğini söylüyorlardı. Pek acı duygularımla kıtaatımın hareketinin tehir olunduğunu emrettim. Ve makina başında cevap bekleyen Mustafa Kemal Paşa ve erkân-ı harbiyesine de bunu bildirdim. Artık Ankara memnun ve müsterihti. Belki herkes sükûnete geçmişti. Fakat ben iki mühim düşünce ile pek rahatsızdım Biri kıtaatıma ve halka ne demeli? Diğeri seferberliğini ve tahşidini bitirmiş bu kıtaatı nasıl iaşe etmeli ve ne zamana kadar tutmalı. Bu iki husus bir kaç gün esaslı düşünmeye değer.

27 Haziran'da Ermeniler Oltu cephesinde Tuzla mevkiine taarruz ettiler, fakat artık muntazam kıtaatımıza çattıklarından bir şey kazanamadılar. Bardız-Oltu cephesinde kuvvetli yerleri tutturmuştum. Bütün Dokuzuncu

Levent Şahverdi Arşivi

Fırkayı Çambar Dağı dâhil olmak üzere o cepheyi müdafaaya tahsis ettim. Bu suretle iaşeyi de kısmen o mıntıkadan temin ile icabında Sarıkamış'a karşı cepheden yalnız Onikinci Fırka'yı ve Allahuekber üzerinden de 9. Fırka'yı yürüteceğim. Eğer bugün hareket yapılsa idi Bardız Oltu mıntıkası şimalindeki Ermeni kuvvetlerinin arkasını alacaktık. Buraya iki alay ve birçok gönüllü kuvvetler toplanmıştı. Bunlardan evvel cephemizdeki kuvvetleri çiğneyerek belki de Kars'a onlardan evvel yetişecektik. Ne ise Çiçerin veya müsteşarı Karahan Ermeniler hesabına mühim kârlar kayda muvaffak oldu! Fakat herhalde kıştan evvel bu Ermeni mes'elesini ya ben bir fırsat bularak bitireceğim, yahut da bu belâ bütün Türk milletinin mahvına sebeb olacak işte dimağımda teressüm eden hülâsa bu.

23 Haziran'da gece yarısına kadar vekil beylerle yapılacak serî işleri düşündük, gece yarısından iki saat sonraya kadar da şuraya buraya yazılacak şeyleri yazdık. Ermenilerin kendilerine yol vermeleri için Hariciye Vekili Bekir Sami Bey Ermeni hariciye nazırına ültimatom kılıklı bir şey yazdı. Bunu Moskova'ya da bildirmek için Çiçerin'e de yazdı, ben de Bakü'de Kızılordu kumandanına Nahcivan mıntıkasına olsun bir müfreze göndererek Ermeni katliâmlarına mâni olmalarını ve bizi Azerbaycan'a bağlayan şimendöferin açılması ve heyetimizin geçmesini ve münakalâtın başlaması lüzumunu bildirdim.[178] Bunları Azerbaycan hükûmetine de yazdık.

24 Haziran'da öğleyin hudutta Karaurgan'dan Kötek'te bizim bir kıt'amız nezdine gelen bir Ermeni zabiti demiş ki: Sizin kumandanımızın yazması üzerine bize tebligat yapıldı ki İslâmlara fenalık yapmayın.[179] Bugün Azerbaycan Başvekili Trimanof imzasıyla "Türkiye ve Âlem-i İslâm İçin" mükemmel yazılmış bir beyanname geldi. Âlem-i İslâm'ı 350 milyon fukara-yı kâsibe diyerek yâd ediyor. Beyannameler Ordubad tarikiyle geldi her tarafa gönderilmiş... Bunlar iyi fakat asıl fukara-yı kâsibe şimdi bizim halimizdi! Bir taraftan Ankara vaziyeti kavrayamadı diğer taraftan da Nuri Paşa bir iş yaptı. Bizim İttihad ricali ve bilhassa Cemal Paşa vaktiyle Mısır seferini muvaffakiyetle başa çıkaramadı ise şimdi Hindistan seferi var olsun diyordu! Bir taraftan bolşevikler Nuri Paşa'nın vaziyetiyle bize karşı, tabiî, emniyetsizliğe düştüler, diğer taraftan İngilizler bu yeni seferden ziyade cebbar kumandanlarını efkâr-ı milliyelerini aleyhimize tahrik için güzel vesile bulacaklardı. Kimbilir zabit ve neferlerimiz de bu yeni seferde ne gibi felâketlere maruz kalacaklardı. Bugün Halil Paşa'ya da şunu yazdım:

Trabzon'dan motorla Novorosiski'ye kuriye zabitlerimiz muvaffakiyetle yol açmışlardı. Bakü'ye gidecekleri de şifre ile 3. Fırkaya yazıyorduk. Bunu da öyle yazdım.

178 17 Ağustos'ta cevap geldi.

179 Hariciye Vekilimize bir kaç gün sonra alelâde bir imza ile sudan bir cevap geldi! Ermeniler bizim Ankara hükûmetimizi tanımadıklarını bu şekildeki cevaplarıyla gösteriyorlardı. Vekillerimize lâtife olarak dedim ki: Görüyorsunuz ya Ermeniler beni tanıyor fakat sizi tanımıyor. Ankara'ya derdinizi anlatın da bir ayda sizi de onlara tanıtayım.

Levent Şahverdi Arşivi

Karargâh: 24/6/1336

3. Fırka vasıtasıyla Bakü'de Halil Paşa Hazretlerine isal edilecektir:

Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiğiniz mektuptaki tebşiratımıza teşekkür ve muvaffakiyatınıza ve netayic-i karibesine dua ederiz. Bilhassa şimdiye kadar Rusya'da kalan üseramızın techiz olunarak iade edileceği haberine çok sevindik. Memleketimizin her köşesinden zorla ve muharebe ile Anadolumuza girmek isteyen İtilâf kuvvetlerine karşı son nefese kadar dayanmak ve yurdumuzu istilâlarından kurtarmak için askere son derecede muhtacız. İran'da ve Irak'ta Türk kanı dökülmesine artık ne ırkımızın tahammülü ne de içinde bulunduğumuz müdafaa-i vatan ihtiyacının müsaadesi yoktur. Bu Osmanlı evlâtlarını mümkün olduğu kadar çabuk, taze kuvvet halinde hududumuzun en yakın yerine yetiştirmek millete ve vatana en büyük hizmet ve yardımdır. Bugün her işten ve her teşebbüsten evvel milletimize şarkta bolşeviklik ve Müslüman yolunu açmalıdır. Para ve silâh ve cephane ihtiyacımız malûmunuzdur. Anavatana serian bir yol açmadan Irak ve Hint seferleri bizden ziyade başkalarının nef'ine olur. Ne yapıp yaparak aramızdaki mânianın kırılması ve bize şark yolunun açılmasını temin ediniz. Bu mânia maatteessüf en esaslı olarak yine kendi asker ve zabitlerimizin başta Nuri Paşa olduğu halde Karabağ'da bolşeviklere karşı muharebe etmeleri ile vücut bulmuştur. Bütün mesai ve arzularımız hilâfına olan bu hâdisat-ı müessifeden dolayı bolşevikler nezdinde hakkımızda şüphe ve tereddüt hasıl olmamasını temin ve kendileriyle bir gün evvel birleşmemiz için her yerde bizi düşünmenizi ve bütün nüfuz ve kuvvetinizi istimal buyurmanızı milletimizin mevcudiyet ve bekası namına istirham ederim Paşam.

Kâzım Karabekir

Canımın sıkıntısı lâzımı kadarken Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden 22'de yazılmış şu şifre geldi, serlevhası da 15. Kolordu Kumandanlığına! Şark cephesi kumandanlığının teessüsünden Müdafaa-i Milliye'nin haberi vardı emir oradan veya oraca verilmişti. 15. Kolordu Kumandanlığı hitabı ne demek? Bu bir sehiv olabilir, fakat ya muhteviyatı ne demek?

Adet: 212

Ankara: 22/6/133[illegible]

15. Kolordu Kumandanlığına

Makam-ı hilâfetle hükûmet-i merkeziyenin ecnebi nüfuz ve tahakkümünden inşallahu taalâ tahlisine değin merkez-i hükûmeti temsilen Büyük Millet Meclisinin kararıyla Ankara'da teşekkül eden heyet-i icraiye kavanin-i mevcude ve mevzua dairesinde tedvir-i umûr eylemekte ve bu meyanda Müdafaa-i Milliye Vekâleti de uhdesine terettüp eden vezaifin

Levent Şahverdi Arşivi

ifasınca ahkâm-ı kanuniyeyi rehber ittihaz etmekte bulunmuş olduğundan her ne sebeb ve suretle olursa olsun hilâf-ı kanun muamelâta tasaddi eden veya bu yolda emir veren kumandanların bu misillû ef'al ve harekâtında şahsen mes'ul tutulacaklarını beyan ile selâmet ve istihlâs-ı vatan gaye-i mukaddesesine çalıştığı şu nazik âvânda mugayir-i kanun hâlâttan tevakki ve mücanebet edilmesi tamimen kemâl-i ehemmiyetle tavsiye olunur.

Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi

Ne olmuş? Kim ne yapmış? Öteden beri hiç sevmediğim beylik sözler. Bazan da insanın en yeisli zamanında geliyor da daha fena tesir yapıyor. Müdafaa-i Milliye Vekâletinin ilk tamimi ise vakti geçtiği gibi bu tarzda nasıl olur. Eğer biri kanuna mugayir hareket ettiyse ona yazılır veyahut vak'a ve zat beyanıyla her tarafa tamim olunur. 22'de yazıldığına göre acaba hareket emrini geri almazsam diye mi böyle birçok bahisleri şâmil fakat vâzıh olmayan bir tamim de aynı günde yapılmış. İsmet Bey'e şunu yazdım:

Karargâhtan: 24/6/1336

Ankara: Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Beyefendiye

Müdafaa-i Milliye Vekâletinin 22/6/1336 ve 212 No. lu şifreli telgrafnamelerinde hilâf-ı kanun muamelâta tasaddi eden veya o yolda emir veren kumandanların bu misillû ef'âl ve harekâtından şahsen mes'ul tutulacaklarını binaenaleyh mugayir-i kanun hâlâttan tevakki ve mücanebet edilmesi tamimen emir buyuruluyor. Bundan bir mesele olduğunu anlıyorum. Sebebinin suret-i hususiyede iş'arını rica eylerim.[180]

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

25 Haziran: 24/25 gecesi Ermeniler Zakim Yaylasına hücum etmişler altı maktul bırakarak çekilmişler. Maktullerin elbiselerinden Ermeni çeteleri olduğu anlaşıldı. Çakırbaba Dağına hücumları da def edilmiş. Gündüz 2 sonrada Bardız müfrezemiz topcusuyla Paldım Gediğinde görülen toplu Ermeni kıtaatına ateş açarak zayiat verdirmiş. Ermeniler Oltu müfrezemize tesirsiz topçu ateşi açmış. Artık Ermenilerle cephe teşekkül etmiş ve mevzi muharebeleri başlamıştı. Yalnız Sarıkamış cephesinde eski hududu tecavüz etmediğimizden burada sükûnet vardı. Bardız - Oltu mıntıkasındaki bu vaziyetimiz yukarıda münasebet alınca da yazmıştım. Bizim için hayatî bir mes'ele idi. Ve esasen buralar hudud harici olmakla beraber takviye edilmiş yerli milisler tarafından tutulmakta idi. Ankara'nın harekâtı tatil emrini mes'uliyeti üzerime alarak bu mıntıkadaki mühim hudud harici kısımların işgali hususiyetine teşmil etmedim. Aksi halde mühim yerler ve mühim halk elimizden çıkmış, mahvedilmiş olacak ve bize sonra pek kanlıya mal olacaktır. Ermeniler İran hududundaki Ordubad İslâmlarına da taarruz etmişler iki maktul bırakıp

180 Bir şey anlayamadım!

Levent Şahverdi Arşivi

çekilmişler. Anlaşılıyor ki Ermeniler bizim taarruz edemeyeceğimiz hakkında Moskova'daki heyetlerinden muhakkak malûmat almışlardır. Her tarafta kuduruyorlar. Bugün Kötek kapı karakolumuza Nazarbekof'un 22 Haziran tarihli cevabı geldi. Mes'eleyi dostane halletmekten bahsediyor! Fakat bu tarihe rağmen 23/24'te Ermeniler - akılları sıra - kendi hududları dâhilinde addettikleri yerlerdeki kıtaatımıza taarruz etmişlerdir. Zayıf bulunca İtilâf devletlerince ihda edilen Erzurum'a da taarruzdan çekinmeyeceklerini gösteriyor. Vekil beylere de işi anlattım. 26 Haziran sükûnetle geçti. Oltu şimal mıntıkasından gelen çoluk çocuk muhacirlerin hali feci idi. Bu vaziyet karşısında bizim tevakkufumuzun halk üzerindeki tesiri pek elim idi. Tavuskird mıntıkasına da on atlı kuvvetinde bir Gürcü keşif kolu gelerek hicret etmemelerini fakat Ermenilerden kurtulmak için Gürcü idaresini istemeleri ve imza vermeleri tavsiye olunması o civar halkı arasında daha fena tesirler yapıyordu. Varto'da Hallo isminde bir Kürt sergerdesi bir kaç yüz avenesiyle vaziyet almıştı. Buna karşı Erzurum'dan gönderilen müfreze top ile bunları dağıttı... Herhalde bu ataletin bize pahalıya mal olması pek muhtemeldir. Yalnız gözümüzü dört açmak kâfi değil, efrad gibi yemek ve yaşamak ve bu suretle manen kuvvetli bir rabıta da lâzım. Bittabi kulak da kesilmeli ve herhalde dâhilî tefessüh başlamadan infilâkı Ermeniler üzerine atmalıyım. Bugünkü keşiflerden Ermenilerin Bardız cephesinde faaliyette: 1 bölük süvari, 450 piyade, 4 makinalı veya otomatik, 2 top, Oltu cephesinde 300 süvari (iki bölük), 400 piyade, 12 makinalı veya otomatik tüfek, 2-3 top kuvvetleri görülüyor. Ayrıca Bardız müfrezesi karşısında 4 topun şimale gittiğini görmüş.

27 Haziran gece ve gündüz keşif kolları faaliyeti var. Bugün Moskova'ya gidecek heyetimiz Hilâl-i Ahmer şeklinde Velibaba'ya otomobille hareket ettiler. Karakilise'ye araba, Karakilise'den Beyazıt'a şümendöferle gideceklerdir. İran - Azerbaycan'dan Bakü'ye gidecekler.[181] Bunları yola çıkardıktan sonra yukarı Horum'da cephe topcusuyla istihkâm taburunu teftiş ettim ve Muhtarpaşa Dağı'na çıkıp tarassud ettim. Ruslar şimal cihetinden araba çıkacak güzel yol açmışlar ve tepeyi tahkim etmişler. Horum cihetine yol açılması için istihkâm taburunu tavzif ettim.

28 Haziran bugün Trabzon'dan kuryemiz Tuapse'ye hareket etti Trabzon'dan geçen Ermeni Reisicumhuru Hatizof, Ermeni Türk mes'elesini sulhen halletmek arzusunu bildiriyor. Ankara'ya da bildirildi. Görülüyor ki Moskova hükûmetinin bize yazdığını Ermeni hükûmeti ve tabii hamileri bulunan İtilâf hükûmetleri de haber aldılar. Kâinat artık bizi acz-i mutlak içerisinde ve bu'd-ı mücerredde zannedecek. En ümid ettiğimiz bolşevik Rus hükûmeti de bizi yerimizde bağlıyor ve şarkı kemirecek!.. 9. Fırka ile Oltu müfrezesi arasındaki boşluğu cephe süvari alayına bir cebel topu vererek Bardız müfrezesinin sol cenahına sevketmekle kapattım. Süvari alayı da Dokuzuncu Fırka emrinde bulunacak.

181 Gidemediler, 4 Temmuz'da Horasan'a avdet ettiler. Trabzon'dan motorla 12 Temmuz'da Tuapse'ye vardılar ve trenle 13 Temmuz'da Moskova'ya hareket ettiler. 19 Temmuz'da Moskova'ya vardılar. 25 Temmuz akşamı telsizle haber aldık.

Levent Şahverdi Arşivi

Bugün çadırda derece-i hararet + 8-+ 22 idi. Şarkın ilkbaharı. Fakat Horum mıntıkasında her gün fırtına ve dolu eksik değil. Bugün alınan telsizden 15 Haziran'da Gürcü ve Azerbaycan murahhaslarının Ahıstafa'da sulh muahedesi imzaladıkları ve Moskova'da da Ruslarla Gürcüler arasında bir sulh muahedesi imzalandığı anlaşıldı. Bitaraf addedilen Zakatali mıntıkasına Azerbaycanlıların girdiğini Gürcüler protesto ediyorlar. Lehistan cephesindeki muharebeler Bolşevikleri Kafkasya'da Gürcü ve Ermenilerle şimdilik sulhe mecbur ettikleri anlaşıldı. Acaba teklifimizi neden kabul etmiyorlar. Pekâlâ biz Ermenistan'ı Sovyetler de Gürcistan'ı yola getirebiliriz. İki ihtimâl vârittir. Ya Ruslar Nuri Paşa'nın mukabil hareketinden kuşkulandılar, Ermenistan'ı işgal edersek Azerbaycan'a sarkarak iki sene evvelki vaziyeti ihdas edeceğimizden korkuyorlar yahut ki Gürcüleri kat'î mağlûp edecek kadar da ellerinde kuvvet yok. Hususiyle Azerbaycan'dan emin olmadıklarından şimdiki muvaffakiyetlerini temdit ve bizimle aralarında Ermenistan'ın kalmasını iltizam ediyorlar. Her ne olursa olsun bizim için bu vaziyet berbad bir şey oldu. Bugünkü ajansta Yunanlıların da üç fırka ile taarruza başladıkları bildiriliyor. Yozgat âsilerden tathir olunmuş, asiler elli maktul vermişler, aralarında Ermeniler de varmış!.. Ermeniler Oltu cephesinde de bugün keşif faaliyetindedirler. Yedi maktul bırakmışlar. Kıtaatımı dolayısıyla şark halkını tenvir ve harekâtımızın tatili esbabını âtideki tamimle izaha çalıştım: Civar efrada da sık sık izin verilmesini fırkalara bildirdim.

Karargâhtan: 28/6/1336

Tamim (Fırkalara ve 15. Kolordu K. Vekâletine)

Oltu harekâtı şimdilik tevakkuf etmiş ve mahiyet-i hakikiyesi de anlaşılmıştır. Şöyle ki: Karabağ ve Gence'de cereyan eden vekayiden ve Karabağ'daki Azerbaycan kuvvetlerinin bolşeviklerle uğraşmalarından bilistifade Ermeniler o cephedeki kuvvetlerini de alarak Erivan'ın pek yakınında ve kendisi için tehlikeli bir vaziyette bulunan ve Erivan şimâlindeki Ermeni köylerine sarkıntılık eden Zengibasar milislerine ve Sarıkamış'la Kars arasına ve Novoselim civarına kadar uzanan ve yine kendisini tehdid edecek bir vaziyet almış olan Oltu şûra kuvvetlerine karşı bir hareket yaparak her ihtimale karşı vaziyetlerini tashihe çalıştılar. Ve böyle bir harekete teşebbüsleriyle bizim kendilerine karşı hareket etmeyeceğimizi kabul ettiler. Ve belki gazetelerle de neşredilmiş olan Çiçerin'in Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektubu da istedikleri gibi tefsir ederek bundan da istifadeye koyuldular ve bu hareketlerine bolşeviklerin de ses çıkarmayacağına hükmettiler. Biz Ermenilerin bu hareketlerine şiddetle mukabele ve bundan bilistifade mutasavver harekâtımızı icra edebilirdik. Fakat Ermeniler bu hareketi yapmadan evvel Çiçerin'in mektubu gelmiş ve Büyük Millet Meclisi mes'eleyi ehemmiyetle tetkik ederek tarafımızdan yapılacak hareketin suret-i kat'iyyede tehirine karar vermiş ve esasen Ermenilerin işbu hareketleriyle esasat-ı sulhiye için müsbet bir netice ve

Levent Şahverdi Arşivi

hak istihsal edemeyecekleri aşikâr olduğundan Ermenilerle aramızdaki hududun tayinine tavassut edeceğini ve gayr-i kabili itiraz. Türk arazisinin Türkiye'ye ilhak olunacağını vaad ve temin eden bu söz ile Ermenilere karşı hareket etmekliğimiz hakkındaki teklifimizi kabul etmediğini gösteren Rus Sovyet hükûmetinin de maksadına muhalif hareket etmiş ve Azerbaycan'da tahaddüs eden ahval-i müessifeden dolayı bize olan itimad ve emniyette pek haklı olarak tereddüt ve şüpheye düşmüş olan ve yegâne istinadgâhımız bulunan bu hükûmeti de aleyhimize çevirmiş yani hisse kapılıp da hesaplı davranmamak yüzünden kendimizi tehlike ve felâkete sürüklemiş ve İngilizlerin ekmeğine yağ sürmüş olurduk. Belki de bu hissî hareketimiz Gürcü ve Ermeni ittifakını vücude getirirdi. Zaten Ermenilerin bu hareketleri bâlâda bildirdiğim esbâbla beraber bizimle Ermeniler ve belki de Gürcüler arasında bir vak'a çıkarmak ve Kafkasya ahvalini biraz daha karıştırarak bundan istifade etmek için İngilizler tarafından yapılan propagandanın tesiri olarak da kabul edilebilir. Gürcülerin Trabzon'a gönderdikleri Osman Merzuk Bey'in teklifi ve Tavuskerd mıntıkasına gelen Gürcü süvarilerinin sözleri de Gürcülerin fırsat gözlediklerini gösteriyor. Ahiren alınan mektuplardan ve malûmattan bilhassa Doktor Nerimanof'un beyannamesinden Azerbaycan vaziyetinin tamamen salâh bulduğu ve bolşevikler aleyhine hareket eden kuvvetlerin münhezim ve perişan edilerek Karabağ'ın bolşevikler tarafından işgal olunduğu anlaşılmakta ve bolşevik kuvvetlerinin yakında Nahcivan'a inerek bizimle irtibat ve temas hasıl edeceklerine intizar olunmaktadır. Binaenaleyh Ermeniler için müsait telâkki edilen fırsat da fevt olmuştur. Artık Ermeniler Azerbaycan'a karşı tamamen emin ve serbest değildir. Oltu dâhilinde vaki olan hareketleri üzerine yazdığım mektuba cevaben Nazarbekof da yazdığı mektupta dostane bir siyaset takip etmek istedikleri ve hareketlerini bazı esbaba müstenit gibi gösterdi ve harekâtı da tevkif ettiler. Bununla beraber biz yine seferberlik istihzaratımıza kemâl-i gerniyetle devam ve ahvale intizar etmekteyiz. Esasen seferberliğimizi icraya saik olan mes'ele harekâtımızın bolşeviklerce faydalı olacağı ve makbule geçeceği idi. Halbuki bolşevikler bize hareket etmemekliğimizi biliyorlar. Kış esnasında dahi Kars havalisinden kaçıp gelen muhacirlerin yeni muhacirlere inzimamıyla dedikoduyu büyültebilirler. Memleketlerini müdafaa edecek yerde çoluk çocuğunu alarak savuşan hissiz insanları himaye edeceğiz diye milletimizin siyaseti umumiyesini alt üst etmek ve eldeki kuvveti his uğruna zedelemek bittabi doğru değildir. Binaenaleyh icab edenlere işbu hakayıkın izahını rica ederim.

Kâzım Karabekir

28/29 Haziran'da Bardız cephesinde kuvvetli Ermeni keşif kolu faaliyetleri oldu. Altışar öküz koşulu iki topun da Beyköy cihetinden Ersinek Yaylasına doğru gittiği gündüz görüldü. Oltu cephesinde de Ermeniler şose tarafeynine tesirsiz yirmi kadar top endahtı yaptılar. Moskova telsizinde Leh cephesinde ileri hareket devam ettiğini Novogratovelnsik şehrini Rus süvarilerinin zaptettiğini yazıyor. Telsiz haberleri ve cephe vukuatını muntazaman

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara'ya bildiriyorum. Karaurgan Ermeni kapı karakolu zabiti bizim zabite demiş ki: Hariciye nazırınızın mektubuna yarın cevap gönderilecek. Üç dört gün sonra da bir Ermeni heyeti gelecek.[182]

30 Haziran'da Ermeniler Erivan muhacirlerinden üç yüz islâmı o mıntıkada ileri karakollarımıza teslim etmişler. Mıntıkalarındaki İslâmları tehcir ettikleri anlaşıldı. Nahcivan mıntıkasında Çöl mevkiini (Nahcivanın iki kilometre kadar şimal-i şarkisinde) Ermenilerin bin iki yüz piyade, sekiz makineli tüfek, iki toptan mürekkep kuvvetleri işgal etmiş.

29/30 telsiz telgraf tebliğinde 25 Haziran'da Gürcü Meclis-i Millisi Azerbaycan'la akdolunan sulh muahedesinin kabulünü ilân ediyor.

Karaurgan'dan Ermeni zabitinin verdiği habere nazaran gelecek heyet Moskova'ya giden Ermeni heyeti imiş. Bizim heyet de Beyazıt'tan avdet ediyor, deniz tarikiyle gitmeye karar vermişler, karadan gitmek imkânsızlığını görmüşler.

Oltu cephesinde Ermeniler Alacık mandırası cenub-ı garbisindeki iki toplarını dörde iblâğ ile tesirsiz yirmi mermi atmışlar. Eğer hududun askerlikçe zararlı olan vaziyetini Ankara'nın arzusu vechile muhafaza ede idim Ermeniler Bardız-Oltu mıntıkasındaki İslâm köylerini imha ve bütün hâkim noktaları sunuf-ı muhtelife ile işgal ederek bizi fena vaziyete sokacaklarmış. Bereket versin vaziyet-i askeriyemizin icab ettirdiği yerleri vaktiyle tutturduğumdan arzu ettiğimiz saatte bir yumrukla ertesi gün Sarıkamış'ı işgal ve Kars ovasına inebilecek vaziyetteyim. Horum mıntıkasında çadırlı ordugâhta intizardayız. Etraf latif kır çiçekleri, sular mebzul ve soğuk. Akşamları fazla bir fanile ve kaput giymek zarurî, çünkü meselâ bugün de gündüz 22 den akşam 8 dereceye düştü. Efradı bile sofralarını çiçeklerle bezetmeye teşvik ediyorum. Zabitlere renklerin güzel tanzim müsabakasını yaptırıyorum. Ruhlar üzerinde buket yapmak müsabakası pek güzel tesir yapıyor. Bilhassa geçimsiz hırçın tabiatları pek çabuk inceltiyor. Bunu Harb-i Umumi'de de tecrübe etmiştim. Bu can sıkıcı zamanımızda en mühim bir eğlencemiz oluyor. Bulunduğum yerlerdeki suları da çeşme haline koydurarak kim yaptırırsa onun ismini verdirdim. Burada da bunu tatbik ettirdim.

30/1 Oltu cephesinde Ermeni topçusu gece endaht faaliyetine devamda. Bir neferimiz elinden mecruh olmuş. Bizim kıtaatta ara sıra muayyen bir kaç yerden cevap veriyorlar. Ermeniler Nahçivan müfrezemize taarruz etmişler. Mukabil taarruzlarla tard olunmuş. Muharebe Nahcivan'ın elli kilometre kadar şimal-i şarkisinde Köki civarında olmuş.

1 Temmuz. Gürcüler Batum'u işgal etmişler, İngilizler artık şarkta tam bir sükûna geçmiş oluyorlar. Bilhassa Ermenileri lâzımı gibi teslih ve techiz ettiler, Moskova hükûmetinin de bu yaramaz milleti himaye ettiğini gördüklerinden herhalde müsterihdirler; fakat daima talihleri yar olan Ermeniler tek durmuyorlar ve talihin lütufkârlığına karşı şımarıyorlar, bir taraftan sulhen iş göreceğiz, heyetlerimiz geliyor diye haber gönderiyorlar, bir taraftan mun-

182 Ermeni heyeti gelmediği gibi Hariciye nazırına da odacı, kapıcı ne olduğu belli olmayan bir herif sudan bir şey yazıp göndermiş. Bu cür'etin cezasını Gümrü'de Ermeni sulh heyetine (Reisicumhur denen Hatizof'a) istiğfar-ı zünûb ettirerek çektirdim.

Levent Şahverdi Arşivi

tazam Türk kıtaatına taarruza bile cür'et ediyorlar. Akılsız insanlar bilmiyorlar ki şu anda mevcudiyetlerini tutan ne Londra'dır ne de Moskova! Ankara bugün bilmeden bu lütufkârlığı yapmış bulunuyor. Fakat Ermenilerin mütemadi taarruzlarından ben pek memnunum. Çünkü beyhude yıpranacaklar ve bir gün güzel bir yumruğu tamamıyla hak edecekler, artık Ankara da kendilerine yar olamayacak. O zaman bakalım Londra'dan, Moskova'dan kendilerine ne lütuf gelebilecek görecekler.

1/2 Temmuz Bardız cephesinde Ermeni faaliyeti ziyade oldu. Saat iki evvelde Bardız müfrezemize dört cihetten yüz ellişer kişilik müfrezelerle hücum edilmiş, mevziimize de girmişler, mukabil taarruzla tard olunmuş. Bu cephede Ermenilerin bir alay piyade, bir bölükten fazla süvari, dört topları bulunduğu anlaşıldı. Ayrıca bir takım çeteler de var. Ermeniler seksen kadar maktul vermişler, bizden sekiz nefer şehit, iki zabit, on nefer mecruh var.

Bu cephenin en mühim mıntıkası olan Yukarı Hamas'a Dokuzuncu Fırka kısm-ı küllisini 2/3 de naklettirdim. Fırka karargâhı da bu mevkide olacaktır.

Garp cephesinde de mühim, vaziyetler hasıl oluyor; Yunanlılar Balıkesir'i, İngilizler de evvelce tahliye ettikleri Bandırma'yı işgal etmişler. Anlaşılıyor ki her taraftan birden çenber içine sıkıştırılıyoruz.

Karabağ'dan İran'a çekilen Azerbaycan müfrezesi Ordubad'a gelmiş. Azerbaycan Karabağ kuvvetleri kumandanı sabıkı olup Bakü'den firarla Erdebil, Tebriz üzerinden Nahcivan'a gelen Habib Paşa'nın mevsuk diye Nuri Paşa'ya verdiği Ermeni kuvvetleri hakkındaki malûmat şudur:

Ermenilerin Karabağ'da yerliden üç alay piyade, bir alay süvari, 12 mitralyöz, iki Osmanlı cebel topu ve Zengezor'da Erivan'dan gelmiş bir nizamiye piyade alayı, yirmi kadar mitralyöz, dört topu ki cem'an on beş binden fazla olmamak üzere kuvveti bulunduğu, diğer muntazam Ermeni kuvvetlerinin Erivan istikametine çekildiği, bunlardan başka Ermenilerin beheri bin beş yüz nefer kuvvetinde altı alay piyade, iki şehir muhafız taburu, iki milis piyade alayı, bir süvari alayı, iki obüs bataryası (diğer topçu kuvvetini bilmiyor) kuvvetinde on beş bin kişilik kuvvetleri vardır.

Azerbaycan kuvvetlerinin inhilâli dolayısıyla Karabağ ve Zengezor kuvvetlerinin Nahcivan mıntıkasına (Aras boyunca Erivan'ın cenup yakınındaki Büyükvedi İslâm köyü dahil) yüklenecekleri pek muhtemel. O mıntıka karşısında mühimce bir Ermeni kuvveti bağladığından askerlikçe de ezdirilmemek lâzım, diğer cihetten kâmilen Türk. Ermenilerin eline geçerlerse kâmilen mahvedilecekleri kat'î. Halil Paşa'nın şimdi en mühim vazifesi Harb-ı Umumi'de gafletle sıyanet ettiği bu Karabağ ve Zengezor Ermenilerinin şerrinden bu biçare Türkleri siyanet için kızıl müfreze ile olsun Nahcivan'a muavenet ve bu suretle o cihetten yükümüzü azaltmaktı. Bunu vaktile Azerbaycan kuvvetleriyle yapacaktı, ne yazık ki amcası Nuri Paşa Ermenilerin lehine olmak üzere Kızılordu ile müsademeye girdi ve Azerî kuvvetleri inhilâl etti. Bu mıntıkada vaziyet tahminim gibi çıktığı görülünce tekrar Halil Paşa'ya acı yazmak ve Beyazıt'tan da bir müfreze göndermek zarurî olacak.[183]

183 23 Temmuz Halil Paşa'nın Bakü'ye avdetini işitince kendisine acı yazdım.

Levent Şahverdi Arşivi

3 Temmuz Bakü'den firar ederek karargâha gelen Bahattin Efendi isminde son zamanda Bakü'de polis müdürlüğünde bulunmuş olan bir zat -Türk olup Nuri Paşa kafilesile Azerbaycan'a geçenlerden- Bolşevikler hakkında pek fena şeyler anlattı. Bolşeviklerin her şeyi yağma ettiklerini ve Çarlık Rusya'sından daha vahim bir surette Rusluk tahakkümü yaptıklarını Bakü'de gözüyle gördüğü vak'aları zikrederek söylüyordu. Azerbaycan'dan kaçıp gelen bir kaç ihtiyat zabiti de buna yakın ifadelerde bulunuyordu. Bunların Nuri Paşa maiyetinde bulunmuş olmaları sözlerini tamamıyla doğru telâkkiye maniydi. Herhalde Rusların Azerbaycanda fenalıklar yapması, Müsavat hükümetinin sonuna kadar vaziyeti kavrayamayarak körü körüne oturması ve sonunda gayr-ı mümkün olan bir de bolşeviklerle muharebeye kalkışmaları bazı fenalıkları daha vasi mikyasta yaptırtmış olabilir. Esasen Ermeniler bu hususta iki yüzlü politika ile bolşeviklerle Azerbaycanlıları mütemadiyen birbirine itimatsız bir halde bırakmış ve haricî teşvik ve iğfal ile sonunda bir de Gence Karabağ hâdiselerini çıkartarak itimatsızlığı mütekabil düşmanlık haline sokmuştur. Her ne hal ise bizim menfaatimiz Bolşeviklerle muhasamada değil, bir an evvel temas yapmaktadır. Tabiî bu temas kendimizi onlara ezdirmek değil şarkta İtilâf devletlerinin emriyle hareket eden Taşnak Ermeni hükûmeti ile Menşevik Gürcü hükûmetinin bize düşmanlık vaziyetinden çıkarılması ve Garp cephesine şarktan kuvvet ve esliha ve mühimmat gönderecek bir vaziyete girmekliğimiz için elzem bir haldir. Azerbaycan'dan kaçıp gelenler aynı zamanda Bolşevikliğin yakında söneceğini, yine çarlık teessüs edeceğini, Rusların tarihî düşmanlığının dostluğa münkalip olamayacağını da iddia edip duruyorlar, hiç bir delile ve makul hâdiselere istinaden isbat ile değil, mesmuata, zanna atfen söylenilen bu sözleri ben kabul etmiyor ve Bolşeviklik inkılâbının zannedildiği gibi kolay sönmeyeceğini, Rusya'da çar idaresinin artık dirilemeyeceğini ve daha dün eriyen Denikin, Kolçakların tarafeyn kuvvet ve vaziyetleri için en güzel miyar olduğunu söylüyorum. Ne gariptir ki gittikçe ekseriyet Bolşeviklerin yakında inkırazına kail oluyor ve propagandalar yer tutuyordu.[184]

4 Temmuz tarihli telsiz telgrafa nazaran Bolşevik orduları Lehistan'a karşı bir ayda üç yüz elli verst yürümüşler Redonvi'yi de işgal etmişler. Bolşeviklerin muzafferiyetleri herkesi memnun ediyordu.

Bugün Beyazıt'tan avdet eden heyetimizle Horasan'da görüştüm. Trabzon'dan motorla gitmeye karar vermişler, Nahcivan'ın Ermeniler eline geçmesile tehlikeye düşeceklerinden ve esasen kara yolunun tehlikesini bizzat görerek vazgeçmişler. Ermenilerin gönderdiği cevabın Hariciye Nazırı namına selâhiyettar biri tarafından mı imza edildiğini sormadığımı muvafık bulduk. Bu suretle günün birinde tövbe ve istiğfar çektirmeye istihkak

184 Bolşeviklerin silâhları muhtelif boyda ve sistemde imiş. İsteyen uzun ve ağır diye kestiriyormuş, inzibat yokmuş, efrad bolşeviklikten memnun değilmiş... ılh. tarzında temadî eden propagandalar üzerine, Azerbaycan'dan muhtelif tarihlerde gelenleri bizzat isticvapla şâyân-ı hayret bir hakikate muttali oldum. Karabağ'da bir saatçi bu propagandaları Türk zabit ve küçük zabitlere yapmış. Bu saatçinin uzun senelerden beri orada bulunduğunu ve İngiliz olduğunu tahkikle öğrenince dedikodu yapanlara gafletlerini anlattım, hayretler içinde kaldılar. Bunun gibi muhtelif yerlerde bu kabil propagandacılar tahakkuk etti.

Levent Şahverdi Arşivi

kazandıklarını şimdiden tesbit muvafıktır. Ben şunu da heyetimize teklif ettim ki Ermenilere verilecek bir karış yerimiz yoktur. Bilakis bizim istediğimiz Evliye-i Selâse'nin bize iadesidir.

Bugün Oltu cephesinde beş kişilik bir keşif kolu şose boyunca yaklaşmak istemiş, üç maktul bırakmışlar.

5 Temmuz, cephelerde sükûnet var. Mustafa Kemal Paşa Garp cephesine bir fırka göndermekliğimi yazıyor. Sebebi Yunanlıların harekâtı ve dahilî isyanlar gittikçe tevessü ediyormuş!.. İşte bu berbat... Garp isyanları bastırıldığı ve garp vaziyetinin Ermeni harekâtını isticale sebeb olmadığını yazarken bu vaziyet nedir? Demek vaziyet evvelinden görülememiştir. Bundan daha büyük hata da yine benden kuvvet istemektir. Bu hususta neler yazmak lazımsa vaktiyle yazmıştım. Bu kuvvet gidinceye kadar elde kimse kalır mı ? Bu kadar hazırlıktan sonra garbe bir fırka göndermek için ne sebeb gösterilebilir? Sonra artık Ermenilerle cephe teşkil olunmuş bir vaziyette olduğumuzu her gün bildirirken bu nasıl fikir. Ermenilerin muzafferane şark vilâyetlerimizi işgaline mi sebeb olacağız. Çiçerin'in mektubu gelmez olaydı!... Bu imkânsızlığı Mustafa Kemal Paşa'ya yazdım, mümkün olabilecek şey ancak iki haftaya kadar Azerbaycan'dan gelmekte olan süvari ve piyade alaylarını üç bin mevcutla gönderebilmek olduğunu da bildirdim. Ermeni Ordusunu perişan etmeden garbe bir fırka göndermek memleket namına bence bir cinayettir. Ankara bunu takdir mi edemiyor yoksa benim aklımın ermediği başka şeyler mi düşünüyor anlamıyorum. Fakat ben bu cinayeti yaptırmayacağım ve Ermeni harekâtını bitirmeden kuvvetimi dağıtmayacağım, harekâttan sonra ise üç fırkayı derhal külliyetli esliha ve mühimmat ve malzeme ile gönderebilirim. Aksi halde şarktan gidecek fırka şarkın mahvına sebeb olduğu halde garbin halâskârı olamayacaktır. Ve esasen garba gidebilmek için fırkalar şarkta bir zafer havası koklamalıdırlar. Yoksa bugünkü düşük vaziyette bütün efrad silahlarıyla memleketlerine savuşuverirler ki bu bile başlı başına feci bir yara olur... İşte bütün bu hakikatleri bir kaç defalar Mustafa Kemal Paşa'ya yazmış bulunuyorum, o hâlâ fikrinde musır! Bittabi ortada açık bir cinayet gördüğümden ben de musırrım!...

6 Temmuzda cephelerimizde sükûnet var.[185] Garpte İngilizler donanma himayesinde Mudanya ve Gemlik'i işgal etmişler.

7 Temmuzda Kars Kalesi kumandanı Frik imzalı 6 Temmuz tarihli bir mektup geldi: (Yüz elli kişilik eski Çar ordusu heyetinden aileleriyle Kars civarında kalmışlar, sefalet çekiyorlarmış, Gürcüler yol vermiyormuş, Acara yolu da muharebe dolayısıyla kapalı imiş, Erzurum, üzerinden Trabzon'a gitmeleri için müsaade istiyorlar. Oradan cenubî Rusya'ya gideceklermiş!). Şimdiye kadar ne halt etmeye beklemişler. Şüphe yok ki bizim seferberlik ve tahaşşüdümüz hakkında malûmat aldılar, bu vesile ile olup biteni görecek gözleri de kafile arasına sokacaklar. Tabiî müsaade etmedim.

Bugün öğleden sonra ikide Horum mıntıkasına yarım saat şiddetli dolu

185 Bugün Kulp milisleri Hacı Bayram'daki altmış kadar Ermeni müfrezesine baskın yapmışlar. Dokuzunu itlâf etmişler diğerleri kısmen firar etmiş, kısmen Aras'ta boğulmuşlar. Raporu 11 Temmuz'da geldi.

Levent Şahverdi Arşivi

yağdı. Fındıktan büyük. Fırtına, akşama kadar da yağmur! İki bin metreden yüksek olan bu yerlerin Temmuz cilveleri!

7/8'de Ermeniler Düğün Tepe'ye iki hücum yaptılar, tard olundular. Ermeniler bir taraftan Sarıkamış mıntıkasında mektuplarla Kapı karakolundan yarenliklerle dostluk gösteriyorlar, bir taraftan da Bardız-Oltu cephesinde tek durmuyorlar. Herhalde faaliyetlerinden en ziyade memnun olan benim. Bugün de yine dünkü gibi tam ikide dolu, fırtına ve sonra da yağmur! Dünden biraz ehvence.

Yunan mel'unları bugün Bursa'yı işgal etmişler. Demek İngilizler İzmir'de olduğu gibi yer yer memleketimizi Yunanlılara hediye ediyor! Kafkasya'dan Bolşeviklerin gelmesi dolayısıyla çekilmeselerdi, Erzurum ve Trabzon'u da Ermenilere böyle peşkeş çekeceklerine şüphe kalmıyor. Zaten Kars'ı böyle işgal ve Ermenilere teslim etmişlerdi. Kafkasya'dan çekildikten sonra bütün gayretleri müthiş propagandalarla bizi Bolşeviklerle müsademeye teşvik ediyor ve kararlar bana ve Ankara'ya karşı nefret uyandırmaya çalışıyorlar. İşte Ermeni harekâtından evvel garbe bir fırka sevki gafletiyle arzularını tamamen yaptırmaya müsait bir zemin hazırlayabilecektir.

8/9 Ermeniler elli piyade iki Levisle Çambar Dağı'na baskın yapmak istemişlerse de tard olunmuşlardır. Azerbaycan'dan gelen süvari alayı Nahcivan'a gelmiş. Bu alaya bu mıntıkada emniyet caiz değil, hususiyle Kırmızı Ordu'dan da bir müfreze bu mıntıkaya gelince fena bir vaziyet hasıl olabileceğinden bunları Hasankale'ye aldırıyorum. Ben de karargâhımı Hasankale'ye nakledeceğimden orada nezaretim altında bunları talim ve terbiye ve noksanlarını görerek istenirse garbe göndereceğim, aksi halde emrim altında bulunduracağım.[186]

9/10'da heyetimiz motorla Trabzon'dan Tuapse'ye hareket ettiler, 11/12'de oraya varacaklar, kendilerine selâmet diliyorum. Bu yol emin olarak bir kaçtır kuryelerimiz tarafından kat'olunmakta olduğundan, heyetimizin de salimen gideceğine itimadım çok.

10 Temmuz'da karargâhımı Horum'un fırtınalı çadırlı ordugâhından Hasankale'ye kışlaya naklettim. Çadırlarda mütemadî çalışmak pek müşkil. Hele fırtına çıktı mı herkes çadırının direğini yakalamak zaruretinde, ihmal edenin üstünden çadır uçuyor; artık masalar, sandalyeler, kâğıtlar her biri bir tarafa! Kıtaat köylerde, vadilerde, münasip mevzilerde. En yüksek ve fırtınalı yerdeyiz. Vazifenin çokluğu uzun müddet esasen büyük karargâhların behemehal binalardan istifadesini zaruri kılmaktadır. Biz hareket yapacağız diye harb kademesiyle geldik, artık harekât zamanına kadar Hasankale'yi münasip buldum, kıtaat hudut boylarında olduğundan, Erzurum'a avdeti de muvafık bulmuyorum, Erzurum'daki telsizi de Hasankale'ye celbettim.

Bugün aldığımız 5 Temmuz tarihli bir raporda yedi bin kişilik bir kızıl müfrezenin Şusa'dan Gerus'u işgal için hareket ettiği bildiriliyordu. Kızılordu ile Nahcivan müfrezemizin irtibat yapması da bizim için memnuniyeti mucip bir hareketti. Ben bu müfrezenin Nahcivan ve Şahtahtı mıntıkasına

186 Garbe istemediler. Hepsini bir süvari alayı halinde olarak ben cephemde istihdam ettim.

Levent Şahverdi Arşivi

gelmesine çalışıyorum ve orada bizim müfreze ile birlikte Ermenilere taarruz ettirmek istiyorum.[187]

İngilizlerin kâmilen Batum'u tahliye ettikleri haberi geldi. Rawlinson Malta'daki esirlerimizle mübadelesini teklif ediyor. Memnuniyetle kabul ve Ankara'ya yazdım.[188]

11 Temmuz'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiyeye şu malûmatı verdim:

11 Temmuz 1336

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine

Şifre

Kuvâ-yı Milliye'yi lekelemek için Ferit Paşa hükûmetinin Sibirya'da Kolçak ordusu aleyhine Bolşeviklerin tatbik ettikleri bir plânı tatbik etmesi pek muhtemeldir. Bu plân şudur: Muhalif tarafın bazı kurnaz kimseleri Kuvâ-yı Milliye'ye fedakârâne arz-ı hizmet edeceklerini bir çok vaadlerle bildirerek emniyet kazandıktan sonra icraatın daima Kuvâ-yı Milliye'den halkı nefret ettirecek şiddetler, haksızlıklar, zulümler yapmaktadır. Bu adamlar bu fenalıkları yaparken kendilerinin Kuvâ-yı Milliye'nin en sadık adamları olduklarını da her tarafa söylerler. Bu usul İtilâf hükûmetlerince de fırsat elveren yerlerde Bolşevikler aleyhine kullanılmakta ve faydaları görülmektedir.

Karabağ'daki malûm mukabil ihtilâlin de bu tarzda vücude getirildiğini zannediyorum. Ve tamik-i tahkikat ediyorum.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Bugün gelen malûmat: Bu sabah beşte Ermeniler iki bin kişilik bir kuvvetle Vedibasar cephesine taarruz etmişler ve Karalar ve Camkıran köylerini işgal etmişler. Mahallî kuvvetlerle mukabil taarruza geçilecekmiş. Çulfa mıntıkasına bir taarruz olursa üç bin tüfekle mukabele edilebilecek.

Telsiz malûmatından: Kırmızı Ordular Besarabya'ya girdiğinden. Romanya umumî seferberliğe başlamış. 12 Temmuz'da cephemizde Ermeni keşif kolu faaliyeti var. Nahcivan cephesinde Vedi'yi işgal etmişler, 11/12 Temmuz gecesi 35. Alay'dan 36 nefer silâhlarıyla birlikte firar ettikleri haberi geldi. Harekâtın durdurulması feci bir başlangıç gösteriyor. Ermeniler Meydanı boş buldular. Yakında taarruza geçeceğimiz hakkında propaganda yaptırdım. Civar efrada da münasip izin vermek suretiyle firarların önüne geçilmesi ve kıtaatla âmirlerin sıkı temasta bulunmalarını emrettim. Telsiz malûmatından: Lehlilerden 4.000 esir, 19 top alınmış, Lehliler bütün cephede ric'at ediyorlarmış. Bakü'de Taşnak Ermenilerden birkaç kişi idam olunmuş. Bizim ataletimize bedel Bolşevik muvaffakiyatı olsun herkesi sevindiriyor.

13 Temmuz'da Ermenilerin Nahcivan mıntıkasındaki muvaffakiyetleri inkişaf ediyor. Gece yarısı Beyazıt'tan fırka Kumandanı halkın bir müta-

187 Buna muvaffak oldum ve pek faydalı oldu. Tafsilât gelecek.
188 Buna muvaffak olduk. Birçok arkadaşlarımız sefaletten kurtuldu.

Levent Şahverdi Arşivi

reke ile Nahcivan'ı felâketten kurtarmasını teklif ediyor. Milis kuvvetleri dağılmış. 14 ve 15 Temmuz gün ve geceleri bu vaziyetle uğraştık. Ermeniler Sadarak'ı da işgal etmişler, karşılarında bizim ve Azerbaycan'dan gelen zayıf kuvvetlerden başka kimse kalmamış. Ahali kat'iyyen mukabele etmiyormuş. Müdafaa ile mütareke ile nasıl mümkünse oyalayarak Nahcivan'ın kurtarılması ve vakit kazanmalarını bildirdim. Ermeniler kıtaatımız karşısında da tenvirat yapmak, Oltu cephesine 51 top mermisi atmak ve taarruz etmek, Çambar Dağı ve Zakim mıntıkalarına 30-40'ar neferlik kuvvetlerle baskınlar yapmak faaliyetindedirler. Tabii zayiatla püskürtülmüşlerdir. 16 Temmuz'da Kızılorduya mensup bir müfrezenin Karabağ'dan Nahcivan üzerine yürümekte olduğu haberini memnuniyetle aldık. Bu kuvvetin iltihakıyla Nahcivanın Ermeni baltaları altında mahvolmayacağı herkesi sevindirdi.

Moskova telsiz telgrafından da şu malûmat alınmıştı: Çekoslovakya'da Bolşevik hükûmeti teessüs etmiş. Lehistan'da Biyelostok'ta efrad zabitlerini katlederek bolşeviklik ilân etmişler. Kızılordu'ların Loç ve Biyelostok istikametlerine taarruzları devam ediyor. Litvanya ile sulh imzalanmıştır. Moskova telsizinin propaganda maksadıyla bazı havadisler uydurduğunu kabul etmekle beraber iyi ve bizlere ferahlık veren malûmatı alelusul neşrediyordum. Efradın zabitlerini katletmek gibi münasebetsiz propagandaları bittabi mahrem kalıyordu.

Harekâtın tevakkufu dolayısıyla talim ve terbiye ile iştigal ile beraber Erzurum'daki gibi kimsesiz çocukların talim ve terbiyelerine de nezaret mümkün oluyordu Bu cümleden olarak 15 Temmuzda otomobil ile bir saat ve bir çeyrekte Hasankale karargâhımdan Erzurum'a bir gün için gittim. Matbaa ve Baytar Küçük Zabit Mekteplerinin resm-i küşadında ve halk mektebi olan Albayrak Mektebi'nin de tevzii mükâfatında bulundum. Bugün derece-i hararet + 18-20 derece idi.

17 Temmuz'da Bakü'den Talipzade Yusuf Ziya Bey geldi. Bu zat Harb-i Umumide Türk binbaşı rütbesiyle İran'da ittihad-ı İslâm propagandası yapardı ve doğruca Grup Kumandanı Halil Paşa'ya merbuttu. O zaman kendisini Tebriz'de görmüş ve harekâtını tahdid ve tesbit etmiştim.. Bu zat bir kaç ay evvel nezdimde ve Müsavat hükûmeti adamı idi. Şimdi de Bolşevik oluyordu. Kafkas ahvali hakkında malûmat getirmesi için Bakü'ye ben göndermiştim. Vaziyet hakkında hayli malûmat aldım. Bakü'de Türk Komünist Fırkası teşekkül etmiş. Reis: Mustafa Suphi, aza: Asım Halim, Ahmet Yakup, Mehmet Emin imzalarıyla bana bir mektup göndermişler. Metni Ermenistan'da harekete başlandığı, mesai merkezinin Nahcivan olacağıdır. Bugün Ordubad'a da bir Türk Bolşevik heyeti gelmiş ve Nahcivan'a hareket etmişler. İsimleri Salih Zeki ve Nurettin ve Hilmi yoldaşlar imiş... Bu zatların şahsiyetlerini tahkik ettim, bir kısmı memleketimizde mutasarrıflık bile etmiş. Fakat içlerinde Tıbbiye Mektebi'nden tard olunan da var. Bunların hariçte hususiyle ordumuzla temas sahasında bulunmalarını zararlı gördüm. Ankara'ya giderek vaziyeti görmeleri ve hükûmet ve Meclis-i Millimizle temasa gelmeleri, bu suretle zararlı teşebbüslerine mümanaatı muvafık buldum. Esasen benimle de görüşmek arzuları varmış, gelmeleri

Levent Şahverdi Arşivi

hakkında haber gönderdim. Bugün Moskova'da da Üçüncü Beynelmilel Komünizmin ikinci kongresi akdediliyor.

32. Bolşevik fırkası Gerus'a gelmiş, 28. Fırka da geliyormuş. 19 Temmuz'da Tiflis'ten bir telsiz tebliği de aldık: Ermeni Hariciye Nazırı 14 Temmuz tarihiyle yazmış: (Azerbaycan ve Sovyet kıtaatı Karabağ'ı işgal etti. Gerus'a müteveccihen hareket ettiler. Ermenistan tehlikeye giriyor.)

Bekir Sami Bey heyeti 12 Temmuz'da salimen Tuapse'ye çıkmışlar ve 13'de treni mahsusla Moskova'ya hareket etmişler. 19 Temmuzda Moskova'ya varmışlar. Telsiz telgrafla bize bildirdiler.

Moskova telsizi tebliği (20 Temmuz) (18 inci Pozen Fırkasını Vilna garbında bozduk. 31 top, 60 makineli tüfek ve bir çok esir aldık.) Ajans tebliğine nazaran İngilizler Ruslara Lehistan'la sulh etmeleri için şedid nota vermişler, kabul etmezlerse bütün kuvvetleriyle Lehistan'a muavenet edeceklermiş.

21 ve 22 Temmuz tarihlerinde Ermeniler Beyazıt şimalinde ve Kağızman mıntıkasında milislerimize ateş açıyorlar. Bilhassa Kağızman'da iki bin kişilik bir kuvvetleri civardaki Şabanlı ve Ağadeveli köylerini bozmuşlar. 2 şehit, 5 mecruh varmış. Ermenilerden 15 telef, 20 mecruh olmuş... Ermenilerin bu faaliyeti hayret! Bolşeviklerin Karabağ'ı işgallerinden tehlike var diye âleme ilân ederken her tarafta azgınlıktan çekinmiyorlar. 18 Temmuz tarihli Gürcü gazetelerinden şu malûmat alındı:

"Azerbaycan ve Gürcü sulhunu tesbit için bir heyet Tiflis'e gelmiş, ayrıca Ermeni ve Azerbaycan sulhu için de Tiflis'te müzakere olacakmış". Anlaşılıyor ki Bolşevikler seferini ikmale kadar vakit kazanmak için Gürcü ve Ermeni hükûmetlerini oyalıyor.

23 Temmuz Millî Bayramı her tarafta tes'id ettik. Bugün 24 Haziran tarihli *Temps* gazetesinden şu malûmatı aldık: "Lloyd George'un, İngilizler Irak'ta seksen bin kişilik kuvvet tutmaya ve Yunan ordusuyla Türk harekât-ı milliyesini ezmek, teklifi 50 muhalif reye karşı 284 rey ile tasvib olunmuştur." Ermeni harekâtının bir an evvel icrasıyla kuvvetlerin Garp cephesine tahrik edilmesindeki teehhürün birçok yerlerimizin işgal ve mahvına sebeb olacağı sarih idi. Bakalım bilfiil bir darbe yedikten sonra Ankara'daki görüşler düzelecek mi? Ben muhtelif yollardan Halil Paşa'ya şunu yazdım:

23 Temmuz 1336

Yoldaş Halil Paşa'ya

Sevgili Yoldaş

Bakü'ye avdet buyurduğunuz haberi bizi çok memnun etti. Naim Cevat Bey size vaziyetimizi anlatmıştır. Binaenaleyh takdir buyrulur ki gün geçtikçe zavallı vatanımızın hali daima elimdir. Her köy son fişeğini, son dişini, son tırnağını ve son akçesini sarf ediyor. Elde avuçta ne varsa hepsi ikmal-i namus için sarf olunmuştur. Namussuz İngiliz emperyalizmi Yunanı memleketimizin başına musallat etti. Bursa'yı dahi işgal ettiler. Belki de hedefleri can evimiz olan Ankara'dır. Gözlerden yaş değil, bağırlardan kan akıyor. Biz hâlâ garbe yardım edemediğimizden yas tutuyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

Mel'un Taşnaklar vaktiyle kendilerine yaptığımız iyiliğin şükranı olarak bize yol açmıyorlar ve bizimle anlaşmaya da yanaşmıyorlar. Müttefikimiz olan Ruslara karşı bütün kalplerde samimiyet ve hürmet namütenahîdir. İttifakımız ve Rus-Türk kardeşliği artık ebedî olacaktır. Binaenaleyh Sovyetlerin bizden pek ziyade emin olmaları ve düşüncemizin Türk ittihadı değil Rus-Türk ittihadı olduğunu bilmeleri lâzımdır. Garpte İngilizlerle muharip bulunan ordumuza gerek kuvvetimizle ve gerekse şarktan gelecek esliha ve cephanece muavenete mâni olan Taşnaklar emperyalist İngilizlere lâzımı gibi yardım ettiği halde tediplerine neden gidilmiyor? Ermenilerin yolumuzu açmamakta devamları demek Anadolu'yu İngiliz emperyalistlerinin daha çok istilâ etmesi ve Türkiye'nin imhasına yardım demektir. Ordumuz harekete hazırlandığı bir zamanda sizlerden gelen mektuplar üzerine iki aydır intizarda kaldık. Bunun memleketimiz için neye mal olduğunu arz ettim. Binaenaleyh Rus Sovyet hükûmeti bizi artık öz kardeşi gibi tanımalı ve bizim emelimizin ve menfaatimizin Rus-Türk ittifak-ı tammında olduğunu ve Türklerin ahde vefadaki sadakatini de kabul ederek şarkın şimendifer yolunu serbest açmalı ve şarktan sulh ve sükûn tesisi ile garpte ve cenupta İngiliz emperyalistlerine yumruk vurmaya bizi serbest bırakmalıdır. Bunun için Azerbaycan'ın yeni ordusu ile Rus Sovyet kıtaatı ve biz icab ediyorsa derhal harekâta dahi geçmeliyiz. Ermeni Taşnaklar vakit geçiriyor ve daima İngiliz emperyalist hükûmetinden ümitvar bulunuyor. Bu hareketle de bize pek büyük zararlar veriyor. Bu zararların maddî kısımlarını saydım, manevi kısımları da memleketimizde mukabil inkılâpcıları kuvvetlendiriyor, zira İngilizlerin türlü türlü ifsadatıyla halkımız zehirleniyor ve şarktan bir ümit görmemekle bu ifsadat kök salıyor. Şunu da ilâve edeyim ki Ermenilerin karşısında bekleyen ordunun efradının birçoğu garp vilâyetleri halkıdır. Garbın çiğnenmesine karşı burada âtıl kalan bu efradın halet-i ruhiyesini ve bunları nasıl durdurmak mümkündür, tasavvur buyurun.

İşte kardeşim: Harb-i Umumiden zaten zayıf bir halde çıkan milletin bir çok silâh ve cephanesi de elinden alındıktan sonra İngiliz, Fransız ve Yunan kuvvetlerine ve dahilî mukabil inkılâp çetelerine karşı ne büyük fedakârlık yaptığını ben anlattım. Sarf olan her şeyin sonudur. Buna göre siz de uhdenize düşen mesaiden elbette geri kalmazsınız. Biz de artık bir fikr-i istilâ olmadığını ve Rus Sovyetlerine karşı ebedî muhabbetimiz ve kardeşliğimiz olduğunu her yerde ve şeyde göstererek onların bize karşı tereddüdünün tamamıyla izalesini ve Ermeni Taşnaklarının başına bir yumruk indirilmesiyle şark yolunun açılmasını ve Rus Sovyetleri ile doğrudan doğruya irtibatımızı temin buyurursunuz ve bizi vaziyetten sık sık haberdar edersiniz. Beyazıt ve Erzurum'daki telsizimiz ile irtibat için Gerus'a bir telsiz konulması mutlaka telsiz kadar Gerus'un Nahcivan'la telefon ve telgraf irtibatı da elzemdir.

Arz-ı hürmet ile samimî selâm kardeşim.

Kâzım Karabekir

Levent Şahverdi Arşivi

Kızılordu ile temas için Onikinci Fırka Piyade Kumandanı Kaymakam Reşat Bey[189] riyasetinde bir heyet göndermiştim. Bunun verdiği malûmatta "1 ve 3 üncü Kuban alayları 23 Temmuzda Gerus'dan Nahcivan'a hareket etmişler. Ermenilerin Nahcivan havalisine hareket yapmamaları için Kızılordu Kumandanı tarafından bir ültimatom da verilmiş. 22 Temmuzda muhtelit bir heyet münâzaaun fih mesail-i hal için Nahcivan'a hareket etmiş." Bu Nahcivan havalisi kâmilen Azeri Türktür. Harb-i Umumi'de mükerreren yazdığıma rağmen Karabağ hareketi yapılmadığından Azerbaycan'la arasında bir Ermeni mıntıkası bırakıldı. Bizimle de arada İran hükûmeti var. Gerçi orada Harb-i Umumi'de bir milis alayı teşkil etmiş ve bu sefer de bir kaç zabit ve küçük zabitle takviye etmiş isem de Türk heyetine karşı entrikalar neticesinde soğuk tavırlar dolayısıyla kuvvetli Ermeni kıtaatı karşısında o mıntıkayı korumak için Onbirinci Fırka Erkân-ı harbiye Reisi Veysel Bey kumandasında zayıf mevcutlu üç tabur ve bir batarya kuvvetinde bir müfreze göndermiştim. Kızıl kuvvetlerin de vüruduyla Ermeni harekâtı geriye atılacaksa da Bolşeviklerin kıtaatımızla teması, halkın her an mütebeddil his ve hareketleri dolayısıyla cereyanı yakından görmek ve ona nazaran icabeden tedbirleri yapmak için Reşat Bey heyetini göndermiştim. Bu heyete nefer kıyafetinde zabitler de terfik etmiştim. Bolşeviklerin efradımızla temas ve musahabelerine ilk andan itibaren hâkim olmak basiretti. Kızıl kuvvetlerin vürudu haberi üzerine Nahcivan milisleri de canlanmış ve 600 mevcutlarıyla Şahtahtı'ndaki müfrezemize iltihak etmişlerdir. Fakat 24 Temmuz'da Ermeniler bir zırhlı tren ve bir batarya himayesi ile yaptıkları taarruzda milisler sağ cenahtaki mevzileri terkle kaçmışlar, sağ cenahtaki bölüğümüzün gerisine Ermenilerin sarktığını görünce Veysel Bey de gece ric'at emrini vermiş. Müfrezemiz kâmilen Aras nehrinin garbine yani İran arazisine çekilmiş. (Esasen Beyazıt'tan Şahtahtı'ya" gitmek için de buradan geçmiştir.) Ermeni kıtaatını oyalamakla beraber Kızılordu müfrezesinin serian Nahcivan'a celbi ile katliama maruz kalmamalarını Nahcivanlılara ve müfrezemizin şimendifer hattı Aras kıyısından geçtiğinden hat boyunca Ermenilerin hareketine mümanaatlerini bildirdim. Temmuz'un 28'inde bir Kızıl müfreze Nahcivan'a geldi. Kuvvetleri 850 süvari, dört dağ topu, 30 makineli tüfek Lewis den mürekkep Birinci Kafkas Süvari Alayı Liva kumandanı Parhof kumandasında. İkinci alay da Angelaot'tan geliyormuş. Artık Nahcivan'ın bedbaht halkı Ermeni katliamından kurtulmuştu. 29 da Şahtahtı'nın tahliyesiyle murahhaslarının Nahcivan'a gönderilmesi için Kızıl müfreze kumandanlığından Ermeni müfrezesine tebliğ olunmuş, akşam beş sonrada kırmızı bayraklı bir tren Şahtahtı'dan Nahcivan'a geçmiştir. Bu akşam Halil Paşa da iki yüz süvari ile Nahcivan'a gelmiştir. Halil Paşa Şahtahtı müfrezemizin hemen Nahcivan'a gönderilmesini zira Ermenilerle yapılan mütarekenin 31 Temmuz öğle vakti biteceğini bildirdi. Derhal müfrezeyi Nahcivan'a tahrik ettim. Kızıl müfrezenin iltihakıyla artık Veysel Bey Ermenilere karşı mukabil taarruza geçebilecekti. Bu müfrezenin Nahcivan'da Bolşevik müfrezesile temasından

189 Afyonkarahisar taarruzunda müteessiren intihar eden zattır.

Levent Şahverdi Arşivi

korkanlar çoktu. Beyazıt'tan Fırka kumandanı Cavit Bey de "Kendi elimizle ateşe atılıyoruz" diye yazıyordu. Bilhassa Erzurum zenginleri Bolşevikler geliyor diye işittikçe pek büyük endişeye düşüyorlardı. Bolşevikler hakkında o kadar fena şayialar yayılmıştı ki bunların geçtiği yerde her şeyin yanıp kül olacağı kanaati kökleşiyordu. İçinde bulunduğumuz vahim vaziyetin akibeti bile unutulmuştu. Hemen bütün muhitimde dahi bu münakaşa ve kanaatler karşısında ben büsbütün başka düşünüyor, mütemadiyen her tarafı teskin ve iknaa çalışıyordum. Ve idrâk sahibi olanları da şöyle ikna etmiştim: "İşte Nahcivana Kızıllara temasa bir müfreze gönderdim, göreceksiniz ki efradımız Bolşeviklerle temastan sonra kendi din ve an'anelerine daha ziyade sadık olacaklar ve zabitlerine itaatten kat'iyyen ayrılmayacaklardır. Ayrıca kuvvetli ve şuurlu bir heyetimiz de orada mütemadi tarassut ve tatkikatta bulunuyor. Vaziyetten günü gününe haber alıyorum. Bolşevik kıtaatıyla temasımız elzemdir. Para, cephane, bilhassa garp ordusuna her nevi silâh ancak Rusya'dan alınabilecektir. Bolşevikler aleyhinde olan propagandalara kapılırsak bir kaç ay sonra parasızlıktan ordular inhilâl edebilecek ve Ermeni-Yunan ordusu bile Anadolu'da Türklüğü bozabilecektir. Bolşevikliğe ne askerimiz, ne de halkımız rağbet etmeyecektir. Buna karşı en mühim silâh da dinî hislerin halkımızdaki kuvvetidir." Mütemadiyen bu tarzda yazılar, sohbetler, beyanat ile beraber Türk Komünist Fırkasının mıntıkamda haberim olmadan herhangi bir teşebbüsüne de fevkalâde kulak veriyordum. Hayatımda en müşkil ve en buhranlı bir zamanlara girmiştim. Nahcivan'daki kıtaatımızın teması tahminim vechile çıktı. Gerçi Bolşevik efradı sırmalı apoletlere düşman olduğunu işiten zabitlerimiz apoletleri daha evvel çıkarmışlarsa da kıtaat pek muntazam ve samimî karşılaşmışlar ve iki müttefik ordu parçaları gibi hareket etmişlerdir. Bolşevik efradının bazı dini ve ictimai hareketlerini zabitlerimiz ve heyetimiz, ihtarım vechile, efrada lâzımı gibi göstermişler ve tesadüfen kadınlar hamamına girmek isteyen Bolşevik neferlerini de bizim neferlerimiz görmüş ve men etmişler, bu suretle kat'iyen efradımız bozulmak şöyle dursun daha dindar ve daha muti olmuştur. Apolet mes'elesini de ben bütün ordumda kollara işleme işaret takmak suretiyle toptan hallettim ve Ankara'ya da bildirdim.[190]

Bu işler olurken "İstanbul'dan gelen bazı casusların Erkân-ı harbiyenin mahrem muhitine kadar sokulabileceğini, bunun için gelen zabitlerin bile mazi ve hallerinde en ufak bir şüphe varsa kuvve-i umumiye vesair mühim mevâddın gizlenmesi ve bu gibilerin fenalık yapamayacak muhitlere ulaştırılmasını"[191] Erkân-ı Harbiye-i Umumiyeden ve "Van ve Bitlis gibi nüfusu pek azalmış ve köy gibi kalmış vilâyetlerde mektep bile yok iken Maarif Müdürü, Polis Müdürü ve diğer vilâyetlerdeki diğer teşkilâtın aynı tutulması beyhude israf olduğunu ve memurların muntazam maaş alamamalarını da mucip olduğunu, bu gibi memurların zengin vilâyetlere gönderilerek memurların azaltılmasını" Dâhiliye Vekâletinden rica ettiğim gibi Büyük Millet Meclisi Riyasetine de şu şifreyi yazdım:

190 Eski Osmanlı ordusunun apoletlerinin bu yeni tarz-ı bu suretle vücut buldu.

191 Bu gibileri veya itaatte kusuru olanlar için en iyi yer, şark cephesidir dediler ve gönderdiler.

Levent Şahverdi Arşivi

Şifre: 335

Karargâh 27 Temmuz 1336

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Düvel-i İtilâfiyenin İstanbul hükûmetine imza ettirmek üzere verdiği ve sureti İstanbul gazetelerinde mütercem muahedeye hâkim olan ruh-ı ihanetkârîyi tetkik edip satırlar arasından çıkarılabilecek ancak miktarı pek mahdut mukadderatımızdır. Hâlbuki İngiliz muharriklerinin bu noktaları gizleyerek saf ve cahil halk arasında işbu muahede üzerinde azim ve irade-i milliyeyi kıracak bir çok propaganda yapmaktan geri kalmadıkları şüphesizdir. Bunun önüne geçebilmek için oraca muahedenin nikat-ı mühimmesinin büyük harflerle yazılarak ve icab eden yerlere ayrıca meşruhat vermek ve hâkim ruh ve maksadı açıkça izah eden başına bir mukaddeme ilâvesiyle kitap halinde birçok nüsha tab ve tevziini münasip görmekte olduğum maruzdur.

Kâzım Karabekir

Ankara'da ne cihet-i askeriye ve ne de mülkiye halkı ve orduyu zararlı propagandalardan korumak ve taze fikirler yaymak için çalışmıyorlardı. Mıntıkamda tatbik ettiğim usulü şöyle teklif ettim:

Şifre 372

31 Temmuz 1336

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine

İstanbul'dan gelen muhteviyatı zararlı olmayan gazetelerden bilhassa *Sebilü'r-reşat* gibi dinî gazetelerin arasına şapirografla İngiliz mezaliminden ve hilâfetin imha edildiğinden bahseden birkaç satır yazmak ve bu suretle İstanbul'daki iyi adamların kaçamak tarzında yazılar yazdığını halka anlatmak pek faydalıdır, arz ederim.

Kâzım Karabekir

Bugünlerde Ermeniler Oltu cephesinde faaliyette oldukları gibi Gürcüler de Artvin'e iki yüz nefer göndermişler ve hudut karakollarını işgal etmişlerdir. Gürcülerin hududu tecavüz ettikleri hakkında bazı telâşlar da gösterenler oldu ise de başka faaliyetleri görülmedi. 29 Temmuz'da otomobil ile erkân-ı harplerimle Zivin'e gittim ve dört saat atla Altınbulak sırtlarında dolaştım ve tarassut yaptım. Cephemizde hiç bir tahavvül yoktu.

31 Temmuz'da Azerbaycan Tatarski alayının bir bölüğü (4 zabit, 45 nefer) karargâhımın bulunduğu Hasankale'ye geldi. Piyade bölüğü de Horasan'a gelmiş. Bunlara Türk âmirler vererek Ermeni harekâtında istifade edebileceğim. Atları ve silâhları ve efradı iyi.

Levent Şahverdi Arşivi

Şimali Kafkasya'dan Gelen Aziz ve İsmail Hakkı Beylerin Getirdiği Malumat

Şimalî Kafkasya'dan gelen zatların Trabzon'dan verdikleri malûmat şudur:

Trabzon
29/30 - 7 - 1336
31 - 7 - 1336 Saat: 3,30

Şark Cephesi Kumandanlığına

1 — Kafkasya'dan avdet eden erkân-ı-harb Binbaşı İsmail Hakkı ve Aziz Beyler tarafından taraf-ı samilerine arz edilmek üzere verilen rapor ber vech-i zir maruzdur. Hürriyet ve istiklâline meftuniyeti ve bu uğurda asırlardan beri ibraz eylediği fedakârlıkları malûm olan şimalî Kafkasya'ya Rusya'nın ihtilâl ve inhilâlinden istifade ile ve hükûmet-i Osmaniyenin müzaheret-i maddiye ve maneviyesi ile 11 Mayıs 1918 senesi istiklâliyetini ilân ve hükûmet-i Osmaniye ile bir mukarenet ahitnamesi dahi akdetmiş ise de İngilizler tarafından teşkil olunan Denikin ordusu şimalî Kafkas hükûmetini cebren dağıtmış idi. Bunun üzerine şimalî Kafkas milleti Denikin ordusuna ilânı harb ederek yirmi bin kişilik nüfusu zayi etmek suretiyle idame ettirdi. Muannidane muharebat ve Bolşeviklerin muvaffakiyâtı neticesinde Denikin kuvveti ortadan silindi. Denikin ile muhaberesi sırasında şimalî Kafkasya müdafaa-i milliye heyetinin gönderdiği murahhasların ricası üzerine Harbiye Nazırı Cemal ve Fevzi Paşalar Hazeratının ve zat-ı devletlerinin muvafakat ve muavenetleriyle şimalî Kafkas Cemiyeti tarafından şimalî Kafkas'a bir heyet-i siyasiye ve askeriye gönderilmiş idi. Biz de bu heyet meyanında idik. Şimalî Kafkasya'daki mesaimizin esası şimalî Kafkasya'nın istiklâliyetini temin ve bu istiklâliyeti hükûmet-i Osmaniyemizin menafii ile telif etmek idi. Bunun için Bolşevik kuvvetleri ile teşrik-i mesai eylemek icab ediyordu. Fakat şimalî Kafkasya'nın istiklâliyetini tasdik ve temin edeceklerine daima Bolşeviklerin tahriren vaki olan mevaidlerine rağmen bu istiklâliyeti tanımadılar. Uğradığı büyük zayiatın semeresini göremeyen şimalî Kafkas akvamında, bunun üzerine pek kuvvetli bir infial başladı. Gerek bunu göstermek ve gerekse hakkını istemek üzere şimalî Kafkas milleti Çeçenistan'da 6 Mayıs 1920 ictimaını akd ve istiklâliyetlerini istihsal edinceye kadar son ferdlerine kadar öleceklerini Bolşevik kuvâ-yı askeriyesi ve memurlarının huzurunda yemin ve bir Meclis-i Milli teşkil ettiler. Bu ictima akabinde Bolşeviklere bir nota verildiği gibi Bolşeviklere karşı kanlı bir mücadele açılması ihtimali yüz göstermiş ise de Devlet-i Osmaniye'nin vaziyeti ve Bolşeviklerle olan münasebâtını bildiğimizden galeyan-ı umumiyi muvakkaten teskine muvaffak olduk. Ve bunun üzerine Kafkasya'nın tekâlif ve efkârını zat-ı devletlerine arz eyledik ve bu babdaki mütalaatı devletlerini anlamak

Levent Şahverdi Arşivi

üzere Meclis-i Millî tarafından murahhas olarak gönderildik. Tiflis'e Haziran bidayetinde muvasalat ettik. Tiflis'te düvel-i itilâfiyenin pek ağır olan şerâit-i sulhiyesini öğrenmemiz üzerine Türkiye ile Bolşevikler arasında bir ittifak-ı siyasî akdinin pek büyük bir ehemmiyet ve zaruret kesbettiğine ve şimalî Kafkasya akvamının alacağı vaz' ve tavrın bu münasebat üzerine müsbet veya menfi büyük bir tesir yapacağına kani olduk. Fakat Gürcistan hükûmetinin ika eylediği müşkilât ve mümanaatlar Tiflis'te takriben iki ay kalmamızı intac etti ve 27 Temmuz'da Trabzon'a geldik. Gerek müşahedat ve mesmuatımızı ve gerekse şimalî Kafkas milletinin âmâl ve makasidini zat-ı devletlerine arz etmeyi tarafeynin menafi-i mütekabilesi namına pek mühim görüyoruz. Fakat uzun müddet Gürcistan'da kalmak mecburiyeti bütün vesaitimizin sarfını mucib oldu. Ehemmiyeti maruza zat-ı devletlerince tasdik buyurulduğu takdirde bu babda icabeden para ve vesaiti nakliyenin lütfen temin ve hareketimizin serian emir ve iş'arı müsterhamdır.

İmza: Aziz, İsmail Hakkı

Büyük Millet Meclisi Riyasetine ve Şark Cephesi Kumandanlığına arz edilmiştir.

3 üncü Fırka Kumandanı *Rüştü*

Bu efendilere şu sualleri sordum, heyeti gönderen Büyük Millet Meclisi Riyasetine de şunu yazdım:

Karargâh: 31/7/1336

Fırka 3 Kumandanlığına

Şimalî Kafkas'tan gelen İsmail Hakkı ve Aziz Beylerden aşağıdaki maddelerin sorulması ve cevaplarının hemen bildirilmesi.

1 — Şimalî Kafkas'tan çıktıkları zaman memleket ve idaresi ne halde idi. Hükûmet yerliler elinde mi idi. Ruslar mı idare-i hükûmet ediyorlardı.

2 — Rusların tarz-ı hareketlerinden Dağıstan şekl-i idaresi hakkında ne düşündükleri anlaşılıyordu. Buna dair ne gibi beyanat ve icraatta bulundular.

3 — Şimalî Kafkas'ta Bolşevik prensipleri ne suretle telakki olundu Halk ile asilzadeler arasında ittihad-ı efkâr var mıydı? Yoksa sınıf farkı şekl-i idareye ve telakkiye müessir midir?

4 — Dağıstan Meclis-i Millisi ne suretle teşekkül etmiştir ve azası hangi sınıflardandır. Celâl Korkmazof meclis azasından mıdır?

5 — Dağıstan ordusu var mıdır, kuvveti nedir, halen ne vazife yapıyor ve nerededir.

Kâzım Karabekir

Levent Şahverdi Arşivi

Şifre: 366

Karargâh: 31/7/1336

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Şimalî Kafkasya'dan hareketle 27 Temmuzda Trabzon'a gelen Aziz ve İsmail Hakkı Beylerin zatı sâmilerine yazdığı raporun bir suretini aldım. Suret-i umumiyede şimalî Kafkasın Türkiye menafiini düşünerek hareketi vaziyetimize pek faideli olmuştur. Dağıstan'ın istiklâli şüphesiz bizce de pek ziyade arzu olunur ve şimalî Kafkasyalıların fedakârlığına lâyık bir mükâfattır. Bunu Rus Sovyet hükûmetinin de takdir edeceği memuldur. Ancak, mezkûr raporda Bolşeviklerin tahriri vaadlerine rağmen bu istiklâli tanımadıkları bildirilmektedir. Bu hususun telakki ve tezekküründe en mühim gördüğüm madde bu istiklâlin bizzat şimalî Kafkas milleti tarafından vech-i telâkkisidir. Dağıstan zabitanıyla asilzadelerinin ve Dağıstan'da bulunan Türk zabitan ve memurininin Dağıstan istiklâlini tarz-ı telâkkileri hakiki halkın telâkkisinden farklı olabilir.

Ekseriyeti Çar hükûmetinin yetiştirmesi olan asilzadelerle milliyet hissi pek kuvvetli olan Türk zabitanının murad ettikleri istiklâl, tabiatıyla emperyalist bir istiklâle daha meyyaldir. Bugün şimalî Kafkasya'da idare hemen tamamen yerli müslüman halk elinde ise, millet bu tarz-ı idareyi istiklâline mugayir görmez. Halbuki bu şekl-i idarenin kendilerine vazife ve mevki vermediğini gören asilzade sınıfı, vaziyetten muğber olarak bu hali Dağıstan'ın istiklâli Bolşevikler tarafından tanınmadığı suretinde his ve telâkki edilebilir. Bu sebeble şimalî Kafkas vaziyeti hakkında kati karar vermek için evvel emirde Dağıstan'ın bugünkü hal ve idaresini ve buna bilfiil Bolşevik Rusların ne derece hâkim ve nafiz ve müessir olduklarını ve mahallî idareye derece-i müdahaleleri ile eski Rusluk fikrile şimalî Kafkasya'yı Moskova'ya merbut bir Cumhuriyet halinde bırakmak en ziyade korktukları islâm ve Türk birliği cereyanını kırmak hususundaki maksatlarını iyice tahkik etmek iktiza eder.

Bu hususlar hakkındaki fikirlerini ve malûmatlarını İsmail Hakkı ve Aziz Beylerden sordum. Verecekleri cevaba göre mütalaatımı ayrıca arz edeceğim.

Kâzım Karabekir

Kafkasya ahvali ve Bolşeviklerin icraatı hakkında mühim diğer malûmat olan İsmail Hakkı ve Aziz Beylerin cevabı şudur:

Trabzon: 3/8/1336

Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerinin Suallerine Cevaptır:

1 — 1336 senesi Mart bidayetlerinde şimalî Kafkasya'ya girdiğimiz zaman Dağıstan'da Müdafaa-i Milliye Heyeti ile Çeçenistan'da... Hayri, Hacı... vardı. İkisi de şimalî Kafkasya istiklâliyetine darbe indirerek

Levent Şahverdi Arşivi

Denikin ordusu aleyhine muharebe ediyorlardı. Dağıstan'da 7 Mart 1336'da yerli Bolşevikler aleyhinde nâbehengâm vukua getirilen vekayi ve bazı zabitanımızın su-i ahvali ve harekâtı bu müdafaa-i milliye heyetinin Rus Bolşevikleri tarafına temayül etmesini intac etti ve bu hal efkâr-ı umumiyeyi orada bulunmuş olan Osmanlı zabitanı aleyhine sevketti. Osmanlı zabitanı Bolşeviklerce mücrim ve gayr-ı mutemet oldu. Binaenaleyh millet Bolşeviklere teveccüh etti. Bolşevikler de bu vaziyetten bilistifade bütün idare ve hâkimiyeti ele aldı. Gerçi müdafaa-i milliye yerine teşkil edilen ihtilâl komitesi islâmlardan mürekkepti, fakat bu komite ahaliye karşı bir perde olup hakikati halde Rusların evamir ve nevahisine birer alet idi. Bu ihtilâl komitesinin reisi Celâl Korkmazof'tur. Terek'te Bolşevikler daha müteennıyane harekete mecbur oldular. Dağıstan'da Bolşeviklerin şimalî Kafkas istiklâliyetini tanımamaları ve tedricen memlekette bütün anasır-ı hayatiye ve istiklâliyetine dokunmaya başlaması umum şimalî Kafkasya'da bir galeyan vücuda getirdi bu galeyanın neticesi olarak 6 Mayıs 1336 Çeçenistan'da emsâli nâmesbuk büyük bir ictima akdedildi. Bolşevikler bu ictimai dağıtmak üzere kuvvet sevketmişler ise de hilaf-ı memul gördükleri azmi millî karşısında sükût ve avdete mecbur oldular. Millet bu ictimada Bolşevik kuvvetine hitaben dokuz aydan beri aleyhinde muharebe ettiği Denikin ile şimdi yine istiklâliyetini tanımıyan Bolşevikler arasında hiç bir fark görmediğini söyledi ve neşrettiği beyanname ile bütün şimalî Kafkasya'yı istiklâl bayrağı altında toplamaya davet etti. Bolşeviklere verdikleri nota ise gerek Bolşevik şuabatında tahriren ve Çiçeri'nin şimalî Kafkas ahalisine hitaben şimalî Kafkas istiklâliyetini tanıdığı hakkındaki vaadi tatbik edilmediği takdirde milletin istiklâliyeti için münasip göreceği tarz-ı hareketi ihtiyarda serbest olduğunu bildirdi. Ve müteaddit teşebbüsata rağmen ahaliden silâh alamamıştı.

2 — İşte biz çıktığımız zaman Bolşevikler bazı merakiz-i muayyeneyi işgal etmiş bulunur. Milliyet ve istiklâliyet gibi beyne'l-beşer cari olan anasır-ı farikanın izalesi hakkındaki komünizm prensiplerine istinad ediyorlar. Halbuki diğer taraftan son iki sene zarfında idare ve orduya aldıkları eski zabitan ve memurînin tesiriyle Bolşevik prensiplerinin millileşmeye başladığı hissediliyor. Buna nazaran komünizm nazariyesi arkasında Rus milletinin icra-yı faaliyet ettiğine hükmolunabilir. Programlarında ve beyanat-ı resmilerinde her memleketin kendi mukadderatına kendisi hâkim olacağı tasrih edildiği halde istiklâliyetini isteyen gayr-ı Rus milletlere karşı görülen tarz-ı hareketleri bu hükmü isbat edecek mahiyettedir. Ahalii islâmiyedeki ... dinî ve itikadiyeleri hakkında kastları bilhassa şâyân-ı teemmüldür. Meselâ:

Şimalî Kafkasya'da ve Kırmızı Ordu'ya karşı neşrettikleri 17 Nisan 1920 tarihli beyannamenin "Şimalî Kafkasya akvamında din pek kuvvetlidir. Siz dine dokunmayınız. İnkılâp şimalî Kafkas akvamında da dini kökünden koparacaktır. Şimalî Kafkasya kadınları alışamadığınız bir tarzda yaşıyor. İnkılâp o tarz-ı hayatı da süpürecektir. Lâkin siz bu gibi işlere de karışmayınız" mealindeki maddeleri calib-i dikkattir.

Levent Şahverdi Arşivi

3 — Şimalî Kafkas akvamı yalnız Bolşeviklerin milletlerin kendi mukadderatına hâkim olacağına ve arazi mes'elesine dair olan prensiplerini hüsn-i telâkki etmişti. Halbuki bu mesailde de şimalî Kafkas ile Bolşeviklerin arasında mutabakat hasıl olmamıştır. Çünkü ber vech-i maruz istiklâliyeti tanımıyorlar. Arazi mes'elesine gelince şimalî Kafkas akvamı arasında büyük arazi sahibi hemen yok gibidir. Emlâk-i cesime sahibi olan Rus ve Kazaklardır. Bu arazi ise tamamıyla islâmlardan magsuptur. İslâmlar Bolşeviklerin arazi prensiplerine istinaden kendilerinden magsup arazinin iadesini istiyorlar. Bolşevikler ise buna muvafakat etmiyorlar. Bolşeviklerin tasarruf ve din aleyhindeki propagandalarına tabi olan hemen yok mesabesinde azdır. Şimal Kafkasya'da yalnız Kumuk ve Kabardinlerde bir kaç familya asilzade vardı. Bunlar da Denikin taraftarı olmakla itham edilerek daha evvelden tard edilmişlerdi. Böyleleri de kalmamıştır. Şu halde arazi ve istiklâliyet prensipleri ber vech-i maruz tatbik edilemeyince şimalî Kafkasla Bolşevikler arasında sebebi itilâf tamamıyla kalkmış olur. Şimalî Kafkasya'nın, arz edilen Meclis-i Millinin idaresi tamamıyla Şûrai ve halk idaresidir.

4 — Ayrıca Dağıstan'da Meclis-i Millî yoktur. Umum şimal Kafkas namına teşekkül eden meclis yukarda arz edilmiştir. Celâl Korkmazof bu meclisin aleyhindedir. Çünkü komünisttir. Dağıstan Refkomun inkılâp komitesinin reisidir. Son zamanlarda Korkmazof müstesna olmak üzere inkılâp komitesinden bulunan bütün islâm azasının taht-ı isticvaba alınmak üzere Vladikafkas'a sevkedildiklerini işittik.

5 — Şimalî Kafkasya'da ahali kâmilen müsellahtır. Fakat ordusu yoktur. Rus zabitanı idaresinde arasında bilhassa Dağıstanda bir fırka Bolşevik teşkiline teşebbüs etmişler ise de muvaffak olamamışlardı. Mamafih istiklâl meclisinin hususî teşkilât-ı milliyesi vardır. İlâveten mütalaat-ı âtiyenin arzına lüzum gördük:

1 — Türkiye'nin vaziyet-i hazıra-i elimesi Bolşevikler ile bir ittifak akdini mecburî kılmaktadır. Hâlbuki âmal-i milliyesi tatmin edilemeyen şimalî Kafkasya Azerbaycan'ın ve bilhassa şimalî Kafkasya'nın Bolşevikler aleyhine kıyamı Bolşeviklerin Türkiye'ye vaki olacak muavenet-i fiiliyesini ihlâl edebilir. Buna mukabil âmâl-i milliye ve istiklâliyeleri tatmin edilmiş Azerbaycan ve şimalî Kafkasın mevcudiyeti hem Bolşeviklerin muavenetini teshil ve tezyid eder hem de âlem-i İslâm ile ve bilhassa Kafkas islâm hükûmetlerile revabıt-ı milliye ve diniyelerini kesb-i kuvvet edecek olan Türkiye'ye Bolşeviklerle olan ittifakı daha müsait bir şart dâhilinde akd ve idame edebilir. Meselâ Türkiye'ye taraftar olacak olan Azerbaycan ve şimalî Kafkas hükûmetleri mevcut olsa idi Bolşevikler Batum'u aynı zamanda hem Türkiye'ye hem Gürcistan'a vermek gibi Türkiye'nin mühimsenmediğine delâlet eden muamelede bulunmazlardı. Binaenaleyh şimalî Kafkasya'nın temin-i istiklâliyeti hem Bolşeviklerin hem de Türkiye'nin menafi-i hayatiyesi iktizasındandır. Çünkü istiklâliyeti temin edilecek ve hilâfete fevkalâde merbut olan şimalî Kafkasya'da pek az müddet zarfında teşkil edilmesi mümkün olan kuvvetli bir ordunun

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye ve âlem-i İslama edeceği muaveneti büyük olacaktır. Gerek şu ahval-i maruzayı Moskova'ya gönderilmiş olan heyet-i Osmaniyeye anlatmak ve gerekse şimalî Kafkas işlerini takip etmek üzere şimalî Kafkas namına Moskova'ya bir heyet göndermek istiyoruz. Bu heyetin gönderilmesi hususunda muaveneti nakdiye ve müsaade-i seria istihsaline delâlet buyurulmasını ehemmiyetle arz ve istirham eyleriz.

2 — Bolşeviklerin gerek hali ittifakta bulunsun ve gerekse bulunmasın Bolşevik prensiplerinin Türkiye'ye gireceği muhakkaktır. Bolşevik prensiplerinin akvam-ı cahiliyede pek çok tahribat yaptığı mücerrebdir. Bilhassa Türkiye gibi felâket içerisinde ve düşman karşısında bulunurken ilâveten Bolşevik prensiplerinin tahribatına uğraması tahribata en ziyade memleket heyet-i umumiye ve zabitanın maruz olması elîm neticeler tevlid eder. Binaenaleyh Bolşevik prensiplerini iyi tetkik ve bu fikrin ne tarzda ve nerelerden girmesi lâzım geleceğini tayin ve tesbit etmek Bolşeviklik prensiplerini memleketin vaziyet-i hazıra-i diniye ve ictimaiyesine nazaran tadil ederek kabul eylemek zaruridir. Bunun için en mühim merkez Trabzon'dur. Bolşevik faaliyetini takip ve tetkik işlerini idare etmek üzere bir heyet-i faale-i muktedire-i siyasiyenin Trabzon'da bulundurulmasını katiyen lâzım addediyoruz.

İmza

İsmail Hakkı Aziz

Bu mühim malûmat ve teklifi de Büyük Millet Meclisi Riyasetine bildirdim. Mustafa Kemal Paşa bu efendilerin serian Ankara'ya gönderilmelerini Trabzon vilâyetine ve tarafıma 19'da yazdı. 20'de de bunlar Trabzon'dan İnebolu'ya hareket ettiler.

Şimdiye kadar Bolşeviklerle temas etmek veya etmemek yani dostluk ve düşmanlık cereyanlarına şimdi bir de Türkiye'de Bolşevik tarz-ı idaresi lüzumu daha mühim ve mühlik surette karışmış oluyordu. Ben bu gibi işlerin cephede değil Ankara merkezinde münakaşasına ehemmiyet veririm ve başka bir tarza meydan verilmeyeceğini Bakü'ye da bildirmiştim. Fakat bir taraftan İtilâf devletlerinin ve İstanbul Hükûmeti adamlarının veya muhiplerinin, diğer taraftan da Komünizmin hemen bizi de alt üst edeceğini zanneden hiç tahsil görmemiş zenginlerin dedikoduları maiyet kumandanlarına, zabitana yalan yanlış akisler yapıyordu.

2 Ağustos'ta dün karargâhıma gelen Salih Zeki yoldaşla görüştüm. Memleketimizin ihtilâle tahammülü olmadığını ordu mensubuyla siyasî her hangi bir münakaşa yapmanın felâket olacağını anlattım. Bu zat vaktiyle Zor'da mutasarrıf imiş; yanında Nurettin Yoldaş diye bir arkadaşı da var. Mıntıkam dâhilinde kendilerini yalnız bırakmadım. Görüştüğümüz hususları Ankara'ya şöyle yazdım:

Levent Şahverdi Arşivi

Zata mahsustur.

Hasankale: 3 Ağustos 1336

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Zor mutasarrıfı sabıkı Salih Zeki Yoldaşla görüştüm. 3 Ağustos'ta Erzurum - Sivas tarikiyle Ankara'ya hareket edecek ve mütalaatını zat-ı samilerine bildirecektir.

Beyanatı hulasaten şudur: 1 — Mevcudiyetimizi muhafaza ancak Bolşevik tarz-ı idaresini kabuldedir. Meclis-i Millinin icraatına halel getirmemek şartıyla yapılacak bir esas dâhilinde memleketimiz dahilinde komünist teşkilâtı yapmak ve bu suretle sesimizi ve şeklimizi harice duyurmak ve göstermek. Nihayet münasip bir zamanda dahi Bolşevik tarz-ı idaresini kabul etmek. 2 — Eylülün 1'inde Bakü'de bir Türk Komünist ictimai yapacaklarından bu kongreye aza olmak üzere Anadolu'dan sekiz on murahhas celbetmek. 3 — Anadolu'nun bazı yerlerinde komünist teşkilâtına girmiş kimseler varmış. Erzurum'da dahi kendisi alenî veya hafî teşkilât yapmasına müsaade etmekliğimdir. Bendeniz bunların Meclis-i Millinin haberi olmadan iş görmelerini zararlı gördüğümden evvel emirde Ankara'ya gidip anlaşmalarını daha evvel teklif etmiştim. Onlar da bunu hüsn-i kabul ettiler. Teferruatlı olarak görüşülür. Erzurum'da teşkilâtı şimdilik Ermeniler ile karşı karşıya olduğumuzdan mahzurunu anlattım. Fakat zaten münevver kimseler selâmeti Bolşevik tarz-ı idaresinde bulduğundan kongre için gidebilecek *Albayrak* gazetesi heyetiyle görüşmelerini ve bunu da hafî olarak yapması lüzumunu izah ettim. Esasen selâmetimizin bolşeviklerle ittifakta ve münasip zamanda aynı tarz-ı idareyi memleketimizin hazım ve tahammülüne göre tesiste bulunduğumuzu binaenaleyh her bir hususu hükûmet-i milliyemiz ile birlikte yapmak lüzumunu ve bu suretle tarz-ı idaremizdeki kökünü mülkî ve adlî teşkilâtının bir taraftan Hükûmet vasıtasıyla yeni nazariyeler tarzında tertibi yapılacak, her ıslâhatı kolaylaştırabileceğini anlattım. Bugün topraklarımızı istilâ eden emperyalistlere karşı mukavemet eden Kuvâ-yı Milliye'yi İngilizler Halife kuvveti ile dağıtmak için var kuvvetlerile çalıştığından Rusya'da olduğu gibi gizli teşkilât yapmak, sonra da ihtilâl plânları hazırlamak İngilizlerin ekmeğine yağ sürmek olacağını yani İngilizlerin hilâfet kuvvetinden daha kolay istifade edebileceklerini, binaenaleyh hükûmet-i milliyemizin arzu ve plânıyla ve kemâl-i samimiyetle çalışmak lüzumuna kani oldular. Bendeniz istirham ederim ki Rus Sovyetlerile çalışan bu zatlarla iyice anlaşılarak ve bunlara lâzım gelen mevki-i ihtiram verilerek tab'-ı beşerde meknûz olan hırs ve intikam gibi fena hisler uyandırılmasın ve bu zatlar mefkûrelerini Rus Sovyetlerine istinaden icraat yapacağız diye zavallı vatana bir menhus darbe vurmalarına mahal kalmasın. Aynı zamanda bu zatların şimdilik naçar kuvvetimizden istifade ile münasip bir zamanda iş başına çıkmak gibi emelleri de unutulmasın.

Bekir Sami ve Yusuf Kemal Beyler nezdimde iken istikbalimiz hakkın-

Levent Şahverdi Arşivi

daki münakaşalarda ne Avrupa'nın esasen bir türlü anlaşamadığımız tarz-ı idaresinde ve ne de çoktan modası geçmiş İslâm veya Türk ittihadında bizim için selâmet olmadığını ve mümkün olduğu kadar az zamanda bize kabil-i tatbik bir bolşevik idaresinin kabulü mecburiyetinde olduğumuzu ve bunun da mümkün olduğu kadar gürültüsüzce tesisini müttefikan muvafık bulmuştuk. Bittabi cephelerdeki vazifeler ehvenleşmedikçe fiilî bir teşebbüsün de tehlikeli olacağını da kabul etmiştik. Arz ederim.

Kâzım Karabekir

Türk yoldaşların Ankara'ya gidip komünizm nedir? Kendileri nasıl adamlardır? Esaslıca hükûmet ve Millet Meclisince tanınmaları ve sonra da muvafık görürlerse bazı teşkilât ve kanunlarda tadilât yapılmasını veya bir fırka halinde görünmek haricî siyasetimizde İtilâf Devletlerine müessir olabilecek bir vaziyette bulunduğumuzdan buna teşebbüs edilmesi ve bilhassa millî hareketimizin vech-i muvaffakiyetine göre İtilâf Devletleri ile anlaşmak müyesser olacaksa böyle bir idareye doğru meyledilmesi gibi mes'elelerin Ankara'da günün işleri meyanına girmesini münasip gördüm. Aksi halde ne Ruslardan para ve silâhca muavenet görmek mümkün olacak ve ne de bu gibi adamların küllîyetli para vesair iğfalkâr vasıtalarla hükûmetin haberi olmadan tehlikeli teşebbüslerinden haber alabileceğiz. Mustafa Suphi ve arkadaşları emniyetle memleketimize gelmek için Salih Zeki'nin ne tarzda karşılanacağına intizarda olduklarını zannediyorum. Asıl mühim mes'ele efradın nihayet kışa kadar sabredecekleri, kışın kâmilen firar edecekleri sözleridir. Bunlar efradın zararsız fikir ve münakaşaları. Kıştan evvel behemehal şark mes'elesini halletmek mecburiyetindeyim. Çünkü orduyu beslemek imkân haricinde. Şu halde işin kışa tahammülü olmadığı halde hemfikiriz demek!... Fakat bugünlerde bilhassa Erzurumlulardaki halet-i ruhiyedir. Bizzat Hasankale'deki karargâhımda bir levazım çavuşunun Erzurum'daki ailesine yazdığı ve elden gönderdiği mektup bu tehlikeyi gösterdi. Bu mektubu gönderdiği başka yer halkından olan bir mızıka neferi bana olan hürmeti dolayısıyla "Behemahal Paşa görmelidir, pek mühim şeyler oluyor" diyerek zabitine vermiş. Mektup diyor ki: "Ferit Paşa hükûmeti Erzurum'u kat'iyyen kurtarmıştı. Ermeni hududu belki Erzurum yakınından geçecekti. Fakat şimdi her şey mahvoldu. Erzurum yakında elimizden çıkacaktır. Buna da sebeb kumandanımızın Ermeni hareketini yapmaktaki ısrarıdır. Ben en doğru ağızlardan duydum ki bizim ordu Ermenilerle bile baş edecek kuvvette değildir. Hâlbuki Gürcülerle Ermenilerin ittifakı da düşünülürse felâketimizin ne olacağı kolay anlaşılır. Her şeyi satın ve muhacerete hazır olun!..." Çavuşu bizzat erkân-ı harbiyem muvacehesinde isticvap ettim. Şâyân-ı hayret! Ankara'dan bir kaç ay evvel gelen şifrelerin hâlâ bizzat karargâh erkân-ı harbiye ve zabitanı arasında dahi münakaşasının devamını işitenlerin kıştan evvel behemehal harekâta geçeceğim hakkındaki kararımdan tevahhuşları! Bu münakaşalar halk arasında da hayli ilerlemiş ve benim Ermenilere karşı harekâta geçmekle Erzurum'u tehlikeye koyduğum hakkında câniyâne veya mecnunane dedikodular başlamış. Ben Mustafa Kemal Paşa'yı ve Ankara

Levent Şahverdi Arşivi

Hükûmetini dinlemeyerek onların men'etmesine rağmen Ermeni harekâtına başlamışım, kat'î harekâtı baş etmek mümkün olamayacakmış. Buna karşı bazı mühlik teşebbüslerde düşünülmüş: Erzurum'da bir halk hükûmeti tesisi! Bu hususta Erzurum Müdafaa-i Hukukundaki gençler orduda teşebbüsata da başlamışlar. Nitekim 8 Ağustos'ta yeni Maarif Müdürü Mithat Bey (Albayrak gazetesi sahibi),[192] Darülmuallimin Müdürü Cevat Bey, Kolordu Erkân-ı harbiye Reisi Binbaşı Mustafa Beyler Hasankale'de nezdime geldiler ve halk hükûmeti teşkili zaruretini bilhassa Mithat Bey anlattı. Esasen orduma bu hususta emirler vermiştim. Kendilerine de buna kat'iyyen müsaade etmeyeceğimi ve Ankara'da millî hükûmet kanunlarından hariç her teşebbüsü ezeceğimi anlattım. Erzurum'daki cereyanlardan haber alınca esasen 3 Ağustos'ta maiyet kumandanlarıma şifahen ve tahriren şu emri vermiştim: "Bakü'deki Türk Komünist Fırkasının memleketimiz dâhilinde Millet Meclisi'nin haberi olmadan ufak rütbelilerle veya halk ile teşkilât yaparak icraata kalkışması felâket olur. Bütün kuvvetimizin sarfıyla her şeyin Millet Meclisince yukardan aşağı yapılmasını temin etmek vazifemizdir. Eğer komünizm kabul edilmek lâzımsa bunu ancak Millet Meclisi kabul edebilir. Bir takım talepler ve ihtilâllerle olamaz. Bunu Bakü'ye da bildirdim ve başka türlü bir şey yapmalarına meydan verilmeyeceğini anlattım. Onlar da kabul ve Ankara'ya adam gönderdiler. Mustafa Suphi de Ankara'ya gitmek için Millet Meclisinden müsaade istedi ve kabul olundu. Bununla beraber bazı menfaatperest veya ... Kimselerin habersizce memleketimizde ve bilhassa ordumuzda teşkilâta kalkışmaları muhtemel olup bu da vatanımız için felâketi mucip olacağından pek basiretkâr bulunmaklığımız lâzımdır." Umum kıtaata da atideki tamimi yaparak yapılan propagandalara karşı neferlere kadar ordunun her ferdini âgâh ettim:

Umum Kıtaata Tamim

Karargâh: 4 Ağustos 1336

1 — Şark cephesinde seferber kıtaata hitaben neşrettiğim tamimin sureti âtidedir. Seferber kıtaatta işbu tamimi bütün efrad muvacehesinde zabitan tarafından okunacak ve parça parça izah olunacak ve münderecatı dinleyen efradın birisi tarafından umûma tekrar edilerek anlatılacaktır.

Ayrıca Fırkalarca teksir edilecek suretinin de kıtaata tevzii rica olunur.

2 — 9, 11, 12 inci fıkralara, İstihkâm 15. Tabura, Ağır Topçu 25. Tabura, Tayyare Bölüğü, 15 inci Telgraf Bölüğü, Telsiz Telgraf Bölüğü, Şark Cephesi Karargâh Kumandanlıklarına ve berâ-yı malûmat 15 inci Kolordu Vekâletine, Fırka 3 Kumandanlığına, Azerbaycan Süvari Alay Kumandanlığına.

Kâzım Karabekir

192 Bu *Albayrak* Gazetesi sahibi Mithat Bey Ankara Hükûmetinin emrile Sarıkamış'ta divan-ı harbe verilmiş, Ankara'ya gönderilmiş ve garip bir nasihatle şarka gönderilmiştir. Mecliste hayli münakaşalara da sebeb olmuştur. Sırasında gelecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Fedakâr arkadaşlarım:

Dünyanın bir çok yerlerinde kızgın ve büyük harpler oluyor. Bir taraf, masum ve mazlum milletleri esaret zinciri ile bağlamak, bu milletlerin serveti ile hazineler doldurmak ve yine onları zorla, kahırla kullanarak kendilerine saraylar, saltanatlar kurmak istiyor. Bu tarafın başında İngiltere ile Fransa ve ayarttıklarının içinde de bize en çok zararı dokunan Yunanistan ve Ermenistan vardır. Diğer taraf, zulüm ve esaret altında inleyen milletleri kurtarmak, dünyanın bütün insanlarını bir tutmak ve herkesi kendi yurdunda sulh ve rahat içinde ve insanca yaşatmak istiyor. Bu tarafın başında da Rusya vardır. O Rusya ki; kendisini zulme boğan Moskof Çarlığını yıkmış ve kavuştuğu hürriyeti zulüm altında inleyen insanlara da kazandırmak için bütün istilâcı devletleri kendisine düşman tanımıştır.

Arkadaşlar: Biz dört sene süren Büyük Harp'te mütareke ile durduğumuz zaman, şerefimizin, istiklâlimizin ve hayatımızın muhafazasını şart koşmuştuk. Düşmanlarımız sözlerinde durmadılar. Elimizden silâhlarımızı almak, baştaki büyükleri toplamak velhasıl sevgili memleketimizi yağma etmek, milletimizi diri diri mezara gömmek istediler ve bu isteklerini güçlerinin yettiği ve deniz toplarının yetiştiği topraklarda yapmaya başladılar. Güzel İzmir'imize Yunan'ı çıkarttılar. Adana, Urfa, Antep, Maraş gibi bereketli yerlerimizi Fransızların yardımı ile Ermenilere çiğnettiler, Karadeniz'le Akdeniz'in yolunu birleştiren İstanbul, İngiltere'nin dünyayı kasıp kavurmaktan ve milletleri ezip büzmekten ibaret siyasetinin devam ve muvaffakiyeti için çok mühim bir yerdedir. Zaten İngiltere'nin bütün milletleri birbirine katmasının sebebi de İstanbul'un Boğazlarını almak içindi. İşte bu ehemmiyetinden dolayı bizzat İngiltere de İstanbul'u iki tarafındaki Boğazlarla beraber işgal etti. En mühim ve canlı yerlerimizi böylece tutan düşmanlarımız, artık aziz yurtlarımızı aralarında bölmek ve yaptıklarını muahedename diye bize de tasdik ettirmek üzere Avrupa'nın muhtelif merkezlerinde meclisler kurdular ve memleketimizin hayatı hakkında görüştükleri halde bizi içlerine bile koymadılar. İstediklerini söz söyletmeden kabul ettirebilmek için bizi zayıf düşürmeyi de düşündüler ve bu maksatla yalan havadisler çıkarmaya, milletimizi birbirine katmaya ve memleketimize kundaklar salmaya başladılar. Millet, birliğinden ayrılırsa uğrayacağı akıbeti görmüş, en güzel yurtlarımızın Yunanistan'a, Ermenistan'a çiğnetileceğini anlamış, birliğine daha kat'î ve kahir bir kudreti vermiş, hakikî hürriyet ve sulhu kazanıncaya kadar düşmanlarına karşı koymak için birleşmişti. Milletimizi zulme, esarete ve hattâ neticede mahva çalışan İngiltere ile hempaları ve bizi hayattan, rahattan mahrum eden emelleri Bolşevik Rusların da düşmanı olduğundan bütün islâmlar gibi milletimiz de Bolşeviklere el verdi, İngiltere Bolşevikler ile dost olduğumuzu biliyor ve onlarla birleşince İngiltere ve yardakçılarının bütün ümit ve saltanatlarının mahvolacağını açıkça görüyordu. Bizi Kafkasya tarafından da sıkıştırmak, Bolşeviklerle birleştirmeyip her taraftan büsbütün sarmak istiyorlardı. Bu vazifeyi de Ermenistan'a verdiler. Ermeniler bu vazifeyi aldıklarından itibaren Ruslarla aramızdaki yolları açmamaya, bizi Rusların para, silâh ve cephane gibi yardımlarından mahrum etmeye

Levent Şahverdi Arşivi

ve bir çok müşkilât çıkarmaya başladılar. Bunun üzerine Ankara'daki Büyük Millet Meclisi, dostumuz Rusya Şûra hükûmeti ile birlikte bir hareketle Ermeni Taşnak çetelerini tedip ederek şark yolunu açmak için seferberlik ilân ederek sizleri hududa topladı. Fakat tam bu zamanda, İngilizlerin ve bunların hesabına çalışanların tertibi ile Azerbaycan'da Bolşevikleri müşkilâta sokacak kıyamlar çıktı. Bir taraftan da İtilâfın hilesi uğruna kurban olan Lehistan muharebesi kızıştı. Bolşevikler kuvvetlerinin çoğunu Leh cephesine sevke mecbur oldular. Bolşevik ordusu ile birleşmemiz çıkan kıyamlar yüzünden bir buçuk ay kadar geri kaldı. Fakat artık Azerbaycan'daki işler bitti, her tarafa sükûnet yerleşti. Nihayet Bakü'deki 11. Bolşevik Kırmızı ordusunun fırkaları ileri harekete başlayarak Ermenilerin en çok güvendikleri Zengezor'u işgal ettiler. Buradaki Taşnak Ermenilerden 10.000 silâh toplayarak ve ileri gelenlerini kâmilen yakalayarak Nahcivan hududuna ve 28 Temmuz'da da Nahcivan'a geldiler. Taşnak Ermeni hükûmetinin yirmi günden beri Vedi ve Şahtahtı İslâm mıntıkalarına yaptıkları taarruzları işittiler, ahalinin uğradığı sefalet ve perişanîyi gördüler, nutuklarında pek yakında Taşnak Ermenilerin mahvedilerek senelerdenberi kan ve ateş tufanına boğulan bu masum İslâm diyarlarına artık tamamen sulh ve rahat geleceğini açıkça söylediler. Dostluğumuzu kuvvetleştirerek ordumuza samimî selâmlar gönderdiler. Bu suretle birleşmemiz, göklere yükselen İslâm âlâm ve figânını dindirmek ve yapılan zulüm ve cinayetlere nihayet vermek zamanını çok yakınlaştırdı. Cephemizde bir daha kanlar döktürecek, hanumanlar söndürecek bir tehlike kalmayınca buralarda işlerimiz bitmiş olacaktır. Bu zaman ise pek yakın ve bu aylar içerisindedir. Çünkü İtilâfın son silâhı olan Lehistan can çekişmekte ve her tarafında Sovyet idareleri teessüs etmektedir. Bunun ardından Ermenistan ve Gürcistan mes'elelerinin halli pek kısa sürecektir. Zaten bir kaç aydan beri dâhilî inkılâplar büsbütün başka bir şekil alacak ve artık Taşnak komitacılarının kafaları ezilecektir. İşte şarkın bu yakın neticesi memleketimizin her tarafını birden kurtaracaktır. Vatanı bir çok tehlikelerden kurtaran ve her müşkili Cenâb-ı Hakkın lütuf ve inayetiyle başaran sabır, metanet ve fedakârlıklarımızla yaklaşan kurtuluş neticesini de kazanacağımıza bütün millet emin, ordunun her hareketine köylerinizdeki aileleriniz kâmilen yardımcı ve zahirdir. Vazifelerinizde göstereceğiniz sadakat, vatanınıza besleyeceğiniz rabıta ve muhabbet ile aziz vatanımızın kurtulacağını ve insanî mücahedatımızla bütün mazlum milletlerin de hayat ve hürriyete kavuşacağını tebşir eyler, nurlu gözlerinizden öperim.

Mıntıkanın siyasî entrikaları en ziyade Trabzon'da temerküz ediyordu, orası bizzat uğraşması mümkün olamayacak derecede uzaktı. Bunun için Dahiliye Vekâletine de şunu teklif ettim:[193]

193 Ne yazık ki zamanımda Trabzon'a iyi bir vali gönderilmedi. En mühim zamanlarda kumandanların valilik yapması zarureti görüldü

Levent Şahverdi Arşivi

Şifre: 423 Karargâh: 5 Ağustos 1336

Umuru Dâhiliye Vekâletine

Trabzon vilâyetinde Bolşeviklerin pek sıkı teması olacaktır. Her halde siyasî entrikalardan anlayabilecek ve Meclis-i Millinin arzusu hilâfında münasebetsizlikleri görüp tedbir yapabilecek bir heyetin Trabzon'da bulunması pek lâzımdır. Vali Vekili Miralay Rüştü Bey'in askerî işleri pek çok olduğu gibi siyasî işleri de lâzımı gibi kavrayamaz. Bunun için gayet akıllı ve becerikli bir valinin Trabzon'a gönderilmesini istirham ederim.

Kâzım Karabekir

Yeni Dünya gazetesinden anladık ki: İttihadcı rüesadan Cemal Paşa, Bahattin Şakir Bey, Polis Müdürü Bedri Beyler Bakü'ye gelmişler. Bu tehlikeli bir zamanda bunların da kendi hesaplarına çalıştıkları haberleri insanı yeis-lendiriyordu.

5 Ağustos 9.15 sonra Beyazıt'tan telefonla Halil Paşa'nın âtideki beyanatı geldi, aynen Ankara'ya bildirdim.

5/8/1336 Saat 9,15 sonra alınmıştır.

Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine
(Bir sureti Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine)

Moskova'dan hareketimden evvel telsizle varid olan bir haberde Türkiye'nin Fransa ile mütareke yaptığı bildiriliyordu. Bu haber üzerine Moskova Sovyeti biraz telâş gösterdi. Çiçerin'e verdiğim izahatta bu mütarekenin Fransızlar ile akdi muhakkak, İngiltere'yi tek bırakmak için lehimize bir hâdise olduğunu söyledim. İngiltere bize müsait şerâitle anlaşmak arzusunu gösterirse bunu Millet Meclisiniz ne kararla mukabele edeceği sualine karşı tahminimce böyle bir teklifi İngiltere'den beklemek nâbemahal olduğunu, İngiltere'nin Yunan ordusuna istinaden bizleri kahren kendi kararına vaz'etmek fikri sabitinde olduğu ve farz-ı muhal olarak İngiltere'nin böyle bir teklifi bizleri uyutmak ve böyle anlaşmalara girişerek bizi Sovyet nazarında gayesi mahdud politikacılar şeklinde gösterdikten sonra tekrar imhamıza teşebbüsü muhakkak olduğunu ve rüesâ-yı inkılâbımız olan Mustafa Kemal Paşa'nın ve Büyük Millet Meclisine dahil olan rüfekanın takdir edeceklerini ilâve ettim. Yine muhali, vaki farz ile İngiltere ile mücadele imkânı kalmayarak anlaşma devri başladığı anda rüesâ-yı inkılâbın tebdil-i meslek etmeyecek sabit karakterlerinden nihayet iş başından çekilmek suretiyle Sovyet aleyhine dönmeyeceklerini temin ettim. İngilizlerin parası Yunanlıların kuvveti taraftımızdan muvazeneyi temin edecek ve muavenet tesri edilmezse Sultana taraftar mürteciler, teceddütten korkan hacılar, hocalar nihayet imdatsız kalarak yeise düşecek olan halkı ehemmiyetle düşünerek her ne yapılacaksa tesiri mev'ut her şeyin ifa edileceğini tekrar vaad ile Türkiye müdirânını Moskova efkârından tenvir etmek üzere serian Ankara'ya kadar seyahatimin müfid olabile-

Levent Şahverdi Arşivi

ceğini söylemekliğim itimadlarını takviye etti ve yola çıktım. Gelecek seferin benimle hareketi yola konulacak eşyanın sevkini tehir etmemek üzere iki hafta kadar gecikecektir. Benimle sefaretin ilk kademesi olarak sefaret başkâtibiyle iki müslüman Kızılordu erkân-ı harp zabiti ve Ankara'dan deniz üzerinden doğruca Moskova muhaberesini temin edecek bir telsiz telgraf istasyonu ve Büyük Millet Meclisi emrine otomobil ile kabil-i nakil olmak üzere beş yüz kilo sıkletinde ve altı sandık derununda bir miktar altın para ve yirmi kadar muhafız askerle yola çıktık. Esasen Moskova'da güya tevkif ve idam edilmem hakkında Kafkas'ta işaa edilen havadis samimiyetle merbut olan halkı nevmid etmek suretiyle irticai teşebbüslerin takviye etmekte olduğunu da söylediler ki Kafkas'a avdetin tesrii bu gibi şayiatı tekzib için de lâzım idi. Ben Moskova'da iken Gürcülerin bilâhare Ermenilerin sulh yapmak üzere birer heyetleri geldiler. Gürcülerle yapılan musalâhada Batum'dan İngilizleri tardetmek şartıyla Batum'un Gürcistan'a aidiyeti ve Gürcistan'ın mevcudiyeti tanınacaktı. Ahalisi Gürcistan'dan memnun olmayan rüesâ-yı âm ile Osmanlılığa meyil ve rabıtasını izhar etmiş bir yerin ne hak ve selâhiyetle Sovyetce gayr-ı Bolşevik bir idareye verebileceğini itirazen söyledim. Cevaben Karahan yani Hariciye Müsteşarı haklı olduğumu, bunun sırf menşevikleri İngilizler aleyhine sevk için bir tedbir-i siyasi olduğu ve esasen gittikçe kuvvet bulan partinin çok geçmeden Gürcistan'ı Sovyet şekle sokacağını, bu zamanda bu gibi muahedenin hükümsüz kalacağını söyledi. Ermenistan'la olan muahede henüz bitmemekle beraber yine aslında Taşnakları muvakkaten tanımak suretiyle İngilizlerden ayırmak, Ermenilere millî idealleri hususunda yardım edileceğinden Türkiye Ermenistan'ı için Türkler nezdinde teşebbüsatta bulunacağından vesaireden bahistir ki bi'n-netice bu da Sovyetistleri Ermenistan denilen yerlerde Sovyet idaresi teşekkül edinceye kadar aldatmak içindir.

Kızılordu'nun Azerbaycan'a geçerek Ermenistan ve Gürcistan aleyhine kat'î hareketler yapacağı sırada başlayan Lehistan taarruzu Onuncu Orduyu o cihete sevke mecbur etti. Tek kalan Onbirinci ordunun maatteessüf Karabağ ve Gence cihetlerinde manasız İslâm taarruzuna maruz kalması gerek Gürcistan ve bilhassa Ermenistan için temdid-i hayatı bâis esbabı teşkil etti. Azerbaycan'da vaziyet tabiî bir şekle girmiş Rusya ile hattâ federatif olmaya dahi mecbur olmayan Azerbaycan Sovyet Sosyalist hükûmeti oldukça serbest olarak işlemeye başlamıştır. Ermenistan'ın İslâmlara karşı vahşiyane hareketi ve Kızılorduya karşı küstahane bazı tecavüzleri ümid olunur ki İtilâf'a en az müsait Taşnak hükûmeti aleyhine Sovyet Rusyasınca kariben şiddetli mukarrerat ittihazını mucip olur. Ermeni Komünist Partisi'nin Ermenistan'da Sovyet ilânı için halk arasındaki propagandası da ayrıca bir şeydir. Ermenilerin bize gelecek mühimmat için şimendifer yolunu açmamaları elbette pek acıdır. Onbirinci Ordu Komiserinin şimendifer yoluyla her türlü sevkiyata Ermenistanca muvafakat edilmesi için Nahcivan ve Ordubad mıntıkalarının bu hükûmete verilmesi teklifine Rusya'nın bizlere yardımı yarım milyon Müslüman halkın vahşî Taşnak çeteleri tarafından katliamı mukabil olacağına bunun da pek pahalı bir muavenet olacağını ve bu tarzdaki muavenetin kıymeti kalmayacağını gözü doymaz Taşnaklara yer vermekten ise şiddet ibrazı

Levent Şahverdi Arşivi

eslem tarik olduğunu şimendifer yolu açılıncaya kadar Yavlah-Şuşa-Gerus-Nahcivan üzerinden başlayacak sevkiyatla iktifa zarurî olacağını söylediğim zaman komiser derhal teklif-i vakide hata edildiğini, bunu tashihe çalışacağını ve sevkiyata Nahcivan yoluyla mübaşeret olunacağını söyledi ki bu suretle Ermenilerin son zamanda Nahcivan üzerine başlayan taarruzlarının komiserin teklifiyle biraz münasebettâr düşmesi dikkatimi celbetti. Siyasette pek basit olan Taşnaklar aleyhinde harb ihzarı için bittabi her vesileden istifade etmekteyim. Türkiye'ye geçmek ısrarına mukabil bir liva ile Nahcivan'a vüruduma muvafakat edildi. Esasen bir maksad-ı istilâ ve taarruz ihtiva etmeyen bu geçişin Ermenileri son derecede i'zab edişi Livaya bazı yerlerde mukabele edilmiş ezcümle biz Nahcivan'a geldikten sonra Gerus garbinde bu yol muvasalasını temine memur süvari livasına General Drun'un taarruz edişi elyevm yolumuzun kesik bulunuşu bence Kızılorduyu hasmâne harekâta sevk edebilecek sebebler teşkil edeceği zannolunabilir. Esasen müsait bir zamanda Erzurum'a kadar geldiğim takdirde fazla faideli tafsilât arz edebilirim. Üsera peyderpey Bakü'ye gelmektedir. Bunların mevcudu sefalet ve idaresizlik yüzünden evvelce tahmin ettiğimden çok az miktarda olacaktır. Evvelce on ben mevcut tahmin ediyordum. Son kanatim iş görecek beş bin adedini tecavüz edemeyeceği halindedir. Gelenler Bakü'de teslih ve techiz edilmekte ve yolların küşadıyla ne tarafa sevki iktiza edeceği hakkındaki emirlerinize tâbi olacaktır. Mev'ut eslihadan ilk kafilenin 20 Temmuz'da Rostof'tan hareket edecekti. Muhteviyatı ikişer bin mermi ile altı bin adet Japon tüfeği, maa teferruat iki batarya obüs ve iki batarya sahra ile yüz Lewis veya Gold hafif mitralyözüdür. Şimdi Bakü'ye vasıl olmuş bulunacaktır. Yavlah'tan Türkiye nakliyatı için iki yüz arabanın ihzarı emri verilmesi bunların harekete başlamış olacağını gösterir. Ancak geri ile muhaberemiz kesik olduğundan neticeyi şu andan bilmiyorum. Hattâ Türkiye'ye geçecek rüfekamdan kâtip ile altın para ve telsiz istasyonu da yolda Ermeni kuvvetlerinin top ateşine uğramış ve Angelavut'taki liva yanına çekilmiştir. Bu livanın son raporuna göre mukavemeti meşkûk idi. Gerus'a çekilmiş olmaları da muhtemeldir. Mamafi Gerus'ta takviye olunarak tekrar ileri hareketleri memuldur. Moskova'daki rüesanın nasihatleri Avrupa ve Amerika amelesi nazarında yeni Türkiye'nin yeni prensiplerinin neşri lâzım gelen popülaritenin teminini mucib olacaktır. Bu hususta neşredilecek beyannamede meselâ çifci halkımızın menafiinden başka menafi aramadığımız halde Antanta'nın bize musallat oluşu ve Yunan ordusunu taslit edişi vesaireden şikâyetle hiç bir zaman haklarında harpcuyane ve istilâkârane bir fikir beslemediğimiz Yunan ve Ermeni halkıyla ne istedikleri hakkında doğrudan doğruya görüşebileceğimizi ve fakat hiç bir zaman emperyalist hükûmetlerin kapitallerine alet olamayacağımız gibi bunların aletleri olan küçük hükûmetlere de aynı yolu tavsiye suretindeki beyannamelerin neşri lâzımdır. İngiltere parlamentosundan İngiliz hükûmetine istizah için Moskova'nın vesaiti olduğu söylediler. Bu suretle istizahatın amele efkârında fena tanılan Türklerin iyilikleri ve yeni fikirlerle hareket ettikleri tezahür edecektir. Nasyonalist Türk'ün kısmen sosyalist tarzına dökülüşü sosyalist Rusya'nın sarahaten bize taraftarlığını temine medar olacağı ehemmiyetle söyleniyor.

Levent Şahverdi Arşivi

En mühim mesailden biri de senelerden beri Rusya'da aksi inkılâpcıların tahrib ettikleri şimendifer malzeme-i müteharrikesinin yerine tazesi konulamaması yüzünden Rusya'daki nakliyat suûbetidir. Moskova'dan iki yüz kilometrede ekmeğin beher kilosu on kuruş ise, Moskova'da yüz, yüz elli kuruşadır. Blokus sebebiyle lokomotif bırakmıyorlar hayat güçleşmiştir. Ahali hattâ amele de dahil olarak pek şâd değildir. Londra'daki Bolşevik nümayendesi Krasin İngilizlerle görüşmekte idi. Sovyet Rusya'nın tanınması, ablukanın açılması için çok gayret sarfolunmak isteniliyor. Galiba İngilizler mevâdd-ı esasiye meyanında Türkiye'ye muavenet edilmemesi, İran, Afgan, Hindistan velhasıl ale'l-ıtlak şark işlerinde faaliyetten ictinabı şart koyuyorlar ki Bolşeviklerin fikrince zahiren bunlara muvafakat etseler de hakikatte Rusya bugünkü şekilde tanındıktan sonra âleme dağılacak süferâ, konsolos ve tacir gibi ajanların pek mahir oldukları, propagandayı Avrupa'ya sür'atle neşir edeceklerini tahmin ediyorlar. Bize muavenet ve şark inkılâbını körüklemekten de hakikatte geri kalmaları kendilerinin iflâsı demek olacağını takdir ediyorlar. Baki ihtirâmat.

3/8/1336
Yoldaş Halil

Gazetelerden şâyân-ı esef malûmat alıyorduk: Trakya'yı Yunanlılar işgal etmiş, oradaki kolordu inhilâl etmiş, Cafer Tayyar Bey Yunanlılara esir düşmüş. Düşmanı, inhilâl eden cepheyi bizzat görmek istemiş, attan düşmüş, ahali korkularından kendisini Yunanlılara, teslim etmişler!... Fransızlar Suriye'yi kâmilen işgal etmişler. Emîr Faysal kaçmış. Bu adamı Endülüs'ün Abdullahüssagiri'nden daha âdi hissediyorum. Arap varlığını tutan Türklere karşı olan harekâtı pek alçakçadır.

7 Ağustosta Ermeni ve Gürcü orduları hakkında 17 Temmuz 1336 tarihli Kızılordu Erkân-ı harbiyesinin malûmatı geldi:

Ordu Karargâhı Erivan'da, Ordu kumandanı Nazarbekof (Harb-i Umumide dahi bu idi)

Birinci Liva Erivan Kumandanı (Şelkoyenkov)

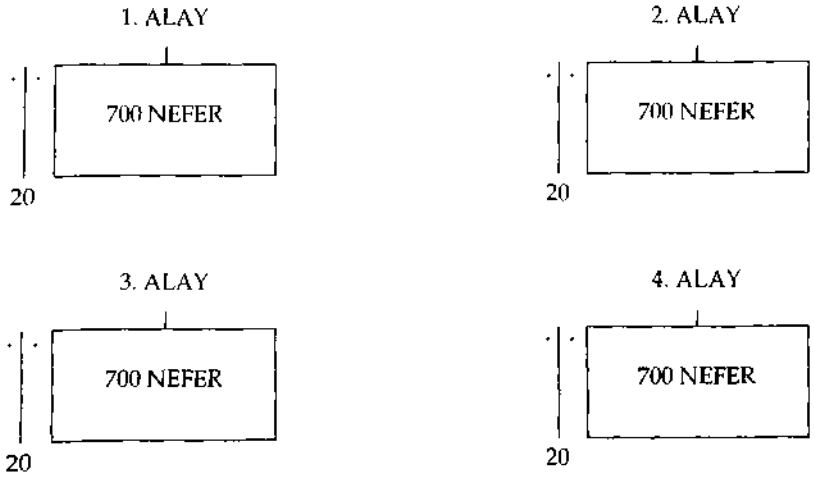

Levent Şahverdi Arşivi

Dilican mıntıkasındaki kuvvetler:

5. Alay, 6. Alay, 7. Alay, 8. Alay: Bu dört alay aynı teşkilâtta

Dört bombacı bölüğü

Ayrıca bin beş yüz kuvvetinde ve Denikin ordusu zabitleri kumandasında General Besharlin müfrezesi.

Zengezor kuvvetleri:

Beşer yüz kişilik üç müfreze. Birinci müfreze Drault kumandasında Pazarkent'te. İşbu üç müfrezenin dört topla iki yüz süvarisi var. Ayrıca Birinci Milis Alayı 2-3 bin kuvvetinde.

Gümrü Süvari Livası:

Kars, Gümrü ve Erivan'da birer zırhlı tren vardır. Bunlar dâhilî mamulât olup mukavemetleri azdır. Kars'ta üç tayyare vardır. Telsiz müfrezeleri Gümrü ve Erivan'dadır.

Bu kuvvetlerin yekûnu:

24100	Piyade
2200	Süvari
311	Makinalı tüfek
70	Top (Topçu teşkilâtına ait malûmat yok)[194]

Gürcü Ordusu					
Ahıska'da	1	Piyade alayı	1	Topçu alayı	(İslam)
Batum'da	1	" "	1	Kale	1 Suvari Alayı
Saloğlu (Azerbaycan hududu)	1	" "	1	Batarya	1 Suvari Alayı
Kırmızı köprü	1	" "	1	Batarya	
Zakatal	3	" "			
Azerbaycan hududu	2	" "	1	Batarya	
Tiflis, Kütayis Poti'de	3	alay piyade			
	12	alay			

194 Kars'ın zaptından sonra Ermeni ordusunun 12 alay piyade, 3 alay süvari, 13 seyyar batarya ile bazı gönüllü çeteler, kale topçusu ve bazı muavin teşkilâttan ibaret olduğu anlaşıldı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu kuvvetlerin yekûnu:

31800	Piyade
3010	Süvari
363	Makinalı tüfek
159	Top
25	Büyük top.

Mühimmat mebzul, iaşe kıt. Gürcüler muharip olarak elli bin kişilik bir ordu çıkarabilirse de zapturapt yoktur.

Bizim Harb-i Umumi'nin son senesindeki fiilî tecrübelerimize ve aldığımız malûmata nazaran da kuvvet ve maneviyat hakkındaki malûmat ve kanaatimiz aşağı yukarı böyle. Ermeniler üç fırkalık kuvvetlerini dörde iblâğ ettiler, fakat fırka teşkilâtı yok. Ermeni ordusu adeden faik olan Gürcü ordusuna nazaran daha çetindir.

Bizim bugünkü muharip kuvvetimiz on bin dir. Fakat hareket için iki misline çıkarabiliriz. Bundan maada 2-3 bin arasında iner çıkar aşiret kuvvetlerimiz de vardır ki daima Ermeni ordusunu ezmeye kadir olduğu gibi bugünkü vaziyette Ermeni ve Gürcü hükûmetleri varlıklarını muhafaza için Bolşevik orduları karşısını tamamıyla boşaltamıyacakları gibi Ermenilere karşı hareketimizde Gürcülerin bitaraf kalmaları muhakkak derecesinde kavi. Gürcülerin can alacak yeri Batum olduğundan sahildeki iki alaylık kuvvetimiz icabında kuvvetli bir fırka olarak Acara'ya girebilir. Ve o havali islâmlarını da ayaklandırarak Gürcüleri müşkil vaziyete sokabilir. Maneviyat ve talim ve terbiyece bizim ordumuz hepsinin fevkinde. Daha bir sene evvel her iki orduya karşı muzafferiyetle yürünmüş, arazi ve düşman, neferden bana kadar hepimizce malûm. Bizim de zayıf noktamız iaşe ve para. Bu zayıflık bizi kış bidayetinde behemehal Kars Yaylasını işgale mecbur kılmaktadır. Geçirdiğimiz şu ayları, askerle halka yardım ederek şöylesine geçiriyoruz. Günler oluyor ki başta ben olmak üzere hepimiz mısır ekmeği ve bir kap yemek yiyoruz. Giyinmekliğimiz de neferimsidir. Fakat bu hal, efradımızın maneviyatını çoğaltıyor. Fakat Ankara'dan ve bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın muhitinden pek fena haberler geliyordu.[195]

7 Ağustos'ta İsmet Bey'den garip bir şifre geldi. Manen pek sarsılmış bir hali gösteriyor:

Ankara: 6/8/1336

Şark Cephesi Kumandanlığına

Halil Paşa'dan 60.000 tüfek ve iki mufassal malûmata intizar ediyoruz. İbrahim Efendi ile evvelce gönderdiği 3 Haziran 1336 tarihli mektubunda milyon liradan vesaireden bahsediyor ve bir kaç güne kadar hududumuza

195 Bu haberler ordumun maneviyatı üzerinde zehir saçtığından 16 Ağustos'ta İsmet Bey'e yazmaya mecbur oldum... Zafer-i kat'iden sonra bu rezaletlere bizzat da şahit oldum ve Erzincan'dan Erkân-ı-harb Reisi Fevzi Paşa'ya da yazdım.

Levent Şahverdi Arşivi

heyetlerin ve paranın geleceğini bildiriyordu. Onların yazdıkları ile şimdiki vaziyet arasındaki fark nedir? Bu adamlar kâmilen bizi aldatmışlar mıdır? İzah etmeye mecburdurlar. Şarka ait verdiğimiz haberlerin teeyyüd etmemesi efkâr-ı millette istinad edeceği bir kuvvet bırakmamaktadır. Âcilen muktezi malûmat alınıp bize verilmesini bilhassa rica ederim.

Erkân-ı harbiye-i Umumiye Reisi İsmet

Halil Paşa'dan gelen malûmatı Ankara'ya bildirmiştim. Nahcivan vaziyeti, Bolşevik kuvvetlerinin vürudu ve bizimle Tevhid-i mesai ettiğini de bildirmiştim. Bazı noktaları da anlaşılamayan bu şifreye şu cevabı yazdım:

Hasankale: 7/8/1336

Erkân-ı harbiye-i Umumiye Riyasetine

C. 6/8 şifreniz iyi halledilemedi. Bu şifrede sorulan Halil Paşa'nın mufassal beyanatı 6/8 tarihile Meclis-i Millî Riyasetine arz olunmuştur.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

30 ve 31 Temmuz'da Halil Paşa'ya birçok sualler sormuştum. Cevapları 7 ve 8 Ağustos'ta geldi. İki şifreyi de aynen Erkân-ı harbiye-i Umumiye Riyasetine yazdım. Bunlardan biri Gürcü ve Ermeni ve Azerbaycan hükûmetleri hakkında, diğeri de Kızıl kıtaatın Nahcivan'a neden geç geldiği hakkında tafsilât olup aynen şunlardır:

(Beyazıt'tan şifre ile bildirilmiştir. Asılları 5 gün sonra gelmiştir.)

Şark Cephesi Kumandanlığına

C. 30/7/1336 tarih ve 352 No. lu şifreye:

1 — Hal-i hazırdaki Gürcü Menşevik hükûmeti Bolşevikliğe hasımdır. Bi'l-mukabele Bolşeviklerde menşeviklere Taşnaklar derecesinde muhasımdır. Lâkin Lehistan meşguliyeti Bolşevikleri Gürcü hükûmetine karşı fiilen müdahale ve muhasamaya mâni olmaktadır. Gittikçe Bolşevikler lehine dönen Lehistan vaziyeti Gürcü Menşevik Hükûmetini devirmek için memleket dâhilinde Bolşevik propagandasını teshil etmektedir. Bolşevikler Gürcistan dâhilindeki Komünizm teşkilâtının kuvvetli olduğuna ve yakında inkılâbın vücut bulacağına itimadları vardır. Bununla beraber hal-i hazır Gürcü Hükûmeti İngilizlere muhip ve onun tesiratına daha ziyade tabidir. Bolşeviklere karşı da büsbütün muhalefette bulunmayarak siyaset yapmaktadır.

2 — Gürcüler ile Ermeniler arasında bir ittifakın mevcudiyeti agleb-i ihtimaldir. Çünkü İngilizler Bolşeviklerin Azerbaycan'a vürudundan mukaddem Bolşevikliğe karşı Gürcü, Ermeni, Azerbaycanlılar arasında bir ittifak akdedilmesini tavsiye etmişlerdi. Buna o zaman Azerbaycan, tarafımızdan vaki tesirler dolayısile dahil olmamış ise de diğer ikisinin

Levent Şahverdi Arşivi

Bolşeviklik aleyhine ittifak ettikleri kabul olunabilir. Bize karşı ittifak ettikleri kat'iyetle kestirilemez ise de Gürcülerin Lâzistan üzerinde milliyet vesilesiyle hakkı temellük iddiaları icabında birlikte teşrik-i mesaiye ihtimâl vermektedir.

3 — Ermenilere tarafımızdan taarruz halinde Gürcülerin takip edeceği hattı hareket hakkında Bolşeviklerin nokta-i nazarını bilmiyor isem de ikinci maddenin son fıkrası gibi düşünmüş olsalar gerektir.

4 — Ermenistan Avrupa ve Amerika amelesi nezdinde mazlûm mevkiinde olduğu tanınmış bulunduğundan Moskova'nın bu hükûmete karşı ihtiyatla hareketine vesile teşkil ediyor. Moskova bu hükûmeti kendi içinden Bolşevikliği çıkarmak suretiyle yıkmak ve yeni inkılâp hükûmetinin talebile buraya girmek fikrindedir. Hattâ Kızılordunun bazı aksamına vaki ufak tefek Ermeni tecavüzatı dahi Moskova'yı bunlara karşı şiddetle harekâta mecbur edememektedir. Kızılorduya gelince: Taşnaklar tarafından kendilerine yapılan tecavüzatı büyük bir hakaret telâkki ederek kemâl-i şiddetle bunlara karşı icra-yı hareket eylemek fikrindedir.

5 — Son Ermeni vaziyetine nazaran Bolşeviklerle teşrik-i hareket mes'elesi ancak Moskova'nın Ermeniler aleyhine harekete karar vermesinden sonra taayyün edebilir. Bu da Moskova nezdinde daimî teşebbüsatta bulunulmasına mütevakkıftır. Bunun için de bir heyet-i sefaretin Moskova'da mevcudiyeti pek lâzımdır. Ancak Ermenilerin hal-i hazır hududumuzu tecavüze cür'etleri halinde tarafımızdan mukabil harekâtta bulunmak için de bir mahzur tasavvur edemem.

6 — Azerbaycan başlı başına müstakil Sosyalist Sovyet Cumhuriyetidir. Ve Rus Federasyonuna dâhil değildir. Nerimanof idaresinde bulunan heyet-i hükûmet, henüz inkılâbı idare eden bir heyet-i muvakkatedir. Buna (Refkom) derler ki revolüsyon komitesi demektir. Bu Refkom'lar, hakiki intihabatın icrasını müteakip infisah ederek yerlerini Şûralara terk edeceklerdir. Azerbaycan Şûralar intihabları da başlamıştır. Azerbaycan'da bulunan Rus Kızılordusu Azerbaycan inkılâbını müdafaa için olup hükûmet işlerine müdahaleleri yoktur. Azerbaycan Cumhuriyeti Kızılordu şeklinde bir fırka ihzar etmektedir. Eski ordu esasen dağılmıştır.

7 — Ermenilerin Nahcivan'a taarruzları halinde Azerbaycan'ın buraya hiç bir muaveneti askeriyesi olamaz.

8 — Kızılordu nezdindeki Ermeni ve Gürcistan vaz'ülceyşine ait malûmat üçüncü fırkadan Bakü'ye memuren izam olunup bu kere Beyazıt tarikile 3/8/1336 da avdet eden mülâzim Şerif Efendi de mevcuttur.

2/8/1336
Yoldaş Halil

Bu şifrede "Gürcülerin Lâzistan üzerinde milliyet vesilesiyle hakkı temellük iddiaları icabında birlikte teşrik-i mesaiye ihtimâl vermektedir." fikri artık Bolşeviklerle temas dolayısile Menşevik Hükûmetinin emelleri arasından çekilmiş olmalıdır. Menşevik Hükûmeti mevcudiyetini muhafaza kaygısına kapılmıştır. Bu emel mütarekeyi müteakip İngilizler tarafından

Levent Şahverdi Arşivi

uyandırılmış olduğunu zannediyorum. Hattâ Ermenilerle hatt-ı hudud olmak üzere Çoruh nehri boyunca Erzincan şimaline kadar bir hudud da çizilmişti. Bunu İstanbul'da Pangaltı'da Harbiye Mektebi karargâhındaki İngiliz Erkân-ı harbiyesi olmuş add ile haritalarına bile çizmişti. Bunu şarka hareketim zamanı yaverim görmüş ve bana söylemişti. Bolşevik ordularının Ermeni ve Gürcülerle teması ve bu memleketler içinde kuvvetli propaganda ve teşkilâtı ve Gürcüler nezdinde bizim tesir ve propagandamız Ermenilerin müşterek hareket imkânını değil taarruzî, hattâ tedafüî bile artık selbetmiştir.

Diğer şifre:

3 Ağustos 1336

Şark Cephesi Kumandanlığına

C. 31 Temmuz 1336 ve Harekât 124 şifreye:

Kızıl kıtaatın Gerus üzerine hareketi; Azerbaycanlıların talebi ve kendilerine Ermenilerin mümanaat etmeyeceğine dair kanaatleri üzerine vaki olmuştu. Kızıl kıtaatın Gerus'a muvasalatı esnasında Moskova'da Ermenilerle sulh akdedilmiş ve kıtaatın daha ziyade ilerlememesi ve Ermeni muntazam kuvvetlerile muharebeye sebeb olması hususu Gerus'taki Fırka kumandanına tebliğ olunmuştu. Bu esnada Naim Cevat Bey Gerus'a vasıl olmuş ve Osmanlı ordusunun arzu ve metalibini tebliğ etmiş idi. Bunun üzerine fırka kumandanı orduya müsait teklifatta bulunarak Osmanlılarla ufak bir müfreze ile irtibat hususunu ileriye sürmüş ve bu da orduca tasvib edilmişti. Fakat o sırada salâhiyet-i vasia ile Moskova'dan Bakü'ye 11. Ordu siyasî komiseri Orjenikidze'nin hareketi haberi üzerine ordu kumandanı, komiserin vüruduna kadar hareketi tehire ve kendisinden talimat almaya mecbur olduğunu ifade etmiş idi. Komiser Orjenikidze'nin Bakü'ye geldiği gün kendisiyle trende görüştüm. 2 Ağustos 1336 tarihiyle yazdığım raporda da bahseylediğim vechile her iki ordu arasındaki irtibatın temini ve Moskova'nın vaad etmiş olduğu esliha ve cephanemizin Türkiye'ye bir an evvel geçebilmesi için Tiflis - Gümrü - Kars şimendifer hattının ve Gerus - Nahcivan yolunun küşadını taleb eyledim. Komiser, şimendifer hattının açılması için Ermenilere tavizat olarak Nahcivan'ın terk edilmesini ileri sürdü. Bu teklif üzerine Moskova'da Ermenilerle akdolunan sulhde Nahcivan hakkında Ermeniler lehine bir madde bulunduğunu zannederek şiddetle protesto ettim. Ve yarım milyona yakın bir Bolşevik İslâm kütlesinin emperyalist Taşnak idaresine verilmesinin Bolşevik prensiplerine muhalif olacağını ve şimdilik Gerus-Nahcivan dağ tarikinin küşadı maksadı temin edeceğini bildirdim. Komiser dahi hakkı teslim ederek Gerus-Nahcivan yolunun açılmasının muvafık olacağını kabul etti. Buna nazaran istihzarat yapılmakta iken bu defa da Rostof'daki umum cephe kumandanlığı itiraz dermeyan etti. Fakat Komiser Orjenikidze kendisinin ileride bulunduğunu ve vaziyeti Rostof'tan daha iyi gördüğünü bildirerek kararında ısrar etti. Nihayet bir süvari livasının beni Nahcivan'a kadar götürmek ve aynı zamanda Türklerle irtibat yaptıktan sonra avdet etmek üzere ordudan Şusa'daki fırka kumandanına emir verildi. Bu iş'ar ve

Levent Şahverdi Arşivi

istiş'âr vakit ziyaını mucip oldu. Bütün bu muhaberattan ordunun zayıf kuvvetlerle Ermeniler karşısına çıkmaması ve bir muharebeye sebebiyet vermemesi hususunda büyük bir ihtiyat gösteriliyordu. Moskova'daki Ermenilerle olan muahedenin de belki tesiri vardı.

Benim maksadım, her ne suretle olursa olsun bir Kızıl müfreze ile Gerus-Nahcivan yolu üzerinde bir an evvel hareket eylemeyi ve bu esnada Taşnakların mürura mümanaat ederek Kızılordu kıtaatına bilfiil harekâtı hasmanede bulunmasını arzu ediyordum.. Ancak bu suretle Kızılordu angaje olacaktır. Bidayette Ermeniler tarafından Kızıl müfrezenin hareketine mümanaat olunmayarak Nahcivan'a kadar gelmiş ise de bilâhare hatt-ı muvasalayı temin eden Gerus garbindeki Angelaut mevkiindeki Kızıl süvari livasına Drault maiyetindeki kuvvetler tarafından taarruz edilmiştir. Ve Angelaut 1 Ağustos'ta Drault tarafından işgal edilmiştir. Bugün 3 Ağustos 1336 Şusa'daki fırka kumandanından buradaki liva kumandanına gönderilen 31 Temmuz tarihli bir kâğıtta livanın Nahcivan'da kalmasını ve şosadan bir süvari alayını iki piyade taburu ve iki toptan ibaret bir takviye müfrezesinin Angelaut istikametinde gönderildiğini ve yolu açacağını bildiriyordu. 3 Ağustos'ta Angelavut kurbunda top sesleri işitildiği haberi geldi. Bütün bu harekât bi'n-netice lehimize müsait bir vaziyete giriyor ve Taşnakların harekât-ı hodseranesi ve bilfiil Kızıllara karşı muhasemata geçmesi Kızılordu mensubininde büyük bir nefret ve hiddet uyandırıyor. Bundan, merkezin de müteessir olacağını ve Taşnaklara karşı bir karar ittihaz edeceğini tahmin ediyorum. Bu hususta teşebbüsat-ı kat'iyede bulunması hakkında gerek 11. ordu komiseri Orjenikidze'ye ve gerekse Azerbaycan Şûrâsı reisi Nerimanof'a yazdım. Tafsilât-ı mesrûdeden Kızıl kıtaatın vakit ve zamanıyla Nahcivan'a gelememesi esbabı anlaşılıyor.

Kumandan Yoldaş Halil

11 Ağustos'ta İsmet Bey şifresini tekrar etti. Artık cevap yazmadım. 8 Ağustos'ta şu teklifi yazdım. Şark hareketine geçtiğimiz zaman bilhassa Amerika efkâr-ı umumiyesinin bunun yapılan tazyik ve itisafların tesiri ile olduğunu bilmeleri herhalde iyi olur.

Hasankale: 8/8/1336

Meclis-i Millî Riyasetine
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine

Yunan ve İngilizlerin istilâ hareketlerinin lâyenkati efkâr-ı umumiye-i cihana ve hassaten Amerika'ya iblâğını pek faydalı addederim. Amerika'nın Avrupa'da niçin kan döktüğü ve Wilson prensiplerinin ayaklar altına alınması Amerika milletini müteessir etmiyor mu diye telsizler, makaleler, mektuplar, eserler İngilizce ve Fransızca olarak Avrupa ve Amerika'ya yağmalıdır. İngiliz ve Yunanlılara karşı nefret-i umumiye uyanması herhalde âti için de pek lâzımdır. Arz eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Levent Şahverdi Arşivi

9 Ağustos'ta Çambar Dağına Ermeniler topçu ateşi ettiğinden mukabele edildi.

Nahcivan mıntıkasında 500 kadar Ermeni 2 makineli tüfekle Cehri'nin 8 kilometre şimal-i şarkisindeki Tirkeş'e taarruz etmiş ise de bir kırmızı bölükle milis taburu takviye olunarak Ermeniler tard olunmuş. Bolşevik askerleri artık emrimizle Ermenilere karşı ateşe giriyorlardı.

10 Ağustos'ta Bardız cephesinde mukabil topçu ateşi oldu. Sarıkamış cephesinde milis kıyafetli Ermeniler başlarına kırmızı takmışlar. Akşam Hariciye Nezaretine diye bir mazrufu Kötek karakolumuza teslim etmişler. Bizi oyalamak ve aldatmakla vakit kazanmak istiyorlar. Bakü'de yapılacak Bolşevik Kongresi'ne şarktan da bir heyet istemişlerdi. Binbaşı Arif ve Mülâzim Asım Efendileri Erzurum ve Trabzon'dan gidecekler arasına sivil olarak tertip ettim. Bunları mütalaa beyanına değil oradaki ahvali tetkike memur ettim. Gidecek sivillerle de görüşmek üzere 11 Ağustos'ta Erzurum'a geldim. Bugünkü telsizde İtalya hükûmeti Rus - Leh Harbi'nde bitaraflığını ilân ediyor. İngilizler ve Fransızlar cephane sevki vesilesiyle Trieste'ye asker çıkarmışlar. Avusturya ve Çekoslovaklar da bitaraflıklarını ilân ediyorlar.

12 Ağustos'ta Erzurum'da Bakü'ye gideceklerle görüştüm. Bu kongreye iştirâkin bizim için faydasını bir daha anlattım. (Bazı kimseler bundan korkuyorlar ve kimsenin gitmesini istemiyorlardı. Bir heyet halinde gidilmesi faydasını daha evvel de anlatmıştım.) Garp devletlerine karşı mühim bir nümayiş olacaktı. Biz Bolşevik değildik. Fakat tazyik ve istilâ siyasetine tahammülümüz yoktu. Sonuna kadar uğraşacaktık. Bu uğraşmaların sonunda Bolşevikliğin de hesaba konulmasını düşünmeleri lâzımdı. Bundan başka Azerbaycan'da neler oluyordu. Bakü kongresinde Türk ve İslâm vesair unsurların hürriyet ve faaliyetlerine, Bolşeviklerin hallerine ve emellerine dair birçok şeyler öğrenecektik.

Beyanım iyi tesir yapmıştı. Son teklifim de heyet avdetlerinde beni behemehal görerek malûmatlarını bildirmeleri idi.[196]

Gerus-Nahcivan yolunun Ermenilerden tathir edildiği, Azerbaycan'la tehlikesiz muvasala açıldığı haberi geldi. Ne gariptir bugün gelen bir haber de pek gariptir:

Ermeniler Moskova'da Bolşevik hükümetiyle 10 Ağustos'ta mukaddemat-ı sulhiye imzalamış. Ne bizim ve ne de Azerbaycan heyetleri işte yoklar. Ne âlâ buna pek memnun oldum. İyi ki bizimkiler de bulunarak bizi durduracak münasebetsiz bir taahhüde girilmemiş. İşin garibi Nahcivan mıntıkasında Ruslar emrimiz altında Ermenilerle muhariptirler. Rusların Lehistan seferini intaca kadar Ermenileri oyaladıklarına şüphe yok. Mütekabilen Ermenilerin de Rusları oyaladıklarına şüphe yok. Her ne hal ise Ermenilerle biz her gün karşılıklı ateşleniyoruz ya bu âti için bize kâfi.[197]

13 Ağustosta Van Valisi Mithat Bey Erzurum'a geldi. Bu zat hakkında

196 Bu heyet avdette beni Sarıkamış'ta buldular. Görüştük. Ne yazık ki bazı İttihadçı geçinen kimseler gizli teşkilâta başlamışlar. Tafsilât gelecek.

197 Cephe vukuatını, yaptıklarımı ve işittiklerimizi hemen her gün Ankara'ya yazdığımı sözü uzatmamak için kaydetmiyorum. Mühim şeyleri aynen veya bulasaten yazıyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

bilhassa Mustafa Kemal Paşa pek aleyhtardı. Artık miadını da doldurmuş, Ankara'ya gidecekti. Van gibi mutaassıp ve Harb-i Umuminin en büyük felâketlerine maruz kalan bir yangın yerinde iyi iz bırakmamıştı. Kendisine samimî olarak hatalarını söyledim ve nasihatte bulundum.[198]

14, 15, 16 Ağustos günleri kimsesiz evlâtlarımın sünnet düğünleri pek eğlenceli geçti. Bu yavruların en parlak gün ve gece eğlenceleri ve en zengin evlâtları gibi sünnet yatakları tertibine hassaten ihtimam ettirdim. "Soğuktan Donan Çocuk yahut Bilenle Bilmeyen Müsavi midir, Çirkin Yemek Yiyenler, Temiz Yiyenler" gibi yazdığım bazı çocuk piyeslerini pek istifade-bahş surette mükemmel temsil ettiler. Geçen sene de parlak sünnet düğünü yapılmıştı. Bütün Erzurum halkının ve bilhassa çocuklarının ebediyen hatırlarından çıkamıyacak güzel ve kudsî günler görüldü. Pek zengin eğlence programlarıyla halk ve çocuklarım üç gün üç gece eğlendiler. Halkın ıztıraplı ve yeisli olan şu günlerinde bu sünnet düğünü maneviyata da çok güzel tesirler bıraktı. Fakat son günü olan 16 Ağustos'ta tadsız bir haber geldi: İstanbul Hükûmeti murahhasları sulh muahedenamesini imzalamış. Hayret! Millet Ankara'da vekillerini toplamış; hükûmet teşkil etmiş, İstiklâl Harbine kararını vermiş. İstanbul'da padişahla, şahsî hükûmeti ne cür'etle ve kimin namına esaret vesikasını imzalıyorlar? Ey İstanbul'un milyona varan Türk halkı! Ve ey Darülfünunlarda ve âlî mekteplerde feyiz veren ve feyiz alan münevver gençler! Aksi sadasını şark dağlarında işitmek istediğimiz tek bir fedainiz yok mu? Böyle zamanda teşkilât mı istersiniz, bir taraftan emir mi beklersiniz? Her kafada istiklâl ve hürriyet şimşekleri çarpmazsa, her kalpte bu aşk ateşi yanmazsa Türk'e yaşamak hakkı kalır mı? Eğer milletler küre-i arzdan göçeceklerse en sonra sahneden çekilmesi Türkün şanından değil midir? "Türk yılmaz, cihan yıkılsa Türk yılmaz!" diye haykıracak bir tek ses! Bu ses şu aralık bir namludan geçmeli sefillerden herhangi birinin olsun kulağı dibinde canhıraş patlamalıydı! Hiç kimse sormazsa tarih buna cevap isteyecektir... Ankara'da Meclis-i Millî, hükûmet vesaire de bu muahedeyi imza keyfiyetine karşı ne hisler uyanmış ve ne kararlar verilmiş olduğunu da ajansta veya resmî tebliğde görmediğimden açık telgrafla Meclis-i Millî riyasetine şu teklifi yazdım:

Sevr Muahedesinin İstanbul Hükûmeti Tarafından İmzalanması

16/8/1336

Meclis-i Millî Riyasetine

Vatansız ve vicdansız üç serserinin yine kendileri gibi millet ve vatanla alâkası olmayan bir kaç kişi namına sulh muahedenamesini imza ettik-

198 Mithat Bey Ankara'da Kılıç Ali Bey'in hemşiresiyle izdivac etmiş. Reji Müdir-i Umumisi olmuş. Burada pek mühim bir su-i istimal yaptığı iddiası ile çıkarılmış, meb'us olmuştur. Müthiş su-i istimaline rağmen meb'us olmasını büyük teessürle Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa'dan da dinledim.

Levent Şahverdi Arşivi

lerini ajansta gördük. Mücahede-i Milliyemizde daha büyük bir azim ve iman ile devamını tekiden ahdettiğimizi arz eyleriz.

İstanbul'da teşekkülünü evvelce duyduğumuz şûra-yı saltanatta Türkiye'nin hayat ve mevcudiyetini söndüren bu zulüm muahedesinin imza edilmesine karar ve rey veren esamisi malûm eşhasın ve muahedenameye vaz'-ı imza edenlerin ihaneti vataniye ile itham olunması ve haklarında hükm-i gıyabî verilmesini ve bu vatansızların isimlerinin her yerde lanetle yad edilmesini ilân ve tamim olunmasını arz ve teklif eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Bu felâketli günlerde kulaklarımızı dolduran bazı dedikoduların hakikat olduğu ve bunun halk ve bilhassa zabitlerimiz arasındaki tesiri pek felâketli bir istikamette görülüyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın muhiti, yazmaktan insanın utandığı bazı menfur kelimelerle tasvir olunuyor ve şahısları ve dolayısıyla Ankara varlığı lekeleniyordu. Daha üç ay evvel selâtü selâmlarla, kurbanlar keserek dindarane bir huşu ile Meclisin açılacağını ilân eden ve böyle de yapan ve her tarafta mevlûtlar, buhari-i şerifler, hatimat-ı şerife okunmasını en ücra köylere kadar tamim eden Mustafa Kemal'in karargâhı bir kumarhane, bir sefahat yuvası haline gelmesi doğru mu idi? Buna karşı Erkân-ı Harbiye Reisi İsmet Bey ve Fevzi Paşa ne diyordu? Hiç olmazsa davamızı kazanıncaya kadar olsun bu gidiş durdurulamaz mı idi. Acaba hiç birinin haberi olmadan bazı düşkünlerin bu kadar cür'etkârane marifetleri mi velveleyi mucib oluyordu. Herhalde düşmanlarımızın eline müthiş fırsat verilmişti. Gün geçtikçe Ankara'ya karşı nefret yağdırmak için bundan güzel vesile olamazdı. İstanbul hükûmetinin idam mazbatasını imzalaması teessürüme bu da zamm oldu. İstanbul'dakiler hakkındaki teklifi müteakip İsmet Bey'e de şu şifreyi yazdım:

Zata mahsustur.

16/8/1336

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Beyefendiye

Karargâhların mevki-i ihtiramının halk ve asker üzerindeki tesiri malûmdur. Mukabil inkılâpcılarda zayıf noktalardan tabiî büyük istifade ederler. Bana kadar gelen dedikodular Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin muhitindeki ufak rütbeli zabitanın sabahlara kadar poker oynadıklarıdır. Karargâhlarda her ne olursa olsun iskambilin vücuduna dahi halkımızın hüsn-i nazarı yoktur. Bütün hayatımızla başladığımız davamızın hitamına kadar nezahate ve hüsn-i nazara malik olmayanların uzaklaştırılması[199] ve halkın menfûru olan ahvalden kaçınılması umumumuzun selâmeti

199 Zafer-i kat'iden sonra Ankara'ya geldiğimde vaziyeti gözümle de görünce ve bilhassa Fevzi Paşa'dan dinleyince, bu hususta hayli uğraştımsa da neticesi bu fikir ve tesirlerim gittikçe tevessü eden alâkadarlarına ilân olunarak aleyhime teşvik olunmalarından başka bir semere vermemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

için farzdır. Paşa Hazretlerinin malûmatı olmadığına kani olduğum bu fenalıkların suret-i münasibede izalesi himmetinize mevdu'dur. Şuna da itimad buyurulsun ki mıntıkamın her tarafına Ankara ve içindekiler mukaddesatımız olarak tanıttırılmış ve aleyhde en ufak bir lâf dahi acı karşılanmakta bulunmuştur. Gözlerinden öperim kardeşim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Ben halkımızın fena gördüğü şeylerden kaçınmak lüzumunu her vazife sahibi için -bilhassa şu tehlikeli günlerde - en mukaddes bir borç biliyorum. Muvaffakiyetimizin tılsımı budur. Şu buhranlı günlerimizde ben de bu hilkatte olmayan bir mahlûk olsa idim işin nereye varacağını pek çabuk görürdük. İşte Ankara'dakilere aleyhlerindeki cereyanlara nasıl mâni olduğumu bildirmekle beraber kendilerini de ikaz etmiş oldum.

Halil Paşa'ya bazı sualler sormuştum, gelen cevabı Büyük Millet Meclisi ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetlerine de yazdım. Bu şifrede bildirilen 500 kilo altına çok sevindik, asıl büyük kısmı da geleceğine nazaran ordunun malî vaziyeti korkunç vaziyetten kurtulacak demektir. Azerbaycan vaziyeti hakkında güzel malûmat almış olduk. Bu şifrenin 4. maddesi pek garibime gitti: (İran'dan Irak istikametine hareketi mutasavver İran inkılâp ordusu başkumandanlığıdır.) Halil Paşa Harb-i Umumi'de ve pek kavi zamanlarımızda ve kendi Irak'ta Başkumandan iken ve yine Harb-i Umuminin son safhasında Azerbaycan ve şimalî İran (İran Azerbaycanı) mıntıkalarını fiilen işgalimiz altında bulunur ve kendileri de Başkumandan iken yapamadığı şeyleri şimdi ordusuz yapacak! Hâlbuki sarhoşluk ve lâubaliliği ile o mıntıkalarda ismine hürmet ve itimad kalmadığını olsun hatırlayamaması ne acı. Tebriz'de karargâhıma geldiği zaman bir gecede kendini görenlere parmak ısırtmıştı. Bence Halil Paşa halen gördüğü irtibat vazifesinden fazlasına muvaffak olamayacaktır. İran'a giderse belki halk sopa ile kendini kovalayacaktır. Çünkü İranilerde kıpırdayacak ne takat vardır ne de düşünce! Fakat ordusuz bir başkumandana sopa atacak fedailer doludur, bilhassa karşılarında bir sarhoşluğun fena muktezasını yaparken gördükleri bu tekiden Başkumandana!...

Halil Paşa'nın 5 Ağustosta yazıp Beyazıt'tan aldığım şifresi âtidedir. Baş tarafında bahsedilen Naim Cevat Bey en lüzumlu zamanımızda ordumuzda hizmet istemeyerek nisbet-i askeriyesinin kat'ını talep ederek hülya diyarına koşan bir erkân-ı harp zabitimizdir. Vaktiyle Irak Ordusunda refakatimde çalışmış olduğundan bu gafletten ikaza çok çalıştım ise de refakatimde muayyen bir vazife almaktan ise muhayyel Başkumandanlar nezdine şitab etmesine mâni olamadım.

Beyazıt: 13/8/1336

Şark Cephesi Kumandanlığına

C. 2/8/1336 tarihli ve 378 numaralı şifreye

Kaymakam Reşat Bey'e tevdi eylediğim rapor vesair evraktan ahval hakkında lâzımı kadar malûmat alınacağından Naim Cevat Bey'i Beyazıt'a

Levent Şahverdi Arşivi

göndermeğe lüzum görmedim. Arzu buyurulan malûmat hakkında ber vech-i zir sırasıyla cevap veriyorum.

1 — Azerbaycan'da Bolşeviklerin 28, 32 ve 20. piyade ve 18. süvari fırkaları vardır. Bu süvari fırkasının mevcudu bir kolordu kuvvetinde imiş. Bunlardan 18. fırka Karabağ cenubunda Cebrail'de bazı alayları müteferriktir. 28 inci fırka bir livasıyla Akdam, ikinci livasıyla Şusa, üçüncü livasıyla Gerus mıntıkasında ve dördüncü süvari livasıyla da Angelaut'ta bulunuyordu. Bu süvari livasının mevcudu azdır. 32 inci Fırka Bakü ve havalisinde bu süvari livasının bir alayı Nahcivan'da ve diğer alayı da Lenkeran'dan Angelaut üzerine yürüyüşte, 20 inci Fırka Gence ve havalisinde.

2 — Azerbaycan'da merkezi Bakü'de olmak üzere Azerbaycan bir fırka teşkiline başlamış ise de henüz mevcudun miktarı matlûbu bulamamıştır. Akdağ ve Şusa'da dahi teşkilât yapılmaya gayret ediliyor. Şusa'da bir tabur kadar efrad toplanabilmiştir. Ahali gönüllü olarak askere gelmek istemiyorlar. Ayrıca Bakü'de Komünistler tarafından Türkiye için evvelce Azerbaycan'la bulunan Türklerle üseradan bir kısmından bir Türk Bolşevik kıt'ası teşkil edilmektedir. Miktarı bine yakındır. Teşkilâtı ve buna ait talimat ve propagandalar Ruslarınkinin aynıdır. Rusya'nın muhtelif nukatından Bakü'ye gelecek Türk esir efradının kâffesinin Türk Bolşevik kıtasına idhallerini riyasetinde Mustafa Suphi yoldaş bulunan Bakü'deki ki Türk Komünist Fırkası talep ve arzu etmiştir. Buna karşı âtideki teklifte bulundum.

1) Malûlün behemehal Türkiye'ye gönderilecektir.

2) Gelecek üseradan Bolşevik olmak arzu edenler ve Azerbaycan veya Rusya'da kalmak isteyenler Bakü'deki Bolşevik kıt'asına dâhil olurlar. Fakat istemeyenler behemehal Türkiye'ye sevkolunacaktır. Buna rıza göstermiş oldular. Şu kadar var ki Komünist Fırkası siyasî bir fırka olduğundan bittabi muayyen ve malûm olan kendi programı dâhilinde bulunmaları tercih edeceklerdir. Diğerleri büyük bir müşkilât içinde kalacaklardır. Bakü'de bu işleri Hükümet-i Osmaniyenin bir mümessil-i resmisi sıfatıyla idare edecek ne bir heyet-i askeriye ve ne de bir sefaret veya maslahatgüzar veyahut da mümessil-i askerî ve siyasi mevcuttur. Yalnız üsera muamelesi değil esliha ve cephane nakliyatı ve Osmanlılara ait birçok muamelât mevcuttur ki bugün cümlesi yüz üstüne kalmıştır. Bir kaç gün mukaddem zât-ı âlinize ve bir suretini Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığım bir şifrede Azerbaycan ile derhal resmen münasebât-ı siyasiyeye girişilmesini yazmıştım. Bu vesile ile bir daha hatırlatmış oluyorum. Bakü'de bulundurulacak böyle resmî bir memur veya heyetin emrine bir miktar para tahsis ederek bu sayede üseramızın terfih-i hallerine ve sevklerine gayret olunması lâzımdır. İhtiyacata mukabil paranın bir kısmı Türkiye'den gönderilmekle beraber asıl ihtiyacat için Azerbaycan ve hükûmet-i Osmaniye arasında ileride hesabatı görülmek üzere Osmanlı sefareti namına Bakü'de Azerbaycan hükûmetince bir hesab-ı cari tutulması da mümkündür. Bu takdirde de bu hususun Büyük Millet Meclisinden Azerbaycan Şûrasına teklif olunması lâzımdır.

Levent Şahverdi Arşivi

3 — Gönderileceği vaad olunan paranın 500 kilosu evvelki raporda da bildirdiğim vechile sefaret başkâtibinin yanındadır. Gelecektir. Asıl büyük kısmını da sefir bizzat getirecek idi. Bu da Gerus-Nahcivan yolunun veya şimendifer yolunun emniyetle açılmasına mütevakkıftır.

4 — Deruhde ettiğim vazife İran'dan Irak istikametine hareketi mutasavver İran İnkilâb Ordusu Başkumandanlığımdır. Maksadım Moskova mükâlematını ve kâğıt üzerine geçirilmeyen bazı nikatı nazar ve ihtisasatı bizzat Erzurum'a kadar gelerek vesait-i seria ile azimet ve avdet mümkün olduğu halde Ankara'ya kadar giderek izah eyledikten sonra İran'a avdet idi. Fakat Nahcivan vaziyet-i haliyesi vaziyetin inkişafına kadar burada kalmaklığımı icab ettiriyor. Silâh ve cephanenin ilk kafilesinin nakli için Yavlah'ta istihzaratta bulunulduğunu evvelce bildirmiştim. Yol ne kadar serî açılır ve taht-ı emniyete alınırsa o kadar erken Türkiye'ye gönderilecektir. Şimendifer hattı hakkında nokta-i nazarı evvelce bildirmiştim. Bunun ancak Taşnaklara bir darbe-i kat'iyye vurulmak suretile veya dâhildeki Komünist Partisinin ele almasıyla açılması mümkündür. Belki de Taşnakların Angelaut ve şarkındaki Karakilise'de bulunan süvari livasına da taarruz ve bu livanın oldukça telefat vererek Gerus istikametinde çekilmesi keyfiyeti bu harekete karar verdirecektir. Bu hususta lâzım gelen bütün teşebbüsat yapılmaktadır.

5 — Sefaret Başkâtibinin yanında bulunan telsiz telgraf cihazını Gerus'tan buraya vürudunda belki bir müddet için burada alıkoymak ve yenisi gelinceye kadar muhabereyi temin etmek mümkün olacaktır.

6 — Tayyare hakkında daha evvel Şusa'daki fırka kumandanıyla vuku bulan mülâkatta Zengezor dağlarının yüksekliğinde ve hal-i hazırda zirvelerinin hemen daima sisli bulunmasından tayyare uçurulmasına müsait olmadığı fikrinde oldukları anlaşılmıştır. Mahaza bu husus temas vukuunda yeniden mevzuubahis edilecektir.

5/8/1336 İmza
Yoldaş Halil

Cemal Paşa'nın Moskova'dan Mustafa Kemal Paşa'ya Mektubu

Halil Paşa'nın mektubuyla beraber yine Cemal Paşa'dan Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup geldi. Bunun mevâd-ı esasiyesini ve mütalâamı Millet Meclisi Riyasetine hitaben yazdım ki şudur:

Karargâh: 17 Ağustos 1336

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

1 — Halil Paşa vedaatile Moskova'da Cemal Paşa'dan zat-i samileri namına alınan 11 Haziran tarihli ve Bakü'de muharrer 2 Temmuz tarihli haşiyeyi havi mektubun mevâdd-ı esasiyesi hülâsası âtideki fıkralarda arz edilmiştir. Mektubun aslı posta ile derdesti takdimdir:

Levent Şahverdi Arşivi

a) Moskova'da on beş günlük mesaiden sonra Türkistan, Afganistan ve Hindistan dâhilinde ibraz-ı faaliyet etmekliğim Rusya hükûmeti tarafından kabul olundu, Halil Paşa da İran taraflarında ibrazı faaliyet edecek.[200]

b) Şimdilik benim plânım, Afganistan Emirine hilâfet-i İslâmiyenin ve Garp Türklerinin duçar olduğu tehlikeli inkirazı anlatmak ve Mü'telif Devletler elinde taksim olunmaktan Türkiye'yi kurtarmak maksadı ile Anadolu'da teşekkül eden Türkiye İhtilâl Hükûmetinin bütün âlem-i islâmın müzaheret-i maneviyesine muntazır bulunduğunu izah eylemektir. Bunun için Taşkent'e muvasalatımda Emirden kabul edilmekliğimi rica edeceğim. Afganistan'a varmaktaki hakikî maksat Hindistan ihtilâlcileri ile temas hâsıl etmek ve Hindistan'dan gayet büyük ve mühim ihtilâl istihzarat ve teşkilâtı vücuda getirmektir. Bu hareketin başında ben bulunacağım.

c) Ben Afganistan'a vardıktan sonra maruz kalacağım ahvale nazaran ya Türkiye Hükûmetinin sefiri olmak veyahut Afgan Ordusunun tensikatına memur edilmek veyahut vaziyet-i hususiyemi muhafaza etmek şıklarından birini ihtiyar eyleyeceğim. Şayet birinci şıkka karar verirsem, esasen Kabil'e bir Türk sefirinin gönderilmesini Afgan Emîri ahiren sizden rica ettiği için bu vazifeyi bana tevdi etmeyi münasip görürsünüz zannederim. Şayet bu suretin benim için muvafık olmayacağına karar verir isem o zaman size telsiz telgraf ile maruzatta bulunurum. Siz de Büyük Millet Meclisinin vekâlet-i mahsusasını haiz bir murahhas-ı fevkalâdeyi Kâbil'e gönderirsiniz. Esbak Halep Valisi Bedri Bey de benimle beraber Afganistan'a geliyor. Herhalde benim verebileceğim mukarrerata intizar etmeksizin şimdiden Bedri Bey'in sefir yapılmasını tavsiye edebilirim.

d) İkinci bir ricam daha var. Benim emelim Afganistan ordusunun tensik ve tanzimi vazifesini Emirden almaktır. Bunun için bittabi Erkân-ı harbiyeye ihtiyacım var. Benimle çalışmak üzere evvelce teklif ettiğim iki Kâzım Bey'den bazı mülâhazata mebni sarfı nazar ettim. Acaba Erkân-ı Harp Binbaşısı Bosnalı Salih Bey Afganistan'a gelmek istemez mi? Eğer istemezse onun ahlâkında, onun malûmatında diğer bir arkadaşın sizin tarafınızdan intihab edilmesini rica ederim. Eğer benim eski Erkân-ı harbiye Reisim Miralay Ali Fuat Bey'in ahval-i sıhhiyesi müsait ve arzusu var ise onu da gönderebilirsiniz. Bir de eski yaverim İsmet Bey İstanbul'da ise her ne suretle olursa olsun kendisini Bakü'ye aşırmanızı çok istirham ederim. Mükemmel İngilizce ve Fransızca bildiği için benim çok işime

200 Cemal ve Halil Paşaların tahayyül ettikleri parlak işlere başlanmak şöyle dursun, yeni bir Turan Hükûmeti kurmak gibi müthiş bir teşvikin Hindistan'ın sahipleri tarafından pek mahirane bir surette Enver Paşa'ya telkin olunması - Tabii Enverin itimadı olan ağızlar vasıtasıyla! - neticede Enver'in Türk kabilelerini Ruslar aleyhine müsademelere sürüklemeğe ve kendisini de Bolşevik makineli tüfekleri karşısında canını terke sebeb olmuştur. Hindistan'ı ayaklandırmak kuvvetini mağrur kafasına yakıştıran Cemal Paşa'nın da Tiflis'te bir Bolşevik karakol binası yakınında yani kendisine o vazifeyi verenler diyarında ve belki de onların kurşunuyla şehit edilmesi ve Halil Paşa'nın da evrakını bana kaçırtarak ve canını kurtarmak için hududumuza kaçmak fakat muvaffak olamamak ve fena vaziyetlere düşmek gibi ibret alınacak vaziyetler hasıl olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

yarayacaktır. Hülâsa, bana göndereceğiniz zat her kim olursa olsun kendi tarafından üçü yüzbaşı, altısı mülâzim olmak üzere dokuz zabit ve beher zabite de üç küçük zabit intihab etsin ve beraber getirsin. Zabitandan birisinin süvari, üçünün piyade, ikisinin topçu, birinin istihkâm, birinin telsiz telgraf ve birinin de tabip olması pek muvafıktır. Şayet Yüzbaşı Çobanoğlu Zeki Efendi gelmek isterse o da gönderilsin. Geleceklerden mülâzımlara ayda beş yüz, yüzbaşılara sekiz yüz, binbaşıya bin ruble verilecek maaşlarını altın olarak alacaklar, yiyecek ve içecekleri başkaca temin olunacak. Kendileri bu hususa hiç bir para sarf etmeyecekler. Heyetin riyasetine tayin olunacak zat, bizim talimname, kanunname ve nizamnamelerimizden beşer onar nüsha getirmelidir. Bu arkadaşların Bakü'ye kadar masarif-i rahiyelerini siz temin edersiniz. Bakü'den sonra her bir masraf tarafımdan temin olunacaktır. Şayet ben Bakü'den hareket ettikten sonra Bakü'ye gelecek olurlarsa hattı hareketleri hakkında tarafımdan bırakılmış mufassal bir talimatı orada bulacaklardır.

f) Benim Bakü'de bir merkezi muhaberem vardır. O merkezin ismini ve adresini Bakü'ye muvasalat eder etmez mektubuma ilâve ederim. Siz emirlerinizi Bakü'ye gönderirsiniz, oradan bana isal olunur. Şayet telsiz telgrafla emir vermek isterseniz keza Bakü'deki merkezime yazarsınız. Oradan Moskova vasıtasıyla bana gelir.

g) Gelelim hususat-ı saireye, Ruslar size bir sefir gönderiyorlar. Bu sefir İlyada isminde bir Gürcü'dür. Halis komünist, namuskâr, mesleğinde sabit-kadem, ciddî bir adam olduğu söyleniyor. Herhalde sizin de buraya bir sefir göndermenizi çok istiyorlar. Onların fikrince Türkiye ile Rusya arasında bir ittifak muahede-i kat'iyesi akdetmek lâzımdır. Yalnız bir noktayı lâzımü'l-hal görüyorlar. O da Ermenistan hududu mes'elesidir. Radek diyor ki "Antanta'nın, İngilizlerin tasallûtundan kurtuluncaya kadar muvakkat bir Ermenistan yapalım. Bu suretle Avrupa'da bizim dostlarımız olan amele partisi için bile pek ehemmiyetle takip edilmekte olan bu Ermeni mes'elesini şimdilik halletmiş ve amele partisinin bize vesile-i taarruz bulmasını men etmiş oluruz." Ben bu mes'ele için hiç bir mütalaa dermeyan etmeyeceğim. Ancak Radek'in ifadatında şâyân-ı iltifat ve tetkik pek çok nikat-ı siyasiye mündemiç olduğuna kaniim. Göndereceğiniz sefirin bu babda sarih ve kat'î bir talimatı haiz olması şarttır. Bu mes'ele hal olunduktan sonra Ruslar nihayete kadar bizimle beraber çalışmaya mecburdurlar. Hattâ yine Radek dedi ki: Canım siz Ermeni mes'elesini halletmemiş olsanız da biz sizinle birlikte çalışmaya ve size yardım etmeye mecburuz. Ancak Ermeni mes'elesini hallederseniz yapacağımız yardımların kuvvet ve ehemmiyeti yüz misli artar.

h) Bakü Konferansı bence son derece haiz-i ehemmiyettir. Tarafınızdan bu konferansa Türkiye'nin en güzide cerbezeli hatiplerinden ve gayet zeki arkadaşlardan bir kaçı gönderilecek olursa Şark âleminin makam-ı riyasetini Türklerin eline almak mümkün olacaktır.

i) Burada cereyan eden ahvali; buradaki zevatın ahval-i ruhiyesini size şifahen arz ve izah etmek için Halil Paşa'nın Ankara'ya kadar seyahat

Levent Şahverdi Arşivi

etmesine lüzum gördük. Müşarünileyhin maruzatına tamamıyla iştirak ediyorum. Bizim için eslem ve enfa' siyaset badema yalnız Bolşeviklerle beraber çalışmaktır. Afganistan'da benim vaziyetimin kuvvetli olması sizin tarafınızdan bir vazife-i mahsusam olduğuna dair Emir'e bir mektubu mahsus gönderilmesine vâbestedir. Binaenaleyh şimdilik başka bir sefir gönderilmesine veyahut Bedri Bey'in sefir gösterilmesine lüzum olmadan Emir-i Afgan'a şu mealde bir mektup göndermenizi pek ziyade rica ederim:

"Anadolu'da ictima eden Türkiye'nin Büyük Millet Meclisinin temsil ettiği hükûmetle Afgan Emaret-i celilesi arasında münasebat-ı hasene-i dostaneyi takviye etmek ve Osmanlı Milletinin hürmet ve tazimatını arz eylemek üzere Cemal Paşa fevkalâde murahhas sıfatı ile nezd-i emaretpenahilerine izam kılınmıştır. Vazifesinde mazharı hüsn-i muvaffakiyet olması için taraf-ı emaretpenahilerinde hükûmeti celileleri canibinden mazhar-ı himayet ve sahabet olmasını rica ederiz."

Şu mealde bir mektup maksadı tamamıyla temine kâfidir. Benim o zaman bir vazife-i resmiyem olur ve İngilizler tarafından hiç bir müşkilâta maruz kalınmaksızın maksadı asliye vusûl için sarf-ı mesai edebilirim. Maiyet-i âcizaneme memuriyetini rica ettiğim zabitanın da pek sür'atle intihap ve izam olunmalarını yeniden istirham ederim kardeşim.

k) Son söz olarak size şunu arzetmek istiyorum. Türkiye'yi kurtarmak, İngilizlere en şedit darbeyi indirmek emelleri benim gıda-yı ruhumdur. Bu iki emel uğrunda hiç bir fedakârlıktan çekinmeyeceğime eminsiniz. Sizi bu emellerle tahassul eden hareketi milliyenin reisi biliyorum. Binaenaleyh Afganistan'da, Hindistan'da ve Türkistan'da sarf etmeye başlayacağım mesai esnasında her ne arzu ederseniz emirlerinizi bütün gayretimle hüsn-i ifaya çalışacağıma emin olunuz. Hissiyatımı, efkâr ve mütalâatımı Halil Paşa şifahen de arz edebilir.

2 — Cemal Paşa'nın mektubu hakkındaki nokta-i nazarım şudur: Moskova'daki heyet-i murahhasamızın Rus Sovyet hükûmeti ile vaki olan müzakerât ve mukarrerata dair vereceği izahat-ı esasiyeye ve bu suretle vaziyet-i umumiye-i siyasiye hakkında hâsıl olacak kanaat-i kâmileye intizaren, Türkistan, Afganistan ve Hindistan'da icra-yı faaliyete şimdilik herhangi bir suretle iştirakimizi muvafık bulmuyorum. Moskova'dan ne vazife aldığı bilinmeden hiç bir kimseye bu hususta Anadolu Büyük Millet Meclisi tarafından resmî vesaik itası münasip değildir. Ancak vekayi' büyük bir sür'atle cereyan edip gidiyor. İslâm ve İslav mukareneti teyid ve bu suretle müşterek gayemizde şark islâm âleminin vaziyet ve tarz-ı hareketi esasatını tesbit için Bakü'de akdedilen kongreye iştirakimizin ve bununla beraber İslâm ve İslav siyasetine merkez olduğu ve gittikçe daha ziyade kesb-i ehemmiyet edeceği anlaşılan Bakü'de bir sefaret heyetimiz bulunmasının derece-i lüzum ve ehemmiyetini tekiden arz eylerim. Gerek Kongreye tayin edilecek olan zevatın, gerek sefirimizin pek zeki ve ahvali umumiyemize vukuf-ı tam sahibi olmaları ve kendilerinin en seri bir surette Bakü'ye yetiştirilmiş bulunmaları elzemdir. Bu suretle Moskova

Levent Şahverdi Arşivi

Sovyet Hükûmetinin şark islâm âleminde ittihaz edilecek mukarrerat ve inkilâbat hakkındaki efkâr-ı hakikiyesine ıttıla-ı tam hâsıl olduktan ve bu tarz mukarrerat Bolşeviklerle aramızda selâhiyettar ve resmî heyetler tarafından müzakere ve tesbit olunduktan sonra tatbikat sahnesine girilir. Ve o vakit icab ederse resmî vesaikle veya âhir suretlerle icraata ibtidar edilebilir, mütalâasında bulunduğum maruzdur.

3 — Yalnız Büyük Millet Meclisi Riyasetine arz edilmiştir.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Bakü'den Rapor

Bakü'ye gönderdiğim kurye zabitimiz Mülâzım-ı evvel Şerif Efendi Erzurum'a avdet etti ve 15 Ağustos'ta raporunu vermişti. 17'de Ankara'ya bildirdim:

Karargâh: 17 Ağustos 1336

Büyük Millet Meclisi Riyasetine
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine

Bakü'de Onbirinci Kırmızı Ordu kumandanlığıyla Azerbaycan Cumhuriyeti harbiye komiserliğine Oltu ve Zengibasar mıntıkalarındaki Ermeni harekâtı münasebetiyle tarafımdan yazılan 24 Haziran 1336 tarihli mektupları îsale memur edilen zabitimiz 8 Temmuzda Bakü'ye vasıl olmuş ve 18 Temmuz 1336 tarihinde Bakü'den ayrılarak Gerus-Nahcivan-Beyazıt tarikile avdet etmiştir. Verdiği raporun mevâdd-ı mühimmesi aşağıda arz olunur.

1 — 9 Temmuzda Onbirinci Kırmızı Ordu kumandanı Levandofski'yi gördüm. Şark cephesi kumandanlığının tahriratı muhteviyatına âtideki cevabı verdi:

"Kızılorduya Nahcivana gitmek emri verilmiş ve akabinde bundan sarf-ı nazar olunması bildirilmiş iken bütün mes'uliyeti üzerime alarak Zengezor'un merkezi olan Gerus'u işgal için kıtaatımıza emir verdim. 8 Temmuz 1920 de Ermeni cenerali Drault kuvvetlerini Gerus'ta tazyik etmekliğimiz üzerine Pazarçayı suyu boyunca Kesişkent istikametinden Novobeyazıt'a doğru kaçmaya başladılar. Gerus kıtaatımız tarafından işgal edilip harekât tevakkuf etti. Bundan sonra merkezden alacağımız emre göre hareket edeceğiz. Erivan'daki Ermeni kuvvetleri Zengibasar'daki ahali kuvvetlerini ezip Nahcivan'a doğru itiyorlar. Beyazıt havalisinde bulunan kıtaatımız bu Ermeni hareketine mâni olamaz mı?" dedi. Ve resmî bir tahrirat ile cevap itası için Moskova'dan henüz avdet etmeyen Şark İşleri Komiseri Orjenikidze' nin vürudüna intizar edilmesi emrolundu.

2 — Rus Sovyet Hükûmeti Şark İşleri Komiseri Orjenikidze ile 17 Temmuzda Bakü'de görüştüm. Mumaileyh bütün hususatın Halil Paşa

Levent Şahverdi Arşivi

ile görüşüldüğünü ve bizi Rusya'ya bağlayan şimendifer hattının sulhen veya harben bir aya kadar açılacağını ve bunun kendileri için de mühim olduğunu söyledi.

3 — Azerbaycan Harbiye Komiseri Ali Haydar Karayef ile görüşüp kendilerine ait tahriratın muhteviyatını arz ettim. Mumaileyh Azerbaycan'ın dâhil-i takviye ve Ermenileri imha gibi iki tasavvuru olduğunu ve Türkiye'ye nakit ve kuvvet göndermek suretiyle muavenet edeceklerini beyan etti.

4 — Kızılordu kumandanlığı ve Azerbaycan Harbiye Komiserinin kanaatlerine göre Gence ve Karabağ hâdiseleri, Gürcistan ve bilhassa Ermenistan'ın Sovyet idaresini kabullerini bir zaman-ı mechule terk etmiştir.

5 — Türkiye İştirâkiyun teşkilâtı Reisi Mustafa Suphi Yoldaş ile görüştüm. Mesmuatıma göre bilhassa Lenin'in itimadını kazanmış olan bu zatın Rusların kendisine itimadı dolayısıyla şark âleminde de oldukça nüfuz sahibi olduğu söyleniyor, Moskova hükûmeti tarafından temin edilmiş ve suret-i sarfı doğruca kendisine ait olan dolgun bir büdcesi varmış. Vaki olan suali üzerine Anadolu inkılâp hükûmeti hakkında kendisine bildiğim malûmatı verdim. Ve uzun senelerden beri Anadolu'dan uzaklarda bulunduğu için şimdiki mesaisine Anadolu'ya gelip inkılâp âmilleri ile görüştükten sonra devam etmesinin daha muvafık olacağını söyledim.

6 — Esaretten avdette, elyevm Bakü'de, sırf tercüme işlerile uğraşan sabık 3. Fırka Kumandanı Mithat Bey'le hususî görüştüm: Mumaileyhin ahval ve vaziyet hakkında verdiği malûmat aynen şudur: "Moskova'ya malî vesaire heyet göndermekle beraber hepsinden evvel komünistlerle konuşmak ve Şûra hükûmetinin bizdeki esaslarını kararlaştırmak üzere Moskova'ya bir heyetin izamını elzem görüyorum."

7 — Kurye zabitimiz, Bakü'de mevcut Osmanlı zabitan ve sivillerinden ekserisinin ya işgal ettikleri memuriyetin ehli olmaması veyahut da fırsattan istifade ederek keselerini doldurmak sevda ve hevesinde bulunması dolayısıyla muhitlerinde pek fena tesirler bırakan harekâtta bulunduklarını söylüyor. Bundan başka Bakü'ye gelen Türkistan Cumhuriyeti Harbiye vekili Emirhanof'un Türk zabitanından askerî bir heyet-i ıslâhiyenin Türkistan'a celbi iltimas edilmesi üzerine beş Türk zabitinin bu vazifeyi tayin ve tahrik edildiklerini ve hâlbuki tahkikata nazaran bu zabitlerden birisinin hakikatte bir jandarma çavuşu ve diğerinin de su-i hal esbabından ve ihtiyat mülâzimi evvelliği iddiasında bulunan bir kimse olduğunu bildiriyor. Muhtelif malûmat ile teeyyüd eden bu haberlere göre arz ettiğim vechile Anadolu'ya karşı şark İslâm âlemine ve Ruslarda mevcut hürmet ve muhabbeti hüsn-i istimal edecek ve zuhur eden fenalıklara hatime çekerek ahval-i umumiyeyi makasidimize tevfikan hüsn-i idare eyleyecek selâhiyettar bir heyet-i sefaretin Bakü'ye âcilen izamı taht-ı elzemiyettedir.

8 — Afganistan'da, İngilizlere karşı bir temayül mevcut olduğunu ve hattâ içlerinde İngiliz zabitleri bulunduğunu Afgan hükûmetinin hilâfet

Levent Şahverdi Arşivi

arzusunda bulunduğunu Türkistan Harbiye Nazır Vekili Emirhanof zabitimize söylemiştir.

9 — Türkistan'da intişar etmekte olan ve "Göç" namındaki Türkçe bir gazetenin ilk sahifesinin ilk sütununda Mustafa Kemal Paşa'nın "Âlem-i İslâm" beyannamesini zabitimiz okumuştur.

10 — Bakü'de bir Osmanlı altınının kıymeti on bin ile yirmi bin ruble arasında tehalüf ediyor. Bir liralık banknotumuz bin beş yüz ruble kıymetindedir. Evrak-ı nakdiyemiz Bakü'de rupieye tahvil edildikten sonra yapılması muhtemel siparişlere sarf edilirse bize büyük istifadeler temin eder.

11 — Bakü'de resmî olarak *Ahbar* ve *Komünas* namlarında iki türkçe duvar gazetesi ile Mustafa Suphi Yoldaş tarafından neşredilen *Yeni Dünya* gazetesi çıkıyor.

12 — Bolşeviklerin Vladikafkas'ta büyük bir kuvvete malik oldukları oradan gelen İslâmlardan öğrenilmiştir.

13 — Büyük Millet Meclisi ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetlerine arz edilmiştir.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

18 Ağustos'ta Tercan (diğer ismi Mamahatun) garbindeki gaz madenlerinin keşfine gönderdiğim heyetten gaz numunesi geldi. Mükemmel bir halde. Hükûmet alâka bile göstermiyor. Ankara'ya da bildirdim. Bugün Erzurum'dan Hasankale karargâhıma avdet ettim. Yolda Sivişli'deki kömür ocaklarını da gördüm. Ruslar hayli işletmişler. Fakat ocaklar mâil açıldığından yağmurda göl halini alıyor. Çalışmak imkânsız olduğundan buradaki iptidaî kömür yerine yine Rusların daha esaslı işlettikleri Kükürtlü (Yeniköy'le Mamahatun arasında) ocaklarını işletmeyi muvafık bularak buradaki müfrezenin Kükürtlü'ye nakline ve sahra şimendiferinin de bu ocaklara kadar (Esasen tesviye-i türabiyesî Ruslar tarafından yapılmıştı) uzatılması için icab edenlere emir verdim. Esasen mahrukat mes'elesi Erzurum havalesinin en mühim bir derdidir. Halk kışın tezek denilen hayvan fışkısından istifade eder. Fakat sahra şimendiferi şark harekâtı için elzem bir varlık olduğundan kömüre ihtiyacımız pek çok. Askerin mahrukatı için de pek mühim para sarfı zarureti var. Bu müşkilât da şu aralık müthiş. Bunun için kömür ihracına ehemmiyet veriyorduk.

18 akşamı Moskova telsizi şu tebliği verdi: (Varşova'nın 120 kilometre şimal-i garbından Bolşevik kıtaatı Vistül'ü geçerek Velotslavsk'ı aldılar. Cenupta Lemberg üzerine yürüyorlar. Kırım cephesinde Oryehuva mıntıkasında muharebeler oluyor). Bu tebliğler günün eğlencesi oluyordu. Haritaları işaretlemek vaziyeti münakaşa etmek, işin nelere müncer olabileceği hakkında mütalâalarda bulunmak hayli zevkli oluyordu.

18/19 Ağustos gecesi Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Bey makine başında bana soruyor:

(11 Ağustos tarihli *İslâm Gürcistanı* Gazetesi Ermenilerin seferberliğini yazıyor, Gürcülerle aleyhimize müşterek bir hareket yapacaklar. Biz daha evvel harekete geçsek nasıl olur?)

Levent Şahverdi Arşivi

Kırmızı Ordunun Erivan üzerine hareket kararını verdiği haberi de bu gece geldi. Ermeni ve Gürcü seferberliği doğru ise Bolşeviklere karşı olduğuna şüphe yoktur. Esasen Bolşevik tehlikesi dolayısile yarı seferber haldedirler. Bu iki hükûmetin müştereken aleyhimize hareketlerine bilhassa Bolşevik kıtaatıyla temasta bulunurken imkân yoktur. Hattâ biz Ermeniler aleyhine harekete geçsek dahi Gürcülerin Ermenilere yardım etmelerini bile müstab'ad görüyorum. En büyük tehlike Bolşeviklerin Ermenilere karşı hareketlerinde pek serî muvaffakiyet elde ederek Ermenistan'da dahi Bolşevik idaresi tesisiyle bunları da toparlayıp hududumuzda görülmeleridir. Böyle bir vaziyette Elviye-i Selâseye ebedî veda' diyeceğimiz gibi bütün cihanın aleyhimizde bulunduğu şu sıralarda şarktan Ermeniler lehine arazi talebi gibi tehlikeli safhaların açılmasıdır. Gerçi Lehistan seferini muvaffakiyetle bitirmeden Kafkasya'da vasî harekât-ı askeriyeye girişmeleri pek ümid olunmazsa da Ermenistan'da Bolşevik idaresi teessüsü bugün için müthiş aleyhimize olacaktır. Bunun için vaziyet-i iaşemiz mecburiyetile mezun bırakılan ve köylülere hasad için yardıma gönderilen efradımızı celp ve kıtaata yeniden tertibat aldırdık ve karargâhları lâzım gelen mahallere sürdük. Bir daha karardan nükûl etmemek şartıyla Ankara'nın harekât için beni serbest bırakması lâzımdır. Aksi halde zaten nihayet Eylül nihayetine kadar Ankara'nın emrine tabi olmak ve bundan sonra behemehal emr-i vaki ihdasından başka çarem yoktur. Zira ordumun iaşesi imkânsız olduğu gibi firarları tevkif de mümkün olamayacaktır. Şark ordusunun inhilâli ise bütün vatanın inhilâli olacaktır. İşte bu mütalâatımı muhtasaran ve kabil-i hazm şekilde İsmet Bey'e makine başında anlattım ve Kızılordunun harekâtını behemehal serian Aras-Novoselim hattına kadar ilerlemekle karşılamaklığımız lüzumunu da şifre ile bildirdim. Ben Kızılordunun harekâta geçmediği halde bizim harekâtımızı daha faydalı buluyorum. Çünkü eski asırlık hududumuz olan Arpaçayı'na kadar yürümek ve Brestlitovsk muahedesini yırtarak Sevr zulümnamesine imza atan Taşnak hükûmetine imzasını geri aldırarak yeni bir muahede imzalatmak için Gümrü havalisini de işgal altına alarak Erivan'ı da tehdid etmek ancak bu vaziyette mümkün olabilirdi. Aksi halde iş büsbütün aleyhimize dönebilir mahiyette idi. Şu halde fırsatı görerek derhal icabını yapmak selâhiyetini artık bana vermek için Ankara'nın daha fazla düşünmesine lüzum yoktu. Bugünün vukuatına ait raporlarda Bardız-Oltu cephesinde mukabil topçu ateşi olduğu, fakat Sarıkamış mıntıkasında Terek ve Yeniköy'de Ermenilerin birbirile müsademe ettikleri görüldüğü bildiriliyordu. Bundan bazı Bolşeviklik ihtilâli de anlaşılıyordu. Ağustosun 20/21 gecesi Ermenilerin Hasangazi'de bölüğümüze taarruz etmeleri vak'anın ehemmiyetsizliğini gösterdi. Mukabil taarruzla Ermeniler tard olunur. On iki maktul bıraktılar. İşte bu vaziyette ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Bey'in Ermeni - Gürcü seferberliğinin aleyhimize olduğu muhakkak ise harekete geçmek hususunda fikrimi sormasına rağmen aldığım âtideki cevap insana pek parmak ısırtacak kadar gariptir. Bunu aynen yazdıktan sonra mütalaamı kaydedeceğim :

Levent Şahverdi Arşivi

Ermenistan Harekâtı İçin Ankara ile Münakaşa

Zata Mahsus Ankara: 22 Ağustos 1336

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C. 20 Ağustos 1336 şifreye:

Bildirilen karar bittabi pek ziyade mucib-i inbisat olmuştur. Tatbikat haberlerine intizar olunur. Bu hususta mütalâat ve talimatımız ber vech-i âtidir:

1 — Harekâta iştirak için tarafımızdan ısrar ve teklif edilmesine şahsen taraftarlardanım. Reis Paşa ve Müdafaa-i Milliye Vekili Paşa da aynı mütalaadadırlar. Ermenistan'daki maksadımız hâsıl olmakla beraber bizim kuvvetlerimiz bu uğurda ezilmemiş veya karışmamış olursa ziyanlı değiliz. Belki kuvvet itibarıyla zinde ve siyaset itibarile de münezzeh kalırız. Binaenaleyh daha kârlı addolunur.

2 — Kızılordunun harekâta başladığı ve ilerlediği kat'iyetle tahakkuk ettikten sonra Aras'a ve Novoselim'e kadar tarafımızdan ilerlenmesi mütalaasına iştirak etmekteyiz.

3 — Malûmdur ki Şark cephesinin ileri hareketi Heyet-i vekile kararıyla takarrür etmiş iken Çiçerin'in mektubu üzerine yine Heyet-i vekile kararile tevkif ve tehir olunmuş idi. Velevki kısa bir ileri hareket yapmak için Heyet-i Vekilenin yeni bir kararına ihtiyac-ı kat'i vardır. Binaenaleyh keyfiyetten ve cereyan-ı ahvalden Heyet-i vekilede bahsedebilecek kadar vaktiyle haberdar edilmekliğimi ve siyasî veya askerî emr-i vakiler ihdasından behemehal ihtiraz olunmasını bilhassa rica ederim. Gerek Büyük Millet Meclisinin ve gerek Vekiller Heyetinin vazife-i murakabeyi ve iştirak mes'uliyetini bihakkın ifa etmeleri için ifrat ile müdekkik olduğuna ve harekât-ı askeriye mes'uliyetini deruhde eden arkadaşlarımızın cidden nazik birer vaziyette bulunduğuna an-samim nazar-ı dikkati celb ederim. (Mabadi hakkında ayrıca arz-ı malûmat edeceğim. 22/8/1336 ve saat 3 evvelde Karargâh telgrafhanesine verilmiştir.)

Erkân-ı harbiye-i Umumiye Reisi İsmet

Üç ay evvelki acı yazdıklarımın tesirleri mi kalmamış, yoksa esasen mi tesir yapmamış anlaşılmaz şey! Birinci maddede "Ermenistan hakkındaki maksadımız hasıl olmakla"deniyor. Demek Ankara'daki arkadaşlarımız şark mes'elemizi bu kadarcıkla hallolunmuş ve hem de ne büyük bir muvaffakiyetle addediyor![201] Daha mühimi de "Bizim kuvvetlerimiz bu uğurda ezilmemiş veya karışmamış olursa ziyanlı değiliz. Belki kuvvet itibarıyla zinde ve siyaset itibarıyla de münezzeh kalırız..." demek askerlik nokta-i nazarından Ermenilerle vukubulacak bir harpte zindeliğimizi kaybedeceğiz, siya-

201 Ermeni Harekâtının yapılan şekli ile (Aras - Novoselim) hattının maksadı temin hakkındaki fikir karşılaştırılınca bu fıkraları okurken hayretlere düşmemek mümkün olur mu?

Levent Şahverdi Arşivi

seten de mes'uliyete gireceğiz! Evvelâ askerlik bakışıyla bu söz anlaşılmaz bir şeydir. Haziran/ bidayetindeki münakaşalarımızda Mustafa Kemal Paşa "Üç buçuk fırka ile başaramazsın" diyordu. Ben de "Bütün Ermenistan'ı imhaya kudretyab" olduğumu iddia etmiştim. Bunu Erzurum Kongreleri sıralarında dahi anlatmıştım. İki sene evvel aynı yerlerde aynı düşmanla harb eden benim bugünkü dört fırkam idi ve bunların hepsi de muharebelere iştirak etmiş değildi, Ermeniler ise o zamanki muharebelerde en mühim kuvvetlerini zayi etmişler ve bugün daha zayıf idiler. Sarıkamış'ın, Kars'ın, Gümrü'nün nefesine nasıl vurulacağını tecrübeye istinaden iyi biliyordum... Bütün bunlar görülmüş, yazılmış şeylerdi, siyaseten münezzeh kalmak ne demektir? İtilâfın ve hususiyle Amerikalıların Trabzon'a bir debarkmanından korkan Mustafa Kemal Paşa'ya lâzımı cevapları da vermiş ve onları da hareket lüzumuna ikna etmiştim ki 6 Haziran'da ileri hareket için müsaade koparabilmiştim. Demek ki Çiçerin'in mektubu arkadaşlarımızın aradığı bir nimet imiş!... Şimdi yeniden aynı nakarat başlıyor. Fakat büyük bir garabet var ki bunu anlamak zordur. O da "eğer Ermeni ve Gürcü seferberlik havadisi doğru ise aleyhimizde olduğu muhakkak ise biz harekete geçsek nasıl olur?" gibi Erkân-ı Harbiye-i Umumiyemizin benden fikir sormasıdır? Malûmat 11 tarihli bir gazeteden alındığına ve Ermenilerin Soğanlı Dağlarda bizimle hal-i harpte, diğer cephelerde Gürcüler gibi Bolşevik kıt'alarıyla temasta bulunduğundan yarı seferber bir halde bulundukları da malûm olduğuna göre aleyhimize müteveccih ise karşımızda tahaşşüde başlamış ve çoktan bize faik vaziyete geçtiklerine şüphe yok iken bizim nasıl olup da ileri harekâta geçmekliğimizi Ankara'dakilerin düşündüğüdür. Bunun benim ne düşündüğüm için bir lâf olmasını kayıt ile bırakmadım. Askerî endişeye bir de siyasî endişe karıştırılmasını pek gülünç buluyorum. Her taraftan ve her mümkün olan devlet bir yerimizi işgal etmiş iken ve imkân bulurlarsa başka bir sebeb aramaya da hiç biri kendini mecbur görmez iken ve vaktiyle bu hususu lâzımı gibi de münakaşa ettiğimiz halde "Siyaset itibarıyla da münezzeh kalırız" diye İstiklâl Harbi Hükûmeti ve Erkân-ı Harbiyesinden yeniden bir mütalâa duymak cidden insanı meyus kılıyor. Ermeni harekâtını ne gibi kayıt ve şartlar altında ve ne gibi görüşlerle yapacağımı düşündükçe hayretler içinde kalıyorum. Bir taraftan İttihat ve Terakki rüesasının Erzurum'dan tashih-i hudut hakkında Moskova hükûmetinin mütalaasına iştirâklerini mektuplarından okumak, bir taraftan İstanbul hükûmetinin bu hususdaki vaat ve icraları; diğer taraftan da içinde çırpındığım halkımızın bu tesirler altındaki endişe ve müşkilâtı dinmiyor gibi bunu daima teşdid eden hükûmet ve Erkân-ı Harbiyemizin daha sakim mütalâa ve emirleri... Güya "siyaseten münezzeh" vaziyetteyiz. Ve herkes bizi himaye ediyor da şarkdaki düşman silâhlarını kırarsak hakkımızda vahim kararlar verecekler!... Verecekleri kararlar verilmiş, hükm-i idamımız tasdik olunmuştur. Bunları Haziran bidayetinde lâzımı gibi yazdığım için tekrar etmeyeceğim... Gelelim "siyasî veya askerî emrivakiler ihdasından behemehal ihtiraz olunmasını..." Vaktiyle de yani 23 Haziran hareketi için müsaade istihsâline kadar çekiştiğimiz muhaberelerde de aynı korku vardı;

Levent Şahverdi Arşivi

fakat her hazırlık yapılmış olduğu bir günde dahi Ankara'nın emrine mutavaatla harekâtı durdurmuştum. Yeniden bu kuşkulanma nedendi, yoksa muhitimden yalan yanlış raporlar mı uçuruluyordu?! Böyle ise iğrenç bir yol. Daha iyi değdi mi idi ki emin oldukları bir veya birkaç Meclis-i Millî azasını daima nezdimde bulundursunlar ve bunun yazacağı açık ve meşru raporlarla istedikleri vaziyeti anlasınlar. Gerçi ben de Büyük Millet Meclisi azasından idim. Fakat elimde ordu vardı, Ankara da benim bu orduyu günün birinde şarka saldıracağımdan korkuyordu, onlara kalsa çoktan garbe çekecekler ve Ermeni mes'elesini, millî ölümümüze müntehi olacağına şüphe etmediğim bir şekle koyuvereceklerdi. İşte İsmet Bey'e vereceğim cevapta vaktiyle mükerreren yazdığım teferruata girişmeksizin yukarıki mütalâamı esas olarak tuttum. Meclis-i Millî Reisi Sanisi ve Adliye Vekili Celâlettin Arif Bey'in de şu aralık Erzurum'a gelmesini mânidar bularak bu zatı da tavsiye ettim:

Zata mahsustur

Karargâh: 24/8/1336

Erkân-ı Harbiye-i Umumîye Reisi İsmet Beyefendiye

C. 22/8/1336 şifrenin üçüncü maddesine:

Siyasî ve askerî emr-i vakilerin ihdas ve Meclis-i Millimizin çizdiği hattı hareketten zerre kadar inhiraf olunamayacağına suret-i kat'iyede itimad buyurmanızı istirham ederim. Çiçerin'in mektubu üzerine Meclis-i Millinin kararıyla tehir edilmiş olan hareketin ahval dolayısıyla icrasında mecburiyet-i askeriye olduğu 18/19 - Ağustos tarihiyle taraf-ı âlilerinden iş'ar buyurulduğuna nazaran yeniden Meclis-i Millînin bu hususta kararı alındığını zannetmiş ve pek mahrem olarak bendenize iblâğ olunan Kırmızı Ordu harekât plânının fevkalâde mahrem tutulmasını arz eylemiştim. Siyasi vakayi ve cereyanlarda Meclis-i Millimizin arzusuna tamamıyla muvafık surette idaresini temin için Hariciye Umuru Vekili Bekir Sami Beyefendi vasıtasıyla de evvelce istirham eylediğim siyasî bir heyetin Kafkasya ahval ve harekâtıyla en yakın temasta olan Şark cephesi karargâhında bulundurulması lüzumunu tekrar arz eyler ve bu defa Erzurum'a gelmekte olan Celâlettin Arif Beyefendi'nin bundan böyle olsun hiç olmazsa ahval-i siyasiye iyice tavazzuh edinceye kadar Erzurum'da temdid-i ikamet buyurmalarını istirham ederim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Muhitimden yalan yanlış malûmat - ki fena ismi jurnaldir - alındığına 25 Ağustosta (Kurban Bayramının birinci günü) gelen âtideki şifre şüphe bırakmadı:

Levent Şahverdi Arşivi

Zata Mahsus ve acele

Ankara: 24/8/1336

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

1 — Zabitanın apolet taşımamaları gibi üniforma üzerinde esaslı tadilât,

2 — Müdafaa-i Milliye tarafından ahz-ı askerlere verilecek evamiri zât-ı âlilerine sormadan yapmamaları hakkında tebligat yaptığınız şayi olmuştur. Aslı olup olmadığının ve esbabının izah buyurulması mercudur.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet

Apoletler hakkında 30 Temmuz'da Müdafaa-i Milliye Vekâletine yazmıştım. İkinci madde ise daha Ankara Hükûmetinin teşekkülünden evvel Ali Kemal Dâhiliye Nazırı sıfatıyla Vilâyetlere emir verdiği zamanki emrim idi. Bunu o zaman Heyet-i Temsiliye ve Kolordulara da tamim etmiş idim. İsmet Bey bu iki madde hakkında hem şayi olmuştur diyor ve aslı olup olmadığını soruyor, hem de esbabının izah buyurulması diyor! Ben sırf vatanî düşüncelerle Ankara'ya karşı ne kadar samimî ve milletin muvaffakiyetini esaslı bir mecrada yürütmeye başlamaya ne kadar çalışmakta isem Ankara'daki arkadaşlarım gittikçe vehim ve endişeye kapılıyorlar. En samimî arkadaşım olan ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğini - madunum olmasına rağmen - istediğim İsmet dahi bana karşı itimatsızlığa ve dolambaçlı yollara sapıyorlar. Herhangi bir şâyianın esbabı sorulur mu?.. Şu cevabı yazdım ve bilhassa sonuna: nereden şayi oldu ise mes'elenin tahkik ve iş'arını da rica ettim. (Cevap gelmeyeceği tabiîdir.)[202]

27/8/1336

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine

C. 24/8/1336

1 — Zabitanın apolet taşımamaları ve üniforma hakkında esaslı tadilât hakkında 30 Temmuz 1336 tarih ve 67 numara ile Müdâfaa-i Milliye Vekâletine arz-ı malûmat etmiştim. Esasen 15 inci Kolorduda Harbi Umumî esnasında dahi apoletli zabitan pek mahdud idi. Ekserisi tamamıyla nefer kıyafetinde ve kar başlıklı idi. Mütareke devrinde ise bu kisve İstanbul'dan yeni gelenler müstesna olmak üzere umumî bir hal almıştı. Sebebi Erzurum'da apolet ve kalpak tepeliği bulunmamasıydı. Esasen kıtaatın kısm-ı küllisi hudut boylarında yaşadıklarından nefer

202 Üniforma hakkında bu kadar hassas görünen bu sual bana sorulmasına rağmen Ankara başta Başkumandan ve Erkân-ı Harbiye Reisi ve Cephe Kumandanı olduğu halde resmî serpuş yerine kalpağı bir türlü çıkarmamışlar ve rasgele palto giymişler, pala takmışlardır. Kalpak Ankara'ca İstiklâl Harbinin sanki fârik bir alâmeti sayılmıştır. Bir Amerikalı Şaire Gazi hattâ sulhten sonra, kalpağını hediye etmiş ve o da alaycı bir şiir yazmış ve her yerde alay etmiştir. Yazık ki gazetelerimize de bu şiir tercüme edilmiş, fakat hakikat neden sonra anlaşılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

kıyafetiyle pek ünsiyet etmişlerdi. Kasabadakiler apolet takmak mecburiyetinde bulunduklarından tahta veya mukavva üzerine boya ile garip apoletler yaparlardı. Bolşevik ordularının Azerbaycan'a girişinden ve bilhassa Nahcivan'da temas hâsıl olduktan sonra apoletlerden umumi bir nefret hasıl oldu ve olanlar da takmamaya başladı. Sebebi de Bakü'deki İslâm nutuklarında ve gazetelerde hedef hep zabitan apoleti ve sırma idi. Bolşeviklerin efrad-ı zabitan aleyhine kıyam ettirecekleri ve apoletleri koparacakları şayiası İngiliz ajanları tarafından müthiş propagandaları esaretten avdet eden veya vaktiyle Azerbaycan ordusu hizmetine girip bu kerre avdet eden zabitler getirmekte olduğundan ilk temasta bulunan ve nisbeten ücra bir mahalde bulunan ve Edirne'de efrad isyanından gözü yıldığından bu dedikodular karşısında dahi biraz bocalayan 11. Fırka Kumandanı Cavit Bey'in kıtaatında zabitanın Bolşevik alâmetler takıverdiklerini ve efradın da başlarına Bolşevikler gibi yıldız taktıklarını haber aldım. Emirsiz, aşağıdan yukarı icraatın felâketi vareste-i arzdır. Bundan başka aynen Kırmızı Ordu alâmetlerinin takılmasını da mahzurlu gördüm. Bir tedbir olmak ve aynı zamanda en ufak teferruatın dahi emirsiz yapılmasına müsaade olunmayacağını anlatmak için takılan Kırmızı Ordu alâmetlerini kaldırtarak yerine Müdafaa-i Milliye Vekâletine arzettiğim alâmetleri taktırdım. Bu alâmetler her yerde herkes tarafından yapılabildiği gibi apolet dahi olmadığından pek kolaylıkla ve büyük memnuniyetle takılmıştır. Serpuşlardaki yıldızı da ayyıldız olarak takılmasına müsaade ettim. Maahaza eski üniformaların da olanlarca takılmasına müsaade olunmuştur. Fakat onlar bile heveskâr bulunmuyorlar. Bendeniz tekiden arz ve teklif eylerim ki kabul olunacak alâmetler artık apolet olmasın. Ve zabitlerin alâmetinde sırmalı ve pek nazara çarpacak aksam bulunmasın. Ve mutlaka haricten veya anasır-ı saire tarafından yapılması zarurî külfetli şeylerden sarf-ı nazar olunsun.

2 — Müdafaa-i Milliye tarafından ahz-ı askerlere verilecek emirleri âmirlerine sormadan yapmamaları hakkında yeni bir emrim yoktur. Yalnız Ali Kemal hâininin Dahiliye Nazırlığı vekâletinde valilere yaptığı Kolordu kumandanının vereceği seferberlik emrine itaat etmeyeceksiniz diye caniyane bir tamimini görünce ve Süleyman Şefik rezilinin de şifreli muhaberatı men ve ahz-ı askerlere buna mümasil emirler verdiğini gördüğüm zaman cephenin mesuliyeti uhdemde olduğundan ve İstanbul'un namussuzcasına verdiği emirlerin yüz binlerce ibadullahı Ermeni ayakları altında ezdirebileceğinden mıntıkamda emrime itaat etmeyeceklerin ifna edileceklerini ve Dersaadet'ten gelecek hainane emirlerin behemehal tarafıma bildirilmesini tamim etmiştim. Ankara Hükûmetinin teşekkülünden sonra böyle bir tebligat yapmadım. Nereden şayi oldu ise mes'elenin tahkik ve âcizlerine de iş'arını pek ziyade istirham eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Bugünlerde yine fena şayialar başladı. İstanbul Hükûmeti sulh yapmış Şark vilâyetlerini Ermenilere vermiş. Uğraştığımız beyhu-

Levent Şahverdi Arşivi

de imiş. Ankara da kat'iyen Ermenilerle harbe taraftar değilmiş, benimle Ankara'nın arası açıkmış... Ne yazık ki bu kabil yıkıcı zihniyetler hükûmet erkânında ve eşrafta daha kuvvetli yer tutmuş. Bitlis Valisi Hüsnü Paşa yazıyor: "Acaba Bitlis de Ermenilere verilecek mi? Böyle ise ailemi getirmeyeyim." Kendisine şu cevabı yazdım ve bu zeminde her tarafa da mukabil propagandalara günlerce devam ettirdim.

22/8/1336

Bitlis Valisi Hüsnü Paşa Hazretlerine

Bitlis'in vaziyet-i siyasiyesini millet Erzurum ve Sivas Kongreleriyle tayin etmiştir. İstanbul'da milletimizi düşünmeyen bir kaç vatansızın külliyetli para mukabilinde imzaladığı sulh muahedesinde gerçi Bitlis'i bile Ermenilere vermek istiyorlarsa da millet azminden dönmeyecek ve bir karış yer dahi vermeyecektir. Ordum, bu mukaddes vazifeyi ifa etmekle bahtiyardır. Erzurum'da hudut boylarında bile zabitan ve memûrîn ailelerini beraber bulundurmaktadır. Bitlis için ise bu hususu hiç düşünmemeyi münasip görür ve aile-i muhteremelerini celp buyurmanızı pek muvafık bulurum. Arz-ı tazimat eylerim efendim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

26'da Ermeniler Oltu müfrezemizin sağ cenahına bir gece hücumu yaptılarsa da mukabil hücumla kendi mevzileri de işgal olundu. Yirmi maktul bıraktılar. Biri yüzbaşı, biri mülâzim. Bir makinalı tüfekle bir miktar silah ve bomba igtinam olundu.

Ankara Hükûmetinin ismini her makam bir çeşit yad ettiğinden, 27 Ağustos'ta Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine şu mütalaamı bildirdim:

Zata Mahsus

Karargâh: 27/Ağustos/1336

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye-i Riyasetine

Ankara'da makamât-ı muhtelifeden yazılan muhaberat-ı resmiyede Büyük Millet Meclisinin temsil ettiği hükûmetin Osmanlı Hükûmeti, Türkiye Hükûmeti veyahut Türkiye Büyük Millet Meclisi gibi muhtelif namlarına tesadüf olunuyor. Bu tehalüfün bilhassa umûr-ı hariciyedeki nezaket ve ehemmiyeti malûmdur. Heyet-i Vekile kararı ile en muvafık bir ismin kabul ve tebliğini pek lâzım görüyorum. Sovyet Ruslar muhaberat-ı resmiyede bize Anadolu İnkılâp Hükûmeti veya Ordusu diyorlar. Berâ-yı hatıra arz olunur.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Levent Şahverdi Arşivi

Bugün Sovyet Hükûmetinin Ankara'ya gönderdiği sefaret heyeti Karaköse'ye geldi. Halil Paşa da berabermiş. Telefonla görüştüm. Yine Kafkasya'ya avdet edeceğini, Enver Paşa'nın eniştesi Kâzım Bey'i -Erkân-ı harbiye reisim- aile işleri için görmek istediğini söyledi. Kâzım Bey'i gönderdim.[203] Avdetinde fazla bir şey söylemedi.

Moskova'dan kurye zabitimiz de bugün Trabzon'a gelmiş, hükûmete ait evrak getirmiş. Enver Paşa'dan da bana şu mektubu getirmiş. 29'da Fırka kumandanı şifre ile bildirdi:

Moskova 17 Ağustos 1336

Kardeşim Kâzım Karabekir'e:

Erzurum'da Şarkın müdafaasıyla meşgul olduğunu duydum. Allah muvaffak etsin. Ben şimdilik buradayım. Eğer Kâzım'ı bana gönderirsen müteşekkir kalırım. Uzun yazmayacağım. Fakat kurye zabiti size lâzım gelen malûmatı verir. Gözlerinizden öperim. Arkadaşlara arz-ı hürmet ederim. Moskova adresim: Hariciye Nezareti vasıtasıyla Ali Bey'edir.

Enver

Kurye zabitinden malûmat alacaksam da Kâzım Bey'in gönderilmesine mana bulmadım. Bu sıkıntılı zamanlarımızda bütün şarkta bir kaç erkân-ı harp ancak var.

Anapa'ya çıkan Denikin kuvvetlerinin 28 Ağustos'ta Novorosiski'de imha edildiğini üç general ile binden fazla esir vesaire alındığını Bolşevikler ilân ediyor.

Yunanlılar da garp cephemizden taarruza geçmişler, 29'da Uşak'ı işgal etmişler.

30 Ağustos'ta Bolşevik sefareti birinci kademesi Hasankale'ye geldi. Bunları gördüm. Enternasyonal Bolşevik marşını okudular. İçinde zeki ve akıllılar da görülüyor. Bir kısmı kadın. Bunlardan da dördü malûmatlı ve zeki görünüyor. Bunlar yazıcı imiş. Bu heyet nezdinde telgrafçı çok. Erzurum, Trabzon, Sivas'a ikişer telgrafçı bırakacaklarmış. Bir şeye karışmamak üzere misafir otursunlar!...

31 Ağustos'ta Trabzon'dan Fırka Kumandanı Rüştü Bey Erkân-ı Harb Miralayı firari Hacı Hamdi tarafından bana hitaben gelen mektubu şifre ile bildirdi:

203 Kâzım Bey'e demiş ki: "İttihadcılar işi ele almaya ve Enver'i getirmeye çalışıyoruz. Karabekir buna taraftar olmayacaktır. Buna göre çalış ve bilhassa Karabekir'in şarkta büyük nüfuz sahibi olmamasına bütün gayretini sarfet!" Bunu bana 1341 senesinde Mecliste Artvin Meb'usu Hilmi Bey söyledi. Bu zat o zaman Karaköse'de alay kumandanı idi. Bu sözleri kulağıyla bitişik odadan işittiğini ve o zaman bana haber vermemesi Erkân-ı Harbiye Reisim Kâzım Bey'in fena vaziyete düşmemesi için olduğunu ve esasen bu hususta bir şey yapacağını da ümit etmediğinden ileri geldiğini ilâve etti.

Levent Şahverdi Arşivi

Dersaadet 9/8/1336

Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Paşa Hazretlerine

Memleket, millet ve hükûmetin maruz kaldıkları hâdisat-ı elîme-i hazıranın vatanın daima hayır ve tealisine sarf-ı mesai eden zât-ı âlîlerinin vicdan-ı pâk-i necibânelerini dilhun etmekte olduğuna zerre kadar şüphe etmediğim için maalesef memleket içinde bazı su-i tefsirat ve telkinat neticesi gevşemiş olan revabıtın takviyesi ve bozulmuş olan vahdetin temini maksadıyla hayırhahane ve diyanetperverane bir tavassut ve delâlette bulunmak istiyorum. Filhakika şerâiti devlet mefhumu ile kabil-i telif olmayacak derecede ağır ve elîm olduğu cümlece müsellem olan sulh ahidnamesinde hükûmetin icrasına şiddetle lüzum gösterdiği tadilât hakkındaki delâil ve vesaik İtilâf Hükûmetlerince hiç de nazar-ı itibar ve ehemmiyete alınmayarak pek cüz'î bir fark ile imza edilmesi Avrupa'daki murahhaslarımıza tebliğ edilmiş ve burada vükelâ, ulema, âyan ve erkân-ı askeriyeden mürekkep akdolunan yüz kişilik bir Şûrâ-yı Saltanatta bir rey-i müstenkife karşı memleketimizi parçalayan, istiklâl-i millimizi pek ziyade tahdid eyleyen muahedeyi ekseriyet-i âzime imzaya karar vermiştir. Son olarak verilmiş olan on günlük müddet zarfında ahitname vaz'-ı imza edilmediği takdirde bittabi hal-i harb iade edilmiş devlet ve hükûmet İstanbul'dan ihrac olunmuş, memûrîn ve zabitan esir-i harb addedilmiş olacak ve devletin pek zayıf kalmış olan mevcudiyeti de madum haline gelmiş olacaktı. Mezkûr ahitnameye vaz'ı imza etmek kararını vermiş olan hükûmet cihet-i tatbikiyesini de deruhde ve icrasına da tevessül eylemiş olacağından buna gayr-i muktedir bulunduğu takdirde Avrupa'dan büsbütün ihracı hakkında yeniden müzakerata girişecekleri ahitnamede münderic olduğundan ve haklı iddialarımızı nazar-ı ehemmiyet ve itibara almayan İtilâf Hükûmetlerine karşı ittihaz olunacak hiç bir maddi tedbir mevcut olmadığından sulhun tatbikat-ı fiiliyesine başlamak zarurî bir emir şeklindedir. Sulhun tatbikine adem-i muvaffakiyet halinde maazallah Anadolu'da İngilizlerin himaye ve müzahereti altında olmak üzere bazı ivaz mukabilinde Yunan harekât-ı askeriyesinin başlayacağı İngiliz ve Yunan ricâl-i siyasisi ve memûrîn-i askeriyenin bir çok resmî beyanlarıyla anlaşılmaktadır. İşte bu hâdisatın tüyleri ürpertecek derecede netâyic-i vahime tevlid edeceği kaviyyen memul olduğundan gerek hükûmeti hazırayı Anadolu'ya sevkiyât-ı askeriyeye mecbur ederek beyne'l-İslâm sefk-i dimaya sebebiyet vermemek ve gerekse elde kalan hâk-i pâk-i vatanı tecavüze uğramış olan sair aksamı gibi hunhar, ırz-şiken, yağmacı düşmanın pây-ı leîmânesi altında çiğnetmemek için mevâdd-ı sulhiyenin hîn-i tatbikinde hükûmet ile tevhid-i mesai edilmesini pek ehem ve elzem görmekteyim. Elhaletü hazihi hüküm ve nüfuzu mahdud bir mıntıkaya şâmil olan hükûmet-i hazırayı bazı altından çıkılması müşkil olan şerâitin ifası ile takyid etmek şüphesiz ki hakka makrun olmayan ve beşeriyet ve medeniyete şeyn olacak hâdisatı ika ile bundan azamî istifade temin etmek çarelerini hazırlamak ve daha doğrusu taksimi daha fazla tevsi ve istiklâl-i milliye-

Levent Şahverdi Arşivi

mizi daha ziyade tahdid etmek fikr-i sakîminden başka bir suretle tevil edilemez. Vatanın, milletin maruz bulunduğu tehlike azîm olduğu gibi bundan daha büyük felâketlerin zuhuru da memuldur. Binaenaleyh, gerek hükûmet-i merkeziye ve gerekse herhangi bir ecnebi devletin o havaliye ihraç edeceği askerin harekâtı zât-ı âlilerinin takip etmekte oldukları gayeleri de hayliden hayliye sekteye uğratması ihtimâlden baîd değildir. Bu halde Karadeniz sahilinde Pontus Rum fikrinin yeniden uyanıp kuvvet peyda etmesini ve Şarkî Anadolu hakkındaki Ermenilerin hayali tevsi ve hakikate kalbetmiş olmasını da kemâl-i teessürle mütalaa etmekteyim. İşbu zatî mütalaam nezd-i âlilerinde rehîn-i savâb olduğu takdirde en ehven bir zararla işin içinden çıkmak ve umûr-ı devleti bir mecrâ-yı salime kalb ve irca etmek ancak zât-ı âlileri gibi sahib-i kiyaset ve hamiyet erkân-ı askeriyenin derhal padişahımız ve halife-i zî-şân efendimiz hazretlerinin etrafında toplanmak ve kendilerine arz-ı sadakat ve mutavaat etmek suretiyle husûl-i tedbir olacağı İstanbul'da bilcümle ukul-i selime ashâbının teemmül ettiği bir haldir. Halin vehametine nazaran bilâ-tehir cevabının vürudunu muntazır olduğum maruzdur.

Miralay Hacı Hamdi

Bu zatı İstanbul Hükûmeti Trabzon valiliğine tayin etmişti. Yapacağı marifeti bildiğim için kendisini Erzurum'a istediğim ve Aşiret Fırkası kumandanlığını münasip gördüğümü 28 Nisan 1336' da Mustafa Kemal Paşa'ya da yazmıştım. İngiliz torpidosuyla[204] firar eden Hacı Bey'in bu mektubu hakkında mütalaa yazmak külfetine değmez! Fena kaynaklardan çıkan fena kokular. Trabzon'da asker ihracı, İstanbul'un ukûl-i selime ashabı gibi iki terkip oldukça mühim! Amerika mandası mes'elesine İsmet Bey İstanbul'un ukûl erbabından, Ermenistan hareketi için ısrarımda da Mustafa Kemal Paşa Trabzon'a asker ihracından bahsetmişlerdi. Tesir menba'ları mı bir, yoksa vaziyetten endişenin müstait dimağlarda aynı tasavvurlar mı uyandırmış, bilmem. Hacı Hamdi Bey'i bana bu mektubu yazmaya teşvik eden İstanbul'un ukûl-i selime ashâbı, benim Sevr Muahedesi'ni imzalayanların ihanet-i vataniye ile ittiham edilmesi hakkındaki teklifimi henüz öğrenmedikleri anlaşılıyor.

Hacı Hamdi bir erkân-ı harp miralayıdır ve Trabzon'ludur. Doğduğu, büyüdüğü ve hâlâ da hısım ve akrabasının bulunduğu yerin olsun, düşmana terkine aleyhtar olmaktan vazgeçtim, bari bî-taraf dursa. İstanbul'un ukul-i selime erbâbı da bu milletin yetiştirdiği erkân-ı harpler, âli tahsil görmüş, tecrübeli ve güzide insanlardır. Ve susmuyorlar, bitaraf olsun kalmıyorlar. Artık Anadolu'da bir millî hükûmet vardır, söz onlarındır diyemiyorlar. Bizi namusumuzu ikmâl için uğraşmaktan, çarpışmaktan men etmenin düşmanlarımızla elele çalışmak olduğunu anlamıyorlar. Hacı Hamdi'nin mektubunu âtideki şifre ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine bildirdim:

204 Bu İngiliz torpidosunun İngiliz mülâzımı Bobwell ile Trabzon'a fetvalar, beyannameler getirdiği, bizzat sokaklarda dağıttığı gibi Erzurum'a da göndermeye çalıştığı ve bu torpidonun Hacı Hamdiyi de 19 Mayıs'ta kaçırdığını o tarihde tafsil etmiştim.

Levent Şahverdi Arşivi

3/9/1336

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine

Trabzon'dan İngiliz torpidosuyla İstanbul'a firar denaatinde bulunan Miralay Hacı Hamdi imzasıyla Trabzon'a ve adresime gönderilen bir mektubun muhteviyatını aynen aşağıda arz ediyorum. İstanbul hainlerinin haiz-i kuvvet ve selâhiyet zevata bu mealde mektuplar göndermiş olmasını pek muhtemel görüyorum. Buna nazar-ı dikkat-i âlilerini celp ve mukabil tedbir ittihazı esbabının temin buyurulmasını arz ederim.

(Mektup aynen)[205]

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

205 Bu mektubunu Hacı Hamdi Bey inkâr ile 1929 senesinde Âli Karar Heyetine müracaat etmiştir. Güya Harb-i Umumide maiyetimde fırka kumandanı iken kendisine garazım olduğunu ve Erzurum'a gelmemesinin sebebi benden korkusundan olduğunu, nisbet-i askeriyesinin kat'edilmesi haksızlık olduğundan rütbesinin iadesini istemiştir. Benden korkuyor idiyse, Ankara'ya gitmemesi kâfi bir cinayet olduğunu söyledim. Âli Karar Heyeti iddiasını nazar-ı itibara alarak tahkikata başlamış, buna müteallik evrakı getirtmiş, mektubun şifre ile bildirilen suretini bulmuştu. Fakat Hacı Hamdi Bey bunun tasnî' edilmiş olduğunu beyan ettiğinden Âli Karar Heyeti mektubun aslını 9 Mart 1929 tarihli tahriratıyla benden istemişti, ben de muhafaza ettiğim bu vesikayı gönderdim. İstiklâl Harbi esnasında her tehlikeye göğüs gererek her varlığımı feda ederek çırpınırken ihanet eden bazı insanların, benim menkûb vaziyetimde ne yaman taarruza geçtiklerini işittikçe ve gördükçe ve bunların her halleri o zamanki arkadaşlarımızın da malûmu olduğu halde bu kabil insanların teşci edilmesi tarihin birer katır cilvesi olsa gerek!...

Âli Karar Heyetinin Tezkeresi:

Türkiye Cumhuriyeti
Âli Karar Heyeti Riyaseti Adet: 362

Ankara 9/3/1929

Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Elyevm nisbet-i askeriyesi maktu' Miralay Hacı Hamdi Bey'in 15 Mayıs 1336'da Erzurum'da bir vazifeye tayin edilmek üzere izâmı hakkında o zaman 3. Kafkas Fırkası Kumandanlığına taraf-ı âlilerinden verilen emri müteakip bir İngiliz torpidosuyla İstanbul'a firarından sonra zat-ı âlilerine ve o zaman fırka kumandanı bulunan Miralay Rüştü Bey'e yazdığı mektupların asıllarının hıfzedilmek üzere irsaline emir buyurulduğu buna müteallik dosyadaki şifreli muhaberattan görülmüş ve Erkân-ı Harbiyeden mevrud dosyasında mezkûr mektup bulunamamıştır.

Mezkûr mektubun aslının görülmesine lüzum hasıl olduğundan -bilâhare iade edilmek üzere- heyete irsali ve eğer o zaman Karargâhta kalan evrak dosyası meyanında ise mezkûr mektubun işbu dosyalarda taharri ettirilerek bulunması için nereye ve ne suretle müracaat lâzım olduğunun iş'ar buyurulmasını rica ederim efendim.

Âli Karar Heyeti Reisi
Doktor ...

İstanbul 19/3/1929

Âli Karar Heyeti Riyasetine

C. 9/3/1929 ve 362 numaralı tahrirata.

Miralay Hacı Hamdi Bey'in 9 Temmuz 1336 tarihiyle bana ve Fırka Kumandanı Rüştü Bey'e yazdığı mektupları leffen takdim eyliyorum efendim.

Kâzım Karabekir

Levent Şahverdi Arşivi

2 Eylül'de karargâhımı Hasankale'den Erzurum'a naklettirdim. Zahirî sebebi, bir taraftan Bolşevik Heyeti Erzurum'da bir müddet kalmak istediğinden bunları yalnız bırakmamak, diğer taraftan Erzurum meb'usları Erzurum'a gelmekte olduklarından bunlarla sıkı temasta bulunmak. Asıl maksadım da Ermenilerin bizim artık taarruzdan katiyen feragat ettiğimize kani olmaları için. Karargâhımın hazarî yerine geldiğini göstermek ve münasip bir mukabil taarruzla gafil avlayarak Kars ovasına kolayca inmek.

Bugün Bakü'de Şûrâlar Hükûmetine dahil milletlerin kongresi açılmış. 1400 aza toplanmış. Lenin, Troçki ve umum Moskova hükûmeti erkânı da bulunmuş. Şarktan gönderdiğim zatlardan mufassal malûmat alacağım.

3 Eylül'de Erzurum şimali yakınındaki Müdürge'ye yerleştirdiğim Azerbaycan Süvari Alayını teftiş ettim. Berbat bir halde. Zabitleri bizim küçük zabitlerimiz seviyesinden bile aşağıda. Kumar ve eğlence ile meşguller, her şeyleri bakımsız. Kuvvetli bir heyet-i talimiye ile islâhına, mümkün olmazsa bizim süvari alayına ilhakına karar verdim.

Garp Cephesi, Hükûmet Merkezinin Sivas'a Nakli Meselesi

Bugün Erkân-ı Harbiye Riyasetinden pek mühim bir şifre geldi. Aynen şudur:

2-3/9/1336

Tecehhürü mucib-i mes'uliyettir.

Şark Cephesi Kumandanlığına

1 — Düşmanlarınızın kuvve-i mukavemetimizi kırmak ve muahede-i sulhiye ahkâmını cebren kabul ettirmek için ciddî teşebbüsatta bulundukları anlaşılıyor. Uşak cephesinde icra ettikleri son taarruz bu teşebbüsatın bir mukaddemesidir. Yakında Bursa, Uşak cephelerinden müştereken ciddî taarruz icra etmeleri muntazırdır. Bu taarruzun ilk hedefi Eskişehir, Afyonkarahisar'ın elde edilmesidir. Bu suretle Garbî Anadolu ikiye ayrılmış ve memleketimizin büyük bir kısmı ile ittisal ve irtibatımız kesb-i müşkilât etmiş olacaktır. İstanbul Hükûmetinin yeni yapmakta olduğu kaviyyen istihbar edilen teşkilâttan da istifade ile tarafımızdan muavenet edilmesi müşkil olan menatıkta yeniden dahilî kıyamlar ihdasına çalışacakları tahmin ediliyor. Aynı zamanda Karadeniz sevahiline Yunan ve İstanbul kıtaatı ihrac etmek suretiyle maneviyatımız üzerinde olsun muzır tesirat icrasına kıyam eylemeleri muhtemeldir.

(Şâyân-ı kayıttır ki 6 Eylül akşamı Yunan donanması İnebolu'nun 10 mil açığından şarka geçiyor. 12 Eylül'de bir fırka Yunan askeri Karadeniz'e çıkıyor, gece avdet ediyor. 14/15'te dahi İzmir'den bir fırka Karadeniz'e diye vapurlara biniyor. Demek erkân-ı harbiyeye kendi menbalarından malûmat vermişler.)

Levent Şahverdi Arşivi

2 — Garp cephesi mevcud-ı hazırı müdafaasına mecbur olduğu vasi cephe olduğu gibi Yunanlıların kuvvetçe bize nisbetsiz derecede müteffevvik bulunmaları sebebiyle bu cephede mevcut kuvvetimizin toplu bir halde istimale ve manevra kuvvetiyle düşmanın müteferrik ilerleyecek aksamına karşı bir darbe vurabilmek için arazi ziyaını göze almak mecburiyeti tevellüd etmiştir. Şimendifer hututu esaslı bir surette tahribe ihzar edilmek suretiyle düşman ileri hareketinin azamî tevkifi esbabına tevessül edilmiştir. Ve düşmanlarımız silah kuvvetiyle vâsi memleketimizi taht-ı tahakküm ve esaretlerine almalarına maddeten imkân olmadığı emr-i tabiî olup istiklâl ve halâs mücadelesine muvaffakiyetle devam etmekliğimiz ve muvazene-i cihanı zir ü zeber edecek olan vakayi-i hazıranın netâyicine emniyetle intizar eyleyebilmekliğimiz muhakkaktır. Âtiyen takibini muktezi gördüğümüz tedabiri askeriyenin hutut-ı esasiyesi ber vech-i âti yani:

a) Dahilde nifaka mâni olmak,

b) Garpte zaman kazanmak ve istilâ mıntıkası içinde veya yanlarında kalacak ahaliyi düşman aleyhine kıyam ettirmek,

c) Adana ve Elcezire cephelerinde muvaffakiyetle devam eden ve âlem-i Arap üzerinde muharrik bir tesir yapmakta olan harekât-ı taarruziyemizi idame etmek.

d) Müdafaa-i Milliye Vekâletince Sivas ve Kayseri'de yeniden teşkili takarrür eden bir atlı piyade fırkası ile Yozgat'ta teşekkül edecek olan 1000 mevcutlu bir atlı piyade alayının ve atlı piyade haline ifrağı ve tebliğ edilmiş olan 5. Kafkas Fırkasının bir an evvel meydana getirilmesini temin etmek.

e) Kafkasya ile siyaseten ve askerlikçe doğrudan doğruya temasımızı temin etmektir.

3 — Eskişehir'in ziyaı halinde Ankara'da merkezi hükûmetin serbest ifâ-yı vazife edebilmesi kesb-i müşkilât eyleyeceğinden ve böyle bir zamanda Ankara'dan dahile çekilmenin maneviyat üzerinde icra edeceği su-i tesirat derkâr olduğundan buna mahal bırakmamak üzere merkezi hükûmetin şimdiden Sivas'a nakli Heyet-i Vekile kararı ile tasvib edilmiştir.

4 — Zata mahsus olarak Şark, Garp, Elcezire, Adana cephesi ve 3. Kolordu kumandanlıklarıyla Müdafaa-i Milliye Vekâletine yazılmıştır. Tamim olunmayacaktır. Bu telgrafın vusulü bildirilecektir.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet

C. 2/3 - 9 - 1336 Zata mahsus olan beş maddeli şifrenin alındığı maruzdur.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Hükûmetin Sivas'a nakli kararı gariptir!. Daha Eskişehir düşmeden ve ordumuzun ve düşmanın ahvâli inkişaf etmeden buna ne lüzum var. Vaktiyle Sivas'ın ehemmiyeti hiç görülmüyordu. Şimdi de oraya can atılıyor. Hakikat şudur: Vaktiyle Sivas'ta oturmaktan korkuluyordu, şimdi de Ankara'da!

Levent Şahverdi Arşivi

Fakat vaziyet çok tehlikeli idi. Yunan ordusunun muvaffakiyeti veya diğer müttefikleri tarafından cüz'i takviyesi; ergeç bu felâketli kararı tatbik ettireceğini vaktiyle arkadaşlarıma söylemiştim. O zaman anlatamadığım bu fikrime geldiklerini görmekle bir gurur hissi duymuyor ve zebunkeşlik edecek bir şey yazamıyorum. Ben de onlar gibi pek müteessirdim. Şark meb'usları da mezun geliyorlardı. Bunlardan Celâlettin Arif Bey vaktiyle Meclisi Meb'usan Reisi, şimdi de Büyük Millet Meclisi Reis-i Sânisi ve Adliye Vekiliydi. Şark halkı Mustafa Kemal Paşa'nın müthiş aleyhinde idiler. Sivas'a geliş kendilerini sıfıra irca edebilecekti bunu vaktiyle kendilerine anlatmak istemiştim.[206]

206 Gazi hatıratının 165 ve 208 inci sahifelerini vaktiyle benim Sivas'ta kalmak hususundaki teklifimle doldurmuş. Fakat teklifim takdim ve tehir edilmiş, şifremden bir kaç satır çıkarılmış! Ben daha Heyet-i Temsiliye zamanında Millî Hükûmet merkezinin muvaffakiyet-i kat'iyeye kadar Sivas olması, Erzurum gibi Ankara'nın da bir cephe kumandanlığı karargâhı olması fikrinde idim. Sebebi de Ankara'nın dahil ve hariçten emin olmaması ve Sivas'ın ise Şark, garp ve cenup cephelerinin merkezi olması ve her istilâdan emin bulunması vaziyeti idi. Dahilî isyanları, İstanbul kolaylıkla idare edebileceği gibi şimendiferlerin vaziyeti dolayısıyla bir istilâ ordusunun az zamanda Ankara'da bozgun yapabileceği; Ankara'dan Sivas'a firar edecek bir heyeti Şark halkının da hiçe sayacakları endişesi idi. Bunu 3/10/1335 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya gitmek hakkındaki fikrimi sormasına cevaben yazmıştım. Sivas ictimaımızda yani bu teklifimden hemen iki ay sonra (29/11/1335 de) da heyet-i umumiyenin kararına ittibaım da bu noktada yalnız kaldığımdan idi. Günlerce hususî ve umumî münakaşalarımızda ben Sivas'ın ehemmiyetini ve Ankara'nın mahzurlarını söylemiştim. Her mes'uliyeti bilhassa Ali Fuat Paşa üzerine almıştı. Sivas'ta Ali Galip ve Şeyh Recep hâdiselerinden korkan Mustafa Kemal Paşa da Ankara'ya can atıyordu. Ayrılık göstermemekliğim için ben de bu kararı bir şartla kabul etmiştim: Ankara'da sıkıya gelince, şark mes'elesinin hallinden evvel kuvvet istememek veya günün birinde Sivas'a geri dönmemek! Bilhassa Ali Fuat Paşa bunları tekeffül ediyordu. Fakat zaman bunların her ikisini de gösterdi. Birincisine ben mâni oldum. Sivas'a nakil aleyhine de bu tesirle Ali Fuat Paşa biraderimiz mâni oldu. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Bey ile muhaberesi aynen şunlardır:

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye
1/9/1336

Zata mahsus veya bizzat açılacaktır.

Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine

1 — Meclisin ve Merkezi Hükûmetin Sivas'a nakline karar verilmiştir. Vesait-i nakliye temin ve tanzim edilir edilmez yani bir kaç gün içinde nakliyata başlanacaktır. Bu bâbda mütalaa-i âlileri mercudur.

2 — Terke mecbur olduğumuz arazideki vesait-i nakliyeyi mıntıkamıza nakletmeye heyet-i hükûmetçe fevkalâde ehemmiyet verilmektedir. Bundan böyle bulunacağımız mıntıkalarda vesait-i nakliye hususunda pek fakir bulunacağız.

3 — Şimendifer tahribatını harekâtı askeriye esnasında ve düşmanın takarrübü anlarında yapabilmek imkânı şüphelidir. Halbuki önümüzdeki iki üç ay zarfında düşmanların istilâ harekâtını durdurabilecek vasıtamız belki de münhasıran şimendiferlerin tahribidir. Bu hususta fevkalâde itina edilmesinin temini mercudur.

4 — Asîr kumandanı Muhittin Paşa İnebolu'ya geldi. Ankara'ya davet edildi. Müşarünileyhin Kastamonu mıntıkasına tayini mütalaasındayım. Harekât esnasında garp ordusunun ..... istikametinin şimalindeki kıtaat ve mıntıkaları garp ordusunun emrinde olarak idare eder.

Kastamonu'daki Osman Bey veya buraya tesadüf edecek fırka kumandanı daha faydalı olabilir. Mütalaa-i devletlerine muntazırım.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet

Levent Şahverdi Arşivi

Bu vaziyette Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Ermenilere karşı hareket kararını hâlâ veremiyordu, e fıkrasında: "Kafkasya ile siyaseten ve askerlikçe doğrudan doğruya temasımızı temin etmektir" diyordu. Kafkasya demek Bolşevikler midir, bunu bile sarih söylemiyordu. Askerlikçe temas ne demektir? Neden hareket emrini sarih veremiyordu. Bu cümle ile teselli mi duyuyorlardı... Benim beklediğim şark meb'uslarının vürûdu ile beraber hükûmetin zayıf bir zamanında yine sıkıcı münakaşalara başlamamak idi. Herhalde pek bunalan arkadaşlarımıza bir Kars hediyesi vereceğim zaman uzak değil idi.

3 Eylül'de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinden âtideki şifreyi aldım:

Bizzat hallolunacaktır. 2 Eylül 1336
Dakika tehir edilmeyecektir. Eskişehir

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Beyefendiye

C.: Adet: 82
Eskişehir etrafında kuvvetli bir ihtiyat toplamaya ve düşmanın ilerliyecek kollarından birisi aleyhine müsait bir netice halinde taarruza matuf hareketimizden halk kuşkulanmış ve bedhahan bu hareketi bir firar şeklinde göstermeye başlamışlardır. Şedit ve örfî hareketlerle bu cereyanın pek az zamanda önüne geçileceğini ümit ederim.
Cepheye mücavir menatıkın her tarafına atılan beyannamelerin halka az veya çok tesir yapmış olması da vâriddir. Bunlar toplattırılmış ve mukabil propaganda neşriyatına başlanmıştır. Böyle ordunun manevra yaptığı ve vaziyetin henüz emin bulunduğu bir sırada Ankara Hükûmetinin yerinden oynamasının tekmil Anadolu'yu ve bilhassa garp cephesi kıtaatını ve harekâtımızı alt üst edeceği kanaatinde olduğumdan bundan şimdilik vaz geçilmesini ve Ankara'nın tahliyesinin ancak Eskişehir'i terke karar vereceğimiz sırada mevzubahis olabileceğini arza mecburum. Hususat-ı saire hakkında ayrıca maruzatta bulunacağım.

Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat

Şifre Erkân-ı Harbiye-i Umumiye
Zata mahsustur 4/9/1336

Garp Cephesi Kumandanlığına

C. 2/9/1336
Sivas'a nakil kararının bilfiil izhar ve ihzarına nasıl olsa bir vakit geçecektir. Daha Meclise malûmat verilmemiş ve kararı alınamamıştır. Bir kaç gün için henüz meydana çıkarılacak bir şey yoktur. Nakil zaman-ı kat'isinden ayrıca arz-ı malûmat edilecektir. Ancak düşman harekâtı istilzam etmesi dahi nakil keyfiyetinin binnisbe sakin ve daha kuvvetli zamanda hazırlanması ve yapılması lâzımdır. Bu halde vukubulacak dedikodu ve telâşları Ordunun şiddetle bastırması ve asabı teskin edebilmesi mümkündür. Fakat Eskişehir'in terki gibi ordunun meşgul olduğu bir zamanda merkezin naklinden tevellüd edecek sarsıntı daha müessir olabilir. Bu ciheti nazar-ı dikkat-i âlilerine arz ederim. Mütalaamız Garp ordusu Eskişehir etrafında ve kumandanlar yeni mıntıkalarında tertibatlarını ikmâl ettikten sonra düşman hareket etmezse ordu en kavi vaziyette bulunacağından nakil sarsıntısının bu devir esnasında hallolunması merkezindedir. Ahvâl ve istikrar ale'd-devam arzı malûmat edileceği tabiidir efendim.
4/9/1336 tarih ve 32 numaralıdır.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet

Levent Şahverdi Arşivi

No. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye
31 2/9/1336

Şark Cephesi Kumandanlığına

1 — Gelen Rus heyeti bir sefaret heyeti değil memleketimizde teşkilât ve inkılâbat ile memleketin idaresini deruhde etmeye memur bir heyet manzarası göstermektedir. Beyazıt'a telgraf memur ve makinesi vazetmesi anlaşılamaz ve kabul edilmez. Bir memleket vesait-i muhabere ile idare olunur. İdare iştirakini iğmaz ve müsamaha ile karşılamak istiklâl ve hürriyetimizden kendi ihtiyarımazla feragate başlamaktır. İngilizler ve Almanları dahi memleketimize ayak atar atmaz müstakilâne hareket için vesait-i muhabereye vaz'-ı yed etmeye ehemmiyet vermişlerdir. Şark cephesi Rus heyetinin bu gibi mütecavizane hareketlerinden derhal malûmat verecek ve vaz eylenmiş olan telgraf memur ve makinelerini men edecek, neticesini bildirecektir.

2 — Heyet-i Vekilenin 2 Eylül tarihli mütalaa ve kararından da müstebân olduğu vechile komünist inkılâbı yapmak suretiyle memleketi bilâ-kaydüşart Sovyet âmâline tâbi satılık bir esir haline getirmek için faaliyet vardır. Hükûmet tavassutuyla olmayan faaliyet-i inkılâbiyenin katiyen men olunması mukarrer ve bilcümle kumandanlardan matlûbdur. Bu tahrikatın hedefi bilhassa Şark ordusu olacağına şüphe yoktur. Bütün şark ordusu kumandanlarının ehemmiyetle nazar-ı dikkat ve basiretleri celb olunmalı. Bizim necatımız Sovyet Rusya ile sair şerâit-i mütekabile ile ittifakta bulunduğu, yoksa komünist inkılâbı perdesi altında Sovyet esaretinin eşna' felâket olduğu ve bunun için ordu içine tahrikat ve ifsadat girmesine herçibâdâbâd behemehal mâni olmak lüzumu iyice anlatılmalıdır.

3 — Heyet-i Vekilenin kararnamesinde bildirildiği vechile Azerbaycan ile hususî irtibat için müşterek bir hareket-i askeriye icrasını emr-i vaki haline getirmek lâzımdır. Bu ciheti Halil Paşa ile mümkün olduğu kadar sür'atle halletmek icab eder. Gerçi son telgraflarda bu hususta uğraşıldığı zikredilmektedir. Bir iki güne kadar müsait bir cevap alınırsa Ermeni harekât-ı tecavüziyesine mukabil hareket mahiyetinde olarak Sarıkamış'ı geçinceye kadar serî bir emrivaki yapmak mütalaasındayım. Bittabi böyle bir harekette Ermeni ahalinin katiyen siyaneti ile yalnız kuvve-i müsellahanın hedef ittihazı icabeder. Muhtemel Gürcü müdahalesine karşı kuvayı milliye ve mahalliye ile şimdiden ittihaz-ı tedabir edilmelidir.

4 — 2 Eylül'de Şark cephesine ve berâ-yı malûmat Büyük Millet Meclisi Riyasetine ve Müdafaa-i Milliye Vekâletine yazılmıştır.

5 — 2 Eylül 1336 tarih ve 31 no ile saat 1.30 Karargâh telgrafhanesine verilmiştir.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet

Erkân-ı Harbiye-i Umumiyemiz hâlâ vaziyeti lâyıkıyla kavrayamamış bulunuyor. Bolşeviklerin ne ordumuzu ve ne de halkımızı istedikleri gibi

Levent Şahverdi Arşivi

tahrik etmelerine kim müsaade ve müsamaha eder. Heyet-i Vekile kararında "Hükûmet tavassutuyla olmayan faaliyet-i inkılâbiyenin katiyen men olunması mukarrerdir..." diyor. Bunun aksini kim iddia eder. Hususiyle şimdiye kadar bu noktaya olan riayetimi de Ankara'nın her makamı biliyor. Yine Heyet-i Vekile kararında hâlâ müşterek bir hareket-i askeriyeden bahsediyor. Kaç defalar yazdım ki vakit geçirmek demek günün birinde Ermenilerin de Bolşevik olarak tehlikeli bir vaziyette karşımıza çıkmasını beklemek demektir. Şimdiye kadar bu müşterek hareket için ne kadar uğraştım. Bir daha da Halil Paşa'ya ve Enver Paşa'ya yazıyorum. Fakat müşterek hareket olmazsa ne olacak? Bereket versin ki ben Soğanlı Dağlarının mühim kısımlarını kendi kararımla tutmuş bulunuyorum. Ve hazırlığım neticede müşterek hareketi beklememeye ve artık bu hususta istişare etmemeye de kat'î kararımı verdim. İsmet Bey bugünler içinde şu Erkân-ı Harbiye-i Umumiye emriyle bizleri bağlıyor: "Müşterek bir hareket için bir iki güne kadar müsait cevap alınırsa Ermeni harekât-ı tecavüziyesine mukabil hareket mahiyetinde olarak Sarıkamış'ı geçinceye kadar serî bir emri vaki yapmak."

Moskova'dan Gelen Rapor

5 Eylül'de Moskova'dan gelen kurye zabitimizin raporunu Trabzon'dan şifre ile aldım:

Trabzon: 3/9/1335

Şark Cephesi Kumandanına

Kurye zabiti Kâmil Efendinin 30 gün devam eden seyahati ve memuriyeti esnasındaki müşahedatına istinaden verdiği rapordan hülâsadır:

1 — Tuapse'ye muvasalatımda Refkom'a müracaat ettim. Moskova'daki heyet-i murahhasaya çekilecek pek acele şifreler olduğunu söyledim. 3-4 saat zarfında şifreler keşide edildi. Fakat bilâhare bu şifrelerin dört günde Moskova'ya varabildiğini öğrendim. Tuapse'de Refkom tarafından pek ziyade hüsn-i kabul gördüm. Refkom esna-yı musahabede benden şu sualleri sordu:

a) Türkiye hakkında malûmat verir misiniz? Mustafa Kemal Paşa'nın maiyetinde ne kadar asker vardır? Mustafa Kemal General midir, üniforma takınıyor mu?

2 — Diğer orada bulunan bir Rus da sizin hal-i hazırda Gospodin unvanını kullandığınızı görüyoruz. Hükûmetiniz arazisi olmayan fukaraya arazi vermek için bir şey düşünüyor mu? Acaba Mustafa Kemal Paşa ve Türkler hakikaten bizi seviyorlar mı? Yoksa işlerini başa çıkarmak için mi dost görünüyorlar?

3 — Bu suallere, Türkiye her taraftan hücum eden düşmanlarla çarpıttığını ve bütün Anadolu'nun silaha sarıldığını ve herkesin Mustafa

Levent Şahverdi Arşivi

Kemal Paşa'nın askeri olduğunu ve Mustafa Kemal Paşa İngilizlerin Türkiye hakkındaki gaddarlıkları sebebiyle ..... ve ahaliden bir ferd olduğunu ilân ve bilâhare millet kendisini Büyük Millet Meclisine intihab ile Mustafa Kemale Paşalığı millet verdi. Sizdeki Gospodin bizdeki efendinin birbirlerine benzemediğini bizde okuyup yazması olan en fakire de efendi denildiğini, bizde arazisiz köylü olmadığını, Türklerin gerek iyi ve gerek kötülüklerinde ne varsa gizlemeyeceklerini ve Türkler şimdiye kadar sözlerinden hiç bir vakit nükûl eylemediklerine tarihleri şahit olduğunu yalancılığın Garba mahsus olduğu mealinde cevaplar verdim. Yunanlıların, Ermenilerin faaliyetine ait ajansları verdim. Okudular. Müteessir olduklarını nasiyelerinden anladım. Ermenilerin Komünist olacaklarını söylediler. İstikbalde Ermenilerin ne olacağını kestiremez isem de Ermenilerin Şahtahtı'yı işgalle Kızılordu ile hasıl ettiğimiz irtibatı kesmeye kalkışmaları ile pek fena bir vaziyet ihdas edebileceklerini söyledim. Cevap vermedi.

b) Tuapse'de Cemiyet-i İslâmiye reisi ile görüştüm. Bu zat bir Çeçen olup Rusça tahsil görmüştür. Programlarını istedim. Oku dedi. Niçin çalıştıklarını sordum. Buradaki ..... olduğunu söyledi. Köylerde âdât-ı İslâmiyeye riayet edilip edilmediğini sordu. Kur'an okumasını bilmiyorum. Köylerde sözlerim müessir olamıyor. Yanımda sarıklı bir Türk hocası olsaydı pek çok iş yapabilirdim. Bu zatten öğrendim ki Bakü'de İştirakiyun Fırkasına mensup beş Türk esir zabiti gelmiş, eşrafı toplamış, Bakü İştirakiyun Fırkası emrinde İslâm alayları teşkil etmezlerse Ruslar cebren asker alacaklarını söylemişler ve eşrafı razı edebilmişlerse de ahali kabul etmemiş. Bu hususu müzakere eylemek üzere yeniden murahhaslar tayin etmişlerdi. Ben bu murahhaslarla tesadüfi olarak trende buluştum. Benim bir kurye ve Türk zabiti olduğumu anladıkları gibi pek büyük bir hürmet gösterdiler. Bu murahhaslar dediler ki, biz bugüne kadar ne komünistlere ne de Vrangel'e asker vermedik. Şimdi de bize diyorlar ki asker olup Bakü'ye gideceksiniz ve Türkiye'ye yardım edeceksiniz. Biz buna inanmıyoruz. Eğer Osmanlı Hükûmetine yardıma gidecek isek hepimiz hazırız. Çünkü biz bu kâfirler içinde yandık. Fakat Osmanlı Hükûmetimiz vardı. Bize bir şey yapılmıyordu. Şimdi ona bir şey olursa bizi bu kâfir perişan eder. Şimdi gidip söyleyeceğiz. Hakikaten Osmanlı Hükûmetine yardım edecek isek Osmanlı Hükûmeti bize adam göndersin. Gelelim yardım edelim. Bolşeviklere asker yazılmayacağız. Bu Müslümanlar biz komünist olamayız diyorlar. Avdetimde bu müslümanlardan birinin nefer yazılmadığını anladım. Nüfuslarını tahkik ettim. Elli bin kadar olduğunu öğrendim.

c) Tuapse'nin ahalisi yerli Ruslar. Yerli İslâmlar Azerbaycan ve İran Müslümanları Ermeni ve Rumlar ve buradan firar eylemiş Lâzistan havalisi adamlardır. Yerli Ruslar idare-i hazıradan gayr-ı memnundur. Yerli müslümanlar şehirde pek azdır.

d) Aramabor'dan Rostof'a 18 saatte gittik. Rostof'tan hareketle 15 saat sonra Harkof'a geldik. Troçkinin o gün Harkof'a geldiğini haber

Levent Şahverdi Arşivi

aldım. Harkof'tan 20 saatte Moskova'ya geldim. Heyet-i murahhasayı buldum. Heyet-i murahhasanın ikametgâhı olan binada Hariciye Müsteşarı Karahan da bulunuyordu. Heyet-i murahhasaya bir fund kadar ekmekle darı pilâvı, lâhna çorbası ve çay veriyorlar. Moskova'da altı gün kaldım. Orada kendisine Türkiye Vekili süsü vermiş yüzlerce kimselerden yalnız Mustafa Nafi isminde birisi ile görüşebildim. Bu adam vaktiyle Dersaadet'te Demir Adam sahibi imtiyazı imiş. Bu adam benim yanıma geldi. Türk müsün, dedi. Evet, dedim. Zabit misin, dedi. Hayır, dedim. Zabit olsan da burada senden korkmam. Burası komünist memleketidir, dedi. Ben de rica ederim, sen kimsin de zabitten niçin korkacaksın, dedim. Zavallı Türkler hâlâ daha zalim generallerin, diktatörlerin elinde zebun kalmakta devam edecek misiniz dedi. Bunun için yalnız buralara kadar geliyoruz, dedim. Hayır, siz Bolşevikleri kandıramazsınız, Bolşevikler dünyanın bütün entrikalarına göğüs gerecekler ve galip geleceklerdir. Merak etmeyiniz ne kadar uğraşmış olsanız boştur. Bolşevikler Mustafa Kemal vesairenin fikirlerini anladılar. Bizde elimizden geldiği kadar anlatıyoruz. Kendisinin Mustafa Suphi vesaireleri gibi değil, hakikî bir komünist olduğunu ilâve etti. Bir harita çıkardı. İstanbul'un üzerine bir Bolşevik bayrağı resmi yapılmış. İşte ben Balkanlardan ineceğim ve bu bayrağı Ayasofya üzerine dikeceğim, dedi. Kendisinin kim olduğunu sordum. Kendisinin hal-i hazırda Rus Kızılordusunun komünist erkân-ı harbiye mektebinin Türkçe muallimi olduğunu söyledi.

e) Moskova'dan hareketimden iki gün evvel bulunduğumuz dairenin muhafızlarına bu dairede kimlerin oturduğunu içerde olup olmadıklarını soranlara hiç bir cevap verilmemesi ve daire müdürünün vesikasını hamil olmayan hiç bir şahsın içeriye bırakılmaması emir olunduğunu haber aldık. Öğle üzeri Enver Paşa ile üç refikinin geldiğini haber aldım. Muvasalatlarını müteakip heyet-i murahhasa ile görüştüler. Ertesi gün Enver Paşa'nın geldiğini duyan Afgan ve Azerbaycan murahhasları ve Moskova Müftüsü derhal ziyarete geldiler. Ve davet ettiler. Ruslar Enver Paşa'nın Moskova'ya geldiğini ve ikametini gizli tutmak istiyorlar. Emrine bir otomobil tahsis ettiler. Lenin vesaire ile mülakatlar yaptı. Geleceğim gün paşayı ziyarete giderek memlekete gidiyorum, zât-ı âlilerini gördüğümü işiten arkadaşlarım bendenizden malûmat soracaklar dedim. Beni yalnız bir odaya götürdü. Ve söylemeye başladı "Halk bizim muharebeye girmemekliğimizin hayırlı olduğunu söylüyorlar. Fakat girip girmemek elimizde mi idi. Burasını düşünmüyorlar. Yunanistan'ın vaziyeti meydanda". Talih-i harbin böyle olduğunu mamafih harbin henüz bitmediğini ve memleket hakkındaki ümitlerinin mahvolmadığını buyurdular. Gelecek sene İngilizlerle Amerikalılar arasında muharebe başlayacağını aksi takdirde İngilizlerin bahrî nüfuzu Amerika'ya geçerek İngilizler iktisaden mahva mahkûm kalacaklarını ilâve buyurdular. Bolşevikliğin iyi bir şey olmadığını kendisinin kat'iyen Bolşevik olamayacağını, Bolşevikliğin memlekete duhulünün memleketi mahveylemesi ihtimâli olduğunu sebebi de halk arasında vukua gelecek ihtilâflar olacağını söylediler. Mamafih

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal ve Kâzım Paşalar memleketin itimad edebileceği en büyük şahıslardır. Ben kat'iyen eminim, bunlar memleketi kolay kolay uçuruma yuvarlatmazlar, buyurdular. Enver Paşa ber vech-i âti sözlerine devam etmişlerdir. Ben burada bir ihtilâl mektebi açacağım. Ruslar razı oluyorlar. Para ile de yardım edecekler. Sonra Afganistan'a geçeceğim ve oradan toplayabileceğim kuvvetlerle Hindistan ihtilâlini hazırlayacağım. İlkbahara kadar sabrediniz. İnşaallah 22. Fırka Süvari kuvvetiyle memlekete yardıma koşacağım. Arkadaşlara çok selâm söyle. En ziyade dikkat edeceğiniz aranıza tefrika düşürmemektir. Bizim Nuri Erzurum'da imiş bilmem o neler yaptı. Şimdi ne yapıyorlar. Halil Paşa ile görüşeceğim, bizim Cemal Paşa da o tarafa gitti. İnşaallah memleketi kurtaracağız. Merak edecek bir şey yoktur. Memleketin talihsizliği benim bugüne kadar buraya gelmemekliğimi geciktirdi. Bahtiyarsınız gidiyorsunuz. Biz o şereften şimdilik mahrumuz. Veda ederek ayrıldım.

19 Ağustos'ta Moskova'dan ayrıldım.

Moskova'da 1, 2, 3, 4 üncü Sovyet evleri vardır. Bunlar 150 - 400 odalıdır. Buralarda komiteye mensup kesân oturuyorlar. Bu evlere yerleştirileceklerin evvelâ Rusya'ya ve Bolşevikliğe temin edebilecek iş takdir ediliyor. Ona nazaran mevki veriliyor. Bu adamlar içerisinde ölmeyecek kadar yemek yiyorlar. Ahali açtır. Ameleye bir fund ekmek veriliyor. Bolşeviklik aleyhinde bir söz bir adamın idamına kâfidir.

3. Fırka Kumandanı Rüştü

Enver Paşa'ya Mektup

Enver'in hâlâ Hindistan hedef ile uğraşmasını hiç makul görmedim. Acaba herhangi bir vasıta ile Mustafa Kemal Paşa'dan da talimat mı aldı? Böyle bir hareket bize yardım değil bilakis İngilizlerin aleyhimize galeyanlarını ve Anadolu istilâsına iştirakleri için yeniden tuğyanlarını mucip olacaktır. Şimdiki halde İngiliz milleti diplomatlarının tahrikâtını dinlemiyorlar ve Anadolu'ya kuvvet göndermiyorlar. Fakat Enver'in Hindistan hareketi İngiliz diplomatlarının ekmeğine yağ sürecektir. Belki de bunlar Enver'i muhtelif vasıtalarla tahrik etmektedirler. Zavallı Enver vaktiyle İstanbul'dan Anadolu kuvvetiyle Hindistan'ı işgali düşünüyordu, şimdi de perişan bıraktığı Anadolu'yu Hindistan'dan gelerek kurtaracağını düşünüyor. Ne muazzam planlar! Harb-i Umumi'de iki alaylık bir fırka ile beni İran'dan Afganistan'a bu maksatla gönderirken bu kuvvetin inşallah Bağdat'ın müdafaasında kudretyâb olmak bahtiyarlığına nail oluruz dediğime pek kızmış ve fakat netice dediğim gibi çıkmıştı. Söylediklerimin tecellisine şahit olan Enver inşaallah bu sefer sözümü dinler. Bolşeviklik aleyhindeki sözlerinin günün birinde kendisi ve dolayısıyla milletimiz için zararlı teşebbüslere başlangıç olmasından endişe ettiğimden bundan da bahis ile şu mütalaamı yazdım ve iki yoldan gönderdim. (Biri Trabzon'dan diğer sağ cenah grubu vasıtasıyla Halil Paşa tarikiyle)

Levent Şahverdi Arşivi

Pek acele 6/9/1336
Dakika geçirilmeyecektir.

3. Fırka Kumandanlığına Sağ cenah grubu kumandanlığına

Âtideki mektubun kurye zabitiyle Enver Paşa'ya gönderilmesi ve iş'arı.

Anavatanın hizmetinize en ziyade muhtaç olduğu bir sırada Moskova'ya gelmekliğiniz büyük bir meserret ve memnuniyetle karşılandı. Tekmil arkadaşlarımla beraber arz-ı tazimat ve ihtiramat eder, vatan ve milletin istihlâs-ı tammını temin edecek mesainizin netâyic-i hasenesine sabırsızlıkla intizar eyleriz. Âlem-i İslâm'ın ve bütün şark milletlerinin mukadderatının mevzubahis olacağı Bakü Konferansında zat-ı sâmilerinin de bulunarak her şeyden evvel şark yolunun açılması ve şarkla olan ittisalimizin temini, Ermeni mes'elesinin menafi-i milliye ve gayemizi temin edecek surette halli ve şarkta sulh ve sükûnetin takriri hususlarına en büyük gayret ve himmetin sarf edilmesi pek mühim bir mes'eledir. Bunlar bir an evvel temin edilmez ve Anadolu hükûmetinin şarktan alacağı kuvvet ve göreceği muavenetle garp cephesini takviye ve ıslâh etmesine fırsat ve imkân verilmezse her cihetten göreceği tazyikat karşısında Anadolu hükûmetinin iktihamı müşkil vaziyetler karşısında kalacağı ve pek çok şeyler kaybedeceği şüphesizdir. İşte Anadolu hükûmetini bu müşkil vaziyetten kurtarmak ancak zat-ı sâmilerinin bizzat Bakü'deki mesai-i fevkalâdenizle mümkün olacaktır. Bunun için bu işler tamamen halledilinceye kadar zât-ı sâmilerinin Türkistan, Afganistan seyahati ve Hindistan seferini tehirle Bakü'de kalmaklığımız pek münasip olacaktır. Bu müddet zarfında icabında bize her suretle yardım edebilecek kuvvet ve kudrette bir Azerbaycan ordusunun da vücuda getirilmesi lâzımdır. Şark mes'elesinin hallinde ve Ermeni hududunun tayininde 93 hududunun hiç bir tarafında bir karış yerin bile Ermenilere terk edilmeyeceği ve belki yangın yerinden farkı kalmayan Vilâyât-ı Şarkiye için Sarıkamış ormanlarının elimizde kalması ve en mühim noktada Ermenilerin artık bizim için zararlı bir orduya malik olmamalarının teminidir.

Bugün İngiliz, Fransız, Yunan ve Halife ordusu kuvvetleriyle bilfiil muharebede olduğumuz, Gürcü ve Ermeni kuvvetlerinin taht-ı tazyikinde bulunduğumuz gibi İtilâf Hükûmetinin para ve tesirleri ve İstanbul Hükûmetinin propagandalarıyla dahilî isyan ve ihtilâllerle dahi uğraşılmaktadır. Bu muhalif kuvvetleri ortadan kaldıracak dahilî ve haricî vaziyetimizi ıslah edecek şey şarktaki ordumuzun garbe tevcihidir. Bu da ancak şarkta ve Bakü'deki hidemat ve mesainizde olduğuna tamamen kaniim

Yalnız bu hidemat ve mesainizde Rus ve Azerbaycan Sovyet Hükûmetini kuşkulandıracak ve bizden şüphelendirecek ve bize muavenetlerini tebdil etmeye sevk edecek tarz-ı hareketlerden ve milliyet prensiplerinden tevakki olunması lâzımdır ve zaruridir. Çünkü vaziyet-i haliye ve siyaset-i hazıramızda Ruslardan başka hiç bir nokta-i istinadımız kalmamış olduğu zât-ı sâmilerince de malûmdur.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Levent Şahverdi Arşivi

Enver Paşa, isminin parladığı günden beri gururu pek arttığından yapmak istediği bir şeyi açık tenkide tahammül etmez ve inadına yapmak gibi çirkin bir huy almıştı. İlân-ı Meşrutiyetten evvel Manastır'daki arkadaşlığımda bana daha çok itimadı varken sonraları sözlerimi hüsn-i kabul etmezdi. Şimdi tabiî büyük bir felâketin reis-i müsebbibi olarak memleketten kaçmış bulunmasından yaptığından daha büyük marifetlere atılmaya tab'an müştak olduğunu görüyordum. Bunun için gururunu okşayarak hedefini değiştirmeyi ve İstiklâl Harbimizde muvaffakiyet için kendisinin yakın yardımına ihtiyacımızı tasvir ettim. Bolşeviklere okuması ihtimâline göre de maksadımızın şarkı istilâ olmadığını da anlattım.[207]

6 Eylül'de Erzurum meb'uslarından Adliye Vekili Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Beyler Erzurum'a geldiler. Celâlettin Arif Bey Meclis-i Milli Reis-i Sanisi olduğundan Millî Hükûmetimize olan hürmetimizi izhar için İstanbul kapısı dışarısında çadırlar kurdurarak parlak bir istikbal yaptırdım. Bu akşam alaturka dörtte İnebolu'nun 10 mil açığında bir donanmanın Trabzon istikametine geçtiğini, beraberinde nakliye filosu olup olmadığının anlaşılmadığını Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi bildiyor. 2/3 Eylül tarihli ve Merkezi Hükûmetin Sivas'a nakline karar verildiğini bildiren şifrede "Karadeniz sahiline Yunan ve İstanbul kıtaatı ihraç etmek suretiyle maneviyatımız üzerinde olsun muzir tesirat icrasına kıyam eylemeleri muhtemeldir" deniliyordu: Yunanlıların kendi vasıtalarıyla propagandalarını Ankara'ya isal ettiklerini zannediyorum. Yunanlılar her cephede kıtaatımızla temasta iken sırf manevî bir tesir yapmak için Anadolu sahillerine kuvvet ifrazına nasıl cür'et ederler. Bilhassa İstanbul kıtaatı nasıl birlikte gelir? Böyle bir vaziyeti İstanbul'da kim düşünebilir ve cür'et edebilir? Anadolu Millî Hükûmetinin resmî ilânından evvel müteferrik hilâfet kuvvetlerinin İzmit cephesinde görülen basit hareketinin artık tekerrür edemeyeceğine ve hiç bir Türk zabit ve neferinin Yunanlılarla müştereken aleyhimize hareket etmeyeceklerine kanaatim tamdır. Münferit Yunan kuvvetlerinin sahillerimize gelmesini de çok isterim; fakat Yunanlıların bu kadar gaflete düşeceklerini zannetmiyorum.

7 Eylül'de meb'uslarımız şerefine Sanayi Mektebimizde *Maraş Facîaları* piyesini çocuklarımız temsil ettiler. Orada geçen ve Erzurum'da Harb-i Umumi son senesinde geçen facîaları arasıra halka göstermekle iyi tesirler görüyordum. Bolşevik sefaret heyeti de vardı. Gece karargâhımda meb'uslarımız, sefaret başkâtibi Upmal yoldaş ve sefaret ataşemiliteri Bakirof - Türktür - gece yarısına kadar görüştük.

207 Enver Paşa daha evvelce de bildirdiğim bu mütalaamı kabul ile 2 Eylül'de açılan Bakü Kongresine gelmiş ve Hindistan seferinden şimdilik vazgeçmiştir. Fakat sonraları kurduğum vaziyete düşmüştür. Türkistan'a geçmiş ve Bolşevikler aleyhine harbe girmiş ve Bolşeviklerin makineli tüfek ateşleri karşısında bir çok Türk kanları arasına kendi kanını da karıştırmıştır. Enver'in Hindistan hareketini İngiliz diplomatlarının entrikasıyla yapmak hususundaki zan ve endişemin tahakkuku beni çok meyus etmiştir. Enver meçhul ellerle yakalanmış, dimağı başka kimselerin telkinleriyle doldurulmuş ve memleketimizin de aleyhine bir hareketinde uçuruma düşürülmüştür. Her ferd ve bilhassa mevkii yüksek olanlar herhangi bir fikrin nereden ve ne maksatla geldiğini düşünmeden icraya kalkışırlarsa vatana fenalık yapacaklarını bilmelidirler.

Levent Şahverdi Arşivi

Adliye Vekili Celâlettin Bey'le Hüseyin Avni Bey'in Erzurum'a Gelişi

Celâlettin Arif Bey'in bana ilk verdiği haber: Mustafa Kemal Paşa'nın kötü bir muhiti olduğu ve benim şark vilâyetlerinde teşkil olunacak müfettiş-i umumiliğe tayinimin tasarlandığıdır. Kendisine, birinci maddeyi İsmet Bey'e yazdığımı, ordunun başından ayrılmamak için harekât neticesine kadar başka bir vazife kabul edemeyeceğimi, eğer müfettiş-i umumilik teşkiline karar verildi ise bu işe kendisini tavsiye edeceğimi söyledim. Mustafa Kemal Paşa'nın, şark harekâtına tarafdar olmadığını ve Şark Ordusunu garbe çekmek arzusunda bulunduğunu ve hiç değil ise garplı zabit ve efradın gönderilmesini istediğini ve bu sonuncu fikre kendilerinin de tarafdar olduğunu, bildirdiler. (Bu mütalaayı diğer arkadaşları da vakit vakit bana teklif ettiler. Hepsini reddettim. Ve "Şarkın ve neticede bütün memleketin felâketine sebeb olursunuz" dedim). 22 Ağustos'ta İsmet Bey'den aldığım şifredeki "emr-i vakiler ihdasından ictinab ediniz" tebliği ve altı aydır bu hususta Ankara ile anlaşamadığımızı düşünerek akıbet böyle bir vesile ile beni emr ü kumandadan ayıracakları endişesi ile müteessir oldum. Ve Celâlettin Arif Bey'e kumandanlıktan ayrılmaklığımın felâket olacağını ben fikrimin saha-i tatbike çıkmasının memleketin selâmetini kâfil olacağı düşüncesiyle daha bidayetten itibaren feragatte bulunduğumu şimdi de daha yüksek olan bu yeni makamdan feragat edeceğimi, buraya Millet Meclisi reisi ganisi olması dolayısıyla kendini yazacağımı söyledim. Şark harekâtını yapmakta bana yardım etmeye söz verdiğinden ben de müfettiş-i umumiliğe kendilerini Büyük Millet Meclisi reisliğine teklif ettim. (13 Eylül'de)

7 Eylül'de gelen malûmat;

Şark Cephesi Kumandanlığına

Karargâh 7/9/1336

Zata mahsustur.
ad. 468

1 — 24/7/1336 tarih ve 292 numaralı zata mahsus şifreli emr-i devletleri zât-ı samilerince matlûb tarz-ı mahremiyet ve ehemmiyetle lâzım gelenlere tebliğ olunmuş ve arzu-yı devletlerine tevafuk eden tarz-ı muamele ve hareketin tatbik ve hattâ efrad üzerinde âsârı mahsus olacak surette teşmil edilmiş olduğu son günlerde icra eylediğim teftişlerle yakından anlaşılmıştır.

2 — Muamele-i vâkıanın efrad üzerindeki derece-i tesirini anlamak ve ahvâl-i cariye hakkında tahassül eden hâlet-i ruhiyeyi yakından tedkik etmek maksadıyla Otuz Altıncı Alaydan mülâzım-ı sâni Halil Efendi tebdil-i kıyafetle ve talimatı mahsusa ile İbrahim Çavuş nam-ı müstearı altında Dokuzuncu Fırka mıntıkasına gönderilerek münasip bir vesile ile muhtelif kıtalar efradı arasında dolaştırılmıştır. Bu kerre avdet eden bu

Levent Şahverdi Arşivi

zabitin müşahedat ve ihtisasatına müteallik rapor aynen ve leffen takdim kılınmıştır. Muhteviyatının firar avâmilini doğuran dokuzuncu maddesinin üçüncü ve mütebaki fıkraları hakkında fırkaca imkânın azamî müsaadesi nisbetinde teşebbüs-i lâzımeden geri durulmamakta olduğu maruzdur.

12. Fırka K. Kaymakam (imza)

12. Fırka Kumandanlığına

1 — Bolşeviklerin takib ettikleri program efradca meçhul olduğundan bu hususta bir fikir vermemektedirler. Yalnız kendi memleketlerini kurtarmak için zaman icabatı bizimle de ittifak ediyorlar biz de bu sayede bunların kuvvetlerinden istifade ederek memleketimizi kurtaracağız diyorlar.

2 — Efrad Bolşeviklerin dine taarruz ettikleri, camileri, minareleri yıktıkları ve kadınların serbest ve açık olarak gezdikleri, serbesti programlarından olduğunu kıtaata verilen esir efradın vermiş oldukları ifadelerinden anladıkları için kanaat etmekte oldukları ve bu gibi ahvâl mevcut olmaz ve sırf hürriyet-i şahsiyeden ibaret olduğu takdirde Bolşeviklere karşı fazla muhabbetleri bulunduğu.

3 — İstanbul'da sulh imza edildiği halde Kuva-yı Milliye'nin ısrarı üzerine memleketlerimizden hiçbir yer düşmana teslim edilmediği hatta İzmir'e giren Yunanlıları bile tard etmek üzere şimdiye kadar uğraştıkları ve eğer Kuva-yı Milliye mevcut olmasa idi bu sulhu müteakip ve belki daha evvel memleketlerimizin bir çok yeri düşmanlarımıza teslim edileceğini söyledikleri binaenaleyh Kuva-yı Milliyeye ve idare-i hazıraya karşı itimad-ı tammeleri mevcut olduğu.

4 — Efradın bir kısmı üçüncü maddede arz edilen meseleden yani sulhu imza ettiklerinden nâşi İstanbul idaresini pek fena bilmekte ve bir kısmı da güya şeriat-i Muhammediye ilân edilmiş olduğunu söylemektedirler.

5 — Efrad padişahı vatan haini, din düşmanı addetmektedirler. Çünkü sulhu kendi arzu etmeseydi bittabi imza edilmezdi. Bundan da sarf-ı nazar tâ bidayette İstanbul'da kalmayıp Anadolu dahiline kaçıp gelmesi lâzımdı, diyorlar.

6 — Efrad harbin uzaması tarafdarı değildir. Biran evvel ne olacaksa olsun, ya büsbütün ölelim veyahut memleketlerimizi kurtaralım da biz de evimizde rahat edelim diyorlar. Kuvve-i maneviyeleri sağlam ve bu hususta azimleri mevcut olduğu.

7 — Efrad talan yapmak arzusuyla ileri gitmeyi kemâl-i hahişle beklemektedirler. Vatanın selâmeti fikriyle ileri atılacaklar da mevcut ise de bunların da ekalliyette kaldığı.

8 — Bulunduğumuz mahalli düşmana terk ederek geri gitmeyi katiyen arzu etmiyorlar. Ermenilerin zalim ve din düşmanı olduğu ve eğer buralarını teslim ederlerse ne namus ve ne de din kalacağı ve bu kadar İslâmların kanlarının dökülmesine sebeb olunacağı.

Levent Şahverdi Arşivi

9 — Ferit Paşa'nın büyük bir kuvvetle Kuva-yı Milliyeye taarruzla Ankara'ya kadar geldiği ve Kuva-yı Milliyeyi dağıtarak bir çok mebus esir aldığı, Mustafa Kemal Paşa'nın firar ettiği, artık Kuva-yı Milliyenin mevcut olmadığı mülahazasıyla ve Birinci Ordu efradının ailelerinden mektup ve harçlık alamadıklarından ve civar mıntıka efradının ise bu sene zer' edilen hububatı kaldıramadıkları ve çoluk çocuklarını açlıktan kurtaramadıklarından dolayı firara meyilleri pek fazla bulunduğu ve hattâ kışın nihayetine kadar beklemek arzusunda bulunanların bile ekalliyette bulunduğu.

10 — İaşe hususundan memnun iseler de şu birkaç günden beri verilmekte olan bakladan ve ekmeğin ise sırf bir cins olarak tabh ettirilmesinden memnun olmadıkları.

11 — Bütün efradın kumandan ve zabitana karşı itimat ve merbutiyetlerinin pek fazla olarak mevcut olduğu.

12 — Efraddan hiçbirisi vatanın hiç bir parçasının felâketini arzu etmedikleri ve bu hususta ölmeye her an hahişkâr bulundukları maruzdur.

6/9/1336

36. Alay Takım Zabiti

Mülâzım-ı sâni Halil

Diğer malûmat:

Gayet mahrem ve zata mahsus.

Ankara 7/Eylül/1336

Şark Cephesi Kumandanlığına

Şimal Kafkasya'dan ahiren ... olarak gelen Aziz Bey'in verdiği malûmat hülâsası takdim kılındı.

İşbu şifre 7 Eylül 1336 tarihli yaverliğin 40 numarasıyladır.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet

Malûmat Hülâsası

Şimalî Kafkasya hükûmetinin suret-i teşekkül ve inkişafı ve vaziyet-i hazırası:

1917'de Kerenski hükûmetini devirmek maksadıyla General Kornilof'un Petersburg üzerine harekât icra eylediği esnada Alman hududunda bulunan yedi alaylı Şimalî Kafkas Fırkası da Kornilof tarafından Alman cephesinden alınarak Petersburg önüne getirildi. Bunu... çarlığın avdetine müştereken mâni olmaya çalışan Kerenski tarafdarını ile Bolşevikler bu fırkanın efradı arasına muhtelif Çerkes kabailine mensub propagandacılar göndererek kendilerine tarafdar oldukları halde Kafkasya'ya istiklâl verileceğini işae ederek ve bu suretle efkârı lehlerine imale ettiler. Bunun üzerine fırka efradı Kornilof'un emrine itaat etmedi ve zabitanı da bi'l-

Levent Şahverdi Arşivi

mecburiye efradiyle birlikte hareket etti. Neticede Kerenski tarafdarının-da da kalmadı. Kafkas fırkası da cepheye iade edilmeyip memleketlerine gönderildi. İşte bu hâdiseyi müteakip ilk defa olarak şimalî Kafkasya'da Bahr-i Hazer - Terek nehri-Kafkas dağları arasındaki sahilde bulunan kabail arasında Cibaliyun İttifakı namıyla bir ittifak vaki oldu. Ve bu heyet-i ittifakiye aralarında bir ordu vücude getirmeye başladılar. Bilâhare Bolşeviklerin galebesi ile Lenin hükûmeti mevki-i iktidara geldiği zaman Rusya'nın her tarafında olduğu gibi Kafkasya'daki Rus ordusu da inhilâl ederek efrad memleketlerine dağıldı. Yerine cenubî Kafkasya'da Gürcü ve Ermeni kuvvetleri kaim oldu. Rusya dahilinde de irticaa mukabele maksadıyla kızıl kuvvetler teşkil edildi.

1918 senesi evahirinde Türkiye ile düvel-i mütelife arasında müta-reke aktedildiği vakit Gürcü kuvveti kısmen bolşevizm olmuş şimalî Kafkasya'da da cibaliyun kuvvetinden mâada Bolşevik kuvvetleri ve hattâ irticaiyun kuvveti vücud bulmuştur.

Keza bu arada düvel-i mütelife Bolşevikler aleyhine şarkda Kolçak, şimalde Yudeniç kuvvetlerini vücuda getirdikleri gibi cenubda da Koban Kazaklarının meskûn olduğu mıntıkada Denikin kuvvetlerini vücuda getirip teslih ediyorlardı. Şimalî Kafkasyalılar İngilizlerin ... Bolşevikler istiklâlinizi tanımıyor, Bolşeviklerin düşmanı olan Denikin ise bu hak-ları tanıyacaktır, binaenaleyh dostunuzdur, tarzındaki iğfalâta kapılarak Denikin kuvvetinin vücut bulmasına seyirci kaldılar. Fakat Denikin kuvvet bulduktan sonra ilk evvel çarlığın iadesine müsellahan mümanaat edecek olan ve sağ cenahında bir tehlike teşkil eden Şimalî Kafkasya'yı ortadan kaldırmaya karar verdi ve 1919 Şubat nihayetinden Nisan nihaye-tine kadar devam eden harekâtla şimalî Kafkasya'yı işgal ve Mayıs nihaye-tinde bu hükûmeti dağıttı. Lâkin istiklâline susamış olan halk bu esarete tahammül etmedi. Münevver takımını tevkif veya firarına rağmen aynı senenin Ağustos nihayetinde Şeyh Ali ve Şeyh Uzun Hacı namındaki iki hocanın idaresi altında Dağıstan ve Çeçenistan'da Denikin aleyhine aynı zamanda umumî galeyan zuhur etti.

1920 senesi Mart'ına kadar devam etti ki bu müddet zarfında yalnız Çeçenler bin beş yüz kişi zayi ettiler. Aynı zamanda Denikin'in milletle-rin istiklâlini tanımak istemediği ve eski Rusya'yı ihya niyetinde olduğu tezahür edince cibaliyun ile ekseriyeti Ukraynalı olan ve istiklâl mefkû-resi taşıyan Koban Kazakları arasında düşman-ı hariciye karşı bir ittifak aktedildi ki meskût geçilen bu düşmanı harici de Denikin kuvveti idi. İttifaktan haberdar olan Denikin bunu akteden rüesanın takibatına baş-ladı. Ve İstanbul'da İngilizler vasıtasıyla üzerinde bu ittifaknamenin bir sureti olduğu halde tevkif edilen bir Kazak celbedilerek idam edildi. Bu vak'a üzerine Volga cephesinde bulunan şimalî Kafkas ve kazaklardan mürekkep Denikin ordusu cepheyi terk etti. Ve neticede Bolşevikler gerek Kuban arazisine ve gerekse şimalî Kafkasya'ya hâkim oldu. Fakat Denikin kuvvetini mahveden Bolşevikler şimalî Kafkasya'ya istiklâllerini vere-cek yerde federasyon teklifi suretiyle işi sallamaya ve aynı zamanda ova

Levent Şahverdi Arşivi

aksamındaki kasaba ve köylere ahali-i mahalliyeden *Komite Revolusyone* namıyla kendi maksatlarına hâdim selâhiyet-i fevkalâdeyi haiz bir takım komiteler teşkil ve bunlarla tedvir-i umura başladılar. Dağlık aksamda ise henüz bu komiteler vücuda gelmemiştir. Bu aksamda hâlâ şimalî Kafkasya Meclis-i Millisi namı altında on beş kişilik bir meclis idare-i hükûmet etmektedir. Ve Bolşevikler bu meclisi dağıtamamaktadır. Halen şimalî Kafkasya halkı elinde yüz elli bin kadar silah ve müteferrik surette otuz kadar makinalı tüfek vardır. Koban Kazaklarıyla aralarında sıkı bir itilâf vardır. Hattâ şimalî Kafkasya'nın Karadeniz'e kadar temdidi hususundaki müddeası Kazaklar tarafından reddedilmemiş, bilakis ahalinin mübadelesi suretiyle imkân dahiline sokulacağı vaadi verilmiştir.

Bolşeviklerle olan münasebata gelince: istiklâllerini tanımadığı için esas itibarıyla aleyhdardır. Yalnız Türkiye ile Bolşeviklerin münasebatının inkişafına intizaren şimdilik bitaraf bir vaziyet ahzetmiş olup Türkiye davasına bir zarar vermemek suretiyle alehdarlığını fiilen izhar etmemektedir. Bolşevik siyaseti, ordusu Kafkasya'daki hükümat-ı sairenin vaziyeti, Vrangel'in Anapa'ya ihraç teşebbüsü, Bolşevikler çar hükûmeti kadar emperyalisttir. Ve eski Rusya dahilindeki bilhassa Kafkas hükûmetlerinden hiç birisinin istiklâlini tanımak arzusunda değildir. Bu gün bazılarının istiklâlini tanır görünmesi sırf zaafındandır. Çünkü Azerbaycan içerisinden Kafkas dağları cenubuna inen kızıl ordunun mevcudu azamî ... olup bunun da bir kısmı Lehistan vaziyeti dolayısıyla geri alınmıştır. Ve şimdi bu kuvvetin mevcudu, ağlebi ihtimal on iki bini mütecaviz değildir. Azerbaycan bugün tamamıyla Rus Bolşeviklerinin elindedir. Ve Azerbaycan hükûmeti bir gölgeden başka bir şey değildir. Binaenaleyh: gerek bu yüzden ve gerekse halılara varıncaya kadar eşyasının Rusya'ya taşınmış olması yüzünden ekseriyeti itibarıyla Bolşeviklere aleyhdar, fakat eslihası kâmilen toplandığı cihetle maddeten ve aynı zamanda ruhen bu aleyhdarlığı izhar edebilecek vaziyette değildir.

Gürcüler Müslüman ve Bolşevik düşmanıdır. Gürcistan Rus sovyet hükûmetiyle zahiren anlaşmış olmasına rağmen tamamıyla bir İngiliz âletidir. Ve memleketi dahilindeki Gürcü komünistleri kâmilen tevkif etmiştir. Hal-i hazır Ermeni hükûmeti de Bolşevik aleyhdarıdır. Zahiren Ruslara mümaşat etmiştir. Hakikatte Gürcüler gibi İngiliz âletidir. Mamafih Ermeniler arasında komünizm daha ziyade intişar etmiştir. Ve Ermeni komünistleri memleketlerinin bir müslüman deryası ortasında olduğunu gördüğü için Türklerle anlaşma tarafdarıdır.

Rusya dahilinde halk komünizm esasatını hazmedememiştir. Davaya sadık kısım ancak nebze kadardır. Köylü kısmı toprağın taksiminden memnun olmakla beraber hissesine düşen arazinin sahibi olmak arzusunda bulunduğundan Bolşeviklerin hakk-ı tasarrufunu tanımamalarından gayr-i memnundur. Ve bunun içindir ki Bolşevikler şimdilik köylülerin hukuk-ı tasarrufiyesini tanımıştır.. Binaenaleyh: Rus köylüsü muhalefetini ancak elinden alınacağı zaman izhar etmektedir. Bilhassa Don, Koban kazakları Bolşeviklerin belli başlı aleyhdarıdır. Bunlar diğer köylülerden

Levent Şahverdi Arşivi

müstesna olarak çarlık zamanında vâsi araziye malik olduklarından dolayı arazinin taksimi usulünden gayr-ı memnundurlar. Bunlardan ekserisi Ukraynalı olan Kdban Kazaklarının mevcudu bir buçuk milyon olup bu mıntıkada üç dört yüz bin kadar Çerkes de sakindir ki bunlar da bu kazaklarla birlikte harekete mecburdur. Don Kazakları ise dört milyon kadardır. Ve bunlar irticaın mesnedidir. Denikin kuvvetlerinin diğerlerine nisbeten fazla payidar olması da bu sayededir. Denikin'in adem-i muvaffakiyeti arazi ve milliyet mesailinde takib ettiği yanlış siyaset neticesidir. Denikin arazisinin çarlık zamanındaki sahihlerine iadesi esasını kabul etmişti. Hem fazla olarak iki senelik arazi vergisinin köylülerden tahsilini taleb ediyordu. Milletlerin istiklâlini de tanımayarak eski Rusya'yı ihya etmek istiyordu. Bunlardan birincisi vasati Rusya'daki köylülerin, ikincisi de ekseriyetle istiklâl tarafdarı olan Koban Kazaklarının ve şimalî Kafkasya halkının kendilerinden yüz çevirmesini intaç etti. Halbuki Vrangel şimdi milletlerin arazinin halen sahibi olan köylülere ait olduğunu yalnız eski sahibleri de gayet cüz'i bir meblâğ vermeleri esasını kabul etmektedir ki, bu şekil köylülerin ahvâl-i ruhiyelerine daha ziyade tevafuk etmektedir. Bu günlerde Anapa'ya yapılan ve Ekaterinodar üzerinden Koban ve Don mıntıkasını işgal ile Bolşeviklerin Kafkasya ile belli başlı muvasalasını temin eden şimendufer hattını istihdaf eden ihraç hareketi müsait bir zeminde vuku bulmuştur. İnkişaf etmek ve muvaffak olmak istidadını haizdir. Zira Vrangel siyasetinin arzuyu umumiye tevafukundan sarf-ı nazar, Kuban kazakları bu günlerde mahsulâtın vasati Rusya ihtiyacatı için ellerinden alınması yüzünden tabiatıyla gayr-i memnundur. Vrangel Bolşeviklere nazaran zayıfdır. Fakat echize itibarıyla çok faikdir. Rusya'da sanayi geri olduğundan Bolşeviklerin malzeme ve teçhizât-ı harbiyesi mezbul değildir. Lokomotiflerin harbden evvelki miktarlarının yüzde altmışı harab olmuştur. Bolşeviklerin mebzulen malik oldukları şey altın ile mücevherattır. Ve propagandacılarına ekseriya mücevherat vermektedirler.

8 Eylül'de Moskova'dan gelen altın külçelerini hastahanede veznettik. Erzurum'da iki yüz küsur kilo bırakıldı. Diğer bu kadarını Ankara'ya sefaret başkâtibi Upmal ile gönderdim.

9 Eylül: Ermeniler iki gündür Kulp mıntıkasını işgale başladılar. 2500 kişi imişler. Hudutta Ahtalar'dan top, tüfek sesleri işitiliyormuş. Oltu sol cenahında da 150 piyade, 150 süvari, 2 top ile Erkonis'e kadar geldiler. Fakat milislerimizin taarruzu ile bugün Ardos-Madensuyu-Sarıbaba Dağı hattına çekildiler.

13 Eylül'de, garp vaziyetinin tehlikeli olduğu bir sırada şarkda intizarın doğuracağı felâketli akıbetleri düşünerek esasen mevzilerimize taarruz etmekte bulunan Ermenilere mukabil bir taarruz icrası ile Soğanlı geçitlerinin mühim noktalarını işgal ettirdim. Altı aydan beri gösterdiğim zarurî esbaba rağmen, harekâta müsaade etmeyen Ankara Hükûmeti bu emri vakii dahilî ve haricî vaziyetimizin istilzam ettiği zaruretler neticesi olduğuna

Levent Şahverdi Arşivi

hâlâ şüphe ediyor ve bana bu hareketin faide ve mahzurunu sormakla meşgul oluyordu.

Bardız - Oltu cephesi taarruzu: 9. Fırka kumandanı Halit Bey'e Ermenilerin Olur'a karşı olan tecavüzlerine bir ders vermesini söylemiştim. O da Bardız cephesinden 29. Alayı alarak 8. Alayla beraber Oltu cephesindeki Ermenilerin Birinci Alayına taarruz etmiş, Pançarut'tan düşmanın ricat hattına düşmüşler. Cephedeki 8 top kâmilen, 2 makinalı, bir kamyon, bir mutfak arabası zabtetmişler. Ermenilerde 200 maktul var. Kireçligöl'e nümayiş yapan 29. Alaydan bir bölük lüzumsuz yere 8 şehit ve bir zabit ile 15 mecruh vermiştir.

13 Eylül'de, Büyük Millet Meclisi riyasetine, Celâlettin Arif Bey'in umumî müfettişliği hakkındaki şifreyi yazdım:

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Karargâh 13/9/1336

Vaziyeti ve vazifesi itibarıyla memleket için pek mühim bir mıntıka olan Vilâyât-ı Şarkiyenin bilhassa Kafkasya ve Rusya ile muvasala ve irtibatın teessüsünden sonra, idarî, siyasî ve askerî umuru cidden şahs-ı vahidin tahammül ve bihakkın tanzim ve idare edemeyeceği derecede çoğalmış ve kesb-i nezaket ve ehemmiyet etmiştir. Bu mülâhaza ile zât-ı samilerinden şark cephesine, Millet Meclisi aza-yı kiramından sahibi salâhiyet bir kaç zatın izam ve bu suretle memleketin siyaset-i hariciye ve dahiliyesine pek çok müessir olacak olan Vilâyât-ı Şarkiye idaresinde bendenize muavenet buyurulmasını evvelce de istirham eylemiştim. Ahiren Erzurum'u teşrif buyuran reisi sâni ve umûr-ı adliye vekili Celâleddin Arif Beyefendinin muvasalatlarını istirham-ı vakiin tekrarına vesile ad ve müşarünileyhin Lâzistan, Erzurum, Erzincan, Van, Beyazıt vilâyet ve livalarını ve Meclis-i Âlice tensib buyrulacak diğer menatıkı ihtiva etmek üzere Vilâyât-ı Şarkiye valiliğine tayin buyurulmasını arz ve teklif eylerim. Umûr-ı askeriye ile pek ziyade meşgul olarak umûr-ı mülkiyeyi lâzımı gibi sevk ve idareye zaman ve imkân bulamadığım için, bu teklifin tasvib ve icrası halinde her iki vazifenin lâyık olduğu ehemmiyet ve dikkatle yapılacağı faidesinden başka şarkda hîn-i hacette umûr-ı mühimmeyi müzakere ve icab-ı seriini ifa için milletvekili olarak bir zat daha bulunmuş olur.

Maruzât-ı salifenin Büyük Millet Meclisince lâyık olduğu ehemmiyetle nazar-ı dikkate alınarak kabul ve tasvib buyrulacağını ümid ve bu hususta zât-ı samilerinin delâlet ve himmetlerini istirham eylerim. Keyfiyet hutut-ı esasiyesi itibarıyla Celâleddin Arif Beyefendi ile görüşülmüş ve müşarünileyhce de muvafık-ı hal bulunmuş ise de bu bâbdaki kararın Millet Meclisinin tensib ve muvafakatına menût olduğu tabiidir.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Levent Şahverdi Arşivi

Rus sefaret heyeti ile olan görüşmelerimizin neticesini de Meclis-i Millî riyasetine bildirdim:

Meclisi Millî Riyasetine
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine
3. Fırka Kumandanlığına ve
Sivas Vilâyetine

14 Eylül 1336

Bolşevik sefaretinin başkâtibi Upmal ile ve ataşemiliteri Bakıroğlu ile yapılan mülâkatta beyan ettikleri fikirlerle tarafımızdan Celâleddin Arif Beyefendi'nin dahi bulunduğu mülâkatlarda idare edilen beyanatımız berâ-yı malûmat arz olunur.

Upmal'ın mütalaası: Sovyet hükûmetinin prensibi yardım isteyen zahmetkeş halka muavenettir. Bunun için Türkiye fıkarayı halkına da muavenet zarurîdir. Hususiyle Sovyet hükûmeti emperyalistlerle hal-i harbde olduğundan ve galebemizin temini için Türkiye ve diğer İslâm hükûmetleriyle ittifak etmesi de lâzımdır. Eğer Türkiye'nin âtide yine sultan hükûmetinin tegallübüne düşmeyeceği ve bu köhne idarenin fenalığı halka açıkça anlatılsa ve bilhassa iktisadî siyaseti ilân edilse hem emperyalist tahakkümünden kurtulursunuz hem de mütekabil itimat daha esaslı olur. Bu gün halen halka padişahınızı esaretten kurtararak yine başınıza geçireceğinizi söyliyorsunuz. Biz dahi bu sultan hükûmetinin ne olacağını bilmiyoruz. Eğer Türkiye'nin bugünkü halk hükûmeti ahaliye propaganda yapmayı muvafık bulmuyorsa bir Türkiye Komünist Fırkasının alenî çalışmasına müsaade etmelidir. Tâ ki Rus Sovyet hükûmeti de görsün ki Türkiye'de emperyalist hükûmeti aleyhine çalışılıyor.

İktisadî meseleye gelince: faizciler, murabahacılar, arazi ve emlâk sahibleri hakkında dahi icraat lâzımdır. Esasen Anadolu'nun her tarafında komünist teşkilâtına girmiş kimseler vardır. Fakat gizli bulunuyorlar, açık çalışmaktan korkuyorlar. Bu vaziyet hariçte Anadolu hükûmetinin şekil ve rengini göstermiyor.

Cevaben şu mütalaa bildirildi: Sovyet hükûmeti Türk hükûmetinin muavenetiyle pek çok işler görebilir. Türkiye Hükûmetinin tutacağı siyasete bakan ve ona göre hareket edecek olan bir çok İslâm hükûmetleri vardır. Bugün Anadolu hükûmetine müracaat etmişler ve onun siyasetiyle yürüyeceklerini bildirmişlerdir. Hind, Suriye, Irak, Trablusgarp... ilh. bu müracaatlarda en ziyade ileri gidenlerdir. Bu hususu Moskova'ya gönderdiğimiz mektubla da bildirmiştik. Harb-i Umumide kısmen aramız açık olan Araplar bile bugün bizden hedef bekliyorlar.

Beşeriyetin halâsı ve selâmeti için çarpışan Rus sovyet hükûmetine bütün âlem-i İslâmın var kuvvetiyle yardımını biz temin edebiliriz. Rusya ve Türkiye elele verirlerse bütün âlem-i İslâm bu ittihada girer.

Memleketimiz dahilinde açıktan açığa Bolşevik propagandasına henüz başlanmaması ve Bolşevik kavaidinin bilinmemesi kabahati daha ziyade

Levent Şahverdi Arşivi

Moskova'nındır. İngiliz, Fransız, Yunan ve hilâfet kuvvetleriyle muharebe ediyoruz. Halbuki daha iki millet arasında imzalanmış bir şeyimiz olmadığı gibi şark yolu da emperyalist Taşnaklar elinde kapalıdır. Bundan başka tatbik olunacak usuller o memlekete göre olmalıdır. Rusya'da şirketler, bankalar vardı, ahalinin arazisi yoktu. Bizde ise tamamıyla aksinedir. Sermaye kâmilen ecnebinindir ki biz de onlarla muharibiz. Şimendiferlerine de vaz'-ı yed ettik. Bankalarda para da yoktur. Araziye gelince evvelâ topraksız köylü yoktur. Saniyen köylünün müşterek çayırı, tarlası, ormanı vardır. Henüz her taraftan ihata edilmiş bir vaziyette iken kendi menfaatlerine kuvveti ele almak için teşkilât yapmak ihtilâl çıkarmak memleketi mahvetmek, itilâfa teslim etmek demektir. Halk hükûmeti yapılmak üzeredir. Mecliste müzakere olunacaktır. Fakat evvelâ yol açılmak lâzımdır. Memlekette bir hercümerc vuku bulursa siz de Türkiye'den istifade edemezsiniz. Böyle bir hercümercde âlem-i İslâmın istifade imkânı da kalmaz. Faiz ve murabaha meselelerine gelince: esasen dünyada memnu olduğundan bunların ref'i kolaydır.

Hülâsa, şark yolu açılınca bu mesail kâmilen kolaylıkla hal olunur. Esasen hükûmet bu gün tamamıyla halkın elindedir. Halk da itilâfla birlik olan hilâfet kuvvetiyle muharebededir. Rusya ayrı, Türkiye aynı düşmanla muharebelerle meşguldür Halbuki şark yolunun esaslı surette açılması ve iki kavmin elele vermesi bütün âlem-i İslâmı da yaklaştırır ve maksad-ı hakikiye daha kolay varılır. Hülâsa bizim için işin başı şark yoludur.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

14/15 gecesi İzmir'de 5000 kişilik bir Yunan kuvveti Karadeniz'e çıkmış. 12 Eylül'de dahi bir fırkanın çıktığı ve nümayiş maksadıyla olup avdet ettiği havadisi gelmişti.

Bu arada geçen zaman zarfında, Celâleddin Arif Bey'in de "Halk hükûmeti" teşkili tarafına kaydığını ve Erzurum'daki hükûmet erkânının Erzurumlu olmasına yardım ettiğini ve vali vekili ve kolordu kumandan vekili Miralay Kâzım Bey[208] aleyhine de, büyük hırsızlıklar var, depolardan silah satılmış gibi dedikodular yapmaya ve hattâ Ankara'ya yazmaya kadar kalkışmış olduğu ve bundan istifade ile Erzurum valiliğine de Erzurumlu mebus Hüseyin Avni Bey'i inha ettiğini öğrendim. Mühim olan bir nokta da, bir taraftan Mustafa Kemal Paşa'nın da halk hükûmeti teşkili tarafdarı olduğunu yayıyor, diğer tarafta da onun aleyhinde söyleniyordu. Celâleddin Arif'e ve icab edenlere "Erzurum Erzurumlularındır" formülünü vaktiyle "Mısır Mısırlılarındır" diye çıkararak oraya yerleşenlerin veya Bolşeviklerin çıkarmış olduğunu anlattım. Ve emrime alabilmek için Celâleddin Arif Bey'e Erzurum vali vekilliğini deruhde ettirdim. Ve Mustafa Kemal Paşa'nın bu vilâyet meselesi hakkındaki 16/17 Eylül tarihli telgrafına:

208 Kâzım Dirik.

Levent Şahverdi Arşivi

"Celâleddin Arif Bey'in iş'arı, bir kaç zatın, vali vekili miralay Kâzım Bey'i, mahaza Erzurum'dan uzaklaştırmak için yaptıkları dedikoduya müsteniddir. Halkın galeyanı ve ârâ-yı umumiye ile vali intihâbı hususları, maatteessüf Celâleddin Arif Bey'in yanlış bir istikameti tutmalarından başka bir şey olduğunu zan etmiyorum. Küçüklerinin, büyüklerinin, bütün şarkın pek ziyade hürmet ve emniyetini kazanan bendenize, mevzubahis şikâyetlerin yapılmaması, iş çevirmek istiyenlerin muvaffak olamayacaklarını bilmeleri neticesidir...

Celâleddin Arif Bey, miralay Kâzım Bey'in, vilâyet vekâletinden ve kolordu kumandanlığı vekâletinden infikâk ettirilerek Erzurum'dan uzaklaştırılmasını bendenize teklif etti. Vilâyet vekâletinden alınması, Dahiliye Vekâletinden emir olunmasıyla ve vilâyet vekâletinin bizzat kendileri tarafından, yani Celâleddin Arif Bey tarafından, deruhde edilmesiyle mümkün olabileceğini bildirdim.

Celâleddin Arif Bey'in, Erzurum'daki gayr-i resmî vaziyetinin nüfuzunu kırabileceğini zannederim. Derhal Erzurum vali vekâletini deruhde buyurması, başladıkları işin sükûnetle ve muvaffakiyetle hitama erdirilmesi için elzemdir. Bilâhare tasvib buyrulursa, Vilâyât-ı Şarkiye müfettişliğine veya valiliğine tayin buyrulur. Herhalde bahis buyurdukları galeyan ve hassasiyetin, kendi teşrifleri üzerine intizar vaziyetine geçtiğini kabul etmiyorum. Böyle bir sözün kemâl-i ehemmiyetle kabul edildiğini gören zatın cüretkâr ifadeleri diye telakki ediyorum..."

Cevabını verdim.

18 Eylül'de hareket seyyahatine çıktık. Akşam Tortum merkezi olan Nihah'da kaldık. Erzurum'dan Karaköse'ye kadar otomobil ile gittik. Yolda bir köprü yıkılmış olduğundan bir saatten fazla uğraştık. 2 saatte Karaköse'ye geldik. Buradan atla 4 saatte Nihah'a geldik. Bu yolu Ruslar açmış.

Tortum merkezi olan Nihah'dan 19 Eylül 8 evvelde hareketle İd'e geldik. Yol araba yolu, Ruslar tarafından yapılmış, fakat balast yok. Bir iki gecedir yağmur yağıyor, çamur ziyade. Karapınar'a kadar büsbütün iniş, ondan sonra dere boyu.

20 Eylül'de, Hamas Yaylası'nda 9. Fırka karargâhına 7.30 da çıktık. 7.15 sonrada Hamas'a geldik. Yol Ruslar tarafından açılmış, son günlerde istihkâm taburu tarafından da tamir görmüştür. Yalnız Çatak'tan sonra kesdirme geldiğimizden iniş ve yokuş üç dört kilometre yaya yürüdük. Bir Ermeni tayyaresi Abidin Dağ-Yeniköy üzerinde sabahleyin yirmi dakika dolaşmış.

Hamas Yaylasında fırka karargâhında, fırka kumandanı ve erkân-ı harplerle görüştük.

Erkân-ı harbiye riyaseti, Gürcülerle benim anlaşmaklığımı yazıyor. Trabzon'daki Yusuf Kemal Bey'i Ankara'ya istiyorlar.

Mustafa Kemal Paşa'nın 22/9/1336'da gelen 20/9/1336 tarihli şifresi:

Levent Şahverdi Arşivi

Erzurum tarikiyle Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Ankara 20/9/1336

14/9/1336 da 19/9/1336 şifreli telgrafnamelerine cevaptır.

Büyük Millet Meclisinin 5/9/1336 tarihindeki 59. ictimaın üçüncü celsesinde, heyet-i umumiyece ekseriyetle kabul olu azanın nisab-ı müzakere ve hususat-ı saire hakkındaki kanunnamenin dördüncü maddesi aynen "Büyük Millet Meclisi azalığıyla memuriyet bir zat uhdesinde ictima edemez. Ancak Heyet-i vekile azalığı ve Büyük Millet Meclisinin inzimâm-ı reyi ile sefirlik, ordu, kolordu kumandanlığı memuriyetlerinin azalıkla cem'i caizdir."

Celâleddin Arif Beyefendinin Erzurum valiliğine tayini gayr-i mümkündür. Müşarünileyh mebusluktan istifa eylediği takdirde vilâyat-ı mezkûreye tayini heyet-i vekileye teklif olunabilir.

2 — Trabzon Valisi Hamit Bey'le burada görüşüldü. Zât-ı devletleriyle samimî çalışacağına emniyet hasıl olmuştur. Mumaileyh ailesini almak üzere Trabzon istikametinde yoldadır. Tensib buyurulduğu takdirde Erzurum vilâyetini deruhde etmesi için mumaileyhe derhal buradan emir verilebilir.

Cevab-ı devletlerine muntazırım efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

Cevabım :

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

C. 20/9/1336 ve 3/359 şifreye

1 — Trabzon Valisi Hamit Bey'in Erzurum'a tayin ve memuriyeti cedidesine iltihakının irade buyurulması pek muvafık olacaktır.

2 — Celâleddin Arif Beyefendinin Vilâyât-ı Şarkiye vali-i umumiliğine tayini hakkında zât-ı devletlerine mukaddemâ vaki olan teklifim bendenize ihsas edilmiş ve tarafımdan da samimî telakki olunmuş bir fikrin neticesi idi. Erzurum hakkında Celâleddin Arif Bey'in teşebbüsat ve müracaatı ile hakikat inkişaf etmiş bulunduğundan müşarünileyhin vali-i umumiliği hakkındaki teklifimden bittabi sarf-ı nazar eylediğim maruzdur.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Şark Harekâtına Müsaade Edilmesi

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin harekâta müsaade ettikleri 20 Eylül 1336 tarihli şifresini aldığım zaman kıtaatım şu hattı tutmuş bulunuyordu: Çakırbaba-Tandırlı Dağ-Korucuk Dağ- Zakim-Yenek, yani geçilmesine henüz

Levent Şahverdi Arşivi

müsaade ettikleri 93 hududunun 10 ilâ 40 kilometre harita mesafesi ötesinde ve Soğanlı Dağlarının mühim geçidlerini elde etmiş bir vaziyette, karargâhım dahi hududun ötesinde Bardız'a nakil ve tarassut mahallim de Akmezar Tepesinde teessüs etmiş bir halde idi.

Mustafa Kemal Paşa'nın harekâta müsaade eden 20 Eylül tarihli emrinde ise, harekâtın Kağızman-Novoselim-Merdinik hattına kadar tevsii emrolunuyordu. Gürcülerin bitaraflığını kazanmak için onlarla münasebata girişmek vazifesi de bana veriliyordu.

24 Eylül'de Ermeniler karargâhımın bulunduğu Bardız'a tayyare ile 5 bomba attılar. İki tayyare dolaşırken Bardız şarkına taarruza da geçtiler, zayiatla püskürtüldü. Bu hareket ve vaziyet karşısında artık daha ziyade sükût etmek münasip görülmediğinden Ermenilere bir ders verilmek ve bunların zulüm ve itisafatı altında ezilmekte olan İslâmlardan bakiye kalanları olsun kurtarmak maksadıyla Ermenilere karşı mukabil bir hareket icrasına karar verildi. Ve kıtaata âtideki emir tebliğ olundu:

Cephe Emri

Karargâh 24/9/1336

1 — Muslihane ve dostane bir münasebet tesisi için tarafımızdan yapılan teşebbüsat ve sarf olunan mesaiye rağmen Taşnak Ermeniler ahali-i İslâmiye'ye tecavüz ve mezalimde ve kıtaat-ı askeriyemize mütemadiyen taarruz ve tecavüzde devam ettiklerinden bunların bu mezalim ve fecayiine ve tecavüzatına nihayet vermek için mukabil bir hareket icrası zaruret halini almış ve bu da Büyük Millet Meclisi Heyet-i vekilesince taht-ı karara alınmıştır. Esasen bu hareketin icrası lüzumuna Rus Sovyet hükûmeti dahi kani olmuştur.

2 — 12. ve 9. Fırkalar 27 Eylül 1336'da Sarıkamış istikametinde harekât-ı taarruziyeye geçecek vechile hazırlıklarını ikmal edecekler ve 26 Eylül 1336 öğle vakti istihzaratın ikmal edildiğini bildireceklerdir. Sağ cenah grubu kıtaatı ve mezkûr grup mıntıkasında bulunan milis kuvvetleri bugünlerde daha ziyade bir faaliyet göstererek cephelerindeki Ermenileri tesbit ve işgal edecekler. Eleşkirt Karakösesi mıntıkasında kâfi kuvvette aşiret alaylarının ictimaından sonra mürettep birinci liva Kağızman istikametinde taarruz edecek ve Kağızman'ı işgale çalışacaktır. (Oltu müfrezesi bidayette vaziyet-i hazırasını muhafaza edecektir.)

3 — Harekât-ı taarruziyenin birinci günü yani 26/27 Eylül 1336 gecesi sükûnetle ve şiddetle bir gece baskını ile Deveboynu Dağı-Horum Dağ-Ayı Deresi Dağı-Çambar Dağı-Allahuekber Dağı hattı işgal olunup bu hatta lâzım gelen tertibat alınıp ve kıtaat tanzim olunduktan sonra Sarıkamış istikametinde harekât-ı taarruziyeye devam edilerek Kızıl kilise-Handere şark sırtları-Hüseyin Ağa-Yurd Dağı-Kumru Dağı-Başköy hattı dahi işgal olunacak ve bundan sonra inkişaf edecek vaziyete göre harekât-ı taarruziye sevk ve idare olunacaktır. Şimdilik bu taarruzun son hedefi Karakurt-

Levent Şahverdi Arşivi

Mescitli-İmamtepe Dağı-Yağbasan sırtları-Allahuekber Dağı hattıdır. Bu hat tamamen işgal olunduktan sonra kısm-ı külli ile bu hatta kalınarak tahkim edilecek ve daha ileriye emniyet kıtaları ve keşif kolları sevk edilecektir.

4 — Harekâtın ilk kısmında Abidin Dağında bulunan 36. Alay doğrudan doğruya emrim altında bulunacak ve Akmezar civarına gelecek olan istihkâm taburiyle 9. Alay emrindeki cebel obüs bataryası da cephe ihtiyatı olacaktır. Gece baskını ile inkişaf edecek vaziyete göre Kötek-Isısu'daki 36. Alayın bir bölüğü ile beraber 12'lik obüs topları Karaurgan-Handere istikametinde sevk edilmelidir. Birinci istihkâm taburu ile 10,5'lık obüs topunu Hanski-Karaurgan üzerinden Sırbasan-Yazılıtaş istikametine sevk etmeyi tasavvur ediyorum.

5 — Fırkalar gece harekâtını muvaffakiyetle bitirecek vechile hareket saatlerini tayin edecekler ve bu saati hareketi bana ve yekdiğerlerine 26 Eylül 1336'da bildireceklerdir. İki fırka arasındaki hatt-ı fasıl Bardız yaylası-Kızılkilise cenubundan geçerek Sarıkamış'a giden yoldur. Bu yol 9. Fırka mıntıkasına dahildir. 9. Fırkanın kâfi kuvvette piyade muhafızı ile iki sahra topunu bu hatt-ı fasıl istikametinden sevk etmesi münasip olur.

6 — 22/8/1330 tarihli şifreli emrin 6. 9. 17. 12. 13. 14. 15. ve 16 maddeleri ahkâmına riayet edilecek ve bilhassa az zayiat vermek ve cephane israf etmemek ve Taşnak Ermenilerin beyaz bayrak göstererek teslim olacakları veya Allah Allah diyerek bağırmaları ve Türkçe seslenmeleri gibi hilelerine aldanmamak lâzımdır.

7 — Cephane ve erzak Zivin anbarından ikmal edilecektir.

8 — Karargâhım 26 Eylül 1336 saat 5 sonradan itibaren Akmezar Dağında bulunacaktır.

9 — Fırkalar bu emre göre ittihazına karar verecekleri tertibatı 26/9/1336 akşamına kadar bildireceklerdir.

10 — Bu emri harekât 24/9/1336 tarih ve 9. 12. Fırka Kumandanlıklarıyla 36. Alay Kumandanlığına ve berâ-yı malûmat 15. Fırka Vekâletine verilmiştir. Alındığı bildirilecektir.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Askeri Harekât Başlarken

26/27 Eylül'de müttehiden harekâtın icrası için bazı kıtaatın hazırlığını ikmal edemeyeceği anlaşıldığından 26/9/1336 tarihli cephe emri ile hareket bir gün sonraya tehir edildi. Ve 28 Eylül 36 saat 3 evvelde harekât-ı taarruziyeye başlanması bildirildi.

27/9/1336 saat 6 sonrada cephe karargâhı Akmezar tepesine nakletti.

28/29 sabahı harekâtı verilen emir ve yapılan tertibat dahilinde büyük bir sürat ve muvaffakiyetle icra edildi. Ermeniler hiç bir yerde esaslı mukavemet göstermediler. Kıtaatımız 28 Eylül 1336 akşamı şu hatta kaldı: Surphaç Dağı - Handere sırtları - Hüseyinağayurdu Dağı - Kumru Dağı - Verişan ve Başköy garp sırtları. Ermeniler: Sarıkamış - Laloğlu -Kamışlı hattına çekil-

Levent Şahverdi Arşivi

miş idi. 23Eylül1336'da Sarıkamış da işgal edilebilirdi. Fakat sol cenahda bulunan 29. Alayın yolunu şaşırarak uzun yürüyüşlerle vakit kaybetmesi ve 9. Fırkanın bu alayın iltihakından evvel karşısında Laloğlu mıntıkasında bulunan beş altı yüz kişilik bir düşmana karşı harekette tereddüt göstermesi Sarıkamış'la Novoselim arasına inmek suretiyle yapılacak ihata hareketinin yapılamamasına sebeb olmuş ve 12. Fırkanın da harekâtını biraz bati cereyan ettirmesi gündüz gözü ile Sarıkamış'a girilmesi imkânım selbetmiş olduğundan bir karışıklığa mahal kalmamak için harekât bâlâda bildirilen hatta tevkif edilmiş idi. Bu gün Ermenilerden 5 top ve makinalı tüfek iğtinam olundu. Tarafeynin zayiatı pek cüz'i idi.

29 Eylül sabahı 12. Fırka tarafından bilâ-müsademe Sarıkamış işgal olundu. 9. Fırka da Çatak, Divik, Bezirgân geçidi mıntıkasını 29 Eylül akşamı işgal etti. Ermeniler Novoselim-Bayburt-Tozluca hattına çekilmiş idi.

30 Eylül'de Merdinik'teki Ermeniler de geri çekildi ve Merdinik tarafımızdan işgal olundu.

Taarruzumuzun güzel neticesinden sevinirken Erzurum'da kolordu kumandan vekili miralay Kâzım Bey'den hayret ve esefle karşıladığım bir şifre aldım. Bizim harekete geçtiğimiz 28 Eylül'de Erzurum'dan ahali murahhasları namıyla memur ve ahaliden elli kişi Mustafa Kemal Paşa'ya karşı isyankâr açık bir telgraf çekmişler. Mustafa Kemal Paşa da Kâzım Bey'e bunların tevkif ve mahfuzen Ankara'ya gönderilmesini emretmiş. Kâzım Bey de bana ne yapacağını soruyordu.

Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa Aleyhine Tahrikat

Ben cepheye giderken Mustafa Kemal Paşa'ya Erzurum işini bana bırakmalarını rica etmeme rağmen tahrikatın esasına nüfuz edememek yüzünden işin çok tehlikeli bir istikamete gittiğini gördüm. Erzurum'dan memur ve ileri gelenlerden elli kişinin tevkif ve Ankara'ya sevki ilk millî hükûmet nüvesini kurduğumuz Erzurum tarihini haksız yere lekeliyeceği kadar çok da tehlikeli bir işti. Hele aleyhinde şikâyetler ve dedikodular yapılan Kâzım Bey'in bunu nasıl başaracağını hesaplamamak hayretti.

Kumandanlarımın, zabitlerimin ve askerimin bir kısmı Erzurum'da idi. İmza sahiplerinin bunlarla karabeti, ilgisi tabiî idi. Cephede muharebe eden insanların kendi mensuplarının hakaret ve haksızlığa uğradığı hakkında alacakları haberler nelere sebeb olmazdı. Bundan başka bir cephe kumandanı sıfatı ile mıntıkamda gayr-i kanunî emirlerin icrasına müsaade edersem benim ordu ve halk gözündeki mevkiim ne olurdu. Vaktiyle İstanbul Hükûmeti de Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in ve Erzurum Kongresi azalarının tevkif ve İstanbul'a gönderilmelerini emir ettiği zaman "Kanun harici emirleri yapamam ve yaptıramam" diye gösterdiğim celâdetin ordu ve halk arasındaki büyük tesirini de Mustafa Kemal Paşa biliyordu. Bana hiç bir şey bildirmeden mevkii sağlam olmayan Kâzım Bey'e bu gayr-i kanunî ve tehlikeli emri vermelerini doğru bulmadım. Hududa hareketi sırasında

Levent Şahverdi Arşivi

benden habersiz Erzurum'la muhabere etmemelerini rica ettiğim Mustafa Kemal Paşa'ya: işi bana bırakmalarını ve bizzat gidip işi halledeceğimi yazdım. Erkân-ı Harbiye Reisi İsmet Bey, Erzurum'a gidişimin tehlikeli olabileceği endişesiyle harekâta devamı tercih ediyordu. Halbuki Ermeniler gayet kuvvetli mevzilerde idi. Ordu saflarına sirayet istidadında olan bir işi bastırmadan önce hareket daha tehlikeli olabilirdi. Bunun için 30 Eylül'de karargâhımı, Sarıkamış'taki 12. ve Zivin'deki 9. Fırkaları teftiş ettim ve vaziyeti bu kumandanlarımla da görüşerek bir kaç gün için Erzurum'a gidip dönmek zaruretini bildirdim. Fırkaların tahkim edecekleri mevzileri tesbit ve ileri müfrezelerimizi Kars çayına kadar sürdürdüm. Ve bir Ermeni karşı taarruzuna karşı nasıl hareket olunacağını anlattım.

Ermenilerin de emniyetini kazanmış bulunan casuslarım vasıtasıyla onlara da şu haberi gönderdim:

"Türk ordularının taarruz kuvveti bitmiştir. Korku içinde ne yapacaklarını şaşırdılar. Erzurum'da dahi halk bazı memnuniyetsizliklerini gösteriyorlar."

Bu haberin Erivan'daki Ermeni ordu Kumandanı Nazarbekof'a ulaşması ve onun da bir karşı taarruza geçebilmesi iki haftadan önce olamazdı. Ben de bundan önce cepheye dönebileceğimi hesapladım.

29 Eylül'de "30 Eylül'de cepheyi gezip tesbit ettikten sonra Erzurum'a giderek orada cereyan eden mes'elenin neticelendirileceğini" Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdim.

Celâlettin Arif Bey'e de çektiğim şifrede "Erzurum ahalisi namına kırk elli imza ile çekilen açık telgraf, haricî düşmanlarımızın milyon sarfı ile temin edemeyeceği bir vesikadır. Zât-ı vakadan daha mühim ve mühlik olan işbu açık telgrafı haricî düşman tehlike ve tehdidinden daha tahribkâr ve netâyic-i vahimesini cephe vaziyetinden mühim gördüğümden yarın Erzurum'a geleceğim" i bildirdim.

İsmet Bey'e de şunu yazdım:

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Bey'e

Zatidir

Sarıkamış 30/9/1336

Bilâhare tahminat ve keşfiyatımı arzetmek üzere evvel emirde Celâleddin Arif Bey ile Kemal Paşa arasındaki münasebat-ı hususiye ve resmiye Ankara'da nasıldı. İş'arını ve bu hususun pek mahrem tutulmasını ve Erzurum'dan kırk elli imza ile yazılan açık telgrafdan dolayı şahsen müteessir olmaması için Mustafa Kemal Paşa'yı teskin etmenizi ve Celâleddin Arif Bey'le münasebât-ı mühimmede bulunmamalarının teminini ve Celâleddin Arif Bey'in bizzat sizde ne tesir bırakmış olduğunun iş'arını rica eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Levent Şahverdi Arşivi

Gelen cevap pek şâyân-ı dikkatti:

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Zata mahsus

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye
30 Eylül 1336

C. 30 Eylül 1336 şifreye:

Müşarünileyhümâ arasındaki münasebatta birkaç defa kırgınlık olmuştur. Arada hususî bir samimiyet yoktur. Celâleddin Bey'in münkesirane ve müntekimane hareket etmiş olması ihtimali vardır. Fakat bu hissiyata ordunun mukadderatını ve zabt u rabtını karıştırmak teşebbüsü kat'iyen yanlış ve tehlikelidir. Kemal Paşa'ya gelen açık telgraf pek muzır idi. Bundan şahsen müteessir olmaması ve artık Celâleddin Bey ile arada münakaşat-ı mühimme geçmemesi mütalaasında tamamen müşterekim. Bunu temin edeceğim. Fakat orada Celâleddin Bey himayesinde başlamış olan teşebbüsün su-i istimal bahanesi altında heyet-i askeriye aleyhine bir hareket-i umumiye şekline sokulduğu gayr-i kabil-i tevildir. Hırsızlar aleyhinde bî-rahmane icraat ne kadar lâzım ise bu bahane ile politika yapmak isteyenlere de ders vermek mecburidir. Celâleddin Bey hakkında benim şahsî kanaatim: Avni Paşa fasîlesinin daha yüksek bir tipidir. Bu işde entrika ile hareket ettiği ve ihtirasat ve intikamatına mağlûp olduğu zeminindedir. Şimdi belki korku da munzam olmuştur. Anladığıma göre her şeyden evvel bizzat sizin kesr-i nüfûzunuz ve mümkün ise bertaraf edilmeniz emel halindedir. Bu emelin tahakkukundan sonra Erzurum halkı vasıtasıyla Kemal Paşa'yı ıskat fikri de vardır. Celâleddin Bey'in hüsn-i suretle buraya celbedilmesine ve hâdisatın müdafaa-i memleketi ızrar edecek bir şekle girmemesine çalışacağım. Celâleddin Bey cepheden gelen alay kumandanlarının müracaatından bahsettiği elli imzalı açık telgrafnamesinde dahi ordu ile tevfik-i âmâl ettiklerinden bahsolunmuştur. Burası pek ziyade şâyân-ı dikkattir. Orduda kendilerine kimsenin el altından olsun alakadar olmaması kabil değildir. Bu cihetî endişe ediyorum. Ve izahata muhtacım. Belki bazı fırka kumandanları Kâzım Bey'in aleyhdarlığı vesilesiyle zımnen müzaharet etmişlerdir. Eğer böyle ise bu hususta irşâd-i hususiye ve lâzımede bulunmak muvafık olur. Her halde müteşebbislerin istihzaratına ehemmiyet vermenizi rica ederim.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet

Tahrikhat Dolayısıyla Erzurum'a Dönüş

1 Teşrinievvel'de Sarıkamış'tan Erzurum'a hareket ettim. Bu gün Kağızman da zabtolundu. Ve Iğdır müstesna olarak Aras'a kadar bâzı müfrezelerimiz de sürüldü.

Levent Şahverdi Arşivi

2 Teşrinievvel'de Erzurum'a geldim. İcab edenlerle ve Müdafaa-i Hukuk Merkezi ile görüştüm. Telgrafın Albayrakçı Mithat tarafından yazıldığı ve imza sahiplerinin çoğunun haberi bile olmadığını anladım. Vaziyeti ve kararımı Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdim. (Harekât bittikten sonra imza sahiplerini divan-ı harpte söyleterek işin Mithat'ın elinden çıktığı tesbit olundu. Bunu mahfuzen Ankara'ya gönderdim. Affetmişler.)

Celâleddin Arif Bey ile birlikte 3 Teşrinievvel'de silah depolarını gezdik. 50000 silahın sirkati hakkındaki beyanatından sıkıldı. Dedikodu nereden çıkmış: Ben şehrin ortasında bulunup kapı aralıklarından içerisi görülen büyük camideki silahları iç kaleye geceleri naklettirmiştim. Sebebi, İngiliz zabitleri her gün bu camiin kapısından bakarak silah dolu diye beni ve İstanbul'u tazyik ederlerdi. Ben yavaş yavaş kimsenin giremeyeceği iç kaleye naklettirerek o zatların sinirlerini yatıştırmış ve kafamı biraz rahat ettirmiştim. Meğer bu kapıdan içerisini halk hükûmet teşkilini istiyen bazı adamlar da gözetlemişler ve binlerce silahın yok olduğunu görünce: "eyvah!... çalındı, satıldı. Ermenilere kadar gitti..." diye dedikodu yapmışlar. Celâleddin Arif Bey'i de aynı delikten gözettirmişler. O da fitili almış, Ankara'ya kadar yazmış. Vaktiyle silahların varlığından İngilizler, şimdi de yokluğundan bizimkilerin bu vaveylasına karşı gülmemek kabil midir? Görülüyor ki bedbinlik, menfaat perestlik, garazkârlık gibi fena hisler de düşmanların tertipli propagandaları kadar tehlikeli işler yapıyor. Bunun yüzlerce misaline, dikkat edilirse şahit olunur. Bu gibi vatandaşlarımızın bilmiyerek, dikkat etmiyerek yaptığı propagandaların da tesiri vahim olduğundan mukabelesi bırakılmamalı ve vaziyet gözlerine gösterilmelidir. Benim yaptığım, derhal Celâleddin Arif Bey'i ve daha lüzumlu gördüğüm bazılarını iç kaleye tezat götürerek depo memurunun defterini ve silah ve cephane miktarını gözlerine göstererek tek bir silahın ve tek bir fişeğin dahi elimizden çıkmadığını göstermek oldu. İkincisi de, derhal Celâleddin Arif Bey'e Ankara'ya çektiği telgrafı tashih ve kimler kendisine haber verdi ise onlara vaziyeti anlattırmak oldu. Bunun üzerine Celâleddin Arif'e de bir daha ağzını açmamasını ve bir vali vazifesinden ileri gitmemesini ihtar ile tarziyesini aldım.

3. Fırka kumandanı Miralay Rüştü Bey'e yazdığım şifre:

Zata mahsus

Karargâh 5/10/1336

3. Fırka K. Miralay Rüştü Beyefendiye

Su-i istimalde bulundukları ihbar ve iddia edilen Erzurum'daki bazı ümera ve zabitanın tecziye ve memleket muhitinden ihrac edilmeleri hakkında zahiren vaki olan faaliyetin arkasında halk hükûmeti teşkiline ve Erzurum mebuslarından mezunen Erzurum'da bulunan ihtiyat mülâzımı Hüseyin Avni Bey'in vali vekâletine tayinine teşebbüs eden bazı zevatın Kemal Paşa Hazretlerine karşı hürmetsiz ve heyecan-âmiz müracaatları beni cephedeki işleri bırakarak 1 Teşrinievvel'de Erzurum'a gelmeye mecbur etti. Mukaddes davamızın akametine ve memlekette vahdet-i âmâlin

Levent Şahverdi Arşivi

inhilâline matuf olan bu tehlikeli ve nâ-meşru teşebbüsatı bir kaç gün içinde bertaraf ederek tekrar cepheye avdet etmek üzreyim. Ancak hakkındaki bazı şikâyât olduğunu işitmekten müteessir ve muğber olan 15. K. kumandan vekili Miralay Kâzım Bey'in vuku-ı istifası ve zât-ı âlilerinden başka vekâleti deruhde edecek bir zatın bulunmaması cephe gerisindeki umûr-ı mühimmenin temin ve tedviri için Erzurum'a gelerek kolordu kumandanlığı vekâletini ifa buyurmanızı zarurî kıldı. Trabzon'da fırka vekâletini muvafık ise jandarma müfettişi beye veyahut alay kumandan vekili Binbaşı Ali Rıza Bey'e muvakkaten tevdi buyurarak ve mülâzım İbrahim Efendinin getirdiği bir milyon altın rubleyi de miktarı kâfi muhafızla beraber alarak serian Erzurum'a teşrif ve 15. Kolordu Kumandanlığı vekâletini deruhde buyurunuz. Fırka kumandanlığına münasip bir zatın sür'at-i tayin ve Trabzon'a izamı Ankara'dan istirham edilmiştir. Erzurum vilâyetine tayin olunan ve elyevm Trabzon'da bulunan Hamdi Bey'in de zât-ı âlileriyle birlikte Erzurum'a gelmesi pek muvafık olur. Bu şifrenin alındığının ve hareket tarihinizin iş'arı mütemennadır.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Aynı günde Mustafa Kemal Paşa'dan aldığım cevap:

444

Ankara 4/10/1336

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C. 30/9/1336

Davamızın istihsalinde istinadgâh-ı kavimiz olan ordumuzla başta zât-ı samileri olduğu halde fedakâr kumandanların hissiyat-ı samimane ve vatanperveraneleri memnuniyet-i azîmeyi badi oldu. Âmâl-i milliyenin istihsali, milletimizin yekvücud kalması uğrunda sarf buyrulan mesainin şâyân-ı şükran ve ... olduğunu arz eylerim efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

Tekrar Cepheye Hareket

7 Teşrinievvel'de Erzurum'dan Sarıkamış'a otomobil ile hareket ettim. Sarıkamış'tan Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya çektiğim telgraf:

Sarıkamış 1/10/1336

Ankara, Büyük Millet Meclisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Cepheye avdet ettim. Ordunun lâyezâl olan hürmet ve samimiyetlerini başta zât-ı samileri bulunduğu halde Büyük Millet Meclisine arz eylerim. Şark ordusu ve halkının vatan ve milletimizin saadet ve selâmeti

Levent Şahverdi Arşivi

için her fedakârlığı yekvücud olarak ifa edeceğini kemâl-i fahr ile teyid eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Gelen cevap:

Millet Meclisi
150/40

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Telgrafname-i âlileri Mecliste kemâl-i takdirat ve teşekkürat ile kıraat olundu. Şark cephesinin şerefli ve yüksek kumandanlarının emri altında ifa etmekte oldukları vezaif-i vatanperverane bu hususdaki yüksek arzu ve kabiliyetin en canlı bir delilidir. Gerek Meclis namına ve gerekse kendi namıma tekrar arz-ı teşekkürat eder ve menafi-i vatana masruf olan faaliyet ve gayrette nail-i muvaffakiyet olmanıza dualar eylerim efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

7, 8, 9 Teşrinievvel günlerinde Ermeniler Kağızman, Merdinik cephelerinde taarruzlar yaptılar. Tard ettik.

9. Fırka kumandan vekili Halit Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığını ve onun da cevabını Kemal Paşa bana yazıyor:

Ankara 6/10/1336

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

1 — 9. Fırka Kumandanı Halit Bey'den aldığım telgrafname sureti ikinci maddede ve benim verdiğim cevabın metni 3. maddede zeylen arz edilmiştir.

2 — Erzurum vaziyetinin leh ve aleyhinde idare-i kelâm edecek değilim. Ankara'ya muhalif olarak takdim edilenlerin müracaatı üzerine işbu galeyânın ne Kuva-yı Milliye ve ne de zât-ı devletleri aleyhine olmadığını bildirmek isterim. Kuva-yı Milliye ve Mustafa Kemal Paşa aleyhine getirilen her türlü galeyanın başta olduğu fırkam tard ve silahla kırmak mecburiyetinde olduğumu nâtık bir vesika-i hakikiye de yazdım. Erzurum'a giden Kâzım Paşa'nın eline verdim. Müsterih olunuz. Millî varlığı yaratan ümera ve zabitanı bu menâtıkdaki ahali evlâdına suikasd edecek canilerden değildir. Evvelen bu hareketin hedefi doğrudan doğruya Miralay Manastırlı Kâzım Bey ve suistimal ile maznun bir kaç kişidir. Kuva-yı Milliyeye teyid-i sadakat arz-ı hizmet için Erzurum namına bir telgraf keşide ettirilmek üzere arz-ı keyfiyet olunur.

3 — Yazılan cevap:

Halid Bey'e: Gerek şahsı nâçizanem için, gerek mukaddes maksad-ı

Levent Şahverdi Arşivi

millî için, gösterdiğiniz merbutiyet ve samimiyetin minnettarıyız. Selâmete ermek için istinad-ı millî yegâne sizin gibi memleketin büyük kumandanlarının vefa ve samimiyetidir. Telgrafnamenizden cidden mütehassıs ve müteşekkir oldum. Erzurum'un salabet ve metaneti ve ordunun inzibat ve sadakati bütün memleketin gözünü diktiği bir hedeftir.

Su-i istimali tezahür ve tahakkuk edecekler aleyhinde hep aynı derecede hiddetli ve müteessiriz. Ordu dahilinde inzibat ve samimiyet baki oldukça inayet-i haktan ümidimiz kuvvetlidir. Muhabbetle gözlerinizden öperim.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

Şâyân-ı hayret ve esef tarz-ı tahrir. Halit Bey Erzurum'a topçu alay kumandanı Ragıp'ı göndermiş ki Kemal Paşa'ya sadakat telgrafı çekilsin diye. Kendisine bu işlerle meşgul olmamasını yazdım.

Telsizimle Moskova ve Erivan telsiz neşriyatını takib ettiriyordum. Erivan Rusça olarak 9 Teşrinievvel'de şu tebliği yaptı:

"Türklerin taarruz kabiliyeti bittiği ve şaşkın bir hale geldiği mevsukan haber alındı. Sıra bize geldi, yakında taarruza geçerek lâzım gelen darbeyi Türklere vuracağız."

Aldığım haberlerde Kars'a bir çok kıta ve gönüllülerin gelmekte olduğu idi. Her gün sıkı keşif ve tarassutlar yaptırıyordum.

13 Teşrinievvel'de görülen bazı hareketler, 14 de bilhassa 9. Fırka cephesinden bir taarruza uğrayacağımız kanaatini verdi. Sabahleyin erkenden fırkalardan vaziyeti sordum ve bir taarruza karşı hazır bulunmalarını bildirdim. Kendini de erkân-ı harbiyemle tarassut mevkiime çıktım. Aldığım raporlarda kumandanlarım bir taarruz ümid etmediklerini bildiriyorlardı. Fakat sabahleyin 7.30 da Ermenilerin 9. Fırka cephesine kesif bir topçu ateşi açarak taarruza kalktıklarını dürbünümle gördüm. Raporlar da gelmeye başladı. 12. Fırkayı Berne üzerinden Ermeni taarruz kıtalarının yan gerilerine sürdüm. Ermeniler mağlûb edilerek bütün cepheden geri atıldılar. Biz de bundan istifade ile Kars'ın çok kuvvetli bulunan Beşkaya ve şarka ve garba imtidadı olan dış mevzilerini karşı taarruzla kolayca işgal ettik. (16 Teşrinievvel) artık Kars'a karşı harekete ve büyük bir ihata manevrası yapmaya sıra geldi.

15 Teşrinievvel akşamı Trabzon'dan Fırka Kumandanı Rüştü Bey'le Vali Halit Bey geldiler. Verdikleri malûmatta: "Halk hükûmeti" mes'elesini Millet Meclisinin arzu ettiğini ve kâtib-i umumisi de *Albayrak* gazetesi sahibi Mithat'ın kardeşi Erzurum meb'usu Necati Bey olduğunu söylediler.

16 Teşrinievvel'de Erkân-ı Harbiye Reisi İsmet Bey şunu sordu: "Bolşeviklerin Van ve Bitlis hakkındaki teklifine ne dersiniz?" verdiğim mufassal cevabın hülâsası: "Elviye-i Selâse'nin işgaline devam en iyi cevap olur.".

Levent Şahverdi Arşivi

Kars'ın Zaptı

17 Teşrinievvel'de aldığımız haberlerden Gürcülerin Ardahan'a kuvvet sevk ettikleri anlaşıldı. Bunların Kars'a yardım edeceklerine ihtimal vermiyordum. Bununla beraber gelebilse de cüz'i bir şey olabileceği vaziyet icabı tabiî idi. Buna karşı da Merdinik müfrezesini de Kars'ın şimalini tarassuda memur etmiştim.

19 Teşrinievvel'de Beşkaya mevkiinde kumandan ve erkân-ı harbiye heyeti ile esaslı suretle tarassutlar yaptım ve keşifler de yaptırdık. Hareket tarzımı arazi üzerinde bunlara gösterdim. 20 Teşrinievvel'de de icab eden emirlerimi verdim.

Karargâh 20/10/1336
1920

9. 12. Fırka Kumandanlıklarına Miralay Rüştü Bey'e

1 — Arazi üzerinde yapılan tedkikat neticesinde Kars'a karşı icrası muhtemel harekâtı aşağıdaki tarzda yapmaya karar verdim:

a) 9. Fırka ile (iki alay piyade, Azerbaycan ve nizamiye süvari alayları, mürettep birinci liva ve aşiret kıtaatı, dört Osmanlı sahra, dört kudretli cebel, üç Rus cebel topu) (Yahnılar, Vezin köy, Mağaracık) hattından Kars'ın şarkından ihata ve taarruzu hakikiyi yapmak.

b) 12. Fırka ile (iki alay piyade, bir aşiret alayı, dört Osmanlı sahra, dört kudretli cebel, dört 10,5'luk obüs, iki Rus cebel topu) evvelâ Üçler - Akbaba hattını işgal etmek, bade 9. Fırkanın taarruzunun sol yanını himaye edecek ve bu taarruza Mağaracık - Azad mıntıkasından iştirak edecek vechile hareket etmek.

c) 12. Fırkadan bir alay piyade ile iki Rus sahra ve iki 12 lik obüs topundan ibaret kuvveti bidayette cephe ihtiyatı olarak Süphanazad civarında bırakmak.

e) 9. Fırkadan bir piyade alayı ile fırka süvari bölüğü, iki Osmanlı sahra ve Azerbaycan kıtası emrindeki iki Rus sahra ve 12. Fırkadan alınacak iki kudretli cebel topundan ve bir aşiret alayından ibaret kuvveti (Kotanlı Refik Baba Dağı (Beşkaya) - Kırmalı - Tatyon) hattında bırakmak ve Merdinik müfrezesi ve Giresun millî taburiyle bu kuvveti Miralay Rüştü Bey'in emir ve kumandasına vermek. Rüştü Bey fırkası bidayette tedafüi bir vaziyet alarak düşmanın bu cepheden vukuu muhtemel taarruzlarını def ve tard edecek ve cephesindeki düşman kuvvetinin az kuvvet bırakarak bu cephedeki kuvvetlerini başka tarafa alması veya büsbütün çekmesi halinde ve harekât-ı askeriyenin devamı müddetince zuhur edecek fırsatlarda Kars'ın garp ve şimaline karşı taarruz geçecek ve mümkün olursa Kars'dan şimale giden yolları kat' edecektir. Merdinik müfrezesinden bir tabur piyade ile bir Rus cebel topunun daha bidayetten itibaren Çalkavur dağları istikametini alması ve vaziyetin müsadesinde bu dağların işgali pek faydalı olur.

Levent Şahverdi Arşivi

h) Cephe karargâhı Kars çayı şarkından yapılacak taarruzu daha yakından sevk ve idare etmek için bidayeti harekette Berne şark sırtlarında bulunacaktır.

2 — Harekâtın icrası tekarrür ederse buna nazaran alınacak tertibat ve icraat hakkında bilâhare emir verilecektir.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Vaziyeti Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine de bildirdim. Muvafakat cevabı geldi.

Kars'a taarruz emrim:

Karargâh (Sarıkamış) 24/10/1336

1 — 23/10/1336 tarihli istihzarat emrinde bildirilen vaziyet alınıp istihbarat ve istikşafat ikmal edildikten sonra ahvâl başka türlü hareketi icab ettirmezse 20/10/36 tarihli emirde bildirilen tarzda 27/10/1336 da harekât-ı taarruziyeye geçilecektir. Harekât-ı taarruziyenin hedefi Ermeni kuva-yı asliyesini Kars içerisinde veya Kars'ı müteakip takib ile imha eylemektir.

2 — 9. ve 12. Fırkalar 27/10/1336 saat 6 evvelde tayin olunan hedeflere karşı harekât-ı taarruziyeye başlıyacaklardır. 9. Fırkanın 12. Fırka ile irtibatını tesis etmek üzere Türkmenaşan-Kurşakkaya istikametinde sırtlar üzerinde bir cânibdar müfrezesi sevk ve bu müfrezeye topçu tefrik etmesi münasip olur. Bundan maksat Üçler Tepesi ve Akbaba hattına ilerliyecek olan 12. Fırkanın mukavemete uğraması halinde hareketi teshil etmektir. 9. Fırkanın Yahniler-Vezin Köyü-Mağaracık hattını işgal ettikten sonra süvarilerini Halife oğlu ve daha şarkdan şimale sürerek demir yolu ve şoseleri biran evvel kat' ve tahrib ettirmesi kısm-ı küllisi ile Kars'ın tabyalarına çarpmayarak tabyalar hattının haricinden Kars'ı şark ve şarkı şimalinden ihata ve geri ile olan muvasalatı tamamen kat' ederek Ermeni ordusunu intizama uğratması pek mühimdir.

3 — Fırkalar yekdiğeri ile irtibatı muhafaza ve 9. Fırka harekâtını 12. Fırka harekâtıyla tevhid etmelidir.

4 — Alaylara cebel topları ve bir kaç emir atlısı terfik edilmesi ve piyadenin topçu mukavemetinden mahrum bırakılmaması lâzımdır.

5 — Sağ cenah grubu ile 9. Fırka arasındaki hattı fasıl (Pernevüt - Alacadağ -Başgedikler) hattıdır. Bu hat sağ cenah grubuna dahildir. 9. Fırka ile 12. Fırka arasında (Hacı Halil Dağı - Mağaracık - Fevzipaşa Tabyası) hattıdır. Bu hat 12. Fırkaya dahildir. 12. Fırka ile Rüştü Bey Fırkası arasında hattı fasıl Kars çayıdır. Kars çayı 12. Fırkaya dahildir.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Karargâhımı Berne'ye aldım. Kars'ın ileri mevzilerindeki Ermeni kıtalarını tamamıyla Kars kalesine kadar sürdükten sonra cephede fazlaca top ve piyade alayı bıraktıktan sonra iki fırka ile ve gece yürüyüşleri ile cüretli ve maharetli büyük bir ihata hareketi ile 28 Teşrinievvel'de Yahniler Tepeleri ve Vezin köy-Üçler Tepesi hattını baskın ile işgal ettik.

Levent Şahverdi Arşivi

30 Teşrinievvel'de Üçler Tepesindeki tarassut yerinden idare ettiğim bir taarruz ile Ermeni ordusu üç saat içinde perişan oldu. Sıkı takiple şark cephesindeki tabyaları işgal ettik. Kale dışındaki Ermeni kıtaları Kars'ın şimal cephesine karşı taarruza başladılarsa da iki yıl önce yine kumandam altında Kars'ı işgal etmiş bulunan kıtalarımın süratli ve maharetli hareketleriyle bu sarp ve pek kuvvetli ve modern olan cepheyi de (Karadağ-Arap tabyaları) onlardan önce işgal edebilmiştik.

3.30'da ben de karargâhımı Kars'da kurmuş bulunuyordum. Hâlâ mukavemet eden Tahmasp tabyası da ikindi vakti düşürüldü. Kars'ın zaptedildiğini Kars'dan Ankara'ya müjdeledim.

Akşama kadar istasyonda karargâhımda toplanan esirler şunlardı: 3 ceneral, 6 miralay, 12 kaymakam, 16 yüzbaşı, 59 mülâzım, 16 sivil memur, 12 zabit vekili, 4 zabit namzedi. Esir askerlerin sayısı da 1150 idi. Sayılan Ermeni ölüsü 1110 idi. İstifade olunabilecek 337 top, tamire muhtaç 339 top, külliyetli makinalı tüfek, her türlü mermi ve mühimmat vesair harb alâtı, projektör vesaire idi. Esirler arasında Harbiye Nazırı Araratof ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Vekilof, Kars kale grup kumandanı Primof, bir de sivil nâzır vardı.

Ters cephe ile yaptığım bu taarruz, tarihdeki emsalleri vechile bize büyük bir zafer kazandırmış, bir düşman ordusunun mühim bir kısmını ezmek ve modern bir kaleyi almaya mukabil bize cüz'i bir zayiata mal olmuştu: 9 şehit, 47 mecruh.

Kars'a taarruz emrimde aynen şöyle demiştim: "Harekât-ı taarruziyenin hedefi Ermeni kuvvayı asliyesini Kars içerisinde veya Kars'ı müteakip takib ile imha etmektir." Hakikaten askerlerim Türk ordusunun en medeni ordulardan üstün bor kudrette ve insanlık duyguları da üstün bir halde olduklarını göstermişlerdi. Kars gibi modern bir kaleye karşı arslanlar gibi saldırdıkları halde Ermeni, halkına karşı en ufak bir tecavüzde dahi bulunmamışlardır. Bunu oradaki Amerika heyeti de gördü ve 31 Teşrinievvel'de Amiral Bristol'a yazdıkları telgraf da:

> Tous les Americains à Kars sont bien et l'armè Turque nous donne excellent soin et tous considèrations. Nous avons permission de continuer l'organisation comme avant – Les soldats Turcs sont bien disciplinés et il n'y a pas eu de massacres.
>
> *Edvard Foks* District commander N.E.B. Kars

Türk ordusunun büyük zapt ve rapta malik olduğunu ve katliâm yapılmadığını ve Ermeni çocuklarına karşı gösterdiğimiz şefkati cihana ilân eden Kars'daki bu Amerika heyetinin elinde 6.000 fakir veya kimsesiz çocuk vardı. Gümrü'de de aynı vaziyeti muhafaza ettirdik.

31 Teşrinievvel'de Kars telgrafhanesinden Ankara'da Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa ile görüştük. Kars'daki ganimetlerin on yıl istiklâl harbimizin devamına yetişecek derecede çok olduğunu bildirdim. Ferikliğe terfi ettiğimi müjdelediler. İki yıl önce de yine Kars ve Gümrü'nün zaptındaki hizmetlerime karşılık Osmanlı ordusunun en genç liva paşası olmuştum. Bu

Levent Şahverdi Arşivi

rütbenin asgarî müddetini doldurmak üzere iken ferikliğe terfiim maddeten olmasa da millî hükûmetimizin bir tevcihi olmasından manevî kıymeti büyüktü.

Kars'ın istirdadının ferdası günü neşredilen beyanname: (Rusça, Ermenice ve Türkçe olarak)

Ermeni Milletine

Memleketinizi senelerden beri uzayan harbin musibet ve sefaletlerine sürükleyen ve hükûmetimizin göstermek istediği dostluğu sizden habersiz reddeden Taşnaklardır. Taşnaklar ki, bütün dünyayı kendisine hazine ve bütün insanları da servet ve saltanatına bir köle gibi kullanmak istiyen sermayedarlara hizmet eden ve milletini rahatta yaşatmayı düşüneceğine sefahat âlemlerindeki zevkli, alayişli hayatı tercih eyleyen hainlerdir. Bütün Ermeni milleti bunların istibdat ve hıyanetlerinin hakikatini uğradıkları elîm akibetlerde görmelidir. Maksat ve hedefimiz, hayalî ve vahi gayeler peşinde bilâ-tefrik müslüman ve Ermeni fıkarayı halkını kırdıran Taşnakların elinden masum halkı kurtarmak, karşımızda daha medenî ve müdrik ve İslâm ve Hıristiyan ahalinin refah ve saadetine hadim ve komşusu olan Türkiye ile dost ve münasebat-ı hasene tesisine hahişkâr olan bir Ermeni hükûmeti bulmaktır.

Taşnakların, kuvvetli ordumuzun önündeki hezimeti de, hakkın ve adaletin kudret ve muvaffakiyetini isbata kâfi bir delildir.

Türk hükûmetinin Ermeni ahaliye dahi nimet ve adalet göstereceğinden tamamen emin olarak evlerinizde, iş ve gücünüzde daima müsterih olunuz.

Ancak şehrin asayişine, ordumuzun emniyetine dokunacak en ufak bir teşebbüsün büyük bir şiddetle hareketi icab ettireceğini ehemmiyetle nazar-ı dikkate alarak her tehlikeli ve memnu teşebbüsden derhal sakınınız ve böyle teşebbüsde bulunanları da derhal hükûmete haber veriniz.

Herkes evinde ve üzerinde bulundurduğu av tüfeklerinden maada olan her nevi tüfek, tabanca, rovelver, kılıç, hançer, kama ve pala ile bomba ve dinamit nevinden her türlü mevâdd-ı infilâkiyeyi nihayet 48 saat zarfında Kars şehrindeki hükûmetimize teslim edecektir. Bu müddetin hitamında bulunacak o kabil esliha sahipleri ve hanelerinde Ermeni ordusuna mensub zabit ve efradı saklayıp Türk ordusuna haber vermeyen ve teslim etmeyenler şiddetle cezalandırılacaktır. Bilhassa hain ve casuslar yakalanırsa kendileri ile onları saklayan ve koruyanlar selâmeti umumiye namına derhal idam olunacaklardır.

1 Teşrinisani 1336
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti
Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

3 Teşrinisani'de Kars'a yeni gelen 1000 mevcutlu Samsun gönüllü taburunu bırakarak Gümrü (Aleksandrapol) üzerine harekete başlattım.

Levent Şahverdi Arşivi

5 Teşrinisani'de ben de karargâhımla Petsepavlesk'e gittim. Hareketimi ve Gümrü'ye taarruz edeceğimi Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyasetine bildirdim. Gelen cevapta: "Bu hareketin tehlikeli olduğunu, Gürcülerin Kars üzerine hareketleri muhtemel olduğundan bizim de hemen Kars'a çekilmekliğimiz" emir olunuyordu. Şu cevabı verdim: "Temasda bulunduğum mağlûp bir düşmanı bırakarak muhtemel yeni bir düşman hareketini önleyeceğim diye Kars'a çekilmeyi muvafık bulmuyorum. Hakikaten Gürcülerin böyle bir hareketi vaki olursa ben Ermenilere yeni bir darbe daha vurduktan sonra Gürcülere döner ve ters cephe ile onları da inhizama uğratabilirim. Harekâta devam ediyorum."

5 Teşrinisani akşamına kadar Ermeni kıtalarını Gümrü garp sırtlarına kadar tard ettik.

6 Teşrinisani sabahı Erivan hükûmetinin 3 Teşrinisani tarihli sulh teklifi ile Gümrü grubu kumandanının dün akşam ileri kıtalarımıza gönderdikleri mütareke teklifini aldım. Ankara'ya bildirmekle beraber, eğer Gümrü müstahkem mevkiini bize teslim ederlerse mütarekeyi kabul edeceğimi bildirdim.

7 Teşrinisani'de teklifimizi kabul ile Gümrü'yü bize teslim ettiler. Nahcivan müfrezemiz de bugün öğleyin Şahtahtı'nı muharebe ile zaptetti. 4 top, 11 makinalı tüfek, vesair ganimetlerle 170 esir aldılar.

8 Teşrinisani'de erkân-ı harbiye reisimle Gümrü'ye gittim. Hariciye Vekâletimizin mütareke şartlarını havi notasını Ermeni hükûmetine gönderdim. Belediye heyeti ile de görüştüm. Zaten çoğunu iki yıl önceki işgalimizden tanırdım. Buradaki Amerika heyetinden de İstanbul'a hakkımızda takdir telgrafı yazdırdım.

8 Teşrinisani'de Gürcülerin 5 yıllık efradı silah altına aldıkları haberini 9'da aldım. Kars'dan hareketim günü de Ardahan'dan askerî kumandandan bir nota almıştım. Kars'ın bir günlük yaya mesafesinde bir bitaraf hat göstererek onu kıtalarımızın geçmemesi, aksi halde aleyhimize harbe kalkacaklarını bildiriyordu.[209]

Ben de Gümrü'ye yürümekle beraber, Gümrü ile Kars arasına iki fırka bıraktığım ve dedikleri hattı geçmeyeceğim hakkında Gürcülere malûmat göndermiştim. Şimdi yapılacak şey Ermenilere bir darbe daha vurmaktı. Bu da kendiliğinden hasıl oldu. Ermeniler mütareke şartlarımızı ağır bulduklarından kabul edemeyeceklerini 10 Teşrinisani'de bildirdiler.

Sulh Şartlarımız

Hariciye vekilimizin Ermeni Hariciye Nezaretine gönderilmek üzere yazdığı şifre:

209 Aynı tehdidi ben de Gürcülere, Bolşeviklerle harb ederken yaptım: Elviye-i Selâse dışına çekilmezlerse aleyhlerine harbe gireceğimizi bildirerek kan dökmeden Ardahan ve Artvin'i işgal ettirdim.

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara 8/11/1920

Sulh Şartlarımız

1 — Türk Ermeni hududunun tahdidi basit bir istatistik ve rey-i âm meselesi olacaktır. Münazaünfih olan bilcümle menatık halkı Bolşeviklerle reis Wilson tarafından ilân edilen ve milletlerin kendi mukadderatlarını bizzat tayin etmeleri esasını ihtiva eden prensip mucibince kendi istikbal-i siyasisini bizzat tayin etmeye davet edilecektir. Bu halk ya müstakil bir hükûmet halinde teşekkülü veya hükûmetten birisine tâbi olmaları hakkında kemâl-i serbestî ile beyanı rey edecektir. Ârânın kemâl-i hürriyetle itâsını temin etmek için münazaünfih olan menatıkda polis vezaifinin ârânın derci hitamına kadar tarafeyn hükûmetlerine mensub muhtelit jandarma tarafından icrasını kabul ediyoruz. Ârânın toplanması tabiî mümkün mertebe süratle icra edilmelidir. Ankara Hükûmeti bu tarz-ı hallin mahz-ı adalet olduğunu ve bütün insaniyetin menafiine ve bi'n-netice Türk ve Ermeni kavimleriyle münazaünfih arazide yaşayan ahalinin de menafiine tevafuk ettiği hakkında amik ve samimî bir kanaat besler.

Maatteessüf korkarız ki Erivan hükûmeti garp ve bilhassa İngiltere emperyalistlerine hoş görünmek için bu tarz-ı halli red eder. Bu hal kendi garp hâmilerinin Asya ve Afrika halkına vaz' ve tatbik ettikleri desatir-i siyasiyeye pek bariz bir teaddi ve tecavüz teşkil eder.

2 — Türkiye komşu kavmin temami-i istiklâl ve emniyetle inkişafını temin için vüs'ü dahilinde her türlü teshilât ibrazını taahhüd eder. Biz kendi vesaitimizin müsaadesi nisbetinde Ermenistan'ın iaşesine ve bu memlekette vaziyet-i tabiiye-i iktisadiyenin teessüsüne yardım edeceğiz.

3 — Tarafeyn hükûmetleri taraf-ı ahere mensup eşhas ve eşyanın kendi hutut-ı hadidiyesi ve suret-i umumiyede bütün turuk-ı muvasalası üzerinden temami-i serbestî ile mürurunu ve taraf-ı aherler merkez veya herhangi bir memleket arasında transit icrasına hiç bir vechile mümanaat eylememeyi mütekabilen taahhüd eylerler.

4 — Türkiye, Harb-i Umumî esnasında kendi arazisinden hicret eylemiş olan Ermenilerin yurdlarına tekrar avdetle yerleşmelerini ve bunların en medenî memleketlerdeki ekalliyetlerin istifade ettikleri hukuktan tamamı ile müstefid olmalarını taahhüd eder.

5 — Türkiye kendi emniyeti için Ermenistan'ın teminat-ı fiiliye vermesini taleb eder.

Murahhaslarımız sulh müzakeresine ve imzasına salâhiyettar Ermeni murahhaslarına Gümrü'de intizar ederler.

6 — Müzakeratı sulhiyenin devamı müddetince muhasamatı tatil edecek olan mütareke şerâiti şark cephemiz başkumandanı tarafından size tebliğ olunacaktır.

8/10/1920

Umûr-ı Hariciye Vekili Ahmet Muhtar

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara 8/11/1336

Şark Cephesi Kumandanlığına

Ermenistan'ın sulh talebi, garp ve şark âleminden ayrı düştüğü bir zamanda teveccüh eden felâketi muvakkaten savuşturmak maksadına mebni olduğundan şüphe yoktur. Sevr Muahedenamesi Ermenistan'a verilen bizim şark ile ittisalimizi kesmek ve Yunanlılarla müştereken hayat ve inkişafımıza mâni daimî bir bekçi olmak vazifesini Ermenistan payidar oldukça bittabi ifaya çalışacaktır. Büyük bir İslâm muhiti ortasında bulunan Ermenistan'ın o zalim jandarma vazifesinden kanaat-i kalbiye ile feragat ederek mukadderatını şerâiti Türkiye ve İslâmiye ortasında tamamen kaynaştırmak istemesi gayr-i mümkündür. Binaenaleyh Ermenistanı siyaseten ve maddeten ortadan kaldırmak elzemdir. Mamafih bu gayenin istihsali kuvvetimize ve vaziyet-i umumiye-i siyasiyenin bahşedeceği müsaadelere tâbi bulunduğundan tatbikatında nikat-ı mezkûreye tevfik-i icraat lâzımedendir. Bu cihetle bizim Ermenilerle alelade bir sulh muahedesi akdiyle geri çekilmekliğimiz mevzubahis olamaz. Tebliğ olunan sulh esasatı Ermenistan'dan çekilmekliği değil, Ermenileri iğfal ile beraber Avrupa'ya karşı müsalemetperver görünmeye ve fakat hakikatte vesait-i tedriciye ile gayeyi tahsile matufdur.

Şimdilik Ermenistan ordusunun terhisi ile silahının alınması ve yeni baştan teşkilât-ı askeriye yaptırılmaması ve demir yollarının kontrolü ve ekalliyet-i İslâmiyenin müdafaa-i hukuku vesilesiyle tekmil Ermenistan'ı işgali askeride tutarak Türkiye'yi Azerbaycan'a rapteden bütün yolları elimizde bulundurmak cihetlerine istihsali gayret iktiza eylemektedir. Ermenilere daima müsalemetperver gözükmek şartıyla gerek müsalâhatnamenin metninde ve gerek tatbikatında mübhem ve mülayim şekilde işbu gaye temin buyrulmalıdır.

Ermeni hükûmetine tebliğ için bu gün zât-ı devletlerine gönderilen şerâit-i sulhiyenin birinci maddesinde hudud hakkında plebisit (rey-i âm) usulünün kabulü hududun tayinine mâni olmak arzusuna mübtenidir. Mamafih bu hususta evvel emirde Ermenilerin elinden bir hudud teklifnamesi almaya gayret edilmek ile beraber müzakeratı akamete mahkûm etmemek için şimdilik muvakkaten Brestlitovsk hattı hududunu kabul edebilirsiniz. Yalnız bu hududun öbür cihetinde kalacak müslüman ekalliyetlerinin hukukunu muhafaza vesilesiyle o cihette daimî müdahaleye zemin hazırlamak icab eder. Düşman elinden silahlarının biran evvel alınması ordusunun terhisini müstacelen temin edecek mevâddın ahidnameye vaz'ı ve peyderpey o havalideki Türklerin teslihi ile orada şark ve garbı raptedecek ve Azerbaycan'ı müstakil bir Türk hükûmeti haline koyacak bir kuvve-i milliye ihzarı hususuna başkaca gayret buyrulacaktır.

Heyet-i vekilenin makasid-i hakikiyesini muhtevi bulunan işbu talimat mahremdir. Yalnız zât-ı devletlerine mahsusdur.

İşbu şifrenin tamam hallolunup olunmadığının lütfen iş'arı müsterhamdır.

Hariciye Vekili Ahmet Muhtar

Levent Şahverdi Arşivi

Mütareke Şartlarımızı Kabul Etmeyen Ermenilere Karşı Tekrar Harp

Mütareke şartlarımızı kabul etmeyen Ermeniler ileri kıtalarımıza da taarruz ederek bir kaç neferimizi esir almışlardı.

11 Teşrinisani'de karargâhımı Gümrü'ye naklettim. Ve Gümrü şark sırtlarında mevzi alan Ermenilere karşı taarruz hazırlığına başladım ve Arpaçay'ın şarkında bazı mevkileri de işgal ettirdim. Ermeniler de 12 Teşrinisani'de Iğdır'ı boşaltarak Aras şimaline çekildiler.

14 Teşrinisani sabahleyin Ermeni mevzilerine karşı taarruza başlattım. Bir kaç saatte Ermenileri yine iyi hırpaladık. 7 şehit ve 50 yaralı verdik. Ermeniler şarka doğru çekildiler. 582 maktul bıraktılar, fakat sağ yanımızdaki Ermeni kıtaları yerlerinde duruyorlardı. Bunlara da 17 Teşrinisani'de taarruz ettik. Öğleye doğru bunları da mağlûp ederek cenuba doğru tardettik.

15 Teşrinisani'de Ermenilerin Şahtahtı müfrezemize taarruzu zayiatla tard olundu. 3'ü zabit olmak üzere 210 esir alındı. Alınan esirlerin sayısı iki bine vardı. Son darbelerden sonra Ermeniler mütareke şartlarımızı kabul ettiler.

17 Teşrinisani'de saat 3 de karargâhıma gelen bir Ermeni erkân-ı harp yüzbaşısı Ermeni başkumandanı ve hariciye nazırının mütareke şartlarımızı kâmilen kabul ettikleri mektubunu getirdi.

18'de Ermeni dahiliye nazırı bir erkân-ı harp yüzbaşısı ile karargâhıma geldi. Bolşeviklik ihtilâlinden kurtulduklarından sulh muahedesi başlar başlamaz istediğimiz silahları vereceklerini ve hafif makinalı tüfekleri az olduğundan tedricen vermelerine müsaade rica etti, muvafakat ettim.

Mütareke şartı olarak Ankara'nın istediği biner mermisi ile 2000 tüfek, 3 batarya seri ateşli koşulu dağ topu, yine koşulu 40 makinalı tüfengi Ermenilerden alarak şark cephesinin ilk zafer hediyesi olarak garp cephemize yola çıkardım.

25 Teşrinisani'de Gümrü'de reisliğim altında Ermeni Hatisyan heyeti ile muahedesini müzakereye başladık. 27 Teşrinde Ermeni heyetine Sevr muahedesindeki imzalarını geri aldırdık. Bu günü bu meş'um muahedenin yırtıldığı bir gün olarak tes'id ettik. Ve Ankara'ya da müjdeledim.

3 Kânunievvel'de Gümrü Muahedesini imzaladık. 5 Kânunievvel'de de nezdimizdeki Rus murahhası sonradan sefir olan Mdivani ve hariciye komiserinden bir telgraf aldığını bildirdi. "Muhadenet ahitnamesini Türkler aldı mı ne zaman ve nereye, hangi heyetleri gelecek? Ermenilerle sulhu Taşnaklarla yapmayıp Bolşeviklerle de yapsanız aynı esas dahilinde olabilir."

Ben de şu cevabı verdim: "Ahitnameyi hükûmetimiz aldı. Yusuf Kemal Bey Ankara'ya döndü. Hal-i hazıra, göre esaslar yapılıyor. Heyet hakkında emir almadım, sorarım. Taşnaklarla sulhu imzaladık."

Ermeniler Bolşevikliği ilân ettiler.

Levent Şahverdi Arşivi

Şark Muvaffakiyetlerimizin Takdir Olunuşu

Bu hususta resmî olarak Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalar vesaireden aldığım tebriklerin üstünde bir kıymeti haiz olan İsmet Bey'in bir mektubu ile bir telgrafıdır. Çünkü İstiklâl Harbinde Şark Cephesinin gördüğü vazifeyi ve millî davamıza yardımını sıcağı sıcağına olduğu gibi tarihimize tevdi etmiştir. Aynen yazıyorum:

28 Teşrinisani 1336 tarihi ile Eskişehir'den yazdığı mektup aynen:

> Sevgili kardeşim pek sevgili kardeşim Kâzımcığım
>
> Saffet bugün gidiyor. Fuat Paşa ile yanınıza uğrayacaklar. Ne mutlu onlara. Seninle görüşmek ne saadettir. O kadar mütehassirim o kadar müştakım ki tasavvur edemezsin. Şimdi gaye-i emel benim için, senin muhitinde on on beş gün mezun kalabilmektir. Şimdilik hayali muhal...
>
> Şark harekâtı bizi ve davamızı ihya etti. O kadar sıkılmış idik, o kadar daralmış idik ki vaziyetin nefes alacak bir menfeze ihtiyac-ı katisi vardı. Allahın inayetiyle bunu sen kemâl-i muvaffakiyet ve intizam ile açtın. Milletimize, tarihimize daha büyük hizmetler senin için mukadder ve mev'uddur. Allah seni milletimize bağışlasın. Bilhassa Mustafa Kemal şükranını izhar ve ifade için ne yapacağını bilmiyordu. Herkes böyle idi.
>
> Mahaza şark nazik bir safhaya girmiştir. Mümkün olur da bu cihet bir neticeye ererse, necat yolu fiilen açılmış olur. Nasıl ne suretle olacak burada münakaşasına sebeb yok, zaten iş yürüyüp gitmektedir.
>
> Garpta sıkıntıdayız Kâzım. Malzeme, anarşi, entrika sıkıntıları, en mühimi tabii malzemedir.....
>
> İsmet

Bu mektup Ermenilerin Sevr Muahedesindeki imzalarını geri aldıkları 27 Teşrinisani'nin ertesi günü yazılmıştı.

Aşağıdaki telgraf da 3 Kânunievvel'de Gümrü Muahedesinin imzalanmasından ve Bolşeviklerin de 5 Kânunievvel'de muhadenet ahitnamesini imzalamak için heyetimizi istedikleri ve Ermeni ordusundan mütareke şartı olarak aldığım silahların garp cephesine ilk hediye olarak göndermekte olduğumuzu bildirdiğimden sonra garp cephesinden bana 9/12/1336 da yazılmıştı ki aynen şudur :

> No. 1619
> Garp cephesi
>
> 9/12/1336
>
> *Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine*
>
> Sıhhatim iyidir. Milletimize, tarihimize hediye ettiğin muzafferiyet ile istikbalimizi açtın. Herkesin sıhhatine ve ümidine verdiğin nur ve kuvvet

Levent Şahverdi Arşivi

bende on kat fazladır. Nasıl iftihar ve nasıl tebrik edeceğimi bilmem. Allah seni vatanımıza bağışlasın. Bu tarafa ne vakit geleceksin. Ne kadar malzeme göndereceksin, gözlerinden mütehassirane öperim...

Ben her zamandan daha meşgul ve bilhassa dalgın bir haldeyim. Beni daima ara sevgili kardeşim.

Garp Cephesi Kumandanı İsmet

Garp cephesine yaptığım yardımlardan evvel, dış siyasetimizde ne büyük takdirler kazandığımıza da yeni bir misal olarak Gümrü'deki "Yeni Şark Yardım Cemiyeti" umum müdürü tarafından Tiflis Amerikan konsolosluğu vasıtasıyla hükûmetine gönderdiği rapordan şu satırlar Türk tarihimizde şerefli bir yer tutar. Bu Amerika heyetinin lehimizdeki üçüncü neşriyatıdır.

15/12/1920 raporundan aynen:

"Türkler fevkalâde dostane ve yardımkârdırlar. Bize pek yardım ettiler. Onların, muavenetini görmese idik müşkül mevkide kalınacaktı. Ümitvarız ki: bu hususta hükûmete pek sitayişkâr raporlar göndereceksiniz ve hakikaten Türklere lâyık oldukları itibarı göstereceksiniz."

Zaferimizin Müsbet Neticeleri

Büyük Ermenistan hülyasının mezara gömüldüğünü kahraman Anteplilere müjdeliyerek maneviyatlarının çoğalmasına çalıştım.

Kars 14/12/1336

Antep Kahramanlarına

Şarka vatanımızın emniyet ve istiklâli için daimi bir tehlike olan Taşnaksutyun zulüm ve tecavüzü, adalet-i ilâhiyenin bir lutf-u mahsusu olarak yapılan bir faaliyette tamamen imha edildi. Sevgili vatanımız artık bu cihetten emin ve müsterihdir. Diğer aksam-ı vatanımızdaki emperyalist düşmanlarımız hakkında da aynı tecelliyat-ı ilâhiyeye mazhar olacağımıza ve davamızı kazanacağımız mutmainiz. Bütün İslâmiyetin ve Türklüğün şerefli tarihi kahraman Antep müdafilerinin ibraz ettiği kudret ve besalet ile bihakkın iftihar eder. Bütün mücahitlerimizin ve Antep'in fedakâr halkının yüksek alınlarından kemâl-i takdirle öperim. İfa ettiğiniz büyük kahramanlık sayesinde muvaffakiyet muhakkak bizimdir.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Aldığım cevab:

Levent Şahverdi Arşivi

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Türkün mamur yurdunu viraneye çevirmek isteyen ve onun hakiki malikleri içinde türeyen, nimet ve eltafı ile mesudane yaşadıkları halde memleketimizi soyarak başımıza belâ-i mübrem kesilen Taşnakların kırk elli seneden beri bu millet ve mülk için ne meş'um bir tufeyli olduğunu bilmiyen bir kimse yoktur. Türk dünyasını ve onun evlâdını dilşad eden fütuhat-ı ahîreniz o çıbanı kökünden kurutmuş, artık kanlı canavarların silsile-i cinayatına bi-inayetillahi son darbeyi indirmiştir.

Antep kahramanları namına çelik pençenizi takbil eder, en samimi tazimatımızı kabul buyurmanızı rica ederim efendim.

Cepheler Kumandanı Özdemir

Şark harekâtı sırasında, Ankara ile, ahvâl-i umumiye hakkında bazı muhaberat da olmuştu. Bunlardan, hariciye vekilinin şifresi ile cevabım aynen şudur:

Ankara 20 - 21/11/1336

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C. 13/11/1336 tarihli tele:

1 — İstanbul'da hükûmet tebeddülünün başlıca esbabı ber vech-i zir arz olunur:

Evvelâ: Yunanistan'da günden güne iştidad eden münazaat-ı dahiliye tesiriyle orduda maneviyatın gittikçe ve diğer taraftan Türk kıtaatındaki maneviyatın yükselmesi yüzünden Yunanlılar işgal etmekte oldukları yerlerden bir kısmını terke mecbur kaldıklarından Sevr Muahedenamesinin tatbiki için Yunan kuvvetinin kâfi gelemeyeceğine kanaat getiren İngilizler tarafından başka kuvvetler tedarikine değin müraiyane bir sulhperverlik ibraz etmek istemeleri,

Saniyen: maneviyatımız gayet bozuk ve dahilimiz karma karışık tahmin olunur iken şark ordumuzun kahir muzafferiyat ihraz eylemesi,

Salisen: Avrupa ahvâli bir türlü hal-i tabiiye avdet edemeyip buhranı iktisadî ve ictimainin önü alınamamasında Rusya, Türkiye vesair yerlerde idame ettirilen muharebatın tesir-i küllisi olduğundan garp efkâr-ı umumiyesince kanaat husulü üzerine hükûmetlerin halktaki sulh arzusunu tatmin etmek...

Rabian: Bolşeviklerle ittifak akdetmemizden korkmaları,

Hamisen: Muahedeyi pek cüz'i surette tahfif ederek Ankara Hükûmetini tatmin edebileceklerini ümid eden ve memleketimize en ziyade sermaye dökmüş olan Fransızların Düyun-i Umumiyeleri ve sair müessesatından tekrar istifade... devamları,

Sadisen: aynı ... ve ... İtalyanların kendilerine ifraz ettikleri pek vâsi mıntaka-i nüfuza hal-i kadime ... aramak üzere.....eden ve harpten sonra adetleri tezayüd eden yüz binlerce genci biran evvel bu mıntıkalara iskân

Levent Şahverdi Arşivi

edip orasını yavaş yavaş bir İtalyan memleketine kalbetmek için istical göstermeleri,

Sabian: Bilcümle emellerinin Türk hükûmetini zırhlıların top menzili dahilinde bulundurarak bütün memlekete bu sayede mutlak surette hâkim olmak istemeleri, bu harekâtı Ferid Paşa vasıtasıyla, muvaffak olan bizce az çok hamiyetli zevata tavsit ederek İstanbul üzerinden hâkimiyetimizin külliyen ref ve tahdidiyle muvaffak olmak emeline düşmeleri. Bu sebebe binaen İngiliz, Fransız ve İtalyan fevkalâde komiserleri saraya gidip ayrı ayrı huzura çıkmışlar ve Anadolu ile uyuşmağa teşebbüs edilmesi lüzumunu ileri sürmüşlerdir. Bunlardan Fransız ve İtalyan komiserleri Ferid Paşa'nın artık tebdili lüzumunu ileri sürmüşlerdir. İngiliz mümessili bu bâbda bir şey söylememiş ise de ... ülfet etmeyi.....arzu ederek ... beraber buna muvafakat ettiğine delildir. Bu mülâkattan bir müddet evvel Ferid Paşa mumaileyh komiserlere müracaatla Anadolu hükûmetini iskat için askerinin tezyidine müsaade edilmesini ve kendisine iki milyon liralık avans verilmesini taleb etmiş ve talebi red edilmiştir.

Mevki-i iktidara gelir gelmez Tevfik Paşa hükûmeti sarayın erkân-ı harp zabiti yüzbaşı Neşet Bey'i Ankara'ya gönderip mükâlemeye ibtidar eylemek arzusunu izhar etmiş olduğu gibi İzzet Paşa dahi ancak İstanbul ile Anadolu'yu birleştirmek maksadıyle dahiliye nezaretini kabul ettiğini herkese söylemekten geri durmamakta bulunmuştur.

Hükûmetin bu bâbda nokta-i nazarı ber vech-i zirdir.

Evvelâ: şimdiye kadar hiç bir millet-i müstakile payitahtı düşmanın taht-ı işgalinde bulunan bir şehirde ifaya razı olmadığından, İstanbul'da kalıp daima İngilizlerin eli altında bulunan ve ... müfrezesiyle iskatı, erkânının bi't-tevkif diyar-ı ecnebiyede hapsi kabil olan bir Türk hükûmetine Anadolu'nun tâbi olması imkânsız olduğu gibi böyle... millete karşı bir hıyanet teşkil eder.

Saniyen: Biz itilâf devletleri ile sulh akdine hazırız. Ancak ırkî hududlarımız dahilinde siyaseten ve iktisaden müstakil bir devlet halinde kalmamıza müsaade edilmesi şart-ı mutlakdır. Kariben şehzade Ömer Faruk Efendinin taht-ı riyasetinde İzzet, Salih, Ferik Halil, Zeki Paşalardan mürekkep bir heyetin İnebolu'ya vürud edeceğinden bahsedilmekte ise de bu bâbda henüz katî bir malûmat yoktur.

2 — Şark cephesindeki muzafferiyat-ı mütevaliyenin şüyuu üzerine Ermeni gazetelerinin siyah matem çerçeveleri içinde çıktığı ve Müslümanların fevkalâde mesrur, müteheyyiç oldukları istihbar kılınmıştır. Avrupa ile temasımızın azlığı ve muhaberatın müşkilâtı Kafkas vekayiinin in'ikâsatı hakkında fazla malûmat alınmasına mâni olmaktadır. Buraya vasıl olan en son Avrupa cerâidi 20 Teşrinievvel tarihi olmasına rağmen bunlarda bu bâbda hiç tafsilât yoktur.

3 — Rus Sovyet hükûmetine, harekâtımızın Ermeni mezaliminden Taşnakların bizimle sulhe yanaşmadıklarından ve İngiliz emperyalistlerine alet olarak Vilâyât-ı Şarkiyemizi bilistilâ Iraktaki İngiliz kuvasıyla iltisak peyda etmek istemelerinden ileri gelmiş ... ... bu bâbdaki telgraflarımızın Moskova murahhasımız Bekir Sami Bey'e vasıl olup olmadığı ve Rusya hükûmeti fikir ve mübahasasının ne olduğu öğrenilememiştir. Bu

Levent Şahverdi Arşivi

fırsattan bilistifade Rusya ile telli, telsiz telgraf muhaberatını her ne suret ve vasıta ile olursa olsun temin buyurulmasını bir kere daha ehemmiyetle istirham ederim.

4 — Rus kıtaatıyla sıkı temas vaki olunca her iki milletin cihan emperyalizmine karşı müşterek muharebe ettiklerinden Rusya'nın bizi tanıyan ve bizimle münasebata girişen yegâne büyük devlet olduğundan ve bize cüz'i dahi olsa muavenetleri olacağından bahs ile muhadenet ahitnamesi imzalanması dahi münasebatımızda hususat-ı mezkûrenin nazardan dûr tutulmamasını rica ederim.

Van, Bitlis mesele-i malûmesi mevzubahis olduğu takdirde bu bâbda müsaadekârane davranmamızın hukuken ve milletlerin tayin-i mukadderatı nokta-i nazarından caiz olmayacağı gibi siyaseten de imkânsız olduğunun izahı ile evvelâ Ankara Hükûmetinin maksad-ı teşekkülü ahid ve Misak-ı Milli'de tayin edilen hudud dahilinde siyaseten ve iktisaden tamamıyla müstakil Türkiye teşkilinden ibaret bulunmasına binaen bu programın haricine çıkınca bâhusus İstanbul'daki hükûmet teşkilâtını kendinden sonra halkın tamamen heyecanı kaybedeceği ve bir defa sukut edip iktidarı İstanbul ... intikal ederse İngilizlerin sadarete getirecekleri Ferid Paşa misillû bir vastası ile hilâfet nüfuzuna bu vasıta ile bütün Anadolu'ya ... hâkim olacaklarının ve bunun gerek Kafkasya'da gerek Asya-yı Rusi'de Bolşevikler için gayet vahim netâyic tevlid edeceğinin tefhimi.

Saniyen de: Van, Bitlis'e giren Ermenilerin Irak'taki İngilizlerle kolayca iltisak peyda edip bunların Şarktaki mevkiini fevkalâde tarsin edecekleri ve Irak mandası Londra Meclis-i Mebusanında münakaşa edilirken sabık başvekil Asquith tarafından Musul'un muhafaza edilebilmesi için Karadeniz'e çıkmak lâzımdır dediğine göre Ermenilerin bu kadar cenuba inmesine müsaade edildiği takdirde İngiliz emperyalizmine ne dereceye kadar hizmet eylemiş olacağının izahı ... fikrindeyim. Diğer taraftan Ankara Hükûmetinin memleketimize ihtiyaç ve asra muvafık ictimaî ıslahatı ve inkılâbatı ihdas için istihzaratta bulunmakta ise de bunun ecnebiler tarafından veya onların tasdik ve müdahalesi ile yapılmasına müsaade eylemeyeceğinin her fırsatta ihsas buyrulmasını rica ederim.

Gümrü'de tahliye edilen Ermeni nokta-i nazar-ı acizaneme göre arz olunacaktır efendim.

Hariciye Vekili Ahmet Muhtar

Cevabım:

Zata mahsustur

Karargâh 27/11/1336

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Hariciye Vekâletinin 20-21/11/1336 tarihli şifresinde geleceğinden bahis buyrulan İstanbul heyeti hakkında varid-i hatır olan bazı mütalaatın suret-i hususiyede arzını vatanî bir vazife telakki eyledim:

Levent Şahverdi Arşivi

1 — Gelen zevatın İstanbul heyeti namıyla kabul edilmesi. İstanbul hükûmetin vücudunu kabul demek olacağından, en mühim bir istinad noktamızın kaybolmasını intac edebilir.

2 — Bu hayatın İnebolu veya sair bir mahalle gelerek mülâkat taleb ettikleri takdirde, heyet-i hükûmetimizden hiç bir ferdin bu davete icabet etmemesi iktiza eder fikrindeyim. Aksi halde hükûmetimizin hukukî vaziyeti sarsılmış olur.

3 — Hukukî ve millî bir sıfat ve vaziyeti haiz bulunmayan bu heyet, Sevr Muahedesini imzalamış bir saltanat ve hükûmet makamının mümessili bulunduğundan, mezkûr muahede baki iken bunlarla Anadolu'nun görüşecek birşeyi olmadığı aşikârdır. Halbuki bu hakikat nazar-ı dikkate alınmaz ve neticede heyetin iadesi icab ederse, efkâr-ı umumiyede husule gelecek teşettütü şimdiden derpiş eylemek lâzımdır zannındayım. Çünkü bu suretle İngilizlerin düşündükleri ikinci darbe dahi vurulmuş olur.

4 — Böyle bir heyeti, İngilizler Rusları bizden şüphelendirmek için gönderebilirler. Yani menfaatimize iş yapmaktan ziyade güya Ankara Hükûmeti İngilizlerle uyuşmaktadır diye propagandalara zemin almak için bir oyun olur.

5 — Heyetin vürudu bir emr-i vaki olursa, her ne suretle olursa olsun şehzadeden maadası artık geri gidememelidir. Arz eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Bugünlerde, Mustafa Kemal Paşa'nın, cüretkâr ve icabında kahhar olan bir arkadaşa ihtiyacı olduğuna ve bunun için Halit Bey'i yanına istediğine dair şifresi geldi:

Zata mahsustur.

Ankara 8/12/1336

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Bu mıntıkada ihtirasat-ı hasisesini menafi-i müştereke-i âliyeye tercih eden türedilerin harekât ve fiiliyatı, vaziyet-i umumiyemizi işkâl edecek mertebeye vasıl oluyor. Gerçi esbab ve vesait-i mukabele mevcuttur. Ancak şedidü't-tab' ve cüretkâr ve icabında kahhar olan bir arkadaşa şahsen ihtiyacım hissolunur derecededir. Bu arkadaşın ordu-yı devletinizde mühim hidemat ifa etmekte olan Miralay Halit Bey olabileceğini ümid ediyorum. Mir-i mumaileyhin burada iktidar ve şöhreti ile mütenasip bir vazife ve vaziyet sahibi edilmek üzere refakat-i âcizaneme gönderilmesine muvafakat-i devletlerini hassaten rica ederim. İcab ederse bu ricamı mîr-i mumaileyhe de iblâğ ederek muvafakat-i devletleri cevabını aldıktan sonra Müdafaa-i Milliye Vekâletinden şekl-i resmiye ait tebligatın derhal bildirileceğini arz eylerim.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

Levent Şahverdi Arşivi

Zata mahsus

Karargâh 10/12/1334

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine
Müdafaa-i Milliye Vekâletine

Tensib-i samileri vechile Miralay Halit Bey Ankara'ya hareket edecektir. İstanbul'dan celbedeceği validesini de görmek ve kara yolunun uzunluğundan ve müşkilâtından ictinab etmek üzere Erzurum-Trabzon-İnebolu-Ankara yolunu tercih eylemiştir.

Denizde tehlikeye uğramaması için, Halit Bey'in Trabzon'a hareketinin gizli kalamayacağını düşünerek kendisinin Üçüncü Fırka kumandanlığına tayin buyrulmuş olduğunu işaa ve bu maksatla kıtaata dahi tamim eyledim. Hakikati maslahatı ve gayet emin bir motor ihzarını 13. Fırka kumandanına bildirdim.

Halit Bey intihab edeceği bir kaç zabitle yakında hareket edecek ve tarih-i hareketi ayrıca arz olunacaktır.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

16 Kânunievvel'de Hariciye Vekili Bekir Sami Bey Bakü'den Kars'a geldi.

20 Kânunievvel, Moskova sefaretine tayin edilen Ali Fuat Paşa ve ataşemiliter erkân-ı harp Binbaşı Saffet Bey geldiler. Millî mücadelenin başından beri memlekete büyük, hikmetleri olan muhterem Ali Fuat Paşa Hazretlerine lâzımı gibi bir istikbal merasimi tertibleyerek kendilerini karşıladım. Ve Kars'da bulundukları müddetçe, esbâb-ı istirahatlerinin teminine azamî itina gösterdim.

Levent Şahverdi Arşivi

IV

Şark Harekâtı Hitamından Sulh Akdine Kadar

Şark Zaferinden Sonra

Garp mıntıkalarımız hakkında gelen haberler: Kânunievvel'e kadar İstanbul'a Trakya'dan 40.000 muhacir gitmiş. Yangın yerlerinde yardımsız bir halde ve sefalet içinde kırılıyorlarmış.

2 Kânunisani'de Çerkes Ethem emrindeki *Nizamiye alayının silahlarını* alıp terhis etmiş ve Millet Meclisi'ne karşı isyan etmiş, 3'te takibat başlamış.

29 Kânunievvel 1336'da Kars'a nezdime gelen Gürcü heyetinden Meclis-i Müessisan azasından olan zat 2 Kânunisani'de avdet etti. General yaverivle kaldı. General Başvekilin amcası imiş. Bu heyet 28 Kânunievvel 1336 da gelen *Bolşeviklerin Ankara sefiri Gürcü Mdivani* ve *Türk komünistlerinden* Mustafa Suphi ve arkadaşlarına muadil olmak ve bizimle aralarında samimiyet olduğunu göstererek kendilerine taarruza hazır bulunan Sovyet ordusuna karşı nümayiş yapmak niyeti ile geldikleri görülüyor. Sık sık ziyaretime gelirler, dostluktan bahsederler, Ankara'ya da Gürcü hükümetinin samimiyetini bildirdiler. Esasen *Gürcü olan Rus Bolşevik sefir Mdivani'nin kardeşi* Menşevik Gürcü Mdivani de Ankara'ya Gürcistan sefiri olarak gitmişti. Arasıra heyetle arada samimî telgraflar teati olunur.

7 Kânunisani'de Moskova'ya gidecek Heyet-i murahhasamız Kars'a geldi. Moskova sefiri Ali Fuad Paşa (sabık Garp Cephesi Kumandanı), İktisat Vekili Yusuf Kemal ve *Maarif Vekili Rıza Nur* Beyler ve maiyetleri.

9'da Yunanlılar İnönü'ne taarruza başlamışlar. 6 Kânunisani'de harekete başlamışlar. Üç gün şiddetli muharebelerden sonra 12 de ric'at etmişler, bin kadar maktul ve mecruh bırakmışlar. Anzavur mel'unu da arkadaşlarıyla İzmit'te Yunanlılarla müştereken teşkilât yapıyormuş. Çerkes Ethem de maiyetinde üç yüz kadar kalan Çerkesle Yunanlılarla birleşmiş.

10'da ihtiyar Gürcü generali ziyaretime geldi. Yarın gidecekmiş. Vaziyetten endişeli görülüyor. Bugün Bolşevik sefaret tercümanı da ziyaretime geldi.

Levent Şahverdi Arşivi

Moskova ile heyetlerin serî muhaberesi için hududumuz dahilindeki hatların tamirini ve mevaşi deposundaki 24 Rus'un terhisini sefir Mdivani'nin rica ettiğini söyledi. Hatların iyi olduğunu, Ruslar hudut haricine çıkmak şartıyla terhis edeceğimi, aksi halde Türk tebaası olduğundan müdahale selâhiyetleri olmadıklarını ve bu gibi işler için heyet-i murahhasamızla görüşmelerini veya hükûmetimize yazmalarını söyledim.

11'de Türk komünistlerinden Mustafa Suphi ve Ethem Nejat ziyaretime geldiler. Erzurum'da kendilerine suikast veya hakaret edileceğinden arkadaşlarının Erzurum üzerinden, kendilerinin bir kaç refikiyle Tiflis tarikiyle Ankara'ya gitmeyi düşündüklerini söylediler, "Ya hepiniz Erzurum üzerinden giderek halkın hissiyatını görürsünüz veyahut Ankara seyahatinden vazgeçerek Bakü'ye avdet edersiniz. Zaten ordumuzda Bolşevik teşkilâtı yaptığınız hakkında dedikodular başladı. Kol kol ayrılarak seyahatiniz aleyhimize daha büyük dedikodulara sebeb olacaktır." Toptan Erzurum tarikiyle gitmeyi tercih ettiler, seyahatten vazgeçmek doğru olmaz dediler. Kendilerinin seyahatleri hususunda teshilât göstereceğimi ve esasen Ankara Hükûmeti de bundan haberdar olduğundan ora ile muhaberelerini de kendilerine söyledim.

15'te heyet-i murahhasamızla müzakerede bulunduk. Hükûmetten aldıkları talimatı ve Şark ahvâli, Bolşeviklerin tarz-ı mesaileri vesaire hakkında lâzımı gibi anlaştık. Akşam Askerî İdadi Mektebinde çay ziyafeti ve temsillerde memnun vakit geçirdik. Çocuklarımız da kendileriyle hasbihallerde bulundu ve memlekete hayırlı sulhler teminini, tarihde görüldüğü hâdiseler gibi aldanmamalarını temenni ettiler. Heyetimizin büyük takdirlerini celbettiler.

16'da Heyetimiz trenle Kars'dan hareket ettiler. Tiflis-Bakü tarikiyle Moskova'ya gidiyorlar. Parlak merasimle yola çıkardık.

21'de Rus sefiri Mdivani veda ziyaretine geldi. Yarın trenle Erzurum'a hareket edecek, oradan otomobil ile Ankara'ya. Mdivani Kars'ta bulunduğu 24 gün kadar misafirliğinde boş durmadı. Civar Malakan köylerinde gizli Bolşevik teşkilâtı yaptı, Mustafa Suphi heyetini idare etti, yola çıkardı. Bir sefirin Kars'ta bu kadar uzun müddet oturması ve civar köylerde dolaşması pek ayıp ve pek kaba bir hareketti. Kendi hallerinde çalışkan bir kavim olan Malakanları ifsad etmesi onların felâketine sebeb oldu. Bu hakikî müstahsil sınıfın, zeriyat ve hayvancılıkta en ileri gitmiş bir cemaatin yerlerinde kalmasında ve daha iyisi Anadolu dahiline numune olmak üzere alınmasında fayda vardı, fakat Mdivani'nin ifadesiyle köylerde kızıl bayraklar, nümayişler daha Mdivani varken başladı. Ben Mdivani'nin nazar-ı dikkatini celbederek Türk milletinin istiklâlini kurtarmak için bütün emperyalist kuvvetlerle boğuşurken içimizden bizi devirmek isteyenleri de düşman add ile tedbirler almaktan çekinmeyeceğini anlatmıştım. Vaziyeti Ankara hükûmetine lâzımı gibi bildirdim ve artık memleketimizde bir Bolşevik nüfuz ve unsuru olan Malakanların bir müddet sonra hudut haricine çıkarılması ve yerlerine Türk muhacirleri alınması takarrür etti. Sefir Mdivani'nin Şarktaki fena hareketi böyle bitti, Ankara'da ne yapacağını orası görecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

23'te Giresun gönüllü taburunu Garp cephesine gitmek üzere Kars'tan merasimle yola çıkardım.[210]

Bugün Ermeni Hariciye Nazırı Bekzadyan imzasıyla Hariciye Vekâletimize bir nota geldi. Fransızca ve uzun. Esası Gümrü'nün tahliyesi talebi. Mukaddimesinde Türk ordusunun Kars'ın işgalinde üç gün yağma yaptığı, hattâ yetimlerin de bundan hisselendiği, sonra da katliâmlar yaptıklarını, asker iyiyse ise de kumandanların yaptırdığını yazıyor. Bu notayı Ankara'ya bildirdim ve aslını da gönderdim. Rezilâne iftiranın reddini ve Gümrü tahliyesinin sulh muahedesinin tamami-i tatbikinden sonra mümkün olacağının cevaben bildirilmesini de ilâve ettim. Gümrü'nün tahliyesi Bolşeviklerin de arzusu olabilirdi. Kars yağması ve katliâm iftiraları hakkında şâyân-ı dikkat işler yapıldığını öğrenmekte ve derhal icraata geçmekte gecikmedim. Şöyle ki: Gümrü'de Ermeni Bolşeviklerinin Amerikalıları yağması ve tevkifleri gibi fenalıkları unutturmak ve Gümrü'deki Amerikan müessesatının Kars'a nakline mani olmak için Taşnak Komitesi (Amerikalıların hizmetindeki insanlar!) bulunan Ermeni Taşnaklar Kars'taki Amerika dârüleytamında iki talebeye bir mektup tasnî ettirerek Amerika ve Erivan'a göndermişler ve bu suretle bize protesto verildiği gibi cihana ve bilhassa İstanbul'a Amerika Sefiri Morgenthau'ya yazmışlar. Bu çocukların biri firar etmiş diğerinin derhal ifadelerine aldırtarak mektupta yazılan şeylerin yalan oldukları isbat olundu. Bunları teşvik eden Ermenileri de hudut harici ettirdim. Gürcistan mümessilimiz Kâzım da Tiflis'te bu kabil şayialar olduğunu bildirdiğinden ona da tafsilât vererek ve Amerika heyetlerinden bu hâdise üzerine aldığım vesikaların da suretlerini göndererek oradaki Amerikalılar vasıtasıyla Morgenthau'ya iblâğını bildirdim. Ermenilerin ve hükûmetlerinin bu kadar insanî muamelelerimize mukabil yaptıkları iftirayı en âdil şahit olmak üzere aralarımızda bulunan Amerikalıları işhad etmek üzere musanna' mektubu ve bu bâbda mezkûr heyetle muhaberemi aynen yazıyorum. Kars'ın işgalinde ne kadar adilâne hareket ettiğimizi o vakit de tahriren tasdik ve her tarafa ilân etmişlerdi:

Aslı Ermenice olan mektubun türkçe tercümesidir:

Kars 1 Kânunısani 1921

Sevgili Avadis Dayım!

Tiflis'ten Ermenistan'ın Kars şehrine naklettiğimizden bir ay sonra Türkler Ermenistan'a tecavüz ettiler. Ve nihayet Kars'ın kalelerini sukut ettirdikten sonra şehri zaptettiler. Yetimhanelerin yetimleri dağıldılar, kaçtılar. Bir çok yetimler şehit oldular ise de kendimizi sağ selâmet kurtarabildik. İki aydan beri Kars şehri ve bir dinsiz Türk'ün elinde bir esir bulunuyoruz. Açlıktan, soğuktan ve pislikten bit içinde boğuluyoruz. Velhasıl vaziyetimiz çok müşkil bir haldedir. Muharebede çektiğimiz

210 Topal Osman'ın malûm olan gönüllüleri ki İstiklâl Harbinin muvaffakiyetle bitmesinden sonra Ankara'da tarihî bir hâdiseye sebeb olan bir kıt'adır. Topal Osman Kars'a gelmemişti.

Levent Şahverdi Arşivi

meşakkati söylemek kabil olsa ağlarsınız. Ermenistan öldü ve şimdi çok müşkil vaziyettedir. Erivan'dan haberdar değiliz. Gümrü'den malûmatımız yoktur. Kardeşimizden, Abraham Dayı'dan ve Hayas'tan malûmat alamadık. Askanas Amerika'ya gitmek üzere bizden ayrıldı. Acaba oraya vasıl oldu mu. Bu yazın Kalamas ve Ardavast Amerika'ya hareketlerinde bize muavenette bulunmak veyahut bir vasıta ile Amerika'ya aldırmak vaadinde bulundular ise de elan beklemekteyiz.

Sevgili dayım! Ne için sesimizi işitmek arzusunda değilsiniz. Esarette çektiklerimizi yazmak kabil olsa bir kitap haline gelir. Bu kadarı kâfi görürüz. Ermenistan şimdi Erivan'dan Kars'a kadar Bolşeviklik ile idare olunduğunu resmen bildirmiştir. Yollar kapalıdır. Kars'ta Türk parası geçer. Şimdiye kadar elimizde bir çürük ekmek geçmemiştir. Serian muavenette bulunmadığınız takdirde hayatımız tehlikededir. Sevgili Dayılarımız, müşkil vaziyette bulunduğumuzdan dolayı göz yaşlarıyla Kars'taki Amerika Heyetine müracaat ederek halimizi arz ettikten sonra mektuplarımızı Amerika'ya göndermeye müsaade ettiler. Kânunısaninin birinci günü sizlere mektup yazmaktan maksadımız gerçi Amerika'da yeni seneyi şenlik ile geçirdiniz. Fakat bugün siyah ekmeğin bir dilimi elimize geçmediği malûmunuz olsun. Ve halimize ağlayınız. Çi faide ki elan günlerimiz işkence ile geçmektedir. Amerika'daki Ermeniler buraya ve İstanbul'da kendi evlâtlarına Amerika Muavenet Heyeti vasıtasıyla muavenette bulunmaktadırlar. Şimdi bu müşkil vaziyet içinde muavenetize müracaat ederek ümit ederiz ki İstanbul'a giderek hayatımızı kurtaralım. Kars'ta Amerika Muavenet Heyeti Mister Baryo, Mister Vayt veyahut Mister Beach vasıtasıyla muavenette bulunmanızı rica ederiz.

Sahipsiz yetimleriniz Davit ve Haçik Markaryan
Şark Cephesi Kumandanlığı
Erkân-ı harbiye
Şube: 8
No.: 76
Dosya: 9
Karargâh (Kars) 25/1/1337

Amerika Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti Kafkasya Şubesi Müdürlüğüne

Taht-ı idarenizde bulunan Ermeni eytamından Davit ve Haçik Markaryan imzalarıyla Amerika'ya yazılan şâyân-ı dikkat mektupta deniliyor ki: "Türkler Kars'ı zaptettikten sonra yetimhanelerin yetimleri dağıldılar, kaçtılar, bir çok yetimler şehit oldular, iki aydan beri Kars şehri ve biz dinsiz Türklerin elinde esir bulunuyoruz." Şark Cephesi Kumandanlığı, şimdiye kadar hiç bir yetimin tecavüze uğradığı veya telef olduğunu ve yetimlerin dağıldıklarını resmî, hususî hiç bir menba'dan işitmemiş ve bu kabil hâlâtın zuhur ve hudusuna meydan vermemiş, bilakis sizin de resmî raporlarınız ve şifahî beyanatınızla tasdik ve itiraf eylediğiniz vechile müessesatınızı ve yetimleri daima muhafaza ve hattâ Gümrü'de dahi

Levent Şahverdi Arşivi

Ermeni Bolşeviklerin tecavüzüne karşı himayesi altına alarak siyanet eylemiştir ki, tarih bu kabil ulüvv-i cenâbî pek nadir kaydeder.

Mektupta ayrıca, eytamın açlıktan, soğuktan, pislikten ve bit içinde boğulduklarından, bir dilim siyah ekmeğin dahi ellerine geçmediğinden bahsediliyor. Sizin bî-tarafane ve insaniyetkârane olan mevki ve vaziyetinizi takdir ve heyetinizi şâyân-ı itimad telakki ettiğimiz için eytâmın idaresini hiç bir kontrole tâbi tutmaksızın size terk ettik. Ve milyonlarca kilo beyaz unu vesair bilumum mevâd ve malzemeyi bunların iaşe ve idaresi için size bıraktık. Binaenaleyh mektupta açlıktan, pislikten, bir dilim siyah ekmeğe dahi muhtaç kalındığından bahis cümleler namussuzcasına birer iftiradır. Türk ordusunun ve Kumandanlığının Kars'ın zaptından şimdiye kadar heyetinize ve müessesatınıza karşı ibzal ettiği muamele-i insaniyet-kâraneyi münkir ve hakikate tamamen mugayir olan bu mektubun, bir kaç yetim çocuk tarafından yazılmış olması pek de kabul edilemez. Böyle bir mektubun ancak, Türkler hakkında yanlış ve fena propagandalar yapmak isteyen ve maatteessüf müessesatınıza mensup hafî bir cemiyetin eser-i tasnii olduğuna şüphe yoktur. Türk milletinin her zaman olduğu gibi bu sefer dahi gösterdiği ulüvv-i cenabı o mel'un komite yine küfran ile karşılamaktadır. Binaenaleyh:

1 — Bu propagandanın tertip ve tahririnde medhaldar eşhasın berâ-yı tahkikat bize teslimini rica ederim.

2 — Sırf bir hiss-i insaniyetperverane ile şimdiye kadar esirgemediğimiz muavenet ve sahabetin bu hususta tarafımızdan da yazılmış resmî raporların hilâfında olarak tertip edilen aslı merbut bir Ermenice mektuptaki yalan sözleri resmen tekzip suretiyle bitaraflığın ve hakikatperverliğin icabatını ifa eyleyeceğinize intizar ve bu vesile ile de teyid-i hissiyat eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı Ferik
Kâzım Karabekir

Dosya: 9
Ş. 8

Şark Ordusu Kumandanı Kâzım Paşa Hazretlerine

Paşa Hazretleri

Amerikalılar ve Türkler tarafından gördükleri fena muamele hakkında yetimlerimizden birisi tarafından yazılan mektubu kemâl-i nefret ve taaccüble okudum. Mezkûr mektup muhteviyatı kâmilen yalandır. Amerikalılara karşı gösterilen muamele-i nezaketperveraneye karşı ne kadar müteşekkir olduğumuzu mükerreren zât-ı devletlerine şifahen arz ve mukaddema bu hususta gerek Amerika'da merkez-i idaremize ve gerek Tiflis'deki konsolosumuza göndermiş olduğumuz raporların hülâsalarını da zât-ı samilerine takdim etmiş idim.

Bize karşı ibraz edilen hissiyât-ı teveccühkâraneye karşı minnettar

Levent Şahverdi Arşivi

bulunduğumuz, bunlar mealinden güzelce anlaşılır. Mezkûr raporlarda beyan edilen efkâr ve mütalaata Cemiyetimizin bilcümle efradı da iştirak eder olduğunu bu vesile ile de arz ile ihtiramat-ı faikamın kabulünü rica ve temenni ederim Paşa Hazretleri.

27 Kânunısani 1337

Şark-ı Karib Cemiyet-i Hayriyesi
Kafkasya Şubesi Müdür-i Umumisi

Ş. 8
Dosya: 9

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Paşa Hazretlerine

Paşa Hazretleri.

Dün Cemiyetimiz müessesatı yerli müstahdemininden elli ikisi daha derdest ile tevkif edildi. Bunların cümlesi dahi altı aydan iki seneye kadar müddettir Cemiyetimizde istihdam edilmekte idi. Kars'ın Türk ordusu tarafından işgalinde bunların cümlesi dahi Kars'ı terk ile gidebilir idiler. Fakat binlerce yetimlere hizmet etmek için burada kalmayı tercih ettiler. Yoksa bunların hiç birisinin idame-i hayatı gayr-i kabil olurdu. Biçare yetimlere hizmet etmek gibi fedakârlığı ihtiyar eden Ermenilerin burada kalması bir hissiyat-ı insaniyetkârane ile idare edilen Türk ordusu tarafından takdir edileceğinden emin olarak Kars'ın işgali zamanında burada bulunan Amerikalılar müstahdeminin gitmemesini kendilerine tavsiye ve o suretle teşci etmişlerdir. Bittabi uzun müddettenberi hizmetimizde bulunanlar gece gündüz vazifeleri ile iştigalleri hasebiyle gerek muamelât-ı askeriye ve gerek siyasiyat ile hiç bir rabıtası olmayacağı tabiidir.

Sırf husumet-i şahsiyeden dolayı veyahut Türklerin gözünde hoş görünmek için ihbaratta bulunan bir takım yalancı ve fahişelerin şehadetine binaen bunların derdest edilmekte olduğunu istihbar ediyorum. Gümrü'de vukubulan mülakatımız esnasında Kars'ta kalan müstahdemine hiç bir kimse tarafından ilişilmeyeceği vaad buyurulmuş idi. Kars'tan Gümrü'ye eytamın nakli gibi gayet müşkil bir vazifenin ikmâli için yerli müstahdemine ihtiyacımız bedihidir.

Şimdiye kadar Türkler tarafından Cemiyetimize karşı ibraz buyurulan hissiyat-ı nezaketperveranelerinden dolayı Cemiyetimizin bilcümle Amerikalı azası minnettar kalmış ve bu hiss-i minnettariyi değil yalnız zât-ı devletlerine hattâ mükerreren göndermiş olduğumuz raporlar ile dünyanın her tarafına neşir ve ilân etmiş idik. Halbuki, son günlerde müessesatımızın kemâl-i muvaffakiyetle devamı idaresi için lâzım olan yaşlı memurların derdest ve tevkifi cümlemizi müteessif etmiştir. Türk Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin şimdiye kadar bize karşı ibraz eylediği siyaset adalete kâmilen muhaliftir. Binaenaleyh bütün Amerika ahalisini temsil eden cemiyetimiz ve Kars'ta bulunan bilûmum Amerikalılar

Levent Şahverdi Arşivi

namına tevkifatın tatiliyle derdest edilenlerin tekrar vazifelerine iadesini ve eytam ile birlikte müstahdeminin de Gümrü'ye nakli için müsaade-i âliyelerini rica ve bu bâbda taraf-ı devletlerinden evamir-i kat'iye-i muktezi yenin itasını rica ve temenni ile bu vesile ile de takdimi ihtiramat eylerim Paşa Hazretleri.

28 Kânunısani 1337
Şark-ı Karib Amerika Cemiyet-i Hayriyesi
Kafkasya Şubesi
Müdür-i Umumisi

Cephesi Kumandanlığı
Karargâh (Kars) 29/1/1337
Erkân-ı harbiye
Şube: 8
No. : 87
Dosya: 9

Amerika Muavenet Cemiyeti Reisi Mister Barro'ya

Bazı müstahdeminin tevkifine dair olan 28 Kânunısani tarihli mektubunuzu aldım. Beşeriyete hizmet gibi ulvî ve insanî bir maksatla bir kaç seneden beri Ermenistan'da Ermeni eytamını ve yoksullarını iaşe ve idare eden müesseseniz tarafından bütün muavenet ve himayeler yalnız Ermenilere, Ermeni eytamına vakfedilmiş, Van, Erzurum ve Erzincan'da ana ve babaları Ermeniler tarafından katil ve imha olunan binlerce çocuğun aç ve sefil olmasından sarf-ı nazar, Ermenistan hududu dahilinde 35, 36 seneleri Ermeni mezalim ve yağmasına uğrayarak sefil ve perişan kalan İslâmlara bile; açlıktan, soğuktan ve Ermeni baltasından ölürlerken müesseseniz himayesinden hariç bırakılmış olmasına rağmen hükûmetimiz tarafından heyet ve müessesatınıza daima müzaheret ve muavenet olunmuştur. Buna rağmen maatteessüf 334, 35 ve 36 seneleri Ermeniler tarafından İslâmlara tatbik olunan katliam ve mezalimde medhaldar bir çok Ermeni çetecileri, ordumuzun Kars'ı zaptında firara muvaffak olamayarak müessesenize sokulmuş ve bunlar sizin de itiraf ettiğiniz vechile sayısını bilemediğiniz ve hâkim olamadığınız bir miktara baliğ olmuştur. Taht-ı idarenizde bulunan böyle bir müessese-i hayriyede bu kabil cânî ve katillerin melce' bulması ne kadar mucib-i hayret ise bunların son zamanlarda müessesatınızın mühim Ermeni şahsiyetleri tarafından müsellahan firarlarına muavenet ve delâlet eylemesi de o kadar şâyân-ı dikkattir. Bütün bu fenalıkların Heyetinizin pek fazla rahm ve şefkatine atf etmeyi münasip görmekteyiz. Hüviyet ve şahsiyetleri sizce malûm olmadığını zannettiğim bu katil çeteci zümresi içinde gizli bir komitenin Ermenistan Taşnaklar komitesile temas ve irtibatta bulundukları hakkındaki vesaik sizlerce dahi artık malûm olmuştur. Binaenaleyh mücrimler divan-ı harp huzurunda isticvab olunacak, sırf katliam ve mezalimde medhaldar veya maznun

Levent Şahverdi Arşivi

olup elan yine her vesileden bilistifade ifâ-yı mel'anetten geri durmayan ve Ermeni milletine Türklerin dost olmasını istemeyerek yeniden kan döktürmek için vesileler ihdasına çalışan bu kabil eşirrânın cemiyetiniz gibi insanî ve ulvî bir maksat ve gaye takip eden bir heyet tarafından himaye ve sahabete lâyık addedilmeyeceği şüphesizdir. Tahkikatın pek âdilâne olduğunu ve cürümleri tebeyyün etmeyenlerin derhal serbest bırakılacakları Türk ordusunun namusunca mükeffeldir. Maznun olan malûm ve mahdud eşhastan gayri müstahdemininizin kâffesini eytamla beraber Gümrü'ye sevk edebilirsiniz. Heyet ve müessesatınıza karşı olan hissî hürmetim berdevam olduğu gibi şimdiye kadar gösterdiğiniz muavenet ve teshilâtın idame ettirileceğini beyan ve hissiyat-ı amîkamı teyid ederim.

Şark Cephesi Kumandanı Ferik
Kâzım Karabekir

Şark Cephesi Kumandanlığı

Karargâh (Kars) 29/1/1337

Şube: 8
No.: 88
Dosya: 9

Amerika Şark-ı Karib Cemiyet-i Hayriyesi Kafkasya Şubesi Müdüriyetine

Türkler hakkında yalan ve fena propagandalar yapmak maksadı ile, Davit ve Haçik Markaryan imzaları ile yazılmış mektubun tamamen hakikate mugayir olduğuna dair tekzipnamenizi memnuniyetle aldım. Davit ve Haçik imzalarını havi mektubun meali, son zamanlarda Ermenistan hükûmeti tarafından hükûmetimize verilen bir nota mealiyle tevafuk ettiğinden bunun iki yetim çocuk tarafından değil ancak Erivan'la irtibatta bulunan bir komite tarafından mezkûr nota muhteviyatını teyid ve tasdik maksadı ile tertip ve tasnî' edilmiş bir propaganda mektubu olduğuna asla şüphe kalmamıştır. Müessesenizden sırf Türkler aleyhinde bu gibi denaet ve şeytanetle iştigal eden komitenin zahire ihracı elzem olduğu ve halbuki müessesatınızın Gümrü'ye nakli hasebiyle tahkikata başlamak hareket ve sevkiyatınızın tevehhürünü mucip olacağı düşünülerek bilâhare tahkikatı lâzime yapılabilmek üzere mezkûr mektupta isimleri muharrer Davit ile Haçik Markaryanın bize teslim ve tevdiini rica ve bu vesile ile de teyid-i hissiyat ederim.

Şark Cephesi Kumandanı Ferik
Kâzım Karabekir

Amerika Ermeni Darüleytamına mensup Davit ve Haçik Markaryan ismindeki iki çocuğun müştereken Amerika'da dayıları Avadis'e yazdıkları sureti merbut mektup üzerine Davit Markaryan'ın kendi elyazısıyla zaptolunan ifadesi (Türkçe tercümeleri):

Sual: Adın ne, babanın adı nedir? Nerelisin? Kaç yaşındasın? Ne ile meşgulsün?

Levent Şahverdi Arşivi

Cevap: Adım Davit, Babam Markar, Vanlıyım, on beş yaşındayım. Amerikalıların idaresindeki yetimhanede okuyorum.

Sual: Haçik Markaryan kimdir, bununla müştereken Amerika'da Avadis'e yazdığınız mektupta, Türklerin Kars'ı zaptı esnasında yetimhanelerin yetimlerinin dağıldıklarını, kaçtıklarını, yetimlerin öldürüldüklerini ve sizin selâmetle kurtularak iki aydan beri Kars şehrinde, dinsiz Türklerin elinde esir bulunduğunuzu yazıyorsunuz. Açlıktan öldüğünüzü, bundan maada Ermenistan'ın öldüğünü ve şimdi çok müşkil bir vaziyette bulunduğunu bildiriyorsunuz. Bu yazdıklarınız doğru mudur? Bunları size kim öğretti ve kim yazdı? Ne maksatla yazdınız?

Cevap: Haçik Haçavur kardeşimdir. Türkler Kars'a geldiği sırada Çakmak köyünden kaçıp Kars'a deredeki yetimhanelere gelen Ermeni yetimlerinden ikisi atılan kurşunlardan ölmüş, üçü de yaralanmıştı. Bu üç çocuk sonra iyi oldular. Mektupta yazılan başka şeyler hep yalandır. Kardeşim aklı ermeyerek bunları yazmış, benim de imzamı koymuş. Ben okumadım. Eğer bilseydim mektubu yırtardım. Bize kimse bir şey öğretmedi. Kardeşim on bir yaşındadır. Hastahaneden kaçtıktan sonra nereye gittiğini ve nerede olduğunu bilmiyorum.

Sual: Bu sözlerini tasdik ve imza et.

Cevap: Bu Ermenice yazdığım yazılar benim sözlerimdir.

Davit Markaryan

Şark Cephesi Kumandanlığı
Erkân-ı harbiyesi
Şube: 8
Adet: 98
Dosya: 8

Karargâh 13/2/1337

Gürcistan Mümessili Kâzım Bey'e

C. 30/1/1337 tarih ve 341 numaralı şifreye:

Taşnak Ermenilerin öteden beri aleyhimizde bütün cihana neşir ve tamim ettikleri yalan işaat ve propagandalara devam etmekte oldukları, bu işaat meyanında eytamhanelere de tecavüz olunduğu zemininde yalanlar neşrettikleri görülüyor, Türk ordusu 1334 senesi eski hududa çekildiği zamandan itibaren son ileri harekâta kadar geçen müddet zarfında Taşnakların Kars, Şuregel, Akbaba, Zaruşat, Çıldır, Göle, Oltu, Sarıkamış, Kağızman, Erivan, Zengibasar, Şerur, Nahcivan menatıkında onbinlerce Türk ve İslâm nüfusunun katil ve tehcirine, irtikâp ettikleri yağma ve tahribe, hasılı Taşnak hükûmet ve çetelerinin her ne olursa olsun bu mıntıkalarda bir tek İslâm bırakmamak azmiyle yaptıkları cinayetlere rağmen Türk ordusu ileri harekâtta büyük bir ulüvv-i cenab göstermiş ve asla mukabele bilmisile tenezzül etmemiş, kendisine karşı silah kullanan Ermeni asker ve çetelerinden gayrı hiç bir ferde bir tek kurşun atmamıştır. Gümrü mıntıkasında Türk ordusunun işgalinden evvel Bolşevik Ermenileri tevkif

Levent Şahverdi Arşivi

ve idam eden Taşnak rüesasının yine bir kısım Bolşevikler tarafından tevkifi ve zenginlere ait servetin müsaderesi keyfiyetini de Tiflis'te işleyen Taşnak komitesinin Türklere atf ve isnad ettiği anlaşılıyor ki bunlar, sırf Taşnak zihniyetinin ve bu iki milletin dost olmasını, rahat yaşamasını hiç bir zaman istemeyen komiteci ve çeteci düşüncesinin kabul edebileceği bayağıca yalanlardır. Daha bundan az evvel bazı insaflı Ermeniler Türk ordusu tarafından hiç bir kimseye tecavüz edilmediğini söylemiş, Kars'ta ve Gümrü'de ordunun göstermiş olduğu mümtaz ve insanî hareket Tiflis matbuatına da geçmişti. Taşnak Komitesinin güya tarafımızdan Ermeni eytamhanelerine tecavüz edildiği hakkında uydurulmuş yanlarını tekzip edecek vesaik çoktur. Ana ve babaları Ermeniler tarafından katil, evleri yağma ve tahrip edilmiş olan İslâm yetimleri köy harabelerinde açlıktan, mahrumiyetten can verirken Amerika Heyeti tarafından mebzul vesait ile iaşe ve idare edilen Ermeni eytamına ve eytamın başında olan Heyete karşı Türk ordusunun ve kumandanlığının göstermiş olduğu şefkat ve mahrumiyet anlarında bezl eylediği muavenet ve sahabet heyetin müteaddit raporlarıyla sabittir. Gümrü'de yerli Bolşevikler tarafından mevcut eşya ve erzakı müsadere olunacağını anlayan ve şahsen de Bolşeviklerin tecavüzlerine maruz kalan Amerika Muavenet Heyeti ordunun himaye ve sahabetini rica etmesi üzerine kabul ve müesseselerinin mühim bir kısmı Kars'a naklolunmuş, bu suretle binlerce Ermeni eytamının pek büyük bir sefalet ve perişanîye düşmelerine meydan verilmemiştir. Heyetin bu iyiliklerimizi Amerika'ya ve İstanbul'a bildiren raporlarının bir sureti merbuttur.

Kars'taki Amerika eytamhanelerine müstahdemin adıyla dolmuş olan bir takım Taşnak çetecilerinin müsellahan ötede beride grup halinde görülmeleri ve firar etmeleri, müessesede bulunan bazı Ermeniler tarafından Erivan ve Tiflis'e hafiyyen siyasî muhabere edildiği ve iki yetim çocuk imzasıyla yazdırılan bir mektupta Türkler aleyhinde ve tamamen Ermeni Hariciye Vekili Bekzadyan'ın notası mealinde olarak propaganda yapıldığı ve buna mümasil elde edilen bir çok delâil mezkûr müessesede gizli bir komitenin çalıştığına şüphe bırakmamıştır. Bu hususta Amerika Heyeti ile cereyan eden muhaberenin de sureti raptedilmiştir.

Ermeniler tarafından 35 ve 36 seneleri ika edilen mezalim ve katliama dair tab ettirilen risaleden evvelce gönderilmişti. Morgenthau'ya verilmek üzere icab eden vesaikin oraca taraf-ı âlilerinden tertip ve itası pek münasip olur efendim.

Şark Cephesi Kumandanı Ferik
Kâzım Karabekir

Bu işleri aynen hükûmetimize de bildirdim: 28 Kânunısani'de Amerikalılardan birinin düğünü varmış. Heyet akşam yemeğine davet etti. Tabii itizarla gitmedim. Bir erkân-ı harp zabiti gönderdim.

Ordumuzun Ermeni ordusuyla harbettiği ve halka bir şey yapılmadığına en büyük delil, bugün Kars kasabasında 5939 (umum nüfus 90000),

Levent Şahverdi Arşivi

Kağızman'da 756, Sarıkamış'ta 74, Zaruşat'ta 101 Ermeni halkının aynen durduğudur. Arpaçayı'nın şarkı ise hemen kâmilen Ermenidir.

Bu sıralarda Garpta neler olduğunun resmî tebliğlerden ve ajanslardan hülâsası: İstanbul Hükûmeti Sadrazam Tevfik Paşa Mustafa Kemal Paşa'ya yazıyor: 25 Kânunısani 1337'de Paris'te toplanan Meclis karar vermiş ki 12 Şubat 1337 de Londra'da Düvel-i Müttefika murahhaslarıyla Osmanlı ve Yunan Hükûmetleri murahhaslarından mürekkep bir konferans ictimaa davet olunacaktır. Ya Mustafa Kemal Paşa veya Ankara'ca selâhiyettar bir zatın Osmanlı heyet-i murahhasası meyanında bulunsun.[211] M. Kemal Paşa yazıyor ki millet hakkındaki karar Ankara'ya aittir. Siz işe karışmamalısınız. Sulh tesisini biz de istiyoruz. Eğer hakikî hüsnüniyet görürsek. Diğer bir telgrafta da: (28/1 tarihli) Padişah için fırsattır, memleketin mukadderatının Ankara'daki Millet Meclisinde olduğunu ilân etmelidir. Aksi halde mevkiini kaybedecektir, diyor. Netice tabiî bir şeye müncer olmuyor. Yalnız Londra Konferansına Ankara'dan Heyet-i murahhasa gidecek. Moskova'ya sulh heyetimizin gittiği görüldükten ve Rusların Gürcülere taarruz edecekleri anlaşıldıktan sonra Londra'ya çağırılmaklığımız hüsn-i niyetle olabileceği gibi, Ruslarla sulhümüze mâni olmak ve hattâ aramızda bir harp açmağa çalışmak için de olabilir. Nitekim Kafkas milletlerinin istiklâlini ancak Bolşeviklerin Kafkasya'ya dahil oldukları zaman tanımışlardı.

31 Kânunısani 1337'de Şark cephesi kuvve-i umumiyesi (Aşiret alayları dahil değil)

	Zabit	Nefer	
Muharip	820	15857	
Gayri muharip	649	9902	
		1092	Talebe (Ordu himayesinde müessesesat ve mekteplerindeki yetimler)
	1469	26851	

13921	Tüfek		Hayvan
480	Kılıç		8680
204	Makineli		
96	Seyyar top		

2 Şubat'ta Amerika müessesesinde bulunan Madam Hertz namında bir hanım ziyaretime geldi. Amiral Bristol'den mektup almış, şark ahvâlini Ermeni gözü ile değil hakikî menbadan öğrenmesini bildirmiş. Madam da bizzat malûmat almayı münasip görmüş. Hülâsaten şöyle dedim: Ermenistan'da Bolşeviklik kökleşmektedir. Hattâ Ruslar fazla para gönderir ve hudutlarını tevsi ederlerse Londra ve Amerika'daki Ermeniler vasıtasıyla Bolşeviklik propagandası yapacaklarmış... "Bu mes'ele mühimdir. Vesaik

211 Tevfik Paşa bu hatayı Lozan Sulh Konferansı için de aynen yaptı ve taç ü taht enkazı altında kendi de, arkadaşları da ezildi, gitti.

Levent Şahverdi Arşivi

buldunuz mu?" dedi. Cevaben: "Evet, Tiflis'ten siz de bulabilirsiniz" dedim. Memnun oldu. Yazacağı mektubun vasıtamızla gönderilmesini rica etti, ordum hakkında da kaç fırka olduğunu Amiral soruyormuş. İki misli adette fırka söyledim... Ertesi gün Amiral Bristol'e İngilizce yazılmış mektubu geldi, burada fırkalarımızı numaralarıyla aynen yazdığını hayretle gördüm. Bu satırları oyarak kestim, çıkardım, madamın mektubu ufak penceresiyle Amiral Bristol'e postamızla gitti!

6 Şubat'ta Londra Konferansına gitmek üzere Ankara'dan bir heyet hareket etmiş. Reisi Hariciye Vekili Bekir Sami Bey, azalar: Aydın meb'usu Cami, İzmir meb'usu Yunus Nadi, Trabzon meb'usu Hüsrev, Adana meb'usu Zekâi Beyler. Heyet-i mütehassısa: İzmir meb'usu Mahmud Esat, Karesi meb'usu Vehbi, İzmit meb'usu Sırrı, Erzurum meb'usu Necati Beyler. Müşavirler: Sabık Saruhan meb'usu Tevfik, Niyazi ve Hariciye müsteşarı Münir Beyler. (Bu heyet İtalya tarikiyle gitmişler ve resmen davet olunmuşlardır.)

6 Şubat günü Kars'ın garbı yakınındaki Malakanların Çakmak köyünde senelik dinî âyinine bu halk tarafından davetli idim. Rus sefiri Mdivani'nin ifsad ettiği bu halkın ictimaî vaziyetlerini görmek üzere öğle yemeğine birkaç maiyetimle gittim. Köyün ortasında gayet büyük çadır bezleriyle yapılmış bir salon. Bunun yanında bizi karşılamak üzere ekserisi erkek olmak üzere bir kalabalık Rusça ilâhi okuyor. Önlerinde bir masa üstünde bal, peynir, ekmek, fakat her üçü de pek nefis cinsten olmak üzere sıralanmış. İkram ettiler, birer lokma yedik. Merasim yerine geldik. 300 kişi kadar alır büyüklükte yerlere ot sermişler, rutubetten halk rahatsız olmasın diye. Birkaç da soba kurulmuş. Uzun masalar, iki tarafında sıralarda mevcut Malakan köylerinden gelmiş kadın erkek oturmuş. Hepsi temiz ve zengin köylü kıyafetinde. Benim için yüksekçe bir yer hazırlanmış. Sandalyeler konmuş. Bir kaç saat her masadan (Yani her köyden) nutuklar, dualar, ilâhiler devam etti. Kadınlardan da nutuklar söyleyenler vardı. İlâhi ve nutuk esnasında büyük sükûnet oluyordu. Tam karşımda ve halkın tam ortasında ihtiyarlar meclisi önlerinde büyük bir İncil, Rusça yazılı. Arasıra buradan da vaazlar okunuyordu. Bütün sözler, kardeşlik, samimiyet, insaniyet, ahlâk ve din üzerine idi. Arasıra milletimize, hükûmetimize, ordumuza da dualar edildi. İki defa mukabeleye mecbur kaldım. Yemekten evvel her masaya aynı çeşit birer semaver geldi, çay içildi, sonra her çeşitten bol ve temiz yemek yenildi. 300 köylü kadın ve erkek pek samimî ve sakit bir tarzda âyin yaptılar ve yine böyle çay içtiler ve yemek yediler. Sigara içmek Malakanlarca en büyük haram sayıldığından, tek bir kimse tütün içmiyor. Bizden de kimsenin içmediğine pek sevindiler ve dinlerine hürmet ettiğimize atfettiler. Malakanlarca sigara içen bir adamın her fenalığı yapmaya istidadı var sayılıyor. Yemekte hizmet edenlerin yemek vermesi pek mahirane: yan yana dizilen bir çok adam, ikişer ikişer yüzleri birbirine karşı sıralanmışlar, yemek kapları birinden diğerine verilerek gidip geliyor, hizmet edenlerin yüzlerinde büyük bir neş'e ve memnuniyet görülüyor. Bizim masadan başka bütün masalar büyük bir kaptan yediler içtiler. Su bakraçlarda, isteyene bardağı daldırıp veriyorlar.

Merasimde ve yemekte üç saat kalmak zaruretinde bulundum, aynı

Levent Şahverdi Arşivi

merasimle teşyi olunduk. Halk bu dinî ictimaın ruhanî lezzetini terk etmek istemiyor görülüyordu.

Malakanlar Ruslar zamanında dahi askerliğe gitmezlermiş, erkekleri hep sakallı. Umumiyetle iri vücutlu, canlı kanlı, sıhhat nümunesi insanlar. Elbise ve vücutları temiz. Hayvanları katana, arabaları çok eşya alır, dört tekerlekli, büyük ve sağlam. Ziraat ekme, biçme aletleri hep son sistem, yalnız kuvve-i cerriye beygirdir. Kan dökmek en büyük günah imiş, harpte dahi olsa. Ben bunları yalnız nakliyede kullanıyordum. Buna dahi itiraz ediyorlardı. Kars'ın her tarafında şoseler boyunca uzanan bu köylüler teşvikatla Bolşevik teşkilâtına başlayarak bugün gösterdikleri samimi hayatlarını bozmaya da başlamışlardı.

8 Şubat'ta Ermeni Hariciye Nazırı yeni nota veriyor: Güzel sözlerin fiiliyatı olmuyor, Gümrü havalisi tahrip olundu, her şey alındı, bir çok insan öldürüldü diyor. Halbuki parasız hiç bir kimseden bir şey alınmıyordu. Kars'ta iğtinam ettiğimiz bir büyük bohça Ermeni parasıyla tediyatta bulunuyorduk. Soymak ve katliam işlerini ise Ermeniler daha evvel bulundukları yerlerde mükemmelen yapmışlardı, vesikalarıyla meydanda idi. Ermenilerin bu yaygaraları Londra Konferansına tesir yapmak için olduğuna şüphe yoktu. Bir taraftan kuryemizi de tevkif etmişlerdi. Hariciye Vekâletimizin de cevabî protestosu gelmişti. Taşnakların aramıza fesad koyduğu anlatılıyor, kuryemizin tevkifi de protesto olunuyordu.

Bugünlerde Ermenilerin vaziyeti garipti. Rusların bulundukları mıntıkalardaki Ermeniler gönüllü olarak Bolşevik ordusuna girmişler, Gürcülere karşı muharebeye hazırlanıyorlar, Erivan'da Bolşevikler hâkim fakat hakikatte ise Ermeniliğe Taşnaklar müessirdi. Erivan'da açlık başlamış, sokaklarda ölüler dahi görüldüğünü mümessilimiz yazıyordu. Bolşevikler Gürcülere karşı hazırlık yapıyorlar. Karakilise mıntıkasını da takviye ediyorlardı. Buraya iki sahra bataryası ve bir çok silah ve cephane göndermişler. Bolşevik Ermenileri teslih ediyorlardı. Bir Gürcü karakolunu basarak 180 kişi esir ettikleri haberi de geldi. Ve bu haber Tiflis mümessilimizden de şu suretle teyid olundu:

11/12 Şubat gecesi Rus ve Ermeni askerleri Şagal İstasyonu'nu basarak oradaki Gürcü takımını esir etmişlerdir. 15 Şubat'ta Kars'ın şimal cephesinde Karadağ Tabyası civarında atlı zabitanla tatbikata çıkmıştım. Bolşevik-Gürcü muharebe cephesinin tamamıyla teşekkül ettiği haberi Tiflis mümessilimizden geldi. Gürcüler de tebliğ-i resmî ile: Tiflis ve Borcalı mıntıkasında ve demir yolu boyunda idare-i örfiye ilân ettiler. Borcalı mıntıkasının hemen yarısı Rus ve Ermeni Bolşevik askerleri tarafından işgal olunmuş

16 Şubat'ta (1337) Tiflis Mümessili Kâzım Bey makine başında uzun bir şifre yazdırdı. Hülâsası: "Bu sabah Kızıl Ruslar üç fırka ile Poylu -Kızılköprü hattına taarruza başlamışlar, Gürcüler tahaşşütlerini bitiremediklerinden biraz geri çekileceklermiş. Gürcü hükûmeti himayemizi istiyor. Müdahale ile Rusların ve Ermenilerin harekâtını tevkif etmekliğimizi ve bunu şark cephesinden mes'uliyetini alan cephe kumandanının teşebbüs etmesini rica ediyorlar, İslâm komiteleri de rica ediyorlar." Buna pek hayret ettim. Çünkü Kâzım

Levent Şahverdi Arşivi

Bey'e bizzat - Tiflis'e giderken - vaziyet hakkında lâzımı kadar izahat vermiş ve Bolşevik - Gürcü harbinde kat'î bitaraflığımızı muhafaza edeceğimizi, Rusların mağlûbiyeti halinde Türkiye'yi ihata eden İtilâf çemberinin yeniden perçinlenmiş olacağını anlatmıştım. Bugün Gürcü Menşevik Hükûmeti İtilâfın elindedir. Nitekim Rusların taarruzu anlaşılıncaya kadar Ankara hükûmetini tanımamışlar ve Ermenilerle sulh yaparken ses bile çıkarmamışlardı. Tiflis'te bizi Ruslarla müsademeye sevk edenler âşikârdır. Kâzım Bey nasıl söylediklerimi düşünemiyor da tesirata kapılıyor, hayret ederken Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'dan da bir emir gelmez mi?.

Antep'te Fransızlarla muharebelerin muvaffakiyetle devam ettiği ve muvaffakiyetli bir huruç yapıldığı haberi de gelmişti. Garpte Yunanlılarla da aynı halde idik. Bu vaziyette Şark ordumuzun şarka doğru harekete hazır bulunması emri geliyor; yani ben de Bolşeviklere taarruz edeceğim, sebeb de Ankara Hükûmeti karar vermiş, Kafkas Konfederasyonu yapacakmış!..[212]

Şark ahvâli hakkında Ankara'nın hâlâ malûmattar olamadığını nasıl kabul etmeli? Bolşeviklerle yapılacak dostluk ve belki de ittifak muahedesi için Moskova'ya heyetimizin gönderilmesi için ve ayrıca da vakit vaziyeti lâzımı gibi yazmıştım. Heyetimizden de henüz fena bir haber almamıştık. Diğer taraftan Londra Konferansına da bir heyetimiz gitmişti. Acaba bundan bir güzel haber mi gelmişti? Ankara Hükûmetimizi Bolşevikler aleyhine tahrik eden saik bu mu idi? Ne olursa olsun Garp istilâ altında iken Bolşeviklerle müsademe demek, elimizle ihata çemberini üzerimize kapatmak değil mi idi? Kafkas Federasyonunu yapmak için Bolşevikleri mahvettiğimizi veya Kafkas dağları şimaline attığımızı kabul etsek, Taşnak Ermeni Hükûmetiyle Menşevik Gürcü Hükûmeti ve hattâ Müsavat Azerbaycan Hükûmeti henüz muhasım vaziyette bulunan İtilâf Devletlerinin emriyle bize muhasım vaziyete geçerlerse ordum ne vaziyete düşer? Adem-i muvaffakiyeti düşünürsek Garp mıntıkalarımız yine İtilâf'ın emriyle hareket eden Yunanlılar elinde bulunurken Şark cephemizi de kendi elimizle mi tahrip ve çiğnetmek esaslarını hazırlayacağız? Hususiyle Ermeniler gibi Gürcüler de derhal Bolşevik oluverirse vaziyetim ne olur? Herhangi bir cephe teşekkülü halinde dahi Şark ordusundan artık Garbe kıtaat nakline imkân kalmaz. Türkiye'yi ateş çemberi içinde eritmek ve hiç değilse Ruslarla bizim ittifak etmek imkânını kaldırarak Şark cephesi kıtaatını garbe nakil imkânından mahrum etmek ve bu suretle Yunanlıların istilâsını kolaylaştırmak (!) için mi Londra Konferansı açıldı? Bu oyunu Ankara'daki arkadaşlarımızın anlamamasına hayretler ettim. Ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine, Meclis-i Millî Riyasetine ve Hariciye Vekâletine, vaziyeti yanlış gördüklerini izahla, "aslen bizim olan ve Moskova'ya da tekiden bizim olduğu tasdik ettirilmek üzere bulunduğumuz Ardahan ve Artvin mıntıkalarının sulhen işgali zamanı geldiğini, tıpkı Gürcüler bize Kars hareketi sıralarında bir hat göstererek Ardahan ve Artvin'i haksız olarak kendilerine alıkoymak suretiyle bu hattı aşmadığımız halde bîtaraf kalacaklarını bildirirlerse de biz de mukabilini bil-

212 Sefir Mdivani'nin Tiflis'te Refkom'da verdiği nutuk şâyân-ı hayrettir. İleride okuyacağız.

Levent Şahverdi Arşivi

direrek Bolşevik ve Gürcülere karşı bîtaraflığımızı ilân etmeliyiz. Ve derhal Ardahan ve Artvin'i işgal etmeliyiz. Bunun için bir müfreze de hazırlıyorum. Süvari Alayını ilk kademe olarak Zaruşat'a hareket emrini verdim, aksi halde Bolşevikler muvaffak olursa bu havali işgalleri altına geçdikten sonra istirdadı güçleşecek." diye yazdım.

Bizi Kafkas Konfederasyonuna sevk eden elin kuvvetine bakmalı ki 18 Şubat'ta Erivan ve Eçmiyazin'de Taşnaklar da ihtilâl yapıyor. Yanın saatlik müsademe Ermeni Bolşevik hükûmetini düşürerek Taşnak hükûmetini ilân ediyorlar. Kânunievvelin ikisinde Bolşeviklik ilân olunmuştu, Ermeniler Sovyet Ruslarla birlikte Gürcülerle muharebeye girişmişlerdi. Zengezor mıntıkasında Keşişkent civarında Taşnaklar Rus Bolşeviklerinin bir müfrezesini imha ediyorlar. (200 süvari ve 500 piyadelerini esir, 20 makineli tüfekle bir toplarını iğtinam ediyorlar.) Hülâsa edersem Tiflis'teki mümessilimiz bize Gürcüleri himaye ve Ruslara taarruz yazıyor ve acele olmak üzere bu muaveneti hemen benden istiyorlar. Ankara Hükûmeti Bolşeviklere taarruzla bu himayeyi kabul ve Kafkas Federasyonunu tahayyül ile bana emir veriyor, Ermenistan'da mukabil ihtilâl ile hükûmeti yine Taşnaklar ele alarak işimizi kolaylaştırıyorlar, yani Ruslara taarruz için yolumuzu açıyorlar. Ve bu işlerde bizim Londra Konferansına davetimiz esnasında vukubuluyor!

Birkaç gündür ne Erivan'daki mümessilimiz Yüzbaşı Bahattin Efendi'den ve ne de Karakilise'de Kızıllar nezdindeki irtibat zabitimiz Tevfik Efendi'den hiçbir haber alamadığımdan 19 akşamına kadar behemehal haber almak istediğimi Ermeni ve Ruslara kat'î yazdım ve bu suretle malûmat aldım.

18 Şubat'ta Heyetimiz Moskova'ya varmış. 19'da Bolşevikler gece 2 evvelde Tiflis mevzilerine karşı şose boyunca taarruz etmişler, bir fırkaları 1000 esir vermiş. Çok yaralı ve telefat varmış. Vaziyet-i umumiye hakikaten emsalsizdi. Bir heyetimiz Moskova'da Ruslarla müzakerede, daha büyük bir heyetimiz de Londra'da İtilâf Devletleriyle müzakerede, Milletimiz Ruslarla hal-i harpte değil, bilakis dostluk nişaneleri de fiilen tesbit olunmuş. Meselâ Nahcivan mıntıkasında Taşnaklara karşı müttefikan hareket olunmuş. Daha mühimmi Bolşevikler İtilâf devletleriyle hal-i harpte olduklarından aşağı yukarı aynı saflarda cephe almış vaziyetteyiz. Londra Konferansına gelince: Benim henüz bir şey bildiğim yoksa da henüz garp ve cenup mıntıkalarının işgalleri altında ve hakkımızdaki kararlarında bir tahavvül de görülmüyor, istiklâlimizi tasdik ettikleri de vaki değil. Acaba Ankara'ya hususî vaadler mi yapıldı? Böyle ise bunun hukuki ne kıymeti olur? Muahedenamelere bile noktası noktasına riayet etmeyenlerin hususî vaadleri, hedeflerine varmak için entrika değil midir? Tarihimizde ve başka milletler tarihinde - hususiyle istilâ altına düşmüş Mısır gibi, Arabistan gibi milletlerin tarihinde - ne elîm aldanmalar olduğunu arkadaşlarımız bilmiyor mu? İstiklâl mücahedemizi tanzim ve şimdiye kadarki muvaffakiyetlerimizi bir yanlış karar ile mahva kat'iyen vasıta olamayacağım ve şark siyasetini hakikatin yani istiklâlimizi temin için lâzım gelen macerasında yürütmek için Ankara'nın yanlış düşüncelerini tatbik etmemeye karar vererek, Sekizinci Alayı ve Süvari Bölüğü ile bir bataryayı da Zaruşat mıntıkasına tahrik emrini verdim. Ve

Levent Şahverdi Arşivi

Tiflis Mümessili Kâzım Bey'e de 20 Şubat'ta vaziyeti kavrayamadığını, İtilâf Devletlerinin hakkımızdaki kararlarından henüz sarf-ı nazar etmedikleri görülürken Bolşevikler aleyhine bizi harbe sürüklemeleri ateş çemberi içinde eritmek için olduğunu unutmamasını yazarak ikaz ettim. 20 Şubat'ta Tiflis civarında Bolşeviklerin taarruzlarında muvaffak olamadıklarını muharebenin devam ettiğini, Gürcü ordusunun mukabil taarruz için düşündüklerini Gürcü erkân-ı harbiyesi muhtasaran bildiriyorsa da Gürcülerin uzun müddet dayanacaklarını zannetmiyorum. Yalnız Ermeni ordusuyla dahi boy ölçüşemeyeceğini iki sene kadar evvel gösteren Gürcüler, şimdi Ermenilerle de takviye olunan Rus ordusuna karşı ne derece gösterebilecektir? Hususiyle Gürcü milleti içinden çürütülmüş, bir Gürcü Bolşeviki Moskova'nın sefiri olarak Ankara'ya gitmişti. Ufak bir mağlûbiyet veya muharebenin uzaması Gürcistan'da bir Bolşevik inkılâbına sebeb olacağına hiç de şüphe etmiyorum. Bizim daha ziyade tereddüdümüz Ardahan ve Artvin havalisinin de bu inkılâbta Bolşevik kıtaatının işgaline sebep olacaktır.

Ardahan'ın İşgali

21 Şubat'ta 8. Alayı Kars'ta teftiş ederek Cılavuz ve Zaruşat mıntıkasına tahrik ettim. Batarya ve Süvari bölüğü de yarın hareket edecektir. Ortalık ziyade kar, iaşe müşkilâtı da çok, esasen kâmilen Türk olan o mıntıkaların işgali için fazla kuvvete de lüzum görmüyorum.

Çok sevindiğim bir emir bugün (21'de) geldi. 20 tarihli Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa mütalaamın muvafık görüldüğünü, Gürcüler Ardahan ve Artvin'i sulhen terk etmezlerse kısm-ı küllî ile Ahilkelek istikametinde hareket olunmasını yazıyor. Gürcülere ben de onların bana yaptığı gibi haber gönderdim ve harpsiz Ardahan'ı ve Artvin'i kendi hudutları müntehasına kadar işgal edeceğimi bildirdim ve müfrezeye de işgal emrini verdim. Esasen Ardahan karşısında Merdinik müfrezemiz bir bölük (180 silah) vardı. 23 Şubat'ta Gürcülerin çekilmesi ile ve muvafakatlarıyla Ardahan'ı işgal etti. Gürcüler kuvvetlerini Bolşevikler karşısına sevk ettiğinden bu hareketimizi memnuniyetle kabul ettiler. Gürcü hükûmeti Ankara sefirine de bildirmiş.

İstihbarat Hülâsası

23/2/1337

1 — Ahali-i İslâmiye ile meskûn Ardahan ve Artvin kazalarının Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetine terk edilmesi hususunda Gürcistan Cumhuriyeti nezdinde vukubulan teşebbüsatımız muvaffakiyetle neticelenmiş ve mezkûr kazaların bize terk edildiği bugün 23/2/1337 saat 4,45 evvelde Gürcü sefiri tarafından Ankara'da Hariciye Vekilimize resmen bildirilmiştir. Bu sebeble Ankara Hükûmeti ile Gürcü Cumhuriyeti arasında mevcut münasebat-ı dostane teyid ve takviye edil-

Levent Şahverdi Arşivi

miştir. Ardahan'daki Gürcü memûrîn-i mülkiye ve askeriyesi 23/2/1337 sabahından beri Ahıska'ya çekilmek üzere kasabayı terk ve sancağı tahliyeye başlamış ve aynı zamanda Ardahan'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti namına orada bulunan mümessilimiz ahalinin tezahürat-ı vatanperveranesi arasında idare-i hükûmeti tesis eylemiştir. Bugün ale's-sabah Ardahan livasına dahil olan kıtaat-ı askeriyemiz geçtiği yerlerde sancak ahalisi tarafından pek samimî ve hararetli hissiyatı vatanperverane ile istikbal edilmiştir. Ardahan livasının öteden beri müslüman ve Türk olan ahalisi bu haberle öz millet ve hükûmetine kavuşmuş ve iltihak etmiş oluyor. Zaten bu itibarla o mıntıka bir hakkı meşruumuz idi. Bu gün bu gayeye muvaffakiyet ve mazhariyet millî birliğimizin kudret ve satveti karşısında ümid-bahş atilerin idrakine bir delildir. Binaenaleyh Ardahan ve Artvin kazalarının öz memleketine iltihaktan mütevellit beşaretle her tarafta şenlikler yapılması ve bilumum menatık ve merakize tebliğ ve tebşir edilmesi lâzımdır. Bu muvaffakiyetli günü idrâkten dolayı Kars mevkii müstahkeminden bugün 23/2/1337 saat 2 zevalde yirmi bir pare top endaht sureti ile de ilânı şadumanî edilecektir.

2 — Gürcistan'da Tiflis cephesindeki muharebat devam ediyor.

3 — 19/2 *Times* gazetesinin verdiği malûmata nazaran Amerika Hükûmeti Müttefikler tarafından vaki olan Londra Konferansı'na ikinci daveti dahi kabul etmemiştir.

Şark Cephesi
İstihbarat

İrtibat memuru olarak Ardahan'a daha evvelce göndermiş olduğum ihtiyat mülâzımı Hilmi Bey[213] mahallî Hükûmeti teşkil ederek Ardahan'a Türk bayrağı çekilmiştir. Yakında Artvin de işgal olunacaktır. Bu haber benim için en sevinçli günlerimden birini yaşattı. Ankara'nın yanlış kararıyla Millî Mücadelemizi felâkete döndürecek yere kan dökmeden asırlardan beri bizim olan ve halkı kâmilen öz Türk olan eski bir sancağımızı almış bulunuyoruz, bir diğerini de almak üzereyiz. Halkın da, ordunun da sevinçleri hadsizdir. Öğleyin Kars kalesinden 21 pare top endahtı ve her tarafta şenlikler yapılması suretiyle tes'id ettik. Ne garip, Ardahan'ı işgal ettiğimiz 23 Şubat'ta Londra Konferansı da müzakerelerine başlamış. 24 Şubat'ta Bolşevik taarruzlarına dair aldığım malûmat: 21/22 Şubat gecesi Tiflis geçitlerine taarruz eden Kızılların bütün cephede 14 kilometre çekildiklerini Tiflis Mümessilimiz 22 tarihile bildiriyor. Bakü ataşemiliterimiz erkân-ı harp yüzbaşısı Ömer Lütfi Bey de yine Karakilise'ye gelmiş, oradan telefonla bu haberi teyid ediyor, fakat ric'atin yalnız sağ cenah ve merkezde olduğunu bildiriyor. Erivan cenubunda Develi istikametinden top ve piyade tüfek sesleri işitiliyormuş. Ermeniler bunun, Bolşeviklerle Ermeniler arasındaki müsademe olduğunu Markara'daki zabitimize söylemişler. Bu haber Erivan mümessilimizden de teyid olundu. (28 Şubat'ta mümessilimiz emir zabitim Bahattin Bey yazı-

213 Birinci Millet Meclisinde Ardahan meb'usu Hilmi Bey'dir. Malûm İzmir hâdisesi üzerine Ankara'da İstiklâl Mahkemesi kararıyla Ankara'da asılanlar arasındadır.

Levent Şahverdi Arşivi

yor: Cenuptan ilerleyen Bolşevikler Büyükvedi ve Erivan'ın on verst cenubunda imişler. Turakoviç köyü Ermenilerin elinde kalmış. Kızılların 2500, Ermenilerin 4000 kuvvetleri varmış. Her iki zırhlı tren Kızılların elinde imiş. Ermenilerin 4 obüs, 4 de cebel topları varmış. Ermeniler bizden ufak bir kuvvet ve esirlerini istiyorlarmış. Bitaraf kalacağımızdan kuvvet göndermeye muvafakat etmedim. Fakat esasen üserayı iaşe edemeğimizden, Erivan Taşnak Hükûmetiyle de sulh akdettiğimizden esirlerin iadesini muvafık buldum ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiyeye teklif ettim. İade edinceye kadar da Erivan Hükûmeti de tekrar inkılâb (!) yaparak Bolşevikliği ilân etti!).

25 Şubat'ta Tiflis sukut etmiş. Bunu 26 öğleden sonra saat ikide Tiflis mümessilimiz Kâzım Bey Kütayis'ten makine başında benimle görüşerek haber verdi: Tiflis'in 10 kilometre şarkındaki Vezyani İstasyonu'nda Bolşevik ordusu Gürcülerin cephesini yararak 24/25 gece 3 evvelde Tiflis'i işgal etmişler. Kâzım Bey Gürcü hükûmetile Kütayis'e çekilmiş. Sahilden de Bolşevik kıt'aları Sohumkale şimaline gelmişler. Gürcü kıt'aları da Sohumkale'ye çekilmiş. Bolşeviklerin Batum üzerine ilerlediğini görerek Batum'u işgal edip etmeyeceğimizi soruyor. Cevaben dedim ki: Evvelâ Gürcü hükûmetinin ne düşündüğünü bize bildiriniz. Ben de Hükûmetimize bildireyim, alacağım cevabı size yazarım... Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ye de vaziyeti bildirdim.

27'de Askerî İdadi Mektebini teftiş ettim. Bu Harb-i Umumî şehit yavruları ateş içinde göz açmışlar; şimdi de yine böyle işler içinde iyi pişiyorlardı. Kars'taki mükemmel mektep binalarında verdiğimiz emeği hak ederek çalışıyorlar ve hâdiseleri görerek işiterek tam manasıyla yetişiyorlardı.

1 Mart'ta Kızılordudan üç irtibat zabiti Kars'a geldi. 2 Mart'ta beni ziyaretle Kızılordunun ordumuza selâm ve ihtiramatını bildirdiler. Mukabelede bulundum. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ye de bildirdim. Gürcü Hükûmeti sıkıya gelince himaye taleb ediyor, şimdiye kadar ses çıkarmamış ve İtilâfın emriyle hareket etmişti. Ankara'ya gönderdikleri sefirleri Mdivani'nin ve kardeşi Bolşevik sefiri Mdivani'nin neler yaptığını bilmiyorum, yalnız Ruslarla da henüz bir şey yapıldığına dair Moskova'dan da bir haber yoktu. Gürcü ordusunun bir kaç haftalık ancak ömrü kaldı. Yakında bütün cephede Bolşeviklerle temasa girişeceğimizden buna göre kıtaata yeni vaziyet vermeye başlamıştım. Sağ. cenahta Iğdır mıntıkasındaki 11 inci Fırka kıtaatını Kars'a celbettim. Orada zayıf bir müfreze bıraktım. Sahildeki kıtaatımızı da Batum hududuna yaklaştırdım!

Ahilkelek'de Bolşeviklik ilân olunduğunu, ahalinin Sovyet idaresini teşkil ederek depoları yağma ve Gürcü müfrezesinin 4 topunu aldıklarını 6 Mart't'a haber aldım. Kıtaatı daha ziyade ileri sürdüm, Karakilise'yi takviye ettirdim. 8. Alayı Ahıska cenubunda Çaksu'da toplattım. Sebebi Sovyet idarelerini Ermeni ve Gürcü ahalinin tesis ederek bu vesile ile oradaki İslâm ahaliyi katliam etmeleri ihtimâlini düşündüğümdendir. Ahilkelek ve Ahıska mıntıkalarındaki İslamlar da vaktiyle (Harb-i Umumi sonunda ve müterake ilk zamanlarında) silahlı idiler. Milis teşkilâtı da vardı. Bunlara kuvvet verecek tedabiri de yaptım. Muntazam Rus kıtaları vürudundan sonra bu halk için tehlike kalmayacaktı. Fakat ilk kargaşalık zamanları mühimdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Bugün Rus Kızılordu kumandanından bir şikâyet aldım: Nahcivan'daki müfrezemiz Kızıllar aleyhine propaganda yapıyormuş. Güya 60.000 kişilik bir Türk ordusunun Bolşevikler aleyhine harbe hazırlandığını söylüyorlarmış... Tekzip ettim; bu kabil propagandaları kendi ordu safları arasında bulunması melhûz kapitalist tarafdarları tarafından işaasına karşı müteyakkız bulunmalarını bildirdim.

7 Mart'ta hava güneşli fakat yerler hâlâ yarım metre karla örtülü, Arap Tabyasında 10,5'lukların endahtında bulundum. Bütün inşaat beton olarak yerlere gömülü olan bu muazzam tabya Kars'ın en kuvvetli bir nokta-i istinadıdır. Şimale karşı ve kalenin şimal cephesinde olması bizim için pek faydalıdır. Ben, sebebiyet vermezsek Bolşeviklerin bizimle harp edeceği kanaatinde değilim. Bununla beraber her türlü tertibatımı da buna nazaran hazırladım. Kars kalesi gibi pek kuvvetli ve her türlü fennin icaplarını haiz bir müstahkem mevki karşısında Gürcü harekâtını ancak başarabilen Bolşevik ordusunun muvaffakiyet ümidi yoktur. Bolşeviklerin henüz işgal ettikleri yerlerde hakikî Bolşevik idaresini tesis ve mukabil inkılâb ihtimallerini defetmeden aleyhimize hareketlerinde mana yoktur. Bundan başka bizimle harbe kalkışmakla bizim derhal İtilâf hükûmetleriyle anlaşarak, başlarına felâket açacağımızı hesaba katarlar. Halen kuvvetleri ise 25.000 muharipten ibaret olduğunu Gürcülerle olan muharebelerde 15.000 zayiat verdikleri evvelce 40.000 neferlik bir kuvvetleri bulunduğunu haber aldım.

9 Mart'ta Erkân-ı Harbiye Riyasetine gelen pek acele bir emirde Ahılkelek, Ahıska ve Batum'un serian mümkünse bu akşama kadar işgalini emrediyor. Hariciye Vekâletinden gelen şifrede Kafkas Konfederasyonu yapacağımız bildiriliyor!...

Erkân-ı Harbiye'nin emrini derhal tebliğ ve Bolşeviklerle müsademeye sebebiyet vermeyerek dostane hareket edilmesini emrettim. Ahıska'ya yakın bir süvari bölüğümüz derhal oradaki yerli milisleri takviye ederek şehri işgal etti. Batum işgalinin kanlı olacağını ve Gürcülerin derhal Bolşeviklik ilân ederek aleyhimize döneceklerinden endişe ediyorum. Fakat artık Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ile münakaşa edecek zaman yoktur. Lâzımı gibi vaziyeti bilmeleri lâzımdır. Anlaşılmayan mes'ele hâlâ "Kafkas Konfederasyonu" hülyasıdır. Bunu kimler yapacak. Bugün Tiflis'te Sovyet Gürcü Hükûmeti teessüs etmiştir; Azerbaycan da bu halde, Ermenistan daima mütehavvil cereyanlarda. Bolşevik ordusuyla müsademeye yeniden mi karar verilmiş? Ankara Hükûmeti vaziyet-i umumiyeyi tasvir ile yapacağını bildirmiyor. Vakit vakit mütehavvil birer şekil gösteriyor.

9 Mart 3,30 sonra Tiflis'te Kızılordu kumandanı Keker makine başında bana tebrik yazıyor: Ahıska'da tarafeyn ordularının samimî temasını tebrik ederim diyor. Teşekkür ettim. Bugün zeval vakti bir Kızıl süvari livası Ahıska'ya girmiş. Bizim süvari bölüğü daha evvel girerek milisleri takviye etmiş ve zabt ü rabtı tesis etmişti. Yerli Ermeni halk Kızılları istikbal etmişler ve "Kahrolsun Kemalistler" diye bağırmışlar, İslâmlarla bir mücadele de yapmışlar. Tarafeynden bir iki kişi maktul ve mecruh olmuş. Bu havalideki işleri ve müfrezeleri idare için mürettep ikinci Fırka teşkil etmiştim. Karargâhı 10 Mart'ta Ardahan'a vardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Batum ve Havalisinin İşgali

11 Mart zeval vakti Batum dahi 7. Alay'ın bir taburu tarafından işgal olundu. Bütün kıtaatın şehre girmeyerek lâzımı gibi tertibat almalarını emretmiştim. Bugün Ahıska'daki Kızıl Süvari Livasının Batum üzerine gitmek üzere hazırlandığını haber aldım. Ruslar şimalden tazyikle beraber Batum'u şark ve cenuptan da tazyik edeceklerdi. Vaziyet pek garip bir şekil almıştı! Gürcü ordusu henüz Batum'un hayli şimalinde Ruslarla muharebe ederken biz Batum'u işgal ediyorduk, halbuki burası Gürcü ordusunun son mukavemetini temin edecek bir mevkii müstahkemdi. Ahıska'da dostane karşılaşmıştık. Bu liva Batuma da böyle girerek Gürcülerin hatt-ı ric'atini kesecek ve bedavadan kaleyi işgal ediverecekti. Yoksa oradaki müfrezemiz Bolşeviklerle muharebe mi edecekti? Yani Gürcü ordusuna yardıma mı gitmiştik? Bir üçüncü şık da ne ona ne de ötekine, Batum'u biz almaya gitmiştik! Şu halde gelecek her iki ordu ile muharebe mi edecektik? Hükûmet Kafkas Konfederasyonuna karar veriyorsa - ki vaziyet-i umumiyemize nazaran felâket olacağını izah etmiş ve anlatmıştım - sarih emir vermek lâzımdı, vakit pek dar, artık münakaşa zamanı geçmişti; ben kıtaatıma sarih emir verdim ve hiç bir tarafla hal-i harp ihdasına mahal vermemelerini ve dostluktan ayrılmamaya çalışmalarını yazdım.

12/13 gece Hükûmetimizin verdiği karar Ankara'dan bana tebliğ olundu: İşgal olunan Ahilkelek, Ahıska ve Batum mıntıkalarında Ankara Hükûmeti namına icrayı hükûmet için memûrîn-i hükûmeti tayin!... Tabii emirleri yerlerine verdim. Müfreze kumandanları Hükûmet âmiri olacaklar. Bizim Tiflis mümessilimiz Miralay Kâzım Bey civar müslümanlarını da emrine alarak 24 saat zarfında aksi emir almazsa Bolşeviklere karşı İslâm kıtaları kumandanı olarak Gürcülerle müştereken harbe gireceğini ve refakatindeki zabitlerimizi de muhtelif kumandanlıklarda kullanacağını bildiriyor!

Ankara, hükûmetimizin mümessili olan bu zata bir şey yazmış mı bilmem, bu hareketin oradaki İslâmları kâmilen mahveden ve bizi de harbe sürüklemekten başka bir şeye yaramayacağını kendisine şedit yazdım ve kendisinin Gürcü hükûmeti nezdinde bir mümessilden başka bir şey olmadığını anlattım. Kâzım Bey 13 Mart'ta Batum'dan yazıyor: Gürcü ordusu Samtredi-Poti hattına çekilmiş. Benim şedit talimatımı da Kâzım Bey almış. Hariciye Vekâletimiz mümessilimize hiç bir talimat vermemiş, Ankara'daki Gürcü sefiri Mdivani'ye Hükûmetimiz tarafından verilen malûmat benim Kâzım Bey'e verdiğim talimatla muarızmış! Gürcü Hariciye Nazırı Kâzım Bey'den mes'elenin izahını istemiş o da bana soruyor... Hariciye Vekâletimiz kendi sefiri demek olan Kâzım Bey'e neden direktif vermemiş de yalnız Gürcü sefirine bazı şeyler söylemiş herhalde yanlış bir şey. Bunu Ankara'ya yazmakla beraber Kâzım Bey'e benden aldığı talimat dairesinde hareketle kendiliğinden aykırı istikamette işler yapmamasını ve artık vaziyetinin Batum valisi haline inkılâb ettiğini anlattım.

14 Mart'ta 1.00 sonrada 9. Fırka süvari bölüğümüz de Ahilkelek'i işgal etti.

Levent Şahverdi Arşivi

15 Mart'ta Tiflis Sovyet Gürcü Hükûmeti ile Batum'a gelen Menşevik Gürcü Hükûmeti 24 saatlik bir mütareke akdettiler. Milletvekillerinden Besim Atalay Bey şarkta bazı tetkikat yapmış veya memur edilmiş. Avdetinde bir rapor yazmış veya hikâye etmiş. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'den 8 ve 12 Mart tarihli şifrelerle bildirildi. Ahvâle muvafık değildi. Erzurum'a Mustafa Kemal Paşa'nın ilk gelişinden bugüne kadarki hâdiseleri kısmen bizzat bildikleri, kısmen de vakit vakit yazmama rağmen hâlâ yanlış görüşü tashih için bir hülâsa yazarak Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ye bildirdim. Kafkaslardaki muharebenin hitamında dahi şark siyaseti hakkında bir hülâsa bildireceğim. Bu suretle şark ahvâlini dahilî ve haricî arkadaşlarımıza hülâsa etmiş olacağım. (27 Mart'ta bunu yazdım.):

Şifre

Kars (Karargâh) 15 Mart 1337

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine

Besim Atalay Bey meşhûdât ve mesmûâtı hakkında bendenize malûmat verseydi kendisini hakiki bir rapor yazabilecek derecede tenvir ederdim. Raporunda bahsettiği mes'eleler Celâleddin Arif Bey'in Erzurum'a geldikten sonra başlayıp bu gün neticelenen eski vak'aların aksi sedasıdır. Zabitanın ihtilâs mes'elesi de bu kerre ordunun ikame-i davası vechile Celâleddin Arif Bey zamanında çıkan dedikodulardan ibaret olup aşağıda izahat vereceğim vechile maksad-ı mahsusa nail olmak için bir kaç rezilin iftirasıdır. Bu, suret-i kat'iyede tebeyyün etmiştir. Yoksa dünyanın her tarafında olduğu gibi bir kaç kişinin hırsızlığı cezasız kalmış değildir. Bu bâbda zeylen malûmat arz eyleyeceğim. Şark cephesinde emniyet-i âmme mükemmeldir. Halkın itimadı ise nâmütenahidir. Erzurum'da havass-ı lâzimeyi haiz kumandan dahi mevcuttur.

Erzurum'da başlayan dedikoduların menbaı bir çok şâyân-ı dikkat noktalara istinaden ber vech-i âti teşrih ediyorum:

Şöyle ki: Esasen her yerde olduğu gibi Erzurum'da dahi haricin entrikasına kapılan şahsiyetler eksik değildir. Mütarekenin akdinden sonra İtilâf Devletleri milletimizi inhilâle uğratmak için ayrı ayrı Kürtlere ve Çerkeslere nasıl vaadlerde bulundu ise zannediyorum ki İstanbul'daki Vilâyât-ı Şarkiye Heyetine de müsaadekâr ve teşvikkâr bulundular. Esasen bunların İstanbul'daki serbest teşkilât ve ictimaları şâyân-ı nazardır. Bendeniz 1335 senesi Mayısında Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanlığına geldiğim zaman her ordunun olduğu gibi Şark Ordusunun da silahtan tecridine başlanmıştı. Bir çok mesai ve tertibatla ordumun silahını vermemiştim. Kemal Paşa Hazretleri Sivas'tan Erzurum'a geldiği vakit mesaimizi umum Anadolu'ya teşmile karar vermiş ve Sivas Kongresi'nin küşadını muvafık bulmuştuk. Kemal Paşa Hazretlerini Erzurumlu olmadığı için Kongre'ye almamak hususundaki teşebbüsata, halkın âcizlerine olan emniyet ve itimadı mâni olmuş ve hattâ müşarünileyh Kongre'de

Levent Şahverdi Arşivi

Reis intihab edilmişti. Sivas Kongresi umum memleket hakkında karar verdiği zaman ise Şarkî Anadolu murahhaslarından bazı simalarda müthiş fikrî muhalefet görüldü. Bu hususta Gümüşhane murahhasları ile Erzurum'da Necati Bey pek ileri gidiyorlardı. Rize murahhası Ömer Fevzi ise, Trabzon'da gazetesiyle Kuvâ-yı Milliye ve Kemal Paşa aleyhinde zehir saçmaya başladı. Bittabi bunun gazetesini sed ve kendisinin tevkifini emretmiştim. Merkum İstanbul'a kaçtı. Trabzon'a Vali Ali Galip Bey'in himayesine mazhar bazı müfsitlerin mevcudiyetine şüphe kalmadığından malûm olduğu vechile vali Erzurum'a celbolundu. Alâkadar Erkân-ı harp Miralayı Hacı Hamdi İngiliz torpidosu ile İstanbul'a kaçtı. O zamanlar Erzurum muhitinde bir şey hissetmiyorduk, fakat Elaziz valisi Ali Galip'in harekât-ı mel'unanesine Erzurum Ilıca nahiyesinden de bazı dedikodularla iştirak olunduğu Teşrinisani 1335 tarihlerinde haber alındı. Ilıca nahiyesi ahalisine ilk emirde Sivas Kongresini dağıtmak üzere hareket edin diye Erzurum'dan hususî tebligat yapılmış, bunun menbaını bulamadık fakat anlaşıldı ki Erzurum'da dahi bir fesad menfezi, velev zayıf olsun, vardır. Bu menfezi o zamanlar tahmin edemiyordum. Fakat vekayi-i âtiye perdeyi yırtmıştır.

Ermenilere karşı 8 Haziran 1336'da seferberlik yapılmış ve hareket başlayacak iken başlamadığı ve vilâyât-ı garbiyenin istilâsına tevessül ve Adana fecayiinin tezayüd ettiği ve Bolşeviklerin memleketimiz dahiline propagandacılar göndermeye başladığı Temmuz ve Ağustos 1336 aylarında Erzurum'da *Albayrak* muharrirlerinden Mithat gazetesiyle halkçılık diye makalât neşrine başladı. Bu aralıkta Celâlettin Arif Bey de geldi ve Mithat'ın evine misafir oldu. Kemal Paşa Hazretleriyle yapılan muhaberat o zamanki dedikoduların mahiyetini ve nokta-i nazarımın esasını göstereceğinden bir kerre daha mütalaa buyurulmasını rica eylerim.

İleri harekâtın arifesinde çıkan bu dedikoduların aynı menfezden çıktığını tahmin ederek Erzurum'a avdetimde işin başında Albayrak muharriri Mithat'ın gizli olduğunu ve Celâlettin Arif ve meb'us Hüseyin Beyler vasıtasıyla bazı oyunlar kurulduğunu gördüm. Plan şu idi: Celâlettin Arif Bey Vilâyât-ı Şarkiye vali-i umumisî meb'us Hüseyin Bey de Erzurum valisi olacak, ordu ve kumanda heyet-i zabitanını halk nazarından düşürmek; Erzurum mıntıkasında Erzurumlulardan gayrı zabitan ve efradı uzaklaştırmak, neticede Erzurum Erzurumlularındır diyerek Ankara'dan aykırı bir vaziyet almak. Celâlettin Arif Bey Meclisi Millî Riyasetine tahkikata lüzum görmeden dedikoduları hakikat gibi isale başladı. Fakat halkın şahsen âcizlerine olan hürmet ve samimiyeti dolayısıyla matlûp hasıl olmadı. Dedikoducular bunu görünce hırsızlara ceza yapmıyor şeklinde propagandaya başladılar. Derhal ekserisi Erzurumlu olmak üzere şâyân-ı itimad ümera ve zabitandan yaptığım tahkikat mes'eleyi büsbütün halletti. Dedikodu sahipleri bunu görünce ordu Bolşevik oluyor diye edepsizliğe başladılar. Fakat Mustafa Suphi'nin üzerinde yakalanan lâyihadan anlaşıldı ki orduyu inhilâl ve şarkta emir ve kumandayı sarsmak sözü ayağa düşürüp hükûmeti ele almak hususunda Albayrak Mustafa Suphi ile

Levent Şahverdi Arşivi

hemfikir olmuş. Şâyân-ı teşekkürdür ki halkın heyet-i umumiyesi bu gibi fenalıktan münezzehtir. Cehil ve idraksizlik dolayısıyla her dedikoduya derhal inanıyorlarsa da âcizlerinin şarka ve bilhassa Erzurumlulara olan maddî ve manevî iyiliklerini halk tamamıyla bilir ve bana fevkalâde itimad ederler. Binaenaleyh şarkta her fırtına serü'z-zevaldir. Fakat satvet-i hükûmetin ebedî payidar olması, ordunun zabt u rabtı ve halkın samimiyet-i tammesi için vekayi-i muhtelife ve delâil-i müteaddide ile vatana karşı namussuzca hıyaneti zahir olan *Albayrak* muharriri Mithat'ın divan-ı harbe verilmesi lâzım gelmiştir. Mucib-i ittiham olan cerâimi hülâsa ediyorum:

Müdafaa-i Milliye Vekâletine yazılan 5/3/1337 tarihli şifrede izah olunduğu vechile Celâlettin Arif Bey'in Erzurum'a geldiği zaman kendi hanesine misafir alarak ordu ile ahali arasına ve ayrıca ordu içerisine samimiyeti ihlâl edici dedikodular atmış ve Erzurum Erzurumlularındır gibi fesad-âmiz bir nazariye icadetmiş ve gûyâ orduca yapılan suistimallerden, tahakkümlerden ve bu meyanda Ruslara silah ve fişek satıldığından bahis ile ahvâl-i mahalliyeye vâkıf olmayan mîr-i mumaileyhi iğfal ettikten sonra bazı rüesâ-yı askeriyenin ve erkân-ı harbiye zabitanının Erzurumlularla tebeddülü ve garp ahalisinden olan zabitan ve efradın şarktan uzaklaştırılması ve Erzurum Meb'usu Hüseyin Avni Efendi'nin Erzurum valiliğine tayin olunması gibi teklifler yaptırmış ve yine bu zamanda ve maarif müdürü bulunduğu halde memur ve ahaliden bazı kimseleri iğfal ile ve bazılarının da hiç haberi yokken imzalarını atmak suretiyle Büyük Millet Meclisi Riyasetine yazdığı 28/29 Eylül 1336 tarihli telgrafnamede cephe kumandanına ve Meclis-i Millî Reisine karşı tecavüzkârane bir lisan kullanmış ve ordunun gerisinde harekât-ı isyaniye var zannını umum orduya ilka ettiğinden Kars harekâtının bir ay tehirine sebeb olmuştur. 20 Kânunievvel 1336 tarihli gazetesinde "Her taşın altında ordu ve asker elinin görünmesi" tarzında bîedebane ve serbâzâne yazılar yazmış ve 21 Şubat tarihli gazetesinde de memûrîn-i askeriyeye dahi şâmil olmak üzere umum memûrîn hakkında tecavüzat-ı kalemiyede ve mevki kumandanının istizahına karşı verdiği cevaplarla şahsen mevki kumandanına dahi tecavüzât-ı fiiliyede bulunmuş ve vilâyetce Mustafa Suphi'nin üzerinde yakalanan lâyihadan istidlâl olunduğu üzere ordunun zabt u rabtını ihlâl için propagandalar yapmış ve halk nazarında emir ve kumanda mevkiini ve ordunun nüfuz-ı tabiisini kırmak ve bu suretle şarkta bir hercümerc hazırlamak ve bu keşmekeş içerisinde hükûmeti düşürerek idareyi bir kaç hempâsıyla eline almaya çalışmıştır. En son elde edilen 14 Şubat 1336 tarihli gazetesinin "tarih muvecehesinde milletimiz" serlevhalı baş makalesinde dahi Londra Konferansının muvaffakiyetle neticelenece-ğini ve bunda hiç şüphe olmadığını beyan ile şu mes'ut tahavvülden milletin zararına olarak istifade edeceklerin sözlerine inanılmamasına ait bazı fıkralar yazmış ve bu makalenin alt tarafına da "Evlâd-ı vatan koy hele avare dolansın. Çirkâb-ı sefâletle eli, başı bulansın. Dul avrat ise sâil olsun, oda yansın. Ancak menem, avaze-i şanım ocalansın. Millet nice târâc olur,

Levent Şahverdi Arşivi

olsun ne işim var. Düşmanlara muhtaç olur, olsun ne işim var." tarzında ve vaktiyle Azerbaycan halkı için yazılan *Hophopname*'yi gazetesiyle neşir ve ilân etmek suretiyle Ankara Hükûmetine rabt-ı kalp etmiş ve İtilâfın haksızlığına karşı kalplerinde büyük bir kin ve intikam meşbu' olan halkı ve ordunun işbu mukaddes hissiyatını gevşetecek ve mevcudiyet ve istiklâlinin müdafaası için her türlü fedakârlığa âzim ve sâi olan masûm milletimizi hükûmetten soğutacak ve bu suretle millet ile hükûmet arasına dahi nifak sokacak istihzakâr bazı beyitler derc etmiştir.

Bu şahsın ordu ile bu kadar uğraşmasında, ordu ile ahali ve hükûmet ve ayrıca ordu arasında nifak ve ihtilâl çıkarmaya çalışmasında bir İngiliz teşviki bulunduğunu ve bilerek ve isteyerek buna alet olduğu mahsûstur. Hususiyle daha İstanbul Hükûmeti zamanlarında İngiliz mümessili Rawlinson âcizlerine karşı Bolşeviklere mukabele edersem İngilizlerin şarka muavenet edeceğini ve İzmir ve Adana vesair garbî vilâyetlerle meşgul olmamaklığımızı teklif ettiğine nazaran Erzurum'da müsait çehrelerle bazı oyunlar yaptığına şüphe kalmıyor.

Bilerek ve istiyerek ordunun inhilâli maksadına matuf ef'al ve icraatı, ordunun maazallah inhilâli halinde milletimizin ve vatanımızın canına kasdetmis olan İtilâfın husul-i âmâline bir sebeb-i kâfi ve bu nokta-i nazardan Mithat'ın harekâtı hıyanet-i harbiye kanunu ahkâmına dahildir. Ef'al ve teşebbüsat-ı hainanesinde devamı Erzurum'un saf halkını lekelemekte olduktan başka ordunun zabt u rabtını ve memleketin selâmetini tehlikeye düşürecek bir mahiyette bulunduğundan hıyanet-i harbiye kanununun 18. maddesine istinaden Kars divan-ı harbince icra-yı muhakemesi için Kars'a izamının Mevki Kumandanlığına taraf-ı âcizîden emir olunmuş ve mûmâileyh Kars'a müteveccihen yola çıkarılmış olduğu maruzdur.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir
25/1/1337

16'da Batum'dan Kâzım Bey yazıyor: Nasyonalist Demokratlar hükûmeti ele alacaklar ve Türkiye himayesini talep edeceklerdir. Eğer Bolşevikler Gürcistan'ı kâmilen işgal ederlerse Batum'da mesailerine çalışmalarını temin etmek, Anadolu'ya kaçarlarsa haklarında ihtiram-ı mahsus yapılmak, zabitan ve efrad firarilerini de kabul etmek...

İtilâf donanması Karadeniz'e hâkim ve (hattâ bazı Fransız gemileri sahilden Bolşeviklere birkaç top da atmıştır) İstanbul'da orduları da hazır iken hâlâ Gürcülerin bizim himayemizi istemeleri şüphe yok ki İtilâf devletleri Bolşeviklerle karşılaşmaktan korkuyorlar ve bizi çarpıştırmakla hem onları hem bizi arzu ettikleri felâkete düşürmek istiyorlar ve hâlâ da ümit ediyorlar. Fakat artık vaziyetin tavazzuhu gün ve hattâ saat meselesidir.

17 Mart Gürcü Menşevik Hükûmeti Batum'un tarafımızdan işgalini ve kendi ordularının da takatsizliğini görerek vapurla firar ediyorlar. Gürcü Hükûmeti de bu suretle tarihini bağlıyor. Gürcü halkı her tarafta Bolşeviklik ilân ediyorlar. Gürcistan'da Sovyet idaresi teessüs ediyor. (Ankara'daki Mdivani kardeşlerin de sefirlikleri tarihe karışıyor.)

Levent Şahverdi Arşivi

17/18 Mart gecesi Kâzım Bey Batum'da Türk hükûmetini teşkil ediyor, aynı zamanda Bolşevik olan halk da kendi idarelerini (Refkom) teşkil ediyorlar. Ve sefarethanemizi muhasara ile müsademeye kalkıyorlar, bir zabitimiz şehit oluyor. Kıt'alarımız tabyaları işgal ediyor.

18/19 Mart gecesi birde Tiflis'ten siyasî komiser Orjenikidze bana ve Ankara'ya yazıyor, hülâsası: İngilizlerin teşvikiyle aramız açılıyor. Batum'u tahliye ediniz.

19'da Nahcivan Askerî Komiserliğine tayin olunan Talipzade Yusuf Ziya Bey geldi. Bu zat Azerbaycanlı Türk'tür. Harb-i Umumi'de ordumuzda binbaşı idi. Tebriz'de İttihad-ı İslâm teşkilâtına Enver Paşa tarafından memur edilmişti. Hal ve vaziyete göre çalışıyor. Zenginlerin her yerde yağmaya maruz kaldıklarını anlattı.

20 Mart'ta Moskova'daki heyetimizden gelen şifrede: 16 Mart'ta Moskova muhadenet ahitnamesinin imzalandığını bildiriyorlar. (15 Mart'ta aldığımız 6 Mart tarihli şifrelerinde dahi Afganistan heyetleriyle imzaladıklarını yazmışlardı.)

Batum Hadisesi

22 Mart'ta Kâzım Bey'den gelen malûmatta 20 Mart'ta Batum'da şâyân-ı esef hâdise olduğunu yazıyor: Gürcüler bizim Baruthane Kışlası'ndaki müfrezemize (bir piyade, bir makineli bölüğü) taarruz etmişler, bir Kırmızı Süvari Alayı da yardım etmiş. Bölüğümüz Kızıllara teslim olmuş; fakat kâmilen şehit edilmiş. Taburun diğer bölükleri Mahmudiye Tabyası'nda bulunmakta imiş. Geceleyin köprü civarındaki (Çoruh Nehri üzerinde) müfrezemize iltica etmişler.

Moskova'da muahedename imzalandığına nazaran artık hudut haricî yerlerde hükûmetlere ve işgallere derhal nihayet vermek lâzımdı. Bu hususta emir verdim. Ankara'ya da malûmat verdim. Batum'da konsoloshane muhafızı olarak bir bölük bırakarak müfrezenin Çoruh cenubuna çekilmesini emrettim. Ahılkelek ve Ahıska'da mahallî hükûmetler teessüsünden sonra çekileceklerdir. Batum hâdisesinde bizden dört zabit ve yirmi altı nefer şehit, yirmi altı nefer mecruh, kırk altı nefer kaybolduğu anlaşıldı ki tabiî pek yazıktır. Hususiyle muahede imzasından sonra olmasına nazaran tarihî bir cerihadır. Hükûmet tesis mes'elesi olmasa idi belki bu kan dökülmeyecekti. Bu tarihlerde başka cephe ve yerlerdeki vak'alar şunlardı:

10-14 Mart'ta Kronştad'da bahriyeliler Bolşevikler aleyhine kıyam etmişler, buzlar üstünde iki Bolşevik fırkası bozulmuş, fakat 16 Mart'ta erzaksızlıktan Kronştad Bolşeviklerin eline düşmüş, 300 bahriyeli itlâf olunmuş, diğer zabit ve efrad Finlandiya'ya kaçmışlar.

19 Mart ajanslarından: Talât Paşa 15 Mart'ta Berlin'de Charlotenburg'da Selmaslı 24 yaşında bir Ermeni Darülfünun talebesi tarafından roververle şehit edilmiş. Katil demiş ki: Talât Paşa ebeveynimi katlettirdi, ben de intikamlarını almaya ahdetmiştim, iki senedir takip ediyordum. İngilizlerden

Levent Şahverdi Arşivi

para ve talimat aldım. (Katili Alman mahkemesi tebriye ederek serbest bıraktı. Türk Milletini Harb-i Umumiye sokarak Almanlara yardım edenlerin biri olan Talât Paşa Berlin'de öldürülüyor ve katil serbest bırakılıyor. İbret alınacak muazzam bir hâdise!)

19 Mart'ta Ankara'dan bildiriliyor: Londra Konferansı 12 Mart'ta bitmişti, heyetimiz Paris'te Fransızlarla Sevr Muahedesinden daha ağır bazı şeyler imzalamış, Meclis-i Millî bugünkü ictimaında reddetti. Muahedede Fransız jandarma zabitleri kalıyor, mevcut jandarmalar, ki ekserisi Ermenidir, ibka olunuyor. Evvelâ bizim kıtaat çekilecek, sonra Fransızlar çekilecek, Adana-Nusaybin şimendifer imtiyazı Almanlardan alınarak Fransızlara verilecek.

Adana'da bir camie Ermeniler çan asmışlar ve içeriye her tarafa salip koymuşlar, Fransızlar da seyretmiş.

23 Mart'ta Yunanlıların İnönü mevziimize karşı Bursa cephesinden üç kol ile (üç fırka ve üç süvari alayı ile) ve Dumlupınar mevziimize de Uşak cephesinden bir kol ile (bir fırka, bir süvari alayı) ilerlemeye başladıklarını 25 Mart'ta öğrendik. Bugün Adapazarı'nı da işgal etmişler.

25 Mart'ta Harb-i Umumî esirlerinden mürekkep bir alaylık efrad 15 esir zabitimizle Kars'a geldiler. Sabık Sıhhiye Reisim Miralay İbrahim Tali' Bey'le beraber Bakü'den geliyorlar. Kıyafetleri mükemmel bir hale konmuş. Lâzımı gibi nasihatle memleketlerine terhis ettim.

İbrahim Tali' Bey Tuapse'den 25 Kânunusânî 1337 de mufassal mektubuyla Ruslardan alacağımız esliha ve mühimmat hakkında ve İttihadcı reislerin faaliyeti hakkında malûmat vermiş. Bu mektubu iki ay sonra, 21 Mart'ta aldım. Acele olan mühim yerlerini Meclis-i Millî Riyasetine ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine yazdım.[214] Ankara'ya gidecek olan Tali' Bey lâzımı gibi meşhudatını anlatacaktır.

Mektubunu aynen yazıyorum:

Şark Cephesi Kumandanlığına

Tuapse'den
25/1/1337

27/12/1336'da Moskova'ya avdet ettim. Berlin'de iken Ali Fuat Paşa'nın murahhas-ı askerî olarak geleceğini gazetelerde okudum. Güya bir hiss-i kable'l-vuku Moskova'ya avdetimi tacil ve tazyik ediyordu. Nihayet geldim. Her işin durmuş olduğunu gördüm. Lâkin resmen bir şey söylemiyorlar. Hareketimden evvel Kırım'dan yani Vrangel'den sonra verilecek

214 Enver Paşa'nın Anadolu'ya getirilmesi için hareketler olduğu ve İttihatçılardan bazılarının da buna çalıştığı Ankara hükûmetince anlaşılınca bunları hudud haricine çıkarmak için Büyük Millet Meclisi karar veriyor ve hükûmet de bunları çıkartıyor. Ben bunların sahillerde ve Ankara'da bulunmalarında mahzur olabilirse de dahilde münasip yerlerde kalmalarında beis olmadığını hükûmete bildirmiştim. Trabzon'da bulunan Halil Paşa da hasta halinde çıkarılmış. Müteessir oldum. Çok uğraştım. Hiç olmazsa bunun istisnasıyla mıntıkamda ikameti mes'uliyetini kabul ettim. Eylül'de bir mektupla davet ettim kabul etmedi. Çok yazık ki Anadolu vahdetini bozmak için çalıştıklarını Teşrinisani'de tesbit ettik.

Levent Şahverdi Arşivi

mühimmattan sarf-ı nazar ilk tertibin birinci kademesi olarak hemen gönderileceği mükerreren bildirilen 15000 Avusturya tüfeği bile ikmâl edilememiş, memurumuz Tarık Efendi'ye her gün bir bahane ile itizar edilmekte ve güya bir kısım tüfekler gayr-ı kabil-i tamir imiş gibi sebeblerle sevkiyatı durmuş gördüm. Karahan Kırım'dan yeni ve büyük bir kısım mühimmatın verilmesine pek tarafdar görülüyor. Bu suretle 12 gün oyalandım. Nihayet mehafil-i askeriye samimane her şeyi ifşa etti. Sefir ve murahhas-ı askerîmize yazıp bıraktığım notların leffen takdim ettiğim bir suretinin mütalaasından müstebân buyrulacağı vechile nihayet Çiçerin ve Karahan'dan ayrı ayrı mesaile vakıf oldum. Çiçerin'e karşı mehmaemken idare ettim. Yazılan mektup ve notların bir kaç telgraf merkezinden geçtiği ve başka başka mevakide yeniden tercüme edilerek Moskova'ya vasıl olduğuna nazaran cümle ve kelimat-ı siyasiyenin "Metamorfoze" olmak ihtimâline mebni su-i tefehhümleri olabilir. Muhtar Bey mühim bir hariciye memurumuzdur. Nezaket ve lisan-ı siyasiyeye vakıftır, gibi sözlerle ve neticenin tavassutunuzun kabul edilmesi heyetimizin gelmekte olması tarafeynin hüsn-i niyetine delildir, gibi sözlerle karşıladım. Memnun oldu. Lâkin Karahan'ın verilen esliha, mühimmat ve sairenin nerelere gittiği malûm olmadı, tabirini hem anlayamadım, hem de taaccüp ettim. Tahkik ederek size bildiririm, dedim. Lâkin akşam evde kurye olarak gelip hastalığı sebebiyle bir ay kadar Moskova'da kalmaya mecbur olan Mitralyoz Yüzbaşısı Hakkı Efendi, bendenizi biraz tenvir etti. Tuapse'de iken Osman Bey'in bazı marifetler gösterdiğini anlattı. O vakit işe tamamıyla intikal ettim. Tuapse'de tamamıyla Rostof'da da az çok işi anladım. Ve artık Moskova'ya avdette hem sefir ve heyet-i askeriyemize ve bulamazsam Karahan vesaireye icabeden izahatı vermeyi vazife addettim. Gerçi, Şehbender işi tamamıyla burnundan yakalamış ve iyi takip ediyor ve maalesef mühim suistimâlâtın vukuunu isbat edecek zannediyorum. Lâkin bu işlere hükûmet adamlarından bazıları da bulaşacağından hayli müşkilâta tesadüf edecekse de yine uğraştığını gördüm. Bunun neticesini beklemek burada lüzumsuz izaa-i vakte sebeb olacağından artık işlerimizin selâmetle cereyan ettiği teminatını vermek için Moskova'ya kadar tekrar seyahati göze aldırdım. Bu gece gidiyorum.

Osman Bey, Sabri Bey'e bir bakkal puslası bile bırakmamış. Rostof ve Moskova'dan gönderilen mühimmatın listesini aldım. Lâkin buradan ne gönderilmiştir malûm değil. Sabri Bey gelen mühimmat Hükûmetle müşterek bir heyet muvacehesinde tadad ederek teselüm ediyor. Kuyudatını muntazam buldum. Hakkı Efendi geldi topçu zabiti de geliyormuş. Muavenetleriyle artık iş iyi gidecektir. Rize limanının inşaatının hemen ikmâli için 650 fıçı çimento, külliyetli petrol, benzin, deri, hatta dakik hükûmetimiz emriyle talep olunmuş ve sevk olunmuş. Son günlerde Trabzon meb'usu Ali Şükrü Bey için yine hükûmet namına bir motor petrol vesaire alınarak gönderilmiş. Rize'ye bir fabrika daha bir çok şeyler hep hükûmet namına çıkarılmış. Hükûmet bunları hakikaten almış ve Osman Bey ile rüfekasına terk etmiş ise buraca bir tahkikata lüzum yok.

Levent Şahverdi Arşivi

Lâkin çimento Samsun'da satılmış, meb'us misafirleriyle geldiği için nasıl geçinirmiş, elbette biraz ticaret yapmalı imiş, buradaki fırka kumandanını ziyaretimde Osman Bey'in nerede ve serbest veya mevkuf olup olmadığını sordu. Taaccüp ettim. İş bu derece ayağa düşmüş ve Moskova'ya kadar sirayet ve akis ederek Karahan'ın nezaketle suallerine maruz kaldım. Ve neticede devletin en mühim istihzarat zamanını kaçırmış olduk. Şu arizamla fazla izahattan ictinabla Sabri Bey'in tahkikatının neticesine intizar icab ettiğini arz ederim. Moskova'da mümkün mertebe az kalacağım. Sefir ve Ali Fuat Paşa gelmişse kendilerine lâzım gelen izahatı vereceğim ve Kırım'dan külliyetli mühimmat tertip ettirinceye kadar kalıp Bakü mümkün ise Tiflis'ten Kars'a geçip yedi aydır mütehassiri bulunduğum memleketime ve vazifeme mülâki olacağım. Mümkün olmazsa Batum, Trabzon'dan yine Zigana'nın sıkıntılı geçidini iktihama mecbur olacağım.

Hükûmetin elinde pek az vagon kaldığından sevkiyatımız pek betaatle yapılıyor. Sivastopol'dan doğru İnebolu vesair bir limana sevkiyatı yapmak pek kolay olacaktır. Oraya biri topçu diğeri mitralyöz olmak üzere iki zabit tayin ve Rostof'ta emre intizar eylemeleri için imzalarını 22/1'de şifre telsizi ile alınmadı ise Trabzon'dan makam-ı âlilerine arz olunmak üzere Fırka kumandanlığına bir telgraf gönderdim. Bunların tesri-i tayin ve izamlarını rica ederim. Bu zabitana yevmiye lâakal iki yüz kuruş Osmanlı parası verilmesi münasiptir. Bu para ancak iaşelerini temin edebilir. Hükûmetçe verilen mevadd-ı iaşe ne yeniliyor ne de yutuluyor. Her gün ayrıca yemek tedarikine mecbur olunuyor. Çarşı ve pazarların kapatılması her gün fiatların tereffüüne sebebiyet veriyor. Tedarik de müşkilleşiyor. Tahsisatların konsolos vasıtasıyla muntazaman tesviyesine emir buyurulması lâzımdır.

Moskova'da alıkoyduğum ihtiyat zabit vekili Tarık Efendi'yi birlikte aldım. Yerine Sibirya'ya üseranın halini teftişe gönderilen Trabzon jandarma taburundan esir ihtiyat mülâzımı Nazmi Sadık Efendi'yi yevmiye 150 kuruşla bıraktım. Şubat nihayetine kadar tesviye ettim. Rostofta Rus ordusundan iltica eden Dağıstanlı Mehmet Süleyman Efendi isminde bir zabit vardır. Bekir Sami Bey buna ayda seksen bin ruble tahsis etmiş. İki aylık vermiş. Lâkin tahsisatını nereden alacak, pek sefil buldum. Vazifesini de pek muntazaman ifa ediyor. Sevk tarifesi yaptırmış, pek iyi Rusça bildiğinden mazhar-ı hürmet olduğunu gördüm. 240.000 ruble verip Şubat nihayetine kadar tavzif ettim. Lâkin bu da gayr-ı kâfidir. Şimdiki halde bir kâğıdımız 10.000 ruble ediyor. Bu nisbette her şey tereffü ediyor. Bir funt yağ 13.000, şeker 27.000, ekmek 3.000 ve her şey bu nisbettedir. Nahcivan'daki müfrezemizle Rus kıtaatını müştereken harekâtımıza az çok muavenet ettireceğini vaad ettiği halde bir gece içinde Kaşgar'a giderek ihtilâl yapmaya karar verdiğini akdemce arz ettiğim Halil Paşa ve Naim Cevat Beyler Taşkent ve Bakü'de bir gûna muavenete mazhar olamadıklarından Moskova'ya avdet ettiler. Çerkes Sami Bey de Anadolu'ya gitmiş. Moskova'da bikarar bıraktım. Arasıra Afganistan'a giderek Cemal Paşa'ya iltihakı tasmim ediyorlar. Para hususunda sıkıntıdadırlar. Berlinde Enver Paşa tarafından çocuklarına mark olarak tesviye edilmek üzere ken-

Levent Şahverdi Arşivi

disine yüz lira verdim. Lâkin bu para azamî bir aylık masraflarıdır. Çünkü arasıra oyun ve eğlencede kusur etmiyorlar. Paşa'nın sıhhati de muhteldir. Göğsü biraz rahatsızdır. Bir gün bendenize "Acaba Kâzım Paşa bana ayda 3-400 kuruş Osmanlı parası olarak bir tahsisat verebilir mi; buna çalışır mısın" dedi. Elbette çalıştırım dedim. Lâkin bir kayıt altına girmedim. Eski bir paşamızın sefalet çekmesini münasip görmem. Mümkün olursa bu tahsisatın verilmesi tarafdarıyım. Ruslar, kendisine oldukça iyi nazarla bakıyorlar. Ve oldukça kendilerinden addediyorlar. Kendisi komünist geçiniyorsa da karşılarındaki ancak komünist muhibbi nazarıyla bakıyorlar.

Enver Paşa bendenizden gizli olarak Halil Paşa'ya yazdığı mektupta Ruslar bana bir Müslüman ordusu verip memlekete yardıma göndermeyeceklerse ben yalnızca memlekete gideceğim, bunu söyle diye yazmış. Ordu vermeyeceklerini tekrar söylediler lâkin kendisini pek "Sol" tanıdıklarından Anadolu'nun İstanbul veya İtilâf'la uyuşması ihtimâline mebni kendini Anadolu'da başa geçmek için teşci edecek sözler söylemişler, bendenize de ara sıra memlekete gidip ne olup ne bittiğini anlamak istediğini söyledi. Anlayacak bir şey yok, her şey yapılıyor. Bâhusus her gün İstanbul'dan arkadaşlar gelerek mevki ve vaziyet tahkim ediliyor. Siz eski bir Enver Bey gibi bir müfreze başında çalışamazsınız, sizi seven bir kısım belki başınıza toplanmaya kalkacak ve bugünkü birliği ikiye ayırmaya sebep olacaksınız diyorum, gülüyor ve öyle şey olur mu, ben bir ferd gibi çalışırım, demişti. Bir ferd gibi çalışmakla vaziyeti tebdil edemezsiniz, diğer suretle de fenalık etmiş olursunuz. Binaenaleyh hariçte mümkün olduğu kadar çalışmak daha iyi olur, demiştim. Halil Paşa'ya yazdığı mektuba vakıf olduktan sonra Moskova'dan müfarakatim günü biraz müessir bir mektup yazıp Alman mümessili vasıtasıyla gönderdim. Halil Paşa da aynı fikirdedir. Kendisini Berlin'de göremedim. Avda idi.

İaşenin 9 milyon markının verilmesi Anadolu'da bulunan Kör Ali Bey tarafından Basri Bey'e ve Talat Paşa'ya bir mektup yazılmak ve reis-i hükümet tarafından resmen talep etmekle mümkün olacağını Enver Paşa söyledi. Enver Paşa Berlin'de Sultan Efendi'nin varidatıyla ve biraz müzayaka ile geçiniyor. Talât Paşa bilakis müsrifane yaşıyor. Enver Paşa belki Moskova'ya gelir.

Azmi Bey Afganistan'da kalmış. Bedri Bey avdet ediyordu. Şimdi Moskova'ya vasıl olmuştur. Bahattin Şakir Bey Bakü'den Almanya'ya gitmek üzere, Moskova'da buldum. Bir pasaport yapıp azimetine yardım ettim. "Ben Anadolu'ya gidip bir görüp tekrar Bakü'ye döneceğim" diyordu. Anadolu'ya gitmeye hiç lüzum yok, görecek bir şey yok, mümkün olan yapılıyor ve herkes çalışıyor. Lüzum olursa muavenet ve hizmet rica ederler ve sizi davet ederler, dedim. Enver Paşa'nın Anadolu'ya girmesine o da muhaliftir. Ankona İtalyan ticaret vapuru bazı eşya-yı ticariye ile Novorosiski limanına gelmişti. Bugünlerde Tuapse'ye uğrayarak avdet edecek. Buralardan mevadd-ı ibtidaiye tahmil ediliyor. Her tarafta bu münasebetten beyan-ı memnuniyet ediliyor. Beş altı ay evvel iki İtalyan vapuru Odesa'ya gelmişti. Tayyareci ve bazı fen adamlarının memlekete

Levent Şahverdi Arşivi

celbine dair olan emirnamelerini Moskova'dan Almanya'ya hareket günü almıştım. Ayda 50'den 100 liraya kadar bazı talipler varsa da kontrat akdine bir emir ve salâhiyet verilmediğinden bir şey yapılamadı. Bu hususta Roma'daki Edip Bey'e emir ve talimat verilmesine delâlet buyurulmasını rica ederim.

Trabzon'da sabık Yaver Şükrü Efendi Enişte Kâzım Bey, Abdülhalim Efendi vesaire arasında teati-i muhaberat için şifre gelip gitti. Enver Paşa'nın Anadolu'ya girmesini belki teşvik edenler oluyor. Moskova'ya gönderilen kuryeler sırf ordu zabitanından olmalı ve bitaraf olmasına ve resmî kumandanlığın vereceği paketten başka şeyler nakletmemesine dikkat olunması ve her arzu edenin Rusya'ya gitmesine müsaade edilmemesi lâzımdır. Her gitmek arzu eden kurye tayin olunmamalı, bilakis kurye yalnız ve münhasıran kurye olarak gönderilmeli ve eline bir hüviyet varakası ve künyesi yazılıp musaddak olarak verilmelidir. Buralarda pek çok (delegat) (misyalar) dolaşıyor. Osman Ağa'nın murahhası da bizim toplara sahip oldu. Fevzi Paşa'dan, Muhtar Bey'den türlü türlü tavsiyeler getirmiş, konsolos müşkil vaziyette kalmıştı. Bereket versin Murahhas Hüseyin Efendi'yi söz anlar bir adam buldum. Gelen emirlere nazaran ne yapmak mümkün ise söyle yapalım, dedim. "Bir şey yapılamaz, beyim" diye kendisine söylettim. Şimdi avdet edecektir. Sahra toplarını, ağır topları tercihan "Gazal" vapuruyla sevkettiriyorum. Hava pek fena gemi müşkil vaziyette, liman natamam ve gayr-i mahfuzdur. Rostof'ta fişek ve tüfek sevkıyatını takaddüm ettireceğim. Fransız diye verilen topların İngiliz olduğu tebeyyün etti. Avdetimde Moskova'ya anlatacağım.

Mümkün mertebe kısa zamanda avdet etmek üzere bu gece Rostof tarikiyle Moskova'ya hareket olunacağı da maruzdur.

İbrahim Talî

23 Mart'ta, Mustafa Kemal Paşa'dan aldığım şifreyi aynen yazıyorum:

No: 2/229

Ankara 22/3/1337

Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilâtının müsamaha edilmesi yüzünden memleket dahiline muhtelif zihniyetteki zevat tarafından ihdas olunan müsbet veya menfi muhtelif cereyanların memleket dahilinde teşevvüş-i efkârı mucip olduğu görülmektedir. Milletin efkâr-ı umumiyesini salim mecrada tutabilecek milletin içinde bir teşkilâtın muhafazası lüzumu tahakkuk ediyor. Buna binaen Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkezlerinin vatanperver ve azimkâr erbâb-ı namus ve hamiyetten ve halkın hürmet ve itimadına mazhar zevattan intihap olunmaları ve bu merkezler vasıtasıyla halkı muntazaman irşad etmek elzem addolundu.

Levent Şahverdi Arşivi

Büyük Millet Meclisi azasının intihabında mezkûr merkezlere de hakkı intihab verilmiş olduğuna nazaran Meclis aynı zamanda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kongresi olmak selâhiyetini de haiz olduğundan Meclisin Divan-ı Riyaseti Cemiyetin Heyet-i Temsiliyesi makamına kaim oluyor.

Heyet-i Vekilenin 21/22-3-1337 gecesi verdiği kararlar üzerine Müdafaa-i Hukuk teşkilâtının ihya ve ıslahına başlamak üzere 22/3/1337 tarihinde yapılan tamim manzur-ı âlileri buyrulacaktır. Mıntaka-i âlileri dahilindeki teşkilâtın siyasî emellere ve şahsî menfaatlere alet olmaması ve muzır cereyanlara mâni olacak erbâb-ı faziletten teşekkül etmesi için icabeden delâlet ve nezaretin dirîğ buyurulmamasını rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Mustafa Kemal

İlâve:

Bilhassa Erzurum livası teşkilâtına dair nazar-ı dikkat-i devletinizi celbi faydalı addediyorum.

Vaziyet-i dahiliyemizin müşkilâtını ve buna karşı çareyi anlatan bu şifrenin bize verdiği vazife yeni değildir. Mütemadî irşaddan geri durmuyoruz. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkezlerini hâlen teşkil edenler daha iyi zannolunanlarla değiştirilmesine muvaffak olunsa da netice yine kolay olmayacaktır. Meselâ bir Londra konferansı memlekette ne büyük sarsıntı yaptı. Erzurum gibi bir yerde ve Müdafaa-i Hukuk merkezinde bulunan bir adam gazetesile bu konferansın muvaffakiyetle neticeleneceğini, aksi sözlere inanılmamasını yazdı! İstanbul müthiş tezviratta bulunuyor, Millî Mücadelenin muvaffak olmayacağından mütemadi ve para ile bahsediyor. Bolşeviklerle bizi harb ettirmeye çalışmalarına rağmen sulh muahedenamesi imzası Elviye-i Selâse'nin artık Ruslarla yapılan muahede ile de anavatana kat'î ilhakı İtilâfı çıldırtıyor, Londra Konferansı oyunuyla Millî Mücahede saflarımızı var kuvvetleriyle bozmaya uğraştılar, daha da uğraşacaklar. Bu oyunun Ankara bile nedense farkına varmıyor. Dahilde ve hariçte bir taraftan Enver Paşa ve tarafdarlarından istifade olunarak memleketi ikiye bölmek isteniyor, bir taraftan da istikbalimiz tedhiş olunarak zayıf kalpliler yoldan çevriliyor. İstanbul Hükûmeti teşkilâtı ise her ne pahasına olursa olsun kendi hayatlarını temin için düşmanlara yardım ediyor, bize saldırıyor. Bunlar dahilî mücadeleler, garpte Yunanlılar, cenupta Fransızlar, Boğazlarda İtilâf demir ve ateş çemberi içinde iken az kaldı. Ankara'daki hükûmetimiz de şarktan yeni ve en yıkıcı bir ateşi elleriyle yakacaktı. Bütün bunlara karşı dahilî ve haricî vaziyetimizi iyi bilmek ve mütemadi halkımıza anlatmak ve bilhassa büyük mevkideki zatların selâbet-i ahlâkiyelerini iyi muhafaza etmek lâzımdır, bu kuvvetle herhalde muvaffak olacağız. Tabiî iş kolay değil, fakat gayr-i mümkün de değil. Ben her fırsatta bu esasları Ankara'ya yazdım ve sırasında da yazacağım.

Levent Şahverdi Arşivi

Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Beylerin Meclisteki Yeni Vaziyetleri

26'da Mustafa Kemal Paşa'dan gelen telâşlı şifre benim 15 tarihli (şifresi 17'dir) şifremin anlaşılmadığına delâlet ediyor. Meclisteki muhalefetler benim yazdığım esaslar dahilinde çürütülebilir. Gerçi bunlar daha Erzurum Kongresi zamanında dahi Mustafa Kemal Paşa'nın aleyhinde idiler, şimdi bana da kızdıkları müşarünileyhi tuttuğumdandır. Fakat bence Meclisteki birkaç zatın muhalefetinden zarar gelmez, bilakis daha müteyakkız ve daha esaslı çalışılır. Herkesin "evet efendim, pek doğru!" diyerek el kaldırılması re'sikâr için bir afyon çubuğu tesirini yapar. Mustafa Kemal Paşa'nın şifresini ve tekrar Erzurum hakkında lâzımı gibi tetkikat yaparak verdiğim cevaplar aynen şunlardır:

Ankara 25/3/1337
(26 da alınmıştır.)

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

1 — Erzurum meb'uslarından Hüseyin Avni Bey bayraktar olmak üzere Celâleddin Arif Bey Mecliste çirkin ve bî-ârâne bir vaz'-ı muhalefet almışlardır. Buna rağmen Hüseyin Avni Bey bugün müracaat ederek bir makaleden dolayı ikinci defa tevkif ve cephe divanı harbine sevk olunan Mithat Bey'in himayesi hakkında zât-ı devletinize yazmamı rica etti. Vali Hamit Bey de Mithat Bey hakkında yapılan muamelenin kanunsuz olduğunu söyledi.

2 — Celâleddin Arif Bey ve rüfekasının irtica' mahiyetinde olan muhalefetleri Erzurum'da bir zümreye istinad etmekte olduğunu tahmin ediyorum. Ve bunu pek mühim görüyorum. Mithat Bey ..... mes'elelerle alâkası tabiidir. Gayr-ı kanunî olduğu iddia olunan muamelenin suret-i münasibede tashihiyle beraber mes'elenin ciddî bir tahkik ve tamike tutulmasını selâmeti memleket namına rica ederim.

3 — Celâleddin Arif Bey'den istizahı mucip Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden muhavvel iş'arımız üzerine miri mumaileyhe vuku bulan resmî istifsara henüz cevap alamadım.

4 — Mithat Bey hakkındaki cevab-ı âlilerinin Hüseyin Avni Bey'e irae olunabilecek tarzda yazılmasını münasip görüyorum.

Büyük Millet Meclisi Reisi M. Kemal

Zata mahsustur.

Akbulak 3/4/1337

Büyük Millet Meclisi Reisi M. Kemal Paşa Hazretlerine

Celâleddin Arif ve Hüseyin Beylerin Erzurum'da istinad ettiği kuvvet hiçtir. Bu zatlere zahîr olan yalnız Erzurum hükûmetinde Kadı Edip

Levent Şahverdi Arşivi

Zühtü, Münir ve Albayrakçı Mithat gibi bir kaç müfsittir. Bütün ahali kendilerinden nefret etmektedir. Artık herkes anlamıştır ki bu adamların biri şarka vali-i umumî, diğeri de vali olmak ve mütebakileri de birer suretle külah kapmaya çalışıyorlar.

Suret-i umumiyede halkın Ankara Hükûmetine ve Şark Ordusuna karşı hürmet ve samimiyetleri pek büyüktür. Bunu iblâğ için ahiren teşekkül eden Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi Hoca Raif Efendi riyasetinde olarak nezd-i âciziye gelmiştir. Durak Bey'den maada olan meb'uslara karşı Erzurum'da itimad kalmadığını bildirmektedirler. Bu bâbda ayrıca zat-ı sâmilerine ve Müdafaa-i Milliyeye maruzatta bulundum. Arz-ı tâzimat eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

27 Mart'ta Büyük Millet Meclisimiz Moskova Muahedenamesini kabul etti. Artık Şark Cephemizde millî mücadele muvaffakiyetle tarihe intikal etmiş oldu. Bundan sonra şarktaki fırkaların garbe nakliyle Yunanlılarla da ve dolayısıyla bütün cihanla hesabımız tasfiye olunmalıdır. Şark haraptır, irfan ve zenginlikçe garbımızdan pek geridir. Ayrıca pek büyük bir sahayı kaplayan Kürtlük mıntıka pek vâkıfane ve teenni ve sükûnetle senelerce işlenmek ister. Yeni işgal ettiğimiz saha gerçi aslen Türk'tür fakat Rus İmparatorluğu idaresinde Rum, Ermeni ve Rus (Malakan) köylerinin iktisadî tahakkümleriyle ve siyasî darbelerle benliklerini kaybetmişler. Şimendifer ve şose boyları kâmilen Türk'ün gayrı ırklarla meskûn, zengin ve müreffeh, zavallı Türkler bitirilmiş. Gayr-i münbit dağlara veya bataklıklara sürülmüştür. Bu diyarın da birçok yetim çocukları var. Daha mahallî hükûmetler bile zabitlerimiz elinde. Şarkta bir yığın iş ki büyük bir zevk ve hazz-ı vicdanî ile senelerce uğraşılabilir. İlk işim kimsesiz çocuklara Kars'ta yeniden bir toplama yurdu açarak sıhhatleri kurtulunca buradan mekteplerimize veya ailelerine tevdi etmek ve Türk köylerini âdilâne yerleştirmek, bunlara ordudan hayvan ve erzak ve kazma kürek gibi âlât tevzii oldu. Elviye-i Selâse'de adliye ve maarif ve hükûmetin sair teşkilâtına yardım. Noksan, tamire muhtaç bir çok köprülerin inşa veya tamirleri bilhassa Erzurum'un Harb-i Umumî fecayiinin tamiri, yıkılan ve yanan yerlerin imarı için Sarıkamış ormanlarından kat'iyat ve mevcut muntazam kat'iyatın tevzii. Garba kıtaatımızın kısm-ı küllisi nakli halinde dahi bir kürtlük hâdisesi çıkmamak için aşiret zabitleriyle yakından temas ve onlara iş bulmak ve o mıntıkayı mütemadi irşad şarkın bütün menabiinden mevcut külliyetli malzeme esliha ve mühimmatın garbe nakli. Velhasıl belki de en mühim olarak muhtelif san'at müesseselerimizde şarkın muhtelif yerlerinde toplanan yetimlerimizin bir an evvel san'at sahibi olarak mevcut boşluklarda vazife almaları... gibi işlere daha büyük bir serbesti ile sarılmaya başladım.

Levent Şahverdi Arşivi

Londra Konferansı Manevrası

Şark siyaseti hakkında gerçi Ruslarla müsalâha ve muahede imzalandı fakat ne oldu ve ne olmalıdır tesbit ederek garpte herhangi yeni vaziyetler karşısında şark siyasetimizin hırpalanmaması için âtideki mütalaamı yazdım:

Kars 27/Mart/1337

Büyük Millet Meclisi Reisi M. Kemal Paşa Hazretlerine

Londra Konferansının iç yüzünün Rus ve Gürcü harbinde Türkleri Kafkas emelleri peşinde saldırıp Gürcülerle müttefikan Ruslar aleyhine harb açmak ve bu suretle Türkiye'yi ateş çemberi içinde eritmek veya hiç olmazsa Gürcüler aleyhine Ruslarla müttefikan hareketten men etmek için bir oyun olduğu artık gün gibi âşikâr oldu. İtilâfın Kafkas oyununu çoktanberi sarih görerek (Tarih ve hülâsaları maruzatımın nihayetinde bildirilen) mütalaatta bulunmuş ve 15/12/1336'da hükûmetimizce kabul buyurulmuş iken hal-i ihtizarda bulunan Menşevik Gürcü Hükûmetile itilâf akdine ve hattâ Kafkas Konfederasyonu yapmaya kadar varılmasını ve Batum işgalinin Millet Meclisince dahi pek ziyade alkışlanmasını şark ahvâlini ve Rusya'nın menafi-i hayatiyesini bilenlerimizin az olmasına mukabil bizi her taraftan saran İtilâf propagandasının dehşetine atfediyorum. Vaktiyle tesbit edilen programın âni tahavvülâtıyla Ahıska ve Batum'u işgal ve ilhak ettik. Bu suretle Gürcü Hükûmetinin mukavemetinin vaktinden evvel kırılmasını mucib olduk. Bolşevikler de mukavemete uğramadan Batum'a indiler. Gürcüler Batum'un kendi ellerinden çıktığını görür görmez Menşevik Bolşevik aleyhimize birleştiler ve bize Gürcü ordusu silah vermedi, silah attı. Neticede ne Rusları ve ne de Gürcüleri memnun edemedik. Âtinin tahavvülât-ı gûn-â-gûnunda dahi ânî tesirattan kurtulmak için bundan sonraki şark siyasetimiz bir harp planı gibi esaslı düşünülmeli ve tesbit edilerek alâkadarana pek mahremane tevdi olunmalı ve artık olur olmaz esbabla ve şunun bunun parlak sözleriyle tahavvüle uğramamalıdır. Şark siyaseti hakkındaki mütalaa-i âcizi ber vech-i zîr arz olunur: Ruslar ya Kafkasya'ya hâkim olmakta devam ederler veya Bolşevikliğin bidayeti zuhurunda olduğu vechile çekilip giderler. Fakat bu ikinci şık bilfiil olmalıdır, yoksa aylardan beri işittiğimiz İtilâf propagandası vechile Rusların zayıfladığı, inhilâl edeceği gibi sözlere inanılmamalıdır. Ruslar Kafkasya'ya hâkim oldukları müddetçe onlarla dost ve hattâ müttefik bulunmalıyız. Bu da Rusların menafi-i hayatiyesinde fiilen ve kavlen, gözümüz olmadığına onları inandırmakla olur. Çarlık Rusya zamanında fabrika ve şimendiferler kâmilen Bakü menba'larına göre yapılmış olduğundan Rusya ne şekle girerse girsin Bakü'süz olmaz. Bakü de Batum'suz olmaz. Bu iki mühim limanı birbirine rabt eden şimendifer hattının teminine muktezi arazi de 4/12/1336 da arz ettiğim ve

Levent Şahverdi Arşivi

hükûmetimizin dahi 15/12 de kabul ve Moskova Heyetine tebliğ ve bugün de ahitname ile Ruslarla takarrür eden huduttur. Bu hududun şimalînden artık Ruslar kuşkulanmamalıdır. Bunun için en evvel Bakü ve Tiflis vesairedeki mümessillerimiz aks-i inkılâb komitelerinin yatağı olmamalıdır. Mümessillerimiz Hükûmetimizin de çizdiği siyasetten şahsî hissiyatile veya sair tesiratla aykırı düşmeyecek zatler olmalı ve ellerinde sarih talimat bulunmalıdır. İtilâf devletleri o kadar kuvvetli propaganda yapıyor ki ve o kadar masraflar ediyor ki bunların karşısında şaşırmamak için büyük dirayet ve zekâ ile beraber pek de metin bir ahlâka malik olmak lâzımdır. Aksi halde antanta kendi âmâlini bizim memurlarımıza takipte devam edecekler ve Kafkasya'da mukabil inkılâb hücrelerini bizim siyasî memurlarımızın muhitinde teşkil ile Ruslarla aramızda ebedî kuşku bulunduracaklardır. Bu ise Rusların kavi olduğu müddetçe bizim için felâketli bir siyasettir. Rusların Kafkasya'dan çekilmeye mahkûm oldukları zamanki siyasetimiz ise derhal Kafkasya'ya esaslı surette hâkim olmaktır. Antant'ın elinde birer alet olan Ermeni ve Gürcü orduları lâzımı gibi ezilmiştir. Derhal Ermenistan'ı bir daha baş kaldıramayacak bir hale koyarak Azerbaycan'ı istiklâline dokunmamak üzere işgal ve kuvvetli bir ordu teşkil vesair İslâm, menatıkına da kadrolar ve muallimler göndererek teşkilâta germî verilmesi Gürcülerin de bize fenalık yapamayacak bir halde istiklâline dokunmamak ve fakat İslâm menatıktan çıkarmak ve Batum'u da serbestçe istifadelerine mâni olmamak şartıyla idaremize almak ve bu suretle Kafkaslarda ebediyen yerleşmek lâzımdır. Bakü'ye girmiş iken mütarekeyi müteakip izimizin kalmaması ve Azerbaycan'ın iş görecek bir halde olmaması Harb-i Umumîde mukadderatımızı idare edenlerin fahiş hatalarıdır. Elimizde kuvvet var iken ve müteaddit defalar ısrar ettiğim halde Zengezor'u temizleyerek Nahcivan - Bakü hattını emin surette açmaya müsaade etmemişler ve kolordumu Tebriz -Tahran istikametine cebren sevketmişler ve Azerbaycan'da idraksiz bir kumanda ile halka mevcudiyet vermemişlerdi. Kafkaslara hâkim olacağız diye Rusları zaafa uğratmağa biz çalışmamalıyız. Çünkü Ruslar bizim saimizle zayıflamaz bilakis idareleri altındaki İslâmları ezerler ve Ermeni ve Yahudi Gürcü vesair anâsırın tahtı-emrinden ayıramazlar, bizi de ilk fırsatta ezmek isterler. İslâm ve Türk ittihadı gibi efkârda ancak Rusların inhilâli ve tarafımızdan Kafkaslara yerleştikten sonra esaslı bir planla olur. İstikbal bize tarihin bu lâtif çehresini yazdırması müsteb'ad değildir; fakat bu lâtif hayal peşinden koşmak varlığımızı sarsabilir kanaatinde olduğumu arz eylerim.

Büyük Millet Meclisi azasından

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

(Tarih ve hülâsaları)

28/3 kapadım
Selahattin

Levent Şahverdi Arşivi

Harb-i Umuminin başlangıcında Enver Paşa ittihad-ı İslâm yapılabileceği zannında idi. Bu fikrin İtilâf Devletlerini ve bilhassa Asya İslâmlarına hâkim olan İngilizleri ne derece tedhiş ettiği meydandadır. Buna rağmen bu uğurda kavlen değil fiilen bile işler yapılması şüphesiz Almanların tesiriyle İngiliz husumet ve kuvvetinin üzerimize tekâsüfü için yapılıyordu; bir takım insanların ümitle bu işte çalışmalarına hayretle bu işin doğru olmadığını ve aleyhimize pek fena netice vereceğini uğraşanlara - başta Enver Paşa - olmak üzere anlatmıştım: Türklük ittihadı da Rusları aleyhimize daha ziyade saldıracaktı. Rusya hükûmeti inhilâl ederek mirası taksim olunur ve bu meyanda Kafkaslarda Türkiye hâkimiyetine girerse o zaman ve sırf ilmî ve iktisadî sahada bu gibi birliklerin düşünülebileceğini bu vaziyette dahi siyasî birliğe imkân olamayarak mevzîî idare ve teşekküllerin tabiî ve zarurî olacağını izah etmiştim. Rus inhilâlinin ve bizim Kafkaslara yerleşmemizin bizim elimizle yapılmasının imkânsızlığını ve bunun millî varlığımızı mahvedeceğini bu şifremle tekrar ederek arkadaşlarımızdan hâlâ hayal peşinde dolaşanlar varsa onları ikaz etmek istedim.

13 Nisan'da bu şifreme cevap geldi, ortaya Yunanlıların taarruzu karıştığından olacak gecikmişti:

No. 2	Açtım	Ankara
265	Ali Galip	11/4/1337

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

27/3/1337 tarihli şifreli telgrafnamelerini aldım.

Esas itibarıyla pek kuvvetli ve musîb olan mütalaat-ı devletleriyle hemfikirim. Heyet-i Vekilece de nazar-ı dikkate alınmasını temine çalışacağım. Yalnız Gürcistan ve Batum'un işgali Moskova'daki konferans neticesinin ancak 16 Mart'ta tayinini temin ettiği mütalaası buraca galiptir. Herhalde Şark siyasetini takip hususunda tarz-ı hareket-i devletleri menafi-i milliyemize tamamıyla mutabıktır efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

Şark hareketini, Şark sulhu tetvic ile İstiklâl Mücadelemiz için bir azim ve iman doğurduğunu Meclis Reisimiz Mustafa Kemal Paşa Hazretleri bir cümle ile olsun beyan etmiyorlar. Bununla beraber bu cevap vatan ve milletimize karşı borcum olan vazifemi iyi ve lâzımı gibi yaptığımı tasdik itibarıyla da benim için pek kıymetlidir.[215]

Tesadüfen bugün elime vasıl olan ve Ankara'dan Şark hareket ve siyasetinin bir takdirnamesi olan mektubu derc ediyorum. Burada istihbarat şubesinin bile Batum'un ana vatana iltihakını zanneylediği de görülecektir.

215 Mustafa Kemal Paşa Şark hareketini hiçe indirmiş, siyasî cephesinden bahis bile etmemişlerdir!

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara 18 Mart 1337

Şark Ordusu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Paşa Hazretleri,

Aylardan beri ihzarına fırsat ve vesile aradığım hissiyat-ı ihtiramkârânemi hâkipây-ı samilerine takdim edecek olan bu arîzamı muzaffer ve bahadır kıtaatınız tarafından işgal edilen Batum'un ana vatana iltihakı hâdise-i mes'udesini tebrik zımnında mülhakattan varid olan telgrafnameleri tasnif ve şark ordumuzun menakıb-ı kahramananesini yad ettiğim bir sırada yazıyorum.

Türk'ü yeryüzünde ötekinin berikinin nam ve menfaatine hizmet eder bir köle menzilesine indirmek isteyen düşmanlarımızla muhat ve mahsur bulunduğumuz bir sırada, dâhiyane ve üstadane tertibatınız bu mahuf muhasara zincirini şarktaki burcundan yıkmış ve işte bundan sonradır ki Türkiye'nin kudret ve kuvveti bilhassa hür ve müstakil bir devlet olarak yaşamak hususundaki azim ve imanı hakkında bütün cihana bir fikri kâfi verilebilmiştir. Ermeni ordusu ihtimal fennî harb itibarıyla pek büyük bir kemmiyet değildi. Fakat Ermenistan, başta Cemiyet-i Akvam ve İngiltere olduğu halde bütün Avrupa ve Amerika efkâr-ı umumiyesinin müzaheret-i maddiye ve maneviyesini hâmil olmak itibarıyla muazzam bir timsâl ve bizi bir taraftan şark âlemi ile irtibattan mahrum bırakmak, diğer taraftan dahili inkişafımıza sed çekmek için vücude getirilen bir engeldi. İşte Paşa Hazretleri, siz, bu timsâli yıktınız ve bu engeli bertaraf eylediniz. Bu itibarla hizmetiniz o kadar büyüktür ki bunun azamet ve ulviyeti "Büyük" kelimesinden başka bir şey ile ifade olunamaz.

Mütarekeden sonra Türkiye tarihinin yeni bir devresi başlamıştır. Bu devre-i tarihiye 300 seneyi geçen edvâr-ı inhitatımızdan pek ayrı ve pek farklı evsafı haiz bulunmaktadır. Denilebilir ki milletimiz kabiliyet-i hayatiyesini fiilen bu devrede göstermiş ve asırlardan beri mahrum kaldığı hukuk-ı insaniyesine şimdi sahip olmuştur. Tarihin şerefli bir dönüm yeri olan bu mukaddes devre, hiç şüphe yoktur ki sizin kılıcınız ve sizin dehanızla açılmıştır. Bu haysiyetle tarih devletin müceddid ve muhyisi olarak en evvel yüksek namınızı tazim ve hürmetle zikredecek ve ensâl-i müstakbele sizi hakiki bir halâskâr tanıyacaktır.

Muazzam eserinizi hürmet ve şükranla yakından takip ve temaşa ettiğim için sizi tarihden ve ahfaddan evvel selâmlamak hâhişine bir türlü galebe edemedim. Bu maksadla bu sönük fakat serâpâ samimî olan satırlar vücude geldi.

İhtiramat ve tâzimatımın kabul buyrulacağına emin olarak tevali-i muvaffakiyatınıza dua ve kahraman ordunuzun mazhar-ı savn-ı samedanî olmasını niyaz eylerim Paşa Hazretleri.

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i
Umumiyesi İstihbarat Şubesi Müdürü Ethem Hidayet

Levent Şahverdi Arşivi

Gürcistan ve Batum'un işgalini Moskova Muahedesi'nin temin ettiği mütalaasına gelince:

İşgal, Hükûmet tesisi, konfederasyon yapmak gibi birbirinden ayrı üç mühim mes'ele vardır. Ankara Hükûmetinin Gürcü sefiri veya sair siyasî şahsiyetlerle neler görüştüğünü bilemiyorum. Kat'î olarak bildiğim birşey varsa Bolşeviklerle bir harbe biz sebebiyet vermezsek onların da sebebiyet vermesi ihtimâli yok gibidir. Bunun için Moskova'ya teklif ettiğimiz hududu derhal ve Gürcülerle de dost kalarak işgal etmek ve şark ordusu kısm-ı küllisini Gürcü mıntıkasında toplamak, sahil müfrezemizi nihayet Çoruh'a kadar sürmek ve Gürcülerin mukavemetini kıracak hiç bir harekette bulunmamak. Bilhassa Londra Konferansının hitamı ile bizim İtilâf Devletleriyle ne şartlar altında anlaştığımızı görmeden Moskova'nın hemen teklifimizi kabul edivermesi beklenemezdi. Diğer taraftan Ankara'da Gürcü sefiriyle konfederasyon zemini üzerinde müzakerelerin yine mahaldeki Rus sefirince duyulup Moskova'ya uçurulması da mümkündü. Bu konfederasyon hikâyesi hakkında lâzımı kadar mütalaamı yazdığım için burada tekrar etmeyeceğim. Hükûmet tesisi hususunun yanlış olduğunu kayıtla işgal hususuna geçeceğim. Batum'da hükûmet tesisi 17/18 Mart'ta yani Gürcü hükûmetinin 17'de vapurla firarından sonra mümkün olduğu halde Moskova sulhu 16 Mart'ta imzalanmış bulunuyordu. Demek ki hükûmet tesisi gibi bir garibe yapmasak da sulh imzalanacakmış. Esasen işgal olunan yerlerde biz kendi müfrezelerimizle hükûmet tesis ettik diye, ilân etmekten başka yapılacak hakikatte bir şey yoktu. Çünkü işgal olunan yerlerde halk Bolşevik idaresini tesis etmişlerdi. Bilhassa Batum'da Gürcü ordusu bakiyesi ve Gürcü ekseriyeti, kıyamet kadar Gürcü memurları ve Bolşevik müfrezeleri, dolayısıyla yapılacak şey bir binaya hükûmet deyip bayrağımızı asmaktı. Yoksa bu kargaşalıkta halka hâkim olmak ihtimali yoktu. Nitekim de netice aleyhimize oldu, eğer Moskova da bizimle sulh yapmamak arzusu olmasaydı ne olacaktı, müfrezelerimiz mahvolmayacak mı idi? Bu vaziyet askerlikçe fahiş bir hata değil mi idi? Ben bu neticeyi de düşünerek ve Batum'u da bildiğim için müfreze kısm-ı küllîsini Çoruh köprüsüne ikame etmiştim. Gelelim işgalin sulh imzasına faydası dokunduğuna: Ahıska 9, Batum 11 Mart'ta işgal olunmuştu. Bunları Moskova bir gün sonra haber alsa şöyle böyle nihayet iki üç gün zarfında sulh imzalanmalı idi. Ahılkelek'in 14 de işgal olunduğuna nazaran bunun daha müessir olduğunu kabul etmek daha muvafık olur. Hususiyle Ahıska ve Batum'a giren kuvvetlerimizin gerisinde şâyân-ı ehemmiyet bir kuvvetimiz olmadığını gerek vasiyetimizi az çok bilmelerinden ve gerekse mevsim ve iaşe dolayısıyla kestirmeleri güç değildi. Şu halde Bolşevik ordusunun gerilerini Gümrü-Ahılkelek yolu tehdid ettiği gibi henüz Bolşeviklik teessüs etmekte bulunan Gürcistan'da dahi bu istikamet mühim akisler verebilir. 14'de işgal ve 16'da sulh imzası bu vaziyetle bir mana ifade edebilir. Halbuki ortada 12 Mart'a kadar devam eden bir Londra Konferansı da düşünülürse bilhassa Batum hareketinin bir manası kalmaz. Batum'u işgal etmeyerek Çoruh cenubunda kalsa idim Gürcülerin Batum'u müdafaaları ve Ahıska'dan gelen süvari livasının kollarını sallayarak Batum'a

Levent Şahverdi Arşivi

arkadan girmesi de mümkün olmayacak ve Gürcü ordusu bir müddet daha mukavemet ederek icabında bize iltica ederek bir hayli silah ve mühimmat alabilecektik. Biz 11 Mart'ta Batum'u işgal etmekle Bolşeviklerin harpsiz Batum'a girmelerini ve halkın vaktinden evvel Bolşevik olmaları neticesi 17 Mart'ta Gürcü Menşevik hükûmetinin vapurla firarına sebeb olduk. Netice Rus Bolşeviklerine Gürcü halk ve ordusunun iltihakını ve müttehiden bize hücumlarını davet ettik. İşin askeri ciheti bu. Siyasî cihetine gelince Anadolu halkı ve hattâ Millet Meclisi dahi Batum'u anavatana ilhak diyerek serî geçen bir hayali fazla alkışladıkları için Moskova muahedesi imzalandığı zaman lâzımı gibi haz duyamamış olacaklar! Çünkü şark hareketi büyük ısrarlarımla yapılarak ve şark hududu ve şark siyaseti benim kafamla idare olunarak Moskova'ya giden heyete dahi sulh esası benim düşüncelerimin muhassalası olarak tesbit olunmuş ve nihayet de düşündüğüm netice vererek şarkta sulh ve sükûn tesis olunmuş iken Meclis-i Âlinin büyük bir haz duyduğuna makes olamadım.

Batum'da mahvolan böfüğümüzden esir olanların derhal iadeleri, şehitlere kabristan ve âbide tesisi ve müsebbiblerin tecziyesini Bolşevik ordu kumandanından tekiden istedim ve vaad aldım. Şarkta emrim altında şehit olanların ruhları şâd olsun. Malûl kalan, yaralanan, hayat yıpratan gazilerimizle birlikte her zaman hürmetle daima yad etmeyi en büyük bir vazife tanırım. Batum şehitleri İstiklâl Mücadelelerimizin muvaffakiyeti için şarkta emrim altında dökülen son katrelerdir. Esasen şarkı ve muhtelif unsurlarını pek iyi tanıdığım için pek kanlı olması melhuz olan Soğanlı Dağları ve bilhassa Kars Kalesi ve Gümrü muharebelerini düşmana büyük zayiata mukabil hiç mesabesinde zayiatımızla kazanmıştım. Bunun için Batum'da şehit düşen dört zabit ve yirmi iki neferle yirmi altı mecruh ve kırk altı kayba çok, hem de pek çok içim yanmıştır.

Türkiye-Rusya Muahedesi

Moskova Muahedesi
Türkiye - Rusya Muahedenamesi

Milletlerin kardeşliği ve kendi mukadderatını serbestçe kendilerinin vaz' ve idare etmek hakkı prensiplerinde bir fikirde olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Rusya Sovyetleri Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Hükûmeti emperyalizm aleyhine olan savaşmalarındaki tesanüdleri hususunun ve aynıyla bu iki milletten birine ârız olan her müşkilin diğerinin vaziyetini vahamete dûçâr edeceğinin sübutuna şahit olmakla aralarında iki memleketin karşılıklı menfaatleri üzerine müesses samimî kalpli ve devamlı bir dostluk münasebatının bir düziye hükümran olmasını görmek arzusuyla pek ziyade müteharrik olduklarından bir dostluk ve kardeşlik muahedesi yapmaya karar verdiler ve bu husus için aşağıdaki murahhaslarını tayin eylediler:

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti namına İktisat Vekili ve Kastamonu Meb'usu Yusuf Kemal Bey,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti namına Maarif Vekili ve Sinop Meb'usu Rıza Nur Bey,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Sefir ve Murahhas-ı Fevkalâdesi ve Büyük Millet Meclisi Ankara azasından Ali Fuat Paşa.

Rusya Sovyetler Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Hükûmeti Namına:

Hariciye Komiseri ve Panrus Merkez İcra Komitesi azasından Jorj Çiçerin,

Hariciye Komiseri ve Panrus Merkez İcra Komitesi azasından Celalettin Korkmazof.

Selâhiyetnamelerini birbirine gösterdikten ve usulüne muvafık olduğunu gördükten sonra aşağıdaki maddeleri tesbit eylemişlerdir.

Madde: 1 — Tarafeyn-i âkideynden her biri diğer tarafa cebren kabul ettirilmek istenecek hiç bir sulh muahedenamesini hiç bir beynelmilel senedi tanımamayı esas olarak kabul eder. Rusya Sovyetleri Federatif Cumhuriyeti hal-i hazırda Büyük Millet Meclisi tarafından temsil edilen Türkiye Millî Hükûmeti tarafından Türkiye'ye müteallik olup da onca tanınmayan hiç bir taahhüdü tanımamayı taahhüt eder Bu muahededeki Türkiye tabirinden, 28 Kânunısani 1336 - 1920 tarihinde İstanbul Meclis-i Meb'usanı tarafından yapılıp ilân ve bütün hükûmetlerle, matbuata tebliğ edilen Misak-ı Millî'nin ihtiva ettiği arazi anlaşılır.

Türkiye'nin şarkı şimâli hududu:

Karadeniz kenarındaki Sarp köyünden başlayıp Hedismena Dağtyla, Şavşat, Kanlıdağ hatt-ı taksim-i miyahından geçen Ardahan ve Kars sancaklarının şimal hududu Avaris ile Arpaçay ve Nijni Karasu-Aşağı Karasu mansabına kadar Aras nehirleri talveklerini takip eden hattır.

(Hududun tafsilâtı ve ona müteallik mes'eleler için melfuf ve iki taraf murahhasları tarafından imza edilmiş olan zeyil 1-A ve B haritaya müracaat oluna.)

Madde: 2 - Türkiye aşağıdaki şartlarla Batum Liman ve Şehri ile bu muahedenin birinci maddesinde musarrah hududun şimalinde kalan ve Batum kazası aksamından olan arazinin hakk-ı hâkimiyetini Gürcistan'a terk etmeye razı olur:

1 - Bu maddede tayin edilen mahallerin ahalisi her cemaatin harsî ve dinî hukukunu zıman altına alan ve kendilerine bu arazide ahalinin istediği arazi ve usul-i idaresini vaz'a imkân bırakan mevzii ve idari geniş bir muhtariyetten müstefid olacaklardır.

2 — Türkiye'ye Batum limanı vasıtasıyla vaki olacak ihracat ve ithalâtta her nevi emtia ve bütün mevâd için gümrüksüz, hiç bir maniasız ve her hak ve resimden âri serbest transit ve Batum limanından masrafsız ve ücretsiz istifade hakkı temin olunur.

Madde: 3 — İki taraf-ı âkid, bu muahedenin zeyil 1 - (T) de gösterildiği hudut dahilindeki Nahcivan arazisinin; Azerbaycan himayesinde muhta-

Levent Şahverdi Arşivi

riyeti haiz bir arazi teşkil etmesine - Azerbaycan bu himayeyi üçüncü bir devlete terk etmemesi şartıyla - ittifak ederler.

Aras talvekinin şarkıyla, Dağna Dağı 3829 - Velidağ 4121 - Bağarcık 6587 - Kömürlüdağ 6930 - hattının garbı arasına girmiş olan Nahcivan arazisinin müsellesi mıntıkasında Kömürlüdağ 6930'dan başlayıp Saraybulak Dağı 8071 ile Ararat İstasyonu'ndan geçen ve Karasu ile Aras'ın birleştiği noktada hitam bulan hatt-ı hudut Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan murahhaslarından mürekkep bir komisyon tarafından tashih edilecektir.

Madde: 4 — İki taraf-ı âkid, şark milletlerinin millî ve kurtuluş hareketleriyle yeni bir nizam-ı ictimaî için Rusya erbâb-ı sayının açtığı cidal arasında bir mukarenet olduğunu müşahede ettiklerinden, şark milletlerinin hürriyet ve istiklâle, keza memleketlerinde kendi istedikleri tarzda bir şekli hükûmetle bizatihi idare olunmaya hakları olduğunu resmen ve suret-i katiye ve sarihada tasdik ederler.

Madde: 5 — Her milletin münakalât-ı ticariyesine Boğazların açılmasını ve hürriyet-i mürurunu temin için tarafeyn-i âkideyn Karadeniz ile Boğazların beynelmilel nizamatının tayin-i kat'isini düvel-i sahiliye hükûmetlerinin murahhaslarından mürekkep olarak bilahare teşekkül edecek bir konferansa tevdi eylemek, bu konferanstan sudûr edecek kararların Türkiye'nin hâkimiyet-i mutlakasına ve Türkiye ile payitahtı olan İstanbul'un emniyetine halel getirmemesi hususlarında ittifak ederler.

Madde: 6 — Tarafeyn-i âkideyn, şimdiye kadar iki memleket arasında yapılmış olan bütün muahedelerin tarafeynin menafi-i mütekabilesine tevafuk etmediğini kabul ederler. Binaenaleyh bu muahedeleri gayri vakî ve mefsuh addetmekte müttefiktirler. Rusya Sovyetleri Federatif Cumhuriyeti, Türkiye'yi kendisine karşı evvelce Türkiye - Çar hükûmetleri arasında mün'akid senedat-ı düveliyenin tazammun ettiği kâffe-i düyunat-ı nakdiye vesaire hususunda hür ve serbest addettiğini bilhassa beyan eyler.

Madde: 7 — Rusya Sovyetleri Federatif Cumhuriyeti, kapitülasyonların bütün memleketlerin neşvünema-yı millilerinin hürriyet-i inkişafıyla ve keza hukuk-ı hükümranilerinin tamamiyet-i tatbik ve icrasıyla gayr-ı kabil-i telif olduğunu kabul ederek kapitülasyonlarla bir münasebet ve alâkası olan her hak ve hizmet ve hareketin Türkiye'de meriyyü'l-icra olmasını gayri vakî ve mefsuh addeder.

8 — Tarafeyn-i âkideyn; kendi ülkelerinde diğer taraf hükûmeti veyahut diğer tarafın arazisinden bir kısmının sıfatını haiz olmak iddiasında bulunan teşekkülât ve tecemmuatı keza diğer taraf aleyhinde mücadele maksadını haiz tecemmüatın ikametini asla kabul etmemeyi taahhüt ederler. Türkiye ve Rusya mütekabil olmak şartıyla Kafkas Sovyet Cumhuriyetleri hakkında da aynı taahhüde girerler. Şu da kabul edilmiştir ki bu maddede mevzuubahis olan Türk arazisinden maksat Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin doğrudan doğruya mülkî ve askerî idaresi altında bulunan arazidir.

Madde: 9 — İki memleket arasındaki münasebatın adem-i inkıtaını

Levent Şahverdi Arşivi

temin hususunda tarafeyn-i âkideyn iki memleket beyninde münakalât-ı hadidiye, telgrafiye vesairenin sür'at-i mümkine ile ikmâl ve idame keza hiç bir maniasız eşhas ve emtianın serbest transitini temin için müttefikan kâffe tedabir lâzimeyi almayı taahhüt ederler. Şu şartla ki bu gibi emtea duhul ve hurûcunun trafiği hakkında tarafeyn memleketlerinin her birinde bu bâbda carî kâffe-i usulü tamamı tamamına tatbik olunacaktır.

Madde: 10 — Tarafeyn-i âkideynnden birinin diğer taraf arazisinde ikamet eden tebaası ikamet ettiği memleketin kanunlarından südur eden hukuk ve ahkâmı esasî üzerine muamele görecektir. Ancak müdafaa-i milliyeye taalluk eden ahkâm ve hukuk müstesna olup bu hususattan muaf tutulacaklardır. Mezkûr tebaa mütekabilen hukuk-ı aile, hukuk-ı veraset ve ehliyet-i hukukiyeye taalluk eden mesailde keza bu madde istisna teşkil ederler. Bunlar hususî bir itilâf tarikiyle hallolunacaklardır.

Madde: 11 — Tarafeyn-i âkideyn yekdiğerinin arazisinde ikamet eden tebaasına en ziyade mazhar-ı müsaade millet muamelesini tatbik etmeye muvafakat ederler. Bu maddede Türkiye'nin menafii olan müslüman devletler tebaasıyla Rusya'nın menfaati olan Sovyet Cumhuriyetleri tebaasına ait hukuk asla tatbik olunmayacaktır.

Madde: 12 — 1918 senesinden evvel Rusya aksamından bulunan ve bu muahedename mucibince Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti Hükûmeti tarafından üzerinde Türkiye'nin hâkimiyeti tasdik edilen arazi ahalisi serbestçe Türkiye'yi terk edebilecekler ve cemî servet ve eşyalarını beraberlerinde götürmek hakkına malik olacaklardır. Aynı hak Türkiye'nin bu muahedename ile hâkimiyetini Gürcistan'a terk ettiği Batum arazisi ahalisine de aittir.

Madde: 13 — Rusya bu muahedenamenin imzası tarihinden itibaren Rusya'da bulunan harbî veya mülkî bütün Türk üserasından Avrupa-yı Rusî ile Kafkasya'da bulunanları üç ay, Asya-yı Rusîde bulunanları da altı ay zarfında Türkiye'nin şimal-i şarkî hududuna kadar ve masrafı Rusya'ya ait olmak üzere sevk ve iade etmeyi taahhüt eder. Türkiye Hükûmeti de Türkiye'de bulunan harbî ve mülkî Rus esirler hakkında aynı taahhüdü kabul eder. İade-i üsera hakkındaki teferruat bu muahedenin imzası akabinde der-akab yapılacak hususî bir mukavelename ile tanzim edilecektir.

Madde: 14 — Tarafeyn-i âkideyn; mümkün mertebe en kısa bir mühlette bu muahedenin mukaddimesinde iltizam ve ıtrâ edilen dostluk münasebatının iki memleket beyninde tahkimi için lâzım gelen bir konsolosluk mukavelenamesi ile bütün mesâil-i iktisadiye, maliye vesaire hakkında itilâflar akd ve intac etmekte ittifak ederler.

Madde: 15 — Rusya, Türkiye ile Kafkas Cumhuriyetleri arasında yapılacak muahedenamelerde bu Türk-Rus muahedenamesinin onlara taalluk eden maddelerini mezkûr Cumhuriyetlerin kabulünü mecburî kılmak için o Cumhuriyetler nezdinde lâzım gelen teşebbüsatı yapmayı taahhüt eder.

Madde: 16 — Bu muahedename tasdike iktiran edecektir. Musaddak nüshaların mübadelesi mümkün olduğu kadar erken ve Kars'ta olacaktır.

Bu muahedename 13 üncü madde müstesna olmak üzere suret-i musaddakaların mübadelesi anından itibaren meriyyü'l-ahkâm olacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Tasdikan li'l-metn balâda mezkûr murahhaslar bu muahedeyi imza ve mühr-i zatîleriyle tahtim eylediler.

İki nüsha olarak Moskova'da yapılmıştır.

16 Mart 1337 - 1921

Zeyil 1 (A)

Türkiye'nin şimal- şarkî hududu ber vech-i âti tayin edilmiştir. (Rusya Erkân-ı Harbiye "210,000 deverst). Karadeniz sahilinde Sarp Kasabası'ndan başlar. Karaşalvar (5014) dağından atlayıp Maradid kasabasının şimalinde Çoruh nehrini geçer - Sabaur kasabasının şimalinden - Kedis (7052) Kavakibe dağlarını aşarak -Kavtareti kasabasından - Medzebinde dağının hatt-ı taksim-i miyahından - Keratkesun (6468) Korda (7910) dağlarının hatt-ı taksim-i miyahı üzerinden Karabet Şavşatski dağının kısm-ı garbî tepesile Artvin kazasının eski idarî hududuna erişir. Şavşatski dağının hatt-ı taksim-i miyahı üzerinden - Sarıçay - "Karaisalı" (8478) dağına Kivralski boğazından eski Ardahan kazasının eski idarî hududu ile Kanlıdağı'na - buradan şimale dönerek Tilil Gırmani 8357 dağına ve aynı hudut üzerinden geçerek Badela kasabasının şimal-i şarkında Posof çayına ulaşır. Ve Çançak kasabasının şimaline kadar işbu çay ile cenuba iner, burada çayı bırakıp hatt-ı taksim-i miyahla (Ayrılan başı 8512 dağına varır. Kelle tepe (8463) ve Harman tepe 9709 dağlarını aşarak Kasrisseri 9681 dağına varır. Buradan Kura nehrine kadar Karzamet ırmağıyla gider Kura nehrinin talvekiyle Kartanakef kasabasının şarkına gelir. Burada Kura nehrini bırakır. Karaoğlu (7259) dağının hatt-ı taksim-i miyahı üzerinden Hozapin gölünü ikiye ayırıp 7580 rakımına çıkar ve bu rakımdan Gökdağ 9152 - Üçtepeler 9783 - Tayakale 9716 - dağlarını atlayarak 9065 rakımlı tepeden sonra eski Ardahan kaza hududunu bırakır. Büyük Akbaba 9973 - 8828 (8827) 8602 dağ ve rakımları üzerinden geçerek İbiş kasabasının şarkında 7518 rakımlı tepeye ve sonra Kızıltaş 7439 (7490) dağı ve Yeni kızıltaş (Kızıltaş) kasabasıyla Kararahmet'in garbinden geçerek Çamuşlu çay[216] ırmağile birleşir. (İşbu ırmak Delaver, Büyük Kımlı ve Tiğnis kasabalarının şarkından akan ırmaktır.) Mezkûr ırmakla beraber Vartanlı, Baş Süregel kasabalarından geçerek Kaleli'nin şimalinde Arpaçayı'na varır. Ve hep Arpaçayı talvekiyle Aras nehrine ve bunların talvekiyle Nijini Karasu (Aşağı Karasu) ırmağının Aras'a karıştığı noktaya kadar uzanır.

Not: Hattı hududun yukarda yazılan geçen bütün rakımların hatt-ı taksim-i miyahı üzerinden geçirilmesi tabii olarak kabul edilmiştir.

Zeyil 1 (B)

Hattı hudut birinci zeyil (A) da tayin edildiği vechile esas olarak Arpaçay ve Aras nehirlerinin talvekleri itibar edilmekle beraber Türkiye Hükûmeti Arpaçay mıntıkasına tesadüf eden hudut kuleleri hattını hal-i

216 Çamuşlu çay ismi 1899 tarihli haritada yazılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

hazır güzergâhını muhafaza eden Gümrü-Erivan şimendifer hattından sekiz verst ve Aras mıntıkasında yine mezkûr güzergâhtan dört verst uzağa çekmeyi taahhüt eder. Mevzubahis mıntıkaları tayin eden hatlar; Azerbaycan mıntıkası için ber vech-i âti bir numaralı paragrafın (A), (B) fıkralarında ve Aras mıntıkası için iki numaralı paragrafta tesbit edilmiştir.

1 — Arpaçay mıntıkası;

(A) Vartanlı'nın cenub-ı şarkından – Uzunkilise'nin şarkından - Bozyar (5096) dağı 5082 - 5047 - Karmirvank şarkında üç tepe (5578) - Araz oğlu ve Ani şarkından geçerek Yeniköy garbında Arpaçay'la birleşir.

(B) 5019 rakımlı tepenin şarkına kadar Arpaçayı'yla giderek burada Arpaçayı'nı bırakır. Doğu 4571 rakımlıya çıkar. Kızılkule'nin 4,5 verst ve Bocalı'nın 2 verst şarkından geçerek Dinor ırmağına varır. Bu ırmakla Düzgeçit'e ve oradan doğru Karabağ harabeleri şimaline gider ve sonra Arpaçay'ına birleşir.

2 — Aras mıntıkası;

Karabağlıcan ile Süleyman (Dize) kasabası arasından geçen doğru hat.

Bir taraftan Gümrü-Erivan şimendifer hattı, diğer taraftan 8 ve 4 verstlik mesafeleri tayin ederek gösterilen hatlarla tahdid edilen mıntıkalarda Türkiye Hükûmeti mezkûr şimendifer hattından itibaren hiç bir neviden tahkimat yapmamayı[217] ve kıtaat-ı muntazama bulundurmamayı taahhüt etmekle beraber işbu mıntıkalarda inzibat, emniyet ve idarî kıtaat bulundurmak hakkını muhafaza eder.

Zeyil 1 (C)

Nahcivan arazisi: Ararat İstasyonu - Saraybulak 8071 dağı - Kömürlü 6839 - 6030 dağı - 3080 - Seyyad 7868 dağı - Kurtkulak Kasabası - Gamsur 8160 dağı - 8022 - Kuki 10282 dağı ve eski Nahcivan kazasının idarî hududunun şark kısmı.

Üsera Tahliye Mukavelenamesi

Türkiye ile Rusya arasında 16 Mart 1921 tarihinde imza edilen muahedenamede üsera-yı harbiyenin iadesine müteallik olan on üçüncü madde mevki-i icraya koymak maksadıyla mukabil hükûmetler tarafından selâhiyettar kılınan zirde vâziü'l-imzalar âtideki maddelerin kabulünde mutabık kalmışlardır.

Madde: 1 — Tarafeyn-i âkideyn, kendi ülkelerinde bulunan bilcümle harbî ve mülkî esirlerin sür'at-i mümkine ile iadesini taahhüt ederler: .

16 Mart 1921 de Türkiye ile Rusya arasında mün'akit muahedenamenin tarih-i imzasından itibaren Kafkas ve Avrupa-yı Ruside bulunan esirlerin üç ay, Asya-yı Ruside bulunanların altı ay zarfında iade olunmaları takarrür etmiştir.

217 Mesafe hatları mezkûr mıntıkalar haricinde kalacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Madde: 2 — Üseranın iadeleri mütekabilen ihtiyara menut olup hiçbir vechile iade hususunda üsera icbar olunamayacaktır. Üsera kayıt şubeleri memleketlerine avdeti istemediklerini ihbar için müracaat eden üseradan memleketi aslî ve isim ve lâkaplarıyla elyevm bulundukları mahal ve memuriyet veya san'atları hakkında mufassal malûmat toplayacaklar ve bu malûmatı işbu mukavelenin 9. maddesinde beyan edilen tarafeyn murahhaslarına vereceklerdir.

Madde: 3 — Esirler, esir olmuş veya mütekabilen esareti ilân edilmiş olan ailelerini ve keza vakti esarette tahassül eden zevce ve çocuklarını birlikte götürmek hakkına malik olacaklardır. Ancak son halde müşterek bir ikametgâh mecburî tutulacaktır.

Ailelerin iadesinde suret-i umumiyede Rusya ile Lehistan beyninde mün'akit 24 Şubat 1921 tarihli iade-i üsera muahedesinin 24 ve 25 inci maddeleri ahkâmı nazar-ı itibara alınacaktır.

Madde: 4 — Üseranın beraber ihrac edecekleri emval mes'elesi Rus - Leh muahedesinin 7, 8, 9. maddeleri ahkâmına tebaan halledilecektir.

İşbu muahedenin üçüncü maddesi mucibince iade olunacak üsera familyalarının ihrac edecekleri emval hususunda üseranın malik olacakları hukuktan aynen istifade edeceklerdir.

Madde: 5 — Üsera ile eşyanın mübadele mıntıkalarına kadar nakli masarifi tarafeyn-i âkideynin kendi hesaplarına olacaktır.

Tarafeyn-i âkideynden her biri bundan başka üseranın hin-i iadesinde kendi arazilerinde üseranın iaşe ve tedabir-i sıhhiyeleri ile meşgul olacaklardır. Ancak şu var ki tarafeyn-i âkideyn harbî ve mülkî esirleri memleketlerine iadeleri zamanına kadar el işlerinde istihdam etmek hakkına malik olmakla beraber esirlerin iadelerini her ne suretle tehire uğratacak vechile tamamen ağır işlerde istihdam etmemeyi taahhüt ederler.

Madde: 6 — Katil, sirkat cürümlerinden maada herhangi bir cürümle mevkuf veya mahkûm bulunan bilcümle üsera, işbu mukavelenin tarihi imzasını müteakip iade için derhal serbest bırakılacaktır. Katil, sirkat cürümleriyle mevkuf bulunanların hüviyetleri, keyfiyeti mücrimiyet ve derece-i mahkûmiyetlerini gösterir mufassal bir liste tarafeyn murahhaslarına verilecektir.

Madde: 7 — İşbu mukavelenin tarihi imzasından itibaren beş ay zarfında tarafeyn memleketlerinde vefat etmiş esirlerin mümkün olduğu derecede isim, lâkap, familya, asıl memleketleriyle suret-i fevtlerine dair mufassal malûmatı havi listeler tarafeyn murahhaslarına verilecektir.

Madde: 8 — Rusya'da, Novorosiski, Batum, Tuapse, Gümrü; Türkiye'de, İnebolu, Trabzon, Gümrü mevkileri üsera için mübadele noktaları olarak kabul edilmiştir.

Madde: 9 — İşbu mukavelenin kat'iyyü'l-icrasını amele getirmek ve bir taraftan üseraya yardım ve muavenet hususlarını temin etmek ve işbu mukavele veya âtiyen bu hususta yapılacak itilâf ahkâmının suret-i icrasına nezaret etmek vazifesiyle tarafeyn-i âkideynden her biri mukabil hükûmet nezdinde üç azadan mürekkep bir heyet-i murahhasa bulunduracaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

İşbu heyet-i murahhasa azası bulundukları hükûmetin merkezinde veya bu hükûmetin arazisinde vaki olacak seyrüseferlerinde diplomatik imtiyazlardan istifade edeceklerdir. Her iki taraf işbu heyet azasının ber vech-i âti hukuka malikiyetlerini tanımayı taahhüt ederler.

1 — Hükûmet veya sefaretleriyle muhaberatta bulunmak.

2 — Üserayı bulundukları her mahallerde ziyaret etmek. Ancak memûrîn-i mahalliye arzu ederlerse işbu ziyaretlerinde azaya refakat etmek hakkını muhafaza edeceklerdir.

3 — İcap ederse üseraya gerek para, gerek libas ve iaşe hususunda muavenet etmek.

4 — Tahliye umûru ile meşgul memûrîn-i mahalliye ile anlaşarak iade umurunda her vasıtaya müracaatla üseraya tebligatta bulunmak. Esirlerin lisanıyla ilânatta bulunmak ve resmî organlarla neşriyatta bulunmak bu maddeye dahildir.

5 — Resmî damga istimal etmek.

Madde: 10 — İşbu mukavele tarihi imzasından itibaren tarafeyn merkezi hükûmetlerinde on gün ve mülhakatta bir ay zarfında ilân edilecektir.

Madde: 11 — İşbu mukavele tarafeyn hükûmetlerinin tasdikine lüzum kalmadan tarih-i imzasını müteakip mevki-i icraya konacaktır.

28 Mart 1337/1921

Türkiye murahhasları	Rusya Murahhasları
Seyfi, Saffet, Mithat	Yakuboviç, Sabanin

Kafkas Kızıl Onbirinci Ordu kumandanı Keker benimle görüşmek arzu etmiş Gümrü şarkında Akbulak'ta görüşeceğiz.

2 Nisan'da trenle Kars'tan hareket ettim. Erzurum'dan Müdafaa-i Hukuk Heyeti de gelmişti, bunları da beraberime aldım. İkinci İnönü muharebesinin de kazanıldığı ve Yunanlıların mağlûben ric'atleri haberi pek büyük bir neş'e uyandırmıştı. Her tarafta tes'id ve âmillerini tebrik ettik. 23 Mart'ta harekete başlayan Yunanlılar üç fırka ile İnönü'ne taarruz etmişler: 28'de sağ cenahımıza, 29'da her iki cenahımıza taarruz etmişler. 31'de İsmet Paşa mukabil taarruza geçmiş 31/1'de Yunanlılar ric'at etmişler. (Bu muharebede zayiatımız 3500 yaralı 1500 şehit imiş. Düşmanlarınki on bini geçiyormuş. Yüze yakın ağır ve iki yüz hafif makineli tüfek, bir kaç ağır top ve on otomobil, iki tayyare igtinam olunmuş).

Trenle Gümrü'ye 4,5 saatte geldik. Gece trende yattık. 3 Nisan'da Akbulak'a trenle geldim. 4 Nisan akşamüstü Onbirinci Kızılordu kumandanı Keker de trenle geldi. Samimî karşılaştık. Burası benim, ileri kıtaatımın bulunduğu yerdi. Hususî biraz görüştük, resmî şeyleri yarın görüşeceğiz. Keker 34 yaşında bir genç, Harb-i Umumide Galiçya cephesinde Fırka erkân-ı harbi imiş. Fransızca konuşuyor. Çok sigara içiyor. Vaz' u hali henüz bir fırka erkân-ı harbi halindedir. Lehistan seferinin neden kaybedildiğini bu kargâhı görünce daha iyi anladım.

5 Nisan'da Keker'le uzun uzadıya görüştük. Mülakatın esas hedefi

Levent Şahverdi Arşivi

Gümrü'nün derhal tahliyesidir. Keker Ermenilerin kendilerine karşı müthiş mukavemet ettikleri halde Türklerin karşısında, ellerinde mühim kaleler müstahkem yerler bulunmasına ve bütün kuvvetlerim de cem' etmesine rağmen neden az zamanda çözüldüklerine hayret ediyor. Lehistan seferinden bahsetmek bile istemiyor. Faik kuvvetlerle beceremedikleri bu hareketin kumandansızlık mes'elesinden ileri geldiğini itiraf acı bir şeydir.

Keker'den Batum hâdisesinin faillerinin tecziyesini ve şehitlerimize bir âbide inşasını taleb ettim, vaad etti. Gümrü hakkındaki taleplerine: Ermeni milleti Bolşevikliği kabul etti. Moskova muahedenamesindeki hududu kabul ettiğini resmen bildirsin. Derhal tahliye ederiz, dedim.

Keker gelen bir telgraf üzerine telâşını gizleyemez bir halde üst üste sigara içmeye ve derin ve endişeli düşünmeye başladı, herhalde Azerbaycan'da bazı mühim hâdiseler olduğunu tahmin ettim.[218] Çünkü bunu okuyunca Gümrü'yü behemehal kendilerinin işgalini pek zarurî bir hal aldığını söyledi, hattâ çekilmediğimiz takdirde, Erivan'a şimendiferle sevkedecekleri kuvvetleri himaye için, Gümrü'nün bir iki güne kadar işgaline mecbur olacağını söyledi. "Bu kadar kısa bir zamanda ve Erivan hükûmetinden hududları tanıdığını bildirmeden ve hükûmetimizden de emir almadan buna imkân yoktur. Kıtaatınızın Erivan'a gitmesine bir mâni yoktur. Gümrü'de gelecek kıtaatınızı da misafir edecek yerim vardır. Ben buraları hükûmetimin emriyle işgal ettim, yine oradan alacağım emirle tahliye ederim..." dedim.

Keker bir daha Ankara'ya yazmaklığımı rica etti. Muhaverelerimizde bir Gürcü, bir de Rus komiser bulunuyordu. Keker Rus'a pek kızıyordu. Bir aralık Rusça buna çıkıştı: Görüyorsun ki daima yanımda bir arkadaş olduğu halde görüşüyorum, bir de sen ne diye beni bırakmıyorsun.

Bolşevik treni, kumandan vagonu pek mükemmeldi. Tren gelirken lokomotif fenerlerinin üstünde iki süngülü nefer uzanmış vaziyette heybet veriyordu. Kumandan vagonunun sahanlığında daima süngülü nöbetçi var. Bandoları mükemmel ve kalabalık. Bizim vagonlarımız bunun yanında hiçti. Bana güzel bir vagon göndereceklerini vaad etti. Kendisine antika bir bıçak - Kâğıt kesmek için de biraz zarif saplı - hediye ettim. O da bana altın köstekli bir saat hediye etti. (Saat on lira kıymetinde) (Bilâhare salonlu güzel bir vagon geldi, üzerine yaldızla ismimi de yazmışlar, ben de Keker'e bir arap atı gönderdim.)

6 Nisan'da Kars'a avdet ettim. Erzurum Müdafaa-i Hukuk Heyeti 10 Nisan'da avdet etti. Birkaç gün ben de tabyalar ve mektepleri teftişle meşgul oldum.

13 Nisan'da Keker Gümrü'nün serian tahliyesinde ısrar ediyor ve muvafakat olunmazsa kendi askerine işgal emrini vereceğinden mes'uliyetin Türk ordusuna ait olacağını kaba bir lisanla bildiriyor. Rus Hariciye Komiseri Çiçerin Moskova sefirimiz Ali Fuat Paşa'ya şiddetli yazmış. Hariciye

218 25 Nisan'da aldığımız malûmata göre 4 Nisan'da Bakü'de bir mukabil inkılâb hâdisesi olmuş, çabuk bastırılmış. En ziyade Ermeniler iştirak etmiş, bahriyeli efrad ve İslâmlardan da iştirak edenler olmuş. 7/8 Nisan'da dahi Ahıstafa civarında iki tren müsademe etmiş, 200 kişi kadar telef olmuş.

Levent Şahverdi Arşivi

Vekâletine ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine bildirdim, kıtaata da müteyakkız bulunmalarını emrettim. Şahtahtı müfrezesinin Makû'yu da tahliye ederek Iğdır'a gelmeleri için emir verdim. (16 Nisan'da Nahcivan mıntıkasında Aras şarkı kâmilen tahliye olundu).

15 Nisan'da Hariciye ve Erkân-ı Harbiye Riyasetlerinden tahliyenin bir hafta zarfında icrası emri geldi. Kızılordu kumandanına bildirdim ki: Gümrü'yü 23 Nisan 3,00 sonrada tahliye etmiş bulunacağım. Kullandığı kaba lisandan dolayı da teessürümü bildirdim.

14 Nisan tarihli Batum gazetelerinin yazdığına nazaran: Tahran'da milliyetçilerle İngiliz tarafdarları arasında kanlı müsademeler olmuş, neticede milliyetçiler mağlûb olmuşlar, tarafeynden 5000 kişi maktul ve mecruh varmış.

Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal 13 Nisan'da Portsait'e muvasalat etmiş ve İngiliz memurları tarafından istikbal olunmuş. Faysal şunu söylemiş: (Bolşeviklerle birleşen Türkler aleyhine Harb-i Umumi'de olduğu gibi İngilizlere yardım edeceğim.) Zaten bizim padişah da bunu fiilen yapmakta; fakat İngilizler bu vatan hainleriyle azmimize mâni olamazlar.

16 Nisan'da şüpheli İttihatçılar kâmilen memleketten çıkarılmış. Bu meyanda Halil Paşa ve arkadaşları da Trabzon'dan çıkarılmışlar. Ankara Hükûmetinin bu emri Büyük Millet Meclisinin kararı üzerine imiş. Enver Paşa'nın Bolşeviklerden kuvvet alarak Anadolu'ya girmeye çalışması hakkındaki malûmat üzerine bu karar verilmiştir.

Birkaç gün Kars kalesini maiyet kumandanlarla teftiş ve tetkik ettim. Maarif ve bizim mekteplerle meşgul oldum, 20 Nisan'da Kars'ta ağaç bayramını mutantan yaptırdım. İki sıra caddelere ağaç diktirdim. Ben de iki tane diktim.

Kars'ta karlar tamamıyla erimişti. Fakat Sarıkamış'a geldiğimiz 22 Nisan'da daha yeni erimeye başlamış bulduk. Karargâhımı 22 Nisan'dan itibaren Sarıkamış'ta tesis ettim. 23 Nisan'da Gümrü'yü de tahliye ile tamamıyla yeni hududumuz dahiline çekildik. Tahliyeden evvel müthiş cephanelikler infilâk etti. Kimler tarafından yapıldığı anlaşılamadı.

23 Nisan Meclis-i Millimizin açıldığı bir sene oluyor. Bugün millî bayram olarak Meclis-i Millice kabul olundu. Mükemmelen her tarafta tes'it ettik.

24 Nisan'da İbrahim Tali' ve Seyfi Beyler (Moskova'dan muahedenameyi Ankara'ya götürüyorlar) Sarıkamış'tan sahra hattıyla hareket ettiler. İbrahim Tali' Beyle müfettiş-i umumilik meselesinin artık halli zamanı geldiği hakkında Mustafa Kemal Paşa'ya haber gönderdim.[219] Harab olmuş ve esasen pek geri kalan bu vilâyetlerin ümran ve terakkisi ve Kürtlük mes'elesinin esasından hallini kolay buluyorum. Esasen kuvvetlerim de artık garbe naklolunacağından vaktim de müsait idi. Ermeni harekâtından evvel - Celâleddin Arif Bey'in verdiği malûmat - Şarkta bir müfettiş-i umumilik ihdasıyla

219 İbrahim Tali' Bey'in Ankara'dan 5/6/1337 ve 28/10/1337 ve Batum'dan 13/2/1338 tarihli mektuplarında ahvâl pek fena tasvir olunuyor. Ve Büyük Millet Meclisi müfettiş-i umumilik için "Hidiviyet" yapamayız dediğini, Heyet-i Vekilemizin dahi mes'eleyi kapattığını. halbuki benim müfettiş-i umumiliğe tayinimle Vilâyât-ı Şarkiyede kendisi de refakatimde çalışmak arzusunu yazıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

benim tayinim düşünülmüş ve hattâ karar üzerine idi, ben harekâtla meşgul olduğumdan müfettiş-i umumilik ihdasını muvafık bulmuş fakat harekâtın muvaffakiyetle hitamına kadar kendimin tayinini mahzurlu görerek Celâleddin Arif Bey'i tavsiye etmiştim. Henüz hiç bir teşkilâtı bulunmayan ve mütemadi Bolşevik propagandasına maruz Elviye-i Selâse, Kürtlük mıntıka, garbe nazaran pek geri olan sair mıntıkalarla üç muhtelif grup teşkil ediyordu. Kumandanlık etmiş bir müfettiş-i umumiye malik olmazlarsa terakki şöyle dursun her zaman mühim gaileler çıkarabilirdi. Benden bundan sonra ya Garp Cephesi Kumandanlığında veya Şarkta Müfettiş-i umumilikte istifade olunabilirdi. Garp Cephesinde İsmet, Fevzi ve Mustafa Kemal Paşalar vardı; fakat Şarktaki kıtaatın da Garbe naklinden sonra benim vâsi selâhiyetle bırakılmaklığım zafere kadar da sonrası için de pek hayırlı bir iş olurdu. İşte bu samimî düşünce ile İbrahim Talî' Bey'e - Mustafa Kemal Paşa refakatinde dahi çalışmış, teveccühünü kazanmıştı - anlattım ve haber gönderdim.

25 Nisan'da Muş Mutasarrıfı ve Jandarma Kumandanının Hacı Musa tarafından kovulduklarını, vaziyetin fena olduğunu Ankara bildirdi. Hacı Musa'yı Harb-i Umumide Bitlis'te görmüştüm, emrimde milis kumandanı idi. Şedid yazdım ve bir fırka askerle misafir geleceğimi bildirdim. Kabahati mutasarrıfa yükletiyor, hâdiseyi inkâr ediyor ve arz-ı hürmet ve mutavaatla yerine gitmekte olduğunu bildiriyor... Bu mesele derhal bu suretle hallolunarak hükûmetin lâzım gelen nüfuzunu siyanet ettirdim.

29 Nisan'da heyet-i murahhasımızdan Yusuf Kemal Bey 4.000.000 altın ruble ile Sarıkamış'a geldi. Ankara'ya geçti.

30 Nisan ajansında: Londra'da yeni bir konferans akdiyle Türkiye - Yunan mes'elesinin halledileceğini, Bolşeviklerin de yeniden vâsi istihzarat-ı askeriyede bulunduklarını yazıyor. Almanya Başvekili de Almanya'nın terk-i teslihat edemeyeceğini bildirmiş. Viyana'da müthiş bir yangın vuka gelerek on milyondan fazla hasar olmuş.

Havadisler bizi uyutmak için olsa gerek.

2 Mayıs'ta gelen haberlerde bugünlerde Zengezor'da Bolşeviklerle Taşnak Ermeniler arasında müsademeler olmuş, Bolşevikler mağlûben çekilmişler. Bolşeviklerin Gümrü'yü serî tahliye ediniz, Erivan'a asker sevkedeceğiz demeleri, bu havalide icraat kararlarından olacak. Ermeniler Bolşeviklere karşı şâyân-ı hayret cesaret ve metanet gösteriyorlar.

5 Mayıs: Enver Paşa, Bedri Bey, Naim Cevat Bey Moskova'da "Halk Şûrâlar Fırkası Programı" diyerek komünizm esası üzerine bir program tab' ile Anadolu'ya göndermeye başladılar. Seyfi Bey bu programları Moskova'da tab' olunurken görmüş. Büyük Millet Meclisi Riyasetine ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine bildirdim. Enver Paşa faaliyetini ayrıca bir bahis olarak mütalaa etmek daha faydalı olduğundan bu suretle yazıyorum.

10 Mayıs'ta Dersim'den gelen Kürt eşkiyası Kemah'ı basmışlar. Civarda bir köy yakmışlar. Kemah halkı bir buçuk saatlik müsademeden sonra kaleye çekilmişler. Erzincan'dan bir müfreze topçu ateşiyle âsileri Kemah'tan kovalamıştır. Eşkiya 300 kişi imiş. Kasabadan altmış hane yakmışlar, ahaliden on bir, askerden bir şehit, ahaliden altı, askerden beş yaralı var. Eşkiya üç mak-

Levent Şahverdi Arşivi

tul bırakmış. Dersim'in bu ezeli derdi. Esasen üçte ikisi Türk olan bu halk Kürtleşmiş ve yiyecekleri kalmayınca mücavir köy ve kasabalara saldırarak talan etmektedirler. Asırlardan beri bu hayat böylece tekerrür ediyor. Bütün bunlar şarkta yüz binlerce halkın ezelî bir derdidir. Kürtlük mıntıkasında Türk kanalları açmak, Türk münevverlerinden hocalar, şeyhler ikamesiyle Kürtlüklerini az zamanda kaldırmak, yollar ve zer'iyat ile Kürtlere iş bulmak gibi mühim noktalar şimdiye kadar yapılmış olacağı tabii olan program veya lâyihaların tetkikiyle bütün Kürtlük mes'elesini halletmek benim için güç bir iş değildir. Çünkü Van'da, Harput'ta senelerce çocukluğumda bulunduğum gibi bütün Kürtlük mıntıkasında Harb-i Umumi'de ve Mütarekeden beri bulundum. Araziyi ve reisleri ve halkı iyi tanırım. Bakalım Ankara bana bu imkânı bahsedecek mi?[220]

Elviye-i Selâsede bazı casuslar derdestine başlandı. Sahte haberler neşrediyorlar, malûmat topluyorlar. Şâyân-ı dikkattir ki İstanbul'dan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Halil Zeki Paşa da Nuri isminde birini göndermiş, Artvin mıntıkasında yakalandı. Kars'ta da bir tane yakalandı. Gûyâ Bolşeviklerin casusu imiş, fakat ifadeler aksini gösteriyor. Bununla beraber Bolşevikler de vâsi mikyasta çalışıyorlar. Kafkasya'da ve şarktaki vakayii halka lâzımı gibi anlatmak, garp cephelerimizde vesair memleketimizdeki hâdiseleri ilân etmek ve Envercilik cereyanı hakkında dahi icab ettikçe neşriyatta bulunmak için Sarıkamış'ta cephe matbaasında bir gazete neşrini lüzumlu gördüm. Ankara Erzurum'da *Hâkimiyeti Milliye* çıkarmak istiyor. Ankara'da dahi bu nam altında bir gazete var. Sarıkamış'ta çıkaracağımız gazeteye isim arattım. Ben de *"Varlık"* ismini ve altına da "Varlık ancak birlikle yaşar" vecizesini buldum. Bu klişe herkesin hoşuna gitti.[221]

21 Mayıs'ta Trabzon'daki Üçüncü Fırka Garbe hareket etti. Bunun yerine Trabzon'da Onüçüncü Fırka teşkili hakkında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinden emir gelmişti. Pek kolay olmayan bu iş için elimde efrad ve silah vardı, bir miktar zabit de verebilirdim, bilhassa iyi kumandan yoktu. Elviye-i Selâsenin hâlâ teşkilât ve memurları tamamlanmamıştı. Bolşevik propagandasına karşı da Ankara bir şey yapmıyordu. Bunlar hakkında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine muhtelif tarihlerle yazmıştım. Şu cevap geldi:

Ankara 29/5/1337

Şark Cephesi Kumandanlığına

Trabzon'da teşkil edilecek fırka için havass-ı lâzimeyi haiz bir kumandan derdest-i tayindir. Bunun muvasalatında Seyfi Bey'in Dokuzuncu Fırka kumandanlığına tayini muvafıktır.

220 Bu hususta verdiğim lâyiha da sırasında gelecektir. Bana İstiklâl Harbinde selâhiyet vermek şöyle dursun, şarkta bulunmaklığım bile arzu olunmadı. Büyük Zaferden sonra da bu hususu İsmet Paşa'ya söyledim: Mustafa Kemal Paşa'ya açmamaklığımı rica etti. Çünkü benim Şarkta bilhassa salâhiyetle bulunmaklığımdan çekiniyormuş.

221 Gazetenin ilk nüshası 25 Ağustos 1337 de çıkabildi. Haftada bir çıkıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Teşkilât ve memûrîn-i mülkiyeye müteallik mevad Dahiliye, Maliye ve Adliye Vekillerine yazılmıştır. Bu bâbda teklif-i devletleri nazar-ı itibara alınacaktır.

Bolşevik propagandasına karşı Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti halkı tenvire başlamıştır. Buna devam edeceği gibi ayrıca Erzurum'da bir *Hâkimiyet-i Milliye* Gazetesi neşri için istihzaratta bulunmaktadır.

Bu telgrafın vusûlü bildirilecektir.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi

Erivan ve civarlarından hayli İslâm muhaciri geliyordu. Ne kadar fazla gelse bizim için faydalı idi. Yerimiz çoktu. Bunlar için Bolşeviklerle anlaşarak Gümrü'ye de memur zabit koymuştum. Kolaylıkla alıyorduk. Bazı müşkilâta tesadüf etmekle beraber Erivan'daki Yirminci Kızıl Fırka Kumandanına yazarak işi teshil ettirdim.

24 Mayıs'ta Karakurt'u teftiş için Erkân-ı harbiyemle gittim. Sarıkamış'tan Karakurt yakınına kadar devam eden çam ormanı pek latif, kat'iyat yerlerinde hızarlar, istif yerleri mükemmel. Binlerce kesilmiş tomruk var. Kat'iyat fennî olarak Ruslar zamanında yapılmış, hâlâ duruyor. Karakurt'ta muntazam bir süvari kışlası var. Kapı ve pencereleri her tarafı gibi kalmamış. Karakurt'ta mükemmel bir bahar gelmiş. Ağaçlar ve yerler çiçekler içerisinde. Burası Sarıkamış'tan 300 metre münhat. Halbuki Sarıkamış'ta daha ağaçlar hafif patlamıştı.

Bugün Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşalardan Enver memleketimize gelirse diye şifreler geldiği gibi İsmet Paşa'nın da İttihadcılar ve Erzurumluların faaliyeti hakkındaki şifreleri geldi. Bu hususiaki muhabereler "Enver Paşa" faslındadır.

Bugünkü ajansta bildiriliyor :

Etniki Eteriya Cemiyeti merkezi Patrikhane ile çalışabilmek için İstanbul'a gelmiş. Her tarafta İslâmları imha planı üzerinde isyanlar hazırlıyormuş. Halbuki 30 Nisan ajansında Londra'da yeni bir konferanstan bahsolunuyordu. Bizi daha iyi uyutmak için kloroform koklatacaklar demek.

30 Mayıs'tan 3 Hazirana kadar Kars Garp, Şark haricî arazisinde seyahat yaptım. (Çalkavur silsilesi ve Borluk dağı.) Aynı zamanda kale şark cephesini de gezdirerek Erkân-ı harbiye ve Kumandanlarla bir muharebe zuhurunda yapılacak işleri anlattım. Kars'tan trenle avdette atla Akbaba'ya çıktık. Benliahmet'ten otomobil ile 3,5 saatte Oltu'ya geldik. Kağızman Kars'tan 300 metre münhat. Aras boyu ise 400 metre münhat, Sarıkamış ise Kars'tan 250 metre mürtefi olduğundan Kağızman ile Sarıkamış arasında 550 metre rakım farkı var. (Bunları kendi irtifa âletimle ölçtüm.) 4 Haziran'da otomobil ile Kağızman'dan Benli Ahmede dört saatte geldik. Buradan trenle Sarıkamış'a döndük. Bu seyahatim esnasında 31 Mayıs'ta Kars'tan Rıza Nur Bey'in raporları hakkında Ankara'ya mütalaamı yazdım. Rıza Nur Bey Moskova Heyeti meyanında idi. Avdetinde Tiflis'ten Hariciye Vekâletimize 23 Nisan 1337 tarihli şifreli telgrafla vasıtamla âtideki malûmatı vermişti. Bana 29 Nisan'da gelmiş, aynı günde Ankara'ya bildirmiştim. 22 Nisan 1337 tarihli

Levent Şahverdi Arşivi

mufassal raporunu 1 Mayıs'ta aldığını gibi Trabzon'dan şifre ile de 25 Mayıs 1337 tarihli ikinci raporunu 27'de aldım. Rıza Nur Bey'in vaziyeti iyi kavramadığını görerek aynı raporları Ankara'ya dahi bizzat müdafaa ile yanlış karar ve emirler ısdârına sebeb olacağını düşünerek mütalaamı Büyük Millet Meclisi Riyasetine ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiyeye yazdım. Rıza Nur Bey de Trabzon'dan raporlarını alıp almadığını sormuş, ona da Fırka vasıtasıyla cevap vererek raporunun yanlış yerlerini izah ettim. Hepsi aynen merbuttur.

Şark Ordusu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Zat-ı devletleri Türkiye'de hal-i hazırda Şark işleriyle en çok meşgul olan ve bu hususta malûmat ve melekesi bulunan bir zat olduğundan bu seyahat ve vazifemde ıttılâ hasıl ettiğim malûmattan ve gizli ve mühim kısımlardan sizi haberdar etmeyi vatanî bir vazife bilerek bu raporu yazıyorum:

Tiflis'te hüsn-i kabul ve badehu heyet şerefine çekilen ve hususî bir mahiyet verilen resmî ziyafette Gürcülerin heyeti sarhoş ederek ağzından malûmat almaya teşebbüslerinden ve orada resmî ve gayr-ı resmî temaslarla lâzım gelen malûmatı aldıktan sonra Bakü'ye kadar yollarda merasimle hüsn-i kabul ve yine aynı suretle Bakü'ye vasıl olup orada da lâzımı vechile tetkikat icrasından sonra Moskova'ya varıp askerî merasimle istikbal olunduk.

Malûmatı şöylece taksim ediyorum:

1 — Konferansın tarz-ı cereyanı, hususî ve esasî kısmı.
2 — Rusya'da bizimle şark hakkındaki fikirler.
3 — Rusya'da ahvâl-i dahiliye ve komünizm.
4 — Rusya'da Türk dünyası.
5 — Rusya'da Azerbaycan.
6 — Afganistan ve Afgan - Rus münasebâtı.
7 — İran ve İran - Rus münasebâtı.
8 — Neticeler.
9 — Yapılacak vazifelerimiz.

1 — Konferansın tarz-ı cereyanının hususî ve esasî kısmı

Ruslar Çiçerin ile Karahan'ı bizimle müzakereye memur ediyorlardı. İttifak istemiyorlardı. Askerî ve siyasî ittifaktan caymışlardı. Buna da İngiltere ile ticaret mukavelesi yapacaklarını sebeb gösteriyorlardı. Müzakerenin Rus, Ermeni, Azerbaycan'dan mürekkep bir konferans halinde yapılmasını istiyorlardı. Çiçerin ve Karahan'la ilk iki nim-resmî müzakere yaptık. Bu müzakerelerde Rusların teklifi bunlar idi. Ve en ziyade Gümrü muahedesinin feshine ehemmiyet veriyorlardı. Açık ve şedid bir surette Ermenileri himaye ediyorlardı. Biz bunlara yanaşmadık. Çiçerin'le işin sarpa saracağını görerek hususî yola saptık. Bu yol Mdivani'nin bize gösterdiği yoldu. O da Stalin ile iş görmek idi. Stalin Lenin'in en samimî dostudur ve bugün Rusya'da herkesten evvel bu iki adam nâfizü'l-

Levent Şahverdi Arşivi

kelimdir. Biz Moskova'da iken yapılan son kongrede intihabda bu iki zat ekseriyet-i azîme kazanmışlardır. Stalin Gürcüdür. Kafkas Rus Komiseri Orjenikidze de Gürcüdür. Rusya'da üç klik var. Yahudi, Gürcü, Ermeni. Bir de Rus nasyonalistleri var. Ruslar ezilmekte, diğerleri bâhusus Yahudilerle Gürcüler mevkidedirler. Stalin şahsen pek Ermeni düşmanıdır. Kafalı, enerjik, mümkün mertebe açık sözlü, komiteci ve sevimli bir adamdır. İşte bu adamdır ki Ruslarla yaptığımız muahedenin hemen de yegâne âmilidir. Bu muahede onun sayesinde yapılmıştır. Çiçerin'e kalsa idi, o şiddetle Karahan'ın nüfuzu altında pek Ermeni muhibbi olduğundan hiç bir şey yapmayacaktı. Ermeniler bizim Ruslarla uyuşmamızı kat'iyen istemiyorlardı. Eski heyetin yalnız Çiçerin ile temas edişi o vakit işi akîm bırakmıştı. Bu sefer de behemehal öyle olacaktı. Şark ordumuzun zaferi Rusya'da pek mühim tesirler yapmış, Ruslara bize ehemmiyet verdirmiştir. Rusya Türklerinin belini doğrultmuştur. Lenin ve Stalin bu sebepten bizimle uyuşmak istiyorlardı. Stalin'e, konferans yapamayacağımızı, Ermeni mes'elesi mevzubahis olamayacağını ve Karahan'ı kabul etmeyeceğimizi söyledik ve kabul etti. Biz de ittifak olmayıp dostluk muahedesini kabul ettik. Bu suretle Ermeni klikine bir darbe vurulmuş oldu. Müzakerât esnasında Taşnakların Erivan'da mevki-i iktidara gelmeleri de bize yardım edip müzakereyi kolaylaştırdı. Ve Ermeni klikini düşürdü. Rusya ahvâl-i dahiliyesinin kötülüğünden, bütün Türk dünyasının ve İslâm âleminin bize bakmasından, şimdiye kadar Avrupa proletaryasını ayaklandırarak şimdiki Avrupa devletlerini yıkmak hayalinde koşup da bunun olamayacağına son zamanlarda kanaat getirerek bütün ümidini şarka bağlamış olmak dolayısıyla de Rusya bizimle bir dostluk ahitnamesi yapmak mecburiyetinde idi. Türk ve İslâm âlemi Bolşevikliğe tamamen düşman olduğundan Rusya bizimle dost olarak onu teskin etmek mecburiyetinde idi. Böyle yapılmayınca bu âlemden kendisine karşı müsellah fenalıklar olacak ve bu da Bolşevikliğin mezarını kazacaktı. Bu bâbda Lenin'in mühim bir sözü var "Şark ya Bolşeviklik veya antantanın mezarı olacaktır. Şarkı kim kazanırsa zafer onundur. Bunun için de Türkiye'yi kazanmak lâzımdır."

Karahan Ermeni kliğinin mühim reislerinden idi. Bir sarayda oturuyor, emrinde mükemmel üç otomobil bulunuyor. Üç dört metresi ve bunların üstünde mühim mücevherat vardır. Şimdiye kadar hariciye bütçesinden 18 milyon lira altın ruble ve bunun mühim kısmını kendi hevesatı yoluna sarf etmiştir. Rusya hariciyesi demek o demek idi. Çiçerin tamamıyla onun elinde idi. Gürcü ve Ermeni düşmanlığı bu israfat vesilesiyle Karahan'ı defaatla tevkife sevketmiş iken Çiçerin Lenin'e ağlayarak Karahan'ı kurtarmıştır. Karahan bu sefer büsbütün bitmiş, sefir olarak bir yere gönderileceği söylenmektedir.

Yapılan muahededeki esas üzerine Stalin'le uyuşmuş iken ilk resmî celsede Çiçerin yine sırf Ermeni meselesinden bahsetmiş ve bize 1914 hududunu teklif etmişti, Bu müzakerede Karahan yerine murahhas tayin olunan Celâl Korkmazof hazır idi. Bu adam, müzakerede bizim Ermeni seferimizi emperyalistlik ile tavsif edip bu seferin Rusya Müslümanlarına

Levent Şahverdi Arşivi

pek fena tesir ettiğini söyledi. Kars ve Ardahan'ın Türk olmayıp Tatar olduğunu bildirdi. Ben de bizim bu hareketimiz Müslümanlara fena tesir etti de Ermenilerin oralarda kestikleri binlerce Müslümanın hali fecii bir tesir yapmadı mı? Biz Ermenilerin tarihini ve bu hususta hiçliğini biliyoruz. Kars ve Ardahan ahalisi halis Türk'tür. Zaten Türk ve Tatar aynı dili konuşur. Bir ırktandırlar cevabını verdim. Cevap bulamayıp önüne baktı. Bu adam gayet ahlâksız, Rus âleti ve casus bir Kumuk'tur. Bu suretlerle Moskova Merkezî Komitesine aza ve Kafkas Cumhuriyetine Reis-i Hükûmet olmuştur. Amma bu cumhuriyet bir lâftan ibarettir. Halk yer yer isyan-ı daimî halindedir.

Bunun üzerine gayet şiddetli davranarak ve itidâlimizi de bozmayarak ayrılıp tekrar Stalin'le görüştük. Ve işi mecra-yı salimine koyarak Çiçerin'le müzakerâta bi'd-devam muahede ve beyannameler yapıldı. Bu gerginlik esnasında Karahan tavassut ve bizi ikna için Enver Paşa'yı göndermiş idi. İlk heyet kendisini müzakerelerine davet edip kendilerine reis yapmışlar imiş, Yusuf Kemal Bey'in kendisini yine teşrik-i mesaiye davetine mukabil ben kendisine siz vasıta olmayınız diyerek; Fuat Paşa da bu fikirde bulunarak cevap verdik. Mumaileyh Karahan'la münasebette idi. Halbuki biz asıl menbaı yani Stalin'i yakalamıştık. Enver Paşa'nın tavassutunu kabul etmek yine Karahan'a işe çengel taktırmak olacaktı.

Eski sah çekilen muahedeyi esas tuttuk ve ona yeni maddeler ilâve ettik. Ruslar da bize yeni bir proje vermişlerdi. Oradan da bazı şeyleri aynen veya tadillen kabul ettik. Bir kısmını da reddeyledik. Ezcümle Anadolu'dan transit ve limanlarımızı kullanmak istiyorlardı. Bu da bize Bolşeviklik sokmak içindi. Reddettik. Bu Rus nokta-i nazarı dikkatte tutulacak bir şeydir.

Bu işlerde Behbud Şahtahtinski'nin de rolleri vardır. Bu adam eskiden bir arzuhalci imiş. Tahsilsizdir. Ancak zekicedir. Bugünkü Azerbaycan hükûmeti azasının en zekîsidir. Fakat zekâsı tilkilikte ve dalaverededir. Bu adam alçak, iblis, Türklük nokta-i nazarından hain tam bir Rus aleti, Rustan Rustur. Bütün varlığım Ruslara hizmet ve dalkavukluk ile temin etmek fikrinde ve ediyor. Bizi sık sık ziyaret ediyor, bizden aldıklarını hemen Ruslara yetiştiriyordu. Mükemmel casusluk ediyordu. Ancak bize karşı Ruslar aleyhinde casusluk ediyor süsünü takınıyor ve hakikatte Ruslara hizmet ediyordu. Türkiye'de mevkii ve kendisine hürmet var göstererek Ruslar nezdinde mevkiini yükseltmek fikrindedir. Hattâ bize "Ruslara Türkiye'de herkes Behbud'u sever deyin" demişti. Nahcivan mes'elesinde Stalin'in ve bizim yanımızda: Nahcivanla sizin ne münasebetiniz var? O Rusya'nındır, ona verilmelidir bile demiştir. Bu yalancı ve entrikacı adama asla inanmamalıdır. Belki iğfal edilerek kendisinden ancak malûmat almak mümkün olabilir. Rusları bir muahede-i hafiye ile de bazı şeylerle bağlamak istemiş isek de buna yanaşmamışlardır. Şark milletleri hakkında kabul ettirdiğimiz maddeden Türklüğün bilfiil müstefid olacağı meşkûk, belki de muhaldir.

Levent Şahverdi Arşivi

2 — Rusya'da Bizimle Şark Hakkındaki Fikirler

Rusya ahvâl-i dahiliyesi dolayısıyla şark milletleriyle hoş geçinmek mecburiyetindedir. Bunu ancak ahvâl-i fevkalâde bozabilir. Ruslar bütün dünyaya komünizm sokmak emeli kat'isindedirler. Esas programları budur. Bundan vazgeçemezler. Kendilerince bu hayatî bir mes'eledir. Şahsî ve umumî hayatlarının bununla kaim olduğu imanındadırlar. Bizde ve İran'da bu hususta yaptıkları tecrübe bilakis bu iki milleti şiddetle aleyhlerine çevirmiştir. Bunu gören Ruslar tabiyeyi değiştirip sureta şarkta komünizm değil, millî hareket olmasını ve bunu yaptırmak istediklerini söylüyorlar. Fakat fırsat bulurlarsa derhal komünizmi sokacaklardır. Nitekim el altından çalışmaktan geri durmuyorlar. Hind'e kadar Müslüman âlemi ise bilâ-istisna komünizm aleydarıdır. Rusya yine eski Rusya'dır. Bolşeviklik bir maskedir. Hattâ şimdi komünizm davası ile bütün cihanı daha ziyade Rusya'ya raptetmek istiyorlar? Lisan-ı umumiyi de Rusça yapacaklar. Fikirleri bu.

Ruslar Türk âleminden pek korkuyorlar. Onları hem okşamak, hem de gözlerinin açılmamasını temin etmek, ezmek istiyorlar ve yapıyorlar. Türkiye'nin bütün Türk ve İslâm âlem ve hareketinin başında olduğunu biliyorlar. Bu sebeble onlar da tıpkı İngilizler gibi Türkiye'den pek ihtiraz ediyorlar. Bizim ne ölmemizi ne de onmamızı istemiyorlar. Ölürsek Antanta'nın Kafkas'a dayanacağından pek telâş ediyorlar. Onarsak Türk âleminin istiklâlinden korkuyorlar.

3 — Rusya'da Ahvâl-i Dahiliye ve Komünizm

Rusya'da bugün Ruslar millet-i mahkûme halindedir. Rusya dahilindeki Ruslardan gayri milletler idareyi ellerine almışlar, Rusları ezip duruyorlar. Sanki bu milletlerde asırlardan beri Ruslara karşı yığılmış olan gayz patlamıştır. Sanki şimdi Rus'tan çektiklerinin intikamını alıyorlar. Bu bâbda Yahudiler en ileridedirler. Rusları burjuva diye soymuşlar ve ezmişlerdir. Ruslar Çaristtir ve nasyonalisttir. Ve yine gözleri İstanbul'dadır. Fakat Bolşevik idaresi altında inim inim inliyorlar. Komünistler ve İdare-i Hükûmettekiler ekseriyet-i azîme ile Yahudi, Estonyalı, Leton, Gürcü ilh. Rusya milel-i mahkûmesidir. Rus'tan komünist olanlar korku ve geçinme belasıyla sahte olarak olmuşlardır. Her dairenin en nüfuzlu adamı Yahudidir. Yahudiler nasyonalize ediyoruz bahanesiyle halkı soymuşlardır. Altın parayı, mücevheratı ve kıymetli eşyayı kendi hesaplarına takım takım Almanya ve Amerika'ya sevk ediyorlar. Gürcüler ve Ermeniler komünizm perdesine bürünmüş, kendi milletlerini kurtarmaya çalışıyorlar.

Bugün Rusya'da işbaşında olanlar şu fikirdedir: Biz düşersek mutlaka öldürüleceğiz. Kaçacak bir yerimiz de yok. Avrupa'da bizi tutarlar. Demek ne yapıp yapıp her şey pahasına Rusya'da Bolşevikliği idame etmeliyiz. İşte bu kanaatledir ki gayet şiddetli ve kat'i davranıyorlar. Bu adamlar müthiş karar sahibi, müthiş komitecidirler. Rusya'da bir hükümet yoktur. Hâkim bir eşkiya çetesi vardır. Ne hürriyet, ne mal, ne can emniyeti yoktur. Abdülhamid zamanında bizde insan hiç olmazsa hanesinde hür ve

Levent Şahverdi Arşivi

hâkimdi. Şimdi Rusya'da o da yoktur. Ne yapalım ihtilâl devresi diyorlar. Ahali kâmilen gayr-i memnundur. Şehirli, köylü, hattâ amele dahi gayr-ı memnundur. Amele diktatörlüğü diyorlar, halbuki amele üzerinde bir avuç komünist diktatörlüğü vardır. Bu hükûmet ancak terörizm ile tutunuyor. Bunların terörizmini tarih daha görmemiştir. Ufak bir grev için bin kişiyi birden o anda ve bilâ-muhakeme kurşuna diziyorlar. Nitekim biz Moskova'da iken açlıktan şikâyet eden ameleyi hemen o gece öldürdüler. Mahkeme bir değildir. Çeka, Veçeka ilh. lâyüad mahkemeler var. Birinden yakasını kurtaran aynı iş için diğerinden kurtaramaz. Ceza da bir tanedir, idam.

Rusya'da halk Çeka elinden tir tir titremektedir. Her tarafta ihtilâller ve ihtilâl emareleri vardır. Açlık müthiştir. Halk Moskova'da öğle darı çorbası ve çamur gibi bir dilim ekmek yiyor. Akşam şekersiz çay içiyor. Biz bile günlerce ekmeksiz kaldık. Et yüzü gören yok. Elbise yok, başka levazım yok. Fabrikalar ekseriyetle muattal, şimendiferler ve yollar bozuk. Köylü mahsulü elinden alındığından ekmiyor. Hattâ meyveleri bile ağacından toplamak zahmetini ihtiyar etmiyor. Pek çok meyveler ağaçlarda çürümüş ve kurumuştur. Herkes hükûmet hesabına çalıştırılıyor. Bu da karın tokluğunadır. O da mükemmel değil, hiç bir ferd dürüst çalışmıyor. Angarya addedip kötü iş yapıyor. Ve fırsat bulunca savuşup gidiyor. Meselâ bir kilit tamiri için hükûmet nezdinde sefilâne dolaşarak yirmi günde bir çilingir bulunabilir, o da işini tam yapmadan savuşur. Yiyecek almak için mahsus açılmış dükkânlar önünde yüzlerce halk kar ve soğukta saatlerce bekler, nihayet birazdan alır. İrtikâp müthiştir, suiistimalât tarifsiz derecededir. Ahali de hemen kâmilen hırsız olmuştur. En ufak şeyi bile çalıyorlar. Devair memurla dolmuş ve müthiş bir bürokrasiye boğulmuştur. Eskiye nisbetle memurun adedi bire on artmıştır. Her aile içine türlü yabancı erkekleri de koymuşlardır. Aile ismeti, mahremiyeti, saadeti kalmamıştır. Fuhuş ve içki memnu, fakat daha ziyade artmış. Halk kötü ispirtolar yapıp zehirleniyor. Tevellüdat azalmıştır. Sefaleti fizyolojiden tırnaksız ve saçsız çocuk doğmuştur. Bir adama bir veya iki oda veriyorlar. Yemek, yatak odasında pişiyor. Kiler yine orasıdır, salon yine orasıdır. Ahali kan ağlıyor. Fakat ses çıkarabilen yok. Rus halkı pek mütevekkil ve hayvan gibi bir şeyler. Amelenin biri demiş ki: Eskiden üç sınıf vardı. Burjuva, kâsibler, hırsız ve esafil. Bunlar en üstte burjuva ve altta esâfil olmak üzere bir değnek yapıyorlardı. Bolşevizm bunları müsavi yapmak için değneği çevirdi, fakat ufkî yapacağına çok çevirip burjuvayı alta ve esâfil-i nâsı üste getirdi. El emeği ile geçinenler yine ortada kaldı. Şimdi bunu Azerbaycan'ın müdirân-ı umûru hakkında tatbik edersek ben derim ki bu değnek bir gübreye dikilmiş imiş. Birden çevirmişler, gübre en başa çıkmış sonra esafil, sonra amele, en altta burjuvalar kalmıştır.

Rusya'da kimse işe iyi sarılmadığından fabrikalarda amele lâyıkıyla çalışmıyor. Çünkü külfet nimet mukabili değil, bu kaide orada ortadan kalkmış. Bunsuz da mümkün değil say olmuyor. Bu sebebten istihsalât müthiş bir surette azalmıştır. Bunun en bariz misali Bakü petrol kuyu-

Levent Şahverdi Arşivi

ları hasılatıdır. Burada da her şey kırık döküktür. Moskova şehri harab olmaktadır. Adeta sağlam bir hane kalmamıştır. İşte bu sebebten Bolşevik hükûmetinin hali tutunamaz bir dereceye gelmiştir. Buna çaresiz olmak için İngilizlerle ticaret muahedesi yapıp onlardan fabrika, şimendifer âlâtı vesair emtia alacaklar. Onlara imtiyazlar verecekler. Köylüye mahsulünü elinden almayacaklarını ilân ettiler. Köylü ekecek, ahali aç kalmayacak. Ticarete müsaade verdiler. Kazanç olacak, herkes istediğini bulabilecek. Fakat Moskova'da bir sokak gezdim, manzara gayet fecidi. Bir dilim ekmek parası bulabilmek için kimi tabağı ayrı bir fincan bulmuş satıyor, kimi eski bir don, kimisi de bir kundura satıyordu.

Fakat bu işler bu müsaadelerle prensip nokta-i nazarından şimdiki Rusya hükûmeti Bolşeviklik ve komünistlikten çıkıp şiddetle aleyhinde bulunduğu Menşevik bir hükûmet olmuştur. Halk bu suretle memnun olacak ve hükûmetin mevkii muhkemleşecektir. Ahalinin bu sefaletine rağmen komünistler, otomobiller içindedirler. En nefis yemekleri yemektedirler. Kremlin sarayı komiserler meskeni olup, içinde bolluk, şampanyalar, piyanolar ve en güzel seçme kadınlar vardır.

Derim ki, bir milleti mahvetmek isteyenler, orada komünizm rejimi tesis etsinler. Bir milleti mahv için bundan iyi vasıta olamaz. Vaktiyle heyet-i vekilede komünizmin en şiddetli aleyhdarı idim. Bu seyahatim bu fikrimi şiddetle teyid etmiştir.

Rusya idaresi, bir cehennemî bomba gibidir. Ahali ise kurulmuş olan bu bombanın üstüne oturmuş, infilâk dakikasını bekler gibidir. Bana bile diplomatlar istisnaiyeli üzerimde olduğu halde bu ahvâli öğrenince, böyle bir bombaya yakın olduğum hissi gelmiştir.

Bolşevik hükûmeti gösterdiği araz ile yaşamak kabiliyetinde olmayan bir idaredir. Tutunması gayr-ı tabiîdir. Ancak terörizm tutuyor. Bu iki âmilin ne vakte kadar mübareze edebilecekleri, bir muavezene teminleri veya birinin diğerine galebesi şimdiden kestirilemez. Her ne kadar Menşevik hali almaları tutunmak fiilini takviye edecek ise de bugünkü idareye sağlam bir bina nazarile bakmamalıdır. Bolşeviklik bizim nokta-i nazarımıza göre Rusya'daki Türklük âlemine muzır ise de çarizme nisbetle pek ehven-i şerdir. Hattâ faydalı bir şeydir. Bizim için onun devamı bir cihetten bir de Rusya'yı yıkmasından temenni olunmalıdır. Rusya'da komünizmin bir faydası da vaktiyle ölen Bizans'ın bütün dinî azametini kucağına alarak bize alevli düşman yaptığı Ortodoksluğu müthiş bir surette darbelemesidir. Bugün Rusya bizimle, İran, Afgan, Lehistan Estonya, Litvanya ilh. Hükûmetlerle muahedeler yapmış, yeni bir devreye girmiştir. Bu devrenin suret-i cereyan ve temasını pek müteyakkızane bir surette teftiş altında bulundurmamız pek lâzımdır.

4 — Rusya'da Türk Dünyası

Rusya'da Çarizm zamanında doğmuş olan Türklük hissi, bizim meşrutiyetle artmış idi ise de Bolşevik inkılâbı Rusya Türklerinin gözlerini dört açmış, müessir ve sihr-âmîz tesirini yapmış, millî hisleri alevlendirmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu inkılâb ile her yerde Türkler muhtelif cumhuriyetler teşkil etmişler ve istiklâlin tadını almışlardır. Asker teşkilâtına, maarif ve mekteplere pek himmet etmişlerdir. Bu hususta Rusya'da bulunan bizim esir zabitlerin tasavvurun fevkinde hizmetleri olmuştur. Bilhassa Erzurum'daki Ziya Bey'le Trabzon Valisi Nuri Bey'i zikretmek lâzımdır. Bu uyanmayı gören Ruslar telâşa düşüp Türkleri ezmeye ve bu duyguyu söndürmeye çalışmaya başlamışlar ve çalışıyorlar. Ruslar bir müddettir Türk cumhuriyetlerini birer birer imha etmişlerdir. Bugün bunların adları var, yerlerinde yeller esiyor. Ruslar bu memleketleri müthiş soyuyorlar ve halkı türlü eza ve katliamlar içinde eritiyorlar. Bizim muallimleri, zabitleri her taraftan kovmuşlardır.

Büyük Türk yurdu asri mükemmel bir devlet meydana çıkarmak için hazâin ve mevhibe-i tabiiyeyi bâligan mâ-belag havidir. Bilhassa Bakü'nün neftleri, Türkistan'ın pamuk ve ipeği ve yine kömür, demir, altın, platin ilh. madenleri her türlü medenî ihtiyacı bizzat tesviye edecek ve onu sınaî bir devlet yapacak haldedir. Bununla beraber toprak da münbit ve ziraîdir. Yani bu mübarek yurt, evlâdını hem açlıktan, hem de medenî levazımdan ötürü harice muhtaç olmaktan vâreste kılar.

Türkler umumiyetle biz Türkiye Türklerini ağabey tanımaktadırlar. Bize olan muhabbetleri tasavvurun fevkindedir. Her gün kendilerini kurtarmamız ümidi ile bizi beklerler. Bizden bir adam içlerine gitse onu el üstünde tutarlar. Ve o, onlara her dediğini yaptırır. Halk Türklüğünü duymuş, bu duygu her gün artmakta, istiklâl için çırpınmaktadır. Ancak bunların arasında Tatarlar iyi değildir. Çok Ruslaşmışlardır. Bunlardan komünist çokça olup Rus âleti olarak Türkistan'a dağılmışlar, halkı ifsad etmektedirler. Ora Türklerinin ise Rus'tan ziyade düşman addettikleri Tatarlardır. Ruslar şimdi Panturanizme darbe indirmek için Türkistan Türklerine sizin diliniz Türkçe değildir, Çağatayca, Tatarcadır diyorlar. Tatarlar bu propagandayı yapıyorlar. Hurufâtı lâtince yaptırmak istiyorlar. Meselâ Şerif Manatof aleyhimizde Ruslara türlü tezviratı havi raporlar vermiştir.

Türkistan Türkleri, Kuzgun Denizi'nin şark sahilindeki Türkmenler en saf kanlı Türklerdir. Türkistan'da şimdi 14 milyon ahali vardır. Bunun % 95 i Türktür. Fargana'da isyan etmişlerdir. Ruslar bunlara "Basmacı" (Baskın yapan haydut demektir) namını vermişlerdir. 50.000 kadardırlar. Silahları vardır. Şimdi kuva-yı milliye adını almışlardır. Önlerinde mühim bir Rus kuvvetini tutuyorlar. Taşkent'te bir merkez ve cemiyetleri varken Ruslar son günlerde azasının hepsini tevkif etmişlerdir. Ahali and içip Ruslara vermekten ise pamuk ekmemektedirler. Kaşgar (Keşgir) da dahil olduğu halde bütün eski Rusya dahilinde 75 milyon Türk vardır. Bunların bütün sayları federasyon halinde istiklâl kazanmak ve bizimle birleşmektir. Demek Panturanizm kendiliğinden olmak yolunu tutmuştur. Biz bunlara yardım edebilirsek sür'atle büyür. Buralarda muallime ihtiyaç pek şediddir. Bizden pek çok muallim istiyorlar. Fakat açıktan göndermek de mümkün değildir.

Levent Şahverdi Arşivi

5 — Azerbaycan

Bunlar Türk'tür. Fakat Acem istıfasına uğrayıp şeklen ve ahlâkan bozulmuşlardır. 3 milyon kadardırlar. Aralarındaki Ermeniler pek azalmıştır, adeta hükümleri kalmamıştır. Yalnız Zengezor Ermenileri mühimdir. Bakü'de 30.000 kadar Ermeni varsa da servetlerini komünizm ile kaybettiklerinden ehemmiyetleri kalmamıştır. Eskiden Ermeniliği himaye eden bunlar ve Bakü bir Ermeni ocağı imiş. Ahalide şiilik hissi ehemmiyetini kaybetmiştir. Türklük duygusu doğmuş ve büyümektedir, halk bize can atmaktadır. Ancak bugünkü komünist erkânı esâfil-i nasdandır. Hiç biri tahsil görmemiştir. Gayet kaba, terbiyesiz, sırık hamalı gibi insanlardır. Rustan Rus olup Türkiye düşmanıdırlar. Bugünkü mevkilerinin velinimeti Bolşeviklik olduğundan, ona tapınırlar. Halk elinden gelse bunları parça parça edecektir. Moskova komünistleri gibi bunlar da mükemmel yaşıyorlar. Hükûmette umûr ve muamelât Rusçadır. Türklerin içinde kitabete kadir insan yoktur. Hükûmet Ruslar elindedir. Memurlar azamiyetle Rus, sonra Gürcü, Ermeni ve biraz Türk'tür. Azerbaycan'ın istiklâlinden eser yoktur. İntihabı sopa, hapis ve kurşunla yapıyorlar. Ruslar dehşetli talanlar yapıp, sandalyeye varıncaya kadar Moskova'ya taşımışlardır. Maarife pek ihtiyaçları vardır. Münevverleri yok gibidir. Hiç muallimleri yok. Bizim muallimleri sefalet ve açlığa mahkûm edip kaçırıyorlar. Bakü Türk dünyasının merkezi kapısı olmak vaziyetiyle pek ehemmiyet vereceğimiz yerdir. Bakü'de mütehassısları ile beraber mükemmel bir teşkilâtı havi, tahsisatı bol bir sefaretimiz olması lâzımdır.

Bu sefer heyet-i murahhasaya pek bârid muamele yaptılar. Bize aldırmadılar. Randevularına sadık kalmayıp bugünü yarına salladılar. Biz de burada ısrarıma rağmen ölü gibi durup haysiyet-i milliyemizi payimal ettirdik. Bunlar bizimle ittifak değil, hattâ münferiden bir muahede dahi yapmayıp, Ermeni, Gürcü Dağıstan ile beraber bir konferans ve Kafkas ittifakını yapmak istiyorlar. Ermenileri bize karşı himaye edeceklerini, icab ederse Türkiye'ye karşı Ermenilerle beraber harp yapacaklarını açıkça söylediler. Ne küstahane tehdit. Bize mümessil yollamadıkları halde bizim mümessilimizin orada kalması muhill-i haysiyettir. Güya şimdi iğbirârımızı anlayınca göndereceklermiş. Ermenilere, Gürcülere haber göndermişler, bir iki güne kadar gelirler, kalın konferans yapalım diyorlar. Bize Ermenilerle müzakere için ruhsat olmadığını ileri sürerek gideceğimizi söyledik. Konferansın behemehal Bakü'de, ya Tiflis'te olmasında ısrar ettilerse de Kars'ta olmasını ısrarla nihayet ona rıza gösterdiler. Bu Kafkas ittifakı bir taraftan iyi gibi ise de bir taraftan da bize Bolşeviklik sokmaya vasıta edeceklerinden kötüdür. Sonra Rusya'da Bolşevikler devrilirse bizi onları kurtarmak için beraber sürükleyeceklerdir. Bir arzuları da hududumuz içine yardım maskesiyle ordu sokmaktır. Bu da komünizm yapmak içindir. Bu sebeble de bu ittifak pek düşünülecek bir şeydir.

Orjenikidze mühim, azimperver, pek komiteci ve bana sempatik gelen bir adamdır. Kafkasya'nın yegâne âmili, cevvâl, hoş tutulması lâzımdır. Bizim hariciyenin ona bir çar generali gibi demesine pek kızmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Gümrü'nün tahliyesini o da Azerbaycanlılar da - tabii Rus emriyle - pek istiyorlar. Bu hususta Ermeniler pek gürültü çıkarıyorlar. Hattâ konferansta Azerbaycanlılar iptida Ermeni mes'elesini hal ve imza ettireceklerdir. Bizsiz Kafkas ittifakının Türkiye'ye bir tehlike teşkil edeceği de muhakkaktır.

Azerbaycan ahalisi isyana hazır bir haldedir. Fakat pek itimad caiz değildir. Âciz insanlardır. Rus ve Azerbaycan Hükûmeti gayet yalancı, entrikacı hükûmetlerdir. Hiç bir sözlerine inanmak asla caiz değildir. Muahedeleri de hükümsüzdür. Bugün işleri başkalaşırsa dün imzaladıkları muahedeyi hemen süngüye takarlar.

Biz ve bütün Türkler Turan'ın coğrafî vaziyeti iktizası bir cenderenin iki safhası arasındayız. Bunun birisi Rus diğeri İngiliz'dir. İkisi de bizi ezmek isteyen düşmandır. Esbabı da Panturanizm, Panislâmizmdir. İkisinde de sebebler bunlardır. Ruslar ne olsalar yine aynı esbab berdevamdır. Ruslar dört beş asır evvel Moskova etrafında iki üç milyonluk bir millet iken ve bütün şimdiki Rusya Türk iken bugün safi 70 milyon Rus vardır. Bunlar da dilleri, dinleri unutturulmuş, Ruslaştırılmış, seleksiyon ile üretilmiş Türklerdir. Yani Türk'ün en hakikî ve zalim düşmanı Rus'tur. O Türk kanıyla şişmiş bir sülüktür. Bizim için Ruslara güvenmek hamakattir. Kendimizi kuvvetlendirmeye bakmalıyız.

Azerbaycan Nahcivan'ı müstakil yapıp Rusya Şûraları Federasyonuna dahil ediyor.

6 — Afganistan ve Afgan-Rus Münasebâtı

Bu memleket iptidaî bir haldedir. Nısf-ı şimalisi Türk'tür. Şimdiki Emîr gayûr bir adammış. Ancak memlekette hiç bir teşkilât yoktur. Hindistan üzerine bunlardan bir hareket yani bir muavenet beklemek doğru olamaz. Rusları, komünizmi asla sevmezler. Bir heyet bütün Avrupa'yı dolaşıyor. Afganistan'ın istiklâlini tasdik eder muahedeler yapıyor. Rusya ile istiklâllerini tasdik eder bir muahede yaptılar. Bu muahede mucibince Ruslardan para, silah, telgraf âlâtı, tayyare ilh. da alacaklar.

7 — İran ve İran - Rus Münasebatı

İran, inhilâl, anarşi ve hiçlik içindedir, bazı yerleri İngiliz işgali altında imiş. Ruslar Enzeli'ye Azerbaycan askeri göndermişler, orada Bolşevik bir cumhuriyet yapmışlardır. İran önce İngiliz'den bıkıp Ruslara muhabbet besler iken bu vak'a üzerine halk İngilizleri İran'ı tahliye etmemesi için ricaya başlamıştır.

Bizce burada en mühim olan İran Azerbaycan'ıdır. Tebriz'de bir hareket-i milliye vardır. Orada Ruslar dehşetli propagandalar yapıyorlar, para döküyorlar. Daha evvel davranıp orada millî bir inkılâb yaparak müstakil bir Türk devleti teşkil etmek zaruret haline geçmiştir. Yusuf Ziya'yı oraya göndermişler. Bu adama pek inanmak caiz değilmiş. Ruslar Kafkasya'da çok tahşidat yapmışlardır. Bu belki Tebriz hareketi içindir. Belki de Gümrü mes'elesinden dolayı bizi tehdit içindir. Yani İran – Rus

Levent Şahverdi Arşivi

muahedesi İngilizlerin İran'ı tahliyesi şartıyla Rusların da Enzeli'yi tahliye edeceklerine dair bir maddeyi havidir.

Bakü için Rusların rızası da alınmış olduğundan bihakkın pek ehemmiyet verdikleri bu yeri artık ilhak etmelisiniz. Ancak bu ilhak önce halka talep ettirilse münasip olacaktır fikrindeyim.

8 — Neticeler

A — Rusya yine eski Rusya'dır.

B — Ruslar dünyayı Bolşevik yapmak istiyorlar.

P — Ruslar bizi Bolşevik yapmak istiyorlar.

T — Komünizm Rusya'yı harap etmiş ve ediyor.

Ş — Komünizm Rusya'da taassubu baltalamıştır.

C — Komünizm rejimi gayr-ı tabiî bir idaredir.

Ç — Komünizmin devamı pek meşkûktur.

H — Rusya'da herkes bu idareden gayr-ı memnundur.

9 — Yapılacak vazifelerimiz

A — Rusya'da Bolşevikliği devam ettirmeliyiz.

B — Bize komünizm sokmamalıyız.

P — Siz Stalin'le mektup yazıp muahede vesilesile teşekkür eder, münasebât-ı dostaneye girerseniz pek faydalı bir şey olur.

T — Siz Orjonikidze ile dostluk yaparsanız iyi olur.

C — Gürcüler ve Azerbaycanlılarla da muahedeleri yapıp Rus muahedesini hukukan itmam etmeliyiz.

Ç — Türkistan vesair Türk yurtları içine muallim ve zabitler sevk etmeliyiz.

H — Türk yurtlarına daima seyyar eminaireler gönderip hem malûmat toplamalıyız hem propaganda yapmalıyız, hem maneviyatlarını yükseltmeliyiz.

D — Bakü'de mükemmel teşkilâtlı ve tahsisatlı bol bir sefarethanemiz olmalıdır.

Z — Trabzon mühim bir Bolşevik merkezi olduğundan, oraya pek dikkat etmeliyiz.

R — İstanbul'daki Ruslar Antanta aleyhine döndüklerinden Bolşeviklerle birleşmişler. Orası da Anadolu için mühim bir komünizm merkezi haline konulmuştur. Oraya da pek dikkat etmeliyiz.

(İstanbul'a Hilmi namında bizim Türklerden bir komünisti 10 milyon altın ruble ile göndermişlerdir.)

J — Kars'ta mükemmel bir darülmuallimin ve harbiye mektebi yapıp Rusya'daki Türk çocuklarından mühim miktarda muallim ve zabit yetiştirmeliyiz. Türkistan ve Azerbaycan çocukları bizde tahsil etmeğe pek heveslidirler. Keza büyük bir matbaa yapmalıyız. Gazete ve kitaplar neşretmeliyiz. Türklüğün âtisi için Kars mühim bir merkez olmak vaziyetindedir. Acilen Türklük hars ve propaganda merkezi olmalıdır.

22 Nisan 1337 - 1921 Tiflis

Doktor Rıza Nur

Levent Şahverdi Arşivi

Trabzon 25/5/1337

Şark Cephesi Kumandanlığına

1 — Trabzon'da bulunan Rıza Nur Bey'in raporu ber vech-i âti maruzdur:

Tiflis'ten takdim ettiğim rapor vasıl olmuştur zannederim. Bu raporumda muhtariyet tafsilâtına ait tetkikatta bulundum. Bu raporla evvelki raporu itmam ediyorum. Gürcüler bilâistisna ve şiddetle nasyonalisttirler. Komünistlerin öyle ameleye varıncaya kadar Bolşeviklerden nâ-hoşnud Gürcistan'da şimdiye kadar mülayim davranan Bolşevikler oraya da Azerbaycan gibi yapmaya başlıyorlar. Tiflis ve Batum'da Bolşevikler Türkiye'yi kızıl yapacağız, İstanbul'u kurtaracağız diyorlar. Artık bunu dillerine tesbih etmişlerdir. Bu propaganda pek müthiştir. Bunu askerin zihnine yerleştirmek için İstanbul'da Avrupa'dan yığılmış hesapsız mal bulunduğunu söylüyorlar. Keza Rus şairlerine bu bâbda şiirler yaptırmışlar, askere söyletiyorlar. Zabitan, nakarat halinde bu gayeleri tekrar ediyorlar. Orjenikidze ve Keker bu işi iyice kurmuşlardır. Mutlaka herhangi suretle olursa olsun hududumuzdan içeri girip bizi kızıl yapmak fikrindedirler. Zaten bu fikirlerini gizlemeye de lüzum görmüyorlar. Bu fikir onlarda gaye-i âmâl halindedir. Moskova belki bu işi istemeyecektir. Fakat Kafkas Moskova'ya rağmen yapacaktır. Bunda şek ve şüphe yoktur. Tiflis'te 1 Mayıs Bayramında verdikleri büyük bir ziyafete beni de davet etmişlerdi. Azerbaycan Heyeti Hükûmeti de meduvven gelmişlerdi. Verilen nutuklar hep Türkiye'yi kızıl yapmak mevzuu üzerine idi. Hattâ sonlarında Orjenikidze bu tarzda bir nutuk verip nihayetinde gelecek Mayıs'ta murahhaslarının böyle Rıza Nur gibi nasyonalist değil, kızıl olarak bulunacağını öyle bayram yapılacağını söyleyip nutkunun bu kısmını bana tercüme ettirdikten sonra bu temenni ile ayakta benimle prozit yaparak içmiş ve İlyava ile beraber bana inşallah de diyerek ısrar etmişlerdir. O esnada artık hepsi de pek sarhoş bulunuyorlar ve bunda ısrar ediyorlardı. İnşallah dedim ve beni umumî bir alkışla alkışladılar. Keza Keker'in bulunduğu bir mecliste sarhoşluk esnasında söylediği sözler şunlardır ki: Orada hazır bulunan pek mevsuku'l-kelâm bir zat bu sözleri bizzat bana söyledi. "Kâzım Karabekir'i bir şey zannederdim, basit bir adammış, fakat allâk ve yalancıdır. Türkler hep böyle, bunlara asla itimad caiz değildir. Zaten er geç Türklerle harp edeceğiz. Hele işlerimiz düzelsin, işte iş bu merkezdedir." Herhalde ilk fırsatta bize hücum edeceklerdir. Bugün Rusya'da merkez civara hâkim değildir. Kafkas kendi kendine iş görmektedir. Müdirânı ise deli-meşrep, burnundan ilerisini görmeyen cahil kimselerdir. Şark cephesinin garbe nakledildiğini Batum'da öğrendim. Ruslar işlerimizi pek iyi haber alıyorlar. Muhtelif casusları vardır. En mühimmi de Trabzon'daki istihbarat teşkilâtlarıdır. Bu teşkilât daima aleyhimizde raporlar veriyor. Yalanlar uyduruyor, bu cepheyi boş bırakmak netice-i akıbeti vahim ve mühlik bir cinnettir. Bu bâbda dakika fevtine, ihmale

Levent Şahverdi Arşivi

mahal yoktur. Sür'atle yeni teşkilât yapıp şark cephesinde daimî muntazam bir kuvvet bulundurmak hayatî bir mes'eledir. Rusların bu işe teşebbüsleri için ilk vesileleri Şavşat tarafındaki bakır madenleri amelesidir. Bu bir çıbanbaşı halindedir. Amele orada zulüm görüyor diye müdahale edeceklerdir. Şimdiden oraya propagandacılar göndermişlerdir. Hele yine Oltu'ya kadar bir mıntıkayı zaptetmeye pek heveslidirler. Bu müdahale kapısını pek mahirane kapamak lâzımdır. Köylü, amele ve çoban kıyafetlerinde oralarda adam sokuyorlar. Ora ahalisinin celb-i kulûbü için Ahıska ve Acara Müslümanlarına hüsn-i muamele etmek niyetindeler. Vaktiyle Rusya'dan kaçan ve bizde hekim vazifesi gören Ani harabelerinde tetkikat-ı tarihiye yapacak diye gönderiyorlar. Bu adam mühim bir casus ve Bolşevik propagandistidir. Bunu Tiflis'ten beri memurlarımıza söyledim. Bu Ani harabesinin taşlarının her birini bir tarafa kaldırtıp eseri yer yüzünden kaldırmak lâzımdır. Bunu yaparsanız Türkiye'ye büyük bir hizmet yapmış olursunuz. Trabzon'da işlerini görmek için Kâhyayı en münasip bulmuşlardır. Onu para ile kazanmaya say ediyorlar P. teşkilâtı şehirden hariçi muhafaza edemiyor. Oralara casus çıkarıyorlar. Bunlara karşı hududu pek sıkı tutmak lâzımdır. Madenlerdeki ameleye hoş bakmak, aralarına münevverândan amele kıyafetinde adamlar sokup amele gibi çalıştırmak propaganda yaptırtıp Bolşeviklere muhalif partiler teşkil ettirmek muktezidir. Keza buralar ahalisine gayet demokratik bir idare verilmeli, bizim eski usul idare mutlaka sızıltı çıkartacaktır. Bu da Rus idaresini talebe müncer olacaktır ki Ruslar zaten bu planı takip ediyorlar. Ardahan mutasarrıfının münasip olmadığını söylüyorlar. Memurlar ve zabitler buralarda en iyi adamlardan ve şiddetli Türkçü olanlardan yapılmalıdır. Usul-i idare hakikî muhtariyeti andırır bir şey olsa daha münasiptir. Ahıska'da Ömer Faik Bey vardır. Gürcü refkomunda aza olup o civara vali gibi tayin edilmiştir. Bu zat pek dirayetli, malûmatlı, mühim bir adamdır. Namuskâr, gayretli bir zattır. Çok istifade edersiniz. Her hususta ona emin olunuz. Ancak adını gizli tutup hudut memurlarına da bu bâbda tahriri bir şey yazmalıdır. En emin olan en büyük memurlarınıza şifahen söylemek lâzımdır. Aksi takdirde pek kıymetli bir hayat mahvedilir. Bu zat Ahıska'yı da Acara ile beraber bir muhtariyet haline koymaya gayret ediyor. Buna Sancakzade Mehmet Bey de gayret etti. İptida Gürcülere ve Ruslara kabul ettirmişlerdi. Sonra caydılar. Gürcüler, Acara muhtariyetini de vermek istemiyorlar. Ruslar da himaye eder bir tavır alıp orayı Bolşevik yapmaya çalışıyorlar. Ancak şehir ve limanı hariç bırakıyorlar. Halbuki muahedede şehir ve liman da beraber diye tafsilât vardır. Bu bâbda ahaliye türlü müşkilât çıkarıyorlar. Herhalde devletimizin nihayet diplomasi müdahalesi icab edecektir. Fakat bu hakkı kazanmak için muahedenamenin Kars'ta teatisi icabeder. Bu işi pek çabuk yapmalı. Gecikirse Acara Bolşevik olacaktır. Bu nokta bu işte temel taşı gibi mühimdir. Acara'da intihap yapıldı. Ahali namzetleri kazandı. Ancak meclis-i teşriiyenin vereceği kararlar mühim olacaktır. Ahali ve beyleriyle, Sancakbeyzade Mehmet Bey ve taraftarlarıyla görüştüm. Acara'nın yetişmiş adamları yok. Mehmet

Levent Şahverdi Arşivi

Bey tarafında varsa da onlara da ahalinin itimadı yok. Onlara lâzım gelen şeyleri söyledim. Mehmet Bey tamamıyla bizimdir. Mes'elenin eski şeklini değiştirerek Mehmet Bey'e tamamıyla itimad ediniz. Aramızda hiç bir ihtilâf kalmamıştır. Bu adam pek mütedeyyin, merd ve namuskâr bir adamdır. Vaktiyle yanlış bir fikre sapmış idi. Bunda İttihadcılara olan buğz ve adavetinin de tesiri çoktu. Ankara'nın İttihatçı olmadığına dair verdiğim teminat kendisine pek hüsn-i tesir yaptı. Eski fikrinden dönmüştür. Kendisine bir nam-ı müstear da koydum ve bu adı Seyfi ve Aziz Sami Beylere de söyledim. Daimî temasta bulunacaklardır. Ancak Gürcüler ve bu hususlar Ruslar tarafından sıkı bir tarassut altında olduğundan gizli olacaktır. Aksi takdirde mutlaka itlaf edilir. Bu rapordan bile Mehmet Bey'le Ömer Faik Bey'in adlarını bade'l-mütalaa silmenizi pek rica eder ve mutlaka isterim. Acara'yı istediğimiz hale koymak için ahaliyi de tavsiye ettiğim gibi kendilerinde bir heyet ve bu heyetle bizden bir adam terfik edilerek İstanbul'a gönderip orada münevver Acaralılardan ve Türklerden ehil kimselerden beş on kişilik bir heyeti lâzım kanun ve nizamnamelerle Artvin'e getirtip orada bütün kanunlarını yaptırtmak ve bunları meb'uslara verip mecliste kabul ettirmek lâzımdır. Yoksa kendileri bir şey yapamaz. Ve Hıristiyan Gürcülere mağlûp olurlar. Keza ahali Gürcü himayesini kabul etmiyor. Türkiye'yi olmazsa Rusya'yı istiyor. Bu sebeble bizden aklı başında iki üç zabiti Acara'ya gönderip nasihat ettirmek, daima akıl verdirmek lâzımdır. Ahalinin sevgilisi beyler bile ahaliye bir şey söyleyemeyeceklerini bildiriyorlar. Çünkü muahede vesiledir. Şimdilik böyle olması icab ediyor. Ahıska ahali bizi de satılmış gâvur olmuş diye ittiham edeceklerdir diyorlar. Gürcüler Ermenilerle muahedeler ve bu da pek yakında yapılmak zaruridir. Halbuki onlar bu işi sallamak istiyorlar. Gürcülerle muahedeyi yapıp muhtariyet tafsilâtını tesbit etmek lâzımdır. Bir de Batum'daki tetkikatıma göre bizim Batum limanında müstakil ve kendi memurlarımızla idare olunur bir Gümrük depo ve antrepomuz keza benzin, petrol, mazot mahzenlerimiz ve bunların rıhtımda muslukları olmalıdır. Teneke fabrikasından da istifade etmeliyiz. Bir de Batum'da tüccarımız çok ve ticaretimiz mühimdir. Rusya'nın bugünkü ahvâline göre bunları müsadere vesair tehlikelerden tamamıyla masûn kılacak maddeler konulmalıdır. Batum'da ahaliye ve İslâm Gürcistan'ı tarafdarlarına Gürcü olmayıp Türk ve Laz ve Gürcü'den karışarak meydana gelme bir millet olduklarını tarihen Etnografyaca isbat ettim. Bunu ve resmî lisanı da Türkçe yapmayı hepsi kabul ettiler. Ve uğraşacaklar. Mekteplerde Türkçe tedrisat yapmaları fevaidini anlattım. Bir daha müslüman Gürcü yerine kendilerine Acaralı diyeceklerini, müslüman ve Türk olduklarını söyleyecek ve yazacaklar, Batum'daki mektepteki çocukların künyelerinin Müslüman Gürcü, Lâz gibi suretlerde yazıldığını görüp onlara da talimat verdim. Lâzistan mes'elesi de mühimdir. Orada Gürcülerin pek gözü var. Ahali fakir olduğundan komünistlik de kazanıyor. Bu sahil muhafazasız da olduğundan Bolşevikler adam sokuyorlar.

Fırka 3 Kumandan Vekili Miralay Seyfi

Levent Şahverdi Arşivi

Şark Ordusu Kumandanlığı vasıtasıyla Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Beyefendiye Doktor Rıza Nur Bey tarafından gönderilen 23 Nisan 1337 tarihli telgrafın suretidir

Bu sefer Azerbaycanlılar bize hakaret ettiler. Haysiyet-i milliyemizi payimâl etmişlerdir. Mev'ûd mülakatlara gelmediler. Bizi günlerce sallayıp beklettiler. Biz de ısrarıma rağmen ölü gibi bekledik. Çeka tayin edip bizi tarassut da ettiler. Bizimle münferiden muahede yapmak istediler. Türkiye Ermeni, Gürcü, Dağıstan ve Azerbaycan'dan mürekkep bir konferans ve Kafkas ittifakı yapmak fikrindedirler. Dağıstan murahhası ve denî bir Rus âleti olan Celâl Korkmazof ile aynı halde olan Behbud müzakereye memurdurlar. Konferansı behemehal Bakü'de, hiç olmazsa Tiflis'te istiyorlardı. Kars'ı güçle kabul ettiler. Konferansta ilk Ermeni mes'elesini hallettirip, Gümrü muahedesini fesh ve Gümrü'yü tahliye ettirecekler. İcab ederse bize karşı Ermenilerle beraber cephe yapacaklarını utanmadan söylediler. Bu tehdit nedir? Halbuki bunlarla ittifak işinden evvel ayrı ayrı muahedeler yapıp Türk-Rus muahedenamesini hukukan itmam etmek lâzımdır. Konferanstan maksatları elbirliğiyle bize karşı Ermeniyi himaye etmektir. Bize Gürcüler Azerbaycan'ın şimdiki hükûmetinden pek çok dost. Gürcüler bize hepsinden sempatik davranıyorlar. Akıllı ve nasyonalist olup Rusluk ve Ermenilik karşısında bizimle dostluğun faydasını takdir ediyorlar. Kafkas ittifakı ise bir çok cihetten bize muzırdır. Bir defa Rusya'da düşeceğini zannettikleri Bolşeviklik düşünce Rusya üzerine yürüyecekler ve bizi de sürükleyecekler. Bu ittifak bize Bolşevikliği sokmak için pek iyi bir vesile olacak. Bu sayede hududumuz dahiline muslihane ordu sokabileceklerini zannediyorlar. Bu ittifak fikrine de tarafdar değilim. Çok düşünmek lâzım. Bize hakaret eden Azerbaycanlılarla bir daha müzakerede bulunmam. Orada Yusuf Kemal Bey'le aramızda ihtilâf hasıl olmuştur. Zaten Türk-Rus muahedesindeki Kafkas cumhuriyetlerine taalluk eden mevâddın o hükûmetlere kabul ettirilmesi Ruslarca taahhüt altına aldırılmış olduğundan işin ehem kısmı bitmiş demektir. Bunlardan dolayı Batum'dan İtalya vapuruyla Ankara'ya gelmek üzere Tiflis'de kaldım. Kâzım Paşa'ya bir rapor da gönderdim. Emrinize muntazırım, efendim.

Rıza Nur

Zata Mahsus

Kars 31 Mayıs 1337

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretlerine

Moskova heyet-i murahhasası azasından Doktor Rıza Nur Bey'den Rusya ve Kafkasya ahvâl ve siyaset-i umumiyesine dair iki rapor aldım. Hülâsaları derdest-i arzdır. Mezkûr raporlar mühim ve kıymettar intiba-

Levent Şahverdi Arşivi

atın mahsulü olmakla beraber bilhassa iki noktasını menafi-i umumiyemize mutabık bulmadım. Ve daha ziyade bu iki fikri haricin telkinatından mülhem addeyledim. Ankara'da da Rıza Nur Bey tarafından mevzubahis olması ihtimaliyle mütalaa-i âcizîyi arzetmeyi faydalı görüyorum.

1 — Bu iki fikirden birisinde Rıza Nur Bey, aynen "İran'da Ruslardan daha evvel davranıp millî bir inkılâb yaparak müstakil bir Türk devleti teşkil etmek zaruret haline gelmiştir" diyor. Halbuki İran gibi pek vâsi bir ülkede bu inkılâbı temin edebilecek anâsır ve levazımdan külliyen mahrum ve vaziyet-i coğrafiyesinin tesiriyle de beslenmesi muhal olan bu inkılâbın müteaddit ve aksi darbelerle akamete uğrayacağı malûm bulunduğundan böyle gayr-i iradî bir hal Rusların istifadesinden başka bir şeye yaramaz,

Bendenizce Küçük Han'ın kahramanane başladığı millî mücadelenin ancak Reşt ve havalisindeki ormanlığı ve yalçın dağların feyz-i menaatinden istifade eden hususî bir mahiyeti vardır. Bu inkılâbın tekmil şimal Azerbaycan'da tevessü kudretine malik olmadığına geçen zamanlar da şahittir. Şimal Azerbaycan'ın Bolşevik istilâsına karşı mukavemetini temin için şimdiki halde bu havalinin hal-i hazardaki vaziyet-i tabiiyesinden istifade etmek ve ahali ile aşairi hissiyât-ı diniyeleriyle Bolşeviklere mukavemet halinde hazır tutmak kâfidir. Daha vâsi faaliyeti ihdas ve ikdara bizce de imkân yoktur.

2 — Trabzon'dan verdiği malûmatta da şimdiye kadar Batum'da İngiliz aleti alarak çalışan Sancakzade Mehmet Bey'in bizim olduğunu, eski şeklini değiştiren Mehmet Bey'e artık tamamen itimad edilmesi lâzım geldiğini, İttihadcılara karşı buğz ve adavetinden dolayı vaktiyle yanlış bir fikre sapmış olan Mehmet Bey'in elyevm Tiflis Gürcü Refkomunda aza bulunan Ahıskalı Ömer Faik ile birlikte Acara ile Ahıska'nın muhtariyeti için çalıştıklarını ve Bolşeviklerin müşkilâtına karşı ise herhalde Devletimizin diplomasi müdahalesi icab edeceğini, Gürcistan ve Ermenistan ile muahede akdini tesri edip bilhassa Gürcistan'la Acara'nın muhtariyeti tafsilâtını muahede ile tesbit etmek lâzım olduğunu söylüyor. Ve nihayet, Acara'nın istediğimiz hale girmesi için kendisinin ahaliye de tavsiye ettiği vechile Acara'dan bir heyet ve bu heyete bizden bir adam terfik edilerek İstanbul'a göndermek ve oradan münevver Acaralılardan ve Türklerden ehil kimselerden beş on kişilik bir heyeti lâzım gelen kanun ve nizamnamelerle Artvin'e getirtip burada bütün kanunlarını yaptırtmak ve bunları mebuslara verip mecliste kabul ettirmek icab eder, diyor. Ve Ardahan ve Artvin havalisinden bahisle bu mıntıkalara hakiki muhtariyeti andırır bir şey verilse daha münasip olur fikrinde bulunuyor. Halbuki bu işler bizim için tehlikelidir. Mehmet Bey şimdiye kadar daima Türkiye'ye aleyhtar olarak Antanta eliyle İslâm Gürcistan'ının Gürcistan'a ilhakına çalışan bir hüviyet-i siyasiyeye malik olup son Rusya-Gürcistan muharebatında Batum ve havalisinin Türkiye'ye ilhakından ise Bolşeviklere teslimini tercih etmiş ve bu havali için Bolşeviklerle teşrik-i mesaiye başladığı haber alınmıştı. Ahıskalı Ömer Faik de milliyetperver tanılıyorsa da Elviye-i Selâse'den

Levent Şahverdi Arşivi

istilâ maksadında Bolşeviklere alet olup olmadığı mechuldür. Şu halde bu iki adam da itimada şayan değildirler. Acara ve havalisinin lehimize tutulması ve bolşevizmin bu havalide akamete uğraması menafiimizden ise de ne Gürcistan bu havalinin muhtariyetini ahden kabul eder ve ne de eşhas-ı mezkûre bu muhtariyeti lehimize temin edebilirler. Bendeniz en büyük muvaffakiyeti, Acara'ya hudut olan menatıkta halkın hürriyet ve hukukunu temin edecek müfîd ve âdil bir teşkilât-ı idariye ile gerek kendi arazimizde ve gerekse Acara havalisindeki kesif İslâmlara kuvvetli bir hars telkin ve benliklerini idrâk ettirecek olan maarif, matbuat gibi ilmi teşekküllerin tesriinde buluyorum. Bu tarz mesainin fevaidi bolşevizme ve inkılâbi faaliyetlere karşı siyasî teşebbüsattan daha serî ve emin muvaffakiyetler temin edecektir kanaatindeyim. Halkın fikir ve ruhunu kaptırmamak, zaten mebzulen mevcut olan salâbet-i iman ve irtibat hislerini tenmiye etmekle kabildir. Ancak bu suretle, beklenen mukavemet ve itimad vücut bulabilir. Ardahan ve Artvin havalisinin hakikî muhtariyete malikiyeti bahsine gelince, bir zerre-i irfana bile maalesef sahip olmayan bu havali hakkında camia-i idariyemizden hariç ve hususî bir şeklin kabulü esasen Rus ve Gürcülerin muhtelif maksatlarla aradıkları vesile-i iftirakı ihzar ve temin etmiş ve hattâ tevsian Elviye-i Selâse'nin bile elimizden çıkması tehlikesi ihdas edilmiş olabilir.

3 — Mustafa Kemal ve Fevzi Paşa Hazeratına zata mahsus olarak.

29/5/1337

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti
Şark Cephesi Kumandanlığı

Üçüncü Fırka Kumandanı Seyfi Beyefendiye çekilen 8/6/1337 tarihli şifrenin suretidir

C. 612 ve 1552 şifreye:

Rıza Nur Bey'in Tiflis'ten gönderdiği telgraf Ankara'ya 29 Nisan'da çekilmiş ve şahsıma ait raporlar Trabzon'dan vasıta-i âlileriyle şifre ile yazdığı diğer rapor da alınmıştır. Mütalaat-ı âtiyemle birlikte Rıza Nur Bey'e bildirilmesini rica ederim.

1 — Rıza Nur Bey'in şâyân-ı ehemmiyet ve itibar intibaatının mahsulü olan fikirleri kıymettardır. Ancak bazı noktalarını kanaatime mutabık bulmadım.

A) Birincisi, İran'da Ruslardan daha evvel davranıp milli bir inkılâb yapılması ve müstakil bir Türk devleti teşkil edilmesi mes'elesidir. İran pek vâsi bir ülkedir ve bu inkılâbı temin edebilecek anâsır ve levazımdan külliyen mahrum ve vaziyeti coğrafiyesinin tesiriyle de böyle bir inkılâbın beslenmesi muhal ve serî müteaddit ve aksi darbelerle akamete uğrayacağı da muhakkaktır. Binaenaleyh İran'da gayr-i iradi bir halin vukuu Rusların derhal istifadesinden başka bir şeye yaramaz. Küçük Han'ın kahramanane

Levent Şahverdi Arşivi

yaşattığı millî mücahedenin ancak Reşt ve havalisindeki ormanlı, mahdut ve yalçın dağların feyz-i menaatinden istifade eden hususî bir mahiyeti vardır. Bu inkılâbın tekmil şimalî Azerbaycan'da tevessü kudretine malik bulunmadığına geçen zaman ve vekayi de şahittir. Şimalî Azerbaycan'ın Bolşevik istilâsına karşı mukavemetini temin için, şimdiki halde bu havalinin hal-i hazırdaki vaziyet-i tabiiyesinden istifade etmek ahali ile aşairi hissiyat-ı diniyeleriyle Bolşeviklere mukavemet halinde hazır tutmak kâfidir. Daha vâsi faaliyeti ihdas ve ikdara bizce de imkân yoktur.

B) İkincisi, Acara ile Ahıska'nın muhtariyetlerine matuf mesailerine iştirâk edilmesi ve Ardahan ve Artvin havalisine tarafımızdan hakiki muhtariyeti andırır bir idare verilmesi fikridir. Bir zerre-i irfana bile maalesef malik olmayan bu havali hakkında camiayı idariyemizden hariç ve hususî bir şeklin kabulü, esasen Rus ve Gürcülerin muhtelif emel ve maksatlarla aradıkları vesile-i iftirakı ihzar ve temin etmiş ve hattâ tevsian Elviye-i Selâse'nin bile elimizden çıkması tehlikesini ihdas etmiş olabilir.

C) Üçüncüsü, Ani harabesinden eser bırakılmaması maddeten gayr-i mümkündür. Bizzat gördüm. İstanbul suru gibi vâsi bir sur dahilinde müteaddit cesim kiliselerden ne kadar tahrip edilse enkazı yine Ani harabeliğinden çıkmaz, mühim ve imtidadlı olan tahribat Ermeni efkâr-ı umumiyesine dinî heyecan ve tuğyânlar uyandırabilir.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Memurlarımızı İtilâf ajanları ihata ederek yalan yanlış malûmatla doldurduklarına kanaat ediyorum. Bolşeviklerin de istifadeli şeyler için vasıtalarla tesirler yaptıkları anlaşılıyor ki gerek sarhoşluk âleminde aleyhimizdeki tefevvühatı birinden işitmiş. Bunu yazmakta ne mana var. Pek mevsûku'l-kelim olan bu zat iki yüzlü çalışan bir ajan olmasın. Bolşeviklerin Türklerle harbe girişmesinde bugün ne menfaatleri olur. Bizi İtilâfın emrine derhal inkıyâda mecbur edeceklerini, bunun da kendileri için felâket olacağını düşünmezler mi?

Rıza Nur Bey'in Bolşeviklerin yakında bize harp açacakları havadisini Moskova Sefiri Ali Fuat Paşa da haber alarak Ankara'ya yazmış. Dördüncü maddede Rusların bizi 1914 hududu ötesine atacağı, Van ve Muş havalisini Ermenistan'a ilhak ederek İngiliz efkâr-ı umumiyesini de kazanacakları yazılıyor. Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşalar da bundan endişe ederek Kafkasya cihetinden bir hücum karşısında müteyakkız bulunmaklığımı ve mütalaamı soruyorlar. Ali Fuat Paşa bana da 23 Mayıs tarihli yazıyor ki 12 Haziran'da aldım, bunlar ve cevabım merbuttur.

Kuvvetlerimizin, garbe yol aldıkları bir zamanda İtilâf ajanlarının Moskova'da ve Tiflis'te ve Batum'da murahhaslarımıza, sefirlerimize müthiş propaganda yaparak kuvvetlerimizi Şarkta alıkoymaya çalıştıklarına şüphem kalmadı.

Levent Şahverdi Arşivi

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye
10/6/1337

Makine başında
No. 975

Şark Cephesi Kumandanlığına

Moskova Sefiri Kebiri Ali Fuat Paşa Hazretlerinden alınan 26 Mayıs 1337 tarihli raporun aksâm-ı mühimmesi hülâsası ber vech-i âti arz olunur. Mütalaa-i devletlerinin iş'arını rica ederim.

1 — Rus-İngiliz Ticaret muahedenamesiyle Türk-Rus muhadenetnamesinin akdinden sonra vaziyet-i umumiye-i siyasiyenin suret-i inkişafı hakkındaki mütalaatım:

1921 senesinde Rusya dahilinde Gürcistan ve Ermenistan'ın sovyet yapılması ve Kronstadt isyanının teskininden başka esaslı bir vak'a zuhur etmedi. Yalnız memleketin açlıktan ve menâbi-i istihsaliyenin tükenmesinden mütevellit adem-i memnuniyet saikasıyla mahallî isyanlar zuhur etmiş ve muvaffakiyetle bastırılmıştır. Bolşevikler dahilen iaşe ve menâbi-i istihsaliye buhranının teskini için prensiplerinden mühim bir kısmının feda edilmesine mecbur olmuşlar. Ezcümle köylüden muayyen vergi alarak mütebaki istihsalâtının kendisine terkine ve ufak ticarete müsaade etmeye ve haricin muavenetini temin etmek için de cihân-şümul komünizm mücadelesinden bir müddet-i muvakkate için olsun sarf-ı nazar ederek Avrupa, Asya ve Amerika ile münasebat-ı siyasiye ve iktisadiyeye başlamışlardır. Bunlar arasında İngiltere ile olan münasebatı en mühim mevkii ihraz etti. Zira Rusya imalât-ı sınâiyesinin kâmilen Almanlar tarafından tesis edilmiş olmasına rağmen bugün Almanya'nın Rusya'ya malzeme gönderebilmesi zamana ve nakliyatın deniz tarikiyle olmasından dolayı İngiltere'nin müsaade ve muvafakatine muhtaçtır. Amerika da hemen aynı vaziyettedir. Buna mukabil İngiltere'de bugün Rusya'nın vakt-i harpte sipariş ettiği bir çok hazır malzeme vardır ki bunlar bilâ müşkilât istenildiği anda Rusya'ya nakil edilebilir. İşte Rusya vaziyet-i dahiliyesinin icab ettirdiği bu ahvâl, Rus siyaset-i hariciyesinin de İngiltere lehine temayülünü intaç etmiştir. Meselâ, van der Lippe ile akdedilecek olan Kamçatka imtiyazı imza edilmek üzere iken müzakere Rusya Hükûmeti tarafından birdenbire kat edilmiş, van der Lippe Rusya'dan çıkarılmıştır. Bilakis Bakü gaz madenleri gayet müsait şerâitle İngilizlere verilmiştir. Bundan başka Rusların İngilizlere ticaret mukavelesinden başka gizli bir muahedeleri olduğunu temin, keza İranilerle de böyle gizli muahededen bahsolunuyor. Bunların muhteviyatı hakkında henüz malûmat yoksa da mevcudiyetine dair bazı emârât vardır. İngiltere'nin, Amerika, Japonya ve Almanya ile münasebatı: İngilizler Amerikalılar ile olan rekabeti Japonlara fazla müsaade vermek suretiyle bir Japon-Amerika husumeti şekline kalbetmekle meşguldürler. Nitekim, Rus gazeteleri İngilizlerle Japonya arasında Japonya'nın Kafkasya Büyük ve Küçük Asya'daki İngiliz siyasetini takviye mukabilinde İngilizlerin Tibet, Moğolistan ve Asya-yı Şarkî vilâyetlerinden bazılarından teşekkül edecek yeni hükûmetlerin Japon

Levent Şahverdi Arşivi

mandası altına girmelerini kabulü mutazammın itilâfname akd ettiğini yazıyorlar. Almanlar da şu günlerde bilhassa Ruhr mıntıkasının Fransızlar tarafından işgali ve Silezya mesailinde açıktan açığa İngilizler tarafından himaye edilmektedir.

İtalya'da Fransız tahakkümüne karşı Almanya'yı bir alet-i muvazene gibi kazanmak mecburiyetinde olduğu için dolayısıyla İngiltere tarafını iltizam etmektedir. İngiltere'nin bir Rus - Alman mukarenetindeki vaziyeti henüz anlaşılmamakla beraber Rus-Türk mukarenetini parçalamaya çalıştığı şüphesizdir. Rusya vaziyet-i dahiliyesinin ıslahı nokta-i nazarından İngiltere'ye karşı mecbur bir vaziyette kaldığı için İngiltere'nin bu işde muvaffak olacağı zannolunur.

2 — Bu mütalaata ber vech-i âti bazı malûmat daha ilâve edeceğim:

Ruslar muahedenin tarih-i imzasından şimdiye kadar yalnız birkaç milyon fişekle bir kaç bin tüfek gönderdiler. Diğer esliha ve cephanenin ve üseranın memleketimize nakil ve sevki kasdî bir teehhüre maruz kalıyor. Ve müracaatlarımız ehemmiyetsiz vekayi zikr ve mütecaviz cevaplar veriliyor. Ezcümle yeni hududumuz dahilinde kalan Ruslara zalimane muamele yaptığımızdan bahsolunuyor. Troçki'nin Kafkasya'ya gittiği haber alındı. Para ve esliha nakliyatı hususunda Stalin ile bir mülakat yapmak istedim. Vaad almış iken onun da birdenbire Kafkasya'ya gittiğini öğrendim. Muhaberatımız istedikleri zaman serî, aksi halde batî cereyan ediyor. Moskova'ya bir İngiliz heyet-i siyasiyesinin geleceğinden kuvvetle bahsolunuyor.

3 — ..... malûmata İngiliz, Rus ve İran muahede-i hafiyeleri ve Azerbaycan Gürcistan ve Ermenistan'ın heyet-i murahhasamızla münferiden sulh akdinden men edilmesi ilâve edilirse Rusların şark mıntıkasında bizi ehemmiyetli surette meşgul edecek bir mes'ele ihdas edeceklerini zannediyorum. İngilizler İrlanda ihtilâli, Hindistan vaziyeti ve İngiliz ordusunun Anadolu'yu istilâ kudretine malik olmaması dolayısıyla şimdilik İngiltere'nin Türkiye'yi imha siyasetini ... edeceği zannolunuyor. Buna mukabil biz zayıf ve âciz bir vaziyete düştükten sonra himayekâr bir tavır takınması.

4 — Bu suretle İslâm âlemi üzerinde bize ... görünmek istemesi daha muhtemeldir. Yunan ordusu bizi bu âciz vaziyete düşüremeyeceği tahakkuk ettiğinden bu defa Ruslar vasıtasıyla aynı rolü oynaması muhtemeldir ki bu, Rusların da işine gelir.

Filhakika, Ruslar bizi hiç olmazsa 1914 hududunun gerisine atmakla Kafkas şimendiferini tehditten kurtaracağı gibi İslâm âlemi üzerinde son senelerde kazandığımız nüfuzu da tenkis edecektir. Bundan başka Aras mıntıkasıyla Van ve Muş havalisini Ermenistan'a ilhak ederek hem İngiliz efkâr-ı umumiyesini kazanırlar. Zahiren buna mukabil âlem-i İslâmın teveccühünü ve muhabbetini feda edeceklerdir ki bunun da tesiratını Ermenistan ve Gürcistan'a aleyhimize ilânı harp ettirmek ve kendileri bitaraf gibi görünmek ve Kars havalisindeki Malakanlara bazı ufak tefek harekât yaptırarak bu harekâtı Bolşevik cereyanı şeklinde göstererek himaye etmek ve muhtelif propaganda vesaitine müracaatla işin iç yüzünü setretmek suretiyle izaleye çalışacakları tabiîdir. Esasen Rusya İngiltere

Levent Şahverdi Arşivi

ile uyuşarak vaziyet-i hariciyesini takviye ettikten sonra İslamların bir aksülâmelinden korkacak vaziyette de değildir.

Hülâsa; Rusların komünizm inkılâbını hükûmetçilik şekline dökmelerine göre bugünkü vaziyet-i kaviyyelerine güvenerek tarihî Rus siyasetine avdet etmek üzere oldukları anlaşılmaktadır. Hattâ Suphi ve rüfekasının katli mes'elesinin mevzubahis eden Enternasyonal azasından Pavloviç, *Enternasyonal*'in İngilizce münteşir nüshasında Suphi rüfekasını şehit bir surette göstermiş ve neticede Türk burjuvazisinden pek yakında intikam alınacağını yazmıştır. Halbuki, mumaileyh Şarkta komünizm yerine millî mücadelelerin devamını tavsiye etmekte idi.

Binaenaleyh: Rus dostluğuna karşı müteyakkız bulunulması ve hükûmetçe Avrupa ile vukubulacak münasebatta Rus siyaset-i dahiliye ve hariciyesinin emperyalizm ve kapitalizm aleyhine cihan-şümul bir mücadele şeklinden çıkmış olduğundan ehemmiyetle nazar-ı dikkate alınmasını Şark ordumuzu daima mutabassır ve her ihtimale karşı hazır bulunmasını arz eylerim.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reis Vekili Fevzi

Şark ordusunun Garba nakline mani olmak için İngilizlerin bir propagandası olduğuna şüphe etmiyorum. Yapılacak şeyleri 29 Mayıs'ta Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalara yazmıştım.

Ankara 10/6/1337

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Moskova sefiri kebiri Ali Fuat Paşa Hazretlerinden 7/6/1337 tarihinde mevrud mufassal raporda şimdiye kadar emperyalist ve kapitalist hükûmetlere düşman olan Bolşeviklerin mezkûr siyaseti tebdil eyledikleri ve hassaten İngilizlerle anlaşarak Kafkasya cihetinde bize hücum eylemeleri muhtemel bulunduğu cihetle şark ordumuzun her ihtimâle karşı fevkalâde müteyakkız ve hazır bulunması lüzumu ehemmiyetle bildirilmektedir.

İcrâ-yı icabını ve bu bâbda varid olacak mütalaayı devletleriyle istihsal kılınacak malûmatın işarını rica ederim.

Bu raporun bir aynının zat-ı devletlerine takdimini Erkân-ı harbiyeye bildirdim, efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

Numara 451
Gayet mühim ve müstaceldir. 23/Mayıs/1337

Şark Cephesi Kumandanlığına

Moskova'da son zamanlarda gördüğüm hâlet-i ruhiye ve Rusya Hariciye Komiserliği ile sefaret arasında on beş günden beri cereyan-ı muhaberatın şeklini ve Troçki'nin mühim bir vazifenin temini maksadıyla Kafkasya'ya seyahati ve Moskova'dan Kafkasya'ya her gün yapılan ve

Levent Şahverdi Arşivi

mahiyeti henüz anlaşılamayan nakliyât-ı askeriye Bolşeviklerin Menşevik Gürcistan'la karşı takınmak istediklerini ima etmektedir. Bu bâbdaki mufassal raporumun Trabzon'a vusulüne kadar ..... ahvâl ve hususatta müteyakkizane hareket buyurulması hakkında nazar-ı dikkati âlilerini celb eder ve hal-i hazırda pek ehemmiyetsiz sebeblerle tehir etmiş oldukları muaveneti mühimmeden Rusları büsbütün sarf-ı nazar ettirecek hâdisata meydan verilmemesini de rica ederim.

Hariciye Vekâletine, Şark Cephesine ve Memduh Şevket Bey'e yazıldı.

Ali Fuat

9 Haziran'da Yunanlıların Kılkış zırhlısı öğleden sonra 1'de İnebolu'ya gelerek şehrin teslimini taleb etmiş ve sonra da şehre ateş açmıştır. Dört kayık batmış, dört dükkân, iki ev ile Bank-ı Osmanî binasının bir kısmı ve Hükûmet Konağı camları kırılmış, nüfuzca zayiat olmamıştır.

10 Haziran Enver Paşa'nın enistesi Kâzım Bey Ankara'nın ısrarı üzerine cephe erkân-ı harbiyesinden ayrılmıştır.

16 ve 17 Haziran'da Kars'ın Haramvartan cihetlerini dolaştım. Bu akşam gelen Heyet-i Vekile kararında 15-50 yaşındaki Rumların dahile nakli tebliğ olundu. Trabzon'a emir verdim.

Sarıkamış'ta havaların yazı göstermesi 16 Haziran'da başladı.

Ermenilerin Suikast Tertipleri

18'de Adana havalisi kumandanlığından gelen şifrede Ermenilerin Türkler hakkındaki kararlarını ve idama mahkûm ettikleri zatları bildiriyor.[222]

Adana ve Havalisi Kumandanlığı — Adana 15/6/1337
Erkân-ı harbiyesi
Ş: 1
İstihbarat 1074

Şark Cephesi Kumandanlığına

İtalya bandıralı "Milano" vapuruyla Dersaadet'ten Mersin'e eşya ve techizât-ı askeriye ve mahrem evrakları getiren ve Dersaadet Polis Müdürü Esat Bey'in vesikasıyla şâyân-ı itimad olduğu anlaşılan Bekir Bey'den alınan malûmat ber vech-i zîr maruzdur:

1 — Anadolu'da ve İstanbul'da bulunan Türk ricâl-i marufesine karşı suikastler yapmak üzere teşekkül eden Ermeni komitesinin merkezi İsviçre'de olup bir şubesi Dersaadet'te Beyoğlu'nda Sıraselviler'de, diğer

222 Talât Paşa'yı Berlin'de vuran Ermeni Amerika'ya gittiği zaman (1339) verilen kararda Mustafa Kemal Paşa ile benim birinci kademede imhamıza karar verildiğini, Himaye-i Etfal Reisi Doktor Fuat Bey *Amerika'da Gördüklerim* eserinde yazıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

ve kuvvetli bir şubesi de Paris'te bulunduğu ve Paris'teki komitenin nafiz azalarından Ohannes Maraşyan nam şahıs iki Ermeni ve iki Rum refikiyle 20-30 gün evvel müşterek Rum - Ermeni müdafaa-i milliye teşkilâtını yapmak üzere Paris'ten Dersaadet'e gelerek kendi mahfillerinde yaptıkları ictimalarında bir konferans vererek "Badema Türklerle birleşmenin bir cinnet olacağını ve merbut listede esamisi muharrer Türk zevât-ı âliye ve marufesinden bir ferd kalmayıncaya kadar Komitenin vazifesine devam edeceğini" ifade ettiği ve her zata komite efradından üç fedainin tahsis edilerek her fedaiye mahiye yüz elli - iki yüz lira verilmekte olduğu,

2 — Ankara'da Türk Recep isminde birisile Avusturya tebaasından diğer bir adamın ticaret maskesi altında Fransızlar hesabına casusluk yapmakta olduğu ve İstanbul zabıtasınca Fransız casusu olarak tanınmış olan baytar mülâzim-i evveli Hikmet, Giritli Binbaşı Nuri nam eşhasın şu günlerde nam-ı müstearla sivil olarak Anadolu'ya bilhassa, Mersin, İskenderun tarikiyle gelerek Recep ve rüfekasına para götürecekleri ve bunların Fransızlardan mahiye yüz ellişer lira tahsisat almakta oldukları,

3 — İstanbul'da kendisinin Kafkasyalı olduğunu bildiren fakat hangi milletten olduğu anlaşılamayan Komünist Partisi Reisi Mehmet Bey namında bir şahıs olduğu ve merkumun partisi oldukça kuvvetli olup, maksat ve programları İstanbul ve Anadolu'da Bolşevikliği tamim etmek olduğu ve bazı zabitanın kendileriyle teşrik-i mesai ettiği.

Adana ve Havalisi Kumandan Vekili Miralay Hasan

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine, Şark, Garp, Elcezire cepheleri, 10. Kolordu Kumandanlıklarına arz edilmesi ve berâ-yı malûmat İnebolu irtibat zabitliğine, Trabzon, Mersin, Dörtyol, İslâhiye, Gaziantep, tetkik heyeti amirliklerine yazılmıştır.

Suikasde memur Ermeni Komite merkezince birinci derecede suikasd yapılmasına karar verilen zevatı marufeden bir kısmının esamisi ber vech-i zirdir:

1 — Enver Paşa
2 — Talât Paşa
3 — Ahmet İzzet Paşa
4 — Mustafa Kemal Paşa
5 — Van Valisi Cevdet Bey
6 — Ankara Valisi Atıf Bey
7 — Kasap Alayı Kumandanı Kâzım Bey (Elyevm Müdafaa-i Milliye Vekili)
8 — Doktor Bahattin Şakir Bey
9 — Said Halim Paşa
10 — Topal Atıf Bey
11 — Humslı Şeyh Said Efendi
12 — Kara Kemal Bey "Tehcir esnasında"
13 — Erzurum Kumandanı Şevki Bey
14 — Maraş Kumandanı Halil Bey

Levent Şahverdi Arşivi

15 — Tevhid-i Efkâr sahibi Ebüzziyâzâde Velid Bey
16 — Erzurumlu Fehim Bey
17 — Urfa Mutasarrıfı Cevdet Bey (Tehcir esnasında)
18 - 20 — Erzurum İttihat ve Terakki Merkezi azasından Bahattin, Cemal Edip Efendi Hocalar.
21 — Medine Muhafızı Fahri Paşa
22 — Sivas vali-i sabıkı Muammer Bey
23 — İttihat ve Terakki kâtibi umumisi Mithat Şükrü Bey
24 — Halil Bey
25 — Ankara İttihat ve Terakki Murahhası Necati Bey
26 — Çerkes Kör Kasım Bey
27 — Adapazarı ve İzmit havalisi kumandanı İbrahim Bey
28 — Ankara Polis Müdürü Bahattin Bey
29 — Sivas Jandarma kumandanı Mahir Bey
30 — Esbak Polis Müdür-i Umumisi Bedri ve Azmi Beyler.

28 Haziran'da İzmit istirdad olunmuş. Yunanlılar kuvvetlerini toplamak için bu cepheyi terk ettikleri anlaşılıyor. Zengezor'da hâlâ Bolşeviklerle Taşnakların müsademe haberleri geliyor. 1 Temmuz'da Taşnaklar mukabil taarruzla Bolşeviklerden Keşişkend'i almışlar. Bolşevikler 8000 zayiat vermiş. 2000 Ermeni Bolşevik efradı Taşnaklar tarafına geçmiş.

2 Temmuz'da İstanbul'da gündüz 9'dan 12'ye kadar hilâl ile zühre yıldızının bayrağımız şeklinde görülmesini 3 Temmuz gazeteleri yazmış. Herkese iyi tesir yaptı. Güzel bir tesadüf.

6 Temmuz'da Ankara Sefiri Mdivani'nin Tiflis'te Refkom'da verdiği izahatı Ankara'yı mükemmelen tasvir ettiğinden Hariciye ve Erkân-ı Harbiyeye bildirdim. Aynen şudur:

Sefir Mdivani'nin Refkom nezdinde fortrağı

Yoldaşlar, size şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti siyasetinin arz ettiği simayı izah edeceğim. Evvelce yazdığım arizaların sizde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti siyasetine ait umumî bir şekil hâsıl ettiği kanaatindeyim.

Bugünkü maruzatımdan maksat şudur: Kafkas mes'elesi ve Ankara Hükûmetinin Kafkasya hakkındaki nokta-i nazarı, efkâr ve arzuları.

Antantan'ın Kafkasya'daki son istinadgâhı olan Menşevik Gürcistan hükûmetinin sukutundan sonra Ankara Hükûmeti bizimle daha serbestane bir surette konuşmaya başladı. Ankara Hükûmeti nazarında bir Sovyet Kafkasya yoktur, ancak hududları tebeddülâta uğramış bir "Eski Rusya" vardır. Menşevik Gürcistan Ankara Hükûmetine çok lâzımdı. Gürcistan Türkiye için tehdidkâr olamazdı. Bilakis onun şarkta bir bekçisi idi. Mustafa Kemal Paşa'nın Menşevik Gürcistan'ın Ankara mümessilliğine söylediği sözleri aynen şudur: "Eğer Gürcistan olmasaydı bile bizim için onu vücude getirmek lâzımdı".

Levent Şahverdi Arşivi

Kafkas konfederasyonu fikri Türkiye'de kuvvetlidir. Türkiye'nin taht-ı nüfuzunda bütün Türk Azerbaycan'ı ve müslüman Dağıstanlılarla mağlûp ve zayıf Ermenistan ve Acara, Ahıska ve Ahılkeleksiz Gürcistan, işte Ankara Hükûmetinin gizli emeli...

İster Sovyet ister herhangi bir şekilde bir Rusya'nın Kafkasya'da vücudu arzu edilmiyor. Rusofobluğun Türkiye'de gittikçe kuvvetlendiği hissolunuyor. Menşevik Gürcistan'a ilerlediğimiz zaman, eğer Ankara Hükûmeti Yunanlılarla meşgul olmasa idi Gürcistan'a yardım edeceğine kanaat-i kâmilem vardır.

Partimizin Türkiye'de faaliyeti kuvvetli ve müessirdir. Partinin mahareti sayesinde hükûmetin nazar-ı tetkikinden gizli kalmıştır. Büyük Millet Meclisi Hükûmeti bu cihetten çok endişenâktir. Ve komünistlere karşı düşmanlık besliyor. Resmî Türk komünistlerinin ortadan kaybedildiğine dair çok hâdiseler biliyorum. Bir taraftan Rusya'nın komşuluğu, diğer taraftan komünist partisi faaliyetinin dahili memlekette infilâkı endişesi beni düşündürüyor Yunan cephesinde işler bittikten sonra Türk kuvvetlerinin müslümanları azad etmek bahanesiyle Kafkasya'ya geleceğinden endişe ediyorum.

Türk propagandacılarının Kafkasya'da vakt-i lâzımında bir isyan için zemin hazırlamakta oldukları bana mevsukan malûmdur. Ankara'da Müsavat Azerbaycanının bir müessesesi olduğu ve bunun Kafkasya'da hattâ vakitsiz bir isyan çıkarmaya çalıştığı ve kendilerine muavenet için Ankara Hükûmetine ricada bulunduğu bana malûmdur.

Ankara'da, Şimalî Kafkas dağlarının istihlâsı için Müsavat ile birlikte aynı siyaseti takiben çalışan bir teşkilât vardır. Türkler bu hazırlığın kemâle ermesine müsaade ediyorlar ve müsait bir fırsatta bizden gayr-i memnun ve çok hassas olan Kafkasya'ya bu isyan kıvılcımını atmak istiyorlar. Bizim, siyasetimiz ve askerî müessesatımız bunun önüne geçmeye hazırlanmalıdır.

Bazı işaratla nazaran böyle bir aks-i inkılâb müessesesi de Gürcistan için hazırlanıyor. Bu son sözlerime askeri mehafilin nazar-ı dikkatini celbederim. Türkiye hududumuzda zayıf olan noktaların takviyesini lüzumlu görürüm. Bilâhare Ankara Hükûmetinin birdenbire nazar-ı dikkatini celpten ihtiraz için Azerbaycan'daki kuvvetlerimizi şimdiden tedricî bir surette Türkiye hududuna almalıyız.

Yoldaşlar, maruzatıma hitam vermeden evvel size söylüyorum ki bizimle bugünkü müttefikimiz arasındaki münasebetin bozulması gayr-i kabil-i ictinabtır.

Yunan hududunda cereyan eden vekayii kemâl-i dikkatle takip etmeliyiz. Buradaki vekayi Ankara Hükûmetinin nabzı mesabesindedir.

Komünist Partisinin Türkiye'de faaliyeti için para ve zahmetten çekinmemelidir. Çünkü bu mesai müfid semereler verecektir. Türkiye'yi gerek dahilî inkılâbtan sonra veyahut zorla komünizmi tesis edebilirsek hem kendimizi kurtarmış, hem de kapitalist Avrupa'ya büyük bir darbe vurmuş oluruz. Sovyet Türkiye elimizde oldukça biz küre-i arzda yalnız

Levent Şahverdi Arşivi

değiliz. Bugünden itibaren büyük bir ciddiyet ile Türkiye'deki bolşevizm propagandasını tezyide çalışmalıyız. Ve Moskova'daki büyük Yoldaşlara, Türkiye'de bulunan yoldaşlara muavenetlerini rica etmeliyiz.

Türkiye vasıtasıyla kendi arzularımızı Şark İslâm âlemine dikte ettirmek, Hindistan'da isyan çıkarmak ve bütün şarkı inkılâbın kırmızı bayrağı altına toplamak: işte Sovyet Türkiye'nin Sovyet Rusya için en kıymetli manası.

Hariciye Vekâletine, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine

Sovyet Rusya'nın sabık Ankara Sefiri Mdivani'nin Ankara'dan Tiflis'e avdetinde Refkom nezdinde verdiği izahatın bir sureti Tiflis mümessilimiz tarafından elde edilmiş ve ikinci maddede Rusça aslının tercümesi münderecatının ehemmiyetine binaen arz olunmuştur.

Mamafih Mümessilimiz Hüsamettin Bey bu nutkun Menşevikler vasıtasıyla satın alındığını ve binaenaleyh Menşevikler tarafından tertip edilmiş olmasının da muhtemel olduğunu söylüyor. Derece-i vüsukunu ayrıca bildirecektir. Nutkun tarihi mechuldür.

6/7/1337

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Erzurum'da Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti

Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Celâleddin Arif Bey'in şarka seyahati sıralarında ve Erzurum'da bulunduğu zamanlarda berbad bir vaziyete gelmişlerdi. Halk hükûmeti yapmak, Erzurum Erzurumlularındır diyerek diğerleri yabancı addemek, hattâ garplı zabitan ve efradın bile garbe sevkini daha Ermeni hareketinden evvel Celâleddin Arif Bey ile Kadı Edip Efendiler bizzat bana teklif etmişlerdi. Halk hükûmeti kurmak ve garplıları göndermek gibi zihniyetlerin felâketini anlatmakla beraber bu işlere karşı pek hassas bulunmuştum. Şark harekâtının muvaffakiyetle hitamından sonra Mustafa Kemal Paşa'ya hakaret telgrafı çekmeye şunu bunu teşvik eden Müdafaa-i Hukuk merkezinden Necati de Ankara'ya gönderilmişti. Bu vaziyetlerden Erzurumlular pek müteessir olmuşlar, bu vaziyette Müdafaa-i Hukuk azaları da çekilmeye mecbur olmuşlardı. Halk yeniden yaparak ve bana karşı olan samimî duygularını da bir heyetle gelerek bildirmişlerdi. Yeni teşkilâtın nizamnamesi melfuftur. Bu teşkilât ismine "Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" namını vermişti. Bunu haber alan Mustafa Kemal Paşa 11 Nisan 1337'de bu namın kaldırılması lüzumunu yazmıştı. Heyet-i Merkeziye ile tahriren ve şifahen görüştüm. Pek mühim olan bu hususları Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığım gibi İsmet ve Fevzi Paşalara da yazdım. Mustafa Kemal Paşa'nın cevabıyla birlikte merbuttur. Mühim olan mes'ele hükûmete taalluk eden teşkilât-ı esasiyedir. Bunu bir Meclis-i Müessisan yapmalı, artık mebuslar bunlar üzerinde oynamamalı-

Levent Şahverdi Arşivi

dırlar. Henüz devletin şeklini tesbit şimdiden imkânsızdır. Yeni anarşilere yol verecektir. Nitekim Erzurum'un en samimî insanları vaziyet almıştır. Bu bütün şarka veya garbe kol salabilir. Meb'us bulunduğum ve mühim bir mevkide olduğum nazar-ı itibara alınarak bana olsun bir şey yazılmıyordu. Bu hususları yazmakla beraber üç sual sordum:

1 — Devlet şeklinin birdenbire ve pek cezri esaslarla değiştirilmesi isticalinin sebeb ve mahiyeti ile,

2 — Deruhde olunan cihet-i tatbikiyesindeki derece-i imkân ve bu meyanda,

3 — Hilâfet ve saltanat mes'elesinin suret-i halli gibi üç mes'ele hakkında tenvir buyurulmaklığımı istirham eyledim. Mustafa Kemal Paşa mufassal cevap veriyor: Bu kanun manası cumhuriyeti ifade eden hiçbir şey mevcut olmadığı gibi ... dedikten sonra dördüncü maddede bu üç sualin cevaplarını veriyor ve ezcümle: "Hilâfet ve saltanat mes'elesi bir mes'ele-i esasiye olarak mevcut değildir. Türkiye'nin başında halife-i İslâm olacak bir hükümdar sultan bulunacaktır" diyor. Benim yazdığımla Mustafa Kemal Paşa'nın cevabını okuyanlar hal ve istikbal için nasıl düşündüğümüzü ve samimî vaziyetimizin derecesini takdir ederler. Mes'elenin mühim ciheti daha Garpta bir zafer istihsal olunmadan dahilî teşevvüşlere meydan vermemektir. Erzurum lisana gelmiştir. Hem de Mustafa Kemal Paşa'nın tâ Erzurum Kongresine girmesi gününden başlayarak bilmem kaçıncı defadır ki fikren ve fiilen vaziyet almasıdır.[223]

Mustafa Kemal Paşa benim vatanperverane harekâtımın ve samimiyetimin bu gibi işleri temizleyeceğine mi kanidir. Yani bana haber dahi vermeden bir şeyler yapacak, biz arkasından muhitimizi de zorlayarak gideceğiz.

Gazi'nin cevabındaki "Cumhuriyet olmayacak, Türkiye'nin başında Halife-i İslâm olacak ve bir Hükümdar Sultan bulunacaktır" kaydı beni düşündürdü, İstanbul Cumhuriyet yapıyorlar, diye endişe ederek propaganda yapıyordu. Padişah ve tarafdarları bundan ürküyordu. Benim bugün anladığım ise daha korkunçtu. O da Mustafa Kemal'in bir muzafferiyet neti-

223 Gazinin *Nutuk*'unda şarkın fikren ve fiilen aleyhimde tezahüratından bahsetmesi garipti. Gerçi yine kendisi bu sözünü tekzib ile aleyhimde propaganda yapmak üzere Şarka gitti, diyor. Bir insanın sözüne inananlar onu sevenlerdir. Gazi nutkunda bu muhaberelerin hülâsasını yazmış ve Cumhuriyet ilânındaki beyanatımı da zikrederek bu gibi şeylerin bize bildirilmesine lüzum olmadığını, selâhiyetin Mecliste olduğunu yazmıştır. Büyük Millet Meclisi her şeyi yapmaya selâhiyettar meclis imiş. Halbuki Ankara'da Meclis-i Muessisan toplayalım fikrinde olan kendileri idi. Elbette Millet Meclisi her şeyi yapamaz. Yaparsa selâhiyetinden fazla iş yapar ve milletin vekilleri olmaktan ziyade bir inkılâb muessesesi haline geçer. Nitekim öyle oldu ve İstiklâl Harbini kazandıran arkadaşları Gazinin vakit vakit yaptığı emr-i vakileri tatbik için büyük yük taşımakta devam etmediler. Güzel fikirlerin Mustafa Kemalce de kabulüyle İstiklâl Harbi pek şanlı ve şerefli kabul edildi. Fakat sonrası hiç de böyle olmadı. Mustafa Kemal Paşa bir zaman hocalardan mutaassıp bir halde hutbe ve nutuklarla hilâfet ve saltanatı almaya uğraştı. Muvaffak olamayınca müthiş sola kaydı. Dini ve an'anevi varlıkları kanla yıktı. Terakki ve tekâmül tarafdarı olan arkadaşları bu sağa sola hareketlerde artık birlikte yürümediler, hattâ muhalefete geçtiler. Bunları kaybetmekle sukut da başladı ve devam ediyor.

Levent Şahverdi Arşivi

cesi hilâfet ve saltanatı alması idi. Bu ibareyi bir kaç kere okudum. Hanedan-Osmanîden bahis yok. "Türkiye'nin başında Halife-i İslâm olacak ve bir Hükümdar Sultan bulunacak" diyor. Herhalde iki fikirden Cumhuriyet tesisi daha az korkuludur. Bakalım istikbal ne gösterecek.[224]

Cemiyetin Nizamnamesi
İsim ve Cihet-i Tesmiye

Madde: 1 — Azalarının istifasıyla inhilâl edip bir müddetten beri münhal bulunan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Heyet-i Merkeziyesi makamına kaim olarak şöyle mühim bir zamanda teşkilât-ı milliye meyanında vaki boşluğu doldurmak ve mevâdd-ı âtiyede beyan olunan hususatın da temin ve istihsalini hayyiz-i husule getirmek üzere Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Heyet-i Merkeziyesi namıyla tevsian bir cemiyet teşekkül etmiştir.

Cemiyetin Sebep ve *Suret-i Teşekkülü*

Madde: 2 — Beş altı seneden beri felâketin envaına maruz kaldıktan sonra neticesinde de tamamiyet ve mevcudiyet ve hakk-ı istiklâline hariçten darbeler indirilerek parça parça taht-ı esarete alınmak istenilmesi suretiyle zaten hukukuna karşı haricen vaki siyasi tecavüzlerden dolayı hukukunu müdafaa zımnında çırpınmakta olan biçare millet ve memleketin bu kerre de inkılâb-ı içtimaî namı altında bütün mukaddesat ve mealiyat-ı diniye ve ahlâk ve âdât ve âdabına ve an'anat-ı milliyeyi tezlilen ayaklar altına alınarak milleti yegâne istinadgâhı olan mefkûre-i diniye ve kuvve-i maneviyeden mahrum ve bütün bütün hak ve hukuktan tecrid edilmiş bir hayvan sürüsü şekline bi'l-ifrağ ol vechile baziçe-i hevesat ve alet-i intifa edilmesi niyet-i hainanesiyle ve Bolşevik ve komünistlik ve Halkçı İştirakiyun gibi bir takım unvanlarla büyük bir surette hariçte ve hariçtekilere peyrev olarak kısım kısım da dahil-i memlekette din ve millet aleyhinde bir takım teşkilât-ı muzırra ve teşebbüsat-ı mühlikede bulunulduğu ve hattâ bunlardan bazı hain serserilerin muntazam teşkilât tahtında serbetçe hariçten memlekete gelmekte olduğu haber alınması üzerine Erzurum ahalisinin iştirâkiyle vuku bulan bir ictima-ı umumide muhalif-i din ve kanun bu gibi teşebbüsat-ı mel'uneye mâni olmak ve beliren tehlikelerin önüne geçilmek için icabeden her nevi teşebbüsatta bulunmak üzere yirmi kişiden mürekkep bir heyet bi'l-intihab teşkil edilip derhal mülhak kazalar Müdafaa-i Hukuk Şubeleri ve beledî daireleriyle leddilmuhabere teşebbüs ve intihab vaki bi'l-intihab ve takib-i maksat ve istihsâl-i gayede iştiraklerini teminen cevap alınmakla cemiyet-i mezkûre teessüs etmiştir.

224 İstikbal benim tahminim gibi çıktı, fakat yaptıramadım, tafsilât gelecek.

Levent Şahverdi Arşivi

Cemiyetin Gaye ve Mekasid-i Esasiyesi

Madde: 3 — (1) Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetilnin Sivas Kongresi'nde ittihaz ve rehber-i harekât olarak kabul ettiği mukarrerat meyanında tasrih edilmiş olan maksat ve esasatın aynı.

(2) İkinci maddede beyan olunduğu vechile hariç ve dahilde bir takım nam ve unvanlarla mesalik-i ictimaiye diyerek meydana konulmakta olup akaid-i diniye ve ahkâm-ı şer'iyemizle katiyen gayr-i kabil-i telif bulunan, derûnunda "Hükûmet hükûmet-i İslâmiye ve din-i resmîsi din-i İslâmdır" diye musarrah Kanun-ı Esasi-i Osmanî ahkâmına da taban tabana zıt ve mütebayin bulunan bir takım küfür ve ilhad ve zındıka ve fesad kavaid ve nazariyeleriyle bunların mucid ve müntesip ve naşirlerine mukabeleten müdafaa için lâzım gelen esbâb ve vesaili ihzar ve icabatı saire-i lâzimeye tevessülle bir İslâm memleketi olan vatanımızı bu yüzden bir fitne ve fesad ocağı olmaktan vikayedir.

Teşkilât

Madde: 4 — Cemiyetin teşkilât bâlâda zikr olunan Kongre mukarreratının teşkilât faslında muharrer olduğu vechiledir.

Zata mahsus

Sarıkamış 11 Temmuz 1337

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Heyet-i Merkeziyesinin Cemiyetin ismine "Muhafaza-i Mukaddesat" namını ilâve etmiş olmasından dolayı bütün cemiyet için mucib-i zarar olacak ihtilâfatın ref'i ve cemiyetin esas şeklindeki nezahat ve vahdetin muhafazası esası üzerine zât-ı sâmilerinden 11 Nisan 1337 tarih ve 2/278 numaralı bir şifre almıştım. Erzurum Heyet-i Merkeziyesinin maksadı halkı Bolşevik faaliyetlerine karşı irşad ve ikaz olmakla beraber cemiyet isminin tahrifi suretiyle gösterilen şekli muhalefet dahil ve haricteki tesirat ve mahzurlarını izah ederek mezkûr Heyet-i Merkeziye Riyasetine yazdığım ( ) tarihli bir telgrafta umumi kongrenin in'ikadına kadar cemiyetin unvan ve programında hiç bir tadilât yapmamaları lüzumunu bildirdim. Heyet-i merkeziye 12 Nisan'da bendenize tahriren gönderdiği bir cevapta memlekette Bolşeviklik, halkçılık vesaire cereyanlar ihdasına çalışıldığı bir sırada mana ve medlulü itibarıyla dahilen bu gibi tefrikaların def'ine ve millet arasında vahdet ve tesanüdün tahkimine mühim bir esas ve şümûllü bir cihet-i camiası olan fıkra-i mezkûrenin ibkasını rica ettiler. 25 Mayıs 1337 tarihli cevabımda evvelki mahzurları tekrarla beraber yalnız isimle felâket-âver cereyanlara karşı durulamayacağını ve maddi tedabirin ittihazı lüzumunu anlattım. Muvafakat cevabının verilmesini tacil ediyordum. Heyet-i merkeziye reisi

Levent Şahverdi Arşivi

Hoca Raif Efendi izahat vermek üzere karargâhıma geldi. Muhafaza-i Mukaddesat fıkrasının ilâvesi esbabına ait maksat ve endişelerini saydı ve bendenize bu izahatına esas olmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu unvanını taşıyan bir grubun teşkili hakkında 23 Mayıs 1337 ve Ankara 12118 numaralı telgraf-ı sâmilerini gösterdi. Raif Efendinin beyanatı ikinci maddede hülâsa edilmiştir.

2 — Millî Mücahedemizi doğuran Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, maksat ve gayesini 4/Eylül/1335 tarihinde Sivas'ta akdedilen kongrede tesbit etmiş ve buna nazaran maksat Osmanlı vatanının tamamiyetini, makam-ı hilâfet ve saltanatın ve istiklâl-i milletin masuniyetini temin zımnında Kuva-yı Milliyeyi âmil ve irade-i miiliyeyi hâkim kılmak olmuştu. Ve bu millî cemiyet yine nizamname-i mahsusasında derc ve tesbit ettiği vechile her türlü fırka cereyanlarından âri kalacaktı. Halbuki 23 Mayıs 1337 tarihli tamim ile Türkiye Büyük Millet Meclisinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu unvanını taşıyan siyasî bir grubun teşekkül ettiği ve bu grubun umde-i asliyesini Teşkilât-ı Esasiye Kanununa göre tesbit ederek şimdiden devletin teşkilâtını bu kanuna tevfikan ihzara sa'y edeceği bildirildi. Büyük Millet Meclisinde teşekkül eden mezkûr grubun maksat ve gayesi devletin şekli idaresini büsbütün değiştiren siyasî bir gayeyi istihdaf etmekte ve Sivas Kongresinin tesbit ettiği esasata nazaran hilâfet ve padişaha ait hiç bir kaydı mevzubahis etmeyen Teşkilât-ı Esasiye Kanununu rehberi faaliyet olarak kabul eylemektedir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu ismini takınan bu fırkanın şahsiye-i maneviye ve hukukiyesi mezkûr cemiyet unvanının sahib-i hakikisi olan Müdafaa-i Hukuk teşkilâtlarının vaziyet-i umumiyeleri ile bir tezad teşkil eder. Bu itibarla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk teşkilâtının mensupları kendilerinin hiç bir rey-i muvafakati alınmadan Ankara'da vücude getirilen bir heyet-i idarenin mukarreratına adem-i ittibada mazurdur. Biz böyle hissediyoruz ki memleketin hakiki evsaf ve ihtiyacat-ı hayatiyesine tekabül edemeden alelacele tanzim olunan ve esasen tam ve şamil bir şekl-i hukukiyi de ifade etmeyen Teşkilât-ı Esasiye Kanununun tatbikatına dair ve Büyük Millet Meclisinde husul bulan ihtilâf-ı efkâr; İstiklâl, Müdafaa-i Hukuk ve diğer bazı grupları doğurdu. Ve Teşkilât-ı Esasiye Kanununun memlekette tatbikine tarafdar olan zevat da Müdafaa-i Hukuk teşkilâtının vüs'at ve müzaheretinden istifade tarikini husul-i maksada hâdim bir tedbir buldu. Ve işte bu suretle mezkûr 23 Mayıs 1337 tarihli tamimin yapılması bir ihtiyaç oldu. Bütün bu teşebbüsattan ve Ankara matbuatının neşriyatından hasıl olan en mühim ve hayatî endişe, hükûmet şekl-i idaresini tesbit eden hilâfet ve saltanatın cumhuriyetçiliğe inkılâb etmesi tehlikesidir. Takip edilen tarzların devamı halinde bir emr-i vaki şeklindeki tecellisinden korkulan bu tehlike, maazallah, hayat ve istiklâlimizi bir tufan-ı tezebzüb içinde boğar. Ve bu şekl-i tahavvülden ilk istifade edecek yine düşmanlarımız olur. Aşikâr bir hakikattir ki devletin tamamiyet ve istiklâliyetini siyasî zaruretle tasdik ve kabul edecek İtilâf devletleri ve diğer tarafta Bolşevikler sulhu müte-

Levent Şahverdi Arşivi

akip memlekette tahakkuk edecek inkılâb-ı saltanatı dahilî tezebzübat ile bizi inhilâl ettirebilecek en kuvvetli bir vesile-i nifak ve fesad olarak kazanacaklardır. Halkı ve memleketi mes'ut edebilecek inkılâb-ı idariyi en acı yoksullukları azab ve hüsran ile hisseden her vatanperver bütün kalbi ile temenni eder. Köylü de şüphesiz bundan en büyük memnuniyet duyar. Anadolu'nun hayat ve hukukunu kurtaracak olan mücahede-i hazıranın bahşettiği fırsattan idarî ve içtimai inkılâblarda da istifade etmek ve hal-i sükûnette azîm mücadelât-ı dahiliyeye sebeb olabilecek olan teşkilât-ı devleti tanzim eylemek şüphesiz ki lâzımdır. Ancak bu ıslahatın halkın tabiat ve ihtiyac-ı hakikîsine mülayim ve kabil-i temessül olabilmesi de şarttır.

Velhasıl bu ıslahatı halk idaresinin hâkimiyet ve inkişafına müsait surette Kanunu Esaside yapılacak tadilât ile temin ve hukuk-ı padişahîyi tahdid edecek tarzda yaparak memleket ve âlem-i İslâmın hayat-ı hazıra ve müstakbelesi için azim teşettüt ve mahzurlar davet edecek Cumhuriyet şeklinden katiyen sakınmak lâzımdır.

Bu izahat ile Büyük Millet Meclisinde teşekkül eden Müdafaa-i Hukuk Grubunun maksadı hilâfet ve saltanat şeklinin cumhuriyetçiliğe inkılâbı istihdaf eylediği mahsûs olduğuna nazaran idare-i merkeziye vezaifini tevdi eylediği zevat arasında şahsiyetleri ve ef'al-i sabıkalarıyla müstahakk-ı tenkid olan bazı zevatın göze çarpması da deruhde edilen mesâil-i hayatiyenin kadr ü ehemmiyetini teşviş ve tefsirlere uğratıyor. Hülâsa vahdet ve selâmet-i istikbali gaye-i emel bilen Erzurum Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi Sivas Kongresinde tesbit edilen mukarrerata sadık ve merbut kalarak Müdafaa-i Hukuk teşkilât-ı merkeziyelerinin umumi bir kongrede tesbit edilecek muvafakat ve kararı haricindeki teşebbüsat-ı hususiyeyi muta' tanımakta maruzdur.

3 — Bendeniz, bu izahata esas olan 23 Mayıs 1337 tarihli telgraftan evvelce haberdar olamadığım gibi en mühim ve hayati bir mes'ele hakkında arz-ı mütalaa etmek fırsatına da malik bulunamadığımdan Rauf Efendi'nin beyanatına karşı endişelerini tatmin ve herhalde şimdiye kadar hayat ve namusumuzu şan ve zaferlerle kurtaran ve hizmet-i milliyemizin mesâil-i hayatiye-i sairemizde de daima âmil-i hayır ve muvaffakiyet kalacağına dair itimad ve emniyetlerini teyid ile şimdilik iktifa ettim. Ehemmiyet ve nezaket-i hayatiyesi bedihi olan şekl-i hükümete ait esasatı Büyük Millet Meclisince kabul edilen Teşkilât-ı Esasiye Kanununun tesbit etmiş olduğu görülüyor. Halbuki bendeniz bu kanun muhteviyatının nihayet bir fırka programı halinde kalmasını, kabiliyet-i ameliyesinde zuhurunu tahmin ettiğim müşkilâta karşı daha faydalı buluyordum. Bu fikrimi yakinen nüfuz edebildiğim mantıkam efkâr ve hissiyatına göre mücmelen izah etmek isterim: Evvelâ, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Teşkilât-ı Esasiye Kanunu tarafdarlığıyla teşekkül eden gruba dahil bulunan ekseri zevat yeni bir inkılâb-ı idaride memleket mukadderatında âmil olmak heves ve istidadında görülenlerdir. Halk arasında ancak münevver bir hizb-i kalilin yeni teşkilât fikirlerini tervic edebileceği ve fakat kanaatkâr gazeteciler, muallimler vesaire bile hep mevki kavgasına koşacağını ve bir çok esbab

Levent Şahverdi Arşivi

ile ekseriyet-i azîmenin kendilerine muhalefet edeceğini ve bittabi bundan da yeni bir şûrişin baş göstereceğini nazar-ı itibara almak icabeder. Büyük Millet Meclisindeki mebusların Teşkilât-ı Esasiye Kanununa tarafdarlıkları ancak fikr-i zatileri olabilir. Devlet şeklinin bu azim ve tarihî tebeddülat teşebbüslerinde memleketin mukadderat-ı hayatiyesinde mes'ul ve müşterek olan ricâl-i mülkiye ve askeriyeden ve Müdafaa-i Hukuk merkezlerinden lâzımı gibi mütalaat alınması ve fevkalâde bir mecliste işbu mutalebâtın tetkikini müteakip keyfiyetin bir karara rabtolunması lâzımdır kanaatindeyim. Bi'l-farz, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ndaki şûrâ usulü devlet şekli halinde tatbike bidayette muvaffakiyet elverse dahi, her tarafta iş başına geçeceklerin mühim bir ekseriyetle muhafazakârlardan ibaret olacağı ve zamanın istidad ve ihtiyacından pek başka esaslarla yazılan Mithat Paşa Kanun-ı Esasisi gibi vahamet ve akamete uğrayabileceği pek ince düşünülmelidir.

Bunların en yakın iki misâli Erzurum ve Trabzon'daki Müdafaa-i Hukuk ve Belediye intihaplarında görülebilir. Milletin serbest ârâsı işbu heyetlerin başına muhafazakârları geçirmiş ve az zaman evvel yeni fikirleri neşreder görünen ve Erzurum'un münevver sayılan gençlerinden mevki kapmak için ordunun inhilâline sâi olanlardan gayrisi tarafımdan himaye edildiği halde dahi bir daha Erzurum'a giremez olmuştur. Bundan başka Kürtlerle meskûn menâtıkta intihabatı kazanacakları şüphesiz olan rüesa ve mütegallibe umûr-ı idareyi ele alacaklarından hükûmet teşkilâtı nasıl hayat ve inkişaf bulabilecektir. Amelî hayatı, nazarî fikirlerle yürütmek ve neticeyi muvaffakiyetle kazanmak, zannedildiği kadar sakin ve sehil olamayacağı malûm iken ıslâhatı mutedil ve amelî çarelerle tedricen ekseriyetin efkârına göre yapmayıp da, devlet şeklinin birdenbire ve pek cezrî esaslarla değiştirilmesi isticalinin sebeb ve mahiyeti ile deruhde olunan cihet-i tatbikiyesindeki derece-i imkân ve bu meyanda hilâfet ve saltanat mes'elesinin suret-i halli gibi üç mes'elede tenvir buyurulmaklığımı istirham ederim. Bu suretle Şark efkârını da aynı gayeye göre tevhid ve idareye sarf-ı makdereti kolay olur.

Hoca Raif Efendi'nin beyanatından bilhassa mühim bir kısım 23 Mayıs 1337 tarihli telgrafta bendenizin de nazar-ı dikkatini celb etmekten hâli kalmamıştır.

Efkâr-ı umumiye için mucib-i tesir olabilecek bir mahiyette telakkiye değen ayrı bir mesele olduğundan bi'l-vesile işbu maruzatıma ilâve edeceğim. Filhakika Müdafaa-i Hukuk Grubunun heyet-i idare azaları arasında şahsiyetleri müstahakk-ı tenkid olan zevatın vücudu zât-ı samilerince de malûmdur zannederim.

Bendeniz, zât-ı samilerinin bâhusus şimdiki şekl-i mücahedemizde bu kabil siyasî grup veya fırkalara intisaben veyahut efkâr-ı umumiyece her türlü muhalefet ve münakaşalara zemin-i müsaid olabilecek cereyanlara iştirakten beri kalmasına ve yalnız mücahede-i milliyemizin nâzım ve reis-i tabiîsi olarak bulunmasına bilhassa tarafdarım. Bu fikrimi millet ve memleket menafi-i hakikiyesinin icabatından olduğu kadar şahs-ı

Levent Şahverdi Arşivi

sâmileri hakkındaki samimî hürmetlerimden doğduğuna da kanaat buyurulacağından emin olarak açıkça arz ediyorum. Büyük Millet Meclisinde teşekkül eden muhtelif gruplardan Müdafaa-i Hukuktan gayrı herhangi birisinin ihraz-ı ekseriyet etmesinden Müdafaa-i Hukuk grubuna intisab dolayısıyla şahsiyet-i sâmileri de müteessir olabilir. Grup dahilindeki intihabata riyasetin herhangi bir suretle aher bir zata teveccüh edilmesi ihtimali de nazar-ı itibare alınmak lâzım gelir.

Bu mes'eleye dair hülâsa-i maruzatım, millî davamızın kazanılacağı şu tarihî zamanlarımızda zât-ı samilerinin mecliste zuhur edebilecek fikir ihtilâflarını telif ve mesai-i umumiyeyi bir maksada göre sevk ve tanzim edebilecek bitarafiyi muhafaza eylemesi ve Müdafaa-i Hukuk Grubu arasında efkâr-ı umumiye nazarında şahsiyetleri dûçâr-ı tenkid olabilecek zevattan ayrı bulunulması lüzumudur.

Bi'l-vesile teyid-i hürmet ve samimiyetle istirham ettiğim malûmatın itasını lutf-ı samilerinden beklerim efendim.

Kâzım Karabekir

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ve Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa Hazretlerine

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Fevzi Paşa Hazretlerine

Reis Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine yazdığım 11 Temmuz 1337 tarihli şifrenin suretini berâ-yı malûmat zât-ı devletlerine de arz ediyorum. Mütalaat-ı devletlerinin lutfunu istirham ederim.

Sarıkamış 6 Temmuz 1337
Kâzım Karabekir

Ankara 25/7/1337

2/515

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C. 11/7/1337 şifreye

Hoca Raif Efendi'nin efkârıyla Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve Müdafaa-i Hukuk Grubu hakkındaki iş'ar-ı devletleri üzerine arz eylediğim izahat-ı âtiye zât-ı kumandanileri için mucib-i kanaat olacağından bu esas dairesinde icab edenlerin de münasib surette tenvir ve su-i telakkinin de izale buyurulmasını rica ederim.

1 — Bugünkü Büyük Millet Meclisi Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtının umde-i esasiye olarak tesbit etmiş olduğu nikat-ı nazar üzerinde kemâl-i taassub ve azimle yürümektedir. Müdafaa-i Hukuk Grubu bu grubun programını teşkil eyleyen madde-i esasiyede izah olunduğu vechile memleketin tam bir istiklâl dairesinde nail-i müsalemet olmasını temin gibi kısa ve kat'i bir gaye ile vücude gelmiştir. Aynı madde-i esasiyede Teşkilât-ı

Levent Şahverdi Arşivi

Esasiye Kanununun tatbiki ciheti de gayesi dahilindedir ki Teşkilât-ı Esasiye Kanunu bütün fürûât-ı idareyi ve Türkiye Hükûmetinin vaz'-ı hukukisini ihtiva eden mufassal ve tam bir kanun olmayıp memleketin teşkilât-ı mülkiye ve idariyesinde icabatı zamanın istilzam eylediği halkçılık esasını ifade eden bir düstûrdan ibarettir. Bu kanunda mana-yı cumhuriyet ifade eden hiç bir şey mevcut olmadığı gibi Müdafaa-i Hukuk Grubunun maksad-ı esasisinde de katiyen böyle bir netice mevcut değildir.

Binaenaleyh, Raif Efendi'nin saltanat şeklinin cumhuriyetçiliğe kalbi mahsûs olduğu hakkındaki fikri bir vehm-i mahzından başka bir şey olamaz. İdare-i merkezîyenin tevdi eylediği zevat arasında şahsiyetleri ve ef'al-i sabıkalarıyla müstahakk-ı tenkid olanların bulunduğu hakkındaki iddia ise daha müsbet bir ifade ile muhtaç bulunmuş bir maddiyettir. Her işi bütün secâyâ-yı behiye ve fezail-i şahsiye ile mükemmelen yetişmiş adamlara tevdi etmek pek kıymetli ve tatlı bir temenni olmakla beraber memleketimiz gibi kaht-ı ricâle maruz bir muhit için değil hattâ dünyada en ileri gitmiş milletler için bile her mehafil, her mıntıka, her sahib-i meslek tarafından şâyân-ı hürmet addedilecek bu kadar çok adam bulmak gayr-i kabildir. (Mabadi vardır)

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

Zata mahsustur. Ankara 26/7/1337
2/515

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

25/7/1337 ve 2/515 numaralı şifrenin mabadidir.

(gayr-i kabildir.) İşte böyle gayr-i müsbet efkâr ve müddeiyat ile memleketin mabihi'l-istinadı olacak yegâne kuvvet ve teşkilât bulunan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk manzumesini düçâr-ı zaaf edecek tedabire tevessül etmek eğer cahilane bir cinnet değilse herhalde bir hıyanet olarak telakki edilmelidir. Bir kongre toplayarak bugünkü şekli hükûmete vasıl olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtının bugünkü hal ve vaziyete muvafık yeni bir program vücude getirmesi lüzumuna o kadar kaniiz ki Mecliste teşekkül eden grubun nizamname-i dahilisine Grup heyet-i idaresinin ancak mezkûr kongrenin inikadına kadar Müdafaa-i Hukuk teşkilâtına merci olabilmesi idealini koyduk. Ahvâl ve şerâit-i hazıranın şimdilik kongrenin tehir-i in'ikadını mucip olması grup heyet-i idaresinin bu vazifede devamını mecburi eyliyor.

2 — Teşkilât-ı Esasiye Kanununun tatbiki neticesinde muhafazakârların iş başına geçmeleri ve bazı kanaatkar zevatın da mevki kavgasına başlamaları gibi mahzurları varit olabilir. Ancak malûmu devletleridir ki ilerlemek yolunda vuku bulacak her mühim teşebbüsün kendisine göre mühim mahzurları vardır. Bu mahzurların haddi asgariye indirilmesi için tedabir ve teşebbüsat-ı lâzimede kusur etmemek lâzımdır. Bu gün yalnız huturu esasiyeden ibaret olan Teşkilât-ı Esasiye Kanununa teferrü edecek

Levent Şahverdi Arşivi

diğer kanunlarla bu hususatın nazar-ı dikkatte tutulması zaruretinde zât-ı devletleriyle tamamen müttehidül fikrim.

3 — Teşkilât Kanunu yapılırken ve yapılan ricâl-i mülkiye ve askeriyeden ve Müdafaa-i Hukuk manzumesinden rey almak hususundaki fikrimi şöyle izah edebilirim. Malûm- devletleri olduğu üzere bir hükûmet şeklinde yaşıyoruz ve onun bütün mefhumlarına tebaiyet mecburiyetindeyiz. Kanun meclis encümenlerinden sonra heyet-i umumiyeden geçen münakaşatta tebellür edecek şekil üzerine uzaktan telakki edilecek efkâr ile icra-yı tesire imkân olmadığı elbette teslim buyurulur. (mabadı var)

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

Ankara
31 Temmuz 1337

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

25 Temmuz 1337 şifre mabadıdır.
(elbette teslim buyurulur.)

4 — İzahı arzu buyurulan diğer üç noktayı da arz edeyim. Teşkilât Kanununun yapılmasında istical telakki buyrulan tarz-ı hareketin hikmeti bütün dünyada ve memleketimizde mahsus olan halkçılık cereyanını esaslı bir şekil üzerinde tesbit ile bu mevzuda başka ihtilâta da mahal verilmemek aynı zamanda asırlardan beri mütemadiyen nâ-ehiller ellerinde suiistimal edilen hukuk-ı milliyeyi sıyanet için bu hukukun sahib-i aslisi olan millete de hakk-ı kelâm bahş eylemek ve bu yüksek fikrin inkişafı için şerâit-i hazıra-i fevkalâdeden istifade eylemektir. Kanunun cihet-i tatbikiyesindeki imkân derecesini ölçmek için de bu işle iştigale fırsat bulacakların azim ve kabiliyet-i idariyesini mevzuu bahis eylemek lâzım gelir. Hilâfet ve saltanat meselesi mes'ele-i esasiye olarak mevcut değildir. Türkiye'nin başında halife-i İslâm olacak ve bir hükümdar sultan bulunacaktır. Mevzuubahis olan mes'ele, hükümdarın hukuku olup bunun tayin ve tahdidi için son bir kaç asrın tecaribi ve devlet mefhumundaki millet hukukunun mana-yı hakikisi âmil olmalıdır. Bu esas üzerinde henüz tesbit edilmiş kat'i bir düsturumuz yoktur.

5 — Müdafaa-i Hukuk Grubu heyet-i idaresi hakkındaki nokta-i nazar-ı devletleri için bir şey söylemeden evvel muhtelif işlerde muhtelif anâsır ve çalışmak zaruretini göz önüne alır ve muhitimizde efkâr ve akaid-i esasiyesi fezail-i zatiyesi kıymet-i ilmiye vesaire gibi maddî ve manevi evsaf-ı şahsiyesi ile şerâit-i lâzimeyi haiz adam bulmanın adem-i imkânıdır. Derpiş buyurulursa ve bu grup heyet-i idaresinin yüzlerce azanın ekseriyet-i ârâsıyla intihab edildiği ilâve olunursa netice taayyün eder.

Grup riyasetinin tarafımdan deruhde edilmemesi lüzumunu nâtık olarak serd buyurulan mütalaata gelince: Bu işi yaparken buyurduğunuz esasları kâmilen düşündük ve bu mevzuda uzun münakaşalar yaptık. Mecliste Islahat ve Müdafaa-i Hukuk, İstiklâl gruplarıyla Halk Zümresi vesaire gibi bir çok teşkilât vücude geldiği halde bunların hiç birisi. (mabadı var)

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara 1/8/1337

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

25/7/1337 tarih ve 2/515 numaralı şifrenin mabadıdır.

(hiç birisi) kâfi bir ekseriyet manzarası almadı. Ve binaenaleyh, meclisçe hükûmeti tutmak ve herhangi bir iş yürütmek imkânı da kalmadı. Bu zümrelerin herhangi birisini tutarak ve bi'l-vasıta tahkim ve takviye ederek varlığımız için medâr-ı istinad olacak bir kütle meydana getirmek hususunda mesbuk bütün mesaimiz semeresiz kaldı. Ve bi'n-netice vaziyete yegâne hâkim kalan şey adem-i intizam ve anarşiden ibaretti. Şu halde iki tarikten birinin ihtiyarı suret-i katiye halini aldı. Ya bu meclis ile katiyen iş görülemeyeceği hakikat üzerine yeni tedabir almak veyahut yaptığımız gibi bir ekseriyet zümresi vücude getirmek. Biz tabiî ikinci şıkkı ihtiyar ettik ve fakat benim iştirakim bulunmayan herhangi bir grup teşkili teşebbüsünün mevcut adem-i intizamı tezyidden başka bir netice vermeyeceği, bi't-tecrübe sabit oldu. Uzun ve devamlı mesai sarf ile ve meclis ekseriyetiyle suret-i hususiyede yaptığımız müteaddit ictimalar ve münakaşalar neticesinde ancak böyle bir teşekkül vücude getirdik. Ve işbu vazifeyi benim yapmaklığımın zarureti bir çok rüfekadan başka heyet-i vekilece de zarurî görüldü. Mes'elenin cihet-i hukukiyesine gelince: Meclis-i meb'usan mahiyetinde bir meclisin reisi bulunmuyordum. Böyle dahi olsa bile fırkaya mensubiyet tabiidir. Halbuki Büyük Millet Meclisi selâhiyet-i icraiyesi de bulunduğundan nevanmâ hükûmet mahiyetindeki bir meclisin reisi mevkiindeyim. İcraî bir heyetin reisi için bir ekseriyet fırkasının mensubu bulunmak elzem bir şeydir. Ve bu vaziyet ve mütalaata göre değil böyle bir grup mufassal bir program etrafında toplanmış siyasi bir fırkanın da reisi olabilirim. Ancak şekl-i hazırda meclis nezdindeki vaziyeti muhafaza için grubun meclis nezdindeki ... fiilen yapmaklığım lâzımdır ki tarz-ı hareketimizde o yolda da bu vazifeyi elyevm grubun reis vekilleri ifa etmektedirler. Şu halde gruba ait vazife-i resmiyem fahri bir şekil arz eylemektedir. Bu hususta esaslı bir sebeb daha kabil-i iraddır. Teşkilât-ı esasiyesi içinde bütün hüviyetile karışmış bulunduğum Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden ayrılmaklığa imkân olmadığından, cemiyetin saha-i mesaisi bulunan Mecliste yine o cemiyeti temsil eden grubun dahilinde bulunmak zaruret-i kat'iyesindeyim.

Esasen grup hemen Meclis Heyet-i Umumiyesine yakın bir ekseriyet-i azîmeyi ihtiva etmektedir. Hariçte kalanlar Erzurum Meb'usu Celâleddin Arif Bey ve Hüseyin Avni Efendi ile bir kaç emsalinden ve tavrı hareketlerinde serbest kalmak isteyen bir kısım zevattan mürekkeptir. (bitti)

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

Enver'in Anadolu'ya girmesine çalışmasına Erzurum ve Trabzon'da müthiş çalışıldığı ve halk hükûmeti tesisiyle buna yardım edildiğini görüyordum. Benim Bolşevik olduğum, ordu Bolşevik oluyor propagandaları da bunun

Levent Şahverdi Arşivi

için ve aynı zamanda halk nazarında düşürülmekliğim için Ankara'dan dahi geliyordu. Bunlarla uğraşırken şimdi de Muhafaza-i Mukaddesat işi çıktı. Zannım şu: Halkçılık Bolşeviklerden ve Muhafaza-i Mukaddesat da İstanbul'dan cereyan alıyordu.*

Erzurum'daki Ermeni esirlerden bir zabitin lâyihası geldi. Cevapla birlikte merbuttur. Bizi Ruslarla müsademeye ve Kafkas birliği yapmaya teşvik ediyor, hayrettir.[225] Aynı fikir şüphe yok ki İngiliz Karargâhından fışkırmaktadır. Acaba Rawlinson'dan mı ilham aldı. Ankara bile Menşevik Gürcüler ve Taşnaklarla bu lâyihadaki esaslarla yürümek üzere idi. Ne müthiş propaganda bu...

Erzurum
Mevki Kumandanlığı
Adet: 1346

Erzurum
3/7/1337

Şark Cephesi Kumandanlığına

Erzurum üsera garnizonundaki Ermeni üserasından kaymakam Vartan Mihail Arzumanyan tarafından zât-ı sami-i kumandanilerine hitaben yazılan defter halinde on beş sayfadan ibaret hususî açık mektubun leffen takdim kılındığı maruzdur.

Erzurum Mevki Kumandanı

Kaymakam *Emin*

Hususî Açık Mektup

Vartan Mihail Arzumanyan

Şark Umumî Kumandanı Karabekir Kâzım Paşa Hazretlerine

23/6/1337
Yakutiye Kışlası

(Bu ibareler alınmıştır. Benim Yakutiye Kışlasında yazmış olduğum)

(Londra Moskova ve Ankara'nın siyasî rolü Harb-i Umumî Tekvidasyon) broşüründen

Paşa Efendi Hazretleri;

Evvelâ zât-ı âlinizden istirham ederim ki bendenize bir kaç dakika müsaade buyurunuz. Bunun için affınızı rica ederim. Bizim yaşamakta

* 1926'da İstiklal Mahkemesi'nde buna ait tafsilatı havi gazete kesiği şayân-ı hayret işlerin içyüzünü gösteriyor. Bu Enver Paşa bahsinde merbut okunmalı.

225 Esirleri iade ederken bu zat trende benimle görüştü. Bir Rus harbinde Ermenilerin bize yardım edeceğine söz verdi.

Levent Şahverdi Arşivi

olduğumuz şimdiki aylar tarihçe büyük ehemmiyeti haiz dakikalardır. Hem Türkler ve hem de Ermeniler için. İşte bu nokta-i nazardan bendeniz arzu ediyorum zât-ı âlinizle bir kaç siyasî mühim meseleler hakkında fikrimi beyan etmek.

Avrupa Hükûmetlerinin kapitalistlik cihetiyle hariç memleketlere eşya ve mal göndermek terakkisi ve bu esbab dolayısıyla kapitalist hükûmetlerinin diğer bir memlekete kendi mallarının sevki hususiyle kapitalistlik cihetiyle çok geriye kalmış diğer memleketler aranılması (Müslüman dünyası) iki büyük ve azîm hükûmetler terakkice pek çok ilerlemiş ve yüksek derecede bulunmuş olan hususiyle İngiltere ve Almanya hükûmetleri kendilerinin ticarî rekabetleri dolayısıyla husule getirdiler, Avrupa büyük kanlı muharebesini. Bu iki hükûmetlerden her ikisi daima birbirleriyle hoş geçinmiyordu ve bunların her ikisi de senelerce harp hazırlığı görüyorlar idi. Ve birbirine meydan okuyorlar idi. Bunlardan her birisi kendi ordusunu kuvvetlendirmek için büyük bütçeler tayin ederek gizli ve hattâ aleni müttefikler elde ederek büyük ve küçük hükûmetlerle taarruza ve müdafaaya hazırlanıyorlar idi.

İngiltere ve Almanya hükûmetleri kendi müttefiklerine türlü türlü vaadler ile kendi taraflarına çekmek istiyorlar idi. Ve eğer kendileri galip gelecek olurlarsa idi öbür hükûmetlere millî, siyasî, arazî ve dinî bir çok imtiyazlar bahşedecekler idi. İşte bu dakik esnada Müslüman dünyasında en kuvvetli ve siyasetçe en büyük rolü oynayan bir hükûmet var ise o da yalnız Osmanlı İmparatorluğu idi.

Osmanlılar kendi müttefiklerini menfaat nokta-i nazarından Almanya hükûmetiyle raptederek on milyonlarca Müslüman ahaliyi İngiltere'nin pençelerinden kurtarmış olacaklar idi.

İşte bu siyasî manevrada Osmanlı Hükûmeti Almanya ile müttefik oldu. Almanya ise bir çok vaadlerde bulundu. İngiltere hükûmeti Osmanlı hükûmetine büyük menfaatler ve vaadler edemezdi. Onun için ki kendi tesiri altında milyonlarca müslüman ahalisi bulunarak şarkın bütün siyasi rolü onun elinde idi.

Bu her iki büyük hükûmetlerinin kanlı rekabeti esnasında küçük Ermeni milleti kendi mes'elesini halletmek için meyloldu İngiltere ve onun müttefiki Rusya hükûmetlerine. Bunlar çok seneler Ermeni milletini boş ve havai kâğıt parçalarıyla Ermeni milletini aldattılar. 1914 tarihinde milletler arasında husule geldi büyük kanlı mücadele ve milyonlarca genç insanlar telef olunduktan sonra muharebeye resmen netice verildi. Şimdi bu Umumî Muharebenin neticesi olarak meydana çıkarılmış olan Versay Muahedesi bunu bir çok büyük ve küçük hükûmetler tarafından imzalanmıştır. Vakıa bu muahedenin imzalandığı tarih bugün üçüncü senedir. Fakat galip gelen hükûmetler İngiltere reis olmak şartıyla hiç birisi de kendi galip geldiği meyveyi yiyememiştir.

Nedir? Bu acaip mes'elenin sebebleri. Tarihte umum muharebeler husule gelmiştir. Millî ve siyasî ve dinî mes'elelerden vakit bugün bu gibi muharebelerin sırası geçmiştir. Yirminci asır kapitalistlik terakkisidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Zayıfların birbiri ile çarpışmak asrının başlangıcıdır. Ve bundan başka bir çok milletlerin kendi hürriyetini ve istiklâlini ele geçirmek için mücadele meydanına atılması tarihidir. İşte bu sebebten dolayı kapitalistlik gayesi için meydana atılmış olan bu kanlı muharebenin hitamında veyahut neticesinde husule geldi millî istiklâl prensipler muharebesi. Birinci muharebe meydanında galip gelen hükûmet İngiltere idi. Bu hükûmete ilk defa olarak muharebeye mübaşeret etti Komünist Rusya Hükûmeti. Bu esnada Osmanlı milletinde husule gelen yeni bir fikir uyandı ve Versay Muahedesini kabul etmeyip Komünist Rusya ile elele verildi, kendi millî menfaatlerini müdafaa etmek için.

Bendeniz hiç şüphe etmiyorum ki bendenizle beraber zât-ı âlînizle ve bütün siyasî dünya bugün kendi nazarlarını Londra, Moskova ve Ankara hükûmetlerinin siyasî alâkasının ne yolda gidişidir.

Bolşevik Rusya Ermeni meselesini halledemez. Çünkü Ermeni milleti çok uzaktır Bolşevik fikirlerinden. Bolşevik prensipleri hal-i hazırda öyle bir fikirdir ki insanın kanına girmiş olan fitne bir mikroptur. Şimdik Rusya'da ve Ermenistan'da görmekteyiz. Rusya ne şekili hükûmette olur ise olsun Ermenistan'ın istiklâlini kabul etmeyecektir. Çünkü Rusların başlıca fikirleri Ermenistan'ın ve Türkiye'nin üzerinden açık denize çıkmaktır. Bu meseleyi isbat etmek için son on dokuzuncu ve yirminci asrın muharebeleri gösterir. Binaenaleyh, bu iki milletlerin siyasî menfaatleri burada birbirile birleşmektedir. Ve beraberce düşmanı karşılayıp onu ezmektir. Bu iki milletlerinden başka bizim bu umumî mücadeleye girişecektir. Kafkas umum Müslüman ve Gürcü milletleri de.

Bendeniz hiç bir dakika bile şüphe etmiyorum ki yakın bir zaman zarfında Ankara Büyük Osmanlı hükûmeti Ermeniler ve diğer bütün komşu milletler umumiyetle terk ederek eski kendi husûmetlerini kardeşane bir surette birbirleriyle elele vererek umumî düşmana karşı meydan muharebesine atılacaklardır. Ve böylelikle şimali düşmanı ezeceklerdir.

Son zamanlarda Ermeniler ile Bolşevikler arasında kanlı mücadeleler ve çarpışmalar husule gelmiştir. Buna bendeniz çok seviniyorum ki işte bu mücadeleden husule gelen kan Ermeniler ile Bolşevik Ruslar arasında büyük bir husumet deresi açacaktır.

Ermeni milleti hiç bir vakit için ehemmiyet vermez Versay, Sevr ve Londra konferanslarına. Zira bunlardan hiç bir hayır görmemiştir.

Bendeniz daima bu kâğıt parçalarının emniyetsiz olduğunu biliyorum. Ve simdik dahı o yolda çalışıyorum. Ermeniler umum Müslüman milletleriyle dostane geçinmelidirler. O vakit her ikisi için de asr başı başlayacaktır. Moskova ve Ankara Hükûmetinin siyasi kat'ı münasebeti günü Turkler ve Ermeniler arasında büyük bir muhabbet açılmasını selamlayacaklardır. Ve bu tarihi günde eğer Ankara gene hükûmeti Ermenistan'ın halli için bir beyanname neşir ederek umum Dünyaya ilân edecek olurlarsa ki biz Türkler Ermeniler ile beraber Ermeni mes'elesini halledeceğiz o vakit Ermeni mes'elesinin katî halli farzedilecektir.

Ermeni mes'elesinin bu şartla halli en güzel tariktir. Ondan sonra hariçten müdahaleye lüzum kalmaz.

Levent Şahverdi Arşivi

Arzetmiş olduğum bu fikirler daha derinleşir o zaman ne vakit Türk ve Ermeni milletleri yan yana kanlı muharebe edip umumî düşmana karşı o vakit o kan ile yıkanmış olur eski husumetler. Ve böylelikle birbiri arasında husule gelir hakikî dostluk ve kardeşlik.

Maatteessüf 1920 tarihinin ahirinde sizin resmen kabul etmiş olduğunuz Ermeni hükûmetine karşı hiç bir sebeb olmadığı halde bir muharebe açıldığını gördük. Bu muharebenin muahedesini Ermeni Hükûmeti icra edemedi Bolşeviklerin Ermenistan'a duhulüyle. Ve 100 üsera Ermeni zabitanı ve efradın şimdiye kadar sizin emrinizde kalmasına sebeb oldu.

Eğer Ankara Hükûmeti kendi bitarafî siyasetini takip etmek için bizleri Taşnak hükûmetine teslim etmiyorsa hakkı var çünkü Ankara Hükûmeti Moskova hükûmetiyle muharebede bulunmamıştır. Bundan başka Moskova hükûmetinin de hakkı selâhiyeti yoktur bunu beynelmilel kanuna dahi isbat edebilir.

Zât-ı âlileriniz çok iyi bilir ki Bolşevikler ne kadar husumetle bakıyorlar zabitana. Sizin arzunuz eğer Zengezor Ermeniler tarafında ise yani Ermenistan'ın istiklâli için mücadele eden hükûmet tarafında ise bendeniz ve benim gibi düşünen arkadaşlarıma müsaade buyurunuz Zengezor'a geçmeye ki ve orada mücadele eden arkadaşlarımıza birleşelim Bolşeviklere karşı silah kullanalım. .

Bolşevik Ermenistan'ı bitaraf etmek için ve hususiyle Umumî Kafkas Bolşeviklerden tahliye etmek için elzemdir beraber çalışmak ve hususiyle Osmanlı Hükûmetinin dahili elzemdir.

Bolşevik Rusya'nın dahilî perişanlığı bizce malûmdur. Lenin'in fikri şimdiki asırda ileri gidemez. O fikir sebeb insaniyet için faydalı bir prensip değildir. Onun için diğer milletler katiyyen müsaade etmeyeceklerdir. Zira o prensiplerin şekli insaniyet için muzirdir.

İnşallah yakın bir günde Türkler ve Ermeniler için iyi neticelenen bir siyaset meydana çıkar, o vakit hem sizler hem de biz bahtiyar oluruz.

Bendenizin samimî selâmlarımı takdim ederek.

23/6/1337 Yakutiye Kışlası

Ermeni Üsera Kaymakamı
Vartan Mihail Arzumanyan

Erzurum Üsera Garnizonunda Ermenistan Kaymakamlarından Vartan Mihail Arzumanyana

Kaymakam Efendi,

Siyasî intibaatınızın faydalı bir eseri olan 23/6/1337 tarihli hususi mektubunuzu okudum; münderecatının ahvâl-i umumiyeye müteallik aksamını tarih ve vekayiin cereyanına bırakarak bu cevabımda bilhassa Türk-Ermeni münasebatında izahına lüzum gördüğüm bazı nikatı mevzubahis etmek isterim.

Senelerden beri azimkârane devam eden mücahedesiyle diğer milletler için de aynı derecede insanî ve meşru addeden hükûmetimiz, Ermenistan hakkında da aynı esaslara büyük bir alâka ve hiss-i hürmetle riayet lüzu-

Levent Şahverdi Arşivi

muna hiç bir zaman ihmâl göstermedi. Ve bu sebebledir ki, Ermenistan'ın mevcudiyet-i siyasiyesini 1334'te ilk evvel Türkiye tanıdı. Eğer bu hüsn-i niyet ve samimiyetimiz, lâyıkıyla takdir edilmiş olsaydı, şüphesiz ki Ermenistan, geçirmekte olduğu ihtilâc ve ıztırablardan daima uzak kalacaktı. Fakat maatteessüf böyle yapılmadı. Siyasî ve askerî tecavüzât-ı hariciyeye mukabele ve mevcudiyet-i hayatiyemizi istilâcılara karşı muhafaza zaruretine girdiğimiz zaman, Erivan Hükûmeti, dostluk ve komşuluğun icabat-ı insaniyesine hürmetkar bulunmak şöyle dursun, bilakis arazisi dahilindeki İslâmlara karşı tatbik ve iltizama başladığı katil ve imha siyasetini tâ hududumuza vardıran ve sonraları daha mütecavizane davranarak Şarkî Anadolu vilâyetlerimizi tehdid eden harekâta hasmane ile tevsi etti. Bu suretle şark hudutlarımızda halkın ve ordunun emniyeti büyük tehlikelere maruz bırakıldı. Türkiye'yi en zayıf zamanında yakaladığını tahmin etmek hatasını bütün bir milletin zararına olarak irtikâp eden Erivan Hükûmetinin, Oltu, Bardız mıntıkalarından Erzurum'u tehdide yeltenen Ermeni harekâtının mahiyet ve hedefini zât-ı âlinizin daha etraflı bilmesi lâzım geleceğini takdir ettiğim için burada ayrıca tekrar ve tafsil etmiyorum. O sıralarda Erivan Hükûmeti nezdinde vukubulan müslihane ve dostane teşebbüslerimize alınan cevaplar hayal-perverane nakaratın tekrarından ibaret idi. Hattâ bu cür'etkârlık burada kemâl-i teessürle bahsettiğim vechile o derece ileri vardırılmış idi ki Erivan Hariciye Nezareti Hükûmetimize verdiği resmî cevabı bizce hüviyeti bilinmeyen Agopyan ismindeki bir kâtibin imzasıyla göndermeyi kâfi görmüştü.

Hülâsa, Türkiye hatıratınızda kaydettiğiniz gibi "Hiç bir sebeb olmadığı halde" değil, belki kendi emniyeti ve İslâm hayatının muhafazası için teminat-ı kaviyye almak mecburiyeti ile Ermeniler tarafından açılan harbe sokulmuştur. Ve tarih bu harbi Türkler lehinde en sarih esbâba ve en canlı vesaike sahip vekayi sırasında kaydetmiştir.

Nihayet Gümrü'de selâhiyettar Ermeni murahhaslarıyla akdedilen muahedede Türkiye Hükûmeti, Ermenistan istiklâlini ikinci defa yine tasdik ve teyid etti. Ve bu suretle kuvvetine güvenmekten ziyade hakka ve fazilete hürmet etmek şiarından ayrılmadığını bir daha gösterdi.

Burada nazar-ı dikkatinize kemâl-i samimiyetle vaz' etmek isterim ki bu izahatı vermekten maksadım geçmiş vakayii tekrarlayarak zaten ilca-yı hâl ile toplanan teessürleri çoğaltmak değil belki sizin de temennivatınız vechile Türk - Ermeni komşuluğunu yanlış telakkilerden kurtarmak ve bu dostluğun mütekabilen devamına her zaman hürmetkar kalan Türk millet ve hükûmetinin hakikî hissiyatını anlatmaktır.

Her millet gibi Ermeni milletine karşı da hüsn-i nazar ve samimiyet beslemekten bir an fariğ olmayan millet ve hükûmetim, komşularının refah ve inkişafını daima temenni eder. Ancak aher bir milletin dahilî muharebelerine karşı bitaraflığımızı muhafaza esasını kabul etmiş bulunduğumuzdan bu hususdaki müracaatınızın adem-i is'âfı zarurîdir. İki komşu milletin emniyet ve muhadenet-i mütekabile içinde bahtiyar olması hususundaki temenniyatımıza kemâl-i samimiyetle iştirak ederim.

23/7/1337

Kâzım Karabekir

Levent Şahverdi Arşivi

No. 126

Erzurum 31/7/1337

Şark Cephesi Kumandanlığına

Ermeni üserası arasında bulunan Kaymakam Vartan Mihail Arzumanyan'a hitaben irsal buyurulan tezkere-i kumandanîlerinizi nezdime mumaileyhi bi'l-celb bizzat verdim. Ve muhteviyatını anlattım. Cevaben yazdığı ariza-i teşekküriyesini leffen takdim ediyorum.

Mumaileyh ciddî ve samimî Türk dostu olduğunu ve hükûmeteyn arasında yapılan hataiyatın tashihine bütün hayatında çalışacağını ve esaret arkadaşları arasında Türklere karşı lüzum-ı muhabbet hakkında propaganda yaptığını ifade etmektedir. Serbest bulunmasına, veyahut ihmâl göstererek firarını teshil edilmesine muvafakat buyurulur ise Ermenistan'a giderek muhadenet tesisine ve bolşevizme karşı çalışacağını ve geçen mühim zamanın mevkuf olarak geçmesinden müteessir olduğunu bildirmektedir. Bu bâbda meşru ve mühim ricasının kabul buyurulmasını temenni etmektedir.

Vekilof'la aralarında samimî münasebet yok ise de mumaileyhin Rusofil olduğunu beraberinde bulunan genç zabitanla doğruca Ermenistan'a giderek bolşevizme karşı mücadele etmekte bulunduğunu kaviyyen zannettiğini ifadesine atfen arz eylerim efendim.

Erzurum Mevkii Müstahkem Kumandan Vekilli
Miralay Mustafa

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine
(Tercüme)

Paşa Hazretleri,

24 tarihli lutf buyurulan mektub-ı mergubunuzu aldığımdan mütehassıl teşekkürat-ı halisane ve hissiyat-ı minnettaranemi arz eylemekle kesb-i fahr ve mübahat eylerim. Şahs-ı âcizanemi zât-ı devletleri nazar-ı dikkat-ı keremkârilerinden dûr bulunduracağı mülâhazası bendelerinden baid bulunuyordu. Bütün Ermeni rüesesasının efkâr-ı halisane ve mülâhazât-ı samîmanesi bugünden bi'l-itibar pek güzide ve kıymettar murahhası olduğunuz Osmanlılarla bütün mevcudiyetyetleriyle refah ve saadet-ı hayat ve sulh ve müsalemet ve münasebet ve muhadenet-i samimaneyi tesise temşîr-i sâk-ı himmet eylemek hususuna matuf olmalıdır.

Ahalinizin geçirdiği böyle tarihî bir anda mahmul bulunduğunuz vezaif-i mutena-bahâdan mütehassıl meşguliyet-i kesire esnasında pek kıymettar zamanınızdan ayırarak bütün mesaiden bahis uzun ve her hususu muhtevi cevab-ı devletleri bendelerini garik-i lücce-i sürûr eyledi Bu hususu bendenizin namütenahi bahtiyarlığını bais olmuş ve bugünden bi'l-itibar asrî iki komşu arasında bir devri teceddüt menafi-i mütekabilesinin müdafaası hususunda itimad üzerine müesses bir devir başlıyor. Böyle

Levent Şahverdi Arşivi

tarihî bir devirde mârrü'l-arz efkârın kuvveden fiile ihracı hususunda esaret dolayısıyla bezl-i mesaiye mâni olan tali-i nâsâzımdan müştekiyim. Kulunuzun ihtiramat-ı faikasının kabulünü rica ederim Paşa Hazretleri.

27 Temmuz 1921

Kaymakam Vartan Mihail Arzumanyan

(Erzurum'da harp esiri)

Bu sıralarda Nurettin Paşa'nın merbut kartıyla Azerbaycan'ın sabık dahiliye nazırı Mustafa Bey de geldi. Azerbaycan'ın kurtulması zamanı imiş, yardım istiyor. Gaflet etmemelerini nasihat ettim.

Kart vizit

Général Noureddin Pacha

Muhterem Paşa Hazretleri

Azerbaycanlı ricâlden Mustafa Bey'in nezd-i âlilerine azimetinden bi'l-istifade arz-ı muhabbet ve teyidi hürmet ederek mütehassirane gözlerinizi öperim azizim.

Amasya'dan 3/7/1337

Karargâhım Gümrü'de iken Azerbaycan Hükûmeti tarafından biri Mustafa Kemal Paşa'ya ve diğeri de bana olmak üzere yirmi dörder kişilik birer yemek takımı (279 parça gümüş, mükemmel bir çekmece içinde) hediye etmişlerdi. Harici bir hükûmetin böyle kıymetli bir hediyesini Meclis-i Millice görülmeden kabulünü münasip görmediğimden Mustafa Kemal Paşa'nınki ile birlikte benimkini de Büyük Millet Meclisine göndermiştim. Ümid ediyordum ki görüldükten sonra bu teberruu -Meclisçe lüzumu olmayacağından- tekrar bana hediye ederler. Halbuki alelade bir makbuz gelerek takım alıkonuldu. Bunun üzerine hiç olmazsa Meclise teberru ettiğime dair bir vesikanın hatıra olarak gönderilmesini yazmıştım. Bu cevap geldi. İmzalı olan aslını müzeme koydum ki aynen şudur:

Türkiye Büyük Millet Meclisi — Ankara 3/8/1337

Riyaseti

Başkitabeti

Adet 1150

Şark Cephesi Kumandanlığına

Azerbaycan Hükûmeti tarafından zât-ı devletlerine hediye ve taraf-ı kumandanilerinden Meclis namına teberru buyurulan servislerin teselküm edildiğini mübeyyin Meclis Heyet-i İdaresinin mazbatası arzu buyurulduğu şekilde tashih edilmiş suret-i musaddakası takdim olunmuştur efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara 3/8/1337

Azerbaycan Şûrâlar Cumhuriyeti tarafından Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya hediye edilip müşarünileyh hazretleri tarafından da Meclise teberrü buyurulan gümüş servisi muhtevi sandık huzurumuzda açtırılarak muhteviyatı tadad edildi. Sandık beş gözden ibaret olup, bir gözü boştur, diğer dört göz derununda gümüşten mamul müfredatı merbut pusulada muharrer muhtelifü'l-cins ve ikiyüz yetmiş dokuz parçadan ibaret yemek servisleri zuhur etmiş ve mezkûr sandık muhteviyatı ile heyetimiz marifetiyle hıfzettirilmiş olduğunu mübeyyin işbu mazbatamız tanzim kılındı.

1 Haziran 1337

Büyük Millet Meclisi	Büyük Millet Meclisi	Büyük Millet Meclisi
Heyet-i İdaresinden	Heyet-i İdaresinden	Heyet-i İdaresinden
Sivas Meb'usu	Konya Meb'usu	Sivas Meb'usu
Mehmet Rasim	Hacı Bekir	Emir

Müfredat puslası 279 parçanın nelerden ibaret olduğunu tafsil ediyor.[226]

Garptaki Yunan Taarruzu

11 Temmuz'da Garp cephesinde Yunan taarruzunun başladığı Ankara'dan bildirildi. Zırhlı tren tertibi için 18'de şu teklifi yaptım.

Makina başında
Gayet aceledir
Harp raporu

Sarıkamış 18/7/1337

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine

1 — Bir vagona bir top olmak üzere değil seri ateşli ve mantelli, hattâ bir döşeme ile takviye olunarak uzun onbuçukluk toplarla muvaffakiyetli tecrübeler yaptık. Cephem için zırhlı trenler de hazırlatıyorum. Numara neferlerini piyade kalkanı veya kum torbalarıyla muhafaza etmek üzere

226 İkinci Büyük Millet Meclisi toplandığı zaman Gazi bu takımları neden alıkoymadın da gönderdin, Meclis ambarında duruyor, Meclis Kâtibi Recep Bey'le görüş, aldır, dedi. Recep Bey'e söyledim. Şâyân-ı hayret bir şekle döndü. Karabekir İkinci Meclisi beğenmedi de geri aldırıyor diye Gazi Recep'e söylemiş. Benim aklımda bile yoktu. Lüzumsuz bir dedikoduya sebebiyet vereceğini görerek ben sustum. Ses de çıkmadı. Bilmem bu takım nerededir. Yalnız şâyân-ı hayret bir şey daha duymuştum. Enver Paşa murassa iki kılıç göndermiş. Biri Mustafa Kemal Paşa'ya, biri de bana. Mustafa Kemal bundan bana hiç bahis bile etmedi. İkisini de almış duvarına asmış. Bu kılıç işini Halil Paşa'nın yaveri Muhittin 1338 senesi nihayetinde Ankara'ya gelirken vapurda anlatmıştı. Kılıcı kendi Gazi'ye teslim etmiş, aldınız mı diye bana sormuştu.

Levent Şahverdi Arşivi

cüzî bir zaman zarfında koşusuz toplardan münasip istasyonlarda bu suretle tertipleri kolaydır. Gayet seri olarak icabeden mıntıkaları seddetmek üzere tren derûnunda makineli tüfek de bulundurulursa gayet faydalı seyyar ihtiyat olacağını berâ-yı hatıra arz ederim.

2 — Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ve Garp Cephesi Kumandanlığına.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

19 Temmuz Gümrü'de kolera şiddetlenmişti. 8-19 Temmuz'a kadar 234 musab 162 vefat olmuş, hududumuza sirayet etmemesi için lâzım gelen şiddetli tedbirleri ittihaz ettirdim. 20 Temmuz'da bir Yunan torpido çekeri Trabzon'da Fındıkdere mıntıkasını kırk dakika bombardıman etti. Mukabelemiz üzerine çekildi.

21 Temmuz'da Eskişehir'in şarkına çekildiğimizi Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti bildirdi. Ajans hemen aynı tarzda yazdı. Bunun için şunu sordum:

Sarıkamış 21/7/1337

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine

Yunan ordusu kısm-ı küllisi ile meydan muharebesi nerede oldu ve Eskişehir'in şarkına ordumuz ne halde geçmiştir; İnönü'ndeki kuvvetler daha evvel çekilmiş mi idi, Şimdiye kadarki zayiatımız nedir. Ordumuzun maddî ve manevî kıymet-i hazırası ne haldedir. Yunan ordusunun bidayet-i taarruzuyla son andaki kıymet-i harbiyesi nasıldır. Fırka ve daha büyük cüz'-i tam kumandanlarımdan zayiatımız var mıdır. Zata mahsus olarak bildirilmesini istirham eylerim. Hususi verilen malûmatla ajans malûmatı arasında hemen fark yok gibidir. Yalnız Eskişehir şarkındaki mevzii açık olarak bildirmek bir maksad-ı mahsus için değilse şifrecilerin ikaz buyurulması maruzdur.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Erkân-ı harbiye Riyasetinden gelen cevap:

Vazü'l-ceyş bildirildikten sonra Antep mıntıkasında bulunan İkinci Kolordu Afyon Grubunu takviye etmek üzere Gülbey'e tahrik edilmiş bir fırkasıyla halen Akşehir'e vasıl olmuştur. Ordunun bu muharebedeki zayiat-ı hakikiyesi henüz tesbit edilememiş ise de şehit ve mecruh ve esir olmak üzere sekiz ilâ on bin tahmin edilmektedir. Bu zayiata inzimam eden firar yüzünden de ordunun muharip tüfek mevcudu muharebede takaddüm eden mevcudun nısfına tenezzül etmiştir. Top, makineli tüfek zayiatımız onda bir nisbetindedir. Mamatih ordunun kuvve-i maneviyesi suret-i umumiyede şâyân-ı memnuniyet bir derecededir. Bu muharebatta Dördüncü Fırka Kumandanı Erkân-ı Harp Kaymakamı Nazım Bey şehit olmuştur. Fırka ve daha büyük kumandanlar arasında başka zayiatımız

Levent Şahverdi Arşivi

yoktur. Teslihat ve teçhizat ve talim ve terbiyesi oldukça iyi olan Yunan ordusu dahilinde mevcut olduğu şayi olan sulh arzuları ve parti ihtilâfatına rağmen hâlâ nazar-ı itibara alınmaya lâyık bir kudret-i harbiye göstermektedir. İkinci İnönü Muharebesinde büyük zayiata uğrayan düşman ordusunun bu defaki muharebatta zayiatı bizden az değildir.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reis Vekili Fevzi

27 Temmuz'da Yunanlıların Kılkış zırhlısı ile bir torpido ve bir nakliye kruvazörü Trabzon limanı karşısına geldiler. 10 sonradan itibaren mendirek hizasında ve on mil kadar açıktan torpido ile nakliye kruvazörü sahili tarassut etti. Yunanlılar Trabzon sahillerinden garbe kuvvet gittiğini haber alarak nümayiş yapıyorlar. Güya korkarak kuvvet göndermeyeceğiz.

31 Temmuz'da Garp Cephesine bir fırka daha istediler. Kars'taki On İkinci Fırkaya emir verdim.[227] Ve kıtaatı teftiş için Kars'a gittim. Burada bir tahriratla üç imzalı şu tarihî şifreyi aldım:

Makine başında
Pek aceledir
Zata mahsustur.

Ankara 6/8/1337

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Son muharebatı müteakip Garp Cephesi kısm-ı küllisinin Sakarya hattı gerisine kadar çekilmesi üzerine efkâr-ı umumiyede husule gelen heyecan bilhassa mecliste büyük akisler tevlid etmiş ve bir haftadan beri geceli gündüzlü devam eden hafî celseler de efkâr-ı tatmin etmiş, askeri vaziyet-i hazıramız hakkında hükûmetçe lâzım geldiği vechile izahat verilmiş ise de Meclisin ekseriyet-i azime ile vaki olan talebi neticesinde Büyük Millet Meclisi'nin emir ve kumandaya ait selâhiyeti meclis namına fiilen istimâl etmek üzere resmî tebliğde zikrolunan kuyud dahilinde Büyük Millet Meclisi Reisinin Başkumandanlığı deruhde eylemesi zaruretini İsmet Paşa Hazretlerinin münhasıran ordusu ile iştigalini temin için esasen istifayı lüzumlu görmesi üzerine Müdafaa-i Milliye Vekâletiyle Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nde resmî tebliğde arz olunan tadilât yapılmış ve efkârdaki heyecan ancak bu suretle teskin edilebilmiştir.

Kıymettar şahsiyet-i devletleri her zaman olduğu gibi bugünkü vaziyette dahi gaye-i milliyenin en metin istinadgâhlarındandır. Bi'l-vesile tezkâr eder hürmetlerle gözlerinizden öperiz efendim.[228]

Refet, Fevzi, Mustafa Kemal

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi

227 İlk kademe 4 Ağustos'ta Sarıkamış'tan hareket etti. 5 Eylül'de Sivas'a vardı. Üçüncü Fırka Sakarya Harbine yetişti.

228 M. Kemal'in buradaki beyanatı tarihî bir hakikattir. Nutukta hiç bahsetmemesi hakikatı gizlemek değil midir?

Levent Şahverdi Arşivi

Şu cevabı verdim:

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretlerine

Zata mahsustur.

Mustafa Kemal, Fevzi ve Refet Paşalar Hazeratına: Büyük Millî gayemizi birlik ve azmimizin vaadettiği zaferle temin ve tetvicde muvaffakiyet-i sâmilerini dilerim; Şark cephesinin bu mukaddes gayeye sarsılmaz bir aşk ve imanla mevcut olan sadakatini teyid eder, arz-ı samimiyet ve tazimat eylerim efendim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Bu tarihî muhabere gaye-i milliyeye varmak için üzerlerimize aldığımız vazifelerin derece-i ehemmiyetini mütekabilen yad etmek şüphesiz ki bir ahd ü peymanın teyidi ve samimî bağlanışlarımızın bir daha perçini idi.

Başkumandanlık Kanunu hakkında şu telgraf geldi:

Şark Cephesi Kumandanlığına

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Başkumandanlığa tayini hakkında 5 Ağustos 1337 tarihli içtimaında ittifak-ı ârâ ile kabul edilen kanun sureti ber veçh-i zir tebliğ olunur.

5/8/1337

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi

Suret

1 — Millet ve memleketin mukadderatına bilfiil vâziü'l-yed yegâne kuvvet-i âliye olan ve azasından her birinin Kanun-ı Esasî ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile hukuk ve masuniyet-i şer'iyesi tabiatıyla mahfuz şahsiyet-i maneviyesi Başkumandanlığı haiz bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi kuvvâd-ı âliye ile Başkumandanlık vazife-i fiiliyesine kendi reisi Mustafa Kemal Paşa'yı memur eylemiştir.

2 — Başkumandan Ordunun maddî, manevî kuvvetini azamî surette tezyid ve sevk ve idaresini tertibatı daha tarsin hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisinin buna müteallik selâhiyetini Meclis namına fiilen istimale mecburdur.

3 — Müşarünileyhin bâlâdaki mevaddı mevdu sıfat ve selâhiyeti, üç ay müddetle mukayyeddir. Meclis lüzum gördüğü takdirde bu müddetin inkizasından evvel dahi bu sıfat ve selâhiyeti ref' edebilir.

4 — İşbu kanun tarih-i neşrinden itibaren mer'iyyü'l-icradır.

5 — İşbu kanunun icrasına Türkiye Büyük Millet Meclisi memurdur.

Kars'tan Onikinci Fırka'yı tahrikten sonra bu cephede kalan Dokuzuncu Fırkayı da teftiş ile Sarıkamış'a 13 Ağustos'ta geldim. Yunanlıların 15

Levent Şahverdi Arşivi

Ağustos'ta ileri harekâta başladıkları haberi geldi. Yirmi Ağustosa kadar harekâtı takip ettim. Eskişehir'in tahliyesini mucip harekâtı da tetkik ettiğimde Ordumuzun daima bütün cepheleri müdafaa ile meşgul olarak cenahların birinden mukabil darbe hazırlanmadığını görerek bu tarz muharebelerin neticede Garp Ordumuzu felâkete sürükleyeceğine kani oldum. Bunun için şu teklifi yaptım:

Zata Mahsustur

Sarıkamış 21/8/1337

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Tatbik olunan harp planını bilmiyorum. Şüyûundan korkarak rica dahi etmiyorum. Yalnız umumî olmak üzere âtideki mütalaatımın arzına ictisar ettiğimden affımı rica ederim:

Yaptığımız istiklâl muharebesidir. Vatanımızda bir dağ ve bir fedakâr kalsa dahi kavgamız devam edecektir. Binaenaleyh düşmanın tefavvuku pek ziyade olduğu takdirde şu veya bu hattın veya mevkiin müdafaası düşünülmeyerek, hasmı yıpratarak zebun etmek ve sonra da zamanında darbeyi vurmak esasının nihayete kadar muvaffakiyetle takip edilebilmesi için cepheleri az kuvvetle mümkün olduğu kadar tevkifle arazi ve ahvâl-i saireye nazaran düşman cenahlarının birinde faik kuvvet toplayarak oraya darbe vurulmasını ve muvaffakiyet olmazsa vaktinde bir kararla ikinci bir manevra arazisine çekilirken aynı veya müsaitse diğer bir yanında aynı manevrayı tatbikin pek faydalı olacağını arz ederim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

24'de şu cevap geldi:

Makine başında harp telgrafı

Garp Cephesi 21/8/1337

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C. 21/8/1337 şifreye. Telgrafınızı Garp Cephesi karargâhında aldım. Bir dağ ve bir fedakâr kalsa dahi istiklâl davamızın devam edeceği hakkındaki kanaat-i layetezelzelin Yunan Ordusu ile meydan muharebesine tutuştuğumuz bir anda taraf-ı devletinizden tekrar ve teyid edilmesi büyük inşirah-ı kalbi mucip oldu. Harekât-ı askeriye planımız tıpkı mütalaa buyurduğunuz gibi düşünülmektedir. Yalnız Ankara garbinde cidd bir muharebe vermeyi mülâhazât-ı umumiyeye nazaran zaruri görmekteyiz. Maahaza kuvvet ve vaziyetimiz dahi gayr-i müsait görülmektedir. Düşmanla muharebe teması hasıl olmuştur. Yarından itibaren cidd muharebata intizar ediyoruz. Fevzi, İsmet Paşalarla beraber Garp Cephesi karargâhından selâmlarımızı takdim ederiz.

Başkumandan Mustafa Kemal

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara'nın şarkına kadar ric'at nasıl düşünülür? Eskişehir'in veya Sakarya'nın müdafaası diye bütün kuvvetleri bir hat üzerine yayarak cenahların birinde mukabil darbe için kuvvet toplanmaması hatasını anlatmak istemiştim. Sakarya'da sol cenahta kuvveti toplayarak bir mukabil taarruzla muharebeyi kazanmak mümkündür. Gerçi Mustafa Kemal Paşa mütalaam gibi hareketi bildiriyordu; fakat acaba kuvvetler hangi cenahta toplanıyordu. Sağ cenahtan bir iş görmeye ne arazi ve ne de Sakarya'nın vaziyeti müsait değildi. Böyle bir hatalı toplanış ordumuz için felâket olurdu.[229] İki gün daha harita önünde düşündüm. Gerçi Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşalar gibi tecrübeli ve değerli üç ordu kumandanı bir arada idi. Vukuatın içinde, ahvâli yerinde tetkik etmekle beraber herhangi hatalı bir toplanış ihtimali uykumu kaçırıyordu. Izdırabdan kurtulmak için şunu yazmak zaruretinde kaldım. Ben, bana faik kuvvetlerle muharebelerde dahi bu tarzda hareketle muvaffakiyetler kazanmıştım. Lehlilerin büyük zaferi de güzel misâldi.

Sarıkamış 25/8/1337

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Cereyan eden meydan muharebesinde düşmanın inhizama uğratılacağı ümidimiz pek ziyadedir. Ve buna bütün kalbimizle dua ediyoruz. 21/8 tarihli maruzatım Ankara garbında ciddi muharebe verilmemesi değil, bilakis herhangi bir hat veya mevkiin müdafaa-i mutlakasıyla meşgul olmayarak serbest düşünce ile ahvâle nazaran düşman cenahlarının birinde faik kuvvet toplayarak oraya darbe vurulması mütalaasını ihtiva ediyordu. Meselâ ahvâl, arazi ve düşmanın harekâtına nazaran Eskikışla ve daha cenuptaki Sinanlı mıntıkasından düşmanın tam sağ cenahına bir taarruzla bütün düşman cephesini sarsmak imkânı görülüyorsa da ahvâle yakından hâkim olan kıymettar arkadaşlarımız bittabi vaziyeti daha iyi takdir buyururlar. Lehlilerin Bolşeviklere galebesinin bu suretle olduğunu berâ-yı hatıra arz eyler, Cenab-ı Haktan Garp Ordusuna şanlı zaferler dilerim. Zât-ı sâmilerine Fevzi ve İsmet Paşalara arz-ı tazimat eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Sakarya Muharebesi devam ederken[230] herhangi bir vaziyete karşı Erkân-ı

229 İsmet Paşa kuvvetleri sağ cenah gerisine toplamış, Fevzi Paşa bunu tashih ederek sol cenaha sevk etmiş. Bunu son zaferden sonra Fevzi Paşa ile görüştüğüm zaman bizzat bana söyledi. Tarihleri karşılaştırmak pek mühimdir.

230 Sakarya Meydan Muharebesinin son günü Mustafa Kemal Paşa muharebeyi kaybettiğine hükmederek ric'at emri vermiş ise de Fevzi Paşa bunu sabahki vaziyeti gördükten sonra kumandanlara tebliğini münasip görmüş. Halbuki sabahleyin düşmanın ric'atı görülünce zaferin bizde kalması bu suretle temin olunmuş... Fevzi Paşa bana bu muharebeden bahsederken, bunu kendi kazandırdığını, fakat herkesin Mustafa Kemal kazandırdı zannettiğini söyledi. Hakikati neden saklıyorsunuz dedim. Şimdilik böylesi muvafık, dedi. Halbuki İsmet'le birlikte Mustafa Kemal'in Müşirliğe terfiini ve Gazilik unvanını Meclise inha etmiştir. Mustafa Kemal Livalıktan istifa etmişti. Fevzi Paşa Ferikti. İhtimâl bir rütbe alırsa kendisi terfi ettirilmiyecek mi diye endişe etti. Vaziyet pek gariptir. İhtiyatların hatalı

Levent Şahverdi Arşivi

harbiyem ve maiyet kumandanlarımla Sarıkamış ve Kars mevzilerini mütemadi seyahatlerle meşgul bulundum. Kars Konferansına da hazırlanıyorduk. Batum'a gelen Enver Paşa faaliyetiyle de uğraşıyordum. 12 Eylül'de Yunan Ordusunun mağlûbiyet ve ric'ati haberi bütün kalbleri sevinçten çarptırdı. Gece yarısına kadar her tarafta şenlikler yaptırdım. Mustafa Kemal, Fevzi, İsmet Paşalara ayrı ayrı cephemizin samim ruhundan kopan tebrikleri yazdım. Ve samimî cevaplar aldım. Ayrıca Başkumandana şunu da yazdım:

Sarıkamış 13 Eylül 1337

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Ber vech-i âti üç maruzatım var:

1 — İnayet-i Hakkın da inzimamıyla Garp ordumuzun kahramanlığı ve onu idare eden kumandanlarımızın maharetiyle Yunan ordusuna çalınan galebe müteakip darbelerle itmam olunurken her tarafta her vasıta ile -İstanbul gazeteleriyle dahi- düşman maneviyatını bitirecek tarzda neşriyatta bulunmak zaten yıkılmış ve yılmış olan Yunanlıları her tarafta hezimete uğratmaya ve birbirine düşürmeye yardımı çok olabilir. Neşriyatın ordumuzun şark ve cenup ordularımızla da takviye olunduğunu, külliyetli ağır ve hafif bataryaların iltihak ettiğini, Yunan ordusunun tamamıyla bozulduğunu ve bakiyetü's-süyûfun yakında parça parça her tarafta esir edileceğini, İslâm ahaliye zulüm edenlerin ceza göreceklerini gelen yolculardan mevsuk menbadan alınmış gibi neşriyat mütemadiyen yapılmalıdır. Ta ki Bursa ve İzmir mıntıkalarındaki asker, ahali ve bütün Rumlar fikren bozulsunlar. Bu suretle muhaceretler, firarlar, dedikodular tevessü ettikçe Yunan ordusu hangi mıntıkaya çekilse orada zehirli sözlerle çabucak berbat bir hale gelirler. İşbu neşriyatın arkası kesilmemeli. her günkü gazeteler Yunan ordusunun perişaniyetinden, maktullerinden, yaralılarından, bizim aldığımız top, tüfek, esir vesaireden bahsedip durmalıdır. Bu neşriyatın Yunan ordusu arasında serian intişarına büyük ehemmiyet verilmelidir.

2 — Ankara ve İstanbul gazetelerimiz garbin izzet-i nefsini cerihadar edecek neşriyattan tevakki ile artık garp milletlerinin Misak-ı Millî dahilindeki hakkımızı teslim için kendi hükûmetlerini tazyik lüzumunu münasip lisanla neşretmeli ve mütemadiyen Yunan ordusunun ve yerli Rumların yaptıkları katliam ve tahribatı Avrupa nazarlarında acıklı bir surette tasvir etmelidir. Hülâsa-i maruzatım, neş'e-i galibiyetle hattâ Yunan ordusu mahvolsa dahi bâlâpervâzâne mütalaatla gazetelerimiz

olarak sağ cenaha toplatıldığını görerek sola alıyor, ric'at emrini tehir ederek felâketi durduruyor, sonra da Mustafa Kemal Paşa'ya yekten müşirlik ve gazilik inha ediyor. Halbuki daha mes'ele bitmemiş ve Yunan Ordusunu takip ederek kat'i muvaffakiyet kazanılmamış yani daha yapılacak işler varken Mustafa Kemal'e son merhaleyi inha etmek ikinci bir muzafferiyette nasıl ve ne ile tatmin olunabilecektir. Bu vahim hata Afyon taarruzundan sonra Mustafa Kemal'e hilâfet ve saltanatı tevcihe kadar yürüdü.

Levent Şahverdi Arşivi

bizi siyasî mağlûbiyete uğratmamalı yani Avrupa efkârını aleyhimize döndürerek ikinci bir hükûmetin Yunan ordusunu bir ordu ile takviyesini davet etmemelidir.

3 — Misak-ı Millî dahilinde garple sulh akdetmek emareleri görüldüğünden itibaren Rusya'yı kuşkulandıracak neşriyatta bulunmamak ne kadar mühimse büsbütün ondan bahsetmemek de doğru olmadığını unutmamak lâzımdır. Ermeni ve Gürcülerin ekseriyet-i azîmesi hâlâ itilâfın elinde olup mütemadiyen Ruslarla bizi çarpıştırmak için var kuvvetleriyle çalışıyorlar. Bilhassa İngiltere hattâ bizimle sulh imzaladıktan sonra dahi bu teşvikattan geri durmayacağını nazardan bir lâhza uzakta tutmamalıdır. Bu mes'eleleri yalnız hükûmetimizin değil, aklı başında herkesin bilhassa meb'us ve gazetecilerimizin de bilmesi lâzımdır.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

17'de şu cevap geldi:

Garp Cephesi 16/9/1337

Şark Cephesi Kumandanlığına

Başkumandanlığa yazılan 13/9/1337 tarihli şifre cevabıdır:

1 — Teklif buyurulan propaganda esasen Erkân-ı Harbiye-i Umumiyece yapılmaktadır.

2 — İkinci ve üçüncü maddelerdeki mütalaatı devletleriyle hemfikirim. Takip hususunda Hariciye Vekâletine hatırlatılmış olduğunu arz ederim.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi *Fevzi*

Sakarya Muharebesinde tarafeyn zayiatı hakkında malûmat verilmediğinden 29 Eylül'de Erkân-ı Harbiye Riyasetine sordum. Şu cevap geldi:

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye
30/9/1337

Şark Cephesi Kumandanlığına

C. 29/9/1337 şifreye.

1 — Sakarya Meydan Muharebesindeki zayiatımız iki yüz şehit, sekiz yüz on iki mecruh zabit ve iki bin şehit, on iki bin mecruh neferden ibarettir.

2 — Fransız menabiine nazaran, Yunanlıların zayiat-ı umumiyesi mecruh, maktul, kayıp ve hasta olmak üzere kırk bindir. Bilhassa zabitan zayiatı pek çoktur. 1 Eylül 1337 tarihine kadar yalnız zabitan zayiatı dokuz yüz yirmiye baliğ olmuştur. Yunanlıların kendi resmî listelerine nazaran Sakarya Muharebesindeki mecruh miktarı on altı bindir. Hülâsa: şimdiye

Levent Şahverdi Arşivi

kadar alınan malûmata nazaran Yunan zayiatını vasati olarak 30 bin hesap ve kabul etmek doğru olur.

3 — Düşmandan iğtinam olunan esliha, malzeme ve hayvanat peyderpey toplattırılmaktadır. Şimdiye kadar tesbit olunanlar yirmi beş otomobil, yüz seksen deve, bin arabalık topçu mermisi, yüzü mütecaviz ağır ve hafif makinalı tüfek, üç top, dört tayyare, beş yüz beygir ve öküzden ibarettir.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi

23 Ağustos tarihli ajansta Emir Faysal'ın Irak tahtına cülûsunu Londra telgrafına atfen bildiriyordu. Faysal, Şerif Hüseyin'in üçüncü oğludur. 34 yaşındadır. Koca İngiltere hükûmeti, Irakta, hükûmet tesis ve teyid ediyor. Bize karşı ise eline geçen belâyı fırlatıp başımıza atıyor. Fakat hesaplarının yanlışlığını fiilen isbat ediyoruz. Sakarya'da bozulan Yunan ordusu, Kars'ta başlayan sulh konferansı yolumuzun açıklığını gösteriyor.

Kars Konferansı

20 Eylül 1337'de bir Bolşevik Heyeti Moskova Muahedenamemizin tasdik edilen suretini getirdi. Askerî merasimle karşılattım. Namıma da mevki kumandanı ve yaverimi gönderdim. Ankara'dan da bizim hükûmetin tasdik ettiği nüsha gelmişti. Parlak bir merasimle 22 Eylül'de tarafeyn hükûmetleri namına musaddak Moskova Muahedenamelerini teati ettik. Kars'ın en büyük resmî salonu olan - Ruslar zamanında Vali konağı, yeni zamanda da benim konağım olmuştu. Konferans için de burasını intihab ve tezyin ettirmiştim, bu tarihî binayı bilâhare iş bittikten sonra millî kütüphane yaptırdım- binada muahedeleri teati ettik. Ruslardan iki murahhas gelmişti. Reis Aleks Nikolayeviç, diğeri Ruslar Batum'u işgal ettiği zaman mevki kumandanlığı yapan zattır. Müfrezemize bir bayrak da hediye etmişti. Buna mukabele olmak üzere bir tarafı Türk, bir tarafı Sovyet bayrağını mektep çocuklarımız hediye ettiler.

Rus heyeti tarafından samimiyeti mutazammın bir nutuk söylendi. Ben de şu nutku söyledim:

Muhterem Yoldaş;

Rusya Sosyalist Müttehid Şûrâlar Cumhuriyeti ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin yaptığı bu muahede cebir ve tahakküme değil, hakka ve adalete istinad etmiştir.

Şahsî veya muhiti idrâk ve ihtiraslarla meşbu birer metbu veya tâbi'leri yerine şûrâ-yı ümmetle teşekkül etmiş iki halk hükûmeti tarafından imzalanmış ve artık milyonlarca Rus ve Türkün namus üzerine verdiği bir ahid olmuştur. Bu ahid evlâd ve ensâlimizin de kemâl-i hürmetle iktiza edeceği bir düstur-ı millîdir.

Şarkta hürriyet ve muhadenet esaslarını temin eden bu muahedena-

Levent Şahverdi Arşivi

meyi Kars'ta kemâl-i samimiyetle teati ederken temenni edelim ki bütün beşeriyet istibdad ve tagallübden pek yakında kurtulsun ve müşterek bir saadete kavuşsun.

Millet Meclisimizin tasdik ettiği bu tarihî vesikayı kemâl-i tazimle takdim eder ve milletim ve hükümetim namına Rusya Şûrâlar halkını ve hükûmetini selâmlamakla şerefyâb olurum, muhterem Yoldaş.

Salonda halktan ve zabitandan kesif seyirciler bulunduğu gibi hariçteki meydan da dolu idi. Yetimlerimizden mürekkep bir müfreze de askerle birlikte salonda ve dışarda merasimde bulundular. Merasimden sonra meydanda muhtelif idman hareketleri gösterdiler. Rus murahhaslarına pek büyük tesir yaptılar. Başmurahhas meydanı dolduran çocukların yüksek varlıklarını görünce bir nutuk söyledi:

"Karşımızdaki Türklerin bizim zan ve tahmin ettiğimiz insanlardan pek yüksek ve pek hürmete şayan insanlar olduklarını ve böyle bir milletle de dostluğun Sovyet Rusya'nın yaşayabilmesi için elzem bulunduğunu bütün milletime haykıracağım. Bizim çocuklarımızdan daha cevval, daha gürbüz ve daha ateşli gördüğüm bu Türk çocuklarını pek büyük hayretler ve takdirlerle görerek Türkiye'nin istiklâl harbi için bütün dünya ile uğraşabileceklerini tasdik ediyorum. Gördüğüm bu numune muzafferiyetinizin kat'î olacağını müjdelediğini bütün varlığımla kabul ediyorum."

Bu heyet bir kaç gün Kars'ta misafirimiz olarak kaldılar. Bunların avdetiyle beraber 26 Eylül'de Kars Konferansına memur heyetler geldi. Bunlara da parlak bir istikbal yaptırdım. Öğle vakti Kars'a geldiler, doğruca beni ziyaret ettiler, öğleden sonra bizim heyetle ben de iade-i ziyaret ettim. Akşam beşte konferans salonunda Rus başmurahhasıyla görüşerek tarz-ı mesaimizi tesbit ettik. Akşam 7'de konferans başladı. (24 Eylül'de Onikinci Fırka kolbaşı Ankara'ya vardı. Üçüncü Fırka Sakarya Muharebesine yetişti.)

Kars Konferansında benim başmurahhas olmaklığımı hükûmetimiz arzu ve emretmişti. Ben muvafık bulmayarak itiraz etmiştim. Ben askerdim. Siyasî bir heyetle mücadele için mücehhez değildim. Bundan başka eğer ben hariçte kalırsam konferansın mesaisini daha iyi takip ile murahhaslarımıza muavenet edebilirdim. Doğrudan doğruya benim işi idare etmekliğim düşünme, münakaşa ve karar yüklerini bana tahmil edecek daha sükûnetle düşünen bir başkasıyla müdavele-i efkâra meydan vermeyecekti. Fakat Ankara ısrar etti. Bilhassa Mustafa Kemal Paşa böyle istiyordu. Zarurî kabul ettim.

Bizim murahhaslar:

Başmurahhas:	Şark Cephesi Kumandanı Ferik Kâzım Karabekir
Murahhaslar:	Burdur Meb'usu Veli Bey
	Azerbaycan Mümessilimiz Memduh Şevket Bey
	Şarkî Anadolu Demiryolları İnşaat Başmühendisi Muhtar Bey
Müşavirler:	Meb'us Edip Bey
	Reji Umumî Müfettişi Muvaffak Bey

Levent Şahverdi Arşivi

Şark Cephesi Erkân-ı harbiye Reisi Kadri Bey
(Cephe işleriyle meşgul olduğundan devam edemedi.)
Erkân-ı Harp Binbaşı Veysel Bey
Erkân-ı Harp Binbaşı Talât Bey
Kâtipler: Hariciye Memurlarından Zühtü Bey, Osman Bey,
Cephe yaverleri Nazmi ve Selahattin Beyler.

Sovyet Murahhasları :
Rus Sovyet Başmurahhası: Yoldaş Ganetski
Azerbaycan Heyeti Reisi Yoldaş: Behbud Şahtahtinski
Gürcistan Heyeti Reisi Yoldaş: İlyava (Harbiye ve Bahriye Komiseri)

Gürcistan Hariciye Komiseri: Şuanidze
Ermenistan Heyeti Reisi Yoldaş: Maravyan
Ermenistan Heyeti Dahiliye Komiseri: Bogos Makenzyan

Bolşevik murahhasları memur ve hizmetçileriyle beraber yüz elli kişi. Yazıcıların bir kısmı da hanım.

Konferansa esas Moskova Muahedesi olacaktı. Bu hususta Hariciye Vekâletimizden şu talimatnameyi 18 Eylül'de almıştım:

No. 2809 — 17/9/1337

Kars Konferansında Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Heyet-i Murahhasası Riyasetine

16 Mart 1337 tarihli Moskova Muahedesinin müzakeresine başlanacağı sırada ve esna-yı müzakerede Rusya Hariciye Komiserliği, Azerbaycan, Gürcistan ve Sovyet Ermenistan Cumhuriyetlerinin de Moskova Konferansına iştirakini şiddetle arzu etmiş olduğu ve bu küçük cumhuriyetlerin işe karışması Rusya'dan beklediğimiz menafiin istihsalinde bilhassa hudut mese'lesinde müşkilât ihdas edeceğini düşünerek Rusya'nın bu talebinin tarafımızdan reddedildiği ve nihayette biz Ruslarla aramızdaki mesaili hallettikten sonra Heyet-i murahhasamızın Bakü'de Azerbaycan ve Tiflis'te Gürcistan Cumhuriyetleri ile Hükûmetimiz müsaade ederse verecek talimat dairesinde Sovyet Ermenistan Cumhuriyetile aramızda ayrı ayrı muahedeler akdetmesi takarrür ettiği malûmu devletleridir Moskova ahitnamesi zabıtlarından 12 Mart 1921 tarihli zabıtta Cenubi Kafkas Cumhuriyetleriyle akdedilecek muahedat hakkında Türkiye ve Rusya'nın nokta-i nazarlarına dair mufassal malûmat vardır. Heyet-i murahhasamızın Bakü'ye muvasalatında Azerbaycan Reisi Hükûmeti Neriman Nerimanof ve Hariciye Komiseri Mirza Davut Hüseynof ile olan mülakatta mumaileyhüme Azerbaycan'ın Türkiye ile yalnız konuşmasına muvafakat etmeyerek Ermenistan ve Gürcistan ve hattâ Dağıstan

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyetleri murahhasları da hazır olduğu halde müştereken bir konferans akdini musırren istemeleri ve tarafımızdan her cumhuriyetin Türkiye ile ve Moskova Muahedesi ahkâmından bu Cumhuriyete taalluk eden bazı kısmı Türkiye ile yapacağı ayrı bir muahedeye derceylemeleri lüzumu iddia ve isbat edilmesi üzerine Konferansın ve müzakeratın beraber olması ve fakat kabul edilecek olan mevaddın ayrı ayrı muahedelere derciyle münferiden imza edilmesi kararlaştırılmış idi. Heyet-i murahhasamız Reisinin Tiflis'te Gürcistan ricâl-i hazırası ile mülakatında onlarla da bu vechile anlaşılmış idi. Bilâhare Rusya Hükûmeti de Kars Konferansında hazır bulunmak arzusunu izhar eylemesi üzerine Moskova Muahedesinin on beşinci maddesinin Devleti müşarünileyhâya tahmil ettiği taahhüdü lede'l-hâce ifa etmek üzere Rusya murahhaslarının da bu konferansta hazır bulunması hükûmetimizce kabul olunmuş idi. Bizzat Çiçerin'in Moskova Sefirimize verdiği cevabî notada musarrahtır.

Bu notanın maddeye müteallik kısmı Fransızca olarak ayrıca arz edilecektir.. Binaenaleyh konferansın mesaisi suret-i umumiyede Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetlerinden her biriyle aramızdaki mesaili halletmek bunlardan kabul edilenleri ayrı ayrı muahedeler şeklinde toplanak ve bu cumhuriyetlerden biri Moskova muahedesinin kendisine taalluk eden kısmını kabulde taallül gösterirse o zaman Rusya Heyet-i murahhasasını taahhüdünü icraya davet etmek suretinde olmalıdır. Tarafeynce tasdik edilmiş olan ve hattâ o zamana kadar tasdiknameleri de teati kılınmış olması lâzım gelen 16 Mart 1337 tarihli muhadenet ahitnamesinin hiç bir eşi Rusya ile aramızda mevzuubahis olamaz. Ve böyle bir maddenin Cenubî Kafkas Cumhuriyetlerinden birile veya cümlesile münakaşasında Rusya Hükûmeti o maddeyi o cumhuriyete kabul ettirmeye mecbur olduğu için kendisinin bizim tarafta bulunması iktiza eder. Cenubî Kafkas cumhuriyetlerinin istiklâline riayet edeceklerini Türkiye ve Rusya birbirine karşı beyan eylemiş ve bu beyanat tarafeyne mütekabilen senet ittihaz olunmuştur. Yukarıda zikrettiğim zabıtnamede bu cihet musarrahtır. Menafiimize taalluk eden noktalarda şüphesiz Rusya'nın bu beyanatından istifade olunur. Konferansın küşadından evvel veya küşadını mütekip diğer taraf murahhaslarıyla vukubulacak nim-resmi ictimalarda bu husus kabul ettirilirse iş kolaylaştırılmış olur. Yapılacak muahedeler için evvel emirde Moskova ahitnamesinin ihtiva ettigi esasları ve tertibi takip etmek hem işi teshil eder... - Mabadı var -

Yusuf Kemal

Ankara 17/9/1337

Kars Konferansında Büyük Millet Meclisi Hükûmeti
Heyet-i murahhasası Riyasetine

(Birinci mabadıdır)

hem de Ruslarca kabul edilmiş olan mevaddı karşımızdakilere kabul ettirmek daha esaslı olur. Bu esaslar zabıt maddeleri haricinde gerek onlar

Levent Şahverdi Arşivi

tarafından gerek bizim tarafımızdan muahedelerin derci arzu edilen hususatı sonraya bırakmak bilhassa hudut ve araziye müteallik mevaddı takaddümen kabul ettirmek lâzımdır. Azerbaycan'la akdedeceğimiz ahitname metninin açık Türkçe yazılmasına gayret edelim. Buna her iki milletin hakikatte kardeş olduğunu emellerindeki vahdeti vesair revabıtımızı ifade eder münasip bir mukaddemeden sonra Moskova muahedesinin birinci maddesinin bir kısmı ve ikinci fıkraları derc edilir. Hududa dair olan üçüncü fıkranın Azerbaycan'a taalluku olmaması itibarıyla Türkiye - Azerbaycan muahedesinde yeri olmadığı ileri sürülür. Ve muahedeye derc ettirmemeye gayret olunur. Moskova ahitnamesinin Batum arazisine ait olan ikinci maddesi de Azerbaycan muahedesine giremez. Bu muahedenin üçüncü maddesi Azerbaycan Muahedesine konulacak esaslı maddelerden biridir. Bu maddenin birinci fıkrası nihayetine Azerbaycan Cumhuriyeti haiz olacağı bu hakkı himayeyi hiç bir vakitte bir üçüncü devlete terk etmemeyi taahhüt eder diye bir fıkra ilâve edilse mana itibarıyla zait görünmekle beraber faideden hâli değildir. Rusya ile edilen muahedede pek büyük kıymeti olan dördüncü madde ile sırf Karadenizde sahili bulunan devletlere müteallik beşinci madde Azerbaycan ahitnamesine derc edilmeyebilir. Mamafih müzakerât esnasında bunların da ahitnameye konulması bilhassa dördüncü maddenin başka bir şekilde dercini menafiimize muvafık bulursak ilerde icabını düşünürüz. Azerbaycanla aramızda evvelce akdedilmiş muahede olmadığı için altıncı maddeye lüzum yoktur. Kapitülasyonlara ait olan yedinci maddenin de Azerbaycan ahitnamesinde yeri olamaz. Azerbaycan bir Müslüman ve Türk devlet olduğu için diğer bir Müslüman devletinden kapitülasyon iddia edemez. Ancak umumî bir surette denilebilir ki en ziyade mazhar-ı müsaade millet muamelesi ifasını tazammun eden on birinci madde ahitnameye girerse bu hususta biz de kapitülasyonu olduğunu iddia eden ve bundan vazgeçmeyeceklerini söyleyen İngiltere, Amerika gibi devletlerle ileride akdedeceğimiz muahedetta muztar kalabileceğimiz her türlü ihtimalâtı derpiş etmek lâzım gelir. -mabadı var-

Hariciye Vekili Yusuf Kemal

Ankara 18/9/1337

(ikinci mabadı)

Binaenaleyh ya en ziyade mazhari müsaade-i muamele ifası maddesini ahitnameye derc ettirmemelidir. Yahut böyle bir madde konursa o halde ileride Azerbaycan'ın veya sair kapitülasyonu olmayan bir hükûmetin en ziyade mazhar-ı müsaade millet muamelesi kaidesine istinaden kapitülasyon iddiasına kalkışmasını men için yedinci maddeye kapitülasyon usulünün her milletin inkişaf eylemesinin serbesti-i cereyanı ve hukuk-ı hâkimiyetinin tamami-i icrasıyla gayr-i kabil-i telif olduğunu teslim eden tarafeyn-i âkideyn bu usule herhangi bir suretle alâkadar olan bir muamele ifasını hiç bir sebeb ve bahane ile talebe kal-

Levent Şahverdi Arşivi

kışmayacaklarını yekdiğerine karşı beyan ve taahhüt eyler gibi bir şekil verilmelidir.

Sekizinci maddenin ikinci fıkrası hazf ile diğer fıkraları aynen muahedeye derc olunur.

Dokuzuncu maddenin bizim için bazı külfetler ihdas ettiği telgraf meselesindeki emsaliyle sabit ise de menfaat-bahş edeceği de memûldür. Onun için Azerbaycan ahitnamesinde derc olunmalıdır. Azerbaycan ahitnamesine onuncu maddenin yalnız birinci fıkrası yazılıp fıkarat-ı istisnaiyesi derc edilmemek icab ederdi. Fakat Azerbaycan hükûmet ... Bolşevik ve Sovyet olduğu için tebaamız hakkında tedabir-i ihtiyatiye ittihazına mecburuz. Bunun için madde olduğu gibi kabul edilebilir. Vaziyeti müsait görürseniz Türkiye'de bulunan Azerbaycanlıların talepleri üzerine Türk tabiiyetini *tavizde hükûmetimizin serbest olacağına dair ya bu maddeye bir fıkra* veya ayrıca bir madde ilâve ettirilmesi pek ziyade faideyi mucip olur.

On birinci madde hakkındaki mülâhazat bâlâda arz edilmişti.

On ikinci maddenin Azerbaycan ahitnamesinde yeri yoktur. Şu kadar ki bizim Azerbaycan'daki muhacirlerimiz ile Azerbaycanlılardan bize hicret edeceklerin mes'elesi mevzubahis edilerek ayrıca bir madde derc edilir.

On üçüncü madde tadilen konur. On dördüncü madde aynen derc edilir. On beşinci maddenin Azerbaycan'ın taalluku yoktur. Madde-i nihaiye icabına göre yazılır. Gerek hususat-ı saire ve gerek Memduh Şevket Bey'in vereceği malûmat da nazara alınarak Heyet-i âliyenizce Azerbaycan ahitnamesine dercine lüzum görülecek sair mevad hakkındaki mütalaata devletlerine muntazırız. Tedrisatın serbestisi harsî bütün mesaikde yerli Türk ahalinin naili hürriyet olması Azerbaycan zimamdarını Rusya ve Kafkasya Cumhuriyeti arasında taksim edileceklerini söyledikleri Bakü neftlerinden bize de bir hisse vereceklerini kaviyyen vaad ediyordı. Bu cihetin sağlam bir surette teminine çalışmalıyız. -mabadı var-

Hariciye Vekili Yusuf Kemal

Ankara 19/9/1337

(üçüncü mabadı)

Gürcistan ile yapacağımız ahitnamenin Türkçe ve Gürcüce yazılması ilerde müşkilât tevlid edeceği için Fransız lisanında olması daha muvafıktır. Bu ahitnameye münasip bir mukaddime konduktan sonra Moskova muahedesinin birinci maddesinin birinci ve ikinci fıkraları konur. Hududa aid olan kısmını derc ettirilmeye gayret olunur. Yani Gürcistan'a evvel emirde Misak-ı Millimizin ihtiva ettiği arazinin bizim olduğu bilâ-kaydüşart tasdik ve teslim ettirmeliyiz. Moskova ahitnamesinin bu arazi üzerindeki hakkı hâkimiyetimizi bilâ-kaydüşart yani alelade müracaata hacet kalmaksızın teslim ve kabul etmiş olduğunu nazardan dûr tutmamalıyız. Gürcistan murahhaslarından İlyava'nın pek zeki ve mahir bir adam olduğu, hariciye komiseri Şvanidze'nin İskonlu bir Gürcü

Levent Şahverdi Arşivi

milliyetperveri bulunduğunu hattâ Moskova heyet-i murahhasımız reisi bu defa Tiflis'ten çıkarken veda için kendisine gittiği zaman mumaileyh Şvanidze'nin lâtife yolunda "bizden istediğinizi veremeyeceğiz, belki Ardahan ve Artvin hududlarına ve sizin Batum transitinden, limanından o kadar vâsi surette istifadenize itiraz edeceğiz" dediğini hatırımızdan çıkartmamalıyız. Gürcistan ile müzakerede bizi en ziyade işgal edecek maddelerden biri de Moskova ahidnamesinin ikinci maddesindeki şartların suver ve eşkâlini tesbit meselesi olacaktır. Batum arazisi veya Acara muhtariyetinin ana hatları hattâ mümkün olduğu takdirde teferruatı konferansta tayin ve muahedeye ve icabında zabıtnamelere derc olunmalıdır. Gerek Acara muhtariyeti zımnında Acaralıların haiz olması bizce matlûb olan her nevi hukukun gerekse Batum limanından malî ve iktisadî istifademizin suver ve eşkâli hakkında orada buradan ziyade malûmat olduğunu ümid ediyoruz. Binaenaleyh her iki mes'elenin evvel emirde heyet-i âliyenizce bi't-tedkik mütalaanızı rica ederim. Moskova ahitnamesinin Nahcivan'a müteallik olan üçüncü maddesinin Gürcistan ahitnamesinde taalluku yoktur. Dördüncü maddeye dair Azerbaycan hakkındaki mütalaa Gürcistan hakkında da vardır. Beşinci madde Gürcistan ahitnamesine konur. Altıncı maddeye mahal yoktur. Yedinci, sekizinci ve dokuzuncu maddeler için evvelce yazılan mütalaa Gürcistan hakkında da tekrar olunur. Onuncu madde Gürcistan ahitnamesine aynen konur. Mütebaki maddeler için dahi Azerbaycan hakkındaki mütalaat tekrar edilir. Gürcistan'ın hudud mes'elesine muvaffak olamayınca memleketimizde kalan madenlerden, ezcümle Artvin madenlerinden istifade etmeyi istemesi memuldur. Bu madenlerden Çoruh vadisindeki bakır madeni son zamanlarda Rusların da istediği ve ısrar etmekte oldukları malûm-ı devletleridir. Bunlar hakkındaki mülâhazatımızı taleb vukuundan sonra dermeyan ederiz. Gürcülerin bizden isteyecekleri şeylere karşı bizim de onlardan taleb edeceğimiz veyahut Gürcistan'da muhafazasına çalışacağınız hukuk meyanında Ahıska ve Borcalı Türklerinin halini ve istikbalini unutmamalıyız. Gürcistan orada bulunan tebaamız hakkında bazen pek şiddetli ahkâm vaz ediyor. Vakıa bu umumî ecnebilere şamil bir tedbir ise de bu cihetin de bir çaresini bulursak iyi olur. Ahvâl-i hazıranın icabatıyla Gümrü muahedesi ahkâmına ve Rusların bu muahedeye müteallik şikâyetlerini nazara alarak Sovyet Ermenistan yapılacak ahidnamenin esasları Bakü'deki mülâkatta Neriman Nerimanof'un bahsettiği ittifak meselesi ve cenubî Kafkas cumhuriyetleri ile şimendifer işlerinde mahsulât ve mamulâtın mübadelesinde vesair hususat-ı iktisadiyede daha sıkı mukarenetler ihdası mümkün ve menafiimize muvafık olup olmadığı hakkında heyet-i âliyenizin mütalaasına intizar ediyorum efendim.

Hariciye Vekili Yusuf Kemal

26 Eylül akşamı konferans başlamıştı. (Tarafeyn itimatnameleri tetkik olundu.)

Şu nutukla konferansı açtım:

Levent Şahverdi Arşivi

Kars Konferansındaki Nutkum

Muhteremi Yoldaşlar,

Türk milleti kapitalist ve emperyalistlerin kendisine tatbik etmek istedikleri Sevr muahedesini tanımadı. Bu meş'um muahedeyi yapanların cebir ve tehditlerine karşı boyun eğmedi. Ve kendi arzusu, iradesi hilâfına olarak nevmidane bir serfürû siyasetini takip edenlere karşı bir inkılâb yaptı. Yeni bir hükûmet vücude getirdi.

Garbin zulmüne, bu suretle var kuvvetiyle göğüs geren Türk milleti yüzünü şarka çevirdiği zaman karşısında, muazzam bir inkılâbın âlemşümul hararetiyle galeyan eden Şûrâlar Rusyasını gördü. Ona dest-i muhadenetini uzattı. Ve onunla el ele şarkın halâs ve refahına, muhadenet ve uhuvvetine hizmet etmek için ahdetti.

Siz asîl Kafkas milletleri ise, Türk Hükûmeti ile Rusya Şûrâlar Cumhuriyeti arasında şarkın muhterem birer uzvusunuz. Her biriniz Rusya Şûrâlar Hükûmeti muazzamasının bir uzvu kıymettarı bulunmak itibarıyla dahi ayrıca haiz-i şeref ve ihtiramsınız.

Cümlenize beyan-ı hoş-âmedî eder ve bu ictimaimizi bütün hararet-i kalbimle alkışlarım. Çünkü Moskova'da temellerini attığımız muhadenet ahitnamesinin teyid ve takviyesi demek, şarkta ebedî bir kardeşliğin tesisi demektir.

Binaenaleyh bugün teşebbüs ettiğimiz bu muazzam eserin sür'atle muvaffakiyeti hususunda en hâr temenniyatta bulunarak konferansın açıldığını arz ederim, Yoldaşlar.

Kars 26/9/1337
Saat 7 sonra

s Murahhası Yoldaş Ganetski de şu nutku söyledi:

Büyük Millet Meclisi Murahhasları efendiler! Gerek hükûmetim ve gerek Rus milleti namına şahsınızda esaret ve istismara karşı büyük bir mücadele için silaha sarılan ve zafer-i nihaiden evvel terk-i silah etmemeye azmetmiş bulunan kahraman ve cesur Türk milletini selâmlarım.

Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan mümessili arkadaşlar! Sizin şahsınızda da Rus milletinin sermayedar ve ashab-ı arazi boyunduruğundan kurtulmak için olan mücadele-i kat'iyesinde onunla her vakit yan yana çarpışmış olan bu cumhuriyetlerin kardeş milletlerini selâmlarım.

Muhterem murahhaslar! Siz buraya büyük bir eseri ikmâl etmek, bir sulh ve muhadenet ahitnamesi akdeylemek ve bu suretle bütün âleme Kafkas Cumhuriyetlerinin halk kütleleriyle kahraman Türk milletinin menafi-i mütekabilelerini takdir ettiklerini ve hariçteki hasım kuvvetlerin tahrikatına rağmen bunların sulh, muhadenet ve uhuvvet dairesinde yaşamaya azmeylemiş bulunduklarını isbat etmek için geldiniz. Zira diğer milletler beyninde olduğu vechile Türkiye ve Kafkasya milletleri arasında da tesadümü menafi yoktur. Düvel-i muazzamanın haydut emperyalist

Levent Şahverdi Arşivi

çeteleri 1914 senesinde kendi halk kitlelerini kanlı bir mücadeleye atarak milletlerin istihlâsını ilân ettiler. Fakat hakikatte bunların maksatları onların hal-i esaretlerini teşdid eylemektir. Onlar bu kanlı facianın kendi hezimetlerine müntehi olacağını ve halk kütlelerinin revâbıt-ı uhuvvetkâraneyi tevsik ile silahlarını müttehiden zalimler ve muhtekirler aleyhine çevireceklerine intizar etmiyorlardı. İşitilmemiş bir kan dökmeyi müntic olan emperyalist muharebesinden sonra bütün cihanı bir yeni yangın istilâ etmiştir. Mezkûr kütleler Avrupa'nın ve Asya'nın şark ve garp ve şimal ve cenubunda ve küre-i arzın her tarafında kıyam ederek ebedî düşmanlarına karşı son mücadeleyi ilân ettiler. Bazı defalar muvaffakiyetsizlikler ile müteferrik olan gayr-i kabil-i ictinab bu mücadele-i ahire nihayet "Büyük fikir" e müntehi olacaktır.

Türk milleti bu mücadelede mühim bir rol oynamaktadır. Düvel-i İtilâfiye emperyalistleri yeni ahvâlin Türkiye'de mazhar-ı rağbet olmasından müteessir olarak Yunanistan'ı Türkiye aleyhine kaldırdılar. Fakat bu yeni tecrübe altından muzafferen çıkacaktır. Türkiye'nin müttefikleri olan Rusya ve cumhurî hükûmetler Türkiye ahalisi tarafından kahramanane bir surette icra edilmekte olan muharebenin safahatını amîk bir meyil ve alâka ile takip ediyorlar. Zira Türkiye'nin bu muharebesi onların muharebesidir. Yunanistan'ın kendi hata-yı meş'umunu fehm ve idrâk ederek muhtelefün fih olan bilcümle mes'elelerin sulh tarikiyle hal ve tesviyesini teklif etmesi zamanı takarrüp eylediği katî olduğunu beyan eylerim. Bugünkü konferans bu bâbda birinci saik olacaktır. Burada hazır olanlar el'an önümüzde mevcut olan ve esas itibarıyla halledilmiş bulunan mes'elelerin tetkik ve müzakeresi bütün milletlerin müveddet ve uhuvveti fikr-i bülendini kendilerine rehber ittihaz eden iki tarafın mucib-i hoşnudisi olacak bir halde serî ve dostane, samimane ve âdilâne bir surette ikmâl edilecektir. Burada içtima edenler pazarlık maksadıyla toplanmış bir takım düşmanlar olmayıp bilakis sulh ve selâmet ve uhuvvet üzere yaşamaya, kendi memleketlerinin saadeti hali yekdiğere mütekabilen muavenette bulunmak için yan yana sâkinâne bir surette çalışmaya arzukeş komşu milletlerden mürekkeptir.

Burada bir yeni büyük iş daha deruhde edilecektir. Kahraman Türk milleti ve Ermeni milleti bütün cihana yalnız söz ile değil fiiliyat ile isbat ve izhar edeceklerdir ki bunları yekdiğerinden ayıran kin ve husumeti ilelebed red ve terk eylemişlerdir. Bu iki millet ellerinde bir hançer gizleyerek birbirine yaklaşmıyor. Bunlar kardeş muhabbetiyle mütehassistirler. Mücadele eden halk kütlelerini millet ihtilâfları takviye edemez. Uhuvvet-i mütekabile onları mukavemeti gayr-i kabil bir hale getirebilir. Bütün cihana saadet bahşeden ancak halk kütlelerinin ittihad-ı uhuvvetkâraneleridir. Biz ancak bununla galebe edebiliriz.

Ermenistan Hariciye Halk Komiseri Yoldaş Mravyan'ın söylediği nutuk:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin muhterem murahhasları ile Mavera-yı Kafkas'ın Azerbaycan, Ermeni ve Gürcü kardeş Sovyet

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyetleri murahhasları arasında Kars'ta kurulan birinci konferansın açılması münasebetiyle kendi ahalimiz gibi biz murahhasların dahi beslediğimiz duygular ve temennileri burada sizin huzurunuzda arz etmek vazifesini Kafkas-Ardı Cumhuriyetleri murahhasları benim uhdeme tevdi ettiler.

Biz buraya düşmanlık duygusuyla gelmiyoruz. Ve avâm-perest ve milliyetçi hükûmetlerden bize tevarüs eden ve münakaşaya sebeb olmak haysiyetiyle merdud olan nizalı mes'eleleri bugün ortaya koymak için de bizim hiç bir meramımız yoktur. Hayır, bizi şimdi düşündüren şey, bu mes'eleler ve düşmanlık duyguları değil, biz ancak gayretli Türkiye ahalisinin yaptığı kahramanca mücadelenin meftunuyuz. Biz samimî bir arzuyu taşımaktayız ve katiyyen kaniiz ki vatanını müdafaa için ayaklanan bir millet galip, düşman mağlûp olacaktır.

Bu konferansın Kafkas-Ardı Cumhuriyetlerinin Türkiye'ye karşı dostluk duygularını kuvvetlendireceğinden ve Türkiye'nin de kendi arkasında düşman bulunmadığını ve milletin emel ve arzusunu çiğnemek isteyen emperyalizme karşı açtığı mücadelede komşularının kendisine karşı bir meyil ve incizab duyduklarını öğreneceğinden eminiz.

Muhterem murahhaslar! Biz bu konferansa galip ve mağlûplar gibi gelmiyoruz. Düşmana mukavim bir milletin mümessilleri bulunan sizlerin yanına biz dost gibi geliyoruz. Ve milletimizin mücadeleden muzaffer olarak çıkacağını size müjdelemekle mes'uduz.

Büyük Rusya düşmanlarını mağlûp edebildi. Çünkü büyük Teşrinisani İhtilâli'nden fütuhatını muhafazada pek derin alâkası olan işçiler ve köylüler kütlesi kahramanca bir azim ile Rusya'nın müdafaası için ayaklandılar. Rus milletinin inkılâb mübarezesi kaniiz ki menfaat temin etmek ve Türk milletini ezmek kasdi ile şimdi Anadolu toprağında muhavere eden İtilâf Devletlerinin ücretli asker uşaklarını mağlûp edebilecek olan Türk Milleti için pek yüksek bir misâl teşkil ediyor.

Kafkas-Ardı milletleri emindirler ki bu konferans Türk milleti ile dostluk ve kardeşlik itilâfı akdi için sağlam bir temel hazırlayacak ve bizler de bu itilâf temeline dayanarak bundan böyle nizalı mes'eleleri Sovyet Cumhuriyetleri arasında o türlü mes'elelerin tesviye edilegeldiği bir kolaylık ve çabuklukla halledebileceğiz. Türk milletine karşı pek asil ve ulvî duygular beslemekte bulunan üç Sovyet Cumhuriyeti Murahhas Heyetleri Konferansı selâmlamak resmini ifa eder.

26 Eylül'de başlayan konferans 10 Teşrinievvel'de bitti. Karşı taraf müzakeresini Rus murahhası Canetski idare ediyor. Müttehid bir cephe gösterdiler. Hudut için tarafeyn askerî delegelerinden mürekkep bir komisyon teşkil ettik. Diğer mes'elelerde akord olduklarımız sulh muahedenamesi metnini teşkil etti. Tarafeynin bazı metalibini mütekabil taraf kabul etmedi. Bunlar ancak hususî muhabere veya zabıtlarda kaldı.

Meselâ bizden istedikleri:

1 — Gürcistan Elviye-i Selâse'de asarı atika taharriyatına mezun bırakılsın,

Levent Şahverdi Arşivi

2 — Ermenistan Kulp tuz madenlerinden istifade etsin,

3 — Tebaanın harsî ve dinî terakkiyatını kâfil hukuk verilsin,

4 — Gümrü'den alınan şimendifer malzemesi iade olunsun.

Bunlardan ilk üç madde resmî celsede bahsolunmadı. Hususî görüşüldü. Dördüncü madde resmî celsede talep olundu. Tabiî ilk üç madde hukukumuza müdahale görülerek reddolundu. Dördüncü madde hakkında dahi "Bizim için Gümrü mes'elesi yoktur. Harb-i Umumide Çarlık Rusya bütün Şarkın varını yoğunu silip süpürdü. Mütarekede Taşnaklar da Elviye-i Selâse'de böyle yaptılar. Biz de galip geldiğimiz yerlerde Ermeni halkının elinden parasını, bir şeyini almadık, fakat ordusuna ait malzemeden iğtinam ettiklerimiz hakkımızdı, aldık. Binaenaleyh bu bâbda münakaşaya giremeyiz" dedim, kapattım.

Bizim taleplerimizden:

1 — Tebaamızdan alınan eşyanın iadesi,

2 — Gayr-i menkulâtın nasyonalize edilmemesi,

3 — Bakü gazlarından istifademizin temini.

Bunlardan ilk ikisini hususî, üçüncüsünü resmî celsede istedim. Bakü'de yirmi beş bin amele neft çıkarıyor. On bin kadarı neft fabrikalarında, on beş bini diğer fabrikalarda. Ayda 13 milyon pot yani 208 milyon kilo neft istihsal olunuyor. Vasati % 70'ini Ruslar alıyor, bize azamî 10 milyon kilo verebilirler.

Azerbaycan mümessili Behbud Şahtahtinski cevap verdi. Hususî olarak muavenet yapacaklar. Fakat resmî bir kayıt altına girmiyorlar. Batum limanından şahsî, ticarî ve askerî istifademizin temini hususunda Rus murahhası dedi ki: Muaveneti yapmaktayız. Bunun garbe sevk edilen mühimmata münhasır olduğunu ticarî ve şahsî istifadelerimizde bizim için bir hak olduğunu, muhtariyet-i idareye mâlik Acara'nın merkezi olmak üzere Batum'u terk etmekliğimiz Kafkas milletlerinin hayatî bir limanı olduğundandır. Fakat bizim de istifademiz şartıyladır.

Bu husus temin edildi. Muahedeye derc olunduğu gibi ayrıca Gürcü Hükûmeti murahhası bir beyanname de verdi. Acara muhtariyeti hakkında şunları teklif ettim: Halkı temin edici muhtariyetten şunları görmek istiyoruz.

1 — Herkesin bir reyi olmalıdır. Yabancılar reye iştirak etmemelidir. Yabancı demek Harb-i Umumi bidayetinden sonra Acara'ya gelenler demektir. Hariciye ve Harbiye Komiserlerini Gürcistan tayin ederse de Hükûmetin sair azasını Acara Meclisi Millisi tayin eder.

2 — Lisan: Resmî lisan Türkçe ve Gürcüce olmak şartıyla tedrisat her cemaatin arzusuna göre serbesttir.

3 — Menafi-i müşterekeye hâdim şimendifer ve liman idareleri ve hasılatı hükûmet-i merkeziyeye ait olduğu gibi, ehemmiyeti kezalik umumî ve bütün Gürcistan'a şamil olan Acara şoselerinin hüsn-i muhafaza ve tamiri masrafı dahi hükûmet-i merkeziyeye aittir.

4 — İslâm ahalinin umûr-ı şer'iye ve diniyelerinde serbest ve muhtar olmaları ve lede'l-hâce umûr-ı şer'iye vekâletimizle münasebette bulunabilmeleri hakkında da teslim edilmesine çalışılmalı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu teklifimiz, biz kendimizi Acara halkıyla Gürcü hükûmetini uzlaştırma mevkiinde görmek lüzumundan ileri geliyor. Bugün Batum'da Çeka diğer devlet tebaasına yapılmayan şiddeti Acara halkına yapıyor. Sıhhiye vesair namlarla fasla vergi alıyor, tazyik ediyor, serbest harekâta müsaade olunmuyor.

Acara ve Nahcivan muhtariyeti hakkında dahi Gürcü ve Azerbaycan hükûmetlerinin neler yaptığını bilmek isteriz. Gürcü murahhası İlyava şu beyanatta bulundu: Acara muhtariyetine müteallik Moskova Muahedenamesinin kendisine siyasî bir mecburiyet tahmil ettiğini nazar-ı dikkate alarak, Gürcistan Türkiye ile arasında henüz muahedename imzasına intizar etmeksizin 54 numaralı ve 16 Temmuz 1921 tarihli ve Gürcistan ihtilâl komitesi reisi Mdivani ve Adliye Ahali komiseri Kaftaradze'nin imzaları ile bir emirname isdar etti. Bu emirname Gürcistan aksamından olan muhtar Acara Cumhuriyetinin vaziyetini ve Gürcistan Cumhuriyeti ile olan münasebatını tayin eder. Bu emirnamenin konferans zabıtnamelerine raptını teklif ederiz.

Bu teklifi kabul ile beraber dedim ki: İşbu dekrenin tatbikatının halkın harsî, dinî ve mülkiyetine ait hukukî muhtariyetini kâfil olmasını temenni ederiz.

İlyava izahat verdi: Maarif, ziraat, mezahip komiserliklerinin tamamen muhtar olduğunu beyan ederim. Bu işlerin meydana çıkması mezkûr komiserliklerin faaliyetine bağlıdır. Gürcistan Hükûmeti bu komiserliklere müşkilât çıkarmayacağı gibi onlara her türlü muavenette bulunacaktır.

Cevaben dedim ki: Komiserliklerdeki zatlar arasında samimiyet tesisi ve faaliyetlerinin temini için kendilerine yardım edilmelidir.

Azerbaycan delegesi Behbud Şahtahtinski şunu söyledi: Azerbaycan Sovyet Hükûmetidir. Nahcivan'a verilecek muhtariyeti Rusya'daki kaideye nazaran olacaktır. Nahcivan'ın uzak bulunmasından verilen idare muhtariyetten de ziyadedir. Ahali komiserlerinden mürekkep bir meclisi vardır. Resmî dairelerde lisan Rusçadır. Çünkü ilim ve irfan sahipleri enderdir. Fakat müessesatı millileştirmek hususunda bir kanun yapılmıştır. Ve hatve atılmıştır. Maliyesini Azerbaycan idare eder. Askeri henüz kararlaştırılmamıştır. İptidaî mektepler Türkçe'dir ve üç senedir. Nikâh ve talâk vesair dini müesseseler eskisi gibi serbesttir.

Batum hakkında Rus delegesinin ve Acara ve Nahcivan muhtariyeti hakkında Gürcü ve Azerbaycan delegelerinin beyanatını gazetelerle ilân ve halka anlatılması teklifimi de kabul ettiler.

Rus delegesi Ermenilere mühimce bir şey temini ile onları memnun etmeye çalışıyordu. Ermeniler Bolşevik olmakla Taşnaklardan fazla bir şey almıyorlar diye Ermeni delegeleri meyus görünüyorlardı. Kulp tuzları on verstlik bir arazidir. Verilse sizin için zararı olmaz, fakat Ermenilere büyük iyilik olur, diye Rus murahhası ricada bulundu. Cevaben hududun hem de sevkulceyşce pek mühim olan şeklini bozamayız dedim. Iğdır ve Beyazıt yollarını kestiğini anlattım. Yoldaş Ganetski dedi ki: O halde Kağızman tuzlası size kâfi, Kulp tuzlasından yalnız istifade hakkını Ermenilere veriniz. Arazi

Levent Şahverdi Arşivi

ve her şey Türkiye'nin olsun. Ermeniler yalnız tuz çıkarsın ve size de bir miktar versin. Buna da muvafakat etmedik, bu iş sulh konferansına ait değildir, herhangi bir imtiyaz hükûmetten istenilmelidir, dedim. Ani harabelerinin tarihî kıymeti dolayısıyla Ermenilere terki hakkında ricada bulundu. Hudut yine Arpaçayı, yalnız Kale harabesi Ermenilere terk olunsun. Bunu hükûmetten de rica ettiler. Bu hususta hükûmete yazarız, fakat biz muvafakat edemeyiz dedik. (Hükûmet de razı olmadı, bu mes'ele de kapandı.). Kuvarsthane ve Murgul bakır madenleri (Çoruh vadisinde Artvin şimal-i garbisinde) imtiyazının Ruslara verilmesi için de Ganetski hususî olarak benden rica etti, hükûmete resmen müracaat edilebilir, benim bu işlerle iştigale selâhiyetim yoktur, dedim. Ermenistan hakkında çok ricada bulundu. Ermeni delegeleri eli boş dönecekler, ıztırap içinde kıvranıyorlar. Bari Gümrü'den alınan şimendifer malzemesini olsun verseniz, dedi. Ve bilhassa Erivan'daki açlık ve sefaleti anlattı. Dedim ki: Siz büyük kardeş sıfatı ile lâzımı gibi yardım edebilirsiniz, hattâ biz bile sizlerden malzeme rica edeceğiz. Cevaben halin imkânsızlığını ve bizden Erivan'a bazı şeyler gönderilirse Rusların da Ermenilerin de şükranını kazanacağımızı söyledi. Bizim heyetle bir miktar erzak ve mevaşi ve bazı bozuk şimendifer malzemesi göndermeye karar verdik. 8 Teşrinievvel 1337'de şu tezkere ile yapacağımız muaveneti bildirdim. Memnun oldular.

Kars 8 Teşrinievvel 1337

Kars'ta Kafkas Cumhuriyetleri ile Sulh Müzakeresinde Rus Delegesine

Kafkas Cumhuriyetleri ile Türkiye beyninde revabıt-ı muhadenetkâranenin istilzam eylediği mütekabil muavenetin hükûmet-i müşarünileyhüm arasında ileride tesbiti mutasavver ahkâm-ı iktisadiye dairesinde cereyan-ı tabiî olmakla beraber elhaletühazihi Ermenistan'ın içinde bulunduğu müşkilâtı nazar-ı dikkate alan Türkiye Hükûmeti şu komşu ve dost milletin ihtiyacatını kendince mevcut imkân dairesinde acilen tehvine medar olacak surette bazı muavenetlerde bulunmak niyeti muhadenetkâranesini perverde etmekte ve bir iki gün zarfında Ermenistan'a mevaşi, tuz, hububattan mürekkep bir tren sevkederek şu niyetini mevki-i fiile vaz' hususunda tehalük göstermektedir. Bundan sonra dahi imkânın müsaade ettiği derecede bu kabil erzak ve levazım sevkiyatında bulunması tabiî olduğu gibi komşu ve dost Ermenistan'ın hissettiği noksanları mehmaemken izaleye hizmet etmiş olmak için de şimendifer âlât ve levazımı vermeye âmâde bulunduğumuzu ve neler verebileceğimizi de tetkik ve tesbitle meşgul bulunduğumuzu beyan ile kesb-i mübahat eylerim.

Kâzım Karabekir

Erzak ve hayvan bir tren yarın harekete amâdedir. Bilâhare birkaç tren daha gidebilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Malzeme:
10 adet gayri kabil-i tamir bozuk makine
20 adet çerçeve halinde kapalı vagon
15 adet çerçeve halinde açık vagon
6 " bozuk sarnıç
10 " bozuk yolcu salonu
2 " torna tezgâhı
1 " matkap tezgâhı
1 " dinamo
10 " kampana
4 " yazı makinası
8 " baskül
Varyoz, örs, kazma, kürek, çekiç.

Kafkas şimendiferlerinden askerî eşyamızın naklinin ücrete tâbi tutulmaması teklifimizi de onlar kabul ettiler.

Kafkas nüfusları hakkında sorduğum hususî suale şu cevapları aldım:

Hudut komisyonları mesaisinde bizim delegeler, Gürcü hududunda Çoruh nehri vadisindeki Maradid mıntıkasında bu mevki için büyük ehemmiyeti haiz bir kısım araziyi, dikkatsizlikle Gürcülere terk etmişler. Bu hususu resmî celsede hararetli münakaşa ettik. Ganetski, ben asker değilim, erkân-ı harplerin yaptığı protokolü aynen imza ederim, dedi. Herhangi bir hatayı anlamak için asker olmaya lüzum olmadığını Moskova muahedesi metninin bu hatayı gösterdiğini anlattım. O ısrar etti. Neticede istediğimiz yerden hududu geçirmek için mahallinde icap eden tashihatı yaptırdım. Esasen tarafeyn nöbetçileri arzumuz gibi konulmuştu. Değiştirmedim. Mes'ele oradaki "bir eski kilise harabesinden geçer" diye kayıt konulmak gafletinden ileri gelmişti. Gürcü erkân-ı harpleri oraları teferruatıyla biliyordu. Bizde bilen yoktu. Kilise harabesi denilince haritayı lupla tetkik ettim. Maradid köyünün hemen evlerinin önünden hudut geçecek ve bu havalinin en büyük köyü olan mühim bir yer körleştirilecekti. Halbuki bu kayıt kaldırılınca hudut altı kilometre kadar öteden (Maradid şimalinden) geçecekti. Esasen kilise harabesi diye de üç beş taş kalmıştı. Bunları tashih ettirdim.[23] Tarafeyn affı ve muhacirlerin kabulünü de münasip tarzda hallettik.

Rusların bize karşı dostluğundan ve istikbalde devamında sık sık bahseden Ganetski'ye sordum: Ya Enver Paşa arkadaşlarıyla Batum'da ne bekliyorlar. Programları Şûrâ Türkiyesi tesis etmek. Bunlar kuvveti nereden alıyorlar. Acaba Sakarya'da bir mağlûbiyetimiz halinde bunları memleketimize mi göndereceksiniz?

23) Bizim askerî murahhaslarımızdan Kadri Bey cephe erkân-ı harbiye reisi bulunduğundan iştirak edememişti. Mesele basit olduğundan Vevsel ve Talât Beyleri kâfi görmüştüm. Talât Bey'i benim istihbarat şubemin müdürlüğüne almıştım. Pek yazık ki konferans esnasında bir Gürcü daktilo kızla sevişmiş. Konferans esnasında bir evrakımız çalındı. Nihayet bir sene kadar sonra da Talât arkadaşı Yüzbaşı Nihat'la Garp cephesine nakil emrine karşı Tiflis'e firar ettiler.

Levent Şahverdi Arşivi

Ganetski telâş etti. Katiyen haberim yok, şimdi yazarım, Batum'daki faaliyetleri hükûmetinizce hoş görülmüyormuş, oradan kaldırsınlar.

Hakikaten bu aralık, Enver, Halil Paşalar, Küçük Talât, Doktor Nazım ve daha bir kaç arkadaşları Batum'da İttihat ve Terakki Şûrâlar Kongresi diye kongre yapmışlar ve kararlarını üç imza ile tesbit etmişler. (Mührün üstüne Halil, Doktor Nazım, Küçük Talât) Haşiye olarak da "Enver" imzasıyla Meclis-i Milliye takdim ediyorlar. Hülâsası: Memlekete gelip serbest çalışmak. Diyorlar ki "Meşrutiyet dedik, onu da gördük ve ağzımızın tadını aldık. Bir müstebit yerine bir kaç yüz müstebit... Asırlardan beri neticesiz yapılan muharebeler yetişmiyormuş gibi en nihayet Cihan Harbine iştirak etmekten de çekinmedik. Ne kazandık? Kaybedilenin ise hadd ü hesabı yok. Bin türlü mevaid ile aldatarak efkâr-ı umumiye ile istenildiği gibi oynanıldı. Her taraf viran ve her yer harabe oldu... Ey biçare ve mağdur halk! senin cehaletinden istifade ile bin mel'anet icra etmekten utanmayan nankör ve muhteris beş on kişinin böylece ilelebet baziçesi olup kalacak mısın? Çeşit çeşit vergiler, jandarma, tahsildar, mahkeme, kadı, hapishane, senin bütün ömrün bu türlü işkenceler, bütün azaplar içinde kıvranarak can çekişmeye mi mahkûm kalacak... Şimdiye kadar hükûmetlerin vergi, asker almak, muharebe etmekten başka bir iyiliği yoktur. Yol yok, şimendifer yok, ziraat yok, maarif yok. Köylerde genç kalmadı, bir çok köyler kasabalar harabezara çevrildi...) diyor. Ve sosyalizm inkılâbına halkı teşvik ediyor. "İnkılâb olmazsa, mahvımız mukadderdir. Yaşasın fakir halk hâkimiyeti, yaşasın şûrâ Türkiyesi" diyor. Bu yazıların altındaki imzalar, bahsettikleri felâketleri yapanlar! Ne müthiş bir şey!. İşte Kars Konferansıyla uğraşırken Harb-i Umumiye milleti, kimseye sormadan ve verilen akıllara istihza ederek sürükleyen ve gaddarane parasını ve kanını heder eden Enver ve arkadaşlarının yeni programını okumakla da zihin yorduk. (Bu hususları ayrıca bir fasılda izah ettim.)

Kars Konferansı esnasında Ganetski pek haşin ve kabalık gösteriyordu. Hattâ bir gün 10 Teşrinievvel'de, basit bir mes'elede "Türk köylerinden isteyenlerin gelmesine mukabil Malakan köylüleri göndereceğimizi" söylediğim zaman, "bu hakarettir, umûr-ı dahiliyemize müdahaledir, bu teklif geri alınmalıdır" gibi kavgaya kalktı. Ben de Ani mes'elesinde (Murahhaslarımızın uzun müzakeresine rağmen kabul etmediklerine teessüf edince) "bu bir hakarettir, sözünü geri al" diye mukabele bi'l-misil yaptım. Sözünü geri aldı ve bundan sonra sükûnete geldi. Bu zat Brestlitovsk'ta Almanlarla yapılan muahedeyi de yapmış imiş, pişkin, fakat diplomatlara mahsus yumuşaklık ve nezaketten ziyade Almanları taklit mi yapıyor, nedir. Şiddetle, suratla muvaffak olacağını zannediyor. Ben mukabele ettiğim zaman bizim murahhaslar endişe ederek beni sükûnete davet için kâğıtlara ricalar yazarak önüme koyuyorlardı. Altlarına ben de yazdım: Nezakete nezaket, yumruğa yumruk. Ben kumandanım, taarruz geldi mi mukabil taarruzu mutlak zarurî görürüm. Aksi halde mağlûp oluruz...

Müzakereden sonra beni pek haklı bularak tebrik ettiler.

Acaralıların bazı ricalarını Gürcü murahhası İlyava'yı ikamet ettiği trende (11 Teşrinievvel) ziyaretle kabul ettirdim.

Levent Şahverdi Arşivi

1 — Acara'da derhal aff-ı umumî ilânı,

2 — Derhal transit başlaması. (Kars'tan tuz, Artvin'den mevaşi ve meyve ihracı),

3 — On beş günlük muvakkat pasaport kabulünün hemen tatbiki,

12 Teşrinievvel'de Moskova'dan gelen bir haritayı aldım. Avrupa'nın yeni hudutları. Bize gelince:

Sivas'ın yakınına kadar Ermenistan, "Trabzon, Adana, İskenderun, Erzurum, Diyarbakır, Harput bu saha içinde..." Ganetski'ye gösterdim. Dostluğun yanlış fiiliyatı, bunlara müsaade etmeseniz daha iyi dostluk olur. Bunlara kötü vesika dedim. Mahcup oldu. Haberi yokmuş. Bu kabil şeyler için Moskova hükûmetinin nazar-ı dikkatini celbedecek.

Bu harita hakkında Kürtlerin lâf anlayanlarına (Kürtlük mes'elesinin nereye gittiğini her zaman anlattığım gibi) lâzımı gibi irşadat yaptırdım.

Konferanstaki müzakerede Kafkas hükûmetleri ve Rus delegesi bir devlet gibi hareket ediyorlardı. Protokol Türkçe ve Rusça olacak. Fransızcaya da tercüme edilecek, muahede metni fransızca olarak imzalanacak. Mukabil delegeler muahedenameyi bir nüsha olarak yapalım ki hepimiz birbirimizin imzasından mes'ul olsun diyorlardı. İtiraz ettim. Bu husus, Moskova ve Tiflis'te takarrür etmişti. Ayrı ayrı muahedenameler imzalanacaktır. Siyasî ve hukukî nokta-i nazarlardan da bu tarz daha münasiptir, dedim, Ganetski cevaben biz bilakis görüyoruz. (Ukrayna ve Rusya) ile Polonya da böyle yaptı. Harice karşı da daha iyi olur. İş de kolay ve çabuk olur. Kafkas murahhasları da bu fikirdedir. Türkiye Hükûmeti Moskova'da buna karar verdiği zamanki vaziyet-i siyasiye Kafkasya'da değişmiştir. Siyasî ve iktisadî ittihad olmuştur.

Kafkas murahhasları ses çıkarmıyorlardı. Dedim ki: "Kafkas hükûmetleri delegeleri ayrı ayrı bu fikirde ısrar ediyorlarsa hükûmetimize bir daha yazarız." Hiç ses vermediler. Devamla: Mavera-yı Kafkas Hükûmetlerinin birbiriyle siyasî ve iktisadî birliğini kemâl-i memnuniyetle görürüz. Çünkü şarktaki bu ittihad Türkiye için de bir kuvvettir. Ancak ne Moskova muahedesi esnasında ve ne de Kars Konferansına davet zamanında bu mühim mes'eleden hükûmetimiz haberdar edilmemiştir. Bilakis Mavera-yı Kafkas hükûmetleri ayrı ayrı muahede imzalayacakmış gibi ayrı ayrı cevap vermiş ve delegelerini buna göre itimadnamelerle göndermiştir. Binaenaleyh teklif ettiğiniz tarzda muahede metninin tamamiyet-i hukukiyesini temin edecek surette imza edilmesi için evvel emirde Mavera-yı Kafkas hükûmetlerinin bu ittihadın şekli ve hariçteki suret-i temsilini ilân ve Hükûmetimize de bildirilmesini hükûmetimiz lüzumlu görüyor. Bu oluncaya kadar işbu ittihadın ancak dahilî bir mes'ele gibi telakkisini zarurî buluyoruz. Teklifimiz vechile olacak bir muahedenamenin Kafkas milletleri üzerine su-i tesirini görmüyoruz. Çünkü bu milletler muahedede bir çok müşterek maddeler bulunduğunu ve hususî maddelerin yalnız iki hükûmeti alâkadar edecek mesaile münhasır olduğunu göreceklerdir.

Rus murahhası umum murahhaslar namına iddiasını tekrar etti. Ve büyük müşkilât zuhur edeceğini söyledi. Ve misâl olarak dedi ki, meselâ 10 Temmuz'da Paris'te Kafkas Menşevik hükûmetleri bir ittifak imzala-

Levent Şahverdi Arşivi

mışlardır. Biz de buna mukabil Bolşevik Kafkas Hükûmetlerinin toptan imzasını lüzumlu görüyoruz. Menşeviklerin yaptıkları işte bir de 1914 hududu üzerine taahhütleri vardır. Ehemmiyetsiz ise de arada söyleyebilirim.

Cevabım: Hükûmetimize arzunuzu yazarız. Menşeviklerin 1914 hududu üzerine aralarındaki muahedelerine gelince, bundan biz endişe etmeyiz. Fakat sizin için bütün Kafkaslar mevzubahistir. Bununla beraber onlar Paris'te toplanmış bir siyasî gruptur. Fakat temsil ettikleri halk yoktur. Halk namına bugün burada Kafkasların hudutlarını ve mukadderatını tesbit etmişizdir.

Bu beyanatım bütün murahhasları memnun etti.

Bu münakaşalar konferans esnasında bir kaç defa olmuştu. Neticede teklifimiz vechile ittihaz ettikleri hakkında hükûmetleri ilân ettiler, bizim hükûmete de tebligatta bulundular.

26 Eylül'de başlayan Kars Konferansı 13 Teşrinievvel öğleden sonra ikide imzalandı. On sekiz gün devam etti. 12 Teşrinievvel'de umumî heyetlere bir ziyafet verdiğim gibi imza merasimini aynı salonda pek parlak merasimle yaptırdım. Konsoloslar, halk, asker, mektepler, mükemmel tezyinat, her murahhasın ait olduğu hükûmet bayrakları... Kars kalesinden toplar atılırken imzaya başladık. Nutuklar söyledik. Mekteplerimizin mükemmel idmanlarıyla de bilâhare murahhasları teshir ettik. Ganetski pek samimî ve pek takdirkâr olarak çocuklara da iltifatta bulundu. Hep birlikte istasyona kadar teşyi ettik. 4 sonrada misafirlerimiz trenleriyle ayrıldılar.

Kars Konferansına esas olarak yaptığımız müzakere ruznamesi âtidedir. İlk bir kaç gün Rus delegesi ruzname yapmadan tekliflerde bulunuyordu. Hem müşkil vaziyet hasıl oluyor, hem de çok zaman sarf oluyordu. Bunun için ruznameye konmadan evvel bir teklif yapılması esasını kabul ettik.

Kars Muahedenamesinin Ruznamesi

Mukaddeme

1 — Eski Hükûmetler tarafından akdedilmiş olan muahedelerin keenlemyekün addedileceği,

2 — Bir tarafa cebren tahmil ettirilmek istenen muahedelerin diğer tarafça kabul edilmeyeceği,

3 — Kapitülasyonlar,

4 — Hudut mes'elesi,

5 — Nahcivan muhtariyeti,

6 — Acara muhtariyeti ve Batum limanı ve transit meselesi,

7 — Yollar,

8 — Mer'alar,

9 — Boğazlar,

10 — Siyasî mahiyette teşkilât,

11 — Bir memlekette sakin olan diğer memleket tebaası sakin olduğu memleketin kanunlarına tabidir.

12 — En ziyade mazhar-ı müsaade devlet muamelesi,

Levent Şahverdi Arşivi

13 — Arzu ile hicretler,
14 — 1918 - 1920 harbinde muhaceret edenlerin avdeti mes'elesi,
15 — Aff-ı umumî,
16 — Harp esirleri,
17 — Şimendifer, posta ve telgraf, eşhas münakalâtı (Transit mes'elesi zapta geçecek),
18 — Münâsebât-ı ticariyeyi tesis ve temin için Tiflis'te konferans akdi,
19 — Şehbenderlik mukaveleleri,
20 — Muahedenin tasdik ve Erivan'da mübadele edileceği.

Musaddak muahedenamelerin Erivan'da mübadelesini Ermenileri memnun etmek için hassaten rica ettiler. Anlaşılıyor ki Ermenilere Bolşevik olursanız Taşnak sulhundan fazla çok şeyler kazanacaksınız, vaadinde bulunmuşlar. Bir fark olmadığı görülünce bu gibi tefarruatla halkı memnun etmeye çalışıyorlar. Biz Gümrü'de Taşnaklarla sulh müzakeresi yaparken Yoldaş Mdivani (Ankara'ya Rus sefiri olan) bana demişti ki: "Niçin hududu Arpaça'yı istiyorsunuz, daha fazla isteyiniz." Bundan maksadı aşikâr görmüştüm. Ve cevaben "Biz hukuken, tarihen, ırkan, iktisaden velhasıl her mevcudiyetle bize ait olan yerleri hudut çiziyoruz. Fütuhata çıkmadık." demiştim. Anlaşılıyor ki fazla yer istemekle biz Taşnakları sıkıştıracağız. Bolşevikler de Ermenilere Bolşevik olun, size daha fazla yer alalım diyeceklerdi. Yine böyle vaadler yaptıkları Kars Konferansında Ermeniler için bir şey koparmak için pek çok çalıştıklarından anlaşıldı.

Konferans Hitamındaki Nutuklar

İmzayı müteakip benim nutkum:

Muhterem Yoldaşlar,

Kars'ta imzaladığımız bu ahitnamelerle Türkiye ve Kafkasya halkının emin, müsterih bir hayata mazhariyeti esbabını temin etmiş oluyoruz. Komşuluk hakkını, komşuluk samimiyetini artık ebedi olarak mahfuz tutmaklığımız için mekteplerimizle, gazetelerimizle, nutuklarımızla halkın ruhuna muhadenet hislerini sindirmeliyiz. Biz birbirimizin kanını dökerken uzak ufuklardan bize müstehziyane gülenleri bizim kanımızla servet ve saadetini arttıranları halkımıza göstermeliyiz. Tâ ki hakikat güneşi her vicdanı parlatsın ve artık samimiyet ve dostluk zeval bulmaz bir şekilde gönüllerde kökleşsin. Bu tarz-ı mesai hükûmetlerimize olduğu kadar münevverlerimizin de üzerine düşen faziletkârane bir borçtur. Bunu öyle büyük bir azim ve kudretle yapmalıyız ki bir taraftan halkımız irşad olunurken diğer taraftan da bizim bu birliğimizi menfaatlerine mugayir bulan yabancıların elinde birer vasıta-i nifak olan bazı kimselerimiz de artık utansın. Şarkta kurulan samimiyet ve birlik esaslarını kemâl-i hürmetle zikrediyorum. Muhterem ve sevgili arkadaşlarım. Muazzam bir ese-

Levent Şahverdi Arşivi

rin şanlı âmilleri olan sizleri ulvî bir gaye için birleştiğimiz şu salonda son defa olarak selâmlarken pek samimî bir surette mütehassis bulunuyorum. Bu salonda artık vazifemiz hitam buldu. Bu konferansın in'ikadı müddetince bize mesaileriyle muavenet eden bütün rüfekamıza Türk heyet-i murahhasasının en samimî teşekkürlerini iblâğ eder ve Mavera-yı Kafkas ve Rus dost ve kardeş milletlerinin büyük bir saadet ve refaha nailiyetini samimî kalbimden temenni ederim.

Yoldaş Ganetski'nin nutku:

On sekiz günlük mesaiden sonra bir dostluk ahitnamesi imza ettik. Konferansın müzakeratı esnasında iktisadî sıkı bir ittihad temini meselelerini hayli münakaşa ettik. Her iki taraf gerek siyasî ve gerek iktisadî mesailde birbirine karşılıklı dostane ve samimane bir müzaherette bulunursa takarrür eden esaslar kolaylıkla tatbik edilmiş olur. Kafkas-Ardı milletleri kendi kalplerini dolduran hissiyatın aynını Türk milletinde de bulacaklarından şüphe etmemektedirler. Bu tarihî vesikanın ayrıca cihan-şümul bir mahiyeti de vardır. Bu muahede bütün şark milletlerine rehberlik eden bir yıldız olacak ve bu milletler harîs emperyalistleri kovmak için ittifak edeceklerdir.

Bütün şark milletleri bugün yalnız bir fikir etrafında, bir emel etrafında ittihad ediyorlar: o da hürriyet, müsavat ve bütün milletlerin kardeşçe birleşmesidir. Şark bugün artık ayaklandı ve kendisini ezen, tazyik edenleri mağlûp etmeden kendisine istirahat yoktur.

Şarka düşen tarihî vazife, yeni bir âlem husule getirmek, içinde esaret bulunmayan müsavat ve hürriyet esasına müstenit bir âlem doğurmaktır. Harîs emperyalistler bu ittihadın karşısında titriyorlar. Zalimler anlıyorlar ki bu ittihadda bütün dünyaya hâkim olacak bir kudret mündemiçtir. Kars'tan ayrılırken bize gösterilen uhuvvetkârane teşyiin tatlı hatıralarıyla meşbu' olarak gidiyorum. Ahali bu mes'ut hâdiseden doğan sevinci göstermek için kâmilen sokaklara dökülmüş, bu halk Türk milletinin Rus ve Kafkas milletlerinkine karşı olan dostça ve kardeşçe hissiyatını gösteriyor. Kardeşçe birleşmemiz günden güne kuvvet olacaktır. Binaenaleyh bugün bütün şark milletlerinin birleşmesini husule getireceğimiz gün artık yaklaşıyor. Bu birleşme dünyayı değiştirecek, yenilmez bir kuvvet olacaktır. Binaenaleyh bugün bütün varlığımızla bağıra biliriz: Güneş yine şarktan doğuyor...

Muahedename

Türkiye ve Kafkas Hükûmetleri Muahedesi

Milletlerin kardeşliği ve kendi mukadderatlarını serbestçe kendilerinin vaz' ve idare etmek hakkı prensiplerinde bir fikirde olan ve aralarında her vakit kalbî rabıtalar ve karşılıklı menfaatlere müstenit samimi dostluk münasebetlerinin daima hâkim bulunmasını görmek arzusuyla müte-

Levent Şahverdi Arşivi

hassis bulunan, bir taraftan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ve diğer taraflardan Ermenistan Sosyalist Şûrâlar Cumhuriyeti, Azerbaycan Sosyalist Şûrâlar Cumhuriyeti ve Gürcistan Sosyalist Şûrâlar Cumhuriyeti Hükûmetleri Rusya Sosyalist Şûrâlar Cumhuriyetinin iştirakile bir dostluk ahitnamesi akdi için müzakereye girişmeye karar vermişler ve bu husus için aşağıdaki murahhaslarını tayin etmişlerdir:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti namına Büyük Millet Meclisi Edirne Meb'usu ve Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti namına Burdur Mebusu Veli Bey, Sabık Nâfıa Nezareti Müsteşarı Muhtar Bey, Türkiye'nin Azerbaycan'da fevkalâde mümessili Memduh Şevket Bey,

Ermenistan Sosyalist Şûrâlar Cumhuriyeti Hükûmeti namına Hariciye işleri halk komiseri Askınaz Mravyan,

Ermenistan Sosyalist Şûrâlar Cumhuriyeti Hükûmeti namına Dahiliye işleri halk komiseri Bogos Makenziyan.

Azerbaycan Sosyalist Şûrâlar Cumhuriyeti Hükûmeti namına Halk Komiserleri Şûrâsı Reis Muavini Behbud Şahtahtinski.

Gürcistan Sosyalist Şûrâlar Cumhuriyeti Hükûmeti namına Harbiye ve Bahriye işleri halk komiseri Şalva İlyava.

Gürcistan Sosyalist Şûrâlar Cumhuriyeti Hükûmeti namına Hariciye ve Maliye işleri halk komiseri Aleksandr Şvanidze.

Rusya Sosyalist Şûrâlar Cumhuriyeti namına Letonya'da fevkalâde mümessil Jak Ganetski.

Selâhiyetnamelerini birbirine gösterdikten ve usulüne muvafık olduğunu gördükten sonra aşağıdaki maddeleri tesbit eylemişlerdir.

Madde: 1 — Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetiyle Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sosyalist Cumhuriyet Hükûmetleri elyevm âkid hükûmetler arazisinde evvelce hâkimiyet haklarını istimal etmiş bulunan hükûmetler arasında ve zikri geçen araziye müteallik olarak akdedilmiş olan muahedeler ile Mavera-yı Kafkas Cumhuriyetlerine müteallik olarak üç devlet ile mün'akit muahedeleri mefsuh ve kenlemyekün addederler. Şurası musarrahtır ki 16 Mart 1337-1921 tarihinde Moskova'da akdedilmiş olan Türk - Rus muahedenamesi işbu madde müeddasına bir istisna teşkil eder.

Madde: 2 — Âkid hükûmetlerden her biri diğer tarafa cebren kabul ettirilmek istenilecek hiç bir sulh muahedenamesini ve hiç bir beynelmilel senedi tanımamak hususunda müttefiktirler. Bu itilâf mucibince Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sosyalist Şûrâlar Cumhuriyetleri Hükûmetleri Türkiye'ye müteallik olup da elyevm Büyük Millet Meclisince temsil edilmekte bulunan Türkiye Milli Hükûmetinin tanımadığı hiç bir beynelmilel sened tanımamayı kabul ederler. (Bu muahededeki Türkiye tabirinden 28 Kânunusâni 1336-1920 tarihinde İstanbul Meclisi Meb'usanı tarafından yapılıp ilân ve bütün hükûmetlerle matbuata tebliğ edilen Misak-ı Milli'nin ihtiva ettiği arazi anlaşılır.)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti dahi, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'a müteallik olup da elyevm Ermenistan, Azerbaycan ve

Levent Şahverdi Arşivi

Gürcistan Şûrâlarınca temsil edilmekte olan bu memleketler hükûmetlerince tanınmayan hiç bir beynelmilel senedi tanımamayı kabul eder.

Madde: 3 — Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sosyalist Şûrâlar Cumhuriyetleri Hükûmetleri Kapitülasyonların bütün memleketlerin millî neşvünemalarının hürriyet ve inkişafıyla ve keza hükümranlık hukuklarının tatbik ve icrasındaki tamamiyetle telifi gayr-i kabil olduğunu kabul ederek kapitülasyonlarla bir münasebet ve alâkası olan her hak ve hizmet ve hareketin Türkiye'de mer'iyü'l-icra olmasını mefsuh ve keenlemyekûn addederler.

Madde: 4 — Türkiye'nin şark-ı şimalî hududu (Rusya Erkân-ı harbiyesinin 210.000 verst mikyasında haritasına nazaran) Karadeniz sahilindeki Sarp köyünden başlayan Hedismena dağından ve Şavşat dağları hattı taksim-i miyahından, Kanlıdağ'dan geçen ve Ardahan ve Kars sancaklarının eski şimal hudud-ı idarisi ile Arpaçay ve Nijni Karasu (Aşağı Karasu) munsabına kadar Aras nehri talveklerini takip eden hattır. (Hududun tafsilâtı ve ona müteallik mes'eleler için melfuf ve iki taraf murahhasları tarafından imza edilmiş olan zeyil: 1 ve 2 ve haritaya müracaat olunacaktır. Muahedenin metni ile harita arasında mübayenet olursa muahede metni tercih olunur.)

Hududun arazi üzerinde tayini, tafsilâtının tesbiti, hudud kulelerinin vaz'ı Rusya Sovyetler Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Hükûmetinin mümessilinin de iştirakiyle müsavi miktarda azalardan mürekkep bir muhtelit tahdid komisyonuna tevdi olunacaktır. (Hududun tafsilâtından bahseden 1. zeyilde hududun Hozapın Gölü'nü ikiye ayırdıktan sonra 7580 yahut 7560 rakımlı dağa, oradan Göl dağına 9152 ve Üçler Tepe 9783 dağına vararak Gürcistan hududunun bittiği ve Ermenistan hududunun başladığı, Ermenistan hududunun mufassalan tarifinden sonra "Daima Arpaçayı talvekini takip ederek Aras nehrine vardığı ve Urmiye köyünde Ermeni hududu biterek bu köyden itibaren Azerbaycan hududunun başladığı" tasrih edilmiştir.

Madde: 5 — Türkiye Hükûmetiyle Ermenistan ve Azerbaycan Şûrâlar Hükûmeti Nahcivan mıntıkasının bu muahedeye merbut 3 numaralı melfûfunda muayyen hudutlar içinde ve Azerbaycan'ın himayesi altında muhtar bir arazi olduğu hususunda müttefiktirler.

Madde: 6 — Türkiye aşağıdaki şartlarla Batum liman ve şehri ile bu muahedenin 4. maddesinde musarrah hududun şimalinde kalan ve Batum kazası aksamından olan arazinin hâkimiyeti hakkını Gürcistan'a terk etmeye razı olur. 1) Bu maddede tayin edilen yerlerin ahalisi her cemaatin harsî ve dinî haklarını zıman altına alan ve kendilerine bu arazide ahalinin istediği idare usulünü vaz'a imkân bırakan mevzii ve idarî geniş bir muhtariyetten müstefid olacaklardır. 2) Türkiye'ye Batum limanı vasıtasıyla vaki olacak ihracat ve idhalâtta her nevi emtia ve bütün mevad için gümrüksüz, hiç bir mâniasız ve her hak ve resimden âri serbest transit ve Batum limanından hususî masrafsız ve ücretsiz istifade hakkı temin olunur. Bu muahedenin imzasını müteakip bu maddenin tatbiki için alâkadar taraflar mümessillerinden mürekkep bir komisyon teşkil olunacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Madde: 7 — Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Ermenistan Şûrâları Sosyalist Cumhuriyeti Hükûmeti muhtelif bir komisyonca bu hususta tesbit edilecek olan nizamat-ı rüsumiye, inzibatiye ve sıhhiye-i istisnaiyeye riayet şartıyla mücavir mıntıkalar sakinlerine hududu geçmek hususunda kolaylık gösterilmesini taahhüt ederler.

Madde: 8 — Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Gürcistan Şûrâlar Sosyalist Cumhuriyeti Hükûmeti iki memleketin hududa mücavir arazisi ahalisinin hududun diğer cihetinde yaz ve kış mer'alarından istifade hususundaki ihtiyacını nazar-ı dikkate alarak bu ahaliye hayvanlarına hududu geçirmek ve mutad mer'alardan istifade etmek hakkını bahşederler.

Madde: 9 — Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetile Gürcistan Sosyalist Şûrâlar Cumhuriyeti Hükûmeti her milletin ticarî münakalâtına Boğazların açılmasını ve serbest mürurunu temin için âkid hükûmetler Karadeniz'le Boğazların beynelmilel nizamatını kati tayinini sahil devletler hükûmetlerinin murahhaslarından mürekkep olarak bilâhare teşekkül edecek bir konferansa tevdi eylemek, bu konferansın vereceği kararların Türkiye'nin hâkimiyet-i mutlakasına ve Türkiye ile payitahtı olan İstanbul'un emniyetine halel getirmemesi hususunda ittifak ederler.

Madde: 10 — Âkid hükûmetler kendi ülkelerinden diğer hükûmet tarafının veyahut diğer tarafın arazisinden bir kısmının hükûmetin sıfatını haiz olmak iddiasında bulunan teşkilât ve tecemmüatı ve keza diğer taraf aleyhinde mücadele maksadını haiz tecemmüatın ikametini asla kabul etmemeyi taahhüt ederler. Şurası da musarrahtır ki bu maddede bahsolunan Türk arazisinden maksat, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin doğrudan doğruya mülkî ve askerî idaresi altında bulunan arazidir.

Madde: 11 — Âkid hükûmetlerden diğer taraf arazisinde ikamet eden tebaası ikamet ettiği memleketin kanunlarından sudur eden hukuk ve ahkâmı esasi üzerine muamele görecektir. Ancak müdafaa-i milliyeye taalluk eden ahkâm ve hukuk mustesna olup bu hususta muaf tutulacaktır. Bu tebaa karşılıklı aile hukuku ve ehliyeti hukukiyeye müteallik mes'elelerden keza bu maddede istisna teşkil ederler.

Bunlar hususî bir itilâf tarikiyle halledilecektir.

Madde: 12 — Âkid hükûmetler birbirinin arazisinde ikamet eden tebaasının en ziyade müsaadeye mazhar millet muamelesini tatbik edeceklerdir. Bu maddede Türkiye'nin müttefiki olan müslüman devletler tebaasıyla Şûrâlar Cumhuriyetinin müttefiki bulunan Şuralar Cumhuriyetleri tebaasına ait hukuk asla tatbik olunmayacaktır.

Madde: 13 - 1918 senesinden evvel Rusya aksamından olan ve üzerinde Türkiye'nin hâkimiyeti tatbik olunan arazi ahalisi Türkiye tabiiyetinden çıkmak istedikleri takdirde serbestçe Türkiye'yi terk edebilecekler ve bütün servet ve eşyalarını da beraberlerinde götürmek hakkını haiz olacaklardır. Aynı suretle mebuiyeti Türkiye tarafından Gürcistan'a terk olunan arazi ahalisi dahi Gürcistan tabiiyetinden çıkmak istedikleri takdirde serbestçe Gürcistan'ı terk edebilecekler ve bütün servet ve eşyalarını

Levent Şahverdi Arşivi

beraberlerinde götürmek hakkına malik olacaklardır. Bu fıkralarada zikr edilen araziyi terk etmek hususundaki arzularını usulü dairesinde bildirdikleri tarihten itibaren bir ay müddetle hizmet-i askeriyelerinin tecili hakkına mazhar olacaklardır.

Madde: 14 — Âkid hükûmetler bu muahedenin imzasından itibaren altı ay içinde (1918 - 1920) muharebeleri mültecileri hakkında hususî itilâf akdini taahhüt ederler.

Madde: 15 — Âkid hükûmetlerden her biri bu muahedenamenin imzasını müteakip Kafkas cephesinde harp neticesi olarak ika olunan cinayet ve cünhalar hakkında diğer taraf tebaasına mahsus olmak üzere bir aff-ı umumî ilânını taahhüt ederler.

Madde: 16 — Âkid hükûmetler bu muahedenamenin imzasından itibaren iki ay içinde âkid hükûmetlerden birinin arazisinde bulunan eski askerî ve sivil esirleri karşılıklı iadeye muvafakat ederler.

Madde: 17 — Memleketleri arasındaki münasebetlerin kesilmemesini temin hususunda âkid hükûmetler bu memleketler arasındaki demiryolu, telgraf, münakalât vesairenin mümkün olan sür'atle ikmâl ve devamını, keza hiç bir mâniasız eşhas ve emtianın serbest transitini temin için müttefikan lâzım olan tedbirlerin kâffesini almayı taahhüt ederler. Şu şartla ki bu gibi emtia duhul ve hurucu hakkında âkid memleketlerin her birine bu bâbda carî usullerin kâffesi tamamı tamamına tatbik olunacaktır.

Madde: 18 — Âkid hükûmetler arasındaki münasebetlerin teyidine muktezi iktisadî malî vesair mesailin tanzimi ve ticarî rabıtaların tensiki maksadıyla bu muahedenamenin imzasını müteakip alâkadar memleketler mümessillerinden mürekkep bir komisyon Tiflis'te toplanacaktır.

Madde: 19 — Âkid hükûmetler bu muahedenamenin imzasından itibaren üç ay zarfında konsolosluk mukavelesi akdeylemeyi taahhüt ederler.

Madde: 20 — Türkiye ve Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında akdedilmiş olan bu muahede tatbik olunacaktır. Tatbiknamelerin teatisi en kısa zamanda Erivan'da icra edilecektir. Muahedenin imzasını müteakip mevkii mer'iyete konulacak olan 6, 14, 15, 16, 18, 19 uncu maddeler müstesna olmak üzere bu muahedenin tatbiknamelerinin teatisinden itibaren mer'i olacaktır.

Tasdikan li'l-makal yukarda zikredilen murahhaslar bu muahedeyi imza ve mühürleriyle tasdik etmişlerdir.

Beş nüsha olarak Kars'ta yapılmıştır. 13 Teşrinievvel 1337 - 1921

(Bu muahedenin hududun teferruâtına ait üç zeyli vardır.)

Batum limanından istifadeye müteallik 6. maddenin 2. fıkrasının tatbiki ve Türk ticaret mallarının transit suretiyle nakli hakkında Gürcü murahhas heyeti tarafından verilen beyanname:

Madde: 1 — Transit suretiyle nakledilecek Türk ticaret malları her nevi tekâlif, rüsum ve vergiden muaf tutulacaktır.

Madde: 2 — Her mâniden ictinab ve nakliyatı kolaylaştırmak maksadı ile bu mallar gümrük muayenesinden de istisna edilecektir.

Madde: 3 — Transit suretiyle geçecek mallar hususî surette tayin edilen

Levent Şahverdi Arşivi

mağazalara konulacaktır. Bu mağazalar senevi müddet ve mutedil ücretle Türkiye'ye kiraya verilecektir. Bu malların denklerinin çözülmesi, tekrar bağlanması ve sıkletlerinin değiştirilmesi bu mağazalarda yapılacaktır.

Madde: 4 — Transit suretiyle geçirilecek eşyanın istikameti ve götürüldüğü yer hususî bir resme tabi olmadan değiştirilecektir.

Madde: 5 — Transit mallarını hamil Türk gemileri her türlü hususî tekliflerden müstesna bulunacaktır. Bundan başka bu gemiler tonilâto, gemi kaydiye ve sevkiye gibi resimlerden dahi serbest kalacaktır.

Madde: 6 — Batum'a işleyen sair Türk gemileri Gürcü gemilerine konulan umum resimlere tâbi olacaktır.

Madde: 7 — Zikri geçen malların naklini tesri için limandan gemilere eşya yükletilebilecek veya boşaltılacaktır. Bu mallar kurşunla mühürlü bulundukça tevakkuflara ve Gümrük muayenelerine tâbi tutulmayarak kısa bir müddet içinde sevk ve naklolunacaktır.

Madde: 8 — Türkiye'ye mahsus olarak Batum limanından geçecek veyahut Artvin'e sevkolunmak üzere Batum yoluyla gönderilecek ticaret mallarının serbest geçmesi için her iki hükûmet tarafından konulacak usul ve kaidelere tevfikan Gürcü hükûmeti Türkiye'ye bir hak bahşedecektir.

Madde: 9 — Levazımat ve hayvanat dahi (Transit suretiyle geçecek mallar) tabiri içinde dahildir.

Madde: 10 — Bu muahedenin imzasından sonra Türk ticaret mallarının nakli için Çoruh'tan Hereke noktasına kadar seyr-i sefâinden istifade maksadı ile Türkiye ve Gürcü Hükûmetleri arasında bir itilâf hazırlanacaktır. Bütün nehir üzerinde seyr-i sefâin icrası tertip olunduğu zaman Türkiye için zikri geçen maksatlarla bütün Çoruh nehrinden istifade imkânı hasıl olacaktır.

Madde: 11 — Kars muahedenamesinin 6 ıncı maddesinde gösterilen komisyon kendi mesaisinden bu beyannameye göre tayin ve itâ-yı hareket mecburdur.

Muhtar Acara Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti hakkında Sosyalist Sovyet Gürcistan Cumhuriyeti İhtilâl Komitesinin 16 Temmuz 1921 tarihli Beyannamesidir

Sosyalist Sovyet Gürcistan Cumhuriyeti ihtilâl Komitesi aşağıdaki kararları ittihaz eyler:

1 — Sosyalist Sovyet Gürcistan Cumhuriyetinin aksamından biri olarak Acara milletinin elyevm işgal eylediği arazide muhtar soyalist sovyet cumhuriyeti teşkil edilecek ve bunun hududu Merkezi Batum olmak üzere aşağıdaki suretle olacaktır.

Şarkan ve cenuben Batum mıntıkasının mevcut hudud-ı idariyesi ve cenuben ve cenub-ı şarkiyyen Sosyalist Sovyet Gürcistan Cumhuriyeti ile Türkiye arasındaki devlet hududu.

2 - Muhtar Sovyet Acara Cumhuriyeti müessesât-ı idariyesi meclis, ahali komiserleri şûrâsı ve Sovyet Sosyalist Gürcistan Cumhuriyeti kanun-ı esasisine göre seçilmiş mahalli şûrâlar.

Levent Şahverdi Arşivi

3 - Muhtar Sovyet Acara Cumhuriyeti umûrunun tedviri için aşağıdaki komiserlikler ihdas olunur:

a) Dahiliye
b) Adliye
c) Maarif
d) Sıhhiye
e) Muavenet-i ictimaiye
f) Ziraat
g) İaşe
h) Maliye
i) 1 — Nakliye yolları, 2 — Posta ve telgraf şuabâtını câmi milli iktisad şûrâsı
j) Mesai
k) Köylü ve amele müfettişliği

İhtar: 1) Acara ahali komiserleri şûrâsının komiserlikleri adedinin, bazı komiserlikleri yekdiğeriyle mezci suretiyle tenkisi ancak Sovyet Sosyalist Gürcistan Cumhuriyeti Hükûmetinin malûmatı ve muvafakatile kabildir. İhtar: 2) Hariciye, Ticareti Hariciye işleri tamamıyla Sovyet Sosyalist Gürcistan Cumhuriyetinin merkezî müessesatına mevdu kalacaktır. 3) Harbiye işleri, Gürcistan harbiye ve bahriye komiserliğince Acara ahali komiserleri şûrâsının muvafakatiyle teşkil olunacak ve doğrudan doğruya Harbiye ve Bahriye komiserliğine tâbi bulunacak olan Harbiye komiserliğince idare edilecektir. İrtica'la mücadele hususatı, Acara ahali komiserleri şûrâsının muvafakatile teşkil edilecek olan Gürcü Çeka müessesatınca idare edilecektir.

4 — Sovyet Sosyalist Gürcistan Cumhuriyetinin malî ve iktisadî siyasetinin bütün Cumhuriyet arazisi dahilinde vahdetini muhafaza için muhtar Acara Cumhuriyetinin iaşe, maliye, mesai (Turuk-ı nakliye ve posta ve telgraf şubelerini havi olarak) milli iktisad şûrâsı köylü ve amele müfettişliği komiserlikleri Sovyet Sosyalist Gürcistan Cumhuriyetinin mukabil komiserliklerine tâbi kalacaklar ve Acara Cumhuriyetinin mezkûr komiserliklerinin emirleri, Acara Cumhuriyeti arazisi dahilinde Acara ahali komiserlikleri şûrâsınca mevkii tatbike konacaktır.

İhtar: 4. maddede zikredilen halk komiserleri Sovyet Sosyalist Gürcistan Cumhuriyetinin mütekabil komiserliklerince ve Acara halk komiserleri şûrâsının muvafakatiyle tayin edilecek ve memuriyetleri Acara meclisince tasdik olunacaktır.

5 — Sovyet Sosyalist Acara Cumhuriyetinin dahiliye, adliye, maarif sıhhiye, muavenet-i ictimaiye ve ziraat komiserlikleri dahilî işlerinde muhtar ve Acara meclisi vesatetiyle Gürcistan müessesat-ı âliyesine karşı mes'ul olacaklardır.

6 — Sovyet Sosyalist Acara Cumhuriyetinin lâzım olan malî ve fennî vasıtaları Sovyet Sosyalist Gürcistan Cumhuriyetinin umumi vesaiti arasından temin olunacaktır.

7 — Çakvin, sabık Popof ve Botanik bahçesi malikânelerinin bütün memleketçe olan ehemmiyetine binaen bunlar Sovyet Sosyalist Gürcistan Cumhuriyetinin ziraat komiserliğinin idaresinde kalacaklardır. Bununla

Levent Şahverdi Arşivi

beraber Acara Cumhuriyeti ziraat komiserliği, bu malikaneler heyet-i idaresinde Gürcistan ziraat komiserliği mümessilleriyle aynı hukuka malik olmak üzere mümessiller bulundurabilecektir.

8 — Sovyet Sosyalist Acara Cumhuriyetinin ilk Sovyetler kongresinin akdine kadar muhtar sovyet sosyalist Acara Cumhuriyeti arazisinde bütün hâkimiyet hakları bu emirname hududu dahilinde ve Acara ihtilâl komitesi sıfatıyla hareket eden Acara meclisine ait olacak ve bu meclisin vazifesi işbu emirnamenin 4. maddesinde zikredilen komiserlikleri ve mahallî sovyetleri teşkil ve yakın bir zamanda Sovyet Sosyalist Acara Cumhuriyetinin birinci Sovyetler kongresini ictimaa davet eylemek olacaktır.

9 — Meclisin ve Acara Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ahali komiserleri şûrâsıyla mahallî şûrâlar umûru mahallî dil ile cereyan edecektir.

10 — Sovyet Sosyalist Acara Cumhuriyetinin hudut teferruatını Acara Mümessilleriyle Acara'ya bitişik kazalar mümessilleri ve Gürcistan Hükûmetince tayin edilecek reis tarafından tayin olunacaktır.

Sovyet Sosyalist Gürcistan Cumhuriyeti
İhtilâl Komitesi Reisi Mdivani

Adliye Komiserleri: Kaftaradze
Kâtip: Salaridze

Kars muahedenamesinin 6, 14, 15, 16, 17 ve 18. maddeleri mucibince Türkiye ile Kafkas hükûmetleri arasında tanzimi icabeden mukaveleleri akd etmek için heyet bir vech-i âti zevattan mürekkep olmak üzere Teşrinisani bidayetinde takarrür etti. Kânunuevvel iptidasında Tiflis'te toplanacaktır. Hariciye Vekâleti Müsteşarı Suat Bey riyaseti altında Nâfıa Müsteşarı Muhtar, Müşavir Muvaffak, Maliye Vekâleti heyet-i teftişiye müdürü Şefik Beyler heyet azası, Kâtip Osman Kemal Bey müşavir, yaverim Yüzbaşı Nazmi Bey askerî memur.

Ermeni ve Gürcülerin bugünkü nüfusları hakkında aldığım malûmat:

545595	Yerli Ermeni
106095	Osmanlı Ermenisi
42000	İslâm
693690	

Tehcir veya imha edilen İslâmların yekûnu 186695

Mevcut İslâmların yerleri:

8000	Erivan'da
12000	Zengibasar'da
5000	Dilican, Karakilise, Celâloğlu mıntıkalarında
14000	Gökçegöl etrafında
3000	Gümrü havalisinde

Yalnız Zengibasar'da 3000 İslâm kestiler. İran'a 61 bin kişi iltica etti. Bunlar da orada mahvoldu.

Hududumuz dahiline 45.000 İslâm muhaciri gelmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Gürcistanın nüfusu:

1800000	Gürcü	120000 Acara nüfusu
600000	İslâm	60.000 Batum kasabasında bunun 17 bini Gürcüdür.
500000	Ermeni	
50000	Rum	
3.000.000 kesirsiz		

Kafkas milletleriyle artık sulhumuz tamamıyla takarrür ettiğinden Erzurum'daki Ermeni esirlerini tahliye ettik. Müreffehen Gümrü'ye trenlerle gönderdim. Bu münasebetle yazdıkları âtideki mektup Türklerin Ermeniler hakkında en medenî milletler gibi hareket ettiğini gösteren vesikalardan biridir.

Erzurum, Yakutiye
16 Teşrinievvel 1921

Bugün Ermeni esir zabitleri ve efradı için mes'ut bir bayramdır. Bugün on iki ay süren esaretten sonra biz artık ailemize, vatanımıza kavuşuyoruz. Bizim en büyük âmirimiz olmak hasebiyle zât-ı âlilerine ve maiyetleri zabitanına biz Ermeni zabit ve neferleri Türkiye'de hakkımızda gösterilen hüsn-i muameleden dolayı bütün kalp ve ruhumuzla arz-ı teşekküre müsaraat eyliyoruz. Biz buradan hareket ederken pek güzel hâtıraları da birlikte götürmekteyiz.

Biz emin bulunuyoruz ki bundan sonra Ermeni askeri size karşı silahbe-dest olarak bulunmayacaktır. Ve taraf-ı âlilerinden bizlere tebliğ edildiği üzere 13 Teşrinievvel 1921 de Kars'da bu husus her iki milletin evliya-yı umûru arasında takarrür ve temin edilmiştir. Biz dahi artık bundan eminiz. İki memleket arasında Türklerle Ermeniler birbirine karşılıklı yardım edecek ve birlikte yekdiğerini müdafaa ve siyanet eyleyeceklerdir.

Miralay Belisma Tomayan
Miralay Valyoşef
Miralay Avanof
Miralay Arzumanof
General Araratof
Ferik General Primof

ve daha on bir zabit imzası.

Bu esirlerle Başgedikler istasyonunda görüştüm. Avdet eden kafile 98 zabit, 531 neferdi. General Primof, General Araratof ve Miralay Arzumanof'u salonuma aldım, bizim Kars Konferansı murahhaslarımızla Ani harabelerinden geliyorduk. Bunlarla da tanıştırdım. Vaktiyle bana mektup yazmış bulunan Arzumanof biraz yalnız kalmak arzusunu gösterdi. Ve dedi ki: Bundan sonra Ermenilerin Türkler aleyhine - Ruslar harp bile açsa - bir daha harbe

Levent Şahverdi Arşivi

girişmemeleri için var kuvvetimle çalışacağım. Felâketi mükerreren gören zabitlerin de bu fikirde olduklarını söyledi. Generaller de zabitler de sağ ve salim avdetlerinden pek memnunlar. Gördükleri insani muameleden dolayı birçok teşekkürlerle güzel sözler söylediler. Zabit ve efrad da memnuniyetle teşekkür avazeleri yükseltiyorlar. Kendilerine ben de nasihatler ettim:

"Bizimle samimî yaşamalarını istemeyen devletler bulunabilir, fakat dökülen kanlardan politikacıların yüzü bile kızarmaz. Ermeniler Türk dostluğunu bırakmasalardı bugün daha müreffeh, daha zengin ve daha kavi olurlardı. Türklerle kaçıncı muhasamadır? İstanbul sokaklarında bile Türk-Ermeni kanı dökülmesine sebeb haricin tahrikiyle Taşnak Komiteleri sebeb oldu. Muş, Adana havalilerinde Van'da, Bitlis'te velhasıl bizim dahilimizde bile ne kanlar dökmeye sebeb oldular. İşte gerek Harb-i Umumîde ve gerekse bizim hayat ve memat mücadelemizde, bu son mücadelede dahi aynı eller, aynı yüzler görüldü. Eli silahsız halkı her tarafta mahvettiler. Bardız ve Oltu havalisinde muntazam kıtaatımıza bile taarruz cür'etini gösterdiler. Fakat bizzat gördünüz ki Ermenilere karşı biz gaddarane hareket etmedik. Ve yalnız ordunuzla harbettik. Silahsızlara dokunmadık. Hattâ esirlerinize bile. Samimî olmaklığımız için ilk evvel komite edebiyatı değişmeli, çocukların daha ilk tahsil devresinde ruhlarına Türk dostluğu, Ermeni kavminin yaşayabilmesi için yegâne çare olduğu sindirilmelidir. Ermeni ordusuyla aynı yerlerde yaptığımız ikinci harptir. Her ikisine biz de, siz de şahit oldunuz. Bu sonuncusu bizi artık ölmüş zannettiğiniz bir zamanda vukua geldi. Fakat kırılan, ezilen yine siz oldunuz. Üçüncü bir mücadeleye artık Ermeni bünyesi hiç bir zaman tahammül edemeyeceğini görüyorsunuz. Hiç bir teşvikin artık Ermeni milletini bizimle mücadeleye - velev uzun senelerden sonra dahi olsa - götüremeyeceği hakkındaki hislerinizi ve ahdinizi tebcil ederim. Daima dost kalalım ve daima yaşayalım."

Ermeni esirleri samimî tezahürlerle memleketlerine yollandılar.

15 Teşrinievvel'de heyet-i murahhasamız şerefine mükemmel bir at yarışı hazırlamıştık. Muhtelif oyun ve idmanlarla da tezyin olunarak mükemmel yapıldı.

17 Teşrinievvel'de heyet-i murahhasamızı Ani harabelerine götürmüştüm. Başgedikler'e kadar Kars'tan trenle geldik. Buradan sonra otomobillerle Gedikler'den geçerek bir saat üç çeyrekde Ani'ye geldik. Üç sene evvel Arpaçay'ı şarkından seyrettiğim bu harabeyi bu sefer mufassalan içinden de gezdim. Ani harabesi hâlâ azametini muhafaza eden surları ve kiliseleriyle tarihî bir yerdir. Arpaçay'ı kısmı gayet uçurum, sarp kayalıktan ibaret tabiî bir surdur. Diğer kısımları İstanbul etrafındaki surlar gibi muazzam, bir çok harap kilise ve mebani mevcut. Büyük kubbeler hâlâ kısmen mevcut. Araplar zamanında yapılmış iki de minare var. Dört köşe makta'lı, fırdolayı etraflarında ayet-i kerimeler var. On beş sene evvel Ruslar bu minareden birini fırtınalı bir havada dinamitle yıkmışlar, güya halk saika isabet etti zannedecek. Fakat etraf İslâm köyleri hakikati anladıklarından diğerinin hedminden sarf-ı nazar olunmuş...

Ani eski Ermeni hükümdarlarından Bekratların payitahtı imiş. 1045'te

Levent Şahverdi Arşivi

Roma İmparatorluğu tarafından zaptolunmuş, fakat 19 sene sonra da (457 hicrî senede) Alpaslan tarafından fetholunmuş, sonraları İran, Ermeni, Gürcü, Türkler eline sırasıyla düşmüş. 719 hicrî senede müthiş bir hareket-i arz neticesinde oturulmaz bir hale gelmiş. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran zaferini müteakip bu havali Osmanlılar eline geçmiştir (920 Hicrî). Fakat Yavuz ordusu Kars'tan çekilince İranlılar eline düştü. Kanunî Sultan Süleyman zamanında bir daha Osmanlılara sonra yine İranlılara geçti. Üçüncü Murad zamanında Kars kalesi inşa olunarak artık Elviye-i Selâse Ruslara terk olununcaya kadar Türklerde kaldı. 93 seferi neticesinde Elviye-i Selâse ile beraber Rusiara geçti. Kırk sene de Ruslarda kaldı. Harb-i Umumî son senesi benim kolordum tarafından işgal olunmuştu. Bu sefer de inşaallah ebedî olarak yine bize avdet etti. Rıza Nur Bey'in Kars Konferansında nizaa vesile olacağından taş taş üstünde bırakılmamasını teklif ettiği bu harabezârın kaldırılmasına maddeten imkân olmadığı gibi bu gibi tarihî yerleri ecnebî seyyahlar her zaman gezdiklerinden bu gibi teşebbüsler aleyhimize fena propagandalara zemin olur... Kars Konferansında gerçi Ermenilere verilmesi için talep ve ısrar olundu ise de Konferansı akamete uğratacak bir hâdise yapmadı. Vaziyeti heyet-i murahhasımız da görerek pek memnun kaldılar. Bu harabezârda şimdi bizim bir hudut kulemiz vardır. Tarihin hükümdarlarına makar olan bu yerde şimdi beş Türk neferi saltanat sürüyor.

20 Teşrinievvel'de Türk murahhaslarımız Tiflis-Batum tarikiyle Kars'tan Ankara'ya hareket ettiler. Artık Şarkın siyasî mühim işleri de bitmişti. Bundan sonra mekteplerimle uğraşacak ve vakit bulabilecektim. Kimsesizler çoktu. Bunları tasnif ederek yaşlılarını bir san'at çıraklığı edecek ve biraz da hesap ve okuma ile hayata atmak, pek zekilerini ve bilhassa küçükleri iyi okutarak yetiştirmek, ana ve babalarının fakr ü zaruretinden naşi hayatları tehlikede olanları bir müddet beslemek ve terbiye etmek, ailelerini kaybetmişleri onları buluncaya kadar himaye etmek, hastaları tedavi etmek gibi bu işler için iane toplamak, mevcut parayı hüsn-i idare etmek gibi bir çok işlerle meşgul olmak üzere bir cemiyet teşkilini düşündüm. Bundan başka çocuklarımızın beden, ruh ve dimağlarının bir hizada terbiyesi için bazı terbiyevî oyunlar yapmak (Mevcutlarımız ana mektepleri için ve ekseriya hareketsiz olduğundan hoşuma gitmiyordu), biraz da boş kalacağım zamanlar için başka milletlerin irfan ve iktisad sahasındaki eserlerini okumak ihtiyacını duydum. Ati için artık askerlikten ziyade irfan ve iktisad sahalarında mücehhez bulunarak milletimize karşı borcumu ödemeyi en muvafık buluyordum.

12 Teşrinisani Mevlit kandili günü Çocukları Himaye Cemiyeti teşkil ve aynı zamanda bugünün kitap bayramı addi ile şenlikler yapılması için hazırlığa başlattım. Ve bizzat, bu işlere esaslı sarılmadan evvel mıntıkamın görmediğim kısımlarına bir seyahat yaptım.

22 Teşrinievvel'de cephe erkân-ı harbiye riyasetine Trabzon'da On Üçüncü Fırka Kumandanı sınıf arkadaşım Seyfi, bunun yerine Süvari Fırkası Kumandanı Sami Bey'i (Batum'daki İttihatcılar Seyfi Bey'i kendilerinden addile propaganda yaptıkları gibi Ankara da Seyfi Bey'i Trabzon'dan aldırmak arzusunda idi. Erkân-ı Harbiye Reisim sınıf arkadaşım Kadri Bey de

Levent Şahverdi Arşivi

askerlikten ziyade siyasî bir vazife istiyordu) cephe Erkân-ı Harbiye Reisi Kadri Bey'i Tebriz Başşehbenderliğine tayinlerini Müdafaa-i Milliye ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiyeye yazdım.

24 Teşrinievvel'de otomobillerle Ardahan'a hareket ettim. Beş saatte vardık. Yol üstündeki Cılavuz mevkiinde mükemmel bir topçu taburu kışlası var. Bir vadi içerisinde bulunan bu mevkide mükemmel meyva ağaçları ve sebze yetişiyor. Yolda pek lâtif bir çağlayan karşısında öğle yemeğini yedik.

25'te Ardahan'da kaldım. Bir fırka merkezi olabilir. Güzel kışlalar var. Yalnız soğuğu pek dehşetli imiş. Kafkasın Sibiryası diye şöhret almış. Kura nehri üzerinde iki gözlü demir asma köprü pek mükemmel. Yirmi sene evvel yapılmış. Köprünün tulü 80,60 metre, arzı 5 metre. Eski kalesi Kura suyunun şimalinde suya muvazi dil'i ... metre, sırtlara doğru kısmı 200 metre ebatta. Kanunî Sultan Süleyman devrinde yapılmış.

93 seferinden evvel yapılan tabyalardan Kayabaşı Tabyası'na çıktık. Buradan Ardahan'ın Ruslar tarafından nasıl zaptedildiğini arazi üzerinde tetkik ve Erkân-ı harbiyeme izah ettim. Yanımda güzel krokiler ve malûmat getirmiştim. Tarihte Kars ve etrafı diye *Varlık* gazetesinin ilk nüshasından itibaren bir tefrika yazdırmıştım. Şark harekâtının muhtasar ve faydalı bir tarihçesidir.

Ardahan ufak fakat muntazam ve temiz bir kasabadır. Kendisi ve havalisi kâmilen Türk'tür. Ruslar buraya mükemmel şoseler de yapmışlardır.

26 Teşrinievvel'de Ardahan'dan Oltu'ya sekiz saatte geldik. Merdinik'te bir saat yemek molası yaptık. Burada bir çok barakalar mevcut. Ormanlardan kereste ve kömür nakli için Kars'tan buraya dekovil var. İstifadeye çalışıyoruz. 93 seferinden evvel yol boyu kâmilen Türk köyleri imiş. Ruslar bunları kâmilen Kura bataklığındaki yerlere nakil ile yol boylarına Rum köyleri yerleştirmişler. Son Kars hareketimizde bu havali Rumları Batum'a kaçmışlar. Ruslar Elviye-i Selâse'de bütün şose ve şimendifer boylarına Malakan, Ermeni ve Rus köyleri ikame ve Türkleri bataklık veya gayr-i münbit yerlere sürmüşler. Yaman siyaset!

Civardaki Penek'te kömür madenleri var. Arazi pek sarp olduğundan Merdinik'e kadar kömürü arabalarla getirirlermiş. Fakat arabalar bizim bildiğimiz muhacir arabalarının iki misli yük taşıyor, Merdinik'ten sonra dar boğaz. Oltu 64 kadar evde 300 nüfus. Güzel camileri var. Kâmilen Türk. Kasaba harap olmuş. Kasaba şimalinde muazzam bir Rus kilisesi var. Şimdi içi cephane dolu. 27 Teşrinievvel'de Oltu ve etrafını gezdik. Çoruh nehrine akan Oltu Çayı içinden geçiyor. Üzerinde ahşap köprü var. Rus kıtaları bağlara bahçelere hayvan bağlayarak mahvetmişler. Ardahan'ın rakımı 2500, Oltu 950. Bu irtifadan müthiş iniş demektir. Hava da esasen Oltu vadisinde pek sıcak olurmuş. Teşrinievvelin sonundayız, havalar Kars'ın yazı gibi. Evvelâ kız ve erkek iptidaî mekteplerini gezdim. Her yerde olduğu gibi, ayakkabı çıkarmak fena âdeti var. Kimisi yırtık çoraplı, kimisi çorapsız ve kirli ayaklı. Buna mukabil başlar sımsıkı kapalı. Ardahan'da olduğu gibi çocukların eline anlamadıkları birer nutuk verilmiş. Ben geleceğim diye çala süpürge temizlik (!) yapmışlar. Hava sıcak ve güneşli olduğu halde pencereler kapalı, toz hava-

Levent Şahverdi Arşivi

da duman gibi. Derhal pencereleri açtırdım. Çocuklara ayaklarını giydirdim ve "ayağını sıcak tut, başını serin" nasihatini de anlattım. Ve dershanede baş açmalarının sıhhî olduğunu ve bir daha yalınayak girmemelerini, çocukların kışın karın ağrısına tutulacaklarını hocalarına da söyledim. Çocuklarla da hayli musahabeler yaptım. Buraları Ankara Hükûmetinin emrine rağmen daha evvel muntazam kıtaatımla işgal ederek Ermenilere çiğnetmediğime ne isabet etmişim. Halk bundan pek müteşekkir.

Oltu'da yirmi asırlık bir kale harabesi var. Pek zahmetle gezdik. Çoluk çocuk buralara hayretle çıkıyor. Bu kalenin fatihi Mısri'z-zi'n-nûn Hazretlerinin türbesi en yukarda, burada kurban kesmek de âdet. Erkeklerin bile zor çıkıp indiği bu yere kadınların pek zahmetle ve tehlike ile çıkıp inebildiklerini görerek tehlikeli yerlere merdivenler yaptırdım. Ve kâmilen ikmâlini de Kaymakama emrettim. O da yanımda müşkilât çekiyordu. Oltu'da 200 sene evvel yapılmış bir camii de ziyaret ettim. Ruslar Harb-i Umumide buraya fırka dairesi yapmak için 3000 kadar mükemmel putrel getirmişler. Bunların hemen Erzurum'a nakline Vilâyet ve Kolordu Dairelerinin - Harb-i Umumide yanmış - tamirinde kullanılması için icap edenlere emir verdim.

28 Teşrinievvel'de Merdinik-Zavot şosesiyle Kars'a geldim. Merdinik'te bir saat mola hariç olmak üzere Oltu-Kars sekiz saat sürdü. Zavot Yaylası sürüler için mükemmel otlakiye. Burada gravyer peyniri yapan Türkler var. (Bir tekerlek bana, bir tekerlek de Mustafa Kemal Paşa'ya hediye etmişlerdi. Bütün karargâha hediye ettiğim gibi hayli müddet de yedim. Avrupa'nınkinden farkı yok. Mustafa Kemal Paşa'nın hissesini İbrahim Tali' Bey'le göndermiştim.) Merdinik ve Zavot'ta kar yağıyordu. Oltu sıcaktı. Kars'ta da hava lâtif.

Bir Casusluk Hadisesi

Oltu'da iken yaverim Nazmi Bey'den mühim bir şifre aldım. Aynen şudur:

Zata mahsus

Karargâh 26/10/1337

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Tiflis Mümessilliğimizden 25/10'da Kars'a Mümessilliğin hesaplarını görmek üzere gelen Yüzbaşı Rifat Efendi'nin Hüsamettin Bey'den getirdiği bir tahriratta Kars'ta Ruslar tarafından ele geçirilmiş ve Tiflis Kızılordu Kumandanlığına gönderilmiş olan 28/9/1337 tarih ve 272 numaralı hava kumandanı Hilmi imzalı raporun aynen elde edilerek suretinin rapten gönderildiği bildirilmiştir. Raporun aslının arkasında Rusça yazılı olan cümlelere nazaran bunun zât-ı sâmileri tarafından görülüp işaret buyurulduktan sonra Talât Bey'in masası üzerinden bir fırsatla alındığı

Levent Şahverdi Arşivi

anlaşılmaktadır. Mezkûr cümle aynen şöyledir: "Benim zannımca bu kâğıt kıymetli olacak. Kâzım Karabekir Paşa'nın masası üzerinden alınmıştır. Benim karşımda Talât Bey bundan beş tane masanın üzerine koydu. İmza yoktur."

Rusya şehbenderliğine mensup eşhastan birisi tarafından alınmış olması muhtemeldir. Rapor, havali emrinde bir nizamiye taburu ile iki toplu bir mantelli bataryanın mevcut olup taburun Borçka'da bataryanın Ardanuç'ta bulunduğu, taburun müteheyyi-i hareket olmasından dolayı ber mucib-i emir yeni teşkil olunacak hücum, taburunun alacağı vazü'l-ceyşin gelecek ay bildirileceği hakkında şifre mahlûlüdür.

Bu raporun başında cepheden yazılan 1517 numaralı şifrenin cevabı olduğu mezkûr olup birinci şube dosyalarında cephe emrinin aslı var. Tiflis'te ele geçen cevabı yoktur.

2 — Ele geçen mezkûr şifre mahlûlü aynı zamanda bütün fırkaların şifre miftahı da olduğundan derhal tebeddülü lüzumunu düşünerek keyfiyeti acilen arz eyledim.

Nazmi

Kars'a avdetimde Hüsamettin Bey'in 16/10/1337 tarihli tahriratını da aldım. Şudur:

Tiflis 16/10/1337

Şark Cephesi Kumandanlığına

Kars'ta Ruslar tarafından ele geçirilmiş ve Tiflis'e Kızılordu Kumandanlığına gönderilmiş olan 28/9/1337 tarih ve 272 numaralı ve *Havali Kumandanı Hilmi* imzalı rapor aynen elde edilerek sureti ahz ve rabten takdim kılınmıştır. Raporun aslının arkasında Rusça yazılı olan cümlelere nazaran zât-ı devletlerine ait yazı masası üzerinden çalındığı anlaşılıyor. Kimin tarafından aşırıldığı malûm değilse de Rus mümessilliğine mensup eşhastan birinin almış olması muhtemeldir.

Bundan başka daha bazı resmî evrakımızın Cephe Karargâhında ve Trabzon'da Ruslar tarafından ele geçirilerek Tiflis'e gönderildiği istihbar kılınmakla maruzdur.

Tiflis Mümessili V. Hüsamettin

Artvin 28/9/1337

272

Suret

Şark Cephesi Kumandanlığına

C.: 27/9/1337 tarih ve 1517 Gayet acele

1 — Havali emrinde bir nizamiye taburu ile iki toplu bir mantelli batarya mevcut olup tabur Borçka'da, batarya Ardanuç'tadır.

Levent Şahverdi Arşivi

2 — Tabur müteheyyi-i hareket bulunduğundan ber mucib-i emir yeni teşkil olunacak hücum taburunun alacağı vazü'l-ceyş gelecek ayda bildirileceği maruzdur.

Havali Kumandanı Hilmi

K/29

Türkçe kurşun kalemiyle yazılmış olan aslına muvafıktır.

15/10/1337
Hüsamettin

Arkasında haşiye vardır.

Bu haşiyenin aslı Rusça yazılmıştır.

(Benim zannımca bu kâğıt kıymetli bir kâğıt olacak Kâzım Karabekir Paşa'nın masası üzerinden alınmıştır. Benim karşımda Talât Bey bundan beş tane masanın üzerine koydu.) "Rusça olan aslının tercümesidir" 16/10/1337

İmza yoktur.

Hüsamettin

İlk tedbir şifreleri değiştirdim. Şubede hakikaten sorduğumuz sual var, cevabı yok. Aslının çalındığı tahakkuk ediyor. Erkân-ı harp Talât Bey'den bunu sordum. Adem-i malûmat beyan ediyor. Alâkadar bile görünmüyor. Cephe istihbaratı ile muvazzaf iken bir kâğıdımızın çalınması bile asabiyet ve nefretini uyandırarak failini bulmak için alâkadar olması lâzımdı. Halbuki çalınan evrakın arkasında "Benim zannımca bu kâğıt kıymetli bir kâğıt olacak, Kâzım Karabekir Paşa'nın masası üzerinden alınmıştır. Benim karşımda Talât Bey bundan beş tane masanın üzerine koydu" diye imzasız ve Rusça haşiye kendisini daha çok alâkadar etmeli ve derhal bu sirkati yapan casusu düşünerek hatırlamaya çalışmalı idi. Talât'ın tavır ve hareketi pek garip! Bu işle hiç vazifedar değilmiş gibi üzerinden atmakla iktifa ediyor. "Kiminle benim odama geldin, bak "Benim karşımda Talât Bey bundan beş tane masanın üzerine koydu" ibaresi var, bir düşün, benim odama senden başka kimle geldiğin olmuştur?" sualine de cevap vermiyor. Halbuki şimdiye kadar böyle ben yok iken masamın üstüne evrak koymak âdeti de yoktu. Şifreler ve mühim muameleleri alâkadarlar behemehal benim şahsıma teslim ederler ve emirlerimi alırlardı. Bir yabancı ile gelmek ve evrakı masamın üzerine koymak ve ben yok iken bu yabancıya karşı - en hafif tabirle - lakayt bulunarak evrak çaldırmak Talât'ın ağır mes'uliyet altında istikbalini mahvetmesine kâfi idi. Bu erkân-ı harp, Harb-i Umumide Şark cephesinde Ermenilerle harbde Erkân-ı Harbiyemde idi. Kendisini samimi de severdim. İhanetinden şüphelenemezdim. Fakat gaflet etmiş olabilirdi. Bu gafletini affedeceğimi ve bir daha da mühim evrakın masaya değil, ait olduğu zata vermek lüzumunu bu müthiş hatasıyla de tashih ederek tekrar etmeyeceğine itimad edeceğimi, yalnız kiminle benim masama geldiğini söylemesinde ısrar ettim. Bir türlü söy-

Levent Şahverdi Arşivi

lemedi. Karargâhımda bazı zabitlerin ifadesine nazaran Kars Konferansında bir Gürcü kız ile sevişdiğini hattâ bir gün kızın bir okla saplanmış kalp resmi yaparak Talât'a gösterirken bir kaç zabitimizin gördüğünü haber verdiler. Hayret! Bir takım Gürcü kızlarını da heyet meyanında görünce bunlara karşı zayıf davranmakla vazifenin iyi ifa edilemeyeceğini alâkadar zabitlere anlattığım gibi İstihbarat Şubesi Müdürü olan bu Talât Bey'e de hassaten söyleyerek casusluğa karşı da müteyakkız olmasını söylemiştim. Hudut komisyonunda tevdi ettiğim vazifeyi iyi ifa edemediğini yukarda kaydetmiştim. Şimdi de 28 Eylül 1337'de yazılmış ve 29'da tarafımdan görüldüğü Kâ/29 işaretiyle tesbit olunmuş bir şifremiz benim veya - bazı zabitlerin tahminine göre - Talât'ın masasından aşırılmış. Hakikaten ben gördükten sonra bu evrak neden bir daha benim masama gelmiş ve ben yok iken bırakılmış? Ben gördüğüm evraka ismimin ilk harfini ve günün tarihini yazarım. Ve alâkadar kim ise ona veririm. Veya şifre memuruyla gönderirim. Bu kâğıdın bizzat Talât tarafından gönderildiğine şüphelenenler de oldu. Talât Rusça bilmez. Yalnız aslen İslâm Gürcü bir aileden olduğu anlaşıldığına ve şimdi de bir Gürcü kızı severek maksadına varmak için böyle bir cinayet yaptığını ve bir şerik-i cinayeti de olabileceğini kabul ederek divan-ı harbe vermeye vicdanım razı olmadı. Harb-i Umumîdeki samimî hizmetini düşünerek bir zan için bu erkân-ı harbi lekelemek istemedim. Belki de mahvolacaktı. Yalnız kendisini kontrol ederek istihdam etmek üzere Rüştü Paşa'nın maiyetine verdim. Talât'ın en sıkı temasta bulunduğu süvari yüzbaşı Nihat isminde yine kendisi gibi bir İslâm Gürcü ailesinden bir zabitti. Nihat iyi bir zabit olarak Harb-i Umumide kendisini tanıtmıştı. Yalnız Deli Nihat diye lâkabı var. *Deli dolu işler yaparmış.* Mütarekede Azerbaycan ordusu hizmetine gitmiş, İstanbul'dan bir hayli zabiti de götürmüş. Bizim Kars'ı işgalimizden sonra Gürcistan'dan Ardahan tarikiyle gelmişti. Gürcistan'dan malûmat almak üzere yine gitmek arzusunu da gösterdi. Trabzon - Batum üzerinden gidersen git demiştim. Belki su-i niyeti yoktu. Fakat avantüriye biri olması dolayısıyla ordumuz hakkında Gürcülere delîlik edip bazı şeyler söylemesinden korkmuştum. Bu zabitin evvelce Rüştü Paşa'nın teveccühünü kazanması dolayısıyla Kolordu vekâletinde bulunduğu zaman gerilerde *istihdamını tavsiyeme* rağmen karargâhında alıkoymuş. Buna Talât'ın sebeb olduğunu ve bunların pek sıkı temasını görerek Rüştü Paşa'nın nazar-ı dikkatini celbetmiştim. Fakat evrak sirkati mes'elesini meydana vesaiki ile çıkaramadık.[232]

232 Talât ve Nihat Garp Cephesine - Afyon hazırlığı sıralarında - istenilen erkân-ı harp zabitleri meyanında nakledilmişlerdi. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye bunları cenup cephesine tayin etmiş. Bir müddet saklanmışlar ve nihayet Kars Bolşevik konsolosunun delâletiyle Gümrü'ye kaçmışlardır. Talât firarından evvel Mustafa Kemal Paşa'ya *mufassal* bir mektup göndererek benim Harb-i Umumî'de kendisine karşı samimiyetimi zikrettikten sonra şark muzafferiyetinden sonra kendisine düşman olduğumu ve mahvına vürudumu zikrediyor. Ve benim şark siyasetim ve Kürdistan ıslahatı hakkındaki tasavvurlarımdan yalan yanlış bahsederek - Fevkalâde mühim ve istikbale ait tekliflerimi öteden beri âdetimdir, bizzat yazarım, maiyetlerime düşüncelerini daima sorarım, fakat bu hususdaki düşüncelerimi söylemem. Yazdığım makam ancak bilir. - Neticede "Sizin en müthiş rakibiniz Kâzım Karabekir Paşa'dır. Yanınıza geldi, kendinizi ondan pek gözetiniz" diyerek zaten bana karşı endişeli bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya müthiş vesvese vermiştir. Bu Talât bana müthiş

Levent Şahverdi Arşivi

29 Teşrinievvel 1337'de Fransızlarla itilâfname yapıldığını, hududun İskenderun körfezinde Payas'ın hemen cenubundan başlayarak Meydan-ı Ekbez şimalinden geçtiğini Hariciye Vekâleti şifre ile bildirdi. Şarkta ve Cenupta sulh ve sükûn herhalde garpteki zaferi yakında göstereceğinden sevindik.

30 Teşrinievvel 1337 Kars'ın ikinci defa istirdadının sene-i devriyesidir. Her tarafta tes'it olundu. Erzurum'daki İngiliz mümessili Rawlinson'la Malta'daki esirlerimizin mübadelesine İngilizler razı olmuşlardı. Esirlerimizi kâmilen İnebolu'ya teslim etmişler. Biz ele Rawlinson'la (Şarkta mütareke umurunu kontrole memurdu) üç nefer maiyetini bugün Trabzon'dan bir İngiliz torpidosuyla hareketini serbest bıraktık.

Lord Curzon'un kardeşi olması dolayısıyla elimizde kıymetli bir rehine oldu. Kendisile 1335 senesinde defaatle görüşmüştük. Her İngiliz gibi gururu vardı. Fakat "Paris'teki efendiler buradaki ahvâli bilmeyerek karar verecekler" diye daima şikâyet ederdi. Aldattığını zanneder, aldandığının farkına varmazdı. İnsan olarak iyi bir adam halini gördüm. Bir kere de firar için İstanbul ile muhaberesini yakalamıştık. İstanbul'dan gönderilen adam ökçesi içinde getirdiği mektubu bize teslim etmişti. Kendisi de iyice çalıştı idi. Ben Erzurum'dan ayrıldıktan sonra tabii görüşecek kimse bulamadığı gibi muhafazasına memur olanlar da firarını kendi hayatlarıyla ödemek korkusuyla sıkı muhafaza ettiklerinden sıkılmış olacaktır. Mumaileyhin memlekete avdetinden sonra hakkımdaki beyanatını okudum. Samimî yazmış.

2 Teşrinisani Kars'ta dahi kar başladı. Irak muharebeleri hakkında iki gün devam eden bir konferans verdim. Her tarafta Harb-i Umumiye dair bir konferans verilmek üzere Erkân-ı harplere de vazife verdim.

7 Teşrinisani Rus inkılâbının sene-i devriyesini Rus konsoloshanesinde ziyafet verilerek tes'it ettik.

bir ruhî kaide öğretmiş oluyor: Fenalık yapan birine iyilik yapmak doğru bir şey değildir. Çünkü mücrim daima cürmünün mukabil cezasını beklediği için yapılan iyiliğin mutlaka ileride yapılacak fenalığı anlamasın diye uyutturmak üzere yapıldığını zan ile daima kuşkuda bulunuyor, tabiî iyiliğinize şükran ile mukabele etmiyor, daima sizin aleyhinizde bulunmakla tetik davrandığını zannediyor... İşte Talât'ı ben divan-ı harbe vererek işi temizlemiş idim, hattâ müthiş ceza da görse bunu tabiî cereyanda görerek hakkımda bu kadar fena düşünmezdi. Ben kendisinden şüphelenen muhitten ayırarak onun istikbalini mahvetmemeye çalıştım. Fakat başka cepheye tayininden kuşkulanarak Gazi ile arama fesad koymaya cür'et etmişler ve neticede firar zilletini de kabul ederek kendi kendileri için karar vermiş oluyorlar. Bunların Tiflis'te Bolşeviklere casusluk ettikleri hakkında oradan Hariciyeye de malûmat geldiğine nazaran Talât'ın malûm evrakı ne suretle çaldırdığı ve daha ne maritetler de yapmış bulunduğu ibretle görülecek hâdiselerdendir. İşin bir garip cihetî de benim Gazi ve müthiş jurnal ettikten bir müddet sonra Talât'ın açık telgrafla bana dehaletidir. Ben Talât'ın biz zat casusluk yaptığına hâlâ inanamıyorum, fakat bir Gürcü kızı ile sevişerek heveslin tabiî bu kızın da Kars'ta bulundukları bir tarihde yani 29 Eylül 1337'de evrakın çalınması Talât'ın gözlerinin etrafı görmez olduğunu ve beraberinde bulunarak evrakı çalanı bildiği halde çaldığını kabul etmeyerek onu siyanet etmiş olduğu ve Garp zaferini müteakip İstanbul Ankara'ya gelmek üzere iken Kolordu vekâletine Rüştü Paşa yerine Ali Sait Paşa'nın kaim edilmemesi hakkında bazı dedikodulara da karışması eski vak'a hesabının kendisine sorulmasına da sebeb olacağını mütalaa ederek ve Nihat'ın da teşvikine kapılarak firar ettiğini kabul ediyorum. Evrak çalınma mes'elesinde Nihat'ın cürmünü de kat'î söyleyemem. Ancak yok yere firar hâdisesi müthiş bir ittihamdır. Tiflis'teki mütebaki hayatları şâyân-ı tetkik

Levent Şahverdi Arşivi

Kars'taki süvari ve piyade fırkalarını ve tayyare ve kaleyi teftiş ile bir kaç gün meşgul olarak 9 Teşrinisani'de Sarıkamış'a avdet ettim.

11 Teşrinisani'de Erkânıharbiye Reisim Miralay Seyfi Bey Sarıkamış'a geldi.

Çocukları Himaye Cemiyeti ve Kitap Bayramı

1335 senesi bidayetinde Şarka gelir gelmez ilk işim kimsesiz kalmış, ölüme mahkûm yavrucukları himaye olmuştu. Evvelâ Bayburt'taki sonra Erzurum'daki darüleytamlarda parasızlıktan bakılmayan çocukları Kolordu sanayi takımları kadrosuna almış ve iki kolorduluk kuvvetim bulunduğundan çokça çocuk himaye edebilmek için Harbiye Nezaretine iki kolorduluk sanayi takımları kadrosu kabul ettirmiştim. Terhisler dolayısıyla san'at erbabı da azaldığından mevcut ustaları iş muallimi, zabitlerden de terbiye ve okutma muallimleri intihab ederek efrad kadrosunu çocuklarla doldurmuştum. Bu suretle ilk elde 600 kadar çocuğu kadro dahiline alarak hayat ve istikballeri kurtulmuştu. Ben bu usulü daha evvel Tekirdağ'ında 14 üncü Kolorduda dahî tatbik etmiş ve orada aç kalan darüleytamı -Harb-i Umumide ver yer teşkil olunmuştu- himayeye almıştım. Şarkta mıntıka vâsi, felâket daha vâsidi. Bunun için gece yatılı iptidai -sonraları bir de idadî- kadrosunu da kabul ettirmiştim. Şimendifer, iş ocağı gibi müesseselerimize de bir hayli çocuk ayırtmıştım. Üç aylık sıkı bir talim ve tedris pek mühim bir terakki şekli göstermişti. Bir heyetle zeki olanlarını bilâhare âli tahsil görmek ve zabit olmak üzere gece yatılı iptidai mektebine bizzat ayırdım. Çocuklarımızı vatandaşlarımızdan veya ecnebilerden görüp de takdir etmeyen yoktu. Çocuklarımız fevkalâde istidad ve kabiliyet gösteriyorlardı. Ana ve babadan mahrum olanların hakikaten nazlanacak ve dayanacak istinadgâhları olmadığından müthiş kabiliyet gösterdiklerine şahit oluyordum.

Kars ve Gümrü'yü işgal ederek oralardaki Amerika heyetlerinin muazzam mesaisini de görmüştüm. Tiflis, Gümrü, Erivan'da cem'an 18 bin Ermeni çocuğu toplamışlar. Beherinde (Kars'taki de Gümrü'ye naklettiler) altı bin çocuk muhtelif yaşlarda kucaktan on altı on yedi yaşa kadar. Bunların bir kısmı Ermeni Hükümetinin programıyla terbiye olunuyor, büyük bir kısmı protestan yapılmış. İslâm çocukları bile Ermeni isimleriyle vaftiz edilerek protestan yapılmış. Bunlardan Kars'ta 30 tane bulmuş, kurtarmıştım. Bizzat akıl ermeler kaçıp bize haber vermişlerdi. Künyelerine ve aile tahkikatına nazaran Amerikalıların da tasdikleriyle ellerinden alınmıştı. Amerikalıların muavenetleri müthiş, mükemmel giydirilmiş ve taşe olunuyordu. Muazzam kışlalar bunlara hasrolunmuş, kadınlı erkekli her türlü muallim, doktor ve bakıcı Amerikalılar aralarında Ermeni muallimleri ve müstahdemini ile çalışıyorlardı. Müthiş bütçeleri vardı. Yazık ki Türk çocuklarına bakmıyorlar, nizamnamemiz müsait değil diyorlardı. Hattâ Kars'ta elimizde demek olan muazzam ambarlardan bize bir şey vermek bile istemediler. Nihayet bizim çocukların nümayişler yaparak ambarlardan cebren alacaklarını, yetimlik

Levent Şahverdi Arşivi

beynelmilel bir himayeye muhtaçtır, vatanımızda bulunuyorsunuz da bizim gibi kimsesizlere bir şey vermiyorsunuz diye tehdidleri üzerine bir kaç parçasını verdiler, sonra da çekilip Gümrü'ye gittiler. Fakat bir gün oldu ki Bolşevik Ermeniler bu ambarlara taarruz edince Türk himayesine Türk adaletine can attılar.

Bu Amerikalıların nasıl çalıştıklarını, ana mekteplerinden başlayarak esaslıca tetkik ettim. Pedagoglarıyla sık sık görüştüm. Amerikalıların ne amelî adamlar olduğunu ve çocukların ruhlarını öldürmeksizin nasıl hür ve yaratıcı insan yetiştirdiklerini işitirdim. Şimdi içlerinde gözümle görüyordum. Daha ana mektebinden hayatla mücadeleye nasıl hazırlandıkları şâyân-ı hayretti. Büyücek kız çocuklarının dikiş makineleri salonu bir fabrika gibi idi. Belki yüz dikiş makinesi birden işliyor, eller ayaklar mütemadi hasılat yapıyordu. Halbuki bizim en zengin yerlerdeki kız mekteplerimizde sağlam bir dikiş makinesi görmek bir varlık sayılır!... Ana mektebi şâyân-ı hayret!... Bizde yavrucakları nazlı, vesveseli, temiz, süslü velhasıl hayatla mücadeleden uzaklaştırmaya çalıştıklarını görmüştüm. Burada büsbütün iş başka. Dört yaşındaki yavrular önlükleri ile muhtelif masa başlarında sanki bir işçidirler. Hayata mahkûm olmaya değil ona hâkim olmaya alışıyorlar. Hayatın zevkini de oyunlarla ve piyano dinleyerek öğreniyorlar. Ben üç sene evvel gerçi daha Erzurum'da küçük yaştaki çocukları ana mektebi teşkilâtına almıştım. Fakat ana mektebini idare edecek ne bir muallim hanım ve ne de erkeğimizin olmadığını gördükten sonra anladım. İşte idarî işlerle meşgul olmak üzere merkezi Sarıkamış'ta olmak üzere Çocukları Himaye Cemiyeti tesis ve Amerikalılardan gördüğüm tarzda ana mektebi tensike karar vermiştim. Amerika'da çocukları himaye için müthiş cemiyetler varmış. Öyle hediyeler geliyor ki hayrettir. Meselâ bir kundura taciri birkaç balya patik, bir dantelâcı bir top dantelâ, diğeri şu kadar balye basma, tülbent... ilh. gönderiyor. Bunlardan çocuklar istifade ettiği gibi fazlası fukara halka da veriliyor. Her teferruatı havi çocuk takımları, envai ilâçlar... gelen para müthiş bütçe yapıyor. Mektepler bile harice dikiş vesaire yaparak hayatlarına hayat katıyorlar. Talebesiyle, muallimleriyle hepsi bir makine gibi işliyor. Hem de eski püskü paslı makine değil. Son sistem, parıl parıl yanıyor. Yağlar içinde işliyor. Ufak tefek işler, tamirler meselâ kaldırım, hendek, cam, pencere... Hep içlerinden yapılıyor. Elbiseler, kunduralar da böyle. Yalnız Amerikalılar bizim çocuklardaki çevikliği ve zekâyı Ermeni çocuklarınki ile ölçerek bizimkilerini çok yüksek buldular. Bu fark iki çocuk kıt'asını karşılaştırınca derhal göze çarpıyordu. Amerikalılar Ermeni çocuklarının bizimkilerden çok kabiliyetsiz olduklarını söylüyorlar.

İşte bugünkü mevlit kandili günü 12 Teşrinisani 1337 Sarıkamış'ta Çocukları Himaye Cemiyetini resmen teşkil ve tes'id ettik. Bugünün kitap bayramı olmasını kabul ve cemiyet azasının bugün rozetler takarak hususi tezahürlerle bugünü tesit ettik. Bugünden bir hafta evveline de "Çocuklar Haftası" dedik. Bu hafta içinde cemiyetin mensupları ve hariçten arzu edenler tarafından çocuklarımıza kitap hediye edilecek. Fakir ve kimsesiz çocuklara iane toplanacaktır. Bu şerefli gün ve buna takaddüm eden çocuklar haftası içinde mektepler, kütüphaneler, müzeler gibi irfan müesseseleri ve

Levent Şahverdi Arşivi

azanın ikametgâhları donatılacak ve cemiyet azaları tarafından lüzum görülecek her türlü yardımlar ve tertibat yapılacaktır.'[33]

Cemiyet himayemde olacaktır. Bugün mıntıkamın her tarafında bu merasimi yapmakla sevinçler duyduk. Sarıkamış'ta da askerî mektebinde muazzam bir temsil yaptık. Çok parlak ve çok samimî oldu. Her taraf donandı. Ahali, memurlar, mektepler, kıtalar... Herkes ayakta. Evvelâ mektep caminde bir mevlit okundu, dualar edildi, sonra ben şunları söyledim:

Çocukları himaye maksadıyla yeni ve hayırlı bir cemiyet bu mübarek günde tesis edilmiş bulunuyor. Dünyanın ilerlemiş ve yükselmiş milletleri himayeye muhtaç olan her mevcut için bu gibi cemiyetlere pek büyük ehemmiyet vermişler, bu insanî faaliyetlerini hayvanları himaye cemiyetleri teşkiline kadar götürmüşlerdir. Hattâ bi'l-farz kuşları himaye cemiyeti gibi muhtelif şubeler ayırmak suretiyle faaliyetlerini büyük bir sahaya genişletmişlerdir.

İnsanî düşüncelerle teşekkül etmiş olan bu cemiyetlerin binlerce mensubu ve nizamnamelerle esaslandırılmış rahîm ve şefik gayeleri vardır. İşte âciz, muavenetsiz, sıyanete muhtaç olanlar hakkında gösterilen bu sahabet ve şefkat hemcinslerimiz için bittabi daha büyük ehemmiyet ve ihtimamlarla tatbik olunmakta ve çocuklar da insaniyet dünyasının henüz âciz ve masum bir uzvu olmak itibarıyla her yerde himayeye mazhar bulunmaktadır. Fakat bu cemiyetlerin faaliyetleri, yalnız himaye etmekle de kalmaz, çocukları milletlerinin terbiyesine, ihtiyacına göre büyütmek ve bilhassa mensub oldukları memleketler için hepsini faydalı ve iyi adamlar olarak yetiştirmek hususlarında dahi gayret ve mürüvvet ibraz eder ve bu uğurda hiç bir fedakarlıktan çekinmezler.

En zengin memleketlerde bile hükûmetin çocukları himayedeki faaliyeti ve fedakârlığı kâfi gelmiyor. Bizde ise bu hususun istenildiği gibi temini daha ziyade mümkünsüzdür. Meselâ, biz hükûmet masrafıyla Sarıkamış'ta ve Erzurum'da kurduğumuz müessese ve mekteplerde ancak iki bin kadar çocuğu kurtarmaya muvaffak olabildik. Halbuki fakr u zaruretin ve bilhassa son harblerin birer harabeye çevirdiği bu zengin ve şirin memleketlerin yeni nesilleri maalteessüf hükûmetimizin kâmilen toplanmasına maddi imkânı bulunmayacak kadar çok, muhtaç ve sefildir. Yakın zamanlarda Ardahan, Oltu taraflarında yaptığım seyahatte bu elemli hakikate bir kere daha şahid oldum. Buralarda muhtaç, himayesiz bir halde kalanlara Van, Bayezid, Erzurum, Erzincan, Trabzon ve havalilerindeki masumlarımızı da katarsak bu günkü imanlı mücahedemizin temin ettiği şerefli istiklâli gelecekde şuur ile yaşatacak olan gençliğimizin belki de elli binden ziyade kıymetli uzvunu bakımsızlığa, sefalet ve cehalete mahkûm buluruz. İşte bir tarafta kalbleri yakan bu ihtiyaç, diğer tarafta şimdiye kadar tecrübe edildiği vechile hükû-

33. Bu güzel teşkilâtı ve teklifi Ankara'ya da bildirdim. Ankara yalnız Himaye-i Etfal Cemiyeti tesis etmiş. Biz mecburen Şark Çocuklarını Himaye Cemiyeti ismini aldık. Teklifimi Ankara'ya geldiğim zaman Cemiyet-i Ilmiyeye alkışlarla kabul ettirmeme rağmen Mustafa Kemal Paşa taraftar görünmedi ve kitap bayramı, çocuklar haftası gibi bizler için elzem olan bu güzel teşkilâta yol verilmedi.

Levent Şahverdi Arşivi

metin maddî yardımlarını bi'z-zarure ibzal edemediği bir mecburiyet yalnız Sarıkamış'ta değil memleketin her yerinde halkın ve ordunun kıymetli teşebbüsleriyle böyle himaye cemiyetleri tesis edilmesini icab ettiriyor. Bununla beraber çocukları yalnız toplayıp zaruret ve sefaletin kemirici ıztırablarından korumak kâfi değildir. Onları memleketin ve asrın ihtiyaçlarına göre yetiştirmek de o kadar mühim ve elzem bir vazife teşkil eder.

Bize istikbalin kıymetli istihsal unsuru olacak olan binlerce çocuk himaye bekliyor. Bunlara ölmek veya sefil yaşamak mukadder olmasın. İşte bu acı hakikatleri, şimdiden gördüğümüz için Peygamberimizin doğduğu bu mübarek günde hayır ve faziletten, büyüklerimizin sahabetinden istiane ederek ve hüsn-i niyetle başladığımız bu işler için onların ruhlarından hayırlar dileyerek Çocukları Himaye Cemiyeti'ni bugün tesis etmiş bulunuyoruz. Herkesin az çok kudretine göre yapacağı yardım bu mühim teşebbüsün muvaffakiyetini temin edecektir. Böyle bir cemiyetin yaşaması için azasının her ay münasip bir mikdar para ile yardımda bulunmasını, cemiyetin hayatına yarayacak teşebbüsler yapılmasını ve bu teşebbüsün memleketin aynı derecede muhtaç bulunan her yerinde dahi örnek olmasını temenni ederim. Burada bulunan askerleri ahaliyi ve memurları bu cemiyete ilk yardıma davet ediyoruz. Fakat bu davetimizle bittabi silah-endaz evlâtlarımdan bir şey istemiyoruz. Onlara ait hitabım, kendilerini talim ve terbiyede, kuvvetli çevik ve hayata, memleket gaye ve davasına hâkim bir kabiliyette yetiştirmek için gösterdiğimiz dikkat ve itina derecesinde kendilerinin çocuklarına ve akrabalarına da aynı şefkat ve ihtimamı memnuniyet ve iftihar ile sarf eylediğimizi anlatmak maksadıyladır. Diğer zabitler, ahali ve memurlardan ricam ise bu faziletli cemiyete tevecccühkâr olmaları velev cüz'i de olsa bu hayırlı teşebbüs ve faaliyetin inkişafına yardımda bulunmalarıdır. Hepimiz faniyiz... Bir gün gelecek göçeceğiz. Geride göz yaşları içinde bırakacağımız genç bir neslin bizim yerlerimizi tutması ve hattâ maatteessüf şimdiye kadar böyle bir siyanet ve terbiyete mazhar olamadığımız için henüz pek gerilerde kalan bizler yerine hayata hâkim ve daha kabiliyetli bir dereceyi bulması mutlaka lâzımdır. Bu da ancak şimdiden hazırlamak ve hazırlanmakla mümkün olur. Peygamberimizin doğduğu ve çocukları himaye cemiyetinin kurulduğu bu günde her sene kitap bayramı yapılması ve bu bayram gününden evvelki haftanın da Çocuklar Bayramı kabul edilmiş olması ayrıca bir kıymet ve ehemmiyeti haizdir. Bu bayramlar içinde herkesin sa'yı memleket çocuklarının saadetini temine ve yükselmesine hasredilmekle az zamanda pek büyük ve faziletli neticelere erişileceğinden şüphe yoktur.

Böyle bir mazhariyete kavuşmadan ve dünyadaki varlıklarını memleket hayrına kullanmadan sefalet ve ıztırabın elîm mahrumiyetleri içinde ölen çocuklarımızın ruhlarını fatihalarımızla şad edelim.

Merasime gelenler bir çok kitap getirmişlerdi. Bu güzel günün hâtırası olmak üzere idadi mektebi kütüphanesine hediye edildi. Bazı zatlar da kitap almak üzere para verdiler. Hayli kitap toplandı.

28 Teşrinisani'de dahi ana mektebini ilk konferansımla Amerikalılar tarzında tadil ve tensik ederek merasimle açtım. Halen yetmiş çocuk var.

Levent Şahverdi Arşivi

drosu yüz çocuktur. (Mufassal beyanatım Varlık gazetesinin 14 ve 15 no'lu
ânunievvel ve 15 Kânunievvel 1337 nüshalarında mevcuttur.)

Onar çocuk alır yedi masa tertib ettirdim.

1 — Kâğıt işleri masası: Kâğıt bükmek, makas tutmak, makası aldığı yere
ymak, bükülmüş kâğıdı kesmek, üç ve dört köşe kâğıt kesmek, bükülmüş
ğıtlarla muhtelif basit şekiller yapmak, kâğıt üzerine muallim hanım tara-
dan nokta ile basit resimler ve çizgiler işaret edilerek çocuğa kurşun kale-
ile doldurduktan sonra kesdirmek, kâğıdı muhtelif şekilde oymak, hasır
kumak, kesilen kâğıtlarla oyuncak şekilleri yapmak.

2 — İğne iplik masası: Kalın iğneye ufak iğne ile iplik geçirmek, kâğıt ve
kavva üzerinde iğne ile bidayette karışık sonra düz, üç köşe, dört köşe ve
er şekiller noktalamak, teyel yapmak, düğme söküp dikmek.

3 — Terbiye-i fikriye masası: küçük hikâyeler, musahabe, renkler çiçekler
şlar, meyvalar daha bu gibi çocuklar için şiir ve hikâyeler. (Her masada
kat edilmekle beraber bilhassa bu masada çocukların İstanbul şivesi ile
uşmasına büyük ihtimam lâzımdır.)

4 — Çamur kum ve boya masası: Çamurdan yuvarlak yapmak, bilya
varlamak, yuvarlağın nelere benzediği, yumurtaya benzetmek için ne
malı, üstüvane şeklinde çamur yuvarlamak, dört köşe çamur yapmak,
ak bardak fincan gibi basit eşyayı çamurla yapmak, hayvanat şekillerini
murla yapmak, kumdan yığın yapmak, mağara tepe dere yapmak, ufacık
lar dikerek korular ormanlar yapmak.

5 — Temizlik masası: El ve yüz nasıl yıkanır, tırnakların, dişlerin, gözle-
kulakların temizliği, su nasıl olmalıdır, sabun neye yarar, nasıl kullanılır.
naya niçin bakılır, elbise fırçası neye yarar, parmaklar, tırnaklar, saçlar,
aklar, ağız burun ve gözlerin, elbise çamaşır yatak oda vesairenin temiz-
ameli olarak gösterilir.

6 — Güzel yaşayış masası: İçilecek su, su içmek, yemek yemek, su kahve
ğıt vs. dahi) vermek, bardak, fincan, tabak, çatal, kaşık, bıçak yıkamak ve
lanmak, sofra tertibi, yemek vermek, misafirlik hasta ziyareti el öpmek
üttlerim kitabında vardır) teşekkür etmek ve bir şey değil cevabı, tatbiki
bı muaşeret, temsil.

7 — Ağaç ve mukavva masası: kibrit çöpleri kesmek, ağaç yontmak, kesi-
çöplerle şekiller yapmak, çöpleri boyamak, mukavva işleri.

Program saati çocukların kabiliyeti ve seve seve vazifelerine devamı
etilerek kısa müddetle tanzim olunmalıdır. Piyano - her mektebe bir tane;
dide bir kaç - ile türkü ve oyunlar her gün.

Çocuklar için *Öğütlerim* namı altında 1335 senesi yazdığım mutsahabe
abına yeniden bahis öğüdler hazırlamaktayım, ayrıca çocukların ruh
nağ ve beden terbiyelerinin bir seviyede tenmiyesi için şarkılı oyunlar yap-
k arzusundayım. Bunlara sarf edilecek vaktim artık vardır.[39] Sarıkamış'ı

[39] Muhtelif yaştaki çocuklar için *Şarkılı İlmet* namı altında gütte ve bestesini bizzat tertib ettiğim oyunları bir kitap halinde şarkta ve İstanbul'da tab ettirdim. *Öğütlerim* de bir kaç defa tab olundu. Bakü'de dahi Azerbaycanlılar tab ettirdi. Afgan sefiri Sultan Ahmet Han da Afganca olarak Kabil'de tab ettirmek üzere tercüme etmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

çocuk kasabası yapmak arzum burayı ilk gördüğüm 1334 senesinden başladı. Bunu her yerde söyledim, şimdi buna muvaffak oldum, binden fazla çocuk babasıyım, hayatımın en mes'ut günleri.

Çocuktan Himaye Cemiyetinin nizamnamesi *Varlık* gazetesinin 16 ve 17 no'lu 29 Kânunievvel 1337 ve 5 Kânunisani 1338 nüshalarında ilân olunmuştur.

Çocukları Himaye Cemiyetini tesis ettiğim 12 Teşrinisani'de Malta mevkuflarının ilk kafilesi Ankara'ya gelmişler. Cevat, Yakup Şevki, Abdüsselâm Paşalar, Rauf, Mürsel, Hüseyin Kadri, Nazım Beyler... Samimî telgraf yazdım, bilhassa Rauf Bey'le samimî yazıştık.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye İstanbul ve Boğazlar hakkında sorduğu sualler ve 12-15 Teşrinisani 1337 cevaplarım aynen şunlardır.

İstanbul'un makam-ı hilâfet ve saltanat olarak muhafazası, payitahtın Anadolu içerisine naklindeki fevaide tercih olunamayacağını bunun için İstanbul'un payitaht olarak ibkası gibi bir kayda bağlanılmamasını esbâb-ı mucibesiyle izah ettim, İstanbul ana vatanın kanını emerek şişmiş bir vücuttur. Oradan memleketi idare imkânsızlığı tarihin kaydettiği bir çok Anadolu isyanları ile teeyyüd ettiği gibi içinde bulunduğumuz vaziyet de en beliğ bir misaldir. Tabiatin her türlü güzellikleri ile beraber bütün millî servetimizi yutarak bir çok zevk ve safa mecmuası olan bu yerde oturacak bir hükûmetin memleketle ne derece alâkadar olduğunu muhtelif şekli hükûmetlerde gördük. Anadolu'nun idaresi, umranı, iktisadı velhasıl her türlü umuru ancak içinde oturmakla mümkündür. İstanbul artık bir sayfiye olmalıdır. Hilâfet makamı için de bir çok ahidatı ihtiva ettiğinden muvafıktır. Hususiyle dünyanın hiç bir tarafında bulunmayan bu kadar muazzam ve çok âbideler ve esasen hilâfet merkezi olarak tanılmış olması İstanbul'un ebediyen bizim olmasını temin eden mühim sebeblerdir. Bunun için yapılacak muahedelerle yine İstanbul'un payitahtımız olacağı hakkında bir kayıt konarak bağlanılmamasını ve Anadolu'nun tam merkezinde bir merkezi hükûmet intihabıyla, umran program ve işlerinin ihzar ve tesbitini ve işe de başlanılmasını teklif ettim.[235]

Erkân-ı harbiye Reisi Fevzi Paşa'dan gelen şifre:

Şark Cephesi Kumandanlığına

Ankara 18/11/1337

İcabında hukukumuzu esaslı surette müdafaa edebilmek için her vech-i âti mevad hakkındaki mütalaa-i devletlerinin işarını rica ederim.

235 *Lozan Muahedenamesinde* İtilâf Devletleri heyetimize bir sulh projesi verdiler, bizimkiler de bu esas dahilinde itirazlarını bildirerek neticede muahedename vücut buldu. Bize teklif *olunan projenin Boğazlar hakkındaki fasl*ının 8. *maddesinde İstanbul için "Payitaht" tabiri vardı.* Heyetimiz de bunu aynen kabul etti. Acaba hilâfetin lâğvı esası orada mı tekerrür etti de buraya hilâfet merkezi denilmedi, yoksa heyetimize benim lâyiha - muvafık görülmediğinden veya unutulduğundan ki bu daha vâridtir - verilmedi mi? Payitaht'ın herhalde Anadolu içerisinde kalacağını İsmet Paşa acaba bilmiyor mu idi ki böyle bir taahhude girdi. Bunu Lozan'dan avdetinde kendisine de söyledim, ses vermedi.

Levent Şahverdi Arşivi

1 — Boğazlardaki istihkâmat kaldırıldığı takdirde İstanbul'un taarruz masuniyeti ve iki Boğazlar arasındaki sahada harekât-ı hasmane icrasının men'i için talep edilecek teminatı askeriye ne olmalıdır.

2 — Misak-ı Milli'nin 4 maddesinde İstanbul şehriyle Marmara Denizi'nin emniyeti her türlü halelden masun olmak esası mahfuz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve münakalât-ı âleme küşadı hakkında bizimle sair bilûmum alâkadar devletlerin müttefikan verecekleri karar muteberdir denilmiş ve Sevr muahedesinin 37 ve 61. mazeyl maddeleri muhteviyatına göre İtilâf devletlerinin Boğazlar hakkındaki birtakım ahkâm vaz etmek istemelerini nazar-ı itibara alarak ve hal-i hazırdaki kuvvet ve vaziyetimiz derpiş edilerek akd olunacak muahedeye bu bâbda en nihayet ne gibi ahkâm vazına razı olabileceğiz.

3 — Sevr muahedesinin 152 – 225 maddeleri ve 318 - 327 maddeleriyle 334. maddeleri hakkındaki mülâhazat salifü'l-arz üç maddeden beheri hakkındaki mütalaanın telgrafla iş'arı mercudur.

4 — Şark ve Garp cephesi ile Yedinci Ordu kumandanlığına yazılmıştır.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi

8/11/1337 şifreye zeyildir:

Sevr Muahedesinin gayesi istiklâl-i Osmanî'yi imha etmek maksadına matuf olduğu malûmdur. Kabul edebileceğimiz herhangi bir muahedede mevâdd-ı askeriyenin *bittabi istiklâlimizi temin ve tekeffül* edebilecek tarzda olması lâzımdır. Binaenaleyh 8/11/1337 şifrenin 3. maddesine ait mülâhazat ve muhtasaran esbâb-ı mucibesini bu nokta-i nazardan rica ettiğimi arz eylerim.

14/11/1337
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine

Sarıkamış
(Cephe karargâhı)
12/11/1337

C. 1 — Boğazlarda harekât-ı askeriye icrasının men'i ve İstanbul'un muhafazası ile beraber hükümetin istiklâl ve mevcudiyetinin idamesi ve serbesti-i inkişafının temini için en mühim teminat-ı askeriyenin payitahtın ve İstanbul'da bulunan fabrika ve müessesatın Anadolu içerisinde münasip bir mahalle nakli olacağı mütalaasındayım. Çünkü vaziyet-i hazıra-i siyasiye dolayısıyla uzun seneler Boğazlar ve İstanbul'un müdafaası esbabını lâzımı gibi temin ve ihzar edemeyeceğimiz gibi bunu temine kuvvetimiz ve servetimiz de müsait olmayacaktır. Halbuki İstanbul idare ve hâkimiyetimiz altında açık bir liman olarak Rusya dahi dahil olmak üzere düvel-i muazzamanın teminat-ı siyasiyesi altına vaz edilerek payitaht Anadolu içerisinde Sivas - Ankara - Kayseri müsellesi dahilinde ve

Levent Şahverdi Arşivi

tercihan Kızılırmak kavsi dahilinde suyu, havası, ormanları ve menâbi-i sairesi nazar-ı dikkate alınarak intihab ve tarz-ı cedid üzre yeniden inşa veya tevsi olunacak münasip bir mahalle nakledilir ve bu mıntıkada tedricen her nevi müesseseler vücuda getirilir ve başlıca Karadeniz sahilinde Samsun, Sinop gibi mühim bir limana İzmit, İzmir, Mersin, Erzurum gibi merakiz-i mühimmeye demir yolları ile raptolunur ise hükûmet serbesti ve emniyetini tamamen muhafaza ederek çalışır ve İstanbul'dan ziyade Anadolu'nun muhafaza ve müdafaası, ana vatanın imar ve terakkisi ihzar ve hükûmetimizin beka ve mevcudiyeti daha ziyade temin edilmiş olur. Bununla beraber merkez-i hilâfete olan İstanbul ve Boğazları ihmal etmemiz caiz olamayacağından bütün müessesetımızı cami olan İstanbul'a herhangi bir taraftan tecavüz vaki oldu mu mütecavize Boğazlar ve İstanbul hakkındaki muahedenameye vâzü'l-imza olanların ilân-ı harb etmesi, Boğazlar derununa harp gemilerinin girmemesi ve düvel-i muazzamanın İstanbul'un bitaraflığını temin ve muhafaza edeceklerinden emin olabilir isek de küçük hükûmetlerin herhangi bir müsait siyasî vaziyetine karşı bu emniyeti göstermeyeceğimizden bi'l-mukabele Yunan donanmasının ilgasının ve yeniden donanma vücude getirememesinin, Romanya ve Bulgaristan gibi küçük hükûmetlerin donanması olmamasının, Karadeniz'e büyük küçük hiç bir hükûmetin filosu bulunmamasının ve Bahr-i Sefid'deki Yunan adalarının Yunanistan'ın elinden alınarak İtilâf hükûmetlerinin işgali altına konulmasının ve Boğazların her tarafına yollar ve demiryolları yaptırmaklığımız, İstanbul ve Boğazları müdafaa ve muhafazaya memur kuvvetimizi takviye ve tezyid edebilmekliğimiz gibi hususatın kabul ettirilmesi gibi mevadın nazar-ı dikkate alınması muvafık olur.

2 — Misak-ı Milli'nin 4. maddesinde olduğu gibi İstanbul'un makam-ı hilâfet ve makam-ı saltanat olarak muhafazası ve bu suretle bir takım teminat-ı siyasiye ve askeriyeye rabtı mevzubahis olursa bu cihetin 1. maddede arz ettiğim vechile, payitahtın Anadolu içerisinde münasip bir mahalle naklindeki fevaide tercih edilemeyeceği gibi Boğazlarla İstanbul hakkında alınacak teminatın payitaht olarak ibkası kaydına tâbi tutulduğu takdirde bizim de bu kayda bağlı kalarak payitahtımızı değiştirmekliğimizi veya değiştirmeye mecbur kaldığımız halde bu teminattan istifade edememekliğimizi yani payitahtı tebdilde düvel-i itilâfiyenin ahidlerini ifadan istinkâf eyleyecekleri ve belki de sefir ve siyasî memurlarını İstanbul'dan başka mahalde tesis edeceğimiz payitahta göndermek istemeyeceklerini ve bu hal bir inkıta-ı münasebatı belki mucib olacağı varid-i hatırdır.

Binaenaleyh, Boğazlar ve İstanbul için alınabilecek azami müsaadat ve temkinatın alınmasına çalışılması ve fakat İstanbul'un payitaht olarak ibkası gibi bir kayda tabi tutulmaması muvafık olur. Birinci maddenin cevabı bitmiştir.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Levent Şahverdi Arşivi

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine

Sarıkamış 15/11/1337

1 — 8/11/1337 tarihli şifrelerinin birinci maddesinin cevabını arz etmiştim. İkinci maddesinin cevabına gelince: bunu Sevr muahedesinin Versay'da verilen ilk şekline göre değil fakat 1922 senesi Martında Ankara heyet-i murahhasasının Meclis-i Âliye verdiği lâyihaya cevaben meclis-i mezkûrdan tebliğ edilip bu kere tesadüfen vakıf olduğum mukarrerata göre tecemmül eylemek lâzım gelir.

Birinci İnönü muzafferiyeti neticesinde Sevr muahedesinin şek-li aslisinde bu kadar mühim tadilât icrasına muvaffakiyet hasıl olduğuna göre şarkda ve cenupta Rusya ve Fransa ile samimî ve ciddî itilâflar yapıldığı ve Yunan ordusuna, en son hadde teçhiz edilmiş olduğu halde bile, bir darbe vurularak kuvve-i taarruziyesi kırıldığı ve memleketin heyet-i umumiyesinde sabıkına nisbetle pek esaslı bir vahdet hasıl olduğu böyle bir zamanda Sevr muahedesinin bizim hayat ve istiklâlimize taalluk eden maddeleri menafi ve âmâl-i milliyemize en muvafık bir surette tadil ettirilmesi kabil olacaktır kanaatindeyim. Binaenaleyh, yeni bir sulh konferansı in'ikadı halinde Boğazları bitaraf bir hale koyarak alâkadar devletlerin sefâin-i ticariyesinin serbesti-i mürûru ve düvel-i muazzama sefâin-i harbiyesinin gerek hazar ve gerekse seferde ancak Versay'da Tevfik Paşa heyeti tarafından verilmiş olan mülâhazat-ı cevabiyedeki kuyudat dahilinde ve İstanbul'da durmamak şartıyla Boğazlardan mürûr edebilmeleri kabul edilmekle beraber mücavir devletler sefâin-i harbiyesinin hiç bir hal ve vaziyette Boğazlardan geçmemeleri hususunun Cemiyeti Akvamın taht-ı kefaletine tevdii ve sefâini ticariyenin serbesti-i seyr ü seferinin kontrolü hususunun alâkadar devletler murahhaslarından mürekkep bir komisyona tevdii meselesinden son had ve imkâna kadar ictinab edilerek ve bu hususun eğer arzu ederlerse yalnız başlıca düvel-i müttefikanın İstanbul'daki sefirleri vasıtasıyla daimi surette tetkik ettirmeleri ve mürûriye rüsumuyla, liman ve fener rüsumunun ve buna müteferri sair rüsumların evvel emirde Boğazlar dahilindeki geçid mahalleriyle bu hususa müteallik tesisatın hüsn-i halde bulundurulmasına tahsis edilmesi kaydıyla hükûmetimizin kendi memurlarıyla resen tahsil edilmesi ve bundan evvelki şıkda arz ettiğim vechile mücavir devletlerin donanmadan behemehal tecridi hususunun bütün bu hususatın icrası için şart ittihazı lüzumları teklif edilmelidir.

152 - 225 ve 318 - 327 maddelerle 334. maddeye gelince, bunlara cevaben milletler arasında umumi bir tahdid-i teslihatı mümkün kılmak üzre Türkiye hükûmetinin de mücavir hükûmetler tarafından dahi aynı zamanda başlanılması şartıyla kendi kuva-yı harbiye, bahriye ve havaiyesinin tahdidi esasını kabul edeceğini teklif etmek lâzımdır. Ancak üç seneden beri akıtılan kanlar ve sarf olunan emekler neticesinde istihsal edilmiş olan bu günkü hali müsaid nazar-ı dikkate alınarak düvel-i muaz-

Levent Şahverdi Arşivi

zamanın bu kuvvetlerimizi tensik, teşkil, teslih ve mevaki-i muhtelifeye *suret-i tayin ve ikameleri hususunda* hiç bir vechile müdahale etmemeleri hususunun teminine çalışılması kanaatinde bulunduğumu arz ederim.

2 — Arz ettiğim nokta-i nazara göre mütalaa-i devletleri bildirilirse daha mufassal mülâhazat arz eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Edirne meb'uslarından Faik ve Şeref Beyler 12 Teşrinisani tarihiyle şunu yazıyorlar:

İngilizlerin Trakya'da Midye-Enez hattına kadar Trakya'nın Yunanlılara terki yolunda Paris Konferansında teklifde bulunacaklarını haber almışlar, protesto için Trakya cemiyeti murahhaslarıyla Trakya meb'usları tarafından tanzim olunacak protestoya ve beyannameye benim imzamı da koymaya müsaade istiyorlar.

Böyle bir vaziyete Meclis-i Millîce mukabele edilmesi lâzım. Bu teklif Misak-ı Millimize mugayir olduğundan kabul olunmayacağı tabiidir. Bununa beraber ben ve İsmet Paşa Edirne meb'usları bulunduğumuzdan Şark ve Garp cephesi kumandanları diyerek her hangi bir protestoya imzalarımızın konulmasını muvafık bularak İsmet Paşa'ya da Edirne meb'uslarına da yazdım.

Bütün gayretimi yetim yavrularımızın terbiye ve tahsillerine ve aynı zamanda memleketimizin irfan sahasına atmıştım. Sarıkamış sanki bizim için hazırlanmış bir çocuklar kasabası idi. Yeşil çam ormanları, daima çiçeklerle müzeyyen yeşillikleri maddî ve manevî ihtiyaçlarımızı temin ediyor, şoseler, binalar, Kars'a, Erzurum'a şimendiferlerle bağlı bulunmaklığımız buraya başka bir hayat veriyordu. Burada göller, âbideler, sırtlarda güzel şekillerde bahçeler, şirin köprücükler yaptırmak üzere projeler hazırladığım gibi çocuklar için oyunlar, musahabeler de hazırlamaya başlamıştım. Artık vakit vakit Ankara'nın soracağı mütalaalara cevap yazmak, vakit vakit mıntıkamı dolaşarak tenvir ve irşadda bulunmak, âti için memleketimizin umran, iktisat ve irfan sahalarında tetebbuatla tekliflerde bulunmak gibi faydalı işlerle uğraşmak hayatımda yeni bir dönüm noktası olacaktı. Mektepten çıktığım 1321'den (1905) beri askerlikle, her rütbenin ve makamın hakkını vererek lâzımı kadar uğraşmıştım. Fırka, kolordu, ordu ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiyede erkân-ı harblik ve yine her cüz-i tamda kumandanlık etmiş ve yüzbaşılığımdan beri birçok müsademe ve muharebelerde bulunmuştum. İşkodra - Hicaz - Batum - Irak çerçevesi içerisinde görmediğim yer az kalmıştı. Şimdi elimizde kalan yerleri ve halkını ve ihtiyaçlarını ise daha iyi biliyordum. Şark cephesindeki askerî ve siyasî vazifem bitmişti, garpta değerli arkadaşlarımız vardı, bana ihtiyaçları olmayacağını biliyordum. Şu halde zafer-i nihaiye kadar yeni ufuklarda çalışmaklığıma mâni kalmamıştı. Maarif hakkında hayli ecnebi kitapları da getirtmiştim. İrfan sahasında çalışmak bana büyük zevk veriyordu. Esasen vazifesini hüsn-i ifa etmiş insanların duyabileceği zevki de duyduğumdan olacak bu yeni hayata pek teşne bulunuyordum.

Mektepler için bir sinema makinası ve ilmi, sınaî, coğrafî güzel filmler getirtmiştim. Sarıkamış'ta elektrikle tenvirat yaptırtmıştım, cephe fotoğraf-

Levent Şahverdi Arşivi

hanesi tesis ettirmiştim. Halktan arzu edenlere meccanen sinema, elektrik, şark lisanları, fotoğraf kursları hazırlattım. Hanımlara çocuk ve kadın hıfzı'ssıhhası ve doğum hakkında konferanslar, ebelik kursu açdırdım, Sarıkamış'ta bir doğum yurdu tesis ettirdim.

Askeri Rüesâ ve Meclisteki Cereyanlar

Tam bu düşünceler ve işler arasında idi ki Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinden gelen şifre biraz neşemi kaçırdı. Rüesâ-yı askeriye aleyhinde meclisteki cereyanlar büyümüş, artık işler ahkâm-ı kanuniye dairesinde cereyan etmeli imiş. Taarruzun hedefleri ordu kumandanları, Nurettin ve Nihat Paşalara hücum muvaffak olmuş, şimdi sıra şark ve garp cepheleri kumandanlarına gelmiş. Dahiliye Vekili Fethi Bey artık memleketin teşkilât ve kuva-yı mülkiyesini ve asayiş-i milliyenin idamesini kâfil olacak bir şekilde tamir ve tarsin etmiş, artık biz yalnız cephelerle meşgul olmalı imişiz. Buna mufassal cevap yazdım. Beni müteessir eden şey şunun bunun aleyhimizde bulunması değildi. Şimdiye kadar kimlerle ve nelerle uğraşmıştık?... Binbir müessir altında gûnâgûn kabiliyette dimağlar ve istidatta vicdanlar vardır. Bizim de vazifemiz istiklâlimizi müemmen bir sulha kavuşuncaya kadar doğru yoldan ayrılanları yola getirmekti. Fakat reisimiz Mustafa Kemal Paşa da aynı fikir ve kanaatte olarak tavsiyede bulunması acı bir şeydi. Bazı emniyetsizlik emareleri de daha evvel belirmişti. Meselâ Kars valiliğine Ankara Emniyet Müdürü Esat Bey gönderilmişti. Matbuat müdür-i umumisi Ağaoğlu Ahmet Şarka gelmişti, her taraftaki sözleri Mustafa Kemal Paşa'yı medh ve ilâ etmekti. Şarkta hiç bir varlık olmadığını da Ankara'ya yazıyordu. Esat Bey de Ankara muhitini mülevves olarak tavsif etmekle beraber benim etrafımda toplanmak lüzum ve arzusunu göstererek böyle bir teşekkül arıyordu.[236] Bunun için edillesiyle yazdığım cevabın sonuna şunu ilâve ettim.

> "Bugün mucib-i töhmet olmadığı halde muvaffakiyet kazanan bâtıl iddialar memleketin pek vazife-şinas ve fedakâr evlâtlarından olan şark ve garp cephesi kumandanlarına kadar uzanmak istidat ve kudretini iktisab anına gelmiş ise bu kuvvetin zât-ı samilerine kadar da tecavüzkâr bulunacağı müsteb'ad değildir. Bendenize ait olan şikâyât veya mahsûsâta nazaran vazife haricindeki iştigalatıma dair ne gibi müddeayıtın kimler tarafından vaki olduğunun ve ordu rüesası aleyhindeki faaliyetlerde pek ileri giden kısımdaki zatların şahsen malûmat hasıl olmak üzere lutf-i iş'arını istirham eylerim."

236 Latıh Ruştiye-i Askeriyesinden sınıf arkadaşım olan bu zat bilâhare valilikden Erzurum reji müdürlüğüne naklı memuriyet ettirilerek bir müddet de Erzurum'da çalıştırılmıştır. Benim etrafımda toplanmak arzusunu ve Ankara muhitinin mülevves olduğunu söyleyen bu zat Trabzon valisi Hazım Bey heyeti Kars'a geldiği zaman bana, kendisinin istifa edeceğinden benim de istifamı teklif ederek şarkta oturmaklığımı ve heyet gönderilmesinin bir haysiyet meselesi olarak ileri atılmasını söylemiştir ki bu tarihlerde Mustafa Kemal Paşa da beni Ankara'ya istemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığım şifreyi aynen İsmet Paşa'ya da bildirdim.

Zata mahsustur

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Ankara 13/11/1337

Mecliste epey zamandan beri rüesa-yı askeriye aleyhinde hafi, celi bazı tezahürat görülmektedir. Bu cereyanı tevlid ve idame etmek isteyenlerden bir kısmının gayesi ale'l-ıtlak ve normal şekilde bir hükûmet-i mülkiyenin bütün nüfûzuyla istikrarını görmek vezaif-i harbiye haricindeki hususata askerî müdahalatın vukuunu men etmekten ibarettir. Bir kısmını teşkil eden aza, tedabir-i fevkalâdeyi istilzam eyleyen devrin geçtiği ve binaenaleyh bütün umur ve muamelâtın ahkâm-ı kanuniye dairesinde yalnız alâkadar devair-i mülkiye ve adliyenin faaliyeti ile temşiyeti lâzım, geldiği kanaatindedirler. Diğer bir kısım aza vardır ki: zahiren bu nazariyenin istitarı altına gizlenerek her vesile ile dava-yı milliye pişvâ olanların nüfuzunu kesr, erbâb-ı iktidar ve namusdan bulunan rüesâ-yı askeriyeyi vazifelerinden ib'ad etmek ve bi'n-netice orduya doğrudan doğruya meclisin önüne münkad kılmak ve bu suretle memleketin kuva-yı maddiye ve maneviyesini kendileri için savab addedilen bir istikamete tevcih eylemek istiyorlar. Bu günkü rüesâ-yı muktediresinden tecerrüd edecek ordunun her hangi bir vazife-i vataniyeyi ifaya salih bir keyfiyet ve kemiyeti kaybedeceğinden gafletle ve yalnız mevhum bir kasdla sarf-ı mesai eden bu ikinci kısmın semere-i faaliyeti kendilerine matlûp olan neticeyi verirse hasıl olacak vaziyet ordunun infisâh-ı tammı ve bi'n-netice vatanın izmihlal-i tammı demek olacağından bütün kuvvet ve kudretimizle bu fikir ile mücadele edilmektedir. Bu mücadelede kemâl-i şiddetle devam olunacak. Memleketin harabisini müntic olmak mahiyetinde bulunan bu cereyanı tevkif için icab eden her şey yapılacaktır. Mamafih, mebhus ekalliyetin mecliste mucib-i tehlike bir kuvvet yapması şimdilik muhtemel değildir. Son zamanda Nurettin Paşa Hazretlerinin merkez ordusu kumandanlığından infisalini icab ettiren esbab hakkında arz-ı malûmat etmek için zikrini faydalı gördüğüm izahat-ı anifeden paşa-yı müşarünileyhin bu muameleye maruz kalmasının en kuvvetli sebebi her türlü muamelâtta umumî bir şikayete meydan vermiş olması ... olduğunu ilâve etmek isterim. Mamafih Nurettin Paşa Hazretleri hakkında şikâyet edilen mevâddın büyük bir kısmının dakik bir tedkikden sonra kendisi için mucib-i töhmet olmayacağına şüphe yoktur. Öteden beri muamelât-ı keyfiyesinden ve ihtilâsatından bahsedilen Nihat Paşa dahi mecliste müzakereye mahal kalmadan vazifesinden alınmış ve Ankara'ya hareket edilmiştir. Meclisin ekseriyet-i azimesi ve hüsn-i niyetle müteharrik tabakası bir iki zatın vazifelerinden uzaklaştırılmalarıyla tatmin edilmiş olmakla beraber ordunun

Levent Şahverdi Arşivi

başındaki bütün zevata hücum etmek istiyen ve bu meyanda Şark Cephesi kumandanı Kâzım Karabekir ve Garp Cephesi kumandanı İsmet Paşalar Hazeratına kadar taarruzlarını teşmil eylemek kararında bulunanlar beher gün bu maksatları için vesile ve fırsat beklenilmekte, mevcudiyeti anlatılmaktadır. Böyle bir teşebbüs vukuunda ordu arzu ettikleri neticeye vusullerini men için mümkün olan her şeyi yapmak, meclis ekseriyetinin fikr-i selimine karşı meselenin vehamet-i katiyesini anlatmak, meclisle hakikati karşı karşıya bırakmak kararındayız. Dahiliye Vekili Fethi Beyefendi memleketin teşkilât ve kuva-yı mülkiyesini emniyet ve asayiş-i milliyenin idamesini kâfil olacak bir şekilde tamir ve tasrih eylemiş bulunuyorlar. Vesait-i mülkiye ile memlekette temin-i huzur mümkün olduğu takdirde ordular yalnız cepheleriyle meşgul olmalarındaki fayda azîm olduğu gibi meclis ekseriyetinin de temayülâtını tatmine kâfi geleceğinden bu takdirde mevzuubahis menfi cereyanlara saha kalmayacağı tabiidir.

Hasbihal tarzında olarak Şark ve Garp cepheleri kumandanlarına arz edilmiştir.

Büyük Millet Meclisi Reisi

Başkumandan Mustafa Kemal

Zata mahsustur

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Ç: 13/11/1337 şifreye:

Yalnız askeri işlerle iştigal hususuna verdiğim kıymet ve ehemmiyet azimdir. Intikâmın her müsait fırsatında bu hususun biran evvel teminini daima nazar-ı dikkatte bulundurdum. Fakat, Kars muahedenamesinin imzasıyla şark hududlarımızda kat'i bir sulh ve vaziyetin istikrarına kadar geçen pek yakın zamana kadar mıntıkamın askeri icab ve emniyetine taalluk eden hususatla ve uhde-i aciziye tevdi edilen harici mesaile aid vezaifde ordu haricindeki iştigalâtımın hakkı ve zarureti teslim edilmek lâzım gelir. Bunlardan başka, ciddi sahabet ve alâkaya pek muhtaç olan Şark mıntıkasında ve ezcümle Elviye-i Selâse'de yakın zamana kadar hükümet yalnız bir şekilden ibaret sayılabilirdi. Bugün dahi ancak asayiş-i mahalliyeyi idameye müşkilât ile sâi bir heyet halindedir. Halkı, bir sürü derebeylerinin zulmü ve tahakkümü altında ezilmiş, işgal altında bulunduğu esnada muhtelif ecnebi tesirleriyle her birisi bir siyasi cereyanın teşvik ve heyesine kapılmış bir mıntıkada ve bilhassa Bolşeviklerle cepheleşmiş vaziyette hükümetin yalnız şekilden ibaret kalması, şüphesiz ki ne ordunun emniyetini ve ne de bu mıntıkanın selâmet-i halini temin edebilirdi. Cihet-i askeriyenin birçok mühim işlerde samimi irşad ve delâleti vuku bulmasaydı bu mıntıkalar bugünkü sükûnu da bulamazdı.

Muhtelif ecnebi cereyanlara sahne olan ve halkı hükümetin muhabbet ve sadakatinden ayıracak propagandalara cephe bulunan bu mıntıkayı çok

Levent Şahverdi Arşivi

sıkı tutmak ve buralara çok ehemmiyet vermek gerektir. Halbuki yakın zamanlara kadar hükûmeti temsil eden mutasarrıfların salâhiyetlerine aid basit meseleleri bile bi'l-farz Bolşevik konsolosu ile halledemeyecek ve ordunun telkinatına muhtaç olacak kadar âciz ve betaet göstermeleri karşısında hükûmet siyasetini, menfaatini ve hattâ şerefini vikaye ve temin için veyahut hükûmet menfaat ve siyasetinin tearuz ettiği bir hareketi ıslah için ordunun delâlet ve yardımda bulunması haksız bir müdahale mi idi? Hududun yanı başındaki bir merkez livada alâmeleinnas döven ve dövülen mahallin en büyük iki hükûmet memurunu ve bu çirkin vaziyeti ordu teşebbüs etmeseydi merkeze kim ihbar edecek ve bu teşebbüs vaki olmazsa dahil ve harice karşı hükûmetin şerefi ve su-i tesirat nasıl vikaye ve ıslah olunacaktı. Ecnebilerin bile nazar-ı dikkatini celb ettiği mahsus olduğu halde yine de yerlerinden kımıldamıyan mutasarrıflar ve diğer hükûmet memurları orduca ikaz edildiklerinden sonra mıntıkalarını bir iki defa olsun dolaştılar. Ordu teşebbüsde bulunmasa idi teftişleri kim temin edecekti. Halkın menfaatlerini talepleri karşısında ordunun bu ikazı da mı hükûmet nüfuzuna zarar getirmiştir.

Jandarmalar, maarif memurları altı aydır maaş almaz, ordu hissesinden verir, mektepler muallimsiz kalır ordu zabitleri ile muallim temin eder, memuriyetler lâğvedilir memurları hiç sehabet edilmeksizin aileleri ile aylarca perişan bir halde dolaşır, çocuklar ve kadınlar sefil sürünür, kasabaları muhacirler doldurur ve bunlar hükûmetten hiç bir yardım ve müzaheret göremeden daima gayr-i memnun ve daima ihtiyaç ve sefalete mahkûm bulunurlarsa ve hükûmet mıntıkasında bir mülkiye müfettişi bile bulunmaz ve içinden ve yakından bir tedkike tabi tutulmazsa hasıl olacak vaziyetin müşkilât ve vehameti yine hükûmete ve memlekete aid değil mi idi? Ordunun muhacirlere muaveneti veya bu muaveneti hükûmete ikaz etmesi, yüzlerce sefil ve biçare kadın ve çocuğu müesseseler, mekteplere yerleştirerek onların hayatlarını ve muhabbetlerini hükûmete kazandırması, hükûmetin iktidarı ve hususi gayret kifayet etmediği cihetle menabi temin edecek bir himaye cemiyetleri tesisi, hükûmetin tagallübleri, emniyetsizlikleri, kanunsuzlukları bertaraf etmeye teşebbüsünden sarf-ı nazar zararlarını haber alacak ve buna göre tedbir yapacak bir teşkilât ve iktidara bile malik olmaması karşısında mahallî hükûmetlerin de itiraf ve talebi vechile ordunun delâlet ve muaveneti bulunması, köyleri, müesseseleri ve hattâ resmî devairi harab ve perişani içinde bulunan Kars ve havalisinde hükûmete imar komisyonu teşkil ettirilmesi ve bu komisyonun ihtiyacının askerî levazımdan verdirilmesi ve bütün bunların vaziyet ve hususiyeti itibarıyla pek nazik olan bir mıntıkanın hükûmete isticlâb-ı şeref ve sadakat maksadıyla yapılması mı keyfî icraat meyanında sayılmaktadır. Bunlardan da sarf-ı nazar edildiği halde dahil ve hariç işleri hakkında bir çok meseleler oluyor ki bunlarla doğrudan doğruya Ankara'daki vekâlet-i aidelerinden orduya vaki tebligat üzerine iştigal mecburiyeti görülmekte ve yine öyle mühim işler cereyan ediyor ki, bunları her mahallin hükûmeti bizzat hal ve tesviye edemediğinden veya müracaatındaki lüzum ve ehemmiyeti ihtiyaca muvafık şekilde temin eyleyemediğinden başka, mercii aidine

Levent Şahverdi Arşivi

yaptığı müracaatlara haftalarca cevap alamadıklarından dolayı cephenin delâletini mükerreren rica etmek ıztırarında kalmaktadır.

Mamafih, hükûmet kudret ve selâhiyetini takdir ve ahkâm-ı kanuniye dairesinde temşiyet-i umûru çoktan temenni eden ve esasen münhasıran kendi millî vazifeleriyle iştigalden başka bir arzusu olmayan cihet-i askeriye şark mıntıkasında tabii vaziyetin istikrarından beri bu nokta-i nazara riayeti esas tutmuş ve daha bir aydan fazla zaman, evvel alâkadar mülkî makamatın yapılan tebligat ile son zamanlara kadar muhtelif icab ve zaruretlerle kısmen ordunun iştiraki bulunan hususat mezkûr makamların salâhiyetine terk olunmuştur. Teşrinievvel 1337 tarihli olan işbu tebligat aynen zeyl edilmiştir.

Buraya kadar olan maruzatım, müddeiyatta bulunan hüsn-i niyet ashabının da zarureti teslim edeceklerinde şüphe olunamayan hakikî vaziyettir.

Ordu ve rüesası aleyhindeki tecavüzlerinde ifratkâr görülen ve yeni teşebbüslere fırsat gözledikleri hissedilen kısma gelince, bunların mevhum bir kasdla sarf-ı faaliyet etmelerine nazaran ıslahat ve teminat karşısında dahi maksatlarını takviye için her gün yeni bir tecavüz ve fesat vesilesi çıkaracakları gayet tabiidir. Memleketin kurtuluşu yolunda her fedakârlığı namuskârane bir say ile ifa ettiğini millet ve tarih nazarında ispat etmiş olan ordunun vezaif-i vatanperveranesini temin ve ikmal için bundan böyle de fazilet ve himmet göstermeye sarf-ı kudret eyleyeceğinde şüphe yoktur. Ancak mecliste efkârı teşhîr ile mucib-i tehlike olabilecek bir kuvvetin vücuduna meydan verip badehu onunla daimî ve vahim mücadelâtta bulunmadansa bu nâ-meşru faaliyetleri dağıtacak vechile hareket edilmesi de lâzımdır kanaatindeyim. Yoksa bugün mucib-i tehmet olmadığı halde muvaffakiyet kazanan batıl iddialar memleketin pek vazifeşinas ve fedakâr evlâtlarından olan Şark ve Garp cephesi kumandanlarına kadar uzanmak istidat ve kudretini iktisab anına gelmiş ise bu kuvvetin zât-ı samilerine kadar da tecavüzkâr bulunacağı müsteb'ad değildir.

Bendenize âid olan şikâyat veya mahsusata nazaran vazife haricindeki iştigalâtıma dair ne gibi müddeiyatın kimler tarafından vaki olduğunun ve ordu rüesası aleyhindeki faaliyetlerde pek ileri giden kısımdaki zatların şahsen malûmat hasıl olmak üzre lutf-ı iş'arını istirham eylerim.

15 Teşrinisani 1337

Sarıkamış

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Zata mahsus

Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa Hazretlerine

Büyük Millet Meclisinde rüesâ-yı askeriye aleyhinde vuku bulan tezahürat hakkında Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin 13/11 tarihli ve zata mahsus işaretli şifrelerine yazdığım cevabı berâ-yı malûmat aynen arz ediyorum.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Levent Şahverdi Arşivi

Bu tarihlerde Halil Paşa'nın benimle görüşmek arzusunu (15 Teşrinisani) aldığım gibi Ardahan meb'usu Hilmi Bey'in de Mustafa Kemal Paşa'nın mektubu ile Enver Paşa'ya gönderildiği ve Hilmi Bey'in Trabzon'da Mustafa Kemal Paşa'nın ahlâksızlığından bahsederek yerine beni düşündüklerini fakat Erzurumluların -bir iki meb'us- aleyhimde bulunması dolayısıyla Enver Paşa'yı münasip gördükleri hakkında şurada burada dedikodu yaptığını haber aldım. (23 Teşrinisani'de Mustafa Kemal Paşa'ya bu hususta yazarak böyle bir mektup ve vazifeden neden bana haber vermediğini sordum. Son vaziyetler ve tebliğler Mustafa Kemal Paşa'nın benden kuşkulandığını gösteriyordu. Dedim ki: "Bilâ-ivaz çalışan mücerreb zevatın yekvücut birleşerek vaktiyle İstanbul Hükûmeti yediyle yapılamıyan fenalıklara ve anarşiye meydan verilmemelidir." Mustafa Kemal Paşa samimî cevap yazdı ve bana karşı pek samimî hislerle meşbu olduğunu bildirdi.[237] (Bu muhaberat Enver faslında aynen mevcuttur.)

Bir memlekette hiç şüphe yoktur ki her işin esası "adalet"tir. Buna hürmet etmeyenler, buna hâkim olmak isleyenler şüphe yok ki haydutturlar. İçinde çırpındığımız hâdise muhtelif zaviyelerden başka başka görünüyor. Teşvikler, propagandalar müdhiş. Bilhassa şark hareketinden evvel Erzurum adliyesinden bile millî hareketimizi felce uğratacak zihniyette insanlar vardı. Bununla beraber adliye manzumesine daima hürmetkar oldum. Ve harekâtın hitamından sonra en mühim işim adliyemizin her tesirden âzâde olarak işlemesini temin olmuştu. İşte adliye vekâleti bana şu şifre ile mukabelede bulunuyor:

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Ankara 27/1/1337

Gerek şahsen ve gerek askerlik itibariyle haiz bulunduğunuz mezâyânın evvelden beri takdirkârı bulunuyorum. O havalide teessüs etmekte olan adliyeye karşı göstermekte olduğunuz muavenet ve müzaheretten dolayı vekâlet namına arz-ı teşekkür ederim efendim.

Adliye Vekili Refik Şevket

Ankara'daki ahvâli gelenlerden dinlediğim gibi şâyân-ı itimat zatlardan aldığım malûmattan anlıyordum. Bu hususta Selahattin Bey'in (Mersin mebusu, 335 senesi Sivas'taki Üçüncü Kolordu kumandanı, miralay) ve İbrahim Tali Bey'in mektupları şâyân-ı kayıttır.

Selahattin Bey'in mektubu:

237 Buna rağmen Mustafa Kemal Paşa beni, yerime Yakup Şevki Paşa'yı tayin ederek, Mudafaa-i Milliye Vekâletine almak istediği 10 Kânunisani 1338'de görülecektir. Cevabında Mustafa Kemal Paşa'nın 13/11/1337 şifresini de zikr ettim.

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara 14/4/1337

Huzur-ı biraderilerine

Muhterem Paşam

Geçen senenin Eylül'ünden beri tam bir buçuk sene oluyor, gavail-i vezaif taallukuyla mütecasir-i tasdi olamamıştım. Erzurum Kuva-yı Milliyesinin vatanına avdeti bu hususta bir vesile-i hasene ihzar etti.

Memleketin en muhtaç bir zamanında gönderilen bu yiğit çocuklar vatanın şükranına mazhar olacak bir gayret ve bir iman gösterdiler. Kendileri ile birlikte ... ve mefahirini idrâk eden Sivas, Şarkışla ve civar gençleriyle sahne-i hadisat olan yerleri dolaştılar ve şerefli ve kuvvetli bir ad bıraktılar.

Erzurum evlâtlarıyla fahr etmelidir!.. Bu varakayı kendilerine bir vesika değil zât-ı âlilerine neticeyi mübeyyin bir tuhfe olarak arz ediyorum. Bu harekatın bir kısmında omuz omuza beraber çalışmış olmak sıfatıyla Cafer'in iman-ı millisinden pek hoşnut kaldım. Cenab-ı Hak atiyen dahi memlekete hadim-i hayır kıla...

Gelelim hadisat-ı saireye: siyasetten bahsedecek değilim. Bunu mir-sâd-ı vekayiden görüyorsunuz. Şahs-ı acizanem ve şahs-ı âlileri hakkında bahsedeceğim.

Beş aydır Ankara sokaklarının tembel adamlarından biriyim. Biraz zihin ve fikrimi dinlendiriyorum. Meclisteki her nasılsa arkadaşlardan bir ikisi icraat-ı sahibe-i âliyeleri hakkında kâfi bir kanaat beslemiyordu. Maalteessüf bizde şahsi fikirler ve kanaatler umumi menfaatleri ezdiğinden bir yanlışlık ve hattâ manevra neticesi iğfal edilmiş olduklarını anladığım bu zevata tashih-i fikir etmelerini rica ettim. Ve kendileri de elyevm hakikati anlamışlardır.

Lehülhamd ahaliden vesait-i nakliye ve bedeli cebren alız ve tahsil gibi hususat vâki ise bedelâtının tahsisat-ı askeriyeden bu sene itası daire-i imkândan olacağı âzâde-i arzdır. Himemât-ı âliyeleri şark cephesinde inkişaf-ı vaziyet ve vatana iltihak eden havali dolayısıyla ef'aliniz tarihe nakl etmiş olduğu gibi inşaallah temadi-i hidematımızla ümran ve servet ve refah-ı memleket dahi tahassul ederek vücud-ı devletin o kıymettar kısmı kudret-i sabıkasını iktisab edecektir.

Bilmem yetimleriniz büyüdü mü? Oralarda sanayi ve iktisadiyât sahasında yeni işler açılabilecek mi? Garp cephesindeki muzafferiyat-ı ahireden ve Londra Konferansından bahsedecek değilim. Her ikisinin de netaiyci biraz sonra daha iyi inkişaf edecektir. Mesele bizim ahlâkımızda, bizim harekâtımızdadır. Bu bahisle bir kelime irad etmemi arzu buyuracağınızı bildiğimden şunu zikr ediyorum: men arefe nefsehu faked arefe gayrehu...

Hudud-ı millimiz dahilinde evimizin sahibi kalmayı, herhangi bir şark ve garp siyasetinin baziçesi ve müstameresi olacak vaziyete düşmemeyi, herkesle dost ve fakat nefsini bilir ve fakrini bilmekle zevâid ve sefaletten kaçınır maddi ve umumi bir mevcudiyet-i hâkime teessüsünü şark ve garpteki kıymettar kumandanlarımızdan, milletten, meclis-i millisinden temenni ve gözlerinizden öperek hatm-i kelam eylerim aziz kardeşim.

Mersin Mebusu Miralay Selahattin

Levent Şahverdi Arşivi

Selahattin Bey'in mektubunu alalı hayli oldu. 11/4/1337 tarihlidir. Bunda şu fıkra nazara çarpıyor: "Mecliste her nasılsa arkadaşlardan bir ikisi icraat-ı saibe-i aliyeleri hakkında kâfi bir kanaat beslemiyordu. Maatteessüf bizde şahsî fikirler ve kanaatler umumî menfaatleri ezdiğinden bir yanlışlık ve hattâ manevra neticesi iğfal edilmiş olduklarını anladığım bu zevata tashihi fikir etmelerini rica ettim. Ve kendileri de elyevm hakikati anlamışlardır."

İbrahim Tali Bey de Ankara muhitini mülevves gösteriyor. Ankara'ya geldiğinden pişman "hırsızlar hür ve serbest, herkes lâyüsel amma yef'al", "heyet-i vekile reisi ve Mustafa Kemal Paşa ve sairenin ağzına bakılırsa fena bir Rus düşmanlığı hükümfermâ, Ahmet Muhtar Bey ile dün görüştüm, yalnız onu zât-ı alileri ile fikirde mutabık buldum. Milyonlara bâliğ olan ve bugün kafilelerle yollarda görünen ve bize İkinci İnönü muzafferiyetini temin eden mühimmatı bahşeden Bolşevikler alenen yağmager, eşkiya tabiriyle tahkir olunuyorlar..."

İbrahim Tali Bey'in 13/2/1338'de Batumdan yazdığı mektubu da vaziyeti tenvir için buraya rabt ediyorum. Müfettiş-i umumilik hakkındaki beyanatı şâyân-ı nazardır. Şark harekâtı hitamına mebni bana bu vazifeyi verirlerse mesaimde daha ziyade muvaffak olacağımı Mustafa Kemal Paşa'ya haber göndermiştim. Cevabını almış oluyorum.

İbrahim Tali Bey'in mektupları şunlardır:

Ankara'dan 5/6/1337

Maruz-ı âcizanemdir

Vusulümün üçüncü günü cepheye gittim. Konya'da iki gece kaldım. Kâzım Bey emanetini sordu, adem-i malûmat beyan ettim, lâkin kapalı üç sandık getirip Mustafa Kemal Paşa'ya teslim ettiğimi söyledim. Zannederim şimdiye kadar ne gönderildi ne de başka bir muamele yapıldı. Besbelli vakit bulamıyorlar. Grup karargâhlarını ve fırkalardan bazısını nihayet Eskişehir'de İsmet Paşa'yı gördüm ve üç gece kaldım. Kendisini afiyette buldum. Ordunun ahvâl-i sıhhiyesi şâyân-ı memnuniyettir. İaşe iyidir. Ekmek frankala derecesinde beyaz ve iyi pişiriliyor. Kabuk ve kepekten eser yok. Yüz elli gram et, iki yüz elli gram kuru sebze veriliyor. Et bu günlerde iki yüzden yüz elliye tenzil edildi ve buna mukabil elli gram sebzelik arttırıldı. Ekmeğin nefasetine bayıldım, bizim Onbeşinci Kolordu ve Şark Cephesinde böyle ekmeği görmemiştim. Bizim levazım kepek toz ve toprağın ayıklanmasını bir mes'ele-i uzma addeder ve bir türlü buna muvaffak olamazdı. Bilhassa bu hususu levazımcılarla görüştüm. Pek basit addettiler. Tayinat kanunnamesinde askerin istihkakı dakik yazılıdır diyorlar, mahlutunu kabul etmemekte kıtaat haklıdır. fire ve saire meselesi kıtaata aid değildir, hububat ambara girerken temiz almaya ve kanun mucibince kepek vesaireden tathire levazım borçludur dediler. Böyle olduğunu biz de bildiğimiz halde askeri kepek, kılçık vesaireden kurtaramamıştık. Lâkin şimdi İsmail Hakkı Bey ümid ederim bu mühim meseleyi asker lehine hal etmiştir. Şimdiye kadar hep levazımın hakkını gözetmiştik. Bizim sabık levazım reisi Faik Bey'i Alayunt menzil

Levent Şahverdi Arşivi

mıntıka müfettişi buldum, arz-ı tazimat eder. Kumandanların, askerin kuvve-i maneviyesini iyi ve yüksek buldum. Hele İsmet Paşa pek şen ve şatır, pulat gibi bir azme malik, bu halden pek sevindim. Yalnız ilbas noksan, elbise kumaş yetiştirilemiyor. Ordu maşaallah günden güne artmakta, İkinci İnönü Muharebesine nazaran, nisbetsiz tezayüt varmış, teşkilât-ı sıhhiyeyi tezyid ediyorum. Düşman fırsat verirse bir aya varmadan ordu nisbetinde vesait-i sıhhiyeye malik olacağım. Teşkilât-ı sıhhiye ordu hal-i mebnada iken yapılmış, ordunun neşvüneması nisbetinde tezyide imkân bulamamışlar. Maliye encümenleri işi o kadar küçük tutmuşlar ve tazyik etmişler ki bir alaya bir doktor kâfidir fakat bir bölüğe bir imam lâzımdır demeye kadar varmışlar.

Reis Vekili Hüseyin Bey'le Müsteşar Paşa pek sıkıntılı günler geçirmişler, lâkin her halde bir esas konulmuş onun tevsii ile uğraşıyorum ve her gün bir derece arttırıyorum. Hilâl-i Ahmerden külliyetli eşya ve malzeme istedim, telgrafla İstanbul'a yazıldı. Burada ve Niğde'deki depolarında ne varsa alıyorum. Ihtiyaca göre orduya da veriyorum. Geçenlerde elli bin metre amerikan ile çadır verdirdim, lâkin bunu İsmet Paşa'ya mahremane verdim, levazım bilmiyor. Tenzilât yapar diye korkuyoruz. İtalya ve sair taraftan şimdiye kadar bir şey alınamamış, Erzurumlu Nafiz Bey İtalyanlardan bir tayyare alıp hediye etmeye muvaffak olmuş şimdi de Akşehirliler bir tayyare esmanını bankaya yatırdılar ve mubayaasına teşebbüs ettiler. Tuapse sevkiyata devam ediyormuş ise de yine bazı karışıklıklar varmış. Trabzon işinin de iyi gitmediğini söyliyorlar. Lâkin artık böyle şeylerle meşgul olmuyorum ve olamayacağım. Hırsızlar hür ve serbest. Herkes "lâ yüs'el amma yef'al" geldiğime çok nâdimim yalnız küçük bir hizmet edebileceğime kaniim de onunla müteselli oluyorum. O da bittabi meslek ve ihtisasın dahilinde olacaktır. Mustafa Kemal Paşa bir gün vakitsiz çağırdı. Söz vermiş bir misafirim gelmek üzre olduğundan bir saat geç gittim. Başkaları da gelmiş bulunduğundan uzun uzadıya görüşemedik. Bir defa da heyet-i vekile, Afgan sefiri ile iftara davet olundum. Bittabi yine konuşamadık. Yalnız heyet-i vekile reisi ve Mustafa Kemal Paşa ve sairenin ağzına bakılırsa fena bir Rus düşmanlığı hüküm-fermâ, Ahmet Muhtar Bey ile dün görüştüm. Yalnız onu zât-ı âlileriyle fikirde mutabık buldum. Milyonlara bâlığ olan ve bu gün kafilelerle yollarda görülen ve bize İkinci İnönü muzafferiyetini temin eden mühimmatı bahş ve hediye eden Bolşevikler alenen yağmager, eşkiya tabiriyle tahkir olunuyorlar. Mecliste ağzının istikametini göstermekten âciz bir herif hal-i ıctımada kalkıyor ve ağız dolusu küfürler savuruyor. Samiin meyanında ve meclisin içinde bunların casusu olduğu düşünülmüyor. Memleketin Bolşevik olması aleyhdarlığını fiilen ispat ettim ve hizmet ettim. Hiç bir vakit memleketi Bolşevik görmek istemem lâkin biraz edep ve terbiye-i siyasiye lâzım, garbın düşman-ı ezeli olduğunu anlamıyorlar mı bilmem. Şarkı da düşman-ı daimî vaziyetine getirmeye elden geleni yapıyoruz. Kuvve-i maneviyem muhtel değil ve zannederim muhitimdekilerin çoğundan daha kaviyim, lâkin bu siyasetsizliği gördükçe meyus oluyorum. Dahili mevcut bu kadar

Levent Şahverdi Arşivi

buhranlar arasında kimseyi dost kazanmamak ve herkese düşmanlık ilân etmek acaba ne derece mantıka muvafıktır. Yoksa bu siyaseti âliyeye akıl mı erdiremiyorum. Enver'in Şarkta bulunması bu nefreti tevlid ediyor zannederim. Enver'le şark siyasetini neden karıştırıyorlar, bunu da bilmiyorum. Elhasıl bilmiyorum ve anlamıyorum. Bir iki güne kadar Yusuf Kemal Bey geliyor bakalım o nasıl bir hatt-ı hareket tutacak?

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ittihaz olunan Ziraat Mektebi'nde yatıyorum. Aşağıda Müdafaa-i Milliye ittihaz olunan Mektebi Sultani'de çalışıyorum. Mesafe beş kilometre. Çok vakit zayi ediliyor. Mekteb-i Sultani bahçesinde yeni bir bina yapılıyor, burada ikamet için bir ev de verecekler, on beş güne kadar naklederim zannediyorum.

Mekteplerimiz, çocuklarımız ne halde? Sıhhiye mektebine yeni talebe alınmasına müsaade buyuruldu mu? Bu mektep şark vilâyetlerine çok menfaat temin edecek burada adi etrad sıhhiye mektebi yapılmış, bu yalnız orduya yarar halbuki diğeri memlekete hizmet eder. Ebelerin kursu devam ettiriliyor mu? bu hususta Aziz Bey'den de malûmat istedim. Orada maiyet-i âlinizde başka bir feyizle çalışıyordum. O hayata mütehassirim, ihya ve iadesi temennıyatındayım.

Baki devam-ı afiyetleri temenniyatıyla gözlerinizden öperek arz-ı hürmet-i mahsusa eylerim efendim.

İbrahim Tali

Ankara 28/10/1337

Maruz-ı âcizanemdir

Bu arizamla biraz canımızı sıkacağım eminim. Bunu büyük bir mecburiyet tahtında yazdığıma itimat buyurunuz. Burada ciddi ve samimi kimsem olmadığından zât-ı samilerine arz-ı hale mecbur oluyorum. Ankara'ya geldiğime pek nadim oldum. Uzakta ve daima uzakta bulunmalı imişim. Vusulümden beri orduya pek çok doktor celp edebildim. Gülhane'nin muktedir muallimlerini getirterek yüzlerce hayatın kurtulması temin edildi. İstanbul sıhhiye depoları, Hilâl-i Ahmer depoları hemen kâmilen Anadolu'ya nakledildi. Gerçi büyük bir şey kalmamış ve yüzde doksanı satılmış ise de ediviye hususunda çok işe yaramaktadır. Hilâl-i Ahmer ile nasılsa anlaşılamamıştı. Şimdi o da yoluna girdi. Elhasıl velev pek az olsa da yine bir dereceye kadar faydalı olduğumu gördükçe müteselli oluyorum ve çektiğim azab-ı derûniye tahammül ediyorum. Şimdi de Tevfik Salim Bey'i yerime tayin ettirdim. "Sıhhiye riyasetine tayin olundunuz hemen geliniz" diye Refet Paşa'ya telgraf yazdırdım, o da kemâl-i taaccüple imzaladı. Ümid ederim yakında gelecektir. Ondan sonra iki üç ay tebdil-i hava veyahut mezuniyet alarak bir tarafa çekilmek arzusundayım. Lâkin daha sonrası için bir kararım yok, birkaç şey düşünüyorum. Mütekaid olup Refik Bey'e rica ederek iyi bir mevkide muvakkaten sıhhiye müdürü olarak yerleştikten sonra istifa ve tamamen serbest kalmak, harp devam ettiği müddetçe tekaüd yapamayacaklarını ve bunun tevalisi mahzurlarından korkulduğunu anladım. Bendeniz de bir

Levent Şahverdi Arşivi

mahzurdan korkuyorum. Selefim zamanında Anadolu'ya gelmeye kimse rağbet etmiyordu. Ankara'ya gelmezden evvel ve sonra kime haber gönderdimse derhal icabet ettiler ve elan da celb edilecek mühim arkadaşlar var. Ordudan infikâkimle bunların gelmekten nükûl etmelerine de sebeb olmaktan korkuyorum. Gerçi kendime kimseyi merbut görmek istemem kendim de kimseye merbut olmasını arzu etmem. Hizmet vatana ise de nasılsa gençliğimizdeki cür'etsizlik eşhasa merbutiyet hissinden kendilerini kurtaramadı. İstanbul'un şerâit-i hayatiyesi hasebiyle durmak da herkesin işine pek gelmez çârnâçâr çıkmak zaruri ise de Anadolu'nun şerâit-i hayatiyesi de günden güne iyiye gitmediği ve maaşların hali İstanbul'a da aksetmiş olması herkesi tereddüde sevk ediyor. Her ne hal ise şahsıma ait işlere mesâil-i umumiyeyi karıştırmamak münasip olmayacağından af buyurmanızı rica ederim. Maksadım Ankara'dan mümkün olduğu kadar uzaklaşmaktır. Hattâ kabul buyrulursa şarka kadar gelmektir. Bunun mevki-i icraya vaz'ını ise Ankara'dan istirham edeceğim. Maiyet-i âlilerinde sıhhiye riyasetinde bulunmayı şeref ad ederim. Aziz Bey'in vaziyetini küçültmek de tuhaf olacak. Mirlalay mevkii olan Erzurum hastahanesine Aziz Bey nakledilir. Nail Bey de zaten musammem olan Gümüşhane sıhhiye müdüriyetine nakli için icrası buraya iş'ar buyrulursa tacil edilir ve mesele hallolunur. Bu şıkdan başka Şarkta, Kafkasya'da, cenubi Rusya'da hariçi bir hizmeti hal-i hazırda bu işi ifa edenler derecesinde kabiliyetim teslim buyrulursa inha etmenizi rica ederim.

Maksadı arz edebildim ümidindeyim. Fazla tasdiatla canınızı sıkmak istemem.

Hürmetle gözlerinizden öper kemâl-i sıhhat ve muvaffakiyet dua ederim efendim.

İbrahim Tali

Batum 13/2/1338

Maruz-ı âcizanemdir

Tekrar orduya avdetim hakkındaki telgrafnameyi devletlerini aldım. Refakat ve maiyet-i devletlerinde bulunmak bendeniz için bâisi şerefdir. Zaten Ankara'dan bizar olduğum sırada kendimi Şarka atabilmek için mahut arizamı takdim etmiş idim. Arası uzadığından verilme başkasını celb ve mezuniyet suretiyle ordudan çıkmak üzre iken Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi ile Batum'a geldim. Keyfiyet-i tayinim, tarafı devletlerinden de hüsn-i telakki buyrulduğuna dair Hariciye Vekâletine mevrud telgrafnameden öğrendim. Batum'a tayinim Enver Paşa'nın buradaki rolü ile münasebeti vardı lâkin bu gün o vaziyet hükmünü kaybetmiştir. Enver Afgan'a yahut başka bir tarafa def olup gitmiştir. Halil Paşa akl-a kasirânesiyle mühim bir rol ifa edecek kabiliyette değildir. Boğazı tokluğuna burada oturuyor. Gerçi Batum şehbenderhanesi Enver'den ziyade bu hususta rol oynamıştır, lâkin her ne olmuşsa olmuş ve geçmiş... Yalnız bendenizi orduya davetteki maksad-ı asliferini iyi anlamadığından şu bir kaç satırla bazı maruzatta bulunmağa mütecasir oluyorum. Eğer bendelerini şehben-

Levent Şahverdi Arşivi

derliği hüsn-i ifa edemediğimden orduya çekmek arzu buyuruluyorsa pek basit gördüğüm bu işi yapamıyan artık orduda hiç bir iş göremeyeceğine efendimizi temin ederim. Zaten ordudan da çekilmeye karar vermiş olduğumdan buraya birisinin tayiniyle bendelerinin tekaüd edilmekliğimi pek rica ederim. Hayır, eğer telgrafname-i âlilerinde bahis buyrulduğu vechile orduda daha ziyade işe yarayacağıma kesb-i kanaat olunmuşsa bunu minnet ve şükranla karşılar ve emirlerine amade olduğumu arz ederim. Yalnız şunu arz etmek isterim ki şimdiye kadar rütbe ve makam peşine düşmedim. Seferberlik sonunda livalıkdan kaçtım, bu defa da Ankara'da gördüğüm ahvâlden livalıkdan kaçmaklığım hissini yeniden tevlid etmişti. Mustafa Kemal Paşa terfiimin icrasına emir verdiği halde orada durmamağa karar vermiş olduğumdan icrasını tehir ettirdim. Lâkin bu defa yine orduya avdetim eski şerâit dairesinde bittabi olamaz, bir de orduda ne olacağım? Ordu sıhhiye müfettişi bilmem ki tekrar orduya avdete değer mi? Mahdut bir sahada çalışmak ne menfaat temin eder. Aziz Bey, Nail Bey bu işleri pek âlâ yapar. Büyük Millet Meclisi Müfettiş-i umumilik tabirini ya anlamadı yahut anlamak istemedi. Hıdiviyet yapamayız dedi işi kesdi. Heyet-i vekile de meseleyi kapattı. Filhakika zât-ı devletleri Vilâyât-ı Şarkiyeye müfettiş-i umumi tayin buyrulsa idiniz pek sevdiğim bu vilâyetlerde ömrümün sonuna kadar çalışırdım, belki de nafi olurdum. Lâkin ordu sıhhiye müfettişliğinde ne yapabileceğim. Çiçek mücadelesi için yine bu şark vilâyetlerinde son hizmet olmak üzere Erzurum'da çiçek ve kuduz, müessesesi yaptırtmıştım. Mütehassıs da gönderilmişti. Binaenaleyh şerâit-i hazıra dairesinde vücudumun pek de mütehammil olmadığı bu iklime avdete değmez kanaatindeyim. Böbreklerimin eski rahatsızlığı hususî takyidatı istilzam ediyor. Elli yaşını buldum. Mahdud bir iş uğrunda nefsimi göz göre göre tehlikeye koymakta da mantık göremiyorum. Binaenaleyh Batum'dan kaldırılmaklığım matlup ise emir ve işaret buyrulduğu gün istifa ederim. Lâkin hiç zannettiğim gibi değil de mahaza karargâh-ı devletinizde bulunmaklığım maslahaten iktiza ediyor ve zât-ı samilerine bir hizmette bulunacağıma kanaat buyrulmuşsa hemen inha buyurulur her şey gibi feda ederim. Yalnız bir ricam var, İstanbul'da validem pek ihtiyarlamış üç senedir mutehassır artık Sarıkamış'tan İstanbul pek uzak kalır, evvel en Vekâletten bir ay mezuniyet istihsal buyrulursa hem validemi görür ve hem de kızlarımın yüz üstü kalmış olan işlerini tesviye çarelerini bulur ve Batum tarikiyle avdet ederim. Bir maruzatım daha var, gelecek kışa kadar ordu merkezi Erzincan gibi az çok mutedil bir mevkie çekilmezse ve ahvâl müsaade ederse kışı az soğuk bir mıntıkada geçirmekliğime müsaade buyurursunuz zan ederim.

11 Şubat Gürcülerce kara gündür. Bolşevikler Gürcistan'a bu gün girdiler. Bu münasebetle Menşeviklerin hazırladığı nümayiş sebebine beş on kişi tevkif edildi. Bu meyanda jimnaz muallimlerinden birkaç kişi de var, talebe bunları kurtarmak vesilesiyle siyah bayrakla nümayiş yapmaya ve Menşeviklerden vefat etmiş olan birkaç kişinin kabrinde İkinci Enternasyonal marşını çalmaya teşebbüs ettilerse de resmi raporumda da

Levent Şahverdi Arşivi

arz ettiğim vechile bir saat sürmeden mesele halledildi. Ruslar tedricen ve mütevaliyen asker getiriyorlar. Menşevik korkusunu ketm için Türklerden ihtiraz ettiklerini işaa ediyorlar. Lâkin bunları da yine Gürcülere işaa ettiriyorlar. Nihayet dünkü nümayiş işi aşikâr etti.

Sefaret vasıtasıyla ateşemiliterliğe his olunan harekât ve münakalât-ı askeriye hakkında malûmat veriyorum. Hüsamettin Bey destres olduğu diğer vekayi ile birleştirerek hülâsasını takdim eder. Buradan doğruca ve ayrıca yazarsam istihbaratı iğlâk etmiş olurum. Deniz ve hudud vekayii için Rus kumandanını ve konsolosu, Refkomu çok sıkıştırdım. On beş gündür vukuat işitilmiyor. Haşimzadelerden Sabit, Selim, Derviş, İsrafil Beylerle Hüseyin Bey, Cakovalı Bekir Ağa, Yukarı Acaralı Ali Efendi Surakize olan mevkufturlar. Geçen gün aff-ı umumî için tekrar görüştüm. Bu ay içinde icra olunacağını söylediler, sefire de yazdım.

Hilâl-i Ahmer için 4 Şubat akşamı bir suare tertip ettim. Pek parlak oldu. Erkân-ı hükûmet hemen kâmilen geldi, Rus kumandanı ve diğer kumandanlar geldiler. Batum'da böyle parlak suare hiç olmamış, henüz hesabın arkası alınmadı ise de üç bin beş yüz lira hasılat-ı safiye olacağını tahmin ediyorum.

Buradaki hizmet müfrezesinin iaşe parası kalmadı. Fırka da para göndermedi. Elimdeki şahsî yüz elli iki yüz lirayı da sarf ettim. Bunları dün Aydın vapuru ile iadeye mecbur oldum. Zaten teçhizatları pek fena, elbiseleri yok, istedim göndermediler, kuru tahtada yatıyorlardı. Ale'd-devam hastalanıyorlar, silahları da olmadığından muhafız olarak da istifade mümkün değil, mühimmat gelirse kumandan ucuzca askere verecek.

Bakî emir ve iş'ar-ı devletlerine intizar eder ve arz-ı tazimatı mahsusa eylerim.

İbrahim Tali

Ankara sarhoşluk, kumar, sefahatin de bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın muhitinde pek ileri gittiğim müteaddid ağızlardan dinlemiştim. Benim hakkımda Mustafa Kemal Paşa'nın muhitinden, müstebit, haris, insafsız... gibi hiç de bende bulunmayan vasıfların propaganda edildiğini de dinlemekteyim... Vaktiyle İsmet Paşa'ya Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhı için yazmıştım. Ankara muhiti şöyle imiş böyle imiş diye yapacak başka bir şeyim yoktu. Esasen İstanbul ve itilâf kuvvetleri de Ankara için müthiş propaganda yaptıklarından bana düşen vazife dedikoduları şarka yaymamak idi. Böyle bir hengâmede Mustafa Kemal Paşa'nın benden kuşkulanması başladığımız milli işin hüsn-i neticeye isali için tehlikeli idi. Ben onu kuşkulandıracak bir şey yapmamıştım, benim varlığımdan onun veya bazı riyakâr ve ehliyetsiz (daima bu gibi kimseler ricâl arasına fesat tohumunu ekmişler ve hattâ biçmişlerdir) kimselerin endişesine de sebeb yoktu. Bunun için Ardahan Meb'usu Hilmi Bey'e, bana haber vermeyerek mektup verip Moskova'ya Enver Paşa nezdine göndermesi vesilesiyle aramızda mütekabil samimiyet mevzumunu yazmıştım. Şu halde yapacağım bir şey kalmıyordu. Selahattin Bey'e 12/12/1337 de verdiğim cevap da yaptıklarımı ve hislerimi gösterdiğinden aynen yazıyorum. Gerçi o mektubunda aleyhimizdeki cereyanın

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal'den geldiğini anlatmak istiyordu, fakat ben bunu şu cümle ile kapattım: "Biz beşeriz, bittabi dahilî ve haricî birçok cereyanlar karşısında hissemize bizim de bir şeyler düşebilir."

Sarıkamış 12/12/1337

Muhterem Bey kardeşim

Büyük bir memnuniyetle aldığım mektubunuza cevap da geciktim. Siyasi ve askerî azîm meşguliyetle beraber Meclisçe hakkımda bazı zatlardaki düşüncelerin serbestçe cereyan ve netâyicini görmek arzusu izahat vermekte gecikmekliğime sebeb oldu. Her şeyden evvel şarkın daha Harb-i Umumi'de Ermenilerden serian tahlisinde ne büyük âmil olduğum ve bilhassa Erzurum'u katliâm ve yangından kurtarmaklığım tarih-i harbimizce tevsik olunmuştur. Mütarekede ise Şark ordusunun silahlarını vermemek ve Anadolu ittihadına şarkı üssü'l-hareke yapmak plan ve azminden sonra askerî ve siyasî vazifeleri tamamıyla yapmakla vicdanen pek müsterihim. İnce ve derin düşüncelerimledir ki müthiş cereyanlara rağmen Bolşeviklerle hüsn-i münasebet temin edilmiş ve silah ve paraca hayli yardımlar kazanılmıştır. Yine birçok entrikalara rağmen Şarkta halkçılık, Envercilik perdeleriyle Bolşeviklik ilânının önüne durdum. Ermenilere karşı harekâtın lüzumu hakkındaki muhaberatım yaptığım iyiliklerin büyüklüğüne şahittir. Harekâtın hüsn-i idaresi ise netâyiciyle ölçülebilir. İş başında uğraşanların bile endişesini mucib olan Kars Kalesi üç beş zayiatla ve Ermenilere bir buçuk alayla kale erkânının ve sair kıymetli insanların esaretiyle elde edilmiştir. Bunlar vaktiyle kâğıda geçmiş vesikalarla müebbettir. Bütün bu işlere rağmen birkaç kişinin menfaatine ket vurulması ve daha ziyade Anadolu'da şahsiyet ve silahları imha programıyla çalışan İngiliz ordusunun faal ve becerikli erkân-ı harbiyesi ve buna zamimeten o zamanki İstanbul Hükûmeti her kuvvetten istifade ile herkes gibi benim de aleyhimde cereyanlar yaptılar. Ve bilhassa Ermenilerden karşı harekât yapacağımı anlayınca Erzurum'a kadar adamlar saldırdılar. Meselâ, Ankara'ya gönderdiğim casus Nuri birkaç kere Erzurum'a gelmiş ve Ermenilere karşı hareketin memleketi mahvedeceğim, Erzurum'u da Ermenilere vereceğini, harekât yapılmazsa Erzurum'un kurtulacağını, kumandanların kendi istifadeleri için hareket yapacaklarını ... ilh. surette, İstanbul Erkân-ı Harbiye Riyasetinden İngiliz parasıyla Erzurum'a gönderilerek yalnız eşrafla değil validen valiye olmak üzere erkân-ı hükûmeti bile aleyhime çevirmeye çalışmıştır. Bu dedikodular bazı idraksiz veya menfaatperestleri tahrik etti. Harekât dolayısıyla şahsımın aleyhine yazılmış ve -karargâhım yazıcılarından Erzurumlu- yazılar dahi ele geçmiştir. Peygamberlere ve hattâ Cenab-ı Allaha bile isyan edenler var. Biz, beşeriz, bittabi dahilî ve haricî birçok cereyanlar karşısında hissemize bizim de bir şeyler düşebilir.

Yetimlerimiz memlekete pek nâfi iş görecek bir terbiye-i bedeniye ve fikriyeye malik oldular. Ve çalışıyorlar da. Bunlarla iştigal mesaimin en tatlı bir kısmı oluyor. Milletimizin yakın ve şerefli muvaffakiyetine dualarla gözlerinizden öperim kardeşim efendim.

Kâzım Karabekir

Levent Şahverdi Arşivi

28 Teşrinisani'de Erzurum'da daü'l-kelb tedavihane ve aşı darü'l-istihzarı resm-i küşadına muvaffakiyet hasıl oldu. Şimdiye kadar bu gibi işler için Sivas'a kadar gitmek mecburiyeti ref olundu.

28 de ana mektebi hakkında konferans ile resmi küşad yaptığımız gün kış da başladı ve ortalık bir karıştan fazla kar tuttu.

1 Kânunievvel'de -11.25'de- Adana'nın şanlı bayrağımıza kavuştuğunu haber alarak pek sevindik.

10 Kânunievvel'de mıntıka-i harbin ilgası hakkında -8 Teşrinisani'den itibaren- Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'den emir geldi. 20 Kânunievvel 1336 tarihli emirle makamat-ı askeriye mıntıka-i harpdeki asayişten mes'uldü. Bu emir Mustafa Kemal Paşa'nın 13 Teşrinisani 1337 tarihli emrinin mütemmimi idi.

Malakanların en nihayet 20 Kânunisani'ye kadar memleketimizden çıkmadıkları halde katiyen askere alınacakları hakkında Ankara'dan emir geldi. Kars Rus Sovyet konsolosu Norman ziyaretime geldi. Malakanların askere alınması halinde Rusya'daki Türk tebaasının da askere alınacağını söyledi. Cevaben hükûmetimiz 20 Kânunisani'ye kadar müddeti temdid etmiştir, bundan sonra gitmezlerse askere alınacaklardır, artık bence yapılacak bir şey olmadığını söyledim.

Ankara'daki Sovyet sefiri tebdil olunmuş, güya Fransız itilâfnamesine mâni olamadığından Moskova hükûmeti kızmış.

Şimendifer Hakkındaki Teklif

Sarıkamış 11/12/1337

Nâfıa Vekili Rauf Beyefendi Hazretlerine

Heyet i vekile meyanına girmenizden memnuniyetim azimdir. Pek yakında mes'ut bir hayata milletimizin mazhariyetini tazarrudan sonra umûr-ı nâfıaya ait Erkân-ı Harbiye-i Umumiyeye yazdığım maruzât-ı aynen yazıyorum:

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine

Şimdiye kadar şimendifer, şose, liman gibi iktisadımızın temellerini lâzımı gibi atamamaklığımız, projelerin tertibinde harici veya dahili hususi tesirattan âzade kalamamaklığımızdan olduğu zannındayım. Balkan Harbinden evvel Fransız şirketlerine verdiğimiz *külliyetli* paraya mukabil Anadolu'da göze çarpar bir şey temin edilmemiştir. Çünkü her mebus müvekkillerine karşı bir şey yapmış görünmek için tesirler yapmış, zamanın nâfıa nazırı da her taraftan umran başladı kırk elli senede bütün memleket muntazam şebekelere mahik olacak zu'muyla para ve kuvvet eski muazzam imparatorluğumuza serpiştirilmiş ve neticede Ankara-Sivas-Erzurum gibi ana damarımız bile mefluç bırakılmıştır. Vekâlet-i celilelerinin tasavvuratını bilmiyorum, ancak Erzurum-Trabzon şimendiferinin inşası hakkında bazı sözler işittiğimden fikrimi, iktisadi, siyasi ve askeri tedkikatıma istinaden arz eyliyorum. Anadolu'nun cenup ve garbında iyi kötü limanları

Levent Şahverdi Arşivi

ve bunlara müntehi şimendiferleri vardır. Fakat Karadeniz sahilinde ne bir liman ve ne de buraya müntehi şimendifer yoktur. Liman yapmak haylice masrafa muhtaç olduğundan şimdilik vasati bir mahalde olması dolayısıyla Samsun'un güzel bir liman haline ifrağı ile şark ve garptan buraya müntehi şimendiferler yapmak esas plan olmalıdır. Ankara-Sivas-Erzurum hattı iktisadi, siyasi ve askeri bütün ehemmiyetleri haizdir. Erzurum-Trabzon hattı iktisaden masrafını koruyamayacağı gibi Erzurum-Sivas hattı mevcut değilse askerlikçe düşmanın işine daha çok yarar. Siyaseten mahzuru da pek ziyadedir. Çünkü Ruslarla hudud yakınında Fransa veya sair bir devletin siyasi entrikası üssülharekesi olacağından Rusların matma'-ı nazarını celb edeceği gibi şimendiferin İran dahiline geçmesi halinde Avrupa devletlerinin de hırsını mucib olabilir. Erzurum-Trabzon hattının en ziyade İran transiti için ehemmiyetinden bahsedilmesi doğru değildir. Bu fikrin şarkda rol oynamak için şimendifer inşasını maske yapmak isteyen devletlerin yaptığı propaganda diye telakkisi makul olur. Zira Erzurum'dan Tebriz'e kadar şimendifer yapılmadıkça ehemmiyetli bir transit olamaz, sebebi de Tebriz'in Batuma şimendiferle merbut olmasındandır. Ruslar bizim hatların Tebriz'e müntehi olmasına var kuvvetleriyle mümanaat edeceklerini evvelden düşünmek lâzımdır. Bu mümanaatın bertaraf edilebileceği kabul edilse dahi İran transiti Samsun limanına dahi suhuletle inebilir. Esasen de bu transitin ne miktar olduğu muhtelif senelerin istatistiklerinden çıkarılarak ehemmiyet takdir olunmalıdır. Her şeyden evvel Ankara-Sivas-Erzurum şimendiferinin inşası ve şimdilik Samsun liman kabulüyle Sivas'a rabtı için para ve kuvveti dağıtmayarak en az bir zamanda iş görmeye bakmalıyız. Şarkın, bu inşaatın bitamına kadar ve hattâ daha sonraları da Trabzon'a raptı otomobil şirketleriyle pek kolay ve faydalı olur. Bunun için de şoselerin mükemmelen tamiri ve bazı münasebetsiz güzergâhların tebdil ve ıslahını projelerimize koymak ve halkı otomobilciliğe teşci etmek lâzımdır. Otomobil kıtaatımızda üç ayda şoförlük öğretebiliyoruz. Bu gibiler şirketlerde şoförlük ettikçe hizmet-i askeriyede imiş gibi addedebiliriz. Şu halde hükûmet-i mahalliyeler halkı kuvvetli şirketler tesisine teşvik etmeli, nâfıa da Erzurum-Trabzon-Erzincan aralarındaki şoseyi daima hüsn-i halde bulundurmalıdır. Maruzatım bu kadardır.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Nâfıa Vekili Rauf Bey cevaben teşekkürle vekâlet namına da büyük memnuniyet göstermiş ve daha bu gibi esaslarla vekâleti tenvir etmekliğimi rica etmiştir.[238]

238 İsmet Paşa hükûmeti sulhden sonra şimendifer inşası hususunda benim bu teklifimi nazar-ı dikkate almayarak şimalden cenuptan bir takım hatlara aynı zamanda ve hükûmet parasıyla başladı. Şark Şimendiferlerini de satın alarak birkaç neslin yükünü bugünkü nesle yükledi. İzmir harp oyununda 1339'da Kütahya - Balıkesir hattının inşasını da askerlikçe mühim görerek teklif etmiştim. Bunu muvafık bularak yaptılar fakat diğer hatlar da kararsızlık ve tedbirsizlik yüzünden milyonlar kayboldu. Meselâ Diyarbakır cihetinde Arada'dan Ergani madenine dar hat başladılar. Bunun gibi Ereğli havzasından dahile de böyle bir hat başladılar sonra terk ettiler. Bu hususta ileride tafsilât vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Münasip zamanlarda faydalı göreceğim tekliflerde bulunacağım. Şimdiden muhtelif vekâletlerin lâyihalar toplayarak istikbal için esaslı programlar tatbik etmeleri pek lâzımdır.

15 Kânunievvel'de 9. Fırkanın bölük talimleri teftişi için Kars'a gittim. Teftişlerle meşgul olmakla beraber 93 Rus seferi ve Harb-i Umumî ve mütarekedeki Şark hareketi hakkında zabitana üç konferans verdim.

22'de Kars'da maarif ana ve ilk kız mekteplerinin mütalaa salonu (Kars konferansını akdettiğimiz yerde) ve istihbarat odasının resm-i küşadları yapıldı. Akşam maarif mektepleri çocuklarının müsamerelerinde bulundum. Programlar şiir ve nesirlerle dolu, hareket yok, amelî şeyler yok. Bunların lüzumunu izah ettim.

20/21'de Tiflis mümessilimiz Muhtar Bey (sabık hariciye vekili) hariciye müsteşarı Suat Bey, Batum şehbenderi İbrahim Tali Bey ve Tiflis iktisat konferansı azaları Kars'a gelmişlerdi.

22'de Sarıkamış'a birlikte geldik. Yapılacak işler hakkında görüştük. Muahede metnine ve konferanstaki karşı tarafın vaadlerine göre yapılması lâzım gelen işleri tasrih ettim.

24'te mekteplerimizin temsillerini ve varlıklarını gösterdim, pek takdir ettiler.

26'da Sarıkamış'tan trenle Tiflis'e hareket ettiler.

Simko'nun (Rumiye havalisinde Kürt sergerdesidir. Mütarekede kıtaatımız o havaliyi terk ettikten sonra o civara hâkim olmuştur. Ermeni ve Nasturilerle muharebelerde bulunuyordu. Bilhassa Ermenilerin Van'a sarkıntılık etmemesi için Simkoyu tutuyordum.) 23'te kendisine taarruz eden İran kuvvetlerini perişan ederek bir Rus cebel topu ile üç mitralyöz, bir çok tüfek iğtinam etmiş 3 şehid ve 6 mecruh varmış, İranlılar Şerefhane'nin 22 kilometre şimali garbisine çekilmişler. İranlılar meyanında 900 Ermeni varmış. Maktuller meyanında Ermeniler görüldüğü gibi 14 mecruh esiri de katletmişler.

Levent Şahverdi Arşivi

1338 (1922) Senesi

1 Kânunısani 1338'de talim ve terbiyesi kuvvetli bir fırkanın ilkbahar harekâtına yetişmek üzere garba gönderilmesi hazırlığı hakkında Erkân-ı Harbiye-i Umumiyeden emir geldi. Esasen şimdiye kadar 3. ve 12. Fırkalar kolordu topçusundan 10,5'luk obüs bataryayı göndermiştim. Şarkta iki piyade ve bir süvari fırkası kalmıştı. Kağızman, Sarıkamış'ta bulunan 11. Fırkayı Erzincan'daki 13. Fırka alayıyla göndereceğimi yazdım. Hazırlığa başlattım.

2 Kânunısani tarihli İstanbul gazetelerinde Cemahir-i Müttefika-i Amerika, İngiltere, Fransa, Japonya arasında "sulh-i umuminin idamesi ve Aksa-yı Şarktaki müstemlekelerinin mütekabilen muhafazası zımnında" ve on sene müddet devam etmek şartıyla bir muahede imzalandığını yazıyorlar. (metni senenin cep takvimindedir.) Demek on sene için umumî sulh emniyet altına alınmış, yani 1932 ye kadar... Bundan sonrasını tekeffül edememişler demek...

Bu senenin şerefine Büyük Millet Meclisi namına Şer'iye vekâletinin İstanbul halkına tamimi de şâyân-ı kayıttır.[239]

İstanbul halkına yapılacak nasihat veya ihtarın şer'iye vekâleti tarafından yapılması hükûmeti milliyemiz için büyük gaflettir.

İstanbul Ahalisine Karşı Şer'iye Vekâletinin Beyannamesi

Ankara: 5/A.A. Şer'iye vekâleti İstanbul ahalisine hitaben âtideki beyannameyi neşretmiştir:

İstanbul'da âdâb-ı milliye ve şiar-ı İslâmiye ile hiç bir zaman telif edilemeyecek *bir takım hareketlerin meydan aldığını ve son zamanlarda o*

239 Mustafa Kemal Paşa'nın hilâfetin lüzumu hakkındaki Balıkesir'deki hutbesi ve Meclisteki nutku ve bu beyanname bir araya getirilir ve başlarına da mefkûre hatıralı hocalar grubu ortasında ve aynı kisvede Mustafa Kemal Paşa'nın resmi konursa vaziyet daha iyi anlaşılır: Gazi büyük bir taassupla hilâfet ve saltanatı şahsına almak istediği görülür. Buna muvaffak olamayınca da 180 derece aksine yürüdüğü müthiş garabettir. İfrat ve tefritten bir türlü kurtulamıyoruz. Bu tamim ne kadar lüzumsuz ve hattâ zararlı ise sulhden sonra mütezayiden giden içtimaî tahribat da o kadar felâkettir. İhtarnameyi yazan Mustafa Fehmi Efendi'nin de reyi ile melon şapka ve *latin hurufatıyla İstanbul'un asri plajlarında* medeniyet yolunun yolcularını ara sıra seyrederek bu sabık yazılarına mı yoksa hale mi acır acaba? Bilmek pek merakh bir şeydir.

Levent Şahverdi Arşivi

mübalatsızlığın pek çirkin bir şekle girdiğini Büyük Millet Meclisi kemâl-i esefle işitiyor. Müslüman namını taşıyan bazı kadınlar namus ve iffet namı altında takdis ettiğimiz iki muazzam vazifeye karşı tamamıyla lâkayd kalarak fezahatlarını kendilerine yabancı erkeklerle hususî ve umumî yerlerde dans etmek derecesine kadar ileriye götürüyorlarmış. Büyük Millet Meclisi yakinen bilir ki bu şenaetleri bî-perva irtikâb eden alçak fıtratler pek küçük bir ekalliyetten ibarettir. Yoksa o mübarek memleketin ekseriyet-i kahiresi diyanetine, milliyetine has olan secâyâ-yı ber-güzideyi tamamıyla muhafaza etmektedir. Ve ahlak-ı kerimanesine ve ananat-ı mukaddesesine vuku bulan bu tecavüzlerin daha vâkıfı olmak itibarıyla bizlerden ziyade müteessirdir. Fakat emri bi'l-maruf nehyi ani'l-münker farizasıyla bütün müslümanların mükellef bulundukları hiç bir zaman hatırdan çıkmamalıdır. Bilhassa oradaki ahalimize mürşidlik vazifesini deruhde eden zevat tarafından umûr-ı millete bu derecelerde müsamahakârlık gösterilmesi elbette mazur görülemez. Bütün Anadolu halkı çoluğuyla çocuğuyla, kadınıyla erkeğiyle, malıyla canıyla, dişiyle tırnağıyla düşmanlara karşı mücahede ediyorken İstanbul'daki halkın hiç olmazsa bu mukaddes cihada kalben iştirak etmesi icab etmez mi? Milletimizin istikbali olan gençler ve istikbali kurtarmak için hayırlı evlâtlar yetiştirecek kız ve kadınlar düşünmelidir ki bu gün kendilerinin Anadolu'daki dindaşları onların hayatını, namusunu, şerefini, istiklâlini kurtarmak azmiyle uğraşıyorlar. Karların altında, çamurların üstünde, sarp dağların tepesinde, engin ovaların içerisinde mübarek kanlarını döküyorlar. Bu mukaddes gaye uğrunda canlarını feda ediyorlar. Namusunu şerefini her şeyden üstün tutan salâbet-i imanına, azamet-i vicdanına dünyaları hayran eden milletimiz arasında bu fezahatler ve bu fezahati irtikâb edecek kadar sefil fıtratlar acaba nasıl oluyor da bulunuyor. Hiç şüphe yoktur ki bu şenaatler bizim ruh-ı milliyetimizden, bizim terbiye-i millimizden doğmamış. Bunlarda yabancı bir ruh, zehir-nâk bir terbiye âmil olmuştur. Bu yabancı ruhu bu zehir-nâk terbiyeyi öldürmek büsbütün vücudunu kaldırmak için bütün millet rehberlerinin, bütün millet matbuatının el birliğiyle çalışmaları en mukaddes vazifeleridir. Zira ahlâksız bir millet için imkân-ı hayat tasavvur olunamaz. Ahlâkın sukutu bünyan-ı milliyenin inhizamıdır. Milletler şahıslar gibi türlü türlü ızdırablara, türlü türlü akabelere uğrar. Lâkin bütün bu ıztırabları bütün bu akabeleri muvaffakiyetle atlayanlar ancak ahlâkını sukuttan muhafaza edenlerdir. Binaenaleyh mekârim-i ahlâkı itmam için gönderilmiş bir dinin muhafaza-i esasiyetini kendilerine umde ittihaz eden, bu hisle İstanbul'daki sukut-ı ahlâkiden son derece müteessir bulunan Büyük Millet Meclisi bütün ruhuyle temenni eder ki inayet-i hakla İstanbul'u tahlis ettiği zaman orada velev pek küçük bir ekalliyet tarafından irtikâb edilmiş olsun bütün bir ekseriyetin namusunu lekeliyebilecek bu kabil fezahatleri görmesin, bilakis necabet-i milliye ve İslâmiyemizin her türlü ilcâât-ı muhacemata rağmen saf vet-i ezeliyesiyle pâyidâr olduğunu müşahede etsin. Bununla beraber Büyük Millet Meclisi İstanbul'un namuslu, hamiyetli, faziletli evlâdına iştiyaklarına iblâğ ederken şunu da ilâve ederiz ki kadın olsun erkek olsun milletin mukadderatını hiçe sayan, namusunu lekeleyen nefs ve hevasına esir bir

Levent Şahverdi Arşivi

takım erazil emin olsunlar yakında hareketlerinin hesabını vermekten kurtulamayacaklardır. Veyl o kimselere ki mevcudiyet-i milliyede elim rahneler açarak cezayı sazalarını dünyada hizlân-ı ukbada sermedi bir hüsran suretinde görürler. Febeşşirühüm ibadi elleziyne yestemi'ûnelkavle feyettebi'ûne ahsenehı.

Büyük Millet Meclisi namına
Umûr-ı Şer'iye Vekili Mustafa Fehmi

Sarıkamış'ta bir avcı kulübü tesis ettik. 6 Kânunısani'de ilk ava çıkıldı. (13'te kızaklarla Karakurt yolunda Köroğlu Kalesi civarındaki ava ben de iştirâk ettim. Kar dizleri aşıyor ve çok yoruyor.)

8 Kânunısani'de ajans bildiriyor: Moskova hükûmeti Tatar Kırım hükûmetinin istiklâlini kabul ve ilân etmiştir. Kırım ecnebi memleketlere sefir göndermek ve dahilen istiklâl hakkına malik olacaktır, (emsaline nazaran inanılması zor bir tebliğ). Mısır'da dahi karışıklıklar varmış.

Nâfıa Vekili Rauf Bey rahatsızlığına binaen istifa etmiş. Mustafa Kemal Paşa'ya sordum teyid ediyor.

Şark Cephesi Kumandanlığından Alınarak Müdafaa-i Milliye Vekâletine Tayin Meselesi

10'da Mustafa Kemal Paşa'dan aldığım şifrede beni Ankara'ya Müdafaa-i Milliyeye istiyor. Çok hayret ettim. Benim Şarktan ayrılmaklığım, zafer-i kat'iye kadar tehlikeli olacağını bilmeleri lâzımdı. Bilhassa Şark halkının da bidayetten beri ayrılık arzuları ve hattâ halk hükûmeti diye başka yerli olan memurları atmaya çalışmaları meydanda iken Harputlu Şevki Paşa'nın yerime gönderilmek istenilmesi büyük gafletti. Şevki Paşa kış kıyamet ortasında Elviye-i Selâse'yi tahliye etmiş bulunduğundan henüz ilhak ettiğimiz bu yerler halkının da menfurudur. Bunun gelmesi Bolşeviklerin de işine yarayacaktır. Bu noktaları Ankara neden düşünemiyor hayret...

Aldığım şifre ile yazdığım cevap aynen şunlardır:

Makina başında
Zata mahsustur.

Ankara 10/I/1338

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Refet Paşa Müdafaa-i Milliye Vekâletinden istifa etti. Meclisteki mevcut asker azalar Cemal Paşa, Miralay Selahattin Bey, Yusuf İzzet Paşa, Kara Vasıf Bey ve sairedir. Garp cephesinde Köprülülü Kâzım ve Fahrettin Paşalar vardır. Müdafaa-i Milliye Vekâleti esasen çok mühim olmakla beraber Heyet-i Vekiledeki vaziyeti şâyân-ı chemmiyettir. Zât-ı devletlerini intihab olunduğu takdirde yerinize Şevki Paşa'yı tayin edip gelmeniz caiz midir?

Makine başında cevabınızı rica ederim.

Başkumandan Mustafa Kemal

Levent Şahverdi Arşivi

10/1/1338

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

C. 10/1/1338. Son aylarda mecliste büyük kumanda şahsiyetlerine karşı vuku bulan hücûmlar neticesinde merkez ordusu ve Elcezire kumandanlarının alkışlara mazhar olan keyfiyet-i celbleri ve Elviye-i Selâse meselesinden heyet-i tahkikiye izamına heyet-i vekîlece görülen mecburiyetleri ve meclisin bu halet-i ruhiyesinin Şark ve Garp cepheleri kumandanları hakkında da tecelli edeceğine dair olan ikaz-ı sâmîleri vatanın selameti namına münakaşadan sarf-ı nazarla bu defa Refet Paşa'nın aynı hücumlara maruz kalmasıyla istifa edip etmediğine ve heyet-i vekîlenin vaziyetine dair lutfen tenvir buyurmalarını istirham eder, gönderilecek zâtın Şarkın bilhassa şu devredeki dahili ve harici nâzik vaziyetini hüsn-i tedvire muvaffak olup olamayacağı hakkında tarih nazarında pek azîm bir akideyi mucib olacak olan bu tebeddülün netâyicini heyet-i vekîle ile meclis-i millînin nazar-ı takdirine terk ediyorum.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat beni Şark'ta alıkoymak istemediği ve herhangi bir suretle ayırmaya uğraştığına şüphem kalmadı. (Şarktaki Vali Hazım Bey riyasetindeki heyet-i tahkikiyenin de istifaya mecbur olurum zanni ile gönderildiğini anladım. Kars Valisi - Ankara Emniyet Umum Müdürü - Esat Bey bu heyetten bahisle bunu kendi haysiyetine tecavüz addederek istifa edeceğini benim de istifa ederek Ankara'nın bu saygısız hareketine böyle şiddetle mukabelenin muvafık olacağını mütalaaa ettiğini söylemiştir. Mumaileyh Kars valiliğinden Erzurum reji müdürlüğüne naklolarak çalışmayı muhill-i haysiyet görmemiştir. Esat Bey'in vazife ve memuriyet-i hakikiyesi hakkında hayli malûmat aldım. Bu rüştiye mektebi sınıf arkadaşıma benim Şarktaki vazifemi ve kat'i zafere kadar ayrılmaklığımın tehlikesini ve zaferi müteakip dahi ancak müfettiş-i umumilik selâhiyetiyle şarkta faydalı olabileceğimi aksi halde vazifemin kendiliğinden yekûn bağlamış olacağını anlattım.)

Mustafa Kemal Paşa'dan gelen cevapta hâlâ "Biz şark cephesinden infikâkinize karar vermekte müteredditi bulunuyoruz" deniyordu.

Bu şifre ile buna verdiğim cevabım şunlardır:

Zata mahsus Ankara 10/1/1338

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Refet Paşa gerçi bir çok istizahlara maruz kaldı. Fakat bu deta istifası sıhhi esbaba istinad etmektedir. Biz Şark cephesinden infikâkinize karar vermekte müteredditi bulunuyoruz.

Başkumandan Mustafa Kemal

Levent Şahverdi Arşivi

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Karardaki tereddüdün tenvirine medar olmak için şunu da arz edeyim ki, Fransa ile itilâfımızı aleyhlerine bir hareket suretinde telakki ile ihtiyati tedabir alan Rusya bidayetten itibaren İtilâf hükûmetlerinin entrikalarına karşı duran kendileriyle samimi bir irtibat ve münasebet tesisine yardım ettiğim kanaatine sâik olan şahsiyetimin şu sıra garbe çekilmesiyle mevcut şüphelerini teyid edebileceği gibi aramızı bozmak için sarf-ı gayret eden İngilizlerin bu vaziyetten istifade edeceklerini de tahmin etmekteyim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Benim ne Ankara'ya ve ne de Müdafaa-i Milliye Vekâletine gelmek arzusunda olmadığımı, bilakis böyle bir celbi hüsn-i telakki etmeyeceğimi cevaplarımla anladılar. Ben Ankara'ya her hangi bir zaruret karşısında istenebilirdim. Fakat bu zaruret Müdafaa-i Milliye makamı gibi herhangi bir zatın yapabileceği bir makam değildi. Zaruret ancak askerî veya siyasî bir vaziyet olabilirdi. Halbuki cephe kumandanlığı, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisliği yapan arkadaşlarımız vardı, siyasî vaziyete de Şarktan müessir bulunuyordum. Mesele benim Şarktaki mesaimden endişe idi, bunu pek haksız buldum ve meclis-i millîde şuursuz bir kaç zatın herhangi bir tesirle haykırmasına karşı şu veya bu sebeble vazifemi bırakarak ikinci derecede ve siyasî entrikalara maruz makamlara gitmeyecektim. Israr olunursa Edirne mebusu olarak mecliste çalışmayı tercih edecektim. 23 Teşrinisani 1337'de Ardahan Mebusu Hilmi Bey'e verilen vazife ve mektuptan haberdar edilmemekliğim dolayısıyla mütekabil emniyet ve samimiyet talep etmiş ve Mustafa Kemal Paşa da samimî cevap vermişti. Beni Müdafaa-i Milliye Vekâletine taleble şarktan ayırmak arzusu ve Ankara'dan gelen zatlardan ve mektuplardan aldığım netice maatteessüf ki aksini gösteriyor. Şarktan ayrılmak.... Bence kaybedeceğim bir şey yoktur. Her şeyden mahrum, şedid kışı, müthiş entrikaları... Herhalde cazip yeri yoktur. Harekâtın muvaffakiyet-i askeriye ve siyasiyesi de benim vazife yapmış olmaklığım dolayısıyla hayatımın tatlı hatıralarla dolmasına da sebebdir. Ankara'da daha rahat da yaşayabilirim, fakat henüz Garp mıntıkamız işgal altında, Şarkta Kürtlük bu esnada feveran edebilir, Bolşeviklik bir felâket çıkarabilir, bunlarla en yakından ve hassas bir surette teması olan benim, bundan dolayı vaziyeti iyi bilmiyen arkadaşlarımın arzusunu kabul etmiyerek zaferi kat'iye kadar kalmaya çalışıyorum.

14 Kânunisani'de Müdafaa-i Milliye Vekâletine 147 reyle Karesi Mebusu Kâzım Paşa (Köprülülü), Nâfıa Vekâletine 172 rey ile Diyarbakır Mebusu Feyzi Bey intihap olunmuş, haberi geldi. Memnun oldum. (Birkaç gün sonra İktisat Vekâletine 107 rey ile İzmit Mebusu Sırrı Bey tayin olunmuş).[240]

17 de Mustafa Kemal Paşa'dan şu şifreyi aldım:

240 Müdafaa-i Milliye Vekâletini kabul etmediğim Kemal Paşa Hazretlerine bir ükde kalmış alacak ki zaferden sonra Ankara'ya geldiğim, vakit Kâzım Paşa hastadır bunun yerine Müdafaa-i Milliye vekâletini kabul et diye ısrar etti, kabul etmedim.

Levent Şahverdi Arşivi

No. 5847 Ankara 17/1/1338

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Durak Bey mezunen Erzurum'a geliyor. Buradan hareketinde zât-ı devletiniz ile temas ederek Meclisin ve buranın ahvâli hakkında malûmat ve izahat vereceğini bildirmiştir. Kendisine mültefitane muamele olunması ve Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti'nin Müdafaa-i Hukuk unvanıyla iktifa olunmasının kendisine suret-i münasibede anlatılması muvafık olur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

(Durak Bey Erzurum mebusudur. Tahsili iptidaidir, fakat iyi bir zattır. Geldi, Sarıkamış'ta görüştük, Ankara ve Meclis hakkında bildiğimden fazla malûmat vermedi ve Ankara'yı o da iyi tasvir etmedi, siyasî ve ahlâkî entrikalar hakkında bunu da dinledim. Muhafaza-i Mukaddesat için de görüştük, zaten Erzurumlular bunu imzalarında kullanmayacaklar.)

19 Kânunisani'de mektep salonunda haftalık mutad, konferansta bulundum. "Mektep terbiyesi" hakkında musahebat muallîminin konferansını dinledik. Muhite uymak nedir, bizim ve müterakki memleketlerin muhitleri arasındaki fark ve mektep terbiyesiyle bu farkı doldurmak lüzumu hakkında izahat verdim.

21'de Kars kale ve kıtaatını teftişe gittim. 1293 seferinde Kars harekâtı hakkında Rus Erkân-ı Harbiyesinin raporu tercümesini ve Gazi Muhtar Paşa'nın hatıratındaki faslı kumandan ve ordu erkân-ı harbiye zabitanı muvacehesinde okutarak münakaşalar yaptırdım. Sonra insan ve hayvan hastahanelerini teftiş ettim. Kars hayvan hastahanesi şâyân-ı hayret asrî bir müessese. Bizde henüz yalnız insan hastahanelerine lâzımı kadar ehemmiyet veriyoruz.

23'te Tahmasb ve süvari tabyalarını dolaştık.

İktisadi ve Sınai İlerleme ve Halk Kitapları Hakkında Teklif

24'te trenle Sarıkamış'a avdet ettim. Hazırladığımız kursları açmaya başladık.

25'te İktisat ve Müdafaa-i Milliye Vekâletlerine de şöylece yazdım:

Sarıkamış 25/1/1338

Memlekette sanat ve makinacılık hayatı uyandırarak ferdi ve tedricen umumi bir menafi-i iktisadiye temin etmek üzere şimdiden teşebbüsat-ı lâzımede bulunmak muvafık olacağı düşünülerek civar vilâyetler ahalisi için cephe karargâhında sinema, fotoğraf, elektrik kursları açılmaktadır. Ancak bütün Anadolu'da hayatı sınaiyeye karşı bir meyil ve istinâs hasıl ettirmek ve makinalarla çalışmak hissi uyandırmak için Anadolu'nun

Levent Şahverdi Arşivi

muhtelif ve münasip mahallerinde bu gibi kurslar, mektepler açılmak suretiyle iktisadî işlere başlangıç teşkil edeceği mütalaa kılınmakta olduğu maruzdur.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Maarif Vekâletine de halk kitapları yazdırıp neşretmeleri için şu teklifi yaptım:

1/2/1338

Anadolu'nun hemen her köyünde ve haltâ kasabasında, bilhassa Şark mıntıkası dahilinde eskiden kalma üstün esreli Battal Gazi, Köroğlu, Âşık Garip kitapları okunmaktadır. Halkın elinden bunları kaldırmak çok zaman için de gayr-i mümkündür. Bu gibi kitapların yazıları arasına aynı vezin ile faydalı satırlar ilâvesi pek muvafık olur. Bunların vatan muhabbeti, hissiyat-ı diniye, cengâverlik, binicilik, nişan, güreş gibi sair idman hususatını, hıfzısıhha, iktisad gibi şeyleri ve içtimaî fena âdetlerimizi gidermeye saik şeyler olmasına dikkat olunmalıdır. Bu tarzda ilâvelerden sonra aynı nam ve isim ve tarz-ı tab ile birçok nüshaların her tarafa neşrini arz ve teklif ederim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Yalnız İktisat Vekili alâka gösterdi, fakat menfi olarak... Cevabı aynen şudur, pek geç kalmış 8'de geldi.

Şark Cephesi Kumandanlığına

C: 25/1/1338 tele: 31/1/1338

Sanayiin inkişafı hususundaki teşebbüsat-ı devletleri şâyân-ı tebcildir. Ancak bu kurslarda senelerden beri orada muattal durmakta bulunan ziraat makinalarının istimalleri gösterilse menfaat-i memlekete daha nafi bir tedbir ittihaz edilmiş olduğu mütalaasının nazar-ı alilerine arzını münasip gördüm.

İktisat Vekili Sırrı

Orduda efrada yeni usul zer'iyat öğretmek için bir kadro kabulü hakkında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine ben de bir teklifte bulunmuştum. Halen ziraat makinalarını kullanacak ve ziraat dersleri, kursları açacak kudretimiz yoktur, bunu İktisat Vekâleti makamı nasıl bilmiyor hayrettir. Elimizden gelen muaveneti yaptığımızı daha vasi mikyasda ve her tarafta gerek bu gibi işler ve gerekse bilhassa ziraat makinelerinin faaliyete getirilmesinin kendi vazifeleri olduğunu bilemeyen bu makama şu cevabı verdim:

Levent Şahverdi Arşivi

Sarıkamış 9/2/1338

İktisat Vekâletine

C: 31/1/1338:

Orduda ancak fotoğraf, sinema, elektrik ve sıhhiye ve baytariye mütehassıslarımız mevcut olduğundan bir taraftan fennî ve diğer taraftan kâbile, sıhhiye ve baytar memurları yetiştirmeye imkân derecesinde çalışıyor ve bu suretle münevver fakat aç bir takım gençleri kurtarıyor ve *memlekette ilim ve fen terakkisini tevsi etmiş oluyor.* Vazifedar olması lâzım gelen ziraat memurlarının şimdiye kadar bu makinaları halka öğretmek için gösterdikleri faaliyetlerle aldıkları semeratın tedkik buyrularak makinaların muattal kalmasına seyirci durmuş memurların ikaz buyurulmasını ve pek güzel takdir buyrulduğu vechile ziraat makinalarının suret-i istimalinin halka öğretilmesi hususunun daha şümullü ve esaslı olarak temini için Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine 8/2/1338 tarihli maruzatın tervicine lütuf buyrulursa daha nafi bir tedbir olacağı ve işaret buyrulan ziraî ihtiyacımızın da bir derece tatmin edileceğini arz ederim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

İktisat Vekilinin cevabını çok düşündüm. Benim "sanayi projeleri" diye *Almanya'da tertib ettirdiğim program iktisadi sahada, irfan ve içtimaî esaslar* hakkında dahi esaslı programlar şimdiye kadar yapılmalı idi.[21] Halbuki millî hükûmetimizin teşekkülü üçüncü sene olduğu halde hiç bir vekâlet ne esaslı bir iş ve ne de bir program çizememişti. Meclis-i millimizin şekli sulhe kavuştuktan sonra da bir şey yapabilmesine müsaid değildi. Kıymetli vakitler şuna buna taarruzla, dedikodu ile geçiyordu. Cephelerde harb ederken ilim adamlarımız da fakr ve cehle karşı harb etmeli ve bilhassa sulhden sonrası için esaslı programlar hazırlamalı idi. Meclis-i milliye seçiyeli kimseler toplanabilir fakat memleketin mütehassısları da aç ve işsiz kalabilir. İki senelik Ankara'nın mesaisi ilmi ve fenni cephesinde sıfırdır. Bütün mesai askeridir. Halbuki ihtisas sahibi insanlar da şimdiye kadar işlemeli idi. Sulhden sonra bu tarz-ı idarenin padişahlar devrine mahsus keyfî bir idare olacağını ve ilim yerine keyif ve arzu kaim olacağını görüyorum. Bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın sarıklı mebuslar arasında aynı kıyafetle çıkarttığı fotoğrafın altında "mefkure hatırası" cümlesi âtimiz hakkında iyi bir tasavvur değildir. Bunun için ümera ve zabitana birkaç gün devam eden harb oyununu bitirdikten sonra 18 Şubat'ta Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine şu lâyihamı şifre ile yazdım. (Mefkure hatırası yazılı hocalar grubu fotoğrafını Prenses Kadriye Hanımın Fransızca *Ankara Mektupları* unvanlı eserinde gördüm. Eser namıma muharrer olarak posta ile gelmişti.)

21 Sanayi projelerini Ankara'da 1339 da tab ettirdim. Bütün Vekâletlere ve alâkadarlara tevzi ettirdim. Her taraftan ilmi teksif ederek iş görme esası yerine (pek yazık ki ne bu lâyiha ve ne de şimendiferlerimiz ve maarifimiz vesaire hakkındaki ve İktisat Kongresindeki fikir ve lâyihalarım ve kimbilir daha ne kıymetli lâyihalar *nazar-ı itibara alınmayarak*) keyfî işler yolunda milyonlar mahvedilmiştir. Teferruat gelecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya Hükûmetin Şekli ve Ayan Meclisi Hakkında Teklif

Zata mahsustur

Sarıkamış 18/2/1338

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Umûr-ı idaremizin vech-i teşekkülü hakkındaki münakaşalar bize henüz vasıl olmaktadır. Hal-i sulhun teessüsünden sonraki intihabatta birçok kıymetli zatlar yerine bir takım muhafazakârlar toplanmasına karşı şimdiden alınacak tedbiri en mühim buluyorum. Meclis-i millî kıymettar şahsiyetleri havi olmazsa iki büyük mahzur memleketi bugünkü harabisinden kurtaramayacaktır. Birincisi fikr-i teceddüd olmayacak, ikincisi en mühim lâyihaları herhangi bir hisse kapılarak münakaşaya dahi lüzum görmeden reddedivereceklerdir. Böyle bir meclise karşı azası büyük mütehassıslardan mürekkep ikinci bir meclis bulunmasını faydalı görüyorum. Ve Meclis-i Millinin nâzımı ve terekkiye doğru saiki olacağı gibi hayat-ı memlekete taalluk eden kararlar mebuslar meclisinde heyecanla red veya kabul edilse bile bu meclisin ikaz ve irşadıyla kararın tadili ve zararın defi mümkün olur. Bu meclise Âyan diyerek eski devrin köhne hayatını hatırlamamak için büyük mütehassıslar meclisi veya daha münasip bir nam verilebilir. Azasını bir takım kuyud ve şurut altında tıpkı mebuslar gibi millet intihab edebilir. Herhangi bir mesleğin en âlî tahsilini görmek ve Türkiye Hükûmetinin vekâletini, valiliğini veya ordu kumandanlığını yapmış olmak gibi mühim şartlar teferruatıyla takyid olunabilir. Meselenin teferruatının tesbiti mevcut hükûmetlerinkilerin de tedkiki ile her türlü mahzurdan salim bir halde mümkündür. Büyük mütehassıslar heyeti kabul olunursa her vekâletin şûrası da bunlardan ayrılabilir. Meselâ askerî şûrâ, nâfıa şûrâsı vesaire gibi. Bu iki meclisin tasdikinden geçerek bir müddet için takibi esas ittihaz edilecek olan herhangi bir programımızda sabit-kadem olmak ve bu programın tarz-ı tatbikiyesinde mutasavver hedef ve gayeyi muhafaza etmek için bu şûraların vücudunu pek lüzumlu addediyorum. Aksi halde vekâletlerde şahsiyetler değiştikçe program ve bunu yapacak şahsiyetler de az çok değişmekten kurtulamayacaktır. Bundan başka kabul edilen herhangi bir şey mütehassısların ârâsıyla kabul olunmazsa mucib-i tenkid olur. Ve millet buna lâzımı gibi sarılmaz. Millet Meclisi millet namına bir şeyi red veya kabul ve kontrol hakkıdır. Fakat bu başka, ihtisas sahiplerinin yapacağı ve bundan sonra kabul olunacak şey de başka olur. Hal-i tabiinin rücuundan sonraki endişe ve mülâhazatımı arz eyliyorum mütalaa-i samilerinin iş'arını istirham eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Levent Şahverdi Arşivi

Hükûmet ve Meclisin Şekli Hakkındaki Teklife Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

Mustafa Kemal Paşa nokta-i nazarımı kabul etmedi. İdare-i hazıramız, hukuk-ı esasiye nazarından en makbul bir şekil imiş. Ben bu fikirde değilim. Asrî bir idarede hâkim olması lâzım gelen ilim ve ihtisasdır. Millet Meclisi ancak kontrol makamıdır. Bu yapılmadıkça maruz kalacağımız keyfî idareler milletimizi iflâsa sürükliyecektir kanaatindeyim, istikbal hakkımı teslim edecektir.

Kemal Paşa'nın şifreli cevabı aynen şudur:

Zata mahsustur Ankara 4/3/1338

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C 18-19/2/1338 ve 1/127 No. şifreye.

Memleket idare-i umumiyesine vâzıü'l-yed yegâne kuvve-i âliye bulunan Büyük Millet Meclisinin ittihaz edeceği mukarreratın mütehassıslardan murekkep diğer bir heyet tarafından tedkik edilmemesinden tevellüt edecek mehazir hakkındaki nokta-i nazar-ı devletleri esas itibarıyla sıhhat-i kâmileyi haizdir.

Ancak nam ve unvanı âyan olmasa dahi milletin bütün hukuk ve selâhiyetini haiz olarak intihab edilmiş ve edilecek olan Büyük Millet Meclisinin mukarreratı esasiyesini diğer bir heyetin kararıyle takyid eylemek idare-i umumiyede takib eylediğimiz esasatın ruhuyle kabil-i imtizaç olamayacaktır. İşbu mütehassıslar meclisinin de mütalaa-i âliyeleri vechile millet tarafından mebuslar gibi intihabı takdirinde aynı menbadan aynı selâhiyeti almış iki büyük kuvvetin idare-i umumiye-i millete müessir olması vaziyet-i hukukiyede olduğu gibi amelî sahada da mucib-i teşevvüş bir ikiliği tevlid edecek ve bu vaziyetten mütevellit bir muvazenesizliği telif için hayatı ve hukuk-ı millete müdahalekâr kuvvetin vücudunu kabul etmek icab eyliyecektir.

Fikr-i âcizaneme göre tasavvur buyurulan mahzurları izale için çare-i yegâne millet meclisinin mümkün mertebe erbâb-ı liyakat ve ihtisasdan mürekkep olarak intihabını temin etmek ve meclisin teşkilât-ı dahiliyesinde encümenler intihabatında heyet-i vekilenin tetrik ve intihabında ilim ve ihtisas hususuna fevkalâde ehemmiyet vermek hususlarından ibarettir. Geçirdiğimiz feci tecrübelerin netâyicinden mülhem bulunan ve milletlerin idaresinde en eslem bir tarik olduğu gibi hukuk-ı esasiye nokta-i nazarından daha makbul bir şekli ihtiva eden idare-i hazıramızın teyid ve takviyesi ile intihabat hususunda müteyakkız bulunulması sayesinde hal için olduğu gibi istikbaldeki tecedüdatın inkişafı için de en ziyade muvaffakiyet-bahş bir idare makinası kurulmuş olacağını arz eylerim.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

Levent Şahverdi Arşivi

Bu cevap âti hakkında bende endişe uyandırdı. Millet Meclisi intihabında millet serbest bırakılmayacak, onlara arzu edilen zatlar intihab ettirilecek demek, isteniliyordu. Milletvekilliği için yüksek tahsili bile şart koymak nasıl olur? En müterakki olan Amerika'da bile servet en ziyade ilk tahsil görenler elindedir. Millet kendi işlerini yaptırmak için mütehassıslar kullanabilir fakat rey ve kontrol hakkını nasıl kendisinden alabiliriz? Bu tarz-ı hükûmet şimdiye kadar bin bir belâsını çektiğimiz müstebit saltanat devrine rücû değil midir?[242]

Mustafa Kemal Paşa'nın muhitinin hakikaten ilim adamlarından mahrum olduğunu ve siyasî entrikalarla kendilerine uzun âti için mevkiler temin etmek istediklerini ve Mustafa Kemal Paşa'nın da böyle bir muhitle zafer âbidesinin kuracağı kuvvetli bir taht-gâhda perçinlemek istediğini görüyorum. Sulhden sonra böyle bir muhitle milleti fenaya götürebileceğinden endişe ediyorum. Zaferi müteakip bizzat görüşerek münakaşa etmek ve Türkiye'de hakikî bir demokrasi ve ilim kuvveti hasıl etmeye çalışmaktan başka artık yapacak şimdilik bu hususta bir işim kalmıyor.

Prenses Kadriye Hanım'ın kitabının 139. sahifesindeki resme bir daha uzun uzadıya baktım. Sarıklılar arasında sarık ve cübbeli, tesbihli Mustafa Kemal Paşa'nın vaziyeti ve resmin altındaki "mefkûra hatırası" yazısı beni hayli düşündürdü. Gazi hilâfet ve saltanatı uhdesine nakli düşünüyor. Verdiği cevap, bu resmi ve "mefkûre hatırası" yazısı hep aynı teranedir. Benim müfettiş-i umumilik meselesi (İbrahim Tali Bey'in 13 tarihli mektubu) Ankara Müdafaa-i Milliye Vekâletine tayinim arzusu hep aynı yola çıkıyor. Zaferi müteakip mühiş işler. Sakarya muzafferiyetinde mirlivalıktan müşirliğe ve Gazi unvanına birden yükselen Mustafa Kemal Paşa son bir zaferle Yunanlıları Anadolu'dan kovduktan sonra da tabiî bir mükâfat - en büyük olması tabiî - istiyeceği ve istemese dahi gerek eski ve gerekse yeni başlayan tufeyli muhiti kendi hayat ve istikballerini ebedî temin için ona en mühim bir mükâfatı vermek isteyecekleri tabiîdir. Yekten müşirlik ve Gazi unvanını Meclis-i Milliye müşterek imza ile teklif eden Fevzi ve İsmet Paşalardır. Bunların ne düşündüğünü bilmek en mühimdir. Eğer bunlar da tufeyli kıymetsiz mahlûklar gibi kendilerine kayd-ı hayat şartıyla birer makam teminini düşünüyorlarsa mesele ciddi mühimdir. Sakarya zaferine kadar Vahideddin'e müthiş salâhiyetler isteyen, selâtin camilerine beş vakitte gitmeyenleri cebrî tel'in eden ve Kuva-yı Milliyeyi Yunan garsonları, Bulgar çobanları Rumeli katilleriyle bir hizada gördüğünü *Dergâh* gazetesinde yazmak küstahlığında bulunan bir rezil bu gün "Kemalist" tabirini alkışlayarak *Akşam* gazetesinde Mustafa Kemal'e taabbüde başlıyor. Gazi'nin etrafındaki mutaassıp hocalar, sefahate düşkün bazı kimseler zaten bir halka olmuş kendisini iki kutba itip kakarken bu yeni tufeyliler alayının da eklenmesiyle kurtarmaya uğraştığımız istiklâl ve hürriyetimizin müstebit, berbat bir şekl-i idareye inkılâbından endişe etmemek mümkün değildir. Fakat şimdiki halde

242 İkinci Meclisin intihab komitesinde Mustafa Kemal Paşa ile fikirlerimiz muarız kaldı. O istediği şekilde tek meclisle istediği hükûmeti kurdu. Nihayet ben de manzumesinden ayrıldım ve muhalefete geçtim. Bu hususdaki muhim sebebler mufassalan yazılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

yapılacak fazla bir şey görmüyorum. Yalnız "Kemalist" tabirinin taammüm etmesini tehlikeli görüyorum.[243] Bunun için 13 Şubat 1338 *Varlık* gazetesinde yine Sarıkamış makalesini bu esas üzerine yazdırttım ve şu cümleleri kayd ettirdim: "Garbın bugünkü varlığımızı, geçen devrelere benzetmek istemesindeki hedefi görelim ve Türk'ün bu varlığına Kemalist namını vermekle, ne zehirli maksatlar güttüğünü bilelim, Kemalist tabiriyle bir taraftan Türk varlığını şahıs ile kaim göstererek milletimizi âleme gayr-i reşit tanıtmak suretiyle milletimizin idrâkini küçültmek ve diğer taraftan bu varlığı bütün milletin imanına değil herhangi bir başa bağlı bir *parti* bir *çete* vaziyetinde ilân ederek bu ruh-ı istiklâlin bütün İslâm milletlerine sirayetine meydan vermemek korkusundandır. Bütün kâinat bilsin ki varlıkta asıl olan ve ilelebed asıl kalacak olan milletimiz mukadderatına karşı hayır ve şer hesabını daima vekilleriyle *birlikte vermekten çekinmeyecektir." diyerek vaktiyle Enver Paşa'yı da çile*den çıkaran mebusları, fırkaları ve gazetecileri olduğunu izahla felâketin tekerrürüne yine aynı âmilleri görmeyelim diyerek millet idaresini ehil ellere bırakır ve bu ellerin işlerini gözleyerek ehilsizliklerini anlayınca artık sahnede aktör seyreder gibi bir de sonunu bekleyemez. Türkün artık azametli facialar, satırları kandan destan icadına kudreti yoktur. Onun büyük ruhu, serseriler elinde yaratılmış facialardan kuvvet almaya asla ihtiyacı yok, belki bu sergüzeştlere bol bol nefret ve intikamı vardır...

Aynı makaleyi müteakip "Hür öl fakat esir yaşama" diye memleket evlâtlarını tufeylilere karşı mücehhez bulunmaya davet ettim.[244]

Bu münakaşalar zamanındaki hâdiseler şunlardır:

Tiflis telsizinden 2 Şubat'ta şu malûmatı aldık: "Azerbaycan'da açlık günden güne artıyor. Kazan'da on beş köyde şiddetli açlık var. Diğer köylerde de açlık ve sefalet var, kadın ve çocuklar icra komitalarının etrafını sararak ekmek istiyorlar, ölüm ziyadeleşiyor. Ağdaş kazasında da açlık ve sefalet var". Amerika heyetleri her yerde yalnız Ermenileri beslediğinden bunların adilâne hareketlerini temin ile her açı, her ölüme mahkûmu müsavi görerek yardım etmeleri için teşebbüslerde bulunmaları için telsiz malûmatıyla birlikte hariciye vekâletine ve Tiflis mümessilliğine yazdım. Amerikalıların büyük yardım merkezleri Tiflis'tedir. Van gölü etrafına Rusya'dan Türk muhaciri celb ile iskân ederek Kürtlük ve Ermenilik emellerine karşı fiili teşebbüslerde bulunulmasını Ankara'ya teklif etmiştim. 4 Şubat'ta muvafakat cevabı geldi. Hariciye teşebbüs edecek Sıhhiye Vekâleti de hüsn-i ikamelerini temin edecek.[245]

5 Şubat ajansı: Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin başkumandanlığı bu günden itibaren üç ay daha temdid edilmiştir.

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey Avrupa payitahtlarında hukukumuzu müdafaa için Pazartesi veya Salı hareket edecektir.

243 Kemalist tabirinin sakatlığını 1338 senesi nihayetinde Bursa'da Gazi Paşa'ya Fevzi Paşa'nın yanında izah ettim. Hiç ses çıkarmadı.

244 Hâdisat endişe ettiğim tarzda inkişaf etti. Metkûreyi daha evvelinden gördüğümden meydan vermedim. Fakat tufeyliler Gazi'yi başka bir cereyana sürüklediler.

245 Maatteessuf hiç bir şey yapmadılar. Sulhden sonra dahi.

Levent Şahverdi Arşivi

Merkez ordusunun 1/1/1337'den 6/2/1338'e kadar karşı icraatı Ankara'dan bildirildi. (Merkez ordusu lâğvedilerek emrindeki kıtalar Onuncu Fırka Kumandanlığına rabtolunduğu 15 Şubat'ta Müdafaa-i Milliye Vekâletinden bildirildi.

Hayyen derdest	:	2841
Meyyiten istisal	:	3262
Bi'l-muhakeme idam	:	231
Dahile sevk	:	24511
İslâm firarî derdesti	:	6809
Tarafımızdan şehid	:	80

9 Şubat ajansı: "Mısır'da İngiliz memur ve eşrafına karşı halk boykot ilân etmişlerdir. İngilizler İslâm askerinin silahlarını almışlardır. *El-ahram* ve diğer bir gazeteden maadasını kapatmışlardır."

İngilizler bütün şarkta yanlış bir politika takib ediyorlar. Fransızlar daha basiretkâr hareket etmektedirler. Halbuki İngilizlerin bu tarz-ı hareketi devam ederse bilâhare bütün İslâm âleminin ebedi gayz ve nefreti ile karşılaşacaktır.

7 Şubat'ta iki buçuk saat devam etmek üzere -mektep salonunda- çocuk terbiyesi hakkında bir konferans verdim. Muallimler ve zabitlerimize bir müddetten beri yaptığım tetebbüatımı hülâsa ettim.

12 Şubat-15 Şubat. Ümera ve erkân-ı harplere bir harb oyunu yaptırdım. Kars civarına ait bir mesele tertib etmiştim. Bu kadar uzun tecrübeye rağmen yine büyük noksanlar ve hatalar yapılıyordu. Münakaşasında şu hülâsayı yaptım:

1 — Kumandan ve erkân-ı harplerin aletleri mutlaka tam bulunmalıdır. Pergel, harita, renkli kalemler (sabit ve siler-bozar), not defteri, kurşun kalem ve lastik. Mevki hakkında malûmatı havi eserler.

2 — Harekât mıntıkası olan araziyi iyice mütalaa etmeli, daha iyisi ormanları, yolları, suları ve saireyi dikkatle boyayarak o arazide gezmiş gibi hâkim olmalı. (Mesele hallinden sonra bizzat araziyi dolaşmak pek faydalıdır.)

3 — Verilen meseleyi mutlaka haritaya tesbit etmeli.

4 — Mesele hakkında evvelâ mülâhaza sonra karar vermeli. Evvelâ karar verip sonra mütalaa söylemek uydurmaktır.

Bundan sonra şunlara dikkat etmeli:

a — Vazifem ne istiyor

b - Düşman beni bundan nasıl alıkoyar.

c — Arazi nasıl tesir yapar.

d — Ahvâl-i havaiye nasıl tesir yapar.

e — Geri hizmetleri nasıl tesir yapar.

10 Şubat'ta Tebriz mümessilimizin 2 Şubat tarihli raporu geldi. 1 Şubat'ta Demokratlar Tebriz'i işgal ve hükûmeti ele almışlar. Kazaklar Kazakhane cenubundaki tepelere çekilmişler. Jandarma Demokratlara tarafdar imiş.

Levent Şahverdi Arşivi

Aynı hareket Tahran'da dahi vukua gelmiş. Şahın Avrupa'ya seyahati meselesi bununla alâkadar olacak. Herhalde İran'da tebdili saltanat veya şekli hükûmetin tebdili için mücadeleler oluyor, demektir. Gerçi 8 Şubat'ta Kazaklar Tebriz'e taarruzla işgal etmişler ve demokratlar muavenet etmediğinden jandarmalar mağlûp olmuşlar ve bir kısmı Çulfa'dan Nahcivan'a gelerek Azerbaycan hükûmetine teslim olmuşlardır. Kazaklar çarşıyı ve bir çok evleri yağma etmişler, Bolşevik mağazaları da yağma edilmiştir.

17 Şubat'ta 11. Fırkanın (yeni no'su 25) (son kademesi olan sıhhiye bölüğü, istihkâm bölüğü ve 10,5'luk obüs bataryası 24 Şubat'ta hareket edecek) karargâhı da Sarıkamış'tan garp cephesine hareket etti. Bununla şarktan üç fırka garba nakledilmiş oldu. İki fırka da merkez ordusundan naklolundu. Cenup cephesi kıtaatı da kâmilen garba naklolunduğundan garp cephesi iki misli kuvvet bulmuş oldu. Eğer Ermeni harekâtını biz ilkbaharda yapmış olsa idik bu takviye altı ay evvel yapılmış olacak ve şimdi Yunanlılara muvaffakiyetle taarruz mümkün olabilecekti. Bu kıtaatın garpta toplanması, istirahati, tensiki bir kaç aya muhtaç.

19 Şubat: Ajansın verdiği malûmata nazaran, Yunan ordusunun Anadolu'yu tahliye ihtimaline karşı İzmir Rumları komiteler teşkil ediyorlar. Kuvvetleri elli bin olmuş.

Hariciye Vekâleti Avrupa siyaseti hakkında Paris mümessilliğinden gelen malûmatı bildiriyor. Hal ve istikbal için İngiliz-Fransız rekabeti meselesi daima nazarda tutulması lâzım gelen muazzam bir hâdisedir. İstikbal bu hegemonya rekabetinin fiilî mücadelesini de gösterecektir. Yeni bir Harb-i Umuminin iki mihrakı olan bu devletlerin zümreleri şimdiden taazzuv ediyor demektir.

Ankara 16/3/1338

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Paris mümessilimiz Ferit Bey'den alınan rapora nazaran Fransa'nın Türkiye siyaseti nazariyatta kâfi dostluk, fiilîyatta azamî tereddüt diye tavsif edilebilir. Fransa'da... bir hükûmet teşekkül etmedikçe İngiliz hükûmları Türkiye dostluğunun inkişafına mânidir. Avrupa'nın şimdiki vaziyeti gittikçe şiddetlenen İngiliz - Fransız cidali üzerine müessirdir. İngiltere, Fransa kuvvetine muarız devletleri himayesine, Almanya'nın Fransa'ya tamirat borcunu hattâ ilgaya müsaittir. Fransa Almanya'yı iktisaden tazyike ve ittifak manzumelerinden müteşekkil bir çemberle sarmaya çalışmaktadır. Belçika - Polonya ittifakı, küçük antant, İskandinavya mecmuası, Yugoslavya ve Bulgar muhibleri bir silsiledir ki Türkiye - Kafkasya dostluk politikası onun bir halkası olmak üzere teemmul olunmaktadır. Fransa-Polonya arasında askeri ittifak vardır. Fransız-küçük antant mukareneti İtalya'yı Fransa'ya son derece hasım kılmıştır. Fransız siyasetinin Türkiye lehinde olması Türkiye'nin mütehayyil manzumede muktedir bir âmil olabileceği mülâhazasına, saniyen Suriye'nin, salisen

Levent Şahverdi Arşivi

İslâm müstemlekâtının idaresini teshile, rabian Bakü petrol madenlerine tasarruf arzusuna müsteniddir. Franklin Bouillon da petrol meselesine alâkası yüzünden Türkiye davasıyla uğraşmıştır. Fransızlar Türkiye'nin sulhe nailiyetini Türkiye umurunun kendi mütehassıs ve maliyecileri marifetiyle tanzimini düşünüyorlar.

Almanya'dan tehdidata, İngiltere'den müşkilâta maruz kalan Fransız siyaseti Türkiye meselesinde azimkârane hareket edemiyor. İngiliz-Fransız mücadelesi ya menafi-i iktisadiyeyi telif yahut muvazene-i müsellaha ile neticelenebilir. Fransız politikasının temevvücatından şarktaki siyasetimizi mutazarrır etmeyecek bir mikyasta istifade lâzımdır.

Hariciye Vekâleti Vekili Celal

Taşnaksutyun Ermeni Partisi Beyannamesi

Taşnakların yaptıkları mezalim ve keyfî idare neticesi Ermenileri felâkete sürüklediği hakkında bizzat Ermenilerin yazdıkları vesikayı aynen derc ediyorum. Tebriz mümessilliğimizden 26 Şubat 1338 de geldi.

Tebriz'de çıkan Ermenice Zank gazetesiyle neşredilen Ermenistan birinci Taşnaksutyun partisinin beyannamesi sûret-i mütercemesidir

1 — Ermenistan Taşnak komitesinin ileri gelenleri esas meselenin sosyalist akidesi olduğunu yalnız sosyalist kongrelerinde göstermişler ve fakat fiiliyatta ekseriya sosyalizm muhalifi ve iki yüzlü siyaset takib etmişlerdir. Bazen de empervalist devletlerin aleti olmakla rençber tabakasına defaatle kurbanlık verdirmişlerdir. İktisadiyatı bozmuşlar, şen ve abad memleketlerin sebeb-i harabisi olmuşlardır.

2 — Ermeni inkılâb Taşnaksutyun partisinin müteneffizleri kesb-i istiklâliyet eden Ermenistan cumhuriyetinin hükûmetini ellerine alır almaz komşu hükûmetler ve tebaadan olan anâsır-ı saire ile düşmancasına vuruşmakla ve kavgalara girip Ermenistan rençber tabakasını tab ve takatsiz bıraktılar. Bunlar son hareketleriyle de isbat ettiler ki komşu ve tebaa milletler arasında sulh ve sükûn temin edemiyorlar. Ve milli davaları, hükûmet meselelerini hal edemiyorlar. Onların bu hatar-nâk marazları ilâc-nâ-pezîrdir. Bunun içindir ki bu parti her yerde kavgacı, muharebeci şöhretini almıştır.

3—Son senelerde Ermenistan devletinin mukadderatı Taşnaksutyun'un umumi kongrelerinde intihab olunan büro tarafından tayin edilirdi. Dünyada sakin bütün Ermeni rençber tabakasının içtimaî hayatını da bu hükûmet idare eder idi ki Ermenistan demokrasi idaresi her şeyden az nazar-ı dikkate alınırdı. Halbuki bütün vuruşmalardan ve adem-i muvafakiyetlerden doğrudan doğru zarar gören Ermenistan rençber tabakası olmuştur.

4 — Taşnaksutyun fırkası mevcut Ermeni siyasi fırka ve cereyanlarıyla

Levent Şahverdi Arşivi

daima düşmanvari münasebette bulunmuş ve bu yüzden bir çok Ermeni münevverleri hükûmete karşı lâkayd kalarak teşkilât işlerine karışmamışlardır. Hariçte de (müstemlekâtta) Ermeni cumhuriyetinin aleyhine ikdam olunmuştur.

5 — Taşnaksutyun resmi adamları tavsiyelerle, tehdidatla, para kuvvetiyle, fırka mahkemesiyle her bir itirazı bertaraf etmiş ve serbestlik akidesini takyid etmişlerdir. Hattâ kolektif içtimaî müesseselerinin de rağbetini kaçırmışlardır. Kendi mesuliyetsiz ve maceracûyâne siyasetlerini cebren yürütmüşlerdir. Bu partide fikir serbestliği esarette ve birkaç şef müstesna olmak üzere hususî fikre sahib olmak da memnudur. Bundan dolayı Taşnaksutyun münevverleri ve mensubininin kısm-ı ekseri son derece geri kalmakla mahdud bir kaç şef elinde kör bir alet olmuşlardır. Hesapsız yanlışlıklar, serbesti-i tenkidin ma'dumiyeti bu parti münevverlerinin idrakinin körleşmesinin neticesidir.

6 — Gelecek yirminci kongrede bunların menafii aleyhine mukarrerat ittihaz olunması tedabiri şimdiden ittihaz olunmuştur. Taşnaksutyun'un bu yaralarını sağaltacak hiç bir ümid kalmamıştır. Ermeni mesailinde bunlar kenarda kalacaklardır.

7 — Bunların hepsini nazar-ı dikkate alarak biz hal-i hazırdaki Taşnaksutyun'dan ayrılmayı vâcib ve teşkil ettiğimiz "Ermenistan Rençber Taşnaksutyunu" namı altında toplanmayı lâzım gördük. Maksadımız sosyalist esasatının tahkimidir.

8 — Ermenistan Rençber Taşnaksutyunu resmî taşnaksotyon fırkasının umumi müsesesat ve hattâ bürosuyla alâkasını kesmiş olduğundan kendini onların siyaset ve âmâlinden mes'ul saymayacaktır.

Ermenistan Rençber Taşnaksutyun fırkası konferansındaki müntehipler fırkanın âli müessesesini teşkil ederler. Bunlar Ermenistan'a ait siyaseti yürütmeye mezundurlar. Fırkanın icraî müessesesi ise konferansda intihap olunacak merkezi komitedir. Müstemlekâttaki (Ermenistan haricindeki memalikte bulunan Ermeni komitaları olacak) müesseselerin Ermenistan'a ait mesailde reyleri bulunan umum Ermenilere ve Ermeni hükûmetine ait mesailin tesbit ve halli için fırka komiteleri konferansına davet olunur. Bunların verecekleri reyleri merkezî komite icra eder.

10 — Müstakil Ermenistan Rençber Cumhuriyetinin evvelce Ermenilerle meskûn olan Osmanlı ve Rus vilâyetlerinde teessüs etmesi kararlaştırılmıştır. Memleketimizin hususî şerâitini - etrafımızda bulunan millet ve devletlerin beynelmilel olmalarının müşkül bulunması, Ermenistan'ın müstakil bir devlet teşkiline henüz hazırlanmamış olması, nihayetsiz muharebelerde verdiği telefat dolayısıyla Ermeni miletinin cismen zayıf düşmüş olmasını nazar-ı dikkate alarak Ermenistan'ın Mavera-yı Kafkas'ın diğer hükûmetlerine federasyon usulü ile merbut bulunması lâzımdır. Ermenistan'da büyük devletlerden birinin vesayet ve himayesini kabul etmek için bir çok tecrubeler yapılmış ve neticede bu devletlerin vaad ve temayülleri mucibince Ermeni meselesini hal etmedikleri ve ancak Ermenistan'ı kendi diplomasi oyunlarına alet ettikleri tahakkuk etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Mahaza komşumuz bulunan iki kuvvetli devlet Ermenistan'ı ve Maverayı Kafkası kendi daire-i nüfuzlarında bulundurmak, Mavera-yı Kafkas milletlerinin aralarındaki sükûneti muhafaza etmek, bunların iktisadî hayatlarının terakkisini temin etmekle alâkadardırlar. Bunların Şûrevi Rusya hükûmeti müsait bir vaziyet gösterdikçe Ermenistan cumhuriyeti yalnız bu hükûmette hakiki bir muaveneti fiili, bir himaye bekleyebilir. Binaenaleyh, biz Şûrevi Rusya'nın himayesini Ermenistan Cumhuriyetine bir nimet addederiz.

11 — Eskiden teşekkül edip resmî Taşnaksutyun Fırkasından ayrı olarak çalışan ve meslek-i siyasileri Ermenistan Rençber Taşnaksutyun Fırkası siyasetine tevafuk eden Balkan, Amerika, Gürcistan, Tahran'daki fırka ve komitelerle elele vererek aynı nokta-i nazarı ilerletmek bizim için elzemdir.

Ermenistan Rençber Taşnaksotyon
Fırkasının muvakkat müessesesi

Ermeniler gibi Gürcü ve Azerilerden de bu esas dahilinde teşekkül etmiş fırkalar vardı. Hepsi Ruslarla federasyon teşkilini istiyorlardı. Manda meselesinin kendi siyasetleri için bir oyuncak olduğunu her üç Kafkas milleti de fiilen tecrübe etmişti. Yanlış siyasetleriyle her üç millet de kendilerini ezdirdiler, şimdi büyük cereyan Bolşevik Rusya'dan geliyordu. Zaten para ve propaganda ile bilhassa ordularına daha evvel nüfuz eden Ruslar şimdi de siyasî kuvvetleri lehlerine yakalamışlardı. Artık vaziyet tesbit olunmuştu. Kars konferansında bunu bize ve cihana karşı resmen de gösterdiler. Buna rağmen Tiflis mümessilliğinin 26 Şubat'ta aldığım 8 Şubat 1922 tarihli tahriratı hâlâ hükûmetimizin bu federasyon meselesine karşı teşebbüsler düşündüğünü gösteriyordu. Muhtar Bey güzel cevap yazmıştı ki aynen kaydediyorum. Gürcü Menşevik hükûmeti İtilâf devletlerinden bir haber gelmediğini Bolşeviklerle harbe tutuştuktan sonra anlayarak bize de böyle bir federasyon teklifine kalkmış ve bizim hükûmetimiz de bu teklifi hoş görerek teşebbüsata kalkıştığını o bahiste izah etmiştim. Federasyon teşkili üç beş şahsın arzusu veya herhangi bir müşkülden kurtulmak için oyunu neticesi nasıl mümkün olabilir? Federasyon millî arzunun veya millî bir vaziyetin zaruretinden doğmak lâzımdır. Bizimle federasyon imkânı nasıl olabilir ki hâkim itilâf devletleri yani henüz sulh yapmadığımız kuvvetlerdir. Yani onlar vaziyeti kurtarmak ve bizi de Ruslarla vuruşturarak kuvvetten büsbütün mahrum bırakmak şeytanetiyle müessir oldukları meydanda idi. Bu defa Ruslarla federasyon teşkili ise gerek Rençber Taşnaksutyun Fırkasının beyannamesinde ve gerekse Muhtar Bey'in cevabında olduğu vechile tabiî bir cereyanla husul buluyor.[246]

Muhtar Bey'in tahriratı şudur:

246 Kafkasya hükûmetlerinin (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan) bir hükûmet-i muttehide olduklarını ilân ettiklerini 28 Mart 1338 tarihiyle Tiflis mümessilimiz bildirdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti
Sovyet Gürcistan Mümessilliği
No. 23
Adedi melfuf. 1

Şark Cephesi Kumandanlığı cânib-i âlisine

Mavera-yı Kafkas'ta federasyon teşkili harekâtına karşı Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin alacağı vaziyet hakkında mütalaa-i çakeranemi istifsar eden Hariciye Vekâletine cevaben mütekaddim tahrirat-ı mahremanenin bir sureti manzur-ı samileri buyrulmak üzre arz ve takdim kılınmış ve bu vesile ile de teyid-i measir-i ihtiramkâriye müsaraat olunmuştur efendim.

1 Şubat 1922
Türkiye fevkalâde mümessili Ahmet Muhtar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti
Sovyet Gürcistan Mümessilliği
6 Şubat 1922
No. 266

— Suret —
Hariciye Vekâleti Celilesine

..... tarih ve ... No. lı telgrafname-i acizaneme zeyildir.

Mavera-yı Kafkas Cumhuriyetlerinden mürekkep bir federasyon teşkilini istihdaf eden harekâta karşı Türkiye Hükûmetinin alacağı vaziyet hakkındaki mütalaa-i mahremane-i çâkerânemi emin bir vasıta olan Moskova sefareti baş ataşemiliteri Binbaşı Kemal Bey'e mazrufen ve mahtumen mevdu işbu arîza ile ber veçh-i âti arza müsaraat ediyorum.

Kars ahidnamesinin tasdikini dûçâr-ı tehir eden esbaba dair mütekaddim telgrafname-i acizide dahi arz edilmiş olduğu vechile olan ihtilâl şekli ile idare edilmekte olan Gürcistan'da şûrâ intihabatı hitam bulmamış olduğundan tesisi esas itibarıyla mukarrer olan federasyon şeklinin suret-i kativede tesbit ve ilânı muamelesi bittabi netice-i intihabata talik edilmiştir. Azerbaycan ile Ermenistan'da hitama rebide olan şûrâ intihabatının Gürcistan'da şimdiye kadar yalnız iki derecesi yani nahiye ve kaza şûraları intihabatı ikmal edilmiş ve asıl hükûmet-i merkeziyeyi teşkil edecek olan şûrâ intihabatının bu ayın yirmi beşinde icrası mukarrer bulunmuştur. Hükûmet şekl-i şûrâisini bu suretle iktisab ettikten sonra federasyonun - bu hususa dair takdim ettiğim ilk raporda zikr edildiği vechile - üç cumhuriyet heyet-i murahhassından mürekkep bir konferansta şerâit-i kativesi tesbit ve şekli takdir ve ilân olunacaktır.

Umur ve hususat-ı müştereke-i ittihadiyeyi âtiyen temşiyet ve idare edecek olan komiserliklerin hudud-ı vezaif ve selâhiyetini ve her cumhuri-

Levent Şahverdi Arşivi

yetin bu umûr-ı vezaifin taalluk ettiği komiserliklerle olan alaik ve münasebatının envâ' ve derecatını tayin ve tesbit etmek için her üç cumhuriyetin murahhaslarından mürekkep ve burada müctemi muhtelif âli komisyonlar icab eden projeleri bir taraftan hazırlamakla iştigal etmektedirler. Bütün bu işler umum Kafkasya Komünist Fırkasının bu ayın onunda burada içtima edecek olan meclisi umumisinde bir daha müzakere ve münakaşa edildikten ve sâlifü'l-arz Gürcistan merkez şûrâsının intihabını müteakip gelecek Martın on beşine doğru keza Tiflis'te akdedilecek ittihat konferansında derece-i ahirede tedkik ve tezekkür olunduktan sonra federasyon teşkilâtı vücut bulmuş olacaktır ki ittihat harekâtının bu neticede tecelli edeceğine gerek Azerbaycan'da ve gerek bilhassa Gürcistan'da teressüm eden muhalefet cereyanlarına rağmen -muhakkak nazarıyla bakmak- anifü'l-beyan ilk raporumda münderic esbabından dolayı zaruridir.

Filvaki, Azerbaycan'da olsun, Gürcistan'da olsun Kafkasya'daki üç cumhuriyetin zeval-i istiklâlini intac edebilecek olan böyle bir federasyona umumiyet-i halk itibarıyla taraftar olanlar ekalliyet-i kalileyi teşkil ediyorlar. Hattâ Gürcistan komünistleri meyanında Budi Mdivani de dahil olduğu halde ahali komiserlerinin hemen kâffesi federasyon fikrine muarızdırlar. Ancak buna mâni olacak nüfuz ve kudreti haiz değildirler. Bu bahisde Azerbaycan'ın Neriman Nerimanof ile Behbud Şahtahtinski ve Gürcistan'da İlyava ile Orjenikidze gibi Komünist Fırkalarının en nafiz sanâdîdinden olan bir ekalliyetin fikir ve reyi galebe edecektir ki diğer komünistler pek şedid olan fırka inzibatına müraat vecibesiyle bunlara peyrev olmakta muztar kalacaklardır.

Mavera-yı Kafkasda Rusya Şûralar Cumhuriyetinin sabahbet-i âliyesine mazhar böyle bir federasyonun teşkiline ez her cihet mütemayil ve bunun husulüne sâi olan Ermenistan Cumhuriyeti müstesna olmak üzere diğer iki cumhuriyette federasyona taraftar olan rüesa-yı nafize iştirakiyunun tervic-i meram emrinde istinad ettikleri esbab yekdiğerinin aynı değildir. Azerbaycan federasyon taraftarları şu yolda muhakeme-i vaziyet ediyorlar: "Azerbaycan'ın yegâne ve pek mühim bir menba-ı serveti olan neft ve müştakkatı bu gün men'-i tasallutu gayr-i kabil bulunan Rusya'nın yed-i zabt ve intifaına geçmiştir. Bu hükûmet bize yekûn-ı istihsalâttan vakıa yalnız yüzde on beşini terk ediyor. Ancak bu neft kuyuları hal-i hazırda Rusya için de bir menbaı hayat olduğundan federasyon olsun olmasın bunlardan bizim müstakillen ve keyfe-mayeşa istifademizin imkânı kalmamıştır. Bir federasyona dahil bulunursak hiç olmazsa Rusya gibi kavi ve muazzam bir devletin sahabet ve muhafazası sayesinde milli ihtiyacatımızı serbestçe inkişaf ettirmek fırsatını temin etmiş oluruz."

Gürcistan komünistlerinin federasyoncu zümresi de ber vech-i âti serd-i mülâhaza ediyorlar.

"Gürcistan gibi hadd-i zatında fakir ve ahalisi kalil bir memleketin levazım-ı inkişaf ve istiklâlini bizzat temin edebilmesi kabil değildir. Binaenaleyh yekdiğerine müin ve müzahir komşulardan mürekkep bir heyet-i ittihadiyede dahilen esbab-ı terakki ve inkişafı ve haricen

Levent Şahverdi Arşivi

de emniyet ve huzuru i'dad ve tahsil nisbeten pek sehildir. Bu sayede Azerbaycan'ın neftinden ve mahsulâtı sairesinden bilâ-masraf ve mezahim istifade temin edilmiş olur. Buna bir de Rusya'nın sahabet-i âliyesi inzimam ederse iktisadî refah ve dahilî, haricî huzur ve emniyet taht-ı zımana ve kefalete girmiş bulunur."

Bu tarz muhakemeyi Gürcistan Komünist Hartisinin geçenlerde vuku bulan bir ictima-ı mühimminde Orjenikidze şu sözlerle hülâsa ve teyid eylemiştir. "Gürcistan iki büyük memleketin mültekasında gayet nazik bir mevkide bulunuyor. O Gürcistan ki nihayet bir buçuk milyon nüfusa maliktir. Servet-i tabiiye ve kudret-i istihsaliyesi de pek mahduddur. Siz bu şeraît dairesinde muhafaza-i istiklâl edebileceğinizi mi zan ediyorsunuz? İyi biliniz ki bunun imkânı yoktur. Bizim için bu iki memleketten birine takarrüb etmek zaruridir. Türkiye ile birlikte gidemeyeceğimiz bedihi olunca Rusya'ya tekarrüb etmek bir zaruret-i hayatiyedir."

Federasyona muhalif olanlar böyle bir ittihad dahilinde Gürcistan'ın pek uzun sürmeyecek bir istikbalde mahiyet-i milliyesini kaybedeceğini ve çünkü Gürcistan böyle bir heyet dolayısıyla Rusya'ya rabt-ı mukadderat edince Rusya komünistlerinin elinden kurtulmak mümkün olamayacağını, memleketin bilcümle mühim işleri başına Rusların geçeceğini, memleketin iktisadiyatına bunların tahakküm edeceğini, her tarafta ve her dairede de Rus lisanının hâkim olarak sıfat-ı kâşife-i milliyet olan Gürcü lisan ve edebiyatının dûçâr-ı zaaf olacağını velhasıl bu ahvâlin akıbeti milletin istiklâl ve mevcudiyeti için bir felâket teşkil edeceğini iddia ediyorlar ki bu mülâhazat hakikate mukarenet itibarıyla diğerlerin tarz-ı muhakemesinden pek çok kuvvetlidir. Çi faide ki bu meselede âmir-i mücbir olan Rusya Şûrâlar Cumhuriyetinin irade-i galibe ve kaviyesidir. Bu üç cumhuriyetten, amik bir sefalet derecesine varan fakr u zarureti hasebiyle kendisini bir taraftan komşularına ve bilhassa ahmak Azerbaycan'a besletmek ve diğer taraftan emniyet-i hariciyesini her ikisinin ve dolayısıyla Rusya'nın taht-ı zıman ve kefaletine koymak ümidini perverde eden Ermenistan gibi biri zaten böyle bir federasyonun bilâ-kaydüşart tarafdarı olunca milli kuva-yı askeriyeden ve teşkilâttan mahrum ve Rus kızıl efradından mürekkep bir müstakil ordunun mütemadi tehdidine maruz ve mahkûm diğer ikisinin bu iradeye ciddî bir muhalefet ibraz edebilmesi bir emr-i duşvârdır. Maahaza Azerbaycan ve Gürcistan'da milliyetçiler mütrit komünistlere nisbetle adeden pek kesir olduklarından nice seneler, nice hakaretlere katlanarak zuhuruna intizar ve nihayet muazzam bir fırsat eseri olarak vâsıl oldukları zannıyle, izhar-ı mesâr ettikleri nimet-i hürriyet ve istiklâli temin ve teyid için hafiyen olsun mücahededen bir an hâli kalmayacakları bedihi olduğundan bu milletlerle yani altı, yedi yüz bin kişi gibi lâşey hükmünde olan Ermenilerden maada bütün Kafkasya halkı ile Rusya arasında mütemadi bir hâl-i husumet ve mücadelenin devam edeceği bî-iştibahdır.

Şu ahvâl ve mülâhazata nazaran Türkiye'nin federasyon harekâtına karşı vaziyeti fikr-i kasirânemce bir vaz-ı tarassut ve intizardan başka

Levent Şahverdi Arşivi

bir şey olamaz. Şark hududlarımızda mühim bir kuvvet halinde taazzuv edecek olan böyle bir heyet-i ittihadiyenin teşekkülüne - mümkün olursa - mani olmak elbette menafi-i siyasiyemizin âmir olduğu bir lâzimedir. Ancak bu lüzumu yalnız teslim ve kaydetmek kâfi olmayıp bunun hayyiz-i fiile isalindeki cevaz ve kabiliyeti dahi tedkik etmek iktiza eder:

Milletlerin kendi mukadderatına bilâ-mezahim sahip oldukları düsturunun meydan aldığı bir devirde bir kaç küçük milletin suret-i zahiredeki kendi arzulariyle muayyen şerâit dairesinde teşrik-i mukadderat etmeleri teşebbüsüne diğer bir devletin muhalefet edebilmesi hukuken pek müşkül ve hattâ gayr-i caizdir. Malûm-ı devletleridir ki sırf mülâhazat ve menafi-i siyasiyeye tebaan halli muktezi görünen bu gibi mesailde noksan-ı hak ancak kuvvetle tazmin edilir. Yani emniyet-i hariciyeyi müheddid gibi görünen bir vaziyet-i hâdise ancak -icabına göre- ya kuvvet tehdidi veya bizzat kuvvet sarfıyla men' olunabilir. Ahvâl-i hazıra-i umumiyemize nazaran bendeniz bu federasyon meselesinin hallinde tarz-ı ânifde vâki olacak her hangi bir teşebbüsü gayr-i caiz ve hattâ tehlikeli görüyorum.

Vaziyet arz ettiğim gibi terakkub ve tarassut ve intizar vaz'ıdır. Ancak Rusya ile bu cumhuriyetler arasında halet-i meknunede devam edeceği velâ cerem. Bu cumhuriyetler lehinde neticeleceği muhakkak olan hâli husumet ve mücadelenin zaman-ı infilâkını teshil ve tesri için bu vakfe-i intizarı müsmir bir surette istimal etmek muktezidir. Binaenaleyh bu cumhuriyetlerden Azerbaycan ile Gürcistan'da ekseriyet-i azime-i ahaliye istinad eden muhalefet fırkaları fevkalâde ihtiyatkârane ve müdebbirane tedabir ve teşebbüsat-ı hafiye ile lâyenkati takviye ve tenmiye ve bunların ileri gelenleriyle ictimaî şekillerde temas ve ünsiyet esbâb ve vesailini i'dad ve teksir etmek bu meselede şimdilik takib edilecek yegâne tarik-i siyasettir. Fakat bu da nakden hayli fedakârlığı müstelzim olmakla beraber ittihazı lâbüd bir hatt-ı harekettir. Mahaza Za-Kafkasya konfederasyonunun esbâb ve mekasid-i teşkili hakkında Moskova'daki sefirimiz vasıtasıyla Rusya hükûmetine -tarafeynin hariç ile akdolunacak her türlü muahedat ve mukavelât-ı siyasiye ve suver-i tesviye-i saire hakkında yekdiğerine malûmat ve izahat-ı mütekabile itası taahhüt ve teamülüne binaen- dostane izahat talebi caiz ve belki de müfid olur.

Bu mes'ele-i mühimme hakkında hükûmetimin kararı ne merkezde tecelli ederse ona tevfik-i hareket edilmek üzere talimat-ı devletlerine intizar eder ve bu raporun fevkalâde mahrem tutulmasını afv-ı kerimanelerine iğtiraren bilhassa istirham eylerim efendim.

İmza
Türkiye'nin Gürcistan fevkalâde mümessili Ahmet Muhtar

25 Şubat günü Tiflis'in kızıllar tarafından işgalinin sene-i devriyesidir. Bir kaç gündür Batum'da elliye yakın Menşevik zabiti tevkif olunduğu, bu halin Kütayis ve Tiflis'de dahi tatbik olunacağını haber aldığını Batum şehbenderimiz İbrahim Tali Bey 27 tarihiyle bildiriyor. (Sebebi âtideki beyanname olacak.)

Levent Şahverdi Arşivi

25/2/1922 tarihinde Menşevikler tarafından Batum'da caddelere talik olunan beyannamenin tercümesi:

Dünyanın bilûmum işçileri birleşiniz.
Bu mücadelede şan kazanacaksınız.
Gürcü emekdar sınıfına:

25 Şubat 921 tarihinde her taraftan gelen büyük bir düşman kuvveti Gürcü payitahtı Tiflis'i işgal etti. O gün kırmızı ordu siyah çizmeleriyle vatanımıza girdi ve hürriyete nihayet verdi. Mirasımız olan tarihî kalbimizi zabtetti. Rus'un siyah irticaî güzergâhında Gürcü milleti için aziz olan her şeyi harab etti. Seneler den beri inleyen zavallı Gürcü milleti ayının elinden kurtulamadı. Rus ordusu Gürcü medeniyetinin intişarına ve tarihî hakkının istimaline mâni oldu. Sosyalistlerin şiarını ortadan kaldırdı. İnsanî gayesi uğrunda çalışan en güzide evlâtlarımızın kanını içti. Rus'un kızıl süngüleri Gürcistan'ın hürriyet-i insaniyesini, hürriyet-i kelâmını, hürriyet-i milliyesini mahvetti. Ve Çeka da halka rehberlik edecek olanları tevkif etti. Ve Gürcistan'ı müstebid çarlık Rusyasının bir vilâyeti haline koydu. Müthiş bir açlık, binlerce hastalık, hesapsız spekülasyon getirdi.

25 Şubat hakiki Gürcüler için bir yevm-i matemdir. O gün yalnız Rus emperyalistlerinin kırmızı kürklerine bürünen hainler tabir-i aherle Gürcü komünistleri şenlik yaparlar.

25 Şubat Gürcistan'ın hürriyet güneşinin battığı ve Gürcistan'ın zulme gömüldüğü bir gündür.

Kahrolsun kızıl emperyalizm, kahrolsun komünist istibdadı.

Lanet hainlere, yaşasın Gürcistan'ın istiklâli, yaşasın sosyalizm.

Sosyal demokrat
Sosyal federatif
Militer ve sosyal demokrat
Batum teşkilâtı.

25 Şubat 1338 tarihiyle de Tebriz şehbenderimiz Kadri Bey bildiriyor: İngilizlerle Afganlar arasında komşuluk muahedesi yapılmıştır. Hülâsası: Tarafeyn Kabil ve Londra'da birer sefir ve ataşemiliter bulunduracaktır. Ayrıca İngiltere Kandehar ve Celâlabad'da ve Afganistan dahi Kalküta, Bombay ve Karaçi'de konsoloslar bulundurabileceklerdir. Afganlılar Hindistan'dan, transitinden istifade edebileceklerdir. Sefaretler kendi dahillerinde cami ve kilise bulunduramayacaklar ve aileler hariç olduğu halde otuz beş kişiden fazla olmayacak ve konsoloslar yirmi kişiyi tecavüz etmeyecektir.)

Gümrü'de Amerika heyetlerinin beslediği çocukların yekûnu on iki bini tecavüz ettiğini Gümrü şehbenderimiz bildiriyor.

Bolşevikler Amerikalılara müsamahakâr davranıyorlar. Sebebi iaşe müşkilâtından dolayı kendileri bakamayacaklardır. Fakat Kafkaslara iyice yerleştikten sonra çocuklara Amerikalıların verdiği millî ve dinî terbiye meselesinde müşkilât çıkacağı tabiidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ajanslar Mısır'ın istiklâlinin ilân edildiğini yazıyor. Güya Mareşal Allenby bir beyanname ile Mısır'dan İngiliz himayesinin ref edildiğini ve Mısır'ın hür ve müstakil bir hükûmet olarak tanındığını ilân etmiş... Asırlarca müthiş bir tarihî millet olan bizim istiklâlimizi yutmak isteyen İngiltere Mısır'a istiklâl vereceğine bizim istiklâlimize dokunmasa daha mantıkî olurdu. Havadise inanmadım, Ankara'ya sordum, efkâr-ı umumiyeyi aldatmak için oyun olduğu cevabı geldi. Belli olan bu gibi havadisleri ajanslar neşretse dahi derhal efkâr-ı umumiye tenvir olunmalıdır. Gelen cevabı icabı vechile ilân ettirdim.

Gazi Paşa Hazretlerine Erkân-ı Harbiye-i Umumiyeye giden posta vasıtasıyla fotoğrafımı takdim etmiştim. Mukabele etmişler, şu mektuba leffen fotoğraflarını göndermişler:

Ankara 1/2/1338

Şark Ceplesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâlet-i Celilesi vasıtasıyla irsal buyrulan fotoğrafınızı memnuniyetle aldım. Teşekkür ederim. Bendeniz de bir fotoğrafımı posta ile takdim ettim, lütfen kabul buyurmanızı rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi

Reisi Başkumandan Mustafa Kemal

Fotoğrafın yanına şunu yazmışlar:

Ankara: Kardeşim Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine 1 Şubat 1338

Mustafa Kemal

İsmet Paşa ile esasen pek samimi olduğumuzdan vakit vakit mektuplaşırız ve fotoğraf teati ederiz. İstiklâl mücahedelerimizde Mustafa Kemal Paşa'nın bana karşı olan samimiyet ve saygısı millî muvaffakiyetimizi ne derece kolaylaştırdığını vesikalarıyle yazdım, endişem acaba sulhden sonra da aynı ahenkle milletimizi fakr ve cehilden kurtaracak güzel bir program ve icraatla yürüyebilmektedir. Bu hususta bana endişeli haberler geldiği gibi benim tahminim de Mustafa Kemal Paşa'yı idarede müşkilâta uğrayacağım.

24 Şubat'ta Sarıkamış'a gelen Mahmut Sadık (muharrirlerin şeyhi) ve Binbaşı Nahid beyler (ikisi de İstanbul İttihat ve Terakki merkez arkadaşımdır) İstanbul'dan bir çok haberler ve bir de İzzet Paşa'dan ve Fatin Hoca'dan mektup getirdiler. (Fatin Efendi de İstanbul'dan İttihat ve Terakki merkez arkadaşımdır.) 22 Marta kadar nezdimde kaldılar. Batum tarikiyle avdet ettiler. Nahit Bey'i ben istemiştim. İstiklâl Harbine iştirak etmemesi bilâhare kendisini lekeleyecekti. Fakat gelmekle beraber kalmak istemedi.[247] Mahmut Sadık Bey'le birlikde avdet ettiler. Fatin Efendi'[248] elden şu mektubu göndermiş:

247 Üçüncü ve Dördüncü Millet Meclisine İsmet Paşa tarafından mebus yaptırılmıştır.
248 Rasathane Müdürü Hoca Fatin Efendi'dir.

Levent Şahverdi Arşivi

Huzur-ı vâlalarına

27 Kânunısani 1338

Muhterem kardeşim paşam

Onüç senelik inkılâbımızın berk-i hatif gibi geçen safha-i mütekaddime-i mes'udesiyle şeb-i yelda gibi tükenmek bilmeyen safahat-ı müteahhire-i muzlimesi karşısında daima yek-dil ve yek-endişe bir uzviyet halinde bulunan üç arkadaştan birini yani Nahit Bey'i yanınıza almanıza gıpta ettik. Bu gıptayı kısmen tahfif için bizde buradan Sadık Bey'i gönderiyoruz. Zât-ı âlileri bu uhuvvet müsellesinin kutbu idiniz. Dil'in ikisini yanınıza alıyorsunuz. Bakalım sıra bize ne vakit gelecek ve nerede birleşeceğiz. Gerek buranın ahvâl-i umumiyesini ve gerek hal-i hususimizi arkadaşlar söylerler. Biz netice-i saadete muntazır olarak dua eylemekteyiz. Cenab-ı Hak zât-ı vâlâlarına tevfikat-ı ilâhiyesini rehber eylesin. Gözlerinizden öperim kardeşim paşam.

Kardeşiniz Mehmet Fatin

Ahmet İzzet Paşa'nın Mektubu

Biraderi ezzz-ı canberaberim efendim

Ahvâl-i siyasiyenin aldığı reng-i kat'iyet manen, kalben bütün efrad ve uzviyat-ı milletin ittihadını istilzam etmektedir. Fakat maatteessüf Ankara'daki cereyan-ı efkâr - meclisteki mübahasattan istidlâl olunduğuna nazaran - büsbütün başka bir vadi ve istikamete müteveccihdir. Bu halden ise her vatanperver mütellim ve endişenakdir. Görüldüğüne nazaran Avrupalılar şark işini bir karar-ı katiye iktiran ettirmeye azmetmişlerdir. Efkâr-ı umumiyeye karşı beriyyü'z-zimme olmak için bize şerâit-i nâfia ve müsaade dermeyan etmeleri gerçi me'mul-i kavidir. Fakat buna mukabil metalibimizde hadd-i makulü tecavüz eder ve alelhusus kibir ve huşunet irae eyler isek cihan muvacehesinde mesuliyeti bize tahmil ederek müttehiden tecdid-i husumet etmeleri de agleb-i ihtimaldir. Bu halde belki aleyhimize mütteffikan veya herhangi bir millet-i muazzama tarafından munteriden sevkiyat-ı askeriye olunmasa dahi - ki fikrimce bu keyfiyet de büsbütün istib'ad olunamaz - kendisini müdafaadan âciz olan hilâfet ile İstanbul ve Boğazlar mıntıkasını bir idare-i hususiye-i muzırrada bakiye-i mülkden tefrik ve Anadolu'yu ablukalar ile büsbütün tazyik ve tecrid ve teşvikat-ı dahiliye ile de ifsat ederek bizzat taksim ve teziyeye terk ve sevk eylemeleri pek vâridir. Böyle bir hal ise lâsihullah pek karîben bir netice-i olimeye münecer olabilir. Rusya'dan uzun bir müddet için muavenet umid olunamaz. Çünkü açlık beliyesi bu hükümeti Garbın ve Amerika'nın kucağına atmıştır. İşte böyle mehalik-i azime muvacehesinde ve düşmanlarımızın cihan-ı medeniyet mehafil ve rical-i siyasiyesinin harim ve dimağına nüfuz edercesine vaki olan mesaisi karşısında Ankara ile İstanbul hâlâ sen ben davasıyla yekdiğerinden müteferrik. Evet zahiren ve resmen birleşmekteki mehazir her cihetçe takdir ve teslim edilmiştir. Fakat imkân-ı

Levent Şahverdi Arşivi

muhabere mevcut iken suret-i kat'iyede tevhid-i efkâr ve mesaileriyle âbâd-ı istikbârda bir sebeb-i makul ve mantıkî görülemez. Bu tarz-ı hareket bizim ellerimizi bağlıyor ve bütün mesaimizi akim bırakıyor. Diğer cihetten Ankara'nın vaziyet-i hukukiyesi ve İngilizlere karşı ittihaz ettiği meslek-i muhalefetperveranesi cihetiyle teşebbüsatına bir kıymet-i resmiye atfedilemiyor ve binaenaleyh bu girûdâr arasında her ikimiz tamamen atalet içinde kalıyoruz. Bilmem bu hale tarih ne diyecek?

Efkâr-ı âcizanemce biz sulhe muhtacız. Binaberin beka ve istiklâlimizi müemmen şerâit dairesinde Anadolumuzun tamamiyetiyle Trakya'da İstanbul'u muhafazaya kâfi bir hudud istihsal edebilir isek sulhe razı olmalıyız. İngilizler bizim düşmanımızdır. Gösterdikleri rûy-ı besîm kasd-ı iğfale müsteniddir. Son nefese kadar harb etmeliyiz. Şarka el vermeliyiz... gibi avam-firib cümlelerle artık bu millet iz'ac ve itlâf edilmemelidir. Biz sulhe ve kanuni bir idare-i salimeye muhtacız. Esrar ve evlâd-ı vatan yekdil ve yekcihet şer' ve kanuna temessük ederek rast gelen harisin keyfine bu biçare mazlum ve muti milleti kurban etmemelidir. Hamil-i müveddetname Mahmut Sadık Bey'in şifahen de izah eyleyeceği vechile temin-i vahdet için bu devletin hilâfet-i kübrâ-yı İslâmiye ile saltanat-ı meşruta-i Osmaniye şeklinde bekası da zaruri ve elzemdir. Başka her türlü şekl-i idare hariç ve dahilde maruz-ı zaaf ve teşettüt olur. Bu bâbda dûr u dırâz irad-ı edilleyi -alelhusus muhatab-ı fatinime karşı- pek fazla addederim. Ankara'nın bazı evza ve akvâli burada birçok şüpheler ika ve bu suretle kabinenin mevkiini işkâl ediyor. Zannederim vicdan-ı pâkiniz şahadet eder ki bizim meyanemizde intifa-ı zati mülahazasıyla makamâta merbut kimse yoktur. Fakat şu esnada İstanbul kabinesince her gûnâ tebeddül iyi olmayacağı gibi hele bizi iskata çalışanlar halef olurlar ise memlekete büyük mazarratlar ika edilir. Anadolu'ca mezmum bazı kimselerin burada serkâra gelmesi Anadolu'da bazı âmâl-i şahsiye peşinde gezen eşhas için -mevcut ise- faydalı olabilir. Fakat zât-ı maslahat ve selâmet-i millet için mahz-ı şer olacağında şüphe yoktur.

Şimdi akdem ve elzem olan bavırlı bir sulhdür. Kendi işimize aid olan hususatı bilâhare kendimiz halledebiliriz. Maahaza meşrutiyetin ve meclis ve kabinelerin bâziçe olmaması için teminat-ı kâfiye istemek sizin için bir hak olduğu gibi bu bâbda sizin ile teşrik-i mesai bizim için de bir deyndir. Mülâhazat ve tertibat acizanem ber vech-i âti iki noktada hülâsa edilebilir:

1 — Münasebat-ı zahireye hal-i aslisinde devam etmekle beraber teşettüt ve iftirak-ı ârâdan tevellüd edebilecek mehazirin önüne geçmek için ya bi'l-muhabere veyahut Ankara'nın İstanbul'da veya İstanbul'un Ankara'da bulunduracağı emin zevat vasıtasıyla müdavele ve tevhid-i efkâr olunması için tavassut ve muavenet-i celilelerinin ibzâl buyrulması.

2 — Şekil ve vüsati ne olursa olsun bir nevi tebeddül-i hükümete gidildiği yolundaki beyanat ve tezahüratın şimdiden ve teşebbüsatın bilâhare men'i emrinde himem-i vatanperveranelerinin bidiriğ buyrulması kanaat-i acizanemce selâmet-i mülk ve millet bu esaslara merbuttur. Bu

Levent Şahverdi Arşivi

bâbda vaki olacak himematımız müdafaa-i milliye esaslarını vaz emrinde ve ondan sonra ve daha evvel ibraz ettiğiniz hidematı hüsn-i tetvic edecek bir muvaffakiyet-i azime olacağını arz ederek kemâl-i tahassür ve tevkir ile mübarek gözlerinizden öperim makam-ı ferzend-i ercümendim efendim.

25 Kânunısani 1338
Ahmet İzzet

Bu mektupları bana 3 Mart'ta Mahmut Sadık Bey verdi. Kaç gündür seyahatten rahatsızdı. Bu mektuplarla beraber İstanbul'daki münevverlerin fikirlerinin hülâsası olmak üzere şu notu da verdi:

Devlet ve milletin elinde hilâfet kuvveti bir kuvve-i maneviye de olsa bir hakk-ı müktesep bulunmasıyla gerçi tecavüzî bir kudret-i maddiye ibraz etmemiş ise de tedafüi bir kudreti haiz olduğu hâdisat ve tezahürat-ı ahire teyid eylemesiyle hilâfetin her halde, lâzım-ı gayr-i münfekki olan saltanat ile birlikte, muhafaza ve müdafaası.

Arazi ve hudud meselesinde Anadolu'ya, İzmir ve havalisi de bittabi dahil olarak, Türkiye'nin tamamen sahib olması, şu kadar ki ekalliyetlerin hukukunu temin meselesinde bu hususta beynelmilel ihdas olunan teamülün kabul olunması ve işgal altındaki yerlerin Türkiye'ye iadesine takaddüm edecek devre-i istihalenin ve suret-i tesviyenin herhalde iptida ve intihası muayyen bir zamana hasrıyla bu zamanın tahdid ve taksir olunması. Trakya'da Meriç hattında ısrar ve nihayet Midye-Enez hattının kabulü mecburiyetinde mütebaki aksamda reyü'l-âm tatbikine sarf-ı mesai edilmesi. Umûr-ı maliyede: Düyun-ı umumiye teşkilâtının ibkası zarurî görülmekle beraber ahden tanınmış olan düyûnun da ala kadri'l-istitaa tesviyesi ve Düyun-ı Umumiye teşkilât-ı hazırasının buna tavsiti, fakat bütçenin tanzim ve tatbikinde tamamen istiklâl-i malinin muhafazası ve bunun zımnında istiklâl-i iktisadinin temini.

Islahat-ı adliye lüzumu gayr-i kabil-i inkâr olmasıyla bu ıslahatın icrası ve teşkilâtın ikmaline kadar bazı kuyudat ile teşkilât-ı muvakkatenin, bi'z-zarure, istiklâl esası dairesinde kabulü.

Islahat ve teşkilât-ı cedide de bir zaman için ecnebi mütehassıslardan ve müşavirlerden istifade mentaat-i milliyeye mugayir değil belki müfid addedilmesiyle bunların intihabında serbesti-i hareketin muhafazası ve mümkün olduğu kadar bunların bitaraf şimal milletlerinden celbi.

İzzet Paşa'nın mektubunu tekrar tekrar okudum. Evvelâ müttefikan veya bir millet-i muazzamanın sevkiyat-ı askeriye fikrini pek çürük buldum. Bu korkuyu Ermeni harekâtının icrası hengâmında –iki sene oldu- Ankara da - Mustafa Kemal Paşa imzasıyla- izhar etmişti. O zamanki mütalaalarım aynen çıktı. Ermenileri silahtan tecrid ederken ne âlem-i İseviyet ve ne de âlem-i siyaset ses çıkarmadı. Şimdi vaziyetimiz daha bile farklıdır. Memleketimizi istilâ eden Yunan ordusunu memleketimizden silip süpüreceğiz ve Trakya da dahil olduğu halde istiklâlimizi temin edeceğiz. Bundan büyük devletlere dokunacak bir şey yok. Onlar bizi silahdan tecrid ile elde ettikleri hilâfet ve saltanat kuvvetiyle de anlaşarak Ermeni ve Yunanlılara büyük kısımlarımızı

Levent Şahverdi Arşivi

peşkeş çekmek ve bu meyanda kendilerine de hisse çıkarmak istiyorlardı. Halbuki Şarkta Ermeniler ezilmiş, Cenupta Fransızlar çekilmiş, ortada mağlûp bir Yunan ordusu kalmıştı. Bu da kendi kendine sallanıyor, inhilâl edecekti. Misak-ı Millimizden fedakârlığa hiç bir sebeb yoktu. Zaten bu misak lâzımı kadar fedakârlık edilerek husul bulmuş bir şeydi. Hususiyle ben Trakya mebusu idim. Bilhassa asırlarca hatıralarımızla dolu olan Edirne'mizden nasıl vaz geçerdim? İzzet Paşa'nın vaziyeti umumiye-i siyasiyeyi olduğu gibi göremediği görülüyor. Bence İstiklâl Harbimizde karşımıza başka çıkacak hiçbir devlet yoktur. Bunu Şark harekâtı esnasında, Avrupa ve Amerikalıların hattâ Trabzon'a debarkmandan endişe eden Mustafa Kemal Paşa ve Ankara hükûmetine de iddia etmiş ve hak kazanmıştım. Sonra Rusya'nın şunun bunun kucağına atıldığı da doğru değildi. Avrupa bize sulh teklif edecekse bu Yunan ordusunun izmihlâlinin arefesinde olduğunu gördüğündendir. Bütün kuvvetlerimizi Garba topladığımızı haber alıyorlar. Yunan ordusunun felâkete uğramaması için sulh teklifini bir âcil tedbir olarak ortaya atacaklar demektir. Asıl mühim olan nokta İzzet Paşa'nın Vahideddin gibi milletin istiklâl mücahedesine düşmanlarımız ile birlikde mâni olmaya çalışan bir padişaha bizi itaate sevki meselesidir? 1335 ve 1336 senelerinde çektiklerimizi henüz unutmadık. Herhangi birimiz eline geçsek kim bilir ne büyük bir hiss-i intikamla ne herzeler yapacaktır. Daha dün tard ve hattâ idama mahkûm ettiği insanlar bu kadar muvaffakiyetten sonra nasıl bu adama buyurun yine başımıza geçin de başka marifetler gösterin der? Hülâsa İstanbul hükûmetinin Anadolu hükûmetine hâkimiyetini kabul etmek nasıl olur? Mesele bu kadar basit midir? Hilâfet ve saltanat muhafaza olunsun ve Anadolu hükûmeti heyetiyle İstanbul'un asi padişahına arz-ı teslimiyet etsin...

Bu mektubu okuyarak mütalaalarımı Mahmut Sadık Bey'e anlattım, ve bizzat sen ne mütalaadasın dedim? Şaşırdı, "Eğer bu mektubu okusaydım emin olun ki size getirmeye tavassut etmezdim," dedi. "Asıl bir nokta var ki bunu henüz İstanbul anlamamıştır" diyerek mefkûre hâtıralı gazinin hocalar arasında hoca kıyafetli fotoğrafını gösterdim ve İzzet Paşa'nın "rastgele bir harisin bir nevi tebdil-i hükûmet" dediği meselenin Mustafa Kemal Paşa'nın cumhuriyet ilân edeceği olduğunu ve buna karşı tedbir olarak hilâfetin muhafazası ve bundan ayrılması caiz olmayan saltanatın da bekasını yazıyor, buna Gazi dünden razı olmuştur ve bunu fotoğrafını "mefkûre hâtırası" diyerek de teyid etmiştir, buna nazaran ne düşünürsünüz dedim. Pek sevdiğim Mahmut Sadık hayretle dona kaldı: "Eğer hilâfet ve saltanatı Mustafa Kemal'in alacağını İzzet Paşa anlasa cumhuriyete dünden razı olur. Hepsi şu halde dünyadan bihaber..."

Mahmut Sadık Bey'e dedim ki: "İlk iş memleketi düşmandan temizlemektir. Bu pek uzak değildir, bundan sonra sulh tabiidir, o zaman tabii hepimiz Ankara'da toplanarak bir karar veririz. Şimdiden bu gibi şeylerle bilhassa Mustafa Kemal Paşa ile benim münkaşaya başlamakliğimiz hiç de doğru değildir. Yalnız şu kadarını söyliyeyim ki bu kadar tehlike ve ıstıraplar arasında istiklâlimizi kurtarmak için uğraşanlar nihayette İstanbul hükûmetine "buyurun mabadını siz idare edin bizler her emrinize muti bendeleriniz"

Levent Şahverdi Arşivi

diyecek kadar safdil insanlar değildir. Mesele millî iradeyi hâkim kılmaktır. Bu hususta mümkün olanı yapmaya tabii çalışacağım. Yalnız tavassutumu istedikleri esasları Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine yazarım siz de bir müddet misafirimiz kalırsınız."

İtilâf devletleri bize ve Yunanlılara sulh teklif ediyor. Fakat bizim şeklimiz garip, bir İstanbul hükûmeti, bir Ankara hükûmeti. Bizden hariciye vekili Yusuf Kemal Bey Avrupa'ya gitmek üzere İstanbul'a gitti. Meclis-i vükelâ Yusuf Kemal Bey'e vekâlet vermiyor. İzzet Paşa da İstanbul hükûmetinin hariciye nazırı olarak Avrupa'ya gidiyor, bu seyahati İngilizlerin arzu ettiğini 4 Mart ajansı ilân etti. İzzet Paşa refakatinde mütareke komisyonu reisi Ethem Bey, kalem-i mahsus müdürü Haydar, kâtip Kadri beylerden mürekkep İstanbul heyet-i Paris'e ve müteakiben Londra'ya gidecek imiş.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiyeden de şunlar bildirildi:

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye
1/3/1338

Şark Cephesi Kumandanlığına

İstanbul'dan mevrud 27/2/1338 tarihli malûmat sureti âtide aynen maruzdur

Erkân Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi

— Suret —

1 — Bu akşamki meclis-i vükelâda hariciye vekiline İstanbul hükûmeti namına vekâlet verip vermemek meselesi mevzuubahistir.

Hariciye Nezaretinden Misak-ı Millî getirtilerek mecliste tedkik ediliyordu.

2 — Hariciye vekilinin İstanbul ricâlinden bazılarıyla suret-i gayr-i resmiyede teması zât-ı şahane tarafından kabul ve komiserlerin bilhassa İngiliz komisyonunun iade-i ziyareti muhaletet mehafilinde hayret ve ıztırab ile telakki edilmiştir. Diğer mehafilde ise Anadolu murahhaslarına İngiltere'de çıkarılacağı muhakkak olan müşkilâtın bertaraf edilmesi Yusuf Kemal Bey'e vekâlet verilmekle olacağı dermeyan edilmiş. Sarayı ziyareti ile işbu pürüzün halli ümid edilmektedir.

3 — Ali Kemal çocuklarını almak üzere Londra'ya gidecektir. Ali Kemal ile hususi görüşen bir zat sabık nazır Mehmed Ali ve Sertabib Reşat Paşa ile pek sıkı olan münasebetlerini ileri sürerek Ali Kemal'in nabehengâm işbu seyahati ile sarayın alâkadar olduğu tahmin edilmektedir.

Bu malûmat Büyük Millet Meclisi ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyasetine, Hariciye Vekâletine arz edilmiştir.

Matbuat ve İstihbarat Müdür-i Umumisi Agaoğlu Ahmet

Levent Şahverdi Arşivi

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye
4/3/1338

Şark Cephesi Kumandanlığına

İstanbul'dan alınan 28/2/1338 tarihli şifreli malûmat ber vech-i âti arz olunur.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi *Fevzi*

1 — Meclis-i vükelâca hariciye vekiline vekâlet verilmemiştir.

2 — İzzet Paşa'nın Avrupa seyahati İngiltere hükûmeti tarafından arzu olunduğu ve müşarileyhin bir müddet sonra hareket edeceği haber alınmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'ya şunu yazdım:

Zata mahsustur

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Sarıkamış 5 Mart 1338

Evvelce hususi tanıdığım muharrir Mahmut Sadık Bey Batum tarikiyle İstanbul'dan nezdime geldi. İzzet Paşa Ankara ile İstanbul'un tevhid-i mesaisine tavassutumu rica etmiş, bir mektupla not halinde bazı mütalaalar da göndermiştir. 25 Kânunisani 1338 tarihli mektubun mühim yerleri şunlardır:

Avrupalıların Şark işini bir neticeye iktirana karar verdikleri anlaşılıyor. Fakat biz metalibimizde hadd-i makuli tecavüz edersek mes'uliyeti bize tahmil ederek müttefikan veya herhangi bir millet-i muazzama tarafından sevkiyat-ı askeriye fikrimce istib'ad olunamaz. Anadolu'yu abluka ile tecrid ve teşvikat ile itsad ederek kariben bir netice-i elimeye müncer olabilir Rusya açlık bize yardım edemez. Açlık onları Amerika kucağına atmıştır. Cihan-ı medeniyetin müttehid mesaisi karşısında resmen birleşmek mahzurludur. Fakat muharebe imkânı var iken tevhid-i mesai edilmediğinden bizim ellerimiz bağlı kalıyor. Vaziyet-i hukukiyesi ve İngilizlere karşı olan vaziyetleri dolayısıyla Ankara'nın teşebbüsatına bir kıymet-i resmiye atfedilemiyor. Beka ve istiklâlimizi mümmen şerait dairesinde Anadolumuzun tamamıyla Trakya'da İstanbul'u muhafazaya kâfi bir hudud istihsal edebilirsek sulhe razı olmalıyız. Şekil ve vüs'atı ne olursa olsun bir nevi tebeddül-i hükûmet yolundaki tezahürat ve teşebbüsat da vatan için zararlıdır. Mahaza meşrutiyetin ve meclis ve kabinelerin baziçe olmaması için teminat-ı kâfiye istemek sizin için bir hak olduğu gibi bu bâbda sizin ile teşrik-i mesai bizim için de deyndir. Mektubun esası bu kadar. Ayrıca not halinde şunları bildiriyor:

"Devlet ve milletin elinde hilâfet kuvveti bir kuvve-i maneviye de olsa

Levent Şahverdi Arşivi

bir hakkı müktesep bulunmasıyla gerçi tecavüzî bir kudret-i maddiye ibraz etmemiş ise de tedafüî bir kudreti haiz olduğunu hadisat ve tezahürat-ı ahire teyid eylemesiyle hilâfetin her halde lâzım-ı gayr-i münfekki olan saltanat ile birlikte muhafazası ve müdafaası. Arazi ve hudud meselesinde Anadolu'ya, İzmir ve havalisi de bittabi dahil olarak, Türkiye'nin tamamen sahip olması, şu kadar ki ekalliyetlerin hukukunu temin meselesinde bu hususta beynelmilel ihdas olunan teamülün kabul edilmesi ve işgal altındaki yerlerin Türkiye'ye iadesine tekaddüm edecek devre-i istihalenin ve suret-i tesviyenin her halde ibtida ve intihası muayyen bir zamana hasrıyla bu zamanın tahdid ve taksir olunması. Trakya'da Meriç hattında ısrar ve nihayet Midye-Enez hattının kabulü mecburiyetinde mütebaki aksamda rey-i âm, tatbikine sarf-ı mesai edilmesi.

Umûr-ı maliyede Düyûn-ı Umumiye teşkilâtının ibkası zarurî görülmekle beraber ahden tanınmış olan düyunun da ala kadri'l-istitaa tesviyesi ve Düyûn-ı Umumiye teşkilât-ı hazırasının buna tavsiti. Fakat bütçenin tanzim ve tatbikinde tamamen istiklâl-i malinin muhafazası ve bunun zımnında istiklâl-i iktisadinin temini.

Islahat-ı adliye lüzumu gayr-i kabil-i inkâr olmasıyla bu ıslahatın icrası ve teşkilâtın ikmaline kadar bazı kuyudat ile teşkilât-ı muvakkatenin bizzarure, istiklâl esası dairesinde kabulü. Islahat ve teşkilât-ı cedide de bir zaman için ecnebi mütehassıslardan ve müşavirlerden istifade menfaat-i milliyeye mugayir değil belki müfid addedilmesiyle bunların intihabında serbesti-i hareketin muhafazası ve mümkün olduğu kadar bunların bitaraf şimal milletlerinden celbi."

Bendenizin anladığım Ankara şimdiki İstanbul kabinesiyle bi'l-muhabere veya İstanbul'da veya Ankara'da mutemed bulundurarak temas olmazsa Ankara'nın cumhuriyete doğru gittiği ve Tevfik Paşa kabinesinin de hiç bir menfaatini temin edemediğini padişah kabul ile kendi mutemedi olan adamları iş başına getirecektir.

Ankara'nın nokta-i nazarına esaslı vakıf olmadığımdan maruzatım yalnız avantürist ve menfaatperest kimselerin her devirde oynadıkları rolleri yine hulûl ile oynamamalarının temini ve millet birliğinin her gün geçenden daha fazla olmak üzere tarsinidir.

İstanbul için dahi fikrim şu aralık ve sulh esnasında İstanbul'daki hükûmet adamlarının namuslu tanınmıştır kimselerden ibaret olmalı ve bunların Ankara ile münasebet-i hususiyede bulunduklarını bilerek padişah da kuşkulanmamalıdır. Eğer padişah mevkiinden şüphesi hakiki bir korkuya inkılâb ederse Ferit, Ali Kemal ve hempâlarını iş başına getirerek sulhun alacağı şekle göre hazineden birçok kıymetli eşyayı hanedanın mevrûsudur diye alarak müctemian veya münferiden bir tarafa savuşabilirler ki zarar-ı azim olur. Herhalde İstanbul Ankara hükûmetinin sözünden çıkmayacak şahsiyetlerin elinde bulunması ve fakat sulh akdetmek vesaire gibi hukuka el uzatmamak ve sulhun akdi ile beraber Ankara'nın emrine tabi olmalarının temini mütalaasındayım. Tensib buyurulursa İzzet Paşa'nın mektubu ile Mahmut Sadık Bey'i görüşmek üzre Ankara'ya göndereyim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Levent Şahverdi Arşivi

Yazdığımı şifre etmeden evvel Mahmut Sadık Bey'e de okudum, pek muvafık buldu. Gariptir ki Mustafa Kemal Paşa Mahmut Sadık Bey'in nezdime geldiğini haber almış aynı zamanda o da bana soruyor: Mahmut Sadık Bey'in nezdinize geldiğini haber aldım, ne maksatla gelmiştir? Şifremi okuduktan sonra "Mahmut Sadık'ın Ankara'ya gelmesine lüzum yoktur. İzzet Paşa'nın mektubunu bir vasıta ile gönderirsiniz" diye yazdı, mektubu şifre ile bildirdim.

Kendisine çok hürmet beslediğim İzzet Paşa ne başlangıçta ve ne de şimdi vaziyeti görememiştir. Misak-ı Milli haricinde bir sulhu kabul etmeyeceğimizi ve Yunan ordusunun mukavemet kudretinin bittiğini, bizim ise bütün kuvvetlerimizi garp cephesine tahşid ettiğimizden sulhe bir zaferle kavuşmak ümid ve arzumuzu göremiyor.

Hoca Fatin Efendi Fevzi Paşa'ya yazdığı mektup ve lâyihanın suretini bana da göndermiş. Halimiz için makul ve uygun şeyler değil.

Fatin Hocadan Fevzi Paşa'ya yazılanın sureti
(Mahmut Sadık Bey vasıtasıyla göndermiştir)

25 Kânunievvel 1337

.....

Bize aid bulunan bütün mesailin safahat-i lâzime ve avâmil-i muhtelifesine tamamen vakıf olmadığım gibi netâyic-i tabiiye ve mukteziyesini istinbat melekesiyle de malûf olmadığımdan hükümlerimin yüksek bir kıymeti olmadığını ber vech-i peşin arz eyledikten sonra gerek hususat-ı maruzaya ait ve gerek dava-yı millimizin heyet-i umumiyesine müteallik düşündüğüm bazı tedabiri ber vech-i âti arz etmeyi bir vazife addediyorum.

Birincisi: Enver ile münasebâta girişilerek kendisine biraz kıymet vermek ve izzet-i nefsini mümkün olduğu kadar okşamak suretiyle ele almaktır. Buna pek kolaylıkla muvaffak olunacağını ümid ediyorum.

İkincisi padişahla münasebet tesisi meselesidir. Bunu bendeniz o derece mühim görüyorum ki memleket namına nazar-ı dikkate alınmasını son derece istirhamdan kendimi alamıyorum. Gerçi icab-ı hal bir münasebet-i siyasiye tesisi kabil değilse de hilâfet sıfatıyle bir münasebet-i maneviye tesisinde hiç bir zarar mülâhaza edilemez kanaatindeyim. Meselâ ikame-i Cuma ve îdeyn için mezuniyet talep etmek ve eyyam-ı dinyeyi tebrik eylemek gibi. Hilâfetin kuvve-i maneviyesinin ihmal edilmesi maksadı pek çok zararlara sokabilir. Ele alınmasından da pek mühim istifadeler temin edilir. Hükûmetin şekl-i âtisi hangi vaziyette istikrar ederse etsin hilâfetin müstağni kalmasının ihtimali yoktur. Hilâfeti bu hanedandan almak da atii karibin işi değildir. Bulunduğumuz gayr-i tabiilikden husule gelen heyecanların kıymet-i fevkalâdesi hal içindir. Tabiiliğe ric'at edilince bu kıymet muhafaza edilemez.

Üçüncüsü, şekl-i hazır hükûmeti tebdile sâi teşebbüsatın önünü almaktadır. Memleketin bulunduğu fevkalâde ahvâlin ilcaat-ı tabiiyesi olarak bugünkü mücadele haliyle kesb-i tevazün etmiş olan bir usul-i idare tees-

Levent Şahverdi Arşivi

süs etmişti. Bu usulü idare müdafaa-i milliyeye muarız düşmedikçe ve ona sekte iras edecek bir netice vermedikçe ne nokta-i nazardan düşünülürse düşünülsün muhafazası bir emr-i lâzımdır fikrindeyim. Arza hacet yoktur ki bu gibi mesâil-i âliye hakkında münakaşalar her halde bir takım ihtilâfât-ı dahiliye tevlid eyler. Bu ihtilâfatın dereceleri ne olursa olsun vahdet-i umumiyeyi az çok haleldar edecek mahiyet iktisab edebilir. Bu teşebbüsün haricen sebebiyet verdiği mezahir ise daha mühim olduğu kanaatindeyim:

Evvelâ, sarayı böyle bir hâd ânda mühim bir endişeye sevk etmiştir. Mesmuat-ı âciziye göre saray bu teşebbüsü cumhuriyete doğru bir hareket olmak üzre telakki eylemiştir.

Saniyen, Bolşevikliğe karşı bir hareket mahiyetinde tefsire de çok müsaittir. Bize Bolşevikliğin mazarratı ne kadar ise anti Bolşevikliğin mazarratı anın e'zaf-ı mazaifi kadar olacağından şüphe yoktur. En ziyade anti-bolşevik olan Fransızlarla ittifakımız bittabi Moskova ile olan münasebete su-i tesir hasıl etmiş olacaktır. Bu su-i tesirin önünü almak ve Fransızlarla ittifakımız bir mecburiyet neticesi olduğunu ve gayr-i samimi bulunduğunu isbat etmek için olacağını tabiî gördüğüm teşebbüsat ne kadar çok ve ne kadar müessir olursa olsun bu parlamentarizm hareketiyle zir ü zeber olacağı aşikârdır. Hemen hemen nizam-ı içtimaimiz kapitalist esaslarına mübteni olduğu ve meselâ idarî ve adlî teşkilâtımız ve hukuk-ı medeniyemizin bir kısm-ı mühimmi Fransa'dan kopye bulunduğu halde yani kapitalizm ile müstaid ve revabıt-ı maddiyeye malik olduğumuz halde Bolşevizm ile bir rabıta-i maddiyemiz varda ki o da şûralara kısmen müşabih olan Büyük Millet Meclisi teşkilâtı idi. Bu rabıtanın kaldırılmasına teşebbüs etmek kapitalizmde istikrar eylemek ve hattâ Bolşevizm ile muhasamaya girişmek esaslarının kabul edileceği fikrini veriyor. Mamafih Fransa'nın müzâheretine istinâden bu esasların oraca kabul edilmesini –paşa hazretlerinin nutkundan anladığım vechile– gayr-i mümkün gördüğümden meselenin siyasi bir manevra olacağına ihtimal vermekle isem de bu surette dahi faydasız bir manevra yapılmakta olduğuna kaniim. Gayr-i mümkün gördüğümün sebebi bilhassa Fransa'nın müzaheretiyle dava-yı millinin halledilemeyeceğinin aşikâr olmasıdır. Çünkü Bolşeviklerle husumete girmemiz halinde karşımızda İngilizlere bulunacağı zannındayım. Bu gün İngilizler kendi lehlerinde olarak beynelmilel tesis eylemiş oldukları muvazenenin bittabi bozulmasını istemezler. Bu da ancak Rusların Bolşevik kalmasıyla kabildir. Fransa'nın istediği gibi Rusya'da demokrat bir cumhuriyet teessüs edecek olursa İngilizler her halde bugünkü mevkiini muhafaza edemez. Bendenize öyle geliyor ki İngilizler kâh nalına kâh mıhına vurarak Bolşevikliğin muhafaza edilmesini bu günkü siyaset-i aliyeleri mevanına idhal eylemiştir. İşte Enver harekâtının iç yüzünden Moskova'nın haberdar olup olmadığına dair bendenizde tevellüt eden şüphenin mebdei burasıdır.

İngilizler Bolşevikliğin Asya'ya doğru tevessüünden de mütelâşi değildirler. Onlar müvellid-i kuvvet olmayan milletler için her hangibir mak-

Levent Şahverdi Arşivi

sad için olursa olsun kendi hesabına bir unsur-ı zafer olamaz. Olsa olsa bir unsur-ı ihtilâl olur, düsturuna bel bağlamaktadırlar.

Dördüncüsü: Bu gün için bütün Müslümanlara lazım olan akaid-i içtimaiye mebdelerini tayin ve tesbit etmek üzre bir şûrâ-yı İslâm teşkiline teşebbüs edilmesidir. Bu şûrâyı teşkil edecek zevat hukuk-ı medeniye-i İslâmiye esasatına vakıf olmakla beraber insanların bu günkü hareket-i içtimaiyelerinin esasat ve avâmilini ve ilcaat-ı hazırayı müdrik olan ve halk üzerinde nüfuz-ı maneviyesi bulunan zevattan müntehab olmalı ve mümkün olduğu kadar beyne'l-islâm bir şekle sokulmalı ve resmî bir mahiyeti haiz bulunmamalı. Ve bütün dünyanın nazar-ı dikkatini celb için bu içtimaa bir ehemmiyeti mahsusa vermeli ve işae etmeli. Münakaşat ve mukarreratı Türkçe, Arapça ve Farisi olarak her ay bir mecmua ile neşretmeli. İşte ne kadar mesâil-i içtimaiye varsa bu meclise ... edilmelidir. Mukarrerat-ı meclis bir kudret-i teşriiyeyi haiz olmayıp hükümleri bir hükm-i ilmî mahiyetinde olacağından bu meclisten hiç bir zarar melhuz değildir. Temin edeceği menafi ise bendenizce her tahminin fevkindedir. Malûm-ı samileridir ki biz müslümanlar bir gaye-i içtimaiye takib etmiyoruz. Hep gâyât-ı siyasiye peşinde koşuyoruz. Eğer bundan müslümanlar bu günün ihtiyacatına kâfil aynı esalib-i içtimaiye peşinde koşsalar hiç bir medd ü cezre uğramaksızın gaye-i siyasiyelerine daha kesdirme yoldan vasıl olurlar. İslâmiyet garp kapitalizm mebdelerinden başka bütün turuk-ı içtimaiye mebadisini muhtevi bir medeniyet olduğundan ve esasat ve esalib-i ictimaiyeyi tayininde bir güçlük çekilmez.

Bu meclisin bu esasata ait münakaşatı zannederim ki bütün enzar-ı umumiye-i âlemi üzerimize celb edebilir, ve her tarafta bize hakiki taraftarlar peyda eder. Meselâ şu üç esas der-akab bu meclisin kararlarına iktiran edebilir.

1 — Nakit altın ve gümüşe münhasırdır.*

2 — Bilâ-sa'y sermaye nemadar olamaz.

3 — Tekâsür-i emval haramdır. Binaenaleyh bir şahsın serveti kabil-i tahdiddir.

İki evvelkisi hükm-ı şer'i-i kazaî ve üçüncüsü hükm-i şer'i-i takvaî olarak bu üç esası kabul etmek aşağı yukarı mutedil sosyalistliği kabul etmek demektir. Hükümet isterse bu gibi bazı desatiri tayin eder. Ve iktisadiyat-ı haliyesinin sarsılmamasını temin için bir müddet-i muayyene hitamında tatbik edileceğini ilân eyler ve bu muddet zarfında bir taraftan ya sendikalizm usulünü tesise başlar yahut diğer bir usul-i tahvil bulur.

Bolşevizmi bir çok mehazirinden dolayı alamıyoruz. Kapitalizme kendimizi kaptırır isek para, sanayi, ilim say ve hattâ amele gibi vesâil-i mübarezeye malik olmadığımızdan dolayı müteverrimen mahvolacağımızı tabii görüyoruz.

Şu halde yaşayabilmek için bu iki ucun ortasında bir mevkii ictimai tutmalıyız. İşte bu mevkı arz ettiğim vechile tayin edilebilir. Hususiyle ara-

* Memleket altüst olur, bu nasıl şey.

Levent Şahverdi Arşivi

ettiğim en kuvvetli bir menbaı heyecan olması itibarıyla bu akaid-i ictimaiye ruh-ı millet üzerinde en derin bir intiba ile tevazzu eder. Hariçten gelecek manialara hükûmet kuvvetiyle değil cemiyet kuvvetiyle mukavemet edilir. Bolşevikler müttefik-i tabiimiz olur. Garp milletlerinin amele ve sosyalist partileri samimî tarafdarımız olur. Hükûmet-i resmiyeleri tarafından vaki olacak her türlü müdahaleye mâni olurlar.

İşte paşa hazretleri, öyle düşünüyorum ki bu arz ettiğim teşebbüs en evvel memleketimizi ve sonra âlem-i İslâmı kurtaracak yegâne teşebbüs-i ictimaidir. Eğer bu teşebbüse bir nihayet verecek olursanız gölgeleriniz dühûr-ı müstakbelenin a'mâk-ı hafâsına doğru uzanır gider.

Arz-ı hürmet eylerim efendim hazretleri.

Fevzi Paşa Hazretlerinin huzur-ı samilerine

25 Kânunisani 1338

Muhterem paşa hazretleri

Evvelce takdim ettiğim mütalaat ile beraber bu arîza-i hususiyeyi de takdim edecektim. Rahatsızlığım dolayısıyla fırsat-yâb olamamıştım. Hattâ mütalaat-ı mütekaddime dahi emr-i devletleri üzerine, tehir edilmiyerek rahatsızlığım esnasında yazılmıştı. Hamd olsun rahatsızlık mündefi olduğundan dolayı bu arîzamı takdim ediyorum. Zât-ı samilerini tasdiden başlıca maksadım malûm olan silah mübayaası meselesinin temas ettiğim safahatını arz etmek olacaktır. Şöyle ki, hal-i hazırda büyük işlerle meşgul olan meşhur terzi Kuturo dahiliye nazır-ı esbakı merhum Münir Paşa'nın dostu olması hasebiyle damadı Kâzım Bey'le de münasebette bulunuyormuş. Ahbabım olan ve namusuna itimat ettiğim bu Kâzım Bey bendenize hasbıhal şeklinde gerek bu Kuturo'dan ve gerek şeriki bulunan Kordiye'den bahsederek ellerinde dört yüz bin kadar tüfek olduğunu ve Anadolu hesabına silah almak isteyen birçok adamların kendilerine müracaat etmekte bulunduğunu ve fakat takarrür edecek fiyata her silah başına iki üç lira zam edilmek suretiyle mukavelenin akdedilmesini teklif eylediklerini ve böyle fahiş ve gayr-i meşru komisyoncudumdan çok müteessir olduğunu ve Ankara hesabına doğrudan doğruya bu işle meşgul kim ise onunla kendisinin görüştürülmesi Türklük namına bir iyilik olacağını söylediklerini anlattı. Bendeniz bir taraftan Kâzım Bey'in vesatet ve tesiriyle bin fişek ve bir müstamel ma-kasatura Alman tüfeğini yirmi bir liraya vereceğini anladıktan sonra bu işle meşgul olduğunu bildiğim Hamit Bey'e doğrudan doğruya Kuturo veya Kordiye ile münasebata girişmesi için bir tezkere ile Kâzım Bey'i gönderdim. Hamit Bey silahların İnebolu'da muayenesi muktezi olduğunu ve bu şerâit dahilinde başka bir yerden yirmi bin silahın alındığını ve mukavelesinin hemen akd edilmek üzere olduğunu söylemesi üzerine bittabi meseleye ehemmiyet vermedim. Fîlhakika Kordiye silahların muayenesinin behemehal silahların bulunduğu Fransa veya civarında istenilen bir yerde icra edilmesi şartını dermeyan ediyordu. İki gün sonra ise Hamit Bey'in bahsettiği mukavele bir Yahudi mutavassıt ile Kordiye'den 22 lira bir fiyatla 20 bin silah üzerine yapılmak

Levent Şahverdi Arşivi

istenilen bir mukaveleden başka bir şey olmadığına dair delâil-i kâfiyeye destres olunması üzerine samimi bir düşünce dahilinde ve ikaz maksadıyla keyfiyet Hamit Bey'e anlatıldı. Bunun neticesi olarak gerçi Yahudi tarafından bankaya akredit olarak 16000 lira konulduğu halde mukavele geri kalmış ise de yine yirmi bir liraya doğrudan doğruya Kordiye ile mukavele akdine girilmek istenildi. Artık meselenin aldığı bu cereyanla hüsn-i niyetten ve samimiyetten çok uzak bulunduğu anlaşılıyordu. Son ve en son kudret-i hayatiyesi ile muhafaza-i mevcudiyetine herçibâdâbâd atılmış olan şu milletin kesesinden yirmi bin liranın açıktan açığa çalınmak istenildiğine hükmettim ve çok müteessir oldum.

Bu teessür neticesi Halim Bey vasıtasıyla İzmit'ten malûm-ı samileri olan telgraflar çekildi. Ve bir taraftan da Kordiye ile olan münasebata daha ziyade ehemmiyet ve germi verilerek yirmi liraya rıza olundu. Ve Anadolu hesabına satacakları silahları serâit-i lâzimesiyle yirmi liraya vermeye müteahhit olduklarına dair Kordiye ve Kuturo'dan bir mektup alındı ki yedimde mahfuz olan bu mektup ahiren çevrilen entrikaların tesirini satıcılar nezdinde akim bırakmak hususunda çok faydalı olmuştur. Bu yirmi lira fiyat dahi zât-ı samilerine arz edilmek üzre bir servis vasıtasıyla İzmit'teki Halim Bey'e malûmat verilmişti.

"Bu servis İzmit'ten Ankara'ya verilerek oradan İzmit'e iade edilmiş ve Halim Bey İstanbul'a avdet eylehkten sonra eline vasıl olmuştur."

Zât-ı samileri tarafından Halim Bey'e verilen emir üzerine Kordiye ve refiki Felâh grubundan Ekrem Bey'e* takdim edilmek istenilmiş ise de grup müstağni tavır takınarak münasebete girişmek istemedi. Ve üç gün sonra da Ekrem Bey'in, grubunun ancak bu civarda silah almaya memur olduğunu ve Avrupa'da bulunan bir silah için buradan muameleye mezun olmadığını ve binaenaleyh bu muamelenin Fransa'daki komisyona devredilmiş ve lâzım gelen malûmat verilmiş olduğunu ve satıcıların bu komisyona müracaat etmeleri lüzumunu söylemesi ve bu husus için Kaymakam Cemal ve Binbaşı Sıdkı Beylere verilmek üzre bir mektup vermesi üzerine Kordiye Fransa'ya müteveccihen buradan hareket etti. Dava vekili Vehbi Bey meselenin safahat-ı maruzasına vukuf peyda eyleyerek mensub olduğu grub vasıtasıyla tüfeklerin 20 liraya alınabileceğini bildirmesi üzerine olmalı ki zât-ı samileri tarafından gruba 20 liradan mukavelenin imzalanması ve parası için Hamit Bey'e müracaat edilmesi emri verilmiş ve bilmüracaa kendilerinin silah almış oldukları ve ellerinde para bulunmadığı cevabı alınmıştır. Şu şekl-i maruz havsalaya sığar bir mahiyette olmadığından işin her halde bir iç yüzü olduğunu kabul eylemek zaruretinde kalarak buradaki alış veriş üzerine celb etmek için tertib edilmiş olması ihtimalini derpiş eyledim. Çünkü Kuturo kendilerinden maada bir yerde böyle külliyetli silah bulunmadığını kat'i olarak iddia eylediklerinden Felâh grubunun silah mübayaa eylemeniş olduğuna kani idim.

Emr-i vaki dolayısıyla imzadan vazgeçilmesi mealinde gruba çekilen

* Ekrem Baydar

Levent Şahverdi Arşivi

telgraf ise derpiş eylediğim bu ihtimali takviye eylemekle meseleyi takibden bittabi feragat eyledim. Mesele bu son devreye vusulünden sonra ise bir taraftan Anadolu hesabına bir çok silah alıcılar Kuturo'nun etrafını aldılar. Bunların bazılarının isimleri şunlardır: İtalyan Maili birinci parti 20.000, ikinci parti 40.000, Suriyeli Nubar Nacar 30.000 hademe livası mahut Ahmet Şevket Bey 50.000, Bulgar Sarakof 20.0000, Damat Hami Bey ve Fezacı Hikmet 20.000.

Meselenin bütün safahatına vâkıf bir iki arkadaşım ise bu alıcılar arasındaki Sarakof Hikmet Bey Felâh grubu namına hizmet eylediğini iddia eylemekte idiler.

Öbür taraftan da Franklin Boullion'un yanında bulunan Miralay Sarrout Ankara'nın muhtelif sistemdeki silahlarını bazıları lüzumundan dolayı yüz elli bin tüfenk almak arzusunda bulunduğu ve bu husus için Anadolu'ya teshilât-ı lâzimede bulunulması lüzumunu kendisine söylemiş olduğunu Kuturo bize anlatmıştı. Bu istihbarat-ı ahîre ise meselenin safhasını yine başkalaştırarak evvelki kanaatimi sarmamış ve işi bendenizce gayr-i kabil-i hal bir şekle sokmuştu.

İttihat ve Terakki hükûmeti zamanında muttali olabildiğim bazı su-i istimallere bundan dolayı müdahale ederek alâkadar olan zevatın nazar-ı dikkatini celb etmek istediğimi derhatır ettim. O vakit bu müdahalelerim ufak bir muhabbetle bile karşılanmadı. Ve üzerime bir çok husumeti celb ettim. İşte bu ... bütün üryanlığiyle zât-ı samilerine bâ-telgraf arz edip etmemek arasında mütehayyir bulunuyordum. İşte bu esnada silahların herhalde mübayaası ve mukavelenin imzalanması ve bedelinin orada tediye edileceğini müş'ir emr-i samilerini istihşâr ettim. Cenab-ı Hakka hamd ü senalar ettim. Bendenizi dilhûn eden asıl mesele kırk elli bin lirasının ziyaı değil cesaret-i gayr-i ahlâkiyesi yükselmiş olan bir milletin nasıl hükûmet teşkil edebileceği meselesidir.

Yunan'a tevcih edilen gayzın ez'af-ı mazaifi bu gibilere tevcih edilerek bunlar itna edilmedikçe bünyan-ı mevcudiyetimizin tesisi hiçbir suretle kabil değildir kanaatindeyim.

Ilâveyim Kuturo'ya yüzü kızartacak birçok teklifler vuku bulmaktadır. Para verilmesi kabil olamayacağını, Fransa'daki komisyon kendi adamları olup muavene hususunda çok müşkilâta uğrayacaklarını söylüyorlar. Ve Kuturo bu cihetten çok endişede bulunuyor.

Bu mektuplar dolayısıyla Ankara'da bulunmadığıma müteessir oldum. Sebebi sulh kokuları yaklaşdıkça her taraftan türlü türlü tesirler de başlıyor. Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığım vechile "avantürist ve menfaatperest kimselerin her devirde oynadıkları rollerin yine hulûl ile oynamamalarının temini ve millet birliğinin her gün geçmeden daha fazla olmak üzre tarsini" yani tufeyli mahlûkların sözüne kapılarak bizim gibi işin başından beri canla başla çalışan arkadaşlarının dahi haberi olmadan[249] işlere kalkışarak

249 Zaferden sonra bu korktuğum daha fazlasıyla meydana geldi. İsmet ve Fevzi Paşalar gibi yakın arkadaşlarını da Gazi'nin tufeyli muhiti arasında kaybolduklar. Ve bizden habersiz onu milletten ayrılmaya sürüklediler. Tatsilât yazılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

bizi emri vaki karşısında bırakmaması için benim Ankara'daki arkadaşlarla sıkı temasım her halde faidelidir. Fakat sulhe kavuşmadan evvel şarktan ayrılmakhğım da pek tehlikeli bir iş. Bir taraftan Kürtlük ve diğer taraftan Bolşeviklik cereyanları zaferden evvel patlak verirse bütün emeklerimiz zayi olup felâket olacaktır.

Fevzi Paşa'ya şöyle yazdım:

Şifre Zata mahsustur 5 Mart 1338

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretlerine

Hususi tanıdığım muharrir Mahmut Sadık İstanbul'dan nezdime geldi. Bu bâbda Kemal Paşa Hazretlerine mufassal yazdım. Fatin Hoca'dan da 25 Kânunievvel 1337'de zât-ı saminize yazılan mektup suretini getirdi. Tekliflerin makul birer cihetini göremedim. Enver'le ve padişahla temasın ve nakdin yalnız altın ve gümüşe inhisarının açacağı rahne pek meydanda iken Fatin'in bunları teklif etmesini tehlikeli buldum. Gerek bu hususta ve gerekse mühim diğer noktalarda tenvir buyrulmakhğımı rica ederim. Hayatı memleket için yapılan münakaşa ve kabul edilen kararlarda aranızda bulunmamaktan dolayı müteessirim. Fakat gerek Bolşevikler ve gerekse Kürtler gibi iki büyük meselenin şu aralık başka bir elde vahim bir şekil almak istidadı düşüncesiyle şarkta müsterih çalışıyorum. Hayati meseleler hakkında şâyân-ı itimat zabitlerle elden olsun bendenizi tenvir etmekliğinizi[250] istirham ile arz-ı hürmet eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Fevzi Paşa ile 1326 senesi Arnavutluk harekâtında tanışmıştık. O kolordu erkân-ı harbiye reisi ben harekât şubesi müdürü idim. Çok samimi idik. Harb-i Umumi ilk zamanlarında o kolordu kumandanı ben fırka kumandanı olarak Kartal-Şile sahillerinin tahkimatında o mıntıkalarda manevralarda, sonra da Çanakkale'de Kerevizdere mıntıkasında bulunduk. Mütarekede Suriye ve Filistin muharebeleri bozgunlukları neticesi gerek Mustafa Kemal Paşa ve gerek İsmet Bey Fevzi Paşa'nın dehşetli aleyhinde idiler. Bir işe yaramaz, lapa gibi bir adam diye her yerde hücum ediyorlardı. Bu aleyhde cereyana mâni oldum. Gerçi kumandanlık metaneti yoksa da bir erkân-ı harb samimiyeti mevcut olduğunu ve şahsen iyi bir insan olduğunu ve bu memleketin harbiye nazırlığı veya Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisliği gibi vazifelerini ifaya liyakati olduğunu iddia ettim. 1335 senesi Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile barıştırdım. Harekât-ı milliyeye iştirakden gerçi endişe etti. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın mevki tuttuktan sonra beni imhaya cür'et edecek kadar fena ve gaddar bir insan olduğunu iddia ile himaye etmeyerek İstanbul'a gönderilmesini teklif de etti. O zaman bunun zaruretini anlatarak

250 Zaferi müteakip Bursa'ya geldiğim zaman Fevzi Paşa bana: Mustafa Kemal Paşa'yı dikta tör yapacağız... demiştir. Hilâfet ve saltanat makamına çıkması hakkındaki teşviklere ve Gazi'nin kararına karşı bu suretle onu teşci etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa'yı tutacağımı muvaffakiyetten sonra muhitini tufeyli mahlûklarla doldurmayarak fenalığa sevk etmemek hepimizin vazifesi olduğunu izah etmiştim.

İzzet Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa Hakkındaki Fikirleri

İşte şimdi bu mevsim geliyordu. İzzet Paşa'nın mektubuna nazaran daha şimdiden Mustafa Kemal Paşa'nın cumhuriyet tesis edivereceği hakkında korkular uyanmıştı. Benim endişem ise hilâfet ve saltanat makamına bir zaferi müteakip çıkıvermesi idi. İngilizlerin bu gibi işlerde mutavassıtlar kullanarak zaferden evvel millî tefrikayı mucib teşebbüslere teşvik etmeleri de pek kuvvetle muhtemeldi, nitekim 16 Mart 1336 hâdisesinden evvel Rawlinson bir an evvel Anadolu'da cumhuriyeti ilân etmekliğimizi teşvik ediyordu. Benim Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığım şifrede millet birliğine daha ziyade ehemmiyet vermesi ve tufeyli mahlûkların sözlerine uymaması hakkındaki nasihatlerin ne dereceye kadar müessir olacağını kestiremediğim içindir ki Fevzi Paşa'nın mazideki samimiyetine istinaden kendisinden hususî malûmat rica ettim. Şifahen dahi gönderilebileceğini anlattım. Zaferden evvel ayrılmaklığımın tehlikesini de yazdım. Bununla beraber müsaid bir zamanda Ankara'ya bir seyahat etmek ve arkadaşlarımızla ve bilhassa Fevzi, İsmet Paşalar ve Rauf Bey'le görüşmeyi çok istiyordum. Yunan ordusunun mağlubiyetiyle Şarkta dahi endişe kalmayacağından böyle bir vaziyette büsbütün Ankara'da kalmak üzere gitmekliğim artık mahzursuz olacaktır.[251]

Fevzi Paşa'nın cevabı: (8'de geldi)

Zata mahsustur Ankara 7/3/1338

Şark Cephesi Kumandanlığına

5-6/3/1338 şifreye: Hoca Fatin Efendinin tekliflerinden kabul edilmiş bir şey yoktur. Yalnız Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey Misak-ı Millî'de münderiç hususatı müdafaa için Avrupa'ya giderken İstanbul'dan geçmiş ve padişah tarafından davet vuku bulursa görüşerek Büyük Millet Meclisi kanunlarını tanıması hususunun padişaha tebliği kendisine bildirilmiştir. Vuku bulan mülâkatta padişah bir takım bevanatlarla bu teklifi kabul etmemiştir. Mühim hususatın ve arzu buyurduğunuz mevâddın istifsarı halinde lâzım gelen izahatın verileceğini arz ile takdim-i ihtiramat eylerim efendim.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi

251 Yunanlılara taarruz -Afyon mıntıkasından bir taarruz meselesini de erkân-ı harb kurulunda hallettirmiştim- ve âtimizi görüşmek için münasip bir zamanda bir Ankara seyahatine karar verdim ve "ya istiklâl ya ölüm" marşını da yaparak ve mektuplerden de bir mütreze tertib ederek ve cephe maliyesini lâğv ile kolorduya devrederek 9 Ağustos'ta Sarıkamış'tan hareketle Ardahan-Artvin-Ardanuç-Kuvarsthane-Murgul-Maradid mıntıkalarının da tertişle Hopa'ya geldim. Burada garp ordumuzun taarruz haberini alarak pek sevindim ve Trabzon'da netice-i zafere intizarla zaferi müteakip Ankara'ya geldim. Tafsilât vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

İzzet Paşa'nın teklifini ve mütalaamı Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığımı Fevzi Paşa'ya da bildirmiştim. Fevzi Paşa'nın cevabında buna dair kelime yok. Ne arzu edersem izahat vereceğini yazıyor, yani anlamak istemiyor. Bu böyle, fakat İstanbul hükûmeti de istiklâl mücadelemizi tehlikeye koyacak tavır takınıyor, Ankara hükûmetini hiçe sayarak öne atılıyor. Mustafa Kemal Paşa şu veya bu şekilde hükûmet yapacak endişesiyle herhalde istiklâl mücadelesi muvaffakiyetini tehlikeye koyacak işler yapmak doğru değildir.

7 Mart tarihli ajans Tevfik Paşa kabinesinin sulh hususunda menfi tesirini izah ediyordu. Ajans şudur:

> Ankara 7. Büyük Millet Meclisinin dünkü toplantısında Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in İstanbul seyahati ve orada olan temasları hakkında verilen istizah takriri üzerine hariciye vekâleti vekili Celâl Bey aşağıdaki mühim sözleri söylemiştir:
>
> Memleketin menfaatlerine zıt fiiller ve hareketlerde bulunan Damad Ferit kabinesinin düşüşünden sonra Tevfik Paşa hükûmetinin iktidar mevkiinde kuvvetli bir iman, salim bir fikir ve sağlam bir zihniyet olmadığı görülmüş ve yayılmış şöhretine güvenerek memleketin hayat ve istiklâli namına bir rol oynamaktan ve refikleriyle beraber düşman maksat ve emellerini tervice ve kolaylaştırmaya ve memlekette mefkûre itibarıyla bir ayrılık çıkararak Sevr Muahedesi ahkâmına karşı açtığımız mukaddes mücadeleyi zaaf ve inhilâle düşürmeye matuf uğraşlardan vazgeçmeyen İzzet Paşa Sevr muahedesini kabul ettirmek için Anadolu'ya geldiğini ve burada şifahi ve tahriri görüşlerde Sevr muahedesinin atiyen de tadiline imkân bulunmadığını ve Anadolu'yu da kendi fikrine çevirmeye çalışmak istediğini uzun uzadıya anlatmıştır.
>
> Celâl Bey İzzet Paşa heyetinin Ankara'da olup biten müzakerelerin sonunda siyaset tarzımızı iyi bulduklarını ve kendilerinin yanlış düşündüklerini kabul ve itiraf ile nihayet bizimle bir fikirde bulunduklarını ve İstanbul'da yalnız hususi aile işleriyle uğraşacaklarını ve gider gitmez istifa edeceklerini 7 Mart tarihinde vazdıkları bir vesika ile temin eylemiş oldukları halde bu teminat üzerine serbest bırakılmış olan bu zatların İstanbul'a varmaları üzerine taahhütlerine riayet etmiş olmak ve görünüşü kurtarmak için istifa ettikten sonra toplanan kabineye girmekte tereddüt etmediklerini söylemiştir.
>
> Celâl Bey İzzet Paşa'nın hariciye nezaretini işgal eder etmez Yunan taarruzu arifesinde Anadolu'ya çektiği telgrafla Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin verdikleri cevabi telgrafı okumuşlardır. İzzet Paşa bu telgrafda siyasi vaziyetteki fenalığı ve itilâf devletlerinin Yunanistan'a yardım hususundaki isteklerinin memleket ve bâhusus İstanbul hakkında sebep olacağı tehlikeyi düşünerek hariciye nezaretini kabul eylediğini ve iki günden beri Avrupa fikirlerinde bir durgunluk ve yeniden hayrımıza bir değişiklik belirdiğini bildiriyor ve İzmir'in boşaltılmasının konuşulduğunu nikbinane bir dil ile ilâve ediyordu. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ise 28 - 29 Haziran 1337 tarihli cevabında vaziyetin Salih Paşa ile beraber

Levent Şahverdi Arşivi

vermiş oldukları ahde muhalif bulunduğunu ve Ankara mükâlemelerini hatırlatarak bu defa da aldatılmış olmaktan korktuklarını bildirmekte idiler. İzzet Paşa'nın nikbinane mütalaalarının ne derece hakikatten uzak olduğunu az zaman sonra olan Yunan taarruzu ap açık göstermiştir. İstanbul'dakilerin fikir perişanlığı ve esaret ve tahakküm havası içinde her an değişen bir siyasî vaz' aldıklarını göz önüne aldığımızdan dolayı Yusuf Kemal Bey İstanbul'dan geçerken son defa olmak üzere bu zatları vatani ve vicdani vazifelerine davet etmiş ve kendilerinin meşru bir vaziyetleri olmadığını ve binaenaleyh Büyük Millet Meclisinin meşru vaz'ını ve teşebbüslerini karıştırmamalarını ihtar eylemiştir. Esefle görüldü ki Yusuf Kemal Bey bir takım entrikalarla karşılaşmıştır. Bunun en büyük şahidi İzzet Paşa'nın Avrupa'ya seyahata kalkışmasıdır. Nefrete şayandır ki diğer bir manevra da bu seyahatin doğrudan doğruya kendi teşebbüsleriyle olmayıp ve fakat bilûmum ecnebi ve siyasî mahfellerin gösterdikleri lüzum üzerine ve yalnız bu mahfellerin sevk ve teşviki ile vaki olduğu tarzında gösterilmek istenmesidir. Halbuki bu seyahate lüzum ve zaruret gösterdiği iddia edilen mühim bir makam ile Yusuf Kemal Bey'in bir görüşüşü bu iddianın doğru olmadığını meydana çıkarmış ve bu makam İzzet Paşa ve refiklerinin bu hallerine hayret etmekten kendini alamamıştır.

İzzet Paşa Avrupa'ya doğru seyahatine devam ediyor. Yunanlıların müsaadesiyle Yunan işgali altında bulunan araziden Yunan süngülerinin himayesi altında geçerek ve belki de Yunan bayrağı altında şimendöferle seyahatine devam ediyor. Yusuf Kemal Bey de Pire'ye uğramayacak bir vasıta ile denizden seyahatine devam etmektedir. İstanbul'un pek mahdud ve haris bazı ricâli tarafından müşkilâta uğratmak maksadına matuf olan bu hareketler maksadımızın elde edilmesine doğru emniyet ve azimle yürümekten hiç bir suretle bizi alıkoymayacaktır. Tanrının lütuf ve inayetiyle mukaddes maksadımıza erişmek için dökülen şehid kanlarımızın mükafatsız kalmayacağına kaniiz. Ulaşacağımız noktaya her ne pahasına olursa olsun varmak azminde bulunduğumuzu bir kere daha ilân etmek isterim. Milletimiz nihayetsiz zulümlere maruz kalırken, evlâtlarını kaybeden anaların gözlerinden kanlı yaşlar akarken bütün bunlara karşı hissiz ve taş gibi arkasını çevirerek bakan mahdud, bahtsız ve gafil bir zümrenin akibetini tarih kaydedecek ve millet hükmünü buna göre verecektir.

Ajansın bu beyanatından İzzet Paşa'nın Ankara'ya karşı olan vaziyetini daha sarih öğrenmiş oldum. İzzet Paşa gibi namuslu tanınmıştır bir recül-i devletin sulhumuzun teminine kadar padişah hükümetinde kalmasına taraftarım. Sebebini Gazi Paşa'ya da yazdım. Fakat sulhumuzu işkâl için kendilerine milletin mümessili şeklini vererek, Avrupa'ya gitmelerini ben de doğru bulmuyorum. Bu ajansı okuduktan sonra Mustafa Kemal Paşa'ya şunu yazdım:

Levent Şahverdi Arşivi

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Zata mahsustur

Sarıkamış 8 Mart 1338

1 — 7 Mart tarihli ajansdan İzzet Paşa ile Ankara arasındaki geçmişleri öğrenerek bendenize gönderdiği mektubun dahil ve haricde oynamak istediği rol ile alâkasını anladım. Vasıta ile mektubun gönderilmesi zaman kaybettireceğinden aynen şifre ile yazıyorum.

Mahmut Sadık Bey'e mektup hakkındaki mütalaasını sorunca kemâl-i hayret ve teessüfle bu esasa vâkıf olaydım mektubu getirmeye tavassut etmezdim, benimle görüştüğü maddeler mektup muhteviyatıyle bambaşkadır demiştir. Açık olarak gönderdiği maddeleri aynen arz etmiştim.

2 — İzzet Paşa'nın 25/1/1338 tarihli mektubu aynendir.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Mustafa Kemal Paşa'dan Yusuf Kemal Bey'in seyahat maksadı hakkında dahi sormuştum. Şu cevabı aldım:

Afyon Aziziyesi 11/3/1338

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C: 9 ve 10-11/3/1338 şifreye

Avrupa'ya giden hariciye vekili Yusuf Kemal Bey'e aynı zamanda İstanbul'a uğrayarak İzzet Paşa ve rüfekasıyla ve arzu ve taleb-i hakiki vukuunda bizzat padişahla dahi görüşmesi vazifesi verilmiş idi. Bu bâbda hükûmetçe Yusuf Kemal Bey'e verilen talimat şu idi: Büyük Millet Meclisi makam-ı hilâfete muhafaza-i merbutiyet etmektedir ve edecektir. Ancak sultanın da millet meclisini tanıması lâzımdır. İzzet Paşa ve rüfekası ile aynı hedefe yürümek, tevhid-i mesai eylemeyi teklif etmek idi. Yusuf Kemal Bey bu dairede hareket etti. Ancak İzzet Paşa ve rüfekası Yusuf Kemal Bey'i işgal ve iğfal ettiler. Padişah da bir müracaatçı vaziyetinde göndermek sahtekârlığını irtikâb etti. Bununla da kanaat etmeyerek Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'daki teşebbüsatını iğfâl etmek üzere İzzet Paşa Yunanlıların malûmat ve muvakafatiyle Yunan tahtı işgalinde bulunan yerlerden geçerek Londra'ya gitti. Binaenaleyh İzzet Paşa'nın zât-ı devletinize olan müracaat mektubunun dahi bir maksad-ı mahsusla olduğuna şüphe etmemek lâzımdır. İsmet ve Fevzi Paşalara da buna mümasil bir takım mektuplar göndermiş idi. Agleb-i ihtimal aramızda muhaleteti-i ictihad olduğu zu'm-ı bâtılındadır. Makam-ı tehdidde serd ettiği, mutalaat ise hadd-i zatında varid değildir. Meclis son günlerde İzzet Paşa ve saray hakkında pek ziyade galeyana gelmiştir. Hariciye Vekâleti vekilini bütün hakayıkı teşrihe mecbur edecek şiddetli istizahda bulunmuştur. Maatteessüf namuslu bildiğimiz bu zevatın dahi hüsn-i niyetten tecerrud eylediklerini kabul etmek icab ediyor. Şifrelerin bir çok yerleri tamamen halledilememiş olduğundan emin bir vasıta bulunduğunda mektubu:

Levent Şahverdi Arşivi

aynı veya bir suretini göndermek muvafık olur. Mahmut Sadık Bey'in gelmesine lüzum yoktur. Beş gündür İsmet Paşa ile beraber garp cephesi kıtaatını teftiş etmekteyiz. Muhabbetle gözlerinizden öperiz kardeşim.

Başkumandan Mustafa Kemal

Mustafa Kemal Paşa'nın bu şifresine çok memnun oldum. Avantürist ve menfaatperest tufeylilerin sözlerine kapılmaması ve millî birliği tarsin edici esasdan ayrılmaması hakkındaki ricama güzel bir cevaptı. İsmet'le birlikte bulunduklarına ve birlikte pek samimi ifade ile "muhabbetle gözlerimizden öperiz kardeşim" hitabı bunu gösterdiği gibi bu şifrede "Büyük Millet Meclisi makam-ı hilâfete muhafaza-i merbutiyet etmektedir ve edecektir. Ancak sultanın da Millet Meclisini tanıması lâzımdır." kaydı da benim fikrime muvafık idi. Sulhden sonrası için de bu güzel bir formüldü. Eğer Mustafa Kemal Paşa hilâfet ve saltanatı şahsına almak gibi hem şahsı hem de memleket için tehlikeli olan bir istikamete teveccüh etmezse bu formülü bu günkü istiklâl mücahedesini yapan meclis sulhu müteakip meclis-i müessisan şeklinde kabul ve bir Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yaparak dağılırsa bütün milletçe hazmı kabil ve istiklâl mücahedesi yapan recül-i devletler arasında samimiyetle kabul olunarak yürünecek bir istikamet çizilmiş olur. Mustafa Kemal Paşa'nın şimdiye kadar gördüğüm seciyesi kuvvetli muhitinin telkin ve ikna'na tâbi oluyor ve o yolda azim ve irade ile yürüyor. Bu şifresini tarihî bir senet kabul ile sulhu müteakip bu formülden ayrılmamasına çalışacağım."[252] Temenni ederim ki o zaman kendisini zararlı fikirlere sevk edecek çöp seciyeli insanların sözüne kapılmasın.

Mahmut Sadık Bey'le Mülâkat

Mahmut Sadık Bey 21 Mart'ta benimle bir mülâkat rica etti. "Gazetecilerin en yaşlısıyım, İstanbul'a avdette gerek gazeteciler ve gerekse hükümet erkânı ve bilhassa İzzet Paşa'dan bir çok sualler varid olacaktır. Mücehhez olmadığım için bazı sualler hazırladım lütfen cevaplarını bana not ettiriniz." Muvafakat ettim. Aşağıdaki sual ve cevaplar vücuda geleli, ikimiz de bir kopyasını aldık:

Sual: – Mütarekeden evvel ve sonraki Şark harekâtı hakkında malûmat müsaade eder misiniz?

Cevap: – 1334 senesi harekâtı hakkında Harbord heyetine verdiğim rapor suretini okursunuz. Ne o zaman ve ne de son harekâtta ilk olmak üzre sizden başka bir gazeteci ile görüşmek müyesser olmadı. Mevcudiyet ve istiklâl harbi yaparken nasıl olup da İstanbul'dan buraları görmek için gazetecileri-

252 16 Teşrinievvel 1338'de Ankara'dan Bursa'ya giderken trende Mustafa Kemal Paşa -Refet Paşa da yanımızda iken- bana sordu: Refet Paşa Sultan Mecid'e karşı ne vaziyet alınalı? Dedim: Bu günkü vaziyetimiz şudur. Sultan Mecid halifedir, hâkimiyet Millet Meclisindedir. Refet Paşa da Sultan Mecid'i bir halife olarak selâmlar, halife de Millet Meclisine tabiatiyle hâkimiyet ve saltanatı tevdi etmiş bulunur. Bu tarz bilâhare Meclisçe de tedkik ve münakaşa olunur. Meclis bir meclis-i müessisan gibi teşkilât-ı esasiyesini yapar, artık pavidar olur.

Levent Şahverdi Arşivi

mizin koşmadığına hayret ediyorum. Bir yerde yarış, güreş gibi müsabakalar bile olsa cihan muhbirleri oraya doluyor da Şarkta kıyamet koparken kendi gazetelerimiz göziyle göreceğine yalan yanlış işittiklerini yazıp duruyorlar. Bundan müteessir olmayınız. Doğru şeyler acı da olsa bir menfaat temin eder. Bakınız daha dünkü Kars hareketinden ve âmillerinden bile bihaber neşriyatta bulunuluyor. Anadolu hediyesi gibi bu nefis albümler belki Amerika'ya kadar gider. Fakat bu gün Amerika dahi harekâtın esbâb-ı mucibesini ve seyrini İstanbul'dan daha doğru biliyor. Bilmem bu yanlış neşriyata ne mana verirler. Meselâ üç numarada Kars fatihleri diye basılan resimlerden ortadaki Ali Rıza Bey alay kumandanı olarak sahilde bulunuyordu. Ve katiyen Kars harekâtına iştirak etmemiştir. Halbuki Kars'a üç fırka kumandanı (emrimde olarak) taarruz etmiştir. Ve her üçü de vazifelerini yapmışlar, Şark ordusunun kısm-ı küllisi Kars taarruzuna iştirak etmiş ve muharebe Kars kalesinin topçu ateşi menzilindeki Üçler Tepesi'nden tarafımdan sevk ve idare olunmuştur. Mahaza şu veya bu zatı takdim ve tercihde mana yoktur. Ancak harekâta iştirak eden ve mühim bir vazife gören on ikinci fırka kumandanı Osman Bey'den hiç bahsedilmemesi şâyân-ı teessür olur. Kars taarruzunda fırka kumandanları kadar mühim bir vazifeyi de o zamanki erkân-ı harbiye reisim İzmirli Miralay Kâzım Bey dahi ifa etmiştir. İrtibatından mahrum kaldığımız Halit Bey fırkasına akşam yağmurda bizzat giderek ertesi günü için işbu fırkanın ittihadı hareketini temin etmiştir. Bu ve emsali neşriyatın kasden Trabzon'dan bu gün ihtilas ve sair mesailden dolayı mevkuf kimseler tarafından yazıldığı zannolunmaktadır. Bu gibi bir eserin şunun bunun tarafından gönderilen yazı ve resimleri basması memleketimiz için iyilik değildir. Çünkü hakayık-ı tarihiye yerine bir masal yazılmış olur. Diğer bir misal de beşinci numarada şahsımdan bahsederken fazla temenniyat arasındaki katiyen gayr-i vaki beyanatır. Deniyor ki "Bu genç kumandan mütareke esnasında nice dilâverlerin kanı bahasına zabtedilen bu yerleri tekrar bırakmak mecburiyetinde kalmış" bu pek ziyade şâyân-ı teessüfdür. Çünkü mesele ne pek basit ve ne de bahsedilen şahsiyetler tanınmayacak mevkidedirler. Ben 31 Teşrinievvel 1334'te karargâhımın lâğvıyla İstanbul'a gelmek emrini aldım. Ve şarkda kumandan mevkiinden o tarihde iskat edildim. 28 Teşrinisani 1334'te ise İstanbul'a gelmiş bulunuyordum. Elviye-i Selâse'nin zaptında bulundum. Fakat nice dilâverler zayi etmeksizin tıpkı son harekâtta olduğu gibi: 34 senesi dahi Erzurum'un istirdadını müteakip Sarıkamış ve Kars müntehasının sukutunu temin etmiştim. Tahliyede ben Tekirdağ'ında 14. kolordu kumandanı idim. Ve Yunanlıların yapabilmesi muhtemel harekâtı daha o zaman düşünerek karargâhımın Bursa'ya nakline çalıştım muvaffak olamadım. Fakat Cenab-ı Hakkın bir lutfu olarak Erzurum'da onbeşinci kolordu kumandanlığına tayin olundum. Ve 19 Nisan 1335 de mıntıkama geldim Gelirken rahatsız bulunan Kemal Paşa Hazretlerini de ziyaretle İstanbul'da yapılacak bir iş kalmadığını ve Anadolu'ya geçmek lüzumunu arz ettim. Ben Erzurum'a geldiğim zaman Elviye-i Selâse tahliye edilmiş ve kolordumun silahları teslim edilmek üzere sahillere nakle başlanmıştı. Tabii silahlarımızı elden çıkarmadım. Ve Trabzon'a kadar giden silahları derhal geri aldırdığım

Levent Şahverdi Arşivi

gibi Diyarbakır kolordusunun teslîm-i silahına da mâni oldum. Erzurum Kongresi'nde bu kararın millet tarafından verilinceye kadar olan zamanı kazandım ki hemen üç ay kadar bir fasıladır.

İzmir işgalinin hemen ferdasında Kemal Paşa Hazretlerinin de Anadolu'ya vürûduyla kesb-i kuvvet ettik. Ve malûm olan vakayi zuhura geldi.

Sual: — Bu bâbda tafsilât lütuf buyrulur mu?

Cevap: — Bu hususta tafsilât tabii vesaikiyle neşrolunur.

Sual: — Bu vesaik nereden neşrolunacaktır. Bu hususta biraz izahat lütuf buyurur musunuz?

Cevap: — Münasib bir zamanda neşredeceğim hatıratım vesaik-i lâzımeyi de havi olacaktır. Yalnız siz gazetecilerden benim bir milletvekili ve gerekse cephe kumandanı sıfatıyla bir ricam var. Dünyayı sarsan vakayii olsun geliniz, geziniz ve görünüz. Vesaik toplayınız. En ücra olan buralarda dahi sizi hırpalatmayız, seyahatinizi rahat ve kolaylıkla yapmış olursunuz. Tâ Amerika'dan bile adamlar geldiği halde İstanbul'un ihmalini mümkünse sizaf edersiniz. Pekâlâ bilirsiniz ki mütarekeyi müteakip İstanbul'a geldiğim vakit gazetelerimiz hep bir ağızdan bilmeyerek milletimizin varlığına kasdediyorlardı. Güya katliâm yapmışız, itiraf-ı zünûb mazeret için lazımmış. O zaman meclis-i vükelâya da bir lâyiha takdim etmiştim ki gazeteler hakikatten pek uzak sevler yazıyorlar ve âdeta idam fermanımızın esasını düşman propagandası ile neşredip duruyorlar. Şark baştan başa bir İslâm kabristanı olmuştu. Hâlâ da ordunun çekildiği yerler mahvediliyor, bu ne acıklı haldir demiştim. Kısmen muvaffak olmuş ve nezdimdeki ve hükûmete gönderdiğim vesaikin neşriyle hakikat cüz'i olsun gösterilmişti. İşte geldiniz görünüz, sorunuz, bakın her evde kaç cenaze gömülüdür, kaç namus berbad edilmiştir. Elde mal kalmış mıdır anlayınız. Mütarekeden harekâta geçinceye kadar zavallı Elviye-i Selâse neler çekti. İşte gözünüzün önündedir. Gelinlerin kanlı elbiseleri Kars çarşılarında haraç mezad olmuştur. Bütün bu vesaiki Amerikalılar toplamıştır. O zaman Ermenilere yazdığım mektubun suretini veriyorum, İngilizler ve İstanbul Hükûmeti ordunun silahlarını toplarken şarkda Taşnaklar ve Menşevikler teslih ve teçhiz ediliyordu. Bir taraftan da Elviye-i Selâsede İslâm'ın kökü kazınıyordu. Biçare şark mıntıkası sanki tekbirlerle kurbanlık zamanlarını bekliyordu. Fakat Cenabı Hakkın inayetiyle halkı doğratmadık ve bu gün müsterih çalışıyorlar. Esasen Erzurum'u satır altından ve yangınlardan 1334'te benim kumandamdaki asker kurtardığından ferdası sene aynı Erzurum'u doğratamazdı. Bütün şark bu hususta benimle hem fikirdi. Gerçi İstanbul ve İngiliz ve Şark siyasetçileri Şarktaki nüfuzumu kırmak ve bu suretle taşnaklara Erzurum ve mıntıkasını çiğnetmeye çok çalışılarsa da muvaffak olamadılar. O zamanki İstanbul Hükûmeti şifreli muhabere lerin men'i, seferberlik emrime itaat edilmemesi tamimini yaptı. Tabii müşkilât az değildi. Tasavvur ediniz ki mıntıkamın ekseri valileri dahi İstanbul fesadına gizlice alet oluyorlardı. "Karabekir paşa bizi mahva sürükliyecek, Gürcü ve Ermeni orduları karşısında bir şey yapamayız, hudud Hasankale ile Erzurum arasından geçecek, evlerimize çekilip silahla-

Levent Şahverdi Arşivi

rınızı veriniz, İstanbul Hükûmeti bizi kurtarır." diye müdhiş propagandalar yapıldı. Hattâ karargâhımda bile bu fikirlerle zehirlenmişler bulundu. Bütün gayret şarkı çiğnetmek olduğu halde Cenab-ı Hak şark biçarelerine acımıştır ki hiç bir fesad muvaffak olamamıştır.

Harekâtın muvaffakiyetle hitamıyla beraber başka propagandaya yol verildi. Şark padişahı diyerek beni iğfal ve Ankara'yı kuşkulandırmak istenildi. Tabii bunun da hükümsüz olduğu görülünce Sovyetlerle aramızı bozmaya ve yalan yanlış havadisler çıkarmaya başladılar. Her gün bizim tarafa Sovyetlerin Kars'a gelecekleri, öteki tarafa da Türklerin Erivan, Tiflis ve Batum'a geleceklerini vakit vakit işaa ettiler. Fakat bütün bu yalanlara tükürülmüş ve hakikat güneşi her tarafı nurlandırmıştır.

Sual: — Ordunuzun silahları istenildiği zaman Elviye-i Selâse'den ne gibi haberler alınıyordu. Bu hususta izahata müsaade buyrulur mu?

Cevap: — 4 Temmuz 1335 Erzurum'da silahlarımızı toplamaya memur İngiliz kaymakamı Rawlinson bizzat bana şu malûmatı verdi: Ermeniler kırk bin İslâm muhacirini Kars civarına topladılar. Bunları imha etmelerinden endişe ediyorum. Bizzat gidip vukuata şahit olmak isterim dedi. Bir müddet sonra avdetinde Kars, Sarıkamış ve Kağızman taraflarında müthiş katliâmlar yapıldığını ve bunu merciine bildireceğini söyledi. Rawlinson hududda bir gün mesafedeki Verişan karyesine muta vaktinden sonra iki yüz Ermeni iki makinalı tüfekle baskın vererek İslâm ahaliyi katlîâm ve mallarını yağma ettiklerimi de anlattı. Elviye-i Selâseden aldığımız haberlerden çıldırmamak mümkün değildi. Erkekleri katliâmdan sonra İslam kadınları Ermeni askerleri çıplak olarak dolaştırıyorlardı. Kağızman cihetinde öldürülen biçarelerin vücutlarına cepler açılarak elleri kesilip konuyordu. Bazı Ermeni zabit ve neferleri İngiliz kıyafetine girerek en sarp yerdeki İslâm köylerine girip yerleşiyorlar ve sonra da bu köyler vahşice imha ediliyordu. Hattâ 5 Haziran 1335 günü Iğdır'dan bir İngiliz mülâzım-ı evveli maiyetinde bir Ermeni tercümanla Beyazıt kasabasına gelip mutasarrıfımızla görüştü ve Beyazıt'a on beş bin Ermeni muhaciri getireceğini söyledi. Rawlinson'a anlattığım zaman bunun bir Ermeni olduğunu bildirdi. Bu sahte İngiliz elbiseli komiteciler otomobillerle şuraya buraya dolaşmaya ve İngiltere hükûmeti namına diye beşeriyetin utanacağı edepsizlikleri Ağustos 1335'te haber alınıyordu. Gümrü'de İngilizce ve Fransızca lisanlarına aşina Ermenilerden 300 mevcutlu ve İngiliz kıyafetli bir tabur teşkil ve İngiliz esteri koşulu dört topla Kars ve Sarıkamış'ta İslâm imhasına başladıkları haberi geldi, İngilizler Ermenilere yardım ediyor diye şayialarla İslâmların ve şark ordusunun maneviyatını kırmaya çalışıyorlardı. Aynı zamanda Ermenistan'daki İngiliz memurları Ermenilere şunu söylediklerini haber aldık: "Biz İslâmlara dost görünüyoruz, fakat siz onları mahvedin. Silah cephane bizden." Diğer taraftan da bizim silahlarımızı, hem de şimendiferle Ermenistan'dan geçirmek şartıyla, Rawlinson heyeti toplamaya uğraşıyor ve İstanbul Hükûmetimizden de sıkı sıkı emirler getiriyorlardı. Bu esnada Ermenistan kabinesi reisi Hatizof[253] ber

253 Bu adam 34 Batum muahedesinde ve 36'da Gümrü'de Turklerle ebedi dostluğa ahdetmiş ve İngilizlerin siyasetini tel'in etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

vech-i âti beyanatta bulunduğunu haber aldım: "Cenabı Hakka çok şükür Ermeni davası her yerde hüsn-i kabul görmüştür. Yedi vilâyet Ermenistan'a verilmiştir. Bu iş Paris'te tekerrür etmiştir. Bir emri vakidir. Askerimiz her yerde âlicenab İngiltere'nin cesur askerleri tarafından kıymettar muavenet görmektedir. Meselâ bir yer askerimiz tarafından işgal ve ana vatana ilhakı lâzım gelince oraya derhal mikdar-ı kâfi İngiliz zabit ve efradı giderek müslümanları iğfal ve ikna ederek ondan sonra bize ihbarı keyfiyet ediyorlar. Askerlerimiz onların açtıkları yolda resmi geçid yaparak apansızın en müşkil mevkilere kolayca dahil olabilirler. İşte bu suretledir ki Nahcivan, Vedi havalisindeki icraatımız müntic-i muvaffakiyet olmaktadır."

Ermeniler Kars, Ardahan gibi Nahcivan, Şerur ve Iğdır havalisini de işgalden sonra açıktan açığa Müslümanların kâmilen kesileceğini ve yer yüzünde İslâm bırakılmayacağını söylemeye başladılar. Her taraftan İslâmlar mazbatalarla bana acıklı acıklı feryad başladılar. (işte vesaiki okuyunuz.) Her taraf yanıyoruz, ne ırz ne hayat ne mal kalmıyor imdad.. diye bağırıyordu. Bütün köylerde geçen mezalim aynen bize bildiriliyordu. Bu vesaiki kâmilen General Harbord heyeti beraberine aldı.

Bu felâketler olurken İngiliz mümessili Rawlinson çırpınıyor ve henüz silahları toplayamadığından Paris'teki dörtler meclisinin vakitsiz karar vereceğinden korkuyordu. Nihayet vaziyeti anlatmak üzere Londra'ya gitmişti. Her tarafa olan olmuştu. Fakat İstanbul'un hükûmeti de gazetecileri de dünyadan bîhaber idiler. Nahcivan mıntıkası henüz silah vermemiş ve gençler dağlara çekilmişlerdi. Bana yazdıklarına tahammül mümkün değildi. İslâm kadınlarını, ak sakallı ve süt emen biçareleri kurtar diye bağırıyorlardı. O havaliye fedakâr birkaç zabit ve efrad gönderdim. Oraları işgal eden Ermeni fırkası bir gecede dağıldı, ve o havali kurtarıldı.

Kolordumu verdiğim emirde şunu bildirdim. "Sulh Konferansında memaliki Osmaniyenin inkisamına, Türklüğün ve dolayısıyla İslâmiyetin imhasına karar vermiş olduğunu gösteriyor. Ve bu kararı tedricen tatbik etmek istedikleri ve bu maksada kolaylıkla ve zayiat vermeden nail olmak için evvel emirde milletin en münevver ve kıymeti zevatını birer bahane ile iş başından ayırmak, asker ve esliha mikdarını tenkis etmek ve her suretle zayıf ve aciz bir hale getirmek ve elimizdeki sürgü kolu ve kamaları, tazla esliha ve cephaneyi almak ve bilakis buna mukabil Rumları ve Ermenileri teslih ve techiz ve onları maddî ve manevî takviye ile aleyhimize istimal ettirmek fikrinde bulunuyorlar. Fakat İzmir'de Rum vahşetinin kanlı sahnelerini Vilâyât-ı Şarkiye'de Ermeni canileri tatbik ve tekrar edemeyeceklerdir. Garbda ayaklar altına alınan namusu millîmizi şarkda dahi ayaklar altında bırakarak Anadolu'yu baştan başa bir İslâm mezarlığı haline döndürmek ve yetimlerin, öksüzlerin, kadınların, ihtiyarların Ermeni, Rum süngüleriyle masum sinelerini deştirmemek artık her birimize farz-ı aynıdır. Biz yaşadıkça millet ölmeyecektir. Bu vazife-i namusu hepimiz kemâl-i fahr ve merdaniyetle ifa etmekle ebediyen pâk nâsiye yaşayacağız."

Ermeniler Aras boyunda Zengibasar'da tek bir İslâm bırakmadılar. Bir müddet sonra Oltu mıntıkasına taarruz ettiler. Biçare Türk kadınları yalın

Levent Şahverdi Arşivi

ayak Erzurum mıntıkasına döküldüler. Bir hercümerc başladı. Derhal Bardız ve Oltu mıntıkalarını muntazam askerimizle işgal ettirdim. Birkaç ay cephe muharebeleri devam etti. Ermenilere Hariciye Vekili Bekir Sami Bey dahi samimane yazdı. Fakat soğuk bir cevap namı belli olmayan bir imza ile verdiler. Hududda şifahî mülakatlarımızla istihza ediyorlardı. Oltu mıntıkasında Ermeniler faaliyeti arttırdı. Tavuskerd mıntıkasındaki köyleri imhaya başladılar ve muntazam askerimize de devamlı taarruzlara başladılar. Oltu tarafındaki kıtaatımız bir mukabil taarruzla karşısındaki Ermenileri dağıttı ve ellerindeki sekiz topu da aldı. Birkaç gün sonra Ermeniler Bardız'a gece hücumu yaptılar, tayyare ile de gündüz Bardız'a bomba attılar. Ben de bu köyde idim. Ermeni maktullerinin üzerlerindeki emirler: Erzurum'u işgale gideceklerini gösteriyordu. Ertesi gece biz bir mukabil hücumla Sarıkamış'a girdik. Yeniselim mıntıkasına kadar da yürüdük. Burada harekâtı bir ay kadar durdurduk. Ermeniler hâlâ bizimle konuşmaya tenezzül etmiyorlardı. Bütün kuvvetlerini topladılar ve bize taarruz ettiler. Muvaffak olamadılar. Bunun üzerine ben de cepheyi az kuvvetle tutarak birkaç günlük yürüyüşle Kars'ın şarkına geçtim ve iki üç saatlik bir muharebe ile Kars elimize düştü. Ermenilerin beşinci alayı ve kale kumanda heyeti ve Ermeni ordusu erkân-ı harbiye reisi elimize esir düştü, (esirler kâmilen Ermenistan'a iade olunmuşlardır. Bir çok teşekkür name ve ebedî dostluk mektupları aldık.) Ermeniler Gümrü şarkında son mukavemetlerini de tecrübeden sonra Gümrü muahedesini imzaladılarsa da ertesi gün Bolşevikliği de ilân ettiler. Bolşevik Ermenilerle de Kars muahedenamesini yaptık. Taşnaklar katliâmdan vazgeçmiyorlar, yemin dahi etseler sözlerinde durmuyorlar. Bolşevik Ermenileri sözlerine daha sadık bulunuyor. Bunlarla dostluğumuz iyidir. Taşnaklar gibi Menşevik Gürcülerin de bir sözü diğerine uymuyor. Bunlar katliâm yapmadılarsa da Ardahan, Artvin'i tamamıyla soydular. Ahaliyi fakir bıraktılar. Bolşevik Gürcülerden sözlerinin eri kimseler vardır. Ruslarla da dostluğumuz emindir. Şimdiki halde memleketimizin terakkiyatına bütün gayretimizle çalışıyoruz. Makine kuvvetine sarılmaktan başka çare yoktur. Muhtelif mekteplerimi gördünüz, on dört yaşındaki çocukların nelere kadir olduğuna şahid oldunuz. Esas düsturumuz az lâf çok iştir. Hayatımız amelidir. Erzurum'da bir de askerî ziraat müessesesi açıyoruz. Zabit, nefer herkes son sistem ziraat usulünü öğrenecektir. Nisan'da Sarıkamış'ta fotoğraf sinema, elektrik kursları başlıyor. İkinci ebelik kursu halen devamdadır. Şimdiye kadar on beş fennî ebe, 13 sıhhiye küçük memuru yetiştirdik. Tahsilde bir hayli ebe, on yedi sıhhiye memuru, 26 sıhhiye baytariye küçük zabiti yetişiyor. Ayrıca elektrikçilik, otomobil ve şimendifercilik öğrenen çocuklarımız var. Bunlar tornacılık, tesviyecilik de öğreniyorlar. Elektriklerimiz makinelerimiz her şeyimiz kendi elimizle tesis olunmuştur. Birkaç sene sonra gördüğünüz küçük terzi, kunduracı, saraçlar da makine başlarında işleyeceklerdir. Güzel bir fabrika tesisi için sermaye temin edilmiştir. Her halde dedikoduyu bırakıp biribirimizi sevmeli spor hayatıyla vücudları kuvvetleştirip makineye sarılmalıdır.. Yalnız nazariyatla, kafa çürütmekle iş bitmiyor. Bakınız sekiz on yaşındaki çocuklarım kaşıklar, tahta kunduralarını, fırçalarını ken-

Levent Şahverdi Arşivi

dileri yaptıkları gibi kitaplarını da cildliyorlar. Bunlar el işi derslerinin aldığı cereyandır. Hepsi her gün terbiye-i bedeniye ile çeviktir. İstanbul çocukları kadar da zeki olmuşlardır. Lisanları az zamanda İstanbul gibi olmuştur. Siz İstanbul mütefekkirleri gelip bunları görmezseniz ben ilk fırsatta birkaç yüzünü İstanbul'a gönderip sizlere göstereceğim.

İşte Harb-i Umumi'ye girmek yerine bu sistem dahilinde umum milleti çalıştırıp yolları, şimendüferleri, fabrikaları ikmal etmekliğimiz için ben çok uğraştım. Fakat kafa yerine dil ve el kuvvetiyle milletin mukadderatını tutanlara sözüm geçmedi ve ben de bir tarafa savruldum. Şarkta gördüğünüz hayatı alenî tenkid ediniz. Milletin az zamanda iktisaden belini doğrultması için başka yol görmüyorsanız bu hayatı her tarafta uyandırmaya siz de uğraşınız. Ana mekteplerinden başlıyarak amelî hayata ve idmana atılmalıyız. Kafaları namütenahi eşkâl ile doldurmak yerine bildiğini yapabilecek kudrete koymalıyız. Ben memleketin terakkisi için hülâsa olarak makine ve mikrop öğüdlerimi tekrar eylerim.

Hülâsa: Türk davasını muhakkak kazanacaktır. Bu gün esir milletler bile ellerinde silah yok iken sopa ve yumrukla haklarını aldıkları halde, elinde namütenahi silah ve cephanesiyle Türk ellerine hiç kelepçe vurdurur mu? Bunun aksini düşünmek Türk kanını taşımamak veya bilmemektir.

Çocuklarımızın ağzından işittiğiniz "Türk Yılmaz" marşı sanırım çocuklarımızın bile hissiyatını açık göstermiştir. Şunu da ilâve ederim ki gerçi hâlâ esir olarak yaşayan bazı milletler vardır, fakat elindeki istiklâlini kaybettiren bir sulhun kabulü terdasında Türk mahvedilecek ve tarih ikinci bir Endülüs kaydedecektir. Bu gün hâlâ İstanbul'un ikinci bir Abdullahü's-sagir görmemesinin Anadolu mukavemetine medyun olduğunu da herkesin bilmesi icab eder. İşte millet bu hakikati anlamıştır ve istiklalsiz hayattın ise son neferine ve son dağına, tepesine kadar mukavemete ahdetmiştir. Binaenaleyh sonu herhalde milletin dediği olacaktır.

Mahmut Sadık Bey'in sualllerine verdiğim cevaplarda Ankara Hükümetini ve Mustafa Kemal Paşa'yı küçük düşürecek bazı hakikatleri bile sakladım. Bilhassa Bolşeviklik kararı, Şark hareketinden endişe ve tevehhüm, Şarkın tahlivesi, Kafkas federasyonu gibi pek mühim hakikatlerin vakti gelmeden evvel matbuata aksetmesi herhalde başladığımız mukaddes işe darbe vurabilirdi.

Mahmut Sadık Bey ve nezdimde kalmak istemiyen Binbaşı Nahid Beyler 22 Mart'ta Sarıkamış'tan ayrıldı, Batum tarikiyle İstanbul'a gittiler.

Trabzon valisi Hazım ve Mirliva Ali Sait Paşa ve maiyetleri 9 Mart'ta Batum-Tiflis tarikiyle Sarıkamış'a geldiler. İsimleri tedkik heyeti[254] Gerek Mahmut Sadık Bey ve gerekse bu heyet Sarıkamış'taki mektebimizin her

254 Aylarca dolaştılar. Beş ay kadar sonra bir garip sual de bana sordular: Şark hareketi esnasında ilgimizi olunan mevaşi nerelere sarf olunmuş? Mahall-i sarfını Müdafaa-i Milliye Vekâleti daha iyi bilmesi lâzım geldiğinden acı olarak yazdım. Bu heyetin hakikaten beni şarktan istifaya mecbur etmek üzere vazifeler aldıklarına şüphem kalmadı. Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa'nın cevabını Garp ordumuzun taarruza kalktığı gün aldım. Cidden nefis bir cevaptır. Heyetin ne gibi talimatla hareket ettiğini bilmediğini ve vaki tedkikatıyla da anlayamadığını yazıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

halini gördüler. 10 Mart'ta ilk defa olarak çocuklar ordusu marşının (Türk Yılmaz) muvaffakiyetle temsilini de gördüler. Ortalık kar olduğundan kızakçı müfrezelerinin harekâtını hayretle seyrettiler. Nokta-i nazarlarını *Varlık* gazetesinde yazdılar ve istikbal gençliği için bu tarz-ı terbiyenin taammümünü temenni ettiler.

16 Mart İstanbul faciasının ikinci senesi bitti. Yakında bu kanlı dramın son perdesini de kapatacağımıza şüphemiz yoktur. Bu gün Elcezire cephesinden 22/2/1338 tarihiyle gelen malûmat: 21 Teşrinievvel 1337 tarihli beyanname ile Kürtler istiklâle davet olunuyorlar. Beyanname "Bismillah" ile başlamış. Altındaki mühür şöyledir.

İnna fetehnaleke fethen mübina
Kürdistan İstiklâl Cemiyeti
Nasrun min allahi ve fethen karib

Ayrıca 12 Teşrinisani 1337 tarihli on beş maddeli mevâdd-ı esasiye diye bir beyanname var: Her merkezde bir fırka olacakmış, iptidaî, tali ve âli kırkar mektep açılacakmış. Kanun Kuran-ı Kerim olacakmış.

Bu zehirli propagandaları tesirsiz bırakmak için mukabil beyanname neşriyle bunların düşmanlar tarafından uydurulduğu ve halkın avlanarak Ermenistan yapılmak istenildiğini halka anlatarak Kürt beyannamesini tekzip ettirdim.

Kürtleri taassubla ayaklandırılmaya çalışıldığı görülüyordu. Nüfuslarından ziyade işgal ettikleri sahanın genişliği mühimdi. Kürtlerin başlarındaki şeyhler şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da büyük roller oynayacakları bunların darülfünunun ilahiyat şubesinden veya hukuk fakültesinden çıkmış ve kürtçe öğrenmiş münevverlerle biran evvel değiştirilmeleri Van gölü etrafı olduğu gibi tulanî ve arzanî ikişer Türk kanaliyle Kürdistan'a yalnız askeri değil dinî ve siyasî hâkim olmaklığımız da âtimiz için elzemdi. Şimdiye kadar esaslı bir program dahi hazırlandığını işitmemiştim. Bir çok lâyihalar vardı. Fakat Ankara hükûmetinin muhtelif idare şubeleri henüz işlemiyordu. Bu Kürtlük meselesi pek basitti, fakat bilmeyen ellerde en basit yara da kangren olabilirdi. İşte Ankara ile anlaşarak bir program tertib ve tesbiti ilk elzem işdi. Sonra bunu tatbik edecek kuvvetli bir el lâzımdı. Ben vatanımızın selâmeti için bu işi bir hayli seneler için deruhde edebilmek arzusunu taşıyordum. Ankara'da şu veya bu makamlardan ziyade bu işin mühim olduğunu görüyordum. Bu esasları tesbit etmek üzre 1 Mayıs'ta aşiret fırkası kumandanı Sabri Bey ve erkân-ı harbiyemle müzakere edeceğim. Şimdiden düşünerek hazırlanmalarını bildirdim.

17 Mart'ta Gümrü istasyonu elektrik dairesinde yangın çıkmış, bütün fabrikaya sirayetle vagon, tamirhane, motor dairesi kâmilen yanmış. Yangın bir gün devam etmiş, hiç bir şey kurtulmamış.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'den gelen emir vechile Sarıkamış'ta riyasetim altında bir erkân-ı harbiye kursunu 18 Mart 1338 de açtım. Müdavim 10 zabittir. Erkân-ı harb mektebinin muhtelif sınıflarındandırlar. Kumandan

Levent Şahverdi Arşivi

ve erkân-ı harbler de samiîn sıfatıyla bulunacaklardır. Vali Hazım ve Ali Sait Paşa da ilk konferansda bulundular. Erkân-ı harbiye vezaifi hakkında birinci konferansı ben verdim. Bu dersi ben tertib edeceğim,[255] muhtelif derslere de erkân-ı harbiyeden muallimler tayin ettim.

Mütareke Oyunu

İngilizlerin yakında tarafeyn-i muhasımeyne mütareke teklif edecekleri 20 Mart'ta Erkân-ı Harbiye-i Umumiden bildirildi.

Mütareke denince bilhassa Türklerin aklına ilk gelecek olan şey "Aldanma!" ihtarı olmalıdır. Tarihden uzun misallere hacet yok, Balkan Harbinde mütareke oyunu ile Çatalca'daki aç Bulgar ordusu felâketten kurtarıldı, galip Edirne kalesi açlıktan düşürüldü. Harb-i Umumide ise daha yaman bir dram için mütareke perdesi kuruldu. Zaten mütareke ile sulhe vasıl olmak ender görülmüş hâdiselerdir. Mutlak vakit kazanmak ve fena vaziyetten sıyrılmak, aldatmak, hasmının sinirlerini sulh mikrobu ile gevşetmek gibi oyunlar için mütarekeler yapıldığı bir çok harici misallerle de malûmdur. Edirne'de bizzat mütareke acısını çektiğim gibi Harb-i Umumî mütarekesi felâketinin de hâlâ içinde çırpındığımızdan bu söz bende iyi bir tesir bırakmadı. Şekil ve şemailini beklediğim mütareke hakkında 26 Mart'ta âtideki ajans geldi:

Ajans

Ankara: 688

Karargâh
(Sarıkamış) 26/3/1338

Ankara: 25. Paris'te in'ikad etmiş olan Hariciye Nazırları Konferansı tarafından Büyük Millet Meclisi hükûmetine tatil-i muhasamat zîrde mündericat teklif ika' olunmuştur. Hükûmetin mezkûr teklifi kemâl-i ciddiyetle tedkik ve cevabını ihzar etmekde bulunduğu haber alınmıştır. Teklif suretî ber veçh-i âtidir:

Şark-ı karibde sulhu iade ettirmek ve yeniden can ve mal zıyaına mâni olmak üzre Asya-yı Sugra'nın tahliyesi için teklifâtta bulunabilmek maksadıyla Paris'te içtima etmiş bulunan üç devlet-i müttefikanın hariciye nazırları ilk vazifelerinin alâkadar olan hükûmetlere muhasamatın derhal tatilini musırrane tavsiye etmek hususundan ibaret olduğunu takdir etmektedirler. Teklif olunan mütarekenin şerâiti ber veçh-i âtidir:

1 — Muhasamat 1922 senesinin (...) gecesi nısfü'l-leylde inkıta' edecektir.

2 — Efyevm ordularını kıtaat-ı küllisi tarafından işgal edilmiş olan hututu muhafaza etmekle beraber muharipler müttefikin zabitanı ile

255 Şark cephesindeki kurslar hakkında 23 Nisan 1338 ve 4 Temmuz 1338'de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyasetine malûmat verilmiştir. Tafsilât vardır

Levent Şahverdi Arşivi

Yunan ve Türk kumandanlarının mümessillerinden mürekkep mahalli komisyonlarının ittihaz edecekleri mukarrerata tevfikan iki cephe arasında askerden hali hiç olmazsa on kilometre genişliğinde fasıla açmaya ve her türlü ittisali hazf etmeye müsaade edecek bir surette ileri kıtaatı geri alacaklardır.

3 — Mütarekenin devamı esnasında mukabil orduların insan ve mühimmat itibarıyla hiç bir suretle takviye icra edilemeyecektir. Şimdiki cüz'i tamlarından hiç birisi kaldırılamayacaktır.

4 — Müttefikin idare-i müşterekesi altında icra-yı vazife eden müttefikin komisyonları muharib ordulardan her biri nezdine memur edilecektir. Komisyonların işbu orduların her birinde bu mütareke şerâitinin suret-i icrasını murakabe etmeye ve zuhur edecek hâdiseleri tesviye etmeye haiz-i salâhiyet olacaklardır. Bu maksatla arazi,i meşgulede eşhasın ve emvalin himayesini temin için işgal memürini nezdinde müdahale etmeye kezalik haiz-i salâhiyet olacaktır.

5 — Yunan, Türk orduları kumandanları müttefikin komisyonlarının hakemliğini kemâl-i hall ü fasl icra etmeyi taahhüd ederler.

6 — Muhasamat üç ay müddetle tatil edilecek ve müzakeratı sulhiye-i evveliyenin tarafeyni muhasımeynce kabulüne kadar üç aylık müddetle kendiliğinden temdid edilecektir. Muhasımeynden biri bu mukavelenameyi teedid eylemediği takdirde taraf-ı diğere İngiliz, Fransız ve İtalyan mümessillerine mütareke müddetinin inkizasından hiç olmazsa on beş gün evvel ihbar-ı keyfiyet eyleyecektir.

İmzalar

Schanzer Poincare Curzon

İşbu telgrafnameyi Büyük Millet Meclisi hükûmetine tebliğ ederken İngiliz, Fransız, İtalyan fevkalâde komiserleri hükûmetlerinin mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda cevabına intizar ettiklerini ilâveye lüzum görürler.

İmzalar 23/3/1338

Carroni Horace Rumbold Pelle

Mütareke teklifindeki şartlarda lehimize istifade olunacak noktalar vardı:

1 — Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin tanınması.

2 — Türkiye'nin Anadolu üzerindeki hukuku.

3 — Yunan mezalimi.

Fakat zararımıza olan noktalardan en mühimmi henüz kendileri ile sulh akdetmediğimiz İtilâf memurları ordumuzu bahane ile kontrol edecekler ve 3. maddeyi tatbik ile beraber vaziyetimizi olduğu gibi tesbit edecekler. Yunan ordusunu tanzim ve sevk eden ve bu günkü harb halini bilen itilâf devletleri bizim ordumuzun şarktan cenuptan gelen kuvvetlerle ve mühimmat ile takviyesine mâni olacaklar. Yunanlılara artık gelecek bir şey olmadığından

Levent Şahverdi Arşivi

mütarekenin bütün ağırlığı üzerimize yükletilecek, sonrası Yunan ordusu emin bir halde yorgunluk alacak. Bunun için bu mütarekeyi de emsali gibi siyasî bir manevra addetmek, ona göre tedbir almak lüzumunu düşündüm. Ve Büyük Millet Meclisi riyasetine ve başkumandanlık makamına Edirne mebusu ve Şark cephesi kumandanı sıfatıyla âtideki şifreleri yazdım:

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Şifre
Zata mahsus

Sarıkamış 26/3/1338

Mütareke teklifini ajansda okudum. Bu teklif ne üzerine yapılmıştır. Vaziyeti tamamıyla bilmediğim için kabulü veya adem-i kabulü hakkında bir şey söyleyemeyeceğim. Yalnız metninden üç esas anlaşılıyor. Büyük Millet Meclisi hükûmetinin tanınması, Türkiye'nin Anadolu üzerindeki hukuku ile Yunan mezalim ve fecayiinin vukuunu zımnen itirafdır. Bu üç esasın daha salim bir surette tevsiki ve aynı zamanda efkâr-ı umumiye üzerinde iyi bir tesir husulü için evvel emirde bu teklifin telgrafla tebliğ edilen metnine tevafuk edip etmediğinin murakabesi vesilesiyle Avrupa'da bulunan hariciye vekilimize yapılmasının rica edilmesi ve Anadolu'nun tahliye edileceğine dair daha sarih teminat verilmekle beraber fecayii de men etmekle muvazzaf olacağı bildirilen Yunan ordusundaki muhtelit İtilâf komisyonuna istişari reyle bir de Türk azasının idhali mukabeleten teklif olunması ve ordumuza ayrıca heyetin gelmesine lüzum olmayıp fecayi men komisyonlarının yerlerinde kalarak ileri harekâtımızda halkı nasıl tesellüm edeceğimizi görmeleri muvafık olabilir. Gerek bu meselenin mahiyeti ve gerek bu gibi mühim hususatta mütalaa-i devletleriyle tenvir buyrulmaklığımı tekrar istirham eylerim.

Edirne Mebusu
Şark Cephesi Kumandanı Ferik
Kâzım Karabekir

Şifre
Zata mahsustur
Dakika tehiri caiz değildir.

Karargâh 27/3/1338

Büyük Millet Meclisi Riasetine (Edirne mebusu imzasıyla)
Baş Kumandanlığa (Şark cephesi kumandanı imzasıyla)

Mütareke teklifi hakkında yalnız ajansın tebliğ ettiği matbuat hulâsalarını gördüm. Teklifin mahiyeti siyasi bir manevra olmak pek muhtemeldir. Cihan efkâr-ı umumiyesi üzerine su-i tesir hasıl etmemek için verilecek cevapta esas itibarıyla mütarekeyi kabul etmiyoruz manası verilmiyerek pek nazikâne ve ciddi bir lisanla mukabil tekliflerimizi bildirmek şıkkını muvafık buluyorum. Mütareke akdedebilmek için muayyen bir müddet

Levent Şahverdi Arşivi

zarfında Anadolu'nun tahliyesini temin etmeleri taleb olunmalıdır. Garbi Anadolu'yu Yunanlıların işgal etmesi mütarekeyi teklif eden devletlerin müsaadesine müsteniden olduğuna göre bu müsaadenin geri alındığını o devletlerin tasdik ve ilân etmeleri ve Yunanistan'a bu mütarekenin sırf muayyen bir müddet zarfında tahliyeyi müşkilâtsız yapabilmek için akdedildiğini tebliğ eylemeleri tarzında dermeyan edilebilir. Mütarekenamede tasrih edilecek müddetler zarfında tahliye yapılmadığı halde mütarekenin münfesih olacağı kaydolunur. Çünkü tarafeyn vaziyetini muhafaza ederek yapılan mütarekelerin hiç biri sulhe müncer olamadığı tarihen müsbettir. Teferruatımıza aid diğer mukabil şartlarımız hakkındaki mütalaatımı dünkü telgrafımla bildirdiğim maruzdur.
Kâzım Karabekir

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinden şu cevap geldi:

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Zata mahsusdur 27/3/1338
Makine başında

C: 26/3/1338

Düvel-i selâse-i muazzama nazırları tarafından teklif edilen mütareke şerâiti aynen ajansla neşredilmiştir. Bu mesele hakkında müzakere için Heyet-i Vekile bu gece Sivrihisar'da birleştik. Ankara'dan hareketten evvel meclisde de müzakere etmişlerdir. Gerek meclisin, gerek heyet-i vekilenin ve cümlemizin nokta-i nazarı ber veçh-i âti hülâsa ediliyor.

Mütarekeyi arazi-i meşguleyi tahliye ettirmek mukaddemat-ı sulhiyeyi tesbit etmek maksadıyla kabul etmek ve mütareke müddeti tahliye müddetinden ibaret olmak ve ne ordumuz ve ne de memleketimiz dahilinde kontrol kabul etmemek düvel-i müttefikanın nezaret ve kontrolleri..... tanzimine ve tahliye olunacak arazide emval ve eşhasın siyanetine hasretmek ve müddeiyat-ı sairemizi müzakerat-ı sulhiye esnasında ileri sürmek gibi hususattan ibaret bulunmuştur. Yusuf Kemal Bey izahat vermek üzere 24/3/1338 Cuma günü şark katarı ile ve Burgaz İnebolu tarikiyle Paris'ten hareketini ve muvasalatından evvel cevap verilmemesini telgrafla bildirdiğinden verilecek cevap hakkında karar-ı kat'i müşarünileyhin vürudu-na talik eylemiştir efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan Mustafa Kemal

Yunanistan'ın bir felâketin arefesinde olduğu ve bunu durdurmak için mütareke lâfının ortaya atıldığına şüphe kalmıyordu. Atina'da halk dükkânlarını kapıyarak saray önünde nümayişler yaptıkları ve "Kahrolsun harb, kahrolsun harbi uzatan Gunaris" diye haykırdıklarını, bir çok pencereleri taşlayarak kırdıkları, bütün Yunanistan'da ticaretin durduğu, efkâr-ı umu-

Levent Şahverdi Arşivi

miyenin korku ve heyecan içinde olduğu haberleri geldiği gibi İngilizler de Yunan ordusunun inhilâl edeceğini artık alenen beyan ediyorlardı. Meselâ Avam Kamarası azasından Miralay Herbert neşrettiği bir makalede diyor:

"İmparatorluğumuz dahilinde temini sükûn için Türklerle hüsn-i münasebette bulunmak hususunda istical etmeliyiz. Fransızlar Türklerle dost oldu. Yunanlılar yorgun ve bitab düştükleri gibi günden güne iflâsa yaklaşmaktadırlar. Ankara noksan vesaitiyle muharebeye devama muktedirdir. Türkler silahça fakir olsalar bile[256] avârız-ı tabiiyeden istifade ederek memleketlerini teshir edilemeyecek bir hale koyabilirler. Mustafa Kemal Paşa'nın arkasında kendi ırkından, kendi dininden insanlarla meskûn bitmez tükenmez bir asker menbaı teşkil eden vasati Asya gibi koca bir ülke vardır. Yunanistan'a gelince her ne kadar kendi memleketinde mecruh olup sade hasta ise de müstevli olduğu yerlerde ümitsiz bir surette mecruh, maliyesi bozuktur. İstirahata ihtiyacı vardır. Şu halde sulh için üç esas vardır. Birincisi Türkler ekalliyetler için hakikî teminata hazır olduklarından Anadolu tahliye edilmelidir. İkincisi İstanbul'u tehdid etmeyecek bir şekilde Trakya bitaraf eyalet haline konmalıdır. Üçüncüsü sulhden sonra Yunanistan'a muavenettir."

Hal bu merkezde iken yüksek diplomatların bize teklif ettikleri sulh şartları kabul edilir şeyler değildi. Daha mütareke kabulü hakkındaki hükümetimizin şartları bildirilmeden evvel 26 Mart 1922 de itilâf devletleri sulh esasatı hakkındaki ikinci notalarını vermişlerdi. (Poincaire, Curzon, Schanzer) imzalarını taşıyan bu sulh şartları hülâsası şudur:

Tarihî ve pek şöhretli payitahtları İstanbul merkez olarak Türkiye'nin kuvvetli ve müstakil bir mevcudiyet-i milliyeye tekrar ibtidar edebilmesine müsaade edecek kuvasıyla Türk millet ve devletini kendilerine aid addeyleyebilecek topraklarda tekrar iade etmek arzu ederler.

Müslümanlara en munsifane bir tarz-ı idare temin etmek ve Türkiye sultanının cismani ve dinî saltanatını idame etmek arzu ederler.

Her iki havalide din ve ırk farkı olmaksızın ekalliyetlerin emniyet-i tammesini taht-ı zımana almak için bir sıra tedabir teklif ederler.

Ermeni meselesi:

Ermenilere karşı müttefikin devletler cânibinden harb esnasında alınan taahhüdat ve bu kavmin çektiği feci ıztırabat dolayısıyla vaziyetleri suret-i mahsusada nazar-ı mülâhazaya alınmak lâzım gelmiştir. Binaenaleyh Ermenilerin milli bir yurt teşkili hakkında ananevi emellerini tatmin için yukarda bahsolunan ahkâm ile ekalliyetlere bahşolunan himayeden fazla olarak Cemiyet-i Akvam'ın muavenetî aranılmıştır.

Boğazlar ve Trakya meselesi:

Gayr-i askeri geniş bir mıntıka tesisi sayesinde bu havalide her güna muhasım tasavvurat-ı askeriyeyi gayr-i mümkün kılacak şerâit tahtında Çanakkale Boğazının Asya sahiline tekrar kabul olunacaktır. Fakat Boğazlara

256. Şark depolarından ve nakliyattan bu zatın haberi yok.

Levent Şahverdi Arşivi

serbestçe duhulü temin için Gelibolu şibh-i ceziresine bir müttefik işgal kuvveti konulmalı ve orada kalmalıdır. Çanakkale Boğazının haricinde İmroz, Bozcaada, Limni, Semenderek, Midilli adaları ve Marmara Denizi'nin bütün adaları gayr-i askerî hale konacaktır. Trakya hududu, Tekirdağı Türklere, Babaeski, Kırkkilise ve Edirne Yunan tarafına vazedecek vechile Marmara sahilindeki Ganos'tan Istıranca Garp silsilesine müntehi olacak.

Ordu ve jandarma:

Jandarma kırk bin muntazam ordu da kırk bin yani ceman seksen bin kişi ki Sevr muahedesi projesiyle tayin olunan mikdarı (ceman elli bin idi) pek mahsus surette tecavüz eder.

Ahkâm-ı maliye:

Sevr projesindeki malî komisyon olmayacak, İtilâfiyunun iktisadî menafiini ve Düyûn-ı Umumiyenin ve Türklerin tediyesine muktedir olacakları makulâne bir miktarda tazminat-ı harbiyenin tesviyesi hususunda Türk hâkimiyeti prensibiyle kabil-i telif bir usulün tayini.

Adlî ve iktisadî kapitülasyonlarda tadilât icrası için bir komisyon teşkili.

Birtakım muhaberat neticesi ne mütareke oldu ne de sulh. Hükûmetimizin mütareke hakkındaki 5 Nisan'da yapılan mukabil tekliflerine - ki esas şart olarak tahliyeye başlanmak ve dört ayda tahliye bitmek idi - müttefikler 15 Nisan'da cevap verdiler. Hükûmetimizin mütareke olmasa dahi sulh esasları üzerinde müzakere edilmek üzre İzmit'te bir konferans toplanması teklifi neticesiz kalmıştır. Beykoz'da veya Venedik'te konferansın toplanması mükerreren mevzu bahis olmuş ise de hepsi neticesiz kalmıştır ki pek isabet olmuştur. Zira biz henüz bütün kuvvetlerimizi toplamadan evvel dahi Sakarya'da mağlûp olan Yunan ordusuna muhakkak galebe çalacak derecede kuvvetlerimiz toplanıyordu. Buna mukabil Yunan ordusu manen bitmiş, maddeten mecruh idi. Bir darbe ile memleketten süpürülmesi Türk tarihi ve Türk istikbali için pek lüzumlu bir ameliye idi. Bunun için bu işe ben pek sevindim.

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in İzzet Paşa ve padişahla mülakatı ve İstanbul hükûmetinin vaziyeti hakkında Erkân-ı harbiye Reisine sorduğum suale şu cevabı aldım:

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye

Şark Cephesi Kumandanlığına

C: 3/4/1338 şifreye

Yusuf Kemal Bey'in İzzet Paşa ve padişahla mülakatından bir neticeye-i müsbete hasıl olmamıştır. Her zamanki gibi entrikalarla düşmana alet olmuşlar ve bu hususta vâki teklifi dinlemeyerek Avrupa'ya heyet izam etmişlerdir. Binaenaleyh, Anadolu bu hale tamamen aleyhdar bulundu Ve bu hususta gazetelerle intişar eden hariciye vekâleti vekili Celâl Bey'in meclisteki beyanatı ile Anadolu'nun aleyhtarlığı ilân edildi.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi

Levent Şahverdi Arşivi

Şarktaki Mesaim

Bir seneden beri lâzımı kadar muhtelif işlerde çalışmaya fırsat bulmuştum, 1 Mayıs 1337 den 1 Nisan 1338 e kadar yani tam bir sene zarfında şarktaki kurslar, konferanslar, teftişler ve mektepler hakkındaki atideki hülâsayı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyasetine 3 Nisan 1338 tarihiyle takdim ettim.

1 Mayıs 1337 — 1 Nisan 1338 Şark Cephesi
talim ve terbiyesinin bir senelik mesai
hülâsa cedveli

Kurslar: Tarihi	Ne olduğu	
15 Haziran 1337	Birinci piyade zabitan kursu, bir ay müddetle	1
15 "	Birinci makinalı zabitan kursu bir ay müddetle	1
15 "	Kıdemli küçük zabitan kursu, sekiz ay müddetle	1
15 "	Topçu zabitanı kursu bir ay müddetle	1
15 "	Topçu küçük zabitan kursu üç ay müddetle	1
15 Ağustos 1337	İkinci piyade zabitan kursu bir ay müddetle	1
15 "	İkinci makinalı zabitan kursu bir ay müddetle	1
10 Kânunievvel 1337	Kıdemsiz küçük zabitan kursu altı ay müddetle	2
10 "	Kıdemsiz makinalı küçük zabitan kursu altı ay müddetle	2
15 "	Kızakçı zabitan kursu bir ay müddetle	1
1 Şubat 1338	Harb köpeği yetiştiren kurs	2
1 Mart 1338	Hudut alayları için küçük zabitan kursu altı ay müddetle	2
15 "	Zabitan makinalı tüfenk kursu (piyade zabitanına)	2
1 Mayıs 1338	Elsine-i şarkiye kursu (zabitana) bir sene müddetle	3
1 "	Foto sinema elektrik kursları üç ay müddetle	3
15 Mart 1338	Erkân-ı harbiye kursu (9 zabit)	
15 Kânunusani 1338	Ebe kursu (4 ay)	
	Otomobil kursu	

1 Açılıp bitam bulan kurslar
2 Açılıpda henuz bitam bulmayan kurslar
3 Henüz açılmayan kurslar.

Konferanslar:

Birinci ve ikinci zabitan kursları esnasında.	Ümera ve zabitan tarafından her hafta ikişer defa zabitana konferanslar verilmiştir. İşbu konferanslardan cephe kumandanı paşa hazretlerinin vermiş oldukları konferanslara Kars'tan fırka kumandanı beyler ile maiyet zabitanı samiin sıfatiyle iştirâk etmişlerdir
6 Teşrinisani 1337	Kars'ta, paşa hazretleri tarafından Kütü'l-amare hakkında iki konferans zabitana verilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

15 Kânunievvel 1337	Yine Kars'da paşa hazretleri tarafından Kuveyt ve Felahiye muharebeleri hakkında iki konferans verilmiştir.
1 Kânunisani 1338	İşbu tarihten itibaren askeri idadi mektebi heyet-i muallimesi tarafından ümera ve zabitana her on beş günde bir muhtelif mevzular üzerinden konferans verilmiştir.
Şubat 1338	Sarıkamış idadi askeri mektebinin beyaz salonunda paşa hazretleri tarafından çocuk terbiyesi hakkında zabitana ve heyet-i muallimeye konferans verilmiştir.
12 Şubat 1338	Üç gün devam etmek üzere cephe ümera ve erkân-ı harbiyesinden mürekkep bir heyet tarafından. Sarıkamış'ta cephe kumandanı paşa hazretleri tarafından bir harb oyunu tertib edilmiştir.
4 Mart 1338	Hariciye irtibat memuru Zühtü Bey tarafından imlâ hakkında zabitana bir musahabe verilmiştir.

Teftişler:

28 Mayıs 1337	tarihinde Kars'ta bulunan idadi mektebi ile kıtaat-ı askeriye teftişleri.
25 Temmuz 1337	Talimgâh zabit namzetlerinin ve birinci piyade makinalı zabitan kurslarının hitamı münasebetile yapılan teftiş.
2 Teşrinievvel 1337	Ardahan havalisinde bulunan kıtaat-ı askeriyenin teftişi.
9 Teşrinisani 1337	Altıncı süvari fırkasının terbiye-i münferide talimlerinin teftişi.
11 Teşrinisani 1337	9. Fırkanın terbiye-i münferide teftişi.
15 Teşrinisani 1337	9. Fırkanın ikinci talim ve terbiye teftişi.
4 Şubat 1338	Sarıkamış'ta cephe muhafız takımının talim ve terbiye teftişi.
4 Şubat 1338	Talimgâh zabit namzetlerinin topçu talim ve terbiye teftişi
1 Mayıs 1337 tarihinden	Şark cephesi zabit namzetleri talimgâhı 98 zabit
1 Nisan 1338 tarihine	namzedinden ibaret 3 devre-i talimiye çıkarmıştır
1 Eylül 1338	tarihinde Erzurum'da 26 mevcutlu bir sıhhiye-i baytariye küçük zabit mektebi açılmıştır.
1 Mayıs 1337	tarihinde Sarıkamış'ta teşekkül eden sıhhiye küçük zabit mektebi 30 talebe çıkarmıştır. Şimendifer talebesi
1 Mayıs 1337	Kars demiryolları emrinde ve şimendifer fabrikasında 53 şimendifer talebesi yetiştirilmekte olan bir şimendifer mektebi açılmıştır.
1 Haziran 1337	Cephe tayyare bölüğü emrinde 7 talebeden ibaret bir tayyare mektebi açıldığı.

Levent Şahverdi Arşivi

1 Ağustos 1337	*Fırka 9 emrinde 110 mevcutlu bir eytam mektebi küşad edildiği.*
1 Teşrinisani 1337	*5 dişçi, 6 elektrikçi yetiştiren bir şube açıldığı.*
1 Kânunisani 1338	Matbaacılık öğrenmek üzere mektep talebelerinden 5 talebe tefrik edildiği.
1 Mayıs 1337	Sanayi mektebi talebelerinden bir orkestra teşkil edildiği.
1 Eylül 1337	İdadi mektebinden başka ber mucib-i kadro bir leyli eytam mektebi ve ana yurdu şubesi açıldığı.
1 Teşrinisani 1338	*Kars hastahanesi emrinde 18 talebe yetiştiren bir sıhhiye küçük zabit mektebi küşadı.*

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine

Şark cephesi talim ve terbiyesinin bir senelik mesai hülâsası ber vech-i bâlâ maruzdur.

3 Nisan 1338
Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Çocuklar için ruh, beden ve dimağlarını bir arada terbiye esası üzerine arastra musikili oyunlar da yapıyordum[257] *Türk Yılmaz*'dan sonra, Küçük Süvari ve Sanayi Oyunlarını yapmıştım. Çocuklarımız pek sevinçle ve muvaffakiyetle oynuyorlar. Erkân-ı harbiye kursu ve mekteplerimizle en ziyade meşgul oluyorum. Mekâtib-i askeriye müfettiş-i umumiliği bir program yapmış, bazı münasebetsiz şeyler var. Şâyân-ı hayret bir geri gidiş. Ankara'daki milli hükümetimiz maarif hususunda ileri değil geri gidiyor. Mekteplere yeniden arabi ve farisi dersleri ilâve olunuyor, eski tarza rücu ediliyor. Şunun bunun arzu ve içtihadı yerine ihtisas sahiplerinin fikirlerinin toplanması için ötideki şifreyi yazdım:

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine Müdafaa-i Milliye Vekâletine

Sarıkamış 6/5/1338

Cephe emrindeki askeri mektepler derslerini umum askeri mektepleri tedrisatıyla birleştirmek için mekâtib-i askeriye müfettiş-i umumiliğinden program celb edilip tedkik edildi. Netice-i tedkikat posta ile derdest-i takdimdir. Vusûlünden evvel bir karara iktiran eder mülahazasıyla mütalaatını da ber vech-i zir arz eylerim.

1 Bu programdan askeri idadi ile leyli eytam mekteplerinin ayrı ayrı idare edilmediği anlaşılmış ve her iki mektep bir arada bulundukça ayrı ayrı idare edilmesi cephece de mahzurlu görülmüş ve idareleri tevhid edilmiştir.

257 İbret alınacak oyunlar olduğundan ismini *Şarkılı İbret* dedim. Şarkta ve sonra İstanbul'da tab' ve neşrettirdim. *Öğütlerim* de Erzurum ve Bakü'de ceman 6.000 basıldı. Afgan sefiri Ahmed Han her ikisini de Afgancaya tercüme ederek tab' ettirecekti.

Levent Şahverdi Arşivi

2 — İstanbul'daki maarif-i umumiyenin mekteplerimizin tedrisatını hale muvafık ve Avrupa mekteplerinde takib edilen usul-i tedrise uydurmak için pek büyük bir himmet ile vücuda getirdiği programlar mekâtib-i askeriye müfettiş-i umumiliğince aksi ve pek eski tarz-ı tedrisi ihyadan ibaret programa tahvil edildiği ve yine eski rüşdiye tabirinin ihya edildiği görüldü.

Senelerce okuduğumuz halde hiç bir şey anlayamadığımız Farisi ve Arabi tedrisatını ihtiva eden eski tarz-ı tedrise sebeb ne olduğu anlaşılamadı.

3 — Fikr-i acizaneme göre istiklâl muharebeleri yaparken mekteblerimizi çoğaltalım fakat programlarına dokunmayalım. Bu husus sükûnetle ve bir çok ihtisas sahiplerinin fikirleriyle olmalıdır. Mekteplere Arabi ve Farisi kabulü ile maziye doğru elim bir ric'at yaptığımızı ve memlekete yeniden kafası bunalmış yorgun evlâd yetişeceğini nazar-ı dikkatinize arz eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı Ferik
Kâzım Karabekir

Bizim mekteplere kazma kürek merakı da vermiştim. Her sınıf için bir park yeri göstererek zarif şekilde işler yaptırdım. Sarıkamış bayırları mükemmelen tezyin olundu. 23 Nisan ağaç bayramı için de mükemmel umumî bir park ve koruluk hazırlattım. Sarıkamış'ta ve Kars'ta pek parlak tes'id ettik. Pek çıplak olan Kars'ın caddeleri iki tarafı ağaçlarla tezyin olundu.

Sarıkamış'taki 9. Kolordu karargâhını 22 Nisan'da Erzurum'a naklettirdim. Bu suretle kıtaatın iaşe işleriyle Erzurum merkezinden kolordunun iştigali daha kolay olacaktır. Esasen cepheyi iaşe eden Erzurum tüccarlarıdır. Bu nakilden halk da memnun oldu.

23-28 Nisan Kars etrafında kıtaata tatbikat yaptırmak, tabyaları teftiş, zabitanla tatbikat tenkidi ile meşgul oldum.

Trabzon vilâyetinde bazı Rum çeteleri merkez ordusunun faaliyetini müteakip kendilerini gösterdiler. 14 Nisan'dan itibaren 13. Fırka hücum taburu bir batarya ve fırka süvari bölüğü takibatta bulunuyordu. 29 Nisan'a kadar altı şaki itlâf ve sekizi teslim oldu. Santa'nın sarp yerlerinde bulunduklarından emniyet ve asayişe müessir değildirler. 13. Fırka kumandanlığına Muğlalı Kaymakam Mustafa Bey gelmişti. Ankara'dan geldiğinden Garp vaziyetine hâkimdi. Yazdığı şifrenin 6. maddesinde aynen şunu yazıyor:

"Trakya'dan şarka kadar olan memleketlerin ve elyevm istihlâs uğrunda hayatlarını feda etmekte olan bu memleket evlâtlarının uzun zamandan beri tekmil ümid ve intizarı zât-ı devletlerine merbut olduğunu bütün kalbimle temin edebilirim." Bu esasda aldığım malûmat çokdu. Mustafa Kemal Paşa'yı daha eskiden tanıyanlar ve Harb-i Umumî zamanındaki bazı hususî hayatını görenler iddia ederek diyorlardı ki eğer sizin isminiz bu harekâtta Mustafa Kemal Paşa'ya zahir olduğu görülmese idi şimdiye kadar iş çoktan alt üst olurdu... Bu sözleri Mustafa Kemal Paşa'nın işitmiş olması pek muhtemeldi. Fakat benim haris bir insan değil maksat uğruna hayatını feda edebilecek bir hilkatte olduğumu da söyleyenler olsa daha iyi olacak.

Levent Şahverdi Arşivi

16 Mart'taki tebliğim vechile 1 Mayıs'ta aşiret alaylarının ve dolayısı ile Kürtlerin ıslahı için düşündüğüm hususları aşiret fırkası kumandanı Sabri Bey ve erkân-ı harbiyemle müzakere ettik. Düşündüklerimi muvafık bulduılar: 12 yaşından küçük kabiliyetli çocukları gece yatılı mekteplere almak bu işsiz insanlara iş bulmak (zer'iyat müfrezeleri, yol inşası gibi), aşiret alayları hazarda ziraat müfrezeleri haline kalbolunabilir. Şeyhler dârülfünun mezunu münevver Türk hocaları ile tebdil olunmak (Kürtçe bilmeleri şart) mühim merkezleri ve güzergâhları Türk unsuru ile takviye etmek (Van Gölü etrafı dahil). Bilcümle aşiret teşkilâtını esasen mümkün olduğu kadar ufak aksama ayırmıştım, sıkı kontrol ve daimî propaganda ile Kürtleri Türklük camiasından ayrı bir unsur olmadıklarını ve Kürtlük meselesi diye yapılan işlerin büyük Ermeni yurdu tesisi ile Kürtleri imha için olduğunu anlatıyordum fakat şarkta bir müfettiş-i umumilik ihdasıyla kabil-i tatbik bir programla uzun seneler uğraşılması lüzumu görülüyordu. Aksi halde her devlet şubesi ve hattâ her vali ve memur kendi aklınca işler görecek, işler şimdiye kadar olduğu gibi yine İstanbul zihniyetiyle ve İstanbul malûmatıyla idare olunacaktır ki neticesi yapmak değil yıkmak olacaktır. Maliyeti tabii Kürt ve Türk kanı ve parasıdır. Bunları Ankara'ya muhtelif vasıtalarla (gelen mebuslarla, yazarak) anlattım."[258] Ankara müfettiş-i umumilikden hidiviyet diyerek korkuyormuş... İşler kendi mihverinde döner, zan ve vehmin hasılatı yoktur. Zarar ve ziyanı ise aid olduğu işin büyüklüğü ile mütenasiptir.

3 Mayıs'ta Batum şehbenderimiz Tali Bey yazıyor: Enver Paşa Buhara'da Ruslar aleyhine tahrikat yapmakta olduğundan teşkilâta dahil diye ne kadar Türk zabit ve muallimleri varsa Bolşevikler tevkif etmişler, Buhara'ya asker de sevk ediyorlarmış.

5 Mayıs ajansına nazaran Berlin-Moskova arasında tayyare postası tesis olunmuştur. Cenevre konferansından evvel 16 Nisan 1922 de Ruslarla Almanlar arasında bir muahede akdiyle münasebatı siyasiye başladığını da gazeteler yazıyorlar. Maddeler şunlardır:

Rus Alman arasında

Son posta ile gelen Journal gazetesinden tercüme edilmiştir:

Rathenau'nun temsil ettiği Alman ile halk komiseri Çiçerin'in temsil ettiği Sovyetler Cumhuriyeti ber vech-i âti muahedenin akdi hususunda mutabık kalmışlardır:

1 Almanya ile Rusya arasında hal-i harbden mütevellid bilumum mesailin Alman hükümeti ile Sovyet Cumhuriyeti arasında ber vech-i âti tarzda tesviye edilmesi hususunda müttehidü'l-fikirdirler.

a) Almanya ve Sovyet Cumhuriyeti vaptıkları masarifat-ı harbiyeden muharebenin sebeb olduğu zararlardan yani, harekât-ı harbiye sahasında

258 1338 senesi nihayetinde Ankara'ya geldiğim zaman ne şarka ve ne de Kürtlüge dair hiç kimsede değil malûmat, düşünceye karar dahi görmedim. Verdiğim lâyihaları tekrar yazdım. Şifahen de alâkadarlara lâzımı gibi anlattım fakat dinletemedim ve akibet korktuğum oldu. Kürt ve Türk kanı beyhude döküldü. Gurur, inat, vehim gibi muvattakiyetin doğurduğu zararlı hastalar hakikati kapadı.

Levent Şahverdi Arşivi

tedabir-i harbiye dolayısıyla kendilerinin ve tebaalarının düşman memleketinde yapılan müsaderat dahi dahil olduğu halde düçar oldukları zararlardan ve her iki devletten birinin ittihaz eylediği tedbir dolayısıyla eşhas-ı mülkiyenin dûçâr oldukları zararlardan mütekabilen sarf-ı nazar ederler.

b) Tarafeynden birinin harb esnasında iştira ettiği sefâin-i ticariye meselesi de dahil olmak şartıyla, hal-i harbden mütevellit bilcümle hukuk-ı umumiye, hususiye tesavi-i tarafeyn düstûru ile tesviye olunacaktır.

c) Almanya ve Rusya, üseranın mucib olduğu masarifin iadesinden, Almanya Rus ordusuna mensup efradın iaşesi ücretinin talebinden ve Rusya da Almanya'ya getirilen Rus mevâdd-ı harbiyesinin fürûhtundan temin ettiği bedelin istifasından mütekabilen sarf-ı nazar ederler.

2 — Almanya, Sovyetler tarafından ısdar edilip, Alman tebaasını ızrâr eden kavanin ve tedabirin mevkii tatbike vaz'ından mütehassıl bilcümle mutalebât ile, Alman hükûmetinin ve tebaasının hukuk-ı hususiyesinden, düvel-i saire tarafından bu tarzda serd edilebilecek metalibi Sovyetlerin tazmin etmemeleri şartıyla sarf-ı nazar eder.

3 — Almanya ile Sovyet Cumhuriyeti arasında münasebat-ı siyasiye-ye derhal ibtidar edilecektir. Konsolosluk mesaili hususî bir itilâfname ile tesviye edilecektir.

4 — Her iki hükûmet, tarafeyn-i âkideyn tebaasının, diğer taraf arazisinde bulunan hukuku ile münasebet-i ticariyenin en ziyade mazhar-ı müsaade devlet esasına tevfikan tesviyesi hususunda mutabık kalmışlardır. En ziyade mazhar-ı müsaade devlet düsturu Sovyet hükûmetinin bir diğer sovyet hükûmetine veya vaktiyle Rus imparatorluğu eczasından bulunan bir devlete ibraz eylediği müsaadatı muhtevi değildir.

Hükûmeteyn, müşkilât-ı iktısadiyenin tahfifi için yekdiğerine mütekabilen muaveneti taahhüd ederler. Bu meselenin beynelmilel bir esasa tevfikan tesviyesi takdirinde, evvel emirde kendi aralarında teati-i efkârı taahhüt ederler. Alman hükûmeti iki memleketin hususi müesseseleri arasında mukavelât akdini ve bu mukavelâtın icrasını mümkün olduğu kadar teshile hazır olduğunu beyan eder.

16 Nisan 1922 de Rapallo'da nüshateyn olarak tanzim edilmiştir.

Çiçerin Rathenau

Uzak olmayan istikbalde Rusların Bolşevikliği ıslah ve Almanların da sosyalizm esaslarını lâzımı gibi tanzim ile muayyen hedeflerde birleşmeleri ihtimalini kuvvetli görüyorum. Anglo-Saksonların da bu anlaşmaya dahil olmaları cihanda yeni bir hercümerc yapabilecektir. Daha şimdiden İngiliz-Fransız hegemonyası her sahada mücadelededir.[259]

5 Mayıs'ta millet meclisinin vaziyeti ve buna karşı alınması lâzım gelen

259 İzmir harb oyununda Gazi vaziyet-i umumiye hakkında mütalaama sordu. Bu hususu izah etmiştim. Tafsilât orada vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

tedbir hakkında pek mühim olan, başkumandan Mustafa Kemal imzasıyla aldığım şifre ile cevabım ve buna cevap aynen şunlardır.[260]

Başkumandanlık
Gayet Mahrem
Bizzat açılacaktır.

Ankara 5/5/1338 Cuma

Saat	dk.
2	20

Cephede bulunmak hasebiyle gaybubetime tesadüf eden meclisin son bir iki ay zarfındaki vaziyetinde şâyân-ı dikkat bir hal görülmektedir. Yine meclis tarafından yapılmış olan kanun mucibince bazı vekâletler için gösterilen namzedlere rey vermeyerek azadan mühim bir yekûn istinkâf eylemesi münhal vekâletlere vekil intihabını işkâl etmekte ve vazife-i hükûmeti akamete mahkûm eylemektedir. Bilhassa orduya aid vezaife müdahale etmek orduyu müteessir edecek mukarrerat istihsaline çalışmak arzu ve temayülâtı görülmektedir. Bi'n-netice hükûmetsizlik ve ordunun müteessir olmasını intaç edecek istidatta bulunan bu tavrı hareketin kısmen bazı mehafil-i hariciyeden mülhem olduğu da kuvvetle mahsus olmaktadır. Umumi bir tarzda izah edilen bu vaziyetin son defa vuku bulan mühim bir tezahüratını da arz eyliyorum. Mayısın beşinde hitam bulacak olan Başkumandanlık Kanununun tecdidi Perşembe günü meclis heyet-i umumiyesinde müzakere edilmiştir. Bizzat hazır bulunamadığım bu müzakerenin evvelâ hafi ve ihzari cereyan eden kısmında yetmiş iki kişilik mehib bir zümre kanunda mevcut selâhiyetlerin ref'ini taleb eylemiştir. Alelusul aleni celsede istihsal edilen araya göre o esnada meclisde mevcut yüz yetmiş azadan yüz on dördü kanunu kabul etmiş altısı red etmiş yirmi üçü de müstenkif olduklarına dair rey vermiş yirmi yedi zat ise meclisde mevcut olmakla beraber rey vermeyeceklerini beyan eylemişlerdir. Mutebaki aza meclise dahil olmamak suretiyle nisab-ı müzakerenin tesisine ve intac-ı muameleye mâni olmuşlardır. Cumartesi günü istihsal-i âramın neticesi müsbet zuhur etse dahi böyle bir meseleyi bilhassa siyasi ve askeri vaziyetin en ziyade hassas olduğu böyle bir zamanda vukuu ve bu gibi hadisatın tekerrürü varlığımızın en can alacak noktasında mühim zaaflar teyid edecektir. Memleketin halâs-ı kat'isine müteveccih volda vuku bulan ve bulacak olan bu gibi menfi hareketlere karşı ihtiyarı sevab ve zaruri olacak tarz-ı hareket hakkında makine başında hususi şifre

260 10 Temmuz 1338'de bu mesele hakkında yeniden muhaberatımız vardır. Mustafa Kemal Paşa 5 Mayıs şifresinde netice hakkında benim kararımı soruyor. "Yalnız ihtiyarı sevab ve zaruri olacak tarz-ı hareket" cümlesi meclisin feshine de mana vereceğinden cevabımda millet meclisinin mevcudiyeti lüzumu şartını esas koyarak tedbir alınmasını bildirmiştim. 10 Temmuz şifresinde kendi istifasını ileri sürüyor.

Levent Şahverdi Arşivi

ile re'y-i devletlerine intizar eylerim. İşbu maruzatı bu günkü vaziyeti mühim telakki edip nezd-i âcizaneme gelen Fevzi ve Kâzım Paşalar, Rauf, Fethi ve Yusuf Kemal Beylerle vuku bulan mahrem bir müzakerenin neticesi olarak arz eyliyorum efendim.

Başkumandan Mustafa Kemal

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Zata mahsus — Sarıkamış 5 Mayıs 1338 Cuma
Makina başında — 8 evvel

C. 1 — İstiklâli millimizin kurtarılması için ahdeden Şark ordusu ve Şark halkı Ankara hükûmetince yapılacak mukarreratın pek kuvvetli ve sadık istinadgâhıdır. Her türlü icraatta Garp ordusunun dahi yekpareliği muhafaza olunmalıdır.

2 — Dökülen kanlarımızın mukabil mükâfatını toplayacağımız şu tarihî zamanlarda millet meclisimizin içinde tefrikayı mucib olacakların, milletin emeli hilâfına istikamet alanların bulunması elîmdir. Fakat hariç ve bilhassa İstanbul tarafından elde edilmişlerin mahdud olabileceğini zannediyorum. Haric ve dahile karşı Ankara'da herhangi bir şekilde millet meclisinin mevcudiyeti lüzumuyla beraber yine aynı nazarlara karşı vahdet ve varlık göstermek lüzumu da bedihidir. Bu iki mühim hususların nasıl telifi tasavvur buyuruluyor.

Dahili ve haricî ahvâlimizin ve meclisteki zıd cereyanların menşe ve hedeflerinin her bir noktası sizlerce muayyen olduğundan ne gibi kararlarla mevcudiyet ve istiklâlimizin kurtarılacağı hakkında bendenizi evvelâ tenvir buyurmanızı rica ederim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Zata mahsustur — Ankara 8/5/1338
Gayet mahremdir.

Şark Cephesi Kumandanlığına

5 Mayıs 1338 gayet mahrem şifreye cevaptır.

Cumartesi günü meclis hafi olarak küşad edilerek 5 Mayıs 1338 tarihli gayet mahrem işaretli şifremde arz eylediğim hususat taraf-ı âcizanemden heyet-i umumiyeye izah ve vaziyet teşrih olunmuş ve bu tarz-ı hareketin orduyu infisaha ve hükûmeti de akamete sevk etmesi ihtimali üzerinde tevakkufla buna milletin razı olamayacağı ifade edilmiştir. Heyet-i umumiyeyi vaziyetin hakikati ile karşılaştıran bu ifadattan sonra celse-i alenîyeye geçilerek başkumandanlık kanunu hakkında âra istihsal edilmiş ve on bir muhalif ile on beş müstenkife karşı kanun yüz yetmiş yedi rey ile kabul edilmiştir. Münhal bulunan vekâletler için intihabat icrasına devam edilecek ve icab ederse peyderpey arz-ı malûmat olunacaktır efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan Mustafa Kemal

Levent Şahverdi Arşivi

12 Mayıs'ta kolordu sanayi takımı ile birlikte sanayi mektebini de Erzurum'a nakle başlattım. Sarıkamış'ta ana ve idadi mektebi (henüz iptidaî sınıfları mevcut) ile bir mevkide bulunmaları çocuklar üzerinde iyi tesir yapmadığı gibi - sanayi ile meşgul çocuklar daha ziyade sanatla meşgul oluyorlar diğerleri istikballerini daha parlak göstererek bunlarla rekabette bulunuyorlar - esasen kolordu merkezi de Erzurum'a naklettiğinden bu cihetten de zarurî.

12 Mayıs'ta Tiflis'te Gürcü, Azerbaycan, Ermeni ittihad ahdnamesi imzalanmış. İşbu cumhuriyetlerin siyaset-i umumiye-i hariciyesinin idaresi ittihat şûrâsı riyasetine tevdi olunmuştur. Müttehid şûrâ teşkilâtını ikmale kadar hariciye komiserleri vazifeleri divan-ı riyaset azasından Gürcülerin Budi Mdivani, Azerbaycan mesaili Nerimanof, Ermenistan'ın Minasyan tarafından görülecektir.

13 Mayıs'tan 26 Mayısa kadar sağ cenah mıntıkasında bir seyahat yaptım: 13 Mayıs Sarıkamış'tan Kağızman'a. Sarıkamış'ta hararet +13. İki saatte şimendöferle Benliahmet'e. Buradan üç buçuk saatte otomobil ile Kağızman'a. Yarım saat lastik tamiriyle geçti. Kağızman çukurda olduğundan ağaçlar kâmilen yapraklanmış ve meyvalar ufacık görülüyor. Ağaçlarda çiçek az kalmış akşam üstü hararet + 19.

14 Mayıs İzmir'in 1335 senesinde Yunanlılar tarafından işgalinin dördüncü senesine başlıyoruz. Eğer Ermeni hareketini dediğim zamanda yapmış olsa idik ihtimal bugün İzmir'de Türk bayrakları bütün milletimizi ve bizi seven milletleri sevinçler içinde yaşatacaktı. Bunun dakik münakaşasını tarihe bırakarak yakında o mübarek yurtlarımızın da kurtulmasını Cenab-ı Hak'tan tazarru eylerim.

Kağızman'daki kıtaatı ve kışlaları ve mektepleri teftiş ettim. Maarif mektebinde gece bir müsamere verdiler. Harb-i Umumî zamanı yazılan eserlerden: padişahların azametini gösteren temsiller. Muallimlerine dedim ki: bu gün milletine ve vatanına ihanet eden bir padişahla da mücadeledeyiz. Neden bu oyunlarla talebeye ve seyreden halka fena ruh veriyorsun, hususiyle Elviye-i Selâse'yi Ruslara kaptıran padişah idaresi kurtaran ise milli idaredir. Ferdin istiklâl ve hürriyet aşkı, milletin azim ve iradesi hakkında tek bir söz yok. Hiç olmazsa eğlenceli oyunlarla müsamere programını tertib etmelisiniz. Muallim yeni gelmiş. Bu gibileri Sarıkamış'a celb ile bizim çocukların oyunlarını öğretmeyi münasip bularak icabını yaptım. Yani muallimlere bir müsamere kursu açtım.

14 Mayıs'ta Kağızman'dan otomobil ile 7 saatte Iğdır'a geldik. Yol Aras nehrini takip ediyor. Şose fakat bazı yerleri bozulmuş, buraların tamirine emir verdim. Kulp'ta bir saat mola ettim. Buradaki dağ kâmilen tuz, şâyân-ı hayret bir varlık. Dağın muhiti dört saat sürüyormuş; irtifaı yüz metre, kâmilen tuz. Düyûn-ı Umumiye yerinde kıyyesine üç kuruş fiyat koymuş. Kulp'ta bir kaç basit bina var. Buradan sonra Aras vadisi ovalıktır. Iğdır büyük ve oldukça mamur bir kasabacık. Bağlık bahçelik, büyük bir düzlük ortasında, hayli zaman yağmur yağmadığından ekmek fiyatlanmış, halk ıztırab içinde, nezdime geldiler ve "paşa yağmursuzluktan kırılıyoruz, seni çok işitiyoruz,

Levent Şahverdi Arşivi

dindarsın, iyisin bize meded et..." dediler. "Düşüncelerinize teşekkür ederim, fakat mededi Allah'tan istemeli, ben sizin için dua ederim siz de kalblerinizi Allah'a bağlayın ve yalvarın inşaallah hayırlı bir yağmur gelir," dedim. Bu gün de yağmur gelmezse mahvolduk, kıtlık muhakkaktır, zaten şimdiden fakir fukara ekmeksiz kaldı" dediler. "Ümidinizi kesmeyiniz, inşallah sıkıntıdan kurtulursunuz" dedim. Halk dağılmıyor, benim kendi huzurlarında dua etmekliğimi rica ettiler. Vaktiyle böyle bir vaziyete dahi Diyarbakır mıntıkasında Lice civarında maruz kalmıştım ve müthiş güzel bir tesadüfün lutfu ile bu kolordu kumandanlığına geldiğim gün yağmur, duamı müteakib gelmiş ve Kürtler üzerinde pek mühim tesir bırakmıştım. Buradaki vaziyet pek elimdi. Halk da öz Türk ve kalabalıktı. Pek dindar olan bu insanlar kıvranıyor ve iyi tanıdıkları kumandanlarından şefaat umuyorlardı. Hayatımda müthiş tehlikelerden ve sıkıntılardan samimiyet-i ruhumla mümkün olanı yaparak ve sonunda faniye değil bekaya rabt-ı kalb ederek sıyrılmıştım. Iğdır halkını kurtaracak elimde hiç bir vasıta yoktu. Onlar da benden dua istiyorlardı. Vaktiyle yağmur duasını öğrenmiştim. Ekseriya duadan sonra yağmur yağdığını işitirdim. Bir kaç misalini de görmüştüm. Bu hususiaki kanaatim şudur ki ıztırab sonuna geldikten sonra yani sıkıntı son dereceyi bulunca esasen bulutlar da çok defa yağmura inkılâb ediyordu. Duada bu son sıkıntıda yapılıyor ve herkesi memnun ve müsterih kılıyordu. Şimdi de vaziyet bu idi. Halk tahammülün sonuna gelmişlerdi, esasen bu havalinin en sıcak mıntıkası olan Iğdır havalisi şimdiden + 21'di. Yağmursuzluk da mahsulâtı kavurmuştu. Halkın samimî ısrarı üzerine "Kalbimi tamamıyla Cenab-ı Allah'a bağladım ve yalvarıyorum, siz de bir kere amin deyiniz ve gidiniz umarım ki Allah yardımcımız olacaktır," dedim, böyle yaptım ve halkı selâmlayarak ikametgâhıma çekildim, halk da dağıldı. Bir az istirahatten sonra akşama doğru çarşıya yaya çıktım, tam çarşı ortasına geldiğim zaman bir yağmur başladı, her taraftan haykırışmalar, dualar yağmur şıkırtısına lâtif bir nağme katıyordu. Bu hâdise bana Kars'ın zaptı anından fazla tesir yaptı. Kars'a ateş ve kan arasından girmiştim, burada rahmet ve şükran arasında dolaşıyorum, hayatımın en mes'ut zamanlarından birini yaşadım. Ekmek müdhiş ucuzladı, fakir fukara dükkânlara koşarak ekmek alıyor, kıtlıktan kurtulan halkın sevinci, Ermeni satırından kurtulanlarınkinden pek fazla oldu. Yağmur lâzımı kadar yağdı, bu şerefe ifiklerime ıslanıncaya kadar gezdim. Halktan aldığım dua belki yedi ceddime kâfi gelecektir. Gerçi akşama müdhiş bir boğaz ağrısından saatlerce rahatsızlandım fakat bu yarınki Beyazıt seyahatime mâni olmadı. Iğdırlılar 14 Mayıs gününü Iğdır'ın kurtuluş bayramı addettiler, her sene beni anarak bu günü tes'id edeceklerini söylediler. Bu tesadüfün lutfunu mutekid insanlar gibi Cenab-ı Hakkın azametine bir misal olmak üzere tanıdım ve tanıttım. Yağmur 15 Mayıs'ta dahi devam etmiş ve halk şenlikler yapmış, ben Beyazıt'a yola çıktım. 15 Mayıs'ta otomobillerle Iğdır'dan Beyazıt'a 7 saatte geldik. Çengel geçidine (eski hudud) kadar yokuş daha ziyade olmakla beraber yol muntazam. (Iğdır Beyazıt'tan münhattır.) Çengel geçidiyle Karabulak köyü düzlüğüne kadar bir kaç kayalık var. Karabulak güzel pınarlardan ibaret fakat etraf Kürt aşiretleri, pınar başına kadar pislemişler. Su az

Levent Şahverdi Arşivi

sonra bataklık yapıyor. Beyazıt Ovası tuzlu sulu bataktır. Ağrı Dağı'nı Çengel geçidinden şimalden cenuba geçtik daima azametiyle yanımızda.

16'da Beyazıt'ta kaldım. Burada hararet Sarıkamış gibi, bu gün + 16 idi. Bir yamaçtaki kasaba Harb-i Umumide çok harab olmuş, esası birkaç kerpiç basık tavanlı yüz elli hane İslâm. Ekserisi Türk. Birkaç da Kürt var. Suyu bol ve güzel, mektebi zararsız. Yüzden fazla çocuk var. İki saat kadar çocuklarla meşgul oldum. Muhakeme ve münakaşalı tedris usulünden bahsettim. Çocuklar Ordusu ve Küçük Süvari marşlarını muhtelif yaştaki çocuklara öğrettim. Eski kaleye hayvanla çıktık. 1199 senesinde İshak Paşa yaptırmış (Sultan Murad'ın İran seferini müteakip). Cami letafetini muhafaza ediyor. 93 seferinde burada bir Rus müfrezesini günlerce muhasara etmiş iken neticede imdad alarak huruçla kurtulmuşlardı. Harb-i Umumide Ermeniler cami içinde dinamit atarak bazı tahribat yapmışlardır. Cami-i şerif 25 metre yükseklikte, camiin üstünde mükemmel bir havuz var. Kumandanlık, harem ve selâmlık mükemmel, koğuşlar, mutfak vesair teferruat mükemmel ve muazzam.

İstasyonda (Ruslar Şahtahtı'ndan başlıyarak dar hat olmak üzere Beyazıt-Karaköse-Horasan üzerinden Sarıkamış-Erzurum hattına bağlanmak üzere bir hatta başlamışlar. Ferşiyat Karaköse'ye kadar bitmiş, biraz ilerde tesviye-i turabiye var. Hatla 335 senesi Van'a seyahatimde Karaköse'den Beyazıt'a kadar trenle gelmiş gitmiştim. Fakat hattın muhafaza ve tamiri imkânsız olduğundan kabil-i nakil malzemeyi Karaköse'ye naklettirdim.) bazı güzel binalar vardır. Evvelce alay karargâhımız otururdu. Şimdi hükûmete vermiştik. Vali kendi istirahati için burada yerleşmiş, kasaba yarım saat kadar uzakta ve tepede olduğundan hükûmeti istasyona indirmiş güya şehri de buraya indirerek temdin edecekmiş. Memurlar ise istasyonda ailelerini ikamet ettirecek bir yer olmadığından kasabada oturuyorlar, sabah gelip akşam yokuş tırmanıyorlar. Bana şikâyet ettiler, kasabada güzel hükûmet binası da varken bu münasebetsiz kararı manasız buldum. Esasen vali aynı zamanda kasabada mevcut tekkenin de müridi imiş... Halkla birlikte zikre giriyor, kaba sofu bir şey... Memleketin böyle nazik bir yerinde daha akıllı ve mutaassıp değil salâhiyetli bir valiye olan ihtiyacı Ankara'ya yazarak lâzım gelen tashihleri yaptırdım. İstasyonda bir vagon içinde Bolşevik Rus konsolosunun da faaliyetini anladım. Kendisini ziyaret ettim. Beyazıt'ın muhtelif mükemmel fotoğraf koleksiyonu var. Pek alâkadar oldum, bana hediye etmek zaruretinde kaldı. Herhalde Harb-i Umumide her tarafın bu surette mükemmel fotoğrafları alınmış, şimdi bu nesil de onlardan istifade ediyor. Rus konsolosunun halen Beyazıtta hiçbir işi olmadığı malûm. Fakat yoldaş kendisine iş bulmuş, aşiretlerle temaslarda ve bazı propagandalarda. Havaya kılıç sallaması için icab eden tedbirleri yaptırdım.

17 Mayıs'ta aynı yoldan Iğdır'a avdet ettim. Bu sefer 3,5 saatte geldik. Karabulak'tan sonraki taşlık yokuşu gelirken yaya inmiştik, bu sefer atla çıktık (4 kilometre kadar). Otomobiller hafif çıktı.

18 Mayıs Iğdır'dayım. Öğleden sonra hükûmet, belediye ve kışla hastahaneyi dolaştım. Kasabada kaç ev ve kaç kişi var ne kaymakam ve ne de belediye reisi bilmiyorlar... Kaymakam Bey 100 - 150 ev dedi. "Arada elli

Levent Şahverdi Arşivi

fark var yüzde elli mühim bir şey ifade eder, birer birer saysanız, nihayet bir saatlik bir gezme ile hakikati öğrenebilirsiniz" dedim. Kaymakam Bey mülkiye-i Şahaneden mezun fakat pek sessiz ve tecrübesiz, odası örümcekler içerisinde, kendisine biraz nasihat ettim. Ahz-ı asker şube reisi kasabanın 305 ve belediye reisi de 400 hane olduğunu söylediler. Kaç mahbus var dedim yine doğrusunu bilen yoktu. Halbuki 7 mahbus vardı. Bu basit suallerin doğru cevabını zaten hiç bir yerde alamadım. Sokaklar ilk geldiğim gün pek pisti. Kaymakam ve belediye reisine ihtar etmiştim, bu sefer temiz buldum. Resmî ve hususî meskenlerin de temiz tutulmasını ve canlı cansız her varlıkla yakından alâkadar olmalarını icab edenlere söyledim.

19 Mayıs'ta Iğdır'dan otomobil ile bir saatte Markara köprüsüne geldim. Şose muntazam, köprü 120 metre tûlde, dört çift demir boru ayak üstüne tutturulmuş, dört kemerli, pek sağlam demir bir köprü. Rusların şose üzerindeki bütün mühim köprüleri hep böyle demir ve sağlam. Bu şose Erivan'a gidiyor. Bizim tarafta Alican Ermeniler tarafında dahi Markara köyleri nazarı kapıyor. Alican köyünde halk yok, hudud kıtaatımız var. Kars taarruzumuz zamanında Ermeniler bizim aşiret kıtaatıyle takviye ettiğim on birinci fırka kıtaatına karşı Iğdır'ı iyi müdafaa etmişlerdi. Kars'ın sukutundan sonra bu havalideki kuvvetlerini Gümrü mıntıkasına çektiklerinden Aras'a kadar tahliye etmişler ve Markara köprüsünün ahşap döşemelerini yakmışlardı.

Iğdır'a avdetimde alayı teftiş ettim iyi buldum. Konferans salonları da güzel. Zabit ve efradımız pişkin maddi manevî kuvvetlidirler. Akşam belediyeye davete gittim. Halk da toplanmıştı. İleri gelenlerden ziyafete davetliler de vardı. Yağmurlar dolayısıyla yeni mahsul kurtulmuş. Ekmek on iki kuruştan sekize inmiş. Memnuniyetlerini tekrar tekrar söylediler.

20 Mayıs'ta otomobil ile Kağızman'a döndüm. Kulp'a iki saatte geldik. İki pavyondan ibaret ikişer katlı muhteşem kışlaları gezdim. Temelleri yapılmış iki tane daha var. Mevcutların çatılarını ahali kısmen almışlar. Birinin diğer mevcutla ikmali zarurî olduğundan emir verdim. Meyve ağaçları da susuzluktan yanmış. Yeşil dallara kadar budanmasını ve sulanmasını tenbih ettim. Kulp'tan Kağızman'a üç buçuk saatte arızasız geldik. Hafif yağmur vardı. Belediye reisinin evine indim.

21 Mayıs'ta Kağızman'da meşgul oldum. Mektep çocuklarına *Türk Yılmaz* ve *Süvari* marşlarını öğrettim. Tuz madenlerini de gezdim. Bembeyaz tuz madeni kısmı hayrete şâyân. Çar zamanı burası yalnız çara mahsus imiş.

Bugün Erzurum'a biri Fransız diğeri Rus iki heyet-i fenniye gelmiş. İkisi de Van'a hareket etmişler. Ruslar Fransızların herhangi bir imtiyaz alacaklarından kuşkulanıyorlarmış.

22 Mayıs'ta Kağızman'dan Zibni'ye geldim. Pifik köprüsünü bir kilometre şimale kadar otomobil ile sonrası atlarla. Aras vadisinden şimal sırtlara kağnı veya boş araba çıkabilir, bu da her taraftan değil mevcut yollardan.

Erkân-ı harbiye kursuna devam eden efendilerle Kars'ın şarkında erkân-ı harbiye seyahati yaptıracağımdan efendileri burada toplamıştım, yarın vazifelerine başlatacağım.

Levent Şahverdi Arşivi

23'te Zibni'den Kutur tepeye çıktık. Celâl köyünde Zibni'de olduğu gibi birkaç hane Kürt var, bunlar Sorhonlu halkındandır. Bu köylerde Aras vadisinde olduğu gibi her neviden mebzul ağaç yoktur. Her köyde nihayet yüz kadar söğüd ve kavak var. Ekserisinden dere geçiyor, üç dört bel kalınlığı su akıyor, fakat yakında pınar yok. Sorhonlu'da pek lâtif pınarlar var.

Stajyer efendilerle Kutur dağına çıktık. Burada bir mesele hallettirdim. Yağmur ve fırtına geldi geçti. Tepede yemek yedik. Pazarcık'a hareket ettik, Sarı tepenin hemen garbından geçerek keseden geldik. Baba su deresini geçtik fakat Pazarcık'a yakın bataklık başladığından garba dönerek Şatıroğlu - Pazarcık yoluna çıktık. İsabet etmişiz, ilerisi daha ziyade batak imiş. Bir mandanın battığını köyden anladık. Kalkan ördekler burasının ziyade batak olduğunu bize göstermişti.

24 Mayıs. Pazarcık'ta mola verdik. Stajyer efendilere mesele hallettirdim. Fransızcadan da kuvvetlerini ufak bir vazife ile tesbit ettim.

25 Mayıs'ta hava pek lâtif, yalnız rüzgârdı. Sabahleyin 7 evvelde bir kılavuz alarak Alacadağ'a çıktık. Dumanlı denilen en yüksek yerine atla rahatça çıktık. İki saat sarf ettik. Arpaça'ya müteveccih yamaçları da atla gezdik. Manzara müthiş... Ermenistan dahili, Gümrü mükemmel görülüyor. Ani harabesi ayak altında. 93 - 94 seferinin bu havalideki harekâtını mükerreren okumuş tedkik etmiş bulunduğumdan Muhtar Paşa'nın karargâh yerini buldum. Bu civarda ufak bir menba' da var. Buradan Iğdır, Erivan, Gümrü, Kars, Çıldır Gölü görülüyor. Ararat'la Alagez dağlarının da manzaraları doyulmaz derecede lâtif. Hava açık ve pek berrak olduğundan uzak mesafeler ve yüksek dağlar pek berrak ve lâtif görülüyor. Muhtar Paşa'nın muzafferiyet ve hezimetini burada hülâsaten stajyerlere anlattım. Muhtar Paşa'nın bu lâtif karargâhtan panorama gibi her gün etrafı mükemmelen seyrine rağmen Rusların nasıl ordunun arkasına müthiş bir ihata hareketi yaptıklarını ve ordumuzun manevra kabiliyeti olmamasından dolayı kurtulmak ihtimali varken bir çok kıtaların nasıl esir olduğunu izah ettim. Sonra kendilerine de vazife hallettirdim. Bu güzel manzara karşısında öğle molasını da yaptık, yemek yedik, Öğleden bir saat sonra yola çıktık. Bir saatte Nalbandtepe cenubundaki Gölpınar'a geldik. Yarım saat mola verdik, lâtif pınar suyundan da içtik. Buradan bir buçuk saatte Vezin köye geldik. Çadırlarımıza girdik. Burada da bir vazife verdim.

26 sabahı Vezin köyde hafif kar sonra da yağmur başladı. Burada da efendilere Kars'ın zaptında Vezin köy ve Yahniler'deki harekâtı izah ve bir de mesele hallettirdim. Ve atlı seyahate hitam verdim. Yağmur ziyadeleşti, Kars'a kadar ıvıce ıslandık, Kars'ta üst başımızı kuruttuk, biraz istirahat ettik. İstasyon civarındaki askeri hastahanemizi teftiş ettim. Öğleden sonra ikide trenle Sarıkamış'a avdet ettim. Bu sabah Sarıkamış'a da kar yağmış ve yerler beyazlanmış sonra erimiş, bu havalinin her seneki cilveleri.

Tiflis mümessilimiz Muhtar Bey Moskova sefaretimizden gelen şifreleri ve hariciye vekilimizin cevabi şifreleri gelmiş, okudum hülâsası: 20 Nisan 38'de sefarethanemizin bir şubesi olan diğer apartman çekanın müsellah bir kıtası tarafından mukabil casus tertibatı ile basılmış ve memurlarımız silah

Levent Şahverdi Arşivi

ile tehdid, üzerleri ve sefarethane dahili kâmilen muayene edilmiş ve bir şifre miftahı ve bazı evrak-ı resmiye ve adiye memhur bir çantaya konarak bir memurumuz vasıtasıyla çeka dairesine götürülmüş, çanta iade edilmemiş, memurumuz da darb olunmuş. Hariciye komiserliğine sefirimiz protesto etmiş ise de Karahan cevap vermiyerek mülâkat talebinde bulunmuş sefir Ali Fuat Paşa da Moskova'yı terk etmiş...

Hâdisenin Ruslarca müretteb olduğu meydanda. Sefaret erkânı gaflet ederek apartımanlarında Rus zabitleriyle görüşmüşler. Hariciye vekâletimiz de bu haksızlığı yazıyor. Ali Fuad Paşa Hazretleri 18 Mayıs'ta Tiflis'e gelmiş ve Ankara'ya hareket etmiş.

Moskova'daki skandalın Şarkî Buhara'da isyan çıktığı, Enver'in işe karıştığı bir zamanda Moskova sefaretinin ve dolayısıyla Ankara hükûmetinin alâkası var diye yapıldığı muhakkaktır. Buhara'ya tayin olan Ali Galip Paşa'nın Trabzon'dan hareket etmemesi ve tercihan Tahran'a tayin olunmasını da Ruslar rica etmişler. Hepsi birbirine bağlı bir iş.

Bu hususdaki muhaberat şunlardır:

No. 992

Tiflis 6/5/1338

Şark Cephesi Kumandanlığına

Takriben 12 gün mukaddem ataşemiliter muavini Ziya Bey ve sefir paşanın kâtib-i hususisi Yüzbaşı İdris ve üsera sevk memuru Saim Beylerle refiki diğer bir mülâzim istihbarat-ı askeriye ahzı için mülâkat mahalli ittihaz etmiş olan Ziya Bey'in apartımanında arasıra malûmat getiren iki Rus zabitinin bulunduğu bir zamanda müsellah Çeka memurları meskeni bade'l-ihata içeri girerek Rus zabiti ile bizim zabitanın üzerlerini ve odaların her tarafını taharri ve buldukları evrak ile şifre miftahlarını müsadere ve temhir ettikten sonra siyasi vesikayı hamil olmayan bir zabitimizi tevkif ve Çeka'ya nakletderler. Hâdise akşam saat dokuzdan sabahın ikisine kadar devam eder. Diğer zabitan sefarethaneye avdet ederler. Bu işi hariciye şubesi müdürü Zastilhof'un idare ettiği ve esna-yı taharriyatta Çeka memurları ile hariciye komiserliği arasında telefon muhaberesi cereyan eylediği ve esna-yı tevkifde berelenmiş olan zabitimizden evrak çantasının alınmasını mumaileyhin emir eylediği sabit olmuştur. Sefir paşa bu tarz-ı hareketi tahriren ve bi'l-vasıta şifahen protesto etmiş ve ol bâbdaki notasında mütecasirlerin tecziyesini ve tarziye ve teminat itasını taleb eylemiş olmakla beraber pasaportlarını tanzim ettirerek hariciye komiserliğine irsal eylemiştir. Bu notaya Karahan cevap vermeyip bu arada mülakat talebinde bulunmuş ise de sefir paşa hastalığını bahane ederek kabul eylememiştir. Bu hâdise Batum başşehbenderliği vasıtası ile ve telgrafla bildiren Moskova sefareti başkâtibi Aziz Bey tecziye icra ve tarziye ve teminat ita edilse dahi sefir paşanın Moskova'yı terk edeceğini ve belki de şimdiye kadar müfarakat etmiş olduğunu beyan ediyor efendim.

Levent Şahverdi Arşivi

No. 1279/1996/2132 Ankara 13/5/1338
Hemen keşidesi

Şark Cephesi Kumandanlığına

Moskova sefaretimizden aldığımız 29/4/1338 telgrafda 20/4/1338 Nisan'da sefaretin bir şubesi olan diğer apartımanın çekanın müsellah bir kıtası tarafından mukabil casus tertibatı ile basıldığı ve memurumuzun silah ile tehdid, üzerleri ve sefarethane dahili kâmilen muayene edildiği, tesadüfen memurumuzun çantalarında bulunan bir şifre miftahı ve bazı evrak-ı resmiye ve âdiyenin memhur bir çanta derununa vaz olunarak, memurumuza verilerek Çeka dairesine götürüldüğü, bu defa haber alınır alınmaz hukuk-ı düvele mugayir olan bu mesele için başkâtibin Karahan nezdine izam ve çantanın açılmadan iadesi taleb, aksi takdirde Moskova'da kalamayacaklarının bildirildiği, buna rağmen çantayı nezaretinde bulunduran memurumuzun tehdid, işkence ve darb suretiyle çantanın gasb ve kendisinin sokağa atılmasına müsaade edildiği, bunun üzerine Moskova'da kalamayacaklarını bildirdikleri, 3 Mayısa kadar bu mesele arzu ettikleri vechile halledilmediği takdirde hareket edeceklerinin tebliğ edildiği bildirilmiştir.

Bunun üzerine 3 Mayıs tarihi ile Ankara Rus sefaretine tevdi eylediğimiz nota ile Rus memurlarının harekâtı her türlü hukuk-ı düvel kavaidine mugayir olduğu ve taharriyattan sonra çantayı iade etmeyerek memurumuzu darb eylemeleri tecavüz-i vakii teşdid ettiği, bu vekayi üzerine sefirimizin Moskova'da bırakılamayacağı ve kendisine taleb eylediği tarzıye verilmediği takdirde Moskova'yı terk edeceği hususundaki kararını tasvib ettiğimizi ve harekât-ı vâkıaya mütecâsir olan kâffe-i memurinin şediden tecziyesinde musır olduğumuzu velhasıl derhal tamir edilmediği takdirde Rusya'nın Türkiye'ye karşı dostluk siyasetine nihayet verecegine delâlet eden bu hâdise-i vahimeyi şiddetle protesto ettiğimizi ve seri cevaba muntazır olduğumuzu bildirdik. Aynı zamanda notamız müeddasınca hareket edilmesi Moskova'ya cevaben yazılmıştır. Berâ-yı malûmat Erivan mümessilimizin şifre ile muhabereden men edilmesi hakkında bâladaki meselenin kapanmasını müteakip ittihaz-ı tedabir olunacaktır.

Hariciye Vekili Yusuf Kemal

No.: 1068

Tiflis 14-15/5/1338

Şark Cephesi Kumandanlığına

1 — Mayısın 14 üncü gecesi aynı zamanda alınan 11 ve 3 Mayıs 1266 ve 1280 No. lı telgrafnameleri cevabı:

Moskova sefareti ikinci kâtibi Zeki Bey imzası ile şimdi alınan 11 Mayıs şifreli telgrafnamede Fuad Paşa'nın 45 kişiden mürekkep maiyetiyle 10 Mayıs'ta Moskova'dan hareket ettiği bildiriliyor. Aziz Bey'in 6 Mayıs

Levent Şahverdi Arşivi

tarihli ve 992 No. H telgrafnamemde arz edilen iş'aratta sefir paşanın tarziye-i matlûba ita edilse dahi Moskova'dan müfarekate karar verdiği bildirilmiş olmasına nazaran hareketinin mutlaka tarziye alamamış olmasına atfedilemez. Yarın veya öbür gün buradan geçecek olan müşarünileyhin bu bâbda alınacak malûmat derhal arz edilecektir efendim.

2 — Hariciye Vekâletine mursel bâlâdaki telgrafnamenin buradan gönderilmemesi ihtimaline mebni oradan da keşidesine müsaade buyurulması müsterhamdır.

(Hariciyeye yazdırılmak üzre süvari ile Kars merkezine gönderilmiştir.)

Muhtar

Şark Cephesi Kumandanlığına

Ankara 18/5/1338

14 ve 15 Mayıs 1338 tele zeyldir.

1 — Moskova sefirimiz taleb ettiği tarziyenin verilmemesi dolayısıyla sefaretin ikinci kâtibini maslahatgüzar bırakarak 10 Mayıs'ta Moskova'yı terk eylemiştir.

2 — Kendilerini haklı göstermek için hâdise-i malûme esnasında Kızılordu'ya mensup iki zabitin ataşemiliter muavinine müdafaa-i milliyesini alâkadar eden bend, evrak ve haritaları satmakta olduklarını iddia etmekte iseler de bunun katiyen aslı yoktur. Rusların iddiası doğru olsa idi evvelce temhir edilen çanta eşya dairesinde memurumuzun hakaretle dışarı atılmasını müteakib açılacağı yerde bilakis sefaretimizin resmi memurlarının dahi dahil oldukları bir komisyon muvacehesinde açılır ve Rus müdafaa-i milliyesini alâkadar edecek vesaik zuhurunda haksız olduğumuz itiraz kabul etmez bir surette sabit olur idi.

3 — Bu hâdise, Rusların tarziye vermekten istinkâflarının esbâb ve avâmili hakkında mesmuat ve mütalaatımızın sür'at-i iş'arı.

4 — Tiflis'ten mürurunda bu bâbda Rıza Nur Bey'e malûmat itası mercudur.

5 — Şark cephesine ve Tiflis ve Bakü mümessilliklerine.

(Tiflis ve Bakü'ye yazdırılmak üzre yarın süvari ile Kars telgrafhanesine gönderilecektir.)

Hariciye Vekili Yusuf Kemal

Batum'da Menşevikler 20 Mayıs'ta belediyeye millî bayrak açarak bazı nümayişlerde bulunmuşlarsa da Kızılordu asayişi iade ettiğini, ahaliden üç maktul, ondan fazla mecruh bulunduğunu Batum şehbenderimiz bildirdi.

28 Mayıs'ta Sarıkamış'ta iki yüz elli şehit çocuğunun sünnet düğününü mutantan bir surette yaptırdım. Sabahlara kadar eğlenceler yapıldı. Diğer arkadaşları muhtelif temsiller ve oyunlar yaparak sünnet olan arkadaşlarını eğlendirdiler.

Levent Şahverdi Arşivi

31 Mayıs'ta İsmet Paşa'dan aldığım 7 Mayıs tarihli mektupta:

> Kardeşim senin mekteplerinin ve senin şehid evlâtlarının menâkıbını işiterek müftehir ve mağrur oluyorum. Fotoğraflar işittiklerimden daha iyi ve daha fevkalâde şeyler yaptığını gösteriyor. İçimizde senden daha müspet ve daha payidar ve ebedî iş yapanımız var mıdır? Gürbüz, akıllı ve tahsilli çocuklar âtimiz için kuvvetli bir mesned olacaklardır.[261]
>
> Benim sıhhatim iyi kardeşim. En büyük emelim bir tebdil-i hava müddetini senin muhitinde geçirebilmektir. İstirahata ihtiyaç hissetmemeye çalışıyorum... Gözlerinden nâmütenahi şefkat ve muhabbetle öperim sevgili kardeşim Kâzımcığım.
>
> İsmet

İsmet Paşa pek bedbin görülüyor. Halbuki her taraftan bütün kuvvetler garp cephesine toplanmaktadır. Yunan ordusunun harp kabiliyeti kalmadığını da bütün dünya anlamıştır. İşin içinden kurtulmak için büyük devletleri tavsite çalışıyor. Böyle bir vaziyette İsmet Paşa'nın: "en büyük emelim bir tebdil-i hava müddetini senin muhitinde geçirebilmektir" demesini hayli düşündüm. Bütün kuvvetlerimizin toplanmasını müteakip yapılması lâzım gelen biricik iş Yunan ordusuna taarruz etmektir. Eğer bu kuvvetleri -Ermeni harekâtını yapmakta gecikmese idik- daha evvel toplansaydık bugünlerde Yunan ordusu da Ermeni ordusunun akıbetine uğrayabilirdi. Sakarya'dan sonra biz mütemadiyen ordumuzu takviye etmekteyiz, Yunanlılar ise gün geçtikçe yorgun ve bitkin bir hale giriyorlar. Taarruz kararı ne kadar kolaysa tarz-ı icrası da o kadar kolaydır. 18 Mart 1338'de kursa başlattığım efendilere "ordumuzun Yunan ordusuna taarruza karar verdiğini, kuvvetleri hangi cenaha yığarak kat'î darbe vurulması lâzım geldiği hakkında" verdiğim meseleyi bütün efendiler "Yunan ordusunun sağ cenah ve gerisine darbe vurulmak üzere Afyonkarahisar cenup mıntıkasına toplamak" suretiyle halletmişlerdir. Yunan ordusunun İzmir'den şimendiferle beslendiği ve bu şimendiferin kesilmesiyle hatt-ı ric'atinin kesilmiş olarak müthiş bir inhizama uğrayacağını kursa devam eden ve henüz hiç erkân-ı harbiye tahsili görmeyen veya bir sene tahsil görenler dahi düşünebilmiştir. Mesele karışık değil, haritadan anlayan herkesin doğru halledebileceği basit bir meseledir. İş taarruz kararını vermektedir. Bu kararı vermemek için bir sebeb de göremiyorum. Nitekim Şarkta işte bu kararı vererek bir mes'ele de hallettirdim. Esasen kaç senelik cehdimiz, Şark hareketini yapmakta ısrarım bütün kuvvetlerimizin serbest kalarak, Yunan ordusu üzerine toplanarak bir darbe vurması maksadıyla olduğunu o zamanlar da Ankara'ya yazmıştım. Acaba Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa gibi en kıymetli kumandanla-

261 Bu mekteplere darbe İsmet Paşa hükümeti zamanında vurulmuştur. Yukarıki samimi mektubdaki samimi takdirle mevki-i iktidardaki fiili darbe ancak İsmet Paşa'nın izah edebileceği mühim bir hadisedir. Benim muhaleleye geçmem üzerine kuvvetli mesnedden tevehhümden başka acaba ne olabilir. Zan ve vehimle elde gelmiş yüzlerce şehid yavrularına bu darbe medeni ve insani bir marifet midir?

Levent Şahverdi Arşivi

rımız Ermeni harekâtında âlem-i İseviyeti ayaklandırırız, İtilâf ve Amerika'yı şuradan buradan debarkmana saldırırız diye bu sefer de Yunanlılara taarruz yerine anlaşma sulhüne mi uğraşıyorlardı? Bu muhakkak bir felâket olurdu. Bu hususları ve zaferi müteakip şekl-i idaremizi takarrür ettirmek üzre Ankara'ya bir seyahat yapmayı düşündüm. Bu suretle İsmet Paşa ile de Şarkta değil Garbda görüşmüş olurdum. Belki gerek şahsım ve gerekse başkası için olsun şarkda müfettiş-i umumilik meselesini -ki neticesi bilhassa Kürtlüğün ıslahıdır- hallederim.

8 Haziran'da erkân-ı harbiye kursu bitecek. Erzurum'dan gelen heyette davetine icabetle Erzurum seyahatini de Haziran ortasında yapacağım. En mühim olan cephenin malî işlerini de kolorduya devrederek şarkdan infikâkimde uzun müddet için yakından bana ihtiyaç hasıl olmayacak vechile işlerimi tanzimden sonra mıntıkamın görmediğim şimal-i garbî mıntıkasını dolaşarak ve sahillerini de görerek Trabzon'a gelmek ve yetiştirdiğim şehid yavrularımdan dahi bir grup Trabzon'a göndererek oradan birlikte Ankara'ya gitmeyi tasavvur ettim. Garp cephesindeki taarruzun ancak Ağustos nihayetlerinde olabileceğini -gerek kuvvetlerin toplanması ve gerekse sıcakların geçmesi ve hasadın yapılması dolayısıyla- da hesaplayarak Ağustos bidayetinde gitmeye karar verdim.

İsmet Paşa'nın mektubu bana bir istiklâl marşı yapmak ilhamını verdi. Ve şunu yazdım ve besteledim:[262]

262 Millet Meclisi Akif Bey'in yaptığı ilâhi gibi şiiri alkışlarla İstiklâl Marşı diye kabul etti. Bestesi için de Paris'te müsabaka yapılacağını haber alınca bunun muvafık olmadığını Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyasetine yazdığım gibi Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey'e de şunu yazdım:

Heyet-i Vekile Reisi Rauf Beyefendi Hazretlerine

Sarıkamış 26/7/1338

Mebus sıfatıyla bir kere de zât-ı samilerine İstiklâl Marşı hakkında maruzatta bulunuyorum:

Milletimiz muazzam eserler ve emsalsiz fedakârlıklarla tarihini doldurmaktadır. Gerek kendisi ve gerekse ahfadı muazzam tarihini okurken iftihar duyacağı gibi terennüm edeceği İstiklâl Marşı ile de gurur duymalı ve bunun tesiri ile âtinin bir tehlike ihtimaline karşı nefsini fedaya ruhundan bir saik gelmelidir. Akif Bey'in şiiri pek yüksek ve muhteremdir. Ancak milletin vicdanından çıkacak bir tervad değil muhterem şairin halka hitabesidir. Arkadaş hitabesiyle söylenen satırları millete başka biri hitab ediyor ki halk bunu okurken şahsiyetini küçültecektir. "Kimbilir belki yarın" hitabı millete dişinizi sıkın nasihatinden başka bir şey olmadığı gibi istiklâlimize muvaffak olduktan sonra da manasız olacaktır. Düşmanlarımız "Türkler kabiliyetsizdir medeniyet kabul etmez" diye iddia ederken milletimizi "evet medeniyet canavardır" diye bağırtmak doğru mudur? Hilâle ve Cenab-ı Hakka münacat kısımları ilâhiye yakışır, marşta manevîyatı kırar. Bütün bunlar şiir ve nutka girer fakat milletin İstiklâl Marşı için muvafık olmaz sanırım. Huda, Cuda gibi kafiye hatır sözleri halk söylemez, marşın güftesi de bestesi de halkın seviye ve harsına göre olmalı. Bu da kısa ve herkesin vicdanından gelebilecek sesler olmak ve bu sesler Türk milletinin terennüm edebileceği bir besteye bürünmek lâzımdır. Medeniyete canavar diyen bir marşın Paris'e gönderilmesi de garibdir. Kelimelerin kuvvetini ve gufte ile beste arasındaki münasebeti ve bunların Türkün ruhuna ve vicdanına yapacağı tesiri fransızcaya tercümesinden okuyacak Fransız musikişinasları nasıl anlar. Onlar fransızca güfteye uyacak ve kendi zevk-i millîlerine hoş gelecek beste arayacaklardır. İstiklâli uğruna çarpışan bir milletin ecnebi bir adama veya memlekete kendi marşını intihab ettirmesi mucib-i teessürdür. Hem de

Levent Şahverdi Arşivi

Ya istiklâl ya ölüm
Vatanım, milletim, sancağım, evim
İstiklâlsiz yoktur yerim
Zincir vurdurur mu Türkler boynuna
Varlığı fedadır vatan yoluna
Biz tarihin Türk dediği yılmaz milletiz
Hür yaşar hür ölür nurlu ümmetiz.

Bu istiklâl marşını ve *Türk Yılmaz* marşını İsmet Paşa'ya ve Ankara'ya muhtelif zatlara gönderdim. "Düşmana salsa, tek bile kalsa, Türk hiç yılar mı Türk yılmaz, Türk yılmaz cihan yıkılsa Türk yılmaz" parçasını çoluk çocuk herkes Şarkta haykırıyordu. Bu düsturu kabul etmeyene Türk dememelidir.[263]

Yunan Ordusunun Vaziyeti

Haziranın ilk günlerinde Yunan ordusunun günden güne fena bir vaziyete girdiği ajans ve gazetelerden anlaşılıyor. Yunan gazeteleri bilâvasıta Ankara hükûmeti ile görüşmeyi tavsiye ediyorlar. Bizim gazeteler de evvelâ tahliyeyi şart koşuyor. Yunan ordusu başkumandanı Papulas istifa etmiş, yerine Hacı Anesti tayin olunmuş. Orduda siyasî fikirler, muharebeye nihayet verilmesi, memleketlerine avdet iştiyakı sözleri ordunun halini gösteriyor. Acaba Hacı Anesti Yunan ordusunun tarihte misli nadir gafilâne vaziyetini tashih mi edecek? İzmir gibi bütün hayatî menbalarını havi bir

henüz münasebat-ı sulhiye tamamıyla teessüs etmemişken .. İstiklâl marşını milletimizin ağzı ve ruhu terennüm etmelidir. Yoksa anlamadığı, sevmediği bir şey zorla söyletilemez. Bu derin ve ilmi nokta hissi kararlarla düşü mes'uliyete alınmamalı ve maküs netice teemmül olunmalıdır ki şudur: erbabı nefretle karşılar ve itiraz tufanı durmaz, zevk-i millîyi okşamayarak rağbete mazhar olmaz ve her hangi bir başka marş ağızlarda gezer. Ecnebiler bu garib neticeye gülerler. Ansiklopedilere geçecek, her lisana tercüme edilecek bir gülteye, bir de o nebi gözüyle bakmalı ve en muhim kanunları bile tashih ve tadil ederken bu ilmî hatayı da tashih etmeliyiz. Bir mebus sıfatiyle istirham ediyorum ki kabul edilecek marşımız şiir ve musikiye az vukufumla beraber yaptığım âtideki marştan daha somik olmasın. Marşın ruhu üç noktadır: Birincisi mukaddesatım burdur, ikincisi esarete karşı her şeyimi feda ederim, üçüncüsü Türklüğün ne olduğunu tarih de söyler. Bu esasların umumuna şamil olan ya istiklâl ya ölüm de marşa başlangıçtır. Bunlardan başka ne münacat ve ta'n, ne de medeniyetin leh ve aleyhinde sözleri marşa yakıştıramıyorum. Millet bayramı şerefine bando ile çaldırdım, beste dahi gufte ile münasebetli ve o derecede kuvvetli olduğundan derhal taammüm etmiştir. Marş şudur notası posta ile takdim olunmuştur.

Ya istiklâl ya olum	Zincir vurdurur mu Türkler boynuna
Ya istiklâl ya olum	Varlığı fedadır vatan yoluna
Vatanım milletim sancağım evim	Biz tarihin Türk dediği yılmaz milletiz
İstiklâlsiz yoktur yerim	Hür yaşar hür ölür nurlu ümmetiz.

Marş bitti. Besteye göre şedid veya seri telaffuzlar nüsahların tüllerini tayin etmiştir.

263 Ankara gerek maarif programıyla gerekse İstiklâl Marşıyla dehşetli geriye gidiyor. Lâyihalarım bunu protesto demektir.

Levent Şahverdi Arşivi

limana merbut olduğu şimendifer hattı Yunan ordusunun bir cenahında tehlikeli bir vaziyette. Her türlü taarruz kabiliyeti tükenmiş, siyasî didişmelerle müdafaa kudretini bile zayi etmiş bir ordunun bilhassa teşebbüs ettikleri mütareke oyunu da suya düşünce hâlâ bu tehlikeli vaziyette beklemesi bizim için Cenab-ı Hakkın bir lutfu olarak telakkiye değer. Çünkü erkân-ı harbiye kursumuzda bir kaç mesele ile vaziyeti kavramayı öğreten harb zabitleri -erkân-ı harbiye tahsilini bitirmemiş ve hattâ hiç görmemişler de var- bile Yunan ordusunun bu vaziyeti karşısında ordumuzun vuracağı darbenin Afyonkarahisar-Dumlupınar arasından hatt-ı ric'ati kesmek suretiyle yapılmasıyla Yunan ordusunun berbad ve perişan edilebileceğini görebiliyorlardı. Ordumuzun taarruzundan evvel Hacı Anesti'nin Yunan ordusunu daha ufak cephede ve tehlikesiz bir vaziyette geri çekmesinden endişe ediyordum. Çünkü bu husus Avrupa gazetelerinin münakaşasına zemin dahi olmuştu. Gerçi maneviyatı bozulmuş ve maddî takviye imkânı kalmamış, harbe devamın aleyhinde bulunan bir ordunun herhangi mükemmel bir hatta dahi çekilmesi basit bir iş değildi. Böyle bir hareketin maksadını anlamayacak olan efrad daha berbad bir hale gelebilirdi. Fakat başlarına vurulacak bir darbenin neye mal olacağını Hacı Anesti düşünmürse ikinci mülâhazayı belki hafif görebilirdi.[264]

Esasen Anesti'nin İzmir'in tahliyesine bile taraftar olduğunu ve başkumandanlığa tayini Anadolu'nun tahliyesiyle alâkadar olduğunu Yunan ve İngiliz gazeteleri yazıyordu.

7 Haziran'da bir Yunan filosu Samsun'u 3'ten 5.30'a kadar iki buçuk saat bombardıman ettiği, dört yüz elli mermi atarak tekâlif-i milliye ambarı ile gazhanenin yandığı haberi geldi. Filo Averof zırhlısı ile iki torpido ve beş nakliye gemisinden mürekkep imiş. Evvelâ mutasarrıflığa müracaatla bulunum malzeme-i harbiyenin Yunan zabitleri muvacehesinde tahribini teklif etmişler.. Reddolununca bombardıman başlamış. Askerden dört şehid ve üç mecruh varmış.

9 Haziran akşamı Atina cephaneliklerinde büyük bir iştial olmuş, iki bin maktul varmış. Bu ajans haberi herkesi çok sevindirdi. Büyük hayır haberler beşaret telakki olundu.

5 Haziran'da İran'da Simko'nun muvaffakiyetleri hakkında şu haber geldi:

Savuşbulak'ı iki bin İran askeri işgal etmiş. Fakat Simko'nun kuvvetleri yetişerek İranlıları ihata ile perişan etmiş. Müfreze kumandanı Halo Kurban ve erkân-ı harbi katl, serdar Satvetüssaltana esir ve iki seri ateşli Rus cebel topu ile yedi mitralyöz igtinam olunmuş. Fariler Miyanıdüab'a kadar takib olunmuş. Vaka 30 Ramazan Pazar günü (27 Mayıs) vukua gelmiş. Simko bunu 1 Şevval tarihiyle Van kumandanlığına yazmış. Kumandanlık da 4 Haziran

264 Ordumuzun 26 Ağustos taarruzunda başkumandan Hacı Anesti ihtimal İzmir'de bu çekişmelerle meşguldü. Başkumandanları başlarında olmayan Yunan ordusunun şimendiferin kesilmesiyle nasıl hatt-ı ricatimiz kat'oldu diye bozgunluk yaptıklarını ve efradın harbe devam etmemek için zabitlerini öldürmeye kalktıklarını başkumandanlık vekâletine bu sıralarda tayin olunan Trikopis hatıratında bahsetmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

tarihiyle bana bildiriyor. Simko'nun bu havalide Ermeni ve Nasturilerin toplanmasına ve hududlarımıza bir tesir yapmasına mâni olmak üzre daha 335 senesinde takviye ederek o havaliyi temin etmiştim.

Bu haftaki meşguliyetim bitmek üzere olan erkân-ı harbiye kursunun konferanslarına devam etmek ve Sarıkamış'ta endahtlara nezaret etmekti.

5 Haziran'da mekteplerimizin mükâfat endahtında bulundum. 14-17 yaşında kadar efendiler endahtta mümarese kazanmışlardı. Ekserisi mükâfat kazandı. Üç sınıf üzerine endaht mükâfat alâmetlerini kollarına takdım. Her birerlerinde vurdukları tepsi hatırası da vardı. Fotoğraflar da aldırdım. Bugün çok güzel bir tarzda tes'id olundu.

7 Haziran'da Kars ganaiminden olan uzun on beşliklerin endahtında bulundum. 41,5 derece ile 10345 metreye kadar endaht etti. Mesafe-i asgari ile endaht yapılacaktı. Evvelâ namlu içinden bakılmasını söyledim. Pek isabet olmuş, mühim bir kazanın önünü aldım.

Sarıkamış doğum yurdu olarak sahra hattına nazır güzel bir pavyon intihab ettim. Yarın Erzurumluların daveti üzerine hareket edeceğim. Bir heyet gelmişti. Şark hareketi için Erzurum'dan çıktığımdan beri Erzurum'a gidememiştim. Erzurumluların göreceği geldiğinden davet ediyorlardı. Memnuniyetle icabet ettim. Erzurumluları pek küçük yaştan tanırdım. 1304 senesi Van'da jandarma kumandanı bulunan babamın nezdine giderken Erzurum'da Rahmi Paşa'nın evinde bir hafta kadar misafir kalmıştık. Bu eve yakın bir hanım havuzuna düşmüş başım yarılmıştı, bu hatıravı daima hatırlarım. Harb-i Umumide ise Rusların çekilmesinden sonra Ermeni katliâmından Erzurum'u benim kolordum kurtarmıştı. Mütarekenin bidayetinde yine harekat-ı milliyeye başlamak emeliyle Erzurum'a gelmeye muvaffak olmuştum. Burada geçen bütün hayatımı daima büyük zevk ve samimiyetle anardım. Elviye-i Selâse'deki mühim işlerim dolayısıyla bir buçuk senedir Erzurum'a gidemediğimden göreceğim de gelmişti.

9 Haziran 7 evvelde Sarıkamış'tan otomobil ile Erzurum'a hareket ettim. Sarıkamış ormanları içerisinde Handere'de iki saat kadar tedkikat yaptım. Horum'daki karargâh mevkiimden geçerken Ermeni harekâtı için yaptığımız münakaşaları hatırlayarak Azap yolundan 4 sonra da Hasankale'ye geldim. Vaktiyle her gün devam ettiğim soğuk banyova girdim. Gece Hasankalelilere misafir kaldım.

10 Haziran'da Hasankale'den 7 evvelde hareketle Erzurum'a yola çıktım. Yolda Sivişli tabyaya yaya çıktım, tedkikatta bulundum. 11 evvelde Erzurum'a geldim. Halk ve mektepler beni Ermeni harekâtı için uğurladıkları Kars kapısı haricinde daha büyük bir iştiyak ve samimiyetle karşıladılar. Oradaki Hafız Hakkı Paşa'nın türbesini de ziyaretle şehre girdim. Bu esnada biraz yağmur serpti. Bunu halk büyük bir uğur sayıyor. Muhtelif heyetlerin ve Müdafaa-i Hukuk'un ziyaretlerini kabul ettim. Tebriz'de iken tanıştığım İspanya konsolos vekili Francisco mezunen Paris'e gidiyormuş, ziyaretime geldi. Halkın sizlere olan merbutiyetini Paris daha evvel öğrenseydi Türklerin istiklâlini çoktan tasdik ederlerdi, dedi. Bütün gideceği yerlerde ve bilhassa Paris'te resmî mehafilde Türkiye halkının ve ordusunun kuvvet

Levent Şahverdi Arşivi

ve azameti ve büyüklerine olan hürmet ve samimiyetini anlatacağını ve Türklerle uğraşmanın onları tanımadıklarından ileri geldiğini izah edeceğini söyledi. Bu zat Tebriz'de dahi ordumuzun kuvvet ve intizamını görmüştü, bu tesadüfümüzden ben de memnun kaldım.

Garp cephesine ilk gönderdiğim Üçüncü Fırka yerine teşkil ettiğimiz Onüçüncü Fırka merkezini Trabzon'dan Erzincan'a naklettirmiştim. Bu suretle icabında garp cephesine bunun da sevki daha kolay olacaktı. Bu fırka karargâhı 10 Haziran'da Erzincan'a vardı.

11 Haziran'da Erzurumlular Kars kapısı içinde vaktiyle çocuklar ordusu talimhanesi yaptırdığım yerde şerefime büyük bir ziyafet ve oyunlar verdiler. Bir at yarışı yaptılar. Bu oyunlara bizim mekteplerden bir grup iştirak ettirdim. Yarıştan sonra mektep müfrezemiz oyun, idman ve endaht yaptı. Erzurumlular bu evlâdlarını bir seneden beri görmemişlerdi. Hayran oldular. On üç yaşındaki bir çocuğun endahttaki muvaffakiyetini görerek hayret ettiler. Bu çocukların akraba ve tanıdıkları göz yaşlarıyla bunları bağrına bastı. Bugünkü manzarayı Erzurum'un daha evvel görmediğini herkes itiraf ediyordu. Hakikaten pek ulvî idi. Erzurumluların zaten bir çoğunu tanırdım, bugün binlercesiyle müsafaha ettik, ben de pek mütehassis oldum. Yalnız nazar-ı dikkatimi bir eksiklik çekiyordu ki bu çok mühimdi: Mektebler arasında kız mektebleri yoktu, aileler de gelmemişti. Halbuki ben Erzurum'u bu halde bırakmamıştım, her cuma şefkat bacılarımız (kız mekteb talebesi) de çocuklar ordusu talimhanesine gelir yara sarmak, bayılanlara, güneş ve sıcak çarpanlara, donanlara yardım talimleri yaparlar, geçid resimlerine onlar da iştirak ederdi. Aileler için çadırlar kurdururdum. Onlar da evlâdlarını seyre gelir ve bu vesile ile saf hava alırlardı. Herhangi büyük merasime kız mektepleri ve aileler de iştirak ederdi. Bu tarz-ı hareketle ecnebi heyet ve şahıslar üzerine halk namına müdhiş tesirler yapmıştık. Bilhassa Amerikalı Harbord heyeti bu manzara karşısında hürmetle eğilmiş ve Amerika efkâr-ı umumiyesine lehimizde büyük tesirler yapan fotoğraf ve sinemalar alınmıştı. Bütün bunların hayali gözümün önünden geçti. Dün ve bugün gerçi bütün Erzurum halkı etrafımda neşe ve samimiyet içinde çırpınıyorlardı, fakat bu muazzam levhanın en canlı yeri boştu. Bunu Vali Sabit Bey ile kumandan Rüştü Paşa'dan sordum: "Hani benim şefkat bacılarım ve Erzurumlu hemşirelerim? Neden dün de bugün de bu güzel tabloya can vermiyorlar?" Birer birer uyuşuk bir sesle aynı şeyleri mırıldandılar: Halkın taassubuna dokunuyor da! "1335 ve 1336 seneleri yani ben Erzurum'da iken halkın taassubuna dokunduğunu kimseden işitmemiştim, bilakis herkes memnuniyetle evlâdlarını ve ailelerini çıkarıyordu. Bunlar için en mutena yerleri ayırtıp her türlü ihtiyaçlarını düşünerek tertibat yaptırıyordum. Şeref ve haysiyetleri kendi ailelerimiz ad ile muhafaza olunuyordu. Bundan herkes memnundu. Bunu Rüştü Paşa da görüyordu. Şimdi daha müterakki bir vaziyet göreceğime eski hale rücû nedendir? Bunu halka atfetmek doğru değildir" dedim. Tabiî makul bir cevap alamadım. Lâzımı olan kimselerle görüşerek ve tahkikat yaptırarak şu hakikate vasıl oldum: Eski Müdafaa-i Hukuk azasından *Albayrak* gazetesi sahibi Mithat'ın Erzurum'da halk hükûmeti tesis teşebbüsü ve Mustafa Kemal Paşa

Levent Şahverdi Arşivi

Hazretlerine kırk imza ile tecavüzkârane bir telgraf çekmek hâdisesi bunları Erzurumlular nazarında fena düşürmüş. Ermeni hâdisesi bertaraf edildiğinden bütün şark halkı gibi Erzurumlular da sulhun avdetiyle hal-i tabii başlamış addediyorlar. Zaten memleketin coğrafî vaziyetini bilen pek mahdud olduğundan Garp cephesi nerededir, ne olmuş ne olacak akılları da ermiyor. Kendileri için tehlike şarktandı bu bitti, iş de bitti. Yalnız İstanbul'dan gelen propagandalar mühim tesirler yapmıştı: "Ankara cumhuriyet teşkil edecek, hilâfet ve saltanatı kaldıracaklar". Bu telâş İstanbul'da günün meselesi idi. Yunan ordusunun ya arzusuyla veya kafasına yumruğu yiyerek memleketimizi tahliye edeceğine herkesin aklı ermişti, artık tac ve tahtı ve bunun etrafına yapışanlar mevkilerini tutmayı düşünüyorlardı. Nitekim İzzet Paşa Hazretleri de bana aziz dostum Mahmud Sadık Bey'le mektup göndermişti. İşte Erzurum'da Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti meselesi de oradan ve Ankara'da cumhuriyet aleyhdarı olan kimselerden fışkıran dedikoduların doğurduğu bir nüve idi. Cumhuriyet kelimesi halka pek yabancı geliyor ve padişahlık kalkarsa kıyamet kopacak gibi sanılıyordu. Vaktiyle halk hükûmeti yapmak isteyen Erzurum'un bir avuç münevverleri de Bolşevik cumhuriyeti yapacaklarından büsbütün gözden düşmüşlerdi. Gerçi Hoca Raif Efendi eski Müdafaa-i Hukukun da reisi idi, fakat Meclis-i Milliye intihab meselesinde münevver aza Hoca Raif mutaassıptır diye aleyhde yazarak propaganda yaparak intihabına mâni olduklarından araları müdhiş açılmıştı. Sırasında izah ettiğim halk hükûmeti hâdisesi dolayısıyla eski Müdafaa-i Hukuk'a ben de yüz vermeyince tabiatıyla tutunamamışlardı. Fakat ne fena tesadüf ki Sabit Bey de tahsil görmemiş rüyet zaviyesi dar bir zat vali olarak Erzurum'a gönderilmiş, Rüştü Paşa da daima her söylenen cihete temayül eder derecede malûmat ve kabiliyette olduğundan elbirliğiyle Erzurum'da müdhiş bir irtica yapmışlar ve bana haber de vermemişler. Çok canım sıkıldı. Muallim hanımlarımız da yine peçeleri takmışlar, her şey dönmüş aslına... Tam iki senelik emeğimin heba olduğunu gördüğümden çok meyus oldum. Fakat bir kaç gün misafir kalarak avdet edeceğimden bu vali ve kumandanın dahi aleyhinde bulunduğu bir hayata yeniden başlamak için nefes tüketmeyi beyhude buldum. Yalnız tesssürlerimi söyledim ve bu günkü vaziyeti iyi ki vaktiyle gelen ecnebi heyetleri görmedi ve fotoğraf ve sinemalarla tesbit etmedi, yalnız Erzurum'un değil bütün milletin aleyhine müdhiş bir hüccet olurdu, dedim. Ziyafet ve merasimde Erzurum Rus konsolosu, Ermeni konsolosu ve İspanya konsolos vekili Francisco da vardı, fakat bunlar evvelki hayatı görmediklerinden vaziyeti tabii görüyorlardı.

Şarkta bu salâhiyet ve bu insanlarla yapılacak işlerin payidar olmayacağını görerek çok meyus olmuştum. Gerçi bir ecnebi risalede bu nazariyeyi çoktan öğrenmiştim: "Türkiye'de her iş onu yapanın mevcudiyetine veya kudretinin devamı müddetine bağlıdır". Bunu şimdi fiilen görmüş oluyordum. Ankara'da bu misali göstererek memleketin her tarafı ve bilhassa şark için yapılacak esasların hükûmetin her şubesince tesbiti ve büyük salâhiyetlerle tatbiki lüzumunu anlatacağım. Gerçi Ankara'dan gelen haberler orada da müdhiş bir taassubun hüküm sürdüğü zeminindedir. Fakat terakki ve

Levent Şahverdi Arşivi

tekâmül düsturlarıyla medeniyet camiasına girmeye çalışmak İstiklâl Harbi için uğraştığımız kadar da bizlere bir vazifedir.

Akşam askerî hastahanede benim çocukların ve bazı zabit evlâtlarının sünnet düğününe Erzurum'un eşrafını ve Müdafaa-i Hukuk heyetini davet etmiş idik. Çocuklarımız temsilde benim "Makina Mikrop" piyesini de oynadılar. Erzurum'un müftüsü ve uleması da vardı. Cin ve peri demek mikrop demektir, bundan korunma, için lâzım gelen tedbirler de korku değil temizliktir, diye mektep çocuğunun amcasına nasihatini dinlerken mutaassıp olanlar yüzlerini buruşturuyorlar, Müftü Sadık Efendi sahneden bile başını çeviriyordu. Yanımda Mebus Durak Bey'le ve Hoca Raif Efendi vardı. Raif Efendi'ye dedim ki: bu oyunu dikkatle dinleyin ve seyredin sonra itirazınız varsa cevap veriniz. Bu sırada sahnede köylülerden biri diyordu: — Yoh... ahan bunu bilemedin, o insanı çarpan iyi saatte olsun ecinnilerdir, o senin mikrop dediğin şeylerden daha fena çarpar. İşte onu da öylece bil...

Mektepli İsmail Efendi cevap veriyordu: —Ne âlâ... acaba bu iyi saatte olsunlar nerede bulunur ve kimleri çarparmış, ve her mevcuda bize bildiren Kur'an-ı Kerimimizde acaba mikrobun ismi ne imiş?

Köylü (itiraz eden): —Viranelerde, mezarlıklarda bulunur, ve oralarda oturan veyahut tükürenleri, oralara abdest bozanları çarpar. Ötesi nemize gerek.

İsmail Efendi: — İşte şimdiye kadar anlattığım mikroplar da aynı yerlerde bulunuyor ve aynı kimseleri çarpıyor. Bizim bildiğimiz cinlere Avrupalılar mikrop demiş.

(Hazırûn arasında gürültüler)

— Yoh ahan bu olmadı.

İsmail Efendi: —Pekâlâ temiz olun da isterseniz inanmayın. Hepsini yapan Cenab-ı Allah.

(Hazırundan diğer biri)

— E... İsmail Efendi sen daha bu yaşta neler öğreniyorsun? Her sene gelişinde bizim kafamızı da karıştırıyorsun. Ama bu temizlik hakkında ve Cenab-ı Hakkın bunları yarattığı hakkındaki sözlerin çok büyük.

Talebe İsmail Efendi Cenab-ı Hakdan ve Kur'an-ı Kerimden bahsedince hocalarımızın yüzü güldü ve muhavereyi dikkatle dinlediler. Piyes bittikden sonra Hoca Raif Efendi (ilk ve şimdiki Erzurum Müdafaa-i Hukuk reisi) dedi ki: "cinlerde şuur olduğu hakkında ayet-i kerime vardır (ve okudu) halbuki mikroplarda bu yoktur. Bunların aynı şey olmadığı bunun için katidir." Bunun üzerine: "Bizim talebe İsmail Efendiye köylüler cevap veremedi siz ne dersiniz? Bakın soruyor: "Kur'an-ı Kerim her mevcudu bildirdiği halde mikrobun ismi ne imiş?" Kur'an-ı Kerimin bu mühim bir âlemden bahsetmemesi noksanlığını kabul eder misiniz? Gözlerinizle seyrettiğiniz (1335 senesi ilk işim mikropları hocalara, usta başılara, mektep çocuklarına göstermeye bağlamıştım, her yerde buna daima ehemmiyet verdirmekte idim, mevcudiyetini inkâr edemiyorlardı.) bir çok çeşitleri ve her birinin başka başka marifetlerini de âsârıyla görüyoruz, bu kadar mühim bir varlığı elbette Cenab-ı Hak Kur'an-ı Keriminde hattâ tafsilen bildirmiştir. Gözle görülmeyen bu

Levent Şahverdi Arşivi

âlemi "cinni" diye tavsif etmemiş mi? Buna Avrupalılar mikrop demişler yani gözle görülemeyecek derecede küçük haşarattır. "Cinni" de böyle tarif olunmamış mı? Yalnız "cinni"nin idrakleri varmış... Mikropların idraksizliğini nereden biliyorsunuz? herhalde cahil bir insandan pek de akılsıza benzemiyorlar." dedim. Ulemamız cevap vermedi. İster istemez -belki bu akşamlık hatır için- cinin mikrop demek olduğu iddiasını kabul ettiler. Her ne ise bu piyes bilhassa az münevverlere dahi pek iyi intiba bırakıyordu.

Muhtelif günlerde görüştüğüm Erzurum'un aklı başında namuskâr insanlarının benden bir dilekleri vardı: Mustafa Kemal Paşa'yı hüsn-i idare etmekliğim. Bu hususiaki endişe heyet-i zabitanda dahi vardı. Hilâfet ve saltanatı lâğvederek Mustafa Kemal Paşa'nın cumhuriyeti ilân edeceği, bütün mukaddesatımızın çiğneneceği endişesi.[265] Bunu müeyyid olmak üzre Azerbaycan'da Latin harflerini kabul cereyanı ve dinsizlik propagandaları gösteriliyor ve bunların bizde dahi vukuundan korkuluyordu. Azerbaycan'da lâtin harflerinin kabulü lehine bizim İstanbul Darülfünun müderrislerinden Mehmed Ali Aynî Bey imzalı bir makale de *Varlık*'ta dere olunmak üzere gelmişti. Mehmed Ali Aynî Bey'i tanımıyorum, yalnız Batum'dan Bakü'ye gidip gelmekte ve ticaret yapmakta olduğunu haber almıştım. Biz henüz istiklâl mücahedemizle uğraşırken Azerbaycan'ın latin harflerini kabulü lehine bir Türk profesörünün hem de Azerbaycan halkına müessir olacağı tabii olan benim çıkarttığım bir gazetede makale yazılmasını hiç bir kimse hüsn-i niyete yormadı. Evvelâ Azerbaycan Türkünün bizimle ve diğer Türklerle olan yazı bağlarını çözmek büyük bir cinayetti. Zaten henüz müterakki milletlerden pek geride olduğumuzdan milli rabıtalarımızın en mühimmi yazı ve din idi. Ne mali ne iktisadî hattâ ne de irfan cihetiyle bağlarımız yoktu. Halbuki yazı tebdiliyle beraber din aleyhine propaganda şark Türklerini Anadolu Türkünden ayırmaya matuf bir teşebbüsdü. Halkın bunun dehşetli aleyhinde olduğunu haber alıyordum. *Varlık*'ta yazılacak makale ile Azerileri teşci edecektim... Fakat asıl mühim bir cihetı de böyle bir makalenin *Varlık*'ta neşri beni o zamanki hâlet-i ruhiyesini ve düşüncelerini çok yakından bildiğim halka karşı ne vaziyete getirirdi? Lâtin harflerinin kabulüne prensip itibarıyla taraftardım. Ancak zamanı henüz erken buluyor ve ilmi esaslara göre hazırlanmış bir grameri v.s. ihzaratı yapılmadan kabulünü doğru görmüyordum. Ben mutaassıp değilim ve mutaassıp insanlardan bir hayır da beklemem, fakat salâbetkârım, milletimin tealisini tekâmülde bulanlardanım. Uçarı kafalardan da bir hayır beklemem. Şu halde böyle bir makalenin neşrine müsaade etmek prensibime uymadığı gibi henüz Yunan ordusunun memleketimizden çıkarılmadığı ve fakat her hazırlığın buna müntehi olduğu bir sırada benim karargâhımda çıkan bir gazetede bu makale bütün memlekette bomba gibi patlar ve maksadı mukaddesimizi sarsacak vaziyetlere kadar da gidebilirdi. Bunun için 12 Haziran 1338 tarihli *Varlık* gazetesinin baş makalesinde latin hurufatının kabul zamanı ve tesirleri hakkında bir tenkit yazısı neşrolundu. Bu yazıda misal olarak Japonlar

265. Bu endişeyi her tarafta şimdi dinlediğim gibi 1339 Şark seyahatimde dahi dinledim ve Fevzi Paşa'nın ricası üzerine kendilerine de yazdım

Levent Şahverdi Arşivi

gösteriliyor. Telâffuz meselesi için İngilizce ileri sürülüyordu. Bu makaleyi aynen yazıyorum.

Kem Yol
Azerbaycan'da Elîm Bir Teşebbüs

Kafkas Azerbaycan'ında, Anadolu Türkleriyle beraber, bütün Müslümanları rencide eden elîm bir teşebbüse girişildiğini haber alıyoruz. Güya resmî dairelerde muameleyi, mekteplerde dersleri Türkçe yapmak bahanesiyle bazı Azerbaycanlı kardeşlerimizin "latin harflerini" kabul ettirmeye çalıştıklarını ve hattâ Tiflis'te yeni harf döktürmeye bile başladıklarını öğreniyoruz.

On üç asırdan beri beşeriyetin yüzlerce milyon insanı cami koca bir dünyasının günden güne tekemmül ettirerek kullanmış ve kullanmakta olduğu müslüman harflerini kendi kendine atmaya kalkışmak Türk ailesi ve İslâm camiası içinde manevî birlik yerine teşettüt, tefrika ve zaaf husule getirmek demektir. Bunun içindir ki her şeyden evvel bu cihetî kaydeder ve ağyarın teşvikinden başka bir şeye hamledemeyeceğimiz bu teşebbüsü kalbimiz sızlayarak pek derin bir elem ile teessüfle karşılarız.

Etrafıyla ve pek iyi düşünülmeden tasaddi edildiğini zannettiğimiz vahim neticeli bu hareketi haklı gösterecek bir sebeb de göremiyoruz. Deniliyor ki hükûmet dairelerinin muamelelerini Türkçe görebilmesi mekteplerde derslerin türkçe okutulabilmesi mutlaka latin harflerini kabul etmekle mümkün olabilirmiş... Çünkü bu çünkü yazımızda ciddî ve ilmî bir şey yazılamazmış...

Biz Anadolu Türkleri hükûmetimiz, darülfünunumuz, İstanbul'da Anadolu'da her taraftaki kütüphanelerimiz, gazetelerimiz, kitapçı camekânlarımızla bu garip isnadı gülünç bulur, akıl başında bir insan sözü addedemeyiz.

Bizim bugünkü İstanbul ve Anadolu matbuatımız gerek şekil, gerek yazı gerek münderecat itibarıyla en müterakki memleketlerin matbuatıyle mukayeseyi iftiharla kabul edebilecek bir haldedir. Kitapçı dükkânlarımızda ise her mevzudan ilmî, fennî, içtimaî, iktisadî her gün yeni yeni eserler görüyoruz. Yazımızın bunları yazmaya müsaid olmadığı fikri şimdiye kadar hiç birimizin hatırına gelmemişti. Çünkü biz yazıyı bir vasıta olarak biliriz. Mesele yazıda, yazının şeklinde değil, ilimde irfandadır. Latin harflerinin bu gün ciddî bir mevzuu kaleme alamayanlara yarın her kabiliyeti bahşedecek füsunkâr bir sihri olduğunu zannetmek safdilliktir.

Latin harflerinin en büyük meziyeti okunduğu gibi yazılabilmesidir. Halbuki bundaki keramet yalnız sait kullanmaktan ibaret olduğuna göre kat'î imlâ kaideleri tesbit ederek bunu bu günkü harflerimizle yapmaya bir mani var mıdır? Nitekim biz Anadolu Türkleri kendi lehçemize göre imlâmızı bu yolda tadil etmekde ve bunda hiç bir mahzur görmemekteyiz. Azerbaycanlı kardeşlerimiz de bizim kendilerine gösterdiğimiz bu salim yoldan gidemezler mi? Bu suretle latin harfleri döktüreceklerine güzel nesh ve rık'a yazılarını Bakü refiklerimizde gördüğümüz çirkin şekille-

Levent Şahverdi Arşivi

rinden kurtararak zevke daha uygun yaptırmaları belki mümkün olur. Azerbaycanlı kardeşlerimize temin ederiz ki yazı meselesi bu gün diğer yapacakları işlerin yanımda pek sonraya kalacak şeylerdendir. Hiç bir kaideye tabi olmadan mutlaka yazıldığından başka türlü okunan İngilizce'de de latin harfleri kullanılır. Sırf semaî olan bu okunuş Türkçeninkinden çok daha zor olduğu halde İngilizlerin terakki etmesine, ciddî eserler meydana getirmesine mâni olmuş mudur? Hem başka misale ne hacet, Japonlar okuması kadar yazması da müşkül olan o karışık elifbalarını değiştirmeye bile lüzum gördüler mi? Bugün Japonlara medenî değildir diyemeyiz. Fakat benliklerinden çıkmamak, başka milletlere ruhlarını esir etmemek için öz malları olan yazılarını muhafazada gösterdikleri fazileti nasıl takdir edemeyiz. Yazımız Japon yazarından daha mı zordur?

Latin harflerini kabul ettirmek için serd edilen sebeblerde hiç bir ciddiyet yoktur. Eğer maksad başka ise o zaman meselenin mahiyeti değişir.

Hâlâ yaşayan ve her vesile ile müslümanları daha zayıf düşürmeye çalışan ehli salib zihniyeti müslümanlar arasına tefrika sokmak için bir müddettenberi bu latin harfleri silahını kullanmaya başladı.

Vaktiyle Arnavut kardeşlerimizi iğfal ile İslâm camiasından ayırmaya uğraşan zihniyet şimdi de aynı fesadı, aynı şekilde Kafkas müslümanları arasında uyandırıyor.

Ecnebi terbiyesi altında anlaşılan kalbleri gibi seciyeleri de zayıflayan bazı biçarelerin alet oldukları bu zararla teşebbüs istiklâl ve harsımızın esas temeli olan dilimize tevcih edilmiştir.

Akur bir düşman âlemi önünde bu mevcudiyeti vermemek için didişen, boğuşan, malımızı, canımızı esirgemeyen biz Anadolu Türkleri, girişdiğimiz bu çetin mücadeledeki vahdetimizi ihlâl edecek surette başımızın ucunda çıkarılmak istenen bu tefrika ve fesadı Türklüğe karşı ika edilen en hainane bir cinayet olarak telakki ederiz.

Varlık gazetesindeki bu "Kem Yol" makalesi halk ve ordu üzerinde büyük hüsn-i tesir yaptı.[266]

266 İzmir İktisad Kongresi'nin Latin harfleri kabulu lehine verilen takriri de ağır reddettim. Nutkumda bu cereyanın menşeini de gösterdim. Gazi Paşa hazretlerine bu cereyanı ve bunun bütün Türk ve İslam camiasını birbirini anlamaz bir hale getirmek için düşmanlarımız tarafından mudhiş propaganda ve fedakârlıklar yapıldığını anlattım, o da taraftar olmadığını bana söyledi. İstanbul'da Darülmuallimin'de ibtidai mektebi muallimleri kongresinde benden de söz istedikleri vakit bu meselenin fecaatini yine anlattım. Fakat pek yazık ki Türklüğe alakası şüpheli veya hiç olmayan bazı din düşmanı insanların mütemadi yazıları ve telkinleriyle bir gün Gazi Paşa da Sarayburnu Parkında "Latinceyi kabul etmekle ancak medeniyete girebileceğiz!" dedi ve tetkik ve münakaşaya zaman ve meydan bırakmadan uydurma bir alfabe ile gramersiz bir Latince nihayet kanun şeklinde milletin omuzlarına asıldı. Hüseyin Cahid, Abdullah Cevdet, Mehmed Ali Ayni, Falih Rıfkı, İzmit *Hür Fikir* Gazetesi sahibi Kılıç Hakkı gibi bu fikrin pişvasıdırlar. İlmi olmayan bu oltabeyi görünce Abdullah Cevdet bana büyük nedamet getirdiğini söyledi.
Azerbaycan'ın kabul ettiği elifba Rus harfleriyle husbütün başka şekil! Yan yana bulunan iki Türk kavmi ne hazindir ki başka başka alfabe kabulu ile birbirinin dilini okuyamaz bir hale geldiler. Türk düşmanlığının fedakârane teşebbüsü kendi elimizle husule getirilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet fikrine gelince, bundan tevahhuş şüphe yoktu ki ilk İstanbul'da uyanmıştı. Abdülhamit'in bile Mithat Paşa'yı zindanlara attırması ve nihayet boğdurması bu endişedendi. Vahideddinin cumhuriyetten korkması garip idi. Nasıl olsa artık kendini o makamda kimse görmek istemeyecekti. Galiba mes'uliyetten ve cumhuriyet evlâdlarının gazabından korkuyordu ve zan ediyordu ki kendi hal olunsa dahi başına gelecekler nispeten ehven olur. Bundan başka bir kolaymı bularak belki hal dahi olunmaz. Mütebaki hanedan azasının cumhuriyet tabii işlerine gelmezdi. Vükelâ, vüzera, ulema, velhasıl hilâfet ve saltanatı maddî manevî kendileri için bir mesned bulanlar da tabii "Ankara cumhuriyet yapacak" diye tevahhuş ediyorlardı. Nitekim Sarıkamış'a bana kadar da İstanbul'un duygu ve dileği isal olunmuştu. Erzurum'da gördüklerim ve işittiklerime nazaran İstanbul'un burada ve tabii her tarafta dahi bu endişesini aşılamış ve neşv ü nemasına himmet etmiş olduğu görülüyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın 5 Mayıs 338 tarihli meclis-i millinin hâlet-i ruhiyesi hakkındaki şifresi de Ankara'nın da bu fikrin hamiline karşı aldıkları fikr-i muhalefet ve mukavemeti gösteriyordu. Mustafa Kemal Paşa da bilhassa benim mütalaama kıymet veriyor ve yapılacak işi bana soruyordu. Vaziyet ne kadar nazik idi. Daha memleketimizin mühim kısmı Yunan ordusu işgali altında, istiklâlimiz henüz tasdik ve temin edilmemiş bir vaziyette iken şekl-i hükûmet meselesi yazı meselesi, din meselesi ortaya atılıyor, kaç senelik emek ve kanla yapılan millî birliğe pek yaman baltalarla saldırılıyordu. Hilâfet ve saltanat kaygusuyla çırpınanları gördükçe Mustafa Kemal Paşa'nın da cumhuriyetçilerin telkinatına yüz vermeyerek zaferi müteakip ben de bu fikirdeyim, hilâfet ve saltanatsız bu millet yaşayamaz diyerek umumun arzusuna karışarak yalnız aradan Osmanlı hanedanını def ederken bu makama kendi oturursa ne olacağını hayret ki düşünene rast gelmedim. Halbuki Gazi "mefkûre hâtırası" diye hayli zaman evvel bu tarihî vesikayı da bir köşeye koymuştu. Cumhuriyetçiler galebe çalarsa reisicumhur, hilâfet ve saltanatçılar için de halife ve padişah...

Bu düşüncelerimi şuna buna açmayı muvafık bulmuyordum. Cumhuriyetten korkanlara karşı memleketimizde henüz düşmanlar hâkim iken şekli idaremiz hakkında ayrılıkların tehlikeli olduğunu zaferi müteakip bu işlerin Ankara'da tesbitinde ben de tabii bulunacağımdan hale göre istikbalimizi temin edecek bir şekli idare bulunabileceğini bugünkü halife ve padişahın düşmanlarımızla birlikte olduğundan her halde el birliğiyle halkımızı memnun edecek bir şekil bulunur diyerek cevaplar veriyordum. Benim fikrim çoktan beri artık merkez-i hükûmetin İstanbul olmaması ve devlet işlerine müteredditi ve cahil olan hanedanın karıştırılmaması merkezinde idi. Hilâfet bir köşede hanedanda kalmalı. Artık hilâfet ve saltanatın oyuncak olmaktan kurtarılması ve bilhassa Osmanlı hanedanından alınarak Mustafa Kemal Paşa'ya veya herhangi bir kimseye ta'vizine meydan verilmemesi tarafdarı idim. Cumhuriyet her milletin er geç vasıl olacağı bir tarz-ı medenidir. İlk zamanlarında müşkilâtımız da olsa elbet normal (tabiî) bir hal alınca memlekete feyiz ve bereketini ibzal eder. Eğer bir zaferi müteakip Mustafa Kemal Paşa hilâfet ve saltanatçıların arzusuna mümaşatla ve yeni muhitinin

Levent Şahverdi Arşivi

vereceği kuvvet ve nüfuzdan istifade ile ortaya atılırsa aramızda müthiş bir nokta-i nazar farkı olacak, buna bütün kuvvetimle mümanaat edeceğim. Bu hususta kendisine zahîr olacakları ancak muhitinde bulabilecektir. Aklı başında bir kaç zatın bahsettiğim bu ihtimale karşı gösterdikleri asabiyet ve istikrah müthişti. Şimdiye kadar olduğu gibi zaferden sonra da Gazi'nin benim gibi biç bir şahsî menfaat gütmeyen ve her emeli ve teşebbüsü vatan ve milletin net'ine matuf olduğunu bir çok misalleriyle gösteren arkadaşlarının fikrinden ayrılamayacağını ümid ediyorum.[267]

Erzurum'dan 19 Haziran'da ayrıldım. On gün kadar bulunmuş oldum. Askerî müesseselerimizi teftiş ettiğim gibi hükûmet müesseselerini de ziyaret ettim. Vilâyet sanayi mektebi açmış. Şâyân-ı esef bir halde. Bizim iş ocağı karşılarında makinalarla mükemmel bir faaliyet gösterirken vilâyetinki iptidaî bir tarzda, kimse teftiş de etmemiş. Bizim yetiştirdiğimiz çocuklarla bunların arasında dağlar kadar fark var. Vilâyete yazdım ki bu çocuklar ne canlarını kurtarabilirler ve ne de bir sanat sahibi olabilirler. Vilâyet sanat mektebinde yalnız dokumacılık ve halıcılık kısımları kalsın diğer şubeleri askerî müesseselerimize devredin. Bu tarzda yaparak bu mektebi de sıkıntıdan ve felâketten kurtardım.

Erzurum'da kale muhitini bir daha gözden geçirdim. 13 Haziran'da Erzoni köyü garbındaki Yılanlı Tepeyi gezdik. Ezirmik'te Durak isminde bir ihtiyar 1334 senesindeki Ermeni fecayiini anlattı: Erzurum'un istirdad günü on beş kadar Ermeni askeri bu köyün bütün erkeklerini süngülemiş, koyun gibi kimse müdafaa etmemiş. Bu ihtiyar yaralılar arasında ölmemiş kurtulmuş. Bir vaka olurken yarım saat mesafedeki Umudum köyüne askerimizin geldiğini de görmüşler... İhtiyara: "Taşla, sopa ile bile mukavemet edebilirdiniz, Erzurumlular böyle mi olmalı idi? Şehirde de bilhassa istasyonda yüzlerce genç mukavemet etmeyerek süngülenmişler" dedim.

İhtiyar: "Paşam gençlerimiz de vardı amma ne bileyim koyun gibi hepsi boyun büktü" cevabını verdi.

Çok acıdım, bu geçmiş vakalara ait en ufak tafsilât bile beni çok alâkadar ediyor. Erzurum kahramanlarını kuzu gibi işitmek ve görmek benim gücüme gidiyordu. Ben bunları silaha taşla, süngüye sopa ile mukavemet eder insanlar tanırdım. Gerçi yine emirle gidiyorlar fakat Enver Paşa'nın Sarıkamış ufuklarında gafletle gömdüğü on binlerce kahramanın yoksuzluğu hâlâ görülüyordu. Buna müstebid idarelerin aşağıya indikçe daha insafsız ve daha gaddar darbelerini de ilâve edince halkımızın neden kendiliğinden celâdet gösteremedikleri kolay anlaşılır. Yunanlıların İzmir'i işgalindeki felâket bundan değil midir? Halktan sarf-ı nazar asker bile mukavemet etmiyerek teslim oldu. Sebebi kumandan emretmedi. Yeni neslin terbiyesinde salâbet-i ahlâkiye ile beraber hürriyet-i vicdana büyük ehemmiyet verilmesi lüzumunu bu ihtiyarı dinlerken bir daha bütün varlığımla düşündüm.

267 Zaferi müteakip bu işler düşünduğum gibi çıktı. Mustafa Kemal hilâfet ve saltanatı almaya heveslendi, kendisini teşci eden taraftarlarına kandı. Fakat karşısına aleyhdar olarak dikildim. İsmet'i de fikrime getirdiğimi görünce vazgeçti. Teklif ettiğim ve heyet-i umumiyenin alkışladığı fikri kabule mecbur oldu. Fakat bana da muhiş bir hasım kesildi.

Levent Şahverdi Arşivi

Hakkını, namusunu, hayatını muhafaza için vursun... Hem de her yumruk, her tekme kendi başına harekete geçsin. Bunları muhafaza için emri kendi vicdanından beklesin.

Halkımızın ekseriyeti kuzu gibi olmakla beraber yırtıcı mahlûkları da yok değildir. Fakat mahdut ve fena istikametlerde böyle. Ne garip misal, bu gün kısmen otomobil kısmen de atlı seyahat yapmıştık. Atla giderken silahlı kaçakçılara da rast geldik. Sıkıştırırsak üzerimize ateş edecekler. Bunlar haklarını korumak için değil çaldıkları veya kaçırdıkları malları muhafaza için ve kim gelirse ona ateş edecekler. Ve düşman karşısında göstermedikleri celâdeti hükûmet memurlarına, şu anda ordu erkânına bile... Erzurum valisi kadınlara ve kızlara karşı halkın temayülâtını okşamak - bence daha evvel kendi dimağını - için diye yaptığı marifeti daha hayırlı işlere sarf etse idi elbet daha iyi şeyler görürdük. Mektepler, müesseseler berbad hale girmiş, kaçakçılık müthiş. Kendisine de vaziyeti anlattım.

14 Haziran'da Çobandede mıntıkasına gittim. Öğle yemeğini orada yedik. Sivişliye kadar otomobil, sonra araba ile. Yağmur iyice yağdı, öğleden sonra Kağızman civarına ceviz büyüklüğünde yarım saat dolu yağmış, yumurta büyüklüğünde olanlar bile varmış. Mezruat az, bağ ve bahçeler çok hasara uğramış.

15'te Palandöken'e çıkmak üzere hareket ettik, fakat yağmurun şiddetinden avdet ettik. Bugün Moskova'dan gelen Bolşevik kuryesi Velikof ziyaretime geldi. Taşnakların suikasd için kadın kıyafetinde İran'dan Türkiye'ye geleceklerini ve bazı İslâmların da bunlara yardım ettiğini haber aldıklarını söyledi. Ermeni komitalarının her kalıba gireceklerini zaten bilerek lâzım olan tedbirleri alıyorduk. Bununla beraber bu haberi icab eden makama ve taraflara bildirdim.

16'da mebus Durak Bey, Müdafaa-i Hukuk Heyeti Reisi Hoca Raif Efendi'yle malûm esaslar üzerinde görüştüm.

19'da Sarıkamış'a hareket edecektim. Erzurumlular bana belediyede (eski karargâhım) bir ziyafet daha verdiler ve Erzurum halkı namına el yazısı bir Kur'an-ı Kerim hediye ettiler. Mukabil nutuklarla samimiyetimizi teyid ve tezyid ettik. Kelâm-ı Kadim hediyesine şu cevabı yazdım:

Erzurum 16 Haziran 1338

Erzurum Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi Riyaset-i Âliyesine

Hazreti Peygamberin imdad-ı ruhanisi ve milletimizin her suretle masruf fedakârlıklarına mazhar olan şark ordusunun Kars'ın fethi hatırasına mübeccel bir vesika-i tarihiye olmak üzre, Erzurum Müdafaa-i Hukuk Heyeti tarafından, kumandası uhdemde bulunan şark ordusuna hediye buyrulan kelâmullahı ordum namına büyük teşekkürle kabul eyledim.

Muayyen sene-i devriyelerinde Erzurum'un istirdadı, Kars'ın anavatana ilhakı uğruna bezl-i can eden şehid kardeşlerimizin mukaddes ruhlarını tatyiben işbu kitabullah ile hatim edilecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Orduma Erzurum ahali-i muhteremesinin hediyesi olan bu kelâmullah arzuları vechile şark ordusunun mütevali kumandanlarına devren ve terken teslim edilmek üzre karargâhımın en mutena bir mahallinde muhafaza olunacaktır. Bu vesile ile arzu samimiyet eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

17'de Tekke deresi mıntıkasına otomobil ile gittik. Avdette köşkte yemek yedik. Mevki-i müstahkem karargâhında bu seyahatlerimizin intibaını tesbit ettirdim.

19'da otomobil ile Sarıkamış'a hareket ettik. Erzurumlulara veda ettim. Bundan sonra Ardahan, Artvin üzerlerinden sahile ve oradan Ankara'ya kadar seyahatimi temdid edecektim. Uzun müddet belki Erzurumluları göremeyecektim.[268] 135 kilometreden ibaret olan bu mesafeyi 10 saatte kat ettik. Her tarafa kaç gündür yağmur yağmıştı, Sarıkamış ormanları içindeki Handere civarında kuytu yerlerde kar vardı. Kaç gündür buralara kar yağmış... Haziran sıcağında kar... Fakat kar yağınca sıcak kalmıyor ki.

Kars'taki Dokuzuncu Fırka'nın terbiye-i münferide teftişlerinde ve davet olunduğum at yarışlarında bulunmak üzere 22 Haziran'da trenle Kars'a gittim. Yarış zararsız oldu. 28 ve 29. Alayın teftişlerinde bulundum fakat dört gün kadar belimin ağrısından bir yere çıkamadım.

Tevhid i Efkâr gazetesi İttihat ve Terakki Rüesasının Diyar-ı Gurbet Maceraları'nı tefrika ediyordu. 28 Mayıs tarihli tefrikada Kuva-yı Milliyenin menşeini de İttihat ve Terakki'ye raptediyordu. Gerçi hepimiz vaktiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin teşekkülünde işe başlamış ve bu cemiyette meşrutiyetin istihsaline kadar da uğraşmıştık. Fakat sonraları biz ordu mensupları cemiyetin mesaisinden ve teşkilâtından tamamiyle ayrılmıştık. O siyasî bir taazzuv olmuş Harb-i Umumî'ye milleti sürüklemiş ve berbad bir idare ile lüzumsuz yere pek çok vatandaş öldürmüş, hazineleri boşaltmıştı. Bunların ileri gelenleri de Almanya'ya kaçmışlardı. Kuva-yı Milliyenin teşekkülü ise büsbütün başka saiklerle olmuştu. Yer yer teşekkül eden Muhafaza-i Hukuk, Müdafaa-i Hukuk gibi sırf sulh-perverane teşebbüsleriyle haklarını müdafaaya hazırlanıyordu. İttihat ve Terakki her yerde münevverlerden teşkilâtı bulunduğundan bu teşekküllere tabiatıyla İttihat ve Terakki'ye dahil kimseler de girmiş olabilirdi. Fakat milli mukavemet, milli hükümet esasına yürüyen Kuva-yı Milliye esasını Mustafa Kemal Paşa'ya da teklif ile Anadolu'ya gelmesine ikna eden ve o gelmeden evvel Şarkta daha İzmir'in işgalinden evvel işe başlayan ben idim. Ben de hiç bir teşekkülden, hiç bir kimseden ilham almamıştım. Mütarekeyi müteakip beni müşir İzzet Paşa (sadrazam) İstanbul'a getirttiği vakit İstanbul'un İtilâf devletleri tarafından işgalini görmüş ve bu kararı daha Büyükdere önünden vapurla İstanbul'a girerken vermiştim. Bu hususta başlangıçta lâzımı kadar tafsilât vermiştim. Daha zafere kavuşmadan evvel bir takım açıkgöz İttihat ve Terakki bakiyesi bu şerefi millet nazarında üzerlerine çekerek bir vaziyet yapıyorlardı. Bunun

268 Ankara seyahatimden avdette 1339 senesi sonbaharında vaki hemen bir sene sonra bir daha Erzurum'a gidebildim.

Levent Şahverdi Arşivi

tarafımdan tekzibini muvafık bulmayarak hakikati münasip bir şekilde Mustafa Kemal Paşa'nın ilân etmesini doğru buldum ve şu teklifi yaptım :

Zata mahsustur

Kars 23 Haziran 1338

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

28 Mayıs *Tevhid-i Efkâr*'da İttihat ve Terakki Rüesasının Diyar-ı Gurbet Maceraları muharriri Kuva-yı Milliye'nin menşeini, İttihat ve Terakki göstermekle düşmanlarımızın şimdiye kadarki iddialarını aleyhimize yeniden uyandıracağını ve milletimiz arasında sönmek üzre bulunan partizanlığı değeceğini zannediyorum. Kuva-yı Milliyeye aid bahislerde vesaike istinad etmeyen bu gibi indî mütalaaların doğru olmadığını ve münasip zamanda vesaikin neşrolunacağının tensib buyrulacak şekilde ilânını muvafık gibi mütalaa ettiğimi arz eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Mustafa Kemal Paşa'dan şu cevabı aldım:

Ankara 1/7/1338

Şark Cephesi Kumandanlığına

C: 23/6/1338 şifreye

1 — Mevzubahis mesele hakkında Matbuat ve İstihbarat Müdür-i Umumisince neşrolunan tekzip sureti ikinci maddede muharrerdir.

Son Kocaeli seyahatimde İzmit'e gelmiş olan *Tevhid-i Efkâr* sahibi Velid Bey bu bâbda ikaz edilmiş ve mumaileyh vakiyle İttihat ve Terakki'ye muhalif tanınmış olduğundan bu muhalefetin eşhasa değil tutulan yola müteveccih olduğunu göstermek o zamanki İttihat ve Terakki düşmanlığının bugünkü harekât-ı milliye düşmanlığı gibi telakkisi hasebiyle bu mevkide görünmemek üzre mezkûr maceraların gazetesine dercine müsaade ettiğini söylemiş ve mamafih benimle temastan sonra makasid-i muzırraya alet olmuş mevkiinde kaldığını anlayarak bundan tevakki lâzım geldiğini teslim eylemiştir. Arz eylerim efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

2 — Tekzip:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin mütareke zamanlarında Anadolu kıyam-ı millisini idare etmeleri hakkında bazı makamat ve zevat tarafından teşvik olunduğunu ve müşarünileyhin malûm olan vezaif-i milliyeyi aharın ilhamatiyle deruhde buyurmuş oldukları ara sıra bir kısım matbuatta mevzubahis edilmekte ve ez cümle İttihat ve Terakki Rüesasının Diyar-ı Gurbet Maceralarından bahseden *Tevhid-i Efkâr* gazetesinin 22 Mayıs 1338 tarihli nüshasında İttihat ve

Levent Şahverdi Arşivi

Terakki Kuva-yı Milliyeye menşe olarak gösterilmektedir. Mütarekeyi müteakip vuku bulan kıyam-ı millî o sıralarda hayat-ı milliyeyi ebediyen ifnaya müteveccih olarak tekevvün eden hâdisattan mülhem olduğu gibi sırası düşdükçe mufassalan izah edildiği vechile reis paşa hazretlerinin bu vaziyet muvacehesindeki tarz-ı hareketlerinde de kendi emr-i vicdanlarından başka bir saik bulunmadığının ve sırası geldiği zaman neşri mukarrer bulunan vesaikin bu mevzudaki hakikat-i mutlakası tamamıyla tebeyyün ve teyid edileceğinin izahına lüzum görüldü.

Tekzibin tarzı nefisdir. Gerçi İttihat ve Terakki ile kuva-yı milliyenin münasebettar olmadığını ilân etmek dahile ve harice karşı iyi olmuştur. Fakat "kendi emr-i vicdanilerinden başka bir saik bulunmadığının" kaydıyla bana taalluk eden mühim bir hakikat de örtülmek isteniliyordu. Gerçi "neşri mukarrer bulunan vesaikin[269] bu mevzudaki hakikat-i mutlakası tamamıyla tebeyyün ve teyid eyleyeceğinin izahına lüzum görüldü) kaydıyla ileride hakikati ilân edeceğini vaad ediyordu.

Ben bu şifreye karşı, bilhassa şahsıma taalluk ettiği için bir şey yazmayı muvafık bulmadım. Bana bir işi yapmak onunla öğünmekten kolay geliyor. Elbette bu hakikati bir gün herkes öğrenecektir.

Kars mutasarrıflığına Artvin mutasarrıfı Ali Rıza Bey geldi. Erzincan ve Artvin'de faaliyetini görmüştüm. 27 Haziran'da ziyaretime geldi. Kendinden evvel gelen mutasarrıfların hiç bir şey yapmadıklarını, yapılanların hepsini yıkıp yeniden yapacağını söyledi. Neler yapacağını sordum, henüz bir programı yok. Bizde faal idare adamlarımızın da bu müthiş kusuru vardır. Evvelâ kendisinden evvel yapılan işleri beğenmezler ve yapılmış güzel eserler varsa onları da kendileri o makamdan ayrılırken benimserler. Halbuki en doğru hareket şudur: kendinden evvel yapılan işleri programı yani neler yapılmak tasavvuru var idiyse onları güzelce tetkik etmeli, iyileri fenaları, lüzumlu lüzumsuzları ayırmalı tesbit olunmamış ise bir program tertib olunmalıdır. Giderken bir muhtıra halinde kendi yerine gelecek zata devretmelidir. Yoksa rast gele icraatla, yapılmış hayrı da yıkmamalıdır. Garplılar daima bire bir katarak terakki ediyorlar, biz hâlâ çok kere mevcut biri de yıkıp birden bir çıkarır sıfır vaparız. İşte bu gayretli görünen mutasarrıf Bey'e de samimi olarak bu tavsiyede bulundum ve ilk iş bir program tertip ederek, çalışmanın ana hatlarını çizerek yürümesini izah ettim. Henüz vaziyeti kavramamış olduğunu görerek şu esasları söyledim.

1 — Evvelâ mıntıkanın haritası üzerinde iş görmeli. Şunun bunun cihet-i tayiniyle vaziyeti kavramadan mülkiye memurlarımızın bir çok mesaisinin heba olduğunu gördüğümden mutlaka bir harita ile çalışmalı, çok gezmeli ve bu suretle mıntıkaya ve halkına tamamıyla hâkim olmalı.

2 — Zihni, Digor mıntıkalarını Kürtler harab ediyor. Türk muhaciri getirtiyorum. Muhacir idareniz haritadan anlamıyor, köyleri de tanımıyor, gelen halk üst üste yığılıyor, bazı mıntıkalar bomboş, sefalet başgösteriyor.

269 Gazi bu ilk hakikati katiyen telâffuz etmemiş ve sanki kendi düşünmüş, ve kendi yapmış gibi beyanatta bulunmaktadır. Halbuki hakikati bilenler çoktur.

Levent Şahverdi Arşivi

3 — Malakan meselesi (Bu milletin vaziyeti, hali ve kararımız mucibince Rusya'ya sevkine muntazaman devam ile boşalan mamur köylerinin harab olmasına meydan vermeden gelen muhacirlere teslimi.)

4 — Ermeni meselesi,

5 — Bolşevik propagandaları.

6 — Konsolosların şahısları, maiyet ve muhitleri, mesaileri. (propaganda, casusluk, seyahat)

7 — Maarif meselesi (açılmış kız ve erkek mektepleri vardır, lüzumuna göre tevsi ve daimî kontrolları)

8 - Halkın açlık meselesi, tohumluk ve yiyecek tevziatının adilâne ve sür'atle yapılması.

Bunlara daha zamanla mühim maddeler ekleyebilirsiniz. Şimdiye kadar hükûmet ve adliye teşkilâtının ikmali de mühim bir madde idi. Yollar mükemmel bir halde olduğundan uzun müddet sizi işgal etmez. Mebaninin tahribi meselesi artık lâzımı kadar iskân yapıldığından sizi yormaz.

Mutasarrıf Bey sözlerimi ehemmiyetle dinledi ve teşekkür etti. Fakat not almadılar. Bu basit usulü Almanlar'da görmeli. Hemen defter kalem çıkarır. Hem hafızasını bırpalamaz, hem de bir şey kaçırmaz. Bizde not almasını âdet etmiş bir hükûmet memuruna rast gelmedim. Karşımdaki gayur mutasarrıf Bey'e bunu da tavsiye ettim... Orduda bile bunu tamamıyla temin etmiş değilizdir. Muhitimde buna çok dikkat ettiriyorum. Hattâ ihmal edenlerin kurşun kalemini kaytanla sağ ceplerine bağlatır defterlerini de mutlaka o ceplerinde taşıtırım.

28 Haziran akşam yemeğine alay kumandanlarına kadar ümera ve erkân-ı harb zabitlerini davet ettim. Yemekten evvel terbiye-i münferide teftişleri hakkındaki tenkidatımın arazi üzerinden mabad kalan tafsilâtını izah ettim.

29'da trenle Sarıkamış'a avdet ettim.

Mekke-i Mükerreme'den Alınan Bir Mektup

30 Haziran'da Mekke-i Mükerreme'den gelen bir mektup aldım. İttihat ve Terakki hükûmetinin idaresizliği yüzünden Şerif'in fena tanındığı hakkında izahat var, neticesi Türklerin yine Arabistan'ı istilâ için kan dökmelerine meydan vermemek için Bağdad hükümdarı Faysal'a benim ve İsmet Paşa'nın mektub yazarak anlaşması ve milliyet değil İslâmiyet esası üzerine birleşilmesi tavsiyesi. Mektup İstanbul postahanesinden verilmiş. Osman Bey sınıf zabitimizdi. Namuslu iyi adamdır fakat safdır, şu aralık bizim Faysal ile muhaberemizin bilhassa İngilizler nazarındaki manası aleyhimize ne tefsirler yaptırmaz. Bu mütalaamı evvelâ İsmet Paşa'ya yazdım. Cevap alınca Mustafa Kemal Paşa'ya da bildirdim. Mektup ve muhaberat aynen şunlardır:

Levent Şahverdi Arşivi

Mekke-i Mükerreme'den

4 Mayıs 1338
26 Şaban 1340

Muhterem Kumandan Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Sizi Kuleli Mektebinde bulunduğunuz zamandan beri tanırım. 31 Mart Vakası'nda Edirne'den ilk başta olarak İstanbul'a beraberce gelmiştik. Aradan geçen şu müddet zarfında Hicaz'dan İstanbul'a avdetimde erkân-ı harbiye dairesinde bulunduğunuz zaman teşerrüf etmiştim. Muharebe-i ahirede bir arada tesadüf olunamadı. Fakat her zaman muvaffakiyet-i celîlelerini işitmekle memnun oluyor ve binaenaleyh duada bulunuyordum. Nasiyeniz, terbiyeniz, iktidarınız cümlenin müsellemi ve binaenaleyh vatana hidemat-ı fevkalâde ifa buyrulacağı tabii idi. Bugün millet nazarında en büyük kumandan bulunuyorsunuz. Gönül arzu eder ki daha teali edesiniz. Bilirsiniz ki size karşı hasbi olarak bir muhabbet-i mahsusam vardır. Ve bendeniz de esas Laz Müslüman oğlu Müslüman dindar bir adamım. Hangi bir Müslüman memleketi görsem vatanım diye telakki eder hele kıble-gâh-ı müminîn bulunan arz-ı mukaddesi bilcümle vatana tercih ederim. Tekaüd olmaklığım hasebiyle on gün evvel Hicaz'a yani Mekke-i Mükerreme'ye geldim. Huzur-ı Kabe'de cüyûş-ı İslâmiyenin Yunan gibi hain-i bî-din küffâra galebe çalması için kalbi olarak hâcâtta bulundum. Meğer bu duayı yapan yalnız ben değilmişim. Birkaç seneden beri hakikate ittıla hasıl etmeden düşman diye bildiğimiz evlâd-ı beni zişan Celâdetü'l-mülk Hüseyin Hazretleriyle necl-i necîb-i mehadimlerini de aynı halde gördüm. 1325 senesinden 1330 senesine kadar Hicaz jandarma kumandanlığında bulunmuştum. Ahvâl-i mahalliye ve hususiyeye tamamıyla vukufum olmak hasebiyle gerek evvelki tecrübelerim ve gerekse hal-i hazırdaki meşhudatımı bir tarihçe olarak size arz ü amık arz etmeyi dini ve insani ve vatani bir vazife telakki eylediğimden tamamıyla hakikat, riya ve ilâveden âri olan ber vech-i zir maruzatta bulunuyorum. Din ve millet ve vatana olunarak merbutiyetinizden dolayı cidli nazar-ı dikkate alacağınızdan eminim. Şu mektubumu gizli ve mahrem olarak karalıyorum. Göreceksiniz ki bilâhare bütün söylediklerim hakikat olarak göreceksiniz. Sağ kalırsam aferin ölürsem fatiha göndereceğinize şüphe yoktur.

Elveyn Hicaz celâdetülmülkünde bulunan Hüseyin Hazretleri Asir muharebesinde Ordu-yı Osmaniye karşı olan muamele-i müştekanesi ve Asir'e vusulümüzde mahsur efrada karşı ellerini açarak cümlesini bağrına basarak ancak bir babanın hasret bulunduğu evlâdına karşı göstereceği hiss-i übüvveti orada cümlemiz gördük ki bu hal umumumuzu ağlatmıştı. Bu zat mütevazı, hırs-ı câh emelini taşımaz, maksat ve arzusu din-i mübin-i Ahmedî'nin şeriat-ı garrâ dahilinde cereyanından ibaret idi. Bendenizin tavsif edemeyeceğim bir derecede merbutiyet-i kalbiyesi her an ve zaman izhar eden şu zât-ı muhteremin kendini bilmez valilerin ve kumandanla-

Levent Şahverdi Arşivi

rın Hicaz'a gelmeleriyle kavmiyet değil belki sırf maksadı müslümanlığın terakki ve tealisine matuf bulunan müşarileyh hazretlerinin akıl ve fikre geçmez derecede uğradığı iftira ve isnadata hasbünallahi ve nime'l-vekil demekten başka bir şey demiyordu. Bu hali gören ashab-ı namus ve din için için ağlıyorlardı.

Vakta ki Harb-i Umumi zuhur etti, ilk evvel evlâdlarıyla meydan-ı muharebeye atılan yine şu zât-ı âli-kadr oldu. Halbuki hükûmet-i sabıka ricâli Hicaz ahvâline adem-i vukufları şöyle dursun milliyet diye ortaya bir mesele koydu. Onlar da peki dedi. Yalnız bir nokta var idi ki ona karşı kendisi de bir şey diyemezdi, çünkü netice vahim idi. Ve nitekim de öyle oldu. Bilirsiniz ki Hicaz umrandan hali bir kaç milyona baliğ olan sekenesinin iaşe ve suver-i sairesi haricden tedarik etmek mecburiyetinde yalnız kıble-i mübin olmak hasebiyle arz-ı mukaddes bulunan Mekke ve Medine ve tevabii halkı harb dolayısıyla Bahr-i Ahmer mesdud olunca ölüme mahkûm olacakları ve bunu hükûmeti sabıka nazar-ı dikkate almadığı gibi bir çok tehdid ve teşdidatta bulunması ve bu hal ile kıble-i mübinin büsbütün eyadi-i düşmana geçeceğini his edince ıztırari olarak mahza muhafaza-i din sevdasıyla kendi kendine harekete mecbur kaldı. Netice-i harb gösterdi ki Harb-i Umumide mağlûbiyet muhakkak imiş. Bu zat böyle yapmaya idi bizim kıblegâhımız şimdi düşman elinde bulunacaktı. Bendeniz bu gün derim ki bütün müslimanlar evlâd-ı zişanımız Hüseyin Hazretleri'ne medyun-u şükrandırlar. Zaman ve tarih isbat edecektir. Bu güne kadar Harameyn-i Şerifeyne bir hıristiyan ayağı girmemiştir. Büyüklük değil de nedir?

Evvelce tanıdığımdan huzurlarına dahil oldum. Dokuz sene evvel ne ise yine, belki debdebe ve dârâttan noksan bir halde gördüm. Bendeniz Türkiye ordusunda hizmet etmiş bir zabit idim. Yunan ile olan muharebeyi hikâye edip de zulüm ve hareketlerini söyleyince gözlerinden yaşlar akmaya başladı. Cümlesi evlâdımdır, mukadderata karşı durulmaz buyurdular. Siz dini bütün bir müslümansınız bu gün görürseniz... edersiniz. Hattâ, câh, ikbal ve mansıb bu zat için değil. Eyvah ki anlayamayıp bir kaç menfaat-perestanın kurbanı olmuşuz. Böyle bir zât-ı celîli kaybetmişiz. sebeb olanlara dünya ve ahret lanetler olsun paşa hazretleri. Madem ki bir din-i mübin-i Ahmedi'yi kabul etmişiz ne için etrafıyla işi anlamadan mevcudiyet-i din-i evlât ve ahfadına düşmanlık ediyoruz. Bu gün mukadderat-ı millet ve vatan yedinizdedir. Bir kere teemmül buyurunuz, anlaşınız kabahat hata kimde olduğunu görünce hakkı itirafa mecbur kalacaksınız. Bu gün içimizde evlâd-ı peygamber aleyhinde güftügû edenler bulunuyor. Fakat hakikate vakıf olmayanlar dinle alâkaları olmayan edanilerden ibarettir. Ruhaniyetine sığındığımız cenab-ı hazret-i risâlet-penahi efendımız hazretlerinin evlâd ve ahfadı hakkında reva gördüğümüz muameleden dolayı acaba gücenmezler mi? Bugün Hicaz mahall-i adalet, mahall-ı istirahat, mahall-i ibadet, mahall-i vakar ve siyanettir. Mektepler muteaddid ve her türlü terakki ve teali için vesait tedarik edilmiş leyl ü nehar çalışmaktadırlar. Kimseye garez yoktur. Bu zat için tefrik-i milliyet yoktur.

Levent Şahverdi Arşivi

Bildiği bir şey var ise o da Müslümanlıktır. Türklerin muhibbidir. Fakat sebeb olanlara milyarlarca lanetler.

Bu gün yakın olmuş olsa kendisi başta olduğu halde Yunan üzerine yürür. Rica ederim Müslümanların artık heder edilecek kanları kalmadı, insan kalmadı. Müminler umumî kardeştirler. İşte karşınızda mahdum-ı necabetleri Emir Faysal Bağdad melikidir. Rica ve niyaz ediyorum kardeş olan döğüşür ahmak olan inanır, kavline ittibaen... taraf-ı devletlerinden müşarünileyh melik Faysal ile mahrem muhaberede bulunacak olursanız matluba ve mantıka muvafık vaki olacak teklifatınıza muvafık cevap alacağınıza eminim. Melik Faysal işittiklerimiz gibi gazetelerin erâcif ve yalanları gibi değildir. Sonra anlayacak ve pek çok da mahzuz olacaksınız. Buna siz ve bizim İsmet Paşa muvaffak olabileceksiniz. Eğer bu işte muvaffak olursanız bu muharebelerde kazandığınız şöhret ve hizmet hiç mesabesinde kalacaktır. Dünya durdukça namınız sahaif-i tevarihde bin nam ile yad olacaktır. Çünkü bütün müslümanlığı yeniden ihyaya siz tavassut etmiş olacaksınız. Artık iki kardeş beyninde bilâ-sebeb sefk-i dimava meydan vermiyelim. Birbirimizin elinden tutalım. Bu gün Arabistan ve havalisi hiç bir şeyden havf etmez. Ne hilâfet istiyor, ne bir şey. Ortada anlaşamamazlık bir su-i tefehhümden ibarettir. İstediği bir şey varsa mevcudiyet-i siyasiyesini muhafaza etmekten ibaret olduğu gibi bizim işittiğimiz gibi kimsenin taht-ı hükmünde hareket etmiyor ve etmeye de kaliyen tenezzül etmez. İsmet Paşa melik hazretlerini Cidde'de görmüşlerdi, iyi bilirler. Dini ve vatanî bendenize terettüb eden vezaifi dilimin döndüğü kadar kimsenin haberi olmadan yalnız ahvâl-i mahalliye ve hususiyeterini yazıyorum. Dininizi, vatanınızı, müslümanlığınızı seversenız ki sevdiğinizi bilirim ilk hatveyi atınız. Cenab-ı Hak muinimiz olduğu gibi peygamber-i zi-şan efendimiz de şefaatle diler ve tallif buyururlar. Tevfik Allah'ındır. Yakın yer olsa idi bizzat gelir ahvâli anlatırdım. Fakat bu kâgıt da işi görür ümidindeyim.

Mehadim-i kiramı da her an muhib olduklarını ispat ediyorlar, kimseden korkuları yok, fakat muhabbetleri var, böyle bir fırsatı kaçırmayalım. Yukarda dediğim gibi melik hazretlerinin vegâne emeli uhuvvet-i İslâmiyenin bekasından ibarettir. Mücahede-i müsellahadan men edilmemeleri için İzmir'e bile yazdıklarını maa'l-iftihar arz etmekten kendimi alamadım. Bakı tevfik-i rabbani Allahındır. Takdimi ihtiramat ile gözlerinizden öperim.

Hicazda mütekaidin-i askeriyeden
Kaymakam Laz sınıf zabıtı Osman

Hakayık-ı ahvâl-i Hicaziyeyi arz ile kırk seneden beri Mekke'de bulunan ve elyevm Harem-i Şerif müdiriyetinde bulunan an asıl Ahasyavi Emin Beyefendi hazretleri muvaffakiyet-i devletlerini daim dua etmekte bulunduğunu ve arz-ı hürmet eylediğini arz eylerim efendim.

Geçende Hicaz'dan Dersaadet'e avdet eden Hicaz vali-i sabıkı atıf, müstekim ve hakikaten vatanperver Ahmet Nedim Bevefendi nezdinde

Levent Şahverdi Arşivi

Harem-i şerif müdürü cânibinden Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine yazılmış bir tebriknamesine melfuf pusulasında Hicaz vak'a-i dilsuzuna sebebiyet veren hainlerin esamilerini yazdığını ve nezdinde bir çok evrak-ı müsbiteler mevcut olduğunu arz eylerim. Müdür-i müşarünileyh Hind ve Yemen üzerinde pek azim propaganda yapmış asdikadandır. Hind ve Afgan'da ve İmam Yahya nezdinde pek mühim tesiri nüfuz ve itibarı vardır. Celb buyrulursa kendilerinden pek mühim hakayıkla istifade olunacağını arz eylerim, müşarürileyh Emin Efendi meşhur Gazi Osman Paşa mağfurun pek azim sevdiklerinden bir zattır. Gazi-i namdarın fevkalâde teveccüh ve itimadına mazhar idi. Ve anın terbiyesinde yetişmiştir efendimiz.

Zata mahsus

Sarıkamış 2/7/1338

Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa Hazretlerine

Mütekaid Kaymakam Laz Osman Bey ki vaktiyle Edirne'de tabur kumandanı idi, bana Mekke'den mufassal bir mektup yazıyor, ve elden İstanbul postahanesine veriliyor. Hülâsası: Şerif masum imiş, zekâsıyla Mekke ve Medine'nin İngilizler tarafından işgaline mani olmuş, bu gün kendisi ve Irak'taki Faysal Türk muhibbi imiş. Ben veya siz Faysal'a mektup yazarsak bu hakikati anlarmışızdan ibarettir. Osman Bey'in saflığından istifade edilerek Faysal ile herhangi bir büyük Türk kumandanının muhaberesine İngilizlerce çalışıldığını zannediyorum. İngiliz şark siyasetçileri Ankara millî hükûmetimizin Irak'ta emeller beslediği ve Emir Faysal ile muhabereler yaptığı diye İngiliz milletini kışkırtıp Anadolu aleyhine fikirler kazanmak maksadını elde edebilirler. Bu hususta Kemal Paşa Hazretlerinin de dikkatlerini celb buyurmanız ricasıyla ihtiramat.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Zata mahsustur

7/7/1338

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C 2 Temmuz 1338.

Hicaz'da jandarma kumandanlığından mütekaid kaymakam Osman Nuri imzasıyla ve hikâye buyurduğunuz metinde olarak bir mektup da ben aldım. Mektubun metnini aynen Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyasetine ve Başkumandanlığa takdim ve tarafımdan hiç bir şey yapılmadığını da ilâve eyledim. Aynı vechile hükûmeti haberdar etmeniz tabiidir. Gözlerinden öperim.

Garp Cephesi Kumandanı İsmet

Levent Şahverdi Arşivi

15/7/1338

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Mekke'den mütekaid kaymakam Osman imzasıyla aldığım bir mektupta Harb-i Umumi'de Şerifin harekâtı makul ve masum göstererek bendeniz veya İsmet Paşa Irak'ta Faysal'a bir mektup yazarsak münasip cevap alacağımızı mufassalan yazıyor.

Osman vaktiyle Edirne'de erkân-ı harbi bulunduğum fırkada tabur kumandanı idi. Safdır. Zannediyorum İngilizler bu mektubu yazmayı kendisine bir vasıta ile telkin etmişlerdir. Maksat Anadolu'dan büyük kumandanların Faysal ile olacak muhaberesini İngiliz milletine ve saireye göstererek misakı milli diye bağıran Türklerin el altından Arabistan'la uğraşıyorlar diye efkâr-ı umumiyeyi Anadolu aleyhine bulunmakta devama çalışmak istemeleri olabilir. Hiç cevap vermedim. Meseleyi İsmet Paşa'ya da yazdığımı arz ederim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

1 Temmuz İstanbul gazeteleri Şarkî Buhara'da Enver Paşa'nın Rusya süvari kumandanı Budeni'yi perişan ettiğini yazıyor. Moskova sefaret vekâleti de İttihat ve Terakki erkânını Bolşeviklerin Rusya'dan çıkartmakta olduklarını Halil Paşa ile Doktor Nazım'ın memlekete gelmek için müsaade istediklerini yazıyor. Bu tafsilât Enver Paşa bahsinde görülür. Günün vakası olarak buraya kısaca yazdım.

Trabzon'da Kâhya'nın Katli Hadisesi

3 Temmuz'da Trabzon'da Kâhya'yı katletmişler. Otomobil ile akşam Soğuksu'ya giderken kışlaya yakın bir yerde yanındakilerle beraber bir kaç kişi tarafından taarruza uğramış. Buna pek canım sıkıldı. Kâhya, Enver Paşa taraftarı idi. Onu memlekete sokmaya çalışıyordu. Bu hususta elde vesikalar da vardı. Fakat buna rağmen Sivas mahkemesinde beraat etmişti. Bu adamı Enver Paşa'nın Ruslarla mücadeleye kalkmasından sonra öldürülmesine nazaran Bolşeviklerin yapması ihtimali de vardı. Hususiyle Mustafa Suphi heyeti ki, İttihatçılar bunun dehşetli aleyhdarı idiler, çünkü Enver başta olmak üzere halk hükümeti kuvvetini İttihatçılar almaya çalışıyorlardı, halbuki Bolşevikler bir taraftan İttihatçılara vaadlerde bulunurken diğer taraftan Mustafa Suphi kafilesine kuvvet ve ehemmiyet vererek Türkiye'ye göndermişlerdi. Bu heyetin Trabzon'da bir sandalda itlaf olunduğu malûmdur. Bunu Kâhya'nın yaptığı şayi idi. Bunu tahkik ederek Bolşevikler de mukabele mi yapmışlardı? Fakat Trabzon'da kışla yakınında böyle bir teşebbüse muvaffakiyet düşünülecek bir şeydi. Bir taraftan da cihet-i askeriyenin bu katli yaptığı hakkında Trabzon'da şayialar çıkmış, güya vuranlardan asker elbiseli varmış, kışla tarafına kaçmışlar. Dahiliye Vekili Fethi Bey'in Trabzon'a gelip

Levent Şahverdi Arşivi

gitmesini müteakip bu hâdisenin vukuundan Fethi Bey'in Trabzon kumandanı ve vali vekili Miralay Sami Sabit Bey'in aldığı talimat üzerine bunu yaptırdığı rivayetleri de dönmeye başladı. Bu işe ehemmiyet vermek lüzumunu gördüm. Bolşevikler yaptırdı ise işin ehemmiyeti meydanda idi ikinci şık da az ehemmiyetli değildi.[270]

2 Temmuz'da erkân-ı harbiye zabitanının muhtelif karargâh ve kıtalardaki hizmetleri hakkında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin 22 Haziran şifresine mufassal cevap yazdım.

Yunan Ordusuna Taarruz Nasıl Olmalıdır

4 Temmuz'da erkân-ı harbiye kursundaki tarz-ı mesaiyi ve müdavimler hakkındaki mütalaamı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyasetine bildirdim. Hal ettirilen meseleleri suret-i umumiyede yazdım.

Efendilerin hepsinin pek güzel hal ettiği Garp cephesini Yunan ordusunun sağ cenah gerisine (Afyon - Dumlupınar arası) cephesinden taarruzla

270 Bu esrarengiz cinayet hakkında bizzat Trabzon'da dahi tahkikat yaptım. Namus ve merbutiyetine emin olduğum Sami Sabit Bey'den şifahen de sordum. Cinayetin ne Bolşevikler ve ne de Sami Sabit Bey tarafından yaptırılmadığına emin oldum. Meclisteki bu hâdise büyük galeyanı mucib olmuş, mebuslardan mürekkep bir heyet-i tahkikiye gönderilmiş. Bunların tahkikatı da müsbet bir neticeye gitmiyor. Zan ve tahmin üzerine olmak üzere cinayetin hücum taburundan bazı zabit ve efradın yardımı ile yapıldığı merkezinde karar kılıyor. Bu tarzdaki bir fezleke ikinci şık rivayetlere kuvvet verdi. (Kâhyayı kumandan Sami Sabit Bey askerlere öldürtmüş.) Heyetle beraber Trabzon mebusları da gelmişler. Bunlar da buna kani olmuşlar ve beraat kazandığına kızdığımdan işi benim yaptırdığıma kadar da vardırmışlar. Ben Ankara'ya geldiğim zaman meclis-i millide bir salondaki siyah tahtaya vakanın krokisini çizmişler, kışlayı da yapmışlar ve üstüne de "acaba katil kim?" yazmışlardı. Trabzon mebusları esasen eski İttihatçılar olup Enver'i getirmeye çalışan insanlar olduğundan bu noktada dahi gerek Gazi Paşa'ya ve gerekse bana karşı samimi değil idiler. Trabzon'daki gayrı meşru el ve ayakları olan Kâhyanın bu hâdisesi kendilerini pek mevzu etmiş, hâdiseyi bu zaviyeden seyrediyorlardı. O zaman başvekil olan Rauf Bey'le de bu işi görüştüm. Bu işdeki esrar perdesini el birliği ile kaldırmak lüzumunu anlattım. Ve bu mebusların benden neden şüphe ettiklerini anladım: eğer bu işi Gazi yaptırsa Sivas'a gelirken veya giderken yaptırabilirmiş. Hâdisenin dahiliye vekili Fethi Bey'in Trabzon'a gelip gitmesinden sonra vukuu şüpheyi dâi ise de benim haberim olmadan kumandan bu işe cüret edemezmiş. Benim bu işten katiyen haberim olmadığını ve kahpece adam öldürmek fikrinde olmadığımı ve bunun içindir ki Kâhya'yı resmen derdestle mahkemeye gönderdiğimi anlattım. Şâyân-ı hayret bir propagandanın katl hâdisesi esnasında Ankara'da işaa edilmiş olduğunu haber aldım. "Kâzım yamandır, Kâhya beraat etti diye herifi harcadı, harcattığı insanları Şarka göndermeli..." Bu bana karşı mühiş bir iftira idi. Namusumla ve hayatımla oynamak istenildiği görülüyordu. Aynı zamanda cinayeti tertib eden de kendini benim hesabımla kapamak istiyordu.

Katilleri meydana çıkarmak ve ancak bu suretle bu işin menbaına varmak kabil olacaktı. Bunu birinci derecede Trabzon mebusları ve sonra da heyet-i vekile reisi Rauf Bey yapabilirdi. Ben istedikleri kolaylığı yapabilirdim. Tahkikat heyeti bazı zabitlerin veya hücum taburunun Trabzon'dan kaldırılmasını istemişti. Hücum taburunu Erzincan'a gönderdim. Bu suretle Trabzon'daki tahkikatın daha serbestçe yapılmasını temin ettim. Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey esrar perdesini kaldırdı: Katiller Ankara'dan gitmiş... Osman Ağanın adamları imiş... Perde kalktı, cinayetin nereden geldiğini anlayan Trabzon mebusları ellerini öptüler ve af dilediler.

Levent Şahverdi Arşivi

İzmir'le yegâne muvasalası olan şimendifer hattından şimale atarak imhası hakkında tafsilât yazmadım, bu hususu Ankara seyahatimde mahrem görüşmeyi daha muvafık buldum. Yunan ordusu tarihde misli nadir gafilâne bir vaziyette bulunduğunu erkân-ı harbiye tahsili görmemiş büyük mikyasda birkaç mesele halletmiş harb zabitlerimiz dahi haritada görünce anlıyorlardı. İzmir gibi bütün hayatî menbalarını havi bir limanla merbut olduğu şimendifer hattı Yunan ordusunun bir cenahında tehlikeli bu vaziyette idi.

Her türlü taarruz kabiliyetini tüketmiş, siyasî didişmelerle müdafaa kudretini bile zayi etmiş bir ordunun mütareke ve sulhe rıza gösterdiğini resmen de ilân ettiğine göre bu derece gafil bir vazü'l-ceyşte duruşunu kursdaki zabitlerimiz dahi anlıyorlardı. Binaenaleyh taarruz istikametini hepsi pek doğru hal etmişlerdi.

Yunan ordusuna taarruzun istikametini tayin için dehaya, hattâ fazla zekâya da lüzum yoktu. Mesele taarruzun zamanı idi. Bu zaman eğer Ermeni ordusuna biz ilk baharda taarruz etmiş olsaydık, gelmiş ve mesele de bitmiş olacaktı. Fakat Şarktaki hareketin sonbahara bırakılması neticesi bu kadar bir zaman zayi edilmişti. Fakat artık taarruz zamanı yaklaşmıştı.

Trabzon ve Rize'de bulunan 13. Fırkanın 53. alayının Samsun'a gönderilmesi emrini almıştım. Bunu da vapurla gönderdim. (13 Temmuz'da Samsun'a çıkarıldı) Bunun yerine Erzincan'daki 54. Alayı göndermiştim. Bayburt'taki taburu da Trabzon'a göndererek fırkanın mütebaki aksamını hazır bulundurdum. Hesabımca Temmuz nihayetlerinde ordumuzun taarruzu mümkündü. Fakat 9 Temmuz'da Dahiliye Vekili Fethi Bey'in Avrupa'ya tebdil-i havaya gittiğini ve aynı zamanda sulh akdi için Avrupa ricâliyle görüşmeye de mezuniyet verildiği haberini alınca bu kadar hazırlığa rağmen taarruzdan sarf-ı nazar olunmasından endişe ederek bir an evvel Ankara'ya hareketle bu hususta görüşmek kararını verdim. Şark cephesindeki işlerimi de bitirmiştim. Basit malûmatlı zabitlerimizin dahi kursda hal ettikleri bir meselenin araziye tatbikini hiç de güç gömüyordum. Zaten başka türlü harekete de imkân da kalmamıştı. Bizim sulh peşinde koşmaklığımız zaaf eseri idi. Ben bu düşüncede iken 10 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa'dan riyasetten de başkumandanlıkdan da istifa edeceği hakkında şifresini aldım. Bu şifre 6 Mayıs'taki münakaşaların devamı idi. Meclisteki kuvvetli muhalefete karşı ne yapmak lâzım geldiğini (Fevzi, Kâzım Paşalar ve Rauf, Fethi ve Yusuf Kemal Beylerle mahrem müzakere neticesi) Mustafa Kemal benden sormuştu, cevap yazmıştım. Neticenin halledildiğini bildirmişti. İki ay sonra başka bir şekilde muhalefet karşısında istifa kararı hem de, hem reislikden ve hem de başkumandanlıkdan... Vaziyet pek nazikti. Mustafa Kemal Paşa (meclisin fikr-i katisini tayin ve izhar edebilmesi için) kaydı ile istifa edecekti. Halbuki şâyi olan haberlere ve bilhassa Ardahan mebusu Hilmi Bey'in Trabzon'daki alenî beyanatına nazaran Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına karşı - bilhassa ahlâkı ileri sürülerek - müthiş cereyan vardı. Benim ve Enver'in iş başına getirilmesi lüzumu söyleniyordu. Enver'in ortadan kaybolup Asya ortasında başka bir maceraya atılması dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa ile ben karşı karşıya kalmıştık. Gerek 6 Mayıs ve gerekse 10 Temmuz şifrelerinden Mustafa

Levent Şahverdi Arşivi

Kemal Paşa'nın benim düşüncemi anlamak istediği de görülüyordu. Böyle bir vaziyette Ankara'ya gitmek akıbeti şimdiden düşünülemeyecek hâdiselere yol açabilirdi. Hususiyle benim Ankara'da görülmekliğimi isteyen bazı mebusların da arzu ve mütalaasını düşününce seyahatte isticalden[271] sarf-ı nazarla Mustafa Kemal Paşa ve meclis hakkında kendileriyle ve Fevzi ve İsmet Paşalarla şu muhaberatı yaptım:

Mustafa Kemal Paşa ile Meclis Hakkında Muhaberat

Mustafa Kemal Paşa'nın şifresi:

Zata mahsus
Makine başında
Gayet müstacel ve zata mahsustur
4542

Ankara 10 Temmuz 1338

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

1 — Heyet-i vekile intihabında taraf-ı riyasetten namzed iraesi usulünün lağvı ve vekiller ile heyet-i vekile reisinin ayrı ayrı ve doğrudan doğruya meclis tarafından intihabı hakkındaki kanun meclis heyet-i umumiyesince kabul edilmiştir. Meclisin serbestçe yapacağı intihab neticesinde yeniden vücuda gelecek bir heyet-i vekileye terk-i mevki etmek üzere vekiller heyeti birden istifalarını vermişlerdir.

2 — İki buçuk seneye yakın bir zamandan beri her biri muhtelif iklimlerden muhtelif mahallerden gelmiş muhtelif ve mütezâd secâyâ ve temayülâtı hâiz bulunan üç yüz elli azadan mürekkep Büyük Millet Meclisini maksad-ı muayyen ve mukaddes etrafında idareye çalışan âcizleri için de geçen zamanın bütün intibaatını göz önünde tutarak gerek kabul edilmiş olan kanun ve gerekse bazı hususatın münakaşası ve bilhassa başkumandanlık selâhiyetinin mevzubahis olması münasebetiyle bazı meclis azası tarafından söylenen sözleri nazar-ı dikkate alarak ve aynı zamanda maksad-ı mukaddesi ehemmiyet-i mahsusa ile derpiş ederek meclisin fikr-i katisini tayin ve izhar edebilmesi için efkâr ve mütalaat-ı kat'iye ve malûmeyi etrafıyla izah ederek riyasetten ve başkumandanlıktan istifa edeceğim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan Mustafa Kemal

Cevabım ve diğer muhaberat ber vech-i âtidir:

271 25 Ağustos'ta Trabzon'a geldim. 26'da taarruzumuzun başladığı haberini alınca artık neticeye intizaren Trabzon'da bir aydan fazla bekledim. 9 Teşrinievvel'de Ankara'ya yola çıktım

Levent Şahverdi Arşivi

Sarıkamış 10/7/1338

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Vaziyeti kavrayabilmek için mevâdd-ı âtiyenin iş'arını istirham eylerim.

1 — Başkumandanlıktan dahi defaten istifa şâyân-ı teessürdür. Tahdid edilmek istenilen selâhiyetin şekil ve derecesini bilemediğimden bu salâhiyetin tahdidi her iki nüfuzdan feragati icab ettirecek şekilde midir?

2 — Siyasi vaziyetimiz hakkında Vekiller Heyeti ile yeni kanunu umumiyetle kabul eden meclis arasında ne gibi mübayenetler vardır?

3 — Bu kanuna göre intihab edilecek yeni heyet-i vekilenin şahsiyetleri hakkında meclisin hâlet-i ruhiyesi tebellür etmiş midir?

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Ankara 11 Temmuz 1338

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Makina başında
Zata mahsus gayet aceledir
C. 10/7/1338 şifreye

Sual buyrulan maddelere cevaptır:

1 — Tahdidi matlûb salâhiyet mevzubahis değildir.

2 — İstifa mütalaası hasis maksatlarla bazı mebusların meclisteki ahengi bozmak hususundaki menfi mesaisinin makûs in'ikâsatından husulünü görmekte olduğum mahzurların izalesi maksadına mebnidir. Vekiller Heyeti ile heyet-i umumiye arasında siyasi hiç bir vaziyet yoktur. Heyet-i umumiye içinde vekil olmak isteyenlerin şahsen itirazları vardır. Eski ve yeni intihab kanunları beynindeki fark birincisinde vekilleri benim gösterdiğim namzedler meyanından ikincisinde serbest olarak meclisin intihab etmesidir.

3 — Yeni heyet-i vekileyi intihabda heyet-i umumiyenin nokta-i nazarımıza muhalif hareket etmeyeceğini zannederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan Mustafa Kemal

Zata mahsus 10/7/1338

Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa Hazretlerine
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretlerine

Heyet-i vekile intihabına müteallik kanunun kabulünden dolayı Ankara'daki hâlet-i ruhiye ile Başkumandanın istifasını icab ettirecek esbâb ve avâmil hakkında tenvirimi hassaten rica ederim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Levent Şahverdi Arşivi

Makine başında
Gayet aceledir
315

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C. 10/7/1338 şifreye.

Yeni kabul edilen heyet-i vekilenin intihab kanununda riyasetçe namzet iraesi red olunarak doğruca meclisten namzed irae olunmayarak vekiller intihabı ve heyet-i vekile reisinin dahi mecliste bu suretle intihab edilmesi lâzım geldiğinden heyet-i vekile kâmilen istifa ile yeni kanun mucibince yeni intihab icrasını muvafık görmüştür. Şimdi cümlesi vekâleten ve muvakkaten tedvir-i umûr ediyor. Reis paşa da bundan müteessirdir. Yarın intihab icra edilecektir. Neticeyi arz ederim.

11/7/1338

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi

Zata mahsus
Garp cephesi
1573

2 Temmuz 1338

Şark Cephesi Kumandanlığına

Heyet-i vekilenin intihabı kanunu muhalif ve muârızinin haksız telkinlerinin bir neticesi ve hükûmetin insiyak ve insicamını haleldar edebilecek bir usul ad olunarak Ankara'da tesir ve heyecan hasıl olmasına ve başkumandan, haksız tariz edenlerin efkârını serbestçe izhar etmelerine vesile vermek için istifasını ortaya koymaya ve ârâ-yı umumiyeyi yeniden muayene eylemeyi düşündüğünü bana da tebliğ eylemiştir.

Bence hâdise sükûnetle hitam bulacaktır. Bâ-husus yeni hükûmet azasının intihabı efkârı daha ziyade tenvir edecektir. Onun için başkumandanlıktan istifa etmemesini rica eyledim.

12/7/1338

Garp Cephesi Kumandanı İsmet

Gayet mühim ve müstaceldir
Bizzat açılacaktır.
No. 361

13 Temmuz 1338

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri son kanunla namzet intihabı hakkının kendisinden ref'inden dolayı müteessir olarak istifa etmek istiyor. Ben bu fikre muhalifim. Heyet-i vekile riyasetine yine beni intihab etmek meclis-

Levent Şahverdi Arşivi

ce mutasavver idi, fakat kariben garp cephesinde vuku bulacak harekât-ı mühimme esnasında orada bulunmayı tercih ettiğimden Erkân-ı harbiye riyasetiyle iktifa ettim. Bu suretle heyet-i vekile riyasetine diğer bir zatın intihabı lâzım gelmekle Rauf Bey'i münasip gördük. Ve bu günkü intihabda Rauf Bey heyet-i vekileye reis olmuştur. Ben de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyasetine ibkaen intihab olundum. Her halde emin bir vaziyet hasıl olduğunu arz eylerim.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi

Ben meclis reisliği ile başkumandanlığın ayrılmasını ve bu suretle kuvvetin bir elde tutularak herhangi bir zafer neticesi o zatın etrafına sülük gibi tufeylilerin toplanarak istiklâlimizin kurtulmasına rağmen müstebid bir idare teessüs etmesinden endişe ediyordum. Fakat şahsım mevzubahis olduğu bir zamanda bu hususta böyle bir teklifi muvafık bulmuyordum. Bunun Ankara'da düşünüldüğünü ve bu istikamete yüründüğünü zannediyordum. Tabii şimdiye kadar riyasette ve başkumandanlık makamında en mühlik zamanlarda ifâ-yı vazife etmiş olan Mustafa Kemal Paşa'yı büsbütün itmek makul ve şerefli bir iş değildi. Fakat uhdesinde mevcut iki vazifeden birini tefviz etmek ve gerek rütbesi ve gerek vaziyeti dolayısıyla başkumandanlıkta ibka etmek âti için de seyrini normal takib ettirmek için lâzımdı. Mustafa Kemal Paşa eğer bunu bizzat arzu ederse cidden büyüklük yapardı. Vaktiyle kendisine millî ve vatanî düşüncelerle bıraktığım meclis reisliğine yapışmamalı idi. Milletvekilleri hür düşünce ile istediklerini intihab ederler ve zafere ve daha mühim olan zaferden sonra milletin istiklâl ve hürriyet aşklarını doya doya tadarak medeniyet âleminde yol alırlardı. Türk tarihinin pek mühim olan bu dönüm noktasında ben Mustafa Kemal'i bu vazifeye davet ettim. Ne büyük bir talihdir ki İsmet Paşa da aynı tavsiyede bulunmuş: Başkumandanlıktan istifa etmemesi. Şark ve Garp cephe kumandanlarının bu samimi ve tarihî tavsiyesini kabul veya red etmekle gerek kendisinin ve gerekse Türk tarihinin nasıl bir mevki ve istikamet alacağını göreceğiz.[272]

Fevzi Paşa'nın şifresinde pek mühim bir beşaret vardı: "kariben garp cephesinde vuku bulacak harekât-ı mühimme". Demek taarruza karar verilmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandan bulunacağı bu taarruzda ordumuzun son neferine kadar büyük bir şevk ve intikamla hareket edeceği şüphesizdi. Yunan ordusunun bitkin vaziyeti hakkında sabık Yunan ordusu erkân-ı harbiye reisi General Metaksas'ın Yunan gazetelerine beyanatı en beliğ tercümandı. "Yunan ordusu artık taarruz edemez, uzlaşmak bu günkü hale göre elverdir." Biz uzlaşmak değil bu bulunmaz fırsatta hesaplaşmak istiyorduk. Bu fırsatı kaçırmayacaklarını Fevzi Paşa'nın şifresinden okumakla pek büyük bir zevk duydum.

272 Mustafa Kemal iki kuvveti de bırakmadı. Ikisinden birini heyet-i umumiyenin temayül edeceği zata bırakabilirdi. Meclis-i millî de celâdet gösteremedi. Tahminim vechile akıbetimiz tezahür etti. İstiklâlini kurtaran Türk milleti hürriyetini pek feci bir tarzda kaybetti. İnkılâp diyerek yeniden, hem de istiklâlini kurtaranlar tarafından kanı dökülüp, serveti mahvoldu.

Levent Şahverdi Arşivi

Askerî vaziyetimiz ve düşmanımızın vaziyeti istediğimiz gibi idi. Fakat mecliste neler oluyordu? Alenî zabıtlardan tamamıyla kesdirmek mümkün değil idi. Gerçi İstanbul'un mütemadi teşvikiyle bilerek bilmeyerek büyük kumandanlara ve hassaten Mustafa Kemal Paşa'ya, bana her fırsatta hücumlar oluyordu. Fakat 6 Mayıs şifresinde verdiğim cevapta söylediğim gibi bu fenalığı yapanlar mahdud idi. Heyet-i umumiyenin hâlet-i ruhiyesini anlamak için hafî celseler hakkında malûmat almayı düşündüm ve meclis riyasetine rica ettim. Yazdığım ve aldığım cevaplar şunlardır:[273]

Meclis-i Milli Riyasetine

Şimdiye kadar yapılan hafî celseler hakkında hiç malûmat alamadım. Herhangi bir suretle tenvir buyurmaklığımı rica ederim.

12/7/1338
Edirne Mebusu ve
Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Cevabı 12 gün sonra Mustafa Kemal Paşa veriyor:[274]

Ankara 24/7/1338

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C. Büyük Millet Meclisinin vaziyet-i fevkalâdesinden dolayı diğer meclislerle kabil-i kıyas olmayacak derecede hafî celseler akdedilmiş ve şimdiye kadar vuku bulan hafî celse mikdarı yüz doksan yediye baliğ olmuştur. Bu celselerin hepsi az çok bir ehemmiyet-i tarihiyeyi haiz olmakla beraber cereyan-ı vekayi esnasında suret-i umumiyede zât-ı devletlerinin muttalı oldukları hususatı ihtiva ederler. Hafî celselerin tab'ı, hal-i tabiinin avdetine ve müsaid zamanların hulûlüne vabeste olduğu gibi bunlardan bir kısmının zabıtları da henüz tevhid edilememiştir. Hafî ve celi bilumum meclis iştigalatından zât-ı samilerini kemafissabık haberdar etmeye devam edeceğimi arz eylerim efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan Mustafa Kemal

Yeni Heyet-i Vekile

14 Temmuz ajansından Heyet-i Vekilenin şu tarzda teşekkül ettiğini öğrendik:

273 Ankara'ya geldiğim zaman da rica ettim. Yine okutmadılar.

274 Benim Meclis riyasetine getirileceğim endişesiyle hakkımda "müstebittir, kimseyi dinlemez" diyerek müdhiş propaganda yapıldığını ve *Albayrak* gazetesi sahibi Mithat'ın ve Kâhya'nın tevkifleri işlerinden dahi mükemmelen istifade olunduğunu ve alâkadar olan heyet-i vekile reisi Fevzi Paşa'nın bile beni müdafaa etmediğini öğrendim. Alenî celse zabıtlarından dahi anlaşılıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine	Sivas mebusu Rauf Bey
Erkân-ı Harbiye Riyasetine	Kozan mebusu Fevzi Paşa
Şer'iye ve Evkaf Vekâletine	Eskişehir mebusu Abdullah Azmi Bey
Müdafaa-i Milli "	Karesi mebusu Kâzım Paşa
Hariciye "	Kastamonu mebusu Yusuf Kemal Bey
Dahiliye "	Niğde mebusu Atâ Bey
Maliye "	Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi Bey
Maarif "	Karesi mebusu Vehbi Bey
Sıhhiye Vekâleti vekili	Bolu mebusu Fuad Bey
Adliye Vekâletine	Erzurum mebusu Celâleddin Arif Bey
Nâfıa Vekâleti vekili	Saruhan mebusu Reşat Bey

Şark Ahvâli Hakkında Cephede Toplanan Malumat

15 Temmuz'da Şark ahvâli hakkında cephece toplanan malûmat:

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Hükûmeti
Şark Cephesi Kumandanlığı
Hariciye Şubesi

Mahremdir.
Adresinden maada ellere
geçirilmiyerek hıfzı suret-i
mahsusada rica olunur
15 Temmuz 1338

Cephe Kumandanı Paşa Hazretlerine Takdim

Şarkta umumi vaziyet hülâsası:
No. 1

RUSYA: Kazan, Samarra, Rebezan, Tambof havalisinde açlıktan geçen kış hasıl olan müthiş sefalet devam ediyor. Hariçten vaki olan muavenet sefalet ve ihtiyaçla mütenasip değildir.

Bolşevikler esas komünist prensiplerinden hiç bir şey feda etmek istemiyorlar. Bu hususta küçük ticareti ve ufak mülkiyeti tecviz vesaire gibi vaki olan bütün müsaadeleri zahiri olup bir yandan verdiklerini diğer taraftan muhtelif vasıtalarla geri almaktadırlar. Meselâ ikide bir "naludur" namıyla istihsa ettikleri maktu ağır vergiler ticaretten istifadeyi hiçe indirmektedir. Çeka idaresi eskisi kadar indi ve orfi bir müessese değilse bile yine dehşet siyasetini idame etmektedir. Bu sebeble umum Rusya'da Bolşevik idaresine karşı adem-i memnuniyet berdevamdır.

Moskova sosyalist revolusyoner fırkası heyet-i umumiyesi aleyhine büyük bir muhakeme açılmıştır. İttihamnamenin başlıca maddeleri 1917 senesinde itilâf devletlerinin teşvikiyle irtica yaparak amele ve asker kanı dökülmesine ve Petrograd'da bir çok amelenin katline sebebiyet verilmesi, Çekoslovak kıtaatının ve Kolçak harekâtının kolaylaştırılması, Lenin'e suikasd teşebbüsünde bulunulmasıdır. Yarasının vahim olmasından Lenin'in

Levent Şahverdi Arşivi

muvakkaten kaydıyla idare başından çekildiği söyleniyor. Sosyal revolüsyonerlerin muhakemesinde hazır bulunmak üzre ecnebi sosyalistlerinin Rusya'ya gelmesine müsaade edilmiştir. Hattâ bunlar içinde müttehimlerin müdafaasını ifa etmek üzre müteaddid ecnebi avukatları da vardır. Bu ecnebi müdafiler meyanında en ziyade celâdet gösteren sabık Belçika nazırlarından Vandervelt'dir. Moskova ve taşra matbuatı efkâr-ı umumiyeyi müttehimler aleyhine tahrik için vasi mıkyasda propaganda yapmakta ve bittabi hükûmetin teşvikiyle ameleye Moskova sokaklarında nümayişler yaptırılmaktadır.

Geçenlerde hükûmetimizle Fransa arasında aktedilen Ankara itilâfnamesi Anadolu'nun Rusya aleyhine Garp devletleriyle anlaştığı hakkında Bolşeviklerce bir zehab husule getirmişti. İtilâfnamenin gizli aksamı bulunduğuna dair olan İngiliz propagandası pek ziyade tesir etmiş idi. Vaziyeti tedkik için alelacele Ankara'ya gönderilen Ukrayna başkumandanı Frunze'nin verdiği teminatla bu fena tesir o zaman izale edildi.

Kış zarfında Finlandiya ile Rusya arasında bir aralık pek gerginleşen münasebat sükûnetli bir devreye girmektedir. Lehistan, Romanya ve Rusya arasındaki münasebat da hayli vahim şekil almış idiyse de Cenevre konferansının in'ikadı bu ihtilâfı da muvakkaten teskin etmiştir. Bolşevikler Lehistan ve Romanya'nın aksi inkılâbçılara yardım ettiğini, meşhur komitacı Maho'nun diğer unsurlarla Romanya'da Bolşevikler aleyhine tertibat yaptığını iddia etmektedirler. Kezalik Sovyet hükûmeti Besarabya'nın Romanya'ya terkini tasdik ve kabul etmediğinden burasının Romanyalılar tarafından haksız olarak işgalini sık sık mevzubahis etmekte ve bu kıta üzerindeki hukukunu ilk fırsatta ihkak edeceğini her münasebetle tekrar eylemektedir.

Lahey'de Cenova Konferansına zeylen in'ikad eden konferansa Sovyetler Litvinof riyasetinde bir heyet-i murahhasa ile iştirak eylemişlerdir. Bu konferanslardan gaye Rusya'nın tekrar Avrupa devletleri zümresine kabulü ve Sovyet hükûmetinin resmen tanınmasıdır. Bunun için Avrupalıların Rusya'dan alacakları olan mebaliğin Sovyet hükûmetince kabul edilmesi ve Rusya dahilinde Avrupalılara bir nevi kapitülasyon tanınarak mümtaz bir vaziyette bulunmalarıdır. Bolşevikler bu hususlarda müşkilât çıkarmakta ve garbın taleb ettiği ve buna mukabil Rusya'nın abluka ile ve muhtelif aksi inkılâbçı harekâtı ile harabisine sebebiyet verildiğini ileri sürerek istedikleri tazminatı bu borçlara takas ettirmeye çalışmaktadırlar.

Almanya ile Bolşevikler arasında tekarrür eden itilâftan maada Rusların İngilizlerle de anlaşmaya mütemayil oldukları hissediliyor. Buna en büyük saik Rusya'nın bu günkü dahilî vaziyeti ve Avrupa'nın muaveneti olmaksızın Rusya'da sükûn ve huzuru iade kabil olamayacağına Bolşeviklerin kanaat getirmesidir. Böyle bir anlaşma yapılmak üzre ise henüz tafsilât ve şartları tamamıyla malûm değildir.

TÜRKİSTAN: Üç senedir Fergana havalisi ile Şarkî Buhara'da Bolşevikler aleyhine mevcut olan Türk Basmacılar isyanı geçen Teşrinisani'de Enver Paşa'nın iltihakıyle vüs'at ve insicam peyda etmiştir. Bolşevik

Levent Şahverdi Arşivi

aleyhdarı olan ve elli bin tüfenk kadar tahmin edilen bu kuvvetler az çok muntazam bir kumanda altında hareket ederek Rus kışla ve ordugâhlarına baskın yapmakta, silah, cephane ve techizat iğtinam etmektedir. Nisanın on sekizinde Taşkent şehrinin 25 verst yakınındaki Rus kışlalarına hücum ederek silah ve mühimmatlarını almışlardır. Bunlara karşı yüz bine yakın Rus askeri sevk edildiği ve fakat elbise ve iaşeleri muntazam olmadığı gibi yağmacılıkdan başka bir şey yapmadıkları rivayet ediliyor. Uluata taraflarında da ayrıca eski Rus zabitlerinin de çeteler teşkil ettikleri söyleniyor. Gürcü rüesasından ve vaktiyle Türkistan'da memuriyet alan İlyava ve Orjenikidze Türkistan'a izam edilmiştir. Başkumandan Kamenef Buhara'dan Moskova'ya avdet eylemiştir. Tahkikat için Türkistan'a gönderilen seferi çekanın en nüfuzlu reislerinden Peters raporunu göndermiştir. Bu rapora binaen Sovyet hükûmeti o havalide yeni bir siyaset takibine karar vermiştir: Muhtelif ahalinin memleketin idaresine iştiraki, kurultayın yakında açılması, ticaret serbestisinin hazırlanması, Buhara'nın Rus demir yollarından ücret mukabilinde istifadesi, Rus kuvvetlerinin iaşe ve idaresi için alınan eşya bedelinin peşinen altın olarak tediyesi, o mıntıkadaki askerin yerine inzibatı kuvvetli muntazam asker ikamesi, ahaliye rıfk ve mülâyemetle muamele olunması kararlaşmıştır. Bu yeni karar, isyanın fazla tevessüünden ve kuvvetle bastırılamamasından ileri geldiği söyleniyor.

Türkistan isyanının tevessüü ve millî bir şekilde olması Bolşevikleri telâşa düşürmüştür. Bu sebeble Afgan'a avdet etmek üzere Almanya'dan Moskova'ya gelen Cemal Paşa'nın ileri geçmesine müsaade edilmemiştir. Rusya'da bulunan İttihatçıların ihracına karar verilmiş ve bunlardan bir kısmı Almanya'ya geçmiştir.

Türkistan ve Buhara isyanı Rusların Türkistan'ı ezip talan etmelerine verilen zahirî istiklâlin alınmasına ve Türkistan'la umûr-ı maarifle meşgul esir zabitanımızın tard ve teb'idine fırsat vermiş ve İngilizlerin öteden beri Rus mehafilindeki propagandaları kuvvet bularak Anadolu hükûmetinden de şüpheye başlamışlardı. Trabzon'a gelen Buhara heyet-i sefaretimizin hareketine bir takım vesilelerle müşkilât çıkardıklarından heyet henüz hareket edememiştir. Mamafih son zamanlarda Buharada tatbikin karar verdikleri yeni yeni müsaadekâr siyasetle alâkadar olarak Türkiye'ye karşı da cemilekârane davranmaya başlamışlardır.

KAFKASYA - Umumî - 12 Mayıs 1338 de Tiflis'te aktedilen ittihad muahedesine tevfikan Kafkas ittihadı teşekkül etmiştir. Bu muahedeye nazaran cenubi Kafkasya'da kuvve-i âliye üç cumhuriyetin merkezi icra komiteleri tarafından tayin edilen yirmi beş kişilik fevkalâde bir meclise aittir. Harbiye, maliye, posta ve telgraf, ticaret ve dahiliye, amele ve köylü işleri komiserleriyle nâfıa müdürü ve aksi inkılâbla mücadele komisyonu Çeka reisinden mürekkep ittihat şûrası icra kuvvetini haizdir. İttihat şûrası riyaseti üç azadan mürekkep olup bunlar münavebe ile riyaset vazifesini yapacaklardır. Her cumhuriyetin harbiye, amele ve köylü işleri komiserleriyle çeka reisinden maada diğer komiserlikleri mülgadır.

Levent Şahverdi Arşivi

İttihat şûrâsının emirname, kararname ve talimat neşrine salâhiyeti vardır. Mün'akit cumhuriyetlerin arazisinde iktisadî faaliyeti tevhid ve tanzim için ittihat şûrâsının daimi olarak bir de iktisat şûrâyı âlisi bulunacaktır.

Cenubî Kafkas Federasyonunun hariciye işleri ittihat şûrâsı divan riyaseti (Prezidyum) tarafından tedvir edilir. Bu sebeble divanı riyaset maiyetinde bir hariciye şubesi teşkil edilmiştir. Bu şubenin müdürlük ve muavinliklerine hep Rus memurları tayin edildiğine göre hariciye işleri doğrudan doğruya Rus murakabesi altı girmiştir. İttihat şûrâsı divan riyaseti azalar şunlardır: Azerbaycan namına Neriman Nerimanof, Gürcistan namına Budo Mdivani, Ermenistan namına Miyasinkiyan.

Federasyon şekli hükûmeti işe başlamış ve muahede ahkâmına tevfikan bütün muamelât Tiflis'te tatbikin şimdiye kadar teehhürü istiklâllerini selb eden bu ittihada Gürcülerin ellerinden geldiği kadar muhalefet etmelerinden neş'et etmiştir.

AZERBAYCAN: "Müsavat" ların el altından teşkilât yapmaya uğraştıkları hissediliyor. Maamafih zahiri hiç bir faaliyet görülmemiştir.

Komünist partisinin tasfiyesi bilhassa Azerbaycan'da pek esaslı ve vâsi mikyasda yapılmıştır. Çıkarılanların adedi kırk bin kadar tahmin ediliyor. Meselâ Bakü dairesinde yirmi bine baliğ olan komünistler şimdi yalnız beş bine tenzil edilmiştir.

Moskova sovyetinin kararıyle Türkiye Komünist Partisi de ilga edildi. Süleyman Nuri bir arkadaşı ile beraber Almanya'ya tahsile gönderilmeye karar verildi. Tasfiyede partiden çıkarılan Vâlâ ve Nâzım ismindeki çocuklar da tahsil için Moskova'ya gönderildi.

Sağlaşma siyaseti Azerbaycan'da da tatbik edildi. Lâkin diğer sovyet memleketlerinde olduğu gibi burada da bu siyaset fazla geçememiştir. Bir taraftan bir takım müsaadat yapıldığı halde diğer taraftan bunları hükümsüz bırakacak tedbirler ittihaz edilmiştir.

Her yerde olduğu gibi burada da ahali Bolşevik idaresinden son derece müteneffirdir. Nisan ve Mayıs zarfında kırk kadar petrol kuyusu ateşlenmiş ve tahrib edilmiş ve buralarda bir mikdar Rus telef olmasına sebebiyet verilmiştir. Bunun failleri elde edilememiş ise de ekseriyet yahudi ve Rus olmak üzre yüz yetmiş kişi kadar tevkif edilmiş ve evrı taharri dilerek bir çok vesaik toplanmıştır.

Bittabi Kafkasya'nın her tarafında olduğu gibi Azerbaycan'da da nüfuz ve hüküm Rusların elinde ise de Azerbaycan'da başda bulunan Azerilerin kifayetsizliği yüzünden idare büyük bir keşmekeş içindedir.

GÜRCİSTAN: Gürcistan'da bir müddettenberi iştidad eden buhran geçen Mayıs zarfında en had devresine vasıl olmuştu. Cenova Konferansı sırasında Fransızların teşvik ve muaveneti ile Gürcistan'ın her tarafında ihtilâlkârane nümayişler yapılmış ve kuvvetli bir heyecan husule gelmiştir. Hükûmet şiddetli tedbirlerle vaziyete hâkim olmuş ise de vehamet henüz zail olmamıştır.

Şubat ve Mart zarfında Batum-Bakü sürat katarı birkaç defa eşkiya

Levent Şahverdi Arşivi

tarafından soyulmuş, Ahıska'da müsademeler olmuş, bilûmum Gürcü zabitanı ile İslâm ve Gürcü memurları tevkif edilmiştir. Rus parasının cebren kabulü hakkındaki emir üzerine Tiflis'te ve Gürcistan'ın muhtelif mahallerinde kanlı arbedeler zuhur etmiş, Batum'da jimnaz muallimlerinin tevkifi üzerine küçük çocuklar da dahil olduğu halde bütün talebe siyah bayraklarla nümayişler tertib ettiklerinden şehir karışmış talebeden bir kısmı da tevkif edilmiştir.

Kütayis taraflarında ise birkaç yüz kişilik bir çete sık sık Bolşevik kuvvetleriyle müsademe etmiştir. 15, 16, 17 Mayıs günleri Tiflis'in her tarafında dehşet hüküm sürmekte ve her tarafa ikame edilen müsellah memurlar sokakda iki kişinin bile durmasına mâni olmakta idi. Buna rağmen şehrin muhtelif mahallerinde siyah bayraklar çekilmiş, içtimalar, nutuklar verilmiş ve hattâ resmî dairelerle müessesata bombalarla taarruzlar olmuştur. Belediye dairesini berhava etmek üzre gelen darülfünun talebesinden üç erkek iki kız derhal kurşuna dizilmiştir. Kafkas ordusu polis şubesine bomba atılmış ve muhafızlardan bir haylisi itlaf edilmiştir. Geceli gündüzlü şehirde gezdirilen süvari kollarının takyidine rağmen orduyu isyana teşvik için beyannameler tevzi edilmiştir. Gerek Tiflis'te ve gerek diğer şehirlerde hükûmet müessesat ve şimendöfer memurları ve ameleleri hizmetlerini terk etmek veya iş başına gelmemek suretiyle husumet göstermişlerdir. Tiflis şimendöfer amelesinin münakalâtı durdurmak maksadıyla hazırladıkları grevin önüne müşkilât ile geçilmiştir. Tiflis-Batum hattı üzerinde Samtredi isyan bayrağı çekerek hükûmeti zapta çalışan memûrîn ve ameleden on beşi kurşuna dizilmiştir. Fransa'daki Menşeviklerle ittisale vasıta olan biri zabit üç Fransız da Tiflis'te idam olunmuştur. Bu vekayi münasebetiyle Gürcistan'da kırk bin kişiden fazla kimse tevkif edilmiştir. Bunlardan mürettip müşevviklerle hâdiselerde fiilen methaldar olanlar idam, mütebakisinin şimalî Kafkasya'ya tehcir edileceği söyleniyor.

Bolşeviklerin, daha doğrusu Rusların bu vekayi hasebiyle vaki olan tedib tedbirleri pek müthiş ve kanlı olmuştu. Bu hâdiseler esnasında Ermeniler hükûmete yardım için pek ziyade gayret gösterdiklerinden hükûmet dairelerindeki bir çok Gürcü memurları azledilerek yerlerine Ermeniler ve az miktarda müslümanlar tayin edilmiştir.

Haziran'dan beri yeni vakalar tahaddüs etmemiş ise de buhran, fevkalâde müheyyiç bir halde hâlâ devam etmektedir.

ERMENİSTAN: Ermenistan'da nisbî bir sükûn ve vaziyeti ıslah için Gümrü'nün imarı, ziraate germiyet verilmesi vesaire gibi büyük bir faaliyet vardır. Son altı aydan beri Batum tarikiyle Irak ve Adana'dan on bin kadar Ermeni muhaciri gelmiş Kamarlı mıntıkasındaki halis Müslüman köylerine yerleştirilmiştir. Son zamanlarda Tebriz ve havalisinden de Ermeni muhaciri celbine çalışılıyor. Şimdiye kadar bunlardan bin beşyüz kadarı gelmiş Nahcivan havalisindeki metruk müslüman köylerine yerleştirilmiştir. Ermenistan'a muhacereti teşvik için Kafkasyada, Rusya'da hattâ İstanbul'da pek şiddetli bir propaganda yapılmaktadır. Aynı zamanda Ermeni kesafeti husule getirmek için girişilen bu teşebbüsata zamime ola-

Levent Şahverdi Arşivi

rak vaktiyle Taşnak zulmünden İran ve Kafkas Azerbaycan'ına iltica eden Müslüman halkın avdetine müsaade edilmiyor. Esbabı Ermenistan'da bulunmayan emlâk ve arazinin hükûmete aidiyeti hakkındaki kanuna binaen bu Müslümanların emlâki zabt ve Ermeni muhacirlarına verilmektedir. Bu yüzden son zamanlarda Nahcivan havalisinde yüz elli kişilik bir Müslüman çetesi türediği ve bütün takibata rağmen daima Ermeni köylerine baskın yaptığı haber veriliyor.

Erivan, Gümrü ve muhtelif mahallerde Amerikalıların Ermenilere muavenet heyetleri bir çok yardımlarda bulunmakta, Amerika'dan erzak ve levazım getirterek halka tevzi etmekde eytamhanelerdeki çocukları yetiştirmektedirler. Son zamanlarda İngilizler muavenet hususunda Amerikalılarla rekabete girişmişlerdir. Lord Mabor İngiliz yardım komitesi yetimhaneler tesisi için istihzarata başlamıştır.

Aynı zamanda Taşnak faaliyetine dir muhtelif haberler varid olmaktadır. Taşnaklar iki kısma ayrılarak bir kısmı Bolşevikliğe mütemayil bir meslek takibine başlamıştır. Bu da Tebriz'de teşekkül eden Ermeni rençber taşnaksonyon fırkasıdır. Merkezini Tahran'a nakleden bu fırkaya Türkiye Ermenilerinin kısmı azamı iltihak ettiği ve yeni partinin teşkilâtını tevsi etmekde olduğu haber alınıyor. Hattâ İstanbul'da dahi şubesi açıldığı söyleniyor. Sovyet Ermenistan'da mevcudiyeti resmi olarak tanınıp tanınmadığı henüz malûm değilse de Erivan'da müstekillen Türkiye Ermenileri tarafından idare edilen garp Ermenileri merkezi bürosu bunun bir şubesi olması melhuzdur.

Bu yeni rençber taşnak fırkası Rusların hoşuna gidecek surette İngilizlerin teşvikiyle teşekkül ettiği istidlal edilmekte ve Ruslar da bu fırkayı dost telakki eylemektedirler. Herhalde İngilizlerin Ermenistan'daki faaliyetine müsaid davranan Rusların Türkiye Ermenilerini mümkün mertebe sovyet şiarı altında birleştirmeye meyyal oldukları anlaşılıyor. Rençber taşnak partisinin resmen Ruslarla itilâf etmesi ve yahut içlerinden komünizm çıkarılacağını da ortaya koymaları da melhuzdur.

Ermenistan'ın 1337 senesi iptidasındaki umumi nüfusu hakkında alınan malûmat şudur: Novobevazid, Dere-elegez, Dilican, Eçmiyazin ve Kazak havalisi, Gerus, Zengezor, Nahcivan'ın bir kısmı, Erivan ve Gümrü kasabalarıyla havalisi cemaan - 100 bin - Ermeni ve - 200 bin - Türk Malakan, Asuri ve Yezidi imiş. Bu rakamlar gizli tutulmakta ve nufus fazla gösterilerek hariçten muavenet suretiyle gelen erzakın o nisbette gelmesi temin olunmakta imiş.

İRAN: vaziyetindeki müşevveşat devam etmektedir. Müşirüddevle kabinesi ecnebi ifsadatı tesiriyle Tahran gazetelerinin şiddetli hücumlarına binaen istifa etmiş şahın ve veliahdın Avrupa'da bulunmasından dolayı bir müddet idare, diktatörlüğü ilân eden vezir Ceng Serdarin Rıza elinde kaldıktan sonra veliahdın avdetini müteakip kabineyi Kıvamıssaltana teşkil etmiştir.

Askeri teşkilât yapmak isteyen İran hükûmeti bundan kuşkulanan İngilizlerle Rusların ifsadatıyle gailelere maruz bulunmaktadır. Matbuat

Levent Şahverdi Arşivi

sosyalist ve sosyalist demokrat şiarına bürünen, *Hakikat*, *Tufan* vesaire gibi gazeteler şiddetle hükûmete ve bilhassa veziri Ceng Serdarin Rıza'ya hücum ettiklerinden hükûmet bunları kapatmış ve sahiplerini takib etmiştir. Bunlar Rus sefarethanesine ve Şeyh Abdülazm türbesine iltica ettiler. Ve oralarda şiddetli beyannameler neşrettiler. Sükûn henüz avdet etmemiştir.

İran Azerbaycan'ında Simko İsmail Ağa gailesi devam ediyor. Bir aralık Tebriz havalisine tahşid edilen oldukça kuvvetli asker kıtalarıyla ufak tefek derebeyleri ezildikten sonra Simko üzerine karar verildi. Sırtanın Savucbulak tarafında sıkışmasından bilistifade Bahtiyari reislerinden Halo Kurban gönüllüleri Savucbulak'ı zabt ile iki gün kadar kalabilmişler ise de yeni kuvvetlerle mukabil taarruz geçen Simko İranlıları ihata etmiş ve Ramazan bayramı arifesinde altı saat devam eden muharebeyi müteakip İran kuvvetlerini dağıtmıştır. Bu müsademede Halo Kurban maktul düşmüş ve onun dağları kuvvetleri yanında Fazlullah Han müfrezesi müşkül bir mevkide kalmıştır. Simko bu muharebede İranlıların seri ateşli iki Rus sahra ve yedi yüz atımlı bir cebel topların zabtetmiştir.

Simko gailesinden maada Şahsevenler de Tebriz ile Meyane arasındaki faaliyetlerini teşdid etmişler ve umumî yoldan Tahran'a gitmek muhal hükmüne girmiştir. Haziran ortalarında Tebriz'in beş saat mesafesindeki Sadabad köyüne gelen atlı bir Şahseven müfrezesi köyü tamamıyla garet etmiştir.

Tahran adliye memurları da maaşsızlıktan grev yapmışlardır.

20 Temmuz'da Ankara istihbarat erkân-ı harbi şu malûmatı veriyor:

12 Temmuz'da İstanbul'a bir İngiliz filosu beraberinde bir tayyare gemisi ile beraber geliyor. Bundan bir dretnot ile beş torpido Karadeniz'e 17 Temmuz'da çıkıyor. Güya Bolşeviklerin Romanya'ya taarruzlarına mani olmak için imiş... Amerikalılar da yedi torpidodan mürekkep bir filo gönderiyorlar. Yunanlılar da Karadeniz'i abluka edeceklermiş... Bu havadislerin Yunan ordusunun hezimetine karşı İstanbul'da bir muhafaza kuvveti için olduğunu herkes kabul ediyor.

Yunanlıların İstanbul'a taarruz ihtimallerine karşı da bu donanma toplanması varidi, fakat Garp ordumuzun taarruzu her şeyi güzel hal edecekti. Yunanlıların İstanbul'a taarruz etmeleri hakkında 12 Temmuz İstanbul gazetelerinde şu malûmat vardı:

Sabık Yunan Erkân-ı Harbiye Reisi General Metaksas Yunan gazetelerine şu beyanatta bulunmuştur: Yunan hükûmeti Anadolu sergüzeştine atıldığı zaman böyle uzun arızalar düşünmemiş, buna göre hazırlanmamış idi. Bizde uzun imha muharebeleri için hususi teşkilât olmadığından muharebe bugünkü şekle girdi. Harbi bitirmek için payitahtın en zayıf noktasına bütün kuvvetimizle hücum etmek, olmazsa düşmanlarla uzlaşmak lâzımdır. Uzlaşmak için de büyük fedakârlıklar lâzımdır. Şunu söyleyeyim ki uzlaşmak bu günkü hale göre ehvendir. Yunanistan'ın Anadolu'da yeni bir taarruza muktedir olup olmadığı meselesine gelince buna kat'i surette

Levent Şahverdi Arşivi

"Hayır" cevabı verilebilir. Tehlike ihtimalâtını mümkün mertebe izale için yeni bir hazırlığımız yoktur. Uzlaşmak keyfiyeti ise zaman geçtikçe nispeti büyümekte olan bir fedakârlıkla mümkündür. Düşmanla uzlaşmaya bir kaç ay evvel teşebbüs etseydik netice bizim için elîm olurdu. Bir sene evvel teşebbüsatta bulunsa idik daha az elîm olurdu. Esasen bundan sonra başvurmaya mecbur kalacağımız yegâne yol mutavassıt bir çare-i haldir. İstikbal hakkındaki her şey felce uğruyor.

19 Temmuz Ankara ajansında dahi şu malûmat vardı: Yunan mukavemeti son günlerini yaşamakta ve bütün Yunanlılarca bu hakikat itiraf edilmektedir. Cenevre konferansında, Belgrad müzakerelerinde ve İstanbul etrafında yapılmak istenilen manevralardan bir şey çıkmayacağım anlayan Atina ricâli arasındaki son müzakerelerden sonra 6 Temmuz gecesi takip edilecek yeni hatt-ı hareket hakkında esas itibarıyla itilâf hasıl olmuştur. Bu da İzmir havalisi ile Yunan işgalindeki arazide Yunanistan'ın nezareti altında mahallî muhtariyet ilânına dairdir. Mahallî bir askerî kuvvet teşkil ile eski Yunan askerleri terhis ve muhtariyetin müdafaasını deruhde edecek mahallî kuvvetin, harb masrafinin mahallî menbalardan temini isteniyor. Bu suretle Asya-yı Sugra'da seksen bin kişilik bir ordu teşkil edileceği tahmin olunmaktadır. Ve itilâfın esası işte budur. Teferruatında ise uyuşmak imkânı hasıl olamamıştır.

Bir kısım ricâl muhtariyet sahasının Sevr Muahedesi hududuna hasrı, diğer bir kısım hariçteki yerlerin bu sahaya idhalini ve bu parçanın Türklere karşı rehin olarak muhafazasını istiyorlar.

İhtilâfa sebeb olan ikinci nokta bundan üç ay evvel teşkil edilerek bilâhare ehemmiyetten düşürülen İzmir'deki müdafaa teşkilâtının yeniden ihyası ile muhtariyet işlerinin bunlara tahmili veyahut bu günkü idare aleyhine hareket etmesi ihtimaline karşı bu teşkilâttan vazgeçilmesi meselesidir.

Yunan milletinin ve ordusunun ne halde olduğu her gün daha açık görülüyordu.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyaseti idadi mekteplerini geri müessese ad ile idaresinde bulunan zabitleri ikinci derece saymaya karar verdiğini yazıyordu. Bunun yanlış düşünce olduğunu[275] şöylece kendilerine şifreli telgrafla yazdım:

No. 161

Sarıkamış 19/7/1338

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine

C. 13/7/1338 ve 2278 şifreye

İdadi mekteplerini ordunun temeli addediyor ve bu mekteplerde bulunacak talebenin asker ruhu ile ve yüksek bir terbiye ile yetiştirilmelerini pek lüzumlu buluyorum. Ancak bu suretle ordu istikbalde aynı terbiye

275 Ne yazık ki Ankara'ya geldiğim zaman şifahan her tarafa anlatmaklığıma rağmen bir gün askerî idadilerini maarife devrediverdiler. Muhalefete geçtiğim zaman kürsüden haykırdım ve bu yanlışlığı tashih ettirdim.

Levent Şahverdi Arşivi

almış bir türlü düşünür ve bir türlü iş yapar heyet-i zabitana malik olur. Buna muvaffakiyet ise heyet-i talimiye ve tedrisiyenin bu evsafı haiz ve mesleklerinde sahibi ihtisas ve talebeye model olabilecek kimseler bulunmalarıyla mümkündür. Mektepleri geri hizmetlerden addederek vaktiyle mekteplere lâzımı kadar ehemmiyet verilmediğinden dolayı ordu hiç bir vakit terbiye ve ahlâkı ve mesai ve fedakârlığıyla birlik tesis edememiş, hilkatinin ve ailesinin tesiriyle pek fedakâr ve pek halûklara mukabil korkak, miskin ve zelil kimseler de zabitlik şerefine nail olmuşlardır. İstiklâl Harbi ile Türkün ve İslâmın temin-i bekasına çalışırken bizi mahvetmek istiyen devletlere casusluk eden hâlâ Kuva-yı Milliyeye aleyhdar bulunan mektep tahsili görmüş zabitler İstanbul sokaklarında doludur. İstikbal için bu felâketli mazi hatalarını düşünerek artık idadi mekteplerini geri müessese addetmemeliyiz. İdadi sınıflarındaki talebe hayat için sağlam veya çürük hayat temelini kurdukları bir yaştadırlar. Bu da ilmî olarak her yerde kabul edilmiştir ki on dört yaşından yirmiye kadar olan yaştır. Geri hizmetlere lâyık insanların elinde bu yaşları geçirecek olan gençlik hayat ve ahlâk temelleri bir kuvvet de olmadığı gibi sağlam da olamaz. Bu gibilere talimgahlar, harbiye ve erkân-ı harbiye mektepleri sağlam ve müttehit bir terbiye veremediği halimizle sabittir. Binaenaleyh idadi mekteplerinin ordu safları arasında bir hizada tutulması ve esasen adedleri pek mahdud olan askerî idadilerin değil yalnız ders nazırlarının fırka erkân-ı harbi hizasında olmasını hattâ müdürlerinin de ordu safları arasına yuvarlanmış ve temayüz etmiş birer fırka kumandanı olmasını istikbalin kahir bir Türk ordusu için pek lüzumlu addeylerim. Mekteplerle pek ziyade meşgul olduğumuzdan maruzatım pek esaslı tecrübelere müsteniddir. Bu günkü müdür alay kumandanlığı hizasında olarak mektebe getirilenlerin altıncısıdır. Hiç biri orduya lâyık zabitlik temelini çocukların ruhuna sindirecek bir malûmat ve kabiliyette değildirler. Hiç olmazsa bir fırka erkân-ı harbi liyakatini haiz bir ders nâzırı bu boşluğu kapayabileceğini arz eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Başkumandanlık Kanunu

Başkumandanlık Kanunu'nun kabul edildiği hakkında Mustafa Kemal Paşa'dan şu şifreyi aldım ki 6 Mayıs'tan beri bu hususiaki muhaberatımızın 12.'sidir:

Gayet mühim ve müstaceldir.
Zata mahsustur.

20-21/7/1338
21/7/1338 vusulü
saat 5 dakika 30

Şark Cephesi Kumandanlığına

Ankara'daki vaziyet-i umumiye hakkında peyderpey arz-ı malûmat etmekteyim. Bu cümleden olmak üzre meclisin heyet-i vekilenin ve

Levent Şahverdi Arşivi

Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun en son vaziyetleri hakkında izahat-ı âtiyeyi nazar-ı ıttılâ-ı samilerine arz eylerim.

1 — Meclis son günlerde vaziyetin istilzam eylediği şekli faaliyete girmiş gibidir. Başkumandanlık Kanunu Sakarya Muharebesi esnasında bu makama verilmiş olan selâhiyet-i fevkalâdeye lüzum kalmadığı tarafımdan ifade edilerek meclisçe tecdiden ve müttefikan kabul edilmiş ve bu yeni kanunun üç ay müddetle takyidine lüzum görülmiyerek başkumandanlık vezaifine lüzum kalmadığı zaman, meclis kararı ile lâğvedilmek üzre gayr-i muvakkat bir mahiyet iktisab eylemiştir. Meclisteki menfi cereyanlar mahdud ve muayyen eşhasa münhasırdır. Menfi düşünen bu aza gayr-i vazıh ve hasis propagandalarla zaman zaman efkârı ızlâle sâi bulunuyorlar. Buna rağmen meclisin ekseriyetini teşkil eden vicdan-ı selim ashâbı maksad-ı muayyen etrafında sevk ve idare edilmektedir. Son günlerde meclis-i idare yolunda bezledilen mesai oldukça şâyân-ı memnuniyet netâyic vermiştir.

2 — Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu nizamname-i dahilisini tecdid ve daha kuvvetli bir şekle ifrağ eylemiştir. Fuad Paşa Hazretleri tarafımdan vuku bulan teklif üzerine grubun riyasetine intihab olunmuş ve müşarünaleyhin bu mevkide meclis işlerini tanzim hususunda şimdiye kadar mahsus olan muavenetinden pek ziyade istifade memul bulunmuştur.

3 — Suret-i şekli arz edilmiş olan icra vekilleri heyeti vazifesine sükûnet ve muvaffakiyetle devam etmektedir. Heyet-i umumiyede müzakeresine başlanan heyet-i vekilenin vazife ve mesuliyetine aid kanunun itmamı müyesser olduğu takdirde uzunca bir zaman için Ankara'daki aheng-i umumî tanzim edilmiş olacaktır. Birkaç güne kadar cepheye hareket edeceğim efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan Mustafa Kemal

Vaziyetin hüsn-i idaresine ve garp ordumuzun taarruz üzere olduğu bir zamanda sükûnetin iadesine memnun oldum. Bilhassa Ali Fuad Paşa'nın grup riyasetine ve Rauf Bey'in de heyet-i vekile reisliğine getirilmeleriyle daha ilk mücadele sahasına atılan bu arkadaşlarımızın da birinci derece faal bulunmalarına pek sevindim. "Meclisteki menfi cereyanların mahdud ve muayyen eşhasa münasırdır" sözü benim geçende kendilerine yazdığım mütalaamı tekid ettiğinden ayrıca inşirah vermektedir. Yalnız merakımı mucib olan şey daha 10 Temmuz'da meclisin ekseriyetinden şikâyet ve şüphe ederek riyasetten ve başkumandanlıkdan istifaya karar veren Gazinin bu iki makamı daha kuvvetle işgal için yaptığı propaganda idi ki bunu ancak nutkundan anlayabilecektim. Bir hafta zarfında bu kadar aleyhdar fikirleri tamamıyla lehe döndürerek mahdud muhalif bırakmak için her halde meclise yapılmış bir vaad olacaktı. Bu yalnız zafer olamazdı çünkü herkes zaten buna muntazırdı. Gerçi Celâleddin Arif Bey gibi vaktiyle kendi aleyhinde bulunmuş bir zatı adliye vekili olarak kabul ediyordu, fakat yalnız bu mec-

Levent Şahverdi Arşivi

lisi elbette tatmin edecek bir şey değildi. Bana kadar gelen dedikodular "bir zaferi müteakip, zaten şimdiden diktatör gibi hareket eden ve ahlaken milleti dilgir eden Gazi meclisi daha hiç dinlemiyerek an'anat-ı diniyemizi de alt üst edecek ve mukaddesatımıza da taarruz edecektir" şeklindeki endişelerdi. Celâleddin Arif Bey'in adliye vekâletine tayini üzerine Erzurum'dan bazı adliye memurlarından endişeli mektuplar da almıştım. Tahkiki için Erzurum'da Rüştü Paşa'ya sordum ve ajansa intizarla beraber Mustafa Kemal Paşa'ya şunu yazdım:

Zata mahsustur

Sarıkamış 22 Temmuz 1338

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

C. 20/21 Temmuz 1338 bilâ No.

Vaziyetin hüsn-i idaresi azim inşirahı mucib olmuştur. Yalnız bir noktaya nazar-ı samilerini celbederim.

1 — Celâleddin Arif Bey'in adliye vekâletine tayinini haber alan namus ve sadakatlerine itimad ettiğim bazı zatların bendenize gönderdikleri mektubda şunlar yazılıyor: "Celâleddin Arif Bey Erzurum'a geldiği zaman yerli olmayan memurları çıkarmak, orduyu ikiye ayırmak ve bu suretle Ankara'dan ayrılıp Vilâyât-ı Şarkiyede halk hükûmeti teşkil etmek üzere *Albayrak* muharriri Mithat Efendi riyasetinde bir muhalif fırka teşkil ve Edip Hoca ve sair malûm eşhası da alarak evvelâ ordudan şikâyat ve isnadata başlamak üzre Celâleddin Arif Bey'i iğfal ettikleri malûmdur. Bu kere Celâleddin Arif Bey'in adliye vekâletine tayini haberi gelince, Mithat ve hempaları faaliyete germi vermişlerdir. Programları aynıdır. O zaman bu fikir aleyhinde bulunan memurlara karşı haksız icraata başlıyarak bilâhare Erzurum'u hal-i sabıkına irca etmeleri mümkündür".

2 — Celâleddin Arif Bey'in Erzurum'da iğfal olunarak yaptığı fenalıklar malûmdur. İğfal edildiğini ötede beride söylediğini işitmiştim. Yeniden tesirata kapılarak Edip Hoca ve emsali gibi iz'ansız şarlatanların sözü ile bilhassa Erzurum'da yerli olmayan namuskâr insanlara karşı icraata kalkarsa yeniden hepimizi dâğdâr ederler ve neticede kendileri de ebediyen lekelenirler. İlim, irfan ve samimiyetinden emin olduğum Celâleddin Arif Bey'in icab diyorsa ikaz buyurulmasını istirham eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Rüştü Paşa'dan aldığım cevapta dahi "memlekette mevkii olmayan muhalefet dirilmemek üzere ölmüştür" deniyordu. Mufassal olan bu cevap şudur:

Levent Şahverdi Arşivi

Şark Cephesi Kumandanlığına

Erzurum 27/7/1338

C. 22/7/1338 ve bilâ şifreye

1 — Celâleddin Arif Bey'in adliye vekâletine tayini arkadaşlarını kaybeyledikleri memuriyetlere tekrar kavuşmak ümidini uyandırmış olacaktır. Fakat Celâleddin Arif Bey'in mevki-i iktidara geçmesiyle malûm kesanın faaliyetlerini arttırdıklarını ve arttırabileceklerini zannetmiyorum. Vaziyet-i hazıra dahilinde memlekette mevkii olmayan muhalefet dirilmemek üzere ölmüştür. Halkı avam kitlesini teşkil eden her ferd endişe-i taayyüş faydasız manâsız dedikodulardan cereyanlardan uzak tutmaktadır. Erzurum'da eğer bir mesele olarak telakkiye değerse vefat etmiş olan Malyemez Tevfik Bey'in mahdud eşhasa münhasır miras meselesi vardır. Merhum Malyemez Tevfik Bey'in harreminin avukatlığını deruhde eylemiş olan Mithat ve Edip Hoca'nın müdafaa eyledikleri miras davasına hâkimin bunlar aleyhinde ve mukabil taraf teşkil eden Tevfik Bey'in biraderi İzzet ve mahdumu Tahsin beyler lehinde hall ü fasl eylemesi her iki tarafın yekdiğeri aleyhinde isnadatına germiyet vermiştir. Bu iki taraf mensubîni dinlenecek olursa Erzurum'da mukabil tarafa ne hakk-ı kelâm ve ne de hakk-ı ikamet olmadığı kanaatini taşıdıkları görülür. Bir de evkaf müdürünün yolsuzluklarından şikâyet vardır. Müftü hakkında bazı eşhas telgraf verdiği söylenmektedir. Ve şikâyet ve isnadat eşhasın menafi-i hususiyelerine müteallik şahsî davalardan münbais olup memleketin hayat-ı asliyesini sırtlarında taşıyan halk kitlesi bu davaların çıkardığı dedikodulara karşı lâkayddır. Ve bu halkın hakikî rehberleri de sırf bir kaç şahsın menfaatini istihdaf eden bu dedikoduların mahiyetine vakıf ve nafizdirler. Hâkimden, evkaf müdüründen vaki şikâyat mülkiye müfettişliğine havale edilmiş olup hükûmetçe bî-tarafane tahkikat yapılmaktadır. Ve bu şikâyâtta Celâleddin Arif Bey'in adliye vekâletine tayininden evvel başlamıştır.

2 — Hal-i hazırda yabancı ve yerli memurlar cereyanı mevcut değildir. Ekseriya hakkında şikâyet vaki olan memurlar kendilerini mağdur mevkide göstermek için her mahalde olduğu gibi eğer yabancı iseler yabancı olduğum için bana tehacüm vaki oluyor, eğer yerli iseler beni hemşehrilerim çekemiyorlar onun için aleyhime yürüyorlar, yekdiğerine soyuyorlar. Fakat muhitin vicdanı selimi bu gibi fikirleri yaşatmayacağı ve yaratmamakta olduğu kanaatindeyim.

3 — Burada bulunduğum, zamanların âcizlerine verdiği kanaat, halle huzuru sükûna teşnedir. Her ferdi ancak ailesinin rızkı endişedar kılmakta ve herkes iş ve güciyle uğraşmaktadır.

Bulunması tabiî bulunan muhtelif kanaatli ve düşünceli mahdud eşhasın bunca felâketler geçirmiş iyiliği gayr-i mes'ûr olarak görmeye alışmış memleketin mesai ve hayat-ı tabiiyesi üzerinde bir tesir vücude getirmeyeceklerini ve eğer vuku bulacak olursa mühim tahavvülâttan zât-ı samilerine arz-ı malûmat edileceği maruzdur.

Fırka 9 Kumandan Vekili Rüştü

Levent Şahverdi Arşivi

20 Temmuz'da yeni Başkumandanlık Kanunu kabul olunduğu ve Mustafa Kemal Paşa'nın yine Başkumandanlığa tayin olunduğu haberi bizi sevindirdi. Artık vakit kayıp etmeden maddî ve manevî çürümüş olan Yunan ordusunu Türk ordusunun darbeleriyle perişan etmek lâzımdı.

Rusya'dan Alınan Tayyarelerin Garp Cephesine Sevki

23/24 Temmuz gece yarısı Şahin vapurumuz Novorosiski'den Rusların gönderdiği yirmi iki tayyareyi Trabzon'a getirdi. Derhal Garp Cephesi emrine gönderdim ve Başkumandanlık, Erkân-ı Harbiye Reisliği ve Garp Cephesi kumandanlığına bildirdim.

28 Temmuz'da General Towshend'in (Kûtü'l-amare'de esir ettiğimiz İngiliz Kumandanı) Ankara'ya geldiğini ajanslardan öğrendim. Yunan ordusunu içine düştüğü uçurumdan kurtarmaya çalışacağı endişesini duydum. Garp Cephesine yapmayı tasarladığım seyahata artık bir mâni kalmamıştı. Bu seyahata yetiştirdiğim şehit çocuklarından da her yaştan ve her sınıftan olmak üzere elli çocuktan mürekkep bir müfrezeyi de iştirak ettirmeği ve bunları İstanbul'a dahi göndermeği düşünerek hazırlık yaptırdım.

9 Ağustos'ta çocukları Erzurum üzerinden Trabzon'a yola çıkarttım. Ben de Kars-Ardahan-Artvin mıntıkalarını teftişe diye yola çıktım. Mühim mevkileri ve bu arada Kuvarshane ve Murgul bakır madenlerini ve Maradid-Borçka mıntıkalarını ve hudud kısmını da dolaşarak 25 Ağustos'ta Trabzon'a geldim. Çocuklar müfrezesi de aynı günde buraya gelmişlerdi.

Yunan Ordusuna Taarruz ve Son Zafer

26 Ağustos'ta başlayan Garp Cephesi taarruzu ve kazanılan parlak muvaffakiyetlerin haberlerini Trabzon'da büyük neşe içinde aldım. Ordumuzun taarruza geçtiği 26 Ağustos'ta Yunan ordusu Başkumandanı Hacı Anesti'nin ordusunun başında bulunmayıp Atina'da Ordunun çekilmesi ve Anadolu'yu tahliye işleriyle meşgul bulunması Yunanlıların bitkinliğini ve gafletini, millî hükûmetimizin ve ordumuzun da azmini ve uyanıklığını gösterir.

Şark Cephesi'nden üç piyade fırkası, bir çok gönüllü, silah ve mühimmat ile mümkün olan maddî yardım ve 6 Ağustos'ta Şark cephesine ilhak olunan Hakkâri livası ve Revandiz mıntıkası da dahil olduğu halde sükûnetin muhafazası ve Garp cephesi muvaffakiyetlerine umumî bir ruhî bağlılık gibi manevî yardımımız Garp cephesiyle ve dolayısıyla İstiklâl Harbimizle olan sonsuz ilgimizi gösterir.

Sakarya Meydan Muharebesinde askerî ve siyasî düşüncelerimi, sevk ve idareyi yakından, haritadan takip ile Mustafa Kemal Paşa'ya nasıl apaçık yazdımsa bu son zaferi de öylece takip ile mütalaalarımı yazdım. Gelen cevaplarla birlikte aynen yazıyorum:

Levent Şahverdi Arşivi

Trabzon 3/9/1338

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Son vaziyet ve kararı bilmemekle beraber büyük bir alâka ve merakla harekâtı takip ettiğimden kemâl-i hürmet ve samimiyetle âtideki düşüncemi arz eylerim: Kazanılan pek şanlı zaferin Yunan ordusunu denize dökünceye kadar temadi edeceğine şüphem yoksa da Yunanlıların İzmir şarkında son bir mukavemete yeltenmeleri ve Trakya'dan ve hattâ Bursa mıntıkasındaki bütün kuvvetlerini bahren buraya toplamaları ihtimali olabilir. Bursa üzerine yürüyen kuvvetlerimiz buna meydan vermemekle beraber böyle bir hal vukuunda serian İzmir'e yürüyen ordularımızın sağ cenahına iltihak edebilmesi mühimdir.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

(Bu maruzatıma ehemmiyet verildiğini sonradan öğrendim.)

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Trabzon 18/9/1338

Büyük himmetiniz ve ordumuzun kahir bir darbesiyle Anadolumuzun mübarek toprakları murdar düşmanlardan temizlenmiş demektir. Kemâl-i samimiyet ve hürmetle arz ederim ki kuvvetli bir zamanda bulunuyoruz. Siyasetimizin de kuvvetli olması için pek hassas ve pek hesaplı olmalıdır. Gerek bu bâbda ve gerekse İtilâfın ve bilhassa İngiliz efkâr-ı umumiyesi hakkında ara sıra malûmat lutuf buyurulmasını istirham eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Cevap:

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Garp cephesi
22/9/1338

C: - 12/9/1338 şifreye

Pek kuvvetli olmamıza rağmen siyasette de pek hesaplı ve mutedil bulunuyoruz. General Pelle İzmir'e geldi. Bitaraf mıntıkaya tecavüz edilmemesi lüzumundan bahsetti. İngilizlerin İstanbul'da ve Trakya'da hâkim olmak istedikleri anlaşılıyor. Poincaré ve Franklin Bouillion gönderdikleri telgrafnamelerde vaziyet-i siyasiyenin tehlikeli olduğu mevzubahistir. İngilizleri yalnız bırakmak için sarf-ı mesai edilmektedir. Ordularımız İstanbul ve Çanakkale'ye karşı tahaşşüd etmektedir. Her halde meseleyi siyasetle halletmeği tercih etmekteyiz. Ve ona göre idare ediyoruz. Vaki olacak teşebbüsat ve netâyici ayrıca bildiririm.

Başkumandan Mustafa Kemal

Levent Şahverdi Arşivi

Ayrıca Büyük Zaferimizi tebrik ettim. Ve itilâf mümessillerine, Anadolu İstiklâl Harbi esnasında ilim ve irfana da ne kadar uğraşıldığına bir misal göstermek üzere Trabzon'da hazır bulunan cephe mekteplerinden bir grubun İstanbul'a gönderilmesini teklif ettim. Şu cevap geldi:

İzmir 23/9/1338

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

12/9/ tarihli şifreli telgrafname-i alilerini 23/9 da İzmir'de aldık. Kahraman ordularımız hakkında ibraz buyrulan hissiyat-ı takdirkâranelerine ve kıymettar ilim ordumuzun terakki ve tekâmülü için sarf buyurulan mesai-i âlilerine arz-ı teşekkür ederim. İstanbul'un işgali ile beraber teklif-i âlileri vechile Şark Cephesinin şehit yavrularından münasip miktarının cephe bandosuyla irsali münasip olacaktır.

Başkumandan M. Kemal
İcra Heyeti Reisi Hüseyin Rauf

Önümüzde halli lâzım gelen işler şunlardı: biz faka basmadan Trakya'nın işgali, sulh konferansına gidecek heyetin tayini, sulh esaslarımızın tesbiti, Yunanlıların İtilâftan tecridi yani İtilâf hasûmetlerini okşayarak Yunanistan'a hiç bir suretle yardım ettirmemek, Boğazlarda temasa geldiğimiz İngilizlerle muharebeye girişmemek.

Halbuki siyasî cephemiz fena idare ediliyordu. Ankara'dan ajanslar İngilizler bize yalvarıyor gibi âmiyâne ve cahilane şeyler yazdırıyordu. Halbuki bizim Boğazlara taarruzumuzla İngiliz milletini heyecanlandırarak İngiliz hükûmetini de işe karıştırmak için İstanbul'daki İngiliz mümessilinin can attığını takdir etmiyorlardı. Bunun için şunu da yazdım:

Trabzon 25/9/1338

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Henüz resmî malûmat verilmediğinden doğruluğunu bilemediğim âtideki malûmat Ankara'dan *İstikbal* gazetesine yazılıyor: "İngilizler yalvarıyor diye âmiyane sözler".

Er geç bu parlak neticeye vasıl olunacaksa da İngilizler yalvarıyor gibi siyasete yakışmayacak sözlerin ajans veya gazetelere girmemesi muvafık olur. Trakya'ya kuvvet geçirilmesi için oradaki Yunan vaziyetini bilmek lüzumu tabii ise de İngilizlerin ordumuzu ikiye ayırarak bir şeytanlık düşünmeleri ihtimali de teemmül buyurulur. İstanbul tahliye edilmedikçe işin ciddiyet ve samimiyetine inanmamak ve Trakya'ya şimdiden hâle göre teşkilâtçı zabit ve küçük zabit ve bazı ufak müfrezeler geçirmeği muvafık bulduğumu arz eylerim. Pek dakik hesaplarınızı bilmekle beraber maruzattan kendimi alamadığımdan affınızı rica ederim.

Levent Şahverdi Arşivi

Konferans nerede ve ne vakit ve azaları kimlerdir? Malûmat lutfunuzu istirham eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Trakya'ya gönderilmiş olan fazla toplar ikazım üzerine geri alınmıştır.

25 Eylül'de Yunan hükûmeti ordusunun terhisine karar verdi. 25 ve 26 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa'nın konferans hakkında verdiği malûmat şunlardı: "23/Eylül/1922 tarihli bir nota ile İtilâf devletleri bizi konferansa davet ediyor. Notanın hülâsası şu: Venedik'te veya diğer bir tarafta vuku bulacak ve Türkiye murahhaslarından başka İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Sırp, Romanya, Hırvat, Slovak ve Yunan hükûmetlerinin mümessilleri de bulunacak. Selâhiyet-i kâmileyi haiz bir murahhas göndermeye hazır mısınız? Konferans devam ettiği müddetçe hükûmet-i müttefikanın müttehiden ilân ettikleri mıntıkaya Ankara ordu göndermemek şartıyla Meriç'e ve Edirne'ye kadar Trakya'yı işgal etmek arzusunu müsait bir surette telakki etmekte olduklarını beyan için fırsat kaçırmazlar. Üç müttefik hükûmet konferansta işbu hudutların Türkiye'ye verilmesine memnuniyetle müzaheret edeceklerdir. Türkiye de sulhun idamesi için bazı mıntıkaları gayri askerî bir hale koyacak, Boğazların serbestisini temin edecektir. Üç hükûmet Türkiye'yi de Cemiyet-i Akvama almaya müzaheret edeceklerdir. Muahede-i sulhiyenin merî olmaya başlamasını müteakip İstanbul tahliye olunacaktır."

Mustafa Kemal Paşa da: "Konferansın 3 Teşrinievvel'de Mudanya'da olmasını teklif ve İsmet Paşa'yı murahhas tayin etmiştir." Konferansın esas hatları da şöyle tesbit olunmuştur:

1 — Edirne ve Meriç dahil olmak üzere Yunan ordusunun ve Yunan idaresinin Trakya'dan çıkarılması.

2 — Trakya'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetine 20 gün zarfında kâmilen teslim edilmiş bulunmasının temin ve tatbiki.

3 — Şimdilik Trakya'ya Türk ordularının mürur etmesi kabul olunduğundan Trakya'daki Türk idaresinin Yunan vesaire tecavüzlerinden muhafazası için tedbirler alınması.

4 — Türkiye ordularının tevekkuf ettiği hatların tayini ve tatil-i harekât esnasında hiç bir taraftan bir mıntıkada tahkimat yapılmaması ve Türk Müslüman ahali üzerinde bir tarafta zecrî ve tazyiki tedbirler tatbik olunmaması.

27 Eylül'de Atina'da halk kralın sarayına hücum etmişler ve hayatı masun kalmak şartıyla saltanatı terke razı etmişler. Selanik'te dahil olduğu halde her tarafta ihtilâller çıkmış.

28 Eylül'de gelen harp raporu mühimdi:

"Çanakkale'ye karşı hareket eden kıtalarımız 27'de Pınar hatt-ı balâsını aşarak Çanakkale'nin hemen cenubundaki sırtları tutmuşlar ve keşif kollarını kasabanın bir kilometre mesafesindeki tel örgü hattına kadar sürmüşlerdir. İngilizler telâş etmiş birbirini müteakip on iki İngiliz tayyaresi mütemadiyen akşama kadar keşif yapmış, Boğazdaki sefâin-i harbiyeden iki dretnot Anadolu sahiline yaklaşarak toplarını kıtaatımız üzerine tevcih eylemişlerdir."

Levent Şahverdi Arşivi

İngilizlerle siyasî, askerî bir mesele çıkarılmaması hakkında lâzımı gibi yazmıştım. Meselenin en mühimmi Mustafa Kemal Paşa'nın kendi şahsı ve hükûmetin şekli hakkındaki kararlarını öğrenmek ve onu son zaferimizin mıknatısladığı şahsiyetinin cazibesine kapılarak etrafına üşüşecek olan cürufun şerlerinden korumak ve bazı tehlikeli kaprislerinden uzaklaştırmak için bir müddet Ankara'da bulunmaklığımı faydalı buluyordum. Aksi halde emr-i vakilerle karşılaşacaktım. Zaten harekât başlamamış olsaydı dahi bu seyahate karar vermiştim. Artık şarktan daha uzun müddet ayrılmaklığımda mahzur da kalmamıştı. Bilakis hükûmet şeklimiz hakkında verilecek kararlarda bulunmaklığım benim için bir vazife idi. Bunun için Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'den Ankara'ya döneceğini haber alınca kendilerine şunu yazdım:

Trabzon 29/9/1338

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Ankara'yı teşrif edeceğinizi haber aldım. Bendeniz Trabzon'dayım. Hem zât-ı samileriyle teşerrüf etmek hem de Meclis-i Millimizi ziyaretle bir kaç içtimada bulunmakla şerefyâb olmak arzusundayım. Müsaade buyurulduğu takdirde nezdimdeki Şark Cephesi şehit yavrularından elli kadarını ellerinizden öpmek üzere birlikte getireyim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir

Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya döndükten sonra şu müsaadeyi verdiler:

Ankara 5/10/1338

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C. 29/9/1338 şifreye.

Şark Cephesi şehit evlâtlarından elli kadarıyla Ankara'yı teşrif hakkındaki arzu-yı âlileri muvafıktır. Yevm ve tarih-i hareketinizin işarını rica ederim.

Başkumandan Mustafa Kemal

Cephe kumandanlığı vekâletini tevdi edeceğim Ali Sait Paşa'nın vürudüna kadar bir kaç gün daha Trabzon'da kaldıktan sonra 9 Teşrinievvel'de beraberimde Şehit Yavruları Müfrezesi olduğu halde deniz yoluyla İnebolu'ya harekete karar verdim.

Ankara'ya hareketime müsaade şifresini aldığımın ertesi 6 Teşrinievvel'de gelen şifredeki malûmat şu idi:

"Çanakkale'de İngiliz kuvvetleri tel örgüsü dahiline alınmıştır. İtilâf harp sefâini Çanakkale ve Marmara sahillerinde dolaşıyor. Kocaeli mıntıkasında Kıtaatımız Şile-Yarımca hattına ilerlemektedir. Fransız,

Levent Şahverdi Arşivi

İtalyan ve İngiliz murahhası askeriyeleriyle murahhasımız İsmet Paşa'dan mürekkep komisyon Trakya'nın Edirne dahil olduğu halde Meriç'e kadar Yunanlılar tarafından suret-i tahliye ve hükûmetimize teslimi hakkında 3 Teşrinievvel saat 10'dan itibaren Mudanya'da müzakerata başlamışlardır."

Şimdiye kadar yazdıklarıma ilâve olarak Mudanya Konferansı sıralarında tutulması lâzım gelen hatt-ı hareketimiz hakkındaki mütalaamı da bildirdim. Aldığım şu cevap arkadaşlarımızla görüş ve kavrayış birliğimizin yeni bir delili idi:

Ankara 8/10/1336

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C. 6/10/1338 şifreye: Mütalaanız şimdiye kadar yapılmış olan icraat ve teşebbüsat-ı esasiyeye mutabıktır efendim.

Başkumandan Mustafa Kemal

İşte İstiklâl Harbimiz bu suretle görüş birliğiyle sona erdi.

Gerçi milletimizin istiklâlini kurtarmak için dört yıldır askerî, idarî ve siyasî icraat ve teşebbüslerimiz hakkında Mustafa Kemal Paşa ile bazı fikir ayrılıklarımız dolayısıyla münakaşalarımız olmuştu. Fakat sonunda fikir ve el birliğiyle yürümek ve muvaffak olmak büyük mazhariyetti. Çünkü her fikrimiz, her hamlemiz şuurlu, hesablı ve tabiî neticeleri de muvaffakiyetli idi. Benim, fikirlerimi apaçık bütün samimiyetle söyler ve yazar bir adam olduğumu ve bütün düşüncelerime hâkim olan ruhun da Millet ve Memleket meselesi olduğunu Mustafa Kemal Paşa çoktan beri bilirdi. Bu dört yıllık müşterek fedakârlığımızdaki feragat ve vefakârlık ve açık yürekliliğimi daha yakından sonuna kadar görmüşlerdi. Bundan sonra yüz yüze, göz göze görüşmekle hasselarımdan hiç bir şey kayıp etmediğimi ve düşüncelerimdeki samimiyeti daha kolay gösterebilecektim. Ancak bundan sonraki işlerimizde mesele ruhî bakımdan dahi çok çetin olacaktı.

Çünkü zafer sulhune kavuştuktan sonra İstiklâl Harbinin hakikatları, o tehlikeli günlerdeki fikir ve hareketleri cılız veya menfi olanlar tarafından ört bas edilerek bir düzüye yalanlanmış ve bütün işler bir şahsa mal edilerek milletin hal ve istikbali tek ele teslim olunmuştur. Bu suretle hürriyet ve hakikat, zincirlenerek zindana atıldıktan sonra tek iradeye ram olan yeni ve eski emeksizler, hakikî mal sahiplerine her vasıta ile saldırarak onların haklarını çiğnemişler ve çiğnetmişlerdir. Onların bu tufeyli gayretleri boşa gitmemiştir. Kolayca ve fakat şerefsizce servet ve saadetlerini bol bol elde etmek fırsatına nail olmuşlardır.

Şimdiye kadar İstiklâl Harbi hakkındaki yazılan ve söylenenlerle Benim şu kitabım karşılaştırılınca bu hakikatler yaman bir surette görülecektir. "İnkılâp Hareketleri" eserim dahi o devirdeki halimizi ve mesaimizi gösterecek ve bir çok yalan yanlış neşriyatı süngerliyecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Burada, şu vecizeyi tekrarlamak yerinde olur:

Vatandaş!

Yanlış bilgi felâket kaynağıdır. Her işin evvelâ hakikatini ara ve öğren! Sonra münakaşasını istediğin gibi yap! Birincisi vicdanına, ikincisi seciye ve irfanına dayanır.

Kâzım Karabekir

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

FOTOĞRAFLAR

Levent Şahverdi Arşivi

15. Kolordu Karargâhı

Generel Harbord Hey'eti Erzurum'da

Levent Şahverdi Arşivi

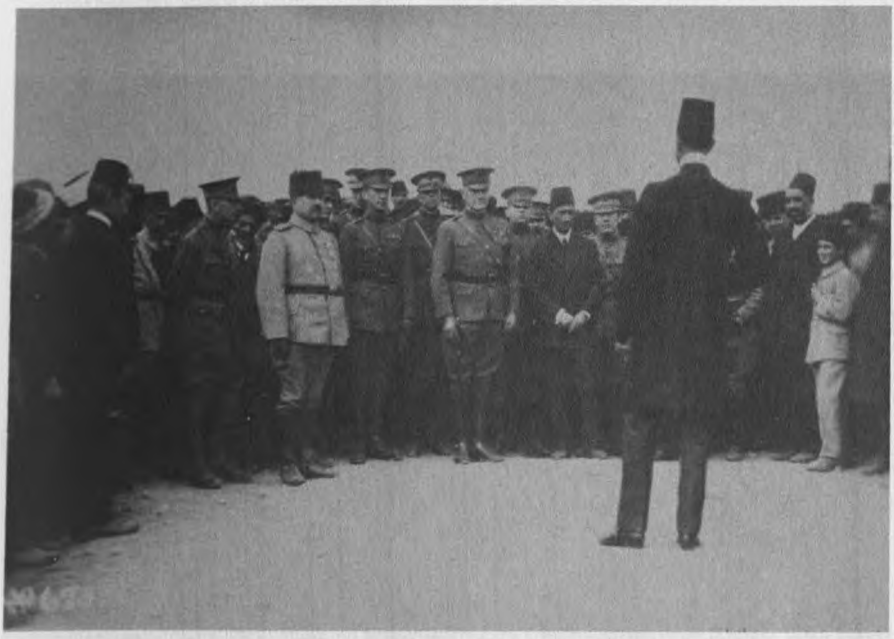

General Harbord ve Kâzım Karabekir Paşa karşılama töreninde

Şark Cephesinde kullanılan tayyarelerimiz

Levent Şahverdi Arşivi

Hüseyin Rauf Bey (Orbay)

Levent Şahverdi Arşivi

İzmir'in işgalini protesto için Erzurum'da yapılan miting
18 Mayıs 1335 (1919)

Kars Müstahkem Mevkii Kumandanlığında 93 seferi
Gazilerine bir ziyafet

Levent Şahverdi Arşivi

Ali Fuat Paşa (Cebesoy)

Levent Şahverdi Arşivi

Sarıkamış'ta bir toplantı
Karabekir Paşa, sağında Hazım Bey solunda Ali Said Paşa (Akbaytugan).
Karşısında: Gazeteci Mahmut Sadık Bey, Seyfi Bey

Mustafa Kemal Paşa Ankara'da din adamlarıyla birlikte

Levent Şahverdi Arşivi

Cafer Tayyar Paşa
(Eğilmez)

Levent Şahverdi Arşivi

Kâzım Karabekir Paşa Sarıkamış yolunda

Kars-Çakmak köyünde bir teftiş

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa Başkumandan iken

Levent Şahverdi Arşivi

Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa

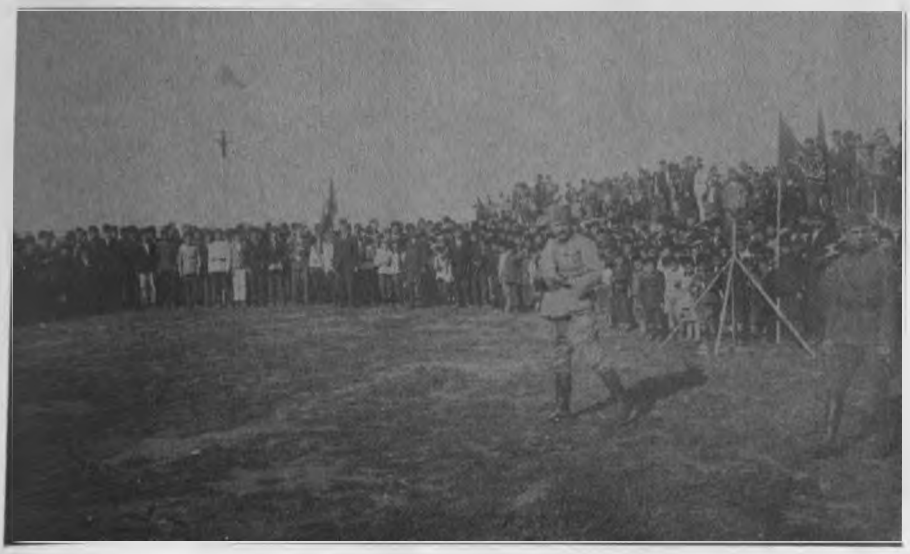

Trabzon, Güzelhisar'da ordunun muzafferiyeti dolayısıyla yapılan nümayiş

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa zaferi müteakip İzmir'de

Sağdan itibaren: Refet Paşa (Bele), Rauf Bey (Orbay), Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa (Cebesoy) ve Adnan Bey (Adıvar) Haydarpaşa garında

Levent Şahverdi Arşivi

Halit Bey (Deli Halit Paşa)

Levent Şahverdi Arşivi

Kâzım Karabekir Paşa'nın şahsî müzesinden bir köşe.
(Resimdeki tablo Kars'ın alınışını göstermektedir)

İstiklâl Harbi Kumandanları zaferi müteakip toplu halde
Soldan itibaren: Birinci sıra: Ali Fuat (Cebesoy), Cevat (Çobanlı), Fevzi (Çakmak), Kâzım Karabekir, Fahrettin (Altay) Paşalar.
İkinci Sıra: Kâzım (İnanç), Ali Sait (Akbaytugan), Ali Hikmet (Ayerdem), Kemalettin Sami, Cafer Tayyar (Eğilmez), İzzettin (Çalışlar) ve Şükrü Naili (Gökberk) Paşalar.
Üçüncü sıra: Asım (Gündüz), Alâattin, Sabri, Sabit, Halis Beyler.

Levent Şahverdi Arşivi

Dizin

A
Abaza 636
Abbas 117, 344
Abdullah Azmi Bey 662, 1273
Abdullah Cevdet 1253
Abdullah Efendi (Dürrizade) 712, 767
Abdullah Paşa 7, 122-126, 136, 182, 807
Abdullahü's-sagir 103
Abdülaziz 421
Abdülaziz Mecdi [Tolun] 614
Abdülfettah 346
Abdülhalim Efendi (Şehzade) 617, 1038
Abdülhamid II 421, 1063, 1254
Abdülkadir Efendi 12, 127, 425, 543, 615, 620, 652
Abdülkerim Paşa 358
Abdülmecit (Sebiki Aşireti Reisi) 346
Abdülmecit Bey 151
Abdülmecit Efendi 182, 313, 319
Abdülvahid Bey 777
Abdürrahim Efendi 21
Abdüsselâm Paşa 1150
Abidin Dağı 983, 986
Acara 5, 24, 203, 204, 638, 668, 669, 673, 744, 745, 796, 797, 830, 845, 849, 869, 877, 910, 935, 1071, 1072, 1074-1076, 1083, 1116, 1120, 1121, 1125, 1126, 1133-1136
Acemistan 685, 698, 876
Adana 1, 10-12, 37, 115, 144, 153, 156, 165, 183, 192, 292, 295, 320, 363, 428, 439, 444, 448, 457, 462, 464, 487, 491-493, 523, 526, 531, 541, 629, 654, 659, 697, 699, 715, 718, 742, 743, 752, 799, 816, 823, 824, 842, 861, 928, 964, 1020, 1030, 1032, 1034, 1080, 1081, 1125, 1137, 1169, 1277
Adapazarı 362, 424, 492, 555, 556, 559, 612, 663, 668, 722, 757, 795, 828, 1034, 1082
Adem-i Merkeziyet Cemiyeti 20
Adil Bey 72, 76, 88, 122, 193-195, 214, 215, 217, 219, 222-224, 297, 301, 370, 424, 425
Âdil Bey 167, 250, 368, 372, 373, 378, 380
Adnan Bey (Doktor) 662, 838
Afgan 869, 933, 946, 948, 950, 970
Afganistan 100, 127, 140, 328, 510, 513, 521, 612, 703, 741, 888, 889, 893, 946, 948, 950, 971, 972, 1033, 1036, 1037, 1060, 1068, 1193
Afganlar 1193
Afrika 86, 165, 458, 611, 612, 696, 703, 832, 999
Afyonkarahisar (Afyon; Karahisar-ı Sahip) 29, 30, 129, 149, 151, 180, 249, 268, 359, 362, 417, 491, 493, 576, 613, 622, 654, 677, 806, 828, 916, 963, 1103, 1108, 1143, 1209, 1212, 1243, 1246, 1266
Agopyan 1099
Agram 809
Ağacanyan, Hamazasp 834
Ağa Sadık (Ahmetzâde) 352, 353
Ağadeveler dağı 344, 463, 523
Ağadeveli 914
Ağdaş 1183
Ağrı 1237
Ağundur 644
Ahıska 5, 204, 334, 339, 546, 577, 798, 1025-1028, 1033, 1042, 1046, 1071, 1072, 1074, 1076, 1083, 1116, 1277
Ahıstafa 905, 1055
Ahilkelek 798, 1024, 1026-1028, 1033, 1046, 1083
Ahmet (İmamzade) 96
Ahmet (Alfred) Rüstem Bey 290, 838
Ahmet (Hacı) 96
Ahmet Abuk Paşa 15, 872
Ahmet Bey 336, 350, 544, 545
Ahmet Bey (Ağaoğlu) 1155, 1199
Ahmet Bey (Hacı Şahin Beyzade) 688
Ahmet Efendi 19, 206, 336, 561

Levent Şahverdi Arşivi

Ahmet Efendi (Barutçuzade) 19, 304
Ahmet Efendi (İsmailzade) 345
Ahmet Efendi (Kahpçi) 561
Ahmet Emin Bey 640, 643, 662
Ahmet Ferit Bey 643
Ahmet Haso 398-400
Ahmet Hulusi Paşa 175-177
Ahmet İzzet Paşa 2, 3, 406, 1081, 1195
Ahmet Muhtar Bey 795, 999, 1000, 1006
Ahmet Nedim Bey 150, 1263
Ahmet Nuri Bey 154
Ahmet Nüzhet Bey 689
Ahmet Rıza Bey 18, 61, 150, 194, 845
Ahmet Robenson 336, 355
Ahmet Şevket Bey 1207
Ahmet Yakup 913
Ahmet Zeki 132, 158, 214, 265, 383
Ahtalar 979
Ahur 619
Ahuri 620
Akara 664
Akbaba 470, 582, 618-620, 994, 995, 1017, 1051, 1059
Akbulak 1040, 1054
Akçakale 78, 84, 339-341
Akçakışlak 837
Akçakoyunlu 805
Akdam 898, 944
Akhisar 47, 48, 391, 491, 492, 654, 793, 806
Akif Bey (Binbaşı) 576
Akif Bey (Kaymakam) 635
Akkâ 274
Akkoyunlu 340
Akmezar Tepesi 985, 986
Akropol 170
Akşehir 1103
Alacadağ 1239
Alacık mandırası 907
Alakilise 340-342, 348
Alaşehir 151-153, 184, 193, 269, 359, 362, 491-493, 500
Alayunt 1162
Albayrak gazetesi 925, 927, 993, 1030, 1031, 1248, 1272, 1283
Aleks Nikolayeviç 1110
Aleksandr (miralay) 645
Aleksandrofsk 478
Aleksandropol 790
Alemdağ 807
Alemdar gazetesi 63, 135, 640, 652, 666, 671, 678, 774, 776, 810
Aleverol gazetesi 835
Alevi 256, 323
Ali (Kürt) 401
Ali (Rüstem oğlu) 349
Ali (Şeyh) 977
Ali (Zilân Aşireti Reisi) 346
Âli Bey 233, 249
Ali Bey 55, 60, 183, 328, 414, 415, 652, 662, 701, 959
Ali Bey (Kör) 1037
Ali Efendi 341
Ali Efendi (Yukarı Acaralı) 1167
Ali Fevzi Paşa 142, 143, 162, 163, 164, 167
Ali Fuat Bey (Türkgeldi) 78
Ali Fuat Bey [Erden] 946
Ali Fuat Paşa [Cebesoy] 1, 15, 34, 50, 54, 55, 73, 75, 76, 79, 121, 127, 147-153, 159-161, 175-177, 179-182, 184, 221, 222, 225, 260, 268, 269, 290, 317, 323, 352, 358, 359, 364, 369, 370, 371, 378, 379, 389, 411, 413, 414, 417, 421-423, 425, 428, 430, 435, 490, 493, 575, 588, 596, 628, 630, 657, 698, 730, 731, 749, 780, 838, 965, 1002, 1008, 1009, 1034, 1036, 1048, 1055, 1076, 1077, 1079, 1240, 1282
Ali Galip Bey (Elaziz valisi) 199, 204, 213, 215, 216, 219, 222, 225-228, 233, 250, 253, 256, 257, 262, 270, 271, 301, 368, 371, 372, 380, 390, 448, 465, 467, 772, 784, 965, 1030, 1240
Ali Guyan 390
Ali Haydar Bey 524
Ali Haydar Karayef 544, 950
Ali Hikmet Bey 560
Ali İhsan Paşa [Sabis] 1, 34, 50, 54, 55, 73, 75, 76, 79, 121, 127, 147-153, 159-161, 175-177, 179, 180, 221, 222, 260, 268, 269, 323, 352, 358, 359, 364, 370, 371, 378, 389, 413, 414, 417, 421, 422, 430, 435, 490, 493
Ali Keleş 341
Ali Kemal Bey, 32, 72, 78, 193, 202, 368, 370, 372, 373, 378, 416, 425, 517, 534, 556, 560, 1199, 1201
Ali Merze Bey 398-400
Ali Nadir Paşa 27, 60, 74, 125, 126, 176, 194, 201, 386
Ali Rıza 93, 155, 156, 185, 262, 289, 300, 323, 368, 371, 380, 381, 383, 462, 498, 549, 1214, 1259
Ali Rıza Paşa 364-366
Ali Rifat Bey 114, 334, 335
Ali Rüştü Efendi 767
Ali Sait Paşa 1144, 1219, 1221, 1289
Ali Şükrü Bey 620, 1035, 1266
Alican 1238
Alikos (Ali Hoca) 344

Levent Şahverdi Arşivi

Allahuekber 341, 469, 470, 804, 864, 895, 900, 901, 985, 986
Allenby 9, 127, 390, 416, 576, 1194
Alman 2, 4, 100, 106, 161, 391, 456, 515, 516, 586, 601, 617, 639, 644, 651, 669, 670, 701, 733, 766, 854, 861, 976, 1001, 1034, 1037, 1078, 1205, 1231, 1232
Almanlar 1, 2, 48, 63, 176, 601, 676, 693, 730, 873, 882, 967, 1034, 1077, 1078, 1231
Almanya 85, 86, 104, 463, 516, 566, 601, 615, 620, 639, 652-655, 657, 664, 669, 670, 677, 692, 699, 710, 721, 733, 848, 880, 886, 892-894, 1037, 1038, 1057, 1063, 1077, 1078, 1096, 1179, 1185, 1186, 1231, 1232, 1257, 1274-1276
Altınbulak 918
Altınköprü 10
Amasya 29, 30, 48, 51, 53, 54, 56, 57, 59, 60, 64, 71, 80, 122, 132, 173, 226, 290, 392, 393, 395, 396, 404, 413, 419, 511, 1101
Amerika 12, 618, 640, 652, 655, 660, 669, 692, 698, 699, 713, 717, 740, 791, 804, 814, 815, 829, 833, 845, 852, 870, 877, 881, 894, 932, 937, 939, 961, 970, 996, 998, 1003, 1011-1019, 1025, 1045, 1063, 1077, 1080, 1114, 1145, 1146, 1172, 1182, 1183, 1188, 1193, 1195, 1200, 1214, 1215, 1244, 1248, 1278
Amerikalı 21, 67, 68, 100, 117, 145, 197, 202, 244, 283, 300, 307, 315, 332, 359
Amerikalılar 26, 79, 108, 128, 152, 165, 183, 286, 299, 332, 334, 410, 442, 546, 569, 570, 730, 793, 954, 970, 1011, 1013, 1014, 1038, 1077, 1145, 1146, 1148, 1215, 1279
Amerikan 692, 793, 805, 817, 1003, 1011
Anapa 519, 520, 658, 959, 978, 979
Angelaot 916
Ani harabeleri 1071, 1076, 1122, 1124, 1136, 1137, 1239
Ankara 54, 60, 61, 63, 73, 75, 90, 132, 137, 147-149, 151-154, 156, 159, 160, 166, 174-176, 180, 184, 197, 209, 216, 222-224, 226, 268, 274, 289-291, 298, 301, 317, 323, 326, 334, 358, 363-366, 368, 369, 371, 379, 380, 385, 389, 391, 413, 424, 425, 427, 435, 450, 451, 455, 459, 460, 466, 470, 471, 474-477, 483, 484, 490-495, 497, 499, 500, 506, 508, 512, 515-518, 525, 528-532, 534-536, 540, 553, 555-558, 561-565, 569, 571, 572, 574-576, 579, 584, 585, 587-590, 592, 594-597, 601-610, 612-614, 616, 617, 625-627, 630-633, 636, 640, 642-647, 654, 655, 658-660, 662, 666, 667, 671, 672, 677, 678, 691-693, 698, 700, 702, 705, 708-711, 714-716, 719-726, 728-731, 734, 735, 738, 739, 742, 746-752, 756-763, 767, 768, 770-774, 779, 780, 783-786, 789-791, 793, 794, 796, 807, 813-815, 818-821, 823, 825-827, 833, 835, 842, 843, 847, 849, 850, 851, 853, 854, 856, 859, 860, 863, 864, 867, 868, 870, 871, 873, 875, 877, 891, 893, 894, 900-904, 907, 908, 910-914, 917, 918, 924-927, 929-931, 935, 936, 940-943, 945, 948, 949, 951-959, 962, 964-966, 968, 973, 974, 976, 979, 982-984, 987, 988, 990-992, 996, 998-1001, 1004-1011, 1019, 1020, 1022-1028, 1030, 1032-1034, 1038-1041, 1044-1046, 1048, 1055-1060, 1072-1076, 1079-1085, 1088, 1091-1095, 1097, 1098, 1101, 1102, 1104, 1106-1108, 1110, 1111, 1113-1115, 1127, 1138, 1140, 1144, 1147, 1150, 1151, 1153-1156, 1158, 1160-1162, 1164-1170, 1172, 1174-1177, 1179, 1181-1185, 1194-1202, 1205-1213, 1216, 1219-1221, 1224, 1225, 1229-1231, 1233, 1234, 1237, 1240-1245, 1249, 1254, 1257, 1258, 1264, 1266-1272, 1274, 1279-1283, 1285, 1287-1290
Antakya 664, 668
Antalya 36, 100, 104, 115, 153, 457, 464, 489, 512, 554, 583, 591, 611, 655, 742, 757, 793, 800, 806, 833
Antep 10, 28, 160, 255, 271, 355, 428, 438, 439, 462, 525, 527, 529, 531, 635, 668, 715, 720, 752, 805, 833, 928, 1003, 1004, 1022, 1103
Anzavur Ahmet 530, 541, 542, 550, 552, 554, 556, 557, 559, 560, 562, 563, 567, 570, 576, 630, 631, 647, 663, 677, 699, 710, 711, 721, 722, 729, 795, 1009
Arabistan 86, 104, 190, 191, 197, 222, 405, 466, 527, 528, 530, 581, 591, 593, 668, 703, 875, 1023, 1263, 1265
Arafat 154
Arap 633, 662-664, 668, 869, 884, 889, 890, 933, 964, 996
Arap Tahyası 1027
Arapkir 838
Araplar 104, 165, 166, 388, 390, 635, 654, 663, 792, 981
Ararat (Ararat dağı) 2, 176, 857, 1239
Ararat istasyonu 1049
Araratof 996
Aras 1, 327, 389, 397, 409, 410, 415, 478, 487, 488, 502, 510, 513, 516, 519, 546, 577-579, 581, 582, 618, 664, 698, 745, 802, 804, 817, 845, 877, 894, 895, 897, 898, 908, 910, 916, 952, 953, 1001, 1048, 1049, 1051, 1052, 1056, 1059, 1078, 1130, 1217, 1235, 1238, 1239
Ardahan 10, 49, 128, 203, 334, 336, 338, 339, 463, 470, 523, 546, 582, 1022-1025, 1027, 1048, 1051, 1062, 1071, 1074-1076, 1116, 1130, 1139,

Levent Şahverdi Arşivi

1143, 1147, 1160, 1167, 1176, 1209, 1217, 1218, 1228, 1257, 1267, 1285
Ardanuç 203, 665, 668, 669, 1141, 1209
Ardasa 21, 125, 171, 268, 287, 291, 293, 300, 307, 308, 329, 330
Ardat 469
Ardos 979
Arga 199, 214, 218, 252, 256, 270
Arif Bey (Kaymakam) 33, 61, 64, 71, 492, 568
Arjantin 397
Armavir 637
Armutlu 340, 469
Arnavut 127, 158, 560, 570
Arnavutlar 660, 692
Arnavutluk 11, 142, 429
Arpaçayı 55, 56, 131, 328, 463, 745, 802, 804, 895, 897, 1019, 1048, 1051, 1052, 1122, 1127, 1130, 1137, 1239
Arpalı 837
Arsenik 470
Arşak 78, 339
Artvin 203, 658, 665, 669, 672, 673, 701, 744, 773, 781, 797, 876, 918, 959, 998, 1022-1025, 1051, 1058, 1072, 1074-1076, 1116, 1122, 1125, 1133, 1141, 1209, 1218, 1257, 1259, 1285
Arutinyan, Mardiros 865
Arzumanyan 1095, 1098, 1100, 1101
Asım Efendi (Mülâzım) 940
Asım Halim 913
Asir 4, 965, 1261
Aslan Bey 345, 350
Aslan Bey (Mustafa Efendizade) 345
Asquith 1006
Astrahan 35, 521, 549, 682, 689, 835
Asya 86, 165, 189-191, 194, 321, 456, 611, 652, 655, 696, 703, 765, 999, 1006, 1044, 1050, 1052, 1077, 1221, 1225, 1267, 1280
Aşağı Katırlı 344
Aşir Bey 150
Aşkabad 741
Aşkale 22
Atâ Bey 1273
Athanı aşireti 251
Atıf Bey 266, 267, 269, 317, 323, 380, 448, 1081
Atıf Efendi (Hacı) 380
Atina 417, 419, 463, 490, 720, 834, 845
Avanof 1136
Avaris 1048
Averof zırhlısı 1246
Avni Paşa 32, 989
Avrupa 11, 19, 27, 47, 48, 59, 63, 65, 75, 86, 100, 127, 128, 134, 161, 162, 166, 188-190, 192, 195, 199, 208, 228, 229, 235, 302, 303, 306, 315, 320, 348, 351, 415, 427, 428, 435, 445, 456, 457, 463, 465, 470, 471, 474, 475, 499, 512, 513, 518, 545, 578, 581, 583, 638, 648, 654, 660, 664, 698, 702-704, 713, 717, 733, 737, 740, 757, 759, 788, 792, 804, 833, 850, 852, 856, 875, 877, 879, 881-885, 894, 898, 899, 926, 928, 932, 937, 939, 947, 960, 1000, 1004, 1005, 1045, 1050, 1052, 1061, 1063, 1068, 1070, 1077, 1079, 1083, 1096, 1108, 1109, 1118, 1125, 1140, 1170, 1183, 1185, 1198-1200, 1206, 1209-1212, 1223, 1226, 1230, 1246, 1267, 1274, 1278
Avusturya 4, 35, 86, 100, 187, 653, 654, 664, 670, 940, 1035, 1081
Aydın 62, 108, 113, 121, 124, 129, 141, 144, 145, 146, 150, 152, 155, 157, 158, 160, 161, 165, 173, 176, 178, 180, 184-186, 192, 193, 196-200, 202, 204, 206, 208, 209, 216, 219, 222, 223, 225, 226, 238, 244, 245, 248, 249, 258, 260-263, 267, 268, 270, 273, 275-278, 287, 291, 292, 296, 297, 300, 307, 311, 313, 329, 351, 352, 405, 417, 434, 438, 444, 459, 465-468, 530, 556, 678, 699, 725, 782, 792, 793, 799, 806, 1020, 1167
Ayı Deresi Dağı 985
Ayvalık 47, 48, 63, 104, 216, 440, 463, 561
Azak Denizi 35, 161, 440, 478, 520, 781
Azerbaycan 1, 203-205, 329, 334, 352, 354, 413, 488, 489, 521, 547, 549, 577, 578, 580, 581, 593, 594, 598, 599, 601, 605, 612, 633, 637, 639, 643, 644, 650, 664, 665, 668, 669, 673-675, 680-695, 697, 701, 704, 708, 709, 725-727, 731, 732, 743, 744, 746-748, 750-753, 761, 767, 770, 775, 777, 781, 784-787, 789, 796-801, 808, 818, 823, 830, 834, 835, 837, 846, 848, 849, 851-857, 859, 860, 862, 865, 870, 877-879, 881, 891, 896, 898, 899, 901, 904-906, 908-911, 913-916, 918, 923, 927, 929, 931, 934, 936, 937, 939, 940, 943, 944, 949, 950, 957, 963, 967, 969, 970, 972, 978, 994, 1000, 1022, 1027, 1032, 1043, 1048, 1049, 1052, 1055, 1060, 1062, 1064, 1067-1070, 1073, 1074, 1076, 1078, 1083, 1101, 1102, 1111-1118, 1120, 1121, 1129, 1130, 1132, 1143, 1183, 1185, 1188-1192, 1235, 1251-1253, 1276, 1278, 1279
Aziz Bey 919-921, 976, 1176
Aziz Efendi 344
Aziz Nuri 556, 560
Aziz Sami 1072
Aziziye 213, 218, 256, 323, 819, 822
Azmi Bey 1037, 1273
Azurkensi 756

Levent Şahverdi Arşivi

B
Baalbek 104, 526
Babaeski 1226
Bağarcık 1049
Bağdasarof 853
Bağdat 182, 328, 390, 501, 788, 971
Baha Sait 564-566, 680, 681, 688, 690, 691, 694, 697, 702, 704-708, 752, 753, 878
Bahattin Bey (emir zabiti) 1025
Bahattin Efendi (Yüzbaşı) 1023
Bahattin Şakir Bey 875, 877, 880, 881, 886, 892-894, 930, 1037, 1081
Bahçe 525, 526, 668
Bahçesaray 79
Bahr-i Ahmer 1262
Bahr-i Hazer 35, 68, 100, 513, 520, 521, 549, 594, 650, 674, 681, 688, 695, 718, 727, 750, 753, 830, 835, 839, 853, 858, 862, 865, 977
Bahr-i Sefid 3, 104, 501, 554, 583
Bahr-i Sefid Boğazı 844
Bahr-i Siyah 3, 36, 478, 531
Bakirof 973
Bakü 1, 4, 203-205, 329, 334, 352, 354, 413, 488, 489, 502, 521, 538, 542, 544, 547-549, 566, 577-581, 599, 604, 605, 648, 650, 672, 673, 676, 680-682, 684-691, 694-698, 701, 704, 707, 708, 727, 729, 731, 732, 742, 744, 747, 751-753, 769, 770, 785-787, 789, 798-800, 813, 835, 839, 848, 851, 852, 854, 856, 857, 861-863, 865, 878, 880, 884, 885, 887, 892, 899, 901, 902, 908, 909, 912-914, 924, 925, 927, 929, 930, 932, 937, 938, 940, 944-951, 957, 963, 969, 972, 973, 1008, 1010, 1025, 1034, 1036, 1037, 1042, 1043, 1060, 1064, 1066, 1067, 1069, 1073, 1077, 1112, 1115, 1120, 1149, 1186, 1229, 1242, 1251, 1252, 1276
Balfour 755
Balıkesir 9, 11, 151, 156, 184, 193, 216, 237, 491, 554, 559, 560, 562, 563, 570, 630, 647, 711, 908, 1170, 1172
Balkan 782, 873, 889
Baltof 161
Balya 711
Bandırma 9, 259, 355, 420, 491, 500, 550, 559-562, 570, 616, 628, 631, 661, 663, 710, 729, 843
Bardız 204, 336, 337, 438, 864, 895, 900-908, 911, 940, 952, 980, 985, 986, 1099, 1137, 1218
Bargiri 403
Baron Haçadur Ağa 399
Baruthane kışlası 1033
Basra 764
Başgedik 1137
Başkırdistan 549, 701, 741
Başköy 340, 469, 894, 985, 986
Başoğulları 451
Batum 1, 4, 5, 6, 25, 26, 35, 44, 50, 55, 64, 70, 75, 83, 84, 94, 114, 118-120, 128, 183, 203-205, 264, 281-283, 287, 329, 334, 335, 339, 349, 352-354, 362, 440, 457, 458, 472, 473, 479, 484, 488, 489, 496, 503, 513, 518, 519, 524, 525, 538, 545, 546, 553, 577, 578, 579, 582, 583, 593-595, 599, 602, 604, 605, 615, 617, 633, 636-640, 644, 645, 656, 658, 665, 668, 669, 672, 673, 675, 676, 688, 689, 694, 695, 697, 701-703, 716, 731, 744-746, 751, 760, 767, 769, 770, 777, 779-781, 785, 787, 789, 796-799, 808, 809, 824, 830, 834, 836, 839, 845, 869, 875-877, 887, 895, 899, 907, 912, 923, 931, 934, 935, 1026-1029, 1032, 1033, 1036, 1042-1048, 1050, 1053, 1055, 1056, 1070, 1072-1074, 1076, 1110, 1114, 1116, 1120, 1121, 1123, 1124, 1126, 1130, 1132, 1133, 1136, 1138, 1139, 1143, 1154, 1165-1167, 1171, 1192-1194, 1200, 1216, 1219, 1231, 1240, 1242, 1251, 1276, 1277
Bayburt 21, 32, 51, 90, 155, 171, 352, 437, 438, 441, 446, 447, 449-453, 464, 586, 702, 803, 987, 1145, 1267
Beach (General) 35, 44, 47, 100, 282, 1012
Bedir Ağa 214, 219, 252, 256, 272
Bedirhani 12, 127, 199
Bedri Bey 881, 886, 930, 946, 948, 1037, 1057
Behbud 1062, 1073, 1112, 1120, 1121, 1129, 1190
Behbud Şahtahtinski 1062, 1112, 1120, 1121, 1129, 1190
Behçet Bey 227, 228
Bekir (Karslı) 350
Bekir (Şemdik oğlu) 349
Bekir Ağa (Cakovalı) 1167
Bekir Bey 1080
Bekir Bey (Pozat karyeli) 469
Bekir Efendi (Ağaoğlu) 349
Bekir Sami Bey 59, 73, 74, 76, 77, 114, 123, 132, 158, 225, 247, 274, 300, 311, 323, 413, 421, 423, 434, 491, 493, 499, 547, 556, 560, 576, 628, 659, 700, 706, 720, 722, 799, 814, 830, 834, 835, 840, 842, 845, 852, 901, 914, 925, 955, 1005, 1008, 1020, 1036, 1218
Bekir Sami Bey (Miralay) 365
Bekirağa Bölüğü 11
Bekzadyan 1011, 1018
Bela Kun 104
Belçika 733, 773, 1185, 1274

Levent Şahverdi Arşivi

Belgrad 809, 1280
Belucistan 140, 892
Benekli 340
Beni Yunus 10
Benliahmet 1235, 1059
Berdiçef 827
Berdiyansk 478
Berezina 839, 840, 869
Bergama 37, 104
Berjin gazetesi 24
Berlin 24, 131, 580, 667, 677, 721, 848, 887, 888, 893, 894, 1033, 1034, 1037, 1080, 1231
Berlin Muahedesi 131
Berne 993, 995
Besalet Bey 643
Besarabya 79, 616, 660, 669, 848, 869, 912, 1274
Besharlin 934
Besim Atalay Bey 1029
Beşiktaş 550
Beşkaya 993, 994
Beyaz Rusya 766
Beyazıt 17, 38, 69, 70, 81, 83, 117, 179, 326, 337, 341, 359, 362, 398, 401-403, 407-410, 477, 478, 559, 598, 651, 698, 725, 745, 770, 785, 787, 803, 809, 813, 821, 825, 827, 830, 834, 835, 838, 839, 841, 848, 850, 857, 859, 896-898, 904, 907-909, 912, 914-917, 930, 937, 943, 949, 967, 1121, 1216, 1236, 1237
Beyazıtağa 403
Beykoz 1226
Beyköy 906
Beylerbeyi 13
Beyoğlu 14, 563, 585, 828, 1080
Beypazarı 729
Beypınar 702
Beyrut 12, 390, 415, 416, 526, 635, 653
Beyşehir 720
Bezirgân geçidi 987
Biga 530, 541, 542, 550, 555, 556, 558-560, 563, 647, 699, 710, 711
Bilâl (Örtülülü) 470
Bilecik 641, 648
Bingazi 4
Birecik 10, 668
Bitlis 40-43, 67, 78, 115, 174, 179, 202, 219, 272, 292, 296, 369, 371, 403, 408, 416, 467, 468, 583, 591, 619, 702, 917, 958, 993, 1006, 1057, 1137
Biyelograt 359
Biyelostok 913
Bizerte 427
Bobroisk 840, 869
Bobrotensk 700
Boer 112
Bogorosklansk 848
Bogos Makenzyan 1112
Bolşevik 22, 30, 35, 56, 59, 61, 66, 68, 69, 80, 100, 104, 105, 132, 161, 182, 183, 359, 395, 457, 460, 463, 475, 487, 502, 510, 512, 513, 520-522, 545, 548, 549, 566, 578-582, 591, 594, 598-601, 603, 615, 616, 632, 633, 635-639, 641, 644, 648, 650, 660, 666, 669-675, 680-687, 690-692, 696, 697, 700, 705, 709, 718, 726, 731-733, 740, 744-748, 750-753, 769, 770, 775, 785-791, 798, 799, 801, 802, 804, 808, 809, 813, 824, 830, 834, 837, 839, 841, 842, 844, 848, 849, 851-855, 858, 860-862, 865, 877-882, 886, 887, 904, 906, 909, 912-914, 916, 917, 919-926, 928, 929, 931, 933, 935, 936, 938, 940, 944, 946, 951, 952, 954, 957, 959, 963, 968, 970, 973, 977, 978, 981, 1009, 1010, 1017, 1021-1027, 1030, 1033, 1042, 1046, 1047, 1055, 1057-1059, 1063, 1065, 1068, 1069, 1071, 1074, 1076, 1078, 1082, 1086, 1087, 1094, 1097, 1098, 1110, 1112, 1115, 1121, 1126, 1127, 1143, 1146, 1158, 1163, 1185, 1188, 1203, 1218, 1237, 1249, 1256, 1260, 1273, 1274, 1276, 1277
Bolşevikler 21, 24, 30, 47, 48, 54, 61, 68, 69, 79, 80, 83, 84, 100, 101, 122, 161, 302, 317, 359, 414, 440, 495, 496, 502, 510-513, 515, 518, 520-522, 542, 544-546, 548, 549, 564, 577-580, 594, 598-601, 604, 616, 639, 641, 650, 669, 671, 673, 675, 682, 701, 708, 724, 733, 744, 746, 751, 769, 770, 789, 798, 802, 818, 824, 861, 865, 876-878, 893, 909, 912, 914, 917, 920- 923, 928, 929, 936, 957, 959, 966, 967, 970, 973, 976-978, 1006, 1010, 1011, 1013, 1018, 1019, 1021-1024, 1026, 1027, 1032, 1033, 1042, 1057, 1058, 1067, 1070, 1072, 1077, 1082, 1088, 1097, 1098, 1127, 1162, 1163, 1166, 1193, 1205, 1208, 1231, 1265, 1266, 1273, 1274
Bolşeviklik 15, 24, 44, 59, 62, 65, 75, 80, 106, 317, 318, 377, 475, 478, 509, 516, 567, 569, 579, 580, 593-595, 599, 601-603, 616, 637, 639, 640, 665, 673, 676, 909, 924, 937, 952, 971, 1001, 1012, 1019, 1023, 1026, 1027, 1032, 1046, 1061-1063, 1065, 1067, 1073, 1087, 1168, 1176, 1208, 1219
Bolşevizm 9, 61, 127, 303, 484, 517, 581
Bolu 290, 359, 379, 493, 563, 648, 722, 729, 758, 811, 855
Bombay 1193
Boranlı 344, 577, 1021, 1116
Borcalı 798, 837

Levent Şahverdi Arşivi

Borçka 744, 1141, 1285
Borisof 642, 650, 835, 840, 847, 857, 869
Borluk 1059
Bosfor 423, 640
Bosna-Hersek 764, 835, 809
Boullion, Franklin 1186, 1207
Bozcaada 1226
Bozkır 359, 425
Bozkuş 78, 340
Boztepe 81, 282, 716
Bozyar 1052
Böcüklü 841
Brestlitovsk 642, 952, 642, 766, 767, 799, 801, 841, 952, 1000
Bristol 68, 151, 153, 301, 415, 1019, 1020
Britanya 653, 832
Brosilof 855, 660
Brown 148, 149, 152, 156, 157, 203, 246, 248
Brunof 147
Budapeşte 35, 835
Budiyenni 639
Buhara 741, 1231, 1240, 1265, 1274, 1275
Buharin 578
Bulaklı 340
Bulgar 615, 660, 692, 721, 740, 1182, 1185, 1207, 1221
Bulgaristan 2, 176, 601, 616, 660, 832
Bulgarlar 1, 327, 389, 397, 409, 410, 415, 478, 487, 488, 502, 510, 513, 516, 519, 546, 577-579, 581, 582
Bulgarya 405
Burdur 104, 359, 362, 493, 793, 1111, 1129
Burgaz 1224
Bursa 9, 63, 76, 112, 175, 259, 290, 359, 362-364, 413, 420, 430, 457, 500, 532, 534, 555, 556, 559-561, 563, 564, 570, 576, 631, 636, 663, 677, 710, 711, 720, 722, 730, 731, 752, 795, 837, 842, 911, 914, 963, 1034, 1108, 1183, 1208, 1213, 1214, 1286
Bükreş 660, 809, 835
Büyük Akbaba 1051
Büyük Britanya 653
Büyük Han 328
Büyük Kımlı 1051
Büyükdere 6, 18
Büyükkumru 342
Büyükvedi 73, 347, 360, 469, 620, 644, 908

C
Cafer Bey (Ebulhindili) 90, 475, 476, 724, 815, 851
Cafer Çavuş (Penesgertli) 470
Cafer Tayyar Bey/Paşa 9, 76, 77, 563, 661, 662, 679, 776, 777, 806, 933
Cağındır 344
Calthorpe (Amiral) 3, 28
Cambon 415
Cami Bey 499, 642, 1020
Camkıran 912
Camo Bey 545
Can Bey 639
Canfeda 344
Canik 16, 44, 64, 66, 115, 274, 296, 298
Cavit Bey 93, 179, 701, 795, 917
Cavlak 841
Cebbar (Ali oğlu) 343
Cebrail 944
Cehri 940
Celâl Bey 572, 1210, 1226
Celâl köyü 1239
Celâl Nuri Bey [İleri] 643, 653, 662
Celâlabad 1193
Celâlettin Arif Bey 568, 613, 615, 642, 655, 658, 666, 667, 671, 781, 782, 955, 965, 973, 974, 980, 988, 1029, 1040, 1056, 1057, 1084, 1094, 1273, 1282-1284
Celalettin Korkmazof 920, 922, 923, 1048, 1061, 1073
Celali aşireti 117
Celâloğlu 1135
Cemal Azmi Bey 30
Cemal Bey 301, 359, 398, 541
Cemal Bey (Kaymakam) 1206
Cemal Bey (Konya Valisi) 289, 301, 368, 371, 372, 380, 398
Cemal Efendi (Müfâzım-ı evvel) 448
[Ahmet] Cemal Paşa 3, 5, 786, 787, 875, 877, 878, 880-882, 886, 888-892, 901, 930, 945, 946, 948, 971, 1036, 1174, 1275
Cemal Paşa (Acarabı) 5, 6
Cemal Paşa [Mersinli] (Harbiye Nazırı) (Isparta mebusu) 34, 52, 53, 73-76, 364, 365, 369, 370, 382, 385, 398, 414, 416, 430, 445, 467, 479, 480, 494, 495, 497-500, 613-615, 662, 786, 919
Cemalettin Efendi (Şehzade) 21
Cemil Cahit Bey 395
Cemil Molla (Uryanîzade) 351
Cemil Paşa (Diyarbakırlı) 199
Cemil Paşa (Operatör) 767, 794
Cemiyet-i Ahmediye 671
Cemiyet-i Akvam 65, 130, 457, 1045, 1153, 1225
Cenevre 1231, 1274, 1280
Cengiz Bey (Şahtahtılı) 469
Cennetabat 469

Levent Şahverdi Arşivi

Cenubî Amerika 56
Cerablus 668, 806
Cevanşireski 865
Cevat Bey 614, 779, 796, 870, 914, 927, 943
Cevat Paşa 7, 9, 34, 38, 48-50, 58, 67, 365, 369, 370, 414, 445, 468, 485, 494, 495, 497, 499, 613, 615, 634, 659, 1150
Cevdet (Maraş Mutasarrıf Vekili) 509
Cevdet Âli 158
Cevdet Bey 76, 221, 222, 225, 251, 253, 254, 270, 467, 631-635, 1081, 1082
Cevizlik 171, 330, 432
Cezayir 765, 832
Cezayirliler 416
Charlotenburg 1033
Chigaco Tribune 837
Cılavuz 1024, 1139
Civa 619, 620, 644
Cizre 219, 335
Clayde, Sally 379
Clemanceau 21, 84, 85, 87, 120, 187, 189, 301, 391, 488
Curzon 455, 554, 583, 652, 672, 779, 1144, 1222, 1225

Ç
Çakırbaba dağı 102, 470, 903, 984
Çakmak köyü 841, 1020
Çakvin 1134
Çalkavur 994
Çaloğlu 469
Çambar Dağı 985, 901, 911, 913, 940
Çamlıca 640, 807
Çamlık 576
Çamuşlu 1051
Çanakkale 3, 7, 182, 429, 456, 491, 501, 519, 552, 554, 556, 601, 659, 716, 1208, 1225, 1226, 1286, 1288, 1289
Çançak 1051
Çankaya 620, 783
Çapakçur 448, 702
Çardak 806, 812
Çarıkçı 897
Çariçin 161, 521, 545, 546, 548, 549, 601, 682
Çarşamba 645, 793
Çatak 983, 987
Çatalca 131, 667, 832, 1221
Çebeçalı 849
Çeçen 969
Çeçenistan 919, 921, 977
Çeka 1064, 1073, 1121, 1134, 1193, 1240, 1241, 1273, 1275
Çekoslovak 102, 1273
Çekoslovakya 48, 913
Çemen 343
Çengel geçidi 1236
Çerkes 445, 470, 526, 547, 556, 559-563, 573, 636, 647, 684, 722, 822, 976, 979
Çermik 470
Çetgan 401
Çıldır 341, 470, 553, 582, 618-620, 1017, 1239
Çiçerin 834, 875, 876, 879, 892, 899-901, 905, 910, 930, 953-955, 1035, 1048, 1055, 1060-1062, 1113, 1231, 1232
Çifte Minareler 332
Çiftehan 613, 623, 660, 668
Çin 56, 612, 674
Çine 259
Çobandede 1256
Çobantekke 436
Çolpenek 644
Çorlu 562, 563, 661
Çoruh 5, 203, 834, 938, 1033, 1046, 1051, 1116, 1122, 1123, 1133, 1139
Çorum 147, 156, 268, 317, 323, 363, 721, 729
Çölemerik 702
Çukurçam 345
Çulfa 2, 176, 698, 912, 1185
Çürük karyesi 345
Çürüksu 638, 744, 755, 756, 770, 797, 798, 830, 849

D
d'Annunzio 387
d'Esperey, Franchet 11, 13, 390, 424, 425, 660, 721
Dabravullar 478
Dağıbaba 341
Dağıstan 599, 639, 650, 672, 680, 682, 684-686, 690, 694, 700, 701, 703, 725, 731, 849, 851, 920-923, 977, 1067, 1073, 1112
Dağıstanlılar 478
Dağna dağı 1049
Danimarka 611
Danzig 48
Darende 323
Darıca 900
Darson (Amiral) 727
de Bon (Amiral) 529-531
Debout gazetesi 834
Değirmendere 81, 90, 282, 410, 563, 718, 754, 829
Dehuk 10
Demir Bey 687

Levent Şahverdi Arşivi

Demirhan 648, 689, 697
Denikin 35, 68, 100, 161, 359, 392, 440, 454, 457, 472, 473, 478, 487, 488, 496, 502, 503, 510, 520, 543-549, 573, 579, 580-582, 591, 632, 638, 644, 645, 649-651, 656-658, 665, 668-670, 672-677, 684, 685, 687-690, 692, 695, 698, 703, 724, 727, 733, 740, 750, 752, 753, 755, 766, 775, 781, 792, 797, 801, 862, 865, 866, 896, 909, 919, 922, 923, 934, 959, 977, 979
Denizli 156, 359, 362
Derbent 645, 650, 672, 682, 685, 700, 701, 744
Dereçiçke 344
Dere-elegez 360, 1278
Dergâh 1182
Derince 642, 648, 667, 668
Dersaadet 10, 26, 41, 51, 56, 61, 79, 87, 92, 95, 106, 108, 113, 126, 129, 134, 137, 145-149, 151-154, 156, 169, 179, 180, 185, 206, 207, 209, 212, 214, 217, 228, 233, 249, 261, 269, 279, 284, 286, 293, 294, 301, 308, 314, 315, 320, 321, 323, 348, 352, 365, 378, 379, 384, 389, 391, 392, 398, 406, 416, 423, 442, 443, 472, 474, 477, 479, 484, 485, 494, 495, 501, 503, 505, 517, 524, 531, 538, 539, 542, 554-556, 558, 561, 564, 565, 569-572, 576, 581, 584, 585, 587, 592, 601, 603, 607, 612, 615, 629, 640, 659, 661, 677, 748, 756, 775, 777, 799, 800, 828, 831, 832, 846, 872, 957, 960, 970, 1080, 1081, 1263 (ayrıca bak. İstanbul)
Dersim 127, 216, 218, 219, 226, 231, 255, 256, 272, 417, 436, 440, 441, 443, 448, 863, 1057, 1058
Derviş Ağa 340
Desni 840
Deveboynu Dağı 985
Develi 360, 1025
Deyr 93
Deyrizor 390
Dicle 635
Digor 341, 1259
Dilican 853, 857, 858, 865, 866, 934, 1135, 1278
Dinar 359, 362
Dinor 1052
Dinyeper 660, 839, 840, 857
Dinyester 35
Divik 987
Divinya 840
Divisino 847, 857
Diyarbakır 9, 12, 14, 28, 40-43, 45, 51, 76, 78, 88, 115, 117, 137, 199, 208, 209, 216, 217, 219, 221, 223, 224, 228, 230, 232, 249, 251-255, 257, 271, 272, 296, 292, 320, 355, 368, 369, 390, 400, 403, 427, 429, 448, 467, 532, 631, 632, 634, 635, 636, 677, 728, 794, 1125, 1170, 1176, 1215, 1236
Diyonisk 642
Dize 469
Don 649, 657, 978, 979
Donaburg 642
Donanma Cemiyeti 406
Dörtyol 354, 1081
Draut 934
Drino 646
Drisa 869
Dumanlı 1239
Dumlupınar 1034, 1246, 1266
Durak Bey 1041, 1177, 1256
Düğün Tepe 911
Düvel-i İtilafiye 2, 176
Düzce 655, 721, 722, 729, 809, 855
Düzgeçit 1052

E

Ebubekir (Hz.) 189
Eçmiyazin 1023, 1278
Edip (Kadı) 1040, 1084
Edip Bey 706, 887, 1038, 1111
Edip Efendi 69
Edip Hoca 1082, 1283
Edirne 9-11, 21, 26, 52, 76, 77, 122, 227, 259, 319, 370, 371, 414, 420, 422, 563, 583, 613, 614, 620, 661, 662, 667, 671, 679, 721, 747, 776, 777, 782, 806, 812, 828, 833, 843, 889, 893, 957
Edremit 47, 806, 828
Eğin 246, 838
Eğriboz 170
Ejderhan 100, 521, 578
Ekaterinodar 979
Ekber (Musa oğlu) 347
Ekrem (firari) 199
Ekrem Bey 1206
Ekrem Bey (Cemil Paşazade) 213
Ekrem Bey (Diyarbakırlı) 355
Elaziz 179, 199, 204, 213-220, 222-224, 227, 228, 230-233, 249, 252, 254-257, 260, 270-272, 292, 296, 323, 326, 355, 368, 371, 372, 376, 380, 390, 446, 448, 465, 476, 635, 1030 (ayrıca bak. Mamuretülaziz)
Elbistan 199, 214, 216, 251, 256, 271, 322, 323, 509
Elcezire 442, 569, 964, 1081, 1175, 1220
Elçekrek 401, 407
Elefteris Pontus 440
Elegez 2, 176, 1239
Eleşkirt 401, 409

Levent Şahverdi Arşivi

Eleşkirt Karakösesi 985
Elviye-i Selâse 1, 2, 7, 9, 10, 24-26, 32, 40, 48, 53, 83, 96, 97, 131, 203-206, 246, 355, 362, 396, 400, 476, 504, 510, 522, 577, 593-595, 611, 620, 695, 708, 721, 767, 790, 791, 842, 859, 861, 867, 869, 876, 899, 993, 998, 1039, 1041, 1057, 1075, 1119, 1120, 1138, 1157, 1174, 1175, 1214-1216, 1235
Emanullah Han 879
Emin (Hatipzade) 304
Emin Bey 380
Emin Bey 98, 640, 652, 380
Emir Paşa 822, 1102
Emir Sait 390
Emirhanof 950, 951
Emrullah Bey 323
Endülüs 103, 573
Entep 340
Enver Bey (Kaptan) 846
Enver Paşa 2, 5, 55, 56, 68, 69, 80, 100, 101, 128, 176, 203, 328, 354, 395, 412, 413, 448, 510, 580, 638, 639, 667, 690, 779, 786-788, 887, 888, 890, 892, 899, 946, 959, 968, 970-973, 1033, 1034, 1036-1039, 1044, 1056, 1057, 1059, 1062, 1080, 1081, 1095, 1102, 1108, 1123, 1160, 1165, 1167, 1183, 1231, 1255, 1265, 1274
Enzeli 548, 685, 695, 698, 830, 839, 853, 858, 865, 1068, 1069
Erbil 10, 252
Erdebil 10, 520, 547, 548, 908
Erdek 710
Ereğli 589, 806, 828
Ergani 322, 1170
Ergine 340
Ericik 654
Erivan 1, 203-205, 329, 334, 352, 354, 401, 413, 488, 489, 521, 547, 549, 577, 578, 580, 581, 618, 651, 664, 726, 745, 787, 824, 834, 840, 849, 850, 853, 861, 881, 891, 896-898, 905, 907, 908, 933, 934, 949, 952, 988, 993, 998, 999, 1011, 1012, 1016-1018, 1021, 1023, 1025, 1026, 1052, 1055, 1057, 1059, 1061, 1099, 1122, 1127, 1132, 1135, 1145, 1216, 1238, 1239, 1241, 1278
Erkinis 979
Ermeni 1, 3, 7, 8, 10-12, 15, 18, 19, 22-26, 28, 30, 32, 35, 36, 39, 41, 43, 45-49, 52, 55, 56, 70, 72, 73, 75, 78, 81-84, 88, 89, 94, 95, 101, 102, 104, 107, 109, 117, 120, 130, 131, 138, 139, 149, 151, 152, 158, 159, 170, 178, 181, 183, 188-190, 199, 201, 203, 204, 239, 245, 248, 251, 271, 272, 301, 312, 322, 326, 327, 332-334, 336-342, 345, 347, 349, 350, 359-362, 388, 390, 397-401, 403, 406, 408, 411, 428, 431, 439, 440, 445, 450, 457, 458, 463, 464, 468-470, 477, 489, 490, 503, 509, 511, 523, 526, 538, 555, 566, 573, 577, 581-583, 591, 601, 618-620, 629, 636, 645, 649, 651, 656, 666, 668, 672, 673, 675, 685-687, 689, 709, 719, 720, 727, 740, 745-747, 754, 767, 773, 783, 789, 791, 793, 797-801, 804, 805, 809, 812, 815, 816, 817, 821, 824-826, 833, 834, 837-841, 845, 848-853, 857, 859, 861, 863-866, 869, 872-874, 876, 877, 881, 884-886, 888, 891, 893, 895-897, 899, 901, 903- 918, 926, 927, 929, 931-938, 940, 947, 949, 952-955, 957, 967-969, 972, 977, 978, 983, 988, 993, 995-1002, 1005, 1006, 1011-1013, 1015-1019, 1021-1024, 1026, 1027, 1033, 1041, 1043, 1045, 1055, 1056, 1060, 1061, 1067, 1068, 1073, 1076, 1080-1082, 1084, 1095-1100, 1109, 1118, 1120-1122, 1130, 1135-1139, 1145, 1146, 1171, 1185-1187, 1197, 1215-1218, 1225, 1231, 1235, 1236, 1243, 1244, 1247, 1249, 1255, 1256, 1260, 1267, 1277, 1278
Ermeniler 1, 203-205, 329, 334, 352, 354, 413, 488, 489, 521, 547, 549, 577, 578, 580, 581, 586, 617, 618, 620, 644, 646, 649, 652, 656, 664, 668, 674, 675, 681, 682, 686, 688, 689, 702, 777, 789, 800, 805, 813, 816, 818, 823, 837, 841, 849, 854, 857, 858, 860, 861, 864, 876, 879, 882, 885, 888, 890, 891, 896, 898, 900, 901, 903-909, 911-914, 916, 918, 925, 928, 935-940, 952, 954, 958, 978, 979, 985-988, 992, 993, 998, 1001, 1011, 1012, 1015, 1018, 1019, 1021-1023, 1025, 1026, 1034, 1055, 1057, 1061, 1063, 1067, 1068, 1096-1099, 1121, 1122, 1127, 1136, 1137, 1146, 1171, 1188, 1198, 1216-1218, 1237, 1238, 1277
Ermenistan 1, 327, 389, 397, 409, 410, 415, 478, 487, 488, 502, 510, 513, 516, 519, 546, 577-579, 581, 582, 586, 591, 598, 633, 636, 645, 649, 656, 669, 672, 674, 676, 681, 685, 693, 695, 702, 704, 718, 740, 745, 750, 753, 770, 773, 777, 780, 781, 787, 789, 790, 793, 794, 796-802, 804, 813, 815-817, 823, 824, 831-834, 837, 838, 845, 847, 849-857, 860-862, 865, 866, 875-877, 881, 888, 889, 891, 892, 905, 913, 914, 928, 929, 931, 937, 947, 950, 952-954, 961, 999, 1000, 1003, 1011, 1012, 1015-1017, 1019, 1023, 1027, 1043, 1045, 1049, 1074, 1076-1078, 1083, 1097-1100, 1112, 1113, 1116-1118, 1120, 1122, 1125, 1129-1132, 1186-1191, 1216-1218, 1220, 1235, 1239, 1276-1278

Levent Şahverdi Arşivi

Ernis 402, 403, 408
Ersinek 906
Erzincan 7, 10, 13, 34, 40, 41, 43, 49, 57, 64, 78, 114, 117, 127, 130, 149, 158, 174, 182, 186, 216-219, 226, 246, 248, 256, 296, 348, 410, 411, 417, 436-438, 441, 442, 448, 464, 481, 501, 605, 621, 650, 657, 700, 702, 770, 780, 781, 793, 797, 798, 803, 805, 809, 825, 827, 830, 834, 835, 838, 839, 841, 848, 868, 935, 938, 980, 1015, 1057, 1147, 1166, 1170, 1172, 1248, 1259, 1266, 1267
Erzoni köyü 1255
Erzurum 7, 10-14, 16, 17, 20-25, 27-29, 32-36, 38-46, 48, 49, 51-59, 61, 62, 66, 67, 69-78, 80-84, 87-91, 93-103, 105-107, 109-115, 117-134, 136-138, 140-146, 148, 149, 151-157, 161-167, 170, 171, 173-176, 178, 179, 181-186, 193-198, 200-206, 208-212, 214, 216, 219, 222-224, 226, 228, 230, 231, 233, 235, 236, 244-250, 252, 253, 256, 258-262, 264-268, 270, 271, 273, 274, 276-283, 286, 287, 289, 291, 292, 295-297, 300, 304, 307-313, 315, 318, 324, 326-335, 337, 338, 348, 351, 352, 354-356, 359, 361, 363, 365-369, 375, 378, 380, 381, 384, 385, 388, 392-394, 397, 398, 401, 403, 404, 407-412, 417, 423, 426, 433, 434, 437-448, 450, 452, 453, 455, 457, 458, 460-462, 464-468, 471, 472, 474-484, 486, 487, 489, 494, 495, 501, 502, 504-506, 508-510, 517-521, 523, 524, 527, 528, 533, 536, 539, 541, 542, 547, 548, 551-553, 555, 557, 565, 566, 569, 570, 573, 577, 579, 582, 583, 587, 590, 591, 593-595, 598, 599, 602, 603, 607, 608, 613, 614, 618, 619, 621, 624-626, 629, 632-634, 636, 641, 643, 644, 646, 648-651, 656-659, 662-667, 670, 672, 674-677, 688-691, 693, 706, 708, 716, 718, 721, 723-733, 739, 740, 742-744, 746-749, 751, 754, 755, 757-761, 765, 768-770, 772-774, 778-780, 782-787, 789, 790, 792, 794, 796-799, 803, 804, 807-811, 814, 816, 818-821, 825, 827, 829-831, 833-843, 845, 847-853, 856, 858-860, 862-865, 867-869, 871-874, 878, 880, 887, 892, 894, 896, 898, 904, 910, 911, 913, 915, 917, 925-927, 932, 940, 941, 945, 949, 951, 954-956, 958-963, 965, 971, 973, 974, 979, 980, 982-984, 987-993, 1008, 1010, 1015, 1020, 1029-1032, 1039-1041, 1054, 1055, 1058, 1059, 1066, 1081, 1082, 1084-1087, 1089, 1090, 1094, 1095, 1098-1101, 1125, 1136, 1140, 1144-1147, 1152, 1154, 1155, 1160, 1161, 1165, 1166, 1168-1170, 1175, 1177, 1214-1216, 1218, 1228-1230, 1235, 1237, 1238, 1244, 1247-1251, 1254-1257, 1273, 1283-1285
Erzurum Kongresi 23, 33, 40, 45, 48, 49, 51, 56, 72, 81-84, 88, 89, 91, 93-95, 97, 102, 110, 112-115, 117, 122-124, 129, 131, 132, 140, 141, 146, 153, 161, 162, 164, 165, 171, 174, 178, 193, 196, 203, 204, 206, 209-211, 222, 236, 244, 245, 247, 258, 260-262, 265, 267, 270, 273, 274, 276-278, 281, 289, 291, 295, 296, 307, 310-312, 329, 351, 417, 433, 434, 443-446, 468, 510, 547, 746, 760, 783, 819, 987
Esanatifof 853
Esat Bey (Doktor) 397, 560, 1080, 1155, 1175
Esat Efendi (Mahmut oğlu) 349
Esat Paşa 206, 207, 213, 425, 613-615
Eskikışla 1107
Eskişehir 154, 175, 180, 268, 269, 290, 317, 323, 326, 352, 379, 385, 391, 413, 420, 422, 435, 440, 491, 493, 560, 563, 613, 620, 624, 627, 641, 648, 654, 823, 963, 964, 966, 1002, 1103, 1106, 1107, 1162, 1273
Estonya 886, 1065
Estonyalı 1063
Estonyalılar 440
Eşek İlyas köyü 401
Eşfora 582
Eşref (Şeyh) 437, 438, 446, 451, 453
Ethem (Çerkes) 470, 561, 1009
Ethem Bey (mütareke komisyonu reisi) 1199
Ethem Hidayet 1045
Ethem Nejat 1010
Etniki Eterya Cemiyeti 170, 1059
Etnos 845
Eyüp Paşa 336, 337, 438, 470
Ezirmik 1255

F

Fahrettin Bey 341, 491, 540-542, 622, 625-628, 630, 631, 677, 767, 793, 794, 806, 826
Fahrettin Bey (Rumbeyoğlu) 767
Fahrettin Efendi (Yaver) 57
Fahri Bey 133, 215, 307, 394, 698, 750, 796
Fahri Paşa 1082
Faik (Alaybeyzade) 304
Faik Âli Bey 222, 290, 532, 534
Faik Bey (Edirne mebusu) [Kaltakkıran] 613, 614, 620, 662, 1071, 1072, 1154, 1162
Fakih Süleyman 349
Falih Rıfkı [Atay] 1253
Fargana 1066
Farrell 49
Faruk Bey 231
Fas 661, 765, 832
Fatımiye 765

Levent Şahverdi Arşivi

Fatin Hoca [Gökmen] 1194, 1195, 1202, 1208, 1209
Faysal 104, 416
Faysal (Emir) 416, 933, 1056, 1110, 1263, 1264
Fazlullah Han 1279
Fehim Bey 1082
Felah-ı Vatan 530, 532-535, 557, 558
Felemenk 611, 777, 794
Fergana 1274
Ferit Bey (dava vekili) 561
Ferit Bey (Nafia Nazırı) 60, 61, 596, 1185
Ferit Efendi 208, 838
Ferit Paşa (Damat) 15, 16, 21, 32, 39, 45, 65, 84, 88, 91, 102, 161, 182, 183, 193, 194, 197, 202, 210, 211, 234, 235, 245, 246, 259, 274, 275, 277, 280, 281, 288-290, 302, 303, 305, 314-317, 320, 323, 325, 351, 357, 358, 364, 367, 370, 375-377, 385, 415, 418, 421, 424, 425, 436, 442, 443, 458, 467, 480, 504, 517, 518, 530, 534, 555, 556, 559, 564, 567, 568, 572-574, 576, 597, 614, 640, 652, 655, 663, 666, 667, 676, 698, 699, 709, 710, 712, 726, 734, 739, 759, 767, 773, 777, 794, 796, 811, 813, 828, 836, 837, 912, 926, 976
[Ali] Ferit Paşa (Harbiye Nazırı) 13-15, 60, 74, 84, 88, 193, 194, 207, 213
Feritli 720
Fethali Han Hoyiski 544
Fethi Bey 16, 1155, 1157, 1234, 1265-1267
Fethiye 104
Fettah Bey (Kaymakam) 559, 563
Fevzi (Şeyh) 114, 226, 311
Fevzi Paşa 9, 11, 16, 34, 56, 59, 136, 142, 143, 162-165, 167, 193, 278, 307, 366, 369, 370, 429-433, 435-437, 439, 443-446, 466, 467, 479-482, 506, 534, 538-540, 567, 568, 628, 629, 671, 728, 756, 757, 771, 772, 779, 794, 821, 824, 826, 868, 871, 873, 941, 942, 996, 1022, 1024, 1038, 1059, 1073, 1075, 1079, 1091, 1104, 1105, 1107, 1150, 1182, 1183, 1202, 1205, 1207-1210, 1234, 1243, 1251, 1267, 1269, 1271-1273
Fevzipaşa Tabyası 995
Feyzi Bey (Diyarbakır mebusu) 1176
Feyzi Efendi (Hacı) 274
Fındıkdere 1103
Fırat 246
Fikri Bey (3. Kolordu Kumandan Vekili) 768
Filistin 591, 764, 806, 832, 833, 889
Finlandiya 886, 1033, 1274
Firdevsoğlu kışlası 564
Fiume 79, 104, 110, 387
Foch 161
Foça 491
Fokkeroviç 651
Foulon 13, 14
Francisco (İspanya konsolos vekili) 1247, 1249
Fransa 21, 70, 73, 79, 84, 104, 127, 145, 172, 189, 199, 322, 387, 388, 415, 416, 424, 443, 484, 495, 497, 512, 513, 538, 554, 572, 583, 591, 652, 655, 662, 663, 664, 667, 676, 696, 699, 710, 721, 733, 740, 755, 806, 829, 831, 832, 884, 894, 928, 930, 1153, 1170, 1172, 1176, 1185, 1203, 1205, 1206, 1207, 1274, 1277, 1288
Fransız 6, 13, 18, 20, 53, 67, 70, 74, 79, 84, 104, 105, 112, 144, 145, 146, 147, 183, 192, 290, 301, 314, 359, 363, 390, 391, 394, 412, 415, 416, 427, 438, 457, 462, 464, 467, 490, 500, 501, 508, 509, 524, 526, 527, 530, 531, 532, 536, 540, 545, 554, 591, 605, 623, 635, 638, 645, 646, 655, 659, 662, 667, 668, 674, 692, 710, 717, 720, 721, 765, 793, 829, 832, 833, 845, 857, 878, 880, 915, 972, 982, 1005, 1032, 1034, 1038, 1078, 1081, 1109, 1115, 1169, 1185, 1186, 1222, 1232, 1238, 1244, 1277, 1289
Fransızlar 10, 17, 26, 63, 79, 104, 106, 130, 165, 194, 299, 390, 391, 405, 414, 415, 427, 439, 464, 489, 505, 508, 525, 527, 529, 531, 532, 539, 583, 616, 660, 664, 668, 676, 733, 752, 805, 833, 930, 933, 940, 1022, 1034, 1039, 1078, 1081, 1184, 1186, 1198, 1225
Frew (Rahip) 424
Frunze 1274
Fuat Bey (Bolu mebusu) 1080, 1273
Fuat Paşa (Müşir) 721
Fuat Sabit Bey (Doktor) 80, 183, 395, 396, 546-549, 578, 680, 877-879, 881, 882, 886
Fuat Şükrü 560

G

Gagri 673, 675, 798
Galiçya 1054
Galip Bey (Trabzon valisi) 19, 87, 108, 111, 142, 143, 157, 182, 283, 285-287, 293, 302, 303, 307, 315-317, 329-331, 350, 351, 368, 371, 380, 384, 394, 444
Gamsur 1052
Ganetski 1112, 1117, 1119, 1121-1126, 1128, 1129
Gani Bey 577, 578
Ganos 1226
Garroni 1222
Gaulis 112

Levent Şahverdi Arşivi

Gavur dağı 526
Gavur İmam 555, 647
Gaziantep 1081
Gaziemir 812
Gazikaya 340, 349
Gebze 642, 643, 900
Gediz 359, 362, 493
Gelencik 658
Gelgel 344
Gelibolu 559, 562, 563, 661, 662, 1226
Gemlik 562, 910
Gence 599, 650, 651, 685, 687, 689, 695, 701, 731, 789, 791, 798, 813, 830, 834, 851, 853, 898, 905, 909, 931, 944, 950
George, Lloyd 416, 459, 478, 479, 484, 572, 653, 664, 738, 833, 834, 866, 914
Geret (General) 507
Gerus 68, 69, 454, 664, 725, 866, 911, 914-916, 932, 938-940, 944, 945, 949, 1278
Geyve 175, 209, 589, 612, 613, 623, 624, 641, 648, 668, 671, 722, 757, 780, 809
Giresun 19, 552, 620, 645, 718, 783, 784, 994, 1011
Girit 104, 130, 463
Goltz Paşa 182, 671
Gorodzilof 858
Gospodin 968, 969
Gouraud 414, 416, 462
Gökçegöl 389, 865, 881, 1135
Gökdağ 1051
Göl dağı 1130
Göle 341, 1017
Gölpınar 1239
Gönen 550, 555, 559, 630, 647, 677, 699, 710, 711, 729
Görele 93
Görice 660, 692
Gözene 271
Gözü-i Süflâ 437
Grey, Edward 415
Grozni 578, 644, 648, 650
Gunaris 1224
Gur 344
Guri 824
Gülbey 1103
Gülcemal 18
Gülek 668
Gülentop 340
Gülesor 401
Gülhane 1164
Gümrü 2, 176, 619, 726, 746, 790, 801, 804, 834, 837, 840, 850, 865, 871, 876, 877, 891, 895, 897, 899, 907, 934, 938, 952, 996-999, 1001-1003, 1006, 1011, 1012, 1014-1018, 1021, 1046, 1047, 1052-1057, 1059, 1060, 1068, 1073, 1099, 1101, 1103, 1116, 1120, 1122, 1127, 1135, 1136, 1143, 1145, 1146, 1193, 1216, 1218, 1220, 1238, 1239, 1277, 1278
Gümülcine 843
Gümüşhane 645, 662, 759, 760, 793, 1030, 1165, 1273
Gürcistan 1, 36, 327, 389, 397, 409, 410, 415, 478, 487, 488, 502, 510, 513, 516, 519, 546, 577-579, 581, 582, 594, 595, 599, 632, 633, 637-640, 650, 656, 665, 667-669, 672, 673, 675, 682, 685, 689, 692, 693, 695, 697, 698, 704, 709, 746-748, 750, 753, 769, 770, 777, 780, 787, 789, 796-801, 804, 808, 815, 824, 830, 837, 848, 851, 854, 857, 862, 905, 920, 923, 929, 931, 936, 937, 950, 978, 1009, 1011, 1017, 1024, 1025, 1032, 1044, 1046, 1048, 1050, 1070, 1072, 1074, 1075, 1077, 1078, 1080, 1082, 1083, 1112, 1113, 1115, 1116, 1117, 1119, 1120, 1121, 1129, 1130, 1131, 1132, 1133, 1134, 1135, 1143, 1166, 1188, 1189, 1190, 1191, 1192, 1193, 1276, 1277
Gürcü 5, 56, 101, 183, 203, 204, 339, 395, 488, 518, 519, 524, 543, 553, 577, 579, 582, 601, 639, 665, 668, 673, 681, 685, 686, 693, 694, 701, 744, 745, 755, 756, 767, 796-798, 800, 813, 816, 841, 856, 861, 864, 869, 873, 896, 904-907, 909, 914, 933, 934-936, 947, 952, 954, 967, 972, 977, 978, 1009, 1021, 1022, 1024-1029, 1032, 1042, 1043, 1046, 1047, 1055, 1061, 1063, 1067, 1071-1074, 1097, 1115, 1118, 1120, 1121, 1123, 1124, 1132-1134, 1136, 1138, 1143, 1144, 1188, 1191, 1193, 1215, 1235, 1275, 1277
Gürcüler 10, 11, 47, 102, 203, 326, 339, 598, 617, 665, 673, 675, 744, 745, 756, 797, 817, 824, 849, 851, 861, 862, 876, 879, 896, 905-907, 910, 918, 935, 936, 938, 954, 978, 1019, 1021
Gürün 323

H

Habib Bey Selimof 686
Habib Paşa 908
Hacı Anesti 1245, 1246, 1285
Hacı Bayram 596, 910
Hacı Bekir (Konya) 1102
Hacı Halil Dağı 995
Hacı Hamdi Bey 754, 829, 830, 959, 961, 962, 1030
Hacı Kaya (İzoli aşâiri reisi) 252
Hacı Mirza Akabilluri 547
Hacı Musa 1057

Levent Şahverdi Arşivi

Hacı Şükrü Efendi 167, 169, 211
Hacim Muhittin Bey [Çarıklı] 184
Haçadur Ağa 399, 400
Haçin 144, 147, 699
Hadımköy 10, 661, 889
Hadi Paşa 807, 838
Hafız Hakkı Paşa 1247
Hafız İsmail Hoca 850
Hafik 174
Hâkimiyeti Milliye 1058
Hakkâri 179, 1285
Hakkı Behiç Bey 274, 596
Hakkı Bey 846
Hakkı Efendi 1035
Halâskâr Zabitan 778
Halatyan Nazar 345
Halep 218, 249, 271, 272, 320, 328, 355, 388, 390, 415, 525-527, 536, 540
Halıcı Mehmet karyesi 90
Halide Edip [Adıvar] 616, 642, 671, 838
Halil Bey 16, 213, 354, 360, 361, 409, 542, 1081, 1082
Halil Bey (Malatya mutasarrıfı) 249, 271, 368, 371, 372
Halil Bey Hasmehmedof 542
Halil Efendi (mülâzım-ı sânî) 974, 976
Halil Efendi (Yüzbaşı) 69, 360, 649, 725, 745, 859
Halil Paşa 5, 40, 64, 128, 328, 329, 354, 454, 488, 489, 502, 578, 598, 604, 605, 639, 643, 650, 651, 680, 682, 686, 688, 689, 694, 701, 706, 708, 725, 726, 731, 732, 752, 779, 787, 788, 813, 851, 855, 862, 875, 878, 879, 886-891, 893, 899, 901, 902, 908, 913, 914, 916, 930, 933, 935, 936, 943, 945-949, 959, 967, 968, 971, 1034, 1036, 1037, 1056, 1102, 1160, 1165, 1265
Halil Rahmi Bey 271
Halim Bey 1206
Halit Bey 5, 22-25, 32, 34, 40, 44, 51, 90, 107, 135, 140, 141, 184, 185, 204, 217, 218, 221, 222, 225, 254, 266-268, 290, 291, 299, 307, 308, 329-331, 368, 370, 373, 378, 393, 394, 396, 414, 432, 433, 435, 438, 444, 447, 451, 476, 479-481, 559, 620, 633, 634, 644, 721, 760, 761, 763, 783, 784, 870, 871, 878, 894, 980, 992, 993, 1007, 1008
Halk Fırkası 182, 383
Halk Zümresi 1093
Halkalı 469
Halo Kurban 904, 1246, 1279
Hama 390, 415, 526
Hamamlı 341, 342
Hamaradağı 469
Hamas 470, 908, 983
Hamburg 48
Hamdi Paşa (Kiraz) 323, 369, 371, 379, 391, 505, 555, 556, 559, 560, 562, 573, 652
Hami Bey (Damat) 1207
Hamidiye Camii 850
Hamit Bey 44, 64, 398-400, 407, 545, 620, 621, 645, 754, 783, 820, 821, 836, 870, 871, 1040, 1205, 1206
Hamit Paşa Mihandarof 545
Hamit Sultanof 798
Hamsiköyü 170
Hamurkesen 344
Handar 469
Handere 985, 986, 1247, 1257
Hankanlı 897
Hanski 986
Hanzir 401, 408
Harabe 344
Harabekelân 469
Haramvartan 1080
Harapnas 10
Harbord 132, 197, 247, 271, 283, 300, 301, 315-317, 324, 326-328, 331-334, 359, 569, 618, 834, 850, 1213, 1217, 1248
Hareket Ordusu 11, 284
Harkof 969, 970
Harmantepe 1051
Harput 90, 213, 214, 217, 219, 230-232, 246, 253, 271, 272, 308, 415, 427, 440, 451, 1058, 1125
Hart 437, 438, 444, 446, 447, 450-453
Hartcana 469
Haruniye 668
Hasan (Zilân Aşireti Reisi) 349
Hasan Bey 348, 1081
Hasan Efendi 596
Hasan Lütfü Bey 441, 453
Hasan Rıza 865, 866
Hasan Sabri 740
Hasan Tahsin Bey 828
Hasangazi 952
Hasankale 25, 34, 77, 88, 95, 205, 333, 335, 352, 366, 371, 372, 374, 378, 407, 437, 464, 487, 695, 753, 823, 871, 874, 894, 897, 911, 913, 918, 925-927, 936, 939, 951, 959, 963, 1215, 1247
Hasansu 865
Hatisof 338, 824, 849, 850, 904, 907, 1216
Hatisyan 334
Havran 526
Havza 35-37, 44, 62, 64, 72, 155
Hay 26

Levent Şahverdi Arşivi

Haydar Bey 24, 88, 141, 179, 213, 219, 226, 322, 323, 365, 414, 435, 524, 757
Haydar Bey (Dağıstan Hariciye Nazırı) 414
Haydar Efendi 692
Haydaranlı 98, 398
Haydarpaşa 10, 13, 352, 391, 616
Hayfa 390
Hayri Bey (Binbaşı) 795
Hayri Efendi (Şeyhülislam) 850
Hayri Hüsnü 795
Hazer 35, 68, 100, 513, 520, 521, 544, 545, 549, 578, 594, 650, 674, 688, 718, 727, 750, 753, 830, 835, 839, 853, 858, 862, 865, 977
Hazım Bey 1155, 1175, 1221
Hedismena 1048, 1130
Hendek 362, 809
Herbert 1225
Hereke 1133
Hınıs 88
Hıristantos 29, 32
Hırvat 1288
Hırvatlar 127
Hısnımansur 218
Hicaz 4, 12, 104, 154, 189, 190, 832, 1154, 1261-1264
Hikmet (Adapazarlı) 556, 560, 563
Hikmet Bey 407, 424, 425, 1207
Hikmet Efendi (baytar mülâzim-i evveli) 1081
Hilâl-i Ahmer 442
Hilmi Bey 379, 409, 543, 548, 877, 893, 959, 1025, 1160, 1167, 1176, 1267
Hilmi Yoldaş 913
Hindenburg 161, 692
Hindistan 100, 101, 105, 106, 113, 127, 165, 510, 511, 513, 536, 580, 601, 638, 639, 653, 664, 690, 698, 699, 703, 719, 731, 740, 741, 750, 753, 792, 810, 811, 887-890, 893, 901, 933, 946, 948, 971-973, 1068, 1078, 1084, 1193
Hint 19, 63, 519, 524, 553, 612, 743, 981
Hintli 641, 648, 653, 719, 810
Hintliler 102, 180
Hive 770, 771
Hoca Halim 560
Hod-ı ulya 463, 523
Hopa 593, 1209
Hophopname 1032
Hopveren 340, 341
Horasan 34, 83, 335, 346, 366, 371, 401, 402, 407, 463, 464, 521, 523, 548, 745, 868, 874, 904, 909, 918
Horum 745, 868, 874, 894, 895, 898, 904, 905, 907, 910, 911, 985, 1247
Hoşap 403
Hoşhaber 897
Hoy 335
Hoyviran 348
Hozapin 1051, 1130
Hudaaferin 898
Hula 669, 673, 797, 830, 869
Hulusi Efendi 892
Hulusi Paşa 175-177, 181
Humus 390, 415, 526
Hurşit Efendi 142, 438
Hurşit Paşa 430
Hüdavendigâr 700
Hüdaverdi (Dağıstanlı) 682
Hürriyet ve İtilaf 15, 46, 65, 67, 130, 615
Hüsamettin Bey 1084, 1140, 1141, 1167
Hüseyin (Şerif) 189, 1056, 1110
Hüseyin Ağa 985
Hüseyin Avni Bey 247, 248, 560, 973, 974, 982, 990, 1030, 1031, 1040, 1094
Hüseyin Bey (Çerkes) 560
Hüseyin Cahid 1253
Hüseyin Efendi 146, 1038
Hüseyin Elkeydavi 652
Hüseyin Hamdi 288
Hüseyin Hicabi Bey 562
Hüseyin Hüsnü Efendi 562
Hüseyin Kadri 1150
Hüseyin Kâzım 614
Hüseyin Remzi Paşa 562, 563, 767
Hüseyin Tarık Efendi (Yüzbaşı) 795
Hüseyinağayurdu Dağı 469, 986
Hüsnü Bey (Binbaşı) 560
Hüsrev Bey 33, 62, 144, 149, 244-246, 248, 281, 290, 291, 310, 313, 323, 596, 643, 758
Hüsrev Sami 226, 274

I

Iğdır 38, 336-338, 342, 344, 360, 400, 401, 463, 469, 523, 841, 895-897, 989, 1001, 1026, 1056, 1121, 1216, 1217, 1235-1239
Ilıca 772, 773, 1030
Irak 2, 4, 40, 100, 101, 189, 190, 192, 328, 335, 390, 415, 462, 501, 510, 511, 513, 526, 528, 529, 536, 569, 583, 591, 612, 697, 750, 752, 753, 806, 831-833, 872, 888-890, 892, 902, 914, 943, 945, 981, 1006, 1110, 1144, 1154, 1264, 1265, 1277
Isısu 986
Islahiye 10, 509, 525, 527, 1081
Isparta 359, 362, 493
Istıranca 1226

Levent Şahverdi Arşivi

İ
İbnüssuud 104
İbrahim (Abdullah oğlu) 347
İbrahim (Gostivarlı) 561-563
İbrahim Bey 180, 365, 371, 401, 561, 828, 1082
İbrahim Efendi 604, 680, 682, 785, 875, 892, 935
İbrahim Tali [Öngören] 33, 64, 71, 311, 698, 847, 1034, 1056, 1057, 1140, 1160, 1162, 1164, 1165, 1167, 1171, 1182, 1192, 1231
İdil 549
İdris (Çerkes) 560-562
İdris Efendi (Yüzbaşı) 1240
İhsan Bey 6, 290, 311
İhsan Efendi 605
İhtiyat Zabitleri Cemiyeti 20
İkdam 671, 831, 845, 849
İlhami Bey 443-446, 481
İlpınar 525, 526
İlya Dunda 812
İlyaçef 565, 566, 705, 706
İlyada (sefir) 947
İlyas Bey 230-232, 254, 255, 272, 290, 291
İlyas Efendi (Hacı) 469
İlyava 1070, 1112, 1115, 1121, 1124, 1129, 1190, 1275
İmadiye 219, 252, 390
İmamtepe dağı 986
İmroz 1226
İncesu 344
İncil 1020
İnebolu 290, 420, 422, 760, 813, 924, 963, 965, 973, 1005, 1007, 1008, 1036, 1053, 1080, 1081, 1144, 1205, 1224, 1289
İngiliz 1, 3, 6, 9, 13, 15, 18-20, 22, 23, 25, 26, 28, 32, 37, 40, 44, 47-49, 51, 53, 60, 63, 65-67, 69, 73, 77, 79, 81-83, 88, 93-95, 97-99, 101, 102, 105, 106, 108, 113, 114, 117-120, 128, 130, 146, 150, 154, 158, 161, 163-166, 171-173, 175-177, 179, 180, 182, 183, 186, 193, 194, 199, 203, 204, 213, 214, 216, 219, 231, 248, 249, 251-256, 261, 264, 269, 271, 272, 275, 277, 281-283, 287-290, 301, 303, 317, 322, 326, 327, 330, 335-339, 342, 348-352, 355, 359, 360-363, 374, 379, 388, 390, 391, 394, 395, 405, 406, 412, 415, 419, 424, 425, 427, 428, 433, 439, 442, 443, 456, 458, 459, 461-464, 467, 477, 481, 482, 486, 489, 492, 494, 495, 500-502, 508, 510-512, 515, 517-521, 523, 524, 537-539, 543-547, 550-556, 559, 560, 563, 573, 577, 581, 585, 587, 588, 590, 591, 596, 601, 602, 604, 613-618, 620, 622-624, 627, 635, 637, 638, 641-643, 645, 648, 649, 652-654, 658-662, 666-668, 672-677, 680, 683-689, 692, 694, 695, 698, 703, 704, 709, 710, 715-720, 725, 727, 730, 731, 740, 742-744, 747, 752-754, 771, 773, 775, 777, 787, 792, 796, 797, 802, 809, 810, 815, 817, 819, 822, 829, 830, 833-836, 838, 853, 856, 858, 866, 867, 880, 881, 885, 890, 892, 893, 896, 909, 914, 915, 918, 932, 938, 939, 950, 957, 960-962, 971-973, 978, 982, 990, 1005, 1006
İngiliz Muhipleri Cemiyeti 102, 165, 166, 301, 395, 406, 419, 433
İngilizler 9, 10, 13, 20, 22, 24-27, 48-50, 53, 59, 60, 63, 64, 68, 70, 75, 88, 93, 94, 101, 105, 108, 114, 117, 118, 127, 145, 146, 148, 154, 158, 160, 161, 165, 175, 179, 180, 182, 183, 194, 203, 214, 282, 289, 301, 317, 323, 324, 326, 334-336, 338, 339, 342, 350, 352, 355, 359, 362, 365, 390, 391, 395, 415, 416, 418, 424-428, 440, 449, 458, 461, 467, 473, 488, 489, 494, 495, 497, 499, 501, 502, 511, 518, 524, 531, 542, 544-549, 555, 556, 558, 560, 567, 572, 577-579, 582, 584, 585, 587-589, 591-593, 598, 599, 605, 613-615, 618, 620, 626, 629, 636, 637, 639, 640, 642, 646, 648, 653, 656, 659, 662, 665-669, 671, 673, 676, 684, 685, 690, 695, 699, 701, 709, 710, 717, 722, 725, 726, 730, 731, 733, 739, 742, 744, 750, 753, 758, 770, 771, 775, 778, 781, 788, 810, 811, 817, 829, 830, 838, 853, 858, 864, 881, 888, 899, 901, 906-908, 910, 911, 914, 919, 925, 931, 933, 936, 937, 940, 948, 967, 970, 977, 990, 1004, 1007, 1056, 1063, 1077, 1078, 1144, 1184, 1196, 1203, 1215, 1216, 1225, 1260, 1264, 1265, 1278, 1287, 1288
İngiltere 3, 5, 45, 46, 65, 73, 97, 100, 101, 105, 106, 172, 248, 252, 281, 338, 348, 363, 384, 387, 388, 424, 442, 443, 449, 450, 456, 457, 459, 464, 497, 512, 513, 538, 546, 554, 572, 573, 628, 640, 664, 667, 683, 696, 699, 703, 704, 719, 720, 732, 740, 791, 806, 810, 832, 866, 867, 894, 928, 930, 932, 999, 1045, 1060, 1077, 1078, 1096, 1097, 1109, 1110, 1114, 1172, 1185, 1186, 1193, 1194, 1199, 1200, 1203, 1216, 1217, 1288
İnönü 823, 1009, 1034, 1054, 1103, 1104, 1153, 1162, 1163
İrade-i Milliye 249, 309, 358, 397, 432
İran 1, 2, 4, 44, 68, 88, 101, 113, 127, 179, 199, 203-205, 246, 251, 328, 329, 334, 338, 352, 354, 362, 402, 408, 413, 414, 439, 463, 469, 488, 489, 510, 511, 513, 520, 521, 523, 543,

Levent Şahverdi Arşivi

545-549, 577, 578, 580, 581, 611, 612, 669, 671, 676, 689, 693, 697, 702, 703, 727, 741, 750, 753, 771, 785, 788, 793, 810, 811, 830, 853, 856, 857, 863, 876, 877, 887-890, 892, 893, 898, 902-904, 908, 913, 916, 933, 943, 945, 946, 969, 971, 1060, 1063, 1065, 1068, 1069, 1074, 1075, 1078, 1135, 1138, 1170, 1171, 1185, 1237, 1246, 1256, 1278, 1279
İrlanda 664, 669, 720, 732, 1078
İshak Paşa 1237
İskeçe 391, 721
İskenderun 390, 513, 526, 635, 1081, 1125, 1144
İskoçya 503
İslâm Gürcistanı gazetesi 667, 789, 797
İslova 869
İsmail Bey 438
İsmail Bey (Gümülcineli) 559, 576
İsmail Çebi 451
İsmail Fazıl Paşa 156, 198, 225, 642
İsmail Hakkı Bey 560, 919-921, 924, 1162
İsmail Hakkı Efendi 761, 762
İsmail Hami Bey [Danişmend] 156
İsmail Safa Bey [Özler] 837
İsmet Bey/Paşa [İnönü] 1, 2, 6-8, 15, 17, 18, 34, 54, 57, 58, 62-64, 72, 112, 129, 150, 164, 165, 182, 186, 187, 193, 195-197, 365, 369, 407, 430, 465-467, 482, 493, 500, 506, 507, 529, 531, 542, 550, 551, 634, 642, 645, 667, 671, 677, 678, 728, 747, 749, 757, 779, 783, 784, 806, 819, 821, 824, 826, 843, 868, 870, 871, 873, 900, 903, 935, 936, 939, 942, 946, 951-953, 955, 956, 961, 964-968, 974, 976, 988, 989, 993, 1002, 1003, 1054, 1058, 1059, 1091, 1104, 1107, 1150, 1154, 1156, 1159, 1162, 1163, 1167, 1170, 1194, 1207, 1213, 1243-1245, 1260, 1263-1265, 1269, 1271, 1288, 1290
İspanya 611, 669, 1247, 1249
İstanbul 1-3, 5-9, 11-15, 17-24, 27-29, 32-35, 38, 40, 43-45, 47, 50-68, 70-75, 77, 79, 81, 82, 84, 87-90, 94-98, 100, 102-113, 117, 119, 121-124, 126-136, 139, 140, 142-146, 148-156, 158-162, 164-166, 171-173, 175-184, 186-200, 203, 204, 206-208, 211-216, 221, 223-230, 233-236, 245, 248, 249, 264, 265, 268, 271, 275, 278, 280, 282-285, 287, 290, 291, 294, 301, 307, 308, 314, 317, 323, 324, 328-331, 351-353, 355, 357-359, 363-366, 369-371, 374, 378, 394, 395, 397, 400, 403, 405, 413, 414, 416-422, 426, 429-431, 433, 438, 440, 442-447, 450, 456-459, 461, 465-468, 470, 474, 476, 480-482, 484, 486, 489, 490, 493, 494, 497, 498, 500, 501, 503-507, 509-511, 514, 515, 517-519, 521, 522, 527, 530-533, 535-537, 539-543, 550, 552-558, 560, 563-571, 574-576, 580, 583, 585-594, 596-603, 605, 611, 613-615, 617, 618, 620-636, 639-646, 652, 655, 659-662, 664, 666, 667, 669, 671, 676, 677, 688, 690, 691, 694, 696-699, 701, 705, 707, 709-711, 713-716, 718, 719, 721-723, 726, 728-730, 733, 739, 740, 742, 748, 751, 753, 754, 756-762, 764, 765, 767, 771-780, 783, 785, 790, 793-795, 798, 799, 801-803, 806, 807, 809-814, 816, 818, 821, 824, 826-828, 830-834, 836-838, 842-846, 849, 850, 855, 861, 864, 870, 872, 882, 883, 886, 889, 899, 917, 918, 924, 928, 938, 941, 942, 946, 954, 956-958, 960-963, 965, 970-973, 975, 977, 987, 990, 998, 1004-1009, 1011, 1012, 1018, 1019, 1029, 1030, 1032, 1037, 1039, 1048, 1049, 1058, 1059, 1063, 1069, 1070, 1072, 1074, 1076, 1080-1082, 1085, 1095, 1108, 1129, 1131, 1137, 1143, 1144, 1149-1153, 1160, 1163-1168, 1172, 1173, 1194-1201, 1206, 1208-1217, 1219, 1220, 1225, 1226, 1229-1231, 1234, 1249, 1251-1254, 1257, 1260, 1261, 1264, 1265, 1272, 1277-1281, 1285-1288 (ayrıca bak. Dersaadet)
İstikbal 1043, 1086, 1185, 1280, 1281, 1287
İstiklâl-i Arabî 462
İsveç 611, 810
İsviçre 414, 611, 690, 1080
İşkodra 1154
İtalya 12, 104, 110, 127, 172, 321, 387, 427, 457, 489, 497, 500, 512, 524, 538, 611, 655, 667, 698, 706, 721, 733, 806, 809, 828, 831, 832, 838, 848, 894, 940, 1020, 1073, 1078, 1080, 1163, 1185, 1288
İtalyan 4, 10, 13, 26, 48, 53, 66, 79, 104, 105, 127, 323, 489, 518, 554, 576, 583, 584, 588, 591, 638, 655, 659, 660, 667, 692, 721, 730, 733, 757, 1005
İtalyanlar 26, 53, 63, 65, 66, 70, 79, 84, 165
İttilaf 2-7, 9, 12, 13, 15-22, 24, 30, 36-38, 48, 59, 61-63, 65-67, 74, 75, 77, 79, 80, 82, 85-87, 91, 92, 95, 107, 112, 117, 120, 121, 130, 152, 421, 497
İttihad-ı İslâm 165, 543
İttihat ve Terakki 6, 11, 35, 72, 141, 142, 166, 207, 212, 213, 328, 329, 353, 354, 404, 405, 476, 480, 481, 543, 571, 586, 598, 680, 785, 788, 877, 880, 884, 889, 893, 954, 1082, 1124, 1194, 1207, 1257-1260, 1265
İzmir 1, 10, 11, 13, 26-29, 33-36, 38-40, 45, 48, 54, 60, 63, 65, 73, 74, 76, 79, 97, 100, 104, 107, 110, 111, 115, 117, 120, 121, 125, 126, 130, 133,

Levent Şahverdi Arşivi

151-153, 160-163, 165, 166, 170, 175, 179, 192-194, 245, 246, 292, 295, 302-306, 319, 320, 388, 391, 406, 412, 427, 444, 448, 457, 463, 464, 470-474, 476, 486, 487, 491, 522, 535, 539, 541, 554, 583, 591, 614-616, 620-623, 629, 630, 659, 664, 692, 715, 718, 723, 740, 742, 743, 764, 783, 793, 806, 812, 816, 819, 823, 824, 832, 833, 842, 843, 861, 885, 911, 963, 975, 982, 1020, 1025, 1032, 1108, 1152, 1170, 1185, 1197, 1201, 1210, 1215, 1217, 1232, 1235, 1243, 1245, 1246, 1253, 1255, 1257, 1263, 1267, 1280, 1286, 1287, 1289

İzmit 174, 352, 357, 359, 362, 364, 491-493, 537, 554, 563, 587, 620, 623, 624, 641-643, 648, 654, 659, 660, 663, 667, 668, 671, 722, 757, 758, 794, 795, 811, 812, 828, 837, 894, 900, 973, 1009, 1020, 1082, 1152, 1176, 1206, 1226, 1253, 1258

İzzet Bey 114, 117, 141, 155-157, 210, 260, 264-266, 273, 276, 277, 287-289, 291, 292, 294, 297, 299, 304, 329, 381, 432, 645, 793

İzzet Paşa 1, 2, 7, 8, 10, 18, 25, 27, 32, 38, 49, 69, 70, 73, 83, 103, 129, 163-165, 173, 182, 186, 187, 193, 196, 197, 365, 369, 371, 406, 414, 465, 466, 482, 541, 550, 626-631, 677, 826, 1005, 1081, 1174, 1194, 1195, 1197-1202, 1209-1213, 1226, 1249, 1257

J

Jamanak 581, 582

Japonya 104, 484, 665, 832, 1077, 1172, 1288

Jehmen (General) 524

K

Kabardinler 923

Kabil 100, 206, 672, 946, 1193

Kabzinsk 857

Kaçalinski 359

Kadıköyü 364, 662

Kadri Bey 1112, 1123, 1138, 1139, 1193, 1199

Kadriye Hanım (Prenses) 1179, 1182

Kafkas 1, 4, 16, 25, 28, 44, 48, 75, 138, 161, 203, 282, 328, 354, 396, 436, 438, 457, 479, 492, 501, 510, 511, 513-515, 518, 520, 521, 542, 545-547, 549, 577, 578, 580-582, 589, 594, 598, 604, 605, 627, 635, 636, 638, 644, 658, 669, 670, 672, 674, 681, 683-685, 688, 690, 700-702, 704, 705, 718, 730, 752, 753, 763, 764, 781, 789, 791, 813, 831, 855, 862, 865, 878, 913, 916, 919-924, 931, 962, 964, 976-978, 1005, 1019, 1022, 1023, 1027, 1028, 1042, 1049, 1050, 1052, 1054, 1061-1063, 1067, 1068, 1070, 1073, 1078, 1082, 1083, 1095, 1097, 1098, 1112, 1113, 1116-1120, 1122, 1123, 1125, 1126, 1128, 1129, 1132, 1135, 1136, 1187-1189, 1219, 1252, 1253, 1275-1278

Kafkas Konfederasyonu 1022, 1027, 1042

Kafkaslar 599

Kafkasya 1, 2, 7, 9, 10, 21, 22, 24-26, 29-32, 40, 47-49, 53, 55, 56, 66, 69, 70, 72, 75, 83, 96, 97, 100, 101, 103, 104, 115, 118, 120, 128, 130, 131, 133, 159, 161, 183, 203-206, 246, 327, 328, 352, 354, 355, 361, 362, 390, 396, 400, 407, 410, 454, 457, 476-479, 487, 488, 504, 510, 511, 513, 515, 518-520, 522, 523, 528, 538, 545, 546, 565, 577, 578, 581, 582, 591, 594, 601-603, 611, 612, 632, 636, 638, 639, 644, 649, 650, 656, 668, 669, 672, 673, 676, 685, 702, 704, 706, 708, 733, 750, 765, 767, 768, 775, 779, 800, 809, 816, 849, 851, 854, 855, 857, 860-862, 865, 877, 880, 882, 905, 906, 911, 919-923, 928, 952, 955, 959, 964, 966, 976-980, 1006, 1012, 1014-1016, 1019, 1042, 1043, 1050, 1058, 1067, 1068, 1073, 1076-1079, 1082, 1083, 1115, 1117, 1125, 1127, 1165, 1185, 1188, 1190-1192, 1275, 1277

Kafkasya İttihad Fırkası 352

Kafkasyalı 30

Kaftaradze 1121, 1135

Kâğdariç 702

Kağızman 25, 48, 77, 103, 336-340, 344-346, 348, 350, 409, 463, 469, 523, 800, 894, 895, 897, 914, 985, 989, 992, 1017, 1019, 1059, 1121, 1172, 1216, 1235, 1238, 1256

Kahire 14, 526

Kâhta 214, 216-219, 231, 254, 255, 271

Kalabaş 340

Kalino 359

Kalküta 653, 1193

Kamarlı 2, 176, 344, 360, 837, 1277

Kamçatka 1077

Kamenef 892, 1275

Kamışlı 986

Kâmil (Çerkes) 560

Kâmil Efendi 98, 968

Kâmil Paşa 29, 444

Kâmuran Bey 233, 249

Kandehar 1193

Kandıra 362, 667, 757

Kanlıdağ 1048, 1051, 1130

Karaağaç 26, 661

Karabağ 205, 401, 454, 599, 664, 665, 680, 683, 685-688, 695, 701, 725, 753, 787, 789, 797, 798, 813, 834, 854, 863, 898, 902, 905, 906, 908, 909, 912-914, 916, 931, 944, 950, 1052

Levent Şahverdi Arşivi

Karabağlıcan 1052
Karabayır 412, 436
Karabey (Doktor) 353, 543
Karabıyık 410, 437, 863
Karabiga 559, 560, 562, 563, 807
Karabigalı 554, 562
Karabulak 344, 1236, 1237
Karacabey 424, 425, 561-563, 630, 677, 710, 711
Karacaviran 338
Karaçayır 342, 841
Karaçi 1193
Karadağ 835, 996, 1021
Karadağlı 849
Karadağlılar 127
Karadeniz 6, 11, 12, 36, 100, 101, 113, 115, 120, 247, 437, 461, 469, 478, 504, 512, 519, 579, 582, 583, 591, 601, 632, 637, 650, 659, 665, 670, 672-675, 689, 695, 731, 794, 798, 844, 875, 928, 961, 963, 973, 1032, 1048, 1049, 1051, 1130, 1151, 1152, 1170, 1279
Karagöl 897
Karahaçlı 344
Karahan 891, 892, 901, 931, 970, 1035, 1036, 1060-1062, 1240, 1241
Karaisalı 654, 1051
Karakaş 340
Karakilise 49, 345, 346, 366, 401-403, 407-409, 651, 834, 837, 896, 904, 945, 1021, 1023, 1025, 1026, 1135
Karakol Cemiyeti 128, 153, 565
Karaköse 326, 409, 745, 897, 959, 983
Karaköy 394, 469
Karakurt 78, 81, 337, 339, 340, 346, 348, 349, 469, 645, 897, 985
Karalar 912
Karaman 359
Karaman iskelesi 674
Karaoğlu 1051
Karapınar 347, 983
Kararahmet 1051
Karasu 525, 526, 1048, 1049, 1051, 1130
Karaşalvar 1051
Karaurgan 339, 901, 907, 986
Karayazı 798
Karesi 167, 678, 700, 710, 782, 1020, 1176, 1273
Karmirvank 1052
Kars 1, 34, 50, 54, 55, 73, 75, 76, 79, 121, 127, 147-153, 159-161, 175-177, 179, 180, 221, 222, 260, 268, 269, 323, 352, 358, 359, 364, 370, 371, 378, 389, 413, 414, 417, 421, 422, 430, 435, 490, 493, 619, 620, 644, 689, 702, 726, 745, 769, 779, 783, 801, 802, 804, 817, 824, 840, 841, 850, 864, 869, 874, 880, 895-898, 901, 905-907, 910, 911, 934, 935, 938, 954, 963, 966, 988, 993-998, 1003, 1008-1018, 1020-1022, 1024-1027, 1029, 1031, 1032, 1034, 1036, 1041, 1042, 1047, 1048, 1050, 1054-1056, 1058, 1059, 1062, 1067, 1069, 1071, 1073, 1078, 1080, 1104, 1105, 1108, 1110-1113, 1117, 1119, 1122, 1124-1128, 1130, 1132, 1133, 1135-1141, 1143-1145, 1154, 1155, 1157, 1158, 1168, 1169, 1171, 1175, 1177, 1184, 1188, 1189, 1214-1218, 1227-1230, 1236, 1238, 1239, 1242, 1247, 1248, 1256-1259, 1285
Kartal 617, 643, 900, 1208
Karzamet 1051
Kasım Bey (Kör) 1082
Kastamonu 29, 63, 180, 195, 209, 226, 268, 290, 291, 298, 308, 323, 365, 368, 369, 371, 380, 493, 596, 641, 846, 965
Kaşgar 701, 1036, 1066
Katma 668
Kavak 155, 282, 492
Kavakibe 1051
Kavtareti 1051
Kayabaşı tabyası 1139
Kayseri 147, 155, 228, 290, 301, 322, 323, 326, 507, 819, 838, 964, 1151
Kazaklar 24, 542
Kazan 61, 741, 805, 848, 881, 1183, 1273
Kazanca 344
Kazbek 672
Kazıkaya 340
Kâzım (Çerkes)
Kâzım Bey (Adliye nâzırı) 652
Kâzım Bey (Köprülülü) [Özalp] 39, 700, 710, 1174, 1176, 1273
Kâzım Bey (Manastırlı) [Dirik] 33, 64, 148, 196, 244, 278, 281, 310, 313, 365, 370, 437, 455, 628, 634, 698, 743, 750, 755, 768-771, 773, 796, 847, 868, 870, 887, 982, 983, 987, 989, 991, 992, 1011, 1017, 1021, 1022, 1024, 1026, 1028, 1032, 1033
Kâzım Bey (mütekait Binbaşı) 142
Kâzım Bey [Orbay] 677, 779, 780, 786, 787, 796, 887, 899, 946, 959, 1038, 1214
Kâzım Efendi (Çerkes) 556, 560, 684
Kâzım Paşa (Diyarbakırlı) [İnanç] 178
Kazikof 682
Keçeraylı 897
Kedis 1051
Kekaç suyu 463, 523
Keker 1027, 1054, 1055, 1070
Kelyantepe 340
Kemah 1057

Levent Şahverdi Arşivi

Kemal (Emirgânlı) 559, 562
Kemal (Fırka Kumandanı) [Kemalettin Sami Paşa] 34, 66, 198
Kemal Bey 32, 34, 59, 193, 198, 368, 416, 425, 562, 640
Kemal Bey (Binbaşı) 1189
Kemal Bey (Kara) 1081
Kemal Bey (Kaymakam) 371, 369
Kemal Paşa (Jandarma Kumandanı) 671
Kemalist 112
Kenan Bey 221, 222, 232, 254, 291, 468, 634
Kepsut 562
Kerenski 976, 977
Kerevizdere 1208
Kerim Paşa 358, 359
Kersus 359
Kervansaray 834, 837, 849, 851, 853, 857
Kesişkent 360, 949, 1082, 1023
Keşfi Bey 532, 534, 720
Kıbrıs 442
Kılıç Ali Bey 873, 941
Kılıç Hakkı 1253
Kılkış zırhlısı 1080, 1104
Kıranhan 411, 412, 436
Kırgız 744, 770, 775, 781
Kırım 61, 79, 436, 549, 553, 601, 603, 700, 730, 781, 951, 1034-1036, 1174
Kırimski 478
Kırişbol 866
Kırkkilise 660, 1226
Kırmalı 994
Kırşehir 156
Kırvan 343
Kırzı-i süflâ 453
Kızılhisar 805
Kızılırmak 73, 103, 131, 427, 891, 1152
Kızılkilise 469, 985
Kızılköprü 1021
Kızılkule 1052
Kızılordu 644, 681, 685, 694, 695, 815, 878, 901, 908, 911, 916, 931, 933, 937, 939, 950, 969
Kızıltaş 1051
Kızlar 472, 478, 545, 546, 549, 578, 682
Kief 392, 440, 827, 848, 855, 858, 866, 894
Kiğı 215, 218, 256, 416, 454
Kilikya 4, 104, 390, 405, 415, 428, 438, 439, 529, 531, 539, 554, 583, 591, 699, 721, 740, 833, 837, 885
Kilis 635, 805
Kinegi 340
Kipediç 847
Kireçligöl 980
Kirmasti 710, 722
Kiti 344
Kivralski 1051
Koban 519, 548, 644, 649, 977, 979
Kocaeli 1258, 1289
Koçhisar 435, 436
Kokkolis 519, 524, 553, 674, 675
Kolçak 84, 359, 488, 503, 545, 549, 703, 740, 755, 766, 775, 792, 858, 912, 977, 1273
Kolmskaya 649
Konstantinciler 440
Konya 10, 34, 36, 52, 53, 63, 74, 76, 132, 135, 137, 156, 160, 165, 184, 194, 198, 221, 268, 269, 289, 290, 301, 323, 352, 359, 363, 364, 368, 369, 371, 372, 380, 398, 401, 424, 448, 491, 493, 518, 535, 540-542, 550-552, 554, 562, 589, 596, 622, 624-626, 631, 636, 662, 677, 716, 720, 778, 793, 806, 828, 842, 855
Kop 22, 449, 800
Kopenhag 463, 730, 733
Koptagel 66
Korniłof 976
Koronsnesko 642
Korucuk Dağ 984
Korustensk 674
Kosor 438
Kostantin vapuru 84
Kotanlı 841, 994
Kozluk 252
Kozyani 858
Köki 907
Kömik 340
Kömürlüdağ 1049
Köprüköy 378, 894
Köroğlu 342
Köroğlu Kalesi 1174
Köseđağı 401
Kötek 94, 96, 348, 901, 904, 940, 986
Krapsk 847
Krasin 933
Krasnovodsk 35, 100, 546, 548, 577, 741
Kronstadt 1033, 1077
Kropotkin 660
Kuki 1052
Kuleli 807
Kulp 344, 463, 468, 469, 523, 910, 979, 1120, 1121, 1235, 1238
Kulubey 344
Kumru Dağı 336, 985, 986
Kumuk 923, 1062
Kura 865, 1051, 1139
Kurban Ağa 342

Levent Şahverdi Arşivi

Kurban Baba tepesi 805
Kurgan 359
Kursk 657
Kurşakkaya 995
Kurtkanı 897
Kurtkulak 1052
Kuruçeşme 70
Kurudere 77, 340, 341
Kuşadası 104, 554, 793
Kuşçu 643
Kuşçulu 757
Kuturo 1205
Kûtü'l-amare 35, 328, 1227, 1285
Kuzgun 1066
Kuzukalmaz dağı 463, 523
Küçük Yusuf karyesi 341
Küçükhan 520, 521, 547, 548
Küçükzaim 345
Kükürtlü 127, 345, 951
Küllük 344, 469
Kürdistan 10, 12, 15, 22, 28, 48, 51, 88, 128, 131, 133, 197, 213, 220, 231, 249, 348, 388, 415, 441-443, 466, 589, 615, 619, 620, 632, 716, 804, 875-877, 1143, 1220
Kürt 12, 15, 16, 42, 43, 51, 88, 127, 129-131, 149, 158, 173, 190, 199, 216, 217, 226, 231, 233, 249-252, 256, 257, 271, 272, 301, 335, 337, 348, 359, 390, 398-401, 403, 407, 412, 416, 438, 440, 441, 443-446, 448, 449, 556, 560, 591, 632, 633, 646, 647, 671, 776, 777, 803, 876, 877, 904 ,1057, 1171, 1220, 1231, 1236, 1237, 1239
Kürt Cemiyeti 416, 443
Kürt Cumhuriyeti 438
Kürt Hüseyin Paşa 398
Kürt Kulübü 51
Kürt Teali Cemiyeti 12, 15, 445
Kürt Teali Kulübü 130
Kürtler 6, 13, 18, 20, 53, 67, 70, 74, 79, 84, 104, 105, 112, 144, 145, 146, 147, 183, 192, 290, 301, 314, 359, 363, 390, 391, 394, 412, 415, 416, 427, 438, 457, 462, 464, 467, 490, 500, 501, 508, 509, 524, 526, 527, 530, 531, 532, 536, 540, 545, 554, 619, 646, 647, 702, 759, 803, 823, 872, 876, 877, 891, 1029, 1058, 1090, 1125, 1208, 1220, 1231, 1236, 1259
Kürtlük 10, 12, 22, 24, 29, 32, 88, 199, 216, 225, 231, 270, 326, 400, 439, 441, 443-445, 481, 632, 802, 803, 877, 878, 1041, 1056, 1057, 1058, 1125, 1176, 1183, 1208, 1220, 1231
Kütahya 175, 180, 359, 362, 391, 493, 614, 1170
Kütayis 934, 1026, 1192, 1277
Kütükçüzade Hacı 380

L
Labinski 478
Lahey 1274
Lahey 856, 863
Laloğlu 986
Lâpseki 806, 812
Lâzistan 29, 30, 702, 783, 784, 876, 937, 969, 980, 1072
Lazkiye 526
Lefke 612, 624, 640, 641, 648, 654, 671
Leh 1053
Lehistan 48, 102, 601, 650, 669, 676, 766, 767, 789, 804, 835, 862, 866, 867, 878, 879, 905, 909, 913, 914, 929, 931, 936, 940, 952, 978, 1053-1055, 1065, 1274
Lehliler 35, 641, 841, 912
Lemberg 951
Lenin 521, 538, 578, 580, 600, 601, 603, 637-639, 669, 835, 855, 950, 963, 970, 977, 1060, 1061, 1098, 1273
Lenkeran 68, 695, 944
Leton 1063
Levandofski 949
Lice 1236
Limni 1226
Litvanya 641, 650, 665, 669, 670, 766, 866, 913, 1065
Litvinof 733, 1274
Liyahof 30, 637
Loç 913
Londra 13, 19, 98, 117, 140, 145, 391, 450, 538, 539, 554, 576, 583, 640, 652, 664, 699, 755, 908, 933, 1006, 1019-1023, 1025, 1031, 1034, 1039, 1042, 1046, 1057, 1059, 1095, 1097, 1110, 1161, 1193, 1199, 1212, 1217
Loti, Pierre 572, 845
Lozan 735, 738, 1019, 1150
Ludendorf 721
Luttwitz 721
Lütfi Bey (Kaymakam) 269
Lyon 405, 413

M
Macar 35, 100, 104, 127, 670, 701, 809
Macaristan 48, 190, 192, 391
Maçka 90, 170, 432, 433, 447, 480
Maden dağı 463, 523
Madensuyu 979
Mağaracık 994, 995
Mahir Bey 1082
Mahmud (Şeyh) 252, 390
Mahmud Esad Bey 1020

Levent Şahverdi Arşivi

Mahmudiye tabyası 1033
Mahmut (Hacı Ahmetzade Hafız) 304
Mahmut Beliğ Bey 178
Mahmut Bey (Kaymakam) 613
Mahmut Bey (Konsolos) 770
Mahmut Bey (Kumandan Vekili) 222, 225, 459, 460, 466, 471, 475, 477, 483, 484, 490-492, 494, 500, 506, 516, 518, 530, 531, 534, 536, 555, 556, 558, 559, 561-565, 570, 572, 573, 575, 576, 584, 593-595, 604, 606
Mahmut Celâlettin 562
Mahmut Efendi 773
Mahmut Muhtar Paşa 794
Mahmut Nedim 12
Mahmut Paşa 197, 423, 425, 466, 482, 613-615, 890
Mahmut Sadık 1194, 1196-1198, 1200-1202, 1208, 1212, 1213, 1219
Mahmut Sadık Bey 8
Mahmut Şevket Paşa 284, 285, 294, 556, 560
Mahnu 478
Maho (komitacı) 1274
Makedonya 130, 463, 473, 692, 720, 793
Makedonyalılar 471
Makriköy 655
Makû 408, 409, 477, 671, 1056
Malakan 342, 841, 842, 869, 1010, 1020, 1041, 1124, 1139, 1260, 1278
Malakanlar 470, 1020, 1021, 1169
Malatya 195, 199, 213, 214, 216-220, 222, 226, 227, 230-233, 244, 245, 248-252, 254-256, 264, 270-272, 298, 322, 323, 326, 355, 368, 371, 372, 388, 390, 415, 434, 635
Malazgirt 408
Malta 35, 51, 406, 426, 613, 779, 912, 1144, 1150
Maltepe 900
Mamahatun 49, 127, 199, 219, 232, 331, 410, 411, 437, 951
Mamuretülaziz 40-42, 115, 365, 376 (ayrıca bak. Elaziz)
Manastır 328, 354, 899, 973
Manisa 36, 104, 150, 237, 427, 491
Manuel Todoraki 812
Maradid 1051, 1123, 1209, 1285
Maraş 28, 219, 312, 320, 322, 323, 428, 438, 439, 444, 462, 501, 507-509, 512, 523, 525, 526, 529, 531, 532, 535, 583, 635, 715, 725, 742, 743, 752, 833, 928, 973
Maraşyan, Ohannes 1081
Mariupol 35
Markara 469, 1025, 1238
Markaryan, Davit 1016, 1017
Makaryan, Haçik 1012, 1016, 1017
Marmara 671, 721, 757, 1151, 1226, 1289
Marmaris 26
Marsilya 416
Maryanpol 478
Maryanpolsk 781
Matin 13, 161, 416, 667
Mavera-yı Kafkasya 327
Maykop 478, 644
Maymak 344
Mazhar Müfit Bey [Kansu] 67, 105, 173, 179, 274, 369, 371, 434, 757
Mazird köyü 93
Mdivani 1001, 1009, 1010, 1020, 1022, 1026, 1028, 1032, 1060, 1082, 1084, 1121, 1127, 1135, 1190, 1235, 1276
Medine 1082, 1262, 1264
Mehmed Ali Aynî Bey 1251
Mehmet Akif 1244
Mehmet Ali Bey 55, 60, 98, 414, 652, 662, 1199
Mehmet Bey 345
Mehmet Bey (Gürcü) 639
Mehmet Bey (Sancakzade) 1071, 1074
Mehmet Efe (Demirci) 167, 169, 211, 435
Mehmet Efendi 93, 335, 380
Mehmet Efendi (Hafız) 380
Mehmet Efendi (Kınacızade) 380
Mehmet Emin 913
Mehmet Emin (Resulzade) 542
Mehmet Halit Efendi 559
Mehmet Hasan Hacinski 543, 545, 743, 744
Mehmet Rasim 1102
Mehmet Sadık 355
Mehmet Süleyman Efendi 1036
Mekece 640, 641, 654
Mekke 1260-1265
Melek Aslanof 545
Melik İsrailyan 853
Memduh Şevket Bey [Esendal] 1080, 1111, 1115, 1129
Memleket Gazetesi 156
Menslinisk 848
Menşevik 183, 544, 909, 936, 937, 1009, 1022, 1029, 1032, 1042, 1047, 1065, 1080, 1082, 1083, 1095, 1125, 1167, 1188, 1192, 1218
Menteşe 678, 782, 783
Merdinik 341, 342, 397, 644, 894-897, 900, 1024, 1139, 1140
Meriç 1197
Mersin 34, 415, 427, 699, 720, 752, 837, 1080, 1081, 1152, 1160, 1161
Merv 100

Levent Şahverdi Arşivi

Merzifon 290, 301, 317, 352, 362, 376, 391, 492
Mescitli 81, 340, 341, 348, 986
Mesut 47
Metaksas 1271, 1279
Mevlut (Hacı) 96
Meydan-ı- Ekbez 1144
Mısır 26, 100-102, 127, 140, 162, 165, 186, 189, 431, 442, 612, 652, 665, 669, 690, 697, 703, 739, 743, 750, 753, 832, 888-890, 901, 982, 1023, 1174, 1184, 1194
Mısırlılar 102, 486
Mızraklı İlmihal 426
Midilli 1226
Midye-Enez 405, 583, 1154, 1197, 1201
Mihaliç 563
Milano 848
Miliyadis 720
Millerand 554, 655, 831
Millî Ahrar Fırkası 884
Milli Blok 12, 15, 130
Millî Türk Fırkası 884
Milne 118, 119, 121, 161, 179, 537, 660, 717
Minasyan 853, 1235
Minsk 642, 839-841, 847
Mirza Davut 887
Mirza Davut Hüseynof 1112
Mirza Küçükhan 520, 521, 547, 548
Misak-ı Millî 245, 504, 530
Mithat Bey 90, 183, 202, 214, 621, 773, 871-873, 927, 940, 941, 950, 990, 1030-1032, 1040, 1041, 1054, 1082, 1090, 1248, 1254, 1272, 1283, 1284
Mithat Paşa 1254
Mithat Şükrü Bey [Bleda] 1082
Moğolistan 1077
Molodeçno 839, 840, 841, 857, 858, 866
Monte Carlo 776, 777
Mora 170
Morgenthau 1011, 1018
Morning Post 117, 849
Morosof 781
Moskova 24, 59, 79, 80, 132, 182, 183, 395, 545, 549, 578, 580, 600-603, 638, 639, 641, 644, 648, 650, 651, 657, 658, 664, 665, 667, 669, 670, 674, 676, 681-684, 688, 690, 691, 695-697, 700, 729, 731-733, 742, 748, 751, 755, 766, 770, 778, 780, 781, 785-788, 799, 800, 804, 827, 828, 829, 834, 835, 839, 840, 847, 851, 852, 857, 858, 860, 862, 865, 866, 867, 869, 875, 876, 878, 879, 881, 882, 886-888, 891-894, 899, 901, 904-908, 913, 914, 921, 930-933, 937-940, 945-951, 954, 959, 963, 968, 970-972, 979, 981, 982, 993, 1005, 1008-1010, 1019, 1022-1024, 1026, 1033-1038, 1041, 1043, 1044, 1046, 1047, 1051, 1055-1057, 1059-1062, 1064-1068, 1070, 1073, 1076-1079, 1084, 1095, 1097, 1098, 1110, 1112-1117, 1121, 1123, 1125, 1129, 1167, 1169, 1174, 1189, 1192, 1203, 1231, 1239, 1240-1242, 1256, 1265, 1273-1276
Mozir 730, 835, 857, 858
Moziriç 674
Mozirsk 700, 729, 829
Mravyan 1112, 1118, 1129
Muazzezüddevle 857
Mudanya 910, 1288, 1290
Mudurnu 819
Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti 12, 19
Muhittin Bey (Ankara valisi) 289, 301, 363
Muhittin Paşa 301, 317, 323, 363, 369, 371, 965
Muhtar Bey 662, 1035, 1038, 1111, 1129, 1162, 1163, 1171, 1188, 1239
Muhtar Efendi 543
Muhtar Paşa 1177, 1239
Muhtar Paşa Tepesi 874, 904
Murad-ı Râbi 5, 410
Murgul 1122, 1209, 1285
Mustafa Bey 44, 59, 133, 249, 215, 274, 561, 364, 394, 562, 563, 596, 600, 602, 603, 604, 681, 698, 750, 752, 796, 927
Mustafa Behçet Bey 227
Mustafa Bey (Azerbaycan dahiliye nazırı) 1101
Mustafa Bey (Harputlu) 133
Mustafa Bey (Miralay) 1100
Mustafa Bey (Muğlalı Kaymakam) 1230
Mustafa Bey (Niğdeli Kâtipzade) 274
Mustafa Efendi 66, 602
Mustafa Fehmi Efendi 1172
Mustafa Kemal (Nigehban Cemiyeti kâtibi mes'ulü) 135
Mustafa Kemal Paşa [Atatürk] 1, 9, 15, 17, 18, 33, 34, 37, 38, 40, 43-45, 48-59, 61, 62, 64, 70-78, 80-83, 88, 90, 99, 105-108, 111-114, 117, 121, 122, 127-129, 132, 133, 136, 140-150, 153-158, 160, 165, 167, 169, 173, 174, 177, 178, 183, 184, 186, 195-198, 202, 205-215, 221, 223, 225, 226, 228, 247, 248, 256, 257, 259, 260, 264-269, 272, 276, 277-281, 287, 290, 291, 294, 296, 297, 299, 300, 302, 310, 311, 313-316, 323-325, 328-330, 334, 352-355, 357- 359, 364, 367-371, 373-375, 382, 383, 385, 392, 393, 394, 402-404, 411-414, 418, 421, 423, 424, 426, 428-434, 439, 443-447, 449, 450, 455, 459- 461, 465-467, 471, 473, 475-477, 479, 481-484, 490, 492-494,

Levent Şahverdi Arşivi

497-500, 503, 505, 506, 509-511, 515, 516, 518, 525, 527, 530-534, 536, 539, 540, 549, 551, 555, 556, 558, 559, 561, 562-565, 567-569, 571, 572, 575, 576, 584, 585, 587-589, 593-598, 601, 603-605, 608-613, 615-617, 620, 628, 630-632, 634, 636, 643, 645, 647, 651, 653, 655, 659, 660, 672, 677, 678, 688-691, 693, 700, 702, 704, 711, 716, 722, 723, 728-731, 733-735, 738, 739, 743, 746-749, 751, 753-756, 759-763, 765, 767, 771, 772, 776, 783, 785, 786, 790, 791, 804, 814, 815, 817-821, 824, 826, 833, 838, 842, 852, 855, 856, 859, 864, 868, 869, 871, 872, 877, 878, 880, 881, 882, 886-891, 900, 902, 905, 910, 924, 926, 930, 935, 941, 942, 944, 945, 951, 954, 961, 965, 968-971, 974, 976, 982-985, 987, 988, 990-993, 1002, 1007, 1008, 1019, 1029, 1038-1040, 1044, 1056-1059, 1073, 1075, 1076, 1079-1082, 1084, 1085, 1087, 1091, 1092-1094, 1101, 1102, 1104-1108, 1111, 1140, 1143, 1147, 1155-1157, 1159, 1160, 1162, 1163, 1165-1169, 1172, 1174-1177, 1179-1183, 1194, 1197-1200, 1202, 1207-1213, 1219, 1223-1225, 1230, 1233-1235, 1243, 1249, 1251, 1254, 1255, 1257, 1258, 1260, 1264, 1265, 1267-1272, 1281-1283, 1285-1290

Mustafa Nafi 970
Mustafa Nâtık Paşa 614, 678
Mustafa Nuri Bey 561, 562, 563
Mustafa Paşa (Kürt) 400, 556, 560
Mustafa Reşit 9, 145, 364
Mustafa Sabri Efendi 147, 652
Mustafa Suphi 913, 926, 927, 944, 950, 951, 970, 1009, 1010, 1030, 1031, 1079, 1265
Mustafa Tayyar Paşa (Arnavut) 560, 563
Musul 1, 48, 218, 335, 390, 403, 416, 439, 511, 538, 591, 593, 788, 803, 1006
Muş 467, 468, 1057, 1076, 1078, 1137
Muşeh 470, 895
Muvaffak Bey 1111
Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 12, 15, 40, 45, 114, 116, 117, 130, 141, 153, 157, 181, 184, 206, 238, 240, 269, 273, 275, 287, 288, 295, 393, 402, 420, 423, 429, 514, 565, 568, 597, 598, 599, 626, 705, 707, 721, 871, 1038, 1039, 1041, 1054, 1055, 1084, 1086, 1087, 1088, 1089, 1090, 1091, 1092, 1093, 1094, 1177, 1247, 1248, 1249, 1250, 1256, 1257, 1282
Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye 41, 42, 43, 46, 47, 52, 55, 75, 77, 97, 141, 142, 170
Müdürge 963
Münih 869
Münir Bey 37, 67, 88, 142, 143, 1020
Münir Paşa 1205
Mürsel Bey 183, 334, 1150
Müsavat Fırkası (Müsavat Partisi) 70, 102, 183, 328, 352, 355, 503, 504, 542, 543, 544, 545, 577, 683, 697, 1022, 1083, 1276

N

Naci Efendi (Mülazımı evvel) 69
Nadir Paşa 27, 60, 63, 74, 125, 126, 176, 194, 201, 386
Nafiz Bey 1163
Nagan Boğazı 805
Nahcivan 1, 2, 10, 25, 32, 38, 49, 69, 70, 83, 103, 179, 328, 334, 338, 342, 343, 347, 360, 361, 362, 389, 409, 410, 454, 468, 469, 599, 620, 644, 649, 650, 651, 656, 675, 685, 695, 698, 725, 726, 745, 750, 751, 770, 787, 800, 845, 858, 859, 863, 896, 897, 898, 901, 906, 907, 908, 909, 911, 912, 913, 915, 916, 917, 929, 931, 932, 936, 938, 939, 940, 944, 945, 949, 957, 998, 1017, 1023, 1027, 1033, 1036, 1043, 1048, 1049, 1052, 1056, 1062, 1068, 1121, 1126, 1130, 1185, 1217, 1277, 1278
Nahid Bey (Binbaşı) 1194, 1219
Nahtküldür 341
Nail Bey 1165, 1166
Naim Cevat 677, 779, 790, 796, 870, 914, 938, 943, 1036, 1057
Naki (Cebbarzade) 347
Nalbandtepe 1239
Napolyon 188, 328, 580
Narkin 727
Narlı 721
Narman 25, 32, 438, 644, 825, 895, 896
Narva 886
Nasip Bey 396
Nasturi 88, 179, 803
Nasturiler 326, 477, 1171
Naşit Efendi 380
Nazarbekof 840, 904, 906, 933, 988
Nazım (Doktor) 1124, 1265
Nazım Bey 353
Nazım Bey (Kaymakam) 1103
Nâzım Hikmet 1276
Nazım Nazmi Efendi 206
Nazım Paşa 88, 126, 194, 425
Nazif Paşa 777, 807
Nazilli 47, 489, 491
Nazmi Bey 1135, 1140
Nazmi Sadık Efendi 1036
Near East 846

Levent Şahverdi Arşivi

Necati Bey 80, 551, 993, 1020, 1030, 1082, 1084
Necd 190
Necmettin Bey 790
Necmi (Bahriye kolağası) 779
Nedim Tevfik 740
Nehrü'l-âsi 390
Nemerli 841
Nerimanof 906, 937, 939, 1112, 1116, 1190, 1235, 1276
Nesip Bey Yusufbeyli 542, 544, 546, 743, 746
Neşet Bey 1005
Nevres 642
Nevşehir 529, 535, 540, 541
Newyork 699
Nigehban Cemiyeti 135
Nigehbancılar 134, 559, 778
Niğde 156, 226, 259, 298, 491, 529, 535, 540, 541, 654, 720, 1163, 1273
Nihah 983
Nihat Efendi 767, 768, 1123
Nihat Paşa [Anılmış] 1155, 1156
Nine Hanım 345
Nitti 721
Nizip 805
Nogoşino 840
Norveç 611
Novobeyazıt 949, 1278
Novoçerkask 473
Novograddoltisk 642
Novograt 700, 730
Novogratovelnsik 906
Novorosiski 120, 617, 632, 637, 644, 649, 650, 658, 733, 785, 875, 901, 959, 1037, 1053, 1285
Novoselim 853, 905, 952, 953, 985, 987 (ayrıca bak. Yeniselim)
Novosiliye 359
Nubar 120
Nubar Nacar 1207
Nuh Bey 148, 154
Numan 613, 614, 620, 662
Nurettin Bey 425, 671, 828
Nurettin Paşa 74, 811, 1101, 1155, 1156
Nurettin Yoldaş 913, 924
Nuri (Şamlı) 49, 335
Nuri Bey (Alay Kumandanı) 453
Nuri Bey (Giritli) 1081
Nuri Bey (Kaymakam) 856
Nuri Paşa 1, 203, 204, 205, 329, 334, 352, 354, 413, 488, 489, 521, 547, 549, 577, 578, 580, 581, 598, 604, 605, 639, 643, 650, 651, 680, 680, 682, 683, 684, 688, 689, 694, 697, 701, 706, 731, 732, 787, 788, 789, 813, 856, 863, 898, 899, 901, 902, 905, 908, 909, 971
Nuruosmaniye Caddesi 354
Nusaybin 1034

O

Oçemçir 841
Odesa 21, 197, 479, 520, 674, 855, 1037
Of 451, 702
Oflu 30
Ohannes Maraşyan 1081
Okçu 454
Okretof 781
Oltu 25, 49, 55, 78, 100, 103, 203, 204, 206, 336, 337, 339, 341, 396, 397, 438, 454, 463, 469, 470, 523, 577, 620, 644, 691, 721, 745, 761, 763, 770, 785, 800, 813, 839, 842, 864, 894-897, 899-901, 903-907, 910, 911, 913, 918, 949, 952, 958, 979, 980, 985, 1017, 1059, 1071, 1099, 1137, 1139, 1140, 1147, 1217, 1218
Oluklu 841
Ordubad 25, 360, 361, 362, 469, 619, 620, 644, 649, 656, 668, 674, 675, 695, 898, 901, 903, 908, 913, 931
Orenburg 61, 359, 741, 763
Orgof 469
Orient News 617
Orjenikidze 938, 939, 949, 1033, 1061, 1067, 1069, 1070, 1190, 1191, 1275
Orkof 897
Oryehuva 951
Osman (Acemoğlu) 349
Osman (Ömer Ağazâde) 341, 350
Osman Ağa (Topal) 620, 783, 784, 1038
Osman Bedrettin Efendi 451
Osman Bey 39, 268, 440, 874, 965, 1035, 1036, 1112, 1214, 1260
Osman Bey (Laz) 1264
Osman Efendi (Rizeli) 432
Osman Kemal Bey 1135
Osman Merzuk Bey 906
Osman Nuri Bey (Kaymakam) 1264
Osman Nuri Efendi 69, 208, 210
Osmaniye 232
Ostonova 829
Ovacık 408

Ö

Ödemiş 567
Öğüt 249
Ömer (Karapınar karyeli) 347
Ömer (Molla) 344

Levent Şahverdi Arşivi

Ömer Ağa 338, 341
Ömer Faik Bey 544, 1071, 1072, 1074
Ömer Faruk Efendi (Şehzade) 617, 1005
Ömer Fevzi 184, 185, 186, 267, 286, 290, 294, 423, 444, 446, 480, 560, 576, 1030
Ömer Hulûsi 572
Ömer Lütfi Bey 183, 846, 1025
Ömer Mümtaz Bey 274
Ömer Naci 543
Ömer Yaver Paşa 11
Ömer-i Süfla 344
Ömer-i Ulya 344
Ömerli 900
Özbekistan 779
Özdemir Bey 1004

P
Palandöken 407, 487, 1256
Palu 702, 322, 361
Pançarut 980
Pangaltı 13, 32, 154, 302
Papulas 1245
Parçanıs 344
Parhof 916
Paris 1, 24, 28, 29, 31, 35, 45, 47, 48, 67, 70, 79, 84, 91, 98, 100, 101, 102, 105, 114, 193, 202, 210, 303, 325, 327, 334, 338, 355, 375, 389, 390, 397, 402, 409, 410, 415, 416, 421, 423, 438, 439, 440, 463, 470, 471, 478, 487, 488, 502, 510, 513, 516, 519, 522, 546, 577, 578, 579, 581, 582, 640, 645, 655, 670, 721, 744, 759, 776, 777, 794, 832, 834, 845, 850, 1019, 1034, 1081, 1125, 1126, 1144, 1154, 1185, 1199, 1217, 1221, 1224, 1244, 1247
Pasinler 95, 96, 326, 409, 859
Paslı 841
Paşo (Athanı aşiret reisi) 251
Pavloviç 1079
Payas 1144
Pazarcık 251, 256, 526, 1239
Pazarçayı 949
Pazarkent 934
Peel 322, 335
Pelle 1222, 1286
Pelna 841
Penbek 344
Pencap 699
Pendik 640
Penek 899, 900, 1139
Penesgerd-i ulya 470
Perdiçef 730
Pernavut 897
Peskof 359
Petersburg 35, 440, 886
Petrofsk 100, 472, 478, 644, 646, 650, 672, 673, 674, 681, 682, 694
Petrograd 1273
Petsepavlesk 998
Peyam 617, 640, 652, 653, 663, 666, 671, 678, 701, 774, 776, 794, 807, 809, 810, 827, 837, 838, 846
Peyâm-ı Sabah 617, 640, 652, 653, 663, 666, 678, 701, 794, 809, 810, 837, 846
Peyk-i Şevket 72
Pırtın 127, 410
Picot, George 438, 439
Pire 1211
Pitalovsk 835, 829, 869
Podeniç 440, 545, 775
Podolsk 700, 730
Poincare 1222
Polonya 1125, 1185
Poltava 161, 473, 545
Pomaklar 559
Pontus 11, 12, 19, 28, 29, 30, 31, 32, 79, 102, 107, 109, 115, 120, 121, 170, 245, 266, 318, 350, 440, 458, 488, 655, 745, 838, 961
Popof 1134
Portekiz 665
Portsait 1056
Posof 1051
Poştavi 847
Poti 120, 516, 579, 675, 733, 841, 934, 1028
Poylu 808, 851, 1021
Pozantı 589, 660, 668
Pozat 81, 469
Pötürge 10, 271
Prekopsk 730
Primof 996
Pülümür 702

R
Radek 670, 690, 887, 888, 890, 947
Ragıp Bey 271, 563
Rahmi Paşa 1247
Raif Efendi (Hoca) 23, 47, 80, 114, 117, 140, 144, 145, 146, 147, 153, 154, 156, 165, 173, 174, 175, 226, 264, 265, 274, 290, 293, 300, 311, 476, 503, 1041, 1088, 1089, 1090, 1091, 1092, 1249, 1250, 1256
Rakka 231, 232, 252, 272
Rasih Efendi 614
Rasim Bey 146, 423, 499
Rathenau 1231, 1232

Levent Şahverdi Arşivi

Rauf Bey 3, 5, 15, 18, 33, 40, 51, 54, 55, 60, 61, 62, 71, 72, 80, 82, 83, 87, 88, 91, 105, 106, 111, 112, 113, 114, 117, 121, 122, 127, 128, 129, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 153, 154, 155, 156, 158, 165, 167, 169, 173, 174, 184, 186, 195, 198, 205, 211, 225, 247, 274, 287, 290, 291, 300, 309, 310, 311, 324, 329, 353, 354, 384, 395, 396, 412, 413, 414, 418, 421, 423, 426, 429, 433, 434, 460, 476, 477, 493, 494, 499, 500, 501, 503, 505, 506, 510, 516, 521, 530, 532, 533, 534, 536, 537, 542, 551, 552, 556, 559, 565, 569, 570, 571, 576, 588, 613, 614, 691, 705, 987, 1150, 1169, 1170, 1174, 1209, 1234. 1244, 1266, 1267, 1271, 1273, 1282, 1287
Rauf Ahmet Bey [Hotinli] 65, 653
Rawlinson 20, 22, 23, 24, 25, 29, 35, 39, 44, 47, 49, 53, 68, 69, 75, 77, 81, 84, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 105, 113, 114, 118, 119, 140, 145, 326, 327, 337, 338, 397, 412, 446, 447, 449, 450, 455, 456, 458, 459, 460, 461, 462, 464, 467, 477, 486, 489, 494, 510, 511, 515, 516, 518, 519, 522, 523, 588, 590, 591, 618, 659, 738, 754, 774, 779, 802, 829, 833, 834, 912, 1032, 1095, 1144, 1209, 1216, 1217
Rdmen 615, 616, 617
Rebyaçiça 642
Recep (Şeyh) 366, 965
Recep (Türk) 1081
Recep Bey 1102
Recep Zühdü Bey [Soyak] 33
Redd-i İlhak 28, 77, 184
Redonvi 909
Refahiye 410, 411, 412, 417, 436, 838
Refet Bey/Paşa [Bele] 33, 76, 121, 122, 123, 147, 160, 195, 260, 264, 265, 268, 274, 290, 300, 359, 364, 365, 369, 371, 489, 492, 493 615, 628, 631, 655, 665, 671, 675, 676, 677, 700, 732, 733, 739, 743, 744, 755, 769, 770, 771, 780, 781, 793, 797, 798, 805, 809, 825, 827, 829, 830, 834, 835, 838, 839, 841, 849, 853, 857, 858, 865, 866, 867, 869, 1104, 1164, 1174, 1175, 1213
Refi Cevat [Ulunay] 556, 560
Refik Baba Dağı 994
Refik Bey 33, 71, 309, 425, 1164
Refik Halit [Karay] 70, 140, 156, 365, 363, 370, 373, 378, 380
Ren 664, 665, 671, 676, 699, 730
Reşat Bey 767, 850, 916, 943, 1273
Reşat Hikmet Bey 3, 7, 182, 407, 429, 456, 491, 501, 519, 552, 554, 556
Reşat Paşa 1199
Reşit Bey 124, 144, 642, 767, 794
Reşit Han Kaplanof 543, 545
Reşit Paşa 6, 60, 144, 145, 146, 162, 181, 224, 225, 226, 230, 297, 333, 364, 369, 371, 380, 590, 772, 773, 774
Reşit Sadi 415
Reşt 520, 521, 547, 548, 549, 701, 858, 1074, 1076
Reuters 719
Reval 665
Revan 343, 344, 345, 469, 649, 656, 668, 675, 837, 849, 853, 865, 866, 881
Revandiz 10, 93, 335, 1285
Rıdvan Suyu 635
Rıza Bey 604, 636, 639, 642, 688, 708, 729, 752, 786, 991
Rıza Bey (Keskinli) 363
Rıza Nur 662, 1009, 1048, 1059, 1060, 1069, 1070, 1073, 1074, 1075, 1076, 1138, 1242
Rıza Paşa 613, 614
Rıza Tevfik [Bölükbaşı] 613, 614, 850
Ribyeçiçar 730
Rifat (Mevlanzade) 213, 233, 249
Rifat Bey 563, 596, 663
Rifat Efendi 596, 1140
Riga 21
Rihan 344
Rize 84, 142, 351, 600, 602, 603, 604, 605, 834, 876, 897, 1030, 1035, 1267
Robert Kolej 247
Rodos 655
Roma 11, 887, 1038
Roma İmparatorluğu 1138
Romanofski 487, 582, 677
Romanya 79, 127, 391, 520, 562, 573, 601, 616, 660, 832, 848, 912, 1152, 1274, 1279, 1288
Romenler 104
Rostof 440, 591, 682, 932, 938, 969, 1035, 1036, 1038
Ruhi 193
Ruhr 664, 669, 670, 677, 730, 1078
Rumbold, Horace 1222
Rumeli 26, 124, 170, 203, 235, 238, 240, 243, 247, 249, 251, 269, 273, 274, 275, 280, 287, 288, 295, 312, 316, 320, 325, 356, 357, 367, 368, 371, 375, 388, 393, 402, 420, 421, 423, 456, 535, 554, 565, 566, 568, 597, 598, 616, 620, 626, 655, 659, 667, 692, 699, 705, 707, 726, 764, 883
Rumiye 88, 120, 179, 328, 335, 403, 439, 803
Rumlar 673, 784, 809, 830, 869, 882, 884, 969
Rumluk 43, 115, 237, 238
Rus 9, 19, 30, 31, 46, 49, 66, 67, 68, 79, 84, 100, 101, 119, 120, 159, 199, 206, 324, 326, 328,

Levent Şahverdi Arşivi

350, 353, 355, 393, 399, 410, 440, 454, 479, 501, 502, 515, 524, 542, 543, 566, 573, 583
Ruslar 9, 30, 31, 35, 127, 401, 402, 403, 408, 409, 410, 487, 523, 524, 599, 716, 830, 842, 844, 869, 874, 876, 877, 881, 882, 887, 888, 890, 891, 893, 904, 905, 920, 940, 946, 947, 951, 958, 969, 970, 971, 983, 1010, 1019, 1021, 1028, 1037, 1042, 1043, 1059, 1060, 1061, 1062, 1063, 1066, 1067, 1068, 1069, 1070, 1071, 1072, 1078, 1097, 1110, 1120, 1136, 1137, 1139, 1140, 1141, 1167, 1170, 1188, 1231, 1237, 1238, 1240, 1278
Rusya 9, 22, 24, 26, 29, 30, 31, 62, 106, 115, 120, 133, 170, 187, 247, 339, 345, 353, 354, 359, 392, 461, 478, 484, 496, 501, 518, 544, 545, 578, 580, 600, 601, 604, 650, 652, 670, 684, 688, 702-704, 724, 740, 742, 744, 753, 760, 766, 771, 792, 798, 804, 805, 810, 818, 827, 832, 833, 835, 838, 840, 841, 843, 844, 855, 859, 866, 867, 876, 877, 879, 886-888, 893, 902, 909, 910, 917, 919, 925, 928, 929, 931-933, 944, 946, 947, 950, 967, 971, 977, 978, 979, 980-982, 1004-1006, 1038, 1042, 1044, 1047-1054, 1060-1074, 1077-1079, 1082-1084, 1096-1098, 1109-1115, 1117-1121, 1125, 1129-1131, 1141, 1151, 1153, 1165, 1169, 1176, 1183, 1188, 1190-1192, 1195, 1198, 1200, 1203, 1231, 1232, 1241, 1260, 1265, 1273-1275, 1277, 1285
Ruşen Bey 150
Rüstem Bey 247, 413
Rüştü Bey/Paşa 2, 20, 22, 23, 162, 176, 205, 206, 215, 268, 278, 307, 311, 308, 330, 351, 380, 394, 395, 447, 450, 451, 480, 482, 537, 549, 600, 605, 621, 638, 639, 662, 664, 683, 688, 716, 754, 783, 820, 846, 877, 859, 893, 920, 930, 959, 962, 971, 993, 1143, 1144, 1248, 1249, 1283

S

Saatviran 341, 469
Sabanin 1054
Sabaur 1051
Sabit Bey 1248
Sabri Bey 576, 1035, 1036, 1220, 1231
Sadarak 913
Sadık Bey 8, 354, 425, 556, 615, 652
Sadık Efendi 758
Sadkanlı 897
Sadullah Bey 3, 7, 142, 182, 429, 456, 491, 501, 519, 552, 554, 556
Sadun Paşa (Acemi) 406
Saffet Bey 58, 165, 182, 186, 196, 197, 215, 287, 465, 466, 642, 658, 677, 807, 1002, 1008
Sahra-yı Kebir 869
Sait (Şeyh) 1081
Sait Abid 349
Sait Bey 364, 565, 566
Sait Halim Paşa 1081
Sait Molla 34, 424, 425, 535, 767
Sait Paşa 184, 323, 364, 369, 371, 640, 767, 838
Sakarya 180, 648, 823, 1104, 1107, 1109, 1110, 1111, 1123, 1182, 1226, 1243, 1282, 1285
Salahattin Bey [Kip] 130
Salahlı 798
Salaridze 1135
Salih (Şerif oğlu) 349
Salih Bey 657, 658, 671, 677
Salih Bey (Bosnalı) 946
Salih Paşa 88, 364, 392, 393, 404, 413, 419, 570, 571, 572, 574, 575, 576, 588, 613, 663, 676, 698, 712, 771, 1005, 1210
Salih Zeki Bey 681, 913, 924, 925, 926
Salihli 806
Salim (Nemlizade) 754
Salmatomruk 70
Saloğlu 934
Samara 741, 848, 866, 1273
Samed Ağa 544
Samed Bey Cemilinski 360, 362
Sami Bey 73, 76, 77, 114, 123, 147, 158, 274, 311, 323, 365, 413, 421, 493, 547, 556, 560, 1020, 1036, 1138, 1218, 1266, 1036
Samsun 19, 20, 29, 33, 34, 36, 50, 78, 107, 120, 155, 170, 226, 228, 247, 264, 302, 303, 305, 311, 312, 315, 317, 352, 357, 362, 365, 366, 374, 376, 378, 391, 398, 420, 422, 429, 430, 481, 492, 552, 562, 589, 615, 645, 667, 699, 718, 721, 754, 793, 807, 819, 822, 823, 842, 997, 1036, 1152, 1170, 1246, 1267
Samtredi 1028, 1277
San Remo 664, 730, 740, 777, 780, 793, 815, 834, 837, 849, 852, 869
Santa 171, 1230
Sapanca 668, 757
Saratof 161
Saraybulak 1049, 1052
Sarayburnu 1253
Sarbanlar 469
Sarıbaba Dağı 979
Sarıçay 1051
Sarıkamış 32, 37, 39, 44, 48, 49, 50, 55, 77, 81, 94, 95, 102, 103, 113, 127, 140, 159, 336, 337, 338, 339, 341, 409, 463, 468, 510, 522, 523, 594,

Levent Şahverdi Arşivi

644, 745, 801, 817, 852, 855, 856, 859, 860, 862-864, 874, 886, 895-898, 901, 903, 905, 911, 927, 940, 952, 954, 967, 968, 972, 985-989, 991, 995, 1017, 1019, 1041, 1056-1080, 1087, 1091, 1102-1108, 1145-1149, 1151, 1153-1155, 1159, 1166, 1168, 1169, 1171, 1172, 1174, 1177, 1179, 1180, 1183, 1185, 1194, 1200, 1209, 1212, 1214, 1216, 1218-1221, 1223, 1228, 1229, 1230, 1234, 1235, 1237, 1239, 1242, 1244, 1247, 1254-1257, 1260, 1264, 1269, 1280, 1283
Sarıköy 613
Sarp 1048, 1051, 1130
Sarrout 1207
Sason 343, 702, 840
Savçak 340
Savuşbulak 1246
Sayda 526
Saydeli 99
Schanzer 1222, 1225
Sebiki Aşireti 346
Sebilü'r-reşad 758
Sedad Bey 126
Selahattin Adil 72, 73, 122, 123, 129, 130, 222
Selahattin Bey 130, 143, 144, 147, 149, 158, 173, 184, 198, 221, 224, 225, 291, 413, 417, 421, 428, 433, 434, 589, 630, 754, 826, 1112, 1160, 1162, 1174
Selâmet Gazetesi 184
Selamet-i Umumiye Fırkası 15
Selânik 14, 131, 491, 284, 294, 692, 1288
Selimiye 739
Semenderek 1226
Senegal 427, 661
Senegalli 416
Serbestî 640, 774, 776, 827, 838
Serçiyef 727
Sergiyef 688
Sernotasaf 853
Servet Bey 109, 114, 141, 155-157, 204, 210, 217, 218, 260, 264-266, 270, 273, 276, 277, 287, 288, 289, 291, 292, 294, 297-299, 304, 329, 381, 432
Sevr 850, 941, 952, 961, 1000, 1001, 1002, 1004, 1007, 1034, 1097, 1117, 1151, 1153, 1210, 1226, 1280
Seydiköyü 812
Seyfi Bey 64, 642, 677, 779, 780, 790, 796, 870, 1054, 1056, 1057, 1058, 1072, 1075, 1138, 1145
Seyyad 1052
Seyyit Taha 88, 93, 335, 439
Sıdkı Bey (Binbaşı) 1206
Sıraselviler 1080
Sırbasan 986
Sırbistan 127, 191, 616
Sırp 391, 615, 616, 617, 809, 835, 1288
Sırrı Bey 1020, 1176, 1178
Sibirya 740, 741, 912, 1036
Siirt 252, 256, 467, 635
Silezya 1078
Silifke 493
Silvan 232
Simko 1171, 1246, 1247, 1279
Simko İsmail Ağa 1279
Sinanlı 1107
Sinemenli aşiret 251
Sinop 18, 29, 209, 290, 492, 1048, 1152
Sirkeci 10, 11
Sitahan 342, 469
Siüavriyon 30
Sivas 12, 13, 16, 28-30, 34, 40-43, 45, 56, 57, 59, 62, 66, 67, 70-74, 78, 94, 95, 103, 107, 108, 113-115, 120-125, 127, 129-133, 137, 140, 141, 144-150, 152, 153, 155-158, 160-162, 165, 173, 174, 176, 178, 180, 181, 184-187, 192, 193, 196-204, 206-219, 222-231, 233-236, 238, 244-251, 254-271, 273-282, 287-292, 294-297, 299-301, 307, 308, 310, 311, 313, 314, 317, 318, 322-324, 326, 328, 329, 332, 339, 351-353, 356, 358, 363-373, 375, 376, 380, 382-384, 387, 389, 390, 392-394, 397, 398, 402, 409, 410-417, 421-425, 427-429, 432-436, 438, 442, 444, 450, 455, 457, 459, 462, 465-468, 477, 481-483, 490, 504, 507, 508, 510, 527-530, 555, 556, 562, 589, 594, 614, 636, 707, 722, 723, 756, 760, 761, 772, 773, 783, 819, 822, 823, 824, 826, 838, 851, 855, 872, 891, 925, 958, 959, 963-966, 973, 981, 1029, 1030, 1082, 1087-1089, 1102, 1104, 1125, 1151, 1160, 1161, 1169, 1170, 1208, 1265, 1266, 1273
Sivas Kongresi 62, 108, 113, 121, 124, 129, 141, 144-146, 150, 152, 155, 157, 158, 160, 161, 165, 173, 176, 178, 180, 184-186, 192, 193, 196-200, 202, 204, 206, 208, 209, 216, 219, 222, 223, 225, 226, 238, 244, 245, 248, 249, 258, 260-263, 267, 268, 270, 273, 275-278, 287, 291, 292, 296, 297, 300, 307, 311, 313, 329, 351, 352, 417, 434, 438, 444, 459, 465, 466-468, 530, 556, 1029, 1030, 1087
Sivastopol 553, 733, 808, 809, 1036
Sivençiyansk 869
Sivenigorodki 829, 839
Siventibansk 847
Siverek 26, 213, 218, 231, 232, 254, 635
Sivişli 951, 1247

Levent Şahverdi Arşivi

Sivitciyansk 858
Sivrihisar 613, 1224
Slovak 1288
Soçi 731, 781, 878, 478, 519, 520, 579
Sofulu 342
Sofya 509, 740
Soğanlı 35, 102, 469, 470, 511, 618, 745, 860, 861, 862, 863, 864, 867, 874, 954, 968, 979, 985, 1047
Sohum 21, 120, 478
Sohumkale 120, 673, 675, 841, 1026
Sokolof 359
Soma 793
Sorhonlu 1239
Sovyet 600, 637-639, 657, 664, 665, 669, 670, 682, 684, 697, 703-733, 740, 742, 748, 751, 766, 786, 788, 797, 798, 804, 824, 830, 835, 844, 848, 858, 865, 875-877, 879, 882, 884, 892, 914, 915, 921, 929-931, 933, 937, 948, 949, 950, 958, 959, 967, 971, 972, 981, 985, 1005
Söğüt 641
Söke 104, 359, 362, 491, 492, 793
Stalin 1060, 1061, 1062, 1069, 1078
Stavropol 519, 520, 582
Suat Bey 1135, 1171
Subhanazad 841
Sucivank 341
Sudan 127, 140, 832
Sulh ve Selamet Fırkası 130
Sultan Ahmet Han (Afgan sefiri) 1129, 1149
Sultan Aziz 427
Sultan Mecid 1213
Sultan Osman 764
Sultan Saidof 846
Sultan Selim-i evvel 189
Sultanahmet 850
Sultanof 454
Suriye 1, 2, 4, 86, 104, 127, 189, 190, 192, 363, 388, 390, 415, 416, 427, 438, 442, 457, 462, 464, 510, 511, 513, 525-529, 531, 536, 583, 591, 612, 654, 668, 697, 721, 752, 764, 806, 831, 832, 875, 888-890, 981, 1185, 1208
Surphaç Dağı 986
Suruç 635
Susurluk 722
Suşehri 158, 246, 409, 412, 436, 814, 838
Suvalan 408
Süleyman (Gülantepli) 341
Süleyman (Şeyh) 601, 603
Süleyman Bey 300
Süleyman Efendi 680
Süleyman İdrisof 601, 603
Süleyman Nazif Bey 8
Süleyman Necati 47
Süleyman Nuri 1276
Süleyman Servet 117
Süleyman Şefik Paşa 126, 132, 134, 137, 138, 160, 175, 180, 193, 194, 210, 219, 230, 250, 305, 307, 351, 365, 368, 370, 372, 373, 378, 380, 385, 387, 505, 573, 794, 795, 809, 810, 812, 957
Süleymanabad 469
Süleymaniye 6, 10, 335
Süphanazad 994
Süreyya Bey 33, 173, 174, 423, 642
Süreyya Efendi (Yüzbaşı) 559
Sürmeli 344, 360, 362, 438, 469, 800
Sürmene 82, 184, 351, 446, 447, 451, 453, 480
Sürmeneli 30

Ş
Şabadin 454
Şabanlı 914
Şadi Efendi 128
Şadvan 341
Şagal istasyonu 1021
Şahin Bey (Çamlık mebus-ı esbakı) 576
Şahseven 547, 1279
Şahsevenler 520, 521
Şahtahtı 342, 745, 911, 916, 929, 969, 998, 1001, 1056, 1237
Şahtahtinski 545
Şakir Nimet Bey 526
Şam 104, 323, 390, 415, 525, 526, 601, 603, 662, 663, 664
Şam vapuru 323
Şamil Bey (Kulplu) 469
Şarkışla 1161
Şarköy 9
Şatıroğlu 1239
Şatlolef (General) 628
Şavşat 68, 203, 668, 669, 673, 744, 781, 1048, 1071, 1130
Şavşatski 1051
Şefik Bey 526, 1135
Şehzadebaşı 585, 587, 598
Şelkoyenkov 933
Şemahi 781
Şemdinan 88, 93, 94, 335, 439
Şemdinli 88
Şemmer 26
Şemsettin Bey 422, 423, 435
Şemsettin Efendi (Şeyh) 596

Levent Şahverdi Arşivi

Şemsi Bey 413
Şeref Bey (Edirne Mebusu) [Aykut] 613, 614, 620, 662, 1154
Şerefiye 436
Şerif Bey (Sinop Mebusu) 734
Şerif Efendi (Mülâzım-ı evvel) 937, 949
Şerif Manatof 1066
Şerif Paşa 619, 776, 777
Şerür 103, 338, 343, 360, 361, 389, 468, 800, 1017, 1217
Şevket Bey 547, 614, 679
Şevket Bey (Galatalı) 369, 371, 415
Şevket Turgut Paşa 11, 32, 58, 59, 519, 581, 617, 777
Şevki Bey 1081
Şevki Paşa 1, 2, 13, 16, 20, 22, 34, 50, 54, 55, 73, 75, 76, 79, 121, 127, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 159, 160, 161, 179, 180, 221, 222, 260, 268, 269, 323, 352, 358, 359, 364, 370, 371, 378, 389, 413, 414, 417, 421, 422, 430, 435, 490, 493, 754, 838
Şeyh Uzun Hacı 977
Şıhlı 830
Şile 362, 424, 900, 1208, 1289
Şilobin 829, 835, 858
Şimşekyan 341
Şiran 344
Şolkonikof 73
Ştettin 886
Şuanidze 1112
Şurlu 469
Şurur 342, 343
Şuşa 69, 664, 695, 789, 911, 932, 938, 939, 944, 945
Şuşakale 685
Şükrü Çavuş 341
Şükrü Efendi 437, 1038
Şüregel 340, 341, 577, 582, 618, 619, 620, 1051, 1017
Şvanidze 1112, 1115, 1116, 1129

T
Tahir Bey 659, 795
Tahir Gediği 408
Tahir köyü 401
Tahmasp tabyası 996, 1177
Tahran 810, 830, 853, 1043, 1056, 1185, 1240, 1278, 1279
Tahsin Bey 615, 620, 662, 680, 828
Taif 104
Talât Bey (Binbaşı) 1112
Talât Bey (Küçük) 128, 680, 688, 701, 752, 1124
Talât Paşa 2, 176, 667, 786, 787, 788, 878, 886, 887, 888, 1033, 1034, 1037, 1080, 1081
Tandırlı Dağ 984
Tanmarruk 478
Taraşçansk 829, 848, 857, 858
Tarık Efendi 1035
Tarsus 699
Tasvir-i Efkâr 363, 423, 640
Taşburun 469
Taşkent 395, 448, 741, 887, 888, 946, 1036, 1066
Taşkesen 98, 99
Taşnak 689, 801, 853, 909, 912, 929, 931, 938, 952, 985, 986, 1011, 1017, 1018, 1022, 1023, 1026, 1057, 1098, 1127, 1137, 1186, 1278
Taşnaklar 801, 813, 839, 879, 915, 932, 936, 937, 982, 997, 1011, 1015, 1021, 1023, 1082, 1120, 1218, 1278
Taşnaksutyun 75, 360, 1003, 1186, 1187, 1188
Taştimurof 887
Tatar 389, 1062, 1174
Tatarski 918
Tatyon 994
Tavus 151, 344
Tavuskerd 904, 906, 1218
Tayakale 1051
Tazeşehir 546
Tebriz 1, 203, 204, 205, 329, 334, 352, 354, 413, 488, 489, 521, 547, 549, 577, 578, 580, 581, 651, 695, 727, 761, 778, 803, 865, 908, 913, 943, 1033, 1043, 1068, 1139, 1170, 1184, 1185, 1186, 1193, 1247, 1248, 1277, 1278, 1279
Teceddüt Fırkası 206, 207, 213
Tekfurdağı 9, 11, 560, 561, 563
Tekirdağ 9, 26, 70, 133, 470, 562, 1145
Tekkenişin 642
Teknis 344
Tellülebyaz 668
Temel Bey 352, 354
Temeşvar 809
Temps 13, 199, 320, 327, 363, 479, 488, 652, 660, 664, 730, 833, 914
Tendürek 403
Tercan 127, 215, 219, 230, 951
Terek 637, 922, 952, 977
Teşvikiye 70
Tevfik Bey (Karacabey Kaymakamı) 562
Tevfik Bey (Malyemez) 1284
Tevfik Bey (Saruhan mebusu) 794, 1020
Tevfik Efendi 1023
Tevfik Paşa 2, 176, 655, 663, 776, 794, 831, 1005, 1019, 1153, 1201, 1210
Tevfik Salim Bey 1164

Levent Şahverdi Arşivi

Tevhid-i Efkâr 1082, 1257, 1258
Tırnova 509
Tibet 1077
Tiflis 25, 35, 44, 47, 48, 55, 140, 183, 204, 342, 395, 396, 454, 518, 547, 637, 638, 639, 650, 651, 672, 675, 695, 726, 770, 798, 808, 809, 824, 830, 834, 837, 856, 857, 880, 898, 914, 920, 934, 938, 946, 1003, 1010, 1011, 1013, 1018, 1020-1029, 1033, 1036, 1043, 1059, 1060, 1067, 1069-1071, 1073-1076, 1082, 1084, 1112, 1113, 1116, 1123, 1125, 1127, 1132, 1135, 1138, 1140, 1141, 1144, 1145, 1171, 1183, 1188, 1190, 1192, 1193, 1216, 1219, 1235, 1239, 1240, 1241, 1242, 1252, 1275, 1276, 1277
Tiğnis 1051
Times 538, 1025
Timurhan Şura 100
Tirebolu 562
Tirkeş 940
Tokat 155, 819
Tomayan 1136
Tomsk 545
Tonyalılar 30
Tophane 585, 587, 588
Topo (Hasan Ağa oğlu) 251
Torbalı 491
Torfo 464
Toros 4, 258, 259, 320, 325, 375, 414, 492, 837
Tortum 773, 895, 983
Torul 135, 141, 267, 351
Torusiski 682
Townshend 1285
Trablus 4
Trablusgarp 981
Trablusşam 526
Trabzon 6, 12, 14, 16, 19-22, 26, 28-34, 36, 39-44, 47, 49, 51, 58, 66, 70, 78, 81, 82, 84, 87, 93-97, 105, 107-109, 111, 113-115, 117-120, 123-125, 128, 135, 136, 140, 142-144, 148, 155-157, 164, 165, 167, 170, 171, 182-186, 206, 210, 224, 245, 246, 248, 257, 258, 260, 262, 264-268, 273, 275-278, 280-284, 286-300, 302-305, 307, 308, 310-312, 315-317, 319, 324, 326, 329, 330, 334, 350-352, 357, 359, 363-365, 368, 371, 380, 381, 384, 387, 393, 394, 398, 400, 409, 412, 420, 422, 432, 437, 440, 442, 444, 446, 467, 479, 480, 481, 502, 511, 537, 538, 541, 546, 547, 549, 577, 583, 586, 589, 591, 593, 595, 596, 598, 600, 602, 603, 604, 616, 617, 619-622, 636, 637, 643, 645, 646, 650, 653, 658, 659, 662, 663, 666, 667, 674, 680, 683, 694, 696, 701, 702, 708, 716, 717, 718, 721, 729, 732, 733, 740, 744, 745, 748, 749, 751, 754, 758-760, 767, 769, 770, 772, 774, 777, 780, 781, 783-786, 790, 793, 794, 795, 797, 798, 805, 809, 815-817, 819-821, 824, 825, 827, 829, 830, 834-836, 838, 839, 841, 842, 848, 850, 851, 863, 870, 871, 873, 875, 878, 894, 897, 901, 904, 906, 909-911, 919-921, 924, 929, 930, 940, 954, 959, 961, 962, 968, 971, 973, 983, 984, 991, 993, 1008, 1020, 1030, 1034-1036, 1038, 1053, 1056, 1058, 1060, 1066, 1069-1071, 1074, 1075, 1080, 1081, 1090, 1094, 1103, 1104, 1125, 1138, 1141, 1143, 1144, 1147, 1155, 1160, 1163, 1169, 1170, 1198, 1209, 1214, 1219, 1230, 1240, 1244, 1248, 1265-1268, 1275, 1285-1289
Trakya 9, 11, 28, 79, 84, 152, 190, 191, 391, 405, 406, 463, 489, 504, 583, 664, 1009, 1154, 1196, 1197, 1198, 1200, 1201, 1225, 1226, 1230, 1286, 1287, 1288, 1290
Tribhariski 578
Trieste 940
Trikopis 1246
Trimanof 901
Troçki 638, 639, 835, 963, 1078, 1079
Tuakenesyan 853
Tuapse 519, 520, 636, 672, 674, 700, 730, 904, 911, 914, 968, 969, 1034, 1035, 1037, 1053, 1163
Tuapsinka 672
Tufan Bey 33
Tunus 710, 832
Turakoviç köyü 1026
Tuzla 895, 900
Tuzluca 841, 987
Türk Komünist Fırkası 681, 682, 686, 688, 694, 697, 748, 750, 751, 752, 851, 884, 885, 913, 917, 944
Türk Komünist Partisi 600, 1276
Türkçe İstanbul 63, 194
Türkistan 100, 510, 520, 521, 545, 547, 548, 549, 578, 580, 612, 638, 639, 684, 690, 701, 703, 741, 893, 899, 946, 948, 950, 951, 972, 973, 1066, 1069, 1275
Türkmenaşan 995
Türkocağı 332

U

Ubayan 359
Ufa 741, 848
Ukrayna 35, 392, 733, 766, 835, 1125, 1274

Levent Şahverdi Arşivi

Uluhanlı 837, 849
Ulukışla 147, 317, 326, 613
Umansk 857
Umudum 1255
Upmal 973, 979, 981
Urfa 10, 26, 218, 231, 249, 255, 271, 272, 289, 320, 355, 356, 390, 415, 428, 438, 439, 462, 507, 508, 523, 526, 531, 634, 635, 668, 699, 715, 742, 743, 752, 848, 928
Urla 10
Urmiye 1130
Urucun 203, 206
Uşak 359, 362, 564, 565, 702, 703, 704, 705, 706, 959, 963, 1034
Uşak Kongresi 702, 703, 704, 706
Uzunkilise 1052
Uzunköprü 10, 806

Ü
Üçler 994, 995, 996, 1130, 1214
Üçtepeler 1051
Ünye 793
Üsküdar 364, 642, 652, 777

V
Vahdeti (Derviş) 558
Vahideddin 8, 39, 102, 109, 305, 306, 712, 713
Vakfıkebir 93
Vakit 640, 780, 841, 897
Vâlâ Nurettin 1276
Valyoşef 1136
Van 7, 16, 34, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 47, 48, 69, 78, 88, 93, 94, 115, 117, 119, 141, 179, 183, 184, 202, 213, 214, 219, 226, 230, 250, 287, 290, 292, 296, 326, 335, 343, 353, 354, 369, 371, 400, 401, 402, 403, 407, 408, 411, 439, 464, 467, 477, 543, 583, 591, 619, 621, 651, 695, 698, 701, 745, 757, 769, 770, 772, 773, 780, 781, 790, 793, 797, 798, 803, 805, 809, 821, 825, 827, 830, 833-835, 838, 839, 841, 848, 850, 868, 871, 872, 873, 917, 940, 941, 980, 993, 1006, 1015, 1058, 1076, 1078, 1081, 1137, 1147, 1171, 1183, 1220, 1231, 1237, 1238, 1246, 1247
van der Lippe 1077
Vapniparsk 857, 866
Varlık 1058, 1139, 1149, 1150, 1183, 1220, 1251, 1253
Varşova 766, 838, 951
Vartanlı 1051, 1052
Varto 904
Vasfi Efendi 652, 663
Vasfi Molla 613
Vasıf Bey (Kara) 132, 150, 157-160, 165, 226, 274, 311, 423, 425, 433, 537, 564, 565, 566, 569, 576, 613, 614, 640, 662, 705, 706, 786, 838, 1174
Vedi 338, 342, 343, 361, 619, 620, 644, 668, 674, 675, 908, 912, 929, 1217
Vedibasar 343, 361, 362, 649, 656, 912
Vehbi Bey 216, 218, 230, 359
Vehbi Bey (dava vekili) 1206
Vehbi Bey (Karesi mebusu) [Bolak] 1020
Vehbi Bey (Konya mebusu) 662
Vehip Paşa 15, 16, 31, 64, 505, 899
Vekilof 996, 1100
Veli Bey 659, 1111, 1129
Veli İbrahimof 601, 603
Velibaba 401, 407, 904
Velid Bey 640, 662, 1082, 1258
Velidağ 1049
Velikof 1256
Velotslavsk 951
Venedik 1226, 1288
Venizelos 63, 448, 457, 463, 464, 490, 516, 698
Venizeloscular 440
Verişan 894, 986, 1216
Versay 664, 669, 670, 831, 1096, 1097, 1153
Veskivira 866
Vessel 665
Veysel Bey 916, 1112, 1123
Vezel 671
Vezin köy 994, 995, 1239
Vezyani 1026
Vilâyât-ı Sitte 12
Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 12, 15, 40, 130
Vileysk 835
Vilna 914
Vinograd 829
Vistül 951
Vit nehri 730
Viyana 1057
Viyana Kongresi 189
Vladikafkas 520, 549, 637, 644, 646, 650, 682, 695, 733, 848, 923, 951
Volga 161, 521, 545, 549, 578
Volodoçno 847
Voltoviç 639
Vonaburg 847
Vrangel 733, 866, 969, 978, 979, 1034
Vupinarsk 829

Levent Şahverdi Arşivi

W
Washington 290, 664, 845
Weimar 413
Wilson 15, 109, 110, 120, 129, 190, 192, 199, 301, 331, 332, 333, 383, 445, 457, 569, 640, 692, 702, 740, 777, 838, 845, 846, 939, 999

Y
Yağbasan 986
Yağcı 344
Yağlıağa 344
Yağmurdere 451
Yahniler 994, 995
Yahya (Yemen İmamı) 1264
Yahya Galip Bey 596
Yakuboviç 1054
Yakup Bey 701
Yakup Efendi (Yüzbaşı) 680
Yakup Şevki Paşa [Sübaşı] 754, 811, 1150, 1160
Yakutiye Kışlası 1095, 1098
Yakutiye medresesi 332
Yalama 682, 744
Yalova 809
Yarımca 1289
Yavlah 932, 945
Yavuz Sultan Selim 109, 1138
Yazılıtaş 986
Yekaterinodar 644, 648, 649, 650, 656, 682
Yekaterinoslav 545
Yekatrinova 35
Yemen 4, 164, 764, 1264
Yenek 984
Yeni Dünya 930, 951
Yenice 342
Yenihan 430, 819, 823
Yeniköy 127, 410, 437, 1052
Yeniselim 745, 895, 896, 1218 (ayrıca bak. Novoselim)
Yerezina 857
Yerhanı 411
Yeşilordu 476, 478, 519, 520, 582, 591, 595, 604, 636, 637, 638, 665, 724, 851
Yıldız 850
Yomra 604
Yozgat 156, 855, 874, 905, 964
Yudeniç 977
Yugoslavlar 387
Yugoslavya 809, 835, 1185
Yukarı Hamas 908
Yukarı Katırlı 344
Yunan 9, 10, 17, 20, 21, 26, 27, 28, 36, 53, 66, 79, 84, 89, 104, 115, 130, 131, 167, 179, 190, 211, 282, 305, 391, 397, 419, 431, 462, 471, 473, 490, 491, 496, 541, 554, 555, 561, 563, 583, 591, 616, 623, 661, 692, 721, 745, 806, 812, 833, 869, 911, 914, 915, 917, 928, 930, 932, 939, 960, 963, 965, 972, 973, 982, 1004, 1019, 1057, 1078, 1083, 1102, 1103, 1104, 1106, 1108, 1109, 1110, 1152, 1153, 1182, 1185, 1197, 1198, 1202, 1207, 1209, 1210, 1211, 1212, 1222, 1223, 1225, 1226, 1243, 1245, 1246, 1249, 1251, 1254, 1261, 1262, 1263, 1266, 1267, 1271, 1279, 1280, 1285, 1286, 1287, 1288
Yunanistan 13, 63, 110, 191, 427, 457, 463, 470, 471, 473, 495, 512, 538, 615, 660, 794, 809, 830, 832, 833, 928, 970, 1004, 1118, 1152, 1210, 1224, 1225, 1279, 1280, 1287
Yunanlılar 11, 20, 27, 47, 48, 63, 104, 161, 165, 179, 302, 388, 391, 464, 470, 538, 567, 588, 655, 692, 723, 806, 816, 870, 908, 933, 959, 973, 1004, 1009, 1022, 1039, 1054, 1082, 1104, 1225, 1235, 1243, 1279, 1290
Yunus Nadi Bey 16, 643, 662, 1020
Yusuf Bey 398, 399, 559
Yusuf Bey (Çerkes) 559
Yusuf İzzet Paşa 73, 365, 369, 371, 541, 550, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 677, 826
Yusuf Kemal Bey 59, 662, 799, 814, 840, 842, 845, 852, 870, 925, 983, 1001, 1009, 1048, 1057, 1062, 1073, 1115, 1116, 1164, 1183, 1199, 1209, 1210, 1211, 1212, 1224, 1226, 1234, 1241, 1242, 1267, 1273
Yusuf Paşa 76
Yusuf Paşa camii 340
Yusuf Rasih 710
Yusuf Ziya Bey 80, 547, 577, 691, 761, 842, 913, 1033, 1068
Yusufname 448

Z
Zağlul Paşa 652
Zaho 219, 252, 335, 359, 390
Zakatali 905, 934
Zakim 903, 913, 984
Zakir Efendi 334
Zara 435, 436, 481
Zaraphane 339
Zaruşat 341, 618-620, 1017, 1019, 1023, 1024
Zastilhof 1240
Zavot 1140
Zaza 149
Zebart dağı 469
Zehambin 847
Zek 341

Levent Şahverdi Arşivi

Zekâi Bey 1020
Zeki Bey 90, 158, 245, 261, 262, 264, 267, 277, 278, 287, 294, 310, 447, 662, 681, 759, 760, 846, 1241
Zeki Efendi (Çobanoğlu) 947
Zeki Paşa 570, 1005, 1058
Zeki Velidi (Togan) 741
Zengezor 454, 664, 668, 673, 674, 675, 686, 698, 725, 726, 789, 797, 818, 849, 851, 854, 865, 866, 908, 929, 934, 945, 949, 1023, 1043, 1057, 1067, 1082, 1098, 1278
Zengibasar 342, 343, 360, 362, 468, 469, 668, 824, 837, 849, 897, 898, 905, 949, 1017, 1135, 1217
Zeynelabidin 535, 556, 560, 562
Zeyrek 6, 65, 72
Zeytinlik 21
Zibar 462
Zibni 1238, 1239, 1259
Zidaniye 526
Zidekan 401, 407
Zigana 21, 22, 1036
Zilân aşireti 345-346, 349
Zile 155, 874
Zineftayef 827
Zinlof 898
Ziraat Bankası 324
Zitorsiski 682
Zivin 94, 98
Ziya Bey 142, 163, 164, 165, 166, 178, 182, 470, 562, 572, 577, 613, 614, 691, 913, 1033, 1066, 1240
Ziya Paşa 154, 534
Zogornizayn 701
Zonguldak 18, 500, 588, 722, 836
Zor 681, 924, 925
Zühtü (Züheyrzade) 304
Zühtü Bey 1112, 1228

Levent Şahverdi Arşivi